DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Hegedűs Ármin (1869-1945) és Bőhm Henrik (1867-1936) építészeti munkássága

NÓGRÁDI-KEREKES MARGIT

2026

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
NÓGRÁDI-KEREKES MARGIT:
HEGEDŰS ÁRMIN (1869-1945) ÉS BŐHM HENRIK (1867-1936) ÉPÍTÉSZETI MUNKÁSSÁGA

Történelemtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Dr. Őze Sándor DsC, egyetemi tanár
Témavezető: dr. Rozsnyai József PhD, egyetemi adjunktus

BUDAPEST, 2026

A Bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök

Dr. Szakács Béla Zsolt DSc, egyetemi tanár

Bírálók

Buday Péter PhD, egyetemi docens

Ordasi Zsuzsanna, PhD, egyetemi docens

Titkár

Bizzer István PhD, egyetemi adjunktus

Tagok

Dr. Kopócsy Anna PhD, egyetemi adjunktus

Marótzy Katalin PhD, egyetemi docens

Póttag

Jernyei Kiss János Phd, egyetemi docens

Témavezető

Dr. Rozsnyai József PhD, egyetemi adjunktus

Budapest, 2026

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK **4**

BEVEZETÉS **7**

KUTATÁSTÖRTÉNET ÉS A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE **10**

BŐHM HENRIK ÉLETE **13**

Családja, életének részletei **13**

Tanulmányai, tanulmányútjai, tanulóévei **16**

Társadalmi aktivitása **17**

Emlékezete, érdeklődési körei **18**

HEGEDŰS ÁRMIN ÉLETE **19**

Családja, életének részletei **19**

Tanulmányai, tanulmányutak és tanulóévek **22**

Társadalmi aktivitás: egyesületi tagságok, gazdasági érdekeltségek **23**

Elméleti munkássága **27**

Fővárosi mérnöki tevékenysége **30**

Emlékezete, érdeklődési körei **32**

AZ ÉPÍTÉSZIRODA MŰKÖDÉSE **34**

Általános jellemzők **34**

Kapcsolat építésztársakkal **37**

Épülettípusok és stílusok **41**

Az épületek elhelyezkedése **44**

Az építtetők köre **46**

Az iroda tagjai **46**

HEGEDŰS ÁRMIN ÉS BŐHM HENRIK MUNKÁSSÁGA 48

Korai műveik 48
Iskolák 49
Közigazgatási intézmények 61
Temetőépületek 73
Egyéb épületek a korszakban 81

Századfordulós munkák 85
Temetőépítmények 87
Elöljárósági épületek 94
Ipari létesítmények 100
Pénzintézetek 104
Iskolák 120
Színházak, kulturális létesítmények 129
Bérházak, lakó- és üzletházak 140
Magánházak, villák 161
Fürdők, szállók és kapcsolódó építkezések 172
Enteriőrök, toldalékok, belsőépítészet, grafikai tevékenység 218

Art déco és neobarokk 227
Magánvillák és bérházak 228
Fürdők és uszodák 237
Szociális kislakások és bérházak 264
Középületek és pénzintézetek 270

Modernizáló törekvések 288
Villa, magánház, bérház 288
Egyházi- és önkormányati intézmények, kórházi és üzemi épületek 302
Fürdőkhöz kapcsolódó épületek 317

Tévesen nekik tulajdonított épületek, munkák 322

További műveik 322

ÖSSZEFOGLALÓ 322

SUMMARY 328

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK 335

ÉPÍTÉSZETI MŰVEK JEGYZÉKE 337

BIBLIOGRÁFIA 346
Könyvek, cikkek 346
Felhasznált lapok, periodikák 361
Internetes hivatkozások 363

Levéltári és közgyűjteményi források 369

RÖVIDÍTÉSEK 373

MELLÉKLETEK 374

Térképek 374

Családfák 375

Tévesen Hegedűs Árminhoz vagy Bőhm Henrikhez kötött épületek, művek 376

Az építészpáros további kutatásokat igénylő művei 378
Magánházak 378
Fürdők, szállók 382
Középületek 389
Bérházak, bankházak 390
Kórházak, szanatóriumok 391

Válogatás Hegedűs Ármin írásaiból és előadásaiból 396
Központi Városház elhelyezése 396
Károly kaszárnya építésének és átalakításának története 399
A fővárosi iskolák építéséről 400
Iskolás gyermekek napközi otthona 403
A központi városháza 411
A fővárosi újabb iskolák építéséről 412
I.Nemzetközi iskola-egészségügyi konferencia – budapesti iskolaépületekről 425
Az építész szerzői joga 429
Az iskolaház 431
Új elemi iskola a fővárosban 433
A dob utcai községi elemi iskola 438
Családi ház 441
Rudas és Sáros fürdők közötti gyógypark 442
Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén 446
Hogyan lehetne Budapest fürdőváros? 448
Munkás öltöző-, mosdó és fürdő helyiségek az ipari üzemekben 453

Képek 461

Képek jegyzéke 623

Bevezetés

Dolgozatom tárgya Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin műépítészek több mint négy évtizedet felölelő munkássága. Bőhm Henrik születése éppen az Osztrák-Magyar Monarchia kezdetét jelentő kiegyezés évére tehető. A boldog békeidőknek is nevezett időszak egészen az első világháború végéig fennállt, stabil gazdasági mutatók jellemezték – különösen a századforduló éveit. Buda, Pest és Óbuda 1873-as egyesítése után Budapest rohamos fejlődésnek indult, 1888 és 1912 között az államháztartás bevételei meghaladták a kiadásokat,[1] mindez hozzájárult a főváros dinamikus növekedéséhez, többek között ekkor épült fel az Országház, a Kúria vagy a kisföldalatti. A lakosságszám is exponenciális növekedésbe kezdett, 1850 és 1890 között mintegy a háromszorosára, 1910 és 1950 között közel ötszörösére nőtt a lakosság száma.[2] A fővárost érintő kérdésekben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa igyekezett összeegyeztetni a számos beruházást, az ő felelősségük volt a városrendezési kérdésekben állást foglalni. Ekkorra tehető Európában a század elejétől jelen lévő nemzeti mozgalmak felerősödése – így például az olasz és német egység kialakulása –, hazánkban a magyar nemzeti stíluskeresés, a gyökerek megtalálásának láza rendkívüli módon megmozgatta a művészeket, így az építőművészeket is. Többek között Huszka József néprajzi gyűjtései is az 1880-as évek elején kezdődtek és 1885-ben *Magyar díszítő stíl* címmel meg is jelentette az építészekre nagy hatást gyakorló művét, és ezt követően 1898-ban pedig cikket írt a magyar ornamentika kérdéséről.

Hegedűs Ármin még csak négyéves volt, amikor a bécsi világkiállítás (1873) közvetlen közelbe hozta a nemzetközi kitekintés lehetőségét, de a párizsi Eiffel-torony építését is eredményező párizsi világkiállítás (1889) már Műegyetemista éveiben találja őt és Bőhmöt is. Az 1900-as párizsi világkiállításon olyan nagy nevű művészek munkái lehettek rájuk nagy hatással, mint a finn Eliel Saarinen, az osztrák Gustav Klimt, a cseh Alfons Mucha, az amerikai Louis Comfort Tiffany vagy a francia Hector Guimard. Arról, hogy a legfontosabb korabeli hazai kiállításon, az 1896-os millenniumi ünnepségsorozaton a Hegedűs-Bőhm építészpáros milyen impulzusokat kaphatott, csak feltételezéseink lehetnek. Ekkor kezdték el ugyanis a közös munkát, és a tanulóévek után első saját épületeik is ekkor valósultak meg. Ezeken a munkáinkon érződik a hatása a század utolsó évtizedeit átható historizáló stílusnak, ugyanakkor megjelent a vágy a magyaros, nemzeties vonalvezetés iránt. Esetükben elsősorban nem az

[1] KÖRNER Zsuzsa: *Városias beépítési formák, bérház- és lakástípusok.* TERC, Budapest, 2010, 45. a továbbiakban KÖRNER 2010

[2] BELUSZKY Pál: *Budapest a monarchiában*. In: BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): *A világváros Budapest – két századfordulón*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 23.

erdélyi építészet, hanem pl. a finn rokonságot kereső vonalak, vagy a hímzésminták megjelenésére gondolhatunk. A századfordulóra felerősödő szecessziós mozgalmak és a különböző országokban egyedi jelleget öltő különböző századfordulós stílusok közül elsősorban – már csak földrajzi közelsége okán is – leginkább a bécsi szecesszió köthető az építészpároshoz a század első éveiben. 1892-ben Münchenben megalakult a *Secession* művészeti csoportosulás, és a *Jugend* című németországi folyóirat 1896-os indulása után elsősorban *Jugendstil* néven vált ismertté a németes századfordulós irányzat. 1895-ben Samuel Bing megnyitotta az új stílusnak nevet adó *Maison de l'Art Nouveau* műkereskedését Párizsban. 1898-ban megépült a bécsi Secession palota, egy évvel előtte megalakult Bécsben az azonos névre hallgató csoportosulás is. 1892-ben Victor Horta belga építészt megbízták a Tassel-ház építésével, mely szintén nagy hatást gyakorolt a későbbiekben az építészekre a növényi motívumok és a burjánzó ornamentika alkalmazása által. A stílus spanyol változata modernismo néven elsősorban Gaudí építészetével volt fémjelzett, melynek leghíresebb példája a *Sagrada Família* 1884-ben elkezdett épülete kevésbé lehetett ismeretes Magyarországon. Gaudí ikonikus szecessziós munkái a *Güell Park*, a *Casa Battló* és *Casa Milá* már azokban az években épültek, amelyekben a szecesszió megítélése hazánkban hanyatlani kezdett. Magyarországon Lechner Ödön volt a „szecesszió" stílusának legelső úttörője. A nemzeti stíluskérdést a pártázatos reneszánszból kölcsönzött hullámzó épületoromzatokkal, a keleties építészeti motívumok felhasználásával, a régészeti leletek épületornamentikává emelésével, illetve a téglaszalag díszítőmotívum rangra emelésével érte el. Ez utóbbi a nyugati országokban megjelenő ikonikus ostorcsapás-motívum magyar megfelelőjeként mintegy a hímzések szegélyeire emlékeztető csipkemintázat hatott a kortársakra. Az első téglaszalagos épület az 1899-ben elkészült Földtani Intézet, és még számos más munka követte ezt a formát. Ugyanezen a dekorativitás iránti igényen alapul a színes Zsolnay épületkerámiák és üvegmozaikok széleskörű alkalmazása is, mely részben a már említett L. C. Tiffany irizáló üvegére és az azt használó építészekre rezonált. Míg Louis Sullivan-nek, az Amerikai Egyesült Államok építészének alkotásai elsősorban a fém-üveg üzletportálok megjelenésével hatottak leginkább hazánkban, és sok esetben Nyugat-Európai közvetítéssel. Ugyanakkor az elsőként Angliában alkalmazott vastartók művészi alkalmazása már jóval korábban megjelentek az indusztriális építészet kapcsán. Az összeművészeti gondolat talán az ipari forradalom bölcsőjéből, az angliai iparművészeti, az iparival szemben a kézi munkát előretoló *Arts and Crafts* mozgalomból áradt a legerőteljesebben, amelyet sokan a szecesszió gyökereként értelmeznek. Magyarországon az angliai mozgalomból kiinduló *Wiener Werkstätte* 1903-as megalakulása lehetett nagyobb hatással.

Habár a szecesszió és a különböző megjelenési formákban előre törő századfordulós mozgalmak új irányzatainak elfogadása az 1910-es évekre hazánkban erősen lecsökkent, azonban a síkdekorativitás és a magyaros motívumok alkalmazása iránti igény a megrendelők jó részének körében még az első világháború végéig megmaradt. A háború Magyarországon az 1914-1918-as években recessziót, építészeti szempontból megfeneklést jelentett, így Hegedűs és Bőhm életpályáját is meghatározta – habár a Hegedűs nevéhez is köthető egyik legjelentősebb munka – a Gellért fürdő és szálló komplexuma ezekben az években fejeződött be. Az átadással nem sokkal kerülték el az őszirózsás forradalmat és az azt követő Tanácsköztársaság idejét, mely alapjában rengette meg a korábbi évek értékrendjét, politikai berendezkedését. 1920-ban pedig a trianoni békeszerződéssel Magyarország a lakosság és a területveszteség révén olyan helyzetbe került, amelynek revízióját évekig minden politikai párt zászlajára tűzte, oldalaktól függetlenül. (Nemhiába Hegedűs Ármin unokájának készített ábécéskönyvében is találhatóak erre vonatkozó verssorok – lásd a mellékletet.)

A Tanácsköztársaság lezárását követően király nélküli királyságként Horthy Miklós kormányzósága határozta meg a korszakot. Országunkban a ’20-as években Medgyaszay István vasbeton-szecessziója még modern szemlélettel párosulva hordozta a szecesszió ízlésvilágát, ugyanakkor a Horthy-korszak kedvelt stílusa a neobarokk dominált – már a megrendelések számát tekintve bizonyosan. Az *art déco* építészeti elnevezés a húszas években alkalmazható néhány árulkodó stíluselem kapcsán az építészetben is, bár elsősorban az iparművészetben megjelenő modern formákra alkalmazták előszeretettel. És habár az avantgarde művészeti irányzatok már a század elején gyökerestől felforgatták a művészetekről alkotott elképzelést a világban, az építészet nyelvén csak a Weimarban megalakult 1919-es *Bauhaus*sal jelent meg gondolatvilága. Ennek nyelvezete vetül ki Magyarországon is többek között Molnár Farkas és Fischer József építészetében, a Napraforgó utcai mintatelep néhány házában, amelyben többek között Hegedűs és Bőhm is alkotott az új modern gondolatok szellemében. A húszas évek végén, egy az építészáros munkásságának második aranykorát élő időszakban érte a világot a gazdasági válság, épp abban az érában, amikor számos kvalitásos vidéki fürdő- és szállóépületet terveztek. Munkáik számában ez nem mutatkozott meg, ám sok esetben nem tudták tartani a korábbi költségbecsléseket, és emiatt a befektetők – akik a megtérülés reményében az építkezéseket kölcsönökből szándékoztak finanszírozni – rosszallása nem maradt el. Bőhm és Hegedűs a harmincas évek elején még alkotott néhány modern irányba mutató tervet, de az évtized közepén Bőhm betegségével, majd elhunytával közös irodájuk végleg bezárt. A második világháború 1939-es kezdete már Hegedűst is csak egy-egy apróbb munkával, és nyugdíjaséveinek eltöltésével találja. Szerencsére őt és zsidó származású családját nem terhelte

hatalmas mértékben a vészkorszak. (Bőhm ezt már nem érte meg.) Negyven éves pályafutásuk során mindig az adott korszakot meghatározó építészeti stílusokban alkottak, így életművük jól tükrözi ezt a sokféleséget, kavalkádot. A megrendelők és a kor igényeit kielégítve, a rajzban, dekorációban is járatos, de a funkciót szem előtt tartó építészek és művészek is voltak, nemhiába alkalmazzuk rájuk a műépítész elnevezést.

Kutatástörténet és a dolgozat felépítése

Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin életművét összegző átfogó munka még nem készült. Még életükben szerepeltek néhány lexikonszócikkben, halálhírük és évfordulóik kapcsán megjelent egy-egy rövid újságcikk is. Elsődleges forrást jelentett számomra a Budapesti Történeti Múzeum (BTM) Kiscelli Múzeum 1960-as években bekerült „Hegedűs-hagyatéka", mely egy épületlistával gazdagította a kutatásomat.[3] Hasonló fontos forrásként kezeltem az 1908-ban kitöltött, 1920-ban leltárba vett, a Szépművészeti Múzeum kérdéseire válaszoló adatlapot Bőhm Henrikről, melyben csekély életrajzi adatai mellett több munkáját is megemlíti a szerző. Ez a forrás a Szentiványi Gyula és Szendrei János által szerkesztett és több kötetesre tervezett művészenciklopédiához bekért adatlap, melyet főként festők, szobrászok, grafikusok töltöttek ki, és a lexikonnak csupán az első kötete jelent meg 1915-ben.[4] Hasonló értékű volt a BFL-ben őrzött, Hegedűs Ármin fővárosi tevékenységét dokumentáló törzslapgyűjtemény, csakúgy, mint a BME levéltári anyagaiban fellelhető hallgatói törzslapok.

A Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetem Művészettörténet szakján 2010-ben megvédett szakdolgozatom témája akkor még kizárólag Hegedűs Ármin munkássága volt, ezt később kiegészítettem Bőhm Henrikről szóló kutatásokkal. Előbbi építész családjával, leszármazottaival már akkor kapcsolatba kerültem, ma is Magyarországon élő dédunokája, majd unokájának a Kanadában élő felesége számos értékes forrással és információval gazdagította kutatásomat. Bőhm Henrik családjával szinte csodával határos módon kerültem kapcsolatba: éppen ráakadtam a rákoskeresztúri temetőből az 1960-as években a farkasréti temetőbe áthelyezett Bőhm Henrik sírra, amelyen elhelyezett friss koszorúk feliratai révén juthattam el a ma élő leszármazotthoz, Bőhm Henrik Angliában élő dédunokájához. Ő Bőhm Henrik kevésbé ismert életét egészítette ki néhány nagyon fontos dokumentummal, fényképpel és történettel.

[3] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.

[4] Ez a gyűjtés jelentette az alapját a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete Lexikongyűjteményének. A gyűjtés alapján készült kéziratok egy része a Szépművészeti Múzeum Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet Archívum és Dokumentációs Központ (SZM-KEMKI ADK) Magyar Nemzeti Galéria Adattárában (MNG-AT) található 430-1920-os számon.

Gerle János 1990-ben megjelent *A századforduló magyar építészete* c. Makovecz Imrével és Kovács Attilával közösen jegyzett könyvéhez készített jegyzetei és épületlistája szintén fontos alapját képezték e kutatásnak, csakúgy, mint a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály Tudományos Irattárának Lymbusában található 1907-es Hegedűs Ármin életrajz és épületlista is.[5] Ezen kívül számos szakmai folyóiratra, a napi- és hetilapra, sajtóra és szakírók munkáira támaszkodtam. A sajtóban talált irodalom nagy részét beépítettem a 2015-ben a TERC Kiadó gondozásában *Építőművészek Ybl és Lechner korában* címmel megjelent tanulmánykötetben megjelent írásomba is.[6]

2024 februárjában Ceepus ösztöndíjjal az építészpáros szlovákiai munkáit volt szerencsém meglátogatni, és számos közgyűjteményben bővítettem a rájuk vonatkozó ismereteimet és képanyagomat. A zsolnai, a nyitrai, a trencséni, a nagyszombati, valamint a pozsonyi Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, a túrócszentmártoni Szlovák Állami Könyvtár fotógyűjteménye, a pöstyéni Balneológiai Múzeum, a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár, a Nagyszombati Regionális Műemlékvédelmi Hivatal képezték elsősorban a kutatásom terepét. Képanyagomat a ma Szlovákiában álló épületeken túl Horvátországban személyes felvételek készítésével, helyszíni bejárásokkal gazdagítottam, Magyarországon számos olyan vidéki városba is eljutottam, ahol alkottak.

Az archív felvétek a BTM Kiscelli Múzeum Fotótárából, MÉM MDK Múzeumi Osztályának gyűjteményéből, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményéből (FSZEK BGY), a Budapest Főváros Levéltára (BFL) képanyagából, a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) archív képanyagából, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (MKVM) archívumából, a Fotómúzeumból, a Fortepan gyűjteményéből, a Szerencsi képeslapgyűjteményből, valamint az Arcanum, Hungaricana, Manda online adatbázisokból származnak. Az épületek lokalizálásában és adatok begyűjtésében a Budapest időgép honlap volt nélkülözhetetlen forrásom. Dolgozatom megírásában sokat segítettek az Iparművészeti Múzeumban megszerzett múzeumpedagógiai ismereteim, és jelenlegi munkahelyemen az Országgyűlési Múzeumban kutatási projektek révén elsajátított tudás is. Az Országházban eltöltött több mint tíz év alatt számos kiadvány szerkesztésében vettem részt, többek között a Sisa József által jegyzett *Az Országház építése és művészete* című nagymonográfia, valamint

[5] Ez Bőhm adatlapjához hasonlóan a *Magyar képzőművészek lexikona* c. kiadványhoz készült, de a MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály Tudományos Irattára is őrzi másolatban.

[6] Kerekes Margit: Bőhm Henrik (1867–1936) és Hegedűs Ármin (1869–1945). A szecessziótól a neobarokkon át az art décoig. In: ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában.* TERC Kiadó, Budapest, 2015, 292-317. a továbbiakban KEREKES 2015

Tóth Endre a Szent Koronáról és a koronázási jelvényegyüttesről írt könyve is, ezek a munkák a kutatási szemléletemet erősen alakították.

Dolgozatom felépítésével arra törekedtem, hogy az életműveket az alapos – a családi életre, tanulmányokra, társadalmi aktivitásra, emlékezetre vagy személyes kapcsolatokra is kiterjedő – életrajzok ismeretével együtt az építészirodájuk működését a rendelkezésre álló ismeretek fényében bemutassam. E fejezetben az általános információkon túl kitérek arra a kevés – általunk is ismert szakemberre – akik náluk dolgoztak, nagyvonalakban megismerhetjük a megrendelők körét, munkáik stílusát és elhelyezkedését, valamint az épülettípusokat, amelyekben alkottak. Ez utóbbi rendezőelv volt vezérfonalam a négy kronologikus fejezetben, amelyre műveik bemutatását felfűztem: a korai historizáló, a századfordulós-szecessziós, a neobarokk és art-déco, valamint a modernista törekvéseiket bemutató szakaszok épülettípusonkénti szerkesztése betekintést enged a funkció okozta jelleg változásainak nyomon követésébe. Lehetséges lett volna akár egyszerű kronológiai logikát követni, mellyel az épületek párhuzamossága, egymásutánisága jobban felismerhető lett volna, de a topográfiai megközelítés is adott volna néhány izgalmas új szempontot. Ugyanakkor a teljes életműveket megismerve mégis úgy döntöttem, hogy a legátfogóbb képet az alábbi gondolatmenet útján tudom bemutatni.

Az egyes épületek bemutatását igyekeztem – éppen az összehasonlíthatóság kedvéért – közel azonos felépítésben elkészíteni: az építéstörténet adatait, ahol ezek ismertek voltak, az iparosok és építőmesterek listájával kiegészítettem. Ezt minden esetben rövid külső és belső homlokzati ismertetés, az alaprajz és a funkciók bemutatása követte, illetve amennyiben rendelkezésre állt róla információ vagy archív kép mindez kiegészülhetett a belső tér és berendezések leírásaival és ikonográfiai értelmezésekkel is. Törekedtem a felhasznált stílusok bemutatására, néhány esetben – ahol az indokolt volt – az épületek városképi jelentőségének bemutatására, az előképek és párhuzamok ismertetésére, valamint abban a néhány esetben, ahol ez felmerült, az épület stílusteremtő mivoltára felhívni a figyelmet. Néhány esetben a munkák mai állapotáról, híresebb használóiról, lakóiról, történetük egy-egy érdekességéről is szóltam az utolsó bekezdésekben. Ez természetesen inkább ízelítőt ad az épületek elkészülte óta eltelt időről, a teljes képre már terjedelmi okok miatt sem törekedhettem. Az épülettípusok történeteinek néhány mondatos összefoglalására az adott típusok első megjelenésénél törekedtem, méghozzá abból a célból, hogy a Hegedűs-Bőhm építészpáros munkáit e szövetbe elhelyezhessem. A tipologizálás alapját Nikolaus Pevsner *The history of building types*[7] és a

[7] PEVSNER, Nikolaus: *A History of Building Types.* The National Gallery of Art – Princeton University Press. Washington, 1976. a továbbiakban PEVSNER 1976.

Császár László által szerkesztett *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*[8] c. könyvek nyújtották, természetesen néhol a dolgozat tartalmához igazítva. Az egész dolgozatot rövid történeti bevezető előzi meg, mely az építészet- és társadalomtörténeti kontextust igyekszik megteremteni egy-egy párhuzamos idősík, ismertebb alkotó, eszme vagy esemény megjelenésének felvillantásával. A bevezetővel keretet képez az épületleírásokat követő angol-magyar összefoglaló és az építészeti művek jegyzéke, ahol az egyes munkák készülésének éve, pontos mai címe, szerzőinek adatai, valamint az állapotára vonatkozó információk is elérhetőek. Majdnem megduplázza a dolgozat terjedelmét a melléklet, amely a családfák bemutatásán kívül térképeket közöl a megvalósult művekről, közzétesz egy válogatást Hegedűs Ármin elméleti munkásságából, és több mint 150 képpel illusztrálja a dolgozatot. A melléklet részét képezik azok a munkák is, amelyek valamilyen módon köthetőek az építészpároshoz, azonban feltárásuk további kutatást igényel.

Bőhm Henrik élete

Családja, életének részletei

Bőhm Henrik[9] várpalotai hétgyermekes zsidó[10] családba született 1867. június 10-én[11] Bőhm Jakab Henrik[12] vagy Bőhm Jakob Hirsch[13] néven. Édesapja Böhm Lipót (1819-1901), édesanya Hirschler Eleonóra[14] (1835-1918) voltak, Bőhm Henrik hatodik gyermekként látta meg a napvilágot. Apai nagyszülei Bőhm Ábrahám és Freudenberg Rézi néven ismertek,[15] anyai nagyszülei pedig a székesfehérvári Hirschler Dávid és Ledofszky Mária voltak.[16]

[8] CSÁSZÁR László (szerk.): *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon.* Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1995. a továbbiakban CSÁSZÁR 1995

[9] Kétféle írásmód jellemzi a nevet, rövid és hosszú ő-vel is. Jelen esetben a halotti anyakönyvi kivonaton szereplő hosszú ő-s változatot követtem. A család is jelenleg így használja a nevet.

[10] A Műegyetem törzskönyvén „mózes" vallásúként szerepel. Lásd: BME OMIKK VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A") és 3. („B") kötet

[11] Születési anyakönyvi kivonata Vithalm Orsolya tulajdonában. A várpalotai izraelita hitközség születési anyakönyvi kivonata, B. I. kötet, 40. lap., a házassági anyakönyve ugyanezt megerősíti, ugyanakkor a keresztelési dokumentumon június 8. szerepel. Véleményem szerint ez elírás lehet.

[12] Bőhm J. Henrik néven szerepel a Műegyetem hallgatói törzskönyvében, lásd: BME OMIKK VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A") és 3. („B") kötet illetve a halotti anyakönyvén is megjelenik ez az információ: Bőhm Henrik halotti anyakönyvi kivonata. Ld: Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia halotti anyakönyve 1936. év 19. kötet 92. lap 149. sorszám.

[13] Ld. Születési anyakönyvi kivonata Vithalm Orsolya tulajdonában. A várpalotai izraelita hitközség születési anyakönyvi kivonata, B. I. kötet, 40. lap.

[14] Születési anyakönyvi kivonatán Leopold és Léni néven szerepeltek. Ld. előző.

[15] Bőhm Lipót halotti anyakönyvi kivonata.
Ld: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6L6W-H1H?i=64, Letöltve: 2024. január 3., 11:54

[16] A családfát lásd a mellékletekben.

Anyjának testvére Palotay Fülöp (1828-1885) volt a Lukács-fürdő egykori tulajdonosa.[17] Családjában főleg a kereskedői, illetve az orvosi pálya választása örvendett népszerűségnek.[18] **1. kép, 2. kép**

Egy leányáról van tudomásunk, az 1915. november 30-án született[19] Bőhm Anna Borbáláról (férjezett nevén Nagyné Bőhm Anna vagy Nagy Gyuláné). Édesanyja után ő is római katolikus vallású lett, később is hívő, templomba járó volt. Középiskoláit a Mária Terézia Felsőleányiskola és Leánygimnáziumban[20] végezte. Mivel egyedüli gyerek volt és szülei jómódban éltek, különleges oktatásban részesült: úszott, síelt, tornázott, teniszezett. Franciaországban tanult, rengeteget utazott, volt ösztöndíjjal Berlinben, Olaszországban stb. A klasszikus műveltség jellemezte: németül és franciául beszélt, operába járt. Mivel korán árvaságra jutott, anyja egyik egyedülálló orvos rokona lett a gyámja. Később gépészként dolgozott a BUVÁTI-ban.[21] Férje, Nagy Gyula szintén szakmabeli, építész volt, három gyermekük született. *(3. kép)* Bőhm Henrik felesége Nagy Anna volt,[22] a Fehérvárcsurgó melletti Igarpusztáról, más források szerint Bodajkról[23] származó[24] Nagy József és Horváth Borbála gyermeke, akivel, ismereteink szerint 1922. július 16-án kötött házasságot[25] (Nagy Anna 39, Bőhm Henrik 55 éves volt). Felesége 1933. február 23-án hunyt el az Üllői úti Urológiai Klinikán.[26] **3. kép**

[17] HIRSCHLER András: *A fürdős Hirschlerek. Családtörténeti kalandozások*. Lásd: https://sites.google.com/site/hirschlercsalad/a-fuerdos-hirschlerek, Letöltve: 2023. április 30. 18:50

[18] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

[19] Anna Borbála néven keresztelték meg a belvárosi plébániatemplomban. Keresztszülők Bauer Emília és Ernő Miklós. Lásd: Vithalm Orsolya tulajdonában lévő anyakönyvi kivonat.

[20] Később Varga Katalin Gimnázium. A címe: Budapest, VI. Andrássy út 65., ma KMASZC Pesti Barnabás Élelmiszeripari Technikum és Szakképző Iskola).

[21] Budapesti Városépítési Tervező Iroda (1952-1997 között)

[22] Bőhm Henrik halotti anyakönyvi kivonata. Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia halotti anyakönyve 1936. év 19. kötet 92. lap 149. sorszám.

[23] Lásd Bőhm Anna keresztlevelén az anyja származási helye Bodajk. Lásd: Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia kereszteltek anyakönyve 1915. év 29. kötet 231. lap 96. sorszám. A bodajki kötődést megerősíti Nagy Anna egykori emlékkönyve, amely bodajki bejegyzésekkel van tele. Mivel Igarpuszta a bodajki járás része volt, elképzelhető, hogy pl. iskolába ide járt.

[24] Emlékkönyvében több bodajki bejegyzés is van, illetve Margit nevű testvérétől egy pár sor. Lásd: Bőhm hagyaték Vithalm Orsolyától.

[25] Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia kereszteltek anyakönyve 1915. év 29. kötet 231. lap 96. sorszám.

[26] Nagy Anna halotti anyakönyvi kivonata. Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia halotti anyakönyve 1933. év 19. kötet 31. lap 40. sorszám.

Lakcímük 1897-ben az V. kerületi Három korona (ma Hercegprímás) utca 20. számon,[27] 1902–1907-ig a VI. kerület Teréz körút 2.,[28] majd a Dohány u. 22-24. alatt volt.[29] Később az Andrássy út 67. alatti irodai működésük idején[30] Bőhm a Vörösmarty u. 35. számú házban élt,[31] majd míg az általuk tervezett Gerlóczy u. 11-es szám alatti műteremben dolgoztak, Bőhm ebben a házban is élt.[32] Budapest zsidó lakossága zömében ekkor az V., VI., VII. kerületekben lakott, nem volt ez másként Bőhmék (és egyébként Hegedűsék) családjával sem.[33]

Bőhm Henrik vesebajban halt meg két év betegeskedés után a svábhegyi[34] Siesta szanatóriumban[35] 1936. október 23-án, a halotti anyakönyv szerint tüdő és vesemedence-gyulladásban.[36] Temetése október 25-én zajlott az Új Köztemetőben római katolikus szertartás szerint, Kővári István kórházi lelkész temette el.[37] Egy nappal később a Szervita téri templomban engesztelő szentmisét mutattak be érte.[38] Mindez a zsidó származás miatt volt érdekes, rokonsága és megrendelői között az izraelita vallás volt a jellemző, felesége azonban római katolikus volt, gyermeküket is megkeresztelték. Bőhm Henrik 1935. április 13-án keresztelkedett meg, Vági Antal mérnök lett a keresztszülő.[39] Egyetlen testvére élte túl Bőhm Henriket, dr. Rothbart Józsefné szül. Bőhm Margit. Halála utáni évben csődhirdetményt tettek közzé az újságok, melyben felhívták hitelezői figyelmét, hogy jelezzék követeléseiket,[40] de a következő év elején megszüntették az eljárást.[41] Bőhm Henrik sírhelye eredetileg az Új Köztemetőben volt, de 1965. október 20-án exhumálták (Nagy Gyula, leánya férje

[27] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1896-1897, 9. évfolyam, 458.
[28] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1901-1902, 13. évfolyam, 598. és *Budapesti Czim- és lakásjegyzék,* 18. évfolyam, Budapest, 1906-1907, 660.
[29] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1912, 24. évfolyam, 793.; ez a lakhatás vagy iroda nem szűnt meg, mert 1928-ban is szerepel a címjegyzékben, mint Bőhm Henrikhez tartozó ingatlan. Ld. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évfolyam, 653.
[30] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1908, 20. évfolyam, 703. illetve a Daruvári fürdő 1909-es tervein Bőhm dombornyomásos saját pecsétje is erre a címre szól.
[31] *Budapesti Hírlap* 1909. július 20., 29. évfolyam, 170. szám, 23.
[32] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1916, 27. évfolyam, 849.
[33] KATUS László: *Budapest népessége, népesedése és társadalma a 19-20. század fordulóján*. In: BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): *A világváros Budapest – két századfordulón*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 281.a továbbiakban KATUS 2010.
[34] Ma az Országos Onkológiai Intézet található az egykori épületben, Budapest XII., Ráth György u. 7-9.
[35] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[36] Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia halotti anyakönyve 1936. év 19. kötet 92. lap 149. sorszám.
[37] Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia halotti anyakönyve 1936. év 19. kötet 92. lap 149. sorszám.
[38] Bőhm Henrik gyászjelentése. *Ujság* 1936. október 23., 10. Megerősíti ezt a halotti anyakönyvi kivonat is.
[39] Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia kereszteltek anyakönyve 1935. év XXXII. kötet 23. lap 12. sorszám.
[40] *Budapesti Közlöny* 1937. december 10., 4.
[41] *Budapesti Közlöny* 1938. február 17., 3.

kezdeményezte), és átvitték a Farkasréti temetőbe, ma a 7-8. parcellában, a 0. szakasz 1. sora 757. sírhelyen található a sírja.[42]

Tanulmányai, tanulmányútjai, tanulóévei

Bőhm Henrik középiskoláit a szülőhelyéhez közeli Székesfehérvári Főgimnáziumban végezte 1878–1882-ben,[43] majd Budapesten járt a Belvárosi Reáliskolába (IV. kerületi főreáliskolába) 1882–1886 között.[44] Érettségit is itt szerzett,[45] ez után a mérnöki pályát választotta. Műegyetemi éveiben a Köz- és magánépületek tervezése gyakorlati órát Steindl Imrénél vette fel. Steindl Imre zárkózottabb, tartózkodóbb stílusa miatt – Sándy Gyula visszaemlékezései szerint – viszonylag kevesen vették fel nála ezt az órát,[46] ugyanakkor a nagy mester személyes figyelemmel kísérte azoknak a tanulóknak a szakmai fejlődését, akik nála vették fel az órát. Bőhmnek mintázásból és rajzból voltak kiemelkedő jegyei.[47] Tanárai között volt Steindl Imre (középkori építés, köz-és magánépületek tervezése, középkori építkezés fejlődéstana), Czigler Győző (egyszerű épületek tervezése, ókori építés), Rauscher Lajos (ékítménytan, vízfestési gyakorlatok), Pecz Samu (középítéstan), Szirmai Antal (alakrajz), Hauszmann Alajos (reneszánsz építészet, köz- és magánépületek berendezése), vagy az eozinmáz atyja Wartha Vince (kémiai technológia).[48] Összességében elég jó osztályzatai voltak, és Hegedűssel ellentétben a szigorlatain is elsőre átment.[49] Építészi oklevelét négy év alatt, 1890.[50] szeptember 30-án szerezte meg a Műegyetemen.[51] Ahogy az a korban szokás volt, a diploma megszerzését követően tanulmányútra indult, és összesen négy évet töltött utazással:

---

[42] Porkoláb Lászlóné a BUDAPESTI KÖZMŰVEK Nonprofit Zrt. irodavezetőjének közlése nyomán.

[43] Harmadik és második osztályos bizonyítványa megtalálható Vithalm Orsolya leszármazottnál. E szerint vallástanból, számtanból és rajzból jó jegyei voltak, de pl. nyelvekben nem volt kiemelkedő, és testnevelésből felmentett volt harmadikban.

[44] Bőhm Henrik cédulája. SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920 illetve SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula: Magyar képzőművészek lexikona 1. Abádi – Günther, Budapest, 1915, 243. a továbbiakban SZENDREI–SZENTIVÁNYI 1915

[45] BME OMIKK VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A”) és 3. („B”) kötet

[46] CziHgler volt a legnépszerűbb a zsidók körében, Hauszmann Alajos is hasonló volt. Ld: SÁNDY 2005, 28.

[47] Mindkettőből 6-os érdemjegyet szerzett. BME OMIKK VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A”) és 3. („B”) kötet

[48] Vithalm Orsolya tulajdona – Bőhm Henrik egyetemi indexe.

[49] BME OMIKK VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A”) és 3. („B”) kötet illetve Vithalm Orsolya leszármazottnál található egyetemi index tanúsága szerint 1888. szept. 21-én tette le az első szigorlatot sikeresen.

[50] 626-os sorszámon. Lásd: Építő Ipar – Építő Művészet 1931. január 1., 5. illetve BME OMIKK XV.603/a-1. (Oklevél-mintalapok, oklevél-törzskönyvek) 1. kötet (Czigler aláírásával, szeptember 30-i dátummal).

[51] Lásd Bőhm Henrik cédulája. SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920, ezzel szemben hibásan 1892-őt említ SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona*. Budapest, 1930, 496. a továbbiakban SZENTMIKLÓSSY 1930, és FERKAI András: *Modern házak és lakóik. A Napraforgó utcai kislakásos mintatelep története*. TERC, Budapest, 2024, 172. a továbbiakban FERKAI 2024

Ausztriába, Németországba, Hollandiába, Dániába és Svédországba is eljutott.[52] Talán elsőre meglepő, hogy nem a klasszikus Nyugat-Európai útvonalat (Olaszország, Franciaország), hanem egy északibb irányt követve utazgatott, de tudjuk, hogy például a kortársak közül Alpár Ignác is járt az északi országok közül Dániában és Svédországban.[53] Hauszmann Alajos naplójából és több korabeli építész által leírt tapasztalatból arra következtethetünk, hogy ezeket az utakat általában saját kapcsolatok révén szervezték meg.[54]Németországi tartózkodása során Bőhm Henrik dolgozott több híres tervezőirodánál is, ezekben szerezte meg a szaktudását.[55] Ezekről eddig pontosabbat eddig nem tudtunk, Bőhm Henrik dédunokája azonban megőrzött egy ajánlólevelet, miszerint 1891. január 15. és szeptember 1. között Albert Speer irodájában dolgozott Mannheimban, akinek ebből az időből villaterveit ismerjük.[56] Albert Friedrich Speer (1863–1947) építész az apja volt Hitler egykori hírhedt, azonos nevű miniszterének és építészének. Ajánlólevelében külön kitért Bőhm Henrik rajzolói kiválóságára.[57] Hazatérve Bőhm 1894–1895 között Meinig Arthur építésznél kapott állást,[58] ebben az időszakban elsősorban historizáló bérpalotákat tervezhetett:[59] ekkor készült Deutsch Lajos budapesti Akadémia u. 3. alatti bérpalotájának átalakítása, valamint Scholtz Róbert szintén fővárosi Baross utca 34. alatti bérháza.[60] **4. kép**

Társadalmi aktivitása

Egyesületi aktivitása nem volt olyan jelentős, mint irodatársának Hegedűs Árminnak, az egyetlen kivétel talán az, hogy Bőhm előbbinél három évvel korábban, 1901-ben lépett be a

[52] GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építészete*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó-Bonex, Budapest, 1990, 39. a továbbiakban GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990
[53] MAGYAR Vilmos: Az ismeretlen Alpár Ignác 1855-1881. *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete II. évkönyve*. Budapest 1929,107-152., a forrást ez a tanulmány említi: SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő* 1996, 45. évfolyam, 3-4. szám, 180.
[54] KARÁCSONY Rita–KELECSÉNYI Kristóf–SZÉKELY Márton (szerk.): *Hauszmann Alajos naplója*. MMA Kiadó, Budapest, 2022, 26-27., 128-129., 136., 211-235. illetve SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* (Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből–Lapis Angularis VI), Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2005, 25-26. a továbbiakban SÁNDY 2005
[55] SZENTMIKLÓSSY 1930, 496.
[56] KRAUß, Martin: *Christmut Präger: Der Architekt Albert Friedrich Speer (1863-1947).* Heidelberg Jahrbuch zur Gesichte der Stadt, 2001, 6. évfolyam, 265.
[57] Az ajánlólevél Vithalm Orsolya tulajdona.
[58] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 39.; Ezt az adatot számosan átvették pl. IVÁNYI János: Az újpesti Böhm-Hegedűs „skanzen”. *Budapest*, 2020. december, 28. a továbbiakban IVÁNYI 2020
[59] LAKATOS Mihály–MÉSZÁROS L. Edgár–ÓRIÁS Zoltán (szerk.): *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma, 1879-1929.* A magyar építőművészet és építőipar 50 éve. Vállalkozók Lapja, Budapest, 1930, 146. a továbbiakban LAKATOS–MÉSZÁROS–ÓRIÁS 1930
[60] ROZSNYAI József: *Meinig Arthur*. (Az építészet mesterei), Holnap Kiadó, Budapest, 2018, 240. a továbbiakban ROZSNYAI 2018

Magyar Iparművészeti Társulatba.[61] Bírálóbizottsági tag volt építészként 1910-ben a susáki erdőhivatal székházpályázatán.[62] Tudunk arról, hogy 1912-ben meghívták a Képzőművészek Egyesületébe, építészet szakon, pl. Vidor Emillel és Kozma Lajossal egy időben.[63] Az, hogy 1915-ben esküdtszéki tag volt, szintén érdekes adaléka az életrajznak.[64] Társadalmi szereplései között felsorolhatjuk, hogy 1889-ben, 22 évesen a várpalotai izraelita nőegylet egyik helyi táncmulatság szervezője volt.[65] **5. kép**

Emlékezete, érdeklődési körei

Az irodáról szóló források leírásából csendes, nyugodt természetű, visszahúzódóbb embernek tűnhet, ezért különösen érdekes életének korai szakaszából az a történet miszerint 1893-ban, huszonhat évesen, az Orfeumban egy botrányba keveredett.[66] Lobbanékony, ugyanakkor lovagias természetéről vall az a történet is, amelybe Hegedűs Árminnal együtt keveredett az újpesti községháza építésekor, amikor egy sértés miatt párbajra hívtak egy újságírót.[67]

Érdeklődési köre a zenés előadásokon túl kiterjedt a Magyarországról szóló leírásokra (magyar, német, latin nyelven), melyeket könyv formájában gyűjtött, valamint néprajzi, képzőművészeti, kortárs építészeti és történelmi tárgyú könyvtára volt a 17. századtól kezdődően.[68] A könyvtár néhány darabját ismerjük csak a leszármazottaktól, és ezekről is csak feltételezzük, hogy az ő tulajdona volt: művészeti pl. Dürer vagy Van Gogh album, építészeti szakkönyvek Angliából, Olaszországból, az Egyesült Államokból, nyelvészeti kötetek és

[61] *Magyar Iparművészet* 1901, 4. évfolyam, 1-2. szám, 86.
[62] A susáki m. kir. erdőhivatal székházának tervpályázata. *Építő Ipar* 1910. november 13., 456-457. illetve 1910. december, 8. évfolyam, 12. szám, 1-2.
[63] Képzőművészet. *Budapesti Hírlap* 1912. március 19., 14.
[64] Esküdtbírák kisorsolása. *Pesti Hírlap* 1915. szeptember 4., 18.
[65] Meghívó. *Székesfehérvár és Vidéke* 1889. augusztus 13., 2.
[66] Egy előadáson többedmagával pisszegni kezdett, mire az orfeumigazgató az asztalukhoz ment és – a beszámolók itt eltérnek az intenzitást illetően – csendre Intette őket. Bőhm ekkor fenyegetően felkapott egy széket, és verekedés tört ki, később sétabotot is ki kellett csavarni a kezéből. Az igazgatót a meghallgatás után felmentették, Bőhmöt 25 Ft bírságra ítélték, de a döntés ellen fellebbezett. Lásd: A rikaraki varázséj, vagy a megvert orfeumigazgató. *Pesti Hírlap* 1893. szeptember 10., 17-18.
[67] ROJKÓ Annamária: Az újpesti városháza száz esztendeje. 12. rész, Kutyafej a címer fölött. Újpest 2000. szeptember 14., 8. a továbbiakban ROJKÓ 2000
[68] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

útileírások is.[69] Ezeken kívül feltehető, hogy az ekkor szokásos német szakmai lapok,[70] például a „*Moderne Bauformen*” és a „*Baumeister*” megtalálhatóak voltak az anyagai között.

A leszármazottak szerint Bőhm Henrik egyik öröksége az anyagi nagyvonalúság volt. Példamutató életre törekedett, és tudta, hogy az alkalmazottak iránt felelősséggel tartozik és sosem volt szűkmarkú velük. A szépre való tanítás, az esztétikai és az építészeti gondolkodás olyan témák voltak, amelyek a család életének számos területét áthatották.[71] **6. kép**

Hegedűs Ármin élete

Családja, életének részletei

Hegedűs Ármin[72] 1869. október 5-én született Szécsényben, zsidó családba. Apja dr. Hegedűs Soma/Sámuel[73] ebben a városban praktizált, mint korábbi ’48-as honvédorvos.[74] Szülei 1865-ben házasodtak meg, édesanyja Gutfreund Rozália volt, aki első férjétől egy másik gyermekkel együtt érkezett a házasságba.[75] **7. kép**

Hegedűs Ármin felesége Hoffer Ilona volt. 1871. július 25-én Gyöngyösön született,[76] 1894. karácsonyán jegyezték el egymást,[77] 1895-ben házasodtak meg,[78] egészen pontosan

[69] Szakmunkák közül az Építőipari munkák egységárelemzése, Beregszászi Pál 1819-es Az építés tudománnya azon része, melybenn az építésre teendő költségek számbavevése adódik elő, Peasant art in Italy (1913), Wie baut Amerika? c. könyv Richard J. Neutra tollából, Elementa architecturae 1779-es kiadás, művészeti könyvekből Otto Fischer 1928-as Albrecht Dürers Leben und Werke, Van Gogh leveleinek magyar kiadása 1924-ből tűnik érdekesnek, továbbá Szinyei József 1893 és 1896 között kiadott Magyar tájszótára, valamint a Couldrey-féle 401 views of London útikönyv érdemes az említésre.

[70] PREISICH Gábor–BENKHARD Ágost: Budapest építészete a két világháború között. *Építés- és közlekedéstudományi közlemények*, 1967, 11. kötet, 3-4. sz, 467. a továbbiakban PREISICH–BENKHARD 1967

[71] Vithalm Orsolya szóbeli közlése, 2025.01.06.

[72] Egy névrokonáról tudunk, egy debreceni kereskedőről. Ami a családi név helyesírását illeti, gyakran rövid ü-vel is írják, de az egész dolgozatban egységesen hosszú ű-vel írtam a család jelenleg így tartja helyesnek.

[73] Több lexikon és forrás is véleményem szerint tévesen Geigerről magyarosított névnek említi a Hegedűs nevet. Hegedűs Ármin halotti anyakönyvi kivonatában is a dr. Hegedűs Sámuel név van feltüntetve. A családfán sem szerepel ez az adat, és másutt se. A félreértés onnan adódhat, hogy az 1800-es évek végén több Geiger is Hegedűsre magyarosította a nevét. Ld.: SZENTIVÁNYI Zoltán: *Századunk névváltoztatásai 1800-1893*, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1895, 100-101. E kiadványban említett Hegedűs Sámuel nem azonos Ármin apjával. Lásd: MNL OL-K-150-1883-I-1. 44113. (1085. doboz)
(Geigert említ pl. DÖMÖLKI János: *A népért, a sötétség ellen, az igazsággal! A szabadkőműves szövetség magyar nyelvű irodalmának kalauza és bibliográfiája 1786-2017*. Budapest, 2017, 157. a továbbiakban DÖMÖLKI 2017, valamint SÁNDY 2005, 67.)

[74] Hegedűs Soma: alorvos a honvédseregnél működik; meghalt 1906. augusztus 8-án, mint 89 esztendős 1848/49-es honvédorvos. Lásd: ZÉTÉNY Győző: *A magyar szabadságharc honvédorvosai*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948, 135.

[75] Lásd a családfát a mellékletben.

[76] Hegedűs Árminné szül. Hoffer Ilona halotti anyakönyvi kivonata. 1964. 28. lap, 136-os bejegyzés.

[77] Eljegyzések. *Pesti Hirlap* 1894. december 25., 8.

[78] Hegedűs Árminné szül. Hoffer Ilona halotti anyakönyvi kivonata. Eljegyzésükről 1894. december 25-én tudósított a Pesti Hírlap. Lásd: *Pesti Hírlap* 1894. december 24., 8.

szeptember 15-én a Dohány utcai zsinagógában déli 12 órakor.[79] Felesége felmenői között békésszentandrási Hofferek találhatók, és ő maga is nagy családból származik, nyolc gyermekből ötödikként született. Édesapja Hoffer Márkus (1835-1894), édesanyja Grosz Fanni/Fanny (1837-?) voltak. A leszármazottak „tüchtig öreg hölgyként" emlékeztek meg róla, aki a korából mindig letagadott körülbelül négy évet, amíg 80 éves nem lett, utána pedig mindig hozzáadott négyet.[80] Domináns karakterként jellemezték, aki „*vasvillával tartotta össze a családot*". Meghatározóak voltak vasárnapi családi ebédjei, ahol a libasült és az operaáriák kötelező elemek voltak, és amelyről csak nyomós indokkal volt lehetséges a távolmaradás.[81] Születési helye Gyöngyösre van bejegyezve 1871. július 25-re, és majd' húsz évvel túlélte férjét: 1964. január 11-én halt meg életének 94. évében, szívizom-elhalás következtében a Rókus Kórházban.[82] **8. kép**

Hat gyermekük volt: László (szül: 1896. júl. 28.),[83] Klára (szül. 1898. aug. 31.), Erzsébet (szül: 1899. júl. 26.), Magda (szül: 1901. júl. 5.),[84] István (szül: 1902. aug. 30.),[85] András (szül: 1905. aug. 31.).[86] Legidősebb fia, László szintén építész lett, István meghalt a Don kanyarban, 1945-ben, András, pedig korán bekövetkzetett haláláig szemészorvosként működött és laboratóriuma volt 1940-ben (ezt egyik személyes leveléből tudhatjuk meg). A tanárnőként dolgozó Magda egyedülálló maradt, Klára férjezett volt gyermek nélkül,[87] és a belsőépítész végzettségű Erzsi néninek egy fia született,[88] Tamás.[89] Ha egy igazán „belső információt" is meg szeretnénk tudni a családról, akkor nem hallgathatom el, hogy Bébinek hívták a család kutyáját.[90] **9. kép**

[79] *Magyar Hírlap* 1985. szeptember 6., 7.
[80] Herczeg Veronika közlése nyomán.
[81] Többek között Bizet Gyöngyhalászok operája gyakran szólt. Forrás: Egyik unokája visszaemlékezése, Hegedűs István dokumentuma nyomán.
[82] Hegedűs Árminné szül. Hoffer Ilona halotti anyakönyvi kivonata.
[83] Hegedűs László halotti anyakönyvi kivonata július 29-et jelöl meg születési időpontnak.
[84] Itt egy nappal későbbi dátumot közöl a BFL-ben Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[85] Forrás: Hegedűs Ármin családi fotója (Hegedűs István leszármazottól). Megjegyzés: az itt szereplő Hegedűs István születési évszáma nem egyezik a sírhely bevésésével (ott 1901, itt 1902 szerepel). Valószínűleg utóbbi a helyes, mivel 1901-ben született Magda.
[86] András a BFL-ben Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapján Endre néven szerepel. ld.: Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[87] A családfa szerint hozzáment Kohlbach Emilhez, de gyermeke nem volt.
[88] Esküvőjét 1923. október 7-én tartotta Herczeg Ferenc okleveles gépészmérnökkel, aki Herczeg Zsigmond a „Pannónia viszontbiztosító" igazgatójának a fia volt. Ld.: *Az Ujság* 1923. október 7., 6.
[89] Hegedűs István közlése nyomán (Hegedűs Ármin dédunokája).
[90] Hegedűs István tulajdona, Hegedűs Ármin által Hegedűs András unokájának rajzolt ABC-s könyv.

Hegedűs lakása 1897-ben a VI. kerület Király u. 100. alatt,[91] 1898-ban pedig már a VI. kerület Kmetty u. 14. címen,[92] (amely utcába egy iskolát is tervezett épp ezidőben), és később az általa épített villában volt a Jávor u. 11/a-ban.[93] (Ugyanekkor a lakásjegyzék még őrzi a Kmetty utcai lakást is, gyaníthatóan ekkor még a tulajdonukban volt az ingatlan.) Egészen 1916-ig biztosan itt éltek,[94] de az 1922-23-as jegyzékben már a Thököly út 83. alatti zsidó imaház volt a lakóhelyük.[95] Ez nem változott egészen Bőhm haláláig, amikor az általuk tervezett Gerlóczy utca 11. számú házba költözött a család (az 5. emeleti műteremlakásba), ezt „elvitte" a második világháború.[96]

A családnak zsidó identitása volt, a nagyobb ünnepeket megtartották, de nem tartottak kóser háztartást. Maga Hegedűs Ármin aktív volt az egyes hitéleti csoportokban, a VII. kerületi Bethlen téri Bész Jiszroél imaegylet elnökségi tagja volt,[97] valamint a kerület külső peremén építendő templom ügyét is felkarolta[98] (ekkor maga is e kerületben élt, a terület csak később, 1935-ben, Zugló alapítása után lett VII-ből XIV. kerületi). Aktív tagja volt továbbá a pesti izraelita hitközség oktatási szakbizottságának is.[99]

Hegedűs Ármin 1945. június 29-én,[100] 76. életévében lelépett a Váci utcában a járdáról[101] és baleset áldozata lett, temetése július 5-én zajlott a rákoskeresztúri izraelita temetőben.[102] A Magyar Nemzet tudósítása szerint egy tehergépkocsi gázolta halálra, és nekrológjában kiemelik, hogy az építész külföldön is ismert volt.[103] Sírhelye a Kozma utcai zsidó temető 1B parcellájának 23. sorában, a 34. helyen található, gyermekei közül két lánya

[91] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1896-1897, 9. évfolyam, 458.
[92] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1898, 10. évfolyam, 460.
[93] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1906-1907, 18. évfolyam, 144. illetve 1177.
[94] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1916, 27. évfolyam, 196.
[95] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 606. Lásd továbbá az épület kerítésének feliratát, ahol megemlékeznek arról, hogy az 1920-as években Hegedűs Ármin itt lakott. E szöveg szerint 1930-ban vásárolta meg a Bét Sámuel imaegylet, és 1938-ban Erdős Sándor tervei alapján alakították imaházzá. (1928-ig biztosan itt lakott a Budapesti Czim- és Lakásjegyzék szerint.)
[96] RÁDAI Eszter–MINK András: A Gerlóczy utcától a Gerlóczy utcáig, Hegedűs B. Andrással Rádai Eszter és Mink András beszélget. *Beszélő* 2001. január, 6. évfolyam, 1. szám, 20-31. a továbbiakban RÁDAI–MINK 2001
[97] A *Bész Jiszroél* Bethlen-téri Imaegyesület közgyűlése. *Egyenlőség* 1934. május 19., 27.
[98] A VI. Templomkörzet templomépítési akciója. *Egyenlőség* 1922. november 25., 10.
[99] *Egyenlőség* 1935. december 14., 17.
[100] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja is június 29-ét közöl, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin), itt feltüntetik továbbá, hogy nyugdíját megszüntették (11.880 korona volt), özvegyi járulékot (8810 pengőt) és temetési segélyt kapott a felesége. Téves, július 2-i dátumot közöl több forrás is, pl. VÍZY László: *Zsolnay építészeti kerámia mesterei (7.). Sebestyén (Sternthal) Artúr a Szent Gellért-fürdő építésze. Magyar Építőipar* 2008., 5. szám, 200. a továbbiakban VÍZY 2008
[101] A halotti anyakönyvi kivonat pontosan a Váci u. 51-es szám előtti helyet jelöli meg, a halál okát pedig koponyatörésnek nevezi meg.
[102] *Magyar Nemzet* 1945. július 5., 2.
[103] *Magyar Nemzet* 1945. július 3., 3.

[Erzsébet (1899-1982) és Magda (1901-1987)] és egy fia [István 1901-1943)] is itt kapott végső nyughelyet.

Tanulmányai, tanulmányutak és tanulóévek

Iskolába már nem születési városába, hanem Budapesten a IV. kerületi községi főreáliskolába,[104] (ma Eötvös József Gimnázium) járt, később a V. kerületi magy. kir. állami (Bólyai) főreáliskola (ma Budapest, V. Markó u.18-20.) tanulója lett,[105] és olyan osztálytársai voltak, mint Kann Gyula festő-építész,[106] vagy Árkay Aladár építész. Itt érettségizett, és került kapcsolatba számos építésszel, pl. Komor Marcell-lel, Sebestyén (akkor még Spitzer) Artúrral, Kőrössy (akkor még Neumann) Albert Kálmánnal, illetve Hoffer Mihállyal, későbbi sógorával, valamint Winter Lajossal, pöstyéni megrendelőjével.[107]

Későbbi irodatársához Bőhm Henrikhez hasonlóan a Királyi József Műegyetemre járt,[108] és habár együtt kezdték el a tanulmányaikat az 1886/87-es tanévben, nála egy évvel később végzett 1891-ben.[109] Elsőéves mérnökhallgatóként 1887-ben izraelita egyleti ösztöndíjat is kapott 50 Ft értékben.[110] A Műegyetemen többek között Czigler Győző, Hauszmann Alajos és Steindl Imre oktatta,[111] Sándy Gyula önéletírásából pedig tudjuk, hogy évfolyamtársak voltak az egyetemen, olyan később híressé vált építészekkel osztották meg az egyetemi padokat, mint Komor Marcell, Jakab Dezső vagy Jámbor Lajos.[112] A zsidó felekezetűek már az ő évfolyamukban is többségben voltak, ha hihetünk a statisztikáknak 1910-ben a mérnökök 44%-a zsidó származású volt.[113] **10. kép**

---

[104] Későbbi ismertebb nevén Állami Főreáliskolába vagy reáltanoda utcai gimnáziumba, a mai Eötvös Gimnáziumba. Lásd: RÁDAI–MINK 2001, 20. Illetve: *Budapest fővárosi IV. kerületi (belvárosi) községi nyilvános főreáltanoda huszonhatodik tudósítványa az 1879-1880. év végén*. Budapest, 1879, 138.

[105] Lásd: FÓGEL Sándor, dr. (szerk.): *A Budapest V. kerületi m. kir. állami Bolyai-gimnázium értesítője az 1936-37. iskolai évről*. Az iskola igazgatósága, Budapest, 1936, 32.

[106] A későbbi Kosztolányi Kann Gyula (1868-1946). Ld: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 102.

[107] Habár az 1936-os értesítő azt írja, hogy Winter Lajossal, Hoffer Mihállyal, Komor Marcell-lal, Sebestyén (akkor még Spitzer) Artúrral, Kőrössy Albert Kálmánnal (akkor még Neumann néven) osztálytársak voltak, de ők egy évfolyammal Hegedűs alatt jártak. Lásd: HOFER Károly (szerk.): *A budapesti V. kerületi állami főreáliskolának tizennegyedik évi értesítője az 1985/6. tanév végén*. Légrády Testvérek, Budapest, 1886, 73., 75.

[108] Az építészoklevél 1891. októberében lett kiállítva 862-es sorszámon. Hegedűs István tulajdonában lévő családi hagyatékból. Továbbá: *Építő Ipar – Építő Művészet* 1931. január 15., 17. Az oklevelet Czigler szignózta, és október 7-re datált. Lásd: BME OMIKK XV.603/a-1. (Oklevél-mintalapok, oklevél-törzskönyvek) 1. kötet

[109] Hegedűs az 1888/89-es tanévet kihagyta. Az okairól nincsen adatunk, ugyanakkor feltehető, hogy a másodéves – elsőre sikertelenül teljesített – szigorlata késztette erre a lépésre.

[110] Izraelita ösztöndíjak. *Pesti Napló* 1887. március 26., 1.

[111] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza. A köz-és magánépületek tervezése tantárgyra Hauszmannhoz vagy Cziglerhez járt. (Legvalószínűbb a legutóbbi, ahova Sándy véleménye szerint a legtöbb zsidó szeretett járni.) Innen tudjuk azt is, hogy évente 25 tervrajzot kellett elkészíteniük kb. Lásd: SÁNDY 2005, 17. illetve 22. illetve 28.

[112] SÁNDY 2005, 67.

[113] KATUS 2010, 276.

Hegedűsnek több alkalommal volt alkalma tanulmányúton részt venni, így 1903-1905 között Németországban és Olaszországban is járt, (ezekről a későbbiekben még szót ejtünk). Gyakori külföldi utazásairól tanúskodnak a családnak küldött képeslapjai is Berlinből, Drezdából, Pisából, Hamburgból, Velencéből, Frankfurtból és Nürnbergből.[114] Bécsben éltek rokonaik, és oda is gyakran utazott Hegedűs Ármin.[115] Más források is beszámolnak „gyakori külföldi tanulmányútjairól", és arról, hogy különösen modern iskolákat, közigazgatási épületeket, fürdőhelyeket, gyógyfürdőket, szállodákat és temetőket tanulmányozott.[116] Bejárta Európa minden nevezetesebb fürdőhelyét.[117]

Az egyetemi évei végén és utána Wellisch Alfréd[118] (1854-1941) irodájában dolgozott,[119] akinél számos bérházterv rajzolásában vehetett részt.[120] Nevével sok olyan pályázati bírálóbizottságban is találkozunk, ahol Hegedűsék indultak. Ha hihetünk Sándy Gyula leírásának abban az időben 100-150 forint körül keresett egy pályakezdő építész,[121] körülbelül ennyit kereshetett Hegedűs is Wellisch irodájában. (Dacára annak, hogy Wellisch az 1900-as évek elején a 18. legtöbb adót fizető polgár volt a városban, ami bevételeinek méreteiről ad némi elképzelést számunkra.)[122]

Társadalmi aktivitás: egyesületi tagságok, gazdasági érdekeltségek

Hegedűs Árminnak számos egyesületi tagsága volt, talán az egyik legjelentősebb, hogy a Magyar Iparművészeti Társulat rendes tagjainak soraiba tartozott dr. Bárczy Istvánnal, Budapest későbbi főpolgármesterével együtt.[123] Bárczy nevéhez kötődik a Népművelő Társaság alapítása is, melynek Hegedűs is tagja volt, írt a *Népmívelés* c. folyóiratba is, amely a

[114] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

[115] Herczeg Vera közlése nyomán.

[116] SCHOEN Arnold: *A Budapesti Központi Városháza, volt Invalidus ház, majd Károly kaszárnya*. Budapest székesfőváros kiadása, Budapest, 1930, 113. a továbbiakban SCHOEN 1930 – (Forrásként Hegedűs Ármin önéletírását adja meg.)

[117] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.

[118] Wellisch Alfréd tanulmányait Karlsruhében, Bécsben (Theophil Hansen-nél), és Párizsban az Ecole des Beaux Arts-on végezte, 1878-tól önálló irodát nyitott Budapesten. A főváros historizáló arculatának kialakításában nagy szerepe volt, mintegy 250 bérházat tervezett. Irodáját 1914-ben fiának, Andornak adta át. Lásd: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 218.

[119] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 40. ill.: IVÁNYI 2020, 27-29.

[120] Részt vehetett pl. az 1892-ben átadott Nagymező utca 49. számú épület, illetve az 1894-ben használatba vett Tavaszmező utcai állami főgimnázium (későbbi Kandó főiskola, ma Óbudai Egyetem) munkáiban. Ld: TÓTH Vilmos: A két Wellisch. *Népszabadság* 2001. december 17., 30.

[121] (Tanárként ez kb. 66 Ft volt. SÁNDY 2005, 30.)

[122] KÖRNER 2010, 64.

[123] *Magyar Iparművészet* 1904, 7. évfolyam, 4. szám, 200.

társaság irányítása alá tartozott, és előadóként is működött itt.[124] A Képzőművészek Egyesületébe 19013-ban nyert felvételt Ray Rezső és Zrumeczky Dezsővel egyidőben.[125]

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tudományos köréhez 1894-ben csatlakozott,[126] 1944-ben az 50 éves tagság emlékére aranyemléklapot adományoztak az építésznek.[127] Ebben az egyletben több aktivitásáról is van tudomásunk. Rengeteg hozzászólása, felvetése, előadása volt. Felszólalt (mivel maga is érintve volt) a köztisztviselők kamarai tagsága elleni vitában,[128] ebben a témában indítványt is beadott,[129] de a háborúból hazatérők lakásproblémáinak megoldása érdekében is szót emelt.[130] A nevéhez kötődik az a felvetés is, hogy az egylet Zsolnay Vilmosról szobrot állítson fel.[131] A technikus kongresszus-előkészítő csoportjában,[132] de a szellemi tulajdonjog, az építészi díjszabás és a pályázati szabályzat dolgában alakítandó bizottságban,[133] vagy a bécsi nyolcadik nemzetközi építészkiállítás bizottságában is tevékenykedett.[134]

Az 1902-ben alakult a Mérnök Egylettel szemben csak építészeket tömörítő Magyar Építőművészek Szövetsége, és sokatmondó, hogy a csoportosulás első elnökéül Lechner Ödönt választotta.[135] E szervezet előadója volt 1908-ban,[136] egy évvel később az egyesület képviselőjeként a sárospataki tanítóképző intézet kibővítésének pályázatán bírálóbizottsági küldött volt.[137] 1930. május 29-én elismerést kapott a szervezettől a Magánalkalmazottak

---

[124] Népművelő Társaság. *Pesti Hírlap* 1909. január 15., 9.
[125] Tagválasztás a Képzőművészek Egyesületében. *Pesti Hirlap* 1913. március 9., 6.
[126] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye,* 1894, 28. évfolyam, 12. szám melléklete: A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET TISZTIKARÁNAK, VÁLASZTMÁNYÁNAK ÉS TAGJAINAK NÉVSORA AZ 1894. ÉV VÉGÉN; Frommer Lajos ajánlotta a tagok közé. Lásd: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1894, 13. évfolyam, 55.
[127] *„A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet választmánya 1944. évi február hó 16-án tartott ülésében örömmel állapította meg, hogy Hegedűs Ármin építész, ny.szfőv.műsz.főtan. 1894. év óta, vagyis 50 éve rendes tagja egyesületünknek. Ebből kifolyóan, hűséges ragaszkodásának elismeréséül – mélységes hálával eltelve a gondviselés megtartó kegyelmes iránt elhatározta, hogy részére ez az aranyemléklap az 1944.évi rendes közgyűlés alkalmából kiadassék. Kelt Budapesten, 1944. április hó 20-án.*"
[128] *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1900, 19. évfolyam, 53.
[129] *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1907. szeptember 15., 334.
[130] Az építkezés lehetővé tételének problémája a Mérnökegyletben. *Vállalkozók Lapja 1917.* február 21., 6. továbbá ugyanebben a témában később: A lakáskérdés. *Vállalkozók Lapja* 1917. május 16., 1-2. illetve: A lakáskérdés. *Építő Ipar – Építő Művészet* 1917. május 20., 125-126.
[131] A mű- és középítési szakosztályok ülése március 26-án. *Építő Ipar* 1900. március 29., 24. évfolyam, 13. szám, 87.
[132] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1900, 19. évfolyam, 379.
[133] *Építő Ipar* 1904. december 11., 372.
[134] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1907. november 24., 26. évfolyam, 42. szám, 427.
[135] RITOÓK Pál (főszerk.): *A szecessziótól napjainkig*. Magyar Építészet Sorozat. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004, 17. a továbbiakban RITOÓK 2004
[136] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1908, 20. évfolyam, 431.
[137] *Építő Ipar* 1909. június 6., 211. illetve GERLE János: *Lechner Ödön*. Az építészet mesterei. Holnap Kiadó, Budapest, 2003, 239. a továbbiakban GERLE 2003

Biztosító Intézete (MABI) gazdasági épületeiért.[138] 1931-ben az építés- és közügyek ügyvezető, 1932-ben vezető mestere titulust kapta a közgyűlésen,[139] 1938-ban a számvizsgálói tisztviselők között találjuk.[140]

A Liget Clubban is szerepet vállalt, egy nagyszabású politikai összefogást kezdeményezett a Nyugati pályaudvar és Kőbánya alsó vasútállomás közötti vasúti terület és sorompók rendezésének ügyében.[141] A klub „asztaltársaságként" aposztrofált vezetőségében is benne volt.[142] A „Lakók Szövetsége" tanácsosaként 1917-ben a Társadalomtudományi kör nagytermében megrendezett gyűlésen beszédet mondott a lakásínség enyhítésének tárgyában.[143] Ugyanebben a témában a főváros középítési bizottságában is állást foglalt a Fővárosi Hírlap tudósítása szerint.[144]

A Budapest Fürdőváros Egyesületben is több felszólalását ismerjük.[145] Részt vett az Országos Magyar Népfürdő-Egyesület ülésein, munkásságukban tervekkel is tevékeny részt vállalt.[146] Az egyesület az 1911-ben rendezendő drezdai egészségügyi kiállításra az ő népfürdő terveit kívánta kiküldeni.[147] Ezeken felül az MTA üléstermében ülésező Szabad Liczeum társaság póttagja,[148] továbbá a Pesti nemzeti önsegélyző egylet tollnoka is volt.[149]

1900-ban vették fel a szabadkőműves (Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez nevű) páholyba, amelynek helyettes titkári, I. felügyelői, majd helyettes főmesteri tisztségeit is betöltötte. Olyan társai voltak, mint Sterk Izidor, akivel (és Sebestyén Artúrral) együtt tervezték a Gellért fürdőt és szállót.[150] Itt többek között a napköziotthonok létrehozásán, mint a társadalmi felelősségvállalás egyik pillérén munkálkodott,[151] azzal a céllal, hogy azokban a társadalmi

[138] *Vállalkozók Lapja*, 1930. szeptember 6., 51.évfolyam, 1.
[139] A M. É. Sz. közgyűlése. *Vállalkozók Lapja* 1932. június 9., 6. valamint A Magyar Építőművészek Szövetségének új tisztikara. *Építő Ipar – Építő Művészet* 1931. augusztus 1., 120.
[140] A Magyar Építőművészek Szövetsége közgyűlése. *Vállalkozók Lapja* 1938. július 7., 1.
[141] Egységes front a ceglédi vasútvonal halálsorompói ellen. *Világ* 1926. február 26., 6.
[142] 1936-ban lebontották a Thököly út és Stefánia sarkán álló épületüket és a „szemközti" Ügyvédek Otthona házának első emeletére költöztek vissza, oda, ahol korábban volt a helyiségük. Lásd: Sz.F: Bontják a Liget Clubot. *Ujság* 1936. március 22., 16.
[143] Ezrey: A lakáskérdés. *Vállalkozók Lapja* 1917. szeptember 12., 38. évfolyam, 37. szám, 1.
[144] Csak a tavaszra várható a főváros építkezési akciójának megindulása. *Fővárosi Hírlap* 1925. augusztus 5., 1-2.
[145] Nincs végrehajtva az új fürdőtörvény–Budapest Fürdőváros Egyesület ülése. *Budai Napló* 1931. július 12., 1-2.; illetve Fürdőkutató Intézetet létesítenek Budapesten. *Magyarság* 1936. szeptember 19., 3.
[146] *Pesti Hírlap* 1909. április 16., 8.
[147] *Pesti Hírlap* 1910. december 14., 9.
[148] A tagok között több politikus is szerepel, pl. a néhány héttel később képviselőházi elnöknek választott Berzeviczy Albert is. A szervezet célja a tudomány- és ismeretterjesztés volt. Lásd: *Az Ujság* 1911. május 23., 35.
[149] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1903-1904, 15. évfolyam, 377. (1901-1906-ig betöltötte ezt a tisztséget.)
[150] DÖMÖLKI 2017, 157-159.
[151] HEGEDŰS Ármin: Iskolás gyermekek napközi otthona. In: KOLTAI Virgil, dr.–BRICHT Lipót–HEGEDŰS Ármin: *Három előadás a magyarországi symbolikus nagypáholy védelme alatt álló „Könyves Kálmán az előítéletek legyőzéséhez" címzett t. és t. szabadkőműves-páholy alapításának 30. évfordulója alkalmából 1902. évi*

rétegekben, ahol mindkét szülőnek dolgoznia kell, a gyermekek szülői felügyeletet és hasznos elfogaltságokat találjanak.

Mivel tanári tevékenységéről sem leszármazottak, sem a források révén nem tudtunk, ezért fenntartásokkal kell kezelnünk, hogy több iskolában fellelhető a neve. Ezek alapján a budapesti iparostanonc iskolák között a VIII. kerületi Baross utcai (szakirányú) elemi iskolában a tanítók közt szerepelt,[152] illetve az általa tervezett VI. kerületi Felső erdősori (építőipari és faipari) szakirányú iskolában is feltűnik a neve a tanítók között.[153] Iskolákkal kapcsolatban tudjuk ugyanakkor, hogy részt vett egy napköziotthon és így a közétkeztetés fejlesztésében,[154] illetve az ő hatására és javaslatára nyílt meg az egyik első napköziotthon a VI. kerületi Felső erdősori (később Kmetty utcai) elemi iskolában.[155]

Több cégben volt érdekelt, ezek kifejezetten anyagi befektetések voltak, legtöbbjük a kor szokásai szerint egy-egy épület kivitelezésére létrehozott részvénytársaság volt, némelyik építési anyagok kivitelezésével foglalkozott, vagy egy-egy általa preferált ügy köré csoportosult – mint pl. a fürdőügy, melynek élharcosa volt. A Laboratorium védoltó-anyagok termelésére létrejött részvénytársaság felügyelő-bizottsági tagja volt,[156] ugyanilyen poszton szerepelt az Atlas asbest-cement palagyár részvénytársaságban, részt vett továbbá a Jávor ingatlan Rt., a Halász-féle szabadalmakat értékesítő Rt.,[157] a Kraszner József czementárugyár Rt. munkájában,[158] valamint ugyanennek a cégnek a Balatonvidéki cementárugyár és Építő nevű alapításában.[159] Munkálkodott továbbá a Helios fémárugyár részvénytársaság,[160] a Balatonkenesei fürdőtelep Rt.,[161] egy másik fürdő a Csillaghegyi Árpád-fürdő

márczius hó 18-án végzett diszmunkájából. Könyves Kálmán Szabadkőműves páholy, Budapest, 1902, 16-27. a továbbiakban HEGEDŰS 1902

[152] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1906-1907, 18. évfolyam, 353.

[153] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1909, 21. évfolyam, 384. valamint *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1910, 22. évfolyam, 398.

[154] A hol nincsenek éhező Iskolásgyermekek. *Magyar Nemzet* 1904. január 5., 6.

[155] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 40-41. Ezt részben Hegedűs maga cáfolja meg, azt írja, hogy Stern Ábris igazgató és szabadkőműves társuk „néhány nappal megelőzte" a Wesselényi utcai polgári fiúiskolában létrehozott hasonló intézménnyel. Ugyanakkor a páholyban tartott előadásából kiderül, hogy elévülhetetlen érdemei vannak a témában. Lásd: HEGEDŰS Ármin: Iskolás gyermekek napközi otthona. In: HEGEDŰS 1902, 16-27.

[156] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1907-1908, 19. évfolyam, 493.

[157] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1914, 26. évfolyam, 606. illetve 624.

[158] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 290. illetve 412.

[159] BFL VII. 176.a. 2416/1923

[160] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 278. Itt a családtagok pl. Hoffer Mihály sógora miatt biztosan az építész Hegedűs Árminról beszélünk.

[161] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 245. illetve BFL VII.176.a.1842/1921

részvénytársaság,[162] az Építési anyagokat és műszaki czikkeket árusító részvénytársaság,[163] az Általános Építési Anyagkereskedelmi Rt.,[164] a Schön Ignácz részvénytársaság, a Pilisszántói kőbánya és épitőipari társulat mint szövetkezet[165] valamint az ugyanoda bejegyzett[166] Budapesti útépítő részvénytársaság[167] igazgatóságában is. Ugyanakkor a Hegedűs A. és társa cég valószínűleg nem az ő nevéhez, hanem debreceni székhelyű kereskedő foglalkozású névrokonához[168] fűződhet, dacára a budapesti telephelynek.[169]

Elméleti munkássága

Hegedűs Árminnak legalább húsz publikációja is ismert, figyelemre méltó elméleti munkásságát, szakírói tevékenységét több lexikon is kiemeli.[170] Elsősorban a saját munkáinak ismertetése, valamint az iskolaépítkezés és a fürdők témájában jelentek meg cikkei, de foglalkoztatta a szerzői jogok kérdése is, valamint szociális érzékenységére is fény derül szabadkőműves írásából, továbbá Győrben, munkásoknak kiképzett épületek kapcsán tartott előadásában is.

Diplomaszerzése után nyolc évvel jelent meg az első publikációja 1899-ben, ekkor a Mérnök Egyletben tartott előadást a Központi Városháza elhelyezéséről.[171] Ez meg is jelent a szervezet értesítőjében, és utána még két további írás követte, egy az Ország-Világ ismeretterjesztő hetilapban, valamint a Székesfőváros egy különkiadásában, amely az intézmény építéstörténetéről szólt. Az írások nagyrésze egyfajta „műmagyarázat". Mivel a kérdéskör a szakmát és a közgondolkodást is foglalkoztatta, ezért Hegedűs fontosnak tartotta részletesen bemutatni az építés menetét, valamint a mindenre kiterjedő figyelmet és alaposságot, amellyel igyekezett eljárni. Cikkeiben nem egyszer megfogalmazta az ideális

[162] BFL VII.176.a.2203/1923
[163] Olyan igazgatósági tagokkal együtt mint Alpár Ignác vagy Hültl Dezső. Lásd: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 383. (A dr. Hegedűs Ármin neve előtt véleményem szerint elírás.)
[164] BFL VII.176.a.238/1924
[165] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évfolyam, 1. rész, 356. és 447.
[166] VII. kerület Columbus-u. 2/a.
[167] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évfolyam, 1. rész,372.
[168] Idegenek Budapesten. Britannia-szálló. Hegedűs Ármin kereskedő (Debrecen) *Budapesti Hírlap* 1929. május 14., 14.
[169] A cég társtulajdonosai: Hegedűs Ármin és Hegedűs Adolfné, szül. Schlossmann Janka, vas- és fémbútor-kereskedők. Budapest, V. kerület, József-tér 13. Lásd: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1907-1908, 19. évfolyam, 566.
[170] Hegedűs Ármin lexikonszócikke. Lásd: SZENTMIKLÓSSY 1930, 662.
[171] Az uj városháza. *Hazánk* 1899. január 3., 9.

városháza központi, piacszerű elhelyezéséről hangoztatott véleményét, mely az évek folyamán újra és újra előkerült. Így 1940-ben is publikált e témában.[172]

Iskolaépítkezések kapcsán az Országos Közegészségügyi Egyesületben szólalt fel talán először,[173] majd az *Egészség* c. lapban közölték is az eladását követő vita részleteit.[174] Az *Építészeti Szemle* hasábjain folytatásos cikket közölt *A fővárosi újabb iskolák építéséről* címmel.[175] Ebben a témában fővárosi mérnökként két írást is publikált az újonnan alapított *Népmívelés* című folyóirat első évfolyamában.[176] Ekkori „fő művéről" a Dob utcai elemi iskoláról is közölt két írást két szakfolyóirat.[177] E téma a döntéshozókat is foglalkoztatta, és az intézmények kialakítása körüli szabványok ebben az időben kezdtek kialakulni, melynek fővárosi bevezetéséhez és alkalmazásához személyes munkája révén is volt kötődése. E szabványok ismertetésén túl írásaiból kiütközik a gondosság, a magyarságra nevelés elősegítségének kérdése az iskolaépület dekorációja által, a praktikum fontosságának hangsúlyai (pl. lemosható folyosói felületek vagy lekerekített lépcsők). Kompakt írásokat közölt, amelyek számadatokban is bővelkedtek, szinte érezni lehet rajtuk, hogy alkotójuk az írás és az épület bármelyik betűjéért kezességet vállal.

1907-től kezdett el a fürdőépítés elméletével foglalkozni. E témához kötődik a Magyar Építőmesterek Egyesületében tervezett beszéde, amelyet *Fürdőváros–Világváros* címmel kívánt megtartani,[178] a Magyar Építőművészek Szövetségében a Rudas és Sáros fürdők közötti gyógyparkról beszélt, majd közölték is az előadást írásban az egylet értesítőjében.[179] Az *Ujság* c. lap különlenyomataként megjelent a „*Miképp lehet Budapest fürdőfőváros?*" című írása. Már egyesületi tagságai révén is láthattuk, hogy az iskolaépületek után a fürdők kérdése kezdte el foglalkoztatni Hegedűs Ármint. Grandiózus elképzelései nem utópiák, inkább víziókat vázol fel érzékletes leírásokkal (melyek a szabadkőműves publikációban szinte könnyekig hatnak bennünket). Sorai révén szinte látni lehet a beszédébe belemelegedett embert a szónoki

[172] Ankét a Mérnökegyletben az uj Városháza elhelyezéséről. Lásd: *Vállalkozók Lapja* 1940. december 19., 3-4.
[173] *Pesti Hírlap* 1901. február 20., 9.
[174] *Egészség* 1901. március 15., 15. évfolyam, 3. füzet, 64-66.
[175] *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, II. füzet, 17-24. illetve *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, III. füzet, 33-38. Ez az írás ugyanezzel a címmel a Franklin Társulat nyomdájának különkiadásában is megjelent 1903-ban. Ld.: ZOLTÁN József (szerk.): *Budapest történetének bibliográfiája*. 6.kötet, 1686-1950, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1969, 658. a továbbiakban ZOLTÁN 1969
[176] HEGEDŰS Ármin: Az iskolaház. *Népmívelés* 1906, 1. évfolyam, 1. kötet, 1-2. szám (jan-febr.), 115-116.; illetve HEGEDŰS Ármin: Új elemi iskola a fővárosban. *Népmívelés* 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.
[177] *Építő Ipar* 1907. február 17., 57-58. illetve *Építő Ipar* 1907. február 24., 67-69.; továbbá: *Magyar Pályázatok - Építőművészeti Krónika* 1906. december, 21-28. Ld.: ZOLTÁN 1969, 659.
[178] *Építőmesterek Lapja – A Munkaadó* 1936. november 5., 2. Végül 1937 folyamán tarthatták meg, lásd: *Építőmesterek Lapja – A Munkaadó* 1937. április 1., 4.
[179] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2., 5. (Előadások, ismertetések)

emelvényen, aki hisz abban, amit elmond, és egy szebb jövőért harcol. Érdekes, hogy ugyan jelentek meg munkásságát áttekintő cikkek a fürdők kapcsán, de saját publikációi ebben a témában nem a tervek bemutatására, hanem ennél nagyobb ívű gondolatok megismertetésére irányultak.

Számos külföldi publikáció és nemzetközi szakmai tevékenység is köthető a nevéhez. Francia nyelven tervezett prezentálni az építészek szerzői jogáról, Londonban.[180] Németül tartott előadást a nemzetközi iskolaegészségügyi kongresszuson,[181] illetve a budapesti Internacionális fürdőügyi kongresszuson a fürdők és gyógyszállók építkezéseinek tapasztalatairól,[182] előadása megjelent a kongresszusi iratokban is (lásd a mellékletben több publikációjával együtt). A hannoveri „*Deutsche Bauhütte*" c. német újságban a Pro Patria nevű épületéről megjelent egy cikke németül.[183] A századforduló körül a külföldi szaklapokban illetve konferenciairatokban szereplés nem példa nélküli, az építészek általában – köszönhetően a tanulmányútjaiknak is – beszéltek nyelveket. Hegedűs feleségének a családja ráadásul német származású volt, így nem meglepő az ilyen irányú kötődés. Óvatosságra vall, hogy ezeknél is a „biztonságosabb" témákban publikált, saját munkáit ismertette jórészt, nem pedig nagyívű új gondolatok felvetése kötődik a nevéhez. Ugyanakkor jól átgondolt, külföldi példákkal is alátámasztott, elsősorban szakmai írások készültek.

Az eddig ismertetett témákhoz valamelyest kapcsolódik Hegedűs néhány további, szociális gondolkodású cikke az egészséges lakásokról, a családi házak kialakításáról, a napköziotthonok létrehozásáról, valamint az ipari üzemek munkásépületeiről. Szabadkőművesként a társadalmi egyenlőséget elősegítő napköziotthonok felállításának élharcosaként egy hosszabb írást közölt az egyik kötetükben.[184] Az *Egészség-Naptár* kiadvány 1909-es számában *Milyenek legyenek az egészséges lakások?* címmel írt értekezést.[185] *Családi ház* címmel hozta le a *Magyar Építőművészet* c. folyóirat azt a cikket, melyet Hegedűs saját házának megtervezése kapcsán írt.[186] A szegedi Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség kongresszusán is felszólalt *Munkás öltöző, mosdó és fürdőhelyiségek az ipari*

[180] Itt említik, hogy előadást vállal: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1906. február 20., 25. évfolyam, 6. szám, 68. és a kongresszus irata: *International congress of architects.* Seventh session, London, 16-21 July, 1906, The Royal Institute of British architects, London, 1908, 43-44.
[181] Nemzetközi iskolai egészségügyi kongresszus. *Budapesti Hírlap* 1904. április 6., 8-9.
[182] Érdekes előadások a fürdőügyi kongresszuson. *Budapesti Hírlap* 1937. október 10., 4.
[183] HEGEDÜS, Armin: Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén. *Deutsche Bauhütte* 1916. december 14., 20. évfolyam, 51. szám, 408., 409., 411. a továbbiakban HEGEDŰS 1916
[184] HEGEDŰS 1902, 16-27.
[185] Egy a nyomdászokat különösen érdeklő könyv. *Grafikai Szemle* 1908. október 1., 18. évfolyam, 10. szám, 226.
[186] Hegedűs Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 9. szám, 18-21.

üzemekben címmel, egy Győrbe tervezett épülete kapcsán, ezt szintén leközölték.[187] Ebből kiderül, hogy nyolcvanévesen még foglalkoztatták az olyan mérnöki és zociális kérdések, mint egy munkásöltöző, fürdő és orvosi ellátószoba precíz, funkcionális kiképzése.

Elméleti munkásságáról összességében elmondható, hogy általában a konzervatívabb ízlésű lapokban publikált, például *A Ház* című progresszívebb lapban nem jelentek meg írásai, szemben például a nagy kritikus és kortárs Komor Marcellel. Ugyanakkor sok különböző helyen, szerteágazó témákban írt és tartott előadásokat. Egyesületi felszólalásai, ahogy azt nemrég ismertettük, ennél jóval sokrétűbbek voltak, több témát öleltek fel, éppen ezért elmondható, hogy tollat csak azokban a témákban ragadott, amelyekben kifejezetten otthon érezte magát. Tevékenysége nem a publicisztikai, megosztó, vagy szakmai vitákat generáló megszólalásokhoz kötődött, hanem inkább szakíróként jellemezném. Ez elmondható akkor is, ha létezik néhány olyan cikk, amelyben védekező álláspontra kellett helyezkednie munkái kapcsán (pl. a központi városháza elhelyezése miatt Pirovits Aladárral szállt vitába, a Gellért-fürdő építkezéseinél hiteltúllépés és kettős alkalmazás miatt vádolták, vagy említhetjük pályatársával Hajós Alfréddal az újságok hasábjain uszodák elhelyezésének témájában folytatott szópárbaját is).

Fővárosi mérnöki tevékenysége

1893-ban fővárosi mérnöki hivatalt vállalt.[188] Eleinte az iskolaépületek modernizálásának kérdésével foglalkozott, mint fővárosi mérnök, ezekről előadásokat is tartott az Országos Közegészségügyi Egyesületben és a Nürnbergi iskolaegészségügyi kongresszuson[189]. (Nyugaton ekkor alakultak ki az iskolaépítési alapelvek, és ezek meghonosítása köthető nevéhez, különösen szociális és higiéniai szempontból.) Ezzel egyidőben foglalkoztatták Hegedűst fővárosi mérnökként a temetők tervezésével. Ezt az egyrészt művészi, másrészt szabályozási kérdést akkoriban Európa szerte új megvilágításba helyezték az új közegészségügyi rendelkezések és a növekvő városok következményeként a városközpontokban helyet kapó, olykor „kinőtt" temetkezési területek parkosítása, dísztemetői kiképzése kapcsán. Hegedűs tanulmányutakat is tett Olaszország régi és Németország új

[187] Négynapos országos értekezletei tart Szegeden a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség – Csütörtökön kezdődnek a nagyfontosságu munkáselőadások. *Délmagyarország* 1939. február 19., 3.
[188] 1893-at ír BERZA László–GEREVICH László (szerk.): *Budapest lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 430. továbbiakban BERZA–GEREVICH 1973. Ugyanezt a dátumot közli SCHOEN 1930, 113. ugyanakkor a legtöbb forrás 1894-et ír. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja szerint 1893. június 1-jén lépett a főváros szolgálatába, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[189] GÓBI Imre (szerk.): *A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1903/1904-iki iskolai évről*. Franklin Társulat, Budapest, 1904, 21.

temetőiben.[190] Ennek kapcsán számos tervet készített a különböző temetőkhöz, többek között a Kerepesi temető sírboltos árkádjainak első vázlatait, aztán a kötelező ravatalozó első terveit és javaslatát is ő dolgozta ki, valamint több kivitelre nem került kápolnát, ravatalozót is rajzolt. Épületek tervezőjeként, építésvezetőjeként, de műszaki ellenőrként is dolgozott fővárosi mérnöki hivatalából adódóan.[191] 1897-ben jutalmat kapott fővárosi mérnökként, „a német császár fogadása körüli működéséért".[192] 1898-ban hivatali mulasztás miatt megintették (nem jelent meg ügyeletesként). [193] 1903-ban a drezdai városkiállításra küldte több társával együtt a polgármester.[194] Több alkalommal a Gellért fürdő munkálatai következtében kért mai szóval élve „fizetés nélküli szabadságot" 1908-ban egy hónapot, 1911-ben[195] és 1913-ban egy-egy évet.[196] Köztisztviselőként sosem állt semmilyen pártnak a szolgálatában, hanem igyekezett a köz javát előmozdítani. 1922 júniusban vált meg a főváros szolgálatától[197] csaknem harminc év után,[198] ekkortól már csak magán megbízásokat vállalt. (A főváros tanácsa igen elismerően nyilatkozott munkájáról.)[199] Utolsó évében műszaki főtanácsosi rangban 9000 koronát keresett, 3000 korona lakáspénzzel és 1600 korona családi pótlékkal kiegészítve.[200] Ami a fővárosi

[190] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja szerint 1898. szeptemberében volt tanulmányúton, és 1904. március és június hónapokban volt Nürnbergben, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)

[191] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja szerint 1896-1899 között az általa tervezett Kiszuglói, Rákosi, Czakó utcai, Kmetty utcai, Szalag és Ponty utca sarkán elhelyezkedő iskolák építésvezetője, valamint az Érsek utcai iskola külsős építési ellenőre volt, de pl. a Farkasréti temetőnél is ellenőrként tevékenykedett, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)

[192] II. Vilmos német császár és a román királyi pár fogadása körül szerzett érdemeiért Hegedüs Ármin 100 forint jutalmat kapott. Hogy a szolgálatai pontosan mit takartak, arról sajnos nincsen tudomásunk. Ugyanakkor Heuffel Adolf középítési igazgatót (Hegedűs ekkori főnökét) egy pár sorral lejjebb a díszítés és a díszkivilágításban szerzett érdemeiért dicsérik, így talán arra következtethetünk, hogy Hegedűs ebben az akcióban vett részt. Lásd: *Budapest főváros közgyűlési jegyzőkönyvei 1873–1949*, 1897. december 15. rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 608.

[193] Lásd: Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin) valamint *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei*. Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1912. december 11-iki közgyűlés jegyzőkönyve, 684-685.

[194] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1903, 22. évfolyam, 174.

[195] *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei.* Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1911. január 25-iki közgyűlés, 96.

[196] Lásd: Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin) valamint *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei.* Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1912. december 11-iki közgyűlés jegyzőkönyve, 684-685.

[197] Kezdetben a Fővárosi Mérnöki Hivatal, később (1913-tól) belügyminisztériumi fennhatóság alá került különböző tanácsi ügyosztályok látták el ezeket a feladatokat, így a munkáltató változott, a munka nem. (XIII. ügyosztály, XVI. ügyosztály stb.).

[198] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja szerint 1922. június 8-án lépett nyugdíjba, ld.: BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)

[199] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza. Vesd össze: Hegedűs Ármin műszaki főtanácsos otthagyja a fővárost. *Világ* 1922. június 11., 15.

[200] Összehasonlításképp 1916-1921 között műszaki tanácsos tisztségben szerepelt, és ott 6000-8000 korona között mozgott a fizetése változó lakáspénzzel (2000-2400 korona között) és családi pótlékkal kiegészülve. Ld. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)

mérnöki pályafutását illeti: bejárta a szokásos ranglétrát: 1893-ban napidíjas mérnökként, 1894. augusztus 1-től III. osztályú segédmérnökként tevékenykedett,[201] néhány hónappal később, 1895. január 1-től már II. osztályú segédmérnök volt, de I. osztályú segédmérnöki fizetésére 1897. július 1-i kinevezése után számíthatott. 1904. március 31-gyel nevezték ki II. osztályú mérnöknek, 1907-ben pedig I. osztályúnak. Az 1911. év folyamán főmérnöki titulust viselt, 1912-ben műszaki tanácsosnak[202] nevezhette magát.[203] A már említett egy év szabadságolás után 1914-ben kezdte el újra munkáját, még mindig ebben a titulusban. 1919-ben az V. kerületi mérnöki hivatalt vezette.[204] 1921–1922-ben, működése utolsó évében nyerte el a műszaki főtanácsos címet,[205] és ezzel együtt a magasabb bért is.[206] Főnökei gyakran szignálták munkáit, kezdetben Lechner Lajos volt a vezetője, fellelhető Heuffel Adolf későbbi főnöke neve is, főleg a temetői munkáin, majd korábbi munkatársa, későbbi felettese Krátky János aláírása szintén előtűnik a főváros megbízására készített tervein. 1926-ban mint nyugalmazott fővárosi tisztviselő pályázott egy műszaki tanácsnoki állásra, melyet a főváros törvényhatósága írt ki,[207] de a pályázatát másodmagával együtt visszavonta.[208]

Emlékezete, érdeklődési körei

A leszármazottak elmondása szerint az emberek azt tartották Hegedűs Árminról, hogy szép ember volt, nyitott, szívélyes személyiségként írták le.[209] Az újságokban megjelent cikkeken túl bohémságát, és egyben keménységét emelték ki. Hegedűs Ármin gyerekei sokáig együtt laktak a szülőkkel, akik támogatták őket. Mindannyiuknak fontos volt a család: ahogy már említettem, a vasárnapi ebédnél sokszor összegyűltek.[210] Családcentrikus személyiségéhez adalékot nyújtanak a mellékletben bemutatott képek, melyek egy Hegedűs Ármin által az unokájának rajzolt ABC-s könyvből származnak.[211] Ugyaninnen értesülhetünk arról, hogy az

[201] Megválasztása az 1894. július 3-i ülésen történt, lásd: *Fővárosi Közlöny* 1894. július 13., 5. évfolyam, 62. szám, 2.
[202] Bár a Budapesti Czim és Lakjegyzék a főtanácsosok közé sorolja 1912-ben, de itt talán a személyi adatlapnak hihetünk, főleg mivel 1916-ban újra műszaki tanácsosként említik.
[203] 1911. december 22-i ülésen nevezték ki, Lásd: *Építő Ipar* 1911. december 24., 548.
[204] *Építő Ipar – Építő Művészet* 1919. április 20., 104.
[205] Választások a városházán. *Az Ujság* 1921. október 30., 7.
[206] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[207] A két műszaki minősítésű tanácsnok választása. *Vállalkozók Lapja* 1926. november 3., 7.
[208] *Fővárosi Közlöny* 1926. október 29., 37. évfolyam, 45. szám, 2152.
[209] Herczeg Veronika közlése nyomán.
[210] Herczeg Veronika közlése nyomán.
[211] Hegedűs István közlése nyomán

építész erős magyarságtudattal rendelkezett, több, szinte revizionista gondolat is megjelenik e játékos könyvecskében.[212] **11. kép**

Szórakozásairól, hobbijairól keveset tudunk, azt több forrás is megemlíti, hogy gyűjtötte a népművészeti tárgyakat, „kivételes magyar néprajzi gyűjteménye" volt.[213] Erzsébet lánya elsősorban főleg Erdélyből, Felvidékről származó kézimunkák gyűjtéséről számolt be.[214] Tudjuk továbbá, hogy kedvelt fürdőkbe járni, egyik ilyen nyaralóhelye volt a Trieszt melletti Abbázia,[215] ahol egy-két évente megfordultak. Egy 1940-ben kelt levelében írta is, hogy felesége a Lukács fürdőben van fájós lába miatt.[216]

Hegedűst az újságok hasábjain több ízben megvádolták, különböző ügyekben, de mindig meg tudta védeni magát. Többek között[217] a Gellért fürdő építésénél felmerült, hogy felvette a fővárosi fizetését is meg a művezetésért járó bért, erre a vádra ő maga válaszolt az újságok hasábjain. A Fővárosi Hírlapban adott egyik rövid reakciójából részlet: „*Ne félj és ne alkudj. Védelmezd meg igazad: a kételkedőket győzd meg, vagy győzd le őket és szeretettel munkáld tovább, aminek elvégzésére kiszemeltettél. Eljön az ideje annak is, amikor boldog lehetsz, mert vágyakozó álmaid valóra váltak*."[218] Egy 1930-as cikkből az is kiderül, hogy két építészcég közötti vitás ügyben őt választották bírónak, mindez társadalmi elismertséget tükröz. Kis szépséghiba, hogy a cikk arról számol be, hogy bíróként kölcsönt vett fel az egyik féltől (némileg tisztázta Hegedűst, hogy ezt több tanú előtt tette),[219] amelyet a másik fél megvesztegetésnek értelmezett. Végül a Kúria nem marasztalta el Hegedűst, hivatkozva a közéleti tekintélyére. Az ügy bizonyította azt is, hogy jó anyagi körülmények közt élt ebben az időben.[220] Ettől független ügy, hogy 1931-ben végrehajtást kezdeményeztek Hegedűs és

---

[212] „*Kossuth Lajos*" és a „*magyar nóta, tárogató*" emlegetése, a „*régi, boldog Magyarország, büszke várunk, vissza várunk, érted van a mindennapi imádságunk*" mondat, illetve egy a Trianoni veszteségre utaló strófa is: „*még viccek is vannak benne - nevetnénk - ha kedvünk lenne*"

[213] SZEGŐ György–HABA Péter: *111 év-111 híres ház*. B+V Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2003, 44. a továbbiakban SZEGŐ–HABA 2003

[214] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik, továbbá Herczeg Ferencné Hegedűs Erzsébet közlése nyomán 1978-ban.

[215] Ma Opatija (Horvátország).

[216] Hegedűs István tulajdonában lévő levél, Hegedűs Ármin unokájának, Andrisnak szól, megtekinthető a mellékletben.

[217] A központi városháza nem magyar gyártmányú kályhái, az újpesti építkezések kapcsán Hegedűs sógorának a szerepe, az egri József fürdő veszteségességéért elővett építész vagy a kiskunfélegyházi fürdő kapcsán indított per is hasonló volt. Az egyes témákat a tárgyalt épületeknél bővebben is értintjük.

[218] *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 2.

[219] A nyilatkozat szerint külföldre utazott volna, és elfelejtett pénzt felvenni, ezért vissza kellett volna mennie az irodájába, és ez „mentette" meg Steiner Józseftől. Végül azért könyvelte el, mint bírói tiszteletdíjat a hárommillió koronát, mert ennél jóval több járt volna neki a bírói szerepből adódóan. (A hárommillió korona ekkoriban a hatalmas infláció miatt nem számított kirívóan nagy összegnek.) Mindenesetre nem ez volt az első eset, hogy Hegedűs Ármint visszaélésekkel vádolták.

[220] V.J.: Szabad-e a választott bíróság tagjának a féltől kölcsönt felvenni? *Pesti Napló* 1930. január 5., 49.

felesége ellen, a pontos okokat nem tudjuk, de azért arra mutat, hogy a század elejének gazdasági stabilitása már nem jellemezte a családot.[221]

Hegedűst Winter Lajos barátja úgy írta le könyvében, mint egy „szerény" és „nagy tehetségű" de „nem felkapott" építészt, aki művész volt és az esztétikum mellett empátiával a beteg emberek kényelmének szolgálatát is nagyon fontosnak tartotta a pöstyéni fürdőszálló építésénél.[222] Ugyanitt az építészpáros „rugalmassága" is tettenérhető, amikor egy svájci építésziroda által tett javaslatot bedolgozták a tervekbe (erről bővebben a Thermiát leíró fejezetben olvashatunk). A Kiskunfélegyházi fürdőszállónál keletkezett új elképzeléseket is könnyedén adaptálták, így a kérésnek megfelelően a tervekhez képest egy rövidebb szárnyú épület keletkezett. A jó érdekérvényesítés egyébként is jellemezte őket, nem egy esetben előfordult, hogy „bejelentkeztek" egy munkáért, éppen az imént említett kiskunfélegyházi munkánál, vagy a budapesti uszodáknál. Ez a proaktivitás volt jelen akkor is, amikor pl. a békéscsabai fürdőhöz építendő szállodára tettek javaslatot. Előremutató szorgalmukról tesz tanúbizonyságot, hogy nem egy esetben két tervet is beadtak a tervpályázatokra (például Kamermayer Károly síremlékére vagy a Budapest fürdőváros megmérettetésre).

Az építésziroda működése

Általános jellemzők

1896-ban[223] Bőhm Henrik közös tervezőirodát nyitott Hegedűs Árminnal.[224] Egyes források szerint Bőhm önálló irodát vezetett, és később, 1898-ban társult Hegedűssel.[225] Hogy mi vezette a két önálló építészt a közös munkához, forrás hiányában nem tudjuk. Az azonban ismert, hogy már középiskolában is találkozhattak, de az egyetemet együtt végezték.[226]

---

[221] *A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője* 1935. január 24., 4.
[222] WINTER Lajos: *Pöstyénfürdő születése. – Egy kapitalista önvallomása*. Méry Ratio, Somorja, 2006, 21. a továbbiakban WINTER 2006
[223] A cégbírósági iratok között nem szerepel az iroda. (Az V. kerületi cégjegyzék 1891-ben egy Bőhm Jakabot feltüntet ugyan, BFL IV. 1474. c. 3. kötet, A 658 sorszámon, de a bejegyzés egy borbélyt takar. A VI. kerületi hasonló jegyzék ugyanakkor nem maradt fenn.) De 1896-os évszámot közöl többek között GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 40. vagy BEDE Béla: *Magyar szecessziós építészet*. Corvin, Budapest, 2012, 342. a továbbiakban BEDE 2012.
[224] Előbb Bőhm nyitott önálló irodát, amelyhez Hegedűs társult későbbiekben Szentmiklóssy Géza Magyar Feltámadás lexikona szerint. Lásd: SZENTMIKLÓSSY 1930, 496.
[225] FERKAI 2024, 172.
[226] 1886/1887-ben kezdték el mindketten a Műegyetemet. Lásd: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1887_88/&alcim_id=2014, letöltve: 2026. 08. 25. 14:34

Az, hogy az iroda megnyitása utáni első közös éveikben, az 1800-as évek végén talán az újpesti községházától eltekintve nem ismerünk közös épületüket, annak lehetett köszönhető, hogy a korai években Hegedűst lefoglalták a fővárosi mérnökként végzett munkái[227] és a ranglétrán való felkapaszkodás. Ekkoriban mindketten önállóan is többet alkottak, és Hegedűs Ármin pedig fővárosi mérnökként is folytatott építészi tevékenységet. Hegedűs Ármin egyik főművét – a Gellért fürdőt és szállót – ugyan nem Bőhm Henrikkel, hanem Sterk Izidorral és Sebestyén Artúrral jegyzi, a dolgozatban felsorolt munkák nagyrészén együtt munkálkodtak. Közös munkásságuk talán legkiemelkedőbb alkotásai épp a századfordulóra esnek, amikor a szecesszió, (Art Nouveau, Modernismo, Jugendstil stb.) neveken futó erősen dekoratív építészeti irányok hódítottak, hazánkban eközben a nemzeti stíluskeresés is megjelent. Mennyiségben nagyjából hasonló volumenűek az 1920-as évek barokkos art déco jellemezte épületeik, habár az utókor ezt az érát emelte ki jobban. Közös munkáik 1936-ig, Bőhm haláláig követhetőek nyomon, és ez a negyven évnyi munkásság összességében kísérletező szemlélettel jellemezhető, még akkor is, ha az első világháború után elsősorban a neobarokk tömegformálás jegyében születtek munkáik, amely stílus alkalmazása akkoriban „nem volt meglepő". Egyes vélemények szerint „Lechner körül csoportosultak",[228] más vélemény szerint Hegedűs alkotásaiban a „francia ízű szecesszió felé vonzódott".[229] A „bécsi hangvételű szecessziós stílus művelőjeként" írja le az irodát Kubinszky Mihály.[230]

Az építészirodában a feltételezések és egyes oral history források szerint Bőhm elsősorban az alaprajzi elrendezéssel foglalkozhatott, és ő irányította az irodai belső munkát. Hegedűs pedig tervezőként a részletekre és a homlokzatokra összepontosított, tárgyalt,[231] munkát szerzett,[232] valamint a legtöbb esetben irányította a kivitelezést. Mindezt megcáfolni nem tudjuk, ugyanakkor az a tény, hogy Bőhm nevéhez is számos magas minőségű szecessziós

[227] St. O. (valószínűsíthetően Stehlo Ottó): A mérnöki hivatal bajai III., *Magyar Székesfőváros* 1898. november 7., 8-9.
[228] Baumhorn Lipót (1860-1932) Kiállítás a budapesti Magyar Zsidó Múzeumban. *Műemlékvédelem* 1999, 43. évfolyam, 2. szám, 102.
[229] SZEGŐ György: 130 éve született Hegedűs Ármin. *Népszabadság* 1999. október 5., 30. a továbbiakban SZEGŐ 1999
[230] KONTHA Sándor (szerk.): *Magyar művészet 1919-1945*. 1. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 194. a továbbiakban KONTHA 1985
[231] Egy példa erre a számos másik közül a Békéscsabai fürdő építésének ügye, ahol a városi Fürdő Rt. egyik gyűlésén ő terjesztette elő az emeletmagasítás és az artézikút fúrásának ötletét. Lásd: Közel hatmilliárdba fog kerülni a csabai gőzfürdő. *Békésmegyei Közlöny* 1926. november 6., 1-2. A statikai számításokat sokszor Bőhm szignózta, a Törekvés Rt. bérházánál a Horváth Mihály tér 16. szám alatt pl. a homlokzati és alaprajzi terveket Hegedűs szignózta, a statikai számítást Bőhm, a saját pecsétjük alatt. Ld: BFL XV. 17. d. 329. 35194 hrsz.
[232] Ezt az Információt erősíti meg az a jelleméről megformált kép, amelyet Herczeg Veronika Hegedűs Tamás (Hegedűs Ármin unokája) özvegye mesélt el. Volt, hogy Tomi bácsi kissé rosszmájúan egyszer megjegyezte, hogy a zsinagógába is csak azért járt az „öreg", hogy megrendeléseket, „kuncsaftokat" szerezzen.

homlokzati terv köthető, elgondolkodtató. Bőhm Anna, Henrik lányának elmondásában is lehet igazság: mivel Hegedűs volt a tárgyaló fél, Bőhm sokkal többet tervezett az irodában.[233] A Bőhm családi emlékezet szerint a dédnagyapa Böhm Henrik főleg a statikusi munkákat végezte az építészirodában, és azt mesélték, hogy a Gellért fürdőnél is dolgozott ilyen minőségben,[234] habár erre nincsen semmilyen írásos bizonyíték.

A Műegyetemen Bőhmnek voltak kiemelkedő jegyei mintázásból és rajzból (ezekből Hegedűsnek sem voltak rossz osztályzatai, ő mintázásban, vízfestési gyakorlatokban és ékítménytanban jeleskedett).[235] Bőhm leszármazottainál fennmaradt vízfestmények is bizonyítják a kiváló kvalitást ebben a műfajban.[236] Az is valószínűsíthető, hogy Hegedűs fővárosi mérnöki tevékenységének és számos egyéb megbízatásának, egyesületi tagságának, megannyi előadásának és publikációinak köszönhetően széleskörű ismertségre, és számos megbízásra tett szert az építésziroda, így nem csoda, hogy több mint 120 épületet vagy tervet ismerünk, amelyek nevükhöz köthetőek. (És akkor még a további kutatásra váró munkáikat nem említettük.)

Az irodában Bőhm Henrik lányának elmesélése alapján 9-és fél 3 között folyt az aktív munka, nyáron volt a főszezon, akkor dolgoztak a legtöbben. Kezdetben az Andrássy út 67-ben,[237] majd a Dohány u. 22. szám alatt működött a cég,[238] később az általuk tervezett épületben, a Gerlóczy u. 11-es szám alatt.[239]

Építészpárosuknak a tervpályázati bemutatóktól eltekintve csak néhány kiállítási szereplését ismerjük: 1930-ban a X. Nemzetközi Építészeti Kongresszus kiállításain több tervvel is feltűntek,[240] egy évvel később, 1931-ben a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet a kereskedelmi és iparkamarával együtt rendezett építészeti tárlatán az iparostanonciskola[241] dísztermében megjelentek. A kortárs, „modern” kiállításon körülbelül 200 terv szerepelt, köztük Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik iskolaépülettel (az izraelita fiú-és lánygimnázium

[233] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[234] Vithalm Orsolya szóbeli közlése nyomán. 2025.01.06.
[235] BME OMIKK VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A”) és 3. („B”) kötet
[236] Fennmaradt többek közt egy a firenzei Palazzo Vecchio-t ábrázoló vízfestménye. Vithalm Orsolya tulajdona.
[237] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1908, 20. évfolyam, 703.
[238] *A budapesti és a környékbeli távbeszélő-hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora* 1917, Magyar kir. posta- és távirdaigazgatóság, 64.
[239] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évfolyam, 1. rész, 650. (már 1916-tól fellelhető).
[240] Magyar építészek kiállítása a Nemzeti Szalonban. *Pesti Napló* 1930. szeptember 7., 81. évfolyam, 203. szám, 16.
[241] Ez talán a Nyár utcai iparostanonciskola épületét takarja.

terveivel).[242] Ezen kívül 1934-ben a Magyar Képzőművészek Egyesülete jubiláris kiállításán is feltűntek, ahol az izraelita gimnázium általuk készített terveit mutatták be. A cikk ugyan csak Hegedűs Ármint említi,[243] de jól tudjuk, hogy a munka kettejük nevéhez kötött.

Kapcsolat építésztársakkal

Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin irodájának munkássága kapcsán érdemes kitérnünk a személyes kapcsolataikra is, hogy ezek révén jobban megérthessük munkáik, stílusuk alakulását. Bőhm tanulmányai kapcsán id. Albert Speer mannheimi építészről és Meinig Arthur irodájában való korai alkalmazásáról már szóltunk. Speernél és Meinignél eddigi ismereteink szerint elsősorban villa- és palotaépületekkel kapcsolatos tudása bővülhetett. Bőhm személyes ismeretségeiről keveset tudunk, de lánya beszámolója alapján Málnai Béla (1878-1941), illetve Lauber Dezső építész (1879-1966) is a barátja volt.[244] Lauber Dezső és Bőhm kapcsolódási pontjairól nem rendelkezünk adatokkal, de Málnairól tudjuk, hogy egyetemi évei alatt Lechner Ödön építészeti rajzolójaként működött, többek között a Postatakarékpénztár tervezésénél, később Lajtánál helyezkedett el. Így ő lehet az összekötő kapocs, Lechner és Lajta „közvetítőjeként" is működhetett a Bőhm-Hegedűs építészpáros kapcsán. Továbbá a Málnai által szerkesztett *A Ház* című progresszív folyóirat közvetítésével jutott el sok kortársukhoz az angol lakásépítészet számos eszméje és Baillie Scott művészete,[245] ez hathatott Hegedűs és Bőhm irodájára is. Bőhm további barátai közé Kótay Pál műépítészt, műegyetemi segédtanárt, és Grioni Antal építészt is beilleszthetjük.[246] Kótay Pállal közösen jártak a Műegyetemre,[247] két évvel Bőhm után szerzett oklevelet ott. Elsősorban szegedi, lechneri ihletésű épületeit ismerjük.[248] Grioni Antal pedig Meinig Arthur irodájában dolgozott, innen származhatott az ismeretségük Bőhmmel.[249]

Hegedűs Ármin személyes kapcsolatait valamivel jobban ismerjük. Ő Wellisch Artúrnál volt alkalmazásban a kori éveiben. Hegedűs legjobb barátja állítólag Winter Lajos volt, (akitől a pöstyéni megrendeléseket kapta), ezen kívül barátságot ápolt Lányi Dezső (1879-1951) és

---

[242] Rerrich Béla, Árkay Bertalan, Rimanóczy Gyula, Lajta Béla stb. nevei szerepeltek a kiállítók között. Lásd: Építészeti kiállítás. *Délmagyarország* 1931. január 6., 8.
[243] KÉZDI-KOVÁCS László: A Magyar Képzőművészek Egyesülete jubiláris kiállítása. *Pesti Hírlap* 1934. december 12., 9.
[244] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[245] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 132-134.
[246] A rikaraki varázséj, vagy a megvert orfeumigazgató. *Pesti Hírlap* 1893. szeptember 10., 17-18.
[247] Itt Kótai névváltozattal említik a BME hallgatói között. Ld: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/188889/&alcim_id=2010, letöltve: 2026. 08.25. 10:11
[248] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 103.
[249] Grioni Meinig helyettese volt a Bp-i Kereskedelmi és Iparkamara székháza építésénél. ROZSNYAI 2018, 182.

Gárdos Aladár[250] (1878-1945) szobrászokkal (utóbbival a Gellért szálló és fürdő komplexumán dolgozott együtt), továbbá Iványi-Grünwald Bélával (1867-1940), valamint Glatter Gyulával (1886-1927) és az apjával, a kevésbé ismert festő Glatter Árminnal (1861-1931).[251] Bárczy Istvánnal, a népszerű politikussal, polihisztorral, társasági emberrel is jó barátságban volt, péceli nyaralójánál állítólag Hegedűs Árminnak valamilyen – eddig általunk azonosítatlan – építészeti munkája is volt.[252] Az építész és korcsolyabajnok Szende Andorhoz és fiához a statikus Jánoshoz szintén közeli kapcsolat fűzte a leszármazottak elmondása szerint, azonban eddigi tudásunk szerint nem volt közös munkájuk. Tudjuk továbbá, hogy Hőnig Dezső építész halála után Hegedűst kérte fel gondnoknak a mérnök egylet,[253] mivel gimnáziumi osztálytársak és fővárosi mérnöktársak voltak, valószínűsíthető a kölcsönös jó viszony vele is.

A Hegedűs életrajzában említett osztály- és iskolatársainak egy részével a műegyetemi tanulmányok alatt is közösen koptatták az egyetemi padokat. Ezeken felül az egyetemen közelebbi kapcsolatba kerültek évfolyamtársakként Spiegel Frigyessel, Vidor Emillel, Sándy Gyulával, továbbá Jablonszky Ferenccel és Jendrassik Alfréddal is. Utóbbi két pályatársukkal még közös tervet is jegyeztek (előbbivel Hegedűs az abonyi városházára adott be pályázatot, utóbbival az újpesti tüdőbeteg kórház épületeggyütesén dolgoztak együtt). Ahogy az a Hegedűs tanulmányairól szóló fejezetben olvasható, Sebestyén Artúrral szintén a gimnáziumi évei alatt kerülhetett először kapcsolatba, amely közös műegyetemi éveket és diplomázást, valamint több együttműködést is eredményezett. Mindketten pályáztak a későbbi Gellért-fürdő és szálló épületére, majd a Rudas és Sáros fürdő közötti terület rendezésének, vagy a fővárosi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet megmérettetésén is közösen vettek részt. Sebestyén kezdetben Hauszmann irodájában pallérozódott, később Lechner mellett is dolgozott. Fürdőépítészetben Hegedűsékhez hasonlóan nagy tapasztalatra tett szert, Pancsován és Bukaresten is ismert a tevékenysége.[254] Századfordulós épületeinek dekorációi stiláris rokonságot mutatnak Hegedűsék egyes épületeinek díszítéseivel, például a Dob utcai iskola részletformáival. Sebestyén egykori munkatársa, Hegedűs iskolatársa Kőrössy Albert Kálmán pedig főként az 1910-es években keletkezett bérházaival hozható formai rokonságba velük.[255] Ugyanakkor a másik Gellért-fürdőhöz kötődő építésztárs, Sterk Izidor pályájával kevesebb a

[250] Felesége, Etelka épp Hegedűs barátja Glatter Ármin lánya, és így Glatter Gyula testvére volt.
[251] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[252] Tervezés vagy átépítés kapcsán említettek homályos emlékeket. Ld. Hegedűs leszármazottainak beszámolója a Gerle hagyatékban: BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[253] *Magyar Mérnök- és Építész- Egylet Közlönye* 1927, 61. évfolyam, 7-8. szám, 52.
[254] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 177-178.
[255] BALDAVÁRI Eszter: *Kőrössy Albert Kálmán*. Holnap Kiadó, Budapest, 2021, 137-157. a továbbiakban BALDAVÁRI 2021

párhuzam. Sterk kilenc évvel korábban végzett Bécsben, Schmahl Henrik irodavezetője volt, majd önállóan kezdett dolgozni.[256] Elsősorban bérházai nevezhetőek a Hegedűs-Bőhm építészpáros munkássága párhuzamainak, mint például a Bécsi utca 5. – Deák Ferenc utca 11-13. sarkán álló 1910-ben elkészült munkája. Kosztolányi Kann Gyula neve érdemes még említésre az egyetemi diáktársak közül, akinek festői tervei ugyancsak hatással lehettek rájuk. 1902-ben Bécsben megjelent *Architektonische Skizzen und Studien*[257] kötete rajzainak vonalai emlékeztetnek a Dob utcai, csáktornyai, valamint a pesterzsébeti épületek terveire.

Hasonlóan sok ismertségre tehetett szert Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki munkássága révén. Így megemlíthetjük Hofbauer Jánost, akivel nemcsak a temetőkkel kapcsolatos munkáiban, hanem a Központi Városházán is kooperált. Krátky János, Heuffel Adolf, Könyöki Károly neve még, akikkel – főként a temetők kapcsán – kooperált. Ők elsősorban fővárosi mérnökök maradtak, a budapesti építkezések ellenőreiként, városrendészeti kérdésekben bizonyult jelentősnek a munkásságuk, nem önálló tervezőkként.

Érdemes megvizsgálnunk, hogy az építészpáros oeuvre-je mely pályatársaival állt „szakmai" rokonságban. Habár az utókor egyértelműen a Lechner-követők között tartja őket számon, ők maguk nem tartoztak az építész közvetlen környezetéhez, egyikük sem volt tagja Lechner híres Japán kávéházi asztaltársaságának szemben például a Vágó fivérekkel vagy Komor Marcell és Jakab Dezső építészekkel. Az 1928-ban alakult Lechner Ödön Társaságba sem léptek be. Ugyanakkor Lechner pártázatos reneszánsz megoldásait, téglaszalagjait több jelentős épületen alkalmazták, tulajdonképpen ezek a munkáik révén szereztek hírnevet maguknak. (Ezek közül említésre méltó a Váci járásbíróság, a Flórián téri Weisz-üzletház, a Pesterzsébeti Községháza, a Dob utcai elemi iskola, a Csáktornyai Kaszinó épülete.)

1906 után azonban kevéssé találunk a munkásságukban kifejezetten Lechnert követő vonalat. Az 1910-es években elsősorban Kozma Lajos és Lajta Béla említhető azok között, akiktől merítettek, elsősorban rátétmintás-magyaros felületképzésükben, de említhetnénk a boglyaív, esetleg a finn nemzeti romantikus irányzatra jellemző oromzatok és nyílászárók alkalmazását is, elsősorban a Gellért együttesén, az 1910-es évek bér- és magánházain, továbbá a trencsénteplici és pöstyéni fürdőépületeken. A Lajtából kiinduló Vágó József és László közvetlen hatása Hegedűs és Bőhm 1910-es évek körüli épületein jelentkezett. Egyik ilyen motívumként elsősorban a szegecsek dekorációs alkalmazása ismerhető fel, mely az ekkori bérházaikra volt jellemző, másodsorban a mozgóképszínházaik előképeként azonosítható városligeti színház tervén. Kimutatható egyezés a Quittner Zsigmonddal közösen jegyzett

[256] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 184.
[257] KANN Gyula: *Architektonische Skizzen und Studien.* Wien, Anton Schroll, 1902, 11., 15., 27., 38.

Gresham-palotájuk épületbe simuló szobordekorációival vagy pávás díszeivel is. A szintén Lajtából gyökerező, tőle tanuló Löffler testvérek pedig szintén a boglyaíves, parabolaíves kiképzésű oromzataikkal említhetők párhuzamként. Ugyanakkor Kós Károly és a Fiatalok csoportja is hathatott rájuk: az erdélyi, magyaros, faragott épületelemek meg-megjelentek néhány munkájuk kapcsán (például a pöstyéni Thermia Palace Hotel homlokzatán és belső berendezésén, a trencsénteplici Grand Hotel épületeinek oromzatain vagy a húszas években épült budapesti Kammer-villa parasztszobáján).

A Lechner-követők közül Komor Marcell és Jakab Dezső, valamint Jámbor Lajos és Bálint Zoltán azok, akiknek a munkássága a leginkább párhuzamként említhető Hegedűs és Bőhm életművével. Előbbiek elsősorban 1907 előtti magán- és bérházaik tér- és homlokzatformálásával, díszítőmotívumaik, valamint pártázatos reneszánsz elemeik alkalmazásával, utóbbiak építészpárosuk személyiségének hasonló karakterével, életrajzaik párhuzamosságával (Bálint Bőhmhöz hasonló okból kikeresztelkedett zsidó volt), az 1910-es évek villaépületei (például Hirsch Jakab Andrássy útra készült háza vagy Budafoki úti saját bérházuk), és természetesen a Vízaknai fürdő formavilágával, belsőépítészeti tereivel.[258]

Az 1910-es évek bérházépítészete a kortársak nagyrészénél hasonló formavilágot hozott, a „lecserélhető", másodlagosnak tekintett, de a gyökerekhez visszanyúló ornamentikát. A legtöbben vegyesen historizáló, expresszionista, Heimatstíl motívumokkal körített épületekkel jelentkeztek. Így Hegedűsék mellett például a Révész Sámuel–Kollár József építészpáros Deák téri Modern és Breitner-féle üzletházán, vagy Kőrössy Albert Kálmán Budapest VI. kerületi, Rákos Jakab vagy Röser János számára készített bérházain.[259] (Ezek csak ízelítőt nyújtanak a számos egyéb párhuzamból, amelyek Révészen és Kolláron valamint Kőrössyn kívül ezt a stílust követték az 1910-es években, a teljesség igénye nélkül például a Román testvérek, Jánszky Béla és Szivessy Tibor, Mende Valér, Bábolnay József és társaik is ide sorolhatók.)[260]

Hegedűs és Bőhm külföldi építészkapcsolatairól de még ilyen irányú inspirációs forrásairól is keveset tudunk, elsősorban a temetőépítészetben alkalmaztak – saját bevallásuk szerint – stuttgarti, milánói, genovai, velencei példákat. Felismerhető, hogy az 1910-es évek jellegzetes finn oromzatainak előképe a tamperei katedrális Lars Sonck által tervezett és Eliel Saarinen további épületeivel népszerűsített vonalai voltak, ugyanakkor, hogy ezt közvetlenül

[258] MERÉNYI György–TÓSZEGI Zsuzsanna: *Bálint Zoltán, Jámbor Lajos*. Holnap Kiadó, Budapest, 2022, 10., 105-109., 197-203.
[259] BALDAVÁRI 2021, 139-141., 146-148.
[260] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 14-15.

vagy közvetve vették át, nem tudható. Az utókor a pécsi Aggok-háza kapcsán hamburgi párhuzamot (Chilehaus – Fritz Höger) említ, a Napraforgó utcával összefüggésben pedig bécsi, zürichi, prágai, brnoi példákat hoz. Az imént említett északolasz, osztrák, cseh és német hatásokon kívül az északnémet téglaépítészet kapcsolható elsősorban kései, téglahomlokzatos munkáik révén hozzájuk, illetve a Török Bankház épületével rokonítható több – ugyanerre a vonalra felfűzhető – cseh és osztrák példa is (Alois Dryák, Maximilian Katscher, Max Fabiani munkái). Ugyanakkor épp ennél az épületnél a belga, francia és egyesült államokbeli példák ismerete is valószínűsíthető. Nehéz azonban közvetlen előképekről beszélni szakirodalmi alátámasztás nélkül, így ezek csak feltételezések, és még ennél is valószínűbb, hogy ezek magyar közvetítéssel kerültek be Hegedűs és Bőhm inspirációs forrásaik közé.

Hegedűs és Bőhm kapcsán nem tudunk olyan építészről, aki munkásságában merített volna az építészárostól. Nem voltak iskolateremtők, érett szecessziós alkotásaik a korban divatosak voltak, vonalaik, díszítőmotívumaik jelenthettek példát néhány kortársnak (ezeket az adott fejezetekben ismertetjük is), azonban ennél nagyobb hatást nem fedezhetünk fel az életpályájukban. Míg a Magyar Képzőművészek Egyesületének építészeti szakosztálya Jakab Dezső halálakor tiszteletből emlékülést rendezett,[261] addig ilyen eseményről sincs tudomásunk Hegedűs és Bőhm életútjában.

Épülettípusok és stílusok

Az építészpárossal egyidős források Hegedűs Ármint elsősorban iskolaépítőként tartják számon. Ennek az egyik oka az, hogy az 1910-es évekig hat iskolát is tervezett, és ezekkel kapcsolatban írásai is jelentek meg, sőt nemzetközi konferencián is járt. (Lajta Béla halála után még egy további igen kvalitásos iskolaépület tervezése-befejezése is kötődik a nevükhöz.) E mellett Hegedűs fővárosi mérnökként éppen a századfordulón a temetőrendezések kérdésével is rengeteget foglalkozott, a már említett tanulmányút inspirációjából készített számos munkát és rendezési tervet. E két területen kívül – melyek elsősorban csak Hegedűshöz köthetőek –, ha kettejükre és az irodájukra gondolunk, valójában talán a legjelentősebb a fürdő- és szállodaépítészeti munkásságuk, hiszen az egri, békéscsabai, szolnoki, kiskunfélegyházi, pöstyéni, daruvári, trencsénteplici és a Gellért fürdőket többek közt az ő nevéhez (is) köthetjük, két további rituális fürdőépület mellett. Ekkor még nem is beszéltünk a körülbelül húsz átépítésről, rendezési tervről, pályázatról és egyebekről, amelyek ilyen jellegű épületekhez köthetőek (Széchenyi fürdő uszodája, Juventus fürdő stb.). A legnagyobb számban ezeken túl

[261] VÁRALLYAY 2006, 40.

még bérházakat terveztek, több mint húsz – sok esetben vegyes funkciójú – épületük áll ma is Budapesten. Ezek majdnem felét egyébként Bőhm Henrik egyedüli tervezőként jegyzi. Bérházaik közül talán a legkevésbé kvalitásosak – mégis egy jelentős csoportot képviselnek – az 1920-as évek végi fővárosi lakásínség enyhítésére indult kislakásépítési „láz" idején emelt együttesek. A középületek közül, funkciójukat tekintve a városházák képviselnek még egy kiemelésre érdemes csoportot, szám szerint négy tervezéséhez volt közük. Ezek nem elsősorban mennyiségük, hanem városképi jelentőségük miatt érdemelnek külön említést. Kevésbé ismert munkáikat is tekintve nyolc kórház funkciójú terv ismert tőlük, jó néhány kulturális intézmény és banképület is köthető hozzájuk, valamint számos fővárosi és vidéki villát, lakóházat építettek közösen.[262] Ezen felül belsőépítészetben is jeleskedtek, ismert, hogy a Kammer-villa gazdag belső kiképzését is ők tervezték, valamint több előkelő klub, vendéglő vagy lakás művészi kiképzésű enteriőrjei is nevükhöz köthető.[263]

Érdekes lehet megvizsgálni, hogy mely épülettípusokban nem alkotott az építészpáros. Mivel elsősorban – a középületeken túl – a polgárok igényeit szolgálták ki, így műveik közt kastélyokat nem találhatunk, dacára annak, hogy Bőhm éppen a kastélyépületekben igen jártas Meinig Arthur irodájában dolgozott tanulóéveiben. Bőhm és Hegedűs egy-egy villaépülete is inkább a bérházakhoz kötődik stilárisan, mint a kastélyokhoz. Múzeumi, színházi vagy könyvtári funkcióról is csak néhány – főleg tervben maradt – munka erejéig beszélhetünk, ugyanakkor moziépületek vagy vegyes kulturális funkciójú intézmények elő-elő fordulnak az életműben, (többek között több fürdőszálló közösségi terei is gyakran hasonló rendezőelven alapultak). Ugyanakkor mozgóképszínház-épületeikről elmondható, hogy ma már egy sem áll közülük, inkább tekinthetőek díszletszerűnek, ideiglenesnek, efemer építészeti példáknak. Klasszikus ipari munkákat is elvétve találunk az életműben, ugyan bérházakkal egybekapcsolt üzletházaik szép számmal vannak, de gyár, iroda, piac, vásárcsarnok, kiállítási, mezőgazdasági épület nemigen köthető nevükhöz az ismert sertéstőzsde később szállóépületként funkcionáló házát és a két vágóhíd-tervet leszámítva. A közlekedéshez kapcsolható pályaudvarok, garázsok, postaépületek is hiányoznak az életművükből. Ezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy nem voltak csupán egy-egy épülettípus szakértői, mint a bécsi színháztervező-páros Ferdinand Fellner és Herman Hellmer, a vasútállomások „királya" Pfaff Ferenc, a bérházspecialista Román Miklós és Ernő, vagy a templomokban igen jártas Sándy Gyula,[264] de említhetnénk a

[262] SCHOEN 1930, 113.
[263] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[264] Ötvennégy evangélikus templomot tervezett, ebből harmincegy meg is valósult. Lásd: BODÓ Péter: *Sándy Gyula*. Holnap Kiadó, Budapest, 2022, 41. a továbbiakban BODÓ 2022

vásárcsarnokok kiemelkedő alkotóját Pecz Samut, Baumgarten és Herczog iskolaépítészeket, vagy a bank-és pénzintézetek tervezésében sokat tapasztalt Alpár Ignácot is. Inkább a típusok meghonosításában, egyes jól bevált alaprajz variálásában kereshető az ő nagyságuk, és ebben a specialisták mellé állítható Hegedűs korai iskolaépületeivel, de a Hegedűs-Bőhm építészpáros is fürdő- és szállóépületeivel. Az előbbi épülettípus kapcsán a külföldi példák, például a német mintájú igazgatói lakás- vagy az angol játszó-tetőteraszos kiképzés[265] itthoni meghonosításában helyezhetőek e specialisták sorába.

Az épülettípusok alakulását, modernitását tekintve általánosságban elmondható, hogy az építészpáros az alaprajzi elrendezésekben követte a hagyományokat és azokat alkalmazták a helyi sajátosságokra, illetve a megrendelők igényeire. Ha például a kórházépületeiket vesszük alapul, akkor a „legklasszikusabb" példa az újpesti fertőzőbeteg kórház épületegyüttese, amely a korban leginkább elfogadott pavilonos megoldást vette alapul. Ugyanakkor, – talán a helyi igényeknek vagy az eltérőbb fertőzőbetegségeket távol tartó funkcióknak megfelelően – az épületek csak a föld alatt rendelkeztek összeköttetéssel. A hagyományos formán túl azonban ezen az épületen is megjelent a kísérletező kedv: a tüdőbeteg pavilon ferde – napot követő tájolása – a leghaladóbb megoldások közé tartozott (lásd a német Richard Döcker vagy a finn Alvar Aalto műveit). S nemcsak a tájolással, hanem a ferde előtető alkalmazásával is kísérleteztek: az ekkoriban divatos helioterápia gondolatiságán alapuló ferde előtetőket külföldön leginkább próba jelleggel alkalmazták. Épp ebben a kórház épülettípusban alkalmazta Hegedűs és Bőhm életművük legeredetibb alaprajzát a pöstyéni Pro Patria kórháznál, a félköríves-legyezős elrendezésű fürdő-kórház típust, amely egyszerre gyökerezik a korábbi keresztszárnyas kórháztípusból és a pavilon rendszerű újabb megoldásokból. A további egészségügyi intézményeik kialakítása során inkább villa-szerkezetet alkalmaztak, ez gyakori jelenség volt kisebb szanatóriumok vagy kisvárosi rendelőintézetek esetében ez.

Magyarországon típusteremtő volt – talán nem alaprajzában sokkal inkább az épülettípusok között – a Török Bankház épülete, amely vegyes funkciójú (bank, üzletház, bérház) épületként elsősorban stílusával hódított a század elején. Létrejötte az áru-, iroda-, és üzletháztípus változásaihoz hasonlóan a funkció, a társadalom, és a társadalmi-gazdasági-technikai fejlődésnek volt köszönhető. Csatlakozóudvaros beépítésével is a modernebb bérházak közé tartozott, a szomszédos Jónás fivérek 1907-1908-ban kivitelezett Szénásy és Bárczai Áruházhoz kapcsolódott ilyen formán. A Török Bankház épp ezzel a szomszédban álló,

[265] A Magyar Népiskola 1909-es évfolyamában írnak erről, ekkor már Hegedűs több ízben alkalmazta. Ld: JÁKI László: *Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében*. A magyar Neveléstörténet forrásai. II., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989, 2. a továbbiakban JÁKI 1989

szintén ikonikus, a bécsi szecesszió korai példájaként jellemzett épülettel együtt olyan, mintha egy katalógus lenne a kor emberének: amelyből választhat a kedvére való, modern, amerikai üzletháztípus példáiból.

Hegedűs és Bőhm stílusairól összességében elmondható, hogy nagyjából minden évtizedben egy-egy új áramlat jellemezte őket. Az első évtized a historizáló épületek hagyományának követését eredményezte, a második és harmadik évtizedet a korai lechneri szecessziós, illetve a kései, bécsi Wiener Werkstätte, a német Jugendstil, illetve a finn nemzeti romantika ihlette századfordulós útkeresések övezték. A harmadik évtizedben az art déco barokkos és helyenként klasszicizáló vonala állt hozzájuk közel, a negyedikben pedig funkcionalistább, egy-egy példa erejéig a német expresszionizmust, a Bauhaust vagy a cseh kubizmust idéző munkákkal.

Az épületek elhelyezkedése

Alkotásaik és terveik elsősorban a Kárpát-medencére, és az I. világháború előtti Magyarország területére esnek, kivétel talán a bulgáriai Szófia, ahol két épülettervükről is tudunk. Műveik körülbelül kétharmada a mai Budapestre esik. A főváros területét tekintve majdnem minden kerületre kiterjednek, talán a legtöbb alkotásuk a csak 1950-ben Budapesthez csatolt Újpesthez köthető. Az ottani megbízások egy részéhez köze lehet Hegedűs Ármin sógorának,[266] Hoffer Mihálynak, akik újpesti városi mérnökként és gazdasági tanácsosként dolgozott.[267] Újpest városhoz való kötődésük szimbólumaként 1905-ben tette azt a gesztust az újpesti városháza két tervezője, hogy a településre tervezett Kossuth szobor talapzatát térítésmentesen elkészítik.[268] A szobor végül nem készült el, többek között 1941-ben[269] is cikkeztek az erre vonatkozó szándékról.

Ma külföldön található épületeik közül az északi szomszédunk, Szlovákia dicsekedhet a legtöbb olyan épülettel, amelyet ők terveztek – elsősorban Trencsénteplicen és Pöstyénben, de Zsolnán is terveztek városképileg meghatározó házat, valamint Bártfafürdőn ma ismeretlen átalakításokat. Habár a Szlovákiai művészettörténet-írás a 20. század második felében egy idegen hatalom rájuk maradt emlékeiként tekintett a felvidéki szecessziós emlékekre, ma már

[266] BÁLINT László: Nyugtalanító jelenségek az újpesti járványkórház építése körül. *Ujság* 1913. április 13., 6. évfolyam, 85. szám, 2. a továbbiakban BÁLINT 1913
[267] A polgármesterek egyesületének szakosztályai. *Városok Lapja* 1909. december 18., 4.
[268] UGRÓ 1932, 74.
[269] Kossuth-szobor helyett iparostanonciskolát kér Újpest. *Pesti Ujság* 1941. március 4., 3. évfolyam, 52. szám, 6.

elkezdődtek ezek feltárása, és pontosabb művészettörténeti leírásai.[270] Horvátországban két határközeli és magyar lakossággal is rendelkező településen Daruváron és Csáktornyán, (plusz egy átalakítás Opatijában), Szerbiában a ma Belgrádhoz tartozó Zimonyban valósultak meg épületeik. Ma Ausztriához tartozik az a Savanyúkút, amelynek fürdőjéhez köthetőek terveik, és Erdélyben is csak épülettervvel rendelkeznek a környező országokat tekintve.

A vidéki városokat tekintve talán az említett felvidéki városokat leszámítva inkább egy-egy jelentősebb alkotás létrehozása volt a jellemző az építészpárosra. Az egyetlen kivétel – és ahol jobban megvetette a lábát a Bőhm-Hegedűs iroda – az Szolnok volt, ahol egy zsidó kultúrház mellett egy magánvilla és egy fürdőszálló épülete is köthető a nevükhöz. A régiók közül talán a Dunántúl reprezentálja alul magát az alkotásaik számát tekintve, a ma hazánkban található települések közül csak Győrben és Pécsen terveztek épületet a Dunától nyugatra. (Továbbá ide sorolhatjuk a Siófoki és Balatonkenesei ismeretlenebb munkákat.) Az északi települések közül Miskolcra egy épületterv készült, Egerben fürdőépítkezések kapcsán hívták fel magukra a figyelmet, és a Dél-Alföldön Kiskunfélegyháza és Békéscsaba emelkedik még ki a már említett Szolnokon kívül. Ide sorolható még Újpest is az egyik legjelentősebb lelőhelye volt az építészpáros munkáinak. Budapest majd minden kerületében alkottak a korabeli Budapesten. A mai kerületeket tekintve a 22 kerületből hatban (XV.- XIX., XIX.) nem áll alkotásuk. Különleges példa a XIV. kerület kialakulásában játszott szerepük, ahogyan a Liget Club tagjaiként e kerület felvirágzásáért dolgoztak, és – mindez nem meglepő – alkottak itt saját épületeket is.

Városszöveti helyüket tekintve elsősorban a szálló-, fürdő- és közigazgatási, illetve néhány pénzgazdálkodással összefüggő épületük tekinthető domináns, szoliter, a városképből kitűnő, extravagáns példának.[271] Mivel ezek az épülettípusok egyébként is célul tűzték ki a településszerkezetből való kitűnést, és cégérükké vált a centralizált elhelyezkedés, valamint a különleges építészeti megoldások, ezért nem meglepő, hogy elsősorban a szecessziós és art nouveau-s időszakukból származnak. Bérházaik között igen gyakori a sarki elhelyezkedésű, közöttük a kapcsolódó udvaros is előfordul. Iskolaépületeik a legtöbb esetben a főváros terjeszkedéséhez köthetőek, így általában periférikus vagy éppen beépítés alatt álló területek kapcsán említjük azokat.

[270] BOŘUTOVÁ, Dana: Architektúra 1900 na Slovensku, I. NIEKOĽKO TÉZ. Architektúra a urbanizmus, 1998, 1-2. szám, 22-44. a továbbiakban BOŘUTOVÁ 1998, illetve RÉCKA, Adriana: *Secesné hotely a kaviarne na Slovensku*. História – Architektúra – Umenie. Vydavateľstvo KT, Komárno, 2009. könyve, a továbbiakban RÉCKA 2009

[271] A felvidéki szállóépületek kapcsán említi ugyanezt: RÉCKA 2009, 112.

Az építtetők köre

Hegedűs esetében a főváros, mint megrendelő számos esetben felmerül, fővárosi mérnöki tevékenysége kapcsán, de kettőjük esetében is igen sok középület fedezhető fel, például önkormányzatok, kórházak. Nem egy esetben cégek (pl. bankok, biztosítók) számára terveztek, de talán a legjelentősebb számban a magánépítkezések szerepeltek. Ez nem szokatlan annak fényében, hogy a századforduló után a tőkeerős vállalkozói réteg adta a megrendelők legnagyobb százalékát.[272] Az építtetőik között fellelhetünk szabadkőműves páholytagokat, családtagokat, iskolatársakat, leggyakrabban azonban a zsidó kereskedőréteg képviselői számára terveztek. Az egyházi (zsidó) szervezetek is nagy számban jelen vannak a megbízók között: iskola létrehozásáért működő alapítvány, szentegylet az ún. Chevra Kadisa, vagy a tisztasági előírások betartásáért felelős intézmények ortodox és neológ oldalról egyaránt. Számos esetben az építtető egy adott célra vagy kereskedelmi tevékenységre létrejött részvénytársaság vagy befektető volt, ez a jelenség alapvetően az 1910-es években kezdett megjelenni.

Az iroda tagjai

Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik irodájának tagjairól nagyon kevés utalás maradt fenn. Munkásságuk mennyiségi adatait vizsgálva arra következtethetünk, hogy az 1910-1930 közé tehető időszak volt az, amely a legtöbb megrendelést hozta, ezekben az években számos nagyberuházás folyt párhuzamosan, példaként említhetjük a tízes évek számos bérházát és a Gellért fürdő és szálló építkezését, vagy a húszas évek végén négy vidéki városban is párhuzamosan folyt nagyobb fürdőépítkezést. Épp ez utóbbiakról találtunk írásos említést, és innen ismerünk egy-két építészt, akik megfordultak irodájukban. Az azonban megállapítható, hogy egyik jelenleg ismert náluk dolgozott építész sem vitt a későbbiekben jelentős saját irodát. Bizonyára többen is megfordultak az irodában, de akikről tudomásunk van, hogy az 1920-as évek végén náluk dolgozott: Laykauf Károly, Országh Béla (akiről az hírlett, hogy kiváló grafikusi vénával rendelkezett)[273], Herman István, Ilyés Zoltán és Hegedűs László (Hegedűs Ármin fia).[274]

[272] KÖRNER 2010, 62.
[273] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[274] BŐHM Henrik–HEGEDŰS Ármin: Fürdők és szállodák. *Magyar Építőművészet* 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 13. a továbbiakban BŐHM–HEGEDŰS 1928

Hegedűs Lászlóról tudjuk, hogy építész oklevelét 1926-ban szerezte,[275] 1927-ben egy újsághirdetésben építési rajzolóként viszonylag sürgősen állást keresett építőipariskolai végzettséggel,[276] és hogy apja irodája után a Tanácsnál majd a BUVÁTI-ban dolgozott.[277] Apjával együtt az 1917-ben alapított Kraszner József cementárugyár Rt. tagja volt, mint felügyelőbizottsági tag.[278] A húszas évek végi fürdőépítkezéseken kívül a MABI gazdasági épületeinek munkáiban biztosan részt vett.[279] A II. világháború alatt az I. kerületi Batthyány utca 53-ban lakott, onnan elvitték egy razzia során.[280] 1970-ben halt meg, tüdőrák következtében, lakása a Pozsonyi út 48-ban volt, Kellner Éva volt a felesége, akit 1948-ban vett feleségül.[281]

Ilyés Zoltánról nem sok további tudomásunk van, egy 1930-as tervét ismerjük, amely Gyöngy Sándor részére készült az I. kerület Tárogató u. 4/c. ház alatti címre.[282]

Laykauf Károlynak egy mai szemmel mulatságos 1911-es esetéről számolt be az *Ujság* c. lap, miszerint nem adott elég borravalót egy liftben, amiért távozáskor megverték.[283] 1919-ben Hegedűs Árminnal egy időben műszaki havidíjas mérnöki állása volt az akkor már Tanácsi XIII. ügyosztályként működő fővárosi mérnöki hivatalban.[284] Három önálló engedélyezett épületét ismerjük: Devits Antal I. kerület Hegyalja út 10. szám alatti emeletes háza,[285] továbbá a III. kerület, Bécsi út 9. szám alatti családi ház dr. Wilhelm Jenő részére,[286] és Laykauf Ödön részére tervezett pasaréti családi házát.[287] Ezen kívül a Budapesti (Budai) Torna Egylet építendő korcsolyacsarnokának terveire hirdetett pályázaton megvették a tervét.[288]1919-ben lett a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet rendes tagja.[289]

[275] 9150-es sorszámon. Lásd: *Építő Ipar – Építő Művészet* 1931. január 15., 17.
[276] *Vállalkozók Lapja* 1927. július 13., 19.
[277] Herczeg Ferencné Hegedűs Erzsébet nyomán ld. BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[278] ENTRESZ Ferenc (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 1. kötet, 1927-1929, Budapest, 1928, 353.
[279] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934. 7. évfolyam, 7. szám, 208.
[280] VARGA Géza Ernő: Ne ismétlődjetek! *Közalkalmazott* 1965. május 15., 3.
[281] Halotti anyakönyvi kivonata. 1970-es kötet, 594. lap, 2968-as bejegyzés.
[282] *Építő Ipar – Építő Művészet* 1930. június 1., 89.
[283] A brutális házmester. *Az Ujság* 1911. december 30., 12.
[284] *Fővárosi Közlöny* 1919., 42. szám, 734.
[285] *Magyar Asztalosmesterek Lapja* 1911. március 12., 6.
[286] *A Munkaadó* 1931. március 25., 4.
[287] *Vállalkozók és Iparosok Lapja* 1927. március 19., 1.
[288] *Pesti Hírlap* 1911. február 15., 23.
[289] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 53. évfolyam, 1919. július 13., 190.

Herman (Hermann) István 1900-ban született,[290] 1927-ben vették fel az építészmérnöki kamarába.[291] Róla is tudjuk, hogy részt vett a MABI kórházának új gazdasági épületei munkálataiban, és ott mint építésvezető tevékenykedett. [292]

Országh Béla építész és iparművész volt,[293] és szintén részt vett a MABI kórházának új gazdasági épületei munkálataiban.[294] Az ő munkája volt Bajor Gizi egykori házának, a mai Országos Színháztörténeti Múzeum épületének áttervezése (egyépületes házból reprezentatív villaépületté) a mai Stromfeld Aurél utcában (akkoriban Németvölgyi úton).[295] 1937-ben részt vett a Dunapark kávéház Pozsonyi úti épületének tervezésében.[296] Az 1940-es évek végén már az ÉTI Lakásépítési osztályának dolgozója volt.[297] 1950-ben III. díjat nyert az Építésügyi Minisztérium különböző lakó épület-típusok beszerzésére kiírt pályázatán.[298] Részt vett továbbá egy 1945-ös „újjáépítési" városrendezési tervpályázaton is.[299] Kicsit később a Vár újraépítésével is foglalkozott a Városépítési Tervező Vállalat keretein belül.[300]

Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik munkássága

Korai műveik

Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik építészek pályájuk első néhány évében a már említett neves alkotók Meinig Arthur és Wellisch Alfréd irodáiban eltöltött tanulóéveket követően, illetve a tanulmányútjaik után tervezték első épületeiket 1895 és 1901 között. Ezekre a művekre alapvetően a historizáló – elsősorban a neoreneszánsz – homlokzatalakítások a jellemzőek, és ekkor főként önállóan dolgoztak, habár a szakirodalom megerősíti, hogy már közös irodával rendelkeztek. Az újpesti községházát leszámítva nem ismerünk közös munkát az építészirodának ezekből az évekből, talán közös alkotásuk lehetett még az – egyelőre csak Bőhmhöz kötött – Újpestvidéki Takarékpénztár épülete. Tehát hiába kezdték el – a források szerint – közös működésüket 1896-ban, de eddig ismeretlen az irodájuk korai munkássága. (Az

[290] A Budapesti Mérnöki Kamara közleményei. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1927. május 8., 103.
[291] A Kamara új tagjai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1927. 61. kötet. 21-22. szám, 124.
[292] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934. 7. évfolyam, 7. szám, 208.
[293] *Budapesti Távbeszélőnévsor* 1950. december, Budapest, 338.
[294] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934. 7. évfolyam, 7. szám, 208.
[295] https://lechnerkozpont.hu/oldal/hires-emberek-budapestje
[296] *Tér és Forma* 1937. X. évfolyam, 5. szám, 59.
[297] *Új Építészet* 1948. 1. szám, 10.
[298] *Építés - építészet*, 1950, 2. évfolyam, 9-10. szám, 584.
[299] VADAS Ferenc: BUDAPESTI TERVPALYAZATOK 1945-ben – újjáépítési ötletpályázat. *Magyar Építőművészet* 1985, 3. szám, 52-55.
[300] GÁRDONYI Jenő: Három év alatt újjáépítik a vár lakónegyedét. *Magyar Nemzet* 1958. április 20., 5.

újpesti zsinagógánál ugyan felmerül mindkettejük neve, de ekkor külön-külön jelentek meg). E korszak első felében az iskolaépületek tervezésében jeleskedett Hegedűs Ármin, aki székesfővárosi mérnöki tevékenységét ekkor kezdte el. Ebben az időszakban a főváros iskolaépítő programjának is köszönhetően alkotott ebben a műfajban ilyen számottevő mennyiségben.[301] Ezt követően két városházaépület köthető nevükhöz, és Hegedűs ezután a temetők művészetében mélyedt el, még – a már szintén említett – tanulmányútra is vállalkozott ebben a témában. Sajnos adatok hiányában Bőhm Henrik korai munkássága nem – vagy alig – ismert, az egyetlen számontartott épülete az Újpestvidéki Takarékpénztár. Ezzel egyidőben Hegedűs megnősült, és hat gyermekéből négynek a születése erre az időszakra tehető – tehát magánéletileg is igen aktívnak számított – addig Bőhm kapcsán csak a tanulmányútjai és Meinignél történt alkalmazása tudható, az orfeumi botránya és az Iparművészeti Társulati tagsága mellett. Talán minden életrajzi adatnál többet mondanak ebben az időszakban megvalósult munkáik, melyek áttekintésére vállalkozik e fejezet. Szerencsére az utókor majdnem minden épületet viszonylagos épségben megőrzött, a Czakó utcai iskolát leszámítva.

Iskolák

Hegedűs Árminhoz öt iskola megalkotását köthetjük munkásságának első szakaszában. Az épületek – párhuzamos tervezésük és létrejöttük okán, és stiláris hasonlóságaik miatt is – vizsgálhatóak együtt. Ehhez érdemes azonban kis kitekintést tennünk az épülettípus történetére. A kiegyezésig a fővárosi iskolák legnagyobb része bérházakban kapott helyet,[302] az azt követő évben jött létre a 12 éves korig tartó tankötelezettséget előíró népiskolai törvény, amelynek hatására 3000 új iskola létesült. Gönczy Pál 1870-ben korszerű iskolaépületek mintájául szolgáló népiskolai épületterveket publikált,[303] melyek a konkrét tervek mellett a törvény alkalmazását segítő adatokat közölt. Ezekben a fenntarthatóság, a fejleszthetőség, az egészséges környezet kialakítása volt a cél.[304] Véleményem szerint ez a forrás, a Néptanítók Lapja cikkei, Juba Rudolf 1898-as útleírásai,[305] és Kolbenheyer Gyula építésztanár 1890-es években publikált cikkei[306] erősen meghatározták Hegedűs Ármin iskolákról szóló gondolkodását és

[301] Többek között a nagymérvű lakosságnövekedés miatt volt erre szükség. Az 1896-97-es tanévben 355 tíz évvel később, az 1905-96-os tanévben már 527 Intézmény működött. Lásd: SZABÓ Ervin, dr.: Községi nyilvános könyvtár Budapesten. *Városi Szemle* 1910, 3. évfolyam, 449.
[302] CSÁSZÁR 1995, 81. illetve JÁKI 1989, 3.
[303] GÖNCZY Pál: *Népiskolai épülettervek*. Vallás Közoktatásügyi M. K. Ministerium, Buda, 1870.
[304] CSÁSZÁR 1995, 87.
[305] JÁKI 1989, 1-2.
[306] KOLBENHEYER Gyula: A budapesti mintagymnásium épülete. *Építészeti Szemle* 1892, 1. évfolyam, 1. szám, 16-18. illetve KOLBENHEYER Gyula: Az iskolák építése és berendezése. *Építő Ipar* 1894, 18. évfolyam, 28. szám, 351-352.

publikációit – elsősorban a későbbi írásaiban. Az általunk vizsgált időszakban, 1890-1896 között jelentős iskolaépítési program keretében ezer iskolát kívántak építeni (ennek töredéke kb. 400 iskola valósulhatott meg).[307] Ezt követően, 1909-től Bárczy István hirdetett iskolaépítési akciót: három év alatt harminchat teljesen új iskolát építettek, közel ezer osztályteremmel. A kultuszminisztérium vezető építésze 1888-1908 közt Herczegh Zsigmond és Baumgartner Sándor volt,[308] talán ők nevezhetők a legjelentősebb iskolaépítőknek, de ők – szemben Hegedűs legtöbb iskolájával – fő műveiket az 1909 után hozták létre. Gerle János melléjük állítja Hegedűs Ármint, mint aki velük együtt az iskolák tervezésében fontos szerepet vállalt.[309] A főváros 1874–1912 között 53 millió koronát költött ilyen jellegű beruházásokra (útépítésre 68, csatornázásra 22,5, kórházakra 12,5 milliót).[310] (Az 1920-as években Klebelsberg Kunó nevéhez köthető következő iskolaépítési hullám Hegedűs Ármin építészeti tevékenységéhez már nem kötődik, ekkor elsősorban vidéki, tanyasi iskolák épültek nagy számban.)[311]

Hegedűs Ármin 1895-1900 között épült iskoláiról elmondható, hogy mindegyik téglahomlokzattal rendelkezik, kettő közülük szabadon, három pedig sarkon álló épület. Ennek dacára mindegyik nagyjából egy U alaprajzra van felfűzve, természetesen az adott földrajzi viszonyokhoz adaptáltan. Mindegyik neoreneszánsz formákkal rendelkezik, vakolt parapetmezőkkel és hangsúlyos horizontális övpárkányokkal tagolt, a bejáratok és lépcsőházak általában enyhén előreugró rizalitokkal kerültek kialakításra. A monarchia nagyjából minden régiójában hasonló stílusban készültek ekkoriban az oktatási intézmények,[312] a maguk egyszerűségében meghatározó elemei voltak a városképeknek, különösen a kisebb településeken. Hegedűs iskolaépületeinek belső berendezése elsősorban az első négy iskolánál puritán: kovácsoltvas, ornamentális díszű lépcsőházi korlátokon kívül elenyészően dekoratív, a funkció áll a középpontban. A belső burkolat mintegy 1,2 méter magasságig csempével fedett, „lemosható” volt, a padló többnyire egyszerű cementlapokból vagy terrazóból állt. Ezt a burkolatkiképzést Hegedűs minden általa épített iskolánál fontosnak tartotta a szolgaszoba bejárati elhelyezésén, illetve a folyosói ruhatárak kialakításán túl. A részletekre is figyelt: a

[307] JÁKI 1989, 13.
[308] CSÁSZÁR 1995, 92.
[309] GERLE–LUGOSI 1999, 42.
[310] CSÁSZÁR 1995, 88.
[311] CSÁSZÁR 1995, 86.
[312] DAMJANOVIĆ, Dragan: *School architecture on the Habsburg Empire's southern fringes: The fragmented politics of architectural design In the regions of today's Croatia between the mid-19th century and 1918*. Böhlau Verlag eBooks, 2003. Lásd: https://www.academia.edu/papers/244537043?email_work_card=view-paper, Letöltve: 2025. október 24. 16:57

kapuknál sárhántórácsot helyezett el, illetve a ruhákba akadó túl díszes rácsok mellőzését is kívánatosnak tartotta. Ügyelt arra is, hogy a lépcsőfokok 15 cm-nél ne legyenek magasabbak, és lekerekítetten alakítsák ki, a sérülések elkerülése végett. Szélfogókat helyezett el az egyes közlekedőkbe, hogy gazdaságosabban legyenek fűthetőek a folyosók. Három-négy ablakot helyeztek el a termekben, azt a szabályt szem előtt tartva, hogy az ablakok méretei az alapterület hatodát minimum kiadják (a miniszteri rendelet csak egynyolcadot írt elő). Az ablakpillérek lekerekítése is ugyanezt a célt szolgálta: hogy minél több fény áramoljon a terembe.[313] Fűtésre általában az ún. Meidinger kályha szolgálhatott, és nagy valószínűséggel mindegyik épületben ún. Tobin csövekkel oldották meg a szellőztetést, a világítást pedig Auer égőkkel, légszesszel. A termekben hajópadló lehetett, bár Hegedűs már ekkor javasolta az ekkor igen költségesnek tartott, de praktikus linóleumot is. A tornatermekben beton alapra készült puhafa hajópadlókon zajlott a mozgás. Ezek általában díszterem funkcióval is rendelkeztek, a mozdítható és befele fordítható berendezésnek köszönhetően. A korábban az iskolákban jellegzetesen alkalmazott fehér szín helyett a tompa színeket és magyaros motívumokat, szegélyeket javasolta Hegedűs mind a falakon, mind az addig szokásos sötét-tölgyszínű ablak és ajtófestés helyett is.[314]

Hegedűs iskoláinak párhuzamaként maga említ meg több épületet 1904-ben publikált írásában. A VIII. kerületi Práter utcai, a X. kerületi Gyömrői úti, a IX. kerületi Tűzoltó utcai, a XIII. kerületi Angyalföldi iskolákat,[315] ugyanakkor a XI. kerület Mester utca 19. alatt álló Schwender József-tervezte iskolát, a II. kerületi Ürömi utcai iskola Szilvássy Pál által 1899-ben tervezett intézmény, valamint a VIII. kerületi egykori Erdélyi és Homok utcák sarkán álló Balázs Ernő által 1897-ben tervezett iskola épületét is ide sorolhatjuk több ebben a korban épült iskolával együtt.

Kiszuglói elemi iskola (Bp. XIV., Angol u. 75.)

Hegedűs első iskolaépületének alapítása az 1891-as évhez kötődik,[316] 1893-ban már tervezés alatt állt az egykor VII., ma XIV. kerületi iskolaépület és a kisdedóvó,[317] 1894-ben a főváros tárgyalta a költségvetését,[318] az építésvezetésért Hegedűs 1895. júliusában 700 korona tiszteletdíjat kapott.[319] 1895. október 19-i határidővel várták a kivitelezési ajánlatokat,[320] a föld-

[313] HEGEDŰS Ármin: A Fővárosi újabb iskolák építéséről. *Budapesti Építészeti Szemle* 1904. II. füzet, 23.
[314] HEGEDŰS Ármin: A Fővárosi újabb iskolák építéséről. *Budapesti Építészeti Szemle* 1904. III. füzet 33-38.
[315] Lásd az előző két lábjegyzetet.
[316] *A Budapest-székesfővárosi községi iskolák évkönyve* 1914-1915, 539.
[317] *Pesti Hírlap* 1893. december 3., 7.
[318] Drága iskolák. *Budapesti Hírlap* 1894. július 17., 3.
[319] Ld. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[320] *Építő Ipar* 1895. október 2., 374. Vesd össze: *Fővárosi Közlöny* 1895. október 1., 4.

és kőműves munkákra Lemberger S. és fiai, a kőműves munkákra Hauszmann Sándor, a vasgyári munkákra a Schlick-féle gyár, az ácsmunkákra pedig Antony Tamás nyerte el a megbízást.[321] Az üveges, lakatos, asztalos és mázoló munkáira ugyanez év december 16. volt a határidő.[322] A nagyjából U alaprajzú épület egyik szárnyának végén helyezték el a tornatermet, valamint a kor elvárásainak megfelelően elkülönített udvar állt rendelkezésre a leányok és a fiúk számára.[323] A magasföldszinten és az első emeleten kaptak helyet a tantermek, a szuterénben pedig a gépészeti és az étkezőhelyiségek. Az iskolabelsőről egy fényképet is közöltek a lapok, az alagsori helyiségekről, ahol napköziotthonban nyújtott az iskola meleg étket és tanulási lehetőséget a munkásgyerekeknek.[324] **12. kép**

Az épület főhomlokzata az Angol utcára nyílik, a tizenöt tengelyes, egyemeletes épület egyértelműen horizontális hangsúlyokkal rendelkezik, melyek ellenpontjaiként egyszerű díszítéseket alkalmazott a tervező. A külső homlokzat díszítéseit világosra vakolt kő ablakkeretekkel és téglapárkányok váltakozásával oldotta meg az építész. A földszintet vékony osztópárkány választja el az emelettől, farkasfogas fríz fut a téglapárkány alatt. A parapeteket téglából kialakított rombuszok mintáival díszítették, a koronázópárkány rímel az eddigi elemekre: fűrészfogas és háromszög motívumok után legfelül farkasfog-minta zárja. A főhomlokzaton elhelyezkedő főkapu az emelet könyöklőpárkányáig tart: a keretet nyújtó lizénát téglaarchitektúra jellemzi. A sarokrizalit háromaxisos tagolására „válaszul" a főbejáratot is magában foglaló héttengelyes homlokzatrészt után egy háromaxisos enyhén előreugró rizalit felel, és még két tengely zárja az épületet. Az udvari homlokzatok a külső téglaburkolat kontrasztjaként egyszerű fehér vakolattal készültek, a párkányok és az ablakkeretek téglából kerültek kialakításra. A lépcsők mészkőből készültek, díszes levél és csigamintás kovácsoltvas korláttal kiképzettek. A lépcsőházak pillérjeinek díszítése, valamint a szélfogók a külső díszítéssel állnak összhangban.

Az intézménnyel egy épületben működő óvodát 1895. szeptember 1-jén nyitották meg.[325] Az 1916-os lajstromban lakatos-, fa- és építőipari szakirányú oktatás is folyt itt,[326] és 1918-ban iparosinas és háztartási iskolaként olvashatunk róla.

[321] A kis-zuglói elemi iskola építése. *Nemzet* 1895. október 20., 3.
[322] *Építő Ipar* 1895. december 4., 458. Vesd össze: *Budapesti Közlöny* 1895. november 27., 8.
[323] *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, II. füzet, 18.
[324] A napközi otthon. *Uj Idők* 1904. január 31., 114-115.
[325] *Fővárosi Közlöny* 1898. február 8., 15.
[326] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1916, 471.

Felső-erdősori elemi iskola (Bp. VI., Szinyei Merse u. 7-9.)

A Felső-erdősori vagy Kmetty utcai elemi iskola Hegedűs Ármin korabeli lakóhelyével egy utcában épült, [327] az ő javaslatára nyitották meg itt az első napköziotthont.[328] Az első datált terv 1895. novemberében kelt,[329] az alapkőletétel 1896. június 26-án volt.[330] A kivitelezés pályázatát 1896. október 26-i határidővel írták ki,[331] a kőmegrendelés tervei 1897 márciusát sejtetik a befejező időszaknak.[332] Az 1897-1898-as tanévben már meg is kezdték itt a tanítást,[333] hivatalosan 1897. november 13-án vették át az épületet,[334] ám Hegedűs Ármin csak 1899. május 12-én vette át az építésvezetői tiszteletdíját,[335] ez jelentheti azt, hogy még folytak a munkálatok később is. **13. kép, 14. kép**

Az épület az Angol utcaihoz hasonlóan soktengelyes, horizontális hangsúlyokkal rendelkezik, ugyanakkor itt talán az eggyel több emeletszámnak is köszönhetően a vertikális ellenpontozásra is figyelt a tervező. Az első és második emeletet összekötő függőleges pilléreket imitáló, farkasfoggal, palmettákkal vagy geometrikusan díszített fejezeten kívül a korábbi kétszínű téglaburkolatot néhol a vakolt és sávos rusztikázott felületek váltják fel.[336] A neoreneszánsz stílus klasszikus formái inkább a vízszintes tagolásban jelenik meg: konzolos-fűrészfogas koronázópárkány és a sarokrizalitot kiemelő mellvédpárkány és attika képében, (ha hihetünk a korábbi homlokzati terveknek, ilyenből több is állt szimmetrikus elrendezésben az épületen).[337] A belső homlokzaton a színek játéka dominál: a tégla és a vakolatok monokróm jellege oldja a külső merevebb neoreneszánsz formáit.[338] Az eredeti rajzokat megfigyelve jelentősebb tervváltozásra lehetünk figyelmesek: az 1895. novemberben még saroklépcsőházat, a főhomlokzaton két kiemelkedő oromzatot, kétszínű téglaburkolatot láthattunk szemben az 1896. júliusi tervekkel, ahol a mai állapotnak jobban megfelelő képet kaphatunk az épületről, azt leszámítva, hogy a második emeleten kisebb figurális díszítés utalt volna az épület

[327] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, Franklin Társulat, Budapest, 1898, 460.
[328] BFL XIV. 243. d. 1. 39.
[329] BFL XV. 17. d. 329, 28450 hrsz.
[330] Wikipédia Szinyei Merse Pál Gimnázium szócikke, https://hu.wikipedia.org/wiki/Szinyei_Merse_P%C3%A1l_Gimn%C3%A1zium, Letöltve: 2025. október 2., 9:34
[331] *Fővárosi Közlöny* 1896. október 9., 3.
[332] BFL XV. 17. d. 329, 28450 hrsz.
[333] *Népnevelők Lapja* 1897. augusztus 28., 1.
[334] Uj iskola. *Budapesti Hírlap* 1897. november 13., 17. évfolyam, 315. szám, 9.
[335] Ld. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[336] BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár 65.27.1.
[337] BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár 65.27.1.
[338] BFL XV. 17. d. 329, 28450 hrsz.

rendeltetésére: vonalzó, irattekercs, könyv, oroszlán szimbólumaival.[339] A tizennégy szakaszos főhomlokzaton került elhelyezésre a két bejárat külön-külön a leányok és a fiúk számára.[340]

Az épület alaprajza – hasonlóan az Angol utcaihoz – nagyjából U alakú, itt nem tornatermet, hanem egy kis egyszintes építményt fog közre.[341] A belső elrendezésről jellemző képet kaphatunk a fennmaradt eredeti terveknek köszönhetően: a pincében kaptak helyet az étkező és tisztálkodó termek, a földszinten a speciális helyiségek mellett az óvoda, a muzsikaterem, a tanári szoba és az ülésterem, valamint fiútantermek, az első emeleten a kiszolgáló „személyzet" lakásai és szobái és további fiútermek szerepeltek, a második emeletre tervezték leánytantermeket és további személyzeti lakásokat.

A belső burkolásban betont, hajópadlót és öntött műkövet használtak, és a többi iskolaépülethez hasonlóan valószínűleg itt is állmagasságig csempe burkolhatta a folyosói falakat (ez ma sincs másképp, de semmiképpen nem mondható eredetinek ez a burkolat). A lépcsőházak a belső legdíszesebb pontjai: egy-egy volutákkal és virággal díszített haraszti kőből készült oszlop és posztamens, valamint virágdíszes kovácsoltvas korlát dekorálja őket, figyelemre érdemesek még a bejáratok téglával díszített terei, a dongaboltozat íveinek követésével és falfülkék kialakításával. **15. kép**

Az intézmény története kapcsán tudjuk, a fiúiskolába volt bejelentve a Budapesti szünidei gyermektelep-egyesület, és ugyanide kötődik a *Szülők Lapja* című újság is, melynek kiadótulajdonosa pedig nem volt más mint Bárczy Istvánné Gyermekház Egyesülete.[342] Az iskola híres tanulója volt többek között Escher Károly fotós is, akiről a bejáratnál márványtábla emlékezik meg.

Rákosfalvi elemi népiskola (Bp. XIV., Álmos vezér tér 9.)

Az egykor X., ma XIV. kerületi Rákosfalvi elemi népiskola intézménye 1872 óta áll, kibővítésének tervét 1885-ben fogadta el a főváros.[343] 1886-ban a tanács több holdnyi területet csatolt az elemihez, hogy a tanulók mezőgazdasági ismereteket szerezhessenek.[344] Az új épületet az egykori Templom, ma Álmos vezér téren Hegedűs Ármin tervezte,[345] aki 1896.

[339] BFL XV. 17. d. 329, 28450 hrsz.
[340] *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, III. füzet, 37.
[341] *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, III. füzet, 37.
[342] *Budapesti Czim- és lakjegyzék*, Franklin Társulat, Budapest, 1916, 875.
[343] *Népnevelők Lapja* 1885. január 24. 20. évfolyam, 4. szám, 32. vesd össze Pesti Hírlap 1885. január 20., 3.
[344] *Fővárosi Lapok* 1886. február 26., 23. évfolyam, 57. szám, 411.
[345] Az épület szerepel Hegedűs Ármin műveinek jegyzékén itt: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.

november 11-én kapta meg a fővárostól az építésvezetői feladatokért a 800 koronás tiszteletdíjat.[346] 1896. október 27-ig várták a kivitelezők ajánlatait,[347] 1898. március 31-én vette át a főváros az iskolát, melynek 118.009 forint összköltsége volt.[348] Az iskola praktikusságáért és berendezéséért elismerésben részesítették az építészt, kiemelték, hogy az elemi-és óvóiskola épületében a gazdasági oktatásra nagy gondot fordítottak.[349]Az épület különlegessége a külön igazgatói lak kiképzése volt, melyet német mintára állítottak fel,[350] és újításnak számított a 80 vízszóró zuhannyal ellátott iskolai fürdő is.[351] **16. kép**

Az iskola a két korábban bemutatott sarkonálló iskolához képest szabadonálló elhelyezésű, ennek köszönhetően szimmetrikus homlokzatkiképzéssel bírt, ugyanakkor U alaprajzuk igen hasonló. Enyhén előreugró rizalit és oromzat hangsúlyozza a főbejáratot, ez tagolja leginkább az amúgy horizontális hangsúlyú, téglaarchitektúrás, neoreneszánsz stílusú főhomlokzatot. Az épület alagsorból, magasföldszintből és első emeletből, illetve padlástérből áll. A magasföldszinti ablakok ívelt téglakeretezést kaptak, az első emeletiek egyenes zárásúak, egyszerűbbek. **17. kép**

Az intézmény történetéhez hozzátartozik, hogy már 1901-ben penészgomba támadta meg az épület falait, és a mérnöki hivatalnak kellett orvosolni a problémát.[352] 1929-ben Rákos patak áradása miatt a lakosság egy része ideiglenesen az iskolában került elhelyezésre.[353] 1998 óta az Álmos Vezér Gimnázium és Általános Iskola intézménye használja a modern szárnnyal kiegészített épületet, jelenleg a gimnáziumi osztályok számára nyújt tanulási helyszínt.[354]

Czakó utcai elemi iskola (Bp. I., Czakó u.)

A Rákosfalvihoz hasonló felépítésű, szintén szabadonálló első kerületi Czakó utcai iskola épületét 1897-ben kezdték el építeni tíz új tanteremmel és 101.000 Ft költséggel.[355] 1897. november 10-én, az építkezés kivitelezésének versenytárgyalásán a föld-kőműves- és elhelyező munkákat a Schönfeld és Mann cég, a kőfaragó munkákat Weisinger György, a vasmunkákat a

[346] Ld. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[347] *Budapesti Közlöny* 1896. október 4, 30. évfolyam, 234. szám, 16.
[348] Az előirányzat 118.000 Ft volt, így igen sikeres volt a költségbecslés. Lásd A pénzügyi és gazdasági bizottság ülése. *Pesti Hírlap* 1896. szeptember 29., 6.
[349] *Budapesti Hírlap* 1898. április 1., 91. szám, 9.
[350] *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, II. füzet, 22.
[351] *Építészeti Szemle* 1904, 13. évfolyam, 3. füzet, 35-36.
[352] *Hazánk* 1901. február 7., 33. szám, 4.
[353] *Magyarország* 1929. március 17., 36. évfolyam, 63. szám, 1.
[354] http://almosvezer.hu/html/oldalak/bemutatkozas/bemutatkozas.html, Letöltve 2025. november 9. 19:45
[355] Fővárosi ügyek. Két új iskola. *Magyar Hírlap* 1897. május 21. 9.

Danubius gyár, az ács- és padozó munkákat Neuschloss K. és fiai, az asztalosmunkákat Scheibel Károly, a mázolást Kohler Albert, a lakatosmunkákat Pick Ede, a bádogosmunkákat Reisz Gyula, az üvegesmunkákat Glatz András, a szobrászmunkákat Bauer Vilmos nyerte.[356] 1898 áprilisában lehetett a bokréta-ünnepély, azaz az épület német mintára tartott – főpárkányig való elkészülésének ünnepe.[357] Hegedűs Ármin 1899. március 23-án vette át a 800 korona tiszteletdíjat az iskola építésvezetéséért.[358] **18. kép**

A homlokzat egyszerű neoreneszánsz hatást keltő téglaarchitektúra, enyhén előre ugró közép- és oldalsó rizalitokkal. Az alaprajz szimmetrikus kiképzésű, a főbejárat túloldalán helyezték el a tornatermet, és a két oldalsó tömbben pedig a külön lépcsőházakat. A téglaborítású főhomlokzaton középen a főváros címere kapott helyet, és egy községi elemi népiskola felirat, az ablakok egyszerű cikkcakkmintás téglakeretet kaptak. A kor szellemének megfelelően elkülönített lépcsőházak és tantermek, folyosók álltak rendelkezésre a fiúk és a lányok számára. Mivel ez az épület nem maradt fenn, kénytelenek vagyunk Hegedűs írására támaszkodni a belsőt illetően: a termekben hajópadló lehetett, és műkőlap illetve terrazzo a folyosókon. Hegedűs külön kiemelte, hogy szemben sok korabeli külföldi iskolával is, itt már az épületben kaptak elhelyezést a mellékhelyiségek.[359] **19. kép**

Az épület különlegessége a nagy valószínűséggel Magyarországon elsőként itt előforduló tető-udvar. A földszinti tornaterem aszfalt burkolatú vasbeton födém fedésével 170 m^2-nyi területen „udvart” kaptak a gyerekek, ahol játszhattak. Ezt Hegedűs Ármin londoni példára hozta be, és alkalmazott hasonlót olyan iskolaépületeknél, ahol udvar céljára nem volt elegendő a terület, így például a későbbi Dob utcai vagy a Ponty utcai iskolánál is.[360]

Intézménytörténeti érdekesség, hogy 1920. március 13-án az iskola tornatermében tartottak nagygyűlést, hogy Slachta Margitnak szavazókat gyűjtsenek, aki ennek a kerületnek a jelölje volt.[361] Az épület ma már nem áll, nem sokkal megépülte után, 1909-ben még megkímélte a városrendezés,[362] és 1934-ben újra terítéken volt a bontás témája a kerület villaváros jellege miatt.[363] Később az ún. tabáni gyógyszálló építése kapcsán,[364] többször is elővették a tervet.[365] 1952-ben a kerületi elöljáróság döntött arról, hogy a volt Czakó-utcai

[356] Főváros. Az I. ker. Czakó-utczai iskola építése. *Magyar Ujság* 1897. november 11., 7.
[357] *Magyar Ujság* 1898. április 22., 7. évfolyam, 111. szám, 6.
[358] Ld. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[359] HEGEDŰS Ármin: A Fővárosi újabb iskolák építéséről. *Budapesti Építészeti Szemle* 1904. III. füzet 33-38.
[360] HEGEDŰS Ármin: A Fővárosi újabb iskolák építéséről. *Budapesti Építészeti Szemle* 1904. II. füzet, 20.
[361] Az I. választókerület Slachta Margitért. *Nemzeti Ujság* 1920. március 14., 5.
[362] Fővárosi Közlöny 1909, 54. szám, 1236.
[363] Nem bontják le a tabáni iskolákat. *8 Órai Újság* 1934 október 9., 9.
[364] *Fővárosi Közlöny* 1937, 134.
[365] *Fővárosi Napló* 1946. 23.

iskola területén úttörőtábort épít,[366] melyet 1953-ban fel is avattak.[367] Az új Czakó utcai iskola Barcza Elek alkotásaként készült el.[368] **20. kép**

Kereskedelmi és elemi iskola (Bp. I., Ponty u. 3.)

A Hegedűs Ármin által tervezett iskolák során egy újfent sarkonálló iskolaépület zárja – a korai, historizmushoz kötődő munkák között. A Kereskedelmi és elemi iskola[369] viszonylag rövid idő alatt, 1898-1899 között épült fel. Hegedűs legkvalitásosabb korai iskolaépülete az építés idejében még a 2. kerületben állt,[370] ma az 1. kerület része. Az iskola alapításának éve 1884-re tehető,[371] a bővülő intézet céljaira a telket a szomszédos kapucinus szerzetesektől vásárolta a főváros.[372] Az első terveket és részletes költségvetést 1898 májusában elkezdték elkészíteni, június 18-án nyújtotta be a mérnöki hivatal az épület terveit a tanácshoz.[373] A kivitelezés munkálataira az ún. árlejtést 1898. szeptember 1-i dátummal írták ki, szeptember 12-én kezdték meg a kivitelezést és december 15-re már tető alatt állt az épület.[374] A tervezés mellett a művezetést is magára vállalta Hegedűs Ármin, az ellenőre Eberling István volt.[375] A kivitelezést a közismert Peterek és Wagner cég végezte. **21. kép**

A sarkon álló épület historikus homlokzata neoreneszánsz formát mutat, egy-egy klasszicista vagy – főként a belső homlokzaton – a bécsi szecesszióra is jellemző jegyekkel. Az épület tervezésének egyik különlegessége, hogy lépcsős terepre épült, és így az épület is követi a domborzati viszonyokat: a Ponty utcai egyemeletes, a Szalag utcai szárny és a középrizalit kétemeletes. Ezen kívül az az adottság, hogy két intézményt kívántak az épületben elhelyezni további kihívások elé állította az építészt, aki a kereskedelmi és az elemi iskolát igyekezett

---

[366] Az egész I. kerület hozzájárul az úttörők naphegyi táborának megépítéséhez. *Esti Budapest* 1952. április 26., 1. évfolyam, 20. szám, 3.
[367] Új úttörőparkot avattak a Czakó-utcában. *Szabad Ifjuság* 1953. május 17., 2.
[368] SZENDREI–SZENTIVÁNYI 1915, 121-122.
[369] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2. ill. BFL XIV. 243. d. 1. 39.
[370] Víziváros déli részét 1950 után csatolták az I. kerülethez, addig a II. kerület része volt. (Ekkor amúgy jelentősen megnövekedett a II. kerület az északi részén, ezt az egy „veszteséget" leszámítva.)
[371] KISS János, dr. (szerk.): *Budapest Székesfővárosi II. kerületi Ponty utcai községi Hunfalvy János Kereskedelmi Középiskola évkönyve*, Budapest, 1942, 15.
[372] *Fővárosi Közlöny* 1898. szeptember 27., 8. Vesd össze: BFL XV. 17. d. 328. K Ti 16, 14285 hrsz. Már az 1896. november 28-ra datált szabályozási és felosztási térrajzon is a „kapuczinus zárda" mellett tüntették fel, az akkori kertrészből kiszakítva egy darabot.
[373] Új iskolaépületek. *Magyar Hírlap* 1898. június 18., 7.
[374] AUFFENBERG János (szerk.): *Budapest Székesfőváros Hunfalvy János Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője 1934/35, az iskola félszázados fennállásának jubileumi évéről*. Budapest, 1935, 12. a továbbiakban AUFFENBERG 1935
[375] PÉTER János (szerk.): *Budapest Székesfőváros II. kerületi Községi Felső Kereskedelmi Iskolájának és Kereskedőtanoncz-iskolájának értesítője az 1899-1900. tanév végén*. Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság, Budapest, 1900, 7-8. a továbbiakban PÉTER 1900

elkülöníteni: a homlokzati rajzok alapján a Szalag utcában (nyugati homlokzat) az elemi iskola, a Ponty utcai részen (déli homlokzat) a kereskedelmi iskola termeit és bejáratát képzelte el.[376] Ez a kihívás ugyan hasonló volt a korábbi iskolák terveinél a fiú- és leányrészek elkülönítéséhez, de mégis többletfunkciót is meg kellett oldania ezen az alapvető elemi iskolai adottságon kívül. A Szalag utcai homlokzat két oldalán a fiúk és a lányok részére két timpanonnal lezárt bejárat állt rendelkezésre, ezek enyhén előreugró rizalittal és a tetősíkból kiugró attikával is „jelezve lettek". A fiúk bejárata feletti oromzat íves záródású, két vázával díszített volt, és a közepén a főváros címerének szobrászati dísze kapott helyet. Ebből ma már csak az építészeti tagozat maradt meg, de archív képek tanúskodnak arról, hogy létezett a dombormű is. A földszint alatt és az első emelet felett erőteljes osztópárkány húzódik végig, mely egybefogja a két emeletet. Az ablakok felső záródása a földszinttől felfele nézve „növekszik": a földszinti ablakok egyenes szemöldökűek, az első emeletiek szegmensívesek, a másodikon pedig félkörívesek. Ez utóbbiak egészen más ritmust követnek, mint a többi ablak: hét szakaszra osztva hármas csoportokban állnak úgy, hogy minden esetben két íves szemöldökű ablak és köztük egy vakablak látható.[377]

A főbejárati kapuzatot magába foglaló sarokrizalit a korai, 1898 júniusi terveken két oszloppal keretezett, és az első emeleti díszteremnél erkéllyel zárult, hatszög alaprajzú sátorteteje kisméretű laternában végződött. Ez a megjelenés később építészeti szempontból egyszerűsödött, ugyanakkor a szobrászati díszek terén bonyolultabbá, dekoráltabbá vált, a szecesszió felé hajlott. Például a pilaszterfejezeteken látható maszkok, merkúr- vagy gorgófejek kifejezetten gyakoriak voltak a bécsi szecesszió korai időszakában, de a francia vagy belga art nouveau is gyakran használta őket – egy florálisabb, burjánzóbb változatban. Ezek a darabok a szárny formájú levelekkel és kígyókkal Merkúrra, a kereskedelem ókori istenére utalhatnak, az iskola kereskedelmi funkciója szimbólumaként. Alattuk a pilaszteren gyümölcsfüzérek jelennek meg a kereskedelem következtében bekövetkező bőség jelképeiként. Az első emeleti ablak két oldalának pilaszterét két volutákkal körbevett horgony és hajóorr oszlopfő ékesíti, míg a földszinten, a kapuépítmény tetején kis aediculában címeren kapaszkodó baglyok, mint a bölcsesség szimbólumai, felettük kígyók által tartott szárnyas glóbuszok, valamint a főváros címere szerepelt oroszlánokkal, alattuk a főbejáraton az archív képek tanúsága szerint a Községi Felső Kereskedelmi Iskola felirat állt. Ez ma már nem látható, csakúgy mint a címer felett

[376] BFL XV. 17. d. 328. KT i 16. Kereskedelmi és elemi iskola illetve BFL XV. 17. d. 329., 14284 hrsz.
[377] BFL XV. 17. d. 328. KT i 16. Kereskedelmi és elemi iskola illetve BFL XV. 17. d. 329., 14284 hrsz.

egykor szereplő korona,[378] vagy a merkúrok felett álló vázák. A tizenkét méter magas toronyépítmény a második világháborúban szintén elpusztult, és az épület fennállásának századik évfordulójának ünnepsége alkalmából, 1999-ben állították helyre az eredeti tervek alapján.[379] A főbejárat tornyának 1898 júniusi terve egyszerűbb volt a mainál: nem annyira karcsú és magas, inkább romanizáló, kis ablakokkal és háromkarélyos mérművekkel tagolt hatszögletű építmény hatását keltették. A két évvel későbbi Hegedűs által szignált terven az alapforma megmaradt, de a talapzati részen tekergőző-sütkérező sárkányok, a laterna tetején pedig szamárhátív felelt a kecses és nyújtottabb megjelenésért.[380] **22. kép**

Az intézmény V alakban keretezi a csekély 912,66 m^2 méretű udvart.[381] A Szalag utcai szárny majd 79 méter hosszú, míg a pont utcai ennek körülbelül a fele, 42 méter. A belső homlokzat enyhén előreugró középrizalitjának legfelső emelete figurális szobrászdíszítést kapott: a tanulás eszközeit, földgömböt, vonalzót és távcsövet, illetve mérleg rajzát fedezhetjük fel a terveken és a megvalósult épületen is – hasonlóan a külsőn megtalálható számos a kereskedelmi ikonográfiába illő ábrázoláshoz (bagolypár, glóbuszok, hullámok, kötél, hajók, merkúrfejek). Az épület érdekessége, hogy a szecessziós stílus első megjelenési formái itt lelhetőek fel a Hegedűsi életműben – párhuzamban az újpesti községháza épületével – elsősorban a belső homlokzatokon és kisebb díszítőelemeken. Az iskola tervein szerepel a nyugati szárny belső homlokzatának legfelső emeletére tervezett összetett, szirmokra emlékeztető ablakforma, illetve a lizénákon a körös-pálcás díszítőelemek, ez utóbbiak meg is valósultak. A főbejárattal átellenben, a belső udvaron íves alaprajzú főlépcsőház áll. A terveken a barokkot idéző toronnyal, egyedi ferde ablakokkal és a funkciónak megfelelően aszimmetrikus homlokzattal rendelkezik. Ma – feltehetően világháborús sérülés miatt – a toronyépítmény hiányzik a lépcsőház tetejéről, de klasszikus kivitelezésű, dekoratív belső kiképzésű lépcsőházának látványát bármelyik bérpalota megirigyelné.

Az iskola anyagát tekintve téglafalazattal rendelkezik, és a külső homlokzatot is részben ez díszíti, a másik részben vakolatból kialakított kváderezett vakolatkiképzés. A sarokportálé, azaz a főkapu kőmegrendeléséből kiderül, hogy a fedkő lemezek haraszti kőből készültek, e mellett a lépcsőház oszlopai és posztamensei készülhettek még ebből az anyagból, illetve a lábazatok is. Téglaburkolat jellemzi a külső homlokzatot a vakolatból kialakított architektúra-

[378] Lásd FSZK BGY AN056666A azonosítójú 1913-as felvételét, melyet a *Budapest székesfőváros községi kereskedelmi oktatási Intézetei* című kiadványból őriznek, Székesfővárosi Házinyomda, Budapest, 1913.
[379] FUCSKÓ Hajnalka: Újra van tetődísze a Hunfalvynak. *Népszabadság* 1999. november 27., 57. évfolyam, 277. szám, 41.
[380] BFL XV. 17. d. 328. KT i 16. Kereskedelmi és elemi iskola illetve BFL XV. 17. d. 329., 14284 hrsz.
[381] PÉTER 1900, 8.

idomok mellett, a kiemelt funkciójú sarkon álló főkapu, és nagy igénybevételnek kitett lépcsőházak pedig jórészt haraszti kőből készültek.

A vízvezetéki és csatornázói munkákat Salgó Lipót, a kőfaragómunkát Holdampf utódai, az ácsszerkezeteket Brunner és Tierl mesterek nevéhez köthetjük. A tetőn Sváb Gyula cserepesmester és Salgó Lipót bádogosmester dolgozott. A burkolatokért az iskolabelsőben Neuschloss Károly és fiai parketta-gyárosok, Basch és Halász kövezőmesterek feleltek, az épületasztalos munkákat Kovács és Valczer, a belső berendezést Kovács Zsigmond bútorasztalos végezte el. Dolgoztak még az épületen Kuzen és társa és Horn Miklós lakatosmesterek, Kahler Albert mázolómester, Breuner Albert szobafestő, Hochhäuser István üvegesmester. A bécsi Waagner R. Ph. szállította a vasmunkákat, Eisler és Vértes a kályhaberendezéseket, Justus és fia az ablakponyvákat, Bauer Vilmos a szobrászati elemeket, valamint Egger B. és társa a villámhárító és villamos jelzőket.[382]

Az iskolaépületek belső tereiben leggyakrabban az udvari folyosós rendszer került kialakításra, így a tantermekbe az utcai homlokzati elhelyezés révén több fény jutott. Ebben az iskolában azonban ellenkezően történt, mivel a szűk vízivárosi utcák nem nyújtottak volna elegendő fényt a nebulóknak.[383] Az épület belső kiképzésének másik különlegessége, hogy rendkívül felszereltségre törekedtek: könyvtárral, fizikai dolgozószobával, vegytani konyhával és szertárakkal, fotókamrával alakították ki, a hagyományosnak mondható tornaterem, igazgatói és szolgai lakásokon kívül.[384] Habár az egyik júniusi tervre a korban bevett gyakorlatnak megfelelően az orvos azt a véleményt írta, hogy sem a szolgalakást, sem a tornatermet nem tartja a pincében megfelelőnek,[385] mégis ennek megfelelően került kialakításra a terek. A pincébe egyébként az említett szolgalakáson és tornatermen, öltözőkön, portásfülkén és vizesblokkon kívül csak kiszolgáló helyiségek kerültek: lomtár, szertár, fa- és szénpince, és az ezek emelésére szolgáló felvonó. A szuterén már jobban rászolgált a kritikára, itt több szaktanterem és tanári szoba is helyet kapott a mosókonyha helyiségein kívül. A földszint jórészt az elemi és a kereskedelmi iskola tantermeinek adott helyet, csakúgy mint az első emelet. Itt a bejárat felett „minta iroda” és díszterem, valamint zeneszoba és ifjúsági könyvtár is elhelyezésre került. Az igazgatói lak a második emeleten kapott helyet a tantestületi szobákkal együtt, a vezetői lakás az igazgatói irodából nyílt, és innen egy kis – szinte királyi panorámával rendelkező terasz is rendelkezésre állt.[386] Az épületbelsőről fennmaradt néhány

[382] PÉTER 1900, 8.
[383] Új iskolaépületek. *Magyar Hírlap* 1898. június 18., 7.
[384] PÉTER 1900, 8.
[385] BFL XV. 17. d. 328. KT i 16. Kereskedelmi és elemi iskola illetve BFL XV. 17. d. 329., 14284 hrsz.
[386] PÉTER 1900, 8.

archív felvétel még a világháborúk előttről. Legfeltűnőbb a már-már modern vonalvezetésű folyosói csillárokon kívül a minta-iroda berendezése, ami mintha egy apró parlamenti ülés megtartására lenne alkalmas. Ezen kívül az egy emelettel feljebb kiképzett tanári szoba főként hajlított bútorokból álló berendezését is megcsodálhatjuk. Az asztalsor elrendezése pedig a csoportmunka reformpedagógiai gondolatát idézi fel bennünk. **23. kép**

Közigazgatási intézmények

Az első városházák a 13. századból ismertek, általában vegyes funkciójú, a városok főterén, a piacokkal összeköttetésben álló épületek. Leggyakrabban áttört, árkádos kiképzésű földszinttel rendelkeztek, az emeleten tanácstermet alakítottak ki bennük. Sokszor kereskedelmi, igazgatási és bíráskodási hármas funkciónak feleltek meg, és idővel a nagyterem mellé további irodákat fűztek, így oldalszárnyak és körülépített udvaros kiképzés jelent meg. Jelentőségüket általában kiemelkedő torony mutatta.[387]

Az első ismert magyar városházák főtéri polgárházak átalakításából jöhettek létre, elsősorban németalföldi mintákat alapul véve. Az 1870-es évek végétől azonban nagy városháza-építési hullám kezdődött, ennek keretében készült Hegedűsék első nagy munkája az Újpesti községháza is, mely 1907-től a rendezett tanácsú város városháza lett. Ez az épület is illeszkedik a kor eszményképébe, amely a homlokzatával a város főterére vagy főútvonalára néző, a szimmetriatengelyben gyakran kocsibehajtós főbejárattal rendelkezik, többkarú reprezentatív lépcsőházzal, felette díszteremmel kiképzett, rendszerint toronnyal ellátott többnyire szimmetrikus szerkesztésű épület. Földszintjén társaihoz hasonlóan üzletekkel, a mellékszárnyak felé csökkenő jelentőségű irodákkal került kialakításra.[388]

Újpesti községháza (Bp. IV., István út 14.), 1898-1900

Újpest egykor a főnemesi Károlyi-család uradalma volt, a birtoknak egy eléggé kietlen, mezőgazdaságra alkalmatlan területe. Éppen ezért Károlyi István ipari-kereskedelmi központtá szerette volna tenni (Dunához való közelsége és a váci vasúti közlekedési csomópont miatt). Szándéka meg is valósult: a századforduló idejére fontos ipari központtá vált: hajógyárral, darugyárral, pamutipari cégekkel, izzógyárral, bőrgyárral, malommal.[389] Ennek a jelenségnek a következménye a községháza épület emelésének ötlete. Születése időpontján Újpest még nem

[387] CSÁSZÁR 1995, 114.
[388] CSÁSZÁR 1995, 117.
[389] VINCZE Miklós: Harminc évvel a rendszerváltás után még mindig vörös csillag díszíti az újpesti városházát. 2018. 02. 04., Lásd: https://24.hu/kultura/2018/02/04/harminc-evvel-a-rendszervaltas-utan-meg-mindig-voros-csillag-disziti-az-ujpesti-varoshazat/, Letöltve: 2025. augusztus 19. 23:10

volt városi rangban és nem is volt Budapest része: 1907-ben lett rendezett tanácsú város, és csak 1950-ben vált Budapest részévé. Így a község döntéshozói egy olyan reprezentatív, Újpest jelképévé váló intézményről álmodtak, amely a község jelentőségének hangsúlyozására alkalmas. A település elöljárói az 1840-es évektől magánházakban üléseztek, majd a mai Árpád úton volt az első városháza, később a József Attila és József utca sarkán álló épületbe költöztek.[390] Ezt követően, 1895. január 28-án határozatot hoztak az új községháza építéséről.

Az építkezés helyszíne Zsoldos János képviselő propagandájának volt köszönhető, aki a terület központi elhelyezkedésével érvelt a piactér mellett. A képviselők között nagy vita volt az épület lokációja kapcsán, és döntetlen is lett az erről szóló szavazás. Végül az ülést vezető elnök szava döntött a városháza elhelyezkedéséről. Többek között ez az egyet nem értés, illetve a birtokjogok rendezése okozta az építkezés tényleges megkezdésének késését.[391] 1898. márciusában pályázatot írtak ki az épület megvalósítására. A beadási határidő igen szűk volt (28 nap), melyre a pályázóknak 8 rajzot kellett készíteni.[392] A bírálóbizottság májusban ült össze, öt terv érkezett be *Évszázados múlt után*, *Program szerint*, *Rajzolt vörös gyűrű*, *Talán* és *Utolsó perc* jeligékkel.[393] A pályázatot, az ekkor igen fiatal 31 éves Bőhm Henrik és 29 éves Hegedűs Ármin nyerte *Évszázados múlt után* jeligével. A győztes terv földszintjének a Szent István téri oldalán vendéglő és tágas kávéház kapott helyet, a fő útra nyílóan 11 üzletet kívántak kialakítani a tervezők. A piactér felől erkélyes kapubejáró várta a kocsival érkezőket. Az első emeleten kaptak helyet a hivatali helyiségek és egy tanácsterem, míg a második szint a díszterem és a bérlakások kialakítására szolgált. Ez utóbbiakat úgy képezték ki, hogy a későbbiekben hivatali célokra át lehessen alakítani. A győztes tervre több kritika is érkezett, például, hogy a díszítések túlságosan ki vannak téve a rongálódásnak, illetve, hogy túl magasak

[390] BIRÓ 2007, 40.

[391] ROJKÓ Annamária: *Az újpesti városháza.* In: ESTÓK János (szerk.): Újpest 1907-2007, Budapest, 2007, 89. a továbbiakban ROJKÓ 2007

[392] Négyet az utcai homlokzatról, egyet-egyet az első és a második emelet alaprajzáról, továbbá egy hossz és harántmetszetet kellett elkészíteni. Ld: ROJKÓ 2007, 90.

[393] A bírálók Czigler Győző, Gerster Kálmán és Schoditsch Lajos voltak. A *Program szerint* jeligéjű terv alkotóját végül kizárták, mert később érkezett a határidőnél. Itt egyébként az elrendezést tetszést aratott, de az alaprajzot bírálták. A *Talán* jeligéjű rajzokon a helyiségek csoportosítását és a homlokzatot nem találták megfelelőnek, az *Utolsó perc* (Sándy Gyula munkája) az értékelés szerint a pince és a földszint megvilágítása problémás volt, valamint túl nagynak ítélték az előcsarnokot, közlekedőfolyosókat és a lépcsőházakat. A *Vörös gyűrű* jeligéjű terven (Tamás József és Jónás Dávid munkája) a bírálók hiányolták az épület monumentalitását, és kételkedtek a funkcionalitásában. Habár ezeket a terveket nem fogadták el, 400 forintos díjban részesítették őket, a nyertesek 800 forintot kaptak. Ld: ROJKÓ 2007, 91.

lesznek a költségek az építkezésnél.[394] Nehezítette a projektet, hogy időközben tűzoltóállomást és járásbíróságnak megfelelő börtönt is el kellett helyezni a házban.[395] **24. kép**

A kivitelezési munkálatok pályázatát a helyi építőmester Schreiber Gyula nyerte, habár a döntést egy képviselő kétszer is eredménytelenül megtámadta. A munkát Dániel György irányította (mivel Schreiber nem volt építési szakember, csak fakereskedő), a tervezésen kívül a műszaki ellenőrzés feladatai is Bőhmre és Hegedűsre hárultak, de a hivatalos ellenőrzés Hoffer Miksa mérnök (ekkor már Hegedűs Ármin sógora) kezébe került.[396] A munkálatokat 1899. május 13-án kezdték meg,[397] más források szerint július 7-e után.[398] Ekkor a berendezési és építési költségek 200.000 forintot tettek ki.[399] A Walser gyár szállította a vasszerkezeteket. Az üléstermi bútorokat Wolfner Tivadar képviselő szerezte a budapesti kereskedelmi és iparkamara tanácsterméből, a többi bútort pályázat alapján Bajusz Bálint újpesti és Machunka Imre budapesti asztalostól rendelték, a hajlított bútorokat Diamant Ignác kereskedő beszerzésére bízták.[400] A tanácstermi berendezés díszítését Barcza Lajos készítette.[401] Kőbányai és Solymári téglafajtákat használtak a falazáshoz, a tetőcserepek Apatini közönséges és Zsolnay mázascserepek közül kerültek ki. Kövek közül haraszti, süttői, váci és sóskúti anyagokat használtak, ritkábban piszkei vörösmárványt és haraszti fehérmárványt is. A bokrétaünnepély 1899. október 7-én volt,[402] és az első ülést 1900. november 5-én tartották meg.[403] Még az építkezések alatt a tervezőket megvádolták azzal, hogy a községháza címerét jogtalanul átalakítva használták, arról szándékosan lehagyták a Szent Koronát, és egy kutyafejes hercegi címert helyeztek el helyette. Az incidensben fellépő újságírót, aki az amúgy ellenzéki *Újpesti Közlöny* május 6-i számába időzítette támadását, párbajra hívták a tervezők. A kiadótulajdonos, Mártonffy Imre, úgy hárította el a veszedelmet, hogy anyjához, Mártonffy Frigyesnéhez, a felelős szerkesztőhöz irányította át az urakat, akik ezután elálltak szándékuktól.

[394] ROJKÓ 2007, 92.
[395] FENYŐVÁRI Bernadett: *120 éve kezdték el építeni az Újpesti Városházát*. 2019. május 29. Ld: https://lechnerkozpont.hu/cikk/120-eve-kezdtek-el-epiteni-az-ujpesti-varoshazat, Letöltve: 2025. február 14. 14:47, a továbbiakban FENYŐVÁRI 2019
[396] ROJKÓ 2007, 93.
[397] ROJKÓ 2007, 95-96.
[398] BIRÓ 2007, 43.
[399] Részletezve: az épületre 180.000 forintot, a belső berendezésre 20.000 forintot szántak.
[400] BIRÓ 2007, 43.
[401] Az átadáskor egy elnöki emelvényből, egy előadói asztalból, 84 székből és 25 padból állt, a tanácsterem bútorzata. Ld: ROJKÓ 2007, 95-96.
[402] IVÁNYI 2020, 27.
[403] ROJKÓ 2007, 95-96.

A konfliktus rendeződni látszott, miután Hegedűs kinyilvánította, hogy a díszek eltávolíthatóak, és azokat kizárólag dekorációs céllal helyezték el, így végül üresen hagyták a pajzsmezőket.[404]

Az épület külső homlokzatát neoromán, neogótikus és neoreneszánsz tagolás jellemzi, ahogy Brunner Attila találóan fogalmaz: „*lehetetlen volna a historizmus stílustana szerint kategorizálni*".[405] A főhomlokzatot két sátortetős torony által közrefogott középrizalit tagolja, mely magában rejti a két emelet magasságú dísztermet is. A tornyos épületrészeket címerek díszítik, az egyik közülük a fővárosé, melyet az 1950-es csatlakozás után helyezhettek el, értelemszerűen a kapuzat fölötti Községház szó is a várossá válásig szerepelhetett. A főhomlokzat tagolásában a hármas szám jellemző, a rizalit tornyokon belül eső része is háromtengelyes, csakúgy mint a tornyokon kívül eső homlokzati részek. Az egyes szintek különböző szemöldökű nyílászárókkal rendelkeznek, talán ezt a horizontális térszervezést „egyenlíti ki" a toronypár. Ugyanezt erősíti a középkori városházákon gyakran megjelenő bronz (más források szerint alumínium)[406] vitézszobor az oromzaton, amely a városok törvényhatósági jogai feletti őrködést szimbolizálja. Az oldal- és a hátsó homlokzatok sokkal egyszerűbbek: a második emeleten általában egyenes szemöldökű ablakok vannak, a sarkokon pedig, mintegy a főhomlokzat folytatásaként egy-egy íves ablak is elhelyezésre került. A hátsó homlokzati kocsibejáró fölötti kis erkélyről mondhattak beszédet a városvezetők, illetve ez a terasz kulturális rendezvények (koncertek) helyszínéül is szolgált.[407]

A belső homlokzaton szecessziós részletformák is megjelentek: wagneri körös-pálcás dísz, egy-egy íves virágszirmokra emlékeztető összetett ablak, szecessziós női fejekből kialakított új típusú oszlopfők, és téglaszalagos díszítés is. A munkálatok elkezdésekor már állt Lechner Ödön és Pártos Gyula kecskeméti városházája (1897-re elkészült), ugyanakkor a szecessziós városházák sorának építése csak a századforduló utáni tízes évek környékén lett népszerű, elsősorban vidéken (pl. Kiskunfélegyháza, Szabadka), úgyhogy az említett motívumok miatt a szecessziós városháza-típus kísérletező példájaként említhetjük az épületet. Nemcsak a belső homlokzatok, hanem a belső díszítések is vegyítik a homlokzatok kettősségét: a vasmunkák pl. korlátok, lámpák és a kapurács egyértelműen a belga szecesszió által oly kedvelt ostorcsapásmotívum és florális díszítések keveréke, ugyanakkor az oszlopok és a vaskos mellvédek vagy a díszterem stukkódíszei inkább historizálóak. **25. kép, 26. kép**

[404] ROJKÓ 2000, 8.
[405] BRUNNER Attila: *Magyarországi városházák.* Holnap Kiadó, Budapest, 2023, 146.
[406] FENYŐVÁRI 2019
[407] BIRÓ 2007, 46.

Nem sokkal az első ülés után lehetett jelentkezni az üzletek üzemeltetésére. Mészáros üzletet, cipőboltot, és tejcsarnokot is üzemeltettek itt,[408] de kávéház, virágcsarnok, cipőraktár, fodrászüzlet és műbútorasztalos is működött a földszinti üzletekben az archív képek tanúsága szerint.[409] Ma már kizárólag a polgármesteri hivatal foglalja el az épületet. A községháza földszintjén megnyílt kávéházról Babits Mihály is említést tett az Újpesten játszódó *Kártyavár* című regényében, ahogy a városháza dísztermében rendezett hangversenyekről is. 1915-16-ban született regénye némi éllel, de visszaadja a falusias hangulat és a monumentális épület egykori disszonanciáját: *„A városháza - nagy, egészen új és igen modern épület, ez is valami asszíriai stílusban építve, nagy, réteges toronypiramissal a közepén, és cifra, szögletes pilléreken nyugvó, karzatos erkéllyel - ugyanazt a hatást tette Partosra, amit az előbbi túlságosan cifra és komolytalan halottaskocsi: komikus volt, pompás és mégis sivár és szomorú. Köröskörül a téren piaci bódék piszkosodtak délutáni elhagyatottságukban. Az aszfalt dinnyehéjakkal és kukoricacsutkákkal volt teledobálva."*[410] **27. kép**

Központi városháza (Bp. V., Városház u. 9-11.), 1898-1902

Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki tevékenységének egyik legjelentősebb korai alkotása a tervei szerint átalakított Központi Városháza, amelyet eredetileg Károly-kaszárnyaként vagy Invalidus-házként emlegettek, (eredeti tervezői Fortunato de Prati, később Anton Erhard Martinelli voltak).[411]

Az épület helyén a 15. században a johanniták temploma és kórháza működött,[412] 1688-ban a szerviták rendje kapta meg, 1716-ban III. Károly katonai kórházat építtetett ide, 1929 után rokkant katonák elhelyezésére szánt épületnek tervezték át (innen az invalidus palota elnevezés). A templomteret is ekkoriban osztották el vízszintesen három részre, legénységi tanyák létrehozása céljából.[413] 1785-ben megszűnt invalidus-háznak funkcionálni, és ekkor

[408] FENYŐVÁRI 2019

[409] Lásd pl. Újpesti Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény fotóit.

[410] BABITS Mihály: *Kártyavár*. In: BABITS Mihály*: A gólyakalifa, Kártyavár, Timár Virgil fia, Elza pilóta.* Babits Mihály művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982, 139.

[411] BERZA–GEREVICH 1973, 430.

[412] BUZA Péter: Háromszáz év öröksége – Megfizetjük-e végre a hagyaték adóját? *Budapest* 2009. különszám, 3. a továbbiakban BUZA 2009

[413] Más vélemények szerint az 1780-as évek közepén a tüzérek beköltözésével történt ez. Ekkor árverezték el a templom bútorzatát is. Lásd: BUZA 2009, 4. A főoltárért 100 forintot adtak stb. Lásd: A központi városháza (Schoen Arnold könyve) *Független Budapest* 1930. szeptember 17., 3.

Granátos ezredek (tüzérek) kerültek ide.[414] 1826-ban húzták fel a Károly-körút felőli részre a keresztszárnyat, és ekkor magasították meg a két oldalszárnyat is másfél emelettel, és ekkortól Károly-kaszárnya néven újra katonai funkcióban működött egészen 1897-ig.[415] 1828-ban Kazinczy Ferenc (1759-1831) pozitív képet festett az akkori épületegyüttes látványáról, (mely a század végén és azóta is sok élc forrása volt).[416] Többek között a *Magyar Ujság* az épület 1897-es átvételekor nagyon lesújtóan írt a háztömb állapotáról a körúti szedett-vedett bódékból álló és a Rostély utcai (ma Gerlóczy utcai) szárny mulatóját megemlítve,[417] valamint utcanők jelenlétére is célozgattak.[418]

A Károly-kaszárnyát a 19. században kapcsán elkerülte a lebontás, végül az épületben ideiglenes városháza kialakításáról döntöttek. Ehhez a katonai kincstár az 1894. évi XX. törvénycikk alapján 5.600.000 forintért[419] engedte át a fővárosnak az épületet. A főhomlokzati szárnyat 1897. november 3-án többek közt Hegedűs Ármin jelenlétében,[420] a többi részt pedig 1899. november 3-án vették át a korábbi tulajdonostól.[421]

A szakma azonban vitatta az épület városháza célú felhasználásának ötletét. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályainak 1897. december 13-án tartott ülésén az elhelyezés kérdését megvizsgálva Pártos Gyula, Nagy Dezső, Palóczi Antal, Just Ferenc, Hegedűs Ármin és Ney Béla jelentést tett közzé az egylet hivatalos lapjaiban,[422] ezzel

---

[414] Ez idő alatt született az épületben egyébként 1804. november 18-án Klauzál Gábor is. Ld: POGÁNY Béla: A megfejelt Károly-kaszárnya. *Fővárosi Hírlap* 1935. július 24., 5.; továbbá TOLDY László, dr.: Klauzál Gábor születési háza. *Vasárnapi Ujság* 1904. 51. évfolyam, 48. szám, 819-820.

[415] HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. *Ország Világ* 1903. január 4.,24. évfolyam, 1. szám, 3.

[416] *„A' Servíták' klastroma és kertje még mindég bosszantja a' VI. Károly alatt Fischer von Erlach rajzolatja szerint épűlt Invalidus-házat, melly most nem az többé. A' Felírás még hirdeti hogy azoknak készűlt. Közepében a' Templom, kisded tornyával, de colossális két oszlopával. Atlász görbed a' csillagos-ég terhe alatt. Az épűlet ki van fejérítve, mintha most készűlt volna el. Eljőn az idő előbb utóbb, hogy a Servíták ezen királyi mív elől elsepretnek.*" Lásd: Kazinczy Ferenc összes művei, elektronikus kritikai kiadás, itt: https://deba.unideb.hu/deba/kazInczy_muvei/text.php?id=kazInczy_onelet_0507_k&hi=orsz%C3%A1g%C3%BAt, Letöltve: 2025. augusztus 12. 19:32

[417] MOLNÁR Gál Péter: A kalábriász parti - Pesti mulatságok és malacságok. *Budapesti Negyed* 1995, 3. évfolyam 2. szám, elérhető digitálisan: https://epa.oszk.hu/00000/00003/00007/molnar.htm

[418] A Károly-kaszárnya. *Magyar Ujság* 1897. november 4., 6.

[419] 11.200.000 koronának felel meg, lásd HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. *Ország Világ* 1903. január 4., 24. évfolyam, 1. szám, 3.

[420] Erre fővárosi mérnöki pozíciója rendelte ki. Egyébként egy nappal később írt erről a *Magyar Ujság*, de ezt az eltérést okozhatja az esti lapzárta, és a másnapi újságokban gyakran olvasható „ma délben" az tulajdonképp a tegnapi napra vonatkozik. Lásd: A Károly-kaszárnya. *Magyar Ujság* 1897. november 4., 6. Vesd össze: HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. *Ország Világ* 1903. január 4., 24. évfolyam, 1. szám, 3.

[421] MEDRICZKY Andor, dr.: *Adalékok a székesfővárosi közigazgatás és a Városháza történetéhez*. Budapest székesfőváros házinyomdája, Budapest, 1944, 127. a továbbiakban MEDRICZKY 1944

[422] Pártos Gyula, Nagy Dezső, Palóczi Antal, Just Ferenc, Hegedűs Ármin, Ney Béla: Budapest új székházának hovahelyezése. *Építő Ipar* 1897. december 22., 21. évfolyam, 1094. szám, 337. és *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 1898, 17. évfolyam, 2. szám, 5-6.

egyidőben pályázatot írtak ki a városháza ideiglenes kialakításra.[423] A városháza kérdése már régen napirenden volt, azért vált szükségszerűvé, mert a régi klasszicista városházát el kellett bontani az Erzsébet híd építkezése okán.[424] A pályázatot Palóczi Antal (1849-1927)[425] nyerte meg, Hegedűs négy pályázótárssal együtt szintén díjat nyert.[426] Több helyszín-ötlet is felmerült a megmérettetés során. Palóczi díjnyertes, grandiózus terve az Erzsébet híd pesti feljáróját például egy diadalkapu ívével biztosította volna, illetve több épület áthelyezésével számolt a városháza eredeti helyén. Terveinek kivitelezésére többek között anyagi erőforrások hiánya miatt nem került sor.[427] Wargha László a Károly körúti Orczy ház és szomszédsága helyén kialakítandó térre, Lajta Béla a Szent István templomtól a Deák térig tartó területre, Hegedűs Ármin a Deák tér és Váci utca közé tervezte az új épületet, Devecis Ferenc pedig a régi házba próbálta beolvasztani az újat.[428] Hogy mégis Hegedűs Ármin nyerte el a munkát, annak az egyrészt az elhelyezési javaslata lehetett az oka, illetve, hogy a tömör beépítés helyett ideiglenes pavilon-rendszerben gondolkodott.[429] Hegedűs egyébként előterjesztéseiben ellenezte az átépítés keresztülvitelét, attól tartva, hogy ez majd hosszú időre akadályozni fogja az új városháza kialakítását[430] (meg kell hagyni, jóstehetsége volt). Hegedűs tervét már első felvetésekor, 1899-ben is kritika alá vette többek között Pirovits Aladár, akivel az *Építő Ipar* hasábjain Hegedűs Ármin vitába is keveredett.[431] **28. kép**

A 19. század végén az Ország út (ma Károly körút), a Rostély utca (ma Gerlóczy utca), a Granátos utca (ma Városház utca) és a Károly utca (később Kamermayer Károly, ma Bárczy István utca) között helyezkedett el az épület. Először a mai Városház utcai részen, 1899 márciusában kezdődött el az építkezés, és az év őszén már be is költöztek oda a hivatalok. Ezzel párhuzamosan az egykori istállók helyén 1898. október 14-től 1899. augusztus 1-ig tartottak a

[423] A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet proaktívan egy bizottságot küldött ki az új városház épületének tanulmányozására, melyben Ney Béla, Pulszky Garibaldi, Pártos Gyula, Hegedűs Ármin, Nagy Dezső, Palóczy Antal és Just Dezső vettek részt. A kiírás tervezete szerint a területet szabadon választhatta meg a pályázó, de a kaszárnya területének hasznosítására és a városrendezési kérdésekben is állást kellett foglalniuk a költségek feltüntetése mellett. Lásd: Az uj városháza helye. *Magyar Hírlap* 1897. december 14., 9.

[424] 1890. február 8-án volt az utolsó ülés, ahol aláírták az épület lebontásáról szóló dokumentumot. In: SCHOEN, 1930, 5.

[425] Az Országház tervpályázatán is indult építész neve nem cseng ismerősen, pedig a Műegyetemen tanársegédként is dolgozott. Az ok az lehet, hogy csekély épületét ismerjük (pl. Wekerle-telep néhány háza), és főként városrendezési kérdésekkel foglalkozott.

[426] *Városi Szemle*, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1944, 127.

[427] MEDRICZKY 1944, 142.

[428] SCHOEN 1930, 54-58.

[429] SCHOEN 1930, 19., 54-58.

[430] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.

[431] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 1899, 18. évfolyam, 1. szám, 17-19.

fedett vásártérré alakítás munkálatai. Az építkezés első ütemének egyik legjelentősebb munkájaként az eredeti homlokzatok és szobrászmunkák restaurálásán dolgoztak. Ennek keretében a folyosói kehlheimi[432] mészkő burkolatot eltávolították, és ezek a lapok a székesfővárosi házinyomda autografáló lapjaiként kerültek újrafelhasználásra. A felszedett vörösmárvány lapok pedig az utcai lábazatokban kaptak másodlagos funkciót.[433] Különböző díszítésekkel látták el a Városház utcai főhomlokzatot: az attikát a régi városházáról levett négy allegorikus nőalakkal díszítették. (Az archív felvételeken láthatjuk, hogy egykor mészkő szobrok is álltak az attikákon, de 1936-ban mállásukra hivatkozva eltávolították őket, és sosem kerültek fel újra.)[434] További szobrászati változást jelentett, hogy a korábbi hadi funkciónak megfelelő sasok az épület ormáról lekerültek, és a középső oromattika timpanonjába a főváros címere került. A két oldalszárnyon a homlokzatokon is jelentősebb átalakításokra volt szükség. A Gerlóczy utcai szárny ugyan egymagas volt a főszárnnyal, de a födémek különböztek, így az ablakkiosztások is teljesen más magasságot, ritmust kaptak; ennek egységesítését, átalakítását tervezte meg Hegedűs Ármin. A mai Bárczy István utcai szárny pedig alacsonyabb volt a főszárnynál, így arra egy új emeletet húztak fel, és a homlokzati architektúra is megújításra került. Ezeknél fő szempont a barokk elemekhez való igazodás volt, ugyanakkor (mint ahogy Hegedűs munkáiban máshol is ebben az időszakban), egy-egy szecessziós jellegű részlet is megjelent (dekoratív női fejek és kartusok formájában). **29. kép**

Második ütemben 1900. február 14-i döntés révén kezdték el a munkákat, akkor az oldalszárnyakat és a középszárnyakat is városházává kívánták alakítani. 1900. augusztus 1-jén kezdték meg az építkezést, és befejezésnek egy évvel később, 1901 őszét jelölték meg. Az oldal és keresztszárnyban az első emeleti padló magasságától kezdve minden boltozatos mennyezetet kibontottak, és ezek helyére a Városház-utcai oldalhoz igazítva új vasbeton födémeket tettek. Ezzel együtt a nyílászárók is teljesen új kiosztást kaptak, a főszárnyhoz lettek igazítva. A 18,5 méter széles épületszárnyak a középfolyosóssá alakítás révén négy részre lettek osztva: az utcai szobasort egy előszoba sor követi, ez után jön a folyosó, és végül az udvari irodasor a régi folyosó helyén.[435] Az előszobákat és belső folyosókat egyenként 50 m^2 területű belső

[432] Magyarországon Kehlheim-et jelölik a kő származási helyeként, ugyanakkor Solnhofen környékén bányászták. A „téves" származási hely a vízi szállítási helyet jelöli, itt tették hajóra a Dunán a Solnhofen-ben bányászott követ. Nagyon kemény és tömör mészkő, jellemző színe sárgás-szürkés. Forrás: https://bnstone.hu/solnhofen-adatlap/

[433] SCHOEN, 1930, 113-114.

[434] TÓTH Endréné (szerk.): *Budapest Enciklopédia*. Corvina, Budapest, 1970, 107. a továbbiakban TÓTH 1970 Vesd össze: BERZA–GEREVICH 1973, 362. Berza és Gerevich leírása szerint 1949-ben restaurálták ezeket, előtte a Szent István Bazilika pincéjében tárolták őket.

[435] Egy másik forrás 14 m széles folyosókról ír, és arról, hogy habár a mérnöki hivatal első tervei is erről szóltak, de valójában ezt az elrendezést Kauser Gyula a magánépítő bizottság tagja javasolta úgy, hogy 6,5 m mély utcai

világítóudvarok látták el fénnyel. Négy új lépcsőház is épült.[436] 1902 januárjában a hivatalokat már beköltöztették.[437] Ekkor Halmos János polgármester többekkel együtt, Hegedűs Ármin jelenlétében megnézte az épületet, és elégedettségét fejezte ki.[438] 1903-ban az udvarok és piaci részek rendezése még váratott magára, és ekkor a városi tűzőrség elhelyezésén túl a Károly körút felőli új díszépület kialakítását is vizionálta Hegedűs Ármin.[439] Az építkezés emlékére a második ütemhez kapcsolódóan a közreműködő iparosoktól egy különkiadású emlékkönyvet is kapott Hegedűs Ármin,[440] ebből kiderül, hogy kik vettek még részt a „projektben". Így Hegedűs Ármin művezetői tevékenységét[441] Hofbauer János műszaki ellenőr és Ludvigh János segítette Mihály Ferencz, Ivancsó István és Dobrovits Ferencz irodatagokon és Gerő Ernő építészen kívül, aki a műszaki iroda vezetője és fotósa volt. A felügyelőbizottság tagjai közül csak néhány nagyobb nevet említenék: Czigler Győző, Freund Vilmos, Kauser János és Wellisch Alfréd dolgozott ebben a minőségben.[442]

A főhomlokzat összesen majdnem 190 méter hosszú, összesen 47 axisos. Szimmetrikus összeképét szobrokkal tűzdelt, a homlokzat síkjából előre és visszaléptetett, néhol attikával díszített épületrészek, valamint domborművekkel, heraldikus díszítményű szobrokkal és franciaerkélyekkel hangsúlyozott kapuzatok adják.[443] A domborművek korábbi korokból

szobasor, 4 méteres, világítóudvarokkal megszakított előszobasor, 3 méteres folyosó és a jelenlegi folyosókból pedig szobák legyenek. Lásd: Az uj városháza. *Budapesti Hírlap* 1900. június 12., 8.

[436] Itt ikonikus magyar büszkességgel megjegyzi Hegedűs, hogy nagyobb az alapterülete, mint a bécsi városházáé. Lásd: HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. Ország Világ 1903. január 4., 24. évfolyam, 1. szám, 3.

[437] A *Budapesti Napló* 1902. február 9-i számában a 10. oldalon részletesen, szintenkénti bontásban beszámol az egyes hivatalok elhelyezéséről.

[438] A központi városháza. *Pesti Napló* 1902. január 22., 9.

[439] HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. *Ország Világ* 1903. január 4., 24. évfolyam, 1. szám, 3. Ugyanezt a Kiscelli Múzeum tervtárának iratában is olvashatjuk: BTM Kiscelli Múzeum, Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2

[440] Ennek szövege szinte teljesen megegyezik az *Ország Világ* folyóiratban megjelentével.

[441] Havi 80 koronát kapott ezért a munkájáért a rendes fizetésén felül. Ld. Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja. BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)

[442] A vállalkozók közül a második átalakítási szakasz közreműködőiről van tudomásunk: a bontási-, föld-, és kőműves munkák Barcsay Lajos, a rabitzfal-munkák Melocco Péter, a kőfaragó munkák Holdampf Sándor utódai, a vasszállítás a Danubius (Schoenichen-Hartmann egyesült hajó és gépgyár Rt.), a mennyezet kiképzése a Hazai vasbeton építési vállalat (Mátrai, Gferer, Grossmann, Landherr), az ácsmunkák és a puhafapadlózat Aczél Károly, a tetőfedő tevékenység Krumpholcz Mihály, a bádogos munkák Salgó Lipót, a burkolat kiképzése Halász Hubert, az egyes asztalosmunkák Kuzen József, a lakatosmunkák Pick Ede, a mázolás Fischer és Hartmann, az üvegezés a Forgó és társa, a keményfapadlózat a Magyar parket-gyár (Holstein és Sterner), a szobrászati díszek Vögerl Ignácz, a vízvezetés és csatorna a Bogdány és Tsa., az ablakponyvák Lyons Ede, a szobafestés Ozarovszky Henrik és Ott és Stockinger cégek, a falkárpitok Südfeld Samu, a légszeszberendezés a Budapesti légszeszgyárak, a csillárok a Magyar fém- és lámpaárugyár, a cserépkályhák Markovits Izidor, a vaskályhák: Révai Oszkár, a villanyvilágítás a Hirschl és Tsa. (ezelőtt Fischer Sándor), a kárpitosmunkák Hermán Ödön, az üzleti kapuzatok pedig Fischer Bernát nevéhez köthetők. Lásd: Budapest Székesfőváros: Központi Városháza lásd: BTM Kiscelli Múzeum, Hegedűs Ármin hagyatéka.

[443] Az archív fotókon láthatjuk, hogy ezekből is négy-négy volt a kapuzatok ormán, de ma csak két-két heraldikus díszt láthatunk.

származnak – megmentésük Hegedűs Árminnak köszönhető, aki eltávolíttatta a rárakodott olajfesték-rétegeket[444] – és az építész korabeli ismertetése szerint a szárazföldi és a tengeri hadviselést jelenítik meg.[445] Arról ma megoszlanak a vélemények, hogy ezek valóban méltó díszei-e a városházának.[446] A főkapu felett timpanon, különféle szobrok,[447] a főváros címere és az eredeti rendeltetésre utaló latin felirat szerepelt. A földszintet és első emeletet övpárkány osztja meg, a rizalitokon pedig kivétel nélkül fejezetben végződő pillérek kötik össze az első-második-harmadik emeleteket.

Az oldalhomlokzatok pilaszterekkel tagoltak, középpormukra timpanonos attika került, a főhomlokzat középső oromattikáját mintegy visszhangozva. Ugyanitt egyes ablakok már említett szecessziós női fejes dekorációi mellett szerepel az 1901-es évszám néhány helyen, ugyanitt a kapurácsozatok is sokkal „elszabadultabbak", emlékeztetnek a belga szecesszió szerényebb „vidéki megjelenésű" motívumaira. A kapualjak kosáríves-boltozatos, pilléres terek, vakfülkék tarkítják őket.[448] A belső udvarok piac jellege a Nyugat-Európai városházak mintájára egészen olyan, mintha az épület eredeti rendeltetése is ez lett volna. Az itt található árkádok részben üveggel lettek fedve, részben befalazták őket. **30. kép**

A belső terek átalakítása talán a homlokzatok átszabásánál is jelentősebb volt: amint korábban említésre került, a döntéshozók a korban oly divatos középfolyosós rendszer kialakítását határozták el. Ennek az volt a logikája, hogy a folyosókon – ellentétben a munkaszobákkal – másodlagos volt a természetes megvilágítás iránti igény, így a korábban belső udvarok mellett futó, és általuk természetes megvilágítást nyerő folyosókat kisebbre szabták, hogy mellettük a belső udvar felől még egy új irodasor elhelyezésre kerülhessen. Ennek megfelelően mind a Városház utcai főszárnyat, mind a két oldalszárnyat középfolyosóssá építették át. A bérpaloták mintájára kiemelt helyre, a főszárnyon, az első emeletre került a főpolgármester és az alpolgármester irodája. Mintegy hierarchikusan ettől

[444] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[445] HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. *Ország Világ* 1903. január 4., 24. évfolyam, 1. szám, 3.
[446] Más vélemények szerint az egykori bécsi Kohlmarkt közelében felállítani tervezett, III. Károly magyar király, leendő spanyol király tetteit dicsőítő diadalkapura készültek. Mivel Károly végül nem lett spanyol uralkodó, ezért az örökösödési háborúban vívott dicső tetteit bemutató domborművek „leselejtezésre" kerülhettek Bécsben, és így kerülhettek másodlagos felhasználásban az invalidusház falára e munkák. Lásd: Pistának jó lesz – levitézlett bécsi emléktáblák a pesti városháza falán. 2018. január 11., lásd: https://latinora.hu/pistanak-jo-lesz-levitezlett-becsi-emlektablak-a-pesti-varoshaza-falan/ Letöltve: 2026. január 25. 15:23
[447] Érdekesség, hogy Hegedűs Ármin 1903-ban készült főhomlokzati rajzán a központi szoborcsoport mintha kivétel nélkül nőkből állna, holott csak egyikük nőalak. Talán még ennél is izgalmasabb, hogy Klösz György 1891-es fotójával összehasonlítva a mai homlokzatot, a kapuzat feletti timpanonban akkor egy szentháromságra utaló háromszöget és fénynyalábokat látunk, ma nem.
[448] GENTHON István (szerk.): *Magyarország műemlékei*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1951, 65.

távolodva kaptak helyet a további hivatalnokok. Az oldalszárnyak teljesen új berendezést kaptak Hegedűs átalakításai alatt. A kor szokásának megfelelően nagyon fontosnak tartották a magyar gyártmányok beszerzését. Így 1902-ben Hegedűs Árminnak külön meghallgatáson kellett számot adnia a kályhák „magyarságáról", még szemlére is sor került a fűtőtesteket gyártó üzemben.[449] A vizsgálat végül mindenki megelégedésével zárult.

Az épület belső képéhez ma is hozzátartozik a sok évszázadban rárakódott vegyes használatból és használókból eredő változatosság. A mintegy 500 szoba között tanácstermek, pénztárterem, páncélszoba, labor,[450] múzeumi csarnok, könyvtár is helyet kaptak. A korábban három vízszintes részre szabott templomtér legfelső emelete szolgált múzeumul a századfordulón, a földszinten a székesfővárosi házinyomda, és alatta a tanácsi kiadóhivatal működött. Egy-két helyen fellelhetők eredeti burkolatok cement és mészkőlapok, kapurácsok és boltozati vállkövek vagy épp kő ablak és ajtókeretek formájában. Az eredetiben megmaradt szélfogók, vasalatok mellett lenyűgöző a templomtér legfelső emeletén helyet kapó fővárosi közgyűlési terem, de az alatta helyet kapó raktár is; az egykori világítóudvarok helyén kialakított dohányzóhelyiségek pedig Hegedűs Ármin keze nyomát viselik. Szerencsénkre néhány az 1900-as évek enteriőrjét bemutató felvétel megmaradt az utókor számára. A könyvtár fényképén thonet-bútorokat láthatunk, és színes mennyezeti festést; a könyvespolcok felett körben konzolokkal alátámasztott kis karzat futott végig. Az egyik tanácsteremben stukkómennyezet és masszív keményfabútorokat, valamint ornamentális falkárpitot figyelhetünk meg. A polgármester fogadószobáját több festmény között az uralkodó portréja díszítette, ezen kívül festett stukkómennyezet,[451] falikárpit-bordűr, vastag brokátfüggönyök, szőnyegek és cserépkályha dekorálta. Ezek az enteriőrök kastélybelsőre emlékeztetnek, megfelelve a reprezentatív funkciójuknak. **31. kép**

Az épületegyüttes további történetéhez Hegedűs Ármin több ízben is kapcsolódott. A belváros tűzőrségi épületét a fővárosi tanács javaslatára a városházához kapcsolódóan egy volt istállóból 1905-ben tervezte meg Hegedűs Ármin. Modern éjjeli-, nappali-, fürdőhelyiség, távbeszélő és lovak, szerkocsik valamint az oltás eszközeinek elhelyezésére szolgáló fészer kapott helyet az épületben. 1905. december 31-én vették át az épületet.[452] 1909-ben beszámoltak a Károly-körúti részen egy pillér és mennyezet megrepedéséről, melynek

[449] A központi városháza kályhái. Lásd: *Magyar Székesfőváros* 1902. február 9., 8-11.
[450] A fővárosi vegyészeti és élelmiszervizsgáló intézet számára készült. Lásd: BTM Kiscelli Múzeum, Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2
[451] 1901-ben a *Magyarország* kritikus cikkben gerendák és a stukkómennyezet leszakadására hívja fel a figyelmet. Hegedűs Ármin védekezett, és tagadta a vádakat. Lásd: Korhadt gerendák. *Magyarország* 1901. november 10., 9.
[452] Tüzőrség a Belvárosban. *Magyar Nemzet* 1905. december 31., 7.

helyreállításán Hegedűs is vitézkedett.[453] Az 1910-es években az akkori főpolgármester Bárczy István az új városháza kérdéséről új egyeztetést hívott össze, melyre Hegedűs Ármin is meghívást kapott. Tárgyalták az Erzsébet-sugárút, illetve a központi városháza ügyét is. E szerint (mely részben Hegedűs korábbi elképzelését tükrözi) a körúti vonalon létesült volna az új épület és átlós irányú keresztforgalommal a Rákóczi út és Váci út meghosszabbítását képzelték az épületen belül, hogy a forgalom keresztülhaladjon a Városháza nagy árkádos udvarán, és így egy központi eleme legyen a fővárosnak.[454] Hegedűs az ezzel kapcsolatos városrendezési disputában többször is tevékenyen részt vett.[455] Ez az átalakítás azonban meghiúsult, legközelebb 1918-1919-ben nyúltak újra az épülethez Balázs Ernő és Bierbauer (Borbíró) Virgil révén, ekkor a lépcsőházakat kötötték össze a pavilonokkal, és ekkor épültek az ideiglenesnek tartott, ma is álló belső udvari oldalszárnyak.[456] Az 1930-as években újra felmerült az épület „befejezésének" és „bővítésének" ötlete, így tervpályázatot hirdettek meg, melyben a fővárosi közművek egy részét is az új együttesben kellett elhelyezni, valamint a műemléki Templom-szárnyat és a Városház utcai főhomlokzatot tervezték meghagyni. A beadási határidő 1940. január 12. volt. Két első díjat osztottak ki Kertész K. Róbert és Weichinger Károly, valamint vitéz Martsekényi Imre tervére.[457] A tervek mind a modern felfogás jegyében születtek, ma szinte utópisztikusként hatnak a belvárosban elhelyezni kívánt „felhőkarcolók" rajzai. A II. világháborút követően elsősorban az épület állagmegóvásával, javításaival foglalkoztak Gerő László vezetésével.[458] 1949-54-ig tervezték a belső homlokzatok és a tetőzet megújítását is.[459] Az utolsó nagyobb helyreállítás 1951-ben Rados Jenő nevéhez fűződik.[460] 2008-ban újabb pályázat került kiírásra, melynek első helyezettje a híres Erick van Egeraat holland építész lett.[461] A terv azóta sem valósult meg, de a rendezés kérdése újra és újra felmerül.

[453] A középponti városháza veszedelme. *Budapesti Hírlap* 1909. november 24., 11.
[454] A Tabán, az Erzsébet-sugárut és az uj központi városháza. *Pesti Napló* 1910. február 10., 11.
[455] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[456] *Kis Újság*, Független kisgazda párt központi lapja, 1949. április 28., 4.
[457] PREISICH Gábor: A budapesti Városháza kibővítésének tervpályázata 1940-ben. *Budapest* 2009. különszám, 6-9.
[458] BERZA–GEREVICH 1973, 362.
[459] *Kis Újság*, Független kisgazda párt központi lapja, 1949. április 28., 4.
[460] ZAKARIÁS G. Sándor: *Magyarország művészeti emlékei 3.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961, 131-132.
[461] *Erick van Egeraat építészirodája a "Városháza Fórum" pályázat győztese*. 2008. október 31., Lásd: https://epiteszforum.hu/erick-van-egeraat-epiteszirodaja-a-varoshaza-forum-palyazat-gyoztese, Letöltve: 2026. január 14. 19:56

Temetőépületek

A temetőépítészet fejlődésére egyrészről a 19. század végi közegészségügyi szabályozás volt nagy hatással, másrészt – főleg Budapesten – a gyors városfejlődés és népességszám növekedés. Ez utóbbi miatt előfordult, hogy egy korábban periférikusnak számító terület központibb helyre került a városszövetben, vagy egy temetőbe nem fért el több sírhely. Ez a jelenség Nyugat-Európa nagyvárosaiban is gondot okozott, a megoldást a dísztemetők jelentették, amelyek szinte belvárosi parkokként, sétahelyekként funkcionáltak tovább és csak kiemelt elhunytak temetéseit fogadták be. A közegészségügyi szabályozást elsőként hazánkban az 1876. évi XIV. törvénycikk hozta, ahol a temetőkkel önálló fejezetben foglalkozik.[462]

Így tehát a 20. század elején a temetőépítészet rohamos fejlődésnek indult. A fővárosi mérnöki hivatal egyfajta „szakértője" lett Hegedűs Ármin, aki tanulmányutakat is vállalt a téma kapcsán. Hofbauer Jánossal együtt Közép-Európai sírkertek (elsősorban Felső-Olaszország és Németország) tanulmányozásával foglalkoztak 1898 szeptemberében.[463] Nemcsak esztétikai, műszaki, hanem gazdasági és gépészeti tapasztalatokat is elvártak tőlük.[464] Tanulmányútjuk egyik tanulsága az volt, hogy a legszebb városokban mindig van a centrum közelében díszsírkert, és távolabb pedig köztemető. Közegészségügyi szempontból Münchent találták legérdekesebbnek, itt a Nordfriedhofban és Westfriedhof (északi és nyugati temetőben) szép kivitelű ravatalozókról számoltak be. Ugyanakkor esztétikai szempontból a genovai temetőt méltatták méretei és műkincsei kapcsán, valamint a milánói sírkertet találták a legmodernebbnek és legdíszesebbnek. Ez utóbbi példánál kiemelték, hogy a díszsírkerttől vasúton juthatnak el a halottak a köztemetőbe (ha egyszerűbb halottról van szó, akit nem a díszsírkertbe temetnek). A hamvasztásos halottak elhelyezéséről is láttak jógyakorlatot, a díszsírkertekben kialakított megszentelt „rekeszekben".[465]

Farkasréti temető kezelő- és igazgatósági épület, fülkés sírboltok, és halottas ház tervei (Bp. XII., Németvölgyi út 99.), 1898-1899

1898-ban készült el a XII. kerületben az új temetőépület terve, mely a gyászolók számára egy nagy csarnokot, és két irodát, őrkaszárnyát és temetői személyzeti lakásokat foglalt

[462] A XV. fejezetben „Eljárás a hullák körül, a temetkezésről és a temetőkről" címmel. A temetőkről a 109–123. §-ok szólnak. Olyan kérdéseket érintettek, mint a korábban házaknál felravatalozott halottak temetőben való ravatalozása, a sírhelyek hatósági engedélyezése, a temetők létesítésének, bővítésének, vagy rehabilitálásának szabályozása, illetve a halál utáni kötelező – annak okát kiderítő – vizsgálat stb.
[463] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[464] Mérnökök tanulmányutja. *Magyar Hírlap* 1898. szeptember 21., 10.
[465] A fővárosi temetők reformja. *Magyar Székesfőváros* 1898. október 31., 15.

magában. A Hegedűs Ármin által készített terveket[466] a tanácshoz a mérnöki hivatal 1898. május 6-án terjesztette be,[467] engedélyt 1899. március 29-én adott ki Rózsavölgyi alpolgármester. A pincében a megszokott kiegészítő funkcióknak megfelelően mángorló, mosókonyha, szénpince és fáskamrák kaptak helyet, a földszinten szolgaszoba, konyha, őrszobák és irodák, valamint előcsarnok, az emeleten pedig a gondnok és az ellenőr lakása előszobával, konyhával, fürdővel és cselédlakással.[468] A homlokzat neoreneszánsz jellegű, a szimmetrikus U alaprajzú egyemeletes épületet sarokarmírozással látták el, a félköríves nyílászárók feletti boltnyílás-zárókövek kiemeltek, és a középső rizalit oromzata már-már kastélyokra emlékeztet. A két oldalsó épületrészen oszlopokkal díszített ikerablakok és ballusztrádos parapetek láthatóak. Az épület első tervein váza és lángmotívumok utaltak a temetői rendeltetésre, később egyszerűbb, díszítetlenebb homlokzat mellett döntöttek. A kezelőépület építési munkálataira a főváros 1899. április 5-i határidővel hirdetett kivitelezői pályázatot,[469] a munkákról bővebb felvilágosítást Hegedűs Ármin tervező adott.[470] Az 1899. június 10-re keltezett részletrajzok már a kivitelezési fázishoz készülhettek,[471] ugyanakkor annak jelenlegi állapotáról nincsen információnk. **32. kép**

A főváros új sírboltok kiképzését is elhatározta 1898-ban, és 19.500 forintot szántak a hazánkban teljesen újszerű temetőépítményekre, mellyel huszonnégy új sírboltot kívántak létesíteni. Az első terveket is Hegedűs Ármin készítette 1897. január 29-én,[472] az utolsó szignóval ellátott, ismert tervek 1899. május 10-ra datáltak.[473] Az árlejtést a föld-kőműves-kőfaragó és vasbeton munkákra 1899. augusztus 16-i határidővel írták ki, 31.423 Ft 89 krajcár volt a kivitelezésre szánt összeg.[474] A Farkasréti temető építkezési ellenőri munkájáért Hegedűs (a X. kerületi temető művezetése mellett) 800 koronát kapott 1899. október 19-én,[475] az építésvezető Ivancsó István volt.[476]Az építmény falai és mennyezete a tervek szerint betonból készült, és két méretet terveztek: a nagy sírboltokat tizenkét, a kisebbeket hat férőhellyel. A fülkés sírboltoknál kőlappal hermetikusan lezárható fülkéket képeztek ki, így az üregekbe a

[466] BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/10
[467] Uj temető-épület. *Budapesti Hírlap* 1898. május 6., 7.
[468] BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/10
[469] *Lakatosok Lapja* 1899. március 15., 3. évfolyam, 5. szám, 37.
[470] A tervezett összköltség 20.769 Ft 67 krajcár volt. Ld: *Fővárosi Közlöny* 1899.március 17., 10. évfolyam, 22. szám, 8.
[471] Ezek a lábazati kőmegrendelésről, horganyzott elemekről, lépcsőházról, ablakrácsokról, illetve a bejáratról készült részletrajzok, megrendelések. Ld: BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/10
[472] BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/27
[473] BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/27
[474] Sírboltok építése. *Magyar Ipar* 1899. augusztus 13., 20. évfolyam, 33. szám, 754.
[475] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[476] Építő-ellenőrök a temetői építkezéseknél. In: Magyar Székesfőváros 1899. november 6., 12.

gyászolók le tudtak menni.[477] A húszas években további tervek készültek az árkádok folytatására, 1920. októberében a 44-49-es parcellákhoz is terveztek ilyen rendszerű sírboltokat.[478] 1925. augusztusában Wossala Sándortól származó rajzok alapján 1927-ben hirdették meg a kivitelezési pályázatot.[479] Ez a nyugaton elterjedt temetkezési forma végül csak néhány évtizedig váltotta be a hozzá fűzött reményeket, napjainkban romos állapotban van, (Új Köztemetői, szintén Hegedűs által tervezett párjával együtt). **33. kép**

A tanács nemcsak új sírboltokat, hanem halottasházat, kápolnát, ravatalozókat is szeretett volna kialakítani.[480] A ravatalosház tervezéséről 1899-ben beszámolt a *Vasárnapi Ujság* is. A főbejárattal szemközti dombra tervezték a kicsi kápolnát, melyet a ravatalozásra rendelt terek vettek volna körül, és teraszosan új sírboltokkal kötötték volna össze az új épületet. A domb alját tizenkét díszes sírhelyet is magában foglaló többszáz férőhelyes árkádos-fülkés sírboltrendszer foglalta volna el. Hegedűs Ármin terveit összesen 1900 tavaszán tervezték megvalósítani, 85.418 Ft összköltséggel,[481] később azonban meghiúsult a nagyszabású ötlet.

Ravatalozó és kápolna egészen a harmincas évek végéig nem épült ide, 1936-ban kezdték el Módos Merxbauer Ferenc és Krassói Virgil tervei alapján kivitelezni, mely 1938-ra készült el. A II. világháború alatt megsérült, 1957-ben a BUVÁTI urnatemetővé alakította a megmaradt épületegyüttes egy részét,[482] később 1975-1977-ben, majd 1991-ben elkészült Makovecz Imre tervei alapján a ma is látható temetkezési helyszín.[483]

Kerepesi temető rendezése és a kápolna átalakítási terve (Bp. VIII., Fiumei út 16-18.), 1900

A Kerepesi temető (ma Fiumei Úti Sírkert) rendezésére Hegedűs Ármin készített terveket.[484] Hozzá kötődnek a temető „parkszerű elrendezésének" és a „sírhelyek művészibb kiosztásának" tervei,[485] továbbá a kötelező ravatalozással kapcsolatos műszaki javaslatok is.[486]

---

[477] Uj sírboltok. *Budapesti Hírlap* 1898. augusztus 24., 8.
[478] BFL XV.17.d,328 KT te 12/27
[479] *Fővárosi Közlöny*, 1927. február 18., 38. évfolyam, 8. szám, 402.
[480] Uj sírboltok. *Pesti Hírlap* 1898. augusztus 24., 7.
[481] A budai farkasréti temető halottas-háza. *Vasárnapi Ujság* 1899. 46. évfolyam, 9. szám, 141-142. Tervezett alaprajz pedig 144.
[482] FABÓ Beáta: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között*. BFL, Budapest, 2021, 202-208.
[483] https://www.makovecz.hu/epuletek/makovecz-ravatalozo-farkasreti-temeto-budapest/, Letöltve: 2026. augusztus 8. 11:12 illetve https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Farkasr%C3%A9ti_temet%C5%91_ravataloz%C3%B3ja_%C3%A9s_%C3%BAj_%C3%A1rk%C3%A1dsora, Letöltve: 2026. augusztus 8. 11:13
[484] KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet A-K.* Hegedűs Ármin szócikke, 1967, Budapest, 693. a továbbiakban KENYERES 1967; ÉBER László (szerk.): *Művészeti Lexikon 1. kötet A-K*. Budapest, 1935, 447. a továbbiakban ÉBER 1935; ill. BERZA–GEREVICH 1973, 430.
[485] Hegedűs Ármin műszaki főtanácsos otthagyja a fővarost. *Világ* 1922. június 11., 15.
[486] BFL XIV 243. d. 1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

A parkrendezést Gerenday Béla mérnök végezte el,[487] akivel együtt Hegedűs a kerepesi úti köztemető bizottmány tagja volt.[488] A BFL iratai szerint Hegedűs 1899-ben, fővárosi mérnökként építésvezetőként is tevékenykedett a temetőben.[489] A rendezési terveket minden bizonnyal a fővárosi kiküldetésű külföldi tanulmányutak ihlették, azzal a céllal, hogy egy dísztemető alakulhasson ki az akkor már lassan belvárosivá váló Kerepesi úti sírkertből. Erről a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben a mű- és középítési szakosztályok ülésén is beszámolt Hegedűs Ármin.[490] A temető bizottság[491] egyhangúlag elfogadta és dicséretben részesítette Hegedűst a tervek miatt, sőt a rajzok iránt Halmos János polgármester is érdeklődött.[492] A vázlatok alapján a 3. kapuhoz került volna egy új ravatalozó[493] és egy a ravatalozásra is alkalmas díszkápolna.[494] Ezek közelében egy a leendő Kossuth-mauzóleumhoz tartó új utat terveztek, mely széles kiképzésével és két oldalról árkádos sírboltokkal[495] ünnepélyeséget árasztott, és szegélyül virágágyak, árnyas fasorok szolgáltak. A temetőkápolna körül is árkádos sírboltokat terveztek, katakomba rendszerben a farkasrétihez hasonlóan. Ezeken kívül tervezték tizennégy új parcella parkosítását, halottszállításra villamosvasút bevezetését, továbbá a leendő sírtulajdonosokat is művészi kivitelű síremlékek készíttetésére igyekeztek rábírni.[496] Ehhez a mérnöki hivatal kedvcsinálónak szép és olcsó síremlék-vázlatokat kívánt összegyűjteni.[497] A Kossuth-mauzóleum végül nem a ma fennálló árkádos sírboltok folytatásaként került elhelyezésre, ide végül Jókai Mór emlékműve került. **39. kép**

[487] A főváros dísztemetői. *Vasárnapi Ujság* 1900. február 11., 47.évfolyam, 6. szám, 87.
[488] Lásd többek között Fővárosi Közlöny, 1899. június 20., 10. évfolyam, 50. szám, 35.
[489] BFL IV 1420. m. 61. kisdoboz
[490] Az egyesület tárgyalásai. Ld: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 1900, 19. évfolyam, 1-31. szám, 35.
[491] A Fővárosi Közlöny beszámol a fővárosi temető-bizottság üléseiről, melyeken Hegedűs Ármin is részt vett.
[492] A dísztemető. *Budapesti Hírlap* 1900. január 11., 9-10.
[493] Hegedűs Ármin hagyatékából: a ravatalozó kibővítésének terve kötődik a nevéhez. Ld: BTM Kiscelli Múzeum, Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66 1.2.
[494] A főváros dísztemetői. *Vasárnapi Ujság* 1900. február 11., 47.évfolyam, 6. szám, 87-88.
[495] Az árkádos sírboltokra készített terveket is, emiatt sok lexikon tévesen az ő munkájának közli a jelenlegi kerepesi temetői árkádos sírboltokat. Többek között e sorok írója is. (A Kossuth Mauzóleumhoz vezető úton végül nem épültek árkádos sírboltok.) Ld.: ÉBER 1935, 447. illetve még: *Uj Idők Lexikona 11-12. French – Herczegh.* Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1938, 3067.; TÓTH Vilmos: A Kerepesi úti temető. II., *Budapesti Negyed* 1999. ősz, 7. évfolyam, 3. szám, 516. valamint: SALY Noémi: *Gellért 100*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2019, 34. a továbbiakban SALY 2019. A *Világ* cikke szerint az első terveket készítette ő, és ezért tartották többen tévesen az ő munkájának az árkádos sírboltokat. Ld. Hegedűs Ármin műszaki főtanácsos otthagyja a fővarost. *Világ* 1922. június 11., 15. illetve a BFL XIV 243. d. 1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik leírása is csak terveket érint az árkádos sírboltokhoz. A BFL-ben található terveken Hegedűs főnökein (Krátky, Könyöki, Heuffel, Berényi) kívül Gerle L. aláírása szerepel csak az 1904. decemberre datált terveken. Ld. BFL XV 17. d. 328. 223. raktár K 30/5, KT, te 8/39-41
[496] A dísztemető. *Budapesti Hírlap* 1900. január 11., 9-10.
[497] A főváros dísztemetői. *Vasárnapi Ujság* 1900. február 11., 47.évfolyam, 6. szám, 87-88.

Fennmaradt egy datálatlan kápolna-átalakítási terv is Hegedűs Ármin aláírásával a Kerepesi temetőből, melyen szerepel Hofbauer János és Heuffel Adolf neve is, akik a hivatali ranglétrán ekkoriban felette álló személyek voltak. A BFL kápolnára vonatkozó aktájában több 1929-es terv is szerepel, már egyszerűbb kápolna homlokzattal, így gyaníthatóan Hegedűs Ármin tervei korábbra datálhatók. Az ő rajzain egyszerű sátortetős, 5,4 méter széles egyhajós kápolnát láthatunk, két oldalsó pillérjén a funerális művészetre jellemző korsók találhatók. A toronyépület alkotta bejárat feletti lunetta festménnyel díszített.[498]

Kamermayer Károly síremlékének terve (Bp. VIII., Fiumei út 16-18.), 1898

A közgyűlés 1898. március 23-i határozata döntött Kamermayer[499] Károly (1829-1897), első budapesti polgármester síremlékének emeléséről. Első körben megbízta a mérnöki hivatalt, hogy nyújtson be rajzokat és költségterveket.[500] A polgármester művészi kivitelű emlékművének elkészítése volt a cél a Kerepesi temető egyik kiemelt helyére. A síremléket 1898-ban tervezték felavatni, és húsz-harmincezer forintot szánt rá a főváros.[501] Hegedűs Ármin is elkészítette a maga két tervét nyolc további építész munkája mellett,[502] e rajzokat – melyeket a Benczúr Gyula, Stróbl Alajos, Steindl Imre, Légrády Károly, Vidéky János és Heuffel Adolf alkotta bizottság bírált el – sajnos ma nem ismerjük.[503] A Bobula János által szerkesztett *Építészeti Szemle* c. lap nagyon lesújtóan nyilatkozott a fővárosi mérnöki hivatal által készíttetett tíz tervről. A hivatal a rajzokat a Fővárosi Képzőművészeti Bizottság elé tárta, de az nem tartotta ezeket kivitelre alkalmasnak és egy meghívásos[504] pályázatot javasoltak,[505] 400, 250 és 150 Ft-os díjakkal, 12.000 Ft-os összköltséggel.[506] Mivel egyes művészek önérzetét sértette a szűkebbkörű pályázat ötlete,[507] végül nyílt megmérettetésen Donáth Gyula szobrász nyerte el a munkát,[508] melyet 1901. október 27-én avattak fel.[509]

---

[498] BFL XV. 17. d. 328 KTte 8/21 Kerepesi temető: kápolna átalakítása
[499] Kammermayer névváltozattal is találkozhatunk.
[500] *Fővárosi Közlöny* 1898. december 6., 94. szám, 10.
[501] *Vállalkozók Lapja* 1898. június 22., 6.
[502] A további tervező építészek Balázs István, Bartics Elek, Budinics János, Hofbauer János, Merkeska István, Vadas Béla, Tamás József és Szabó Gyula voltak.
[503] *Magyar Újság* 1898. október 6., 5.
[504] *Fővárosi Közlöny* 1898. december 6., 94. szám, 10.
[505] A főváros művészete. *Építészeti Szemle* 1898. október 15., 244.
[506] A Székesfővárosi Képzőművészeti bizottság ülése. *Műcsarnok* 1899. május 14, 2. évfolyam, 17. szám, 261.
[507] Kammermayer Károly síremlék. *Magyarország* 1898. október 26., 11.
[508] IMM Adattár Fényképgyűjteményében őrzött síremléktervek FLT 2528 és 2529-es számon (Donáth és Dankó tervei)
[509] Szeptember 29-én vették át hivatalosan. Ld: Kammermayer Károly siremléke. *Magyar Székesfőváros* 1901. szeptember 29., 12. Avatása októberben volt, ld: *Budapesti Hírlap* 1901. október 27., 16.

Új köztemető bejárati épületegyüttes és sírboltok (Bp. X., Kozma u. 8-10.), 1899-1903

Az Új köztemető, vagy más néven rákoskeresztúri temető, ma a X. kerület része. Az 1880-as években kialakított temetőt a túl kicsinek bizonyuló Kerepesi temető kiegészítésére hozták létre az egykori téglagyár és a kőbányai szőlők közötti területen. Geometrikus alaprajzi elrendezésű, a derékszögű úthálózat által kialakított négyzetes parcellarendszer Czigler Győző műépítész 1903-ban készült tervei alapján valósult meg.[510] Ugyanakkor a főbejárati tér rendezésével Hegedűs Ármin is foglalkozott, a Kerepesi temetővel egyidőben. A rendezésen kívül parcellák parkosításával kívánták elérni, hogy több családi mauzóleum épüljön,[511] a tájépítészi munka Gerenday mérnök nevéhez köthető szintén a Kerepesihez hasonlóan.[512]

A főbejárati együttes összesen öt egységből áll: a főbejárat központi épületéhez és dekorációihoz két egyemeletes lakó-, és irodaépület, valamint a fülkés sírboltok lépcsőházának két építménye is kapcsolódik. Az építkezések művezetője is Hegedűs Ármin volt,[513] ellenőrként 1899-ben éppen azt a Hofbauer János főmérnököt küldték ki, akivel tanulmányúton is volt Hegedűs, számvevői ellenőrként pedig Krisztinkovich Béla szerepelt.[514] Az árlejtésre az ajánlatokat 1899. szeptember 6-ig várták.[515]

Ami a terveket illeti: lényegében három tervváltozat született a bejárati együtteshez. A feltehetően először készült, datálatlan, szignózatlan terveken középen egy kupolás, monumentális, lépcsősoros, a mauzóleum- és templomépítészet reneszánsz példáira emlékeztető épület áll. Kétoldalán ölelő karhoz hasonló, íves, kupolás építményekben végződő árkádsor és két-két timpanonos kiegészítő épület állt. Az egyik tervváltozaton az épületek középen helyezkednek el, a másodikon kétoldalt távolabbra „széthúzva", emlékművekre jellemző a végítélet harsonáját megszólaltató angyalos oszloppal és kiegészítő épületekkel. Feltehetőleg ezek azok a tervek, amelyek 1899-ben készültek, és amelyeket a tanács és a közgyűlés 1900 év elején elfogadott. Ekkor a részletesebb tervek elkészítésére megkérték a mérnöki hivatalt.[516] **34. kép**

Az 1900 májusában készült főkapu-rajzokon csak a középső három építmény szerepel, talán ez a leginkább „szecessziós" a maga neoreneszánsz formái mellett. Az épületcsoport terve teljesen szimmetrikus, a középső építménytől jobbra és balra kocsiút kialakítását vehetjük

[510] ÁDÁM Jenő: *Vadászok budapesti sírhelye. Nimród*, 2016. november, 104. évfolyam, 11. szám, 78-79.
[511] A dísztemető. *Budapesti Hírlap* 1900. január 11., 9-10.
[512] A főváros dísztemetői. *Vasárnapi Ujság* 1900. február 11., 47.évfolyam, 6. szám, 87-88.
[513] Hegedűs Ármin fővárosi mérnöki nyilvántartási lapja, BFL IV.1420.m. 61. kisdoboz (Hegedűs Ármin)
[514] Építö-ellenőrök a temetői építkezéseknél. *Magyar Székesfőváros* 1899. november 6., 12.
[515] *Lakatosok Lapja* 1899. augusztus 31., 3. évfolyam, 16. szám, 138.
[516] 133,000 koronás temetőkapu. *Pesti Hírlap* 1900. június 27., 6.

észre, (ide tervezték a villamost is). A középső építményen egy bekötött szemű nőalak ül pálmaággal (talán Justitia – az igazság és erkölcs római mitológiai alakja vagy a Béke allegóriája), fölötte lélekharang, és ülő angyalok, legfelül egy 26 méteres obeliszk tetején lángoló háromlábú kosár látható.[517] Ebbe a tervek szerint légszeszvezetéken keresztül gázt áramoltattak volna, és villamos szikrával gyújtották volna meg.[518] A középső egység egyben őrszobául is szolgált volna,[519] és két fedett gyalogátjárót is magában foglalt. Az oldalsó oszlopokkal ellátott, kváderezett falú épületeken a portikusz felett maszkok és a körös pálcikás motívumok láthatóak, a pilaszterek felső frízén gyümölcsfüzérek is megjelentek. Kétoldalt az átjárók vázákkal és volutákkal díszítettek, a külső kerítésen ugyanezek a motívumok ismétlődtek.[520] A – vélhetően – ezekhez tartozó, 1900 júniusára datált alaprajzi terveket Hegedűs Árminon kívül a főnökei (Krátky János főmérnök, Heuffel Adolf középítési igazgató) is szignálták. A költségeket ebben az időben 133.000 koronára becsülték.[521] A bejárati építmények alaprajzán a déli épületben az alsó szinten a gondnok irodáit, felül teraszos lakását fedezhetjük fel, az északi épületben a földszinten sírásó és menedékhely, felül őrszobák és pihenők, a középső épületben gyalogátjárók és őrszoba kaptak helyet – ezek a funkciók nagyjából megmaradtak a későbbi terven is. Érdekesség, hogy a tervlapok oldalán díszítés gyanánt a temetői ikonográfiának megfelelő galambok és koponyák ékeskedtek.

1901. januárjára a térelrendezés szempontjából kialakult a főkapuzat mai változata. A külső dekoráció és egyes épületelemek ugyan még nem a mai képet tükrözték, de a fülkés sírboltok oldalsó lépcsőházat magában foglaló mauzóleumszerű építményei, a korábbi terveken már szereplő főbejárati őr és gondnoki kiegészítő építmények és a központi szoborral díszített toronyépítmény szerepel e terveken. Ezek változatlanul szignózatlanok, csak a főváros mérnöki hivatalát tüntették fel rajtuk. Az elrendezés a korai tervekhez hasonlóan itt is félkör alaprajzú, ölelő karokra emlékeztető. Az 1902. március 25-én készült tervek, 1903. március 6-ra datált engedélyezési pecséttel rendelkeznek. Habár ezeken nem szerepel Hegedűs szignója, feltételezzük, hogy továbbra is az ő munkáiról van szó. Tömegeiben nem sokat változtattak ezeken a terveken, ugyanakkor a középső főépület egészen más arculatot kapott: egy szakállas, olajágakkal díszített trónuson ülő, kezében táblákat tartó férfi uralja a látványt. A gyalogátjárók oszloposak lettek, az egész együttes kissé klasszicizálóbb összképet mutat. Kördíszek láthatóak

[517] *Pesti Hírlap* 1900. június 27., 6.
[518] 133,000 koronás temetőkapu. *Pesti Hírlap* 1900. június 27., 6.
[519] Más forrás szerint őrlakás. A dísztemető. *Budapesti Hírlap* 1900. január 11., 9-10.
[520] BFL XV. 17. d. 328. KT te 10/6
[521] 133,000 koronás temetőkapu. *Pesti Hírlap* 1900. június 27., 6.

a tetőzeten, és az épület kissé robosztusabbá alakult, tetején angyal található. A kerítés tölgyfa motívumokkal tagolt.

A szobrászati dísz formája láthatólag foglalkoztatta Hegedűst is, többféle változatot is kipróbált a rajzain. Az elkészült mű kapcsán a főalak érdekes ikonográfiai megoldására és az együttes tetejéről ma hiányzó alkotásra hívnám fel a figyelmet. A seravicai (Seravezzai) márványból készült központi alkotást az Atyaisten szobrának nevezték.[522] Szakállas öregemberként, bal kezében jogarral, jobb kezével áldást osztva, trónolva ábrázolták, ugyanakkor a posztamensen látható „Ego sum via veritas et vita"[523] felirat inkább Krisztushoz köthető, bár Jézus magát nevezte az Atyához vezető útnak benne. Ezzel összefügg az alak lába alatt megfigyelhető alig kiemelkedő kis relief, amely a születéstől a sírig tartó emberi életutat érzékletesen ábrázolja. A főalakon kívül létezett még egy aranyozott „Feltámadás szárnyas angyala" szobor is.[524] Az eredetileg horganyból készült művet a világháború előtt egy villámcsapás szétroncsolta, újjáalkotott mását az 1938-as Eucharisztikus Kongresszusra készítették el rézből.[525] A szobrok Maróti Géza munkái voltak,[526] a szárnyas angyal azonban már a hatvanas években sem volt a helyén, és napjainkban sem látható. A szobrászati díszeken kívül jelentős még az oldalépítmények egyszerű, letisztult homlokzatán található üvegmozaik-képek. A déli oldalon Krisztus sírbatétele, az északi oldalon feltámadás témával készültek el Róth Miksa műhelyében.[527] **35. kép, 36. kép**

Az új köztemető kialakításánál abszolút felfedezhetők a korábban említett tanulmányút hatásai. Hegedűs Ármin egyik saját műjegyzékén a temető főbejárati térrendezése és kapuzati kiképzésének tervein kívül[528] a bejárattal egybeépített fülkés sírboltok kialakítása, térrendezés, ravatalozóbővítés, valamint kápolnarestaurálás is a munkái között szerepelt.[529] A temető terveinek párhuzamaként mindenképp megemlítendő a stuttgarti Pragfiedhof, itt a lépcsős elrendezésű központi épület és a tömörebb, kupolás megközelítés köszön vissza (ld. az első

[522] Már Atya-Isten szobornak nevezték a szobor szemléjén is 1907-ben, amikor Benczúr Gyula és Kunz Jenő megtekintette azt. Lásd: Képzőművészeti dolgok. *Budapesti Hírlap* 1907. március 21., 27. évfolyam, 69. szám, 11. lásd továbbá MEDVEY Lajos: *Vezető Budapest szobra megtekintéséhez*. Mérnökök Nyomdája, Budapest, 1939, 84. a továbbiakban MEDVEY 1939

[523] Idézet Jézustól a Bibiliából, Jn 14, 6 „Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem jut az Atyához, csak énáltalam." Érdekes egybeesés, hogy a gödöllői művésztelephez tartozó Körösfői Kriesch Aladár gyermekének halála után, 1903-ban alkotta meg az azonos című festményét is.

[524] V. S.: A Kőbányai új temetőben. *Vasárnapi Ujság* 1906. november 11., 53. évfolyam, 44. szám, 736-737.

[525] MEDVEY 1939, 86.

[526] Gerle János átirata Bródy-Maróti Dóra apjáról Maróti Gézáról szóló cikkében szereplő archív felvételt, mely szerint 1905-ben még készült a szobor. Lásd: BRÓDY-MARÓTI Dóra: Apámról, Maróti Gézáról. *Magyar Építőművészet* 1987., 78. évfolyam, 4-5. szám, 49-53.

[527] https://www.kozterkep.hu/25748/az-uj-koztemeto-epuleteinek-mozaikjai

[528] Évszám és szignó nélküli elrendezési terv található ezen a jelzeten: BFL XV. 17. d. 328. KT te 10/41

[529] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.

tervek egyike), a milánói Cimitero maggiore az ölelő karra emlékeztető épületelrendezések, a kocsiáthajtók kiképzése és a tömegformálás miatt tekinthető párhuzamnak. Az árkádos sírboltok alkalmazására szintén olasz példák hozhatók, melyből többet is látott, láthatott Hegedűs Ármin. A genovai Cimitero Staglieno mindenképp felsorolást érdemel, de a velencei San Michele temető is.

Az együtteshez tartoznak még a fülkés sírboltok oldalsó építményei. Ezeknél a farkasréti temetőhöz hasonlóan itt is toló- és emelőszerkezeteket alkalmaztak, a tervek Freissler Antalhoz köthetőek, és 1900 augusztusára datálhatók.[530] A sírfülkék márványborításának rajzait 1899-ben készítették, és Hegedűs Ármin szignója is szerepel rajtuk.[531] Az ezekhez tartozó, föld alá vezető lépcsőházak sírfülke-beosztási és alapozási tervei 1902. február 22-i datálásúak. A magas kiképzésű, boltozatos, kermatittal burkolt, koszorúkkal és növényi ornamentikával díszített, a föld szintéjtől lépcsőkkel kiemelt építmény urnás temetkezési helyként, azaz kolumbáriumként is szolgált, egy magasított, díszsírhelyekkel kitöltött „sétány" köti össze párdarabjával. Figyelemre méltóak – az archív képeken még megfigyelhető, de ma már nem látható, – az íves attika két oldalára elhelyezett, hármas dicsfénnyel övezett, a New Yorki szabadságszobrot idéző szecessziós női fejek.[532] Az épületegyüttes a temető fala mentén, a bejárati kapuegyüttes mindkét oldalán ismétlődik.

A tervek között találunk még egy egyemeletes őrlaktanya és egy hasonló kiképzésű gondoki épület rajzot is Hegedűs Ármin tollából, 1899-ből.[533] Ezek megjelenésükben az 1900 májusában készült főkaputervekkel rokoníthatók. A temető bejárati építményén átalakítást végeztek 1924-ben amikor a főkapu elektromos munkáival foglalkoztak.[534] Illetve egy 1966-os fénykép tanúsága szerint is munkák folytak a bejárati épületegyüttesen, csakúgy mint 2024-ben. **37. kép, 38. kép**

Egyéb épületek a korszakban

Újpesti zsinagóga tervpályázat (Bp. IV., Berzeviczy Gergely u.), 1896

1838-ban tíz újpesti zsidó család megalapította az első izraelita hitközséget. A közösség rohamos fejlődésnek indult, hamarosan „zsidó gyarmat"-ként is emlegették a települést.[535] Első imaházuk 1836-37-ben épült, a mai neológ zsinagóga pedig egyes források szerint 1886-ban

[530] BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/27
[531] BFL XV. 17. d. 328. KT te 10/41
[532] Az archív képet lásd: Magyar Pályázatok 1905/1906. 3. évfolyam, 2. szám, 26.
[533] BFL XV. 17. d. 328. KT te 10/11
[534] http://www.btirt.hu/temetok/ujkoztemeto.html
[535] Az 1900-as évek elején a lakosság 30%-a volt zsidó, ez országos viszonylatban igen magas szám.

készült el,[536] a tervező Greiner Adolf volt,[537] a későbbi bővítést Baumhorn Lipótnak tulajdonítják. Ugyanebben a monográfiában – véleményem szerint tévesen – az eredeti épület 1885-ös tervét Bőhmhöz, a kivitelt Hegedűshöz kötötték.[538] Az *Egyenlőség* részletes leírást közölt 1886-os számában az épület szeptember 21-i felavatásáról,[539] amikor Hegedűs és Bőhm is első műegyetemista éveiben járt. A tévedés oka az lehet, hogy 1896-ban valóban volt a hitközségben egy zsinagógapályázat, amelyet miatt egy másik forrás a zsinagóga megépültét 1896-ra keltezte, és Hegedűs Árminhoz kötötte az építést, a terveket pedig Bőhm Henrikhez.[540] A *Pesti Hírlap* 1896-os számából kiderül, hogy abban az évben zsinagóga-tervpályázatot hirdettek olyan közöségi épületre, amely zsinagóga céljaira is alkalmas. Ez utóbbit támasztja alá a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1897-es Heti Értesítője, amely az újpesti zsinagóga pályázat bírálóiról, mégpedig Baumhorn Lipótról, Czigler Győzőről, és H. Gaál Adorjánról szólt.[541] Ezek közül kettőt emeltek ki, Bőhm Henrik 400 forintos pályadíjat kapott művészileg kiváló munkájáért.[542] Kritikájául felhozták, hogy a gyakorlati igényeket nem elégítette ki. Kivitelezésre Hoffer Miksa és Hegedűs Ármin közös tervét ajánlották, mely pont Bőhm tervével szemben a praktikussággal, egyszerűséggel operált és 45.000 forintnyi költséggel kivitelezhetőnek ítélték.[543] Az *Építő Ipar* ezekkel szemben beszámolt arról, hogy a bírálóbizottság egyik tervet sem találta megépíthetőnek a költségkeretből, de a praktikusabbat, Hegedűsék tervét ajánlotta kivitelre, első díjra viszont a szebb homlokzatú, de kevésbé sikeres elrendezésű Bőhm tervet javasolták.[544] Bőhm Henrik saját épületlistája is megerősíti ezt a tényt, az újpesti izraelita templom pályázatának első díját feltüntette munkái között.[545] Felmerül a kérdés, hogy a tíz évvel korábban, 1886-ban megépült zsinagóga mellé miért kívántak egy új épületet emelni? Az ok kereshető a közösségi tér hiányában, vagy akár lehet egy ún. „téli

[536] BIRÓ Endre: *Újpest – egy 100 éves város emlékei*. Újpest, 2007, 61-66. a továbbiakban BIRÓ 2007
[537] IVÁNYINÉ Konrád Gizella–IVÁNYI János: Épített örökségünk nyomában. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 115-116. a továbbiakban IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007
[538] SZEGŐ György–HADIK András (szerk.): *Baumhorn Lipót építész 1860-1932.* Budapest, 1999, 17-18. a továbbiakban SZEGŐ–HADIK 1999
[539] Zsinagóga-fölavatás. *Egyenlőség* 1886. szeptember 26., 7. Vesd össze: *Budapesti Hírlap* 1886. szeptember 22-i számával.
[540] KOMORÓCZY Géza (szerk.): *Jewish Budapest. Monuments, Rites, History - Atlantic Studies on Society Change 101. Atlantic Studies on Society In change.* XI. Neighbors of the Pest Jewish Community, Budapest, 1999, 357. a továbbiakban KOMORÓCZY 1999, illetve Bőhm Henriket nevezi meg alkotónak: SIPOS Lajos: Pályakezdés Újpesten – Berda József költészettani gondolkodásának kialakulása. *Napút* 2015. július 1., 17. évfolyam, 5. szám, 62. a továbbiakban SIPOS 2015
[541] *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 1897., 51.
[542] *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 1896., 15. évfolyam, 224.
[543] Műszaki Hírek. Zsinagóga-tervpályázat. *Pesti Hírlap* 1896. december 16., 7.
[544] A december 14-i ülésen elhangzottakból. Lásd: *Építő Ipar* 1896. december 16., 20. évfolyam, 1041. szám, 387-388.
[545] Bőhm Henrik cédulája. SZM MNG-AT 430-1920

zsinagóga" is, hasonló ahhoz, amelyet negyven évvel később például Szolnokon vagy Pécsen elképzeltek (közösségi ház funkcióval és istentiszteletre alkalmas, télen is kifűthető nagyteremmel). Gévay Károly 1949-es Újpestről készített térképén két kultúrtermet is jelöl a zsinagóga mellett: egyet tőle északra és egyet tőle keletre, az utca túloldalán.[546] A helyszínen járva mindkét épület lehet egykorú Bőhm épületével: az északi ablakain ma is láthatóak a zsidó menóra-jelképek ablakrácsok formájában, a keletin csak a téglahomlokzat utalhat a zsinagógával való összetartozásra. Mivel levéltári forrás nem állt rendelkezésemre, ezért az újpesti zsidó hitközségnél érdeklődtem az épületekkel való kapcsolatukról. Ez megerősítette a feltevésemet, az északi épületet ma is imateremként használják, a szertartások nagyrészének ez szolgál helyszínül a szomszédos általuk fenntartott idősotthonnal összefüggésben áll. A Bőhmhöz vagy Hegedűshöz köthető épületről nem sokat tudunk a fenti találgatásokon kívül. Talán Venetianer Lajos 1896-os főrabbivá előlépése okozta azt a felbuzdulást,[547] ami tíz évvel a templom felépülte után újabb épület emelését tette lehetővé. Az Újpesti Izraelita Hitközség címe 1914-ben az egykori Benitzky u. 4. alatt is szerepelt,[548] ma a feltételezett épület a Berzeviczy Gergely u 8. szám alatt található.

Budapesti Önkéntes Mentőegyesület székház bővítése (Bp. V., Markó u. 22-24.), 1898

Kresz Géza „testvér", a Főváros V. kerületének főorvosa ugyanannak a szabadkőműves páholynak volt a tagja, melyet Hegedűs is látogatott. Az ő kezdeményezésére indult el a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület, 1892-ben pedig az ingyenes orvosi rendelőintézet eszméje.[549] A mentőszékházat 1889-ben Quittner Zsigmond tervezte,[550] a tervtári dokumentációban az eredeti terveken kívül csak az 1937-es raktárok és belső átalakítási tervek szerepelnek. Pedig a sajtóból és Hegedűs épületlistájából is tudjuk, hogy az egyesület székházának 1898-ban a „második része" is megépült.[551] A Markó utcai székház (22-24.) kibővítés a székesfővárosi mérnöki hivatal építtetésében valósult meg, 1898. október 1-je volt

[546] BFL, Újpest M. város. Kultúrtérkép [Budapest térképeinek katalógusa 4326], lásd: https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTerkeptar/4724/view/?bbox=1699%2C-2263%2C5351%2C-861
[547] DEUTSCH László: Az Újpesti Zsidó Hitközség története az alapítástól napjainkig. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 149.
[548] NEGYEDI-SZABÓ Béla–WEISZ Sándor (szerk.): Ujpesti Képes Almanach 1914, I-ső évfolyam, „Egyenlőség"-nyomda, Újpest, 16. a továbbiakban NEGYEDI-SZABÓ–WEISZ 1914
[549] DÖMÖLKI 2017, 151.
[550] BFL XV. 17. d. 329. 24978 hrsz.
[551] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K66.1.2

a határideje a kivitelezői ajánlatok leadásának, és Hegedűs Árminnál lehetett megtekinteni az erre vonatkozó terveket.[552]

Az eredeti tervek ismeretében, a helyszíni bejárás alapján és Hegedűs rajzainak hiányában azt feltételezzük, hogy a Markó utcai homlokzat „kapualja" és az attól keletre eső szakasz lehetett az az épületrész, melynek tervezése Hegedűshöz köthető. A homlokzathoz igazított, szervesen illeszkedő kapuzat plusz négy tengelyes kiképzés szimmetriapárja Quittner eredeti épületének – ugyanazt az ablakritmust és kialakítást követi.

A szervezet egy másik új mentőszékház-épületének terveit is elkészíttette Hegedűs Árminnal a Főváros által felajánlott telken,[553] de erről szintén nincsen bővebb adatunk, levéltári forrás erről nem áll rendelkezésünkre.

Az Újpestvidéki Takarékpénztár Rt. épülete, (Bp. IV., István út 19.), 1899

Az Újpestvidéki[554] vagy Újpest-vidéki Takarékpénztár történetéről a korabeli sajtó ad felvilágosítást. Az intézmény nem összekeverendő az Újpesti Takarékpénztárral, amely nem messze tőle működött. A Takarékpénztár alapítása 1895-re tehető, február 27-én tartották az ezzel kapcsolatos közgyűlést.[555] A huszas évek végén a környék legvirágzóbb pénzintézeteként írtak róluk.[556] 1910-ig a részvénytársaságért felelő tagok dr. Héderváry Samu[557] és Hadl József voltak.[558] Héderváry Sámuel alapította az újpesti kórházat is, és a család számára Hegedűs két épületet is tervezett. Ma az István út 19-es számon állna az épület.[559]

A kétemeletes palotát 1899-ben tervezte Bőhm Henrik.[560] Iványi János az építészpáros munkájának tartja, és Hegedűs egykori munkáltatója, Wellisch Alfréd hatását is érzékeli az épületen.[561] 1950-ben pártszékház lett, vörös csillaggal díszítették, 1973-ban elbontották.[562] Az eredeti, bérház jellegű saroképület kúpos bádogozott tetőmegoldásán geometrikus cikkcakkvonalas dísz futott végig. István úti homlokzatának enyhe oldalsó rizalitja valószínűleg ismétlődött a másik utca frontján is, a sarokrizalitban zárterkély volt látható, az erkélymotívum a homlokzat középtengelyében is visszaköszönt. A kétemeletes palota rizalitjain pártázatos

[552] *Fővárosi Közlöny* 1898. szeptember 23., 9. évfolyam, 68. szám, 4.
[553] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K66.1.2
[554] Újpest-vidéki névváltozattal.
[555] Uj pénzintézet Ujpesten. *Magyar Hírlap* 1895. február 27., 12. Vesd össze: Uj pénzintézet Ujpesten. *Egyenlőség* 1895. március 1., 13.
[556] *Magyar Hírlap* 1929. március 31., 26.
[557] Más forrásokban dr. Héderváry Soma. ld. UGRÓ 1932, 260.
[558] *Központi Értesítő* 1910. április 21., 35. évfolyam, 32. szám, 892.
[559] ROJKÓ 2007, 92.
[560] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[561] IVÁNYI 2020, 28.
[562] ROJKÓ 2007, 92.

oromzati díszek emelkedtek ki, a századfordulós építészet részletformáit hordozták magukon. Az épület belső tereiről sajnos nincsen információnk. **40. kép**

Citadella demilitarizációs munkái (Bp. I., Citadella sétány 1.), 1899

Többek között Hegedűs Ármin nevéhez köthető a citadella demilitarizációjának munkája, melyben Hegedűs kötődéséről több a témával foglalkozó kutató sem talált levéltári anyagot. A forrás szerint a katonai hatóság által előírt „erődítlenítési" munkák fűződnek Hegedűs Ármin, mint fővárosi mérnök nevéhez. Február 23-án adták át a fővárosi mérnöki hivatal küldöttének, Hegedűsnek a létesítményt.[563] A fővárosi mérnöki hivatal 1899. január 3-án mutatta be költségvetési és a munkálatok előírására vonatkozó feltételeit, a munkákra február 6-ig lehetett jelentkeznie a kivitelezőknek,[564] aki végül egyszemélyben Barcsai Lajos lett. Februárban már a falak bontásáról írtak a lapok és májusra tervezték az építmény erőd jellegét eltüntető befejezést. A demilitarizációs munka látványos rombolással járt. Paur Géza *Vasárnapi Ujság*beli beszámolója szerint 2000 köbméter kőanyagot távolítottak el a bástya falaiból, a főkapu felett látványos nyílást készítettek, a déli bástyafalat több mint hatvan méter hosszan kiütötték, az ún. gyémántsáncot, illetve három kazamatát is lebontottak.[565] 1899. júniusában már be is fejezték a munkákat, az ellenőrzésen Heuffel Adolf főmérnökön kívül Hegedűs Ármin is részt vett, és rendben találták – katonai jellege megszűnt.[566]

Századfordulós munkák

Bőhm Henrik munkásságához kötődik az a néhány síremlék, amely mintegy átmenetet képez a historizáló és századfordulós munkák között. Ezek tömegformálása még a historizmushoz, részletformáik viszont már az új irányokhoz köthetőek. Néhol meg-megjelennek a francia és belga art nouveau-ra jellemző virágok, valamint gazdag, hullámvonalas dekorációk, de leginkább a bécsi szecesszió maszkjai, női fejei, körös-pálcás motívumai hódítottak. Közös munkáikban először az újpesti községháza belső udvarának részletein illetve a kereskedelmi iskola tervein láttunk a szecesszió gondolatához kötődő dekoratív motívumokat vagy a homlokzatokon a funkció láttatására törekvő igényt.

Több mint hatvan munkát sorolhatunk ebbe a fejezetbe, és habár stílusuk szerint igencsak eltérőek: a bécsies szecessziótól a magyaros utat kereső lechneri téglaszalagos,

[563] Az utolsó őrség. *Magyar Hírlap* 1899. február 23., 9.
[564] Több újság is beszámolt erről. Ld: Magyar Lloyd 1899. január 29., 19. évfolyam, 5. szám, 7.
[565] Lásd: ROSTÁS Péter–ROZSNYAI József: *Citadella.* Műemléki dokumentáció. Hild-Ybl Alapítvány, 2003.
[566] A gellérthegyi citadella. *Budapesti Hírlap* 1899. június 22., 9.

hullámzó oromzatos épületeken át a tízes évek szögletes német Jugendstilt követő terveiig mindenféle irányt felismerhetünk, mégis jellemzi őket egyfajta keresés, a dekorativitás igényének, a nemzeti jellegnek és sok esetben a különleges, városképi jelentőségű épület létrehozása óhajának való megfelelés. E közös jellemzők miatt ezen munkákat műfajonként külön csoportokban, de mind a századfordulós építészet példáiként említjük. Ez a legtermékenyebb korszaka az építészpárosnak, köszönhető ez annak is, hogy valójában a többitől eltérően majdnem húsz évet tesz ki ez az időszak. Ezt az eltérést korrigálva is ez tekinthető a művekben leggazdagabb érának.

A századfordulós épületeket Hegedűsék munkáiban több csoportba oszthatjuk, mindenekelőtt azonban arról érdemes megemlékeznünk, hogy a szecesszió maga is igen hamar „hanyatlásnak" indult. Ugyan Bőhm és Hegedűs életművében a magyarosságra törekvés sokhelyütt megjelent, az általános tendencia őket is befolyásolta. Lechner kapcsán Wlassics Gyula egyik Országgyűlési beszéde[567] jelezte, hogy a kultuszminiszter hivatalosan is elutasította a stílusát, és habár 1903-tól más vette át a tárcát, Lechner Ödön több állami megrendelést nemigen kapott ezek után. Hegedűsnél és Bőhmnél a magyaros törekvések, Lechner követése az 1907-es épületekig még biztosan jelen vannak, ugyanakkor érezhető egyfajta merevedés a korábbi elszabadult vonalaikhoz képest már az 1907-1912 közötti időszakban is. Ekkor egyrészről teret kaptak a népi minták dekorációs alkalmazásán kívül a népművészetből kiemelt építészeti elemek is, de szemben sok pályatársukkal Hegedűs és Bőhm leginkább a finn trapézos nyílászárókkal, a boglyaíves, parabolaíves tetőidomokkal operált,

[567] *„Szóval tehát, egyszer Bécsből visszaérkeztem — úgymond — és az építészeti osztály tagjait magamhoz rendeltem és azoknak azt mondtam, hogy jövőben pedig magyar épitészeti stílusban, magyar dekoráczióval nem szabad épiteni. (Halljuk! Halljuk!) Már tegnap közbekiáltottam és azt mondtam, hogy az államtitkár is jelen volt ennél a megbeszélésnél. Igaz, hogy felhívtam az épitészeti osztály vezetőjét, és azt mondtam neki, hogy a szeczessziós-stilust nem szeretem, (Élénk helyeslés.) és mivel igen gyakran a magyar stílus neve alatt a szeczessziós stílussal találkozunk, az én ízlésemnek ezen szeczessziós stílus nem felel meg, (Élénk helyeslés.) mert nekem is van jogom bizonyos ízléssel bírni. (Elénk helyeslés.) Én azonban soha semmiféle akadályt nem gördítettem az elé, hogy a magyar stílus tekintetében föllendülés legyen, sőt annyira megyek, hogyha valamely, bár téves irányzat mutatkozik, ha az uj, annak tért kell adni, mert hátha kifejlődik. (Elénk helyeslés.) Méltóztassék csak megnézni több épületünket, s meg fognak róla győződni, hogy a magyar stílusnak megengedtem az érvényesülést. (Igaz! Ugy van!) Nagyon sokat tudnék felhozni még! de csak arra utalok, hogy az építészet terén a stílusnak két része van. Az egyik az architektonikus stílus, és ez a fő; a másik pedig a dekoráczió. Ha tehát alkalmaz valaki dekoráczióul egy magyar kakast: ez még nem teszi a stílust magyar stílussá. (Ugy van! jobbfelöl.) Reám pedig sok épitkezés azt a benyomást teszi, hogy a kik magyar stilusban akarnak dolgozni, bizonyos tekintetben szeczessziós stílusban dolgoznak; hogy tehát ilyen szeczessziós irányú stílus a vezetésemre bízott tárcza körében a jövőre ne igen legyen lehetséges, iparkodni fogok ezt megakadályozni, de az igazi magyar stílust ezalatt nem értem. (Élénk helyeslés.)"* Lásd: *Képviselőházi Napló* 1901. V. kötet, 1902. április 17.

néhol a heroizáló, mitizáló mondavilágot idéző robosztus formákkal vegyítve.[568] Ezeken felül a lendületesebb díszek helyét átvették a jellegükben még erre az időszakra emlékeztető, ám sokkal kevésbé szabad motívumok és díszítések alkalmazása. Megmaradtak továbbá a korábbi magyaros időszakból a bécsi szecesszió által kedvelt többszörös ablakkeretezések[569] és összetett ablakformák, valamint a magyarosságra törekvés eszméje.

A 20. század elején több sikeres projekt után az 1910-es évek elején megfigyelhetünk néhány megrendeléssel nem járó pályázat-részvételt az iroda munkásságában, melyet egy kisebb fellendülés követ a felvidéki fürdők és néhány budapesti bérházépítkezés képében. Előbbiek főleg kettejük munkái, utóbbiak nagy számban inkább Bőhm Henrikhez köthetőek, ekkoriban Bőhm valószínűsíthetően több szabad kapacitással rendelkezett, amíg Hegedűs a Sárosfürdő pályázatának folyamatos átdolgozása több elfoglaltságot eredményezett. A korszak végét főleg a Hegedűshöz fűződő Gellért fürdőszálló építkezése fémjelzi. Ezzel párhuzamosan a fejezet zárásaként a világháború következtében fellépő munkahiány miatti jellegtelenebb, de az iroda fenntartása szempontjából minden valószínűség szerint létszükségletű munkák soráról olvashatunk.

Temetőépítmények

Síremlékek

Bőhm Lipót és Lipótné (Bp. X., Kozma u. 6.), 1902

Bőhm Henrik saját édesapja Bőhm Lipót 1901-es halálát követően 1902-ben készíttette el annak síremlékét.[570] Bőhm Lipót Várpalotán élt majdnem haláláig, 1899-ben költöztek Budapestre,[571] az Erzsébet körútra, és 1901. február 25-én halt meg 81 éves korában.[572] 1864-ben, testvérével Farkassal rőföskereskedést nyitott, ezután Bőhm testvérek néven működtek.[573]

A zsidóknál hagyomány szerint általában a halál első évfordulójára emelték a díszes sírt, mint jelen esetben is látható. Máskor a halál beálltát követő harmincadik napon készült el az síremlék. A temetők fenntartója a *Chevra Kadisa* (azaz a zsidók betegeiért és halotti szokásokhoz kötődő hagyományok ápolásáért felelős ún. „szent egylet"), saját elöljáróságának

[568] A népi építészet „felhasználásának" egyik elindítója az 1907-es pécsi országos kiállítás volt, ahol három jellegzetes parasztházat bemutattak. A mitizáló stílus pedig Pogány és Tőry 1911-es torinói nenzetközi kiállítási pavilonján érte el a csúcspontját. Ld.: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 13-14.
[569] MORAVÁNSZKY 1998, 167.
[570] Bőhm Henrik cédulája. SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[571] Volt egy nagyarányú Budapestre vándorlási jelenség ekkoriban, 1869-ben 16% körüli zsidóság élt Pesten, addig 1910-re ez 23% lett. A „bevándorlók" közé tartozott Hegedűs és Bőhm családja is. Lásd: KATUS 2010, 276.
[572] Böhm Lipót halotti anyakönyvi kivonata. Halotti bejegyzése a Budapest VII. kerületi polgári halotti akv. 337/1901. folyószáma alatt.
[573] *Sürgöny* 1864. december 4., 4. évfolyam, 278. szám, 20.

engedélyéhez kötötte a sírok létesítését, de sajnos Bőhm Lipót sírjának engedélyezési terve és dokumentuma egyelőre ismeretlen helyen van.[574]

A nagyméretű síremlék a Kozma utcai zsidó temető 7. parcellájának második sorában az első és második helyen került elhelyezésre. Némileg kiemelkedik a parcella szerényebb sírjai közül. Az elhunytak nevei a négy lábon álló emlék két lába között egy sztélén kerültek feltüntetésre, az egyik oldalon héber, a másik oldalon latin betűkkel. Ebből kiderül, hogy Bőhm Lipót mellé temették feleségét szül. Hirschler Eleonórát is 1918-ban, annak halálakor.[575] Négy pillér tartja a gömbszeletekből álló, áttört dobbal rendelkező építményt, melyet stilizált indás-virágos szecessziós lábazattal és fejezettel, valamint profilált vízvetővel díszített az építész. A körülbelül öt méter magas síremlék három oldalról „zárt", ugyanis a sírkő, illetve két oldalán egy-egy, hajdanán virágok elhelyezésére alkalmas posztamens lezárja a teret, így a megemlékező csak egy oldalon léphet be a térbe. Felnézve az áttört kupola nyílásainak fényjátékában és farkasfog-díszítésben gyönyörködhettek a házaspár után maradt leszármazottak, a hét gyerek és a számos unoka. **41. kép**

Fleischl I. síremléke (Bp. X., Kozma u. 6.), 1903

Fleischl I. családi sírboltját Bőhm Henrik műjegyzéke 1903-as keltezéssel írta le, és szintén a Kozma utcai zsidó temetőbe lokalizálta.[576] Sajnos a sírhelyet nem sikerült kielégítően azonosítani, több I-betűvel kezdődő férfinév és lehetséges közeli datálású síremlék meglátogatása után sem. Ugyan létezik egy lexikon, melyen S. kezdőbetű szerepel a Bőhm-síremlékek felsorolásánál a Fleischl vezetéknév után, és épp ehhez a forráshoz töltötte ki Bőhm Henrik a fent idézet műjegyzék-adatlapot, ahol I. keresztnevet adott meg. Habár ez a könyv például a Hirschler síremlék helyében tévesen említi a temetőt,[577] elképzelhető, hogy ebben az esetben helyesen javították az adatot (a könyv megjelenése még Bőhm) életében történt. Ez főleg azért érdekes, mert Fleischl Samu síremléke (Kozma utcai temető, bal oldali mauzóleumok, 9. sírhely) mind stilárisan mind időben (1900-as halálozás) megfelelnek a kritériumoknak, csak a kezdőbetű miatt kétes a Bőhm Henrik-szerzőség. Fleischl Sámuel (Samu) gabonakereskedő, jótékonyságáról és hitközségbeli tevékenységéről volt híres,[578] de Bőhmhöz fűződő rokoni szálról vagy a vallásán kívüli kapcsolódási pontról nem tudunk.

[574] FULLÉR Andrea: *Egyiptizáló síremlékek a budapesti zsidó temetőkben a 19–20. század fordulóján*, 97. Lásd: https://real.mtak.hu/105308/1/Okor_2019_3_nyomdanak_096.pdf, Letöltve: 2025. március 1. 7:55
[575] *Az Est* 1918. június 9., 9. évfolyam, 136. szám, 7.
[576] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[577] SZENDREI–SZENTIVÁNYI 1915, 243.
[578] Egyenlőség 1900. március 18., 19. évfolyam, 11. szám, 9.

Hirschler Mór síremléke (Bp. VIII., Salgótarjáni u. 3.), 1904

Hirschler Mór Bőhm Henrik anyai nagybátyja volt, így nem meglepő, hogy annak elhunytakor a síremlék tervezését rá bízták. Az építész saját műjegyzéke szerint 1904-ben épült az alkotás.[579] Hirschler Mór (1844-1900) székesfővárosi bizottsági tag, az „Erzsébet fürdő" egykori igazgatója[580] és a Ferencz József keserűvíz-forrás[581] tulajdonosa volt. Ezen kívül alelnöke volt a Deák Ferenc jótékonysági egyletnek,[582] valamint az Országos Balneologiai Egyesület gazdasági előadójaként is szerepelt.[583] (Ez utóbbinak később Hegedűs Ármin is tevékeny tagja volt, Bőhm Henrik részvételéről nem tudunk.) Társadalmi szerepe alapján nem meglepő tehát, hogy sírja a Kerepesi temetőből leválasztott, ebben az időben már dísztemetőként funkcionáló Salgótarjáni utcai zsidó temetőben található. Temetését 1900. július 23-án tartották,[584] melyről a sajtó is beszámolt, a megjelentek között volt többek között Halmos János polgármester (akinek a síremlékét később Hegedűs Ármin tervezte), számos diplomata, egyetemi tanár, igazgató, laptulajdonos is.[585] **41. kép**

Hirschler Mórral együtt – másik híresség ként – Ónodi (Finkelstein) orvos, címzetes egyetemi tanár, az MTA tagja[586] van ezen a helyen eltemetve, aki Hirschler Mór sógora volt.[587] Rajtuk kívül itt nyert nyughelyet Hirschler Mór felesége született Steiner Irma, apósa és anyósa Steiner Bertalan és Steiner Bertalanné született Bodansky Czeczília, valamint másik sógora Steiner Ármin is. Fiukat Emilt, és leányukat Máriát nem ide temették, lányának férje vásárhelyi Wodianer Hugó fővárosi lapkiadó volt, nekik is ugyanebben a temetőben jutott díszsírhely.[588]

A sír a Salgótarjáni utcai zsidó temető nyugati oldalán található, a 12. sorszámon.[589] A zsidó temetőkben a hagyomány szerint tilos volt az emberábrázolás, ezért díszítésként leggyakrabban áldó (kohanita) kezek, levita kancsó, Dávid-csillag, menóra, korona, vagy

---

[579] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920

[580] A bérlést 1870-ben kezdhette el. Lásd: *Pesti Napló* 1870. február 13., 4.; A tétényben működő „Erzsébet fürdő" igazgatójaként 1875-ös cikkben szerepel. Lásd: *Fővárosi Lapok* 1875. július 28., 765.; A bérlők közül az 1889. évben törölték. Lásd: *Központi Értesítő* 1889. január 24., 7. szám, 1.

[581] A Ferencz József keserűvíz egy nagy sókoncentrációjú, gyomorpanaszok enyhítésére alkalmas 1877-ben bejegyzett gyógyvíz volt, Hirschler Mór halála után özvegye és 1928-tól fia Emil vette át a céget. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ferencz_J%C3%B3zsef_keser%C5%B1v%C3%ADz, Letöltve: 2025. május 2., 8:12 Később Hunyadi József és Ferencz néven is futott a keserűvíz. Lásd: *Központi Értesítő* 1894. július 22., 1241.

[582] Ezen egyletnek alelnöke is volt, és az egylet dísztagjai között olyanok szerepeltek mint Wekerle Sándor miniszterelnök, Csáky Albin miniszter vagy Andrássy Gyula gróf. Lásd: *Budapesti Hírlap* 1893. június 8., 13.

[583] Hirschler Mór gyászjelentése. *Pesti Hírlap* 1900. július 22., 15.

[584] *Budapesti Hírlap* 1900. július 22., 10.*; Pesti Hírlap* 1900. július 24., 8.; *Pesti Hírlap* 1900. július 22., 10.

[585] *Pesti Hírlap* 1900. július 24., 8.

[586] TÓTH Vilmos: *A salgótarjáni utcai zsidó temető*. Nemzeti Örökség Intézete, Budapest, 2014, 57. a továbbiakban TÓTH 2014

[587] Hirschler Mór gyászjelentése. *Pesti Hírlap* 1900. július 22., 15.

[588] A Wodiáner sírbolt helye: B-17-1; Érdekesség, hogy Hirschler Mór lányáéknak az apa nyaralójától nem messze a Városligeti fasor 45. szám alatt állt a Vidor Emil által 1907-ben tervezett villája

[589] A sorszámozás délről északra halad.

törvénytáblák jelentek meg. E mellett – főleg a század elején – a keresztény temetők díszítésvilága is beszivárgott: fűzfa, virág, koszorú, szőlőfürt, mákgubó, fáklya, homokóra, szárnyas napkorong, egymást fogó kezek képében.[590] Hirschler Mór sírján ez utóbbi, az ornamentális díszítés jelenik meg legfőképpen. A neveket tartalmazó sírkő két oldalán két stilizált virág fut körbe, felettük két koszorú díszlik. E felett egy szarkofágra emlékeztető kőelemen a Hirschler Mór név és két egymásba fonódó gyűrű hirdeti az elhunyt és felesége síremlékét. A virágokkal dekorált, fordított parabolaívre emlékeztető, a sírkövet magában foglaló sztéléhez állított lábak mellett az egyedi oszlopfejezetté formálódó dísz és a pálcás rovátkák adnak égbe törő dinamikát és szecessziós hangulatot az emléknek. A sírhely jelleget még egy vízszintesen elhelyezett, a hagyományos sírokra emlékeztető kőkeret hangsúlyozza.

Wagner M. síremléke (Bp. X., Kozma u. 6.), 1904

Wagner M. kettős síremlékét Bőhm Henrik műjegyzéke a Kozma utcai zsidó temetőbe tette, 1904-es datálással.[591] Wagner Miksa (2. parcella, 16. sor, 9. sírhely) 1904-es halálozása megfelelhetne ennek a kritériumnak, ugyanakkor sem a kettős sírhely, sem a stiláris illeszkedés nem teszi valószínűvé, hogy Bőhm (vagy bármely más építész) munkája legyen. Wagner Ármin és felesége szül. Spitzer Laura sírja a halálozást tekintve (1901 és 1902), illetve stilárisan abszolút illenének a leírásba, de nem M. betűvel kezdődő nevűek. Wagner Mihály és Mihályné szül. Poll Amália (30. parcella, 22. sor, 2-3. sír) akár megfelelő is lehetne, ugyan 1905-ös és 1908-as halálozás miatt nem valószínű, de elképzelhető, hogy egy betegség miatt előre készíttet valaki síremléket. Mivel a sír szerényebb kiképzésű, az előbb említettekhez hasonlóan nem kifejezetten építészi munka, ezért vitatható, hogy Bőhm Henrik munkája. A sírkő egyetlen dísze a kétoldalon látható lekerekített végű, csigavonalas-geometrikus bevésésű keret.

Halmos János síremléke (Bp. VIII., Fiumei út 16-18.), 1906

Az építészpáros tagjai közül jelenlegi ismereteink szerint Bőhm Henrik jeleskedett inkább a síremlék-tervezésben, habár Hegedűs a temetők rendezése terén nagy tapasztalattal rendelkezett. Az egyetlen Hegedűs Árminhoz köthető síremlék Halmos János egykori polgármesteré volt. 1906. május 20-án tudósított arról az *Építő Ipar* c. lap, hogy Hegedűs Ármin a május 14-i ülésen jóváhagyást és építési engedélyt nyert[592] Halmos János síremlékére.[593] Mindez ez egy évvel a polgármester halála előtt történt,[594] hiszen hirtelen elhunyt felesége

[590] TÓTH 2014, 7-41.
[591] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[592] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 40.
[593] *Építő Ipar* 1906. május 20., 30. évfolyam, 20. szám, 196.
[594] 1906. január 29-én. Lásd: Halmos Jánosné meghalt. *Pesti Napló* 1906. január 30., 57. évfolyam, 29. szám, 10.

Halmos Jánosné (szül. Wiskovsky Hermin)[595] részére szükségessé vált egy sírhely rendelése. Halmos János egykori polgármesterrel Hegedűs Ármin már a Központi Városháza felújítása során is kapcsolatban állt.[596] A politikus nevét 1897-ben magyarosította Halmosra Haberhauerről.[597] Utolsó útjára az Erzsébetvárosi templomból kísérték el, nagy tömeg és számos előkelőség kíséretében. A katolikus szertartáson a város vezetésén és számos tisztviselőjén kívül Hegedűs Ármin a családi „kripta" tervezője is részt vett.[598]

A 10. parcella 1. sor, 99. helyen az egykori kerepesi temetőben (ma Fiumei úti sírkert) található emlék kivitelezője az Eichbaum Mór nevéhez köthető műhely volt.[599] A síremlék 1906-os elkészüléséről és felállításáról nincsen adat, de Ráth Györgyöt ugyanebben az évben a Halmos családi síremlék mellé helyezték el, akkor már állnia kellett.[600] Az építmény egy hegyesszögű parcella első sírja, így a keretező utak némileg meghatározzák a legkerekített végű háromszög alaprajzot. A sír távolabbi határa mintegy kerítés-szerűen, de ölelő karokra emlékeztetve magában foglalja az elhunytak neveit és adatait rejtő középső sztélét, valamint a két határoló oszlopot is. A középen egy babérágakkal körülvett kereszt magasodik, a feliratok alatt indás-bogyós szalag látható. A föld felé közeledve az oszlop hullámos lábazattá szélesedik, két oldalán a fallá alakuló kőplasztika két bronzkoszorút tart. A két szélső, alul hasasodó oszlop lábazata pálcatagokkal díszített, felül tulipános-szalagcsokros díszű pánt zárja le őket. A hátsó kerítésszerű építmény kétoldalt a háromszög csúcsa felé haladva alacsonyan, jelzésszerűen folytatódik, és egy-egy vas virágtartóban végződik. **42. kép**

A mű történetének véletlen egybeesése, hogy 1907-ben is kiírt a Képzőművészeti Társulat egy pályázatot Halmos-síremlékre, ám az Halmos Izor nevéhez kötődött.[601] Ezen végül az első díjat Sárkány (Schweiger) István nyert,[602] a pályaműveket a Műcsarnokban ki is állították.[603] A ruszkicai fehér márványból és eozinból megálmodott, geometrikus hangulatú modern sírépítményt 1908-ban helyezték el a Kozma utcai zsidó temetőben.[604]

---

[595] *Budapesti Hírlap* 1906. január 31., 26. évfolyam, 30. szám, 9.
[596] Az uj városháza. *Budapesti Hírlap* 1897. november 13., 17. évfolyam, 315. szám, 8-9.
[597] Budapest korábbi polgármesterei és főpolgármesterei. Lásd Budapest honlapján: https://archiv.budapest.hu/Lapok/Budapest-kor%C3%A1bbi-polg%C3%A1rmesterei-%C3%A9s-f%C5%91polg%C3%A1rmesterei.aspx, Letöltve: 2025. szeptember 10., 12:21
[598] Halmos János temetése. *Magyarország* 1907. április 21., 14. évfolyam, 96. szám, 7-8.
[599] TÓTH Vilmos: *„Nemzeti nagylétünk nagy temetője" – A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára*. Nemzeti Örökség Intézete, Budapest, 2018, 74.
[600] Ráth György sírja. *Magyar Iparművészet* 1906., 9. évfolyam, 6. szám, 298.
[601] *Budapesti Hírlap* 1907. április 4., 27. évfolyam, 81. szám, 9.
[602] *Művészet* 1907, 6. évfolyam, 4. szám, 268.
[603] Síremlék-pályázat. *Pesti Napló* 1907. június 21., 58. évfolyam, 147. szám, 13.
[604] *Magyar Iparművészet* 1910, 13. évfolyam, 10. szám, 345. és 352.

Koltai Virgil síremlékének posztamense (Bp. VIII., Fiumei út 16-18.), 1908

Hegedűs Ármin és Gárdos Aladár szobrászművész közös alkotása Koltai Virgil síremléke a Kerepesi úti zsidó temetőben (a 34. parcella, 2. sorának 105. helyén). Hegedűshöz valószínűsíthetően a posztamens megtervezése kötődhet, de erről a tényről semmilyen adat nem áll rendelkezésre. 1908. november 1-jén avatták fel a síremléket, amely közadakozásból létesült.[605] A műemlék ruskicai márványból[606] készült, Koltai Virgil mellszobrát egy posztamensre helyezték az ókori hermák megoldását követve, fejét akáclombok koszorúja vette körül.[607] Az elhunytnak először a 17/2. parcellában volt nyughelye, ahonnan 1947-ben temették át a mai sírhelyre, melyet 2010-ben felújítottak,[608] valószínűleg nem áll már az eredeti alkotás.

Az elhunyt Koltai Virgil egykori bencés szerzetes, római katolikus pap volt. Még szerzetesként középiskolai tanárként, mint irodalomtörténész, műfordító, költő és újságíró tevékenykedett. 1877-ben, 20 évesen változtatta nevét Chromecsek Antalról Koltaira (a Virgil felvett rendi neve volt). Több városban is tanított, több könyvet írt, 1890-ben még győri önkormányzati választásokon is indult – sikertelenül, – míg végül 1890-ben hosszas könyörgésre Pestre helyezték, ekkor kilépett a rendből. Áttért a református hitre és megházasodott, fia született.[609] A Könyves Kálmán Szabadkőműves Páholyba 1893-ban lépett be,[610] e páholy tagjaként állhatott kapcsolatban Hegedűs Árminnal.

A Kozma utcai zsidó temető árkádsorának terve (Bp. X., Kozma u. 6.), 1903

A pesti Chevra Kadisa 1892 után a Kozma utcai temetőt használta köztemetőként,[611] a korábbi Salgótarjáni úti temető a Kerepesi úti temetőhöz hasonlóan díszsírkert funkciót vett fel. 1903-ban pályázatot hirdettek meg az új izraelita (a leendő Kozma utcai) köztemető árkádos sírboltjaira, melyen Bőhm Henrik terve is megvételre került. A szentegylet, mint a temető fenntartója az első díjat Leitersdorfer (Lajta) Bélának adta, a második díjat Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építészpárosa kapta, és Bőhmön kívül Himmler Miksa tervét vették még meg,[612] ők 300 koronás díjat kaptak műveikért.[613] **43. kép**

---

[605] Koltai Virgil síremléke. *Budapesti Hírlap* 1908. november 3., 28. évfolyam, 263. szám, 9.
[606] Bár több újságcikk is „pusicai”-ként hozta le, véleményem szerint Ruskicai (Erdély) fehérmárványról lehet szó.
[607] Koltai Virgil síremléke. *Kelet* 1908. november 5., 20. évfolyam, 14. szám, 332.
[608] Koltai Virgil szócikke, lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Koltai_Virgil, Letöltve: 2025. november 3. 10:12
[609] NÉMÁNÉ KOVÁCS Éva: *Koltai Virgil Antal, a bencésből lett szabadkőműves*. 2017.04.20, Lásd: https://www.gyoriszalon.hu/news/9271/66/, Letöltve: 2025. november 28. 23:01
[610] Koltai Virgil síremléke. *Kelet* 1908. november 5., 20. évfolyam, 14. szám, 332.
[611] CSÁKI Tamás: A Salgótarjáni utcai zsidó temető. *Urbs - Magyar Várostörténeti Évkönyv 12.*, BFL, Budapest, 2017, 301.
[612] Eldöntött tervpályázat. *Budapesti Hírlap* 1903. december 25., 8.
[613] *Magyar Pályázatok* 1903/1904, 1. évfolyam, 12., szám, 2-16.

A temető felső részére tervezték e 2-4-8 férőhelyes családi kriptákat. Az építtető fontosnak tartotta, hogy a sírok felszínre tervezettek legyenek, illetve, hogy ne zárják le a teret a temető belseje felé. Szép és olcsó, a szertartási épülethez illeszkedő, de a falak melletti családi kriptáknak konkurenciát nem jelentő sírhelyek tervezését várták az építészekről.

A június 23-i meghívásos pályázatra szeptember 15-ig kellett a terveket megküldeni. A bírálóbizottságban Wellisch Alfréd, Grünwald Mór, Freund Vilmos és Quittner Zsigmond vett részt. Lajta, valamint Bálint és Jámbor tervei tetszést arattak a zsűriben, és habár csak részben feleltek meg a teret nyitva hagyó elvárásnak, mégsem zárták ki őket a pályázatból. Bőhm rajzánál az elhelyezést helyesnek találták, ám a vakolt homlokzatot elhibázottnak, és impraktikusnak vélték, továbbá művészileg nem elég kiforrottnak.

Az épületegyüttest a fennmaradt rajzok tanúsága szerint a tervező U alaprajzban képzelte el, két ponton megnyitva. A legfőképp kapuzathoz hasonlítható építmények négy pillérenként alkottak volna egy egységet, a két oldalsó tengely egy kisebb kapuval rendelkezett. A bejárat háromszög-oromzata az elhunytak neveinek feltüntetésére szolgált. A két oldalsó pillér koszorús oszlopfejezettel, mécseseket formáló motívumokkal rendelkezett, a pillérek és a párkányzat találkozási pontjain rozetták és pálcadíszek kaptak helyet. Bőhm terve talán éppen az architektonikus díszekként szolgáló elemek és a túl hagyományos formák alkalmazása miatt nem aratott zajos sikert.

Krematórium pályázat, 1916

A század elején a temetőépítészetben szakértőként szereplő Hegedűs Ármin irodájának munkája volt 1916-ban egy krematórium-tervpályázaton való részvétel, melyet azonban kiselejteztek[614] a szellőztetés és a megvilágítás hiányosságainak indoklásával. Bizonyos részekre és a méreteire egészen jó kritikát kaptak, de megemlítették, hogy a „*takarékosabb dekorátió javára válnék*”.[615] A pályázat apropója az ország első kifejezetten krematóriumnak tervezett épülettípusának megmérettetése volt. Az egyik bírálóbizottsági tag kifejezetten utalt a Kerepesi temető árkádos sírboltjainak „elrontott” túlságosan egymásfölé sorakoztatott kolumbáriumára, illetve a homlokzatban a temetői rendeltetés erősebb vizuális megjelenítésére.[616] A beérkezett összesen huszonhat pályaműből[617] nyolc terv részesült

[614] *Magyar Építőművészet* 1916, 7-8. szám, 26.
[615] *Építő Ipar–Építő Művészet* 1916. május 7., 19. szám, 119.
[616] BUZAY Károly: Az első magyar krematórium. *Magyar Építőművészet* 1916, 7-8. szám, 1-3.
[617] *Magyar Építőművészet* 1916, 7-8. szám, 26.

megvételben, az első díjat Hikisch Rezső kapta meg, a második Reiser Ignác, a harmadik Almási Balogh Lóránt lett.[618] **44. kép**

Bőhm és Hegedűs tervei robosztus formáival inkább a klasszicizmushoz és a római építészethez kötődnek. Az alaprajz érdekes alapgondolat volt: két egymásra tükrözött J betű keretezett egy kör alaprajzú körfolyosós rendszert és a hozzá kapcsolódó lineáris épületrészt. A kolonnádos kolumbárium-megoldás a többi pályázó tervén is megjelent, ám az épületrészek csatlakozásainál látható robosztus alakzatok, a főbejárat hatalmas oszlopos boglyaíves-dísze egyértelműen sokkal inkább egy síremlékre, mint egy funkcionális épületre emlékeztettek és kissé zűrzavaros hatását keltették a különböző stílusoknak. A főbejárat egyes elemei kapcsán az 1911-es torinói világkiállítás Tőry Emil és Pogány Móric által tervezett magyar pavilonjából meríthettek, ugyanakkor a tervre Hegedűs korábbi külföldi temetői emlékei is hatással lehettek.

Elöljárósági épületek

Abonyi községháza pályázat (Abony, Kossuth Lajos u. 1.), 1901

A település elveszett levéltári dokumentumai miatt az Abonyi községháza 1901-es pályázati anyagát nagy valószínűséggel sosem fogjuk tudni teljesen rekonstruálni. Brunner Attila Jakab Dezső és Komor Marcell munkásságáról írt tanulmánya azonban sok részletre felhívja a figyelmünket ebben a témában. Forrása elsősorban a helyi lap volt. Véleménye szerint Hegedűs és Bőhm vagy a „Szerves" vagy a „Petőfi" jeligével pályázott, előbbi magyaros szecessziós terv volt, (a másik terv Jablonszky Ferenchez köthető, aki végül megtervezte az intézményt). A közgyűlés, a törvényhatóság, az államépítészeti hivatal és a közvélemény érdekellentéte miatt Hegedűsék munkáját végül elmarasztalták vagy a korábbiakhoz képest gyengébben díjazták, fellebbezésüket a belügyminiszter 1903-ban elutasította. Az *Abony* lapban egyébként mindkét jeligés műről és még Komor és Jakab *Hungária II*. jeligéjű tervéről is elismerően szóltak.[619] A „*Szerves*" pályamunkánál a díszterem, illetve egyes helyiségek méreteit, a kevés árnyékszéket és pincerészt, valamint a költségeket kritizálták, a homlokzatot azonban ízlésesnek találták. A „*Petőfi*" jeligéjű terve elrendezésével, alaprajzi beosztásával elégedettek voltak, a homlokzat a „községház jellegének megfelelt". A melléklépcsők méreteit és a földszinti helyiségek megvilágítását kifogásolták, továbbá a költségvetés hiányosságára

[618] *Vállalkozók Lapja* 1916. április 5., 37. évfolyam, 14. szám, 3-4.
[619] BRUNNER Attila: Adatok Komor Marcell és Jakab Dezső munkásságához. In: BRUNNER Attila–SIPOS Anna–WITTEK Krisztina (szerk.): *Szecesszió napjainkban. Konferencia Komor Marcell - Jakab Dezső tervezte Petőfi Szálló és Vigadó épületéhez kapcsolódóan.* Konferenciakötet, Szentes Város Önkormányzata, Szentes, 2017, 73-78.

hívták fel a figyelmet.[620] Bármelyik terv volt is Hegedűséké, nagy valószínűség szerint a századfordulós munkáikra jellemző magyaros vonalvezetés jellemezhette.

Váci főszolgabírói hivatal (Vác, Ady Endre sétány 1.), 1902

Hegedűs és Bőhm egyik első jelentősebb szecessziós alkotásának tekinthetjük a váci Főszolgabírói Hivatal épületét, amelyet feltehetően 1902-ben terveztek.[621] A források szerint ebben az évben szerezte meg a hivatal a telket és az építkezéshez szükséges hozzájárulásokat,[622] a munkák elindítása Ivánka Pál egykori főszolgabíró hivatali idejéhez köthető.[623] A váci helyi védelem alatt álló emlékek felsorolásánál az 1902-es dátummal szemben Váczy-Hübschl Kálmán szerzőségét és 1909-es építési dátumot közöltek,[624] ugyanakkor az 1930-as építészeti kongresszus kiállításainak katalógusában Bőhm és Hegedűs egyik szecessziós főműveként írtak az épületről.[625] **45. kép**

Az épület az Ady Endre sétány és az Eszterházy Károly utca sarkán helyezkedik el. Az archív felvételek tanúsága szerint egykor „lechneri" formavilágú középület hatását keltette. A szuterénnel rendelkező magasföldszintes, zártsorú beépítésű épület dunaparti homlokzata a szuterén szintjén nyolc-, ezzel szemben a fölszinten négy tengelyes volt. A bejáratot is magában foglaló Eszterházy utcai oldal az imént említett homlokzat szerkesztésének megfelelően alul négy- felül kétaxisos. A két szárny találkozása saroktoronyban végződött. A toronyépítmény ablakai felett címer rajzolódott ki egykor, e felett oszlopokon nyugvó nyitott „kilátószoba" és bádogdíszes toronysisak volt látható. Hullámzó, virágszirmokra emlékeztető működő lábazat és pártázatos oromzat foglalta keretbe a szintén hullámos vakolt falmezőket és nyílászáró-keretezéseket. A magasföldszintet összetett ablakok mellett egyedi pilaszterfejezetek díszítették, melyek koronafaragványokban végződtek. A belső udvarban egy másik – ma is látható – félhenger-építmény a lépcsőházat foglalja magában.

A főszolgabírói hivatal 1950-ben szűnt meg, az államosítás után a gödi termelőszövetkezet építőipari ágazata működött itt, ekkor jelentősen lecsupaszították az épületet. A 2010-es évek környékén még öregek otthonaként funkcionált, ma magánlakások

---

[620] Hirek az uj városházáról. *Abony* 1901. szeptember 1., 4. évfolyam, 35. szám, 2-3.
[621] A magyaros építészeti törekvések kiállítása a Nemzeti Szalonban volt, ezen a kiállításon 1902-es dátummal szerepel az épület terve. Lásd: BIERBAUER Virgil (szerk.): XII. Nemzetközi Építészkongresszus: Nemzetközi Építészeti Tervkiállítás a Műcsarnokban 1930. Borbíró Virgil, Budapest, 1930, 87.
[622] Bírósági építkezések. *Pesti Hírlap* 1902. október 24., 14.
[623] A város lebontatja az Ivánka-házat. *Váci Hírlap* 1942. február 7., 4.
[624] A védelmet megállapító rendelet: 26/2004.(X.14.), a felterjesztést Seregi Emőke főépítész készítette. Ld: www.vac.hu
[625] BIERBAUER Virgil (szerk.): *Nemzetközi Építészkongresszus, nemzetközi építészeti tervkiállítás*. Katalógus. Műcsarnok, 1930, 87. a továbbiakban BIERBAUER 1930

találhatóak benne. 2023 óta helyi védelem alatt álló építészeti örökség,[626] főleg a belső udvar és a kerítés maradt meg hírvivőnek az egykori szecessziós épületből, a tetőteret beépítették. **46. kép**

Erzsébetfalvi községháza (Bp. XX., Kossuth Lajos tér 1.), 1902-1906

Az egykori Erzsébetfalva a mai Pesterzsébet Budapest XX. kerületeként Budapest része. A 11. századtól a 19. század végéig Gubacs puszta/dűlő neveken emlegették, 1870-ben vette fel az Erzsébetfalva nevet Erzsébet királyné (Sissi) tiszteletére. 1897-től nagyközség volt, 1924-től városi rangra emelkedett, 1929-től megyei jogú város lett. 1932-től Pestszenterzsébetnek nevezik (itt összefonódott a Sissi és az Árpád-házi Szent Erzsébet kultusz),[627] de a második világháború után újra Pesterzsébetként hivatkoztak rá. 1950-ben csatolták több környező városrésszel együtt Budapesthez. Az első községháza közadakozásból épült 1882-ben a Kossuth Lajos utcában,[628] ám ez az épület szinte már megépülésekor kicsinek bizonyult, és hamarosan felmerült egy új reprezentatív községháza emelésének a gondolata. A település döntéshozóinak a községházával az újpestihez hasonlóan a városias, önálló státusz hangsúlyozása volt a célja. A reprezentatív stílust először klasszicista formákkal képzelte el a trencséni építész Materna Ferenc[629] 1902-ben. A szecessziós stílusú városháza – amely végül felépült, – egyértelműen a modern reprezentativitást jelképezi. 1904-ben döntötte el a képviselőtestület az új községháza felépítését,[630] 350 ezer korona kölcsönt vett fel erre a célra.[631] 1905-ben, március 22-i határidővel hirdették meg a versenytárgyalást a kivitelezésre, amely kapcsán Bőhm Henrik adott bővebb felvilágosítást.[632] 1906-ra elkészült,[633] a június 16-án már használatba vett,[634] Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin által tervezett épület.[635] Lechneri

[626] Az épület földhivatali leírólapja. Vác, belterület 3115 hrsz.
[627] Lásd a Pesterzsébeti Múzeum honlapját. Itt: https://muzeum.pesterzsebet.hu/pesterzsebeti-muzeum/pesterzsebet-tortenete/ Letöltve 2026. január 17. 15:22
[628] BOGYIRKA Emil: Községháza építés Erzsébetfalván. *Budapest* 1976, 14. évfolyam, 11. szám, 34-35. a továbbiakban BOGYIRKA 1976
[629] D. UDVARY Ildikó: Képeslapok, fotográfiák Budapestről. In: Benyovszky Tóth Anita (szerk.): *Pesterzsébet Anno*. Pesterzsébeti Múzeum, Budapest, 2008., 12.
[630] BAGDY István, ifj.: Pestszenterzsébet város története. In: LADÁNYI Miksa (szerk.): *Magyar városok monográfiája 18. Pestszenterzsébet, Kispest és környéke*. Budapest, 1936, 62-63. a továbbiakban BAGDY 1936
[631] SALLAY Gézáné, dr.: Pesterzsébet története (1867-1944). In: LAKATOS Ernő–LUKÁCS Mátyás–NAGY Ernő–SÜTŐ Anna (szerk.): *Pesterzsébet, Soroksár – Budapest XX. kerületének múltja és jelene.* Budapest XX. kerületi Tanács, Budapest 1972, 143. a továbbiakban SALLAY 1972
[632] Városházépítés Erzsébetfalva. *Az Ujság* 1905. március 9., 19.
[633] VÖRÖS Károly: A világváros útján 1896—1918. In: GEREVICH László (főszerk.): *Budapest története IV. A márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1978, 616.
[634] SALLAY 1972, 143.
[635] BFL XIV. 243. d. 1. 39. Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin adatlapja és Hegedűs Ármin épületlistája szerint is közös munka, ld: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.; Bőhm Henrik

téglaszalagos megoldásaival, hullámzó lábazatával és összetett ablakaival az építészpáros életművében a Dob utcai iskola, a csáktornyai kaszinó és a váci főszolgabírói hivatal épületének sorába illeszkedik. (Lechnernél a Földtani intézet lehet a párhuzama.)[636] A „magyaros stílus" középületeken való megjelenését a nagypolitikában és az építészek között zajló diskurzusban jónéhányan támadták és elítélték (pl. Alpár Ignác), de a vidéki városokban – talán éppen ezért – illetve a népművészethez kötődéséért, egyre népszerűbb lett. Nemhiába épült 1902-1907 között számos vidéki városháza magyaros szecessziós stílusban.[637]

Az épület frontális beállítású, a központi rizalitja foglalja magában a dísztermet, melytől két oldalra a legfontosabb irodák kaptak helyet. A főhomlokzat jellegzetessége volt még a központi rizalitból is előreugró hullámos ívű két torony, illetve a hozzá tartozó körablakok és a mintegy rózsaablakokban végződő hatalmas íves lezárású ablakok, melyek helyett ma már csak félköríves szemöldökű ablakok láthatók (az öt szakaszból a két oldalsónál megmaradtak a körablakok). Különösen említésre méltó, hogy a főpárkányzat helyét átvevő oromzati téglaszalag alatt egészen az ablakok íves lezáráság gazdag népies motívumokkal díszített feltehetően színes festést kapott az épület – így egészen eltérhetett a mai kétszínű dominanciájú homlokzattól. A főhomlokzat két oldalsó rizalitot is kapott, ezeknek csak a középső traktusán láthatunk két pár ablakot, itt a négy-négy pár oldalhomlokzati ablak felelt a termek megvilágításáért. Az egyemeletes épület lábazata mészkőből készült, hullámzó vonala az előkert kiképzésére (az egykori oldalkerítésre) és az oromfalra válaszolt. Az építést követően a főbejárat jobb és baloldalán emléktábla hirdette az építtetők és építésben dolgozók neveit, így Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik neve, valamint Orbán Béla községi mérnök közreműködése is feltüntetésre került. Ezen kívül a különböző tisztviselők, de még a képviselőtestület tagjai is mind kikerültek a márványtáblára.[638] **47. kép, 48. kép, 49. kép**

Az eredeti alaprajzról nem maradt fenn rajz, az egyetlen ezzel kapcsolatos felvétel egy a homlokzatot bemutató képeslap az Építészeti Múzeum gyűjteményében.[639] Ennek nem ismerjük a datálását, habár 1930-ban 1902-es dátummal állították ki az épület terveit (elképzelhető, hogy hibás adatot tüntettek fel, hiszen ez az épület felállításáról szóló döntés

saját épületlistáján is szerepel, de ez nem bizonyítja, hogy egyedül tervezte volna, ott több nagy közös épületük is szerepel. SZM KEMKI ADK MNG-AT 430-1920

[636] MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások*. Vince Kiadó, Budapest, 1998, 334. a továbbiakban MORAVÁNSZKY 1998

[637] SÁRMÁNY Ilona: Magyaros stílusban épült városházák a századelőn. *Ars Hungarica* 1994. 1. szám, 147-153.

[638] BAGDY 1936, 62-63.

[639] MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Képeslapgyűjtemény 2021.10.1256

csak 1904-ben történt).[640] Az archív képek tanúsága szerint egy egyszerű lineáris, a főhomlokzat tengelyére felhúzott udvari folyosós felépítést láthatunk. Az első ülést az új községházában 1906. június 13-án tartották.[641] Bartha Tivadar községi főbíró tartott megnyitó beszédet, melyben kiemelte, hogy „*Nézzétek — igy szólt — ennek az új községházunknak, amely Erzsébetfalva legszebb épülete, két tornya van és ezzel a két toronnyal olyan, mint valami templom. Mert — igen, templom ez az épület, községünk ügyének a közügyeknek van templomul emelve. Boldog tudat tölt el, hogy e gyönyörű épületben én nyithatom meg az első képviselőtestületi ülést. Szeretettel üdvözlöm a község képviselőtestületi tagjait itt, a közügyek templomában.*”[642] Az épület 1944-ben a bombázások során megsérült,[643] 1946-ban lebontották a két sérült tornyot, és azok nélkül állították helyre. A világháború körüli képeslapokon látható U alaprajzot[644] a hatvanas években egészítették ki téglalappá,[645] a belső kiképzés ezzel együtt átalakult, a folyosók és a lépcsőházak nem hordozzák magukon a szecesszió jegyeit. **50. kép, 51. kép, 52. kép**

Erzsébetváros, elöljárósági épület terve (Bp. VII., Dob és Hársfa utcák sarkán), 1911-1912

1882-ben alakult ki Erzsébetváros, amikor a területet Terézvárosról leválasztották.[646] A kerület elöljárósági épületének története eléggé szövevényes. Már 1908-ban arról cikkeztek, hogy a városrész vezetése egy Dob utcai rozoga házban dolgozott. Vaszilievits János alpolgármestert kérték meg jelentés készítésére, aki támogatta az új palota építésének ügyét, és kölcsön felvételét sürgette.[647] Az épület ekkor a Dob utca 51-es szám alatti ház lehetett.[648] Az ügy 1912-ben a városi gazdasági osztályhoz jutott, a tanács építési osztálya kivitelre alkalmasnak találta Bőhm és Hegedűs terveit, melyet 2,5 millió koronából terveztek felépíteni a Dob és a Hársfa utca sarkán (valamint a Csengery utca által határolt területen). Ez az az terület, amelyet a főváros a munkásbiztosító pénztártól szerzett meg, és ahova Hegedűsék is terveztek

[640] BIERBAUER Virgil (szerk.): XII. Nemzetközi Építészkongresszus: Nemzetközi Építészeti Tervkiállítás a Műcsarnokban 1930. Borbíró Virgil, Budapest, 1930, 87.
[641] Lásd Pest Vármegyei Levéltár – Erzsébetfalvi képviselőtestületi jegyzőkönyvei, 1904. szept 28. Lásd: SALLAY 1972, 143.
[642] BAGDY 1936, 62-63.
[643] Fennmaradt egy felvétel, mely az 1944. április 3-i bombázást örökíti meg.
[644] 1931-ből származó képeslapon, amint egy Zeppelin léghajó látható az épület felett már biztosan U alaprajzú volt.
[645] BOGYIRKA 1976, 34-35.
[646] PERCZEL Olivér: Az erzsébetvárosi önkormányzat korábbi épületei. *Erzsébetváros* 2016. július 21., 20-21. a továbbiakban PERCZEL 2016
[647] Az erzsébetvárosi elöljáróság. *Friss Ujság* 1908. december 19., 6. továbbá Az erzsébetvárosi elüljáróság háza. *Pesti Napló* 1908. december 19., 12.
[648] PERCZEL 2016, 20. Ekkor Kölber Lajosnétól bérelték az épületet, 1912 májusától négy éven át, és 1915 tavaszán újabb négy évre.

korábban épületet.[649] A rajzok 1912-es bemutatását követően néhány szempont szerint átdolgozást kértek (tűzőrség behelyezése az épületbe, ugyanakkor a rendőrkapitányság és a munkásbiztosító rendelőinek eltávolítása), és a módosított terveket 1913. év januárjára kérték.[650] Márciusban arról írtak, hogy még a nyáron vállalatba adják az építkezést,[651] az intézményt 1913. év végén szerették volna átadni, [652] ám a bürokrácia útvesztőiben lelassult a folyamat. Júniusban a *Vállalkozók Lapja* (tévesen) Sterk Izidorhoz, Sebestyén Artúrhoz és Hegedűs Árminhoz kötötte az épület terveit, ekkor az ügy már az építkezési ügyosztályon keresztülment, és a pénzügyi bizottságnál járt.[653] A tanács a kiviteli tervek beadásával is megbízta az építészpárost, melyeket el is készítettek, és 1913-ban nyújtották be őket, az összeköltséget ekkor 2.200.000 koronára tették. Az ügyet még a nyári szünet előtt a közgyűlés elé szerették volna terjeszteni.[654]

1914-ben a közgyűlés jóváhagyta az építkezést, de a háború kitörésekor hatályba lépett belügyminiszteri rendelet értelmében a középítkezés jó néhány évre lekerült napirendről. 1929-ban újabb problémák merültek fel, a még mindig fel-nem épült palota körül. Ekkor már több vállalkozó is jelentkezett az épület felépítésére, 25 éves bérleti díj fejében, melyet vállalnia kellett volna az önkormányzatnak. A telek azóta is üresen állt, és hírlett, hogy a főváros középítési ügyosztálya új terveket készíttetett, ezért szólaltak fel Hegedűsék több fórumon is:[655] tiltakozásukat fejezték ki az 1911-es megbízásukra hivatkozva.[656] Utaltak a modern épület kialakításának érdekében végzett alapos előtanulmányokra, illetve a tervekért kifizetett 25.000 koronára. A Csengery utcai épületet 1919-től használta az önkormányzat, 1933-ban lejárt a bérleti díj, ezért ekkor újra felmerült az új palota építésének gondolata.[657] Számos kész házat is felajánlottak megvételre az intézmény céljaira, ugyanis az új épület emelésének költségét túl magasnak tartották.[658] Mivel polgármester az addig bérelt Csengery utcai épület megvásárlását támogatta, ezért nem terveztettek új épületet.[659] A vételár 380.000 pengő volt, 1934 nyarán a

[649] Az erzsébetvárosi elöljáróság székhelye. *Magyar Kő- Beton- és Márványújság* 1912. augusztus 15., 6.
[650] A VII. kerületi elöljáróság új épülete. *Pesti Napló* 1912. december 13., 15.
[651] Az erzsébetvárosi kerületi elöljárósági épület… *Vállalkozók Lapja* 1913. március 12., 15.
[652] A VII. kerületi elöljáróság új palotája. *Népszava* 1912. január 21., 7. továbbá A VII. kerületi elöljáróság új palotája. *Világ* 1912. január 21., 24.
[653] Elöljárósági épület az Erzsébetvárosban. *Vállalkozók Lapja* 1913. június 18., 15.
[654] Uj elöljárósági palota. *Budapesti Hírlap* 1913. március 11., 15.
[655] Ki építse fel a VII. kerületi elöljárósági palotát? *Független Budapest* 1929. szeptember 18., 4.
[656] Bonyodalmak a VII. kerületi elöljáróság uj épületének tervei körül. *Magyarság* 1929. szeptember 10., 6.
[657] PERCZEL 2016, 20-21.
[658] A VII. kerületi új elöljárósági épület építésének ügye. *Építőmesterek Lapja – A Munkaadó* 1934. március 8., 2.
[659] A pénzügyi bizottság a szigetmonostori vásár mellett. Az erzsébetvárosi elöljáróság számára nem építenek új székházat. *Népszava* 1934. június 27., 2.

közgyűlés és a belügyminiszter is jóváhagyta a döntést. Egészen 1956-ig itt működtek, és ekkor költöztek a ma is használt Erzsébet körút 6. számú épületbe.[660]

A Bőhm és Hegedűs által tervezett – meg nem valósult – háromemeletes (alagsorral és magasföldszinttel együtt összesen öt szintes) palotában nem csak a kerületi hivatalokat, kapitányságot, adófelügyelőséget, anyakönyvi hivatalt és jótékonysági intézményeket tervezték elhelyezni,[661] hanem a tűzőrség is itt kapott volna helyet.[662] Hegedűsék épületében a „*modern technika minden vívmánya"* jelen lett volna, és az egyszerűség és kényelem jegyében született volna meg."[663]

Ipari létesítmények

A legelső ipari létesítmények kapcsán kizárólag a funkció állt a középpontban. Gyakran hosszú, folyó melletti elhelyezésük volt, kubusos csarnokszerű szerkesztésükben a forradalmi építészet utópiái mellett nagyobb változást az ipari forradalom és a modern anyagok megjelenése hozott. A legtöbb esetben nagy egybefüggő terek, nyitott fedélszékek és ablaksorok jellemezték. A tégla, fa, öntöttvas kombinálásával szerkesztett korábbi épületeknél a többhajós elrendezés volt jellemző, csakúgy mint a század végén a szegecselt tartók és acél áthidalások megjelenésével, ugyanakkor elsősorban a textiliparban megjelentek a többszintes épületek is.[664] A 18. századi épületeken, elsősorban angol nyelvterületen már megjelent az óratorony, mint a gyárépületek egyik szükséges – munkaidőt jelző eleme és egyben a reprezentációra vagy megformálásra alkalmas motívuma. Ugyanakkor az olasz példa a gyárak egy másik kötelező részét a kéményt emelte át a dekoráció és kiemelés céljaira. Így jelentek meg a gyakran campanile, azaz a templomépítészetből kölcsönvett harangtorony motívumok a gyárak mellett. A 20. században aztán a funkció emelkedik fel esztétikai szintre és a vas-üveg kombinációval a lenyűgöző fesztávok, ívek, méretek vagy épp az egyszerű funkcionalizmus válik a reprezentáció részévé.[665]

Magyarországon az első jelentősebb ipari létesítmények a malmok voltak, majd további mezőgadasági-élelmiszeripari intézmények jelentek meg. A vágóhidak is ezekhez kötődtek, az első példák kisméretű, egyterű épületek voltak, mint a tatai 1780 körüli Fellner Jakab épület. A

[660] PERCZEL 2016, 20-21.
[661] Az erzsébetvárosi elöljáróság székhelye. *Magyar Kő- Beton- és Márványújság* 1912. augusztus 15., 6.
[662] Bonyodalmak a VII. kerületi elöljáróság uj épületének tervei körül. *Magyarság* 1929. szeptember 10., 6. illetve A VII. kerületi elöljáróság új épülete. *Pesti Napló* 1912. december 13., 15.
[663] A VII. kerületi elöljáróság új palotája. *Népszava* 1912. január 21., 7.
[664] CSÁSZÁR 1995, 129.
[665] PEVSNER 1976, 273-288.

közvágóhidak tömeges elterjedése az 1870-ben létesült, a berlini Julius Hennicke és Van de Hude által tervezett Budapesti Közvágóhíd megjelenése utánra datálható.[666] Ebbe a sorba illeszkedik a két Hegedűs és Bőhm által tervezett vágóhíd is. Az általunk ismert újpesti épület ugyanakkor csak nyerstégla homlokzatával, annak dekorációs elemként való használatával, szimmetrikus szerkesztésével és hangsúlyos főbejáratával illeszkedik a budapestihez. Míg Székely László „vágóhíd-specialista" vidéki épületei elsősorban a budapesti minta alapján épültek,[667] addig stilárisan és formáival Hegedűs és Bőhm inkább a vasúti, gépgyári és fémipari példákhoz kötődik, éppen ezért megjelenésében ritka és egyedi darabnak számít.

Újpesti vágóhíd (Bp. IV., Megyeri út 15.), 1909-1911

Hegedűs Bőhmmel együtt tervezte meg az újpesti, majd később a szamosújvári vágóhidat.[668] A *Magyar Asztalosmesterek Lapja* 1909-ben az újpesti épület kivitelezési versenytárgyalására hívta fel az érdeklődők figyelmét, február 21-i határidővel. Az építtető a városi tanács, a tervező a cikk szerint Bőhm Henrik (egyedül).[669] Az említés nemcsak a tervező személye miatt, hanem a datálás miatt is érdekes. A *Vállalkozók és Iparosok Lapja* ugyanezt erősíti meg: 1910 januárjában már építették a közvágóhidat Újpesten Bőhm Henrik tervei alapján.[670] Ugyanakkor Hegedűs Ármin saját munkáinak listáján is szerepel a magántevékenységek között az újpesti vágóhíd építése,[671] így mindenképp kettejük munkájának tekinteném. A datálásnak ellentmond Ugró Gyula Újpest nyugalmazott polgármesterének monográfiája, melyben a versenytárgyalást 1910. februárra teszi, de a befejezésben már megegyezik a többi forrással az adat.[672] A vágóhíd 1911-re készült el Schreiber Gyula újpesti vállalkozó kivitelezésében (ő közreműködött a városháza épületénél is),[673] és telephelye épp a felépítendő vágóhídtól keletre volt.[674] Ezt megerősíti az 1911-es évi a BFL-ben található újpesti iratok tárgymutatója, mely szerint ebben az évben tartották a

[666] CSÁSZÁR 1995, 133-135.
[667] Pl. Temesváron, de Aradon, Kiskunfélegyházán, Pancsován vagy Nagybecskereken is tervezett. Lásd: SZEKERNYÉS János: *Székely László.* Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2002, 15.
[668] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[669] A Versenytárgyalási Hírek között említve. *Magyar Asztalosmesterek Lapja* 1909. január 16., 7.
[670] *Vállalkozók és Iparosok Lapja* 1910. január 15., 3.
[671] Ld: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2. Ezt megerősíti a BFL-ben őrzött Gerle hagyaték épületlistája is. BFL 243.d.1.39.
[672] UGRÓ 1932, 399.
[673] IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007, 121.
[674] IVÁNYI János: Az újpesti vágóhíd. *Újpesti Helytörténeti Értesítő* 2016. szeptember, 23. évfolyam 3. szám, 16. a továbbiakban IVÁNYI 2016

burkolási munkák felülvizsgálatát.[675] A gépészeti berendezésre a megbízást a Danubius hajó- és gépgyár Rt. kapta meg.[676] **53. kép**

Az újpesti vágóhíd esetében nem is egy épületről, hanem egy teljes ipari komplexumról beszélhetünk, melyek közül a kapuépítmény, az irodaépület, az alkalmazotti lakóház, a sertés- és marhavágóhíd műemléki védettséggel bír. Az épületegyüttes iparvágánnyal, saját víztoronnyal, kazánházzal készült el.[677] Az anyagok tekintetében az ipari jelleget kölcsönző kétszínű téglaarchitektúrával került kialakításra, a homlokzati részen téglalizénákkal és párkányokkal, belül öntöttvas oszlopok és látszó ácsszerkezetek utalnak az ipari jellegre.[678] A bejárati három boltívvel kialakított kapuépítmény a Megyeri útról nyílik. Két oldalon a gyalogos átjárásra alkalmas kisebb kapuk, középen az áru szállítására alkalmas nagyobb bejárat látható. A jobboldali kapunál a kocsimérleg került elhelyezésre. Ettől balra két földszintes lakóépületet alakítottak ki az igazgató és az állatorvos számára, jobbra egy egyemeletes épület az alkalmazottak szálláshelyéül szolgált. A többi épület pavilon-rendszerű, a főbejárattal szemben az iroda, jobbra a sertésólak és a vágóhíd, balra a marhaistállók és vágóhíd kapott helyet. A marhavágóhíd 22 méter hosszú, 17 méter széles épület, itt külön izraelita szoba került kialakításra. A sertésvágóhíd a marhavágóhídnál gépiesítettebb volt, magaspályán tudták a leforrázott állatokat szállítani, lemérni.[679] Mindkét vágóhídépület háromhajós elrendezésű csarnok volt.[680] Az irodaépületben portásfülke, pénztár- és könyvelőhelyiség, az állatorvos és az igazgató irodája, mosdó- és fürdő, valamint mellékhelyiségek, öltözők, továbbá egy laboratórium kapott helyet. Az iroda, az ólak és a vágóhidak mögött, összeköttetésben az épületekkel a hűtőcsarnok került kialakításra, mely egyben a gépészeti berendezéseket is magában rejtette. A hűtőcsarnokot fayance lapokkal burkolták, és parafakővel szigetelték.[681] Külön jéggyár is helyet kapott itt (napi 6 tonna teljesítménnyel bírt), továbbá egy saját 50 m^3-es víztorony.[682] Egy további toldalék épület szolgált a szalonnahűtő, pároló és a lóvágóhíd számára (ez utóbbit 1928-ban átépítették, modernizálták). A bal hátsó telekrészen trágyaházat és egészségügyi vágóhidat helyeztek el (ide kerültek a gyanús állatok), szintén hátul került bevezetésre a vasúti vágány. Az utakat – a lemoshatóság érdekében – az épületek között keramit burkolással látták el, ugyanezzel fedték a vágóhidak belső tereit, csak itt csatornákat is

[675] BFL V.675.c. 1177 tárgymutató 1911. év, 24990 sorszámon.
[676] UGRÓ 1932, 399.
[677] IVÁNYI–IVÁNYINÉ–BAZSÓ 2009, 84-85.
[678] IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007, 121.
[679] UGRÓ 1932, 399-402.
[680] IVÁNYI 2016, 15.
[681] UGRÓ 1932, 399-402.
[682] IVÁNYI 2016, 16.

elhelyeztek. Két méter magasságig betonsimítással látták el a falakat, a páramentesítésért ventillátorok, a megvilágításért a tető felülvilágítói és kétoldalt az ablakok feleltek. A szennyvizet kezdetben a Dunába vezették, a korban szokásos módon.[683] **54. kép**

Az épület előtörténetéhez hozzátartozik, hogy 1883. év végén az újpesti községi elöljárók elhatározták, hogy építtetnek egy vágóhidat a Váci út felső részén a Duna közelében, melyet az újpesti római katolikus főtemplom munkálatainál is közreműködő[684] Bachman Károly kivitelező nevéhez kötünk, 1884. november 1-re készült el. Hamar kiderült, hogy mivel a vágóhíd sertés vágására nem alkalmas, ezért továbbra is fennáll az otthoni vágások közegészségügyi és köztisztasági dilemmája. Ugyanezzel szembesült a polgármester egy temesvári kongresszuson, ezért 1908-ban maga tett javaslatot a képviselőtestületnek egy modern vágóhíd építésére Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik tervei alapján. Ezt el is fogadták,[685] és az építéshez szükséges kölcsönt ugyanígy megkapták,[686] mely 960.000 korona volt. Ebből 873.887 koronát használtak el az építkezésen, és a művezető építészek 36.642 korona 82 fillér munkadíjat kaptak a megmaradt összegből.[687]

Az intézmény 1984-ig vágóhídként működött, az azt követő 10 évben húsfeldolgozásra még használták. 1994-től napjainkig különböző cégek bérlik a területet, 2007-ben a műemléki épületek meghagyásával, de a többi épület elbontásával lakóparkot terveztek kialakítani, az irodából bevásárlóközpont és kávéház, a vágóhidakból műterem-galéria-kiállítótér, valamint fitness szalon lett volna. Schrömer András terveit az Újpesti Tervtanács elfogadta, de mindezidáig nem valósultak meg.[688]

Szamosújvári vágóhíd épület terve (Gherla), 1909 körül

A Szamosújvári közvágóhíd terve a Bőhm-Hegedűs építési iroda egyik kevéssé ismert munkája volt.[689] Sajnos se tervanyag,[690] se archív kép nem áll rendelkezésre erről az épületről. Elképzelhető, hogy csak tervben maradt meg, vagy más építész tervei alapján épült fel, bár Hegedűs életrajzában az újpesti vágóhíd kivitelezett épülete mellé helyezték.[691]

---

[683] UGRÓ 1932, 399-402.
[684] IVÁNYI 2016, 15-17.
[685] 235.kgy/1908. számú határozatával
[686] 1040 kgy./1909 határozattal lásd: UGRÓ 1932, 398.
[687] UGRÓ 1932, 403.
[688] IVÁNYI 2016, 17.
[689] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 4
[690] A Kolozsvári levéltár közlése alapján. 2024. október 17.
[691] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.

Valószínűleg 1909-ben meghirdethettek egy pályázatot a vágóhíd tervezésére (szálloda és vágóhíd tervpályázataként említik), melyen a források szerint Frecska János 2. díjat nyert, az első díjat pedig ifj. Bobula János kapta meg.[692] Hegedűsről és Bőhmről nem esett említés.

A források továbbá 1914-ben 1.000.000 korona kölcsönről írnak, amelyet Szamosújvár városa Közvágóhíd építésére és honvéd laktanya kibővítésére használhat fel.[693] Tehát ekkorra valószínűleg még nem épült fel a közvágóhíd. Riti József Attila cikkében feltüntetett épület archív képe[694] 1909-nél korábban épültnek tűnik, így véleményem szerint nem épült meg a tervpályázat egyik (jelenleg ismeretlen) rajza sem. Szamosújvár Városi Archívuma 1925-ös mappa, 1117. számú dokumentuma a városi vágóhíd higiéniáját és infrastruktúráját kritizálta, ez valószínűleg erre a korábbi épületre vonatkozhatott (valószerűtlen, hogy egy új épülettel ilyen gondok legyenek).[695] Ugyanakkor az *Ellenzék* c. lap 1943-as cikke arra enged következtetni, hogy valószínűleg az 1940-es években is tervezték egy új vágóhídépület felállítását.[696] Összefoglalva Hegedűs és Bőhm ismertelen terve valószínűleg a fent említett tervpályázatra készülhetett, és sosem építették meg.

Pénzintézetek

A kiegyezés után gombamód elszaporodtak a pénzintézetek, a századfordulóra kétezerötszáznál is több takarékpénztárat és bankot számláltak.[697] Ezek voltak a korszak legtőkeerősebb építtetői,[698] akik új székházaikkal és azok pompával berendezett fiókjaival győzték meg a polgárokat megbízhatóságukról. Az első pénzintézetek bérházakban kaptak helyet, nem volt ez másként a századfordulón sem, bár ekkorra még inkább megnőtt a reprezentáció iránti igény. Az épületeknek tükrözniük kellett az intézmény stabilitását, tőkeerejét, és ezért különleges megoldások és szerkezetek ezekben az épülettípusokban jelenhettek meg először. A bérház megoldású pénzintézet épületek a funkciók bővülésével gyakran a belső udvarokban fedett pénztárcsarnokot, és további tanácskozótermeket alakítottak ki, de megjelentek a kifejezetten székház számára készült paloták is. Az épülettípus nagymestere Alpár Ignác volt.[699]

---

[692] *Művészet* 1909, 8. évfolyam, 6. szám, 398.
[693] Városunk építési tervezete. *Közművelődés* 1914. február 7., 37. évfolyam, 6. szám, 2-3.
[694] Lásd: RITI 2021
[695] RITI József Attila: *A város a két világháború között*. 2021.. Lásd: https://tortenelmimagazIn.ro/a-varos-a-ket-vilaghaboru-kozott/, Letöltve: 2024. október 10. 12:21 a továbbiakban RITI 2021
[696] Uj vágóhidak épülnek Erdélyben. *Ellenzék* 1943. november 13., 12.
[697] CSÁSZÁR 1995, 159-164.
[698] KÖRNER 2010, 37.
[699] CSÁSZÁR 1995, 159-164.

Az épülettípusokkal foglalkozó Pevsner a bérházas épülettípus előzményeként feleleveníti a középkori bankárok példáját, ahol azok palotája funkcionált tulajdonképpeni üzlethelyiségként. Később a tőzsdék megjelenésével a belső udvarok, nagy központi, több ember találkozására alkalmas terek köré szerveződtek a pénzintézetek. A 19-20. században a biztonság tükrözése lett a bankok egyik központi üzenete, így – elsősorban az észak-amerikai és nyugati-európai példákon – a megbízható ókori templomok mintáinak beemelése, illetve az erődszerű megjelenítés ehhez kapcsolódott.[700] Hazánkban kevéssé ez a trend jelent meg. Egyáltalán nem az épülettípus fejlődésének megrekedésével magyaráznám ezt, hanem részben azzal a korábban említett ténnyel, hogy a pénzpiac nagyon differenciált volt, és a sok kisebb bankszereplő jelenléte nem ugyanazt eredményezte, mint például a korabeli Londonban. Továbbá az is jellemző tendencia volt, hogy a bankok igatlanba fektettek a gyorsan fejlődő Budapesten, így gyarapítva a tőkéjüket. Sok esetben ez utóbbi egyenes úton vezetett a saját székházban elhelyezett lakásokhoz és bank-bérházak kialakulásához.

Hegedűs és Bőhm szecessziós érájának banképületei között majd minden típusra találunk példát. Míg a Török Bankház egy jelentős reprezentációra törekvő, az újításokra és exkluzivitásra nyitott építtető révén készülhetett el Budapest egyik különleges helyén, ugyanakkor a Zsolnai hitelbank a történeti palazzo-banképület példáját követi. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja pedig a bérházban elhelyezett fiók klasszikus esete (csakúgy mint a máig ismeretlen Erzsébetvárosi Bank bérházának az építészpároshoz köthető tervei). A Munkásbetegsegélyező pénztár és Munkásbiztosító Pénztár tervei Hegedűs és Bőhm irodájának az önálló banképület igényére adott válaszait mutatják be.

Török Bankház (Bp. V., Szervita tér 3.), 1905-1906

A Török Bankház a főváros egyik első „üzletháza" volt,[701] az 1905-1906 között elkészült épületnek[702] a tervezői Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin voltak.[703]A bankház megépülése előtt egy 18. század végi kétemeletes épület állt itt, amelyet a Johann Wagner által épített Nedelko-házként ismertek. Tulajdonosa a román származású Dimitrie Nedelcu (Nedelkó Döme) a fogászati képzés egyik úttörője volt.[704] Az ő házában működött az 1870-es évektől a híres Kispipa vendéglő, ahol a törzsvendégek többek között Mikszáth Kálmán, Ady Endre,

[700] PEVSNER 1976, 193-212.
[701] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[702] Bőhm Henrik saját épületlistáján 1906-os tervezési dátummal szerepel. SZM-KEMKI ADK MNG AT 430-1920
[703] Lásd: BFL XIV. 243. d.1.39.
[704] BERÉNYI Mária: Románok Budapesten. *Barátság* 2009, 16. évfolyam, 1. szám, 5976.

Krúdy Gyula író-költők voltak, a politikusok közül pedig Tisza Kálmánt és Wekerle Sándort említhetjük, de megfordult itt Leo Delibes francia zeneszerző is.[705]

Az ingatlan[706] 1858-tól Dr. Nedelkó Döméé volt, sokáig a családon belül örökölték, illetve vásárolták meg. 1904-ig Martinovics Ágostonné és birtokostársaitól (Schneider Imre) és Stein Mátyás vette meg november 17-én 65.000 korona vételárért,[707] aki a Hegedűs és Bőhm által tervezett „Török Bankház" megrendelőjeként nevesíthető.[708] Stein Mátyás az 1906-ban részvénytársasággá alakult cég tagjai között szerepelt.[709] Hamburgból bevándorolt kereskedő volt, és a cég tényleges tulajdonosa. Annak ellenére, hogy alapítóként a berlini Cohn Fülöpöt szerepeltették sok helyen, illetve, hogy a vállalat nevét a könyvelőről, Török Alfrédről kapta. 1906. május 8-án alakult a cég részvénytársasággá, a későbbiekben is a Stein család vállalkozásaként működött. Az 1930-as években Stein Mátyás fia Stein László, Stein Kurt Edgar és Stein Mátyás veje Stux Hugó volt a tulajdonos.[710]

A Török A. és Társa bankház csak a székház elkészülte után kezdte meg működését.[711] 1906. év elején egy hirdetésben „*Török szerencséje örök*" – szlogennel hirdették magukat még a korábbi székhelyeken,[712] ám 1906. év végén már újsághirdetésekkel is találkozhatunk, mely az új, saját palotába hívta a szerencsejátékosokat.[713] Az épület kivitelezője Zeuner Gyula[714] volt,[715] a részletes terveken egyébként Bőhm Henrik neve szerepel, a statikus Hahrer Lipót lehetett.[716] A tanács műszaki hivatala 1905. július 17-i ülésén hagyta jóvá a terveket,[717] a használatbavételi engedély pedig 1906. június 16-ra datált.[718] A bokrétaünnepélyt 1905. december 8-án, délután 5-kor tartották meg. Az ilyenkor szokásos beszédeken túl a tulajdonos

[705] SZEGŐ 1999, 30.
[706] 1926-os helyrajzi szám változás óta 24372 hrsz., korábban 561-es helyrajzi számú telek.
[707] BFL Pest VII 12.d. 24372. hrsz.
[708] Sisa József tudományos dokumentációja, 1994, MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, D 43900, ő a Budapesti cím és lakásjegyzékre, valamint a telekkönyvi és a beadványtervek feliratairа hivatkozik.
[709] KALLÓS János (szerk.): *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz.* Pesti Tőzsde, Budapest, 1925, 403.
[710] Sorsjegyhitbizományok urai. *Hitel* 1931. április 20., 1-2.
[711] Sisa József tudományos dokumentációja, 1994, MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, D 43900.
[712] *Friss Ujság* 1906. április 26., 11. évfolyam, 116. szám, 4.
[713] Például: *Az Ujság* 1906. november 19., 7.
[714] Zeuner Gyula 1896-ban kapta meg az „építőmesteri engedélyét". Lásd: *Építő Ipar* 1896., december 30., 20. évfolyam, 53. szám, 1.; Ugyanakkor a bokrétaünnepély kapcsán a Schubert és Hikisch céget említik. A feloldás az lehet, hogy Zeuner maga is ennél a cégnél tanult, és ő vette át a céget. Lásd: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1903-1904, 15. évfolyam, 638.
[715] Lenner Gyulaként vette át tévesen Szegő György. Lásd: SZEGŐ 1999, 30.
[716] BFL XV. 17.d.329. – 24372. hrsz.
[717] *Építő Ipar* 1905. július 23., 29. évfolyam, 32. sz., 263. illetve *Vállalkozók Lapja* 1905. július 19., 26. évfolyam, 29. szám, 8.
[718] *Építő Ipar* 1906., 30. évfolyam, 25. sz., 240. illetve *Vállalkozók Lapja* 1906, 17. évfolyam, 25. sz., 11.

az épület több pontjára szerencsepatkót helyezett el, és a patkószögeket a vendégek üthették be.[719] Az ünnepélyen a Bőhm-Hegedűs iroda részéről Bőhm Henrik művezető volt jelen, ám Schubert és Hikisch építőmesterek helyett Kovács és Zeuner, a cég tulajdonosai vettek részt, valamint Kunfalvi Nándor építőmester is, akit az építtető foglalkoztatott, mint tanácsadót.[720]

55. kép

Az épület történetéhez hozzátartozik, hogy magánépületeknél nem megszokott módon pályázatot írtak ki a tervek elkészítésére, a határidő 1905. május 1. volt.[721] A felhívást április 9-én tették közzé.[722] Húsz pályamű érkezett be,[723] ezekből tizenegyet kiselejtezett a Báthory István (Magyar Építőmesterek Egyesülete), Bobula János (Építőművészek Szövetsége) és Kabdebó Gyula (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet)[724] zsűritagokból álló bizottság. A terveket egyébként a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben kiállították, és május 8-i ülésen ismertették a zsűri véleményét. Az első díjat Kármán Géza és Ullman Gyula *Styx* jeligéjű kőarchitektúrás terve kapta, e mellett két egyenlő második díjat szavaztak meg Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik *Főnyeremény f*antázianevű, valamint Mezey Sándor és Sebestyén Artúr *Helios* című munkájának. Megvételre további terveket is javasoltak: Jónás Zsigmond (*Kontor* c.), Szabó Gyula,[725] Heidelberg Sándor (*Reális* c.) valamint Papp Gyula és Szabolcs Ferenc (*Belváros* c.) rajzait.[726] Arról azonban nem sokat tudunk, hogy a megrendelő végül miért nem az első helyezettel, hanem a megosztott második díjban részesített pályamű alkotóival kötött szerződést az épület kivitelére.

A tervek elkészítésénél a nehézséget a szűk telken[727] egy látványos és funkcionálisan megfelelő irodaház tervezése okozta.[728] A kiírás első mondata rögtön tartalmazta az egyik legfontosabb elvárást, a „modern" kifejezést. A leendő bank- és üzletház terveinél a környező házak feletti dominanciát különösen fontosnak tartották, a tűzbiztonság és a világosság elveivel

[719] Egy banképület bokréta-ünnepe. *Az Ujság* 1905. december 8., 11. továbbá Egy banképület bokréta-ünnepe. *Pesti Ujság* 1905. december 3., 13.
[720] A Török-palota. *Budapesti Hírlap* 1906. október 26., 14.
[721] Tervpályázat. *Magyarország* 1905. május 10., 13.
[722] A török-bankház és a Trummer-féle bérház pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. április, 3. évfolyam, 4. szám, 2-16.
[723] Ugyan a Budapesti Hírlap 13 pályaművet említ, valószínűleg a 20 a pontos. Lásd: A Török-palota. *Budapesti Hírlap* 1906. október 26., 14.
[724] Tervpályázat. *Magyarország* 1905. május 10., 13.
[725] Ugyan a bírálati bizottság leírásában nem szerepel a neve, de az *Építő Ipar* 1905. május 14., 20. szám, 182. oldalon igen. Valamint a korábban említett cikkben szerepel egy megvett terv 1.000.000 (II) néven, valószínűsíthetően ez lehet Szabó Gyula terve. Lásd: A török-bankház és a Trummer-féle bérház pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. április, 3. évfolyam, 4. szám, 17-29.
[726] *Építő Ipar* 1905. május 14., 20. szám, 182.
[727] A homlokzat szélessége alig haladja meg a 10 métert.
[728] *Építő Ipar* 1905. május 14., 20. szám, 182.

egyetemben. A stílusra vonatkozólag nem adtak meg kikötést, de a tökéletes alaprajzi kihasználtságot, a kényelmet és a funkcionalitást különösképp kiemelték, a vas és üveg alkalmazását is ideálisnak tartották. A pályázaton kikötötték, hogy csak magyar állampolgár vehetett részt, a díjakat 1000-500-300 koronában, a megvett tervek esetében 200 koronában állapították meg.[729] A bírálat Kármán és Ullmann tervénél a kényelmes elrendezést, a funkcionalitást, valamint az oromzat reklám célra való kiválóságát emelte ki. A megosztott 2-3. díjas tervek közül Sebestyén és Mezey tervénél a kiváló elrendezést díjazták, a homlokzatot viszont „kevésbé sikeresnek" találták. Hegedűs és Bőhm tervénél a lépcsőházat túlságosan helyrablónak vélték, a megvilágítás körül voltak még ellenvélemények, de a homlokzatot a pályázat legjobb munkájának titulálták.[730] (Talán éppen ezért nyerték el ők a kivitelt, a megrendelői hozzáállás az esztétikumot a „szakmai", funkcionalista érdekek elé helyezte.) A végleges terv igencsak eltér az eredeti, korábbi homlokzati tervtől, és véleményem szerint több pályamunkából is merítettek. A vasüveg felhasználásban Heidelberg Sándor tervéből, a negyedik emeleti korlátok vasdíszei és a tagolás kapcsán Sebestyén és Mezey pályamunkájából ihletődtek, valamint kétségtelenül használták a győztes Kármán és Ullman terv homlokzat feletti glóbuszos ötletét. (Itt megjegyzendő, hogy egy későbbi számban közölték, hogy Jónás Zsigmond valamint Papp és Szabolcs terveit felcserélték,[731] így az osztópárkányokkal egybeeső fekete szalagcímes ötlet Papp és Szabolcs nevéhez köthető, ami szintén megjelent az elkészült épületen.) Mielőtt a plagizálás vádjával illetnénk az építészeket, megjegyzendő, hogy épp a megrendelő óhaja volt a legjobb tervek ötleteiből kialakítani a végleges arculatot – mint ahogy ezt a pályázat kiírásában közölték is.

A *Magyar Nemzet* 1906-os cikkében büszkén hirdette is a tulajdonos: „*Modern tervek elnyerésére pályázatot írtunk ki, melyben több kiváló tervvel vettek részt a pályázók és így sikerült ezen palotánkat a legnagyobb és legkiválób külföldi áruházak mintájára felépíttetni.*"[732] Az épület egésze Victor Horta brüsszeli L'Innovation áruháza parafrázisaként értelmezhető, ahol az egész épület egy nagy kirakatként működött. Másik párhuzamaként megemlíthetőek – már csak méretei és elhelyezkedése okán is – a prágai Wenzel téri *Hotel Garni* Alois Dryák által tervezett formái, melyet 1906-ban lehozott a *Der Architekt* folyóirat.[733] Figyelemre méltó a prágai épület szomszédságában az egykori *Hotel Erzherzog* épület glóbuszos dísze is, amely

[729] A török-bankház és a Trummer-féle bérház pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. április, 3. évfolyam, 4. szám, 2-16.
[730] A török-bankház és a Trummer-féle bérház pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. április, 3. évfolyam, 4. szám, 17-29.
[731] A vízaknai fürdő pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. május, 3. évfolyam, 5. szám, 27.
[732] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.
[733] *Der Architekt* 1906, 12. évfolyam, 36. szám, 38.

maximum ötletadóként lehet előképe a Török bankház pályaterveinek. Ugyanakkor kompozíciós szempontból előképe lehet a kassai Hotel Slávia (eredetileg Savoy, később Royal),[734] vagy a bécsi 1896-1897 között Maximilian Katscher által tervezett Herzmansky-üzletház, de Max Fabiani trapéz kiülésű zárterkélyei és kétemeletes vas-üveg üzletportáljai a bécsi, 1902-re elkészült Artaria-bérházépületen is.[735] A glóbusz – ha stilárisan nem feltétlenül, de mint figyelemfelkeltő eszköz – biztosan köthető többek között Lechner Ödön Földtani Intézetéhez, vagy Jámbor Lajos és Bálint Zoltán 1901-es nagyváradi Szent László szabadkőműves páholyépületéhez, továbbá a berlini Leipziger Strasse-i, 1900-ban elkészült Ludwig Lachmann és Bernhard Sehring-tervezte Tietz áruházhoz. **56. kép, 57. kép**

Talán a Török Bankház épülete tekinthető a legkiemelkedőbb és legkülönlegesebb munkának az iroda pályafutásában. A hazai szecessziós épületek sorában, ha nem is egyedülálló, de mindenképpen egyéni jellegzetességeket hordoz, és a nemzetközi szecesszióhoz való kapcsolódásunk egyik jelképe lehet. Ezt az épületet méltatták talán a legtöbbet Hegedűs és Bőhm életművében. Kiválónak titulálta Kubinszky Mihály az Akadémiai Kiadó 1985-ben megjelent *Magyar Művészet* c. könyvében.[736] Bede Béla *Magyar szecessziós építészet* c. könyvében a bécsi szecesszióval rokonította az épületet, és leírta, hogy az építés idejében nem volt elterjedt akkoriban a vasbeton szerkezetek üveggel való borítása,[737] Szegő György szerint „*korát megelőző*”[738] és a „*századforduló metropoliszait jellemző*”[739] függönyfalas épület. Ez véleményem szerint Magyarországot tekintve helytálló megállapítás, de talán nemzetközi viszonylatban túlzás volna ilyet kijelenteni. Kismarty-Lechner Jenő a homlokzatot a festészet és az architektúra művészi együttélésének példájaként látta.[740] Gerle János *Szecesszió Budapesten* című könyvében írta, hogy a „*szerkezeti újításai, korszerű anyagkezelése gazdag ornamentikával párosul*.”[741] Talán Moravánszky Ákos véleménye a leginkább pontosságra törekvő, amikor a homlokzatot a modern függönyfalhoz és nem a szecesszióhoz érzi közelebbinek,[742] véleménye szerint „*az épület kontraszthatásaival és*

[734] RÉCKA 2009, 119-120.
[735] MORAVÁNSZKY 1998, 168.
[736] KONTHA 1985, 179-180.
[737] BEDE 2012, 30.
[738] SZEGŐ 1999, 30.
[739] SZEGŐ György: *Teremtés és átváltozás. (Budapest szecessziós építészete a századfordulón).* H&G társa Kiadó, Budapest, 1996, 127. a továbbiakban SZEGŐ 1996
[740] KISMARTY-LECHNER Jenő: *Lechner Ödön.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961, 130. a továbbiakban KISMARTY-LECHNER 1961
[741] GERLE–LUGOSI 1999, 42-45.
[742] MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészet az osztrák-magyar monarchiában, 1867-1918.* Corvina, Budapest, 1988, 95. a továbbiakban MORAVÁNSZKY 1988

erőteljesen formált részleteivel uralkodik városi környezetén,"[743] és maga az épület is a modern és haladó gondolkodást hirdette. Ha típusteremtőnek nem is mondható az épület, de azért nyoma felfedezhető néhány további építész munkáin. Többek között 1906-ban Löbl Ferenc dicséretben részesített nagyváradi takarékpénztár tervein[744] a hangsúlyos oromzati mező és dísz, illetve a hármas tagolás is emlékeztet a Török Bankházra, továbbá ihlethette Tőry Emil hágai Békepalotája-tervének (1906) glóbuszos szoborcsoportját is.

A zártsoros beépítésű négyemeletes ház szimmetrikus, háromtengelyes épület. A földszint és az első emelet kiosztása némileg eltér a többi emelettől, erős – az üzletek reklámjainak helyet adó – párkányzattal voltak egymástól elválasztva, az emeletiek inkább vertikális hangsúlyúak, az oldalsó mészkőlizénák is keretül szolgálnak ehhez. „C" alakban veszi közre a kis belső udvart, mely a szomszédos és egy időben épülő Jónás Dávid és Zsigmond által tervezett üzletházzal közös. Az üzleteknek, irodáknak és lakásoknak helyet adó épület homlokzatának jellegzetes képét a vasvázas, üvegezett üzletház-portálnak és a pártázatos lechneri téglaszalagos-ihletésű attikafalnak köszönheti. A szecessziós jegyek a homlokzat uralkodó elemei: felül hullámos lezárású oromfal, és alatta a Hungária megdicsőülése[745] témájú mozaik, valamint a két hullámos körvonalú, szirmokra emlékeztető ablak, körülvéve a Ney Simon által megformált[746] medúza vagy Hermész[747] fejekkel, horganyöntvény kígyókkal és szárnyakkal, amelyek körbefonják az ablakok nyílásait. A földszint és az első emelet párkánnyal tagolt, a második, harmadik és negyedik emeletet két lizéna köti össze. A második és harmadik emeleten fülkeszerűen előreugró üvegezett zárterkélyek, a negyedik emeleten vasrácsos erkélyek, és félköríves lezárású osztott üvegezésű ablaknyílások láthatók.[748] A külső burkolat „oszlopai" svéd syenitből voltak, bronz fejezettel ellátva, a többi helyen magyar „márványt" alkalmaztak, az üvegeket hordó szerkezetek Durana-fémből készültek.[749]

[743] MORAVÁNSZKY 1988, 113.
[744] Magyar pályázatok, A nagyváradi Központi Takarékpénztár pályatervei, 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 14.
[745] Alternatív nevei Pannónia/Hungária apoteózisa/megdicsőülése.
[746] SEBESTYÉN Ágnes Anna: Felfedező utak a szecessziós Budapesten. Magyar Iparművészet 2021, 28. évfolyam, 6. szám, 35-36. a továbbiakban SEBESTYÉN 2021
[747] Hermész a görög kereskedelemistenség, a forrásokban gyakran római megfelelőjét Merkúrt említik. Néhol előfordul gorgó, géniusz vagy medúzafej említése is, a hajban szereplő kígyók jelenléte miatt ez is lehetséges. (A gorgók egyébként a bécsi Secession palotán is megjelentek, ugyanakkor ikonográfiailag nem illeszkednek a pénzintézetek ábrázolásaihoz.)
[748] Sisa József tudományos dokumentációja, 1994, MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, D 43900.
[749] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.

Az oromzaton szereplő mozaikképet Róth Miksához kötik,[750] de Vajda Zsigmondot is tartják tervezőnek,[751] habár a Róth hagyatékából előkerült két terv inkább előbbi szerzőségére utal. Bár az egyiken – a feltehetőleg később készült darabon nem az ő szignója látható, Róth dombornyomásos pecsétje szerepel a terven. Kompozíciójában mindkettő vázlat eltér a mai ábrázolástól. A feltehetőleg először készült rajzon a bankházhoz jobban illeszkedő szituáció került ábrázolásra: egy arkangyal több puttóval körülvéve aranyat szórt a nép közé. A nép képviselői között aggastyán, csecsemő, polgár, népi öltözetű paraszt, nő és férfi is szimbolizálja a nemzet egészét.[752] Csak a következő rajzváltozatban lett a központi figurából, az arkangyalból Szűz Mária, és a puttókból gyermek angyalok, akik magyar címert és virágkoszorúkat tartanak. A nép ábrázolása itt sem maradt el: és a korábban ismertetett toposzokon kívül nemzeti lobogók is előkerülnek, és kíváncsian tekingetnek a fénynyalábokkal körülvett asszonyra.[753] Még ez az ábrázolás is némileg eltér a végső változattól, többek között abban, hogy az elkészült mozaikon felfedezhetőek a nemzet nagyságainak portrészerű ábrázolásai is.[754] A ma is látható allegória a magyarok hódolatát ábrázolja Patrona Hungariae (azaz Szűz Mária, a magyarok Nagyasszonya)[755] tiszteletére. A Szűzanyát hermelinpalástban láthatjuk, fején a Szent Koronával, kezében Szent István kardjával, kétoldalt címert tartó angyalokkal.[756] A Szűz Máriát körülvevő nép a honfoglaló magyarok, a parasztok, sőt felismerhető államférfiak köréből került ki: Kossuth Lajos, Széchenyi István, II. Rákóczi Ferenc,[757] Bocskai István, Vasvári Pál, Zrínyi Miklós, Pázmány Péter,[758] mások szerint Hunyadi és Deák[759] vagy Eötvös[760] arcvonásai is felismerhetőek a képen. Az ábrázolás igen tekintélyes méretű, Bede Béla véleménye szerint műfajában Budapesten a legnagyobb oromzati mozaik.[761] **58. kép**

[750] GERLE János: Elszámolás a századfordulós épületekről. *Budapest* 1981. november 19. évfolyam, 11. szám, 18.
[751] MEDVEY 1939, 37.
[752] MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Tervtár – 2021.7.7. (20x35,6, ceruza, akvarell)
[753] MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Tervtár – 71.032.48/53 (A3, balra lent ismeretlen szignó Kunfalvy (?), alul középen Róth Miksa üvegfestő dombornyomásos pecsét)
[754]GERLE–LUGOSI 1999, 42-45.
[755] Szent István király utódlás nélküli országát a Szűzanya oltalmába ajánlotta, innen a népszerű ikonográfiai téma.
[756] ZSIRAY-RUMMER Zoltán: Aranymozaik egy belvárosi tér fölött. *Magyar Hírlap* 2012. május 16., 13. a továbbiakban ZSIRAY-RUMMER 2012
[757] Előbbi kettő az Országház Lotz Károly által 1896-ban elkészített képén is felismerhető.
[758] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.
[759] SZEGŐ 1999, 30.
[760] CSORDÁS Lajos: Az örök Török. *Budapest*, 2007. november, 30. évfolyam, 11. szám, 20-21. a továbbiakban CSORDÁS 2007
[761] BEDE 2012, 30. Ha az összefüggő méretet és az oromzati elhelyezést nézzük helytálló lehet a következtetés, bár a nem oromzati mezőben elhelyezett mozaikok között szerintem számos nagyobb van Pl. a Dob utcai elemi iskola mozaikja biztosan vetekszik vele, vagy a Népszínház utcai egykori Polgári Serfőzde homlokzatát díszítő – a Török Bankházéval egyidős – mozaik is. De az egy épületen található mozaikok összterületét tekintve is számos

Az oromzati mozaik fölött valaha egy kivilágított földgömböt tartó Atlasz-szoborkompozíció volt, (az archív képek alapján két Atlasz-figurával), amely egyes vélemények szerint a második világháborúban lezuhant[762] és elpusztult.[763] Ennek ellentmondó információ is előkerült, miszerint statikai okokból még a háború kezdetekor eltávolították,[764] és a Szent István Bazilika pincéjében őrizték, ahonnan nyomtalanul eltűnt.[765] Egy másik forrás a két alakban egy női és egy férfiszobrot vélt felfedezni,[766] és van, aki egy atlaszt, és egy férfi és női figurát látott.[767] Véleményem szerint ez felel meg leginkább a valóságnak. A források egy része szerint a szobor eredetileg Kiss György szobrászművész munkája volt,[768] de Ney Simon nevével is találkozhatunk az alkotóknál.[769] Az az adat, hogy az esténként kétszáz izzólámpával[770] kivilágított földgömb üvegjét állítólag az amerikai L. C. Tiffany szállította, még inkább bizonyításra vár.[771] A három méter átmérőjű gömb[772] dekoratív kőtalapzaton állt, és ennek frontális részén egy ovális mezőben az épület építésének éve volt olvasható.[773] **56. kép**

A belső térbe a homlokzat bal oldalán keskeny kapuval ellátott rózsadíszes terrazzoburkolatos folyosó vezet, szecessziós stílusú szélfogó ajtó köti össze a lépcsőházzal.[774] Ugyanakkor a *Magyar Nemzet* 1906-os cikkéből és archív képekről is tudjuk,[775] hogy létezett egy forgóajtós bejárat is a lakások kapuzatának pandatjaként: „*az utcáról fémmel keretezett amerikai forgóajtó vezet helyiségeinkbe.*" Visszatérve a bejárathoz: a folyosó oldalfala márvánnyal, míg a lépcsőház fogadótere csempével burkolt, aranyozott-irizáló geometrikus díszítése a szecessziós összképbe beillik. Csakúgy, mint a lépcső pálcatagos korlátjai és a belső udvarra néző változatos osztású vaskeretes ablakok. Az emeletek egyfajta „hierarchiája" más

kihívója akad, elég csak a Balázs Ernő által tervezett Községi Elemi Népiskola (1911) mozaikjaira gondolnunk. Az oromzati mozaikok közül szép párhuzama a Fővám tér 4. számon látható egykori Süsz Dávid nyomdájához kapcsolódó mozaik.

[762] SZEGŐ 1999, 30.

[763] BEDE 2012, 30.

[764] VARGA István: *„Elhűlni egy látománytól": a Szervita téri volt Török-Bankház homlokzatának újjászületése.* 2010.02.10., Lásd: https://epiteszforum.hu/elhulni-egy-latomanytol-a-szervita-teri-volt-torok-bankhaz-homlokzatanak-ujjaszuletese, Letöltve: 2025. október 2. 20:33

[765] CSORDÁS 2007, 20.

[766] magister: Az örök Török. *Esti Hírlap* 1996. február 1., 6.

[767] ZSIRAY-RUMMER 2012, 13.

[768] SEBESTYÉN 2021, 35-36.

[769] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.

[770] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.

[771] ZSIRAY-RUMMER 2012, 13.

[772] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.

[773] SEBESTYÉN 2021, 35-36.

[774] BFL XV. 17. d. 329. – 24372. hrsz.

[775] Deutsche fotothek 1908 df bs 0010244. Bruck und Sohn. Ezzel szemben a Budapest Főváros Levéltára Városrendezési és Építészeti Osztályának fényképei között található 1958-as képen már a bal oldalon látszik a bejárat, bár a jobb oldali is funkcionál üzletbejáratként. (Fortepan 103849)

épületekhez hasonlóan itt is érvényesül: mind a belmagasságok, mind az irodák (ma lakások és üzletek) felfele haladva csökkenő belmagasságú és méretű helyiségekkel rendelkeznek.[776] A pincében a raktár és a fűtés gépháza volt, egy Luxfer-kristályokkal felszerelt, szellőztethető üvegtető segítségével jutott természetes fényhez. Minden emeleten elhelyeztek tűzcsapokat is, és két lift felelt az üzletek ellátásáért: egy személy- és egy áruszállító (elvileg ezen kívül még egy külön postafelvonó is rendelkezésre állt). A padláson fényképészeti műterem és terasztető kapott helyet.[777] **59. kép**

1930 körül a már említett Stux Hugóné (Stein Mátyás lánya) és birtokostársai lettek a tulajdonosok.[778] Az 1950-es években az MTA Műszerügyi Intézete székhelye lett.[779] Az épület 1976 óta műemléki védettséget élvez. 2008-ban a kerületi önkormányzat felújíttatta.[780]

Zsolnai hitelbank (Žilina, J. M. Hurbana 335/28), 1905-1907

Bőhm Henrik saját munkáit felsoroló listáján szerepel a bank épülete Zsolnai takarékpénztár palotája elnevezéssel, 1905-ös évszámmal.[781] Habár az intézmény Zsolnai takarék- és hitelintézet[782] néven is szerepel, Zsolnán ma Rosenfeld Palotaként emlegetik az épületet, és Nicoletto Rauter-t[783] tartják az építésznek, ezt az adatot számos szlovák nyelvű szerző is átvette.[784] Ugyanakkor az épület művészettörténeti dokumentációját készítő szakemberek sem tudják ezt igazolni a fent említett szöveges hagyomány említésén kívül.[785] Ezt az adatot tévedésnek vélem, véleményem szerint Rauter elsősorban kivitelezéssel foglalkozhatott. A *Műszaki Hetilap* c. újság 1900-as számában szereplő versenytárgyalásában

[776] BFL XV. 17. d. 329. – 24372. hrsz.
[777] A Török-palota. *Magyar Nemzet* 1906. november 13., 9.
[778] Sisa József tudományos dokumentációja, 1994, MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, D 43900.
[779] Konzultációs Szolgálat. *Magyar Technika,* VIII. évf. 1. sz., 1953. január, 63.
[780] ZSIRAY-RUMMER 2012, 13.
[781] SZM-KEMKI ADK MNG AT 430-1920, érdekesség, hogy a BFL XIV. 243. d. 1. 39. alatt futó épületlistán Bőhm-Hegedűs közös munkaként Zsolnán magánpalotát és kultúrpalota tervezetét említik. Ennek az egyik magyarázata az lehet, hogy a magánpalota elnevezés a Rosenfeld-palotára vonatkozik, és a kultúrpalota egy ettől független, tervben maradt munkájuk.
[782] Egészen pontosan ezen a néven illették. Lásd: *Magyar Pénzügyi Compass*, 1914, 1331. Ugyanitt olvasható, hogy a vezérigazgató Rosenfeld Ignác.
[783] Ezeken a névváltozatokon szerepel változatos írásmóddal: Nicoletti/Nicoretti/Nicholas/Mikulaš.
[784] LUKÁČOVÁ, Elena: *Rozmanité 19.storočie architektúra na Slovensku od Hefeleho po Jurkoviča*. Perfekt, Bratislava, 2008, 206-207. Ugyanakkor habár GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 276 Szántay Endréhez köti, de közli alatta Bőhm Takarékpénztár tervét is.
[785] Lásd: Magdaléna Kvasnicová 2009-ben készült dokumentációja, 12. oldal. Elérhető itt: T 430 jelzeten Krajský pamiatkový úrad Žilina (Műemléki felügyelőség, Zsolna) őrzésében illetve lásd továbbá Vladimir Majtán 2008-ban készült hasonló írását (magántulajdon).

többek között Nicoletto Rauter is adott ajánlatot.[786] Arra is találni adatot, hogy épületkövek szállításával foglalkozott.[787]

Az épület mai elnevezése onnan származik, hogy Rosenfeld Ignác (1850-1923) volt a vezérigazgatója a zsolnai hitelbanknak, és azon kívül, hogy saját lakóhelye is helyet kapott itt, az általa vezetett bank helyiségeit is magába foglalta. A bank – többfunkciós épületként is – ténylegesen palota képét vetíti elénk. Az intézmény a legrégebbi zsolnai bank volt, és a Rosenfeld család alapította 1870-ben Zsolnai Takarékpénztár néven. 1876-ban a bank részvénytársasággá alakult, és átnevezték Zsolnai Takarék - és Hitelintézet Részvénytársaságra. A bank korábban albérletben működött, ezért új székhelyet szerettek volna építtetni a központ közelében, erre a célra 1897-ben vásároltak egy régebbi házat és egy telket az akkori Baross Gábor utcában (mai Hurbanova utca).[788] **60. kép, 61. kép**

Az épület egyemeletes, padlástérrel és alagsorral rendelkezik. A földszinten a bejárati előcsarnoktól balra az ügyfelek fogadására alkalmas helyiségek kaptak helyet, jobbra a banki alkalmazottak számára voltak dolgozószobák kialakítva. Itt volt Rosenfeld Ignác dolgozószobája is. A hatalmas és világos, gazdag márványborítású lépcsőház az első emeletre vezet, kis túlzással a bécsi Belvedere-re emlékeztet.[789] A lépcsőházból felérve a jobb oldalon a cselédszobák találhatóak, egy félorsó alaprajzú cselédlépcsővel együtt. A cselédszobák mellett, a bank nyilvános helyiségei felett volt a „férfi" szárny, ahol Rosenfeld Ignác lakosztálya, egy dohányzószoba és egy hálószoba kapott helyet. Ő, mint a helyi zsidó hitközség elöljárója egyenesen a zsinagógát láthatta az ablakából. A másik szárny a feleségéé, Júliáé volt. Minden szoba egyedi színt, stukkódíszes mennyezetet, padló- és falburkolatot kapott. Ebben az épületrészben alakították ki a vendégszobát és a teraszt is, szemben a cselédszobákkal.[790] Ugyanerre utal a palota honlapja, amely 1907-es dátummal jegyzi az épületet[791] (ez az időpont

[786] A vágvölgyi vonal Bohuszlavicz megállóhelyei állomásán kisebb létesítmények megépítése körül végzendő munkákra szeptember 20-án ajánlatot tett Singer és Leimdörfer (Párkány) 36 347 k. 73 fillérrel, Weisz Lipót és fia és Rauter Nicoletta (Kassa—Zsolna) 35.999 k. 25 fillérrel, Scheda Gyula (Érsekújvár) 36.518 k. 22 fillérrel, Fuchs Sándor (Budapest) 39.423 k. 95 fillérrel, Halzl József (Szempecz) 32.013 k. 35 fillérrel. Lásd: *Műszaki Hetilap* 1900. szeptember 30. 24. évfolyam, 39. szám, 311. Vesd össze: *A Zsolnai Királyi Katholikus Gymnasium értesítője az 1891-92. tanévről*, Zsolna, 1892, 160-161.

[787] *Felvidéki Újság* 1897. április 15. 4.

[788] ŠTANSKÝ, Peter–FEILER, Jozef–JANIGOVÁ, Alexandra: *Unikátny Rosenfeldov palác je zmenšenou napodobenInou viedenského zámku Belveder*. 2023. január 20. Lásd: https://www.zilInskyvecernik.sk/clanok/unikatny-rosenfeldov-palac-je-zmensenou-napodobenInou-viedenskeho-zamku-belveder/12318/, Letöltve: 2025. március 10. 9:26 a továbbiakban ŠTANSKÝ–FEILER–JANIGOVÁ 2023

[789] *Amerikai Magyar Értesítő* 1988. április 20.

[790] Információk Milan Hrabec-től a Rosenfeld Palota alkalmazottjától.

[791] A Rosenfeld Palota honlapja: https://rosenfeldovpalac.sk/about-the-rosenfeld-palace/, Letöltve: 2024. január 14. 18:32

az elkészültét, Bőhm dátuma valószínűleg a tervezést jelzi). Terrazzoból és mintás parkettákból, valamint magas minőségű intarziás lambériákból állnak a ház burkolatai. Az egyik szecessziós mintájú cementlap Villeroy és Boch márkájú, melynek párhuzama az egykori Osztrák-Magyar Bank (ma Magyar Nemzeti Bank) épületében is megtalálható.[792] Az épületet szinte eredeti állapotában őrizték meg, számos Arts and Crafts részletet, például a dekoratív fémrácsokkal ellátott ablak- és ajtótáblát, a fából készült falburkolatokat, a belső stukkó díszítést, az ólomüveg ablakokat, a hátsó lépcsőház fémkorlátjait, a redőnyhúzó míves rézcímerét, a radiátorok indás lábait, valamint a főkert előtti kovácsoltvas kerítést is említhetjük ezek között. Az eredeti berendezési tárgyak közül fennmaradt egy bútor az emeleti hallban, valamint az eredeti Josef Hoffmann munkásságára emlékeztető világítótestek is. (Ez utóbbiak nem keltek el az örökösök által tartott árverésen, amelyet az utód nélkül maradt igazgató feleségének halálakor tartottak.) Megmaradt az udvari részen található eredeti kút is, amely a palota építése előttről származik.[793] **62. kép**

A homlokzat grandiózussága és díszítése a zártsoros beépítésű, városi bérházak között is palota-hangulatot kölcsönöz a többfunkciós épületnek. A főhomlokzat magas gránit lábazattal rendelkezik, és jellegzetes, szecessziós elemekkel és virágdíszekkel látták el. Két oldalsó rizalit veszi közre a bejárati részt, U alakot és egy kis előkertet képezve. Ezt napraforgókkal díszített kovácsoltvas kerítés választja el az utcától. A tölgyfaajtók mögött egy boltíves átjáró nyílik az udvarra, ahonnan a díszlépcsőházba jutunk. Ami az épület stílusát illeti: főként az art nouveau-ra jellemző jegyek (pl. női arcok, medúzafő, virágmotívumok, pálcás díszítés és ostorcsapásmotívumok) határozzák meg, de a világítótestek az art déco, és egyes építészeti elemek (pl. manzárdtető, lépcsőház) pedig a barokk sajátjai. Mindezek az építtető művészetek és magas minőségű kézművesmunka iránti igényét mutatja számunkra. **63. kép**

Az 1920-as években a Žilina Kereskedelmi Bank székhelye volt, 1927-ben az intézmény egyesült a Budapesti Kereskedelmi Bankkal, de 1928-ban a prágai Csehszlovák Légió Bankjának fióktelepévé vált.[794] Rosenfeld Ignác 1923-as halála után felesége Júlia (született Schlesinger) lett a tulajdonos, az ő 1932-ben bekövetkezett halála utáni árverésen az ingóságok javát testvére a trencséni Arnold Schlesinger szerezte meg. A palota ezután a Rosenfeldek rokonai, a Popper család birtokába került, majd 1937-ben a prágai Slávia később a Tátra biztosítótársaság vásárolta meg. Az államosítás után, 1954-től az állami biztosítótársaságnak volt itt a székhelye, melynek megszűnése után 1958-tól a kerületi úttörőotthon, 1960-tól pedig

[792] Rozsnyai József közlése nyomán.
[793] ŠTANSKÝ–FEILER–JANIGOVÁ 2023
[794] ŠTANSKÝ–FEILER–JANIGOVÁ 2023

úttörő- és ifjúsági otthon vette át az épületet.[795] 1990-ben átkeresztelték Gyermek- és Ifjúsági Házra, 2002-ben pedig Spektrum Szabadidőközpontra. Az épület 2003-ban a város tulajdonába került. 2004-ben városi kulturális műemlékké,[796] a Kulturális Minisztérium pedig 2009-ben nemzeti kulturális műemlékké nyilvánította.[797] 2015-2016-ban renoválták és azóta többfunkciós kulturális színtér (pl. a kiállítóterek, turisztikai információs központ, az alagsorban könyvkötőműhely stb.) kapott itt helyet.[798] Az épületet „kiegészítették" egy lifttel, egy télikerttel és egy modern acélszerkezetű terasszal.[799]

A pesti magyar kereskedelmi bank újpesti fiókja (Bp. IV. Árpád út 21.), 1906

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja Bőhm Henrik tervei alapján épülhetett,[800] és ma az Árpád út 21-es szám alatt található.[801] A tervezés évének tekintett 1906-os évszám mellett a város nyugalmazott polgármestere, Ugró Gyula a fiók épületének 1908-as létesítéséről ír.[802] Az év végén már bizonyosan állt az épület, mert egy újságcikk a hangzatos „Texas Ujpesten" címmel beszámolt arról, hogy betörtek a bankfiókba.[803] **64. kép**

Az épület egykor zártsoros beépítésű volt, mai csonka megjelenését az adja, hogy a keleti oldaláról elbontották a házat. A földszintet és az első emeletet övpárkány osztja ketté, amely alatt helyezték el egykor a bank nevét hirdető reklámot, épp a földszintjén működő bankfiók felett.[804] A kétemeletes lakó- és üzletház homlokzata szecessziós stílusú, hattengelyes, szimmetrikus felépítésű. Földszinti kváderezett díszítésű nyílásai ívesek, az emeleteken egyenes szemöldökűek. Az első emeleti ablakok felett konzolok és ornamentális díszű pajzsok szolgálnak dekorációul, míg a második emeleti ablakok parapetjeinek oldala szalagos-leveles ágak által határolt. Az első emeleti zárt és nyitott erkélyeket a földszinti ívsor tartja, a második emeleti nyitott erkélyeket felfüggesztett kovácsoltvas előtető védi.[805] A tetőszerű főpárkány-

[795] Ebből az időszakból, 1958-ból maradt fenn az egyetlen alaprajzi-átalakítási terv, amelyet a Zsolnai levéltár őriz.
[796] ŠTANSKÝ–FEILER–JANIGOVÁ 2023
[797] OREKHOV, Andrei: https://art.nouveau.world/mikulas-nicoletto-rauter, Letöltve: 2025. július 14. 18:23
[798] A Rosenfeld Palota honlapja: https://rosenfeldovpalac.sk/about-the-rosenfeld-palace/, Letöltve: 2024. január 14. 18:32
[799] A felújítási projekt megvalósítója és megálmodója Dušan Voštenák, az építészeti terv szerzője Magdaléna Kvasnicová, a restaurálási kutatás szerzője Ján Hromada, a kivitelező az EUROBUILDING cég volt. Lásd: ŠTANSKÝ–FEILER–JANIGOVÁ 2023
[800] Lásd: SZM-KEMKI ADK, MNG-AT 430-1920
[801] (Korábban István út 17., majd 19., hrsz: 687-688.) Erdei Adrienn a Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény, Újpest munkatársának közlése nyomán. 1914-es Budapesti Czim- és Lakásjegyzék Árpád út 19-et ír. Az 1928-as Budapesti Czim- és Lakásjegyzék Árpád út 67-et ír.
[802] UGRÓ 1932, 261.
[803] Bankrablás fényes nappal. *Népszava* 1908 október 25., 9.
[804]
[805] IVÁNYI János–IVÁNYINÉ Konrád Gizella–BAZSÓ Gábor: *Volt egyszer egy város… Újpest jelentős épületei*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009, 81., 121. a továbbiakban IVÁNYI–IVÁNYINÉ–BAZSÓ 2009IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007

szintet kéthelyütt oromfalak szakítják meg, melyeknek lapos íveit az első-második emeleten keresztül futó rovátkolt (kannelúrákra emlékeztető) pilaszterek határolják. **65. kép**

Az épület földszintjén működött a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja,[806] ma a földszinten üzlethelyiségek, az emeleten lakások találhatók az eredeti rendeltetésnek megfelelően.

Munkásbetegsegélyező pénztár terve (Bp. VII., Hársfa és Csengery utcák sarka), 1907

1907. januárjában a Budapesti kerületi általános munkásbetegsegélyző pénztár székházának tervpályázata kapcsán választmányi ülést tartott az Építész-Egylet.[807] Somló Emil egyleti tag dolgozta ki a tervpályázati hirdetést,[808] a pályázati határidő június 20-a volt.[809] Az épületnek kettős funkciót kellett betöltenie: a betegsegélyezési ügyek intézésének és orvosi rendelőnek egyaránt alkalmas intézményt kellett emelni. Az építkezést még 1907. őszén meg kívánták kezdeni. [810] Végül 11 építészt kértek fel egy szűkebb körű pályázatra, ebből nyolc terv érkezett be: Bálint Zoltán és Jámbor Lajos, Vágó László és József, Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik, Komor Marcell és Jakab Dezső, Hőnig Dezső, Sebestyén Artúr, Szombati László és Ybl Lajos munkái. A megmérettetésen Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik terve 3. díjat nyert.[811] A terveket egy hétig meg lehetett nézni a Ferenciek bazárában.[812] **66. kép**

A bírálóbizottság tagjai a Pénztár igazgatósági tagjaiból, valamint olyan híres építészekből állt, mint Lechner Ödön, Hauszmann Alajos és Pecz Samu. Első díjat és kivitelezési megbízást Vágó László és Vágó József építészek kaptak, második lett Bálint Zoltán és Jámbor Lajos. A pályázóknak az egyszerűség, célszerűség, jövedelmezőség hármasának kellett megfelelni, e mellett a jó megvilágítás és szellőztetés kialakítása, valamint a szerkezeti és művészi kiképzés is kiemelt fontossággal bírt. Az új épületet eredetileg a VIII. kerületi Dembinszky utcába tervezték, végül a Dob utcába, a Hársfa- és Csengery-utcák közötti telken tervezték megépíteni. A telekvásárlás éppen a kiírt pályázat idejére esett, így az építészeknek időközben kellett a terveiket módosítani, például az építési szabályzat szerint a Dob utcában csak háromemeletes házak voltak emelhetők, és ennek megfelelően szükséges volt áttervezni a pályázók épületeit.[813] Többek között Hegedűsék terveinek az egyik hibájául az eredeti kiírásban

[806] IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007, 121.
[807] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1907, 26. évfolyam, Tartalomjegyzék, 17.
[808] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1907. március 3., 26. évfolyam, 8. szám, 81.
[809] A Munkásbetegsegélyző pénztár tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 8. szám, 25-40.
[810] *Pesti Hírlap* 1907. július 7., 29. évfolyam, 161. szám, 11.
[811] *Magyar Építőművészet* 1907. 5. évfolyam, 8. szám, 25-40. (Ugyan a rajzok alatt a „megvétel" szó szerepel, de több újság is harmadik helyezettként hozza őket, így ez sajtóhiba lehet.)
[812] *Pesti Hírlap* 1907. július 7., 29. évfolyam, 161. szám, 11.
[813] *Pesti Hírlap* 1907. július 7., 29. évfolyam, 161. szám, 11.

még megengedett négy emeletet rótták fel. A Dob utcai iskolához hasonlóan itt is az utcától három métert hátrébb tolták volna az épületet fény biztosítása céljából, ezt a terv hátrányának látták a bírálók. A lakások mellékhelyiségeit szintén kifogásolták, illetve bár jó ötletnek tartották a „vízgyógyintézet" kialakítását, de nem vették figyelembe, mivel nem szerepelt a pályázati kiírásban. Homlokzati tervüket „közepesnek" ítélték szemben a második díjjal kitüntetett Bálint és Jámbor tervével. Az első helyezett tervsorozat mind pénzügyileg mind a tervpályázatnak való megfelelésben a legkiválóbbnak bizonyult.[814]

Hegedűsék terveinek földszinti és első emeleti alaprajzát, valamint a homlokzati rajzot ismerjük a pályázati anyagból.[815] A terv alaprajzából kiderül, hogy öt belső udvarral operáltak, hogy minden helyiségbe jusson elegendő fény. A Dob utcai teljes szakaszt főhomlokzatnak kívánták kialakítani, az alaprajz fordított T betűre emlékeztetett. A közlekedést a belső udvarra nyíló lépcsőházakkal oldották meg, a folyosók ablakai többnyire a belső udvarra nyíltak. Érdekessége a tervnek, hogy a főszárnyban három belső udvar köré szervezték az irodákat, és a folyosók ezek csomópontjaiban két „köröndszerű" térbe torkolltak. A főhomlokzat egyenes vonalát csak két nagyon enyhén előreugró, toronyszerű építményt magában foglaló rizalit törte meg, a két szecessziós ívű sarokrizalitot leszámítva. Az első és a negyedik emelet íves szemöldökű ablaksorral rendelkezett, a második és harmadik emelet közös, vertikális keretezésű, egyenes szemöldökű ablakokkel. A manzárdtetővel lezárt középső rész enyhén hullámos oromzati mezőjében az épület nevének feltüntetésére hagyott helyet a tervezőpáros, a negyedik emeleten minden ablak apró kőkorlátos erkélyt alakítottak ki, a második emelet pedig egy díszes, szobrokkal is ellátott, a három középső ablaksort magában foglaló díszerkélyt foglal magába.

A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár (később Országos Társadalombiztosító Intézet) székházának pályázata (Bp. VIII., Fiumei út 19.), 1911

A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár székházát a Fiumei úti temetővel szemben egy saroktelekre tervezték, melyre pályázatot írtak ki 1911. február 1-i határidővel.[816] 1911. február 14-én bírálták el a terveket, ahol a beérkezett tizenegy pályaműből[817] az első díjat Komor Marcell és Jakab Dezső nyerte, másodikként Messinger (Medgyes) Alajos végzett, a harmadik Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin lett. Megvették továbbá Vágó László és József, Reiss Zoltán és Molnár Ferenc terveit. A pályaművek egy hétre a Magyar Mérnök- és Építész-

[814] *Magyar Építőművészet* 1907. 5. évfolyam, 8. szám, 25-40.
[815] *Magyar Építőművészet* 1907. 5. évfolyam, 8. szám, 32-33.
[816] *Magyar Építőművészet* 1910. augusztus, 8. évfolyam 11. szám, 29.
[817] A Kerületi Munkásbiztositó Pénztár uj székhaza. *Az Ujság* 1911. február 16., 11.

Egyletben kiállításra kerültek.[818] Arra, hogy Hegedűsék erre a pályázatra büszkék voltak, vagy legalább emlékezetes volt számunkra, az a bizonyíték, hogy a tétel szerepel Hegedűs Ármin hagyatékából származó épületlistán, mint az OTI székháza.[819] Érdekesség, hogy a tervek bírálatánál hibásan közölték a harmadik helyezettet, és helyesbítésként egy későbbi számban szerepelt a valódi 3. helyezett: Hegedűs és Bőhm. **67. kép**

A pályázat nehézségét az jelentette, hogy a saroktelek igen éles szöget zárt be, így az ide kerülő helyiség nehezen volt hasznosítható. Komor és Jakab pályaműve ezeken a helyiségeken kívül az összes többit derékszögűre tervezte, és az éles szögre nyíló szobákat legyezőszerűen rendezte el,[820] ezt a megoldást igen nagyra értékelte a zsűri. A bírálatból az is kiderül, hogy Komorék tervein több kivetnivalót is találtak, de a homlokzat művészi kiképzésével nagyon elégedettek voltak. Messinger tervén a logikus, elkülönített funkciók arattak tetszést, de ennek a folyosók elégtelen megvilágítása volt az ára. Hegedűsék rajzainál éppen a terek szerves kapcsolódását hiányolták, illetve a bővíthetőséget, ugyanakkor előnyének tartották a két külön épületbe elhelyezést, amelyeket egy közös földszinti térrel kapcsoltak össze. Egyedi volt abban is, hogy a földszintre üzleteket terveztek, és ez gazdasági szempontból hasznosnak tűnt. Hegedűs és Bőhm a „*Dolgozunk*" jeligével adta be a pályázatát és öt szavazattal kapta a harmadik díjat.[821] Az alagsor fölé még négy emeletet terveztek, a harmadik után erős párkánysáv zárta le az épületet, és a legfelső emelet íves szemöldökű ablakai felett dekoratív figurák kerültek volna elhelyezésre. A sarkok toronyszerű kiképzését egyedi dekorációjuk emelte ki (pl. a negyedik emelet szintjén óra szerepelt, a harmadik-második emeletet sávozott vakolatdíszítés kötötte össze). A tornyok lábazata feletti figurák a Gellért szálló együttesének kiképzésére emlékeztetnek.

Végül a tervezéssel Jakabot és Komort bízták meg, ám a világháború megakasztotta a székház építését. Így a tervek – akkor már átalakult intézményi háttérrel az Országos Társadalombiztosító Intézet székházához – 1929-re készültek el az eredetileg nyertes építészpáros módosított rajzai szerint,[822] melyeket a megnövekedett igényeknek és feladatoknak (pl. kerületi helyett már országos ellátottság) megfelelően a szomszédos telekkel és további épületrészekkel kellett megtoldaniuk. Mindez sok problémát okozott, a vasbeton födém elbontását például elvetették, és így született meg a toronyház gondolata, mely a régi és

[818] A Kerületi Munkásbiztositó Pénztár uj székhaza. *Az Ujság* 1911. február 16., 11. Vesd össze: *Népszava* 1911.február 16., 8.
[819] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2, 4
[820] FEJÉR Lajos–RITTER Ignác: A budapesti kerületi munkásbiztosító pénztár tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. április, 9. évfolyam, 4. szám, 1-15.
[821] *Magyar Építőművészet* 1911. július, 9. évfolyam, 7. szám, 16-18.
[822] Az Országos Társadalombiztosító Intézet székháza. *Tér és Forma* 1931. június, 4. évfolyam, 6. szám, 175-179.

az új épület szintkülönbségét kiegyensúlyozta, és amelyet 18x18m-es területen terveztek megvalósítani. A 18 emeletes ház 71 méter magassággal lett az ország első „felhőkarcolója”.[823] A torony egyébként nagyon eltérő megítélés alá esett, sok bírálója mellett a Lechner Ödön Társulat a legművészibb épületnek járó díjat ítélte a tervezőknek.[824] 1969-ben elbontották a pártázatot a bauxitbeton szerkezet meggyengülésére hivatkozva,[825] ugyanakkor elgondolkodtató, hogy nem-e a magyaros ízlésű dísz bántotta az akkori vezetők szemét.

Erzsébetvárosi Bank épületének pályázata, megvétel (Bp. VII., Rákóczi út 18.), 1911

Hegedűs és Bőhm irodája együtt adott be pályázatot az Erzsébetvárosi Bank székházának és bérpalotájának kialakítására. A bank 1907-ben vette meg a Rákóczi út 18. alatti, 1873-ban épült háromemeletes ingatlant, melyre székházat, és befektetésül bérlakásokat kívánt kialakíttatni.[826] Az intézmény 1911 januárjában hirdette meg a megmérettetést, a határidő április 15. volt.[827] A pályamunkákhoz műszaki leírást, költségvetést, alaprajzokat, metszeteket és homlokzati terveket kértek benyújtani.[828] A „Vas II.” jeligéjű munkájuk végül a húsz pályamű közül megvásárlásban részesült, az első díjat Lajta Béla nyerte el „Erzsébetváros” jeligéjű tervével.[829] Lajta három tervváltozatot készített a későbbiekben, ezek alapján épült meg a ma is látható bérház, Hegedűsék tervét nem ismerjük.

Iskolák

Hegedűs korai iskolaépítői munkásságának betetőzéseként még egy szecessziós épületet tervez. Ehhez a munkához kötődik néhány publikációja, és összességében az utókor – dacára a nem túl előnyös VII. kerületi utcai elhelyezésnek – sikeres alkotásnak tartja. A korábban gyakran alkalmazott U kiképzésű alaprajzot a szűk utca miatt elforgatva alakítja ki, és a folyosókat a természetes fénnyel való megvilágítás érdekében mindig a legideálisabb helyre fűzte fel. Az intézményben alkalmazta tervezőként a korábbi angliai tetőteraszos kiképzést, a magyaros díszítéseket, és üvegtéglákat a fényes terek növelésének érdekében használta. Stilárisan kevéssé köthető ehhez a művéhez az újpesti MÁV internátus épülete, sokkal inkább az 1911-es könyvtárépület tervéhez, melyet a következő fejezetekben tárgyalunk majd.

[823] Ficsor Benedek: Egy új világ építészete. *Magyar Hang* 2021. május 7-13., 21.
[824] NAGY D. Sándor: Az első magyar felhőkarcoló. *Budapest* 2016. február, 10-12.
[825] Ficsor Benedek: Egy új világ építészete. *Magyar Hang* 2021. május 7-13., 21.
[826] Budapest-Erzsébetvárosi Bank székháza. Lajta Béla Virtuális Archívum. ld: https://lajta.bparchiv.hu/hu/node/170, letöltve: 2026. május 12. 17:45
[827] *Építő Ipar* 1911. január 29., 48.
[828] *Vállalkozók és Iparosok Lapja* 1911. február 4., 31. évfolyam, 5. szám, 5.
[829] Tervpályázatok eredménye. *Építő Ipar* 1911. május 14., 213.

Dob utcai elemi iskola (Bp. VII., Dob u. 85.), 1903-1906

Hegedűs Ármin sorozatban hatodik iskolaépülete a Dob utca 85.[830] alatt áll, és talán éppen stílusa miatt a legkülönlegesebb mind közül. Valószínűsíthetjük, hogy nem a Bőhm-Hegedűs irodában, hanem Hegedűs fővárosi mérnöki tevékenységeként készültek az iskola tervei (a mérnöki hivatal felirat többhelyütt szerepel a terveken). Hegedűs nem csak az építési feladatokkal foglalkozott, számos szakcikke jelent meg iskolaépítés és egészségügy témakörben a Dob utcai elemi iskola építése kapcsán.[831] Írásaiban a korosztályoknak megfelelő méretű berendezések tervezésén túl, a tantermek jó megvilágításával, és a higiénikus fal- és padlóburkolattal, valamint a hazafiasságra nevelés eszméjével is foglalkozott. (Ekkor 37 éves és 6 gyermek édesapja.) Az épület és az írások tulajdonképpen Hegedűs életművében a korábbi épületek eszmei folytatásának tekinthetők, és megelőzte Bárczy István nagy 1909-től datálható iskolaépítési programját.[832] Az iskola telkének megszerzése és emelése éppen Bárczy közoktatási tanácsnoki szerepéhez köthető.[833]

A telekkönyvek szerint az iskola területén álló lakások 1893-ban Seidl Károly és Borbála illetve családjuk tulajdonában voltak. 1903. július 31-én sajátította ki a telek egy részét a főváros,[834] és hozzárendelték a szomszédos ingatlanhoz, mellyel együtt alkalmassá vált az iskolaépítés céljaira. Az intézmény elődje a Dob utca 95-ben kezdte meg a működését községi elemiként 1890-ben. A tervezés valószínűleg 1903-ban kezdődött,[835] a munkákat 1905 őszén indították el Hegedűs Ármin[836] tervei szerint. Az épület igen rövid idő alatt elkészült: 1906. október 14-én avatta fel Bárczy István főpolgármester, de a hivatalos átvételt csak november 22-én ejtették meg Hegedűs Ármin tervező mérnök és Eberling István ellenőr részvételével, ahol az iskolaszék tagjai elégedettségüket fejezték ki az épülettel kapcsolatban.[837] Az új intézményben a kor szokásainak megfelelően a lányok és fiúk szétválasztva tanultak. Kezdetben 621 diák járt ide, 20 tanító vezetése alatt, és a leányok háztartási, a fiúk ipari ismereteket is elsajátíthattak, ezeknek megfelelő speciális termek is létesültek. Az épület kialakítása berendezéssel együtt 400.000 koronába került.[838] Kőfaragóként a Hegedűs saját

[830] GERLE János 1981, 17-21.
[831] Az írások kapcsán lásd a mellékletet.
[832] GERLE János: Iskolaépítés a századfordulón. *Magyar Építőművészet* 1987, 78. évfolyam, 3. szám, 17-20.
[833] *Fővárosi Közlöny* 1903. május 22., 14. évfolyam, 42. szám, 686.
[834] BFL XV.37.c. 16890 – 33874 hrsz.
[835] Érdekes iskolaépítés. *Magyarország* 1903. augusztus 12., 10. évfolyam, 192. szám, 10.
[836] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2. Hegedűs Ármin épületlistája, illetve BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik épületlistája
[837] Piperkovics Bátor tanácsos, Némethy fogalmazó, Szabó dr. helyettes főorvos, Pathy iskolaszéki elnök és több iskolaszéki tag is jelen volt. *Az Ujság* 1906. november 22.,13.
[838] HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő ipar, építő művészet* 8. sz. 1907. február 24., 68-69.

házánál is dolgozó Eichbaum Mór dolgozott, az üvegesmunka a Forgó és társa cégekhez kötődött. Ők Róth Miksával közösen készítették az Országház díszüvegezési munkáit. Csakúgy mint az Országházon, a terrazzo burkolatoknál a híres Melocco Péter közreműködött (egy másik forrás Schillinger Zsigmondot említi), de Melocco cégét említették a működő kapuzatok készítése kapcsán is. Az asztalosmunka – mint ahogy a Dob utcai főhomlokzat összetett ablakát ábrázoló műhelykép is bizonyítja – Gera Lajos műhelyében készült. A speciális üvegtéglák külön említést érdemelnek: Hegedűs maga csak a Luxfer üvegezéseket szállító Luxfer prizma Rt.-t közölte közreműködőként, ugyanakkor a „falconnier" üvegtéglákból alkalmazott üvegfülkékről is írt 1907-es cikkében. Ezek beszerzési forrása valószínűleg a bécsi S. Reich & Co. cég lehetett, Magyarországon elsősorban vagy kifejezetten funkcionális indokkal, vagy extravagáns helyeken alkalmazták, ilyen volt Korb Flóris és Giergl Kálmán Királyi bérháza vagy Lechner Ödön Postatakarékja.[839] A „falconnier" használata az iskolaépületen arra enged következtetni, hogy Hegedűs nem riadt vissza a nóvumok felhasználásától. A további közreműködő cégek, mesterek és iparosok listáját a lábjegyzetben olvashatjuk.[840] **75. kép, 76. kép**

A telek 1549 m^2 területű,[841] az épülettömb fordított C alaprajzzal rendelkezik. Az első tervek 1904. márciusára, a továbbiak feltehetőleg 1905. áprilisára datáltak.[842] A pusztán 29,62 méter hosszú főhomlokzat két oldalrizalittal tagolt, melyeken a fiú- és leányiskolai bejáratokat helyezte el a tervező (balra a lányokét, jobbra a fiúkét a tervek és az archív képek szerint), e

[839] DÁVID Gyula: Az üvegtégla tündöklése. *Ars Hungarica* 2022, 48. évfolyam, 3. szám, 329-338.

[840] Lásd: HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. Építő ipar, építő művészet 8. sz. 1907. február 24., 68-69. illetve HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 26. Az iskola építkezésének föld-, kőműves-, és elhelyező munkái Szentpály József, az ácsmunka Friedrich Jakab nevéhez fűződik. A tetőfedés Hatschek L. „eternit művek", a bádogos alkotások Zellerin M. féle Rt. munkái voltak. A vasgerendákat a Vasgerenda árusító Rt-től., a Rabitz falazatokat Biehn Jánostól szerezték be. A vasbeton mennyezetek a Herkules cég (Székely és társa), a fa és lapburkoló munka Schillinger Zsigmond neve alatt futottak. Parafamunkákat a Parafakőgyár Rt. szállított, a linóleumburkolást két cég, az Elsinger M. J. és fiai illetve Békés és Klein végezte. Az azbeszt padlómunka fele-fele arányban „Doloment" és „Legnolith" anyagokból készült, előbbi a Kovács és Szalai, utóbbi a Lukács és Meitner cégekhez kötődik. A lakatosmunka Heil Vilmos, a mázolómunka Fischer és Hartmann, az egyedileg tervezett bútorok a Feiwel Lipót utódai cég munkáját dicsérik, a teljes tornatermi berendezés Koperniczky Pálhoz kötődik. A szellőztető és ajtócsukók szállítója a Pick Ede utódai cég, a mennyezeti szellőztetők Leibow Leon cégének munkái. A háztartási konyhában látható emailfestés (zománcfestés) Lutz Ede és társa alkotása, a további szobafestő munkák Brenner A. nevéhez köthetők. A vízvezetékek és a csatornázás Bogdány és társa jóvoltából készültek el, az olajjal szagtalanított vizeldék László Ferenchez voltak köthetők. A légszeszvezetékek szállítója a Budapesti légszeszgyárak, a világítótesteké a Magyar lámpás-árugyár, az „Auer-lángzók"-at pedig a Magyar Gázizzófény Rt.-től szerezték be. A teherfelvonó és kályhás munka a Kovács és Szalay céghez, a takaréktűzhelyek Ehrlich Ferenc nevéhez kötődtek. A villanycsengőkért Hirschl és Társa, a kárpitosmunkákért Herman Ödön felelt.

[841] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 22.

[842] Számos tervről hiányzik a datálás, de ez a két dátum nagyjából segít a tervek elkészültét időben elhelyeznünk.

bejáratok homokkő utánzatú műkőből készültek.[843] A rizalitok mintegy toronyszerűen keretezik az épület homlokzatát, és a középső épületrésztől való ritmikai eltérést a funkciója eredményezi: itt kaptak helyet a lépcsőházak.[844] A kapuzatok kiemelését az ismétlődő szirommotívumok révén, valamint a két oszlop tetején elhelyezkedő fejezeti funkcióban szereplő leány és fiú plasztikái által érte el az építész. A bejáratok Kosztolányi Kann Gyula korábbi, Mányoki úti műterembérházának kapumegoldására rímelnek. A két rizalit által közrefogott, hattengelyes visszaléptetett középső épületrészen kerültek kialakításra a tantermek, és a tervező célja az volt, hogy a „visszább húzott" homlokzati rész által több fény jusson a szűk utcában elhelyezett épület utcai ablakokkal rendelkező tantermeibe. Ezt az alaptípust a későbbiekben Lajta is alkalmazta a szintén zártsoros beépítésű Vas utca viszonylag szűk terében a VIII. kerületi felső kereskedelmi iskolája tervében.[845] A homlokzat az építészeti tagozatokat tekintve tengelyesen szimmetrikus, és egyfajta axialitás jellemzi a szimmetriatengely felé haladva.[846] Mindezt hangsúlyozza a lechneri gyökerű téglaszalagos motívumok pártaszerű kiképzése. Az iskolák között hasonló homlokzati rajzzal rendelkezik a Baumgarten Sándor és Herczeg Zsigmond építészek által 1902-ben tervezett Erzsébet nőiskola (ma Teleki Blanka Gimnázium). E példától eltérően Hegedűs Ármin legnehezebb feladata az volt, hogy itt zártsoros beépítésben kellett gondolkodnia, és a szűk hely miatt látványos tetőmegoldás sem volt ésszerű. Így az iskola egyfajta pártázatos-ornamentális díszítést kapott a főpárkány szintjén. Az ívelt téglaszalagok csipkeszerű szegésre is emlékeztetnek, ez a motívum a nagyjából ugyanekkor készült Török-Bankházon is megjelenik.[847] A téglaszalag nem csak „elszabadult", hullámmotívumokban, hanem az ablakok – a szecesszióban oly nagyon kedvelt néhol többszörös – keretezéseiben és osztópárkányként is megjelenik, például a földszint felett. Az első és második emeleti ablakcsoportok téglaszalagos összekötésével a vertikalitást igyekezett hangsúlyozni a tervező, egyrészt kiegyensúlyozni a horizontális osztópárkányokat, másfelől egyfajta grandiózusságot kölcsönözni az épületnek még ebben a szűk utcában is. Az archív képek tanúsága szerint a főhomlokzatra kerülő alagsori ablakok előtt díszes kovácsoltvas rács és hullámzó lábazat szerepelt 1907 körül.[848] **68. kép, 69. kép**

[843] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 26.
[844] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79
[845] CSÁKI Tamás (szerk.): *Lajta Béla 150. Budapesti épületsorsok*. Kiállítási katalógus. BTM, Budapest 2024, 143. a továbbiakban CSÁKI 2024
[846] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79
[847] DÉRY Attila–MERÉNYI Ferenc: Magyar Építészet 1867-1945. Urbino Kft., Szekszárd, 2000, 103. a továbbiakban DÉRY–MERÉNYI 2000
[848] Lásd: HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő Ipar, építő művészet*, 7. szám, 1907. február 17., 57.

A dekorációt nem csak a párkányzaton hullámzó téglaszalagok és sziromformájú összetett ablakok, hanem a vakolatok és a mozaikok játékos foltjai eredményezik. A ritmusért és az egységért a tiszta és a dekorált falfelületek egymásnak való válaszolgatása felel: a téglaszalagok összekötnek, a tiszta felületek pedig a túldíszítettséget ellensúlyozzák. A földszint felett végigfutó mozaikfríz, illetve a többi emelet mozaikdíszei utalnak az iskolai rendeltetésre: a frízen játszó gyerekeket és iskolai jeleneteket láthatunk, de a homlokzat többi részén népi szűrminta-díszítéseket és az iskolai szertár kellékeit is felismerhetjük.[849] A Vajda Zsigmond[850] által tervezett és Róth Miksa által kivitelezett mozaikok a gyermekélet jeleneteit ábrázolják: a lányok „oldalán" olvasó, éneklő, hímző, fonalat gombolyító, a fiúk oldalán sportoló, nemzeti lobogó előtt éneklő és katonásdit játszó, olvasó és a tudományokban elmélyülő, vonalzót és földgömböt tartó diákokat láthatunk, középen pedig a két nem összefogódzva szembekötősdit játszik. E jelenetek hátterében és témájában is megjelennek a nemzeti motívumok, a lányok a szózat első sorait hímzik vászonra.[851] Ezeken felül szerepelt a Főv.Ált.Isk. felirat a homlokzat közepén, a második és harmadik emelet között, illetve a két rizaliton ma láthatóak a főváros mozaikból elkészített címerei is (ez az 1970-80-as évek fotóin nem szerepel.)[852] Ugyanez a gondolat a belső terekben is visszaköszön: a népi ornamentika, a makkot szorongató mókus, a falakon, mennyezeteken és ajtókon megjelentő szívalakzatok,[853] illetve a madár- és gránátalmamotívumok stb. a játékosságért felelnek. Az épület eredeti tervrajzain ceruzás ornamentális rajzok tömkelegét láthatjuk, így ezek részben mindenképpen az építész útmutatásainak tekinthetjük – már ami a témát illeti. Ezeken a rajzokon egyébként az egyes díszítendő felületek és az üres síkok egyensúlyát úgy tudta kikísérletezni, hogy a szimmetrikus homlokzat egyik részét díszítette, a másikat nem, vagy egy-egy felületnek, csak egy részét díszítette. A tervek mellé nem egyszer rövid kommentárokat, mondatokat tűzött, gyakran firkált, satírozott a felületeken.[854] **70. kép, 78. kép**

Gerle János *Századforduló – A mi Budapestünk* című könyvében találóan „*egyetlen gazdag mintázatú, óriási hímzett kendő*"-höz hasonlítja a főhomlokzatot,[855] Bede Béla szerint pedig mintha a rajzok Brueghel gyermekjátékainak négyszáz évvel későbbi újraértelmezései

[849] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79

[850] Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa, többek között az Országházban számos alkotása található.

[851] GERLE János–LUGOSI László: A szecesszió Budapesten. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999, 42-45. a továbbiakban GERLE–LUGOSI 1999

[852] Ld: BFL XIV. 243. c.1.050. Hegedűs Árminra vonatkozó fotók Gerle János hagyatékából valamint FSZEK BGY Mészáros Lajos fotója 1984-ből.

[853] A szív Hegedűsnek kedvelt motívuma volt, többek között előfordulnak a Pösztyéni Irma fürdő fa ajtajain vagy a Gellért fürdő számos épületplasztikáján is.

[854] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79

[855] GERLE János: *Századforduló - A mi Budapestünk.* Városháza Kiadó, Budapest, 1997, 36.

lennének.[856] A mozaik későbbi párhuzama az egykor Aréna Utcai Leányiskola és Lehel Utcai Fiú Népiskola néven 1909-1910 között épült, Balázs Ernő által tervezett épület fríze, melyet Kernstok Károly tervezett, és igencsak rokon a Dob utcai iskolával, talán annak egy még „szabadabb" továbbélése (például a hógolyózó és hóembert építő diákokat említeném).[857] Egy átdolgozottabb felfogású, kerámiából készült, hasonló tematikájú változata a Vágó testvérek 1909-es Késmárky és Illés játékkereskedésének (Árkád Bazárjának) archív felvételein látható felső fríze és a bejárat feletti motívumai.

Az udvari homlokzatra is alapvetően a hármas tagolás jellemző, ám a külső homlokzattal ellentétben itt a homlokzat teljes síkja egyenrangú, szimmetrikus tagolás jellemzi a felületet ma. (Az archív képeken látható ugyan mozaikdíszítésre hasonlító minta a legfelső emeleten, de ha létezett is ilyen, az emeletráépítéskor eltűnt.) A fejezetek az utcai homlokzathoz hasonlóan szalagos díszűek, a tagozatok közt szívre, vázára, koszorúra, illetve csomóra emlékeztető sík motívumok helyezkednek el.[858]

Az épületbelső faragott oszlopfőit, falicsempéit és jellegzetes szecessziós nyílászáróit a mai napig viszonylagos épségben megőrizték. A szecessziós szívmotívum, a sík felületek negatív-pozitív játéka a Lechner Ödön által tervezett iparművészeti múzeum belső kiképzésén is megjelent már korábban. Az épület belső stukkódíszítése a Kőrössy Albert Kálmán által 1909-ban befejezett iskolaépületben is hasonló (ma Kölcsey Gimnázium). Mind az archív képek tanúsága szerint,[859] mint Hegedűs Ármin saját épületleírása szerint igen igényes belső berendezéseket és díszítéseket kapott az iskolaépület. A fűtést szabályozó beosztott például a folyosói falakba beépített hőmérőkön keresztül ellenőrizhette a hőmérsékletet a tantermekben,[860] a kályhák egyébként szintén a falba beépítettek voltak, a tüzelést a folyosóról oldották meg, és a terem felől csak zöld kályhacsempéket láthattak a diákok.[861] A lemosható zománcfestés felett a termekben népies mintájú ornamentális frízt láthatunk az archív képeken, (a lányok termeiben pl. varrottas-mintákat),[862] és a bútorokat díszítő festés is mintha Huszka József mintagyűjteményéből származott volna. A belmagasság átlagosan négy méter körül

[856] BEDE 2012, 51.
[857] A Dózsa György út 136. alatt álló Intézmény mai neve Budapest XIII. kerületi Ének-zenei és Testnevelési Általános Iskola.
[858] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79
[859] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 28.
[860] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 26.
[861] HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő ipar, építő művészet* 8. sz. 1907. február 24., 68-69.
[862] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 24.

volt.[863] Az archív képeken felfedezhető, hogy a diákok székein és asztalain felül faragott keretű beépített tábla, rátétmintás tanári asztal és szekrények tették otthonossá a tantermeket. A termek bejáratai mellett a gyermekek magasságát ellenőrizendő, egy díszes „métermérték" is elhelyezésre került. Egy ilyet a vakolat alatt megtaláltak, és ma is őriznek az iskolában. Ezen kívül a mennyezeten az égtájakat feltüntető díszes rozetta is került minden terembe.[864] Az alagsorban háztartási tankonyha, étkező és egyéb kiszolgálóhelyiségek kaptak helyet, és külön érdekesség, hogy fajansszal burkolt fürdőhelyiségeket is terveztek ide.[865] A földszinten a két iskolaigazgató és tantestületi szobája, valamint három fiútanterem, az elsőn hét leánytanterem, öt fiú és további két lánytanterem állt rendelkezésre. Különleges és nagyméretű tantermeket helyeztek el a harmadik emeleten (két további fiútantermet leszámítva, amelyek szintén itt kaptak helyet).[866] Az egyik ilyen nagyméretű oktatási helyiség a tornaterem (és egyben tölgyfa karzattal ellátott díszterem) ma is viszonylagos épségben fennáll, élmény lehet ilyen környezetben mozogni. A padlástérbe is benyúló terem 7,5 méteres impozáns magasságúnak számított, és külön hangsúlyt fektettek a jó hangszigetelésre, hogy az alatta lévő termekben ne zavarja a tanítást a tornázás zaja.[867] A tornaterem mellett egy nagyméretű (80 m^2-es) világos rajzterem is kialakításra került itt.[868] A folyosókon is lemosható festést alkalmaztak (1,6 méter magas olajzöld színűt), de a lépcsőházakban fajanszlapok (1,3 méter magasságban világossárga színű, sötétkék szegéllyel) feleltek a tisztasági előírások betartásáért.[869] A folyosói padlóburkolatok részben cementlapokból, részben öntött műkőből, és a lépcsők haraszti mészkőből készültek.[870] A belső még jobb megvilágítására szolgáltak a mellékszárnyakon kialakított világítóudvarok. Ezen kívül a falakba „falconnier" üvegtéglákat építettek a folyosói oldalon, hogy onnan is kapjanak fényt a tantermek[871] (ezekből ma már egyet sem láthatunk az épületben). A homlokzati szárnyon a folyosó a sötétebb udvari részen kapott helyet. Ez

[863] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79
[864] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 24.
[865] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 25.
[866] BFL XV. 17. d. 328 KT i 79
[867] HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő ipar, építő művészet,* 8. sz. 1907. február 24., 68-69.
[868] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 24-25.
[869] HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő Ipar, építő művészet*, 7. szám, 1907. február 17., 57-58.
[870] HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 24.
[871] HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő Ipar, építő művészet*, 7. szám, 1907. február 17., 57-58.

„megfordul” a belső, a bérházak felé beépített épületszárnyaknál, mivel ott az udvar volt a fényesebb. Így az udvari szárnyban a termekbe természetes megvilágítás érkezik az udvarról, így ott a folyosók esnek a szomszédos épületek és a kevesebb fényt nyújtó világítóudvarok felé. A földszinten, az udvarról megközelíthető gondnoki lakást is kialakítottak, ez előtérből, hálófülkés nagy szobából, konyhából, éléskamrából és egy illemhelyből állt. Az épület kisméretű telkének és belső udvarának kiegészítése végett a harmadik emelet feletti tetőteraszra 200 m^2-es játszóteraszt tervezett Hegedűs Ármin.[872] Ezt a példát később még többen is mintául vették, 1912-ben befejezett Mária Terézia (ma Horváth Mihály) téri iskolaépületén Almási Balogh Lóránd is ilyet tervezett, de 1911-ben Baumhorn Lipót is ezt alkalmazta a Csata utcai fiiskolánál. **71. kép, 72. kép, 73. kép, 74. kép, 77. kép**

Az épület történetéhez hozzátartozik, hogy az első világháború alatt hadikórház működött itt. 1927-ben korszerűsítették a fűtést, ekkor cserélték le a bútorzatot is újakra. 1943-ban légoltalmi tervek készültek, a földszintet háborús célokra használták, sőt az alagsori titkos óvóhely (összeköttetésben állt több környékbeli óvóhellyel) is aktív használatban volt. 1944-ben több belövés és találat érte az iskolát, 1945-ben ezért renováltatták a háborús károk után.[873] A nagy tanulólétszám miatt a tetőn elhelyezett játszóterasz megszüntetésre került, az udvar felőli részen egy negyedik emeletet is felhúztak, az 1960-as években. 2011 óta az Erzsébetvárosi magyar-angol két tanítási nyelvű általános iskola és művészeti szakgimnázium székhelye, 2017-ben teljes külső-belső rekonstrukción esett át az épület.[874]

Újpesti MÁV internátus tervpályázata (Bp. IV., Baross utca), 1908

Az *Ifjúság* jeligéjű tervvel pályázott Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik[875] az újpesti MÁV internátus megmérettetésén.[876] A terv megvételben részesült.[877] Az internátus vegyes funkciójú épületét Újpesten a Baross utcába tervezték elhelyezni, melyben a vasúti társaság alkalmazottainak gyerekei részére tantermeket és kollégiumot egyszerre alakítottak volna ki (120 középiskolás és 80 főiskolai tanulónak). A kiírás szerint három épület látta volna el ezt a funkciót: egy fő-, egy gazdasági- és egy kórépület formájában. Az egyes épületek helyiségeire vonatkozóan pontos elképzeléssel írták ki a pályázatot. Így a főépületben a szokásos lakó-és

[872] HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő ipar, építő művészet,* 8. sz. 1907. február 24., 68-69.
[873] https://www.erzsebetvarosiiskola.hu/?page_id=85, Letöltve: 2025. január 17. 15:21.
[874] BUKOVSZKI Péter: Mesélő épület – Megújult a város egyik leszebb iskolája. *Heti Válasz* 2017. január 19., 38-39.
[875] A terv közlésénél nem tüntették fel Bőhm Henrik nevét, de a többi leírásban igen. Lásd: *Magyar Építőművészet* 1908., 6. évfolyam, 8. szám, 19-20.
[876] *Magyar Építőművészet* 1908. 6. évfolyam, 10.szám, 31.
[877] *Építő Ipar* 1908. július 12., 32. évfolyam, 28. szám, 285.

kiszolgáló helyiségeken kívül zene-, olvasó-, rajz- és dohányzószoba, valamint játszóterem, és 30 fő befogadására alkalmas fürdő is szolgálta volna a lakókat. A gazdasági épületben az étkezések, műhelymunkák, vasalás zajlott, a kórépületet pedig orvosi és betegszobákon kívül hullakamra elhelyezésére kellett megtervezni. A fő- és gazdasági épület fűtött folyosós összekötését, házitelefon felszerelését, a burkolatokat, illetve a hűtés-fűtés ismérveit is pontosan kikötötték. Mai ismeretünk szerint az épület sosem készült el. **79. kép**

A bírálat 1908. május 27-én zajlott le, a bizottság tagjairól nincsen tudomásunk. Az első díjat „*Levegő és világosság*" néven Kotál Henrik szerezte, a második „*Szárnyaskerék*" álnéven Fleischl Róbert lett, a harmadik díjat „*Vasutas ifjaknak*" névvel Sebestyén Artúr kapta meg. Az első díjas terv L, a második és harmadik díjas H alaprajzzal készült.[878] Sebestyén tervét lechneri ihletésűnek tartották – ami nem meglepő, épp ekkor közös irodát működtettek Lechnerrel.[879] Hegedűs és Bőhm terve nagyjából U alaprajzú volt, homlokzatát tetszetősnek, de „túlmonumentálisnak" ítélték. Az építési programtól eltérően a főépület oldalszárnyait háromemeletesre tervezték, ezért első körben kiselejtezték, de végül mégis megvételre javasolták a rajzokat. A helyiségek elhelyezése, a funkciók tökéletes elválasztása miatt célszerűsége miatt dicséretet kaptak az építészek, de a gazdasági helyiségek megvilágításával és szellőztetésével kapcsolatban kritikákat fogalmaztak meg.[880]

Hegedűs és Bőhm terve kapcsán az alaprajzot a fő-és gazdasági épületről ismerjük, a homlokzatot csak a főépületről közölték. A folyosók mindenhol a kevésbé világos udvarokra néztek volna, az alaprajz szimmetrikus felépítése ésszerű és átlátható használatot tett volna lehetővé. Mind az alaprajz, mind pedig a homlokzat szinte *cour d' honneur*-ös, kastélyokra emlékeztet, utóbbin a főbejárati tömb manzárdtetős megoldásával, két emeleten keresztül tartó pilasztereivel, a főbejáratot jelző szoborcsoportok tervével, valamint terméskő lábazattal grandiózusnak mondható. A második emeletet az egész főépületen keresztül koronázópárkány zárja le, a két oldalszárnyban e fölé még egy emeletet emeltek, a középső tengelyeken pedig két toronyszerű saroképítmény, valamint az intézmény elnevezése és címerek elhelyezésére alkalmas oromzati mező került.[881] Stílus szempontjából nehéz kategorizálni a terveket, terméskő lábazata és osztott, kazettás ablakkiképzései az építészpáros 1910-es évekbeli szecessziós jellegű hotelei mellé illeszthető, de azok dekoratív részletei mintha hiányoznának a robosztus tömbszerű épület kiképzéséből.

[878] *Magyar Építőművészet* 1908., 6. évfolyam, 8. szám, 8-27.
[879] BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái". *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2022, 3. szám, 66.
[880] Az újpesti máv. Internátus pályatervei. *Magyar Építőművészet* 1908., 6. évfolyam, 8. szám, 8-27.
[881] *Magyar Építőművészet* 1908., 6. évfolyam, 8. szám, 19-20.

Színházak, kulturális létesítmények

A Hegedűs-Bőhm életpálya nem bővelkedik a kulturális épületek tervezésében, az iskolákat leszámítva összesen hét olyan ismert munkájuk van, amely ebbe a típusba sorolható. Az azonban elgondolkodtató, hogy miért az összes mű a legtermékenyebb, szecessziós érájukban született – a válasz talán az lehetett, hogy ebben az időszakban mertek olyan újító szándékkal tervezni, amely egy ilyen speciális műfajhoz szükséges. Az is figyelemre méltó, hogy a tervek közül összesen két budapesti és öt vidéki épület található, és még ennél is érdekesebb tény, hogy napjainkra a két tervben maradt épületet leszámítva az öt megvalósult munkából csupán egy áll. Ez természetesen köszönhető részben az épülettípus mozgalmas és szerteágazó, sokat változó jellegzetességeinek is, mint például a moziépületek a század elején gyakori efemer arculata, ugyanakkor elképzelhető, hogy kvalitásuk és városképi illeszkedésük sem volt tökéletes.

A színházak épületeinek ókortól napjainkig tartó ívéről azért felesleges beszélnünk, mert Hegedűs és Bőhm épületei nem tartoznak a klasszikus színházak közé. A korai reneszánsz palotákban berendezett, majd az opera megjelenésével a zenekarok férőhelyeinek biztosítására U alakúvá terebélyesedő nézőtér, vagy a 18. századra megjelenő páholysorok nem jellemzőek alkotásaikra.[882] Munkásságuk nem nagyon hasonlítható össze Fellner és Helmer osztrák színházépítők számos hazánkban megvalósult épületével sem,[883] talán az egy trencsénteplici hangversenyterem és színház tervét leszámítva. Sokkal közelebb állnak az épülettípus változásainak ahhoz az állomásához, amikor a filmszínházak a kezdeti kávézók majd mutatványosbódék világából önálló épületté válik, de még nem a nagyreprezentáció helyszínévé.[884] Hegedűs és Bőhm épületeiben egyszerre jelen vannak az egyszerű csarnoktér mellett a klasszikus színház-szimbólumok és a modernséget jelentő, korszerű reklámfelületek elhelyezésére alkalmas felületek is. Mind az újpesti és a pöstyéni színház, valamint a pöstyéni és a trencsénteplici mozgóképszínház ezen a fejlődési vonalon áll, és stilárisan talán a Vágó fivérek 1909-ben átadott Városligeti színházának[885] épületével rokon.

---

[882] PEVSNER 1976, 63-90.

[883] CSÁSZÁR 1995, 70. (Szinnyai Katalin a szakirodalomban elterjedt 48 színházépületet említ, illetve Juhász Gabriella is ennyi megépült színházat sorol fel, ám kitér a tervekre is, amelyekből ennél is több készült.) Vö: JUHÁSZ Gabriella: *Ferdinand Fellner és Hermann Helmer magyarországi színházépítészete*. Disszertáció. PPKE-BTK, Budapest, 2024, 6., 36. illetve 226-227.

[884] CSÁSZÁR 1995, 77-78.

[885] Vágó László és József épülete 1908 és 1909 között épült fel. Lásd: BUDAI T. Ildikó: Milyen volt a régi Városligeti Színház? PestBuda 2016. augusztus 4., forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20160804_milyen_volt_a_regi_varosligeti_szinhaz, letöltve: 2026. július 12. 08:10

A csáktornyai kaszinó épülete – a tervek és az egykori enteriőr ismeretének hiányában nehezen kategorizálható, ugyanakkor egyszerű kultúrterem kiképzése valószínűsíthető. Az egyetlen ma is álló Hegedűs-Bőhm kulturális építményként annak reprezentációs szerepe, városképi jelentősége a kiemelendő, nem annyira a műfaji különlegessége. A fővárosi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet terveinek pályázaton megvételt nyert rajzai a könyvtár-épülettípusban járatos, a nyilvános könyvtár új, aktuális problémakörét ismerő tervezőkre utal.

Csáktornyai kereskedelmi kaszinó (Čakovec, Trg Republike), 1904

A Csáktornyai Kereskedelmi Kaszinó épületét 1904-ben tervezte Bőhm Henrik.[886] Az épületen látható horvát és angol nyelvű tábla szerint Horváth Ödön tervezte 1903-1904 között,[887] de az is előfordul, hogy a forrásokban Lechner Ödön neve szerepel.[888] Néhány írás Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik közös munkájának tartja.[889] Az épület emelését több forrás is 1903-1904 közé teszi.[890] A kivitelező valószínűleg a csáktornyai Valent Morandini (1835-1918) építőmester volt, akinek a nevéhez több helyi épületet is köthetünk.[891] **80. kép**

Az intézmény a város egy kiemelkedő pontján, a sétálóutca végén kiöblösödő téren áll, ahonnan a park is könnyedén elérhető. A földszintes épület hullámzó orompárkánya körbefut, a főhomlokzaton kétoldalt egy-egy enyhén előreugró rizalit található. A kettes- és hármas csoportosítású ablakok közeiben fehér korongokkal és szecessziós nőfejekkel dekorált lizénák húzódnak végig. A téglaszalagokat néhol virágszirmokra vagy csomókra emlékeztető burjánzás jellemzi, másutt egyszerűbb formában jelentkeznek: többszörös keretbe foglalják az ablakokat. Ezek a motívumok több ebben a korban született Bőhm (és Hegedűs) épületen is visszaköszönnek,[892] például az Erzsébetfalvi községházán, vagy a Flórián téri üzletházon is. Ugyan a főhomlokzat teljesen szimmetrikus, az oldalsó és hátsó homlokzatokra mindez nem jellemző. A bejárat a hátsó homlokzaton kapott helyet: az épület méreteihez képest nagy háromszárnyas ajtóval, valamint egy három lépcsővel megemelt kis terasszal. A keleti homlokzaton egy mellékbejárat látható: egy szecessziós ízlésű szervízajtó formájában. Az

[886] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[887] Csáktornya, Információs tábla az épület falán.
[888] *Népújság* 2001. április 12., 14. szám, 10.
[889] *Magyar Építőművészet* 1984, 33. évfolyam, 4. szám, 64.
[890] DAMJANOVIĆ, Dragan: Architectural Links between Hungary and Croatia in the 19th century. In: *Ars et Virtus. Croatia-Hungary: 800 Years Of Shared Cultural Heritage*. Klovićevi dvori Gallery, Hungarian National Museum, Zagreb, Budapest, 2020, 251. a továbbiakban DAMJANOVIĆ 2020
[891] HRUSTEK SOBOČAN, Maša–ŽVORC, Maja–TISAJ, Jelena: „*Večernji soirée: Fin de siècle u Čakovcu*". Muzej Međimurja Čakovec, Čakovec, 2015.
[892] BEDE 2012, 340.

archív felvételeken felfedezhető, hogy egykor indás vasalattal ötvözött szecessziós előtetővel rendelkezett ez a bejárat. Az esőcsatornák bádogosmunkái és a tető kúpcserepei is egyedi és különleges munkák. A magyaros lechneri szecessziós épülettel Dragan Damjanović szerint az építtetők szándékosan a város magyar jellegét akarták hangsúlyozni.[893] Az épület belső tereiről nem ismerünk archív felvételt, de azt tudjuk, hogy a század elején játékterem, kártyaszoba, olvasó- és táncterem kapott benne helyet.[894] **81. kép, 82. kép**

A kaszinó történetéről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a kezdetektől a város kulturális intézményeként működött. A gazdag polgárság kedvenc találkozóhelye volt,[895] ahol akár minden este összejöttek egy kis beszélgetésre, kártyázásra.[896] Az intézmény alapítása 1885-re tehető,[897] ezek után szerteágazó hírekben jelent meg a kaszinó. 1894-ben fogadták Kossuth Lajos holttestét, valamint koszorút készíttettek a sírjára.[898] Ezen felül is számos adomány, gyűjtés kötődött az intézményhez.[899] Az 1905-ös táncmulatsággal egybekötött, több mint száz vendég részvételével zajlott jubileumi ünnepség ad némi hangulatleírást a helyről és az intézményről is: *„Este 8 és fél órára már egészen megteltek a kaszinó termei tagokkal és azok hozzátartozóival. Az ünnepély diszbeszéddel kezdődött, melyet Wollák Rezső ügyvéd, a kaszinó háznagya mondott. Beszédében vázolta a kaszinó történetét, és felemlítette azokat az okokat, melyek az egyesület létrehozóit 20 év előtt a kaszinó megalakítására késztették. A cél egy mindenben társadalmi harctól ment kedélyes baráti otthon megalapítása volt. Hogy e célt a kaszinó megalakulása óta hűségesen szolgálta is, mi sem bizonyítja jobban mint azon örvendetes tény, hogy ma, 20 év után is él és virágzik és folytonosan fejlődik.”*[900] 1908-ban kibővítették a tevékenységüket, a hazafias nevelést tűzték ki célul, és többek között tervezték, hogy magyar nyelvű lapokat készítenek és terjesztenek.[901] A második világháború után az épület szakszervezeti székház lett, 1968-86 között pedig közkönyvtárként működött.[902] 2012-

[893] DAMJANOVIĆ 2020, 251.
[894] BEDE 2012, 340.
[895] BEDE 2012, 340.
[896] RADICS Viktória: Meggyötörtjeim. *Múlt és jövő* 2021, 32. évfolyam, 4. szám, 111.
[897] A 20 éves jubileumot 1905. február 18-án ünnepelték. Ld: A csáktornyai kereskedelmi kaszinó. *Zalamegye, Zalavármegyei Hírlap* 1905. február 26., 5.
[898] Kossuth Lajos halála. *Pesti Napló* 1894. március 30., 1.
[899] Például 1887-ben iskolások ruházkodását valamint szegény özvegyasszonyokat támogattak, lásd: A csáktornyai kereskedelmi kaszinó. *Zalamegye* 1888. január 1., 7. évfolyam, 1. szám, 6.; 1900. decemberében egy készülő Vörösmarty-szobor alapjára adományoztak, lásd itt: *Budapesti Napló* 1900. december 6., 5.; 1909-ban egy Szicíliai katasztrófára rendeztek gyűjtést, lásd itt: *Budapesti Hírlap* 1909. január 21., 17. szám, 7., 1917-ben a Csáktornyai állami elemi népiskola szegény tanulói számára küldtek pénzt, lásd itt: *Állami Elemi Népiskola iskolai értesítője.* Csáktornya, 1917, 3.
[900] A csáktornyai kereskedelmi kaszinó. *Zalamegye, Zalavármegyei Hírlap* 1905. február 26., 5.
[901] *Budapesti Hírlap* 1908. január 19., 17. szám, 6. Erre később több gyűjtés is alapult, lásd: *Magyarország* 1908. február 2., 35.
[902] Csáktornya, információs tábla az épület falán.

ben a Független Horvát Szakszervezetek Szövetségének székháza (Savez Samostalnih Sindikata Hrvatske) otthonaként funkcionál.[903]

Újpesti Éden Színház (Bp. IV., István út), 1908

Az Újpesti Éden színház épülete ma Újpest Központ metrómegálló felett állna, az archív képek tanúsága szerint valahol az István út 10-es számú házzal szemben. 1905-ben Lányi Emil kereskedő saját telkén tervezett emeltetni egy színielőadásokra is alkalmas moziépületet.[904] Az 1907-es évből tudunk egy Lányi Ernőtől eredő mozgófényszínházra vonatkozó építési engedélykérésről.[905] **83. kép**

Ha hihetünk az újságcikkeknek, 1908. április 18-án nyílt meg az intézmény[906] az István út és az Árpád út sarkán Éden Színház néven. A mozi és színielőadások tartására egyaránt megfelelő terem tervezője Bőhm Henrik volt. A helyiség nagy befogadóképességű, de a színpad viszonylag kicsiny volt. Az épület homlokzatát dekoratívnak tartották,[907] valamint „*színházi vonatkozású domborművekkel ékitett, igazán szép mennyezete adott értéket*.”[908] Sajnos erről a mennyezetről egyelőre nem ismerünk felvételt. Holitscher Zsigmond és Társa szállított az enteriőrbe berendezéseket.[909] A színház a vurstlik világából kinövő színházak és mozik épületéhez hasonlóan valószínűsíthetően igénytelenebb nagy „sátor jellegű” csarnoképület volt, kiemelt homlokzattal, amely a becsalogatást és a reklámok elhelyezését lehetővé tette. Az állandóra emelt épületek közül párhuzama az 1908-ban megépült városligeti The Royal Vio (Dénes [Sternberg] Rezső által tervezett) épülete, mely az Édenhez hasonlóan színműveket és mozgóképeket egyaránt bemutatott, de a ténylegesen sátorként funkcionáló korábbi mozik példája is hathatott rá, például a vadnyugatias homlokzatú ún. Sárik-mozi.[910]

1911-ben nyílt meg ugyanebben az épületben Papir Sándor vezetésével az Újpesti Népszínház, ezt már májusban átalakították.[911] Főleg a belső tereket kívánták megújítani, így a homlokzatot és a művészi kiképzésű mennyezetet nem érintették. Az új évadra, szeptemberre

[903] BEDE 2012, 339.
[904] GERBER Alajos: Emlékek Újpest színházi múltjából. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 374. a továbbiakban GERBER 2007
[905] Habár az irat ma nem található, valószínűsíthetjük, hogy ekkor elkezdődött az építkezés. Lásd: Tárgymutató az 1907-es évre. Lásd: BFL V. 675. c. 1170, 26723-as bejegyzés
[906] ALPÁR 1999, 28.
[907] Az Ujpesti Népszínház. *Pesti Hírlap* 1911. július 16., 7.
[908] Az Ujpesti Népszínház. *Pesti Hírlap* 1911. július 16., 7.
[909] *Elektrotechnika* 1911. január 15., 4. évfolyam, 2. szám, 5.
[910] SZALAI András: Moziépítészet. In: FEHÉRVÁRI Zoltán(szerk.): A budapesti mozi 100 éve. Kiállítás kísérőkötete. Ernst Múzeum, Budapest, 2001, 16-18. a továbbiakban SZALAI 2001
[911] Az ujpesti színházról. *Pesti Hírlap* 1911. május 4., 33. évfolyam, 104. szám, 8. illetve Népszínház Ujpesten. *Magyarország* 1911. május 26., 18. évfolyam, 123. szám, 9.

elkészültek, a munkákat Szerenchy Géza[912] építész jegyezte.[913] A korábban többfunkciós épületbe nagyobb színpadot, öltözőket, a nézőtéren pedig páholyokat és középső erkélyt emeltek.[914] 1920-tól 1945-ig Blaha Lujza Színházként működött[915] olyan nevek fellépésével mint Páger Antal vagy Jávor Pál,[916] de játszott itt Jászai Mari és Blaha Lujza is.[917] Az épületet 1928-ban tűzveszélyesnek nyilvánították, de külön miniszteri vizsgálat után, kis javításokkal mégis tovább folyhattak itt az előadások.[918] 1939-ben veszélyesség miatt bezárták az épületet,[919] rabitzfalai ekkorra súlyosan megrongálódtak.[920] 1944-ben a színház berendezését a háborús körülmények miatt elhordták.[921] A második világháborút követően, 1947 tavaszán még megpróbálták renoválni, néhány előadást is megért, végül bezárták, majd lebontották.[922]

Az épület egykori homlokzatán összesen hat oszlop egy félköríves oromzatot tagolt. Középen két pár csonka oszlop nyújtott keretet a rajta és közötte helyet kapó plasztikáknak,[923] az oromzati mezők színházi tematikájú kőből készült domborműveket rejthettek, melyek pontos témája az archív képek alapján nehezen kivehető. Valószínűleg koszorúk és fénynyalábokat látszó fém rátétminták, valamint két félalakos női ábrázolás ágaskodik rajtuk. A pillérek tetején modern, hirdetések elhelyezésére és azok megvilágítására szolgáló kovácsoltvas díszeket láthatunk. A főbejárat felett és az oldalbejáratokon díszes üvegből és vasból alkotott előtető csalogatta a nézőket az épületbe. Az oszlopok kő lábazattal rendelkeztek, felettük körülbelül 2 méter magasságban szecessziós hullámdíszek futottak körbe. A főhomlokzat mögött egy fő- és két mellékhajóból álló csarnoképítmény sejlik fel, de az alaprajz ismeretének hiányában ezt csak gyaníthatjuk.

---

[912] Az ő neve a legtöbb esetben mint építőmester jelenik meg a szaklapokban: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet évkönyve* 12. évfolyam, Budapest, 1912, 119. (Ugyanakkor a Budapesti Czim- és Lakjegyzék az építészek között közli).

[913] Az Ujpesti Népszínház. *Pesti Hírlap* 1911. július 16., 7. Más forrás szerint ezt az átalakítást jegyezte Bőhm Henrik. Lásd: GERBER 2007, 374.

[914] Tizennyolc páholy, kétszázötven erkélyülés, hatszázhatvan földszinti ülőhely és kétszáz állóhely, összesen ezerkétszáz fő elhelyezését tervezték. Lásd: Az ujpesti NépszInház. *Budapesti Hírlap* 1911. május 26., 31. évfolyam, 123. szám, 8.

[915] Többszöri újpesti fellépése adta az ötletet, hogy róla nevezzék el a felújított színházat. Lásd: SZÖLLŐSY 2020

[916] SIPOS 2015, 62.

[917] SZÖLLŐSY Marianne: *Újpest Színházai.* 2020. január 6. Lásd: https://ujpest.hu/ujpest-szInhazai/#0, Letöltve: 2025. december 18. 19:37, a továbbiakban SZÖLLŐSY 2020

[918] *Magyar Hírlap* 1928. szeptember 13., 9.

[919] Lebontják az újpesti Blaha Lujza Színház épületét. *Magyar Nemzet* 1939. január 6., 13.

[920] SZÖLLŐSY 2020

[921] GERBER 2007, 374-375.

[922] https://ujpestiszemle.hu/2023/10/15/az-ujpesti-blaha-lujza-szInhaz-tortenete/, Letöltve: 2026. január 3. 9:09

[923] Az Ujpesti Népszínház. *Pesti Hírlap* 1911. július 16., 7.

Pöstyéni mozgóképszínház (Piešťany, Beethovenova), 1909

1909-ben készült el Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik terve alapján a pöstyéni fürdő mozi.[924] A mozi elődjét eredetileg Alpár Ignác nevéhez és az 1893-as dátumhoz kötik.[925] A Hegedűs-Bőhm épület a pöstyéni városi parksétány szélén a mai Beethovenova-n állt sokáig, 1956-os elpusztításáig.[926] A mozi történetének jelentős állomása volt Henny Porten színésznő jelenlétében a „*Meine Tante, deine Tante*" című filmjének vetítése.[927] Ezen kívül Erich Kästner német író *Három ember a hóban* című regényéből írt film világbemutatója is itt zajlott.[928]

Az épület alaprajza szabálytalan, téglalap alakú alaptömbjéhez a déli oldalon bejárati lépcsősor csatlakozik, és a főhomlokzat északi részénél egy ugyanilyen kiszögellés látható.[929] Ezek egyike a vetítőfülkét foglalhatta magában, ezen kívül egy csarnokszerű moziterem, valamint az ehhez csatlakozó pénztár, egy mosdó és egy szűkös kávézó is elhelyezésre került.[930] Az épület egyhajós nyeregtetővel ellátott tömegét a mozifunkciónak megfelelően kevés nyílászáróval látták el, oromzatának két oldalát szfinxszerű nőfejek díszítették a szecesszió jegyében. Ablakai és ajtajai felül csapott sarkú, trapézforma, egyedi szecessziós nyílászárók voltak (amelyek elterjedését sokan a finn Eliel Saarinenhez kötnek), és első példái az 1900-as évek körül jelentek meg.[931] Magyarországi adaptációjuknak az 1900-as világkiállítás finn pavilonja, az 1907-es *Moderne Bauformen* folyóirat három finn építészről szóló különszáma, az 1907-es Budapesti Szépművészeti Múzeumban megtartott összművészeti finn kiállítás vagy az 1908-as *Magyar Iparművészet* különszáma is lehettek közvetítői a személyes kapcsolatokon kívül.[932] **84. kép**

---

[924] Hegedűs Ármin műjegyzékében szerepel a mozi épülete. Lásd: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2. Továbbá: Gerle János: A magyar századfordulós építészet emlékei IV. Rész (Szovjetunió és Csehszlovákia). *Magyar Építőművészet* 1986. 35. évfolyam, 5. szám, 62. a továbbiakban GERLE 1986

[925] MIKUDÍKOVÁ, Mária: *Hegedűs és Bőhm Pöstyénben*. 2009. július 2., Lásd: https://epiteszforum.hu/hegedus-es-bohm-postyenben, Letöltve: 2025. november 15. 16:40 a továbbiakban MIKUDÍKOVÁ 2009

[926] OREKHOV, Andrei, 2023. május 13., lásd: https://art.nouveau.world/spa-cinema, Letöltve: 2025. augusztus 12. 17:12

[927] SÁNDOR Dezső: Henny Porten Pöstyénben megnézte a saját filmjét. *Prágai Magyar Hírlap* 1928. június 19., 4.

[928] Világhírű filmsztárok jelenlétében pünkösdkor nyílik meg Pöstyénben a nemzetközi színházi kiállítás. *Komáromi Lapok* 1936. május 30., 3.

[929] Lásd a Pöstyéni Fürdőigazgatóság 1937-es térképe, Polohopisny Plán néven.

[930] https://www.pic-piestany.sk/o-meste/pamiatky/detaily/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0102580, Letöltve: 2025. március 14. 15:30

[931] Például az Agronómusok Háza (Agronomitalo), Helsinki, 1901, Gesellius–Lindgren–Saarinen.

[932] Lásd: Gesellius, Lindgren uns Saarinen. *Moderne Bauformen: Monatshefte für Architektur und Raumkunst, 1907. 4. szám*; A finn pavilonról a hazai lapokban kevéssé emlékeztek meg. Lásd: CSÁKI Tamás: A finn építészet és az „architektúra magyar lelke". *Múltunk* 2006, 1. szám, 202.; A finn kiállításról és az azt megelőző látogatásról bővebben itt: PUSA, Erja: Akseli Gallen-Kallela biográfiája. *Ars Hungarica* 1983, 2. szám, 321. illetve

Pöstyéni színház (Piešťany, Beethovenova), 1909 körül

A pöstyéni színházat Bőhmhöz és Hegedűshöz kötik egyesek, de ez nem bizonyított.[933] Az biztosnak tűnik, hogy az építtető Winter Lajos volt.[934] Az épület egyébként nem szerepel egyik építész épületlistáján sem, ám mivel a listák nem teljesek, elképzelhető a szerzőségük. Hegedűs Ármin felsorolásaiban a pöstyéni épületek végén egy „stb." kifejezés érzékelteti mindezt. Több, 1920-as évekből származó térképen is látható a színházépület, amely a pöstyéni Kursalontól északnyugatra, a Gyógyparkban volt található. Az alaprajz főhajójához egy nagyon rövid keresztszárny csatlakozott.[935] A főhomlokzat a déli oldalon helyezkedett el, ahol egy háromkarú feljáró vezetett a kazettás faajtóhoz, melyen középen négy fokból álló lépcsősor, kétoldalt rámpa szolgált megközelítésre. A bejárati ajtó felett csigavonalas díszű, vaskonzollal alátámasztott, legyezőszerű, szecessziós hangulatú üvegtető állt, a hozzá illeszkedő geometrikus díszű kandeláberekkel. A bejárat két oldalán egy-egy téglalap alakú reklámmező szolgált plakátok és hirdetések kihelyezésére, felettük lapított oktagonális ablakok díszlettek. A homlokzat előreugró rizalitján, a bejárati ajtó feletti oromzati részen kétnyelvű színház felirat és egy a színészmesterség jelképeként szereplő maszk utalt az épület rendeltetésére. A rizalit kazettás ablakokkal díszített oromzatát két kőváza keretezte. Főpárkány és bábos korlátsor zárta le vízszintesen az épületet, ezek teraszkorlátként is szolgálhattak. **85. kép**

A korábbi ideiglenes faaréna és a régi zenepavilon az 1910-es évekre idejétmúlt lett, ezért ezeket lebontották, ekkor épülhetett a 400 férőhelyes kis nyári színház, ahol magyar és német szintársulatok játszottak. A színház 1963-ig működött, amikor leégett.[936] A gyűjteményekben őrzött archív képek is ezt a dátumot erősítik meg, de ott lebontásról írnak a források.[937] Ma a régi színházépülettől nem messze épült modern színházépület (kulturális ház) áll a helyiek rendelkezésére, melyet Ferdinand Milučký tervezett.

---

a Magyar Iparművészet 1908-as számának 1-56. oldalig tartó cikkei különös tekintettel Koronghi Lippich Elek: A finnek c. cikkére. *Magyar Iparművészet* 1908, 11. évfolyam, 1. szám, 1-25.

[933] MIKUDÍKOVÁ 2009

[934] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) – N, 23583 illetve Slovenská národná knižnica (Szlovákiai Állami Könyvtár, Martin) - Prír. č. 3365_1971

[935] Térképek származási helye: Krajský pamiatkový úrad Trnava (KPU) azaz a Trnava-i Műemlékvédelmi Hivatal illetve Polohopisny Plán néven a Pöstyéni Fürdőigazgatóság.

[936] ŠÍPOŠ, Ján: *Piešťany v premenách vekov*. Vydavatelstvo obzor, Bratislava, 1992, 100. a továbbiakban ŠÍPOŠ 1992

[937] Akár mindkettő igaz lehet. Képeket lásd: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) – N, 23583 illetve Slovenská národná knižnica (Szlovákiai Állami Könyvtár, Martin) - Prír. č. 3365_1971

Községi Nyilvános Könyvtár és Közművelődési Intézet terve (Bp. VIII., II. János Pápa tér), 1911

A Községi Nyilvános Könyvtár és Közművelődési Intézet terveire a főváros tanácsa hirdette meg a pályázatot, a megmérettetésen kizárólag magyar műépítészek vehettek részt. A tervezett helyszín a VIII. kerület Tisza Kálmán (ma II. János Pál pápa) tér volt[938], az ugyanebben az évben felépülő Népopera közvetlen közelében.[939] A nyílt pályázatnál költségtervezeteket, emeletenként egy alaprajzot, homlokzatvázlatot és helyszínrajzot kellett benyújtani. Az első határidő 1911. március 16. volt,[940] melyet végül május 5-ig meghosszabbítottak.[941] A pályázat kapcsán Bárczy István polgármester egy vitával egybekötött megbeszélést is tartott, ahol Szabó Ervin városi főkönyvtáros tartott előadást.[942] Ebben az otthonosság és a közkönyvtár jelleg került előtérbe, a homlokzatnál nem a dagályos stílus, hanem a barátságosság elvárását, a New York-i, Chicago-i, Pittsburgh-i könyvtárakat hozta fel jógyakorlatnak.[943] A mű- és középítési szakosztályok a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet* február 6-i ülésén vita kerekedett a könyvtár tervezett elhelyezése kapcsán, mivel a pályázat még le sem járt, de az a hír járta, hogy nem a meghirdetett helyszínre fogják felépíteni.[944]

A határidőre 17 pályamű érkezett be, Sterk Izidor, Sebestyén Artúr és Hegedűs Ármin közös tervet adott le. A többi pályázó között Lajta Bélát, Pártos Gyulát, Hikisch Rezsőt vagy Rerrich Bélát is érdemes megemlíteni.[945] Az első díjat Rerrich Béla és Menyhért Miklós terve nyerte el, második Lajta Béla lett, Tornallyai Zoltán műve kapta a harmadik díjat. Megvételben részesült többek között Sterk, Sebestyén és Hegedűs terve. A beérkezett pályaműveket a régi Országházban két hétre kiállították.[946] A bírálat június 21-én zajlott, az első helyezett tervnek az alaprajzi megoldását és teremkapcsolásait dicsérték. Lajta tervénél a megvilágítást, szellőztetést és méreteket megfelelőnek találták, de elhelyezésükkel nem voltak elégedettek a bírálóbizottság tagjai.[947] Ekkoriban az hírlett, hogy közösen fogják megbízni az első és második helyezetteket. A harmadik helyezettet ítélték a legolcsóbbnak, a leggazdaságosabb

[938] (Pályázat a Községi Nyilvános Könyvtár és Közművelődési Intézet terveire.) *Az Ujság* 1911 január 19., 14.
[939] Jakab Dezső és Komor Marcell tervezte.
[940] (Pályázat a nyilvános könyvtár terveire.) *Az Ujság* 1911. január 20., 15. Vesd össze: *Építő Ipar* 1911. január 29., 48.; *Népszava* 1911. január 18., 4.; és a hivatalos hirdetmény: *Fővárosi Közlöny* 1911. január 13., 22. évfolyam, 4. szám, 89.
[941] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1911, 45. évfolyam, 7. szám, 112.
[942] Az uj fővárosi könyvtár. *Az Ujság* 1911. január 29., 10.
[943] Az Uj fővárosi könyvtár. *Pesti Hirlap* 1911. január 29., 6.
[944] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1911, 45. évfolyam, 7. szám, 112.
[945] Tervpályázatok eredménye. *Építő Ipar* 1911. május 14., 213.
[946] Budapest nyilvános könyvtára. *Építő Ipar* 1911. július 2., 278.
[947] Lásd: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Évkönyve* 1911, 11. évfolyam, 15. illetve A községi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. augusztus, 9. évfolyam, 8. szám, 32.

helyiségelrendezést és a szép hatású homlokzatát is dicsérték.[948] A tervek közül a legprogresszívabb Lajta Béla terve volt,[949] ezt az utókor „premodernnek" ítélte és Josef Hoffmann Stoclet palotájának hatását látták rajta.[950] Alaprajzi megoldása miatt számomra a legérdekesebb a nyolcszögletű Sárkány István terv volt,[951] de Pártos Gyula keleties homlokzatú, nyomott hatszög alaprajzú terve is igen különleges elrendezést sejtetett.[952] **86. kép**

Hegedűs, Sterk és Sebestyén a Gellért szálló és fürdő közös munkáján felbátorodva adhatta be a tervét. A rajzok a két funkciónak megfelelően két főhomlokzatot mutattak be, egy akadémikusabbat, amely a könyvtár helyiségeit rejtette magában, és egy modernebb népház tervét, amely a közművelődési funkciónak és a nagy előadónak adott helyet. A könyvtári főhomlokzat kváderezett vakolatkiképzésű volt, melyen legelöl a főbejáratot magában foglaló rizalit állt három tengellyel, és ettől visszahúzva helyezkedett el a központi épülettömb másik két oldala, szintén három-három tengellyel. A földszintet íves övpárkánysor zárta le, a második emeletet a főbejárati rizalit két oldalán szobordíszekkel tagolták. A főbejárati épületrészt két toronyszerű építmény zárta közre, melyek felül az épület funkcióját, nevét emelték ki. A kapukat pillérkötegek választották el egymástól, ezek közül a két szélső cseppekre emlékeztető fejezettel és kissé boglyaíves koronázódísszel a homlokzat leginkább szecessziós vonásait hordozták magukon. A főbejárat hármas osztású, íves lezárású kapuzatán kívül az összes többi nyílászáró egyenes szemöldökű, kazettás megoldású. Mindkét épület manzárdtetőt kapott. A népház homlokzata már-már indusztriális hatást keltett a középső rizalit két oldalán elhelyezkedő toronyépítmények négyzetes díszítményei és a látszótégla-vakolatarchitektúra összhatása miatt. A földszintet a rusztikázott kőburkolat látványa uralta. A funkciónak megfelelően nyílászárókat csak a középső szakaszon találhattunk, geometrikus díszekkel körülölelve, két emelet magasságban – ez a rész rejtette az előadótermet. A lépcsőházi funkciót jól jelöli a két oldalsó épületrész. Ezeket két-két lizéna keretezte, melyek egyiptizáló oszlopfejezeket utánzó architektúrában végződtek. A homlokzat legjellegzetesebb eleme az oromzat volt, mely feltehetően a kultúrára utaló két szoboralakkal díszítve a földszint szoborcsoportjainak párdarabjaként szerepelt.

---

[948] *Magyar Könyvszemle* 1911, 19. új évfolyam, 4. szám, 385-386.
[949] A terveket lásd itt: A községi nyilvános könyvtár és közművelődési Intézet tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. augusztus, 9. évfolyam, 8. szám, 7-11.
[950] NÉMETH Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919 1.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 356. a továbbiakban NÉMETH 1981
[951] A községi nyilvános könyvtár és közművelődési Intézet tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. augusztus, 9. évfolyam, 8. szám, 28.
[952] A községi nyilvános könyvtár és közművelődési Intézet tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. augusztus, 9. évfolyam, 8. szám, 24.

Az alaprajzok a két homlokzat közötti mellékszárnyakkal téglalappá egészültek ki. A keresztszárny rejtette a legkisebb fényszükségletű helyeket: a raktárakat. A két épületrész két önálló lépcsősorral rendelkezett volna, a népház második emeletére a kiírásnak megfelelő két tetőteraszt képzeltek el az előadóterem és a lépcsőházak közvetlen közelében. A könyvtári rész első emeletén a főbejárat felett kaptak volna helyet az igazgatói szobák, a mellékszárnyakban a dolgozó és olvasószobák.[953] A helyszínrajzból kiderül, hogy két elképzelést is kialakítottak a tervezők: a mai Népszínház utcára merőlegesen, a tér sarkára átlósan elhelyezett, és a népoperával szimmetrikus tervet is. A Kiscelli Múzeumban fennmaradt terveken felfedezhetünk a lapokban nem megjelent részleteket is, például ezeken bővítésre vagy alternatív megoldásokra vonatkozóan.[954]

A pályázatot követően a helyszín ellen a főváros egyes bizottságai kifogásokat emeltek, többek között a hely parknak való megtartása mellett érveltek. Emiatt Lajta Bélával elkészíttetek egy új tervet a Kálvin térre. Az erről szóló részletes vitát nyomon követhetjük a *Fővárosi Közlöny* egykori lapjain.[955] (A könyvtárat egyfajta közművelődési intézetnek is tervezték, ahol a felnőttek szabadiskoláját meg tudták volna valósítani.)[956] Végül a világháború és Lajta halála miatt meghiúsult az épület.

Trencsénteplic, kaszinóval egybekapcsolt színház terve (Trenčianske Teplice), 1911-1912

A gyaníthatóan csak tervben maradt színházépület és kaszinó tervei 1911 decembere és 1912 januárja között készültek, és a nyitrai levéltár őrzésében megmaradtak a mai napig. A rajzokon Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin műépítészek közös pecsétje látható, és mindketten szignózták azokat.[957] Az építtető a Magyar Gyógyfürdő Részvénytársaság volt. Az épület elhelyezését a park melletti Kursalon közelébe tervezték, amely intézmény felelt a trencsénteplici fürdővendégek szórakoztatásáért, hangversenyeiért.[958] **87. kép, 88. kép**

A földszint alatti területet a színházi díszletek raktárain kívül a két „szárnyban” üzletek és cukrászda elhelyezésével kívánták kihasználni, mivel a terepviszonyok ezt lehetővé tették. A főbejárat már közvetlenül a földszinten állt, egy nagyméretű, elliptikus alaprajzú előcsarnokba nyílt, amelyet egy üvegezett, ajtóval ellátott előtérből lehetett megközelíteni. Az előcsarnokból Amerikai-bár és büfé, valamint pénztár nyílt. A kétemeletes nézőtér földszintjén

[953] A tervek egy részét lásd: A községi nyilvános könyvtár és közművelődési Intézet tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. augusztus, 9. évfolyam, 8. szám, 16-18. i
[954] BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár II/6. 9705. 1-12.
[955] *Fővárosi Közlöny* 1914. május 22., 25. évfolyam, 41. szám, 1436-1442.
[956] A főváros közművelődési intézete. *Az Ujság* 1914. május 17., 13.
[957] Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla
[958] P.J: Marcus Auerlius császár bronzszobrát ajándékozza Mussolini Trencsénteplicnek? *Prágai Magyar Hírlap* 1936. május 10., 18.

és első emeletén páholyok, valamint ruhatárak és mellékhelyiségek is rendelkezésre álltak volna. A magasföldszinten, a színházépület két oldalszárnyán kapott elhelyezést a kaszinó. Játékra a bal szárny helyiségei, pihenésre a jobb szárny helyiségei szolgáltak. (Előbbibe kártyaszoba és billiárdterem, utóbbiba társalgó, zeneszoba, olvasószoba stb. kerültek.) Ezen oldalszárnyak felett tervezték a teraszok kiképzését is. Hangversenyek tartására az előcsarnok feletti első emeleti termet szánták. A lépcsőházak az előcsarnok és a színháztér két oldalára kerültek, a színpad mögötti kisebb lépcsőházak a dolgozók közlekedését szolgálták. Az 1912 januárjában keletkezett tervek hoztak némi változást, például a második emeleti nézőtéri helyek számában, az alagsor raktári és műhelyek számára kialakított helyiségeivel.[959]

A rajzokon középső rizalitot 9 tengelyesre tervezték, a földszint és az emelet ablakai függőlegesen kapcsolódtak egymáshoz a közöttük elhelyezett lizénák által. A főbejárati rész két emeletét erkély tagolja, és egy timpanonban záródik a három középső ablak feletti mező. A háromszög-elem többhelyütt megjelent, a rizalit első emeleti ablakai szemöldökeinél, valamint az előcsarnok tetején, továbbá a színpad lezárásán is. A kettes-hármas csoportosítású ablakok visszaköszönnek az oldalszárnyaknál is. A főbejáratot lejtős gyalogjárda és kocsifelhajtó segítségével lehetett volna megközelíteni.

A homlokzat kiképzésében a tervezők törekedtek az egyszerűségre, és a Trencsénteplic arculatába való illeszkedésre is. Ezen felül fontosnak tartották a nemes építőanyagok használatát. Az épület 1708 m^2-en terült el, és 19.400 m^3 beépített területű lett volna, a költségeket 550.000 koronára becsülték.[960] A terv keletkezésének körülményeiről, valamint a megépülés meghiúsulásának okairól nincsen tudomásunk. A Trencsénteplic fürdő szórakoztatóiparáról szóló néhány újságcikk nem említ ilyen épületet, a koncerteket, előadásokat és bálokat alapvetően a Kursalonban tartották.[961] Feltehetőleg az 1910-ben a Magyar Gyógyfürdő Részvénytársaság kezébe került fürdő modernizálásának egy ötlete hozta a vegyes funkciójú szórakoztatási épület ötletét, mely Hegedűsék tervéhez vezetett.

Trencsénteplic mozgóképszínház (Trenčianske Teplice), 1912

Az egykori Trencsénteplici mozgóképszínház az *Olimpia* névre hallgatott. A moziról semmilyen terv vagy forrás nem áll rendelkezésre, leszámítva Hegedűs Ármin műjegyzékét.[962]

[959] Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla
[960] Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla
[961] Orvoskongresszusi tagok Trencsénieplicen. *Pesti Hírlap* 1909. szeptember 4., 7.; A magyar színészet térfoglalása. *Pesti Hírlap* 1910. június 29., 6.; Nyolc éves hegedűművész. *Budapesti Hírlap* 1910. július 10., 12.; Jótékonycélu hangverseny. *Budapesti Hírlap* 1911. szeptember 8., 13.; Ujdonságok. Trencsénteplicen. *Hiradó* 1924. július 27., 5.; Trencsénteplic megválasztotta ezévi Rózsakirálynőjét. *8 Órai Újság* 1929. július 8., 6.; Mondain élet Trencsénteplicen. *Hiradó* 1929. augusztus 11., 6.; Trencsénteplic. *Szamos* 1911. július 14., 4.
[962] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2

A városi parkban állt,[963] egy kávézó mellett, az épületet néhány 1910 körüli képeslapról és archív felvételről ismerjük, azonban több internetes forrás is 1912-re teszi elkészültét, helyét pedig a mai Savoy épülete környékéhez köti.[964] A földszintes, szecessziós épület megjelenésében párja a Pöstyéni mozgóképszínháznak, ugyanakkor annak egy modernebb változata volt. A rizaliton a húrtrapéz oromzati elemei az ólomüvegablakok formájában is ismétlődtek. A főbejáratot a két rizalit között lapostetővel látták el, a három nagy, színes ólmozott üvegbetétes kétszárnyú faajtó feletti ablakokon az aktuális reklámok is helyet kaphattak. A homlokzat függőleges díszítésében gyöngysor, valamint az oromzati mezőben egy-egy volutás csigavonal is kiemelkedett.[965] 1945 körül már létezett egy új moziépület Trencsénteplicen, „Kino Pramen" (azaz tavasz mozi) néven,[966] ez az épület ma is áll. **89. kép**

Bérházak, lakó- és üzletházak

A kiegyezés utáni években vált népszerűvé Budapesten az épületek földszintjét és első emeletét elfoglaló üvegezett nyílásokkal ellátott kereskedőház-típus.[967] melynek vegyes funkciójú változata a század utolsó negyedében terjedt el a nagyobb városokban.[968] Az ezt követően elterjedt bérházak gyakran befektetési forrássá is váltak, így az építészeknek a látványos megjelenésen túl a befektetők profitorientált szemléletének is meg kellett felelni. Így az egy szintre kerülő lakásszám, az 1890 után divatjamúlttá vált függőfolyosó, és a több lépcsőház igénye is rendezőelv volt.[969] Ugyanakkor az utcafrontra kerülő előkelő többszobás lakások mellé elhelyezhető cselédlakások szerepe szintén változóban volt, és a belső udvari lakások természetes fénnyel való ellátásának elvárása is megjelent. Ennek köszönhetően a csatlakozó udvaros kialakítások is egyre inkább teret nyertek, bár leginkább az 1920-as évekre terjedtek el széleskörűen.[970] Jellemző volt továbbá, hogy a századforduló után a liftek tömeges elterjedésével a különböző szintek lakásai szinte egyenrangúvá váltak, azonos értékűek lettek.[971] Így gyakran felfedezhető (Bőhm bérházain is) a szintek korábbi hierarchiájának

[963] Az adatot egy 1892-es címjegyzékre alapozzák, ezért számomra megkérdőjelezhető. Lásd: MKVM Képeslapgyűjtemény, VF 35.829
[964] https://www.mojekino.sk/klient-167/kino-45/stranka-537/informacia-440, letöltve: 2026. 08. 19. 13:11
[965] Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum – Budapest VF 35.829 leltári számon. Illetve Zempléni Múzeum Szerencs 0137819 leltári szám. Továbbá Slovenská národná knižnica (Szlovákiai Állami Könyvtár) Prír. č. 5300_1972
[966] Štátny archív v Trenčíne (Trencséni Állami Levéltár)
[967] CSÁSZÁR 1995, 146.
[968] MORAVÁNSZKY 1988, 165.
[969] CSÁSZÁR 1995, 10.
[970] KÖRNER 2010, 93.
[971] MORAVÁNSZKY 1998, 258.

eltűnése. A lakó- és üzletházak eredményessége tehát azon múlt, hogy a tervezőnek sikerült-e eltalálni e változó igények kényes egyensúlyát.

Hegedűs és Bőhm oeuvre-jében a bérházak nem szerepelnek olyan nagy hangsúllyal mint például Hegedűs egykori munkáltatójánál Wellisch Alfrédnál, vagy a Révész és Kollár tervezőpárosnál. Nagyságrendileg a Kármán és Ullmann építészpáros, vagy Málnai Béla összehasonlítható velük.[972] Ugyanakkor, ha a bérházak közé soroljuk a vegyes funkciójú banképületeket is, akkor Hegedűs és Bőhm munkáinak mintegy ötöde ebbe az épülettípusba tartozik, és ez az életművüket tekintve már jelentősebb súllyal szerepel. Első bérházaik túlnyomó többségükben egyben üzletházakként is funkcionáltak. A zömében Bőhm Henrikhez köthető épületek közül ez alól kivételt jelent a XIII. kerületbe tervezett kislakásos bérháztömb, valamint két bérházbővítése. Mindháromra a megrendelői profit maximalizálása és a kispénzű bérlők kiszolgálása volt jellemző, ezért kvalitásos megoldásokról itt nem beszélhetünk. Bőhm tervezői túlsúlya ebben az épülettípusban talán annak is köszönhető, hogy Hegedűs – Bőhmtől függetlenül – feltehetően ezek tervezésével egyidőben gőzerővel dolgozott a Gellért-fürdő tervein Sterkkel és Sebestyénnel.

Ugyanakkor a többi bérháznál, beleértve a Mocsonyi-bérpalota tervpályázatát és három kései közös áru-, és bérház funkciójú művüket, a reprezentáció igénye cseppet sem elhanyagolható szempont volt a tervezés során. Bőhm munkái közül kiemelkedik az Árpád-hídi felüljáró építésekor elbontott érett szecessziós, lechneri téglaszalagokkal kiképzett Flórián téri Weisz Sámuel lakó-, és üzletház, valamint Kovács Vilmosné Szarka utcai és Strausz Sándor Balassi Bálint utcai házai. Közösen tervezett lakó- és üzletházaik közül nehéz lenne eldönteni, hogy a Váci utcai vagy a Gerlóczy utcai-e a legkiemelkedőbb, ez utóbbiban székelt az építésziroda tervezőirodája.

Weisz Sámuel és neje Flórián téri lakó- és üzletháza (Bp. III., Flórián tér 14-15.), 1903

Weisz Sámuel egykori lakó- és üzletháza Flórián tér 12. címen, 1903-ban épült bérházépítkezésként szerepel Bőhm Henrik saját épületlistáján.[973] A BFL adatbázisa szerint a 13., 14., 15. számokon álló lakó és üzletház volt Weisz Sámuel és neje született Deutsch Róza tulajdona,[974] melyet 1901-ben vásároltak 36.000 koronáért.[975] **90. kép**

[972] Előbbiek száz fölötti bérháztervvel rendelkeztek. Ld: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 84-90., 132., 167-168., 218.
[973] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[974] BFL - XV.37.b - 511 – 18070 hrsz. illetve ld. több térkép, pl. BFL XV 17 d. 323. a jelzettel a III. kerület 1947-es városrendezési terve.
[975] BFL - XV.37.b - 2999 – 18069 hrsz.

Az egyemeletes épület földszintjén üzletek, emeletén lakások foglaltak helyet. A ház zártsoros beépítésű, és a sarki ék alakú végződést „levágva” egy háromtengelyes főbejáratot képzett az építész. Az emeleti oromzaton „Weisz áruháza” felirat díszelgett, az oromzatot hullámzó téglaszalagos motívumok keretezik. Az emeleti ablakokat függőlegesen futó körszalaggal díszített lizénák tagolják, a földszinten ugyanezen a helyen az üzletek reklámjai színesítik a képet. A Vörösvári úton nyolc, a Flórián utca felőli öt tengely helyezkedik el, az emeleten változó ritmusú, téglaszalaggal kapcsolt egyes- és ikerablakok találhatóak, a tervező érdeme, hogy mindez szimmetrikus hatást kelt. A lechneri ihletésű homlokzatnak több párhuzama is akad, hogy néhány példát említsünk, ilyen Márkus Géza első, 1902-es kecskeméti kaszinó, ma Cifra-palotaként ismert ház terve, vagy az ifj. Nagy István 1907-ben épült egykori ceglédi Ipar- és Kereskedelmi Bank, ma Kossuth Múzeum épülete. **91. kép**

Az egykori Vörösvári utca (ma Vörösvári út) és a Flórián utca kereszteződésében állt a Weisz Sámuel részére épített bér- és üzletház. Később Körtvélyesi áruház és Csemege-ház néven emlegették.[976] Az archív képek is tanúskodnak arról, hogy a mai Flórián tér környéke hangulatos hely lehetett az Óbudai városmaghoz hasonlóan itt is szűk, kis terekkel és utcákkal, üzletekkel tagolt városrész állhatott. (Nem beszélve arról, hogy a római időkből megmaradt fürdő romjaira épült.) Először az Árpád-híd kialakításakor (1950-re épült meg) létesítettek itt szélesebb utakat.[977] 1972. december 1-jén rendelték el az épület mellett álló „elavult és egészségtelen” lakások bontását, de kikötötték, hogy az üzletek elköltözése csak az új boltok biztosítása után lehetséges.[978] Egyes források szerint a Flórián téri üzletközpont építésekor bontották le,[979] ugyanakkor 1976-ra készült el a Törőcsik Sándor által tervezett Flórián téri üzletház a környékbeli panelek többezernyi lakóközösségének kiszolgálására, és az archív képeken látható, hogy ekkor a Bőhm Henrik által tervezett üzletház még állt. A tér mai szerkezetét 1984-ben nyerte el, amikor a felüljárókat elkészítették,[980] ezek építése jelentette az épület végét is. **92. kép**

[976] https://ilyenisvoltbudapest.hu/ilyen-is-volt/harmadik-kerulet-obuda-bekasmegyer/item/1904-vorosvari-utca-vorosvari-ut, Letöltve: 2025. december 15. 16:59
[977] BAGI László*: Szocialista áruházak – egy letűnt korszak plázái*. 2015. július 31. Lásd: https://welovebudapest.com/toplista/2015/07/31/szocialista-aruhazak-egy-letunt-korszak-plazai/, Letöltve: 2025. július 27. 9:23, a továbbiakban BAGI 2015
[978] BFL XXIII. 203. e. 322. kisdoboz
[979] GERLE János: Elpusztult vagy föl sem épült... *Budapest* 1982., 20. évfolyam, 5. szám, 10.
[980] BAGI 2015

Pap Béláné négyemeletes lakóháza (Bp. I., Attila út 6.), 1904-1905

1904-ben tervezte meg Bőhm Henrik a dr. Pap Béláné szül. Weisz Irén részére készült bérházat, az I. kerület Attila út 8. (ma 6.) szám alatt.[981] A megrendelő 1905. január 13-án kapott építési engedélyt, a tervek datálása – melyek megőrizték Szabó József építőmester és Paulheim Ferenc kőművesmester aláírását is – egy hónappal korábbiak. 1906. áprilisában kapták meg a használatbavételi engedélyt, a cselédszobák világításának és szellőzésének megoldását, illetve a lépcsőház ablakainak biztonságossá tételét kérve.[982]

Az épület – tulajdonképp – két homlokzattal rendelkezik: az Attila úton és a vele párhuzamosan futó Pauler utcában. A homlokzatok zártsoros beépítésben helyezkednek el, a két épület összeköttetését a közös udvar és a lépcsőházak jelentik. Az Attila úti bejárat egy vesztibülbe, kicsiny előcsarnokba, majd a lépcsőházba torkollott. A központi részen két lépcsőház került elhelyezésre igen eredeti módon egymás mellett, egy fő és egy melléklépcső – utóbbi a cselédek részére. A földszinteken 4-4 üzlet és a kiegészítő helyiségeik álltak rendelkezésre. Az első emeleten mindkét házrészen két-két, előtérrel, fürdővel, cselédszobával és konyhával ellátott háromszobás lakás kialakítását láthatjuk. Ugyanez az elrendezés és lakáskiosztás ismétlődött a 4. emeletig, tehát itt a lakások hierarchiája nem „csökkent" az emeletek számának növekedésével, mint sok másik bérház esetében. Mindkét oldalon csatlakozott a középső szobákhoz erkély is, a harmadik emelet magasságáig. Az ötödik emeleti, csak a melléklépcsőből megközelíthető padlástérben már csak a mosó- és mángorlószoba kapott helyet. A két utca közötti minimális szintkülönbséget az üzlethelyiségek eltérő magasságával tudta az építész kiegyenlíteni. **93. kép**

Mindkét homlokzatról maradt fenn tervrajz. A kilenc tengely három középső axisa az első és harmadik emelet között terasszal végződő zárterkélyt alkot, és ugyanezek a nyílászárók a földszint kivételével szűkebb távolságot vesznek egymástól. A vertikális hangsúlyok a zárterkéllyel párhuzamosan szerkesztett, a könyöklők-szalagcsokrokkal, koszorúkkal és geometrikus alakzatokkal díszített parapetmezők és ablakok közös keretével egészülnek ki, ugyanakkor az épület horizontális dísze az első emeleti üzletek felett húzódó párkánysáv, illetve a farkasfogas-díszítésű koronázópárkány. A negyedik emeleti ablakok alatti díszítéssor a középső három szakaszos traktus erkélykorlátját ismétli architektonikus formában. A ma már nem látható, de az archív képeken és a terveken is kivehető szemcsés, dörzsölt, íves záródású vakolatkiképzés az első és a negyedik emeleten, valamint a zárterkély sarkain ismétlődik. A

[981] SZM-KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[982] BFL XV. 17. d. 329 – 7168 hrsz. Bérház és Posta

Pauler utcai homlokzat is ehhez hasonló elrendezésű, egyedül a főbejárat hiánya tekinthető jelentősebb különbségnek. Az épület összképe egyébként némileg meglepő Bőhm 1904 körüli rajzaival összevetve, mert kevéssé viseli magán azt a szecessziós burjánzást, ami miatt sokan lechnerinek nevezték az építészpáros századeleji munkásságát. Talán a korábbi historizáló tervek sora, és egy egyedi megrendelői akarat társulhat ehhez a meglepő eredményhez a munkásság e szakaszában. **94. kép**

Az épület történetének legérdekesebb momentuma, hogy 1926-tól itt lakott és praktizált Németh László író (és fogorvos) a II. emelet 4. szám alatt.[983] 1947-ben helyreállították a házat a korábbi bomba- és aknasérülések után. 1955-ben helyezték itt el a Pauler utcai részen a postát, melyet 1962-ben és 1989-ben is átépítettek.[984] Az épület homlokzatainak mai képe sokkal egyszerűbb a tervrajzokon szereplőhöz képest, ez feltehetőleg a második világháború utáni helyreállítás következménye. **95. kép, 96. kép**

Mocsonyi bérpalota tervpályázat (Bp. V., József Attila u. 18.), 1907

Mocsonyi Antal – ha hihetünk a sajtónak – az első magánszemély volt, aki pályázat útján kívánt házat építtetni magának.[985] Az építtető a „görög" kereskedők kolóniájának az egyik leggazdagabb tagja volt, a család az 1870-es évektől ingatlanbefektetőként is jelen volt Budapest életében.[986] A bérpalotára 1907 márciusában hirdették meg a versenyt, a leadási határidő április 15. volt.[987] A terveket az V. kerületi Erzsébet tér és a Sas (akkor még Fürdő) utca sarkára kellett elkészíteni, az építési program a modernitás és a tökéletes kihasználtság jelszavaira épült. A bérpalota jellegű lakásokon kívül üzletek, egy kávéház, és egy nagyobb fényképészeti műterem elhelyezését is előírták. **97. kép**

Tizenhét pályázat érkezett be, ezek közül az első díjat Somló Emil és Orth Ambrus tervei, a második díjat Miklós Ede és Wirth Ferenc munkája, a harmadik helyezést Rainer Károly rajzai érték el. Hegedűs Ármin az *Erzsébettér* nevű tervvel indult. A bírálatban egyes terek rossz megvilágítását, továbbá a cselédbejárat hiányát emelték ki. A kávéházat túl nagynak ítélték, a személyfelvonót kicsinek és kifogásolták, hogy a lakások függőfolyosóról nyíltak. A századfordulót követően már kívánatosnak tartották, ha a függőfolyosókról nem nyílik más helyiség a cselédszobákon és konyhán kívül.[988] Ezen kívül a homlokzatot is bírálták, annak

[983] BÁLINT Ágnes: Akik elkerülték egymást - Szondi Lipót és Németh László elmaradt találkozása. *Új Forrás* 2009. március 1., 41. évfolyam, 3. szám, 61.
[984] BFL XV. 17. d. 329 – 7167 hrsz. Lakóépület-lakás átalakítása, 1983-1985
[985] Modern bérház-pályázat. *Magyarország* 1907. május 9., 7-8.
[986] BUZA Péter–GADÁNYI György: *Fel a fejjel!* (A mi Budapestünk). Városháza, Budapest, 1998, 50. a továbbiakban BUZA–GADÁNYI 1998
[987] *Építő Ipar* 1907. március 24., 12. szám, 119.
[988] KÖRNER 2010, 195.

monumentális román formáit nem tartották indokoltnak, valamint a figurák léptékét sem tartották helyesnek.[989] Végül a harmadik helyezett, Rainer Károly tervei alapján építették fel a palotát.[990]

A földszint-magasföldszint felett négy emeletes épület két homlokzatát hasonló ritmusúra tervezte Hegedűs. A főhomlokzati toronyépítmény dobon álló, díszes tetőben végződött volna. Az ablakok alatti mezőket dekoratív rácsok, illetve kődíszek jellemezték. A geometrikus díszítésű íves kapuk felett két-két monumentális kőalak jelent meg (ezek méreteit kritizálta a bírálóbizottság). Ami az elrendezést illeti: a földszinten és a magasföldszinten kapott volna helyet a kávéház a főhomlokzat oldalán, és a mellékhomlokzaton az üzletek. Az első emeleten a bérpalota jellegnek megfelelően nagyméretű, 4-6 szobás, cselédszobával ellátott lakások kaptak volna helyet, melyet egy hosszú, az oldalhomlokzatról nyíló folyosóról elérhető lépcsőházon keresztül lehetett volna megközelíteni.

Feuerstein Izidor miskolci bérházának terve (Miskolc, Széchenyi István u. 90.), 1907

1907-ben készült az a terv miskolci bérházterv, melyet Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik közösen szignált. A Feuerstein Izidor számára alkotott szecessziós homlokzatú kétemeletes bérház végül nem valósult meg, a helyén a Széchenyi István 90. szám alatt jelenleg is álló épület Árva Pál miskolci városi építész tervei alapján készült el 1910-1911-ben.[991] Az építési engedély 1907. június 19-én jóváhagyást kapott, ennek ellenére az építkezés nem kezdődött meg, egy évvel később 1908-ban, majd 1909-ben is kérvényezte a tulajdonos a meg nem kezdett építkezésre vonatkozó engedély egy-egy évvel való meghosszabbítását. Az utóbbit azzal a kikötéssel hagyták jóvá, hogy többé nem lehetséges meghosszabbítani. A sajtó ugyan beszámolt az engedélyezett és „folyamatban lévő" építkezésről, de ebből csak az engedélyezés ténye a valós.[992] 1910 elején Feuerstein eladta a telkét dr. Singer Henrik helybéli sebészorvosnak és feleségének, Kaufmann Bertának. (A történet folytatása, hogy 1910-ben Hegedűs Ármin felperes Feuerstein Izidor alperest megkereste. Az iratból pontosan nem derül ki, hogy mi a tárgya, de csatolni kellett mellé a terveket, valószínűsíthetően egy a tervek elkészítése és meg nem valósítása miatti fájdalomdíjat kért számon Hegedűs Ármin Feuerstein Izidoron).[993] Hogy a pernek mi lett a vége, arról nincs tudomásunk, de talán ennek köszönhetjük, hogy a tervek fennmaradtak. **98. kép**

[989] *Magyar Építőművészet* 1907. július, 5. évfolyam, 7. szám, 25-38.
[990] FARKASLAKY Erzsébet–RÁDAY Mihály (szerk.): *Adalékok a Lipótváros történetéhez 1.*, A Budapesti Városszépítő Egyesület Kiadása, Budapest, 1988, 516.
[991] MNL BAZML IV.1906.b 12022/191
[992] *Miskolczi Napló* 1909. január 30., 9. évfolyam, 24. szám, 1.
[993] MNL BAZML IV.1906.b 12022/191

A megrendelő Feuerstein Izidor (1872(?)–1943)[994] helybéli zsidó kereskedő volt. Feuerstein Izidor anyja Klein Julianna,[995] apja Feuerstein Mór hat gyermeke közül a legidősebb fiú volt.[996] 1916-ban ő lett a harmadik legtöbb adót fizető polgár Miskolc városában, és nemcsak terménykereskedőként, hanem kórházi élelmezőként is említették.[997]

A per jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a tanácsnak egészségügyi és városépítészeti aggályai is voltak: a telek beépíthetősége és a helyiségek fényviszonyainak átgondolását kérték.[998] A terv szerint a pincében raktárhelyiségek, a földszinten főként üzletek, a félemeleten, az első és a második emeleten lakások kaptak helyet. Az egyetlen fennmaradt homlokzati terven gazdag növényi ornamentális díszítéssel ellátott szecessziós formákat látunk, ornamentális parapetdíszekkel, szirommotívumokból összeálló nyílászáró-keretezésekkel, változatos tetőidomokkal. Az első emeleti zárterkélyeket mintha konzolok helyett cseppkőmotívumok tartanák. A terv talán legszigorúbb pontja az egyenes vonalú koronázópárkány. A hullámzó vakolatdíszeket ellenpontozza az oromzat geometrikus mintázatú megtört vonalú háromszög oromzata is.[999] A bérház párhuzama lehet Raichle József Ferenc munkássága, például a szabadkai Raichl-palota (1903-1904), vagy ugyanott a Raichle-bérház (1904-1905) épülete is, akit ismerhetett a Műegyetemről, ahol egy évben végeztek. A leginkább azonban Kőrössy Albert Kálmán Sonnenberg-palotájának többszörös nyílászáró-keretei, díszítőmezői köszönnek vissza rajta.

Feledi Miksa négyemeletes bérháza (Bp. I., Markovits Iván u. 2-4.), 1908-1909

Bőhm Henrik nevéhez köthetőek Feledi Miksa négyemeletes bérházépítkezésének tervei a Batthyány tér közvetlen közelében, a Vásárcsarnok szomszédságában, a Fő, az Iskola, a Plébánia (ma Markovits Iván) utcák által határolt sarokterületen.[1000] Az építőmesterek Paulheim János és Perndl Flóris voltak.

[994] Gyászhíre a Miskolci Reggeli Hírlapban olvasható. *Miskolci Reggeli Hírlap* 1943. október 24., 8.
[995] *Központi Értesítő* 1876. június 11., 1. évfolyam, 34. szám, 211.
[996] Feuerstein Mór gyászjelentése. *Szabadság* 1897. november 17., 6. évfolyam, 92. szám, 4.
[997] Kik fizetik a legtöbb adót? Miskolcz virilistái. *Miskolczi Napló* 1916. október 24., 16. évfolyam, 246. szám, 4.
[998] Az udvari szárnyépület délnyugati emeleti szobája helyett erkély megvalósítását javasolták az udvari szobák jobb megvilágítása céljából. A pincei illemhelyiségek elhagyása, valamint a cselédszobák elválasztása, megvilágítása és szellőztetése is átgondolást érdemelt a véleményezők szerint. A telekmérethez képest túl nagy épület is a tanács aggályai közé tartozott.
[999] MNL BAZML IV.1906.b 12022/191
[1000] BFL XV. 17.d. 329. 14131-14132. hrsz.

A ház építtetője Feledi Miksa több bérházépítkezésnél befektetőként és építkezési vállalkozóként is szerepelt.[1001] Fuchs néven született, zsidó családba.[1002] Nevét kritikus cikkekben is említették, mint a házbérrel uzsoraszinten kegyetlenkedő alakot.[1003] Az uralkodó 1910-ben magyar nemességet adományozott neki, „oroszpataki" előnévvel,[1004] a „*közélet terén szerzett érdemei elismeréséül*".[1005] A *Magyar Zsidó Almanach* szerint a nagykörút és a főváros több részének kialakítása fűződik a nevéhez.[1006] 1915-ben a Budapesten legtöbb adózók listáján 61. helyen szerepelt.[1007]

A hírlapok szerint Feledi Miksa 1908-ban ajándékozás révén jutott ahhoz a telekhez, amelyen Bőhm Henrikkel megterveztette négyemeletes bérházát.[1008] Még ugyanebben az évben a Plébánia utcában illetve a Fő utca és Iskola utca sarkán fekvő ingatlanok szabályozását kérvényezte a Fővárostól.[1009] Az *Ujság* beszámolt egy 1908-ban elutasított építési engedélyről,[1010] végül 1909. január 18-án hagyták jóvá a kérelmet.[1011] Még abban az évben, október 11-i ülésen terjesztették fel jóváhagyásra az elkészült épületet,[1012] a tanács pedig november 14-én láttamozta ezt.[1013] Ugyanazon év novemberében felvonó építésére is kapott engedélyt,[1014] ennek használatát 1910. január 22-én bejegyezték.[1015] 1909-ben a *Pesti Hírlap* hasábjain már júliusban keresték az új lakókat is a következő hirdetési szöveggel: „*Batthyányi-térnél, Dunára kilátással, novemberre épülő modern uj házban tetszés szerinti lakások kaphatók. Személy- és teherfelvonó, porszívó.*"[1016] **99. kép, 101. kép**

[1001] *Budapesti Hírlap* 1886. november 23.,3. (Erzsébet körút 34.); *Építő Ipar* 1887. június 19., 266. (Almássy tér 10.), *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 1909, 169. (Wesselényi u. 54.), és 21. (Bán utca 30.). *A Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 1912-es számában ezek a lakások szerepelnek: Báró Eötvös út 30., Fő utca 52. és 59., Iskola u. 29., Lehel u. 49/b., Dohány u. 94., Wesselényi u. 54., Gróf Haller u. 28. és 30.
[1002] Lásd édesanyja halálhírét itt: *Pesti Hírlap* 1910. május 26., 32. évfolyam, 124. szám, 17.
[1003] A Hofstädterek. *Népszava* 1906. augusztus 18., 9.
[1004] *Budapesti Közlöny* 1910. június 5., 44. évfolyam, 127. szám, 1.
[1005] Új magyar nemes. *Somogyi Hírlap* 1910. június 9., 7. évfolyam, 128. szám, 5.
[1006] PATAI József, dr. (szerk.): *Magyar Zsidó Almanach.* 1. évfolyam, A Magyar Zsidó Almanach szerkesztősége és Kiadóhivatala, Budapest, 1911, 242.
[1007] GÚTHI Imre (szerk.): *Fővárosi Almanach, lexikon és útmutató 4. 1913-1915.* Légrády Testvérek, Budapest, 1915, 517.
[1008] Ingatlan-forgalom a fővárosban. *Budapesti Hírlap* 1908. július 19., 13-14.
[1009] *Fővárosi Közlöny* 1908. november 6., 19. évfolyam, 78. szám, 1684.
[1010] *Az Ujság* 1908. november 17., 6. évfolyam, 275. szám, 34.
[1011] *Az Ujság* 1909. január 19., 27. továbbá Pesti Hirlap 1909. január 19., 8. és *Építő Ipar* 1909. január 24., 34.
[1012] *Építő Ipar* 1909. október 17., 384.
[1013] BFL XV. 17.d. 329. 14131-14132. hrsz.
[1014] *Az Ujság* 1909. november 23., 24. Egészen pontosan november 22-én. Ld: *Építő Ipar* 1909. november 28., 450.
[1015] BFL XV. 17.d. 329. 14131-14132. hrsz.
[1016] Az építész Bőhm Henrik neve is feltüntetésre került, és a datálás miatt is valószínűsíthető, hogy erről az épületről van szó a hirdetésben. Lásd: *Pesti Hírlap* 1909. július 24., 28.

Az épülethez két tervváltozat készült, egy januárban és egy februárban. Előbbi tűnik az engedélyezési tervsorozatnak, utóbbi valószínűleg már a kivitelezés fázisában keletkezett. Főként az emeletek funkcióiban, lakások méretében hozott változást a második tervsorozat, talán nagyrészt a leendő bérlők és lakástulajdonosok építkezés alatti egyéni igényeit tartalmazza. Az első, januári terveken az épület alagsorában tárolók, gépészeti helyiségek, házfelügyelői lak és üzlethelyiségek kaptak helyet, valamint egy „kuglizók" számára kijelölt terem, amely végül elvetésre került. A szintkülönbség miatt itt kapott helyet a Plébánia utcai bejárat is, a másik bejáratot a földszinti emeleten a Fő utca felőli szűk szakaszon oldotta meg a tervező, ezen a részen a további helyiségeket kávéházi célokra szánták. Az Iskola utcai szakasz magasföldszintiként két nagyobb (5-6) szobás lakást rejtett magában. Az elsőtől a negyedik emeletig 2-3-4-szobás a földszintinél kisebb lakásokat terveztek kialakítani, a kiegészítő helyiségeken kívül. A reprezentatívabb lakásokat a Fő és Plébánia utcák vonalában helyezték el. A padláson a viceházmesteri helyiségeken kívül a hagyományos mosó-vasaló-szárítóhelyiségek, két műterem és két laboratórium került elhelyezésre. A két bejárathoz csatlakozó lépcsőházon kívül a középső traktusban két cselédlépcső is a lakók szolgálatára állt.

A Plébánia utca felőli főhomlokzati rajz késő szecessziós jelleget mutat, trapéz szemöldökű nyílászárók, négy ezekhez hasonló formájú oromzati elem, és az erkélyek és zárterkélyek szabályos ritmusa határozza meg. Ezeken kívül dominál a szív-csiga motívumok és geometrikus elemek sík, rátétminta-szerű elhelyezése. Kétoldalt csapott sarkú, a negyedik emeleten szobrászati díszekkel ellátott rizalitok szegélyezik a főhomlokzatot. A földszint üzletportáljai és a bejárat 12 szakaszra osztja a homlokzat alsó részét, a kiugró zárterkélyek az 1-3. emeletek szintjén közös fantáziadús szecessziós oszlopfejezetekben végződnek, az ezektől jobbra és balra eső három-három tengely kissé visszábbtolt loggiái szintenként más erkélydísszel rendelkeznek.

A megépülést követő években Feledi Miksa maga is az épületben lakott.[1017] 1910. április 4-én Tauszig és Róth építészek Forgács Harald úr kinematográf-üzemeltető (az egyik első mozgókép-vetítésre alkalmas berendezés) részére mozitermet terveztek. Ez a korban szokásos földszinti üzlethelyiségek összenyitásával létesíthető csőmozik gazdag sorát gyarapító intézmény lett.[1018] 1950-ben a Fő utcai részt „közért" céljaira átalakították, 1952-ben

[1017] Beszámoló arról, hogy Feledi Miksa lakásán eltörte a térdkalácsát. Lásd: *Pesti Hírlap* 1912. december 10., 14., illetve 1916-ban is szerepel a lakók között, lásd: *Pesti Hírlap* 1916. október 1., 38. évfolyam, 273. szám, 44.
[1018] SZALAI 2001, 21.

mentőállomást hoztak létre az akkor már Plébánia helyett Markovics Iván utcai részen.[1019] **100. kép**

Kisvárosi bérháztömb terve (Bp. XIII., Kassák Lajos és Taksony utcák sarkán), 1909

A főváros exponenciális méreteket öltő népességnövekedése következményeként fellépő lakásínség enyhítésére indult el Bárczy István polgármester javaslata, amely három év leforgása alatt 95 millió koronát irányzott elő 30-30 milliót kis- és középlakásokra, ugyanennyit iskolákra, és 5 milliót egyéb építményekre. Az első ciklusban az összegnek csak a felét tudták elkölteni, anyaghiány miatt. E program egyik eleme lett volna többek között a Fóthi út (ma XIII. kerület, Kassák Lajos utca) és a Taksony utca közötti lakópark. A tervek szerint 1910. augusztus 1-jén adták volna át az épületeket,[1020] ám 1914-ben még mindig csak tervezték a megvalósításukat, szerepeltek a költségvetésben.[1021] Hogy a kislakások végül nem épültek fel, valószínűsíthető, hiszen egyik épületnek sincsen nyoma az archív felvételeken, sem a mai utcaképben. Bőhm Henrik épülete helyén áll az 1938-ban átadott Sándy Gyula tervezte Angyalföldi evangélikus templom.[1022] **102. kép**

A Fóthi-úti lakások néven épült lakópark 1-es épületét tervezte meg Bőhm Henrik, mely a Taksony utca és a Fóthi út sarkán állt volna.[1023] Elég sok adottsággal számolniuk kellett az építészeknek: az elvárás például 3 méteres belmagasság volt, egy-egy szoba mintegy 20 m^2-es mérete is kihívást jelentett, és emeletenként néhány fürdő került elhelyezésre a terveken. Az egyemeletes bérház kapcsán csak az alaprajzot ismerjük. A Fóthi úti volt a főhomlokzata, ezen az oldalon a középső traktus foglalta magában a főbejáratot. Ezzel szemben az udvar felé íves kialakítású fölépcsőt láthatunk, továbbá mindkét oldalszárnyban még két-két lépcsőházat szerepelt. A sarki épületrészek egy-egy üzletet rejtettek, a földszinten ezenkívül tizenhat egyszoba-konyhás, és két kétszoba-konyhás lakást figyelhetünk meg. Az első emeleten az üzletek helyett szobák kerültek kialakításra. A lakásokban mellékhelyiségeket ugyan elhelyeztek, de kétlakásonként csak egy közös fürdő volt betervezve.[1024] Összességében elmondható, hogy a lépcsőházak és a mellékhelyiségek-fürdők száma az épülettípushoz képest nagyvonalú tervezői gondolkodást feltételez.

[1019] BFL XV. 17.d. 329. 14131-14132. hrsz.
[1020] A főváros építkezései. *Magyar Építőművészet* 1909. július, 7. évfolyam, 7. szám, 1-2.
[1021] *Fővárosi Közlöny* 1914. április 24., 25. évfolyam, 33. szám, 7.
[1022] Raffay püspök felszentelte a magdolnavárosi evangélikus templomot. *Budapesti Hírlap* 1938. november 1., 8.
[1023] A főváros építkezései. *Magyar Építőművészet* 1909. július, 7. évfolyam, 7. szám, 8.
[1024] A főváros építkezései. *Magyar Építőművészet* 1909. július, 7. évfolyam, 7. szám, 9.

Strausz Sándor négyemeletes háza (Bp. V., Balassi Bálint u. 7.), 1909

Bőhm Henrik nevéhez fűződik a ma Balassi Bálint u. 7., egykor Személynök utcai négyemeletes ház terve, mely 1909. április 19-én nyert építési engedélyt. Elképzelhető, hogy 1909. november 25-én, amikor gépekre és felvonókra kértek engedélyt, már nagy valószínűség szerint a végéhez közeledett a kivitelezés,[1025] de erről egyelőre nincs adatunk. Az építtető Strausz Sándor[1026] személyéről nem sokat tudunk. A zsidó vallású Rosenfeld Katalin férje lehetett,[1027] aki egyébként Hegedűs Árminhoz hasonlóan szintén Szécsényi származású volt.[1028] A zsolnai Rosenfeldekkel való kapcsolatukról eddig nincsen tudomásunk. Strausz Sándor 1920-ban hunyhatott el, ismeretlen örököseit keresték az újságok hasábjain.[1029] **103. kép**

Az épületről Bőhm Henriktől nem maradtak fenn tervek,[1030] azt csak a homlokzat mai állapota alapján tudjuk leírni. A Balassi utcai főhomlokzat 6 tengelyes, a 2. és 5. tengely közötti rizalit a magasföldszint felett összefüggő egységet alkot: a tetősíkban oromzattal végződik. A 3. és 4. tengelyeken minden emeleten loggia található. Az első és második emelet pilaszterekkel tagolt, melyeknek a lábazati zónájában puttós szoborcsoport, fejezetében kissé szögletes volutás jón oszlopfőre hajazó szecessziós megoldás látható. A harmadik emelet két loggiája mellvédjén hat apró maszkos fej-díszt fedezhetünk fel, felettük a negyedik emeleten pedig geometrikus üveg-vas kombinációval díszített, esővédő tetővel ellátott beépített erkélyt. A földszinten a negyedik tengely rejti magában a vörösréz pávás-virágos betétekkel és vas szegecsekkel díszített bejáratot, a többi kapu üzlethelyiségeknek ad helyet. A szegecselt kapuk nem egyedülállóak, de korai magyarországi példái Otto Wagner Postatakarék épületén megjelenő divatnak. (Bőhm életművében itt jelentkezett először.)

Az oromzatok működő keretezést kaptak, és trapéz alakúak. Az épület érdekessége a sarki toronyépítmény, mely az art décót idézi többek között a harmadik és negyedik emeleten megjelenő geometrikus-pepitás díszű vaskorlátjaival. A Markó utcai homlokzatot ugyanez a ritmus és dekorációk jellemzik, szóval tulajdonképpen két egyenrangú homlokzatot láthatunk, annyi különbséggel, hogy a bejárat a Balassi Bálint utca felől található meg. Az épület hullámos lezárású rovátkolt bemarással díszített lábazata a Szarka utcai bérházzal azonos rózsaszínes „vörösmárvány”, valószínűsíthetően tardosi mészkő lehet. A bejárat réz vasalatai, formái,

[1025] *Építő Ipar* 1909. november 21., 439-440. (a 440. oldalon 1908-as dátum szerepel, de valójában 1909-es évfolyam).
[1026] *Építő Ipar* 1909. április 25., 159.
[1027] *Magyarország* 1916. január 10., 23. évfolyam, 10. szám, 10.
[1028] *Nemzet* 1887. június 21., 6. évfolyam, 1727. szám, 3.
[1029] *Budapesti Közlöny* 1920. december 21., 54. évfolyam, 292. szám, 5.
[1030] BFL XV.17.d.329 – 24916 hrsz.

valamint a felső régió osztott-kazettás üvegezése a vesztibül pompáját vetíti előre. Belépve a folyosón kétoldalt fülkékkel tarkított, csempézett pihenőt fedezhetünk fel. A lift a fél-orsó alakú lépcsőház közepén helyezkedik el. A függőfolyosók korlátai eredetinek tűnnek: a sarok toronykiképzésének geometrikus vasaira rímelnek csakúgy mint az ajtók és ablakok rácsai. A lépcsőházban a bejárati folyosó színében pompázó, kis díszbordűrrel ellátott szürkés csempesor díszlik. **104. kép**

Az épület leghíresebb lakója Szacsvay László és Komlósi Ildikó Kossuth-díjas operaénekesek valamint Cséri Lajos szobrászművész volt, de említhetjük Tatz László festőművészt is.[1031] A ház közvetlenül az Országház távfűtését magában foglaló neogótikus épület mellett helyezkedik el. **105. kép**

Fuchs Mór háromemeletes bérház bővítése (Bp. VII., Akácfa u. 27.), 1909-1910

1909. augusztus 2-i ülésen építkezésre kapott engedélyt Fuchs Mór tulajdonos egy háromemeletes házra az Akácfa u. 17. szám alatt, és az építőművész Bőhm Henrik volt,[1032] ám 1898-ban Fuchs Mór az Akácfa u. 27 és 29. számú házakat birtokolta,[1033] a 17-19-es szám alatt a Budapesti földalatti villamosvasút Rt. szerepelt.[1034] Így valószínűleg a 17-es szám csak tévedés, és a 27-es számon álló épületről van szó. A levéltárban 1909. augusztus 21-i jóváhagyással szerepelnek a Bőhm Henrik által szignált tervek. Ezek egy 1890-re datált épület hátsó traktusához való hozzáépítésről szólnak. A Bőhmhöz köthető tervek májusban készültek, és a „toldalék" az Akácfa utcával átellenben álló, belső, udvari részek kialakítására vonatkozott. A pince szintjén fáskamrákat és mosó-mángorló helyiségeket, a földszinten összesen hét a belső udvarra néző kisméretű lakást terveztek megvalósítani. Az első, második és harmadik emeleten ugyanez a felosztás jelentkezett, csak gangról való megközelítéssel. Az engedélyezési iratokból kiderült, hogy 1909. áprilisában már elutasították Fuchs Mór márciusban beadott toldaléképítkezésének terveit, többek között hiányzó rajzok, a lichthof nem megfelelő mérete, illetve a lépcsők célszerűtlen elhelyezése miatt. Végül 1910. november 1-i dátummal kapott használatbavételi engedélyt.[1035] A munka egyébként egy belső udvari épülettoldást takar, hasonlóan a később említésre kerülő Liliom utcai ingatlanhoz. A plusz keresztszárny-betoldás akkoriban a lakásínség miatt egyáltalán nem volt ritka jelenség, ugyanakkor – elsősorban az építtetőket – számos kritika érte az ilyen megoldásokért. **106. kép**

[1031] *Távbeszélő-hálózatok betűrendes névsora*, 1920. május, 499.
[1032] *Építő Ipar* 1909. augusztus 8., 291. Vesd össze: *Magyar Üveg- és Agyagujság* 1909. augusztus 1., 9. évfolyam, 15. szám, 7. illetve *Pesti Hírlap* 1909. augusztus 3., 6.
[1033] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1898, 10. évfolyam, 2. rész, 90.
[1034] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1907-1908, 19. évfolyam, 1. rész, 136.
[1035] BFL XV. 17. d. 329. 34386 hrsz.

Az építtető egyébként valószínűleg az a Fuchs Mór üvegkereskedő, aki a Király utcában tartott fenn üzletet,[1036] és 1925-ben hunyt el.[1037]Bőhm Henrikkel való kapcsolódási pont lehet, hogy Fuchs Mór annak a Feledi (korábban Fuchs) Miksának a testvére,[1038] akinek az I. kerületben már ugyanebben az időben tervezett épületet Bőhm. Kivitelezőik is ugyanazok voltak: Paulheim János és Perndl Flóris építőmesterek is.[1039]

Kovács Vilmosné kétemeletes háza (Bp. V., Szarka u. 7.), 1909-1910

Bőhm Henrikhez köthető az a terv, melyet 1909. augusztus 23-án a magánépítési bizottság elutasított a Szarka u. 7. szám alatt,[1040] ugyanakkor egy héttel később augusztus 30-án már engedélyt kapott.[1041] Metzler Ottó és Krizsán Sándor Pantheim Jenőhöz köti az épületet, az épülés évét azonban szintén 1909-re teszik.[1042] A BFL terveiből csak az építőmesterek nevei derülnek ki: Paulheim János és Perndl Flóris az Akácfa utcai és Fő utcai bérházakhoz hasonlóan. A fennmaradt „módosított terv" feliratú rajz 1910 júniusi datálású, 1910. szeptember 20-i jóváhagyási felirattal. Így érthetővé válik az építési engedélynél későbbi időpont, hiszen valószínűleg a használatba vételi engedélyhez küldték meg.[1043] **107. kép**

Az építtető Kovács Vilmosné szül. Borovitz Gizella volt, egy bornagykereskedő lánya.[1044]. Az épületet korábban Juventics Károly birtokolta 1882-1899-ig biztosan, 1909-1912 között Kovács Vilmosné,[1045] később az építtető lánya Laki Oszkárné Schulhof Elza Erzsébet és férje.[1046] Kovács Vilmosnénak 1912-ben jegyezték be az új cégét épp a Szarka u. 7. telephelyre Előlegező- és ingatlanforgalmi Rt. néven.[1047] A hölgy aktivitását jelzi, hogy a szabadalmi hivatal nyilvántatásba vette a cserélhető vásznú ernyőinek „találmányát".[1048]

1910 nyarán a pinceraktárak értékesítése kapcsán adtak fel apróhirdetést a *Budapesti Hírlap*ban,[1049] és a *Pester Lloyd* német nyelvű újságban pedig a lakások értékesítésére tettek

---

[1036] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1907-1908, 19. évfolyam, 6. rész, 552.
[1037] Fuchs Mór gyászjelentése. *Az Est* 1925. február 15., 9.
[1038] Fuchs Henrikné gyászjelentése. *Pesti Hírlap* 1910. május 26., 17.
[1039] Paulheim az 1910-es években Paulheim János és István néven szereplő céget működtetett ugyanakkor Perndl Flórissal később kőműves és építési vállalkozási céget jegyeztek be. Lásd: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1896-1897, 9. évfolyam, 324. illetve *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1916, 27. évfolyam, 790.
[1040] *Építő Ipar* 1909. augusztus 29., 317.
[1041] *Építő Ipar* 1909. szeptember 5., 325.
[1042] METZLER Ottó–KRIZSÁN Sándor: Szarka u. 7., In: MÉSZÁROS György–VÍZY László (szerk.): *Adatok a belváros történetéhez II.*, A Budapesti Városvédő Egyesület Kiadása, Budapest, 1993, 354. a továbbiakban METZLER–KRIZSÁN 1993
[1043] BFL XV.17.d.329 – 23943
[1044] *Pesti Hírlap* 1908. július 22., 30. évfolyam, 175. szám, 16.
[1045] METZLER–KRIZSÁN 1993, 354.
[1046] BFL - VII.176.a - 1910 - 3841
[1047] *Magyar Kereskedők Lapja* 1912. március 30., 32. évfolyam, 13. szám, 16.
[1048] *Szabadalmi Ujság* 1914. július 15., 12. évfolyam, 12-13. szám, 12.
[1049] *Budapesti Hírlap* 1910. július 24., 27.

kísérletet. Ezekből kiderül, hogy a kétemeletes épület utcai lakásai 4-5 szobásak voltak, és villannyal, gázzal, mosdóval, fürdőkályhával és öntött vaskáddal, csempézett mellékhelyiségekkel, mosogatóval, erkéllyel voltak ellátva. Irodai és műterem célokra is hirdették a lakásokat 2000-2500 korona áron.[1050]

Az épület jelenleg háromemeletes, plusz a padlástérben műteremlakással ellátott. Zártsoros beépítésű, jellegzetesen késő szecessziós épület, a bejárat elhelyezését leszámítva tengelyesen szimmetrikus elrendezésű. A hattengelyes főhomlokzat harmadik tengelyében kapott helyet a főbejárat, balra és jobbra tőle a földszinten üzlethelyiségek kerültek kialakításra. A földszinti lábazat vöröses rózsaszínes színű tömött – tetejénél vésett hullámvonallal és szívsorral díszített – mészkő. A rendkívül dekoratív lábazat párdarabjai az első emeleti ablakok virágtartó rácsai, melyek szintén szív mintájúak. A második és harmadik emelet második és ötödik tengelyében látható hasonló kiképzésű feltételezhetően fémlemezből domborított erkélykorlátok geometrikusabb jelleget öltenek. Az első emeletre a vakolatarchitektúrás díszítés jellemző: az ablakok között rovátkolt oszlopok kannelúrákra emlékeztető sávozása, míg a parapeteknél kőporos dörzsölt vakolat figyelhető meg. A csíkos vakolatok tetejénél fejezetszerű kialakítással csigavonalas díszeket láthatunk, melyek egészen a padlásteret a 3. emelettől elválasztó párkányig futnak. A legdíszesebb szobrászati munkák a második emelet erkélyeinek két oldalán figyelhetőek meg: három mezőben mezítelen gyermekalakok fognak a bőségre utaló virágfüzéreket (ezekhez hasonlóak a későbbi épületeken is előfordulnak).

A bejárati folyosón vélhetően eredeti cementlapokat figyelhetünk meg, melyek a Zsolnai takarékpénztárhoz hasonlóan a Villeroy és Boch cég termékei. A keskeny bejárati folyosót egy kétszárnyú, geometrikus díszű fa szélfogó választja el a paddal ellátott előtérről, amelyet lilás csempével borítottak szemmagasságig. A lépcsőházhoz vezető nyílás áthidalója húrtrapéz alakú, ez a motívum a lépcsőház korlátján is visszaköszön. Az emeletek szürke, vasalt szélfogó ajtói egészen indusztriális látványt nyújtanak, de illeszkednek a külső homlokzat erkélyeinek szegecselt-pöttyözött lemezeihez. Mindez inkább a bécsi szecesszióhoz és Otto Wagner munkásságához köti az épületet, Vágó László és József, vagy Jónás Dávid és Zsigmond magyarországi épületeihez hasonlóan, azoknak szerényebb változataként. **108. kép**

Steiner V. Vilmos háromemeletes bérháza bővítése (Bp. IX., Liliom u. 54.), 1909-1910

Bőhm Henrik nevéhez köthetjük azt az épületátalakítást, amely Steiner V. Vilmos megbízásából a Liliom u. 54. alatti háromemeletes épülethez kötődik, és 1909. augusztus 2-án

[1050] *Pester Lloyd* 1910. június 12., 32.

kelt Fuchs Mór Akácfa utcai ingatlanához hasonlóan.[1051] A kiviteli terveket 1909. szeptember 14-re datálták, az építők Miklós és Wirth mesterek voltak, és a Magyar Vasbeton Építési Vállalat (Kemény és Tisza) szállította a födémnek való gerendákat. 1910. május hó 7-én kelt a használatba vételi engedély.[1052] A telekkönyv tanúsága szerint 1899-ben épült a ma is látható épület, 1905. június 30-án vette meg Steiner Vilmos és neje az ingatlant, ők 1923-ban adták el Nagy Károly és neje (Lechner Julianna) részére.[1053] Steiner V. Vilmos az építtető divat és díszműáru-kereskedő volt, [1054] felesége Brief Regina néven szerepelt.[1055] **109. kép**

Az épület mai homlokzata neoreneszánsz jellegű, a homlokzati kialakítás nem Bőhm Henrik munkája. A tervek a belső udvar bővítéséről szólnak, de az egykori körbeépített beépítési tervtől eltérően ma csak a déli szárny meghosszabbításában jelentkezik az egykori „szecessziós" jelleg, a hozzáépítés egy része. Az erkély és gang-rácsok, és a jellegzetes trapézos vertikális díszű, középen háromszöggel lezárt ajtók egyértelműen utalnak az egykori toldásra. Ugyanakkor se a lépcsővel ellátott keresztszárny, se a nyugati keresztirányú épületlezárás nem fedezhető fel ma, és még az 1964-re datált helyszínrajz, valamint a későbbi tervek is a Bőhm által megfogalmazott alaprajzot mutatták.[1056] A hátsó traktus és a keresztszárny valószínűsíthetően az 1990-es években elkezdődött Ferencvárosi rehabilitáció részeként került elbontásra[1057] annak levegőtlen, fénytelen lakásokat rejtő mivolta miatt. **110. kép**

Szendeffy Dezsőné négyemeletes bérháza (Bp. I., Székely u. 2-4.), 1910-1911

Bőhm Henrik nevéhez köthetjük a ma Szilágyi Dezső tér és a Székely utca sarkán álló épületet. A szomszédos Szilágyi Dezső tér 3. szám alatt Sándy Gyula tervezte a református bérházat, és emlékirataiban megemlítette együttműködését volt évfolyamtársával az északi telek alkotójával Hegedűs Árminnal. Így elképzelhető, hogy Hegedűsnek is volt valamennyi szerepe az épület kialakításában,[1058] habár a dokumentumok Bőhm szerzőségét valószínűsítik. A Sándyval való együttműködés az ekkoriban még egészen modernnek számító csatlakozó udvaros zártsoros bérházbeépítési forma volt, amelynek révén több fény kerülhetett az udvari lakásokba és helyiségekbe.

[1051] *Építő Ipar* 1909. augusztus 8., 291.
[1052] BFL XV. 17. d. 329. 37509 hrsz.
[1053] BFL - XV.37.c - 9246 - 37509
[1054] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék,* 1899, 11. évfolyam, 6. rész, 447.
[1055] Goldschmidt Mórné szül. Steiner Hermina gyászjelentése. *Ujság* 1931. november 14., 6.
[1056] BFL XV. 17. d. 329. 37509 hrsz.
[1057] SZILÁGYI Eta*: Csaknem másfél ezer új lakás épült kilenc év alatt a Ferencvárosban*. 2001. augusztus 20., https://www.economx.hu/archivum/ingatlanpiac/2001/08/20/csaknem_masfel_ezer_uj_lakas_epult_kilenc_ev_alatt_a_ferencvarosban-85700/, Letöltve: 2025.12.12. 14:19
[1058] SÁNDY 2005, 192.

A 19. század közepétől a Henszler család különböző tagjai birtokolták az ingatlant, ám 1910-től Freyberger Pálné Henszler Magdolna lett az egyedüli tulajdonos, az 1910. június 5-i ajándékozási szerződés alapján pedig Szendeffy Dezsőné szül. Freyberger Vilma.[1059] A tulajdonosról Szendeffy Dezsőnéről nem sokat tudunk, neve többhelyütt megjelenik bálozók listáján,[1060] valamint több ház tulajdonosa, befektető lehetett.[1061] 1910. szeptember közepén Szendeffy Dezsőné új építési engedélyért folyamodott,[1062] a szeptember 26-i ülésen meg is kapta azt.[1063] Október 2-án mint új engedélyt nyert, folyamatban lévő építkezésre hivatkoztak.[1064] Az építés „befejezését" sejteti az 1911. szeptemberi felvonóra szóló engedélykérés.[1065] **111. kép**

Az épülettömb nagyjából L alaprajzának rövidebb szárát a Szilágyi Dezső téren, a hosszabbat pedig a Székely utcán fedezhetjük fel, ezek a derékszögnél élesebb szöget zárnak be egymással, melynél lecsapott sarkú épületkiképzést választott a tervező. A sajátos elhelyezkedésnek köszönhető, hogy a főhomlokzat a szűk Székely utcán kapott helyet. A díszes főbejárat feletti erkélyt tölgyfaleveles konzol tartja, volutás koronájú, virágfüzéres girlanddal körülvett szecessziós női fej szerepel a zárókövén. Ez a díszítés többhelyütt is visszaköszön: a vesztibülben historizálóbb barokkos vázák és indák kíséretében, a külső homlokzaton pedig egy geometrikusabb változatban. A homlokzatot a korábbiaknak megfelelően az erkélyek és zárterkélyek, valamint a valokatok játéka jellemzi, ezekből csak a földszinti üzletek üvegportáljai vonják ki magukat.

Az épület leghíresebb lakója Éder Gyula festőművész volt, aki a ház homlokzatán is fellelhető emléktábla szerint 1913-1945 között lakott itt. 1945. január 26-án bombatalálat érte a házat,[1066] ezt követően 1946-ban és 1948-ban folytattak felújításokat.[1067] **112. kép, 113. kép**

Budapesti Közvetítési Vállalat Rt. áru- és bérháza (Bp. V., Gerlóczy utca 11.), 1911

Böhm Henrik és Hegedűs Ármin tervezte a Budapesti Közvetítési Vállalat Rt. az V. kerületi Gerlóczy utca 11. szám alatti áru- és bérház befektetését, vagy ahogyan a Gerle János

[1059] BFL XV. 37.a. - 1384 - 14274
[1060] Többek között a Lipótvárosi Keresztényszocialista Párt táncestélyén, ld: *Nemzeti Ujság* 1925. február 22., 8. illetve a Ganz-Danubius bál, ld: *Pesti Hirlap* 1924. február 29., 3.
[1061] Pl. a Nádor u. 50. szám, ld: BFL - VII.157.a - 1910 - 0698
[1062] *Vállalkozók és iparosok Lapja* 1910. szeptember 17., 2.
[1063] *Építő Ipar* 1910. október 2., 394. illetve *Budapesti Hírlap* 1910. szeptember 27., 14.
[1064] *Magyar Lakatosmesterek Lapja* 1910. október 2., 5. illetve új építkezésként hivatkozik rá az *Ungarische Stein- und Marmorzeitung*1910. október 1., 6.
[1065] *Építő Ipar* 1911. szeptember 24., 404.
[1066] Éder Gyula szócikke: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89der_Gyula, Letöltve: 2025. november 29. 10:32
[1067] BFL - XV.37.a - 1384 - 14274

hagyatékában szereplő épületlistán szerepel „bérpalotáját".[1068] Az épület késő szecessziós, art décóba hajló stíluselemekkel díszített, Bolla Zoltán és Bálint Imre szerint az 1904 után jelentkező, Magyarországon 1908 körül megerősödő német expresszionista hatásokkal tűzdelt speciális Jugendstilhez kötődik ez az épület.[1069] A Hegedűs-Bőhm iroda tevékenységében a Váci utca 78-80. alatt található áru- és bérházzal mutat formai rokonságot, amely nem csoda, hiszen nagyjából egyidőben épültek.

A telekönyvi adatok szerint Wágner János volt az első bejegyzett tulajdonos 1800-ban, majd a Czettier család birtokolta az ingatlant 1860-tól, tőlük vette meg a Budapesti Közvetítési Vállalat Rt. 1911-ben a házat.[1070] Az építtető pénzkölcsönök adásával foglalkozott.[1071] Ugyanez a befektető ezzel a házzal egy időben építtette éppen a Bőhm-Hegedűs irodával a Kisfaludy u. 28. számú bérházat.[1072] A tervek 1911. áprilisi elkészülte után júniusban kerültek engedélyezésre.[1073] A gépészeti berendezés egy része, így a központifűtés beszerelése Janczer Lajos gépészmérnökhöz kötődik, és 1913. szeptember 10-i pecsét található a terven.[1074] **114. kép, 115. kép**

A korábbi bérházakkal szemben a vas-üveg földszinti üzletportál-kialakítás dominálja az épület összképét. Az ötemeletes sarki épület hosszabbik – Gerlóczy utcai főhomlokzati része 35,19 méter, míg a Semmelweis utcára eső oldala körülbelül ennek a fele. Az 1911 áprilisára datált homlokzati terveken sávos-geometrikus díszű ablakkeretezések, a legfelső emeleten egymás kezét fogó szoborcsoportok állnak, az ablakok felső nyílásai trapéz formát mutatnak. A főhomlokzat oromzati mezője – mely a műteremlakás hatalmas osztott-kazettás üvegezett ablakát foglalja magában, cserépből előtörő csigavonalas növényi ornamentikájú, és kétoldalt két-két szecessziós oszloppal keretezett. A különböző szintek között függőleges sáv-valkolatdíszítés teremt kapcsolatot, a parapeteket is vakolt felületek dekorálják. A földszintet és első emeletet magában foglaló üzlethelyiségeken ismétlődik a trapéz-lezárás, és itt csak hét tengelyt figyelhetünk meg, a középső rejti magában a főbejárati ajtót. Figyelemre méltó még a

[1068] BFL XIV. 243. d.1.39.
[1069] BOLLA Zoltán–BÁLINT Imre: *Szecessziótól art décoig: geometrizáló épületszobrászat Magyarországon az I. vh. előtt és külföldi párhuzamai.* Lásd: https://www.szecessziosmagazIn.com/magazIna/jugendstilfranzmetznerkapcsolat.php, Letöltve: 2025. december 2. 14:55
[1070] BFL - IV.1324.a – 003 – 00472
[1071] *Magyarország* 1907. március 30., 14. évfolyam, 77. szám, 20.
[1072] *Pesti Napló* 1911. június 27., 62. évfolyam, 150. szám, 13.
[1073] *Pesti Napló* 1911. június 27., 62. évfolyam, 150. szám, 13.; Június 26-án meg is kapták az építési engedélyt. Lásd: *Építő Ipar* 1911. július 2., 35. évfolyam, 27. szám, 279.
[1074] BFL XV. 17. d. 329. 24239 hrsz.

sarki toronyépítmény-szerű tetőlezárás apró lanternával és szecessziós gömbdísszel.[1075] A tervekhez képest a megvalósult épület tagolása kissé eltérő képet mutat. Két jelentős párkány tagolja vízszintesen az épületet az üzletház rész lezárásaként az első emelet felett, valamint az ötödik emeletet lezáró főpárkánynál is. A főhomlokzat – a terveken jelentős hangsúlyt kapó – oromzati része nem jelentős, az utcaszintről egyébként nem is igen látható. A terveken jelentős trapéz szemöldökívű ablakzáródások nem valósultak meg, a trapéz-forma csak az üvegezett üzletportálok alaprajzában mutatkozik meg. A homlokzati díszek zömében Kozma Lajos és Lajta Béla közös 1910-es évekbeli munkáit idéző[1076] magyaros rátétminták (virágmintás rozetták alkotta vakolatmezők, pávás-tulipános motívumok ovális fémből és vakolatból, illetve több emeleten át tartó harangvirág-díszű bordűrcsíkok). A páva motívum a szecesszió kedvelt motívuma (az épülettel egyidős pöstyéni Thermia szállón is megjelenik), illetve a belga, francia szecesszióban is nagyon kedvelték, Magyarországon többek között a Lajta-tanítvány Löffler Sándor és Béla is előszeretettel alkalmazta. Bizonyos vélemények szerint a népies magyaros szecesszióra is jellemző.[1077] A másodiktól az ötödik szintig végigfutó lizénák és kannelúrahatású vakolatcsíkok is meghatározó dekorációs elemei az épületnek, – ezek a Vágó testvérek munkásságában is megjelennek (elég csak a Gutenberg-otthonra gondolni). Ezek végein, mintegy oszlopfejezetként megfigyelhetjük a tetőzet súlya alatt görnyedő expresszionista, szögletesebb – német Jugendstilre hajazó atlaszszobrokat. Ezekre a lépcsőházban felfedezhető geometrikus díszítésű ajtók és korlátok rímelnek. A merev tartású atlaszok előképe lehet többek között a bécsi *Zacherlhaus* Josef Plecnik és J. Tölk nevéhez kötött 1905-ös épülete, melyet a *Der Architekt* is lehozott,[1078] így Hegedűs és Bőhm is ismerhette.

A pincében az üzletraktárakon kívül fáskamrák és a liftház került elhelyezésre, a földszinten üzlethelyiségek fogják közre az apró vesztibült és a lifttel együtt tervezett lépcsőházat. A főlépcsőházból nyílik egy kisebb cselédlépcső is. Az ötödik emelet két meglepően nagy (5-7 szobás) lakásában előszoba-hall, fürdő és konyha, valamint a gangról külön ajtón megközelíthető cselédszoba kapott helyet. A padlástér a szokásos mosó- és mángorlóhelyiségeken kívül egy műteremlakásnak is helyet ad, három szobával és egyéb kiegészítő helyiségekkel ellátva.[1079]

[1075] BFL XV. 17. d. 329. 24239 hrsz.
[1076] Lajta Bélához is köthetőek ilyen motívumok, kettejük közös munkájából nehéz kidomborítani, hogy melyikük jellegzetessége igazán. 1910-1913 között Kozma Lajta irodájában dolgozott. Lásd: CSÁKI 2024, 189-190.
[1077] KÖRNER 2010, 214.
[1078] *Der Architekt* 1906, XII. évfolyam, 1-4.
[1079] BFL XV. 17. d. 329. 24239 hrsz.

1939-ben az ötszobás lakásokat választották le a harmadik emeleten két-két szobásokra, épp Hegedűs Ármin tervei alapján, akinek az ötödik emeleti műteremlakás volt az irodája a világháború előtt. A második világháború alatt óvóhelyként működött az épület, ide menekült Hegedűs Ármin családja is,[1080] utána a lebombázott ötödik emelet helyett a másodikon laktak.[1081] A lakás a mai napig a család tulajdonában áll. A háború után még több helyreállítási és lakásmegosztási tervet is találhatunk az épülethez kapcsolódóan, többek között 1947-ben özv. Hegedűs Árminné és Kohlbach Emilné (Hegedűs Ármin Klára nevű lányának férjezett neve) építtetésével.[1082] A házat a 2010-es évek elején felújították.

Budapesti Közvetítési Vállalat bérháza (Bp. VIII., Kisfaludy u. 28.a/b), 1911-1913

A Budapesti Közvetítési Vállalat a Kisfaludy utcán építendő négyemeletes ház építési engedélyét 1911. június 26-án kapta meg,[1083] Bőhm és Hegedűs építőművészek munkájára.[1084] további engedélyt felvonó beépítésére 1917. október 22-én kért és kapott a vállalat.[1085] A befektető cég ugyanaz volt, mint a Gerlóczy utcai bérháznál, ám míg ott az üzlethelyiségek elhelyezése elsődleges szempont volt, itt a VIII. kerületi, kissé félreesőbb Kisfaludy utcában ezek sokkal kevésbé voltak reprezentatív kiképzésűek. Az építési tömb a Kisfaludy, a Nap és a Práter utcák közé eső területére esett. A főhomlokzat a Kisfaludy utcai széles területen nyert elhelyezést. Az 1913. júniusára datált terveket Farkas Antal[1086] és Perner építőmester írta alá, ekkor a legfelső emelet négy tetőtéri lakását áthúzták.[1087] 1914. januárjában is készítettek módosított terveket,[1088] így feltételezhető, hogy akkor még nem rendelkezett használatbavételi engedéllyel a ház. **116. kép**

Az épületegyüttes több stílus keveredését szintetizálja, de nagyjából megegyezik az építészpáros 1910-es éveinek elejére jellemző stílusával. Szecessziós ajtóvasrács, a szecesszióra jellemző oromzatok, a Jugendstilre emlékeztető geometrikus bélletes kapualj, ehhez illeszkedő gang-korlátok, az első és második emelet között szintén geometrikus díszű osztópárkány mind-mind jellemzik az épületet. A két szárny három téglalap alakú udvart fog közre, közöttük két-két egymáshoz képest 90 fokkal elforgatott és különböző méltóságú lépcsőházzal rendelkezik a két épülettömb. Ez a két rész ma első ránézésre külön épületnek

[1080] RÁDAI–MINK 2001, 20-31.
[1081] Hegedűs István elmondásából.
[1082] BFL XV. 17. d. 329. 24239 hrsz.
[1083] *Pesti Napló* 1911. június 27., 13.
[1084] *Építő Ipar* 1911. július 2., 279.
[1085] *Fővárosi Közlöny* 1917. október 26., 1916.
[1086] 1910-ben nyert működési engedélyt. Lásd: *Építő Ipar* 1910. július 31., 312.
[1087] BFL XV. 17. d. 329. 35661 hrsz.
[1088] BFL XV. 17.d.329. 35661 hrsz.

tűnik, mert igen eltérően lettek felújítva-vakolva, talán a Nap utcai oldal jobban tükrözi a bérház egykori fényét. Az épület sarkain toronyépítmény szerű, lekerekített, ablakokkal megtört épületrész indul az első emelettől, ezek a korai terveken még toronysisakkal szerepeltek. A rizalitok is csak ezen a szinten jelentkeznek, a földszinten az üzlethelyiségek szintjén nem jellemzőek. A földszint után négy emelet látta el a lakók igényeit, felettük egy ötödik manzárdszint is megfigyelhető a mai épületen. **118. kép**

A belső udvari terekben még sokhelyütt megfigyelhetők az eredeti cikkcakkmotívumos osztással ellátott nyílászárók, a cementlapburkolatok és a korlátok, valamint a lemosható kék csempeburkolatok az előterekben. Az utcai frontok lakásainál a gangokon nagyon vékony kiegészítő helyiségek szolgálták ki a jórészt kétszobás lakásokat, az udvariaknál ezekre az egymásmellettiség volt jellemző, a szobák így kaptak több fényt a belső udvarokból. A belmagasságok a szokásoknak megfelelően felfele csökkenőek voltak. A főfalak anyagára a tégla a jellemző, az elválasztófalak betonszerkezettel készültek.[1089]

1946-ban a régi homlokzat bemutatásával új homlokzati terveket készítettek, mely egyszerűsítésnek a magas manzárdtető és toronytető esett áldozatul.[1090] Több felvétel tanúsítja, hogy az épület az 1956-os forradalom gócpontjában állt, és erősen megsérült.[1091] 1994-ben a Práter utcai földszinti helyiségeket vette birtokba a Hetednapi Adventista Egyház.[1092] **117. kép**

Belvárosi házépítő Rt. áru és üzletházzal kombinált bérháza (Bp. V., Váci utca 78-80.), 1912

1912-ben épült a Váci utca 78-80. szám alatti áru-és üzletházzal kombinált bérház[1093] a Belvárosi Házépítő Rt. befektetéseként,[1094] a cég székhelye is e címen szerepelt.[1095] Az ingatlan korai története a Vetsey/Vécsey családhoz kötődik, az első bejegyzések 1877-ből datálhatók,[1096] ezt követően lett a Belvárosi Házépítő Rt. tulajdona, amely 1912. július 17-i

[1089] BFL XV. 17.d.329. 35661 hrsz.
[1090] BFL XV. 17.d.329. 35661 hrsz.
[1091] A Kisfaludy utca 28.B számú ház, tehát az épülettömb Práter utcai homlokzata is erősen megsérült. Lásd: Fortepan 255788, Jezsuita Levéltár adománya. Illetve Fortepan 46756 (Pesti Srác) és Fortepan 79452 (Berkó Pál).
[1092] BFL XV. 17.d.329. 35661 hrsz.
[1093] BFL XV. 17. d. 329. 23946. hrsz. A terveken megfigyelhetők egyes szecessziós elemek „elhagyása" is, illetve az, hogy az egyik terven a bejáratot „Hegedűs udvar" elnevezéssel illette a tervező. (Az építtető a Belvárosi Házépítő Rt. volt, nem maga Hegedűs. Az építtetőről lásd: A.G.: Házról házra végig a váci utcán (9.) *Népszabadság (Budapest)*, 2001. február 9., 59. évfolyam, 34. szám, 28.)
[1094] A.G.: Házról házra végig a váci utcán (9.) *Népszabadság (Budapest)*, 2001. február 9., 59. évfolyam, 34. szám, 28.)
[1095] *Nagy Magyar Compass* 60/2., 1936, Budapest, Iparos-részvénytársulatok, 142.
[1096] BFL - XV.37.c - 203 - 23946

magánépítési bizottsági ülésen kapott engedélyt a négyemeletes ház építésére.[1097] 1912. decemberében személyfelvonó működési engedélyét kérvényezték.[1098] **119. kép**

A ház a Szarka utca és a Váci utca sarkán helyezkedik el, de főhomlokzata a Váci utcára esik. Az épület az építészpáros kései szecessziós időszakához köthető: népies elemek, dekoratív mozaikbetétek, változatos falsíkok és rátétminták jellemzik. Az ötszintes, zártsoros beépítésű épület a Bőhm-Hegedűs iroda Gerlóczy utcai bérházához szorosan köthető, nemcsak földrajzi közelsége, külső jegyei alapján is. Áru- és üzletháznak építették, de lakásokat is kialakítottak benne. A földszint és a félemelet üvegportáljai és kirakatai gránit lábazattal grandiózusságot tükröznek.[1099] Az első terveken a váci utcai főhomlokzaton nyolc tengelyt különböztethetünk meg a földszinti és félemeleti üzletportáloknál, az első emelettől a harmadikig masnis-virágdíszes erkélyekkel, balkonnal, lizénákkal díszített falsíkot láthatunk. A két kiugró oromzaton egy-egy egymásnak háttal ülő női és férfi dombormű tervét figyelhetjük meg a rajzokon, melyek nem valósultak meg, csakúgy mint a két rizalit közötti kétoldalt csonkolt nyeregtető. A gerincen futó díszek, lechneri formanyelvet követtek, ám ezek a kúpcserepek már a rajzon áthúzásra kerültek.[1100] Arról nincs információnk, hogy a rendelkezésre álló anyagiak fogyatkoztak meg, esetleg átalakultak az igények, avagy nem engedélyezték ezeket, ugyanakkor a jelenség magyarázható az ekkor visszaszoruló-félben lévő szecessziós lázzal is. A terveket valamelyest módosították ugyanez év októberében, ekkor a homlokzat egyszerűsödött. A párkányok letisztultabbak, a középtengely hangsúlyozottabb lett: az oromzatok alatti tengelyek és a közéjük eső homlokzati rész parapetjei négyzetes díszítést kaptak, a kapuzat szupraportjának két oldalán a pávamotívum már a kis rajzokon látható, és középen felirat: Hegedűs – udvar díszlik.[1101] A megvalósult épület végül a második tervsorozathoz igen hasonló lett. A főhomlokzaton a félemelet feletti erőteljes övpárkány felett az oromzatokkal záródó falszakaszokon kívüli axisok zárterkélyek formájában előreugranak, a hátratolt részeken balkonok és erkélyek kaptak helyet. Az apró részletek a szecesszió síkdíszítményei: mint az arany mozaikháttér előtt álló, virágokkal, koszorúval, csokorral, girlanddal játszó puttó-domborművek, a színes virágot formázó üvegmozaik-betétek, vagy az oromzat színes pávamozaikjai. Ugyanakkor más szobrászati elemek az expresszionizmushoz és Jugendstilhez kapcsolódnak, mint például a kapu kétoldalának szögletes pávái, a kaput tartó

[1097] *Építő Ipar* 1911 július 23., 35. évfolyam, 30. szám, 309.
[1098] *Építő Ipar* 1912. december 8., 36. évfolyam, 49. szám, 498.
[1099] A.G.: Házról házra végig a váci utcán (9.). *Népszabadság (Budapest)*, 2001. február 9., 59. évfolyam, 34. szám, 28.)
[1100] BFL XV. 17. d. 329. – 23946
[1101] BFL XV. 17. d. 329. – 23946

morózus izomkolosszus atlaszok, – melyek nem is annyira tartják a kapuzatot, hanem inkább gondolataikba merülve egy posztamensre támaszkodnak, – a maszkszerű szögletes arcok az oromzat oldalain, vagy a kannelúrahatású vakolatdíszítések és sávozott vakolatdíszű oromzati mezők kubusosságukkal. **121. kép, 122. kép**

Az épület belső, oldalsó és hátsó udvarral kialakított részekből áll, ezeket két lépcsőház szolgálja ki. A ház teljes területen alápincézett, ezen kívül földszintből, félemeletből, e felett három szintből és egy részben beépített padlásszintből áll. Az 1912-es januári terveken a pincében üzlethelyiségek, ill. fáskamrák, a földszinten üzletek, egy vendéglő és a főkapuzat tere kapott helyet. A félemelet alaprajzán öt üzlet és műhelyhelyiség illetve irodák kerültek kialakításra. Az első emeleten kilenc lakás tervét készítették el, a hátsó, sötétebb traktusokban előfordulnak kétszobásak, a homlokzatra néző előkelőbb helyeken ötszobás lakások is megtalálhatók, a második és harmadik emelet az első emelettel megegyező elosztású. A padlástérnél a szokásos mosóhelyiségeken túl három egyenként fogadó és dolgozószobával ellátott műtermet találhatunk.[1102] A belső udvarokon a fröcskölt vakolat és néhány helyen az ablakok téglakeretezése figyelhető meg. Az eredetiben megmaradt vasalatokon a magyaros szecesszió és a Jugendstil együttélését figyelhetjük meg: a korlátok csigás-geometrikus díszei a Jugendstilhez illeszkedőek, ugyanakkor a liftet körülvevő trébelt vasmunkák gránátalmákat mintáznak. Ugyanehhez a kettősséghez illeszkednek a bejárati kapualj apró virágos díszű üvegmozaikjai és a mennyezet gyöngysoros kazettái, vagy a lépcsőházba vezető faajtó és vas-üveg kombinálásával létrejött szélfogója. A tér nemes hatását emeli a mozaikokon túl a portás, a főbejárat, az egykori helyrajzi számokat feltüntető és a Váci utca 78-80. felirat egy-egy márványtáblája. A padlódíszítés ugyanakkor csak emlékeztet az egykori – gyaníthatóan terrazzo – burkolatra. A Szarka utcai oldalhomlokzat nagyjából rímel a főhomlokzatra, annyi kivétellel, hogy az aszimmetrikus kiképzésű oromzat itt kiemelkedik, míg a főhomlokzaton épp visszahúzva szerepel.

Az épületet többször is használták nyomdaként: 1913-ban a Turul vette használatba, később a Kossuth nyomda működött itt.[1103] A háború után többször átalakították az épületet, 1993-ban felújították.[1104] **120. kép**

Magánházak, villák

[1102] BFL XV. 17. d. 329. – 23946
[1103] BFL XV. 17. d. 329. – 23946
[1104] Ybl Miklós Építőipari Tervező Kisszövetkezet munkája. 1991. március, Liptai Vilmosné részére.

A 20. század elején széleskörű diskurzus folyt a művészeti sajtóban a lakáskérdésről.[1105] Lyka Károly az általa alapított *Művészet* folyóirat második évfolyamában (1903) *Családi házak* címmel közölt írást, melynek középpontjában a kényelem és a villák „szabadabb sziluettje" állt.[1106] Ekkoriban jelent meg Hermann Muthesius *Das englische Haus* c. nagy visszahangot kiváltó három kötete, többek között erre reagált 1905-ben Csányi Károly szintén a *Művészet* folyóiratban *Az angol ház* címmel közölt cikke, melyben az angol házak célszerűségét, egyszersmind harmóniáját, művészi ízlésre való törekvését emelte ki. Itt a „helyben található" építési anyagok kultusza, és a Gesamtkunstwerk gondolata jelent meg elsősorban. „*Egyszerű téglafalak, nyeregtetők, oromzatok, néhány kémény, faváz, ablak és ajtókeretek és kiugró ablakok alkotják a ház külsejét. Mégis mennyire változatosak ez építmények.*"[1107] Véleményem szerint ezek hatottak Hegedűs Ármin 1907-es cikkére (lásd az épület leírásánál bővebben) és saját villaépület-tervénél is formálta szemléletét, ahol a romantikus szempontok, ugyanakkor a változatosság és a célszerűség voltak a mozgatórugók. Thoroczkai Wigand Ede[1108] 1910-es a *Magyar Iparművészet*ben megjelent *A ház* c. írása összegezte Hegedűs Ármin a házak személyre szabásával kapcsolatos véleményét is – mintegy eszmei folytatásaként a korábbi publikációnak: „*Hogy a ház egyéniségünk kifejezője, ez nem az idealisták állítása […] amint nincs két teljesen egyforma ember, úgy nem lehet mindenben megegyező két ház sem*."[1109] Ferkai András szerint a korban a legszabadabb, kísérletezésre alkalmas műfaja volt a családi házaké, képet ad a tervezőtársadalom mintáiról, divatjairól és külföldi mintáiról is.[1110]

Hegedűs Ármin családi házakkal foglalkozó írása részletesen leírta a saját 1906-ra elkészült villáját[1111] a *Magyar Építőművészet* c. lapban.[1112] Számos külföldi példát hozott olyan „lakótelepekre", amelyek kifizethetőek, ugyanakkor célszerűek is a hivatalnoki réteg számára. Példának elsősorban német lakótelepeket említett: a drezdai[1113] a Grosser Garten külső

[1105] Már korábban is sokakat foglalkoztatott, de ennek a sajtóban ekkora lenyomata nem volt. A 19. századi „kényelmes ház" kérdésével foglalkozik Sisa József. Lásd: SISA József: Az „angolkert" és a kényelmes ház. Brit hatások a 19. századi Magyarországon *Ars Hungarica*, 2001, 29. évfolyam, 1. szám, 77-110.
[1106] LYKA Károly: Családi házak. *Művészet* 1903, 2. évfolyam, 2. szám, 119-123.
[1107] CSÁNYI Károly: Az angol ház. *Művészet* 1905, 4. évfolyam, 1. szám, 11-15.
[1108] A név helyesírását a cikknél szereplő alapján közöltük.
[1109] THOROCZKAI-VIGAND Ede: A ház. *Magyar Iparművészet* 1910, 13. évfolyam, 9. szám, 315-316.
[1110] BRANCZIK Márta–FERKAI András–HAJDÚ Virág–MOLNOS Attila–OLÁH Éva: *Pest építészete a két világháború között.* Modern Építészetért Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001, 72. a továbbiakban FERKAI 2001
[1111] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1112] HEGEDŰS Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18-21.
[1113] Ezeket az épületeket feltehetőleg nem újságokból ismerte, Drezdából és Berlinből küldött képeslapjai közül maradt is fenn. Lásd: BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

(északkeleti) oldalán futó Stübel, a berlini a Thiergartentől[1114] nyugatra eső Fasanenstrassén épült házakat (ezek főként zártsoros beépítésű, inkább bérház jellegű házak), valamint a ma Berlin külvárosaiban Schönebergben[1115] és Charlottenburgban felfedezhető házakat (Kaiser és Groszheim,[1116] Otto Marek és Bruno Schmitz[1117] munkáit). Ezek mintegy 10 méter utcafronti, 50 méter mély, néhol zártsoros beépítésű, vagy kis kocsibeállós, elő-és hátsókertes épületek. A Jávor utcai Hegedűs villa ezekhez az imént felsorolt példákhoz hasonló gondolatiságában, valamint telekformában, és egyszerre négy (szintenként kettő), egymással kapcsolatban álló család számára tartalmaz lakásokat. [1118]

Jelen fejezetbe foglalt családi házak kapcsán megemlíthető, hogy ezek az épülettípusok is igen vegyes megjelenéssel és funkcióval rendelkeztek, sokszor átmeneti műfajok is kialakultak. Rögtön a fejezet elején szerepel Polgár Gábor „magánlakóháza", amely inkább az üzlet- és bérháztípusnak egy vidéki változata, de leginkább a zsolnai takarékpénztár – szintén kissé átmenetet képező épülettípusához – áll közel az életműben. Hegedűs Ármin saját villája, Quittner Béla és Tornai Gyula műteremvillája talán az építészpáros kísérletező- és dekoráló kedvének letéteményesei, elég a Tornai villa tetőmegoldás-ötleteit, vagy a Hegedűs-villa gazdag dekorációs programját megszemlélnünk. Jellegzetes jelenség az is, hogy ezek a „magánvillák" a legtöbb esetben a névükkel ellentétben nem egy család igényeire lettek kialakítva, hanem többgenerációs családi házak voltak, így, a több lakás privát szférájának megőrzése érdekében külön bejáratokkal, elkülönített, olykor „bérházszerű" tulajdonságokkal rendelkeztek. E villák egy szerényebb, a polgárság igényeit kielégítő, ugyanakkor reprezentatív világot tárnak elénk, többek között Hegedűs Árminhoz kapcsolódóan. A fejezetet záró Alexander-villa ugyancsak egy vegyes műfajú épület, szanatórium-és magánvilla, de méltán szerepel e fejezetben, mivel stilárisan a villatípussal rokonítható.

[1114] A Villa Ende és a villa Reichenheim (1880 körül Kayser és von Grossheim alkotása) lehetett távoli mintája Hegedűsnek.
[1115] Kayser és Grossheim 1905-1906 közötti alkotása a C. Geisberg őrnagy számára épült villa Schönebergben, (ma a horvát nagykövetség épülete) (cím: Ahornstraße 4).
[1116] Kayser & von Großheim néven futott építésziroda, 1871-től működtek együtt. Heinrich Kayser (1942-1917) és Carl Friedrich Ernst von Großheim (1841-1911) volt a névadója az irodának. Lásd: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Joseph_Kayser és https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Gro%C3%9Fheim, Letöltve: 2025. december 4. 15:43
[1117] Leginkább az emlékműveiről ismert építész (1858-1916).
[1118] Hegedűs Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18.

Polgár Gábor zimonyi lakóháza (Beograd, Gospodska 7), 1904-1905

Polgár Gábor gazdag zsidó nagykereskedő[1119] számára tervezett Bőhm Henrik 1904-ben[1120] egy lakó-és üzletházat Zimonyban (mai nevén Zemun, Szerbia fővárosának Belgrádnak a városrésze). Polgár Gábor 1853 körül született,[1121] választmányi tagja volt a Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesületének,[1122] a zimonyi Binder és Polgár cég tulajdonosa, és számos egyéb cég igazgatósági tagja volt. 1915-ben Bécsben hunyt el.[1123]

Az egyemeletes épület 1905-re készült el, a kivitelező Franja Jenč építőmester volt.[1124] A földszint üzletportálokként, az emelet lakásként funkcionált egykor. A hat tengelyes földszint az emeleten hét szakasszá bővült, amelyből a középső három ablak zárterkélyt formázott, a pártázaton öt szakaszt lehetett elkülöníteni. A homlokzat kőből és préselt téglából készült: a földszinti portálok boltíves kőkereteket, az emeleti ablakok kő-architrávokat és rozettákat kaptak díszítésül. Az egész kompozíciót szintén kőből készült akrotérionokra emlékeztető csúcsdíszek zárják. **123. kép**

Az épületbe nem sokkal az építést követő években az Első Horvát Takarékpénztár költözött be. Az 1944-es bombázás során súlyosan megsérült, és helyére egy négyemeletes lakóépületet emeltek, amelynek földszintjén üzlethelyiség található, de kevéssé emlékeztet a hajdanvolt épületre.[1125]

Hegedűs Ármin saját villája (Bp. XIV., Jávor u. 11/a), 1906

A telekkönyvi adatok szerint az első tulajdonos 1899-ben Horváth Antal és neje volt, őt 1905 júliusában követte Prokisch Jánosné, majd egy hónappal később augusztus 16-án Hegedűs Ármin és neje Hoffer Ilona.[1126] 1920 decemberében került új tulajdonba, ekkor Hegedűs a részben saját tulajdonú Jávor Ingatlan Részvénytársaság cégnek átszármaztatta, majd egy évre rá Strasser József, 1924-ben pedig Strasser Józsefné lett az ingatlan tulajdonosa.[1127] Az 1906. március 12-i magánépítési bizottsági ülésen kapott építési engedélyt Hegedűs Ármin az általa tervezett Jávor utcai emeletes nyaralóra.[1128] Ugyanezen év október 22-én jóváhagyásra

[1119] Egy nagyváradi kereskedő bukása. (A cikk nem Polgár Gábor bukásáról, hanem unokaöccse a nagyváradi Schönfeld Mihály elmenekülésérőI szól, amelyben megemlítik Polgár Gábort.) Lásd: *Délmagyarország* 1912. szeptember 28., 8.
[1120] SZM KEMKI ADK MNG-AT 430-1920
[1121] Polgár Gábor gyászhirdetése. *Pesti Hírlap* 1915. október 16., 18.
[1122] *Pesti Hírlap* 1903. március 31., 25. évfolyam, 89. szám, 7.
[1123] *A Fakereskedelem* 1915. október 20., 5. évfolyam, 41. szám, 7.
[1124] DABIŽIĆ, Aleksandra: *Art Nouveau in the historic urban core of Zemun*. Beograd, 2017, 5.
[1125] DABIŽIĆ, Aleksandra: *Art Nouveau in the historic urban core of Zemun*. Beograd, 2017, 5.
[1126] A vételár 17820 korona 80 fillér. Lásd: BFL Pest VII.12.d. – 32684.hrsz.
[1127] BFL Pest VII.12.d. – 32684.hrsz.
[1128] Az engedély száma 45405. Lásd: *Építő Ipar* 1906. március 18., 11. szám, 108.

ajánlották,[1129] egy héttel később „gépekre és felvonókra" is engedélyezték az épületet.[1130] **124. kép, 125. kép, 126. kép**

Az épület hullámos ívű ablakai szecessziós ízlésűek, részletformái romantikus kastély-jegyeket is hordoznak magukon. A kükloptikus terméskő hatású lábazat családi házakon szinte kötelező elem volt, az angol ház eszméjét vetíti elénk. A főhomlokzat három eltérő mélységű szakaszból áll, melyet a különféle díszű ablakok tagolnak. Ezek a mozgalmas elemek teszik játékossá és személyessé a családi házat. A nyugati torony földszintje és első emelete között, az emeleti ablakok mellvédjeinél Ney Simon domborművei láthatóak. Egyes források szerint ezeken Hegedűs Ármin gyermekeit láthatjuk játszani.[1131] Ezt megerősítette Hegedűs Ármin egyik leszármazottja, miszerint Hegedűs saját villáján a frízen két lánya látható az utca felé, a lámpást tartó fiú az egyik fia (az északnyugaton fellelhető bejárat feletti szobor).[1132] A fríz öt oldalán különböző témák jelennek meg: az első kettőn a zene áll a középpontban (hárfa, cselló, két hegedűs és egy karmester), a következő jelenetben az építészeté a főszerep (mérőeszközök, rajztábla, és egy oszlop utalnak rá). Az utolsó két téglány alakú dombormű is összekapcsolódik: a képzőművészet ágait a festőpalettával, rajztáblával foglalatoskodó, a modellt álló gyermekeket láthatunk. A ház kivitelezéséért a Betónia Építési Vállalat felelt, a Dob utcai iskola építésével egyidőben zajlott munkák miatt több olyan iparost is felfedezhetünk, akik mindkét házon közreműködtek. Így Melocco Péter a lépcsőkért, Forgó és társa az üvegekért, Pick Ede utóda cég a felvasalásokért, Heil Vilmos a lakatostermékekért felelt. A szobrászati díszek elkészítése a már említett Ney Simon mellett a Karl és Farkas cég (épületszobrászmunka), és Verő László között oszlott meg. A további közreműködők a lábjegyzetben olvashatók.[1133]

[1129] 225885-ös számon. Lásd: *Építő Ipar* 1906. október 38., 43. szám, 403.

[1130] 529061. számon. Lásd *Építő Ipar* 1906. november 4., 44. szám, 412.

[1131] VINCZE Miklós: *Egy évszázada játszanak már Zuglóban a századforduló építészcsillagának gyermekei*, 2018. május 31., Lásd: https://24.hu/kultura/2018/05/31/egy-evszazada-jatszanak-mar-zugloban-a-szazadfordulo-epiteszcsillaganak-gyermekei/, Letöltve: 2025. augusztus 3. 22:54.

[1132] Herczegh Veronika közlése nyomán – Gerla hagyaték. Lásd: BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik. (Ugyanakkor a három nagy jeleneten 5+1 és 6-6 gyermek szerepel, ez a szám Hegedűs gyerekeinek számával egyezik ugyan, de két plusz alak is megjelenik, ez némileg elbizonytalanítja az ott lakó gyermekek ábrázolásának elméletét).

[1133] A föld,- kőmíves- és elhelyezőmunkákon Szalka Jakab építőmester dolgozott, a kőfaragómunka Eichbaum Mór munkája volt. A tetőfedést újlaki cseréppel Krumpholz Ágoston cége végezte, az ácsmunka Friedrich Jakab nevéhez kötődött. A bádogosmunka Hoffmann Sándor, az asztalosmunka Scheibl Károly érdeme volt. A takaréktűzhelyeket Ehrlich L. Ferencz szállította, csak úgy mint a Dob utcai elemi iskolánál. Az aszfaltfalizolálás és terasztetőszigetelés Biehn H. János, az amerikai padlóburkolat Politzer és Okoljeszky, a szobafestőmunka Deckner Jenő nevét dicséri. A villanyvilágítás és a csöngők elhelyezését Hirschl és társa, a falkárpitozás Südfeld Samu, a vízvezeték és csatornázás Bogdány és társa munkája – mindhárom céggel dolgozott együtt a Központi Városházán is Hegedűs. A központi melegvízfűtés szerelését Biró Móric, a légszeszberendezés kialakítását a Légszesztársulat vállalta, a hézagnélküli padozatokat a Dolomént Rt., a linóleumot Elsinger S.J. szállította. Lásd: Hegedűs Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18.

A villa tulipános mintájú vaskerítése – az archív képek alapján is – eredeti pompájában tündököl, csakúgy mint néhány nyílászáró, valamint egyes ajtók szirommotívumos vasalatai, és a lépcsőház korlátjai. Sajnos a középső traktus hullámíves oromzata a második világháború idején végzett átalakításokkor eltűnt, és egyenes záródást kapott, a szép ívű manzárdtető és manzárdablaka is ennek válhatott áldozatául. Ugyanígy hiányolhatjuk az épület lépcsőházi bejáratát őrző „lámpást tartó fiú" kezéből a lámpást, a felette látható ívzug-mezőből a három galambot, alatta pedig egy építészcímert, melyet a 2+6 ágú életfamotívum ölelt körbe az archív képek tanúsága szerint.[1134] Ez minden bizonnyal Hegedűs Ármin nyolctagú családjára volt utalás. A homlokzat egyes elemei pilisszántói színes homokkőből készültek.[1135]

A villa alaprajza teljesen aszimmetrikus. Az 1906 júliusában kelt terv szerint hosszanti elrendezésű, a telek méretének és formájának megfelelően mélységi irányban terjeszkedő volt. A második tervvariáció lényegében nem változtat ezen, ugyanezen év október 29-én kelt.[1136] A rajzokon szintenként két lakás szerepel, ezeken kívül a padláson két műteremszoba és egy nyílt terasz kapott helyet, az alagsorban pedig házmesteri lakás, központi fűtés és tüzelőanyag elhelyezésére szolgáló helyiségek, tornaterem, valamint a mosáshoz kötődő helyiségek.[1137]

1944-ben 12 lakás volt az épületben,[1138] ezek száma azóta nem nőtt. A szocializmus éveiben beépítették a tetőteret, és ekkor eltűnt az eredeti tető és a legfelső szint párkánya. 1948-ban a második világháborús sérülésekre hivatkozva „állították helyre".[1139] 2019-ben a kerület emléktáblát helyeztetett el a – helyi védettséget élvező – házon az építész emlékére.

Quittner Béla emeletes háza (Bp. XIII., Szabolcs u. 39.), 1908-1909

Bőhm Henrik tervezte Quittner Béla Szabolcs u. 3. szám alatti házát,[1140] melyre építési engedélyt a fővárosi magánépítési bizottságtól 1908. augusztus 31-i ülésén nyert.[1141] 1909. október 11-i ülésen ajánlották használatba vételre.[1142] A megrendelőről nem rendelkezünk sok információval, de tudjuk, hogy nagykőrösi származású zsidó család tagja volt, felesége

[1134] Lásd Hegedűs Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18. c. cikke illetve BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1135] Hegedűs Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18.
[1136] BFL XV. 17. d. 329. – 32684.hrsz.
[1137] Hegedűs Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18.
[1138] BFL IV.1420.r - XIV. kerület - Jávor utca - 11/a
[1139] BFL XV. 17. d. 329. – 32684.hrsz.
[1140] Az újságcikkekben 3., az engedélyezési iraton 9. szám szerepel, később 39-es számon tartják nyilván.
[1141] *Építő Ipar* 1908. szeptember 6., 350.
[1142] Ugyanezen az ülésen fogadták el Feledi Miksa Bőhm Henrik által tervezett bérházépítkezését is.
A Szabolcs utcai a 1758. hrsz.-es épület. Ld: *Építő Ipar* 1909. október 17., 33. évfolyam, 42. szám, 384.

Hannover Vilma volt.[1143] Ezen kívül a Szabolcs u. 33. alatti egykori Bródy Adél izraelita gyermekkórházának gondnoka volt 1896-tól[1144] és még az volt a ’20-as évek elején is.[1145]

A tervek 1908. augusztus 22-én születtek, 1908. szeptember 16-án kaptak alpolgármesteri ellenjegyzést. A helyszínrajz szerint az épület közvetlenül a gyermekágyas otthon mellett a Szabolcs utca 37. környékén állt, a Bókay tér közvetlen szomszédságában. Az egyemeletes épület földszintjén mai szóhasználattal élve egy nappaliszoba, egy konyha és egy ebédlő, valamint egy veranda, az emeleten két hálószoba és egy hatágyas gyermekszoba kapott helyet. A főhomlokzati rajzon terméskő lábazatot figyelhetünk meg, illetve több faragott építőelemet láthatunk, amely a szecesszió népies válfajához köti az épületet. A nyílászárók felül összetett, kazettás ablakszemei szintén nem idegenek a szecessziótól, ugyanakkor az ablakformák már nem a korábban jellemző szirom- és hullámformákat mutatják, egyedül a főbejárat feletti mező és az ajtó utal ezekre. Az oldalhomlokzat letisztultabb, kizárólag a nyílászárók csipkés keretezése, illetve a különböző tetősíkok adnak egy kis játékosságot az épület sziluettjének. **127. kép**

1939-ben a villaépületet kibővítették, alapvetően hálószobákat, és az alagsorban egy imatermet helyeztek el. A második világháború után tetőhelyreállítást végeztek, 1951-ben Hajós Alfréd tervei alapján az akkor Dr. Stiller Bertalan közkórházak alá tartozó épületben kultúrházat alakítottak ki: a földszinten előadótermet, az emeleten könyvtárat helyeztek el, később orvostovábbképző intézetként működött, melyet 1963-ban felújítottak.[1146] Az épület ma már nem áll, sorsáról nem sokat tudunk, egyedül egy 2014-es az Országos múzeumi és Raktározási Központ építkezéseit előkészítő tanulmány említi azt, mint elbontandó épület említi.[1147]

[1143] Apja Quittner Lázár gyászjelentése. *Pesti Hírlap* 1912. február 9., 34. évfolyam, 34. szám, 20.
[1144] WEISZ Miksa, dr.: A pesti izr. hitközség 1896. évi jelentése. *Magyar-zsidó Szemle* 1897, 14. évfolyam, 3. szám, 268.
[1145] *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1922-1923, 31.
[1146] BFL XV. 17. d. 329. 28050 hrsz.
[1147] SZABÓ Zoltán–KRALOVÁNSZKY Réka: Budapest XIII. kerület, Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ településrendezési tervei, Budapest, 2014, 31. és 58. lásd: https://share.google/28THiDIug0Kx6EPuB, letöltve: 2026. augusztus 14. 11:12

Tornai Gyula műteremvillája (Bp. XIV., Jávor u. 5/b), 1911-1912

A kétemeletes, Tornai Gyula[1148] festőművész számára tervezett Jávor utcai bérvilla Hegedűs és Bőhm munkájának tekinthető.[1149] 1911. március 27-én[1150] kapott építési engedélyt az építtető,[1151] a tervek is erre az évre datálhatók, ugyanakkor néhány forrás tévesen 1907-et említ.[1152] A Holstein és Sterner fivérek építő cég 1911 júniusában tervet készített a vastartók elosztásáról, a pince központi fűtésének rajzát Kepes Imre kivitelező szignálta 1912-ben.[1153] Az épületet 1912. május 1-től vehették használatba, a gőzkazán, a központi fűtés, valamint a garázs terveinek utólagos bemutatásával egyidejűleg.

Az épület Hegedűs Ármin családi villájával egy utcában épült fel. A festő 1911. március 11-én vásárolta meg az ingatlant 36.780 koronáért. A telekkönyv tanúsága szerint nem túl hosszú ideig birtokolta a házat, ugyanis 1912. március 7-én Hümös Iván megvette az akkor már felépített, kétemeletes épületet.[1154] A telekkönyv bizonyságát erősítheti meg az információ, hogy Tornai 1912-ben elvált feleségétől. Ennek ellentmond a Budapesti Czim- és Lakjegyzék, ahol 1916-ban, de 1928-ban is tulajdonosként említették Tornai Gyulát.[1155]

A telek hosszanti elrendezésű, körülbelül kétszerese a hossz a szélességnek Hegedűs Ármin villájához hasonlóan. A ma látható homlokzat legmeghatározóbb eleme a letisztult, nyújtott, csúcsán lekerekített háromszögű oromzat. Lajta Béla számos épületén, például Wechselmann Ignác és neje Neuschloss Zsófia Vakok Tanintézete hasonló részletformát ismerhetünk fel. Az oldalhomlokzaton található lépcsőházi bejáratok íves kiképzését vakolattal kannelúrázott féloszlopok szegélyezik. Az itt látható leegyszerűsített oszlopfejezetek geometrikus mintázattal kapcsolódnak a ház másik díszéül szolgáló néhány egyszerű frízhez, például a koronázópárkány alatti sávban, vagy az egykori toronyépítmény alján. Az ablakok vakolatkeretekkel díszítettek, a szemöldökívük egyenes, a főhomlokzati rizalit második emeleti ablakának trapéz szemöldökein kívül, amely rímel az oromzatra. A ház eredeti tervei kissé eltérő homlokzatról tanúskodnak. **128. kép**

[1148] Tornay és Tornai neveken is ismerték. A kétféle írásmód a korabeli sajtóban is jelen van. Hegedűsék tervein pl. y-nal szerepel a festő neve. Tornai Gyula (1861-1928) festőnek (született Groszmann Gyula) 1904-ben volt a Műcsarnokban gyűjteményes kiállítása. Ezen nemcsak festményeit, hanem számos utazásának jónéhány keleti/egzotikus tárgyát is áruba bocsátotta. Lásd: Md.: Tornai Gyula kiállítása. *Uj Idők* 1904. január 31., 10. évfolyam, 5. szám, 114.

[1149] BFL XIV. 243. d. 1. 39.

[1150] *Építő Ipar* 1911. április 2., 35. évfolyam, 14. szám, 144.

[1151] *Magyar Asztalosmesterek Lapja* 1911. április 2., 4. évfolyam, 14. szám, 5. illetve *Világ* 1911. március 28., 19.

[1152] Az építési tervek alapján az épület tervei 1911-re datálhatók. (BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.) Ezzel szemben GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 40. 1907-es építési dátummal említi a villát.

[1153] BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.

[1154] BFL XV. 37. c. 18183 - 32681

[1155] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évfolyam, 1. rész, 160.

Az első tervek 1911 januárjára, a második sorozat júniusra keltezett. Az első homlokzati rajzokon a rusztikázott lábazati zóna már megjelent, mint ahogyan az épület főhomlokzatának három tengelye is. A legnagyobb különbség a mai állapothoz képest az épület északnyugati oldalának meghatározó eleme: a várkastélyra emlékeztető toronyépítmény, melynek hengeres zárterkély kialakítását gazdag vakolati, szobrászati díszítéssel, függőleges vakolatcsíkozással és ékszerekre emlékeztető díszsoros lezárással álmodták meg a tervezők. A legizgalmasabb elem a moreszk toronysisak, melynek teteje rímel a tőle jobbra eső, de talán még nála is különlegesebb kialakítású tetőelemre, amely egyszerre juttatja eszünkbe a kelet világát (s így illeszkedik az építtető orientalista stílusához), és a népi építészetet is. Az oromzat vonala is parabolaívesebb ezen a terven, ezek közvetlenebb előképe a finn nemzeti romantika alkotója, Lars Sonck 1902-1907 között épített Szent János templom, későbbi Tamperei katedrálisának hatását mutatják. A rizalit három emeletének egységét az ablakok többszörös függőleges összekötése által érte el a tervezőpáros. A júniusi terveken a torony szecessziós csúcsdísze helyére a toronyból egy nyitott, pergolás terasz került. A toronyvégződések kerámiadíszeket kaptak, a többi épületrész manzárdos tetőmegoldású lett, továbbá a központi rizalit földszinti szobája erkélyes kialakítást nyert.[1156] Említésre méltó a kerítés, mely pillérjeinek működő csúcsdíszeivel, szelvényenként ismétlődő boglyaíves megjelenésével, illetve a vaskerítés tetejének indás motívumaival a szecessziót idézik, és illeszkednek a földszinti rizalit erkélyének indás-virágos korlátjához. **129. kép**

Ami a belső elrendezést illeti: novemberre datálhatók a második emelet tervei, ahol az udvari fronton kis-és nagy műterem, az utcai szakaszon pedig közösségi szobák, ebédlő, szalon kaptak helyet. A földszinten és az emeleten is külön lakrész, szalon, ebédlő, konyha, úriszobák kerültek kialakításra. A padlástérben egy vendégszoba és mosószobák kerültek láthatóak a teraszon kívül.[1157]

Az épületbelső mai képéről érdemes még szót ejtenünk. A főlépcső emeletenként ismétlődő korlátdísze: egy domború mintás, geometikus négyzetmotívumokkal tízdelt, egymás felé forduló hosszú nyakú madárpár ismétlődik többhelyen az épület kovácsoltvas megoldásain. A működlapok láncos-geometrikus mintázata és színei, harmóniában állnak a lépcsőház szürke és vörös márványburkolatával, a lépcsőház szögletesebb bejárata már az art déco előfutára.

Mivel az épületet bemutató, az építéssel egykorú archív képet nem ismerünk, ezért csak sejtjük, hogy a jelenlegi állapot erős átépítés következménye. Az épület első emeleti helyiségeit 1933 májusában átalakították, 1937-ben több lakás megosztása valósult meg, ez folytatódott a

[1156] BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.
[1157] BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.

világháború után (1948) is. A tetőtérbeépítést és átalakítást 1958-ban kezdeményezték, az utcai homlokzat egyszerűsödését is ehhez az időponthoz köthetjük. 1968-ban zajlott az alagsori lomtár lakássá alakítása.[1158]

Dr. Alexander pöstyéni villa és szanatórium (Piešťany, Winterova 41.), 1912

Hegedűs és Bőhm pöstyéni Alexander villája[1159] ma is egészségügyi intézményként funkcionál az eredetinek megfelelően.[1160] A Vágon átívelő kis gyaloghídról balra letérve egy idilli kis tér torkolatában helyezkedik el az egykori magánszanatórium és villa vegyes funkciójú épülete. Az építés éve kapcsán előfordul, hogy 1904-et említenek a források,[1161] a házon a tervezés évének 1912-es évszáma szerepel, máshol pedig 1913-ra datálják.[1162] Építési engedélyt az épületre 1912. október 11-én adtak a terveken szereplő pecsétek tanúsága szerint, ugyanakkor október 15-re datált a főszolgabíró ellenjegyzésével ellátott irat.[1163] Mivel az építés befejezésére vonatkozó adatot nem ismerünk, az 1913-as befejezési dátum valószínűnek tűnik. Ugyanakkor a főhomlokzaton az „épült 1912" felirat olvasható, a keleti homlokzaton pedig kis márványtábla utal ugyanerre az évszámra, illetve a tervezőkre. **130. kép, 131. kép**

A villaépületek jellegzetességeit magán hordozva aszimmetrikus elrendezéssel bír. Az egyszintes, beépített manzárddal és alagsorral rendelkező épület főhomlokzata öt szakaszra tagolható. Stílusát tekintve a kései szecesszió jegyeit hordozza magán, ugyanakkor kompozíciója a historizmus épületeivel rokon.[1164] Lábazata terméskővel burkolt, két főbejárata köré csoportosulnak a tagozatok, melyek változatos képet mutatnak: nyitott és zárt erkélyek, domborművek és építészeti díszek teszik mozgalmassá az amúgy zárt kubust.[1165] A fennmaradt építészeti tervek 1912 augusztusára datáltak. Az „ebédlő felőli" keleti homlokzati terven vegyesebb stílusbeli elegyet láthatunk: fazettázott, kazettás összetett ablakok, geometrikus keretezésű nyílászárók, népies faragásra emlékeztető konzolok, nyújtott trapezoid oromzatok fedezhetők fel itt. A főhomlokzat a mai Winterova utcára néz, ez az épület déli oldala. Itt az első és a harmadik tengely foglalta magában a magasföldszintre vezető bejáratokat, amelyeket

[1158] BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.
[1159] Dr. Alexander-féle szanatórium néven szerepel Hegedűs Ármin Kiscelli Múzeumi épületlistáján. BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K.66.1.2, 3, illetve Alexander-szanatórium néven a másik Hegedűs-épületlistán: BFL XIV. 243.d.1.39.
[1160] 2024-ben és 2010-ben is magánkórházat véltem benne felfedezni. 1988-ban fürdőigazgatósági épület volt. Lásd: SLACHTA 1988, 41.
[1161] KUBIČKA KUCSERA 2006, 116.
[1162] SLACHTA 1988, 41. illetve SZŐNYI 1996, 95.
[1163] Štátny archív v Trnave (Trnava Állami Levéltár) Okresny úrad Piestany admInistratívne spisy, skatulu 149, Inventarne cislo 7283/38
[1164] KONTHA 1985, 179.
[1165] MIKUDÍKOVÁ 2009

az áthidalók felett szobrászati dísszel hangsúlyoztak. A jobboldali a család, a baloldali pedig a páciensek számára nyílt. A pince a fűtés helyiségei mellett a házmester és a cselédek szobáinak adott helyet, a földszinten a baloldali bejárat egy előtérbe majd egy várószobába vezetett, ahonnan az orvosi rendelőbe lehetett lépni. Ezeken kívül a hall-lépcsőház és egy kiadó szoba került még ide. A jobboldali bejárattal szintén egy előszobát lehetett elérni, amelyből jobbra nyíltak a család helyiségei, a „lakás", az ebédlő (a mindkét szobából elérhető terasz), a fürdő, a konyha, valamint a gyerek- és hálószoba. Az emeleten 11 (feltehetőleg a kezeltek számára rendelkezésre álló) szoba volt található, egy szobalány elhelyezésére szolgáló és egy fürdőhelyiséggel kiegészülve.

Az épület homlokzatainak mai állapota nagyjából megegyezik az archív képek tanúsága szerinti eredeti állapottal. Habár a belső erősen modernizálásra került, az egyes terek, például a lépcsőházak az eredeti helyükön szerepelnek. A keleti homlokzaton szembetűnő, hogy az ebédlő melletti teraszt hamar beépítették (már az 1920-as évekbeli képeken),[1166] és az íves oromzatok az egyik felvételen sem beazonosíthatók, így elképzelhető, hogy sosem épültek fel. A főhomlokzat baloldali részén egy kis lekerekített toronyszerű építményt viszont láthatunk, amely a terveken nem szerepelt. A tervek földszinti íves ablakkeretezései helyett az első emeleti balkon téglaoszlopai szintjéig felnyúló terméskő lizénák, köztük geometrikus-ornamentika és ornamentális fejezetek kerültek elhelyezésre (ezek emlékeztetnek Lajta Béla 1912-es Vas utcai felsőkereskedelmi iskoláján látható egyes motívumokra). A másik jelentősebb változás, hogy a második, tetőtéri szint beépítésre került. A korábbi keleti majd déli homlokzatokon szereplő Villa Alexander feliratok ma már nem láthatóak.

A villa névadója Dr. Alexander, fürdőorvosként praktizált Pöstyénben.[1167] Habár egy 1910-es helyszínrajz szerint egy bizonyos Dr. Alexander Zsigmondnak is érdekeltsége volt Pöstyénben,[1168] ugyanakkor dr. Alexander Leó fürdőbizottsági tag volt a városban, ő még nagyobb valószínűséggel pályázhat az építtető szerepére,[1169] és a fennmaradt tervek leírásán is mintha L. betű szerepelne a vezetéknév után.[1170] 1910-ben eljegyezte Kátser Emmyt trencséni lakost, így logikusnak tűnik ekkor egy szanatóriummal egybekötött magánház építése is.[1171]

[1166] Például LAKATOS–MÉSZÁROS–ÓRIÁS 1930, 214. vagy *Magyar Építőművészet* 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 19.
[1167] *Pesti Napló* 1900. június 10., 10.
[1168] A pöstyéni fürdőpark csatornája helyszínrajza MNL OL K 184-1913-20-19615 S118 No 972.
[1169] Fürdőbizottsági gyűlés. *Pöstyéni Ujság* 1915. március 22., 6. évfolyam, 12. szám, 1. Lelőhelye: Štátny archív v Nitre (Nyitrai Állami Levéltár), ZNC Inv.c. 280/298
[1170] Štátny archív v Trnave (Trnava Állami Levéltár), Okresny úrad Piestany admInistratívne spisy, skatulu 149, Inventarne cislo 7283/38
[1171] *Budapesti Hírlap* 1910. november 12., 30. évfolyam, 269. szám, 11.

Újságokban fennmaradt hirdetéséből kiderül, hogy csúz, női bajok, reuma és isiász ellen elektroterapeutikus kezeléseket, orvosi masszázst és ortopédiai ellátást kínált, valamint kényelemmel berendezett, ellátással igénybe vehető, parkra nyíló szobákat.[1172]

Fürdők, szállók és kapcsolódó építkezések

Két markánsan elkülönülő típus: a szállók és a fürdők épületei közös tárgyalásra kerülnek az építészpáros munkássága kapcsán. Az oka az, hogy ezek Hegedűs és Bőhm munkásságában – elsősorban Trencsénteplichez és Pöstyénhez lokalizálva – egy időben, gyakran közös megrendelések révén alakultak ki. Találhatunk közöttük régi fürdő vagy szálló újragondolását (Daruvárott az Anna-fürdő és Trencsénteplicen a kastély- és a Sina-fürdő, valamint a Háromszív-ház, Pöstyénben a Zöldfa szálló), meglévő fürdő bővítését (budapesti Lukács-fürdő), több területrendezési tervet (Pöstyén, Rudas és Sáros fürdők között), két kisebb szállót (Trencsénteplici Ostende villa, Pöstyéni Alexander pavilon), és két nagyszabású hotelt (pöstyéni Thermia és trencsénteplici Grand Hotel), valamint a különböző igényeket és néprétegeket kiszolgáló fürdőket (pöstyéni Irma, és Pro Patria, illetve a budapesti Dózsa György úti népfürdő). Az építészpáros alighanem ennél ebben a két évtizedben is sokkal több tervet jegyez e két épülettípuson belül, de ezek napjainkig kevéssé ismeretesek, így a dolgozat mellékletében adunk róluk rövid tájékoztatást.

A szállók épülettípusa kapcsán érdemes tudni, hogy az első szállók német nyelvterületen jelentek meg a 18. század végén. A fogadóktól éppen a szélesebb körű társadalmi funkciók különböztették meg, ahol a szálláshely és étkeztetés helyiségein kívül már a közösségi terek (pl. kávézó, szalon, táncterem stb.) is előfordultak. Míg a nagyvárosokban a kaszinók jelentették az első számú találkozási helyeket, addig vidéken fontos szerepet töltöttek be a hotelek.[1173] Ezek stílusa kezdetben gyakran neoreneszánsz vagy neobarokk volt, csak később jelent meg a szecessziós irányzat, ami jobban kifejezte az épületek exkluzivitását. Formáját tekintve a 19. század előtti fogadók alaprajzilag belső udvarokra szerveződtek, míg a későbbiek a főbejárat és a fogadó- és közösségi terek köré. A modern szállodák elsősorban Észak-Amerikában kezdtek el megjelenni, de az egyik első, európai mintapéldája az épülettípusnak a párizsi Grand Hôtel volt,[1174] ugyanakkor Friedrich Ohmann, Alois Dryák und Bedřich Bendelmayer prágai Hotel Centrálját is ismerhették. Ezekhez a modern típusokhoz a Bőhm-

[1172] *Temesvári Hírlap* 1929. június 16., 12.
[1173] PEVSNER, 1976, 169-192.
[1174] PEVSNER 1976, 169-171., 188.

Hegedűs páros elsősorban a két exkluzív szállodaépületével a trencsénteplici Grand Hotellel és a Thermia Palace-szal illeszkedik.

A Kárpát-medence fürdőkultúrája először a Római Birodalomban, másodszor a török hódoltság, harmadszor pedig a dualizmus idején volt jelentős. Az Árpád-korban elsősorban gyógyászatra használták a fürdőket, ezért kórházakkal egybeépített csarnokszerű házak kerültek a gyógyforrások fölé. A török hódoltság alatt a muszlim valláshoz kötődően számos rituális tisztálkodásra szolgáló helyet hoztak létre, az ország megszállt részén körülbelül 75 fürdő működött. A korszak tipikus építészeti elemei ma is láthatók számos ilyen funkciójú létesítményen: többek között nyolcszögletű medencék, félgömb alakú, felülvilágítós kupolák, vagy épp egyes moreszk dekorációk. Az 1848-as szabadságharc után számos vidéki fürdőváros jött létre, ezeket főként az arisztokrácia látogatta – a korabeli angol fürdőkultúrát Jane Austen ismert regényei illusztrálják. A 19. század második harmada különleges fellendülést hozott. Ez egyszerre több dolognak is köszönhető volt, például az első magyarországi kútfúrások ekkorra tehetők, illetve 1867-ben pedig megalakult az Országos Balneológiai Egyesület. Ekkor több fürdőt is felújítottak vagy bővítettek, emellett felmerült újak létesítésének gondolata is. A gyógyhelyeken kívül jelentősek voltak az ún. tisztasági fürdők, amelyek később, elsősorban a húszas években terjedtek el. Sokatmondó az a tény, hogy 1910-ben Budapest lakosságának több mint 20%-a rendelkezett fürdőszobával, míg vidéken ez az arány csak az 1960-as évekre érte el a 20%-ot. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik munkáiban a fürdők két csoportra oszthatók: az elsőbe a dualizmus utolsó éveiben épült szecessziós stílusú nagyszabású fürdőépületek, a második csoportba pedig az 1920-as évek végén épült vidéki neobarokk intézmények tartoznak, amelyektől a városi turizmus fellendítését várták, és tisztasági vagy nyilvános fürdőként is használták őket.

Pöstyéni Zöldfa szálló (Piešťany, Winterova 19.), 1903

Az építészpáros munkásságában az első külföldi és első szállóépület a pöstyéni Zöldfa névre hallgatott. Az épület a belváros sétálóutcáján helyezkedik el, az egykori Ferencz József, később Pavlov, mai Winterova úton.[1175] 1902-ben vette a telket Winter Lajos (1870-1968).[1176] Egyes források szerint 1903-ban,[1177] mások szerint 1906 körül épült.[1178] Mivel Bőhm Henrik

[1175] MKVM képeslapja, VF 20.596

[1176] BOCÁN, Rastislav, Ing. arch.: *Návrh, Na vyhlásenie liecebného domu „Zeleny Strom" na Winterovej ulici c. 19 v Piestanoch za Kultúrnu pamiatku*. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony), 1994, T 3380 a továbbiakban BOCÁN 1994

[1177] Bőhm Henrik lexikonszócikk. SZENDREI–SZENTIVÁNYI 1915, 243. illetve MOHÁCSINÉ SIMON Gabriella: Pöstyén fürdő régen és ma. In: A Magyar Hidrológiai Társaság XXX. Országos Vándorgyűlése, Kaposvár, 2012. július 4-6., 5. Vesd össze: BEDE 2012, 250.

[1178] *Magyar Építőművészet* 1986, 5. szám. 62.

saját maga által kitöltött munkáinak jegyzékén is 1903 szerepel, ezért a tervezés idejének ezt a dátumot hitelesnek tartom.[1179]

Az építtető Winter Lajos személye már csak azért is külön kiemelendő, mert Pöstyén mint híres fürdőváros születése hozzá és családjához köthető. Ő az ipolysági Winter Sándor 1870-ben született harmadik gyermeke volt. Winter Sándor 1889-ben 30 évre vette bérbe Pöstyénfürdőt a földbirtokos Erdődyektől, azzal a céllal, hogy felvirágoztatja azt befektetésekkel.[1180] Mivel már az első években kiderült, hogy ez meghaladja az anyagi forrásait és az erejét, hazahívta az ekkor elsőéves bécsi műegyetemen a *Technische Hochschulén* hallgató fiát, Lajost, hogy segítsen.[1181] Winter Lajos 1902-ben feleségül vette Ferenc bátyja özvegyét, és ekkor vette meg a szálló épületeit egy új hotel kialakítása miatt, és a család lakhatása számára.[1182] Winter Lajost zsidó származása miatt a negyvenes években koncentrációs táborba hurcolták, de 1945-ben hazatérve az első dolga az volt, hogy a Zöldfa Szállót rendbe hozassa Wimmer Ferenc és Szőnyi Endre építészbarátai segítségével.[1183] Utána évekig itt élt,[1184] emléktáblája ma is az épület falán található. **132. kép, 133. kép**

Az épület homlokzatát összességében a historizmus és szecesszió egyvelege határozza meg. Az egyemeletes zártsoros beépítésű hotel L alaprajzú, és két korábbi lakóépület átépítésével jött létre.[1185] Erre utal az utcai szárny aránytalansága, a szimmetriára való feltűnő odafigyelés, és a jobb és bal oldali épületrészek között látható különbségek.[1186] A homlokzatokat a korabeli stílusban őrizték meg, kisebb későbbi változtatásokkal. Két lakosztály valamint 30 vendégszoba állt rendelkezésre a „betegek" számára.[1187] A nyugati, főhomlokzati szárnyon a vízszintes tagolást a parapetpárkány és koronázópárkány alkotja. Az összesen 15 tengelyes, középső 4 axisos rizalittal rendelkező főhomlokzat néhol barokkos ízlésű,[1188] például manzárdablakok díszítik a padlásteret, ugyanakkor plasztikus-leveles, (Grandhotel és Pension feliratokat tartó) nőalakos díszítései a francia ízlésű szecesszió (art

[1179] Bőhm Henrik adatlapja: SZM-KEMKI ADK 430/1920
[1180] HORBULA Zsolt: Pöstyén magyar emlékei. In: *Az etnológiai központ évkönyve*. Acta Ethnologica Danubiana 16., Komárom-Komárno, 2014, 119. a továbbiakban HORBULA 2014
[1181] WINTER 2006, 6-11.
[1182] WINTER 2006, 18. továbbá RÉCKA 2009, 68.
[1183] BEDE 2012, 96.
[1184] B. MÁNYA Ágnes: Fél évszázada hunyt el Winter Lajos, aki világhírűvé tette Pöstyént. *Új Szó* 2018. augusztus 18. 14-15. Winter Lajos azt írja, hogy 1950-ig maradhatott ott, aztán a Riviera házba ment, Tolnai Edéhez. Lásd: WINTER 2006, 97.
[1185] Ezek a Dromedárhoz és a Strucchoz nevű vendéglátóhelyek voltak. Lásd: https://winter.akrisagency.eu/a-winterek/, Letöltve: 2026. január 14. 18:11
[1186] BOCÁN 1994
[1187] MKVM képeslapja: VF 20.596 illetve BEDE 2012, 250. Más források 50 szobát említenek, lásd: *Pöstyén fürdő,* 1912. őszi kiadás, nyomtatott anyag. MKVM Könyvtára L/689
[1188] BEDE 2012, 250.

nouveau) jegyei. A nyílászárók az első emeleten faragott architektonikus keretet kaptak, a földszinti ablakok szemöldökei ornamentálisak, a konzolok koszorúval dekoráltak, ezek inkább bécsies-szecessziós hangulatúak. A nőalakokat a szakirodalom a legtöbb helyen gipsz anyagúnak írja le, míg Merényi György a Zsolnay-gyárból származó kerámiának tartja, melyet ma festés borít.[1189] A helyszíni szemle alapján a stukkó tűnik valószínűbbnek.[1190] **134. kép**

A belső tér központi tere a kisméretű előcsarnok vagy hall, korhű lépcsőházzal és cigarettafüstöt idéző korlátokkal.[1191] Ez utóbbiak ugyan köthetőek a belga art nouveauhoz, de annak jóval szerényebb változatai. A hall mennyezetén inkább a historizmushoz köthető stukkódíszítés található. A többi helyiség síkmennyezetes, szobrászati díszítés nélküli. A nyugati szárny udvari homlokzata 11 tengelyes, sávos rusztikázással díszített, az ablakok egyszerűbb keretezést kaptak. Az északi szárny udvari homlokzata 9 tengelyes.[1192]

A szálló alapvetően polgári vendégeknek illetve a rövidebb tartózkodást választóknak szolgált szálláshelyül. A Zöldfa-szállón sportolók is megfordultak,[1193] de Philipp Scheidemann, az első német kancellár itt lakott pár hónapig 1937-ben.[1194] 1945 májusában román katonák foglalták el.[1195] A 2010-es években egészségügyi gyermekintézményként funkcionált,[1196] 1994-ben terjesztették fel műemléki védelemre,[1197] napjainkban kezdték meg műemléki felújítását.

Területrendezési terv Rudas és Sáros fürdők között, 1907

Sebestyén Artúrral közösen jegyzi Hegedűs Ármin a Rudas és Sáros (későbbi Gellért) fürdők közötti terület rendezésének tervét. Hegedűs életművében nem példanélküli a Sebestyénnel való együttműködés, a Gellért fürdő- és szálló épületegyüttesén túl 1911-ben a Nyilvános Könyvtár és közművelődési intézet pályázaton is együtt vettek részt. **135. kép**

A terület rendezésének története valóban a Ferencz József és az Erzsébet híd építésének engedélyezésével kezdődött és 1897-ben indult meg a Gellért rakpart kiképzése. Ekkor tervezték felállítani a Gellért-szobrot is, és ezzel egyidőben ennek a környéknek a parkosítása is napirendre került, a munkát a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tervpályázat útján tervezte

[1189] MERÉNYI György: *Zsolnay építészeti kerámia az Osztrák-Magyar Monarchia korában*. Vince Kiadó, Budapest, 2015, 20. és 184., 185.
[1190] Jozef Bardik közlése nyomán.
[1191] Lásd RÉCKA 2009, 55. (A francia és belga példáknál jóval kevésbé burjánzó füstmotívumokról beszélünk.)
[1192] BOCÁN 1994
[1193] Lawn-tennis Pöstyénben. *Az Ujság* 1913. július 27. 48.
[1194] A német köztársaság első kancellárja *Somogyi Újság* 1937. november 21. 5-6.
[1195] WINTER 2006, 93.
[1196] MKVM képeslapja VF 20.596 sorszámon
[1197] BOCÁN 1994

kiadni.[1198] A pályázati tervek nem kerültek kivitelre, a megvalósítás végül 1903-ra készült el, a tervek Ilsemann Keresztély, Budapest főkertésze nevéhez fűződnek.[1199]

Az ezt követő rendezési szakasz kapcsolódik Hegedűs Ármin munkásságához. 1904-ben újra felvetették a két híd közötti terület két szakaszra osztását és ezek megtervezését, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 200.000 korona költséget irányozott elő erre a célra.[1200] 1905. májusában még mindig nem volt előrehaladás az ügyben.[1201] *A budapesti Rudas és a Sárosfürdő között levő terület rendezése* címmel Hegedűs Ármin 1907. szeptemberében előadást tartott a *Magyar Építőművészek Szövetségében*. A tervet, mint a Sárosfürdő-pályázathoz hozzátartozót elevenítette fel,[1202] és ellentétben a saját épületlistáján szereplő megjegyzéssel, nem egy külön tervpályázat eredménye lehetett.[1203] Az előadásban kitért az eddigi szabályozásokra, vadregényes teraszokra, a megépült épületekre (ezekről elismerően nyilatkozott), de a sziklák veszélyessége, a betegek kevésbé megterhelő sétáira gondolva egy park létesítését tervezték meg, amely mellett egy viadukton tudott volna közlekedni a forgalom. Felvázolta a Kelenhegyi útra merőleges áthidalást, mely összeköthetné a fürdőszálló második emeletét a heggyel, és a terveztet sétánnyal. Grandiózus elképzelésüket a Sárosfürdő második pályázatában is bemutatták. A költségeket egymillió koronára becsülte Hegedűs, mely egy siklóvasút kiképzését is magában foglalta volna.[1204]

Végül az ifj. Pecz Ármin (Pecz Samu építész testvére) által tervezett rakparti sétány 1908-ban készült el, de a két fürdő közötti területet nem kezelték egységként. A sétányhoz tartozó épületek napjainkban eléggé leromlott állapotban vannak.[1205] Hegedűs Ármin „politikusi" vénájára utal az a tény, hogy még 1925-ben is diskurzus tárgya volt az általa

[1198] FŐVÁROSI ÜGYEK. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1900. évi január hó 25-én tartott üléséből. *Építő Ipar* 1900. február 1., 24. évfolyam, 5. szám, 34. A pályázat meghirdetése pedig: *Építő Ipar* 1900. február 8., 24. évfolyam, 6. szám, 42.

[1199] BFL XV. 16.e.253 58 jelzettel 1900 körüli Döbrentei téri rendezési terv fellelhető. Ugyanitt BFL XV.17.d.322.a.118. Árkay Aladár és Kallina Mór díjnyertes pályaterve 1900-ból a Gellért szobor rendezéséről. (A 17 pályázat beérkezése után kiosztották a díjakat, de kivitelt egyik sem kapott.) Lásd: CSEPELY-KNORR Luca: *Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig*. BFL, Budapest, 2016, 129-143. a továbbiakban CSEPELY-KNORR 2016

[1200] A Gellérthegy aljának rendezése. *Építő Ipar* 1904. december 18., 28. évfolyam, 51. szám, 375-377.

[1201] FŐVÁROSI ÜGYEK. A fővárosi közmunkák tanácsából (május 4-én). *Építő Ipar* 1905. május 14., 29. évfolyam, 20. szám, 183.

[1202] A budapesti Rudas és a Sárosfürdő között levő terület rendezése. *Építő Ipar* 1907. szeptember 15., 31. évfolyam, 37. szám, 360-361.

[1203] A tervpályázaton való részvétel Hegedűs Ármin épületlistáján mint a Ferencz József híd és az Erzsébet híd közötti terület rendezése, gyógyépületek tervezése, kiképzése szerepel. Lásd: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.

[1204] A budapesti Rudas és a Sárosfürdő között levő terület rendezése. *Építő Ipar* 1907. szeptember 15., 31. évfolyam, 37. szám, 360-361.

[1205] CSEPELY-KNORR 2016, 129-143.

felvetett terv: egy a *Budapest Fürdőváros Egyesület* által szervezett kiállításban újra megjelenik a viadukt és az egységes park gondolata.[1206] (Többek között ehhez kötődik Hegedűs „*Hogyan lehetne Budapest fürdőfőváros*? c. későbbi kiadványa is – lásd a mellékletben.) Nem lehet véletlen, hogy 1930-ban tervpályázatot írtak ki ugyanennek a területnek a rendezésére, melyben Hegedűs ismét felvetette korábbi terveit. Sőt ezen túl kiterjesztette a parkötletet egészen a Margit-hídig, mintegy 4,5 km-es hosszban.[1207] Hegedűs és Sebestyén terve, habár eléggé utópisztikusan hat, mégis az a „modern" és „mai" gondolat húzódik meg mögötte, mely a fürdők és a természeti környezet egymásra hatását, színvonalemelő szempontját vetíti elénk.[1208] Már a gondolatkísérlet is érdekes: hogy vajon milyen sikert aratott volna egy a Gellért-hegy gyomrában átvezetett sétány.

Népfürdő terve (Bp. XIII., Dózsa György út, Kassák Lajos u. sarka), 1908

Az Aréna (ma Dózsa György) út és a Fóthi út (ma Kassák Lajos utca) sarkán népfürdő tervét képzelte el az Országos Magyar Népfürdő Egyesület 1908-ban. Ehhez készített el Hegedűs Ármin rajzokat,[1209] melyek költségvetéssel együtt[1210] bemutatásra kerültek az egylet ülésén április 18-án.[1211] 1909 őszén tervezték az építkezés elkezdését, amelyen 110 ezer koronából épült meg volna a fürdőépület és 40 ezer korona állt rendelkezésre a berendezés költségeire.[1212] Habár a telket ingyen megkapta az egyesület, a tervek is készen álltak, és az állam 50 ezer koronát is adott, de adakozásból a fennmaradó összeget nem tudták előteremteni, így nem valósult meg az – egyébként tervanyag híján napjainkig ismeretlen – épület.[1213]

Szent Lukács Gyógyfürdő épületszárny, kabinsor, mosoda (Bp. II., Frankel Leó u. 48.), 1908

Bőhm életrajzában említésre került, hogy nagybátyja a Lukács-fürdő egyik tulajdonosa volt. Valószínűleg ehhez köthető több munkája, amelynek legkorábbi részlete az úri és a női gőzfürdő épületszárnyait összekötő épületrész volt. Az úri uszoda felől az épület neoreneszánsz stílusához igazodott az építész, míg a gyógyudvar felől lechneri homlokzatot tervezett. A

[1206] A Gellért-hegy jövője - Budapest Fürdőváros Egyesület terve Érdekes kiállítás a hegy tetején. *Budai Napló* 1925. december 19., 4.
[1207] Aki már 23 év előtt megálmodta a Gellért- és a Rudas-fürdő közötti gyógyparkot. *Ujság* 1930. október 12., 34.
[1208] CSEPELY-KNORR 2016, 129-143.
[1209] *Az Ujság* 1909. április 6., 15.
[1210] *Budapesti Hirlap* 1908. december 13., 20.
[1211] *Pesti Hirlap* 1909. április 6., 6.
[1212] *Budapesti Hirlap* 1909. június 20., 36.
[1213] *Munkásügyi Szemle* 1910. december 10., 1. évfolyam, 23. szám, 756-757.

kivitelezést a Peterek és Wagner cégre bízta. 1901. februárjában az az úri és női uszodák kabinsorára kértek engedélyt, ezt áprilisban meg is kapták. A tervek szintén Bőhm Henrik nevéhez köthetőek, az építőmester Morvay István volt. [1214] Egy további újságtudósítás szerint 1908. október 5-én kapta meg a Zsigmond u. 25. szám (ma Frankel Leó út 48.) alatti Lukács-fürdő épület emeletráépítésére az engedélyt Bőhm.[1215] Az építkezésre vonatkozó tervekből kiderül, hogy azok augusztusra datálhatóak. A Zsigmond utcai oldal első emeleti részén a vasaló és mángorlóhelyiségeket konyhával, szobával, raktárral egészítette ki, a második emeleten a szennyesruha átvételére szolgáló helyiséget, egy nagyméretű mosoda-szobát, valamint a gépészetek kivezetéséül is szolgáló szárító tetőzetet láthatunk. Az A-B metszet elárulja, hogy mindezek a helyiségek részben a kabinok, részben az előtér és előfürdő helyiségei felett kerültek elhelyezésre, közvetlenül tőlük jobbra már a kupolás nagymedencét fedezhetjük fel. Az építőmester Gerstenberger Emil volt.[1216] **136. kép**

Daruvári Anna fürdő (Daruvar, Julijev park 2.), 1909-1910

Daruvár ma Horvátország északi részén található település, egykor jelentősebb fürdőváros volt. Gyógyvizeit már a rómaiaik is ismerték,[1217] A 18. században a Jankovich család adta a településnek a nevet, 1879-ben vette meg Lechner Magdolna a települést is magába foglaló uradalmat, tőle unokája Algyesti Tüköry Lajos örökölte. 1903-as halálát követően[1218] örökösként fellépő felesége hamar újraházasodott, ekkor már Pekár Gyuláné néven szerepelt[1219] a korábbi Tüköry Alajosné szül. Falkenberg Paula helyett.[1220] Még ebben az évben Lőwy Zsigmondnak adták bérbe a fürdőt,[1221] aki Pekár Gyuláéhoz hasonlóan fejlesztette a fürdőt.[1222] 1909-ben, épületünk születése évében még mindig Lőwy volt a bérlő,[1223] azonban a fejlesztések inkább a földbirtokoshoz kötődnek a források szerint.

[1214] ROZSNYAI József: *Szent Lukács fürdő.* Műemléki dokumentáció. Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2003.
[1215] *Építő Ipar* 1908. október 11., 41. szám, 301.
[1216] BFL XV 17. d. 329. 14488 hrsz. Szt. Lukács Gyógyszálló – Építési engedélyezési tervdokumentáció
[1217] BOLEMAN István: *Fürdőtan. Kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre. Magyarország gyógyhelyei és ásványvizeinek térképével*. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 53., Budapest, 1887, 87-88. a továbbiakban BOLEMAN 1887
[1218] BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903
[1219] BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 1376: 1906. november 15-én ment másodjára férjhez.
[1220] Férje Tüköry Alajos (1854-1903), 1903-ban halt meg, 1906-ban ment hozzá az országgyűlési képviselő Pekár Gyulához.
[1221] A szerződés 1903. március 31-én kelt. Lásd: BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903
[1222] PAPP Károly: *A szlavóniai Daruvár hévvizű-fürdő védőterülete*. M. Kir. Földtani Intézet, Budapest, 1910, 18. a továbbiakban PAPP 1910
[1223] BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 427. illetve megtudhatjuk, az 531. oldalon, hogy 1908. októbere és 1909 márciusa között 3650 korona bérleti díjat fizetett ki.

Daruvár a Toplicza patak mellett helyezkedik el, viszonylag sík vidéken. A fürdőterületen, melyet park vesz körül, több épület is látható: a János- és az Antal-források táplálják az azonos nevű fürdőket. Ettől némileg eltér az Anna-fürdő, ahol iszapfürdőt is működtettek, és az Anna, Mária és egy harmadik 40 fok körüli forrás táplálta.[1224] A Bőhm Henrikékhez kötődő Anna fürdő épülete a főúri kertekben elhelyezett alapvetően egyterű – kis oldalépítményekkel kibővített pavilonszerű építmények sorát követi. Mintáját a franciaországi *Fontainebleau*-i kastélyba Sebastiano Serlio 1530-as években készített és meg nem valósult terve adhatta, mely később típusteremtő hatású volt.[1225] Az épület elődjét 1863 után emelték, Jankovics Júlia grófnő Anna Erzsébet (1859-1934) nevű lánya után nevezték el. Az egyszintes, kereszt alaprajzú fürdő eredetileg „alpesi stílusban" készült el, 1904-ben újították fel,[1226] de 1909-ben majdnem teljesen lerombolták az új épület emelésével.[1227]

Egy 1910-es leírás szerint az Anna vagy más néven központi iszapfürdő „*teljesen modern pavillonszerű épület*", „*újonnan épített pompás épületbe foglalva*" áll, ez megerősíti az épület 1909-es datálását.[1228] Ezt az 1909-es, Hegedűsék nevéhez köthető dátumot bizonyítja a Tüköry hagyatékban található „*A daruvári fürdőépítkezési és javítási munkák elszámolása"* nevű 1909-re keltezett íven július 1-i dátummal Hegedűs építésznek 1001 koronát kifizetett összeg is.[1229] Az azt megelőző években is szerepeltek a felújításra vonatkozó tételek.[1230] Ugyanitt „*Daruvári fürdő új építkezések*" címen datálatlan iratcsomóban részletesen leírták az építési költségeket, innen tudjuk, hogy a félkupola portlandcement-rabitzból készült, a zuhanyhelyiségekben, iszapkádakban, langyos medencékben és a meleg iszapmedencében is sárgás fajansz lapot alkalmaztak, ezenkívül több helyiséget kétszínű cementlapburkolattal fedtek le. Az üvegezés alapvetően átlátszó solinüveggel történt, de színes ornamens üvegezést is alkalmaztak. Sárgaréz függönyrudakat, korlátokat, vaskályhákat is beszereltek, valamint egy „kőcsoportot" is elhelyeztek a nagymedence szökőkútjában. 1909 nyarán a központi fürdő rabitzplafonja elkészült, de 1910 tavaszán észrevették, hogy a mennyezet a gőzt nem bírja,

[1224] ERDŐS József (szerk.:) *Magyar fürdő-kalauz.* A Magyar Védő-Egyesület Hivatalos Közlönye, Tata, 1911, 53.
[1225] NAGY Balázs: *Fürdők-fürdőhelyek. Fürdőépítészet Európában.* Időszaki kiállítás kísérőkönyve. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2009, 15.
[1226] Vagy más források szerint 1905-ben újították fel. A *Magyarország* c. lap meg is írta, hogy 1905-ben az Anna-fürdőt zuhanyokkal és iszappakolásokra alkalmas helyiséggel „a modern követelményeknek megfelelőleg" iszapfürdővé alakították át, ez utalhat a korábbi épület felújítására. Lásd: Daruvár-fürdőből irják. *Magyarország* 1905. május 23., 11. ill. Daruvár fürdő. *Budapesti Hírlap* 1905. május 21., 12.
[1227] Felirat az épület mellett Daruváron. B. Schejbal írta a szöveget.
[1228] PAPP 1910, 28.
[1229] BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 448.
[1230] A Pekár Gyulánénak készített kimutatás alapján az 1908-as fürdőjövedelem tételeinél szerepel a „fürdőépítkezésekre előlegezett" 28.000 korona, mint kiadás. BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 598.

megrepedezik, bevizesíti a fát, és így vasbeton mennyezettel pótolták a korábbi tetőzetet. Az irat még Hegedűs Ármin nagy szaktekintélyű fürdőépítészünk nevét és legnagyobb fürdőépítési munkáit is felsorolta.[1231] A hagyatéki iratokból az is kiderül, hogy a tulajdonos adta ezeket az összegeket a bérlőnek. A megbízásban szerepet játszhatott Dragan Damjanović kutató szerint, a horvátországi Dióson (Diósszentpálon) emelt Tüköry-kastély épület magyar tervezői Sándy Gyula[1232] és Foerk Ernő voltak. Talán az ő közreműködésével kapta meg az építészpáros ezt a munkát, Sándy, Hegedűs és Bőhm ugyanis a műegyetemi évfolyamról jól ismerte egymást.[1233]

A fürdőt „*keleties hangvételű*”-nek írta le Kubinszky Mihály.[1234] A keleti hangvétel a fürdőépítészetben nem példanélküli, illetve a korszakot megelőző romantikus építészetben is virágzott a felelevenítése – ugyanakkor Bőhm és Hegedűs életművében egyedülálló. A mór építészet és az art nouveau ötvözeteként a kor legérdekesebb épületének titulálja a fürdőt Dragan Damjanović.[1235] Többhelyütt hibásan Amadeo Carneluttit tartják építésznek (pl. Daruvár egyik turisztikai honlapján),[1236] de a Bjelovári állami levéltárban megvannak az épület tervei, amelyek bizonyítják a magyar szerzőpáros tervezőségét. Az épület mellett elhelyezett tábla is az olasz építészhez köti a fürdőt, e szerint 1908-ban Lőwy Zsigmond bérlő tőle rendelte meg az épületet. A Carnelutti cég több mint 200 épületet emelt Zágrábban és környékén,[1237] ezért kivitelezői minőségüket feltételezzük.

A megvalósult épület egyszerűbb, mint ami a terveken előtűnik. Elképzelhető, hogy leegyszerűsítésre kerültek, vagy lehet, hogy az olasz építőmesternek köze volt a terv végleges változatához.[1238] Az biztos, hogy két tervváltozat készült. Az első – több lapot magában foglaló – 1909. május 25-re datált, a második pedig csak egy keresztmetszeti terv ugyanezen év augusztus 24-re dátumozott. A májusi terven az oldalhomlokzatokon figyelemre érdemes a szecessziós vakolatarchitektúrákon túl az oszlopfejezetek maszkdíszítése és közöttük a sellő-dombormű terve is. A lanterna szirommotívumos ablaka és kerámia csúcsdísze valamint a

[1231] Összesen 38.077, 55 korona értékű beruházásról írtak, ezzel az összeggel nem egyezik egy későbbi, az árvaszéknek leadott összegzésben szereplő összesen 105.669 korona, ebben a többletköltségeket az alapozási munkák során felmerült nemvárt nehézségekkel indokolta az örökösnő. BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 1379-1381. (1911-es irat)
[1232] Ezt Foerk Ernő és Sándy Gyula tervezte 1904-1905-ben. Lásd: DAMJANOVIĆ 2020, 241. illetve a BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 1000-1006. további felújítások 1909-ben ld. BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 942, és 1910-ben BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 697. továbbá BODÓ 2022, 78-80.
[1233] BODÓ 2022, 17.
[1234] KONTHA 1985, 179.
[1235] DAMJANOVIĆ 2020, 252-253.
[1236] Lásd itt: https://www.visitdaruvar.hr/otkrij/atrakcije/ljecilisni-perivoj.html, Letöltve: 2024. 10. 12. 14:55
[1237] Felirat az épület mellett Daruváron. B. Schejbal írta a szöveget.
[1238] DAMJANOVIĆ 2020, 252-253.

kúpcserepek is említésre méltóak. A mór stílusjegyeket elsősorban a homlokzati részletrajzok őrzik: a csillagmotívumon kívül az iszlám építészetre jellemző ablaknyílások, az erdélyi török szőnyegekre is emlékeztető központi szimmetrikus lámpa-motívum, és a szegélyornamentika is megjelent.[1239] Az archív képek tanúsága szerint a vakolatarchitektúrából és a szobrászati díszekből szinte semmi sem valósult meg, helyette mázas csempék, az ablaknyílások és a hagymakupola hangsúlyozták a mór stílust. A kétemeletes központi medence külső ablakait kötelekre hasonlító sávdíszítéssel kötötték össze. A főpárkány alatt végigfutó geometrikus díszítés a hátsó homlokzat köríves medencetere kulcslyukablakainak motívumait visszhangozza. A kívülről harang alakú, belülről nyolcszögletű eredeti kupolaszerkezetet 1970-ben egy egyszerűbbre és kisebbre cserélték, továbbá az 1991-es Délszláv háborúban is számos sérülést szenvedett az épület.[1240] **137. kép, 138. kép, 139. kép**

Az egyetlen beltérről fennmaradt ábrázolás szerint a lanterna és a tetőablakok szolgáltattak fényt, belül téglaarchitektúra keretezte a központi medenceteret, amelynek közepéről a már említett szökőkút (mesterséges sziklára építve) lövellte a fürdőzőkre a termálvizet. A négyzet alaprajzú 7-7 méter széles letompított sarkú épületet közvetlenül a forrásra emelték, így a víznek bugyogása is volt. Ezen kívül hideg permetező és szökőkút is elhelyezésre került a medencében. A központi medencén kívül két kisebb sínekre helyezett iszapkád kapott helyet a fürdőben.[1241] Hegedűs és Bőhm is megemlékezett egy sorban e „kisméretű" munkáról, illetve fotót is közöltek róla 1928-ban, fürdőkről írt cikkükben.[1242]

Pöstyén, rendezési terv (Piešťany), 1912 körül

Pöstyén a Vág folyó síkságán terül el, 162 méter tengerszint feletti magasságban, egykor Az Osztrák-Magyar Monarchia, ma Szlovákia része. Már a 12. századtól gyógyítottak itt reumásokat és idegbántalmakban szenvedőket, a város jelképe a mankótörő figura is erre emlékeztet.[1243] A ma látható fürdősziget a város mellett terül el, mesterségesen alakították ki egy csatorna segítségével, melyet Póka Rezső okleveles mérnök tervezett, 1910 előtt.[1244] A sziget előtte is létezett, de ekkor szabályozták le gátak segítségével, hogy ne egy ártéri terület

[1239] Državni arhiv u Bjelovaru (Bjelovari Állami Levéltár) Zbrika Planova I Nacrta HR DABJ 291
[1240] Felirat az épület mellett Daruváron. B. Schejbal írta a szöveget.
[1241] BFL IV. 1411. b. 1903. 02452 Tüköry hagyatéki és gyámsági ügy, 1903, 28-29.
[1242] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 5. és 9., illetve Hegedűs saját munkáinak jegyzékében szerepel. Lásd: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.
[1243] A mankótörő szobrát az első bérlő fia Winter Lajos kérésére Heyer Artúr (1872-1931) rajzolta meg, 1894-ben, a bronz szobrot 1930-ban készítették a fürdősziget gyaloghídjához (Kollonád híd). Az ábrázolást le is védették. Lásd: WINTER 2006, 14.
[1244] A pöstyéni fürdőpark csatornája helyszínrajza OL. K184-1913-20-19615 S118 No 972. Ekkor ezek voltak feltüntetve: Kursalon, Royal Hotel, Parkvilla, Gyógyszálló.

legyen. Ezen a fürdőszigeten kapott elhelyezést a fürdőzéssel kapcsolatos épületek nagy része, a források is itt eredtek. Néhány jelentősebb szálló a városban is található. Pöstyénfürdő a 19. század végéig veszteségesen működött, 1889-től vette bérbe a már említett Winter Sándor üzletember. [1245]

Pöstyén Bőhm-Hegedűs féle rendezési tervéről semmilyen forrás nem került elő, csak a tény, hogy közös munkáik közt említik.[1246] A téma további kutatásra vár.[1247] Véleményem szerint a fürdősziget 1912 körüli, a Thermia és Irma megépítésekor rendeződő területének arculat-kialakításához volt közük, de ebből az időből Hein Jánostól származik „szabályozási és parkírozási" terv. Az egyetlen általam ismert feltehetően hozzájuk köthető rajz nem egy teljes szabályozási terv, hanem talán egy ahhoz köthető fürdőigazgatósági épület szignálatlan létrehozási terve és 1917. január 28. budapesti datálású.[1248] A Fürdőigazgatóság új (el nem készült) épületének alaprajzát és a környező utcákkal és épületekkel ellátott helyszínrajzát láthatjuk rajta.

Pöstyén Thermia szálló és Irma fürdő (Piešťany, Kúpeľný ostrov 3590/2), 1909-1912

A Thermia Palace

A Thermia Palace néven működő luxusszálló Hegedűs és Bőhm egyik legkiemelkedőbb szecessziós alkotása.[1249] Az épületet Winter Lajos befektető építtette, és külföldi tapasztalatait is beleépítették a szállodába.[1250] Az építkezésre szükséges kölcsön nagy részét a Jelzálog Hitelbanktól kapta, személyesen Széll Kálmán támogatta az ötletét.[1251] Az elsőosztályú vendégek igényeit kielégíteni vágyó épület összesen 5 millió koronába került.[1252]

Winter Lajos édesanyjának az ötlete volt a Thermia Palace név,[1253] amely magában foglalta a nemzetköziség, az extravagancia és a hővíz értékeit. Winter Lajos édesapjához kötődik a pávaszimbólum, mely a hotelben több helyen is megjelenik (pl. szálló lépcsőház üvegablaka vagy a főhomlokzat több részlete). A „monda" szerint a madár törött lába szintén az itteni gyógyvíz hatására lett újra egészséges. A források szerint Hegedűs Árminnal Winter Lajos a bécsi műszaki főiskolán ismerkedett meg, és ezért kaphatta az ő irodája a szálló

[1245] HORBULA Zsolt: Pöstyén magyar emlékei. In: *Az etnológiai központ évkönyve*. Acta Ethnologica Danubiana 16., Komárom-Komárno, 2014, 119. a továbbiakban HORBULA 2014
[1246] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 41.
[1247] KUBIČKA KUCSERA 2006, 117.
[1248] Ivan Satinától, a Pöstyéni fürdők műszaki vezetőjétől 2009-ben kapott CD anyagából.
[1249] Lásd Hegedűs Ármin saját épületlistája. BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 3. illetve BFL XIV. 243.d.1.39. Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin anyaga Gerle János hagyatékából.
[1250] MOLNÁR 1930, 10.
[1251] WINTER 2006, 23.
[1252] Balneologia csodapalota. *Idegenforgalmi és fürdővilág* a Világ folyóirat melléklete 1912. május 12., 25.
[1253] MIKUDÍKOVÁ 2009

tervezésének feladatát.[1254] Igaz ugyan, hogy Winter Lajos két tanévben is beiratkozott a Techniche Hochschule-ba, de Hegedűs Árminról ez nem mondható el,[1255] ugyanakkor azt tudjuk, hogy egy iskolába jártak Budapesten, Hegedűs Ármin egy évfolyammal feljebb, mint Winter Lajos – innen eredhet a kapcsolat.[1256] A szálló terveit, a kivitelezést, hetente ellenőrizték, gyakran egyeztetett Hegedűs Ármin és Winter Lajos, a családi beszámolók szerint jó barátságot ápoltak. Winter egészsége megromlott 1909-ben, emiatt egy svájci gyógykúrán vett részt. Itt is a Thermia tervei forogtak a fejében, ezért konzultált egy lausanne-i tervezőirodával,[1257] aki változtatásokat javasolt az épület funkcionalitását, a fürdő és szálló összeköttetését illetően. Hazaérve Winter Lajos erről egyeztetett Hegedűssel, aki elfogadta az ötleteket, de azokra saját megoldásokat javasolt.[1258] Ennek köszönhető a Thermia több tervváltozata is. **140. kép, 141. kép**

A szálló a Vág folyó által körbevett szigeten épült fel.[1259] A tervezés 1909-ben kezdődött, a munkákat 1910. szeptemberében kezdték el.[1260] 1910-ben már elkészült az 5560 m^2-es épülettömb, de a belső berendezés befejezése még két évet igénybe vett.[1261] 1912. április elsején[1262] nyílt meg az épület. Az épületegyüttes jó kritikákban részesült az építés idejében és az utókor említéseiben is. *Az Ujság* hasábjain e lelkesedett szavakkal emlékezett meg az új intézményről: „*Az épület egyike a legpompásabb alkotásoknak, mely a fürdőépitkezés terén az utóbbi években egyáltalán létesült*.” [1263] Egy orosz orvostanár „Tündérpalotának” keresztelte el

[1254] Ezt Winter Lajos Pöstyénfürdő születése (WINTER 2006) című könyvben is említik.
[1255] Technische Universität Wien Archiv (TUWA), Hauptkataloge der Studienjahre 1887/88 und 1888/89, EInträge Winter, Ludwig. Paulus Ebner Leiter a bécsi Technischen Universität közlése nyomán. Winter Lajos az utolsó vizsgáját 1889. július 23-án tette le, a bécsi Műszaki Egyetem Mérnöki Karán (ma Építő- és Környezetmérnöki Kar). Ez után hazahívta az édesapja, ahogy ezt az önéletírásában említi.
[1256] Ugyanekkor ez téves információ. Budapesten a V. kerületi magyar királyi állami Bólyai főreáliskolában. Winter Lajosnak egyébként Hoffer Miksa, Hegedűs későbbi sógora volt az osztálytársa. Forrás: HOFER Károly (szerk.): *A Budapesti VI. kerületi állami főreáliskolának tizedik évi értesítője. (1881/82. tanév végén).* Budapest, Légrády Testvérek, 1882, 57 és 58.
[1257] Pecsétjükön az „Austermayer&Daulte” architectes a Lausanne felirat szerepel. Ld: KPÚ Trnava; Joseph Austermayer és Alfred Daulte építészek nevét takarja a cégnév.
[1258] MIKUDÍKOVÁ 2009
[1259] Ez az épület sajnos nem Winter Lajos sikeres projektjei közül való. Nem esztétikájában, hanem funkcionalitásában voltak problémák: a vendégek kezdetektől sokat panaszkodtak, a fő probléma az volt, hogy az épületet nem közvetlenül a meleg hőforrásra építették, és így az már kihűlt és értékét vesztette, mire a betegekhez elért.
[1260] WINTER 2006, 23.
[1261] A hygiéna tetőfokán. *Pesti Hírlap* 1912. április 7., 151. Bede Béla 1909-1912-es tervezést és 1912-1914-es kivitelezést említ, ez téves feltételezés véleményem szerint. Lásd: BEDE 2012, 248.
[1262] REICHART Aladár dr.: A pöstyéni Thermia-sanatorium physikai gyógyintézetének 1912. és 1913. évi jelentése. *Fürdő- és vízgyógyászat*, a Budapesti Orvosi Újság 18. számának melléklete. 1914. április 30., 1. a továbbiakban REICHART 1914
[1263] Pöstyén fürdő új palotája. *Az Ujság* 1912. április 21., 14.

a Thermia és Irma épületkomplexumát.[1264] „*Az ország egyik legszebb szecessziós épülete*”-ként említette Kubička Kucsera Klára, összefoglaló művében az épület modernitását, a legújabb műszaki vívmányok alkalmazását és a világ egyik legnagyobb beltéri iszapmedencéjét is kiemelte.[1265] Az épület egyik párhuzama az egykorú Hotel Imperial a cseh Karlovy Varyban, amelynek tervezője Ernest Hébrard francia építész volt. Az épület kastélyszerű kiképzése sok korábbi példával rokonítható, felerősíti ezt a jelleget a homlokzatok parkkal való kapcsolata is. Ugyanakkor a szálloda szintézise a különböző századfordulós irányoknak: a lechneri, az erdélyi építészetből merítő magyaros, a bécsies wagneri és a nyugat-európai művészeti apparátust hordozva.[1266] Nemcsak dekorációjában, hanem abban a törekvésben is, hogy a homlokzatról leolvashatók a különböző funkciók, amit Otto Wagner és már korábbi teoretikusok is zászlajukra tűztek.[1267] **142. kép**

A szálló tompaszögű V alaprajzú, (ha nem is cour d’honneur, de ölelő karokra emlékeztető), elrendezése, térszervezése szimmetrikus, viszont a főhomlokzat díszítése és a hátsó homlokzat terei is ellentmondanak ennek. Első látásra a bécsi szecessziót idéző alkotás, ugyanakkor a historizmus jegyeit is magán hordozza egyes dekorációiban és tömegeivel. Habár véleményem szerint ezek elsősorban a barokkra jellemzőek, ugyanakkor a felvidéki hotelek szakértője, Adriana Récka az épület bizonyos részletformáiban a klasszicizmus formáit is felfedezni vélte.[1268] A bejárat esővédő teteje, az efeletti kerámia páva- hód- és pelikándíszek, a fürdödni készülő nők és férfiak domborművei, a főbejáratot tartó pillérkötegek oszlopfejezeteiben megbúvó márvány pávák, és farkaikból kiinduló madaras-virágos pillérek, valamint a főkapu melletti oromzatok stukkódíszei igazán a századfordulóra emlékeztető elemek. Ugyanakkor ezek egy része közelebb áll a szecesszió német változatához a Jugendstilhez: szögletes vonalak és cikkcakkmotívumok, oszlopfejezeteket helyettesítő geometrikus díszek, sarokban megbúvó kubusokból álló madarak, kiabáló férfifejek stb. formájában. Egyes erkélyeket erdélyi fafaragások díszítenek és tulipánmotívumok, hímzésmotívumok ihlettek, ezek a rátétszerűen elhelyezett elemek a szecessziónak egy népibb válfaját vetítik elénk, amelyet leginkább magyaros szecessziónak nevezünk. A belső egyes berendezéseire is jellemző a historizálás, viszont a metszett üvegű, rézdomborításos főbejárat, vagy egyes világítótestek már az art déco előfutáraiként hatnak. **150. kép, 151. kép**

[1264] *Délmagyarország* 1912. április 21., 9.
[1265] KUBIČKA KUCSERA Klára: Winter Lajos és építészei. In: WINTER Lajos: *Pöstyénfürdő születése. – Egy kapitalista önvallomása.* Méry Ratio, Somorja, 2006, 114-123. a továbbiakban KUBIČKA KUCSERA 2006
[1266] RÉCKA 2009, 114-116.
[1267] Gottfried Semper, Juhn Ruskin, Eugène Viollet-le-Duc és később Adolf Loos is foglalkozott a kérdéssel.
[1268] RÉCKA 2009, 122.

A főhomlokzat egyhangúságát enyhe kiugrású rizalitok és erkélyek oldják, a főbejárattól balra található, háromszögű oromzattal záródó rizalit például avatatlan szemnek is feltűnő módon a lépcsőházat foglalja magába. Az oromzatban kapott helyet az építés befejezését jelölő 1912-es évszám, valamint a gyógyvízre utaló szökőkút-ábrázolás. A főbejárati rész egy trapéz alaprajzú kocsibeálló, a portikusz felett erkéllyel rendelkezik, majd a negyedik emeleten szintén erkéllyel záródó lépcsőzetes építményt alkot. Az ablakok formái (szögletes, íves, trapéz és egyenes szemöldökű) és méretei (manzárd-, és többosztatú nagyablak) egészen eltérnek, de ez nem okoz rendezetlen összképet, összeköti őket a felső zónákban észlelhető kazettás motívum. A terméskő lábazat rímel az épülettel összeköttetésben álló Irma fürdőre, és az épület harmadik, még nem tetőtéri emeletén – mintegy főpárkányszerűen végigfutó – működő díszsor is. A hátsó homlokzat egyáltalán nem alárendelt szerepű, sőt, a teraszra vezető lépcsőkkel, az éttermet rejtő földszintes-üvegezett tereivel és dekorációjában a főhomlokzatot idéző mintáival egyenrangú azzal. Az épület egysége mind az építészpáros munkásságában, mind méreteiben, mind jelentőségében a Gellért szálló és fürdő együtteséhez hasonlítható. **148. kép**

A földszinten kaptak helyet a közösségi terek. A korábbi hall (ma rendezvényterem) helyén ma kisebb recepció látható. Sajnos napjainkban sem a főbejárati hall, sem a grandiózus bejárati ajtó nincs már meg, a hallt az 1970-es évek elején átalakították kávézóvá.[1269] A nyugati szárnyban az étterem (Grand Restaurant) látható, ahol külön házizenekar szolgálta a vendégek szórakoztatását.[1270] A középső helyiségek is pihenésre szolgáltak, az amerikai bár és játékszoba, vagy az egykor ómagyar stílusúnak titulált faragványokkal díszített olvasó- és zeneszoba. A halltól keletre az orvosi szoba, röntgen, laboratórium, fodrász, rádium-inhalatórium-helyiség és a hydroterápia egyes helyiségei kaptak helyet,[1271] ma ezeknek is egy része a kikapcsolódást szolgálja. Az emeleteken a vendégek szobái – összesen 165 – helyezkedtek el.[1272] Napjainkban 111 szobát kínálnak a vendégeknek, ebből 14 apartman.[1273] A szobákba már az építés idejében telefon és porszívó is elhelyezésre került,[1274] valamint központi szellőztetés, fényjelzőcsengők, csőposta felelt a kényelemért. Mintegy grátiszként pedig gyógyvíz folyt a szobák csapjaiból is.[1275] A szállóból fűtött folyosókon és lifteken lehetett eljutni a fürdőbe.[1276] (A földszinti

[1269] „Érzéketlen adaptációnak" nevezi Récka Adriana a szlovákiai hotelekről szóló könyvében. Lásd: RÉCKA 2009, 6. illetve az átalakításról lásd: RÉCKA 2009, 63.
[1270] *Vasárnapi Ujság* 1912. május 26., 59. évfolyam, 21. szám, 425.
[1271] Alaprajz innen: Balneológiai Múzeum, Pöstyén, 135.
[1272] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 5-9. Egyes újságcikkek 300-at említenek. Lásd: *Délmagyarország* 1912. április 21., 9.
[1273] Bagyinszky Zoltán fotós honlapja.
[1274] Lásd a Hét c. újság Thermia-palace reklámját ill. Pöstyén-fürdő új gyógytényezői c. cikk. Lásd: *A Hét* 1912. június 9., 23. szám, 376.
[1275] A hygiéna tetőfokán. *Pesti Hírlap* 1912. április 7., 151.
[1276] Pöstyén fürdő új palotája. *Az Ujság* 1912. április 21., 14.

díszüvegezett átjáró-bejáraton négy nyelven van ma kiírva a Gyógyfürdő, a többnyelvű – köztük magyar – feliratot a kommunizmus alatt egy mankótörő domborművel helyettesítették.) **145. kép, 146. kép**

Az épületek a forrás vizéből nyerték fűtésüket.[1277] Külön említést érdemel a közös helyiségek berendezése is, melyet csak kevéssé ismerünk az archív képek alapján. Az egykori hall art décos modern csillármegoldása, a játékterem magyaros tapétái és mennyezeti faragványai, az olvasószoba szecessziós Tiffany-lámpái és modern bútorai a tradíció és haladás eszméit közvetítették, ugyanakkor az étterem bútorzata és berendezése hagyományosabb, az Osztrák-Magyar Monarchia időszakát varázsolja körénk. Az itt is megfigyelhető eredeti – legyezőszerű háttámlával díszített szecessziós székek mellett, ugyanakkor biedermeier világítótestek, tükrök, stukkók, falikarok is megfigyelhetők. A szobák eredeti geometrikus-szecessziós formavilágú ajtajai szemet gyönyörködtetőek, a lépcsőkorlátok ugyanezekhez igazodó, de inkább a német Jugendstilhez kötődő hangulatot árasztanak.[1278] A leszámolási táblázatból kiderül, hogy fayance-t alkalmaztak a vizes helyiségekben, terrazzot, keramitot és fehér mozaikot a legtöbb hidegburkolattal ellátott helyen. A díszítésekre 32.000 koronát költöttek, a szálló egészére 876.469 koronát.[1279] Mindkét épület kivitelezését Grünwald és Schiffer építőmesterek végezték.[1280] A cég egyik tagja, Grünwald Mór (1868-1918) építész volt, testvérével, Miksával és Schiffer Miksával alapították a céget, amely a századforduló egyik legjelentősebb építési vállalkozása volt, az ő nevükhöz kötődik a későbbi Palatinus Építő Rt.-t is.[1281]Az épület számtalan közreműködőjét alaposan ismerjük, hála a nemrégiben megjelent monográfiának.[1282] Ezek jellemzően budapesti székhelyűek voltak, de a Monarchia határain kívüli cégek is szerepelnek rajta.[1283] Hogy a jelentősebbeket megemlítsük: a vasbetonrészek Kovács Sebestyén Aladár (1858–1921), műegyetemi tanár tervezése és ellenőrzése alatt készültek, javaslatára a szállodát egy 1–1,5 méter vastag alapra helyezték

[1277] Pöstyén fürdő új palotája. *Az Ujság* 1912. április 21., 14.
[1278] Eredeti tervek a Pöstyéni fürdőigazgatóságnál, a másolatok a Trnavai Krajský pamiatkový úrad (Műemlékvédelmi Hivatal) tervei között lelhetőek fel.
[1279] Balneológiai Múzeum, Pöstyén, 135.
[1280] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 16.
[1281] Grünwald Mór tervezőként is ismert volt, az egyik megvalósult épülete a Budapest VII. kerületi ún. Grünwald-ház (Rákóczi út 30.). Grünwald Mór szócikke lásd: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 57.
[1282] KRÚPA, Vladimír–OBERTOVÁ, Jana: *Hotel Thermia Palace a kúpele Irma najvýznamnejšie secesné stavby Kúpeľného ostrova v Piešťanoch.* Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2022., 14. a továbbiakban KRÚPA–OBERTOVÁ 2022
[1283] RÉCKA 2009, 6.

el.[1284] A szobrászmunkákért Krisztián Sándor zuglói szobrász (1876–1940) felelt,[1285] vele Hegedűs Árminék például a kiskunfélegyházi fürdőben is dolgoztak együtt. Az épületdíszítő kerámiákat és kerámiamunkákat a pécsi Zsolnay cégtől, a művészi kiegészítők egy részét a budapesti Sollux prisma- és fémárugyártól, az asztalosmunkákat Szőllősi Lipót Budapesti mestertől, a tükröket a budapesti Forgó és társától, és a művészi ólomüvegezést és mázolást a Bosnyák és Várnai Kft.-től rendelték. Ezeken kívül további fővárosi közreműködők is jeleskedtek a szálló felszerelésében.[1286] A külföldi cégek közül érdemes megemlíteni a berlini Thiergärtner, Voltz, &Wittmer céget, amely a vízvezetéki és csatornázási munkákért, valamint a fűtési és hűtési rendszerekért felelt, tőlük származtak egyébként a Gellért fürdő termálvíz-ellátási berendezései is. A festményeket az a bécsi Anton Tuch készítette, aki László Fülöp szintén XIV. kerületi Zichy Géza utcai műteremvillájában is dolgozott. A konyhai berendezéseket gyártó cég a hildesheimi Senking volt, a bútorokat Bécsből a Bothe & Ehrmann cégtől, a szőnyegeket és függönyöket ugyanonnan S. Scheintől, a porcelánt a prágai Elbogener Porzellanfabrik cégtől rendelték. Az orvosi berendezéseket három további cég szállította.[1287]

144. kép

A szálló további történetéből csak néhány érdekességet emelnék ki. Nem sokkal a nyitás után vívókurzusokat, tenisz tornát, eb-kotorékversenyt, valamint sakkbajnokságot is rendeztek itt.[1288] A sporttevékenységekre különös hangsúlyt fektetett a szálló vezetősége, 1914-ben repülőbemutatót tartottak,[1289] de a bécsi orvosok automobil clubjának túrája is itt ült ünnepélyes bankettet.[1290] Ugyanebben az évben golfpálya nyílt a fürdő mellett. [1291] A későbbi években

[1284] Az építési engedély megszerzése nem volt könnyű, mert a bányászati hivatal a források védelmében, azok közelében nem engedélyezte a mélyebb alapozást. Ld: WINTER 2006, 23.; továbbá: MIKUDÍKOVÁ 2009

[1285] A külföldi források Alexander Krisztiánt említenek, itt Krisztián Sándor zuglói szobrászról lehet szó, akinek a műterme a XIV. kerületi Korong u. 15-ben állt. A gyakori közös munkát Bőhm Henrik leszármazottai is említették. Ld: HORBULA 2014, 118. Az írás rá hivatkozik: MRŇA, Ľubomír: Stavebné pamiatky Piešťan. Piešťany: Balneologické múzeum Piešťany, 2005.

[1286] További közreműködők: a csillárokat Rex Henrik Tivadartól, az ezüstkészleteket Hacker Mór budapesti fémárugyárából, a márványmunkákat a budapesti Fischer János Fiai vállalattól rendelték. A villanyvilágítást, a villamos berendezéseket, a közlekedési lámpákat és a telefonvonalakat a budapesti Hazai villamossági részvénytársaság (Vaterländische Elektricitäts-Aktiengesellschaft) telepítette, a szerelési munkálatokat és a szerelvények szállítását Wilhelm Körner budapesti cége végezte. A lifteket Freissler Antal mérnök, a hűtőrendszereket a Schlick öntöde és gépgyár szállította. Ld: KRÚPA, Vladimír–OBERTOVÁ, Jana: *Hotel Thermia Palace a kúpele Irma najvýznamnejšie secesné stavby Kúpeľného ostrova v Piešťanoch.* Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2022, 14. a továbbiakban KRÚPA–OBERTOVÁ 2022

[1287] A mechanoterápiás berendezések a budapesti „Salvator" kötözőgyár és a wiesbadeni Rossel, Schwarz és társa céghez, a röntgengépek és egyéb berendezések pedig a budapesti Reiniger, Gebbert & Schall céghez köthetők. Ld: KRÚPA–OBERTOVÁ 2022, 14.

[1288] Sportfejlesztés Pöstyén-fürdőn. *Budapesti Hírlap* 1912. június 18., 10.

[1289] WINTER 2006, 23.

[1290] A bécsi orvosok automobil clubjának pünkösdi túrája. *A Motor* 1914. május 17., 20. szám, 12. illetve Túraversenyek és autótúrák. *A Motor* 1914. június 14., 24. szám 3-4.

[1291] *Az Aero* 1914. június 30., 2. évfolyam 12-13. szám, 197.

színielőadások és koncertek is szerepeltek repertoáron.[1292] Számos hírességet vendégül láttak az évek folyamán.[1293] Alfons Mucha festőművész, akinek a lányát gyógykezelték itt, többször szerepelt a vendégek között. Hálából a *Légy áldott, magasztos forrása az egészségnek!* című alkotást ajándékozta a szállónak,[1294] amely ma is látható az étterem egyik ajtaja felett. A leghíresebb esemény talán, hogy 1917-ben itt tartották a három uralkodó, II. Vilmos német császár, I. Károly osztrák császár, és I. Ferdinánd bolgár cár találkozóját.[1295]

A világháború alatt nem volt könnyű a szálló fenntartása, az étkek árának emelésével próbáltak fennmaradni. Ám ezekben az években is a gazdagabb rétegeket igényeit biztosította az intézmény,[1296] a Thermia a tiszteket szolgálta ki, cserébe kaptak állami ellátást és „fizetést".[1297] A szállót 1940-ben kisajátították,[1298] 1948-ban államosították.[1299] 2002-ben teljeskörűen felújították,[1300] ma ötcsillagos minősítésű hotel.

Az Irma fürdő

Az Irma fürdő a terület tulajdonosa, Erdődy Imre gróf feleségéről kapta a nevét,[1301] melyet tiszteletből Winter Lajos talált ki.[1302] A központi fürdőmedence közvetlenül a forrás fölé épült,[1303] földbe eresztett vasbeton oszlopokra. Az alapozás sok nehézséget okozott – a munkásoknak háromóránként váltania kellett egymást a forró levegő miatt.[1304]

A fürdő alaprajza szimmetrikus, középen egy üvegfallal a férfi és női részre kettébontott iszapmedence helyezkedik el. A medencecsarnok 21 méter átmérőjű, 500 m^2 nagyságú, vasbetonszerkezetű, kettős kupolás terem. A kupola vasbetonszerkezete az első ilyen munka volt a mai Szlovákia területén. Kavicsos-iszapos talaj adja a medence fenekét, ennek külön gyógyászati jelentősége van. Középen egy órával és két játszó gyermekkel dekorált kutat

---

[1292] *Prágai Magyar Hírlap* 1933. augusztus 1., 8.
[1293] Pl. többek között Lehár Ferenc zeneszerző, Fjodor Saljapin operaénekes, Henny Porten színésznő stb. is itt vendégeskedett valamikor. Lásd: SLACHTA, Stefan: Magyar építészek munkássága Szlovákiában, 1871-1918. *Pavilon*, az Országos Műemléki Felügyelőség időszaki kiadványa, 2-3. szám, 1990, 54. a továbbiakban SLACHTA 1990
[1294] MOTESIKY Árpád: Felvidéki fürdők és legendák. *Könyvjelző - Az Új Szó melléklete*, 2005. január 14., 4. évfolyam, 11. szám, 6-7.
[1295] MIKUDÍKOVÁ 2009
[1296] SZAMOSI Armand: Nyaralás a háborúban. *Az Ujság* 1916. augusztus 10., 10-11.
[1297] WINTER 2006, 25.
[1298] WINTER 2006, 74-75.
[1299] WINTER 2006, 96.
[1300] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) T 5534
[1301] MIKUDÍKOVÁ 2009
[1302] Migazy Irma volt Erdődy Imre felesége. Ő tette lehetővé, hogy nem Rónai Adolf kapta meg Pöstyénfürdő bérletét, hanem Winter Lajos 1909-ben. Lásd: WINTER 2006, 20-22.
[1303] Pöstyén fürdő új palotája. *Az Ujság* 1912. április 21., 14.
[1304] MIKUDÍKOVÁ 2009

láthatunk. A tereket műkővel és természetes kővel, néhol eozinmázas Zsolnay kerámiával, márvány csempével és stukkókkal díszítették,[1305] ezek tematikája elsősorban a vízi élővilág volt. A gyógymedencét U alakú épület veszi körbe, itt kisméretű tükörfürdő, öltözők, egyéb kezelők (iszappakolás, masszírozás), és kádfürdők kaptak helyet. A homlokzati oldalon a folyosók a pihenést és a bejelentkezést szolgálták. Az itteni ólomüveg ablakok felelnek a fény- és színhatásokért, a lépcsőházban virágos motívumok jelennek meg, a közlekedő folyosó végén található ablak pedig népviseletbe öltözött alakokat formáz, melynek a *Templomhoz vezető út* a témája.[1306] A medencéken kívüli egyéb gyógyászati berendezéseket fűtött folyosókon és lifteken lehetett elérni.[1307] Az épület 3000 fő befogadására volt képes.[1308] **143. kép, 149. kép**

Az egyemeletes, horizontálisan terjeszkedő épületet a homlokzat eltolt falsíkjai jellemzik, mintegy lépcsőzetesen építkezve a főbejárat felé. A főbejárat a Thermiához hasonló kiképzésű: fedett kocsifelhajtós kapuzata kastélyokra emlékeztető. A folyosók végén íves zárterkéllyel és magas, trapézszerűen megtört oromzatok, az oldalhomlokzaton a főpárkány helyett dupla sor hullámmotívum zárja le az épületet. A földszintet és az emeletet működíszek sora választja el egymástól. Az emeleten egykor a főbejárat felett napfürdőzésre alkalmas faragott fa pergolák is helyet kaptak, ma ezek nem láthatóak.[1309] **147. kép**

A legkorábbi fennmaradt fürdőtervek 1910. március-áprilisára datáltak, és Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin műépítészek szignójával ellátottak. A legnagyobb különbség a mai állapothoz képest a fürdőkupolatér dobjának ablakkiképzése – ez nem ennek megfelelően valósult meg. A fürdő teraszának működő megrendelései 1911 márciusára keltezettek, csakúgy mint az oldalhomlokzatok rajzai. A geometrikus díszek itt már mindenhol megjelentek.[1310] Számos egyéb terv is fennmaradt, az épületegyüttes elég jól dokumentált.[1311] **140. kép**

1928-ban felmerült, hogy az Irmához egy még modernebb Arthros nevű szálló épült volna, a Thermiával átellenes irányban, ahol a betegek saját fürdőszobájukban kaphatták volna meg az iszappakolást – ez az épület végül nem valósult meg. 1930-ban kezdődött el Emil Belluš tervezése alapján a Kollonád híd (Thermiához és Irmához vezető gyaloghíd) építése, amelynek

[1305] MIKUDÍKOVÁ 2009
[1306] KRÚPA–OBERTOVÁ 2022, 28., 31.
[1307] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 5-9.
[1308] Balneologia csodapalota. *Idegenforgalmi és fürdővilág* a Világ folyóirat melléklete 1912. május 12., 25.
[1309] BEDE 2012, 248.
[1310] KPÚ Trnava A 1856. mappa
[1311] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) T 5737; Balneológiai Múzeum, Pöstyén, 135.; KPÚ Trnava A 1856. mappa stb.

az ötlete Winter Lajostól származott.[1312] 1984-ben műemléki felmérést végeztek,[1313] ez után az Irma fürdő és Thermia hotel épületét 1987-ben műemlékké nyilvánították,[1314] ugyanekkor született egy részletes anyagvizsgálattal egybekötött feltárás a kupola helyzetéről.[1315] 2002-ben rekonstrukción esett át az épület,[1316] néhány éve wellness részleggel bővítették a szálló és a fürdő épületegyüttesét.

Trencsénteplic, Ostende Villa (Trenčianske Teplice, Kupelná 15), 1909 körül

A trencsénteplici Ostende villa Hegedűs és Bőhm életművében igen kevésszer említett épület. Egyik forrásunk szerint a Magyar Bank- és Kereskedelmi Társaság számára épült, 1909-1912 között több más épülettel együtt.[1317] Az egykori szálló a népszerű Ostende (Oostende, Belgium) üdülőről kapta a nevét, mintegy Trencsénteplicet is erre a szintre emelve. A villa ma is apartmanokat foglal magában, de a belső tere teljes mértékben felújításra került a 2010-es évek elején. (Ma az Orava és nem az Ostende nevet viseli az épület.) **152. kép**

A szimmetrikus épület földszinttel, két emelettel és padlástérrel rendelkezik. Az üzletportálok pillérei vöröses színű kőborításúak. A főhomlokzaton a szecesszióra emlékeztető virágkoszorús női fejek és szalagok, és florális ornamentika kapott helyet. A háromtengelyes főhomlokzat az első és a második emeleten, mintegy összeépített zárterkélyekként előreugrik, cseppre emlékeztető oromzatban végződik. A két oldalsó tengely mindkét lakóemeletén íves erkélyek adnak némi hullámzást az épületnek. Az egykori főbejárat az utcafronton, a két üzlethelyiség között állt összeköttetésben a középen elhelyezkedő lépcsőházzal. Ma oldalról lehet bejutni az épületbe, az utcafronti bejárat az üzletet szolgálja ki.

Trencsénteplic Grand Hotel (Trenčianske Teplice, Tomáša Garrigue Masaryka 566), 1909-1912

Jókai Mór a Kárpátok gyöngyének nevezte Trencsénteplicet. A festői fekvésű település egy kis völgyben helyezkedik el, melyen keresztülfolyik a Teplicka patak. Öt ásványi

[1312] KUBIČKA KUCSERA 2006, 110-121.
[1313] Tursunov és Uhliarik építészek a szerzők. Ld: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) A 5578. és a hozzá kapcsolódó dokumentáció Ferusová építész tollából T 6273. jelzeten.
[1314] MIKUDÍKOVÁ 2009
[1315] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) T 2243
[1316] Gabriela Kvetanová építész műemléki dokumentációja részletesen beszámol erről az eseményről, ez az anyag néhány kivételes archív fotót közöl az Irma kupolájának és épületének kivitelezéséről. Ld: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) T 5737; illetve ugyanebben az évben született Katarína Klačanská archív fotókban szintén bővelkedő felmérése. Ld: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) T 5738
[1317] SLACHTA, Stefan: A magyar építészek tevékenysége Szlovákiában 1871–1918 között. In: *Népek és nemzetek közös építészeti öröksége*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, Eger, 1988, 41. a továbbiakban SLACHTA 1988

anyagokban gazdag természetes forrást szolgálja ki a fürdőket, melyeket már a rómaiak is használtak.[1318] 1594-től az Illésházy család birtokolta a területet és a hozzá tartozó fürdőt. 1835-ben[1319] vette meg tőlük George Sina báró.[1320] George Sina fia Sina Simon, illetve az ő lánya Iphigenia d'Harcourt idején kezdett felvirágozni a település: a keleti fürdő a Hammam építtetése Iphigenia nevéhez fűződik.[1321] 1892-1909 között Iphigenia férje, gróf d'Harcourt volt a tulajdonos.[1322] 1909. november 25-én magyar tulajdonba került,[1323] (más források szerint 1910-ben), amikor a Magyar Gyógyfürdő Részvénytársaság (Ung. Kurort A. G.)[1324] lett a birtokos. Ez a vállalkozás több mint 500 szoba fölött rendelkezett, és rengeteg fejlesztésbe kezdtek. Ekkortól állandó színházi előadások, ünnepélyek, tenisz- és egyéb sporttelepek, hangversenyek és felolvasások szórakoztatták a vendégeket, 14 fürdőorvos látta el a telepet.[1325] A település szimbóluma a szárnyra kelt mankó volt (Pöstyén mankótörőjének párhuzamaként).[1326] Erre az időszakra tehető, ezekhez a bővítésekhez köthető a Hegedűs-Bőhm építészpáros munkássága.

Az épület számos különböző névváltozatban szerepel a dokumentumokban.[1327] Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin épületlistáján a Grand Hotel trencsénteplici gyógynagyszálloda szerepel.[1328] A távlati képeken jól látható a város szövetéből kiemelkedő szálloda, amely nevével is utal nagy méretére és központi elhelyezésére. Gerle János 1986-os cikkében a Teplicz és a Grand Hotel elkészültéről írt,[1329] Stefan Slachta a 1909-1912 között épült Grand Hotel és a Teplic Szállót említette,[1330] többek között ezekből úgy tűnhet, hogy a Teplicz és a Grand Hotel két külön épület, de tulajdonképpen a szálló két elnevezéséről van szó. Egy 1908-

[1318] HORVÁTH Zsuzsa (szerk.): *Szlovákia* Cartographia, 1999, Budapest, 70.
[1319] VÖRÖSMARTY Géza: Trencsénteplic múltja és jelene. *Új Szó* 1957. január 17., 10. évfolyam, 17. szám, 6. a továbbiakban VÖRÖSMARTY 1957
[1320] Magyaros nevén Sina György báró egy görög kereskedő volt, vagyonát 800 millió forintra becsülték. Fiának Simonnak az egyik lánya a négyből de Castris francia herceghez ment hozzá, majd özvegysége után második férje d'Harcourt párizsi osztrák-magyar nagykövet lett. 1910-ben eladta a birtokait. Lásd: PAÁL Jób: Mi történt az lllyesházyak vagyonával. *Délmagyarország* 1938. augusztus 27., 14. a továbbiakban PAÁL 1938
[1321] MIKUS Sándor: Teplici képeslap. *A Hét* 1957. július 7., 2. évfolyam, 27.szám, 21. a továbbiakban MIKUS 1957
[1322] i.: Magyar fürdők. *Vasárnapi Ujság* 1892, 12. kötet, 167-171. illetve Trencsénteplic. *Ország-Világ* 1924. július 24., 219.
[1323] A Magyar Kereskedelmi r.-t. nagyszabású üzletei. *Pesti Hírlap* 1909. november 26., 17.
[1324] A Pöstyéni Winter Lajos is a befektetők között szerepel, ez egy kapcsolat lehet ahhoz, hogy miért Hegedűst és Bőhmöt bízták meg a fejlesztésekkel (a földrajzi közelséget leszámítva).
[1325] FERENCZY János: Trencsénteplic. Rádiumos hővíz- és iszapfürdő. SZAMOS 1911. július 14., 153. szám, 4. a továbbiakban FERENCZY 1911
[1326] MÁRTONVÖLGYI László: Utazz velünk Trencsénteplicbe. *Új Ifjúság* 1958.november 18., 7. évfolyam, 47. szám, 4. a továbbiakban MÁRTONVÖLGYI 1958
[1327] Grand Hotel, Royal, Teplicz, Teplice neveken, később Krym néven is szerepelt.
[1328] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 3.
[1329] GERLE 1986, 62.
[1330] SLACHTA 1988, 41.

as képeslap leírása szerint az ún. Hővíz szálloda lett később a Teplic,[1331] ill. Grand Hotel szálloda.[1332] 1911-ben a Teplic-szálló küszöbönálló elkészültéről tudósítottak,[1333] 1912-ben a „*tavaly restaurált és negyedik emelettel bővített Teplicz-szálló*" mondat adott további felvilágosítást az épület kapcsán.[1334] Az első Grand Hotel említés 1913-ból szerepelt,[1335] de 1924-ben is Grand Hotelként hivatkoztak az épületre.[1336] **154. kép**

Nemcsak az épület neve, hanem az építtető is homályos volt a kutatás korai szakaszában. Az építtető az 1910-től[1337] tulajdonosként szereplő Magyar Gyógyfürdő Rt.,[1338] számos befektetésük közül kiemelhető az új magas színvonalú szálló építése.[1339] Ugyanezt a tulajdonost említette a *Szamos* c. lap is.[1340] Ennek ellentmondó információ volt a Stefan Slachta kutató által közölt Magyar Bank- és Kereskedelmi Társaság említése tulajdonosként,[1341] habár egy másik cikk is megerősítette, hogy d'Harcourték a Magyar Banknak adták el a fürdőt.[1342] A dilemma megoldását a *Magyar Kereskedők Lapja* nyújtotta, amely a Magyar Gyógyfürdő Rt.-t a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. alapításaként mutatta be. Meglepő módon már a befektetések ellenére is nyereséges vállalat volt 1910-ben, az első lezárt üzletévben.[1343]

Az épület datálása az eredeti tervek hiányában szintén bizonytalan. Gerle János 1986-os cikkében 1906 körülre tette a Teplicz és a Grand Hotel elkészültét (ez tévedés lehet).[1344] Egy 1908-as képeslap leírása 1910-es építést említ,[1345] a *Pesti Napló* 1910 decemberében az épület tető alá kerüléséről és folyamatban lévő építkezésekről tudósított.[1346] 1911-ben a *Magyar Méh* c. lap „új nagyszálló"-ként hirdeti Trencsénteplicet,[1347] a *Világ* c. lap 1912 júniusban az újonnan épült „Teplicz" nagyszállóról cikkez, ekkor az ünnepélyes átadás már megtörténhetett.[1348] 1910

[1331] 1907-ben már említik Teplicnek a szállót, még az átépítés előtt. Ld: PAPP–HANKÓ 1907, 147.
[1332] MKVM, VF 12.864 sorszámú képeslap és leírása a Mandán.
[1333] Trencsénteplic-fürdő. *Budapesti Hírlap* 1911. július 20., 13.
[1334] Trencsénteplic. *Pesti Hírlap* 1912. július 18., 13.
[1335] Személyi hir. *Kassai Hirlap* 1913. július 29., 2.
[1336] Lórándy: Újdonságok - Trencsénteplicen. *Hiradó* 1924. július 27., 5.
[1337] 1910. április 27-én tudósított erről a Felvidéki Ujság. Ld: Uj fürdő igazgató. *Felvidéki Újság* 1910. április 27., 4.
[1338] Ennek volt többek között a pöstyéni befektető Winter Lajos is az igazgatósági tagja. Ld. *Budapest Lakcímjegyzék* 1911., 559. illetve BFL VII. 2. e. 798. 1915 Magyar Gyógyfürdő Rt. 1909. december 24-i vagy 1913 július 16-i irata.
[1339] Trencsénteplic. Rádiumos hővíz- és iszapfürdő. *Határszéli Újság* 1911. július 31, 4. évfolyam, 31. szám, 5.
[1340] FERENCZY 1911, 4.
[1341] SLACHTA 1988, 41.
[1342] PAÁL 1938, 14.
[1343] A Magyar gyógyfürdő Rt. (Trencsénteplic) *Magyar Kereskedők Lapja* 1911. február 25., 14. Vesd össze: Uj fürdőrészvénytársaság. *Pesti Napló* 1909. december 14., 19.
[1344] GERLE 1986, 62.
[1345] MKVM VF 12.864 sorszámú képeslap és leírása a Mandán.
[1346] Milliós fürdőépítkezések. *Pesti Napló* 1910. december 25., 14.
[1347] *Magyar Méh* 1911. április, 32. évfolyam, 4. szám, 79.
[1348] Fürdő Hírek. *Világ* 1912. június 2., 44.

őszi építkezési elkezdésről és 1912 nyár eleji befejezésről írt egy másik megbízhatónak tűnő forrás,[1349] és a Gyógyürdő Rt. 1911. évi mérlege is.[1350]

Az archív képek alapján leírható az egykori épület külseje. Az egykori Hővíz szállóra emlékeztet a főhomlokzat kiosztása, illetve a földszint íves ablaksora, sőt a háromszögű oromzatok is, melyből a középső, az egykori órával együtt szintén megjelent az új épületen. A földszint plusz négy emeletes manzárdtetős hotel a fürdőváros legnagyobb szállodája volt. A főhomlokzat két oldalsó és egy középső enyhén előre ugró rizalittal rendelkezett. Viszonylag tömör homlokzatát zárterkélyek, teraszok és balkonok tarkították. Az ablakok a földszinten íves szemöldökűek, zsalugáteresek, az első, második és harmadik emeleten a nyílások gyakran a szecesszióra és a finn építészetre jellemző húrtrapézos megoldásúak voltak. Az épület tömegei és egyes építészeti elemei (pl. manzárd) a barokkra, a díszítések pedig a szecesszióra utalnak. Így a népies szecesszió eleme az oldalsó rizalitok harmadik emeleti faragott, fából készült erkélye, a főhomlokzat közepén, a harmadik emeleten végigfutó erkélyrács, az oromzat körüli tető és az ornamentika. Ugyanakkor a bécsi szecessziót juttatják eszünkbe a tető bádogdíszei és az erkélyek rácsai is. A főhomlokzat látványát uraló középső oromzat közepén a már említett nyolcszögletű mezőbe helyezett óra körül egy szimmetriára törekvő (talán sgrafittós) ornamentális díszítményt láthatunk. Ugyanilyen motívumokkal díszített a tető és az oromzat közötti sáv, valamint figyelemre méltó az oromzat alatti mezők dekorációja is. Az alatta elhelyezkedő öt íves erkélyt barokkos-népies ornamentika köti össze a vakolatba karcolt monokróm rajzzal: az erkélyajtók kétoldalán meanderekre emlékeztető játékos csigavonalak futottak körbe, az ablakok szemöldökeit pedig hullámmotívumok kötötték össze, talán a fürdőket kiszolgáló funkcióra utalva.[1351] Az oldalhomlokzaton a főhomlokzat középső rizalitja és oromzata köszön vissza, de aszimmetrikus módon. Az épület terméskő lábazata a hegyvidéki helyszínnek megfelelően szinte kötelező elem volt. A főbejárat fölött olvashattuk a Grand Hotel, a Grand Hotel Teplice, később a Krym feliratot is. Egy 1924-ben készült archív képen egészen közelről is megfigyelhetjük a főbejáratot. Itt mindhárom nyílás húrtrapéz idommal zárult, közöttük lámpákkal díszített lizénák helyezkedtek el. A kapuzatok felett cikkcakk, ék, szív és négyzet alakú geometrizáló díszítés futott különböző sávokban végig, felül egy frízzel találkoztak. Ezek között mintha kerámiadíszek csillogását fedezhetnénk fel. A kapuk két oldalán ugyanígy geometrikus díszítést láthatunk. A kapuk fölött kidomborodó, egymás mellett

[1349] Egy fürdő ujjászületése. *Félegyházi Hirlap* egyesült Félegyházi Hiradó 1911. június 18., 5.
[1350] illetve BFL VII. 2. e. 798. 1915
[1351]Képeslap Karol Sziráky, Banska Bystica fotója alapján. Lelőhelye: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony), P, Inv.c.: 11135

váltakozó ritmusban elhelyezett hullámok sora által szinte sakktáblára emlékeztető modern konzolsor, amely a felette lévő feliratmező terhét viselte.[1352]Az L alakú hotel sarkán egy üvegezett veranda ismerhető fel, amely az étterem részeként működött. Ehhez kapcsolódott a szálló kerthelyisége, ahol gyakran adtak koncertet egy zenepavilonban, később egy szökőkutat helyeztek el a hotel előtt. A madártávlati képeken látható, hogy szinte kirívóan kiemelkedett a település amúgy alacsonyabb városszövetéből. **155. kép**

Az épület igen modernnek számított: a „kötelező" kávéházon, éttermen és olvasószobán kívül, lifttel és helyközi telefonnal is rendelkezett.[1353] Télikertjéről is ódákat zengtek az újságok,[1354] táncmulatságairól nemkülönben: „*estélyi ruhás, ékszerektől csillogó nagyvilági hölgyek, szmokingos férfiak járják a slow-foxot, bluest és tangót*".[1355] Egy képeslap szerint a megépüléskor 130 szobát vehettek igénybe a vendégek.[1356] A befektetést egy-és kétmillió korona körüli összegre tették a lapok.[1357] Az épületről eredeti terveket nem, csak későbbi alaprajzot ismerünk az 1935-ös felújítási időszakból, amikor a korábban L alakú épületet ellátták a földszinti részen egy gazdasági szárnnyal. A forgóajtóval ellátott főbejárattól jobbra a portásfülke állt, innen egy vesztibülbe juthattak a vendégek. Balra a kávézó kapott helyet egy terasszal, jobbra pedig az étterem étkezői. A vesztibüllel majdnem szemben a négyzet alaprajzú főlépcsőházat, jobbról mellékhelyiségeket láthatunk. A mellékszárny végében egy szűk lépcsőház került kialakításra. A lépcsőházakból nyíltak a hosszú folyosók, amelyekből a szobákat lehetett megközelíteni, szám szerint 149 darabot számoztak be. Ezidőtájt még a folyosóról elérhető közös mellékhelyiségek szolgálták az itt lakókat.[1358]

1913-ban már a főrendiház elnöke Jósika Samu is a vendégek között szerepelt a Grand Hotelben,[1359] de a híres látogatók között szerpelt Frigyes Ágost szász király,[1360] grófnők,[1361] admirálisok, és nagykövetek mellett.[1362] Az első világháború után egy Csehszlovákiai szervezet

[1352] Képeslap a Csehszlovák nemzeti demokrácia első tartományi kongresszusáról 1924. november 15-16. Forrás: Slovenská národná knižnica (Szlovák Állami Könyvtár), Martin, Prír. č. 6100_1975
[1353] Trencsénteplic. Rádiumos hővíz- és iszapfürdő. *Határszéli Újság* 1911. július 31, 4. évfolyam, 31. szám, 5.
[1354] Napi 11 pengőért szobát, teljes ellátást ad a Színházi Élet olvasóinak a trencsénteplici Grand Hotel. *Színházi Élet* 1928. szeptember 9., 18. évfolyam, 37. szám, 107.
[1355] Dipal: Trencsénteplici karcolatok. *Ujság* 1929. június 16., 37.
[1356] MKVM, VF 12864 sorszámú képeslap és leírása itt: https://mandadb.hu/tetel/623847/Teplicz_Nagyszallo__kepeslap_Trencsenteplicz_1915
[1357] Másfél millióról írt: Trencsénteplic-fürdő. *Budapesti Hírlap* 1911. július 20., 13.; Egymillióról írt: Fürdő Hírek. *Világ* 1912. június 2., 44.; Kétmillióról írt (az új fürdőkkel együtt): FERENCZY 1911, 4.
[1358] Štátny archív v Trenčíne (Trencséni Állami Levéltár) Obvodný notársky úrad v Trenčianskych Tepliciach, 65. doboz, 453 – 454.
[1359] Személyi hir. *Kassai Hirlap* 1913. július 29., 2.
[1360] SÁNDOR Sándor dr.: Nem is tudtam, hogy király volt a szomszédom. *Ujság* 1929. július 7., 33.
[1361] Trencsénteplic előkelő vendége. *Ujság* 1929. augusztus 18., 35.
[1362] Előkelő vendégek Trencsénteplic fürdőn. *Ujság* 1929. augusztus 4., 33.

vette át a fürdő vezetését, amely nem rendelkezett a fejlesztésekhez szükséges tőkével.[1363] 1936-ban „modernizálták" a Grand Hotelt,[1364] ekkor tartották a szlovák írók kongresszusát itt.[1365] 1957-ben az állami közigazgatás vette át,[1366] és ekkor építették a mai Krym hotelt,[1367] amelynek következménye, hogy a szállót teljesen átépítették.[1368]

A hotelt többen is méltatták. A *Budapesti Hírlap* 1911-es cikke dicsérte Hegedűs és Bőhm művészi érzékét és célszerűségre törekvését.[1369] Elsőrangú építészek tervei szerint készült a *Pesti Napl*ó cikke szerint, és feltűnést keltő impozáns homlokzatúként hivatkoznak az épület virágos erkélyeire.[1370] A „*minden igényt kielégítő világvárosi Grand Hotel*"-ről ír a *Hiradó* 1924-ben is.[1371] Az *Ujság* szerint „*a trencsénteplici Grand Hotel valami egész különös mértéket jelent a sablonos fürdő szállodák sorában. Jelenti a nyugateurópai kényelmet, a nagyszerű ellátást, az otthon érzését a nyári szórakozások hozzáadásával és mindenekfelett jelenti azt, hogy a betegek és egészségesek gondos szeretetben tölthetik itt idejüket*."[1372] Haba Péter és Szegő György Hegedűst és Bőhmöt polgári életfelfogással és nagy innovációs képességgel jellemezte, valamint trencsénteplici épületeik kapcsán „*sokoldalú tehetség, összegző elme*" jelzőkkel illette őket.[1373] **153. kép**

Trencsénteplic, Háromszívház átépítése (Trenčianske Teplice, Sinaova), 1910

Az épület 1892-ben már biztosan fennált, hiszen ebben az évben egy cikkben képet is közöltek róla.[1374] 1907-ben úgy írtak róla, mint lakóházról, amely a 3-as és a 4-es medencefürdővel összeköttetésben állt.[1375] A fennmaradt 1910. augusztus 17-re datált levéltári tervek szerint[1376] a „Háromszívház" átalakításai Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik nevéhez köthetőek. Egy 1913-as cikk is beszámolt a „Háromszívház" modernizálásáról.[1377] A két változatban készült terveken mellékhelyiség kialakítása, a hosszanti homlokzatok

[1363] ŠÍPOŠ, Ján: *Slovenské kúpele*. Osveta, Bratislava, 1972, 31. a továbbiakban ŠÍPOŠ 1972
[1364] P.J: Marcus Aurelius császár bronzszobrát ajándékozza Mussolini Trencsénteplicnek? *Prágai Magyar Hírlap* 1936. május 10., 18.
[1365] Emléktábla emlékeztet erre az eseményre. (Felirat: „Ezen a helyen állt a Grand Hotel, ahol 1936. május 1-június 1-ig a szlovák írók kongresszusát tartották."). A szerző saját bejárása alapján.
[1366] ŠÍPOŠ 1972, 31.
[1367] MÁRTONVÖLGYI 1958, 4.
[1368] (k): Trencianské Teplice. *A Hét* 1972. október 27., 17. évfolyam, 43. szám, 3.
[1369] Trencsénteplic-fürdő. *Budapesti Hírlap* 1911. július 20., 13.
[1370] Milliós fürdőépítkezések. *Pesti Napló* 1910. december 25., 14.
[1371] Lórándy: Újdonságok - Trencsénteplicen. *Hiradó* 1924. július 27., 5.
[1372] S.S. dr.: Trencsénteplici képeslevelezőlap. *Ujság* 1928. június 24., 35.
[1373] SZEGŐ–HABA 2003, 44.
[1374] i.: Magyar fürdők. *Vasárnapi Ujság*, 12. kötet, 169.
[1375] PAPP–HANKÓ 1907, 147.
[1376] Štátny archív v Trenčíne (Trencséni Állami Levéltár) – Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 455/66
[1377] Trencsénteplicz. *Vendéglősök Lapja* 1913. május 20., 5.

keresztfolyosóinak szobákká alakítása, és a korábbi hosszanti bejárat helyett az egyik rövidebb homlokzaton apró vesztibül és látványosabb bejárat kialakítása volt a feladatuk. Az alaprajz tanúsága szerint mindkét szinten 12 szoba szolgált vendégek elhelyezésére. **156. kép**

Az egyemeletes, téglalap alaprajzú épületen a fennmaradt kevés számú archív kép alapján mind a nyugati, mind a keleti hosszanti oldalon hét tengelyt figyelhetünk meg. Ezek közül a középső axis az emeleten erkélyes, a földszinten bejárattal rendelkezett. Mindkét szinten szegmensíves lezárásúak voltak az ablakok, az emeleten kis téglalap alakú parapetes díszítéssel. A kváderezett vakolatarchitektúra, valamint a főpárkány konzolsora az, ami még megragadhatja a figyelmünket.[1378] Az ablakokat színes zsalugáterek díszítették, és a keleti oldal bejárata felett timpanonnal díszített oromzatot figyelhetünk meg, az ablakok szegmensívei közepén és végén pedig apró szobrászati díszeket.[1379] A minden valószínűség szerint későbbi, talán a '20-as évek után készült képen a második emeleten manzárdszobák kerültek kialakításra, az épület tetején mintha üvegezett kilátótornyot építettek volna, és ekkor a hosszanti (keleti és nyugati) homlokzatok közepén elhelyezkedő kijáratok álltak már.[1380]

Még 1924-ben is a Fürdőigazgatóság hét szállója között említették.[1381] Egy 1973-as fotón még létezett az épület, ekkor egy zárt folyosó kötötte össze a Sina házzal, a Sina utca felett,[1382] de a Háromszívház később lebontásra került, ma a Sina fürdő főbejáratával szemben állna.

Trencsénteplic, kastélyfürdő átalakítás (Trenčianske Teplice, Tomáša Garrigue Masaryka 21), 1910

A „kastélyfürdő" néven ismert épületegyüttest 1907-ben kádfürdők és ivókúra kapcsán említették a források.[1383] Ezek modernizálása lehetett a feladata a budapesti Bőhm-Hegedűs építészpárosnak a fennmaradt archív tervek alapján.[1384] Az 1910 szeptemberére datált rajzok a főtér felőli kastélyépületet nem érintették, csak a Heinrich utca épületegyüttesének 1. sz. tükörfürdőjét, illetve a főtér felőli jobboldali bejárat oldalán a 2. sz. tükörfürdőt, illetve a Baross utca (ma Postova ulica) felőli kádfürdőket. Ez utóbbit falakkal és mellékhelyiségekkel látták el, a 2. sz. tükörfürdőnél impozánsabb bejáratot terveztek, és az 1. számúnál is egy nagyméretű

[1378] i.: Magyar fürdők. *Vasárnapi Ujság* 1892 – A Vasárnapi Ujság füzetekben 12. kötet, 169.
[1379] Balatoni Múzeum - Digitális gyűjtemény 2015.46121.Adf-BM
[1380] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) Képeslapgyűjtemény 14.277.
[1381] A Kárpátok gyöngye. *Színházi Élet* 1924. június 15., 14. évfolyam, 24. szám, 53.
[1382] Fortepan 286532, Kozák
[1383] PAPP–HANKÓ 1907, 147.
[1384] Štátny archív v Trenčíne (Trencséni Állami Levéltár) 454. illetve 455/66. illetve A modernizált fürdőkről épületlistájában megemlékezett Hegedűs Ármin is. Ld: BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 3.

váróterem kialakítása és az öltözői helyiségek bővítése lehetett a feladatuk. A *Vendéglősök Lapja* 1913-ban megerősítette, hogy a kastélyfürdőben új előcsarnokokat és öltözőfülkéket építettek, valamint arról is írt, hogy a fürdőmedencéket érintette a változás,[1385] ez gondolom elsősorban esztétikai jellegű modernizálás lehetett (pl. új burkolatok, dekorációk elhelyezése).

A két északi bejárat a Fő tér felől kosáríves kőkapuival, kocsibehajtóival, földszinti üzletportáljaival, emeleti vakolatkeretezésű ablakival szinte észrevétlenül rejti magában a fürdőépületeket. A nyugati (jobboldali) kapu feletti erkély az 1910-es évek építészetének vasalataira emlékeztet, nem kizárt, hogy ez Hegedűsék átépítésének „maradványa". Az épületegyüttes tagjai földszintesek, illetve egyemeletesek, és a több korszakot átélt intézmény minden sajátosságát magán viselik. Oszlopokkal tagolt klasszicista homlokzatokat (erre példa a 4-es épület), barokk tagozatokat és modern részeket (1-es épület, egykori 1-es tükörfürdő) egyaránt megfigyelhetünk. Hegedűsék 2. sz. tükörfürdőjének szögletes bejáratát ma nem lehet látni, megvalósulásáról nincsen adatunk. **157. kép**

Trencsénteplic, Sina fürdő átalakítása (Trenčianske Teplice, Sinaova), 1910

Trencsénteplic leghíresebb, keleties stílusú fürdőjének, a Hamam fürdőt is magába foglaló Sina-fürdőépületnek[1386] egy átalakítása is az építészpáros munkája.[1387] A mór Hammam[1388] fürdőház mintájára épült fürdőházat[1389] az átalakításuk nem érintette, csak a hozzá kapcsolódó Sina épület kisebb beavatkozásai kötődnek hozzájuk. Sina Simon báró és kereskedő hihetetlen vagyona miatt sok jelentős építkezésben részt vállalt, többek között a Lánchíd létesítésénél is. Ám Trencsénteplic fellendítése a legjelentősebb munkája. Állítólag a Rotschildoktól kapta a fülest, Bécsben, hogy egy híres kairói építész Schmoranz Ferenc nagyszerűt tudna alkotni. Az épületet Mohamed ibn al Ahmar[1390] palotája mintájára építette fel 1888-ban, mór stílusban.[1391] 1907-ben a Sina-házat lakószobákkal és fürdőkkel írta le egy fürdőkatalógus.[1392] 1910-ben a Magyar Gyógyfürdő Rt. másfél milliós beruházásairól már részben olvashattunk (a „Teplicz" szálló újjáépítésén, a Háromszívház renoválásán, a

[1385] Trencsénteplicz. *Vendéglősök Lapja* 1913. május 20., 5.
[1386] A hamam közfürdőt jelent. Lásd: GERŐ Győző: *Az oszmán-török építészet Magyarországon (Dzsámik, türbék, fürdők)*. (Művészettörténeti füzetek 12), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 81-116. a továbbiakban GERŐ 1980
[1387] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K66.1.2, 3.
[1388] A török fürdőház szinonimájaként használják a nyugati-európai nyelvezetben.
[1389] MIKUS 1957, 21.
[1390] Granada első uralkodója a 12-13. században.
[1391] Mohamed ibn al Ahmar palotája. *Ellenzék* 1934. július 29., 10.
[1392] PAPP–HANKÓ 1907, 147.

kastélyfürdők átalakításán túl) a Sina fürdőben új modern iszap- és kádfürdőket hoztak létre belőle, továbbá egy gőzmosoda is kivitelezésre került.[1393] **158. kép**

A tervek a többi trencsénteplici „modernizálási" rajzhoz hasonlóan 1910 augusztusára datáltak. Elsősorban az északi szárny mosdóhelyiségeit, az ugyanezen a traktuson elhelyezett iszapbehordó folyosókat, a korábbi udvarból iszappakolásra alkalmas helyiségeket, a bejáratnál portás és szolgaszobák kialakítását és a kazánház elhelyezését szolgálták, valamint az egykori udvarból új, üvegtetővel fedett folyosók kialakítását tették lehetővé.[1394] Az archív képekből és a helyszíni bejárásból sajnos nem derült ki, hogy ezekből a modernizálásokból mi maradt meg korunkra.

Pöstyén, munkáskórház, Alexander pavilon (Piešťany, Stefániková 11./2B), 1912

A legszegényebbeknek, szociális ellátás keretében szeretett volna Winter Sándor ellátást nyújtani. Innen származik a munkáskórház ötlete,[1395] ahol kezdetben istállókból átalakított két szoba működött húsz-húsz ággyal, később négyszáz ággyal és egy vendéglővel. Az első épületeket 1892-ben emelték,[1396] 1918-ban a Pro Labore nevet kapta az épületegyüttes.[1397]

Az alaprajzokon kitűnik, hogy az együtteshez épülő – az építtetőről később Sándor pavilonnak elnevezett – munkáskórház földszintjén 12 szoba és egy mosdóhelyiség, az emeleten 24 kisebb szoba és egy mosdóhelyiség állt rendelkezésre. A munkásszanatórium új pavilonja 1912. március 8-án kapott engedélyt a járási főszolgabírótól. Az engedélyért folyamodó Winter Sándor és fiai cég ekkor már Winter Lajost és testvérét takarta. A terveken nincs datálás, csak Hegedűs és Bőhm közös pecsétje látható. A későbbi dokumentáción már Alexander pavilonként emlegették,[1398] de Sándor pavilonként (a betegsegélyező pénztárak otthonaként) említette, Hegedűs Ármin is saját műjegyzékében.[1399] Az épület ma is áll, Sándor Pavillon szállodát üzemeltetnek benne.[1400] **159. kép, 160. kép**

Az Alexander-pavilon egyszintes, alápincézett, téglalap alaprajzú épület. A homlokzati ablakok téglakeretei, a szintek téglakeretes díszei, a terméskő lábazat, a műkő díszek vagy a főpárkány és a konzolok a modern felé mutató kései szecesszió jegyei. Hét tengelyes

[1393] Trencsénteplicz. *Vendéglősök Lapja* 1913. május 20., 5.
[1394] Štátny archív v Trenčíne (Trencséni Állami Levéltár) – Obvodny notársky úrad v. Trencianskych Tepliciach - Mapy a plány 455/66
[1395] Nemcsak munkáskórház, hanem munkás szanatórium, Sándor/Alexander pavilon néven is ismerték.
[1396] WINTER 2006, 11-13.
[1397] WINTER 2006, 34.
[1398] Štátny archív v Trnave (Trnava Állami Levéltár), I/4. OV PN ADM ck.177. Inv. c. 2305/53
[1399] BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1400] https://www.travelguide.sk/eng/accommodation/hotel-sandor-pavillon_100012_0_1.html, Letöltve: 2025. március 14. 15:35

főhomlokzatának korábban a középső tengelyén állt az egyszerű bejárati építmény, lépcsőházzal. A tetőtér ma beépített.

Pöstyén, Pro Patria fürdőkórház (Piešťany, Kúpeľný ostrov 3599/20), 1915-1916

A „Pro Patria", azaz a „hazáért" nevű fürdő különleges alaprajzú, egyedi anyagokból készült darabja a Hegedűs-Bőhm iroda munkásságának. Speciális vasváz közé „csömöszölt" fagyapot-betonból állították elő, amely itt került először felhasználásra.[1401] Ezt leginkább a mai könnyűszerkezetek első kísérleteihez hasonlíthatnánk: vasbetonoszlopokon álló C oszlopú 16 cm vastag falak közt portlandcementhabarccsal kevert párolt bükkfaforgácsot jelent, mely így jó hőtartóképességgel rendelkezett és gyorsan fel tudták építeni.[1402] Az építkezések 1915. áprilisában kezdődtek,[1403] márciusra már részben üzembe állt az intézmény,[1404] amelyet 1916. május 30-án délelőtt avatták fel.[1405] Többek között Ferencz Szalvátor királyi herceg és Hazai Samu honvédelmi miniszter,[1406] valamint Csekonits Endre,[1407] és Széchenyi Emil a Vöröskereszt képviselői is jelen voltak az ünnepélyen.[1408] Már május elején tájékoztatta a királyi fenség érkezéséről a főszolgabíró a főispánt, de ekkor még nem volt biztos az átadó időpontja.[1409] A megnyitón Hegedűs Ármin vezette körbe a fővendéget az épületen.[1410] Az mindkét datálás esetében vitathatatlan, hogy az első világháború alatt építették a frontkatonák számára. Egyes vélemények szerint olasz hadifoglyok emelték az épületet.[1411] Az építtetők személyéről számos forrás különbözőképpen nyilatkozik, egyesek szerint az Erdődy grófi család tagjai voltak,[1412] más források szerint a fürdőigazgatóság.[1413] Mindkettőnek van

[1401] Hammerle volt a műkőgyáros és Böhm és Hegedűs műépítészek közös találmánya. BŐHM–HEGEDŰS 1928, 1-40.
[1402] *Építő Ipar–Építő Művészet* 1917. március 18., 64.
[1403] HEGEDŰS 1916, 411. más források június 15-öt említenek, lásd: Hogy épült a „Pro Patria". *Pöstyéni Ujság* 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 2-3.
[1404] Az építés kezdetéről és hosszáról megoszlanak a források adatai. A Magyar Építőművészet lap szerint a kórház 1915-ben megépült, 5 hónap alatt. Ld: BŐHM–HEGEDŰS 1928, 1-40. ugyanakkor Hegedűs Ármin egy évet említ. Ld: HEGEDŰS 1916, 411. (Az 5 hónap vonatkozhat a szerkezetkész épületre is, és akkor az első adat is helyes lehet.)
[1405] ZÖLDY Pál: Pöstyéni képeslap. *Műemlékvédelem* – a magyar műemlékvédelem közéleti folyóirata, 1996, 40. évfolyam, 2. szám, 125.
[1406] Kórházavatás Pöstyénben. *Az Ujság* 1916. május 31., 10.
[1407] WINTER 2006, 26.
[1408] A megnyitóról 1916-os némafilm elérhető itt: https://youtu.be/k4UROKbArxM, letöltve: 2026.08.19. 22:10
[1409] Štátny archív v Nitre (Nyitrai Levéltár) NZ I, h.l.z. adm. 4367/1916 c. 251.
[1410] Ebből úgy tűnhet, mintha csak Hegedűs nevéhez kötődne az épület, de mint a terveken, mind több forrásban is szerepel Bőhm Henrik neve is. A megnyitóról szóló beszámolót lásd: A keddi ünnep. *Pöstyéni Ujság* 1916. június 5., 6. évfolyam, 23. szám, 1.
[1411] TÓTH Mihály: Ahol a bénák járni kezdenek. *Új Szó* 1968. november 17., 21. évfolyam, 318. szám, 4.
[1412] Erdődy Imre és neje is jelen volt az ünnepélyen. Lásd: Ferenc Szalvátor szemleutja. *Budapesti Hírlap* 1916. május 18., 7.
[1413] WEISZ Ede: Egyszerű készülékek merev, illetve zsugorodott ízületek kezelésére. *Orvosi Hetilap* 1917, 17. szám, 232. a továbbiakban WEISZ 1917

igazságtartalma, az első a bérbeadó, a fürdőigazgatóság mögött pedig a bérlő és befektető Winter Lajos húzódik (a hadügyminisztériummal kötött szerződés értelmében az anyagi fedezetet ők, illetve a Magyar Általános Hitelbank adta). Az építés politikai előzményének tekinthető, hogy Korányi orvosprofesszor[1414] 1915-ben járványkórházak építésére tett felhívást, és e célból kaptak pénzt ideiglenes barakk-kórházakra többhelyütt az országban. Winter Lajos úgy döntött, hogy a pénzből állandóbb épületeket emelnek és a járványok elmúltával szociális ellátásra alkalmas munkásszanatóriumot rendez be. Így Hegedűs Árminékkal egy hónap alatt megterveztette az épületet.[1415] **161. kép, 162. kép**

Az alapvetően földszintes, félkörívben, legyezőalakban elrendezett szanatórium középpontjában a medencék és kádfürdők, társalgók, étkezők és pihenőterek találhatóak,[1416] melyeket körbevesznek a szállószobák, avagy a kórtermek (összesen 27 db),[1417] így azok a beteg katonák által minden oldalról könnyedén elérhetőek. Az intézmény alapterülete 6000 m^2.[1418] Az 500 ágyas kórház[1419] hat földszintes és három darab emeletes pavilonból állt.[1420] A fűtésértért egyébként a 60-70 fokos gyógyvíz felelt.[1421] Hogy a gyógyvíz ne pusztítsa el a csőrendszert, Hevesi Gyula vegyészmérnök forrásátalakítója felelt. A fürdőszállót egy külön alagút kötötte össze az iszapaknával, amelyen síneken közeledő iszapkocsik hozták a medencébe a friss iszapot. Az iszapmedence 10 méter magas, 14 vasbeton pillérrel alátámasztott kupolával rendelkezett, és a csempeburkolat szavatolta a tisztántarthatóságot. Ezt a medencét egyszerű kiképzés jellemzi, egyedül a szakállas, az 1910-es évekre jellemző maszkokat ábrázoló csempék dekorálják a fürdő kék-fehér belterét. A 120 m^2-es nagy iszapmedencén kívül egy 60 m2-es tükörmedence, illetve hat kádfürdő szolgálta a betegeket.[1422] A nagymedence alatt 4,4 méter mély alapozást alkalmaztak, de az épület többi részénél a Thermiához hasonló 1,2 méterenkénti vasbeton „cölöpös" megoldással éltek.[1423]

[1414] Korányi Sándorról (1866–1944) lehet szó, aki orvos, MTA tag, felsőházi képviselő volt. Apja Korányi Frigyes (1828-1913) is orvos volt, de ő 1913-ban elhunyt. Életrajza alapján ő valószínűbb előmozdítója a fürdők építésének, lehet, hogy a fia az ő gondolatait vitte tovább, vagy a felhívás már korábban megtörtént.
[1415] WINTER 2006, 25-27.
[1416] SLACHTA 1990, 54.
[1417] HEGEDŰS 1916, 441.
[1418] Hogy épült a „Pro Patria". Pöstyéni Ujság 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 2-3.
[1419] Lásd BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2. (500 ágyas reumakórház és fürdő néven említi Hegedűs a munkái között.) Ugyanakkor a sajtó túlzásaira példa, hogy 3000 férőhelyesnek említik itt: Ferenc Szalvátor szemleutja. *Budapesti Hírlap* 1916. május 24., 8.
[1420] Hogy épült a „Pro Patria". *Pöstyéni Ujság* 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 2-3.
[1421] *Építő Ipar-Építő Művészet* 1917. március 18., 64.; Hegedűs 63 fokos vízről írt. Ld: HEGEDŰS 1916, 411.
[1422] HEGEDŰS 1916, 411., 300 és 75 négyzetméteres medencékről írnak itt: Hogy épült a „Pro Patria". Pöstyéni Ujság 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 2-3.
[1423] HEGEDŰS 1916., 411.

A berendezésről kevés információ áll rendelkezésre, de például Weisz Ede speciális padjai ezek közé tartoztak,[1424] és a hátsó traktusban elhelyezett hűtőházat a frankfurti Burmeister &Weiss cég szabadalma szerint készítették. Az építkezési ellenőr Bachrach Arnold műépítész volt, dr. Frank Mihály fejezte be a kivitelezést, mert a korábbi építési vállalkozó miatt „kátyúba került" az építkezés. Vas Andor és Harsányi Sándor felelt a gépi berendezések, a fűtési, világítási és csatornázási tervek kialakításáért. A Bene és Wein a villamos-berendezésekért, a Törs és Ormai cég pedig a központi fűtést beszerelését és szállítását végezte. Pogány Nándor cége építette be a csatornákat és a vízvezetékeket.[1425]

Már a megépülés évében ezrével fogadta Pöstyén a katonasebesülteket, akiknek mintegy egyötödét tudta a Pro Patria elszállásolni.[1426] Az épület kiviteléért kitüntetést kapott Winter Lajos.[1427] Az utókor az alaprajza különlegességét, illetve a keletkezés idejében fennállt homlokzatát építészetileg érdekesnek tartotta, azonban mára többször átépítették.[1428] Az eredeti 125 méter hosszú főhomlokzatot[1429] az archív képekről és képeslapokról ismerhetjük. A központi medencét rejtő teknőboltozatú kupola előtti épületrészt négy oszlop emelte ki. A két középső oszlop között állt a bélletes kapukhoz hasonlító, pillérekkel tagolt főbejárat, mely felett lekerekített csúcsú háromszög-oromzat tartalmazta a „Pro Patria" feliratot és egy koszorúba helyezett vöröskeresztet. A két-két oszlopköz egy-egy hatosztatú, fekvő, felülről bukó kazettás ablakot fogott közre, ezek alatt vas virágtartók díszlettek, és egy-egy működő keret körül, dörzsölt vakolatmezőben helyezkedtek el. A két bejárati oszlopon még szecessziós jellegű függőkarú lámpák díszítették a fürdőépület-együttest.[1430] **163. kép, 164. kép, 165. kép**

Megépülésekor a kórtermeket szellősnek, világosnak írták le.[1431] A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1917. március 12-i ülésén Hegedűs Ármin előadást tartott az épületről és az általuk használt speciális szerkezetről. Az átadáskor a helyi sajtó is megelégedettséggel nyilatkozott az épület egyediségéről: *„Hála a vele foglalkozók szeretetteljes fáradságának, ez az alkotás minden izében uttörő munka. Mintaépület, melyet évről évre számosan fognak tanulmányozni*."[1432] Ez volt az első gyógyfürdő, amelyet a háború alatt építettek a

[1424] WEISZ 1917, 232.
[1425] Hogy épült a „Pro Patria". Pöstyéni Ujság 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 2-3.
[1426] A Pro Patria. *Az Ujság* 1916. augusztus 10., 10.
[1427] WINTER 2006, 25-27.
[1428] KUBIČKA KUCSERA 2006, 116-117.
[1429] Hogy épült a „Pro Patria". *Pöstyéni Ujság* 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 2-3.
[1430] A bejáratot láttató archív képek Pl. Slovenská Národná Knižnica (Szlovák Állami Könyvtár) Prí.c. 4995 1972 illetve 3323_1971 számokon szereplő képeslapjai. Illetve a Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony), N 23561 sorszámon szereplő fotója.
[1431] Kórházavatás Pöstyénben. *Az Ujság* 1916. május 31., 10.
[1432] Hogy épült a „Pro Patria". *Pöstyéni Ujság* 1916. május 30., 6. évfolyam, 22. szám, 3.

Monarchiában a beteg katonák számára.[1433] A világháború után a fürdő kissé átalakult, és a Pro Patria többé már nem csupán a katonák, hanem a „köznép" szolgálatában állt.[1434] Így a jómódúak általában a Thermia szállót és Irma fürdőt, a kevésbé tehetős betegek, pedig a Pro Patria fürdőkórházat használták. A gipszből formázott „Pro Patria" felirat a II. világháborút követően lekerült a homlokzatról.[1435] 1925-1928 között 2-4 ágyas szobákkal látták el az épületet, és a Cirill-udvart és épületet is ekkor emelték azoknak a vendégeknek, akik biztosítással érkeztek, de nagyobb igényekkel rendelkeztek.[1436] Hegedűs Ármin egyik épületlistája szerint 1925-ig épült kórház és gyógyintézet volt,[1437] ez a dátum azt sejteti, mintha még hozzáépítések fűződnének az építészpáros nevéhez, ennek azonban nincsen tervtári nyoma, habár az 1920-as évek végéről a kórházhoz kapcsolódóan találhatunk terveket a Nagyszombati (Trnava) levéltárban.[1438] A *Magyar Építőművészet* folyóirat,[1439] illetve a hannoveri Deutsche Bauhütte[1440] megőrizte az épület eredeti alaprajzát, és néhány további eredeti terv is fennmaradt.[1441]

Szent Gellért fürdő és szálló, egykori Sárosfürdő (Bp. XI., Szent Gellért tér 1.), 1904-1918

Az előzmények

A Gellért fürdő a korábbi Sárosfürdő helyén állt, amely fürdő már az Árpád-korban,[1442] majd a középkor későbbi időszakában is ismert volt. II. András (más források szerint lánya a későbbi Szent Erzsébet) pestiskórházat állíttatott a forrás fölé. Michael Bombardius 1750-es Magyarország topográfiájában leírta, hogy a fürdő gyógyító iszapjáról is híres, innen származhat a Sárosfürdő elnevezés.[1443] 1809-ben Sagits István megvásárolta a várostól a fürdőt, akitől lánya Sagits Zsófia és férje Koischor Szilárd ügyvéd vette át 1832-ben, ekkor emeltettek egy kastélyszerű épületet, így akkor mintegy 200 fő befogadására alkalmas fürdőt hoztak létre.[1444] A következő lépést a Ferencz József híd megépítésének terve (1893) jelentette, ekkor terítékre került a Sárosfürdő környékének rendezése, a rakpart feltöltése. 1894-ben a fürdőt

[1433] HEGEDŰS 1916, 411.
[1434] LAKATOS–MÉSZÁROS–ÓRIÁS 1930, 146.
[1435] MIKUDÍKOVÁ 2009
[1436] WINTER 2006, 50.
[1437] BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1438] Štátny archív v Trnave (Trnava Állami Levéltár) - Okresny urad Pestany administrative spisy, skatulu 149, Incentárna cislo 7283/38.
[1439] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 18.
[1440] HEGEDŰS 1916, 411.
[1441] Trnavai Műemlékvédelmi Hivatalban: Krajský pamiatkový úrad Trnava
[1442] BEDE 2012, 93-95.
[1443] CSAPÓ Katalin, dr.: *Csodavíz 4 – Gyógyító fürdőink régen és ma*. Bookmarket Kft., Budapest, 31.
[1444] TÓTH 1970, 88.

lebontották, telkét kisajátították,[1445] 1899-ben ezeket a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a fővárosnak megvételre ajánlotta fel, melyet 1901-ben fogadtak el hivatalosan.[1446] A rakpartfeltöltéssel egyidőben a gyógyforrás a föld alá került.[1447] Az új fürdő létesítésének egyik sarokpontja a telkek vásárlása volt. A Gellért tér, Kemenes út és Kelenhegyi út közti területet a főváros a kincstártól vette meg a forrás tulajdonjogaival együtt és további telkeket is szerzett a környező tulajdonosoktól,[1448] így növelve a tervezett fürdő területét.

Az építéstörténet

A főváros 1903-ban fogadta el az első pályázat programját[1449] az egykori Sárosfürdő helyén létesítendő fürdőre.[1450] Végül csak 1904 év elején hirdették meg kizárólag magyar szakemberek számára,[1451] a határidő 1904. június 3. volt. A Rudas fürdővel egyidőben kiírt pályázatra 24 munka érkezett be, 13 terv ebből a Sárosfürdőre vonatkozott.[1452] Az esztétikai szempontok mellett a funkcionális elrendezés fontosságát emelték ki, a cél az olcsó népfürdő és a külföldiek számára is vonzó „világfürdő" együttes kialakítása volt. A költségeket 1.660.000 koronában állapították meg.[1453] Rózsavölgyi Gyula alpolgármester volt a bírálóbizottság elnöke,[1454] a zsűri 1904. október 31-én döntött.[1455] 1904. december 9-én ellenjegyezhették ezt,[1456] és négy pályaművet emeltek ki: a Hegedűs Ármin–Sebestyén Artúr[1457] páros kapta a

[1445] BERZA–GEREVICH 1973, 379.
[1446] SIPOS András: *„Világváros" Nyugat és Kelet határán? Várospolitikai törekvések Budapest nemzetközi vonzerejének erősítésére, 1870-1918*. In: BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): A világváros Budapest – két századfordulón. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 324.
[1447] BOSÁNYI Béla, dr.: *Székesfővárosi Gellért Gyógyfürdő és Szálló, A régi Sárosfürdő hévforrásai*. Székesfővárosi házinyomda, Budapest, 1918, 3. a továbbiakban BOSÁNYI 1918
[1448] DOLENECZ József, dr: Az Új Sárosfürdő. *Vasárnapi Ujság* 1911. február 26., 58. évfolyam, 9. szám, 166. a továbbiakban DOLENECZ 1911
[1449] 1903. szeptemberében a mérnöki hivatal előterjesztette a középítési bizottságnak a tervpályázat tervezetét, de Quittner Zsigmond javaslatára a magánépítési ügyosztálynak visszaadták újabb kiegészítendőkkel és javaslatokkal. Lásd: A Sárosfürdő és a Rudasfürdő. *Pesti Napló* 1903. szeptember 5., 11.
[1450] 1903-ban publikálták a pályázati hirdetmény tervezetei pl. itt: *Budapesti Építészeti Szemle* 1903. december 15., 12. évfolyam, 24. szám, 333. Az Építő Iparban olvashatjuk, hogy a Magyar Építőművészek Szövegsége támogatja a pályázat feltételeinek módosítását ugyanebben az évben. Lásd: *Építő Ipar* 1903. december 27., 27. évfolyam, 52. szám, 346.
[1451] A budapesti Rudas- és Sárosfürdő. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1904. január 3., 1. szám, 6.
[1452] A Rudas és Sárosfürdők tervpályázatai. *Pesti Hírlap* 1904. június 4., 6.
[1453] DOLENECZ 1911, 166. továbbá: A budapesti sárosfürdő pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. január, 3. évfolyam, 1. szám, 1-2.
[1454] A bírálóbizottsági tagok névsoráért lásd: *Fővárosi Közlöny* 1904. december 27., 15. évfolyam, 100. szám, 1722-1728.
[1455] A Rudas és Sáros fürdőkre közös pályázat volt meghirdetve, de teljesen külön kezelték a két pályázatot. Az egyik bírálóbizottsági tag, Heltay Ferenc nemtetszését fejezte ki, mondván, hogy habár jeligás volt a pályázat, mindenki tudta azok szerzőit. Lásd: A budapesti Rudas- és Sárosfürdő. *Építő Ipar* 1904. november 6., 329.
[1456] A budapesti Sárosfürdö és Rudasfürdö tervpályázata. *Építő Ipar* 1904. december 11., 371.
[1457] Sebestyén Artúr (1868-1946) Lechner Ödön követője, dolgozott is az irodájában, valamint Hauszmann Alajosnál tanult, e két mester munkássága határozta meg építészi tevékenységét. Lásd: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 177-179.

legtöbb szavazatot, összesen 10-et, Sterk Izidorra[1458] 8-an voksoltak, és Alpár Ignác és Pecz Samu terve is 7-7 szavazatot kapott. Ezeket 3000 koronával díjazták. Ami a pályaterveket illeti, Sterk Izidor a *Togo* (más forrás szerint a *Paizsba irt Togo*)[1459] jeligét választotta, a rajzain látható, hogy a fürdő és szállodafunkciót egy összefüggő épülettömbben képzelte el a Gellért téri főbejárattal. Rendszerben gondolkodott a belsőről: a bejárattól balra a szállodai, jobbra a fürdő-helyiségeket rendezte el. Stílusa a bírálók szerint a középkori formákból kiinduló szecesszió volt. Legfőbb hibájául a gépészeti helyiségek szűk mivoltát hozták fel. Hegedűs Ármin és Sebestyén Artúr jeligéje a *Világváros* volt. A bírálók szerint a homlokzat barokkos részletekkel rendelkező reneszánsz jellegű volt (habár véleményem szerint a szecesszió megnyilvánulásai itt is abszolút tetten érhetők voltak, egyes részletformái határozottan emlékeztetnek a Kossuth Lajos tér 4. szám alatt álló egykori Wellisch-palotára). Az ötszögű telek négy oldalát beépítették volna, két főbejáratot kiképezve a homlokzatok sarkain. A bírálóknak a fürdőtér elosztásával és a szállodai szobák elhelyezésével voltak gondjai, a többi részletet megfelelőnek értékelték.[1460] Az *Építő Ipar* külön is szemlézte a pályázatokat, és Hegedűsék tervénél a Gellért-hegyről való nézetet nem tartották előnyösnek, valamint a terv szerintük kissé „szaggatott épülettömeget" eredményezett, habár dicsérettel szóltak a főtengely a hídfőhöz való közelségéről és modernitásáról.[1461] A másik két „első" díjas pályamunkának, Alpár Ignácnak a *Poseidon* jeligéjű, valamint Pecz Samu *Hygieia* jeligéjű terveit is méltatták. Megvették továbbá 500 koronáért Foerk Ernő és Sándy Gyula,[1462] Vágó László és József, Márkus Géza, Komor Marcell és Jakab Dezső, Bálint Zoltán és Jámbor Lajos, valamint Tőry Emil munkáit.[1463] **166. kép, 167. kép**

A zsűri a továbbiakban javasolta a négy díjazott pályamű alkotóinak egy szűkebb körű pályázatban való részvételét.[1464] Ezután a négy alkotót 1905. július 6-án felhívták a kiviteli pályázat megtételére 1906. február 3-i határidőig.[1465] A zsűri véleményezése igencsak elhúzódott: 1906. május 26-án ült össze az újabb bírálóbizottság, de a döntést többszöri

[1458] Sterk Izidor (1860-1935) Schmal Henrik irodájában dolgozott, az orientalista-keleties motívumkincset innen meríthette. Lásd: GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 184.
[1459] *Fővárosi Közlöny* 1904. december 27., 15. évfolyam, 100. szám, 1722-1728.
[1460] A budapesti sárosfürdő pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. január, 3. évfolyam, 1. szám, 1.
[1461] A budapesti Rudas- és Sárosfürdő tervpályázata. *Építő Ipar* 1905. január 15., 19-21.
[1462] Ők az újságok hasábjain tiltakoztak az alacsony összeg miatt, és a díjazás elutasításával visszakérték a terveiket. Ezzel szerették volna jelezni, hogy nem értenek egyet a pályáztatás több pontjával és a díjazással sem. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti értesítője*, 1904. december 18., 40. szám, 258.
[1463] A budapesti sárosfürdő pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. január, 3. évfolyam, 1. szám, 1.
[1464] A budapesti sárosfürdő pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. január, 3. évfolyam, 1. szám, 30.
[1465] *Építő Ipar* 1905. július 16., 255. részletesebben: A budapesti Sáros- és Rudas-fürdő tervei szűkebb pályázatának programmja. Lásd: *Építő Ipar* 1905. augusztus 27., 294.

tanácskozás után is csak november 26-án hozták nyilvánosságra.[1466] Habár a kiírásban felemelték a költségeket, a pályázók így is egytől-egyig túllépték azokat, erre a bizottság is belátta, hogy valószínűleg ők tévedtek és reálisak lehetnek az építészek pályázatai.[1467] Ebben a körben Petz és Alpár pályázatait érdemeik hangsúlyozása mellett elvetették. Legkiválóbbnak Sterk pályaművét ítélték,[1468] ugyanakkor nagyszabásúnak tartották Hegedűs és Sebestyén munkáját is.[1469] Sterk tervén az alaprajz kiemelésre került, a fürdőmedencék logikájában és megvilágításában, valamint az orvosi szekció kialakításában és a folyosók méretében talált némi problémát a zsűri. Hegedűsék tervén is dicsérték az alaprajzot, valamint különösen a fürdőhomlokzatot és belső tereket, és kiemelték a kávéházat és vendéglőt is. A tervek hibájául a nép-és termálfürdő elhelyezését és megvilágításának elégtelenségét hozták fel.[1470] Ez után azt tervezte a bizottság, hogy a két pályázati anyagot benyújtókat újból megversenyezteti. Ha hihetünk Hegedűs cikkének még két kisebb belső pályázat volt,[1471] de végül a tervek összedolgozására szólították fel őket. Ennek jegyében született egy közös megállapodás Sterk-Sebestyén-Hegedűs között, mely 1907. szept 29-én kelt.[1472] 1907. december 23-án döntött arról a bizottság, hogy a pályaművek szerzői egyesüljenek, és ekkor azt tervezték, hogy 1908-ban már megkezdik az építkezést.[1473] A megbízást a főváros közgyűlése 1908. február 19-én tervezte kiadni,[1474] a három építész közös terve ekkor a városház földszintjén ki volt állítva.[1475] A részletes és egyesített kiviteli tervet 1909-ben együtt készítette és mutatta be az építészhármas.[1476] 1909 áprilisában már biztosan dolgoztak a végleges terveken,[1477] 1909 decemberére készültek el velük.[1478] A tervek tetszést arattak, a kivitelezési építkezésekről (többek között a Gellért-tér szabályozási terve miatt) 1910. július 6-án döntöttek,[1479] és azok

[1466] *Fővárosi Közlöny* 1907. április 16., 18. évfolyam, 31. szám, 1., 9., 10-12.
[1467] *Fővárosi Közlöny* 1907. április 16., 18. évfolyam, 31. szám, 2.
[1468] Különösen Wellisch Alfréd kapacitálta a bírálóbizottságot az ő terve egyedüli elfogadására. Ld: *Fővárosi Közlöny* 1907. április 16., 18. évfolyam, 31. szám, 2-3.
[1469] Különösen azért nem akarták „veszni hagyni" az ő pályaművüket, mert abban látták a nagyobbszabású koncepciót. *Fővárosi Közlöny* 1907. április 16., 18. évfolyam, 31. szám, 8.
[1470] *Fővárosi Közlöny* 1907. április 16., 18. évfolyam, 31. szám, 5-8.
[1471] HEGEDŰS Ármin: A Gellértfürdő-és szálló építésének története az elindulástól a végelszámolásig. *Fővárosi Hírlap* 1927. március 30., 6. a továbbiakban HEGEDŰS 1927; Lásd továbbá: *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei* 1907. április 26., 307.
[1472] Itt ugyan még pályáztatásról írnak, de a szerződés afelé mutat, hogy a pályadíjak nem fedezik az eddig befektetett munkát, ezért a közös megbízást és irodát tartanák megoldásnak. Lásd: BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1473] A budai Rudas- és Sárosfürdő. *Építő Ipar* 1907. december 29., 506.
[1474] *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei* 1908. február 19., 94.
[1475] *Építő Ipar* 1908. február 16., 73.
[1476] A Sárosfürdő építése. *Magyar Kő- és márvány újság* 1909. július 1., 5.
[1477] *Építő Ipar* 1909. április 4., 130.
[1478] A budapesti Gellért-gyógyfürdő és szálló. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1919. március 9., 75.
[1479] *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei* 1910. július 62., 441-442.

1911 tavaszán kezdődtek meg.[1480] Az „árlejtést" áprilisban tartották,[1481] és júniusban kezdték el a munkákat,[1482] más források szerint júliusban.[1483] 1912-től újabb akadályok merültek fel a költségvetés körül, ekkor egy évre leállt az építkezés és 1913-ben folytatódott.[1484] Hogy rendezzék az ügyet, 1913. február 22-én előterjesztették a módosított költségvetést, április 30-án a polgármester megadta beleegyezését.[1485] 1914. március 9-én a tervezők módosított terveiket bemutatták, és kérték, hogy adják meg az újbóli építési engedélyt, ezeket 1915. február 8-án hagyták jóvá.[1486] Természetesen gondot jelentettek a világháború pénzügyi nehézségei is.[1487] A fürdőt végül 1918. szeptember 26-án,[1488] az őszirózsás forradalom kitörése előtt avatták fel.[1489] **168. kép**

A tervezők feladatmegosztásával kapcsolatban nincsenek biztos forrásaink, csak erős feltételezéseink. Rozsnyai József szerint Sterk Izidorra elsősorban az alaprajz kidolgozása hárult, Sebestyén Artúr a homlokzatokat és talán a belső architektonikus részeit tervezte, Hegedűs Ármin pedig főként a belső terek díszítését rajzolta.[1490] Érvelését főként a *Magyar Iparművészet* folyóiratban megjelent részletrajzokkal támasztja alá, melyeken például a szálló homlokzat erkélyrácsának rajzán az S. A.,[1491] a belső terek domborműves díszeinek skiccein H. A. monogram látható,[1492] valamint a kiviteli tervrajzok közül a belső terveken szintén Hegedűs aláírásai szerepelnek.[1493] A *Fővárosi Hírlap* (többek között) beszámolt arról, hogy a fürdő átadási-ünnepségén Hegedűs Ármin mutatta be az épületbelsőket, ezt a tényt Rozsnyai József szintén érvei alátámasztásaként ismerteti.[1494] Sebestyén homlokzatok kialakításán végzett munkásságát támasztja alá Sándy Gyula is, aki megemlékezik róla emlékirataiban: „*Elég szépen rajzolta a homlokzatokat, de az alaprajzok megtervezéséhez kellett neki segítség olyanok*

[1480] BOSÁNYI 1918, 4.
[1481] ROZSNYAI József: A Gellért fürdő és szálló építésének története. *Műemlékvédelem* 2009. 53. évfolyam, 5.szám, 327-338. a továbbiakban ROZSNYAI 2009 továbbá *Fővárosi Közlöny* 1913. április 11., 24. évfolyam, 28. szám, 1.
[1482] A budapesti Gellért-gyógyfürdő és szálló. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1919. március 9., 75.
[1483] *Fővárosi Közlöny* 1913. április 11., 24. évfolyam, 28. szám, 9.
[1484] FODOR Béla: A Gellért. *Budapest* 2018. szeptember, 22-23. a továbbiakban FODOR 2018
[1485] *Fővárosi Közlöny* 1913. április 29., 24. évfolyam, 33. szám, 1-43.
[1486] BFL IV. 1407. b. III. üo. 33919/1914.
[1487] És a Főváros is többször szót emelt a megnövekedett költségek miatt. Hegedűsék 1912. május 10-én nyújtottak be új költségvetést többek között. Ld: *Fővárosi Közlöny* 1913. április 11., 24. évfolyam, 28. szám, 10.
[1488] FODOR 2018, 22-23.
[1489] Egy kis késést jelentett egy lopási ügy, Lásd: SALY 2019, 43-44.
[1490] ROZSNYAI József: Budapest, XI., Szent Gellért tér, Gellért Szálló, Hild-Ybl Alapítvány Archívuma, Budapest, 2008. valamint ROZSNYAI 2009, 327-338.
[1491] *Magyar Iparművészet* 1918, 159.
[1492] *Magyar Iparművészet* 1918, 138, 139, 141, 144, 163.
[1493] ROZSNYAI, 2008.
[1494] Reggeltől estig a Gellért-fürdőben. A sajtóbemutató. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 7. évf. 39. szám, 4.

részéről, akik viszont kevésbé tudtak rajzolni és festeni."[1495] Fejér László az épületcsoport alaprajzi konstrukcióját, valamint a vendéglő, a kávéház és a bejáratok tervezését Sterkhez köti, a termálfürdő elrendezését viszont a Hegedűs–Sebestyén páros munkájának tekinti.[1496] Ezzel szembehelyezkedik Gerle János elképzelése, mely szerint a kivitelezés során Sebestyén elsősorban a fürdőrésszel (később a pezsgő és hullámfürdővel is), Hegedűs pedig a szállodai résszel foglalkozott.[1497] Talán ezt támasztja alá, (bár döntő bizonyítékként semmiképp nem kezelhetjük), hogy a Budapest Főváros Levéltárában fellelhető szállodai terveken Hegedűs Ármin aláírásai szerepelnek hármójuk pecsétje mellett. (Ugyanakkor a fürdő előcsarnokának rajza is fellelhető Hegedűs hagyatékában.) A családi hagyomány szerint a férfi-női gőzfürdő kialakítása Hegedűshöz kötődött, illetve a díszítőmunkák, mozaikok kiképzését is ő ellenőrizte,[1498] ez Rozsnyai József véleményét támasztja inkább alá. Mint ahogyan a *Magyar Építőművészet* 1909-ben megjelent pályázati rajzai is, ahol a mai alaprajz inkább Sterk munkáira, a belső díszítések pedig, különös tekintettel a fogadócsarnok kiképzésére, inkább a Hegedűs-Sebestyén páros terveire hasonlítanak. A belső dekorációk Hegedűshöz való kötődésére egy vidéki napilap is ráerősít.[1499] A homlokzat stílusát tekintve a szecessziós irány inkább az utóbbi tervezőpároshoz köthető.[1500]

Külső leírás

A két különböző épületrészt két eltérő jellegű bejárat hangsúlyozza, a fürdőé a Kelenhegyi útra és így a Gellért hegyre, a szállói a Gellért térre és az akkori Fehérvári útra nyílt. A szálló magas gúla alakú tetőzete és kubusban végződő lanternás tornya a hatalmas épülettömb monotonitását igyekszik oldani, ugyanezt a célt szolgálják a szobák erkélyeinek váltakozó ritmusa. Az ablakok „bütykös" keretezései Sebestyén Artúr Magyar Általános Kőszénbánya Rt. egykori épületére (Zoltán u. 2-4.) emlékeztet, a hullámzó párkányokkal együtt[1501] (habár ez Lechner Ödön épületein jelent meg először). A tetőszerkezet kompozíciós szempontból Tőry Emil és Pogány Móric 1911-es torinói világkiállítási pavilonjára emlékeztet,[1502] a hunok sátrainak hangulatát idézi. Ugyanakkor stilárisan Herman Ernst Henrik Gesellius, Armas

[1495] SÁNDY 2005, 67.
[1496] FEJÉR László: Fürdőink fejlődése, az építőktől a tudósokig. In: KISS Veronika-NAGY Zoltán (szerk.): *Magyar Fürdőalmanach*. Budapest, 2003, ld. http://www.dunamuzeum.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=271, Letöltve: 2024. december 1. 13:11
[1497] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 40., a könyv hivatkozik a *Magyar Építőművészet* 1909/1. és *Magyar Iparművészet* 1918/9-10. számára
[1498] BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1499] Eger mint fürdőváros. *Egri Népújság* 1921. április 26., 28. évfolyam, 93. szám, 2.
[1500] A budapesti Sáros-fürdő pályatervei. *Magyar Építőművészet* 1909, 7. évfolyam, 1. szám, 29-40.
[1501] ROZSNYAI 2009, 332.
[1502] SZEGŐ György: Földbe süppedő Sáros fürdőből palota. *Népszabadság* 2000. október 28., 44.

Lindgren és Eliel Saarinen 1901-re elkészült helsinki-i Pohjola Biztosítótársaság székházának tetőmegoldása lehet az egyik előképe. A különböző övpárkányok és erkélymegoldások a homlokzati szobrászati díszekkel együtt különleges hullámzást adnak az épületnek. Az erkélyek közül találkozunk nyitott-, francia- és sarokerkély, és különféle terasz és loggiamegoldásokkal. A szálló főbejárata fölött félig felruházott, félig mezítelen, talán fürdésre készülő szobrok láthatóak.[1503] A virágos, szívecskés, madárkás homlokzatrészletek a szálló több részletén fellelhetőek, ezek Lajta Béla és Kozma Lajos számos munkájához hasonlatosak, de az 1910-es években Hegedűs és Bőhm számos épületén is láthatunk ilyet. A puttófigura Hegedűs jónéhány épületén szintén visszatérő elem (pl. a Hegedűs-villa a Jávor utcában, a pöstyéni Irma fürdőn vagy a Váci u. 78-80. bérházon). A fürdő és szálló épületrészének lejtő miatti szintkülönbségét a Gellért-tér felőli oldalon a magasföldszint megoldása egyenlítette ki. A fürdő főbejárata hatalmas, többszörösen tagolt körív, szecessziós jellegű díszítményekkel ellátott működő elem, környezetében a tematikához illeszkedő gyógyulást jelképező szobrok láthatóak.[1504] A fürdőhöz tartozó boglyaíves kupolák,[1505] hullámos-ornamentális díszek óhatatlanul is az épületben főszerepet játszó víz képét vetítik elénk. A kupolák előképei között Foerk Ernő Kossuth mauzóleum pályázatára beadott terve említhető, Gerle János szerint Lajta Béla ugyanerre a megmérettetésre készített rajzai ihlették a fürdő főbejáratát.[1506] **169. kép, 178. kép**

Az épület stílusa Bede Béla szerint szecessziós, neobarokkal keveredő, főleg a főbejárat és a fürdőbejárat fölötti hatalmas keleties kupolák utalnak az előbbi stílusra, ugyanakkor az art déco előfutárának is tartja a fürdőszállót. A homlokzatot díszítő geometrizáló virágmotívumok szerinte a Wiener Werkstätte hatását tükrözik (pl. erkélykorlátok szívekből, tulipánokból, galambokból álló kovácsoltvas munkái),[1507] nagyjából ugyanerre a gondolatra jutott Ritoók Pál, aki a kései szecesszió mellett kiemeli az art déco klasszicizáló változatának és a magyar népművészeti formáknak a megjelenését is.[1508] **179. kép**

Belső leírás

A szállóba belépve az aulába jutunk, amely egy hatalmas kétszintes csarnok volt. Itt a gazdagon faragott pillérek és magyaros tölgyfamennyezet, pazar perzsaszőnyegek uralták a

[1503] FODOR 2018, 22-23.
[1504] CSAPÓ Katalin–RITTER P. Tibor, dr.–STAUB Dezső: *Csodavíz- Fürdőink históriája.* Bookmarket Kft, Budapest, 67. a továbbiakban CSAPÓ–RITTER–STAUB
[1505] 1901-től magyar kupolatípusnak nevezték. A Kossuth-mauzóleum pályázatán jelent meg nyilvánosan először, Lajta Béla mellett Foerk Ernő, Spiegel Frigyes, Márkus Géza, Komor Marcell és Jakab Dezső is ilyet tervezett.
[1506] GERLE János: Századfordulós stílusirányzatok. In: SISA József–WIEBERSON, Dora (szerk.): *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 269.
[1507] BEDE 2012, 93-95.
[1508] RITOÓK 2004, 39.

látványt,[1509] valamint Bozó Gyula Csodaszarvas jeleneteket ábrázoló öt, egyenként 15 m^2-es főlépcsőházi ablaka.[1510] Alul a recepciót és a szálló vezetőinek irodáit, felül a társas helyiségeket például író-olvasószoba, társalgó, empire stílusú zeneterem,[1511] játékszoba és játékterem lehetett elérni. A földszinten a már említetteken kívül további közösségi helyek kaptak teret: a nyilvános és szállodai vendéglő, az étkezők, a cukrászda, a fodrász, a borbély, a posta, a távírda, a menetjegyiroda, a virágbolt, az orgonaszínű női szalon, a ruhatár. Az étterem egyedi tulipánformájú háttámlákkal rendelkező székekkel, falikárpitjával és csillárjaival impozáns látványt nyújtott. A manzárdszintjén a személyzet szobái kerültek kialakításra, az alatta lévő szinteken a vendégek szobái kaptak helyet, ezek általában hálószobából, szalonból és hálófülkéből álltak. 178 telefonberendezés szolgálta ki a szobákat.[1512] A vendégek fényjelzéssel tudták a személyzetet hívni, a lakosztályokban termál és szénsavas víz is folyt a csapból.[1513] A lakókat liftek szállították. Az első tervek szerint a második emeletről lehetett volna eljutni a Kelenhegyi utat átívelő hídra, melyet 1907-es rendezési terv kapcsán már ismertettünk.[1514] (Habár a terv épület átadásakor sem volt egészen elvetve, és több ízben is előkerült, végül nem valósult meg.) **177. kép**

A fürdőbe a Kelenhegyi útról tudunk bejutni, a vaskaput eredetileg rézből tervezték, de a háború ezt meghiúsította,[1515] Forreider József műlakatos táblája ma is fellelhető rajta.[1516] Elsőként egy boltozatos vesztibülbe jutunk, ahol színes kerámiaburkolat és festés oldja az amúgy sötét teret, az első szélfogó pillérei „*amerikából származó specialitások*" voltak.[1517] Jobbra az egykori igazgatói irodát és orvosi kezelőket, balra a szálló társasági színtereit lehetett elérni. Innen léphetünk a fürdő nagy központi dongaboltozatos fogadócsarnokába, ahonnan nyílt a pénztár, a ruhatárak és az értékmegőrzők. A fogadócsarnokot egy karzatos, boltozott kupolatér szakítja meg, az erről fennmaradt színes, 1913-ra keltezett Hegedűs-ceruzarajz egészen a hely mai hangulatát idézi.[1518] Ez a központi kupolatér a szálló főbejáratától is elérhető volt egy keresztszárnyon keresztül. Innen a karzaton további kezelőtermeket lehetett jutni, és a fogadócsarnok meghosszabbításaként pedig egy pihenőcsarnokba léphet át a látogató. A

[1509] Reggeltől estig a Gellért-fürdőben. A sajtóbemutató. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 4.
[1510] SALY 2019, 54.
[1511] Reggeltől estig a Gellért-fürdőben. A sajtóbemutató. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5.
[1512] A budapesti Gellért- gyógyfürdő és szálló. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1919. április 20., 103.
[1513] SALY 2019, 56-57.
[1514] DOLENECZ 1911, 166.
[1515] Reggeltől estig a Gellért-fürdőben. A sajtóbemutató. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 4.
[1516] Lásd a szerző felvételeit.
[1517] Hegedűs maga kopogtatta végig és mutatta be őket. Lásd: ÉBER László: A Gellért-fürdő. *Magyar Iparművészet* 1918. 21. évfolyam, 9-10. szám, 142. a továbbiakban ÉBER 1918
[1518] BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár 66.3.1.

fogadócsarnokból rendelkezésre állnak a termálfürdők: az északi oldalon található (a bejárathoz közelebb) a női (kék alaptónussal), délen a férfi (zöldes árnyalatokkal). A gyógyfürdők 3-3 medencéjénél a férfi részlegen gres és keramitburkolatot, a nőinél működ és mozaik burkolatot használtak.[1519] Külön figyelmet érdemelnek a gépészeti berendezéseket elrejtő működ és fémrácsok, melyből jónéhány motívumot felfedezhetünk a *Magyar Iparművészet* 1918-as számában.[1520] Számos speciális ellátásra alkalmas berendezés, terem, és orvosi szoba kapott még helyet az épületben.[1521] Az öltözők tölgyfával burkolt karzatos termekben voltak, ezekben ma főként gyógykezeléseket adnak. A mai beltéri uszoda, az ún. pezsgőfürdő helyén télikert és minigolf pálya, a kültéri hullámfürdő helyén szintén kert állt egykor. **170. kép, 172. kép, 181. kép, 182. kép**

Közreműködők

Hegedűs minden részletet végignézett, ellenőrzött, az enteriőrök is érdekelték, például a Gellért gőzfürdőben a Zsolnay majolikaburkolatot többször leszedette, mert a színárnyalat nem tetszett neki.[1522] A fürdő belsőépítészeti díszítőmunkáinál Péter Sándor és Herquet Rezső iparművészek voltak a tervezők segítségére. Előbbinek Falus Edével közösen Thoroczkai Wigand Ede vázlatai után készített tulipán alakú ülőbútortervei a Marosvásárhelyi kultúrpalota étkezőjében[1523] szép párhuzamai a Gellért étkezője tulipános háttámlájú szecessziós bútorainak. Ami a bútorozást illeti: első körben 1914-ben művészi bútorokra írtak ki pályázatot a Gellért fürdő és szálló kialakításán dolgozók. A pályázatban három vendégszobát kértek megrajzolni három különböző minőségben: egy ötezer koronás szalonnal ellátott kétágyas vendégszobát, egy 2500 koronás kétágyas szobát és egy 1500 koronásat. A pályázat határideje 1915. január 15. volt, és a Bárczy István vezette Országos Magyar Iparművészeti Társulat mellett többek között Alpár Ignác és Lajta Béla is részt vett a bírálatban.[1524] A beérkezett 77 pályamű[1525] közül számosat díjaztak: a legdíszesebb kivitelre Káldory Lajos és Ferenczi Sándor nyerte az első díjat, második díjat Bodon Károly nyerte, megvették továbbá Löffler Sándor és Löffler Béla terveit. A 2500 koronás szobánál Méray Dezső nyert, Meyer Antal lett a második, és vásárlást érdemeltek Rákos Pál, Spiegel Frigyes és Benkhard Ágost munkái, az 1500 koronás szobánál

[1519] ÉBER 1918, 142.
[1520] ÉBER 1918, H.A.: 141., 144., 163. oldal, S.A.: 159. oldal, illetve Hegedűs egy rajza itt: A budapesti Gellért-gyógyfürdő és szálló. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1919. április 20., 102.
[1521] MATUSEK Géza: Sárosfürdő. *Vízgazdálkodás* 1968. február 1., 8. évfolyam, 1. szám, 5-8. a továbbiakban MATUSEK 1968
[1522] BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1523] Az 1912-es tervek megvalósult eredményeiről lásd az IMM fotóját. Leltári szám: FLT 21101
[1524] Pályázat művészi butorokra. *Az Ujság* 1914. november 29., 12. évfolyam, 301. szám, 20.
[1525] Lejárt pályázat. *Az Ujság* 1915. január 21., 13. évfolyam, 21. szám, 13.

ugyanezeket a pályázókat díjazták Rákos Pál kivételével. A munkákat az Iparművészeti Múzeumban ki is állították.[1526] Szablya Fischauf Ferenc, az iparművészeti iskola tanára felügyelte a bútorok megvalósulását, a *Magyar Iparművészet* véleménye szerint Méray, Bíró, Ferenczi és Káldori voltak a tervezők.[1527] Kiss József és Vukovics Vladimir kivitelezte a fa-, Fischer Zsigmond a kárpitosmunkákat.[1528] **171. kép**

A képzőművészeti munkák közül a Zsolnay majolika pilonszobrokat Ligeti Miklós mintázta meg,[1529] Ahogy már írtuk a fürdő főbejárat gyógyulást jelképező szobrait Róna József alkotta[1530] bácsalmási mészkőből 1915-ben,[1531] a szálló főbejárata fölötti szobrok Gárdos Aladár munkái.[1532] Medvey Lajos pontosítja ezt: a főhomlokzat első emeletének két mészkő domborműve Gárdos 1914-es munkája, míg a két oromcsoport Margó Edéhez fűződik. A további szállodai szobrokról is tőle nyerhetünk pontos azonosítást: a vesztibül medencés díszkútja Szengyörgyi István munkája. Egy térdelő női aktot ábrázol kezében vízköpőként működő teknősbékával, anyaga siklósi márvány és bronz. Ugyanitt balra Damkó József *Páris ítélete* ruskicai márvány domborművét lehetett látni. A 115-ös szobában állt egy fehérmárvány alapon bronzból készült Horthy Miklós dombormű is Zsákodi Csiszér János megmintázásában.[1533] Szintén említettük már a zenetermet Murányi Gyula szobormunkáival,[1534] illetve a játéktermet Jávor Pál allegorikus festményeivel. A fürdő bejárati csarnokának végén Huszár Adolf Vénusz (és Ámor) szobra díszlik.[1535] Ligeti Miklós és Telcs Ede mintázta a fürdők szobrait, kútfülkéit és pilléreit,[1536] Ligeti felelt a férfi,[1537] Telcs a női részleg díszítéséért.[1538] **180. kép**

A pihenőcsarnok Hende Vince 10 üvegablakát foglalta magában, amelyek Arany János *Buda halála* c. művének illusztrációi voltak, ezek Róth Manó munkáját dicsérték egykor.[1539] (Ma Baska József festő-szobrász fürdőjeleneteit láthatjuk. 1974-es keletkezésükkor nem

[1526] A Gellért-fürdő berendezésének pályázata. *Pesti Hírlap* 1915. január 25., 37. évfolyam, 25. szám, 7.
[1527] ÉBER 1918, 143.
[1528] KISS Éva: A Gellért fürdő és szálloda. *Magyar Asztalos- és Faipar* 1998. április 1., 8. évfolyam, 4. szám, 52-53. továbbá archív kép a zeneterem pamlagjáról a Magyar Iparművészetben lásd: ÉBER 1918, 156.
[1529] MEDVEY 1939, 85-86.
[1530] CSAPÓ–RITTER–STAUB, 67.
[1531] MEDVEY 1939, 85-86.
[1532] FODOR 2018, 22-23. (Bosányi Béla leírása szerint Gárdos és Margó Ede közösen alkották a bejárati szobrokat. Lásd: BOSÁNYI 1918, 3-6.)
[1533] MEDVEY 1939, 85-86.
[1534] BOSÁNYI 1918, 6.
[1535] Ezt a Pesti Vigadó lépcsőcsarnokából hozták ide. Ld: VÍZY 2008, 199.
[1536] CSAPÓ–RITTER–STAUB, 67.
[1537] Reggeltől estig a Gellért-fürdőben. A sajtóbemutató. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 4.
[1538] BOSÁNYI 1918, 5.
[1539] A fennmaradt két archív képet lásd: ÉBER 1918, 165.

helyezték el őket, és 2008-ban a műemléki felújításkor kerültek ki.)[1540] A fogadócsarnokot egy karzatos, boltozott kupolatér szakítja meg, az itt látható mozaikokat néhány forrás Róth Miksa munkáinak állítja,[1541] de azok feltehetőleg Schillinger Vilmos munkái,[1542] akinek a neve a padló északi részén olvasható is.[1543]

Hegedűs Ármin leszármazottjai is beszámoltak arról, hogy a Gellért építkezésénél felmenőjük fiatal művészeknek adott munkát:[1544] Rákos Pál (1897-1956), aki Rákos Manó (1872-1957) szobrász fia volt, az itt leírt kivitelezési munkákon túl a leszármazottak véleménye szerint szintén közreműködött az építkezés külső homlokzati részek műkő-megformálásainál. Rákos Pál mellett Káldory Lajost szintén említették a leszármazottak – ahogy az imént szóltunk róla – a szálló bútorzatának egy részére kiírt pályázaton részt vettek mindketten, előbbinek megvették a terveit, utóbbi első díjat nyert. A két iparművész egyébként közösen nyitotta meg belsőépítészeti üzletüket az egykori Rudolf (ma Jászai Mari) téri Palatinus-házban *Iparművészeti Műhely* néven,[1545] és végül mindketten közreműködtek a szálló bebútorozásában.

A fürdő berendezésre kiírt versenytárgyalási pályázaton mintegy ötvenen vettek részt, és a bírálók próbáltak több iparost is munkalehetőséghez juttatni. Így a konyhaberendezés szállítását Bründl János, Sperling Jenő[1546] és Lakos Lajos között osztották szét, a bútorokra az Interieur-vállalat[1547] (Kovács Béla),[1548] a Bútorcsarnok-szövetkezet, Bartolfy János, Polgár Alajos, Keresztesi Ödön, Krámer Henrik és Kiss József kaptak megbízást. A hajlított bútorok szállításával a Mundus Rt.-t bízták meg, a kosárbútorokat Krausz Károlytól és az Országos Központi Hitelszövetkezettől vették, a vászonfüggönyök beszerzéséért Kelemen Adolf felelt a tervek szerint. A pihenőbútorokra új pályázatot terveztek kihirdetni.[1549]

[1540] HERÉNYI Anna: Szent Gellért szálló és gyógyfürdő. *Kő* 2009,11. évfolyam, 1. szám, 8.
[1541] BOSÁNYI 1918, 4.
[1542] *Fővárosi Közlöny* 1914. március 17., 25. évfolyam, 22. szám, 704. (A Közlöny tanúsága szerint ekkor már a szerződést is megkötötték Schillingerrel.)
[1543] ROZSNYAI 2009, 327-338.
[1544] BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1545] GOTTDANK Tibor: *Dinasztiák: mesterek és művészek a Rákos családban.* 2020. Lásd: https://epiteszforum.hu/dInasztiak-mesterek-es-muveszek-a-rakos-csaladban, Letöltve: 2025. május 2., 9:10
[1546] A főzőkonyha, a széntüzelésű sütő- és főző tűzhelyek és a kávéházak kávéstűzhelyeit szállította. Lásd: A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5.
[1547] Más néven „Interieur" Berendezési Vállalat. Lásd: A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5.
[1548] A csarnok díványait, a személyzeti szobák berendezését, a kerti bútorokat, a büfé, a nyilvános étterem, a ruhatárak és a billiárd és játszótermek bútorait, valamint az író-olvasóterem díszkandallóját és díszóráját. Ezeken kívül mindkét bejárat faajtaját. Lásd: A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5.
[1549] A Sárosfürdő berendezése. Versenytárgyalási eredmények. *Fővárosi Hírlap* 1916. május 3., 4.

A lemosható tapétákat (az öltözőkbe) a Hahn és Preyss papírkárpit üzletnek köszönhették.[1550] Ney Simon[1551] nyerte a műmárvány munkákat (különösen a közösségi terekben látható alkotásait dicsérték), a lámpákat és csillárokat a Magyar Fém- és Lámpaárugyár szállította.[1552] Dömény és Ehrlich kivitelezték az Orlay utcai kazánház és lakóház, a forrásmedence, valamint az alagutak kiképzését.[1553] Krempel József lakatosmesterhez kötődnek az erkély és mellvádrácsok, Fellegi Antal kőfaragómester vezetésével készítette a Fischer János és fiai cég piszkei kőből a márványmunkákat. Nem összetévesztendő a bútorok szállításában tevékenykedő Fischer Zsigmonddal, sem a Fischer Testvérek céggel, amely a koncertterem és szállodai szobák, fürdőkabinok csiszolt üvegeit és tükreit szállította. Az üvegezést Glatz András végezte.[1554] A díszüvegezések több kézben voltak: Hende Vince festő készítette az üvegablakok terveit a fürdő nagy csarnokában,[1555] a kivitelezésért Róth Manó felelt, a hall színes ovális ablakai Waltherr Gida munkái voltak.[1556] A már említett Bozó Gyula monda-jelenetei díszítették a szálló főlépcsőházát.[1557] A szőnyegek, függönyök és bútorszövetek a Haas Fülöp és fia cégtől származtak, az ablakok fatokjait Pick Emil szállította, a homlokzatok kőszobrászmunkáit (az apróbb díszítményeket, a nagy fürdőcsarnok és a kupola rabitz- és terranova kiképzését, a szállodai szobák, lépcsőházak, pénztárcsarnok és éttermek stukkó és szobrászmunkáit Rákos Manónál készítették. Számos

[1550] A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5.
[1551] Érdekesség, hogy a szobrász 1936-ban baleset érte a Gellértben (megcsúszott és egy fűtőtestre esett), ennek következtében az egyik szeme égési sérüléseket szenvedett. Emiatt per Indult, amelyet megnyert és a főváros költségén megoperálták. Ezen kívül kártérítést is követelt. Ld: A főváros költségére megoperálnak egy szobrászt. *Magyar Nemzet* 1939. május 24., 10.
[1552] A budapesti Gellért- gyógyfürdő és szálló. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1919. április 20., 102. További műszaki adatokért lásd: A budapesti Gellért- gyógyfürdő és szálló. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1919. április 20., 100-103.
[1553] A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5.
[1554] A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5-6.
[1555] BFL XIV. 243.d.1.39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[1556] ÉBER 1918, 143.
[1557] SALY 2019, 54.

további gyár dolgozott a technikai kialakításon, elsősorban fővárosi cégek.[1558] A fürdőbejáratnál elhelyezett márványtáblán a közreműködők neveit feltüntették.[1559]

A fürdőszálló megítélése

Az új épület – ha hihetünk az elfogult budapestieknek – Európa egyik legkorszerűbb helye volt.[1560] Az átadáskor Benedek Dezső az építkezést felügyelő fővárosi építész az elkészült művet Caracalla thermáihoz hasonlította,[1561] Bárczy István főpolgármester a következőket mondta: „*A Gellért fürdő örök emléke lesz annak a sokat ócsárolt korszaknak, amikor mertünk beruházásokra pazarolni*."[1562] Bódy Tivadar polgármester mintegy látnokként már Budapest-fürdőváros sikerét prognosztizálta: „*Nagy elégtétellel olvasom és hallom a Szent Gellért-gyógyfürdőről zengő elismerést. Tündérpalotának, ezeregyéjszakai álomnak, csodaalkotásnak, Budapest gyöngyének hirdetik most, holott röviddel ezelőtt még ezer gáncsnak lidércnyomását éreztük, ha a Gellért fürdőt emlegették. Előbb szidták és most hymnuszokat zengenek róla. Megfordítva bizonyára sokkal rosszabb lett volna. Az idő meghozta az elégtételt és meg fogja hozni a sikert is. – Budapestnek. mint fürdővárosnak világsikerét.*"[1563] A *Magyar Iparművészet* értékelte a finom iparművészeti megoldásokat, és így fogalmazott: „*méltó ahhoz a kincshez, amelyet magában foglal*".[1564]

A sok dicsérő szó és kormánypárti lap beszámolója mellett több élcelődés is kötődött a Gellért épületegyütteséhez. Idővel, mint a soha-fel-nem-épülő vagy sikertelen projektek szinonimájaként emlegették, és ezt a hangulatot idézi fel a *Bolond Istók* c. élclap egy grafikája is.[1565] Egyes vélemények Bárczy István polgármester erős akaratának, mások szerint Hegedűs

[1558] Zimmermann és Lovász végezte az összes mázolómunkát, Haverland Antal szállította a lifteket a fürdőkben és az igazgatósági épületben. Bene és Wein gépészmérnökök nevéhez fűződik a villanyvilágítás kiépítése, a gőzkazánok a Ganz és Társa-Danubius Rt.-től származtak, a széfeket Arnheim S. J. trezorgyárától, a vízvezetéki és csatornázási munkák jó részét Ilkovits J.-től szerezték be. A központi fűtési berendezéseket szintén Bründl János nevéhez köthetjük. A termálvíz-ellátás berendezései a Thiergärtner és Stöhr Rt. cégtől származtak, a télikert eltolható üvegtetőit a Katzmarek és Tsa. gyár készítette, ifj Háber Sándor végezte a cserép és palafedési munkákat (az anyagot az Ujlaki Tégla- és Mészégető Rt. szállította), Tőke György a kazánház ácsmunkáit készítette. A termálvíz-ellátás berendezései a Thiergärtner és Stöhr Rt. cégtől származtak, a télikert eltolható üvegtetőit a Katzmarek és Tsa. gyár készítette, ifj Háber Sándor végezte a cserép és palafedési munkákat (az anyagot az Ujlaki Tégla- és Mészégető Rt. szállította), Tőke György a kazánház ácsmunkáit készítette. Kraszner József cementárugyára végezte a keramit burkolómunkákat, a Kőszénbánya és Téglagyár Társulat készítette és szállította a fayance falburkolatokat és porcelán szigetelőket. Ld: A magyar ipar a Gellért-fürdőben. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 5-6.; továbbá: *Vállalkozók Lapja* 1928. november 7., 12.

[1559] Szent Gellértről. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 1.

[1560] BERZA–GEREVICH 1973, 379.

[1561] FODOR 2018, 22-23.

[1562] Gellért-fürdő 1918. IX/26. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 1.

[1563] Gellért-fürdő 1918. IX/26. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 1.

[1564] ÉBER 1918, 143.

[1565] Jeney Ernő grafikája (az egykori Lotz tanítvány a Magyar Újságrajzolók Egyesületének elnöke is volt). Lásd: *Bolond Istók* 1912. október 13., 5.

határt nem ismerő tetterejének tudható be, hogy elkészülhetett az épület, dacára az I. világháború viszontagságainak, a pénzügyi problémáknak és a sok kéretlen kritizálásnak.[1566] 1927-ben egy „cikkpárbaj" révén a *Fővárosi Hírlap* hasábjain Hegedűs Ármin maga írt egy eléggé határozott választ a „*Hogy születnek a sok milliárdos tullépések*" című cikkre „*A Gellértfürdő-és szálló építésének története az elindulástól a végelszámolásig*" címmel. A költségtúllépések okául az igények folyamatos növekedését, anyag és munkaerőhiány okozta nehézségeket, és az inflációt is felhozta.[1567] Hegedűs Árminnak egyébként több kétes ügye is volt a Gellért kapcsán, nem csak az imént említett. 1927-ben „szakértői, tanácsadói" minőségben dolgozott az épületen, és a 100 millió korona tiszteletdíját kritizálták (amelyet állítólag fel sem vett).[1568] Kifogásolták továbbá a művezetői és fővárosi mérnöki összeférhetetlenségét. Hegedűs maga egy éves felmentést kért a mérnöki hivatali munkájából épp az ilyen támadások kivédésére.[1569] Tudjuk, hogy az aktuális főpolgármester Heltai és a volt főpolgármester Bárczy is összevitatkozott Hegedűs ügyén.[1570] Az épületegyüttes művészeti értékelése ma is igen megosztó: a szálló robusztusabb formáival, nehézkes plasztikus díszeivel és tömör térformálásával elnyomja a sokkal könnyedebb, játékosabb fürdőépület fantáziadús részletformáit. **176. kép**

Az épület további története és érdekességei

A fürdőszálló megépülése után nem sokáig üzemelhetett „rendes" kerékvágásban. Reprezentatív megjelenése és lokációja okán is a történelem számos eseményén kiemelkedő helyszínné vált. Rögtön megépülése után a Tanácsköztársaság idején az I. kerületi Munkás és katonatanács foglalta el,[1571] majd a megszálló román katonák állomásoztak itt 1919 augusztusától novemberéig (fizetség nélkül). Utána Horthy Miklós is itt lakott családjával 1920 áprilisáig.

Ami az átalakításokat illeti: 1926-ban döntött a közgyűlés a kerti hullámfürdő kialakításáról, október 5-én benyújtotta erre a terveket Sebestyén Artúr,[1572] főleg a védőrácsok körül kialakult diskurzus miatt csak 1927. augusztus 25-én kapták meg az építési engedélyt.[1573]

[1566] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[1567] HEGEDŰS 1927, 5-6. Lásd továbbá: Félmilliópengős „tullépés" a Gellért-hullámfürdőnél és a Gellért-szálló emeletráépítésénél. *Ujság* 1927. április 2., 14.
[1568] Ítélet után. *Fővárosi Hírlap* 1927. október 12., 7.
[1569] 1911. február 15-től kért mai szóval élve fizetés nélküli szabadságot. Lásd: *Fővárosi Közlöny* 1911. január 20., 22. évfolyam, 6. szám, 167.
[1570] A legizgalmasabb nap. Heltai és Bárczy konfliktusa – Viharos közgyűlés Hegedűs Ármin miatt. *Fővárosi Hírlap* 1918. szeptember 25., 4.
[1571] SALY 2019, 64.
[1572] BFL IV. 1407. b. XI. üo. 79803/1926.
[1573] BFL IV. 1407. b. III. üo. 114026/1927.

Habár a tervezés Sebestyén Artúr nevéhez kötődik, a hullámfürdő „felső homlokzatának" kiképzése kapcsán Hegedűs Árminnal is egyeztetett a főváros magánépítési bizottsága, és a különböző álláspontokat próbálták egységbe hozni. Miután ez sikerült, a munkát vállalatba is adták.[1574] Hegedűs ebben az ügyben műszaki tanácsosként járt el.[1575] Ez a felső homlokzat a szálló udvari részének két új emeletét érintette.[1576] **173. kép**

Még 1927-ben cikkeztek a fürdőszálló „emeletráépítésének" az ügyéről. Ekkor Hegedűs Ármint kihagyták a tervezésből, de kiharcolta, hogy az ő jóváhagyásával és véleményével alakuljon ki az új „homlokzat" az új két „keresztszárnyi" emeletnél. (Az egykori hangversenyterem feletti, illetve annak a kert felőli végén kialakított két tornyából kiinduló új, az udvarba benyúló épületszárnyakról van szó.) Az „új homlokzatok" végülis az ő beleegyezésével alakultak ki,[1577] ez látható a fennmaradt tervekből is,[1578] a két oldalszárny új emeleteinek első terveit 1927. januárjára datálták, végül a júliusra keltezett kert-felőli homlokzati terveken Hegedűs sajátkezű aláírása is szerepel (a fővárosi mérnöki hivatal munkatársainak szignója és Wágner Sándor építőmester pecsétje és aláírása mellett).

1934-ben alakították ki a korábbi télikertből a pezsgőfürdőt Sebestyén Artúr rajzai szerint, a terveket januárban, a módosítottakat áprilisban hagyták jóvá.[1579] 1935-ben Hegedűs Ármin megtervezte, 1936-ban előterjesztették[1580] a szálló új, ötödik emeletének megépítését, (ez már a második emeletráépítés az épületegyüttes történetében), és a Hegedűs által előterjesztett terv számos helyen támogatásra talált.[1581] 1937 tavaszán megkezdték a munkálatokat.[1582] A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében őrzött fotópár tanúsága szerint pl. érintette a híd felőli tornyot is, itt két-két oszloppár bekerült a nyílászárók közé,[1583] ugyanakkor a mai fotókkal összevetve a háborús helyreállítások során nem ezt az állapotot vették alapul.

1944-ben az épület és a berendezés is súlyosan megsérült,[1584] a szálló egy részét 1945-ben helyreállították, de a képeken még az ötvenes évek végéig hiányzik például a híd felőli

[1574] A Szent Gellért-hullámfürdő építkezése. *8 Órai Ujság* 1927. augusztus 4., 2.
[1575] *Vállalkozók Lapja* 1927. április 6., 6.
[1576] 500 új lakás építésére adott engedélyt a főváros magánépítési bizottsága – Módosították a Gellért-fürdő homlokzatát. *Az Est* 1927. május 3., 4.
[1577] Mégis Hegedűs Ármin tervei szerint fejezik be a Gellért-szálló kibővítését. *Magyar Hírlap* 1927. augusztus 3., 8.
[1578] BFL XV. 17. d. 329. 5460, 17-34 f. Gellért Szálló – emeletráépítés és átalakítás, 1927
[1579] ROZSNYAI 2009, 327-338.
[1580] Ötödik emeletet építenek a Gellért-szállóra. *Építőmesterek Lapja* 1936. március 27., 4.
[1581] Felépül a Gellért-szálló ötödik emelete. *Fővárosi Hírlap* 1936. május 27., 10.
[1582] *Kis Ujság* 1937. január 31., 7.
[1583] FSZEK BGY B0910/191 (alsó kép)
[1584] Lásd Fortepan 5823. sorszámú képe

kupola,[1585] valamint a szálló gúla alakú teteje is.[1586] Érdekes adalék az épületegyüttes történetéhez, hogy 1948-ban új homlokzati pályázatot írtak ki az épületre. A zártkörű tervpályázaton Schall József munkáját tekintették a legjobbnak, de terve nem nyerte el minden bíráló tetszését, a másik díjazott terv Gádoros Lajos és Preisich Gábor munkája volt.[1587] Az új homlokzat végül nem valósult meg. **174. kép, 175. kép**

1948-ban különvált a fürdő- és a szálló üzemeltetése.[1588] A fürdőszárny csak 1961-ben,[1589] más források szerint 1960-ban került a szállóval együtt felújításra (ez utóbbit teljesen átalakították), ugyanekkor készültek el a fürdő nagycsarnokának pillérfülkéiben álló márványszobrok.[1590] 1973-1978 között felújították a pezsgőfürdőt Aratóné Fohl Márta és Vadász György tervezésében,[1591] ekkor az 1934-es állapotnak megfelelőn próbálták rekonstruálni.[1592] 1983-ban végezték el a hullámmedence szerkezeti felújítását,[1593] ekkor építették az 1980-as évekre jellemző napozóteraszokat is.[1594] 1998-ban megújítani tervezték a szálló szobáit, öt mintaszobát terveztek.[1595] 2003-ban helyezték el a föld alatti forrás felszíni megnyilvánulását, az ivókutat, Dévényi Sándor építész tervei alapján, mely szándéka szerint a fürdő kupoláinak „visszhangja" kívánt lenni.[1596] Az épület – de főként a fürdőrész – felújítása 2007-2008 között zajlott,[1597] a Budapest Gyógyfürdői és Hévizei Zrt. volt az építtető ekkor, és a műemléki felújításon kívül az akadálymentesítés is feladatot rótt a tervezőkre. A női- és férfi termálfürdő rekonstrukcióján kívül a pezsgőfürdő tetejének a helyreállítása és az előcsarnok és kupolatér felújítása képezte a munkálatok nagy részét.[1598] A szálló rekonstrukciója e sorok írása közben (2026) is zajlik.

A híres vendégek közül számosat említhetnék: egyházi és világi előkelőségek (Pacelli bíboros, később XII. Pius pápa, Julianna holland királynő), politikusok (Nixon amerikai elnök), színészek (Páger Antal, Turay Ida), zenei csillagok (Yehudi Menuhin hegedűművész), csak

[1585] Kotnyek Antal fényképén a Kemenes utca felőli torony már felállványozva látható 1958-ban (Fortepan 173600 sorszámon), az 1959-ben a BFL Fővárosi Tanács VB Városrendezési és Építészeti Osztálya által adományozott fotón pedig már állnak a korábban hiányzó tetődíszek (Fortepan 103293 sorszámon).
[1586] Lásd pl.: Bauer Sándor által adományozott 1957-es fotót a Fortepanon, 199467 sorszámon
[1587] VIDOS Zoltán: A szent Gellért szálló homlokzati pályázata. *Új építészet* 1948., 3. évfolyam, 274.
[1588] MATUSEK 1968, 5-8.
[1589] FODOR 2018, 22-23.
[1590] ROZSNYAI 2009, 336.
[1591] ARATÓNÉ FOHL Márta: A Gellért-fürdő felújítása. *Magyar Építőművészet* 1980, 29. évfolyam, 4. szám, 18-21.
[1592] ROZSNYAI 2009, 336.
[1593] Gellért szálló hullámfürdőjének felújítása. *Magyar Építőipar* 1983, 32. évfolyam, 10. szám, 615.
[1594] ROZSNYAI 2009, 336-337.
[1595] KISS Éva: A Gellért szálló. *Magyar Asztalos- és Faipar* 1998. április 1., 8. évfolyam, 4. szám, 54-59.
[1596] MARTINKÓ József: A rátóti csikótojás. *Népszabadság, Budapest*, 2003. április 23., 26.
[1597] FODOR 2018, 22-23.
[1598] BUJDOSÓ 2009, 339-350.

hogy néhány példát kiemeljünk.[1599] Az Eötvös Collegium öregdiákjainak törzsasztala is itt működött, itt forgatták többek között a *Jó estét nyár, jó estét szerelem és az Evita* c. filmeket.[1600]

Enteriőrök, toldalékok, belsőépítészet, grafikai tevékenység

Több, vegyes funkciójú mű került e felsorolás végére. Nagyobbrészük a szecessziós felsorolásba csak nehezen illeszthető be, kivételt talán csak a „Magyar-ház" és nyomokban az Erzsébetvárosi kör enteriőrje képez. Két ipari építkezés (Janina gyár és Székely Ignácz üzletkialakítása) mellett egy mára ismeretlen toldaléképület (Liget Club) kiképzése köthető az első világháború idejére. A sort Hegedűs Ármin egy ex-libris terve zárja, amely stilárisan nehezen kategorizálható, de inkább sorolható e dekoratívabb munkák közé, mint az 1920-as évek historizálóbb elképzelései közé. E kisebb munkák nemcsak színesítik az életműveket, hanem a háborús idők nehezebb anyagi körülményei között minden bizonnyal biztonságérzetet adtak az iroda tagjainak.

Magyar-ház, büfé enteriőr és üzletportál (Bp. VI., Teréz krt. 19.), 1913

A Teréz körút 15. (ma 19-es szám) szám alatt fekvő egykori „Magyar Ház" vendéglő kapcsán nem az épület emelése, hanem annak belsőépítészeti kialakítása köthető az építészpáros nevéhez. Az épület 1887. február 26-án Holub József építőmester által került megtervezésre. A homlokzati terv kilenctengelyes kiképzésű neoreneszánsz hangulatú látványt, és az 5. tengelyen keresztüli bejáratot, valamint a földszinten üzlethelyiségeket mutat be.[1601]

A földszinti étterem tulajdonosa Sterk Ferencné volt, aki ugyancsak ebben az épületben lakott, 1914-ben már bizonyosan.[1602] Ugyanebben az évben a *Vállalkozók Lapja*, már írt a „Magyar Ház" nevű vendéglátóipari-egységről, melyet a főváros egyik látványosságaként mutatott be. A cikk szerint az étterem a berlini Aschinger[1603] és párizsi Düval-féle büfék[1604]

[1599] CSILLAG Péter: *A patinás Gellért Szálló futballistákat, atlétákat, golfozókat is vendégül látott*. 2022, https://m.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/a-patInas-gellert-szallo-futballistakat-atletakat-golfozokat-is-vendegul-latott-2887991, Letöltve: 2025. június 20. 15:18

[1600] https://www.imdb.com/search/title/?locations=hotel%20gell%C3%A9rt,%20budapest,%20hungary, Letöltve: 2026. január 21. 12:54

[1601] BFL XV. 17. d. 329. 28869 hrsz., Építési engedélyezési dokumentáció

[1602] *A budapesti és a környékbeli távbeszélő-hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora*, 1914. június, A m. kir. posta- és távirdaigazgatóság Budapesten, Budapest, 283.

[1603] August és Carl Aschinger 1892-ben alapította első „álló" söröző it, ahol olcsó kimérést és étkeket biztosítottak. Az olcsóság ellenére a Pazar berendezés jellemezte ezeket. Az 1905-ben épült Rheingold Borház jelenthette az itteni párhuzamot. (Ma Potsdamer Strasse 8.). Ld: https://de.wikipedia.org/wiki/Aschinger, Letöltve: 2025. november 4. 18:56

[1604] Az Aschingerhez hasonlóan az első gyorséttermi láncnak tekinthető, olcsón lehetett ételhez jutni, a világkiállításon is ajánlották őket. Baptiste Adolphe Duval alapította a láncot, aki eredetileg hentes és sörözőtulajdonos volt. Kezdetben a munkásembereket szolgálta ki, de végül a középosztály kedvelt helye lett. Kezdetben csak levest szolgáltak fel, később kiterjesztették a szolgáltatásokat. Lásd: WHITAKER, Jan: *An early*

párhuzamaként említhető.[1605] Ezt az intézménytípust Sterk Ferenc tulajdonos tanulmányozta is külföldön. A párhuzamok közül a berlini Rheingold borház 1905-1906-ról származó felvételei állíthatók stílusban a magyar épület mellé. A beltér gazdag iparművészeti díszítése és modernre való törekvése egyértelmű előképe lehetett a „Magyar ház"-nak.[1606]

A „Magyar-ház" 1913-ban készülhetett el, egyszerre kávéház, étterem, szálloda és penzió volt. A garzonlakások előszobával és fürdővel, amerikai rendszerűen kerültek kialakításra. Mindenhol mosható üveget és kerámiaburkolatokat használtak. A belső díszítésről ezt írta a *Pesti Hírlap*: „*A modern tecnika az iparművészettel szövetkezve a legaprólékosabb részletekben is értékes, elismerésre méltó alkotást produkált.*" Az építkezés és a berendezések Bőhm és Hegedűs nevéhez fűződtek, Bodor Aladár iparművész művezetőként, Kepes Imre építész kivitelezőként tevékenykedett. A festőmunkákat a Zimmermann és Lovász-cég végezte, Schwarz Victor Pittur-mozaik festményei is kiemelkedtek, ezeket Ujváry tanár[1607] művésztanoncai festették, és témájukat tekintve a Szüret, Disznótor, Csángólakodalom és Nyáj a mezőn témákat ölelték fel. Az üvegfalburkolás Bálint Pál nevéhez fűződött, a kermaitmozaik-padlót a Gellért-együttesén is működő Schillinger Vilmos cége, a matyó-kézimunkás falbetéteket Horvát Ákos vállalata, az installációkat Pogány Nándor szállította. A konyhaberendezések közül a tűzhelyeket Katzky Lajos, a rézedényeket Kern Emil, a hűtőszekrényeket dr. Wagner és Társai, a bútorokat a Thonet Testvérek, a fémáruk és asztalok a Hertzka, Halász és Berger cégek, az ezüstáruk Hacker Mór vállalata, a suffita-világítást (elsősorban a színházakra jellemző felső világítássor) a Rex cég, a tükörmunkákat Deutsch Mór és Jenő, a csillárokat Spitz Jakab cégének köszönhették. A díszüvegező munkákat, a velencei mozaikberakást a Bosnyák és Várnai cég, a reklámportált Haas és Somogyi, a címtáblákat Bokor és Klein készítette, az előtér szökőkútja a Zsolnay-gyár műve volt, az ornamentális majolikamunkákat Sándor Imre nevéhez köthetjük. A negyedik emeleti fényreklám szállítója a Molnár és Szegő-cég volt.[1608]

A vendéglővel szemben helyezkedett el a páros oldalon az Abbázia kávéház. Nem tudni, hogy a vállalkozás átütő sikere végül a konkurencia miatt maradt-e el, de – habár az 1920-as

French restaurant chain, 2021, Lásd: https://restaurant-ingthroughhistory.com/tag/paris-restaurants/, Letöltve: 2025. december 14. 19:58

[1605] *Vállalkozók Lapja* 1914. január 14., 14.

[1606] A Friedrichstrasse-i homlokzat valamivel hasonlatosabb: Aschinger in der Friedrichstraße 97, 1915 lásd: https://de.wikipedia.org/wiki/AschInger#/media/Datei:Berlin_Aschinger_Palm_1915-03-03.jpg, Letöltve: 2025. november 4. 18:56

[1607] Újváry Ignác festő lehetett (1860-1927) az Iparművészeti iskola tanára. Székely, Lotz majd Benczúr tanítványa is volt. Lásd: Újváry szócikke: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ujv%C3%A1ry_Ign%C3%A1c, Letöltve: 2025. október 12. 19:32

[1608] A „Magyar Ház". *Pesti Hírlap* 1913. december 25., 35. évfolyam, 304. szám, 51.

évek végéig még biztosan működött az intézmény – nem került a nagy hírnevű intézmények közé. Az OSZK-ban és az MKVM-ben is fennmaradt plakát alapján a fent leírt francia és német példák lehettek a hely inspirációs forrásai.[1609] A Magyar Fotográfiai Múzeum anyagában található egy enteriőrképe az 1930-as évekből.[1610] A pult mögött és az asztaloknál a személyzetet láthatjuk, a söntésen pöttyökkel vegyített hímzésminták díszlenek, a polcok felett valamelyik festményt lehet kivenni, jobb oldalán egy bőgatyás dudással (?). A trapéz kivágatú nyílások és pillérek gazdag szegélydíszt kaptak, az oszlopfejezetek helyett is talán népi elemeket láthatunk, és mindez az oszlopfejezetek magasságában fríz-szerűen körbefut a helyiségen. A távoli ablakokból annyit látunk, hogy festett ólmozott díszűek. A burkolat szegélye is keresztszemes hímzésformára hasonlít. A másik fennmarat enteriőrkép az üveggel fedett udvarban készülhetett, amely zsúfolásig volt terített asztalokkal. A jobboldalon kerítésekkel kialakított szeparékat láthatunk.[1611] Egy harmadik enteriőrképen az ablakok festett mintái között egy hegedülő férfi és egy táncoló nő körvonalait fedezhetjük fel.[1612] Az egyetlen ismert homlokzati felvételen a földszint és az első emelet között húzódó MAGYAR-HÁZ üzletportál-felirat a legszembetűnőbb, alatta helyezkedhetett el a tulajdonképpeni étterem. A baloldalán az íves lezárású fa kapuzat még kevéssé tükrözi az étterem miliőjét, de tőle jobbra öt pillér és a közeikben elhelyezkedő húrtrapéz-lezárású üvegezett portál már igen. A pillérek tetején modern, nyolcszögletű mennyezetlámpák, és a pilléreknél szemmagasságban elegáns öltözetű cilinderes-kalapos hölgyek és urak rajzai láthatóak, mintegy hívogatva az utca emberét a belépésre. A középső két, ólomüvegablakkal, festett mezővel kiképzett, a kirakatokhoz hasonlatos portál volt a kapu, ezeken keresztül lehetett bejutni.[1613] **183. kép**

A hely történetéhez hozzátartozik, hogy 1925-ben leégett a bérpalota egy része, különös tekintettel a negyedik emeletre és a tetőre. A tüzet a Modiano-cigaretta transzparensének rövidzárlata okozta. Az épület tulajdonosa Jordán Károly volt,[1614] Sterk Ferenc és neje bérelte tőle, aki Abbáziában vendéglős és szállodatulajdonos volt.[1615] A tűzesetnek egy halálos áldozata volt, egy tűzoltó személyében. Az épület kára másfélmilliárd korona volt. Hegedűs műépítész – mint a Magyar Ház építője kiment a helyszínre és megvizsgálta az épület

[1609] A plakáton egy kövér férfi ül és evéshez készülődik egyik (üvegszeme?) kigúvad. MKVM forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. Kereskedelemtörténeti dokumentációs gyűjtemény, Aprónyomtatványok Számolócédulák KD 1982.515.1.4

[1610] Magyar Fotográfiai Múzeum 2003.3175 ltsz.

[1611] Darabanth, 1916. Magyar ház Étterem kerthelyisége.

[1612] helytortenet.com 119328 számon, 1920 körül

[1613] Darabanth 20348. katalógusszámon

[1614] A Teréz-körúti „magyar Ház" tüzkatasztrófája. *Magyarság* 1925. március 12., 3. illetve *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1914, 26. évfolyam, 1. rész, 173.

[1615] Annak az Abbáziabeli Quisiana szállónak a tulajdonosa, amelynek átalakítása is az építészpároshoz köthető.

maradványait és a lépcsőházat.[1616] Az épület nagyrészét a Magyar Ház penzió foglalta el, de az első emelet magasságáig üvegtetővel volt lefedve a belső udvar, melyben a plüssbútorokkal és faasztalokkal telezsúfolt Stefánia-szalon mulatóhely volt.[1617]

Liget Club átalakítás és enteriőr (Bp. XIV., Thököly út 78.), 1916

A Liget Club kiegészítése személyes kötődésű, súlytalanabb munka az építészpáros életművében. Habár a tervezést csak Bőhm Henrik jegyzi,[1618] a Liget Club oszlopos tagjaként Hegedűs Árminnak is biztosan jutott szerep benne. Egyes újságcikkek, mint a klub háznagyát, Hegedűst tartották tervezőnek.[1619] Az első világháború tervezői szempontból kies időszakában az építésziroda sem igen válogathatott a munkákban. Ezekből az időkből a Gellért fürdő és szálló folyó építkezését leszámítva csak kisebb munkákat kaptak: toldaléképületek, átalakítások, emeletráépítések formájában. Ezek egyike a Stefánia út és Thököly út sarkán álló épület emeletes toldaléképülete, az építtető a Liget Club Rt., volt.[1620] Az 1916. március 6-i székesfővárosi magánépítési bizottsági ülésen kapott építési engedélyt.[1621]

Az építtető Rt. egy – talán az angol klubok mintájára – létrejött értelmiségi társaskör volt, mely 1913. január 3-án alakult.[1622] A Klub tagjainak a környék (különösen a VII. kerületről való leválás utáni) fejlesztését és persze a jó társaság kialakítását tűzte ki célul. Olyan környékben lakó polgárokat kívántak összefogni, mint Baumhorn Lipót műépítész (az Abonyi utcában lakott), Hegedűs Ármin (a Jávor utcában lakott), de több gyáros, igazgató, főorvos, országgyűlési képviselő, államtitkár, igazgató, egyetemi tanár, újságíró, városi tanácsos kerületi elöljáró is előfordult köreikben.[1623] Ami az összejöveteleket illeti, csütörtök esténként társasvacsorán gyűltek össze a férfiak, ahol főként közéletről folyt a szó, szombat este táncmulatság volt a fiatalok számára, és nyaranta majd minden nap együtt szórakozott a „klub" mint egy nagy család.[1624] Gyakran hajnalig tartó „pazar vacsorákat" és „fényes estélyeket" tartottak, és a huszas évek végéig virágzott az egyesület,[1625] tagjainak száma meghaladta az ezret is.[1626]

[1616] Harmincezer dollárra volt biztosítva a ma éjjel leégett Teréz körúti bérpalota. *Esti Kurir*. 1925. március 13., 3. évfolyam, 59. szám, 2.
[1617] A Teréz-körúti „magyar Ház" tüzkatasztrófája. *Magyarság* 1925. március 12., 3.
[1618] *Építő Ipar–Építő Művészet* 1916. március 12., 11. szám, 65.
[1619] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 9.
[1620] 2867. hrsz-en, míg a Vállalkozók Lapja 2857-et ír. Lásd: *Építő Ipar–Építő Művészet* 1916. március 12., 11. szám, 65. illetve *Vállalkozók Lapja* 1916. március. 8., 37. évfolyam, 8.
[1621] Magánépítési engedélyek Budapesten. *Vállalkozók Lapja* 1916. március. 8., 37. évfolyam, 8.
[1622] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 9.
[1623] Liget-klub. *Pesti Hirlap* 1913. január 5., 7.
[1624] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 9.
[1625] Sz.F.: Bontják a Liget Clubot. *Ujság* 1936. március 22., 16.
[1626] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 9.

Kezdetben a Stefánia-úti Corso kávéházban találkozgattak, ekkor még „Városligeti Szomszédok Asztaltársasága” néven futottak,[1627] és a tagság létszámának megnövekedése okozta az igényt, hogy önálló épületük legyen,[1628] és erre a célra megvegyék a korábbi Schweiger-villát. A villáról tudni érdemes, hogy Schweiger Gyula a maga és családja számára tervezte svájcias villáját, 1890-ben költöztek be. Itt volt építészeti műterme is az építésznek. Az *Építő Ipar* 1893-ban közölt is egy képet a kész villáról, és tudjuk, hogy 1895-ben kérvényeztek egy egyemeletes toldaléképületet is a villához még Schweigerék. Fissinger Hermina – Schweiger Gyula özvegye halála után a lánya 1904-ben elárverezte a házat Glück Frigyesnek, aki 1916. február 16-án adta tovább 200.000 koronáért a Liget Klubház Rt-nek.[1629] Ez a közvetlenül a Park Club mellett álló magánvilla a klub céljaira átalakításra került (ez Bőhm „toldaléképülete”), és ezt követően költöztek be a 1916-ban. Hogy pontosan mit jelenthetett Bőhm emeletes toldaléképülete, az kérdéses, hiszen láthattuk, hogy egy toldaléképület már 1895-1896-ban elkészült. Egy archív képen megfigyelhetjük az északi oldalon (a Park Club felől) a kontyolt nyeregtetőt, az első és második emeleten változatos – a korábbi épülethez illeszkedő erkélymegoldásokat.[1630] Ugyanakkor ezek már az 1896-ban készült képen is láthatóak *a Neubauten und Concurrenzen in Österreich und Ungarn* című lapban is.[1631] Így vagy az utcai frontokról nem látható épületről lehet szó, vagy enteriőrtervezésről. Társalgók, kártyázók és étkezők tartozhattak a szobák közé.[1632] Többet akkor tudnánk meg, ha előkerülnének archív enteriőrképek vagy tervek.

Az épület „végét” több körülmény együttállása okozta. A Klub enyészetét a gazdasági világválság jelentette, amikor a tagok, a környékbeli lakók nagytöbbsége eladni kényszerült villáját vagy palotáját (ezt Hegedűs már az 1920-as évek elején megtette). A vezetőség kölcsönt vett fel az épületre, hogy fenn tudja tartani, de nem javult a helyzet, így – mivel nem tudták törleszteni az adósságot – egy bank lefoglalta az épületet 1936-ban. A későbbiekben az Ügyvédek Otthona első emeletén (a kezdetet jelentő Corso Kávéház épületében) tartotta a megfogyatkozott tagság az üléseit.[1633] Mivel jobb befektetésnek bizonyult a telekre két másik

[1627] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 9.
[1628] Sz.F.: Bontják a Liget Clubot. *Ujság* 1936. március 22., 16.
[1629] HAVAS Gyöngyvér: Schweiger Gyula (1846-1930) – Egy kelet-poroszországi építőművész töredékes életműve. In: ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. TERC, Budapest, 2018, 38-42. a továbbiakban HAVAS 2018
[1630] FSZEK BGY képarchívum, 001870
[1631] Neubauten und Concurrenzen in Österreich und Ungarn, 1896, 2. évfolyam, 1. szám, Tafel 3-4-5.
[1632] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 9.
[1633] Sz.F.: Bontják a Liget Clubot. *Ujság* 1936. március 22., 16.

épületet húzni, és a korábbi villa építőanyagát eladni, ezért így értékesítették az épületet. A ma az épület helyén álló lakóházat Réczey Miklós tervezte 1942-ben,[1634] 1943-ban készült el.[1635]

Székely Ignácz üzlet toldalék és átépítés (Bp. VI., Podmaniczky u. 18.), 1916-1917

Az első világháború építkezései között tartjuk számon az 1916-ból származó Bőhm Henrik tervet, melyet Székely Ignác szerszámnagykereskedő részére készített a Podmaniczky utca és az akkor Gyár (ma Jókai) utca sarkára. A magánépítési bizottság 1916. október 23-i ülésén kapott engedélyt a toldalék kiépítésére.[1636] Székely valószínűleg alig néhány hónap leforgása alatt egy másik toldalékot is készíttetett Bőhmmel, amelyet február 26-án nyújtottak be jóváhagyásra.[1637] Egy későbbi cikk szerint Hegedűs és Bőhm jegyezte az átalakításokat, annak ellenére, hogy az engedélyek beadásakor Bőhm szerepelt azokon tervezőként.[1638]

Az építtető Székely Ignácnak 1917-től már a Podmaniczky utca 18. szám alatti üzletére vonatkoznak a reklámok.[1639] A Budapesti Lakcímjegyzékek szerint gépalkatrészek, gépszíjak és gépkenőcs-ügynökségi üzletben volt érdekelt,[1640] később szerszám, szerszámgépek, műszaki cikkek, gépalkatrészek és automobilok eladásával foglalkozott.[1641] Hegedűs Árminnal Székely Ignác a Liget Club révén kapcsolatban állt, mindketten a tagjai voltak, Székely a Stefánia út 24. szám alatt lakott.[1642]Székely üzlete korábban az Erzsébet krt. 45. alatt,[1643] a Royal nagyszálloda épületében volt. Ez után került a Podmaniczky u. 18-as szám alá, amely egy erre a célra átalakított üzletház volt, a kivitelezőt „Németh" építőmesterként nevezték meg. A cél a nagyszabású vállalat több profiljának a lehető leglogikusabb módon való kiszolgálása volt, e célból a bérház emeleti lakásainak bejáratát áthelyezték, és az alagsor és a földszint egyesítésre került, az udvart befedték vasbetonnal, a fény bejutását üvegbeton felülvilágítókkal oldották meg. Létrehoztak egy 300 m^2 területű irodacsarnokot is, ahol a fogadó és dolgozóhelyiségeket helyezték el. Az elárusító-helyiségek a Podmaniczky utca felől, a Gyár utcában pedig az áruraktár lelt elhelyezésre, ugyanitt alakították ki a teherliftet és az autógarázst. Ehhez

[1634] HAVAS 2018, 38-42.
[1635] BFL XV. 17. d. 329. 32701 hrsz. Háromemeletes bérvilla – Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1942-1959
[1636] Fővárosi Ügyek. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1916. október 29., 265. illetve *Vállalkozók Lapja* 1916. október 25., 37. évfolyam, 6.
[1637] *Vállalkozók Lapja* 1917. február 28., 38. évfolyam, 7.
[1638] Székely Ignác szerszámkereskedő és szerszámgyáros üzletét. *Vállalkozók Lapja* 1917. szeptember 12. 38. évfolyam, 6.
[1639] *Honi Ipar* 1917. január 1., 19.
[1640] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 566.
[1641] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évfolyam, 1. rész, 610.
[1642] *Budapesti és Budapest környéki távbeszélő szaknévsor*, 1925. január II., 680.
[1643] Óvás. *Pesti Napló* 1909. május 29., 13.

kapcsolódtak az alagsori további raktári és csomagoló helyiségek. A félemelet szolgált a személyzet ruhatárai, mosdói és irodái elhelyezésére. Fűtésre központi melegvíz szolgált.[1644]

Az épület amúgy Schubert Ármin építész munkája. A sarokház helyi védelem alatt áll 2017 óta.[1645] Az épület befektetője is az építész volt, a négyemeletes épületet saját magának tervezte, és az építési tervdokumentáción az engedélyezés dátumánál 1889. szerepel (más források 1890-et említenek).[1646]

Erzsébetvárosi Kör emeletráépítés (Bp. VII., Dohány u. 76.), 1917

A Liget Clubhoz hasonló, az első világháború alatt zajlott munkájuk volt az Erzsébetvárosi kör Dohány utcai „palotájának" átépítése és második szint emelése. Az intézmény a mai Dohány utca 76. alatt működött,[1647] mely épület a korábban az ún. Otthon-kör klubhelyisége volt. Az Erzsébetvárosi Kör az épületet 1916-ban vette meg az Otthon írók és hírlapírók körétől 301.000 koronáért. Az átadást 1917 májusára tervezték, és nyáron a 200.000 koronára becsült átalakításokat kívánták megvalósítani, hogy ősszel beköltözhessenek.[1648]

Tervezőkként nem Bőhmöt és Hegedűst, hanem Paulheim Ferencet és Hegedűs Ármint nevezték meg, művezetőként és építőmesterként Paulheim szerepelt a munkákban.[1649] A tervtári anyagban is csak Paulheim pecsétje és szignója szerepel.[1650] A források szerint Hegedűs nem csak az átalakításokért, hanem a berendezésért is felelt.[1651] Az új klubházat egy hatszáz fős vacsorával avatták fel 1918 elején.[1652]

Az Erzsébetvárosi Kör egy a Nemzeti Kaszinóhoz hasonló közösségi együttlétre alkalmas klub volt, az egyik legrégebbi a fővárosban. Ehrlich G. Gusztáv az Erzsébetvárosi Bank igazgatója volt az egyik alapítója, a több mint háromezer tagot számláló tagság elsősorban a kereskedő- és iparosvilágból tevődött össze. A Royal szálló első emeletéről költöztek át a Dohány utcai épületbe. Jótékonyságon kívül előadásokat, táncestélyeket és társasvacsorákat is tartottak, a tagoknak játékszobák, társalgók, olvasó-, és könyvtárhelyiségek álltak

[1644] Székely Ignác szerszámkereskedő és szerszámgyáros üzletét. *Vállalkozók Lapja* 1917. szeptember 12. 38. évfolyam, 6.
[1645] A budapesti Podmaniczky utca épületeinek listája: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_budapesti_Podmaniczky_utca_%C3%A9p%C3%BCleteinek_list%C3%A1ja, Letöltve: 2025. szeptember 3. 16:54
[1646] BFL XV. 17. d. 329. 28925 hrsz.
[1647] Klubházavatás az Erzsébetvárosban. *Pesti Hírlap* 1918. január 9., 5. illetve Körházavatás az Erzsébetvárosban. *Budapest* 1918. január 9., 6.
[1648] Eladják az Otthon-palotát. *Az Est* 1916. augusztus 10., 7. évfolyam, 221. szám, 10.
[1649] Klubépítkezés. *Vállalkozók Lapja* 1917. augusztus 15., 38. évfolyam, 5.
[1650] BFL XV. 17. d. 329. 33679 hrsz.
[1651] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 7.
[1652] Klubházavatás az Erzsébetvárosban. *Pesti Hírlap* 1918. január 9., 5.

rendelkezésre.[1653] Az utcáról egy hall nyílt, ebből lehetett feljutni az első emeletre. A földszinten a társalgótermek és kártyaszobák, az emeleten az utcai front szintjén a társalgók, az udvarra nyílóan egy hatszáz fő befogadására szolgáló díszterem állt, arannyal, stukkókkal, csillárokkal és velencei tükrökkel díszítve. Az ajtót, a dongaboltozat boltöveit gazdagon díszítették növényi ornamentikával és szalagokkal, a teremben a barokk és a szecesszió együttélése a jellemző. Figyelemre méltó még a csillárok szellőzőnyílást is rejtő szívmintás tartórácsai. A terem alatt még egy ugyanekkora díszterem található. A bejutásra kétoldalt szárnyas ajtók szolgáltak, öt hatalmas franciaablakból pedig a kerthelyiségbe lehetett jutni. Légfűtés biztosította a megfelelő hőmérsékletet.[1654]

A tervtári adatok szerint az épület egyemeletes, alápincézett elődje Mészner Arnold építőmester 1884-es terve alapján valósult meg neoreneszánsz homlokzattal, csonka oromzatú nyitott timpanonos, reneszánsz díszekkel ellátott kapuzattal, kváderezett földszinti vakolatkiképzéssel. A korábban az írókat és hírlapírókat tömörítő Otthon kör helyiségeit Márkus Géza tervezte. A rajzait 1898-ban engedélyezték, és a lépcsőház túloldalából nyíló, az északnyugati oldalon álló épületbővítés fűződik hozzá, például földszinti melléklépcsőház és nagy étterem ekkor került kialakításra. 1907-ben egy kerti, faragással díszített verandát építettek ide.[1655] Ebben az állapotban vette meg az Erzsébetvárosi kör, és alakíttatta át saját céljaira.

1922. áprilisában pokolgép robbant az étteremben, melnyek következtében több halott és sok sebesült volt, emellett a díszterem látta kárát az ismeretlenek által elkövetett akciónak.[1656] A robbantásról készült egy rövid felvétel, amely képet ad az épület akkori állapotáról.[1657] Ez után építették át a főbejáratot a középső traktusról a bal oldali axisba. 1931-ben a díszteremben emléktáblát emeltek a kilenc halálos áldozat emlékének.[1658] (Ez ma nincs az eredeti helyén.) Az Erzsébetvárosi Otthon kör is a többi klub sorsára jutott 1949-ben, amikor a miniszter feloszlatta ezeket a társulásokat. Napjainkban az Országos Cigány Önkormányzat a tulajdonosa az épületnek.

[1653] Élet a Budapesti Klubokban. *Az Ujság* 1925. február 22., 7.
[1654] Pokolgépes merénylet az Erzsébetvárosi Kör vacsoráján. *Az Ujság* 1922. április 4., 7.
[1655] BFL XV. 17. d. 329. 33679 hrsz – Építési engedélyezési tervdokumentáció 1873-2006
[1656] Pokolgépes merénylet az Erzsébetvárosi Kör vacsoráján. *Az Ujság* 1922. április 4., 7-9.
[1657] CONCORDIA FILM2*: Pokolgépes merénylet az Erzsébetvárosi Körben I.* 1922. április, Lásd: https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5340, Letöltve: 2026. február 23. 17:11
[1658] Leleplezik az Erzsébetvárosi Körben elkövetett bombamerénylet áldozatainak emléktábláját. *Pesti Napló* 1931. január 25., 82. évfolyam, 20. szám, 19.

Janina cigarettapapír cég toldalék építkezése (Bp. VIII., Nagytemplom u. 17.), 1917

A Janina cigarettapapiros Rt. Nagytemplom utcai toldalék-objektumának megtervezése Bőhm Henrik nevéhez fűződik. 1917. június 18-án kapott építési engedélyt a cég.[1659] Ez a Nagytemplom u. 17. alatt álló épület[1660] ma nem létezik, helyén a VIII. kerület rehabilitációja jegyében született egyik Corvin negyedi modern épület áll. Az épületegyüttes elég jól fennmaradt dokumentációjából egyértelműen kiderül Bőhm Henrik szerepe. Az 1917. június 18-i Bőhm által szignált tervekre 1920. szeptember 10-én kapták meg a használatbavételi engedélyt. Módosított tervek ugyan készültek egy évvel később szeptemberben is, de alapvetően Bőhm az északi és déli épületszárnyakat kívánta egy téglafalakkal, beton födémmel ellátott gyárhelyiséggel összekötni a nyugati oldalon.[1661]

Ezen a telken működött korábban Michl Alajos asztalosműhelye, feltételezhetően itt készítette az Országházba kerülő bútorait. 1910-ben került át Gyömrői M. Manó (ő Gelb Mór fia volt) tulajdonába, aki szintén bútoriparosként, de inkább kárpitosként tett szert nagy tekintélyre és ismertségre.[1662] Ők szállították többek között a Királyi Vár Szent István termébe a kárpitokat.

Az építtető Janina cigarettapapír részvénytársaságról, nem sokat tudunk. A cég 1909-ben alakult, korábban Janina Cigarettapapír- és Cigaretta- hüvelygyár Rt. néven szerepelt. A cég vezetői Fuchs Evelin és Vilmos voltak, Hegedüs Dezső volt az elnök és Fuchs László volt még igazgatósági tag.[1663] az 1940-es évekig még biztosan létezett a cég.[1664]

Ex-libris Strasser Jenő részére, 1921

Hegedűs Ármin egy másik oldalát ismerhetjük meg az egyetlen fennmaradt ex-libris terve kapcsán, melyet dr. Strasser Jenő ügyvéd számára készített.[1665] Hegedűs és Strasser a Helios Fémárugyárban és a Balatonkenesei Fürdőtelep Rt-ben is együtt volt igazgatósági tag.[1666] Strasser Jenő 1921. szeptember 13-án hunyt el.[1667] 39 éves korában érte a halál, felesége, Klein Erzsébet és két gyermeke maradt utána.[1668]

[1659] *Építő ipar–Építő művészet* 1917. június 24., 157.
[1660] *Vállalkozók Lapja* 1917. június 20., 7.
[1661] BFL XV. 17. d. 329. 36318.hrsz. Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1873-2005
[1662] BFL XV. 17. d. 329. 36318.hrsz. Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1873-2005
[1663] *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 1929-1930, 3-4. kötet, 5. évfolyam, 479.
[1664] *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 1939-1940, 3-4. kötet, 15. évfolyam, 323. illetve *Szabad Nép* 1948. július 10., 6. évfolyam, 156. szám, 6.
[1665] Nem azonos Strasser Jenő a Strasser és Kőnig gabonabizományossal, aki 1936-ban öngyilkos lett. Lásd: Agyonlőtte magát Strasser Jenő, a Strasser és Kőnig cég beltagjának a fia. *Pesti Napló* 1936. január 10., 5.
[1666] *Központi Értesítő* 1921. december 15., 46. évfolyam, 47. szám, 1149.
[1667] Gyászjelentések. *Az Ujság* 1921. szeptember 15., 5.
[1668] *Világ* 1921. szeptember 15., 6.

Az ex-librisen szerepel Hegedűs Ármin szignója a jobb alsó sarokban, és az 1921-es datálás is. Mindez azért érdekes, mert ez az ügyvéd halálának évében készült, és a készítés oka vagy a közelgő negyvenedik születésnapja, vagy a könyvtárának a megőrzése és kategorizálása lehetett, a halálával összefüggésben. Utóbbira utalhat a lemenő nap szimbolikája. A képen egy talárban háttal ülő fiatal férfi, maga az ügyvéd lehet. Szőlővel a kezében, nyitott könyvvel ábrázolta őt Hegedűs. A karmesteri vezénylő mozdulat, a víz és vitorlás felé fordulás a zene szeretetét és a Balatonhoz való vonzódást is eszünkbe juttathatja. (Mint a Kenesei Fürdőtelep vezérigazgatója ez utóbbi mindenképpen valós kötődés). Hegedűsnek ez a műve – habár a szecessziós éra végén készült, mintegy átvezetésként értelmezhető az art déco és a húszas évek munkái közé. **184. kép**

Art déco és neobarokk

Habár Hegedűst és Bőhmöt az utókor sok esetben ezzel a korszakkal és a historizáló-neobarokk épületekkel, munkákkal azonosítja, számszerűen körülbelül harmadannyi tervet készítettek ezekben az években, mint a századforduló után. Az igaz, hogy ekkor több vidéki nagyvárosban is dolgoztak egyidejűleg, különösen az évtized végén. Mindez számos médiamegjelenést és újabb munkát hozhatott. Ne feledjük, hogy ekkoriban már jelentős hírnévvel és ismertséggel, számos kapcsolattal és majd harminc év tervezői tapasztalattal rendelkezett az építészpáros. Valószínűsíthetően ezekben az években nőtt nagyobbra az építésziroda is, legalábbis csak ezekből az évekből rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, hogy mások is dolgoztak az irodában a Hegedűs-Bőhm pároson kívül.

Ebben az időszakban elsősorban két épülettípus túlsúlya határozta meg az iroda működését: a fürdők és a kislakások. Találhatunk ezek mellett két villát és kórházat, valamint néhány apróbb munkát, például enteriőrtervet. Ez utóbbi nem előzmény nélküli az életműben (lásd a Magyar-ház tízes évekbeli munkáját).

A két világháború közti időszakban markánsan elkülönülnek a húszas és a harmincas évek stílusirányzatai. Ha Ferkai András leírásait követjük, Hegedűs és Bőhm építészetét a húszas években a neobarokk tömegformálás jellemzi, kivételt talán a kislakásépítkezések képeznek, amelyeket az art déco klasszicizáló irányához érzünk közelinek. Néhány esetben az art déco[1669] barokkos, illetve az art déco késő szecessziós stílusát is megidézték, és a nemzeties stílustörekvések is megjelennek.[1670] Az art déco expresszionista iránya inkább a harmincas

[1669] Az art déco egyébként az art décoratif (díszítőművészet) francia kifejezés rövidítéséből ered és az 1925-ös Párizsi nemzetközi iparművészeti kiállítás után terjedt el széleskörűen.
[1670] FERKAI 2001, 59-64.

években jelenik meg náluk. Igazi összművészeti neobarokk főművük e korszakból a mára sajnos elpusztult egykori Kammer-villa épülete, és talán a legsikerültebb a vidéki fürdők közül a Békéscsabai Árpád-fürdő, amely szemben a szolnoki, vagy a kiskunfélegyházi fürdőkkel szálló nélkül épült meg. A harmincas évek elején befejezett izraelita gimnázium épülete pedig egy olyan – Lajta Béla tervének befejezését hozó – munka volt, amely a nemzeties szecessziós irányzat, az art déco és a modern építészet átmenetét jelentette, éppen ezért nehéz kategorizálni.

Magánvillák és bérházak

Az építészpáros szecessziós magánvilláinak és bérházainak sorát a húszas években ugyanaz a magas minőségre törekvés jellemzi, mint korábban, még akkor is, ha ebben az időszakban szemmel láthatóan kevesebb a megrendelők anyagi forrása. Üdítő kivételt jelent ez alól a Kammer-villa, melynek fotókkal meglepően jól dokumentált, a Gesamtkunstwerk jegyében született épülete ma már nem áll. Az évtized végén tervezett Havas Berthold villa ennek az épületnek egy szerényebb, vidékibb változata, ugyanakkor kedves, csikóhallal játszó puttós homlokzati díszei és tömbje egy stílusvilágot tár elénk. A húszas évek elején épített Weisz villa tömbje inkább kisméretű bérházra emlékeztet, és neobarokkos rátétmintáival párban áll az évtized végén épült Pannónia utcai bérház tömbjével, ugyanakkor ez utóbbi kvalitásai, különösen a lépcsőház kiképzésében és az abból nyíló, nagyméretű polgári lakások tekintetében inkább a villákra emlékeztet. Ebben az évtizedben készült még egy – ma ismeretlen – bérház tervpályázati anyag, és két jelentéktelenebbnek mondható átépítés-terv is.

Kammer-villa (Bp. II., Zivatar u. 1-3.), 1922

A Kammer-villa a húszas évek egyik legkomplexebb munkája, ritka példája a világháború utáni Gesamtkunswerknek, szemben a század elején egymást érő megrendelésekkel, ahol a képzőművészet számos ága kivehette a részét a lakóházak dekorálásából. Az építtető a Kammer Testvérek Textilipar Rt.[1671] megalapítója, Kammer Siegfried volt, aki testvérével Kammer Hugóval irányította a céget. A távbeszélőnévsor szerint 1925-ben már a Zivatar utcában lakott Siegfried, ez az adat valószínűsíti, hogy a számára és nem Hugó testvére részére épült a villa.[1672] Kammer Siegfried 1932-ben hunyt el, három

[1671] A X. kerület Gyömrői út 90-94. szám alatt működött. Lásd: *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1917, 36. évfolyam, 747.
[1672] *Budapesti és Budapest környéki távbeszélő szaknévsor*, 1925. január, III. Számszerinti rész, 37. illetve 582.

gyermeke maradt.[1673] A Kammer-testvérek előtt,[1674] 1896-ban özv. Medetz Józsefné szül. Herzberg Matild volt a telek tulajdonosa, ekkor került kettéosztásra.[1675] Hogy hogyan került Kammer Siegfried vagy a Kammer Testvérek Rt. tulajdonába, arról a telekkönyvi betétek nem adnak tájékoztatást. A Kammer-testvérek emeletes Hegedűs és Bőhm által tervezett családi-házának építkezési engedélyét 1922. november 30-i ülésén tárgyalta a magánépítési bizottság.[1676] Az épület későbbi címe a Zivatar u. 1-3., illetve Rózsahegy u. 5. volt, az engedélykérések időpontjában a Kút utcát tüntették fel. **185. kép**

A fennmaradt dokumentáció alapján a tervek 1922 novemberében születtek.[1677] A földszint központi helyisége a hall volt, melyet az udvarból egy impozáns, két lépcsőkarból álló barokk bejáraton keresztül lehetett megközelíteni. A ház főbejárata egyébként a szalonba nyíló fedett kocsibehajtó lehetett. A hallból nyílt balra egy íves télikerttel ellátott szalon-ebédlő, jobbra egy úriszoba-szalon. A hall végében a zeneszoba, tőle jobbra a főlépcsőház és egy szalon kapott helyett (ez az úriszobából is megközelíthető volt), balra pedig egy közlekedő, egy melléklépcsőház, egy tálaló, egy szoba és egy toilette került elhelyezésre. Az épület nagyjából téglalap alaprajzú volt, kisebb kiszögellésekkel rendelkezett. Az emeleti részen a bejárat feletti íves alaprajzú erkélyre nyílt a „kisasszony" és az „úrnő" szobája, valamint a fürdő is. Az „úr" szobája az „úrnő" szobájával összeköttetésben állt, és mindezek a központi hallból elérhető közlekedő folyosóból nyíltak. Ugyaninnen lehetett elérni a melléklépcsőházat és a fiú (György) külön fürdővel ellátott szobáját is. A leányok (Éva és Ágnes) szobái az épület jobboldalát foglalták el, a komorna és az öltözőszoba is itt kapott helyet.[1678] A földszinti helyiségek tehát elsősorban közösségi terekként, az emeletiek lakószobákként funkcionáltak.

A fennmaradt archív fotókból láthatjuk, hogy a villa neobarokk jellege vitathatatlan. Az udvari homlokzaton az emeleti ablakok parapet-díszítése, a farkasfogas-konzolos főpárkánysor, a sarokarmírozás-részletek még nem is annyira, de az íves bábos-korlátos erkélyek, az emeleti erkélyt tartó kettős oszloppárok, az emeleti erkély szobordíszei és íves lezárása, a részletformák (kagylók, vázák, fülkék) vagy a manzárdtető mind a barokkra jellemző elemek. Az utcai homlokzat a díszes kapuzattal, a kerítéssel és a fedett kapubejáróval, a középső traktus hullámíves lezárásával ugyanehhez a stílushoz kapcsolódnak.

[1673] Kammer Siegfried halála. *Honi Ipar* 1932. augusztus 15., 13.
[1674] Kammer Testvérek nevén szerepel a Zivatar u. 1. szám egy 1926-os címtárban. Ld: HOLUB Jenő – HOLUB József (szerk.): *Budapest székesfőváros ház és telektulajdonosainak címtára*. Szekulesz Imre és Trsa., Budapest, 1926, 103.
[1675] BFL XV. 37. a - 2104 – 13316
[1676] *Építő Ipar*–Épitö Művészet 1922. december 15., 180. illetve LAKATOS–MÉSZÁROS–ÓRIÁS 1930, 146.
[1677] BFL XV.17.d.329. 13316 hrsz. Villa, szálló - Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1922-1996
[1678] BFL XV.17.d.329. 13316 hrsz. Villa, szálló - Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1922-1996

Az archív képek az enteriőrök barokk jellegét is visszaadják, ezek kialakítása szintén az építészpároshoz köthetők. Az ebédlő nagy szárnyas ajtaja, mennyezeti stukkója és csillárja, barokk keretű tájképe, gyertyatartói, falikara, tálalószekrénye és politúrozott faburkolata, valamint pazar szőnyege, gazdag kárpitozású székei és függönyei, továbbá az asztalokon felismerhető ezüstneműk nagypolgári miliőt kölcsönöznek a szobának.[1679] A többi szobáról a Kiscelli Múzeum Hegedűs hagyatékának fotói révén van tudomásunk. Ezek zeneszobát, télikertet, három szalont és egy parasztszobát mutatnak be számunkra. A parasztszoba az alaprajzi terveken nem került ábrázolásra, valószínűleg a szuterén szintjén lehetett. Egy szűrhímzésre emlékeztető népi díszítéssel ellátott tálalószekrényt, butykost, lopótököt, boroshordót, népi párnákkal telezsúfolt sarokpadot, faragott székeket és tányérokat fedezhetünk fel a fotón. A télikertet ábrázoló felvétel egy függöny mögül bontakozik ki, stukkóboltozat, díszes üvegcsillár, szőnyeg és tájkép látható rajta. A zeneszobában két festett ablak sejlik elő: egy lantos nőt és egy hárfázó angyalt ábrázoló, ezeken kívül selyemtapéta, nagy barokk tükör, zongora és stukkós tükörboltozat jellemzi a helyiséget. Nagyjából a szalonok is ugyanezt a hangulatot adják vissza, a könyvtárszobának is nevezett szalon képén az órával díszített kandallórácsra, továbbá a beépített üveges vitrin-könyvszekrényre hívnám fel a figyelmet. A másik kisebb szalon (a terveken úriszoba) ebből a szobából nyílt, itt is egy kőből készült kandalló uralta a látványt, mellette sárkányfejes díszű karfás székek és selyemtapéta volt a jellemző. A nagyszalont cseppmintás stukkómennyezettel látták el.[1680] **186. kép, 187. kép**

Az épület építőmestere Weisz István lehetett,[1681] az öt zeneszobai és a három lépcsőházi ablak üvegfestő-munkáit Bosnyák Sándor készítette.[1682] A berendezést Rákos Pál bútorgyára (Iparművészeti Műhely Rt.) tervezte és kivitelezte.[1683] Dobai János készítette a villaépület díszes tetőfedését.[1684] A két szoba mennyezetfestményei Hende Vince festőművész nevéhez köthetőek, melyeket 1924-ben Hende Vince és Hegedűs Ármin közösen mutatott be a festő barátainak.[1685] A zeneszoba képén Mozart apotheózisa volt látható, helyszínként a múzsák lakhelyét, a Parnasszust lehetett látni, ahol egy múzsa épp megkoszorúzza a felhőn álló zeneszerzőt, felette félkörben angyalok énekelnek. A könyvtárszoba festményén Kleobus és

[1679] Lásd: Modern fürdőket épít a vidék – Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin műépítészek munkái. *Színházi Élet* 1929. február 10., 19. évfolyam, 7. szám, 103.
[1680] BTM Kiscelli Múzeum, Fotótár 66.51.1-8.
[1681] BFL XV.17.d.329. 13316 hrsz. Villa, szálló - Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1922-1996
[1682] BFL XV.17.f. 405.7 (Müller Ede hagyaték) – Kammer ház illetve BFL XV. 17. f. 334. 16 Kammer-testvérek lakóháza
[1683] Modern fürdőket épít a vidék – Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin műépítészek munkái. *Színházi Élet* 1929. február 10., 19. évfolyam, 7. szám, 102-103.
[1684] *Ujság* 1927. május 8., 14.
[1685] Hende Vince mennyezetfestményei. *Az Ujság* 1924. október 14., 15.

Biton örökre elalszik a templomban, miközben anyjuk az istenekhez fohászkodik.[1686] A festmények sajnos a villával együtt elpusztultak, de egy-egy reprodukció fennmaradt róluk.[1687]

Az épület további sorsáról kevés adatunk van, 1924-ben a fürdőház, a garázs és a télikert átszabására kapott építési engedélyt a tulajdonos.[1688] A második világháború során nagy károkat szenvedett el a villa, 1948-ban lebontották, a helyére épült fel a Hotel Ifjúság Szálloda 1964-ben.[1689] Ma az Európai Ifjúsági Központ található itt, melyet a korábbi szálloda áttervezésével alakítottak ki és 1996-ra készült el. [1690]

Weisz Géza villája (Bp. XIV., Thököly út 81.), 1924

A Thököly útra Weisz Géza által építtetett villaépületet Ferkai András az építészpáros munkásságához köti.[1691] Az építtető 1924. március 3-16. között kapott a székesfőváros tanácsától építési engedélyt.[1692] Hegedűs Ármin a húszas években már a szomszédos Thököly út 83. számú imaházban lakott,[1693] ez a szomszédság apropó lehetett a megrendelésre. Az ingatlant 1922-ben vette meg Weisz Géza és neje (szül. Kemény Sári) Glück Erős Jánosnétól.[1694] 1928-ban még biztosan ott laktak,[1695] ugyanakkor csőd miatt 1929. augusztusában árverésre bocsátották Thököly úti villájukat.[1696] **188. kép**

Az épület sarki szabadonálló elhelyezkedésű, az Ilka utcára néző homlokzat aszimmetrikus tagolású és előkerttel épült, míg a Thököly úti szimmetrikus szerkesztésű és az utcavonalon nyert elhelyezést. A kertkapu a Thököly útról nyílt, a ház bejárata északkeleti tájolású volt. A szuterénnel és jelenleg beépített padlástérrel rendelkező egykor egyemeletes villaépület alaprajza csak toldaléképítkezések kapcsán maradt fenn. Kialakítása idején valószínűsíthetően egy-egy lakásból állt szintenként, melyek az épület oldalán álló, téglány alakú lépcsőházból nyíltak.[1697] A háromtengelyes Thököly úti homlokzat nyílászárói hullámmotívumos műkő keretezésűek, a földszint ablakainak kerete felett konzolokon nyugvó párkány, alattuk szintén konzolokon nyugvó farkasfog-díszű könyöklő látható, a legfelső emelet ablakszemöldöke feletti sáv burjánzó indadísszel kiemelt. A manzárdtető alatt konzolos,

[1686] e.a.: Hende Vince mennyezetfestményei. *Az Ujság* 1924. október 12., 10.;
[1687] *Magyar Iparművészet* 1928, 31. évfolyam, 1-2. szám, 40-41.
[1688] BFL XV.17.d.329. 13316 hrsz.
[1689] KISS Tibor, dr.: Hotel Ifjúság, Budapest. *Magyar Építőművészet* 1964, 13. évfolyam, 6. szám, 443-449.
[1690] BFL XV.17.d.329. 13316 hrsz.
[1691] FERKAI 2001, 472.
[1692] Vállalkozók Lapja 1924. április 2., 7.
[1693] A család, a címjegyzékek és a ház kerítésének információs táblája alapján.
[1694] Fővárosi Közlöny, 1922. július 21, 33. évfolyam, 37. szám, 2069
[1695] Kényszeregyezségek. *Magyarság*, 1928. augusztus 7., 9. évfolyam, 178. szám, 14.
[1696] *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője*, 1929. május 14., 63. évfolyam, 108. szám, 1.
[1697] BFL XV. 17. d. 329. 32585/2 hrsz.

fogazott párkány fut körbe. Az Ilka utcai homlokzatot hármas lépcsőzetes kialakítás jellemzi. Az első egy ablaktalan falsík, a második egy háromtengelyes kis kiülésű rizalit, összekötött díszű ablakokkal, közöttük ovális indadísszel, a harmadik pedig egy egytengelyes trapéz kiülésű zárterkéllyel ellátott tagozat. A déli oldalon az emeleten nagyméretű bábos korláttal ellátott erkély található, a hátsó- és oldalhomlokzatokon átépítés nyomai fedezhetőek fel. A kerítés vonalvezetése tulipánra emlékeztet. Az épület stílusa Ferkai András nevezéktana alapján az art déco három ága közül a késő szecessziósnak felel meg.[1698]

Németvölgyi út bérház-tervpályázat (Bp. XII., Kiss János altábornagy u. 55-59.), 1927

1927-re datálható az a bérház-tervpályázat, melyet a főváros írt ki három, a kezelésükben álló háztömb beépítésének megtervezésére. Hegedűs és Bőhm a Németvölgyi út és az egykori Fery Oszkár (korábban Mozdony, ma Kiss János altábornagy) utca sarkán álló kislakásos bérház tervére pályázott. A bírálatban alaprajzukat „nyugtalan vonalvezetésűnek", udvaraikat „elszabdaltnak" nevezték, ugyanakkor homlokzataikat ízléses, festői jelzőkkel illették. A harmadik díjas Jakabffy Zoltán tervéhez hasonlóan zárt bérházcsoportot terveztek (szemben az első díjas Medgyaszay Istvánnal és a második díjas Rainer Károllyal).[1699] Bőhm és Hegedűs tervét megvásárlásban részesítették.[1700] A bérházak végül az első díjas Medgyaszay tervei szerint valósultak meg, a három szabadon álló épület jellegzetes sgraffitós homlokzati rajzai Nagy Sándor és a Székely Bertalan tanítvány Márton Ferenc művészetéből származnak.[1701] Hegedűs és Bőhm terveiről nincsen további ismeretünk a bírálati jegyzőkönyvön kívül.[1702]

Zappner Mór villájának bővítése (Bp. II., Zuhatag út 7.), 1926-1927

Ráépítés és toldalék építése néven kapott engedélyt Hegedűs és Bőhm 1926 novemberében Zappner Mór Zuhatag úti villájára.[1703] Az építtető 1874-ben született, gépészmérnöki végzettségű volt,[1704] műszaki főtanácsosként említették 1929-1939-ig a

[1698] FERKAI 2001, 62.
[1699] MAGYAR Vilmos: Miért? *Építő Ipar – Építő Művészet* 1927. szeptember 15., 139.
[1700] Kiosztották az új fővárosi bérházak pályadíjait. *Építő Ipar – Építő Művészet* 1927. szeptember 1., 132.
[1701] MÉSZÁROS Dávid: *A történelmi emlékektől a népi motívumos házakig – Emlékséta egy budai utcában*. 2013. március 24., lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20230324_a_tortenelmi_emlekektol_a_nepi_motivumos_hazakig_emlekseta_egy_budai_utcaban Letöltve: 2025. október 19. 22:25
[1702] BFL XV. 17. d. 329. – 8258/1
[1703] A Dappner név valószínűleg elírás, helyesen Zappner. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1926. december 1., 184. vesd össze: *Fővárosi Közlöny* 1926. október 29., 37. évfolyam, 45. szám, 2152.
[1704] SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* 14. kötet, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1914, 1739.

címtárak,[1705] (Hegedűs kollégája lehetett ebbéli minőségében), a BSZKRT (a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság) alkalmazottjaként dolgozott. Az épület földszintes tömbjét Andrik Andor építész és építőmester nevéhez köthetjük, erre első emeletet (két új lakószobával, konyhával és cselédszobával), a pinceszintre új garázst és új tetőzetet emeltek Hegedűs és Bőhm tervei alapján 1926-ban, Hörcher Elemér építőmester kivitelezésében. Az épület terveihez kötődő statikai számítást itt Hegedűs Ármin végezte minden bizonnyal, az ő szignója szerepel azokon. 1927. augusztus 3-án kapott a tulajdonos használatbavételi engedélyt.[1706]

Szántó Andor és Kéri Szántó Imre bérház emeletráépítés (Bp. V., Akadémia u. 14.), 1927

1927. június 27 és július 4-i ülésen engedélyt kapott Kéri Szántó Andor és Imre Akadémia u. 14. számú zártsoros beépítésű, sarkonálló házára, emeletráépítésre.[1707] A fennmaradt tervek alapján tudjuk, hogy Szántó Mihály már 1903-ban, majd 1914-ben és 1915-ben is átalakítást végzett az épületen. 1927-re datáltak a számunkra érdekes tervek, melyekben a negyedik emelet felhúzását tervezte meg Hegedűs és Bőhm irodája. A június 20-ai rajzokon Kohlbach Emil építőmester (Hegedűs Ármin Klára nevű lányának férje)[1708] szignója is szerepel. A rajzokból kiderül, hogy a harmadik emeleten közös fürdőszoba és mellékhelyiségek álltak rendelkezésre, ezzel szemben az új szinten Hegedűs és Bőhm két-két három és négyszobás, cselédlakásos, saját fürdőszoba-mosdós lakást tervezett. A manzárd szinten ekkor alakították ki az északnyugati oldalon a porolót, a mángorlót és a mosókonyhát is. Az Akadémia utcai homlokzaton látható negyedik szint a földszint-magasföldszint után számít negyedik szintnek, ezek a ráépítések ritmusukban követik a korábbi nyílászárókat, de a nyílások alakjaival, párkányokkal egyértelműen elkülönítik azt.

1928-ban szintén Hegedűs és Bőhm munkájában, módosított terv készült, ezt követően 1931-ben négy szoba felett kicserélték a födémet, szintén Hegedűsék tervei szerint. Az épület negyedik és ötödik szintje 1951-ben a Fővárosi Épülettervező Iroda által átépítésre került, ekkor

[1705] *Budapest és környékének távbeszélő betürendes- és szaknévsora* 1929. május, 436. illetve *A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betürendes távbeszélő névsora* 1939. május, 484.
[1706] BFL XV. 17.d. 329. 11495/1 hrsz.
[1707] *Fővárosi Közlöny* 1927. július 1., 38. évfolyam, 31. szám, 1899. Ezt erősíti meg *A Munkaadó* 1927. június 29., 14. évfolyam, 26. szám, 3. Ugyanakkor az Építő Ipar Akadémia u. 4-et említ, nyilvánvalóan hibásan, hiszen az az MTA épületének száma. Lásd: *Építő Ipar* – Építő Művészet 1927. július 15., 110. ezt erősíti meg *Vállalkozók Lapja* 1927. június 29., 48. évfolyam, 26. szám, 11.
[1708] 1920. december 19-én házasodtak össze Hegedűsék Jávor utcai villájában. Lásd: Házasság. *Az Est* 1920. december 19., 6.

a nyugati, rosszul megvilágított szárnyat teljesen elbontották, 1992-ben felújították az épületet.[1709]

Az építtető Kéri-Szántó Andor[1710] Lantos Rt. néven vezetett könyvkereskedést,[1711] de ő volt a Magyar Könyvkiadók Egyesületének elnöke is,[1712] ennek alapításában és vezetésében tíz éven át részt vett. Jogi tanulmányokat végzett Budapesten és Münchenben, 1913-tól a Révai Kiadó vezetője volt. Több lap kiadásában közreműködött és publicista is volt.[1713] Andor szintén építtetőként szereplő testvére Keéri-Szántó Imre volt, akit jeles Chopin szakértőként és a zeneművészeti főiskola tanáraként tartottak számon.[1714]

Pannónia utcai bérház (Bp. XIII., Pannónia u. 36.), 1927-1928

A húszas évek végén külön e beruházásra létrejött részvénytársaság (Korall- és Pannonia utcai Ingatlan Rt.) részére tervezett igényes bérházat a Hegedűs-Bőhm iroda. Az építtető kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy nem egyedülálló eset, hogy kifejezetten egy beruházásra jött létre egy-egy részvénytársaság,[1715] az építészpáros már a tízes években is tervezett ilyen társulásoknak házat. Az első tervek 1927. júniusára datáltak, de augusztusban és novemberben is készültek rajzok.[1716] Építési engedélyre az 1927. július 4-i ülésen terjesztették fel,[1717] ugyanakkor a július 30-i ülésen is nyújtottak be módosított terveket.[1718] Az épület végül 9 hónap alatt épült fel 40 pengő m^3-es egységáron.[1719] 1928. április 20-ai keltezéssel a Budapest székesfővárosi elöljáróság engedélyezte az épület használatba vételét. A kivitelezést a terveken szereplő szignó alapján Vogel és Weidlinger építőmesterek nevéhez kötjük.[1720] **189. kép**

A négyemeletes saroképület a Pannónia utca, a Gergely Győző (egykor magán utca) és a Balzac (egykor Korall) utcák között helyezkedik el. A Pannónia utcai főhomlokzat 3+3+3 tengelyes, a bejárat egy – a két rizalit között elhelyezkedő – kisméretű előkerttel válik hangsúlyossá, a kapu szemöldökén egykor szoborcsoport kapott helyet, melyet már csak a

[1709] BFL XV. 17. d. 329. 24681 hrsz.
[1710] Keéri más névváltozatban.
[1711] *Nagy Magyar Compass* 48/2., 1920, Iparos-részvénytársulatok, 843.
[1712] Irodalmi rákfene: sátoros ünnep a körúton és miegymás… *Új Magazin* 1934. augusztus 1., 34. évfolyam, 8. szám, 26.
[1713] KENYERES 1967, 885.
[1714] *Nemzeti Ujság* 1940. február 24., 22. évfolyam, 44. szám, 4.
[1715] KÖRNER 2010, 71.
[1716] BFL XV. 17. d. 329. 25272/10 hrsz.
[1717] *Vállalkozók Lapja* 1927. július 6., 48. évfolyam, 27. szám, 12.
[1718] *Vállalkozók Lapja* 1927. augusztus 3., 48. évfolyam, 31. szám, 7.
[1719] *Tér és forma* 1928, 1. évfolyam, 7. szám, 20.
[1720] BFL XV. 17. d. 329. 25272/10 hrsz.

kevésszámú archív képen vehetünk ki, homályosan.[1721] A kerítést is az építészpáros tervezte. A külső homlokzatok barokk jegyeket hordoznak, míg a belső homlokzaton csak jelzésértékűen fordulnak elő ilyen díszítőelemek. A homlokzatokon ilyen barokk-kastélyhangulatot keltő elemek a kovácsoltvas erkélyek, a vakolatarchitektúrák, a manzárdtető és a volutás oculusok.[1722] A tervváltozatokról összességében elmondható, hogy a korábbi díszes tervhez jobban hasonlít a megvalósult épület, ahol inkább szimbólum jelleggel, rátétminta-szerűen maradtak meg a dekorációk. A megvalósult épület főhomlokzatát a magasföldszint és a harmadik emelet felett övpárkány tagolja, ezen kívül az első és harmadik szint között vakolatból kiképzett vonalas kváderezés figyelhető meg, a szuterén és magasföldszint pedig hasonló, de kőutánzatú vakolatmintájú. Az erkélyek játéka jellemzi az épületet: a főhomlokzaton párban lesarkított téglány alakú, a negyedik emeleten nyitott teraszokban végződő zárterkélyek emelkednek ki az első és a harmadik emeletek szintjein, közöttük is erkélyeket figyelhetünk meg, amelyek így mintegy loggiákká válnak. Az oldalhomlokzat zárterkélyei ezzel szemben az elsőtől a negyedik szintig tartanak, trapéz alaprajzúak, a közöttük lévő erkélyek ugyanezt az alaprajzot követik, de szemben főhomlokzati társaikkal szabadon állnak.[1723] **190. kép**

Az épület nagyjából H alaprajzot mutat. A H betű középső száránál helyezkedik el a lift, melyhez a bérház méreteihez képest impozáns lépcső vezet fel. A vesztibül maga is méltóságteljes megjelenésű, elsősorban anyaghasználatában: a lépcsőház és az előtér lábazata viszonylag alacsony, fehéresszürkés márványból készült. A lépcsőház grandiózusságát növelő elemek még a ma üresen álló szoborfülkék, valamint a lépcsőházat tartó volutás-palmettás fejezetű kőoszlopok.

Az északi és keleti oldal utcafrontjain műhelyek, udvari részein a lakók pincéi és a fűtés gazdasági helyiségei kaptak helyet. Ezen a szinten nyílt további négy darab, fürdővel, kamrával, konyhával és cselédszobával ellátott háromszobás lakás a lépcsőházból. (A többi szinten is szinte a lépcsőházból elérhetőek a lakások rövid „belépő” gangokkal kialakítva a bejáratot – korszerű módon.) Az első emeleten találjuk a legnagyobb (ötszobás) lakásokat és irodákat, ez az épület bérpalota jellegét erősíti. A második, harmadik és negyedik emeleten négy azonos elosztású háromszobás, nagy hallos lakást terveztek az építészek. (Két lakásnak a függőfolyosóról is nyíló gazdasági bejárata is van.)[1724] Az ötödik, manzárdszint két – meglepő

[1721] *Tér és forma* 1928, 1. évfolyam, 7. szám, 20., a szoborcsoport kevésbé kivehető ezeken: Modern fürdőket épít a vidék. *Színházi Élet* 1929. február 10., 19. évfolyam, 7. szám, 102. illetve BTM Kiscelli Múzeum, Hegedűs Hagyaték, ltsz. n.
[1722] BFL XV. 17. d. 329. 25272/10 hrsz.
[1723] Ferkai András megjegyzése. Lásd: FERKAI 2001, 367-368.
[1724] Ferkai András megjegyzése. Lásd: FERKAI 2001, 367-368.

módon kis belmagasságú (2,6 méteres) – műteremnek adott helyet, a segédházfelügyelő és a mosó-mángorlószobák mellett. **191. kép**

Az épületen elhelyezett emléktábla tanúsága szerint itt élt és alkotott Mácsai István festőművész, Mácsai Pál színművész édesapja.

Havas Berthold szolnoki villája (Szolnok, Szigligeti u. 1.), 1928-1929

Alighanem a szolnoki Havas Berthold-villa is a vidéki fürdőberuházás egyik nagyszerű „hozománya", ahogy azt a sajtóban is megjegyezték: „*A szálló és fürdő egyebekben is jó hatást mutat. A közelében négy villa, a hozzávezető Apponyi utcában pedig három emeletes ház épül új díszéül Szolnoknak…*"[1725] Az utcát és a környéket a Hegedűs és Bőhm által tervezett fürdő építésével egyidőben rendezték, a város vagyonos polgárai rendeltek ide reprezentatív lakóházakat. Ezek közül az egykor Fürdő (ma Szigligeti) utca 1. szám alá tervezett ház Bőhm-Hegedűs munka. A tulajdonos dr. Havas Berthold volt, aki a Külső Szolnokmegyei Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója volt, 1916-tól.[1726] 1871-ben született izraelita családba, majd Kolozsváron tanult, utána pedig Sátoraljaújhelyen, Déván, majd Szolnokon kezdett a bankszektorban dolgozni.[1727] A megrendelő nem sokáig élvezhette vidéki villáját: felesége, született Haár Franciska 1934-ben,[1728] Havas Berthold 1936-ban halt meg.[1729]

A villa tervei 1928. augusztusra és szeptember 5-re datáltak, és Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin pecsétjével ellátottak. Az építési engedély kérelmet 1928. augusztus 31-én adták be, és szeptember 7-én hagyták jóvá. Altmann és Halász építési vállalkozók kivitelezték az épületet.[1730] 1929. július 2-án kértek engedélyt a beköltözésre, azt egy nappal később már meg is kapta a tulajdonos. **192. kép, 193. kép**

Az első terveken a földszinten egy előszobából nyíltak a lakószobák, a hall, illetve a kiszolgáló helyiségek (pl. konyha, mellékhelyiségek, lépcsőház). A főhomlokzati – így az intimebb udvari – oldalon kapott helyet az úriszoba és a terasszal ellátott ebédlő. Az emeleten tetőtér illetve egy lakószoba, a pincében gazdasági helyiségek nyertek elhelyezést. A szeptemberi tervek a szobák elrendezésében minimális változást hoztak, a padláson viszont

[1725] LOSONCZY Zoltán: Szolnok nyaraló-város lesz. És nagy kiállításra készült. BUDAPESTI HÍRLAP 1928. június 3., 48. évfolyam, 125. szám, 25. a továbbiakban LOSONCZY 1928

[1726] *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 1927-1928, 1. kötet, 3. évfolyam, Bankok és Takarékpénztárak, 184., illetve *Központi Értesítő* 1916. július 23., 41. évfolyam, 59. szám, 956.

[1727] SZATHMÁRY István: A bankigazgató, dr. Havas Berthold háza a villasoron. *Szolnoki Grátisz* 2015. november 20., 19. évfolyam, 37. szám, 2. a továbbiakban SZATHMÁRY 2015

[1728] *Pesti Napló* 1934. március 11., 85. évfolyam, 57. szám, 5.

[1729] *Pesti Napló* 1936. szeptember 10., 87. évfolyam, 206. szám, 6.

[1730] Tóth György: https://www.kozterkep.hu/41541/puttok-palastban-falovon#vetito=418172, 2020. szeptember 30., Letöltve: 2026. január 3. 13:54

szoba helyett egy nagyméretű tetőteraszt alakítottak ki. A homlokzati terv augusztus 29-re datált, és ezen a földszinti terasz, felette az emeleti körerkély, valamint a háromszögű oromzat ragadhatja meg elsőre a szemlélőt. Az oromzat dús ornamentális kiképzésében szinte elveszik a padlástéri ablak köríves lezárása és az ablak kétoldalán álló féloszlopok. A földszint négy egyenes szemöldökű kazettás ablaka között vakolatdíszek figyelhetők meg.[1731] Az épület mai állapota egészen hasonlít az építés korához, ám némileg lecsupaszítottabb annál, ez különösen az oromzat burjánzó ornamentikájáról mondható el. Az egykorinak hírvivője csak az emeleti íves ablak alatt felfedezhető art décos-barokkos cikkcakkos díszítés, mely kiegészül az oromzat két oldalán egy-egy nagyméretű palmettás volutával, valamint konzolon ülő, csikóhallal játszó gyermekek szobraival. **194. kép**

Az épület későbbi történetéről nem sokat tudunk, a második világháború után államosították és bölcsőde lett, később a Szolnoki Televízió stúdiójaként működött.[1732]

Fürdők és uszodák

A Hegedűs-Bőhm iroda második fürdőtervezési időszakában négy vidéki fürdő (Kiskunfélegyházán, Békéscsabán, Szolnokon és Egerben) épült szinte egyszerre. Mindegyik modern anyagokból készült épület, de jellemző rájuk a historizáló szemlélet és az art déco korszakra jellemző „törött vonalak” és cikkcakk motívumok is. Míg első fürdőik a kísérletezés terepei voltak, szállóval egybeépített épületeik sokszor az adott település nevezetességeivé váltak, a fürdőépítészet második korszaka monotonabb, ugyanakkor a városképi jelentőségük általában hasonló volt. Monotonabb, barokkosabb megjelenésük természetesen a gazdasági helyzetnek és a kor divatjának is köszönhető volt.

Az imént említett fürdők közül háromhoz szállodát is terveztek, melyből kettő meg is épült. Az egri fürdő mára lebontott épülete nem állta ki az idő próbáját, de a többi – még ha a kiskunfélegyházi napjainkban lakatlan is – működik. A legsikerültebbnek talán a ma is virágzó békéscsabai fürdő mondható – melyet már a kortárs kritika is nagyra értékelt. Csakúgy, mint az ezekben az években épült budapesti, Kazinczy utcai rituális fürdőépület.

A négy vidéki fürdő mellett ebben az évtizedben jegyezte az építészpáros több uszoda tervét is, így a Széchenyi-, a Lukács-, valamint a szolnoki fürdő szomszédságába kívántak fürdőlétesítményt elhelyezni. Hegedűs Ármin nem egyszer hathatós lobbitevékenységet is

[1731] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 14938/1929 sz. ügyirat Dr. Havas Berthold Szolnok Fürdő u 1. alatti épület tervei (tervezők: Hegedüs Ármin és Böhm Henrik).
[1732] SZATHMÁRY 2015, 2.

folytatott ezek kapcsán, sőt, ha kellett az újságok hasábjain szakmai vitába is bonyolódott a témában olyan szaktekintélyekkel, mint az olimpiai bajnok építész Hajós Alfréd.

Kevéssé ismert, megvalósulatlan tervük maradt a margitszigeti szálló kibővítésének ötlete, ugyanakkor a Budapest fürdővároshoz készített rajzok kis füzetke formájában meg is jelentek, így a szélesebb közönség számára is elérhetőek lettek. A már-már utópisztikus, régóta dédelgetett alagutak-sétányok rendszere az építészpáros nagyvonalú gondolkodásáról tesz tanúbizonyságot.

Széchenyi fürdő uszoda terve és részvétel fövenyfürdő tervpályázaton (Bp. XIV., Állatkerti krt. 9-11.), 1925-1926

A Széchenyi fürdő kapcsán két ízben is említést tett Hegedűs Ármin a saját munkásságáról. Az egyik a fürdővel kapcsolatos nyílt versenyuszoda terve és javaslata, a másik pedig a tervpályázat a Széchenyi fövenyfürdőre (értsd homokos strandfürdőre).[1733] A Széchenyi fürdő a pesti oldal első gyógyfürdője volt, Artézi-fürdő néven 1881-tól az ún. Nádor-szigeten a ligetben egy egyemeletes épület hat szállodai szobával, társalkodóteremmel, 20 kádfürdővel és egy közös társasfürdővel rendelkezett. Délelőtt a férfiak, délután a nők használhatták, és kezdettől igen nagy volt a forgalma. Ezért folyamatosan napirenden volt az új épület kialakítása. 1884 óta dolgozott rajta Czigler Győző, akinek még halála előtt elfogadták a terveit, helyettese Dvorzsák Ede lett az épület művezetője, Gerstel Kálmán társult hozzá. Az építkezés végül 1909-1913-ig tartott. A főépületet és a két oldalszárnyat is kupola díszítette, a „modern reneszánsz" palotában magánfürdők, férfi- és női gőz- és népfürdő kapott helyet.

A két világháború között – a Gellérthez hasonlóan – a strandolás elterjedésével indokolttá vált a városligeti fürdő bővítésének a kérdése is. Az 1926-ban tervezett fejlesztés középpontjában a férfi-és női fürdőosztályok számának megnövelése, és az Állatkerti út túloldalán strandfürdő létesítése állt. A bővítés kérdése némileg összefonódott a főváros uszodaépítési lázával. 1925-ben Hegedűs Ármin mint fővárosi mérnök is részt vett a budapesti úszóstadionról való tanácskozáson, melyet ekkor a Széchenyi fürdő mellé terveztek felhúzni. A 30 méteres medence a Magyar Úszó Szövetség egyesületei számára, edzés céljaira állt volna rendelkezésre, és a szabad időkben a lakosság szolgálatában működött volna. A műugrók számára is terveztek a medencében egy mélyebb szakaszt, de egyfajta kettő az egyben ötlettel egy strand kiképzését is elhatározták büfékkel, napfürdőre alkalmas helyekkel és hullámfürdőkkel. A költségeket 7-8 millióra becsülték, melyhez az Országos Testnevelési Tanács 1 millióval hozzájárult elvben. Hegedűs Ármin érvelt amellett, hogy a városnak a tisztán

[1733] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.

versenycélokra alkalmazott uszoda nem célja, sőt a megbeszélést határozottan a vegyes funkciójú létesítmény felé terelte. A bővítési helyszín ekkor még nem volt tökéletesen meghatározva: a földalatti végállomás és a közúti villamos hurokvágányának elhanyagolt területére tervezték. A tanács Hegedűs terve alapján hozzájárult a részletes tervek és költségek kidolgozásához,[1734] ám ennél tovább nem jutott az ügy. Az 1926-ban Budapestre tervezett Európa bajnokság miatt újra előtérbe került a téma, és sürgőssé vált az építkezés. Hegedűs Ármin a MÚSZ-nak készített is egy tervezetet a Széchenyi-fürdő mellé tervezett sportuszodáról, 50 x 18 vagy 20 méter széles versenyuszoda, műugrópálya és egy népfürdő elhelyezéséről. Ez lényegileg megegyezik a későbbi kibővített tervvel, mely végül nem valósult meg.[1735] Többen támadták a fővárost, hogy az Hegedűs Ármint akarja megbízni közvetlenül, és követelték egy tervpályázat kiírását.[1736] Sőt, egyéb vádak is megfogalmazásra kerültek.[1737] Ezek után nem csoda, hogy meghiúsultak Hegedűs tervei. Ugyanez év novemberében egy terepszemle alkalmával mindhárom tervezett Városligeti helyszínt[1738] elvetették a főpolgármester vezetésével körbejáró szakemberek. Problémát jelentett, hogy állandóan összemosták a fedett stadion és a medence kérdését is, így kezdett úgy tűnni, hogy meghiúsul az Európa-bajnokság rendezése is.[1739] Később 1929-ben még egy tervet készített Hegedűs Ármin a Lukács fürdő mellé készítendő uszodáról, ezzel egyidőben mások a Gellért fürdő-szálló mellé terveztek ugyanilyet építeni, végül Budán, a Margitszigeten épült fel egy új versenyuszoda. Erről egy későbbi fejezetben még szót ejtünk a fedett uszoda terve kapcsán.

Végül a Széchenyi-fürdő uszodával és népfürdővel való bővítésére nyílt tervpályázatot írtak ki, a megmérettetés határideje 1926. március 1-je volt.[1740] A 60 tervből[1741] a 17 tagú zsűri Francsek Imréét díjazta első, Hajós Alfrédot második, Kracsun Virgilt pedig harmadik hellyel. Megvásárlásra javasolták a Jónás testvérek (Zsigmond és Dávid) rajzait és további 9 tervet

[1734] Háromezer négyszögöl területen, ötvenméteres medencével, a Városligetben épül fel az úszóstadion. *Az Ujság* 1925. január 23., 10.
[1735] 1926. május 1-re meglesz a magyar uszóstadion. *Sporthírlap* 1925. szeptember 19., 13.
[1736] A főváros tanácsa csütörtökön dönt a magyar úszóstadion ügyében. *Szózat* 1925. február 26., 4.
[1737] Leírták, hogy egy „névtelen" adakozó kölcsönpénzt adna a fővárosnak, hogy felépítse a stadiont, ugyanakkor meglengették, hogy ez nem volt más mint Hegedűs Ármin. Lásd: Egy szerény ajánlat az uszó-stadion megépítésére. *Magyarság* 1925. szeptember 25., 12.
[1738] Ezek a Hermina út és a Széchenyi fürdő közötti, a Széchenyi-fürdő és a földalatti közötti terület, és a földalatti és a tó közötti területek voltak.
[1739] Holtponton az uszóstadion ügye. *Sporthírlap* 1925. november 14., 10.
[1740] A városligeti strandfürdő tervpályázata. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1926. március 15., 52.
[1741] Másik forrásunk 34 pályázatot említ. Lásd: A városligeti strandfürdő tervpályázata. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1926. március 15., 52. Az igazság az lehet, amit a Budapesti Hírlap cikkében olvashatunk: 41 építész 34 tervvel jelentkezett. Lásd: A Széchenyi-fürdő uszodája. *Budapesti Hírlap* 1926. március 2., 12. Az Építő Ipar szerint a pályázat nyíltsága miatt volt, hogy a 65 eredeti pályázóból végül csak 35 maradt. Lásd: MAGYAR Vilmos: Pályázatokról, kapcsolatban a Széchenyi-fürdő uszodájával. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1926. május 15., 50. évfolyam, 19-20. szám, 1-2. a továbbiakban MAGYAR 1926

dicsérettel ellátva, köztük Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik munkáját is.[1742] A bírálatról egyetlen újságcikk emlékezik meg, Francsek Imre tervét az alaptól a művészi kivitelig gyönyörűnek találták, jó térkihasználás, pazar méretek jellemezték, hibájának a barokk, kastélyokra emlékeztető kiképzést hozták fel. A többi terv méltatása mellett Hegedűs és Bőhm tervéről csak igen szűkszavúan emlékeztek meg, kiemelték az egységes udvart, a szépen formált medencék és kabinok elhelyezését, kritizálták azonban az udvart határoló épületcsoportot annak szaggatott vonalai miatt.[1743] A nyertes pályázó tervét kis átalakítások után 1926. júliusában a főváros elé terjesztették elfogadásra.[1744] Az épület 1927. augusztus 19-én nyílt meg, egy 50 méteres és két kisebb medence létesült, és 3400 főt tudott befogadni. Ehhez új kutat is kellett fúrni, amiért rengeteg kritika érte a fővárost (legalább annyit, mint a Gellért-fürdő építésekor), mert 1256 méter mélyről hozták fel a 77 fokos vizet.[1745]

Kazinczy utcai mikve (Bp. VII., Kazinczy u 16.), 1925-1930

A Kazinczy utcai Hegedűs-Bőhm[1746] mikve (azaz rituális fürdő) építtetője a budapesti „authonóm izraelita orthodox hitközség", a helyi zsidóság „szigorúbb", a vallási előírásokat szigorúan betartó közössége volt. Az ortodox zsidók[1747] tisztasági szabályok betartására, a vallási előírások megfelelő megélésének biztosítása miatt építtettek ilyen fürdőket, például a női ciklushoz vagy a főzőedényekhez kapcsolódóan. De a neológok is használták e fürdőt a felnőtt „betérők" beavatására.[1748]

A korábbi rituális fürdő az Erzsébet körúton állt, melyet az új mikve megépülésével beszüntettek. Az ingatlant 1923. június 25-én vette meg a hitközség.[1749] Az alapkövet 1925. szeptember 13-án tették le,[1750] de néhány évre rá pénzügyi okokból szünetelt az építkezés,[1751] 1928-ban kezdték csak újra a munkákat.[1752] A kivitelezési pályázatot 1929. április 8-i

[1742] *Magyar Építőművészet* 1926. 26. évfolyam, 3-4. szám, 31.
[1743] MAGYAR 1926, 1-2.
[1744] *Fővárosi Közlöny* 1926. július 9., 37. évfolyam, 31. szám, 1-9.
[1745] CSAPÓ–RITTER–STAUB, 60-63.
[1746] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.
[1747] Az 1868-1869-es egyetemes gyűlésen döntöttek arról, hogy a magyar zsidók közül ők a hagyományokhoz ragaszkodó (ortodox) vagy az újítóbb, a nem zsidó társadalommal könnyebben kiegyező (neológ) irányzathoz tartozzanak. Létezett még egy status quo ante, az eredeti állapotokat meghagyó csoportosulás is. Salgótarján az ortodoxiát választotta. Lásd: PÁSZTOR Cecília: *Salgótarjáni zsidótörténet*. Nógrád Megye Levéltár, Salgótarján, 2003, 16. a továbbiakban PÁSZTOR 2003
[1748] Bíró Ákos a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Levéltára vezetője közlése nyomán.
[1749] BFL XV. 37. c - 5161 – 34487
[1750] MAOIH Orthodox Levéltár - X. Tervek, építkezéssel kapcsolatos iratok, X.1. Mikve
[1751] SZIJJÁRTÓ Gabriella: A mikve. *Új Élet* 2016. április 1., 4. a továbbiakban SZIJJÁRTÓ 2016
[1752] OBERLANDER Báruch: A hitközségi tulajdonú pesti mikvék kora. *Egység* 2019. január 1., 29. évfolyam, 114. szám, 14-17.

határidővel írták ki.[1753] A munkálatokat végül Fejér és Dános építési vállalkozók végezték. (Róluk bővebben a szintén hozzájuk kötődő Napraforgó utcai telep kapcsán szólunk még.) Az új létesítményt 1930. szeptember 9-én nyitották meg.[1754] A fürdőt felügyelő rabbi a megnyitón így nyilatkozott az épületről: „*Olyan gyönyörű is, hogy vannak olyan szakemberek, akik azt mondják, ilyen mikve egész Európában nincs még egy*.” [1755] **195. kép**

Az épület Kazinczy utcai homlokzata egyemeletes, külön férfi és női bejáratán keresztül egy-egy folyosón érhetőek el a különböző osztályokba sorolt fürdők (összesen három osztályt különítettek el). Az épületet a funkcióhoz képest gazdag anyaghasználat jellemezte: vörösmárvánnyal burkolták a földszint teljes felületét, az emeleti ablakok szemöldöke felett népies tondók és fríz volt látható. A fürdőt magában foglaló udvari belső homlokzat egyszerű kiképzésű. Az udvar rejtette magában az alagsor és a pince lejáratát, ahol még ma is fellelhetőek az egykori fűtőrendszer nyomai: a szuterénszint ablakain bejuttatott szén szállítására alkalmas csigákkal mozgatható csillék és a fűtéstartályok is. Az egyházi előírás szerint a fürdőben használt víznek „élőnek” (tehát forrásból vagy esőből származónak) kell lennie, itt mindkettőt alkalmazták: gyűjtötték az épület tetején,[1756] ugyanakkor egy kutat is használtak.[1757] A női mikvék az előírások miatt kisebbek, egyszemélyesek voltak, itt törekedtek arra, hogy ne is találkozzanak a tisztulni vágyó nők.[1758] Az épületről fennmaradt szignózatlan alaprajzokon felismerhetőek az egykori elrendezések és funkciók nyomai. A szemlélő az utcáról látható egyemeletes épületről nem is gondolná, hogy egy többszintes komplexumot rejt: a földszint alatt szuterén, alagsor és pince, felette magasföldszint, első és második emelet is fellelhető.[1759] **196. kép, 197. kép**

Napjainkban az északi bejáratról elérhető női fürdőrészleg felújításra került, a férfi használatú részek folyamatos karbantartás mellett is renoválásra szorulnak.[1760] Habár látogatóinak száma nem olyan magas, vallási fontossága és helytörténeti érdekessége miatt

[1753] *Asztalosmesterek Lapja* 1929. március 23., 7. illetve *Magyarság* 1929. március 15., 20.
[1754] RITUÁLIS FÜRDŐ. *Mult és Jövő* 1930. október 1., 20. évfolyam, 10. szám, 378.
[1755] OBERLANDER Báruch: *„Ilyen mikve nincs még egy” – A Kazinczy utcai mikve szerkezeti felépítése*. 2019. május 17., Lásd: https://zsido.com/ilyen-mikve-nincs-meg-egy-a-kazinczy-utcai-mikve-szerkezeti-felepitese/, Letöltve: 2025. november 15. 8:11
[1756] OBERLANDER Báruch: A hitközségi tulajdonú pesti mikvék kora. *Egység* 2019. január 1., 29. évfolyam, 114. szám, 14-17.
[1757] SZIJJÁRTÓ 2016, 4.
[1758] OBERLANDER Báruch: *„Ilyen mikve nincs még egy” – A Kazinczy utcai mikve szerkezeti felépítése*. 2019. május 17., Lásd: https://zsido.com/ilyen-mikve-nincs-meg-egy-a-kazinczy-utcai-mikve-szerkezeti-felepitese/, Letöltve: 2025. november 15. 8:11
[1759] MAOIH Orthodox Levéltár - X. Tervek, építkezéssel kapcsolatos iratok, X.1. Mikve
[1760] 2004-ben. Lásd: RÁCZ Johanna: *Nászéjszaka minden hónapban*. 2004. június 11. Lásd: https://index.hu/belfold/budapest/mikve0611/, Letöltve: 2025. július 16. 17:56

gyakran idegenvezetések is meg-megállnak a VII. kerület egyik leghangosabb, szórakozónegyeddé vált utcájában. Ennek megfelelően az épület déli szomszédja a kultikus Szimpla Kert, északi részén egy „street food utca” kapott helyet.

Egri József fürdő (Eger, Frank Tivadar utca), 1924-1926

A Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik irodájában megtervezett egri József-fürdő külső megjelenésében egyértelműen igyekszik alkalmazkodni a város barokkos architektúrájához,[1761] mely az 1920-as évek végén Wälder Gyula alkotásaival egészült ki.

Egernek a régmúlt időkre visszatekintve is igen jelentős fürdőkultúrája volt. Hévize már az Árpád-korban ismert és használt volt, 1495-ben már fürdőépület is létezett, mely az egri püspök fennhatósága alatt működött. Az Egri Városfejlesztő Rt. 1925-ben döntött egy 45 szobás fürdőszálló és egy modern termálfürdő létesítéséről a város idegenforgalma fellendítése céljából.[1762] A nagyszabású gyógyfürdő és szálló építésének az ötlete már 1914-ben felmerült. Az indítógondolatot az adta, hogy az érsek eladta a városnak a korábbi érseki fürdőt,[1763] és ekkor kérték fel a munkára Hegedűs Ármint és Bőhm Henriket (a cikk Károlyt említ, de nyilvánvaló tévedésről van szó). Ők már ekkor felvázolták nagyszabású terveiket, de a 800.000 korona költséget is, amelyet egy részvénytársaság alapításával kívántak beszerezni.[1764] A városhoz 1914. júliusában érkeztek be a rajzok,[1765] és július 20-án be is mutatták azokat a polgármesternek. Az addigi gyógyfürdőépület középső bejáratának áthelyezésével két új ajtót létesítettek volna, a baloldali a kádfürdőkhöz, a jobboldali pedig a medencefürdőkhöz vezetett. Az irodák helyett új kádfürdőkkel, váró-, munka-, orvosi szobákkal, pénztárral, valamint borbéllyal és gazdasági funkciókkal is bővült volna az együttes. A korábbi konyha és padlásfeljáró helyén újabb medencék és öltözők létesültek volna, továbbá gőz-és forrólégkamrák, masszázs, dörzsölőfülke és zuhanyok is elhelyezésre kerültek volna a tervek szerint. Az udvari rész hasznosítását üvegtetős fedéssel képzelték el, a korábbi nyitott uszodát pedig közfürdőként szerették volna üzemeltetni. Az uszoda terve a szomszédos Tímár utca telkét is felhasználta, a medence kb. 24 x 43 méteres, színházszerű módon 800 ülőhellyel és 3800 állóhellyel kiképzett, versenyek lebonyolítására alkalmas helyként szerepelt a rajzokon. Két-két oldalon helyezték el hosszú csarnokban a büféket, pénztárakat és öltözőket.[1766] E tervek

[1761] MÉ 1928
[1762] *Egri Népújság* 1925. október 3., 3.
[1763] A cikk adományozást említ, de erről 1914. január 5-én kelt adásvételi szerződés van. Ld. MNL HML V. 72./b 60
[1764] By.: A városi fürdő ügye. *Eger* 1914. május 27., 37. évfolyam, 42. szám, 1-2.
[1765] Az egri fürdők. *Eger* 1914. július 22., 3.
[1766] Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik: Az egri fürdő és uszoda. *Eger* 1914. július 25., 4-5.

mintegy csatolmányaként, ugyanebben az évben „ajándékozott” a tervezőpáros egy díszkút-tervet a városnak az Eszterházy térre, a Lyceum elé. A félköríves kutat terméskőből, bronzreliefekkel, vízmedencével, virágtárolókkal és ülőpadokkal tervezték kiképezni.[1767]

Hegedűsék épületéről igen keveset tudhatunk, az például biztos, hogy a *Magyar Építőművészet* 1928-as számában már felépült kisebb, tisztasági fürdőről írnak, de ekkor tervben volt egy nagy gyógyszálló, homokparti fürdő és gyógyfürdő építése is. A felépült homlokzatot, illetve a tervezett nagyberuházás távlati képét és alaprajzát közölte az újság.[1768] Az épület 1926-os elkészültéről írt a *Vállalkozók Lapja*, és megtudhatjuk azt is, hogy Márkus Béla és János helyi vállalkozók voltak a kivitelezői. Ők József fürdő és Népuszoda néven említették az épületet, a gyógyszálló még ekkor csak „felépítendő” státuszban volt.[1769] A fürdő nevét egyébként Samassa József egri bíborosról kapta,[1770] aki 1910. januárjában bérleti szerződést kötött Eger városával a termálfürdőre és az uszodára. Innen keletkezett később a Szent József-ásványvíz elnevezés is.[1771] **198. kép**

A fürdő 1926. december 11-i megnyitásáról is beszámolt a sajtó.[1772] Hegedűs saját épületlistáján József-reuma fürdőként említette az épületet, és további egri munkái között felsorolta a régi fürdők modernizálásának rajzait, területrendezési, gyógyszálló, termál-verseny és stranduszoda terveit is.[1773] A József fürdő mosodával kombinált épületegyüttesén túl egy népfürdőt terveztek, külön férfi és női medencéket, és egy kétemeletes fürdőházat, mely három, különböző hőmérsékletű gőzfürdővel, hőlégkamrákkal, kádfürdőkkel, borbély, pedikűr-manikűr helyiségekkel, a Török-fürdőből létesített tükörfürdőkkel, kabinokkal, pihenőszobákkal és a fürdőigazgatóság irodáival szolgálta volna a lakosságot. Ezen felül egy új gyógyfürdőt terveztek, ahol 8-10 tükörfürdő, fedett uszoda, iszapfürdő és borogató, Zander-terem, fény és szénsavas fürdő, hidegvíz-gyógyintézet, napfürdők és fedett uszoda is lett volna. A négyemeletes, száz szobás, földszintjén közösségi terekkel ellátott szállót az egykori malom helyére tervezték, melyet az ivóvízcsarnokkal és a fürdővel fedett folyosó kötött volna össze.[1774]

A végül megvalósult egyemeletes épület emeletén „modern” parafa borítású 27 kabinos öltöző létesült, a földszinten 10 ágyas pihenőt helyeztek el ugyanezzel a burkolattal. A hideg és melegvizes medencékhez előfürdő vezetett, valamint „dörzsölő”, kádfürdő és hőlégkamra is

[1767] Dísz-közkút az Eszterházy-téren. *Eger* 1914. július 1., 3.
[1768] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 9., 11., 12., 13.
[1769] Uj fejlődés utján Eger városa. *Vállalkozók Lapja* 1927. július 27., 48. évfolyam, 10.
[1770] Szép, modern, új fürdővel gazdagodott Eger város. *Egri Népújság* 1926. december 12., 2.
[1771] Sugár István: Gondolatok a Szent József-ásványvízről. *Eger és Körzete* 1994. szeptember 30., 5.
[1772] *Egri Népújság* 1926. december 11., 4.
[1773] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.
[1774] Eger mint fürdőváros. *Egri Népújság* 1921. április 26., 28. évfolyam, 93. szám, 2.

rendelkezésre állt a vendégek számára. A gőzfürdő mellett egy nyitott hideg-, és egy fedett melegvizes népfürdőt is kialakítottak. Külön női és férfi rituális fürdőt is elhelyeztek itt.[1775] Később cikkeztek arról, hogy mekkora „teher" volt a fürdő felépítése és milyen nehéz helyzetbe került a Városi Fürdő Rt. ezáltal.[1776] Másutt 220 ezer pengő költségből „szerencsétlenül" felépített fürdőről beszéltek, és ekkor felmerült, hogy a József-fürdőt gyógyszállónak alakítsák át.[1777] A negatív hangok annak voltak köszönhetőek, hogy az 1920-as években felvett kölcsönöket még mindig törlesztette a város, és a fejlesztések nem hoztak annyi pénzt, amennyire számítottak.[1778] Ennek azért sokkal összetettebb volt az oka, nemhiába jelentkezett pénzügyi nehézség a gazdasági világválság miatt az összes ismert fürdőszálló építkezésén.

A fürdő homlokzatáról csak néhány fotót ismerünk. A kilenctengelyes főhomlokzat középen egy négy pilaszterrel és timpanonnal tagolt rizalittal rendelkezett és egy manzártetővel zárult. Az oromzat a József-fürdő feliratot foglalta magában, a parapeteken girlandokat láthatunk. Az emeleti ablakok szemöldökei díszítettek, csakúgy, mint a földszint gazdagon profilált, alul-felül íves lantformájú ablakai. A főhomlokzat egyetlen kapuja jobbról a második tengelyen volt elérhető. Az U alaprajú épület főszárnyának két oldalszárnya kis udvart fogott közre, az oldalszárnyak foglalták magukban a kádfürdőket, ha hihetünk a gyógyszálloda tervrajzán fellelhető nehezen olvasható rajznak.[1779]

1928-ban már elkezdték kritizálni az épületet, volt olyan a városi képviselőtestületben, aki a rossz épülettel magyarázta azt, hogy a fürdő nem nagy nyereséggel működött. Mások az ingyenjegyeseket tették ezért felelőssé.[1780] Valóban, a levéltári iratok szerint kevéssé volt jövedelmező, valószínűleg ekkor vetették el a nagyobbszabású épületegyüttes tervét is.[1781] Ezek kidolgozására egyértelmű megbízást adtak az építészpárosnak, ugyanakkor végül nem kerültek kivitelre.[1782] A veszteségesség miatt már 1929-ben átalakításokat kezdeményeztek.[1783] 1931-ben mintegy felére csökkentették a belépőket is, ettől várták a kereslet megemelkedését.[1784] 1937-ben kölcsönt kapott a város az érsekfürdő és a József-fürdő modernizálására, ahova a teljes gőzfürdő-rendszert áthelyezték az érseki fürdőből. A terveket ehhez Bierbauer Virgil

[1775] Szép, modern, új fürdővel gazdagodott Eger város. *Egri Népújság* 1926. december 12., 2.
[1776] A strandfürdő gondolata nem az elmúlt napokban tartott igazgatósági ülésen érett meg a megoldásig. *Eger* 1933. április 23., 2.
[1777] A városi fürdők modernizálása. *Eger* 1937. február 28., 1.
[1778] RADIL Károly: A városi fürdők jövedelmezősége. *Eger* 1937. március 4., 1. a továbbiakban RADIL 1937
[1779] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 11., 13.
[1780] Újabb kölcsönöket szavazott meg Eger város képviselőtestülete. *Eger* 1928. március 18., 1.
[1781] 1928. május 21. MNL HML V. 72./b 60
[1782] 1927. február 3-i ülése a Városi fürdő Rt.-nek. MNL HML V. 72./b 60
[1783] Átalakítások a József-fürdőben. *Eger* 1929. október 13., 1.
[1784] *Eger* 1931. június 21., 4.

készítette.[1785] Ekkor már üzemen kívül volt a József-fürdő.[1786] 1938-ban a képviselőtestület egy része elhibázott döntésnek vélte a fürdő megépítését.[1787] Valószínűleg a világháború után a Merkúr-gyár használta az épület emeletét, továbbá lakások, irodák orvosi rendelő és kultúrterem is helyet kapott itt.[1788] 1954-ben tervezték 15 új kádfürdővel korszerűsíteni, és munkásfürdőnek berendezni.[1789] 1958-ban egy újsághirdetésben már „volt József-fürdőről" olvashatunk,[1790] 1963-ban a megyei úszószövetség felújította és egybenyitotta a két gyerekmedencét és a tanmedencét is tervezték felújítani,[1791] melyet június 22-én át is adtak a nagyközönségnek.[1792] Két évvel később, 1965. december 31-i végdátummal a József fürdő mögött új fedett uszodát terveztek létesíteni.[1793] A kivitelezés aztán lassabban haladt,[1794] 1965-ben cikkeztek a József-fürdő átalakításáról, a gőzfürdő megszüntetéséről. Ekkor már egy 1970-re tervezett új komplexumról írtak.[1795] 1978-ban már lebontásra került a két kis fedett és az egy nyílt medence is.[1796] A telkén ma egy új, Makovecz Imre-tervezte városi sportuszoda áll.

Békéscsabai Árpád-fürdő (Békéscsaba, Árpád sor 3.), 1925-1927

Hegedűs és Bőhm a '20-as években több vidéki fürdőépületet is megalkotott, időrendben ezek közül a második volt a békéscsabai Árpád-fürdő. A helyszín az ún. Árpád-liget, ahonnan a fürdő a nevét kapta, ma az Élővíz-csatorna mellett fekszik.

A fürdő építésének ötlete az 1850-es évekre tehető, az akkori „Sétakert" – később Széchenyi Liget – egy akácokkal beültetett, használaton kívüli temető volt. Az első fürdő néhány kádfürdővel és egy medencével működött, később vendéglővé alakították, és az 1888-as árvízig használták.[1797] A vendéglőépület leromlása után 1896-ban tánchelyiséget alakítottak

[1785] Eger megkapta a 60 ezer pengőt a régi fürdő modernizálására. *Eger* 1937. január 8., 1.
[1786] RADIL 1937, 1.
[1787] Viharos ülésen a képviselőtestület Miklós Gyula építészmérnököt bízta meg a városi fürdő 60 ezer pengős megújításával. *Eger* 1938. április 3., 49. évfolyam, 53. szám, 1.
[1788] MNL HML V. 72./b 60
[1789] NAGY Sándor: „Eger városit szebbé, tisztábbá és híresebbé tesszük". *Heves Megyei Népújság* 1954. május 23., 7.
[1790] *Heves Megyei Népújság* 1958. június 10., 6.
[1791] Szóvá kell tennünk… *Heves Megyei Népújság* 1963. április 14., 8.
[1792] Sport hírek. *Heves Megyei Népújság* 1963. június 21., 6.
[1793] S.I.: Megkezdődött az egri fedett uszoda építése. *Heves Megyei Népújság* 1964. szeptember 13., 15. évfolyam, 215. szám, 10.
[1794] SUGÁR István: Látogatás az egri fedettuszoda bonyodalmakkal teli építkezésén. *Heves Megyei Népújság* 1965. április 25., 10.
[1795] MÁRKUSZ László: Interpelláció gőzfürdő-ügyben. *Heves Megyei Népújság* 1965. szeptember 12., 16. évfolyam, 215. szám, 4.
[1796] BUDAVÁRI Sándor: Csodák nincsenek, csak csodaúszók. *Heves megyei Népújság* 1978. február 22., 29. évfolyam, 45. szám, 6.
[1797] GÉCS Béla: Csaba fürdői. *Békéscsaba - Csabai Mérleg* 2003. április 24., 13. évfolyam, 8. szám, 5. a továbbiakban GÉCS 2003

ott ki, a szórakozás helyszíne lett a Sétakert. 1899-ben[1798] Francsek István építtetett még egy közfürdőt, de az is csak 1917-ig működött.[1799] Végül 1922-ben Fábry Károly és Kovácsik János létrehozta a „Fürdő Részvénytársaságot", 1922. március 28-án elkezdték építeni a strandfürdőt, Illés Dávid terve szerint.[1800] 1924-ben úszókongresszust tartottak a már kiépült versenyuszodában,[1801] de ekkor a gőzfürdő még nem működött.[1802] A „Fürdő R.T." a várostól kívánt kölcsönt kérni a beruházás megvalósításához. A becslések szerint körülbelül 2,5 milliárd koronára volt szükség.[1803] A költségek végül 6 milliárdot tettek ki.[1804] **199. kép,** 205. kép

Az állandó fürdőépület számára a városi tanács 1926-ban adott ki építési engedélyt a „Fürdő Rt." részére.[1805] A strandfürdő melletti telken való elhelyezésről kis többséggel döntött a városi képviselőtestület.[1806] A fürdőigazgatóságtól Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik irodája kapta meg a tervezés feladatát 1926 májusában, és habár a *Vállalkozók Lapja* csak Hegedűs Ármint nevezte meg építésznek,[1807] a későbbi források megerősítik kettejük szerzőségét – többek között a versenytárgyalási felhívás[1808] vagy Hegedűs Ármin épületlistája is.[1809] A kész terveket – ha hihetünk az olykor megbízhatatlan sajtónak – már 1925 októberében kiállították. Hogy ezek Hegedűsék előzetes tervei-e, nem tudjuk,[1810] mindenesetre az 1926. június 17-i versenytárgyalási hirdetmény, tehát a kivitelezésre július 8-i határidővel kiírt pályázat arra utal, hogy ekkor már készen voltak a rajzok.[1811] Sok fővárosi és békéscsabai mester pályázott, utóbbiakat részesítették előnyben az elbírálásnál.[1812] A szerződést augusztusban írták alá a (mai nyelvhasználattal élve) „generálkivitelezővel", és e szerint 60 nap alatt el kellett készülne a fürdőnek.[1813] A „Globus" műkőgyár[1814] szállította a kőanyagot, a szobrokat Filippinyi Sámuel

[1798] 1993-ban más források szerint. Lásd: GÉCS 2003, 5.
[1799] GÉCS 2003, 5.
[1800] GÉCS 2003, 5.
[1801] MNL BÉML V. 72. 799/1925. Fürdőügyek
[1802] JÁNOSSY Gyula–KOVÁCSI János (szerk.): *Békéscsaba megyei város útmutatója és közérdekű címtára.* Városfejlesztő és értékforgalmi Rt., Békéscsaba, 1935
[1803] SCHEY János: Gőzfürdőt kell építeni Békéscsabának! *Körösvidék* 1925. október 16., 2. a továbbiakban SCHEY 1925
[1804] Közel hatmilliárdba fog kerülni a csabai gőzfürdő. *Békésmegyei Közlöny* 1926. november 6., 1-2.
[1805] MNL BÉML 1926. évi tanácsülés jegyzőkönyve. V.B.72. a/9., 7198-as számú engedély, 1158-as bejegyzés.
[1806] GÉCS 2003, 5.
[1807] Uj fürdő építése Békéscsabán. *Vállalkozók Lapja* 1926. május 5., 47. évfolyam, 5.
[1808] A terveket Bőhm és Hegedűs irodájában lehetett megnézni. Lásd: *Békésmegyei Közlöny* 1926. június 23., 6.
[1809] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.
[1810] SCHEY 1925, 2.
[1811] *Békésmegyei Közlöny* 1926. június 23., 6.
[1812] A Fürdő Rt. részletmunkáinak pályázata. *Békésmegyei Közlöny* 1926. december 18., 53. évfolyam, 287. szám, 1.
[1813] GÉCS 2003, 5.
[1814] Másként Globus Betonművek és Építő Rt. Lásd: D. E.: Békéscsaba fürdőt avatott. *Vállalkozók Lapja* 1927. december 21., 48.évfolyam, 23.

és Kapitány József[1815] művészek készítették.[1816] Az asztalosmunkákat Havrán Lajos,[1817] a kárpitozást Kocziha Mihály,[1818] az üvegezést Péli Mihály, a lakatos- és díszkovácsmunkákat Dénes Bálint, a mázolást Pataki és Társa,[1819] a szobafestő munkákat Kaacser János, a villanyszerelést, telefon- és fényjelző berendezéseket a Hirsch testvérek, a bádogosmunkákat Schönfeld Miksa nevéhez köthetjük.[1820] A vízvezeték, csatornázás, központi fűtés és egyéb gépészmunkák szállítója a budapesti Wágner Hugó volt.[1821] **202. kép, 203. kép**

Az épület alapkőletételét és bokrétaünnepét 1926. október 23-án tartották, melyen az érdeklődőkön kívül Bertóthy István polgármester, a kormányfőtanácsosok, a város előkelőségei és a fürdőigazgatóság tagjai vettek részt. Nem maradt távol Hegedűs Ármin műépítész sem, akinek a körbevezetésével valósult meg a főpárkány-szintig eljutott építkezés megtekintése. Már ekkor méltatták a tojásdadalakú, kupolás aula és a tágas pihenők, a büfé, a nagymedence, a terasz, a kádfürdők és a vízgyógyintézet tereit. Ekkor írták, hogy a ligeti homlokzat fölött egy félig felépült fal jelezte a felépítendő szálloda tervezett kialakítását. Ez után következett az ünnepélyes alapkőletétel, ahol egy légmentesen lezárt szelencében a fürdő történetét elrejtették, majd a vesztibülben található alapkőbe helyezték el.[1822] Az első kalapácsütést a polgármester végezte el, és közben a város további fejlődése fundamentumának nevezte a fürdőt.[1823] Ezt követően Hegedűs Ármin tett ugyanígy, és óhaja az volt, hogy olyan mértékben váljon a város üdvösségére az épület, mint amilyen szeretettel dolgozott a terveken. Az ünnepség az építési vállalkozó által fedezett vendégséggel zárult.[1824]

[1815] A Vállalkozók Lapja csak ez utóbbit említi. Lásd: D. E.: Békéscsaba fürdőt avatott. *Vállalkozók Lapja* 1927. december 21., 48.évfolyam, 23. továbbá *Körösvidék* 1927. november 20., 8. évfolyam, 263. szám, 4.

[1816] Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.

[1817] Más forrás szerint Havrál Pál és Fiai. Nem csak az asztalosmunkákat, hanem az előcsarnok tölgyfa-faburkolatait is nekik köszönhetjük. Lásd: D. E.: Békéscsaba fürdőt avatott. *Vállalkozók Lapja* 1927. december 21., 48.évfolyam, 23. Mindkét néven működtek asztalosok, az itt említett Havrán Pál és Fiai cég aranyérmet nyert 1928-ban az Országos Kézműipari Tárlaton. Lásd: *Magyar Ipar* 1928. szeptember 25., 49. évfolyam, 17-18. szám, 4.

[1818] Kocsiba Mihály békéscsabai mester a Békéscsabai Közlöny szerint. Véleményünk szerint az első helyesírás a helyes. Lásd: Megnyílt az „Árpád”-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1

[1819] Pataki és Mokos békéscsabai mesterek. Lásd: D. E.: Békéscsaba fürdőt avatott. *Vállalkozók Lapja* 1927. december 21., 48.évfolyam, 23.

[1820] Megnyílt az „Árpád”-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1. A Békésmegyei Közlöny Kocziba Mihályt és Kácser Jánost említ. Lásd: Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.

[1821] D. E.: Békéscsaba fürdőt avatott. *Vállalkozók Lapja* 1927. december 21., 48.évfolyam, 23.

[1822] A csabai gőzfürdő alapkőletétele és bokrétaünnepélye. *Békésmegyei Közlöny* 1926. október 26., 53. évfolyam, 243. szám, 1.

[1823] Habár Békéscsaba a 19. század közepétől mezőváros volt, falusias jellege sokáig megmaradt, a szomszédos Gyula volt a „vetélytárs”, és Békéscsaba 1950-es megyeszékhelyi rangra emeléséig az igazi központként működött.

[1824] A csabai gőzfürdő alapkőletétele és bokrétaünnepélye. *Békésmegyei Közlöny* 1926. október 26., 53. évfolyam, 243. szám, 1.

A megnyitóünnepség 1927. november 14-én 11 órakor volt, a főbejárat előtt a szakadó esőben kezdték el, majd a vesztibülben és az épület többi részében folytatták.[1825] A megnyitón a helyi társadalmi élet vezetői közül sokan részt vettek, képviselőtestületi, városi tanácstagok és a polgármester is. Kovacsik János, a Fürdő Rt. igazgatója fogadta az érkezőket. Hegedűs Ármin köszöntötte a polgármestert, és tervezőtársa Bőhm Henrik nevében is megköszönte a városnak e szép épület létrejöttét, illetve a kivitelezőket is külön köszönetben részesítette, akik nagyszámban békéscsabai iparosok voltak.[1826] Ezután Hegedűs jelképesen átadta az épület kulcsát a polgármesternek.[1827] A város első emberének beszéde után az építészek három csoportban bemutatták a jelenlévőknek az épületet.[1828] A megnyitót követően is szükségesek voltak még munkálatok, egy héttel később november 20-án Hegedűs Ármin néhány alvállalkozó felülvizsgálatát végezte, ahol apróbb pótlásokat kért még.[1829] Az épület létrejöttében a tervező Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik építészeken kívül a kivitelező Stern Imre építész vállalt oroszlánrészt, a művezető mérnök Wild Pál volt, az építésvezető főpallér pedig Hankó Mihály, ellenőrként Illés Dávid közreműködött.[1830]

A Békés Vármegyei Levéltár őriz egy datálatlan, szignózatlan tervet az épületről és a mellette található strandról és parkról,[1831] de néhány korabeli újságból is ismerjük az eredeti terveket. Az alaprajzról kiderül, hogy az épület egy enyhe hegyesszöget zár be, melynek közepén az aula áll, ebből nyílik a két szárny. A V alakzatban elnyúló épületrészek közrefogják a fürdő helyiségeit, többek között az ovális alakú nagymedencét és a hozzá karéjban kapcsolódó kisebb fürdőhelyiségeket. Az egyemeletes épület külső homlokzatát a főbejáratot magában foglaló ovális alaprajzú vesztibül íves fala határozza meg. A bejárat hatalmas, vasalatokkal díszített faajtaja felett egy többalakos kő szoborkompozíció kapott helyet, a habokban fürdőző, és abból életre kelő három nőalakkal és puttókkal. A szobrok faragásáról fennmaradt archív fotó tanúsága alapján 13 munkás dolgozott az épület szobrászmunkáin. Az épületnek nincs kimondott főhomlokzata, a sarki építmény nevezhető annak. A saroképítmény tetőszerkezete, oculusa és volutás attikamegoldása a barokk ízlés szerint való, és a kastélyépítészetre jellemző. Ekkoriban a vidéki városokban gyakran érveltek azzal, hogy ez a stílus illeszkedik a legjobban

[1825] Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.
[1826] Megnyílt az „Árpád"-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1.
[1827] Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.
[1828] Megnyílt az „Árpád"-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1.
[1829] A Fürdő r.t. igazgatósága. *Körösvidék* 1928. november 21., 5.
[1830] D. E.: Békéscsaba fürdőt avatott. *Vállalkozók Lapja* 1927. december 21., 48.évfolyam, 23.
[1831] MNL BÉML V. 76. b.18.

a vidéki városképbe.[1832] A földszint és az emelet ablakai vakolatarchitektúrás-összekötéssel oldják az amúgy horizontális kiterjedésű épület egyhangúságát. Az első emeleti ablakok vakolatkeretezése alatt a parapeten egy-egy rozetta díszlik, a földszinten a könyöklőpárkánynál cikkcakkmotívummal dekorált szobrászati elemek ismétlődnek. A látványt a tető alatt csigavonalas konzolsor egészíti ki. A belső homlokzatokon hasonló motívumok ismétlődnek.

Az „esztétikusan ható előcsarnokba" lép be az ember elsőként, ahonnan a gőzfürdő, a kádfürdők és a vízgyógyintézet volt megközelíthető. A tíz egyszemélyes és egy kétszemélyes „modern és tiszta hatást keltő" kádfürdő egy hosszú folyosó két oldalán kapott helyet, és spanyolfallal választották el őket egymástól.[1833] A gőzfürdőben összesen 76 fa öltözőfülkét alakítottak ki,[1834] az öltözőkből az előfürdő zuhanyozós helyiségébe, innen a három medence valamelyikébe lehetett jutni.[1835] A paddal ellátott medencék közül a legnagyobb 60 ember befogadását tudta kiszolgálni,[1836] innen lehetett elérni a nedvesgőz, hőlég- és iszapfürdőket (ez épp többek között pöstyéni iszappal működött), a masszírozókat, törlő és pihenőhelyeket (22 fekvőhely, teveszőr takarókkal), valamint a borbélyt és a tyúkszemirtót is. Az orvosi felügyelettel üzemelő vízgyógyintézet az emeletre került, a legvilágosabb helyiségekbe.[1837] Ezekben az orvosi rendelőn kívül laboratórium, szénsavas- és oxigénes fürdők is helyet kaptak. Ezen kívül hideg és meleg büfé várta a fürdőzésben megéhezőket.[1838] Az aulában a mai napig emléktáblák emlékeztetnek az építtetőre és az építészpárosra is. **200. kép**

Ami a díszítéseket illeti, a nagymedence melletti hallal játszó gyermekszobor, az oszlopfejezetek csigás-kagylós díszei és a szellőzőket rejtő főként (vízi)madaras díszű rácsok a rendeltetésre utalnak, és leginkább késő szecessziós stílusúak. Kivételt képeznek a központi medencetér kupola alatti párkánysávjának hasonló tematikájú díszei, melyek elegyednek a '20-as évekre oly jellemző art décós cikkcakkmotívumokkal. A főbejárati oszlopcsarnok „pöttyös" oszlopai a legötletesebbek, melyek távoli rokonai a Lechner Ödön és Baumgarten Sándor tervezte Postatakarékpénztár (1901) épülete hasonló díszítményeinek. Közelről megnézve azonban a „pöttyök" medalionba rejtett, főként vízi élőlényeket (pl. rák, kaméleon vagy hal) takarnak, a fejezeteik pedig csigák és csikóhalak körtáncából születtek. **201. kép, 204. kép**

[1832] FERKAI 2001, 60.
[1833] Megnyílt az „Árpád"-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1.
[1834] Más forrás szerint 82 kabin állt rendelkezésre. Lásd: Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.
[1835] Megnyílt az „Árpád"-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1.
[1836] Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.
[1837] Megnyílt az „Árpád"-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1.
[1838] Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.

A fürdő méltatása nem váratott sokáig magára. Több lap is megjegyezte, hogy magas költséggel építették meg, ám ezt leszámítva a pozitív kritikától volt hangos a sajtó. Csinos, ízléses, művészi, célszerű, remekmű, takarékos, egyszerű helykihasználású, könnyen tisztítható jelzőkkel illették és fényességét is kiemelték,[1839] mely „*bármely modern, fejlett kulturáju nyugati városnak is büszkeségére válna*".[1840] A budapesti *Ujság* című lap az ország „harmadik" legjobb fürdőjének nevezte, és véleménye szerint csak a Széchenyi és a Gellért előzte meg.[1841]

1926. november 5-én, amikor tárgyalták a fürdőhöz tartozó artézi kút fúrásának szükségességét, Hegedűs Ármin a második emeleti szálloda kérdését is propagálta,[1842] ám az végül nem valósult meg. A fürdő további történetének részletes ismertetése nem témája a dolgozatnak, a legnagyobb „beavatkozás" az 1960-as évek elején történt, amikor a versenyuszoda mellett két kisebb uszoda kialakítása zajlott.[1843] A 2000-es évek elején felújították az egész épületegyüttest.[1844]

Kiskunfélegyházi városi fürdő és szálloda (Kiskunfélegyháza, Hősök tere 1.), 1925-1928

Kiskunfélegyházán a városi fürdő és szálloda kiépítésével egy új park és tér épült egykor a Kossuth Lajos tér 1. szám alatt.[1845] Az épület kiképzésében hasonlít a szolnoki épülethez: modern fürdő, vendéglői üzem és szálló kapott benne helyet a gőzfürdői funkció mellett. Hajdanán úszócsarnokot is terveztek hozzá.[1846] **206. kép**

Az intézmény előzményét a félegyházi Egyesült Gőzmalom Rt. 1874-es gőzmalomi melléktermékek által működtetett gőzfürdője, illetve a Téglaégető Tásaság 1890 körül megnyílt szabadtéri fürdője jelentette. Előbbi a világháborúk, forradalmak, válság miatt megszűnt, és felmerült az igény egy új fürdőre. 1925-ben az említett cég felújítás fejében felajánlotta a korábbi fürdőépületet a városnak 25 éves használatra, ugyanekkor felmerült a kenyérgyár épületének hasznosítása is. Ekkor lépett a képbe Hegedűs Ármin, aki előterveket készített, ám ezzel egyidőben mások Morbitzer Nándor[1847] építész szállóval és vendéglővel megtervezett kertvárosi épületét támogatták – ez a gondolat összefüggésben állt a kertvárosi terület

[1839] Megnyílt az „Árpád"-fürdő. *Körösvidék* 1927. november 15., 8. évfolyam, 258. szám, 1.
[1840] Ünnepélyesen megnyitották a békéscsabai gőzfürdőt. *Békésmegyei Közlöny* 1927. november 15., 54. évfolyam, 259. szám, 1.
[1841] GÉCS 2003, 5.
[1842] Közel hatmilliárdba fog kerülni a csabai gőzfürdő. *Békésmegyei Közlöny* 1926. november 6., 1-2.
[1843] MNL BÉML Békéscsaba Városi Tanács V.B. Építési- Közlekedési (Műszaki) Osztály iratai. XXIII. 458. c. 31. 1963.
[1844] Itthon nyaralóknak is kitűnő kikapcsolódás a békéscsabai Árpád fürdő. *Békés Megyei Hírlap*, 2005. június 28., 60. évfolyam, 149. szám, 15.
[1845] Lásd Hegedűs épületjegyzéke. BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2., 3
[1846] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 9.
[1847] Több műve is felépült Kiskunfélegyházán, többek között a városháza épülete.

rendezésével. A városfejlesztő bizottság végül elfogadta Hegedűs Ármin tervét.[1848] 1925-ben még csak a terveket tekintették meg,[1849] 1926-ban olvashatunk arról, hogy Hegedűsnek visszaadták a terveit azzal, hogy készítsen egy másik változatot szálló nélkül is.[1850] 1926 áprilisában cikkeztek arról, hogy a város tárgyalta a Hegedűs Árminnal való megállapodást és a fürdő költségvetését,[1851] amelyet a közgyűlés végül jóváhagyott.[1852] Habár e kapcsán nem volt konszenzus: a képviselők egy része a régi fürdő átalakítását kívánta, (ez a gondolat többször is előkerült az építéstörténet folyamán), illetve a strand és az árkádok elhagyásával olcsóbb épületet szerettek volna.[1853] A fürdőt több más városi épülettel együtt – hasonlóan a többi kisvárosi fürdőhöz – külföldi kölcsönből kívánták fedezni, melyhez a belügyminiszteri jóváhagyás meg is érkezett. 1926 májusában versenytárgyalási „póthirdetmény" jelent meg a *Vállalkozók Lapjában*, a határidő május 27-e volt, a bírálatot egy nappal későbbre ígérték. A munkák közül a vízvezetéki, csatornázási, fűtési és szellőzési munkákat kivették, a többi általános kivitelezői munkákra lehetett pályázni.[1854] A vízvezetéki, csatornázási, fűtési és szellőzési munkákra, plusz az ezekre vonatkozó mázoló, kőműves, föld- és hőszigetelő munkákra 1927. május 19-re írták ki a pályázatot.[1855] A két pályázat között meglepő az egy év különbség, ennek oka a kivitelezők személye körüli vita lehetett. Az első kivitelezői szerződésről 1926. július 17-én nagy diskurzus közepette tárgyaltak, mivel nem tudták kiválasztani a megbízandót. A vita egyik pontján Stern Imre belügyminiszternek írt levele nyújt eligazodást, aki határidő után beérkezett árajánlatra és korrupcióra utalt Székely Béla (Cyklop Rt.) kapcsán.[1856] E levél 1926. október 1-re datált, tehát ekkor – ha már volt is határozat a vállalkozó személyére – még valószínűleg nem kezdték el a munkát.[1857] Ez után kelt megbízólevél szerint a képviselőtestület november 2-án mégis megadta a bizalmat Székely Bélának, akihez decemberben társult a Cyklop cég.[1858] Egyes források szerint a fürdő

[1848] FEKETE János: Az emberi lét üdítő forrása: fürdő. *Félegyházi hírek* 1988. augusztus 16., 2. a továbbiakban FEKETE 1988
[1849] Városunk fejlesztése. *Félegyházi Közlöny* 1925. december 27., 1.
[1850] A fürdő terve. *Félegyházi Közlöny* 1926. január 31., 2.
[1851] Rendkívüli közgyűlés. *Félegyházi Közlöny* 1926. április 25., 2.
[1852] MNL BKML VIII. 108. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának és Képviselőtestületének iratai 1735-1950. Közgyűlési jegyzőkönyv, (5696/132/1926. számú határozat)
[1853] A fürdő és vágóhíd költségvetése. *Félegyházi Közlöny* 1926. április 25., 2.
[1854] *Vállalkozók Lapja* 1926. május 5., 19.
[1855] *Vállalkozók Lapja* 1927. május 4., 35. illetve Vállalkozók és Iparosok Lapja 1927. május 7., 8.
[1856] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 156/1926
[1857] A nagy munkaidő; Amikor a vezért leszavazzák c. cikkek. *Félegyházi Közlöny* 1926. július 18., 1.
[1858] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 156/1926

kivitelezését 1927-ben kezdték meg végül,[1859] az építészek beszámolója azonban 1926 november 4-ét adta meg kezdő időpontnak.[1860] (Tudjuk ugyanakkor, hogy a szokatlanul kemény tél miatt késedelmet szenvedett a munka.)[1861] 1928. április 25-én a befejezés stádiuma alatt állt az épület,[1862] július 15-én ideiglenesen megnyitották a vendéglői és a szálloda részt,[1863] és augusztus 1-jén a fürdőt is ünnepélyesen átadták.[1864] A megnyitón Holló Béla polgármester köszönetet mondott a polgároknak és az iparosoknak az áldozatkészségért, valamint a két tervező építésznek művészi tevékenységükért.[1865] Az előcsarnokban tartott megnyitón Dóczy Pál műszaki ellenőr az építésvezetőség nevében átadta a polgármesternek a fürdő kulcsait, és az egybegyűlt mintegy 200 fő megtekinthette ez épületet. A séta után az étteremben volt „reggeli", ahol Horváth Zoltán volt képviselő, a fürdő ügyének legfőbb szószólója mondott beszédet, majd Ruppert Rezső országgyűlési képviselő, végül Hegedűs Ármin is szólásra emelkedett és „megindultan" fejezte ki háláját, és Isten áldását kérte az épületre és a város közönségére is.[1866] A hivatalos „leszámolás", így a munkák ellenőrzése 1929 novemberében a városi tanácsi iratok szerint még nagyban folyt, így az engedély valószínűleg ekkor még nem állt rendelkezésre.[1867] **207. kép, 208. kép**

A kiskunfélegyházi fürdő homlokzatán – a békéscsabaihoz hasonlóan – szintén fellelhetők az art décóra jellemző cikkcakk-motívumok, ám az épület tömegformálása és összképe barokk. A fürdő kastélyszerűen ívelt egyemeletes épülettömbjét középső és szélső rizalitokkal tűzdelte meg az építészpáros, az alaprajz egy hajlított T betűt formáz. A középrizalit emeletén bábos korlátú erkély emeli a szimmetrikus épület középső szakaszának fényét.[1868] Az épület fennmaradt tervei közül az 1926 februárin megfigyelhetjük a földszinti helyiségek funkcióját. A főbejárat szélfogójából a portát és a pénztárt, valamint egy majdnem 70 m^2-es

[1859] Áprilisban arról olvashatunk, hogy nemsoká tető alá kerül. Lásd: Épül a Vágóhíd és a jéggyár is. *Csonka Magyarország* 1927. március 6., 7. évfolyam, 10. szám, 1.
[1860] Erről tanúskodik az építési napló egy másolata is, mely szerint 1926. november 4-én napos időben kezdték el a munkát, az első napon Dóczi Pál kijelölte az épület helyét, és próbagödröket ástak. Lásd: MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 7458/1934
[1861] 1934-es irat az elszámolásokról. Lásd MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 156/1926
[1862] Kiskunfélegyháza városi fürdő. *Vállalkozók Lapja* 1928, ápr 25., 5.
[1863] Hatalmas érdeklődés övezte, a vendégek elégedetten beszéltek mind az árakról, mind a minőségről. A kávézó, cukrászda és étterem még kis berendezésekre szorult (pl. a kávézóba vártak még billiárdasztalt), de a bérlők Sándor László és társa elégedettek voltak. Lásd: A városi fürdőszálló és étterem. *Félegyházi Közlöny* 1928. július 22., 2.
[1864] FEKETE 1988, 2.
[1865] Kiskunfélegyháza új fürdőt és szállót épített. *Budapesti Hírlap* 1928. augusztus 5., 16.
[1866] A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
[1867] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 156/1926
[1868] 1985, 179.

előcsarnokot lehetett elérni. Az előcsarnoktól balra található nyugati szárnyból étterem, kártyaszoba és kávézó nyílt, ezekkel kapcsolatban álltak északi irányban az ezeket kiszolgáló helyiségek, mint pl. mosdók, konyha, előkészítő stb. A keleti szárny a kádfürdőket, iszapkezelőket, orvosi szobákat és tőlük északra a kazánház és a gépészet helyiségeit foglalta magában. Az előcsarnokból volt elérhető a tulajdonképpeni fürdő a medencékkel, pihenőkkel és öltözőkkel az északi szárnyban, mintegy a bejárat meghosszabbításaként.[1869] A levéltár őriz egy Hegedűs által szignált távlati rajzot, amely még az építésziroda egyik első terve lehet a túl hosszúnak tartott oldalszárnyakkal.[1870] Egy 1926 áprilisra datált levél tanúsága szerint ekkor alakította át az építészpáros a terveket az oldalszárnyak rövidítésével és az uszoda elhagyásával. Egy-egy belső rajzot is találhatunk az építészpáros pecsétjével, Hegedűs szignójával az előcsarnok és a kávézó barokk enteriőrjéről. A gipszmegrendelések is gazdag „barokkos" díszítésről tanúskodnak, számos mennyezetrozetta, ökörszemes párkányléc, levéldíszes és kompozit oszlopfejezet rajzát láthatjuk az 1927. május 17-i ajánlaton.[1871] **210. kép, 211. kép**

A kivitelező a már említett Cyklop Építő Rt. volt,[1872] a legtöbb iparosmunkát helyi emberek végezték:[1873] Közülük többen nem először dolgoztak Hegedűssel és Bőhmmel, említhetjük itt Krisztián Sándor szobrászt,[1874] aki Újszászy és Majláth gyárán kívül a műkő- és szobrászmunkákat végezte.[1875] Közreműködött továbbá a Kovács B. és Társai,[1876] valamint a Szabó Antal és Társai asztaloscég,[1877] Vadász Jenő bádogos,[1878] Tóth Károly és Szabó János lakatosok, Némedi Varga Jakab mázoló, Brummer Sándor üveges. A vízvezetékért, csatornázásért, valamint a fűtésért és szellőztetésért Wágner Hugó felelt, a kazánokat a Röck

[1869] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok
[1870] MNL BKML – XV.5.b. Kiskunfélegyházi Levéltár, fali kép
[1871] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 156/1926
[1872] A Budapesti Hunor utcai bérlakások V. épületénél is velük dolgoztak. Itt a vezérigazgató Székely Béla műépítész és az építésvezető Győri József nevezhető meg közreműködőként. Lásd: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
[1873] Megemlítésre került még Dinnyés és társai ácsmunkákért felelős cég. Lásd: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
[1874] A zuglói épületszobrász a Pöstyéni fürdőszállónál is munkatársa volt az építészpárosnak.
[1875] A Globus betonműveket nevezi meg a műkőmunkák elkészítőjeként a megnyitóünnepségről szóló cikk, a szobrászmunkákat köti Majláth József és Krisztián József szobrászokhoz. (Ez utóbbi Krisztián Sándor szobrászt takarhatja.) Lásd: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5. A levéltári iratokból kiderül, hogy 1928. januárjában kéri az építészpáros a várost, hogy a kupolás medence műkő burkolatát vállalhassa el a Globus cég, mivel Mailáthék nem tudják a vállalt áron megcsinálni. Február27-én Holló polgármester beleegyezését adja a megbízáshoz. MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok
[1876] Kovács Bertalan: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
[1877] Móczár Antalt és Farkas Lászlót is megemlítik a megnyitóról szóló cikkben: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
[1878] Weisz Manót említ egy másik cikk. Lásd: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.

gyár szállította. A falsarokvédő munkák a Picklin-vállalat,[1879] a derítőtelep kiépítése Koch és Szilágyi[1880] a villanyszerelés a Kiskunfélegyháza villamos mű (Bárdos és Brachfeld cég) nevéhez fűződik.[1881] A szerszámokat a helyi Salgó Imre vasboltjából, a berendezéseket pedig Keleti József, Kürtösi István, Feuer Mihály, Novoszel János helyi kereskedőktől, illetve a budapesti Bleier Sándort-Hartmann Gyula cégektől tervezte beszerezni a város.[1882]

A felhasznált anyagok tekintetében az ablakok külső részeihez gyantatartalma miatt tartósabb borovi, belső feléhez lucfenyőt használtak, a fürdő famunkái vörösfenyőből készültek. A kilincsek tömör sárgaréz anyagúak voltak.[1883]

A fürdőszálló kezdetben prosperáló volt, habár a megnyitás körül cikkeztek arról, hogy hol kellene „vidéken" reklámozni.[1884] „*Az uj szálloda teljesen modern kényelmével és felszerelésével csakhamar állandó látogatottságnak fog örvendni*"- írta a *Félegyházi Közlöny*.[1885] Nem sokkal a megnyitás után már Hódmezővásárhelyi szakmai látogatóknak mutatták meg a fürdőszállót,[1886] majd kecskeméti orvosok is nagy megelégedéssel szemlélték az intézményt.[1887] Sajnos az épület történetéhez hozzátartozik, hogy az építészek egy ki nem fizetett tétel miatt beperelték a várost,[1888] és ez 1931-től évekig tartó bírósági eljárássorozatot eredményezett,[1889] melyben Hegedűséknek adtak igazat.[1890] Ugyanakkor egyes iratok szerint perenkívüli egyezség született 1936-ban.[1891] E békétlenség egyébként egyáltalán nem volt példanélküli, az első világháború alatt leghíresebb munkáik kapcsán Komor Marcell és Jakab Dezső is perben állt a marosvásárhelyi tanáccsal, elmaradt honoráriumuk kifizetése okán.[1892]

[1879] Wágner Hugó és a Picklin vállalat is közreműködött a Békéscsabai Árpád-fürdőnél is, utóbbi a Szolnoki fürdőnél is.
[1880] Békéscsabai fürdőnél ugyanígy a derítőtelepet, de a Szolnoki fürdőnél a linóleumot köthetjük a nevükhöz.
[1881] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 15. és 27.
[1882] *Félegyházi Közlöny* 1928. július 22., 2.
[1883] URBÁN Miklósné: *Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek, egyéb építmények Kiskunfélegyházán.* Petőfi Sándor Városi Könyvtár, Kiskunfélegyháza, 2005, 18-19. a továbbiakban URBÁN 2005
[1884] A fürdő reklámja. *Félegyházi Közlöny* 1928. július 22., 2.
[1885] A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
[1886] A város vendégei. *Félegyházi Közlöny* 1928. július 15., 2.
[1887] Kecskeméti orvosok megtekintették Kiskunfélegyháza új fürdőjét és szállodáját. *Kecskeméti Lapok* 1928. szeptember 4., 1.
[1888] Fennmaradt a Cyklop építőtől is számos levél 1929 decemberi keltezéssel, melyben ők is a városhoz folyamodnak az elmaradt kifizetések megadása céljából. Lásd: MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok
[1889] Hegedűsék a ki nem fizetett tervezői díj miatt perelték be a várost, a város a késedelem és a túllépések miatt és ezek szerződésbe foglaltsága miatt nem akart fizetni. Az összes peres irat, köztük pl. az iparosok meghallgatása stb. itt található: MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok
[1890] *Félegyházi Közlöny* 1935. július 7., 4.
[1891] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 156/1926
[1892] VÁRALLYAY 2006, 38.

A fürdőszálló előtti területet 1934-ben parkosították.[1893] A második világháborúban aknatalálat érte az egyik szárnyat, Eng Károly építész irányításával végezték a helyreállítást.[1894] Ezt követően a Szálloda- és Vendéglátó Vállalat melléküzeme lett, amely megszervezte a félegyházi Gőzfürdő Vállalatot. Majd 1954-ben a Községgazdálkodási Vállalat üzemeltette, egyre romló színvonallal és egyre több nehézséggel. 1960-ban vízhiány lépett fel, ezért 1961-ben új kutat létesítettek, de az végül csak a strandfürdő fejlesztésére volt elég. 1962-ben homlokzatfelújítást végeztek.[1895] 1963-tól a megyei vízmű vette át az üzemeltetést. Ekkor már eléggé leromlott állapotban volt a korábbi fürdőépület, és csak irodaként való hasznosítása jöhetett szóba.[1896] 1970-ben a Lenin Termelőszövetkezet birtokába jutott, ekkor étteremmé tervezték átalakítani. A felújítás kapcsán a gázfűtésre való áttérés egyik lépéseként felrobbantották a kéményt.[1897] 2001-ben a város tulajdonában volt az épület, hasznosítására több ötlet is felmerült,[1898] napjainkban felújításra vár. **209. kép**

Szolnoki Tisza szálló és fürdő (Szolnok, Sóház u. 2.), 1925-1928

Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin közös műveként jegyezhetjük a vidéki fürdők sorában a szolnoki Tisza Szállót és Fürdőt. Habár sok forrás csak utóbbit említi meg tervezőként, maga Hegedűs közös munkaként jegyezte épületlistájában. Sőt, a megbízás tervpályázat útján történt megszerzését említette, holott erre szinte alig találunk utalást. Hegedűs műjegyzékében a fürdő mélykútjának kialakítása, valamint a fedett úszócsarnok és a nyitott termál-uszoda terve, és annak új tervpályázata is szerepelt.[1899]

Szolnokon már a 17. században is volt török fürdő,[1900] de 1925-ben döntött úgy a város, hogy újra szükség van gőzfürdőre.[1901] Még a nyáron életre hívtak egy fürdőépítési bizottságot.[1902] Az egyik tag, az egyébként pályáját Lechner Ödön mellett építési rajzolóként

[1893] MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok 2574/1934
[1894] URBÁN 2005, 18-19.
[1895] MNL BKML – XXIII. 609. 5483/1962
[1896] FEKETE János: Ismét a fürdőről. *Félegyházi Közlöny* 1994. március 11., 6.
[1897] Kéményrobbantás. *Petőfi Népe* 1978. november 16., 33. évfolyam, 270. szám, 8.
[1898] Eladják a fürdőszállót? *Petőfi Népe* 2001. szeptember 6., 1.
[1899] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.
[1900] GERŐ 1980, 83.
[1901] Büszkeségünk, a fürdő. *Új néplap (Szolnok Megye)* 2008. április 17., 4.
[1902] Tagjai dr. Elek István orvos, dr. Kerekes Sándor főjegyző, dr. Sárközy György tanácsos, dr. Hubay Miklós főmérnök és Zombory Lajos festőművész voltak. Ld: FÜLÖP Tamás: „Egy darab Európa a magyar síkság közepén" - A szolnoki Tisza Szálló és Gyógyfürdő megépítésének városfejlesztési aspektusai. In: CSÖNGE Attila–POZSGAI Erika–SZABÓNÉ MASLOWSKI Madlen (szerk.): *Zounuk - A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve 33*., MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2019, 83. a továbbiakban FÜLÖP 2019

kezdő[1903] Zombory Lajos festőművész elkészítette Tisza-parti rendezési tervét,[1904] ebből indulhatott ki Rerrich Béla építész, akinek a munkája nyomán valósult meg a szabályozás, 1926-ban.[1905] 1925-ben az állatvásár térre 40 szobás szálloda, gőz- és gyógyfürdő megvalósítását tervezték 7,5 milliárd korona költséggel, melyet külföldi kölcsönből kívántak fedezni.[1906] (Végül 1.400.000 pengős költséggel épült fel.)[1907] A város három jeles fővárosi építész meghívásos pályázatával tervezte a fürdőt megvalósítani, a határidő 1925. július 3. volt.[1908] A többi tervező építész kilétéről nincsen tudomásunk. Egy 1926. január 31-re datált, Hegedűsék tollából származó levél világosan leírta, hogy ők ekkor már meg voltak bízva, és a korábbi tervekhez képest a népfürdő jelleget redukálni kellett, ugyanakkor készítettek egy uszodát is magában foglaló épületszárnyat is. Ebben a levélben sürgették is a polgármestert, hogy adja ki vállalatba a munkát a már nyertes kivitelezőnek. Javasolták továbbá, hogy az úszócsarnokos tervet vegyék alapul, de egyelőre ott ne végezzenek alapozást, csak majd akkor, ha lesz rá pénz. Éppen emiatt több terv is szerepel az iratok mellékleteként az építkezésekhez kapcsolódóan: egy 1926. január 4-ei (fürdőszállóval egybekapcsolt alaprajz), egy január 8-ai (homlokzati), egy január 15-ei (uszodai alaprajz és metszet) és egy január 21-i (strand- és kosárfürdő a Tisza partján).[1909] **212. kép, 213. kép**

1925. november 25-én tartották az általános kivitelezői tárgyalást, ezen elvileg Pápay Antal és társa ajánlatát fogadták el,[1910] és felterjesztették a vármegyéhez.[1911] Érdekes, hogy végül nem ők lettek az építőmesterek, hanem a budapesti Dömény-Ehrlich[1912] és a szolnoki Bede Antal[1913] vállalkozók egyesülése. A közgyűlési iratok szerint a vármegyei törvényhatóság felülvizsgálta az első döntést és utasította a várost, hogy válasszon új nyertest az első öt pályázó közül.[1914] Erről 2026. január 18-án döntöttek.[1915] Pápay Antal és társa természetesen próbálta megtámadni a döntést, de a közgyűlés 1926. április 26-án jóváhagyta a módosított véleményt

[1903] Zombory Lajos wikipédia szócikke. Ld: https://hu.wikipedia.org/wiki/Zombory_Lajos, letöltve: 2026.08.12. 9:11
[1904] KAPOSVÁRI Gyula: A Tisza Szálló és Gyógyfürdő Szolnokon. *Néplap* 1989. szeptember 19., 5. a továbbiakban KAPOSVÁRI 1989
[1905] KAPOSVÁRI 1989, 5.
[1906] Szolnok építkezése. *Városok Lapja* 1925. november 1., 186.
[1907] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1908] FÜLÖP 2019, 83.
[1909] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1910] MNL JNSzML V. 472. 43. Szolnok város képviselő-testületének iratai 1107/1926. kgy. sz.
[1911] *Vállalkozók Lapja* 1926. január 27., 14.
[1912] A cég neve Dömény Ede és Ehrlich Mihály vállakozókat takarja. Ld*: Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1913, 25. évfolyam, 679.
[1913] A szolnoki színház kivitelezésénél is közreműködött.
[1914] MNL JNSzML V. 472. 43. Szolnok város képviselő-testületének iratai 5216/1926. kgy. sz. 1926. március 26.
[1915] BARABÁS Imre: A szolnoki Tisza Szálló hévizkútjának története (1927-1928). *Jászkunság* 1992. augusztus, 38. évfolyam, 4., 34. a továbbiakban BARABÁS 1992

és megkötötték a szerződést Ehrlichékkel.[1916] Ezután még számos kivizsgálás történt az eset kapcsán, de végül nem változott meg a vállalkozó cég.

A fürdőszálló helyszínéül az egykori sertéspiac területét választották a Tisza partján.[1917] Az épületegyüttest keletről a Verseghy park, délről a Tisza határolja, a városi színház pedig az északi szomszédságában található. Az alapmunkák kiosztása után Szolnok rendezett tanácsú város tanácsa 1926. szeptember 29-én tartotta a versenytárgyalást a fürdőszálló vízvezetéki, csatornázási, központi fűtési, szellőzési, felszerelési és berendezési munkáira. Itt Rohonci Hugót tüntették fel nyertesnek,[1918] és végül ennek a vállalkozónak a személyében nem lett változás. 1927-ben sztrájk nehezítette az építkezést, az ügyből per lett, maga Hegedűs Ármin is tanúként szólalt fel.[1919] Ugyanebben az évben jelentős változásokat eszközöltek az épületen a korábbi tervekhez képest, erről Hegedűs és a fürdőépítési bizottság beszámolt a városi közgyűlésnek. Ez a pincerész megnövelését, a belső „vigadószerű" átalakítását (a folyó felőli árkádsor helyett étkező, és felette terasz kiképzését), a kádfürdők számának növelését, filmvetítő hely létrehozását, új, erősebb anyagú fürdőcsarnok-boltozatot, a konyhaüzem átszervezését és a szállón manzárdszint helyett hagyományos második emelet-kiképzését jelentette. A város ezt a költségtúllépést még engedélyezte.[1920] (A későbbiekben már felelősségre vonta a város a tervezőt és a kivitelezőt.)[1921] 1928. március 10-én, még egy rendkívüli közgyűlésen döntött a képviselőtestület a használati tárgyak beszerzéséről.[1922]

A szálló ünnepélyes átadása 1928. április 14-én zajlott,[1923] ekkor a kútfúrások még tartottak.[1924] Ez a közhangulatot rontó sikertelen fúrássorozat szinte a Széchenyi-fürdő kálváriájával párhuzamos, napi közbeszéd tárgya volt a szolnokiak között.[1925] Ezen felül kissé beárnyékolta az ünneplést az is, hogy a város ellen a belügyminiszter fegyelmi eljárást indított a Speyer-kölcsön felhasználása körüli rendezetlen viszonyok miatt.[1926] A *Vállalkozók Lapja* ezzel szemben 1928. április 18-án még közeli megnyitásról írt tévesen, és arról, hogy ekkor a

[1916] MNL JNSzML V. 472. 43. Szolnok város képviselő-testületének iratai 7657/1926. kgy. sz. 1926. május 28.
[1917] BARABÁS 1992, 34.
[1918] *Vállalkozók Lapja* 1926. október 27., 15.
[1919] Megrágalmazott városi tanács. *Budapesti Hírlap* 1927. szeptember 4., 20.
[1920] FÜLÖP 2019, 88-89.
[1921] MNL JNSzML V. 472. 43. Szolnok varos képviselő-testületének iratai 20829/1927. kgy. sz. 1927. október 28.
[1922] MNL JNSzML V. 472. 43. Szolnok varos képviselő-testületének iratai 5421/1928. kgy. sz. 1928. március 10.
[1923] A pénzügyminiszter is tiszteletét tette az eseményen. Ld: BARABÁS 1992, 36.
[1924] NAGY László János: *„A csillagok gyermekei vagyunk", Dr. Pávai-Vajna Ferenc élete és munkássága.* Piremon, 1991, Debrecen, 125. illetve *Újság* 1928. április 18., 9. a továbbiakban NAGY 1991
[1925] BARABÁS 1992, 36.
[1926] *Az Est,* 1928. április 8. 24.

nagy versenyuszoda még nem épült fel.[1927] Ez utóbbi nem téves megállapítás, az az uszoda azóta sem épült fel, amelyet a fürdő mellé terveztek. 1928-ban még cikkeztek arról, hogy a polgármester és Hegedűs Ármin 1928 novemberében egyeztetett az uszoda létesítéséről.[1928] Egy 1928. november 11-i jegyzőkönyv is részletesen beszámolt erről a megbeszélésről, melyen a Magyar Úszószövetség számos tagja is részt vett és mind anyagi, mind eszmei támogatásukról biztosították a polgármestert.[1929] A fürdő uszodája a fedett árkádsor „végében", az épület nyugati oldalán állt volna, merőlegesen a Tiszára. (Számos dokumentum bizonyítja a hathatós lobbitevékenységet, melyet a polgármester és a helyi képviselők folytattak az ügy sikeréért, de sajnos nem sikerült fedezetet szerezni a létesítményhez.)[1930] Végül 1949-ben épült fel a város ilyen célú intézménye, a Damjanich Sportuszoda, de nem az építészpáros munkája révén, és nem az általuk javasolt helyen.[1931] **214. kép**

Az uszoda tervleírásából kiderül, hogy a főbejárat a szállóhoz hasonlóan az utcai oldalra nézett, és a pénztár és ruhatár elérésére szolgáló előcsarnokba nyílt. Ebből a térből lehetett volna a medenceteret elérni. Az uszoda versenyek tartására is alkalmas lett volna: az emeleten el akartak helyezni 104 öltözőt és folyosót, amelyek mintegy karzatul is szolgáltak volna. Fényt a négy tető- és hat hagyományos ablakból és az oromzati nagy kerek nyílásból nyert volna a tér, a Gellért fürdőhöz hasonló kihúzható tetőzet ötletét azonban itt elvetették. Külön 3 méteres trambulin és kimélyített medence várta volna az ugrókat. A fürdőépületből kimaradt kádfürdőket az előcsarnokból elérhető alagsorban tervezték kialakítani. Ugyaninnen kívánták elérni a Tisza homokos partján kiképzendő nap és homokfürdőt egy háromoldalú úszóházszerű nyári uszodával (a terveken ún. kosáruszoda néven szerepelt), melyhez hasonló többek között a Dunán is számos helyen üzemelt.[1932]

Az építéssel párhuzamos történet, hogy 1927 januárjában a fürdőt ellátó kút fúrásához is hozzákezdtek Pávai-Vajna Ferenc közreműködésével.[1933] Az artézi-kúttól remélték a fürdőt és a szálló fűtését is ellátó termálvizet. Összességében gazdaságosabbnak ítélték kutat fúrni, mint a Tisza vizét felhasználni. 1928 áprilisában 624 méternél jártak, ez a fürdők ellátására már elegendő 40 °C fokos vizet eredményezett,[1934] így végül szeptember 26-án 948 méter mélyről

[1927] KOVÁCH Lajos: Épülő városok. Szolnok. *Vállalkozók Lapja* 1928. április 18., 49. évfolyam, 1. a továbbiakban KOVÁCH 1928
[1928] Két uszoda, s amit a nagy Budapest tanulhat a kis Szolnoktól. *Nemzeti Sport* 1928. november 13., 9.
[1929] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1930] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1931] KAPOSVÁRI 1989, 5.
[1932] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1933] NAGY 1990, 125.
[1934] KOVÁCH 1928, 1.

érkezett meg az 54 °C fokos víz, melyet megfelelőnek találtak a fűtéshez is.[1935] A sikeres fúrást követően maga Horthy Miklós kormányzó is megtekintette az új kutat 1928 novemberében.[1936] A fűtésrendszer 1932-re készült el véglegesen és 1968-ig üzemelt.[1937]

Az együttes keleti szárnya a szálloda háromszintes épületét rejti magában, a fürdő az épületegyüttes déli és nyugati oldalán található. A szálló ma 33 szobával rendelkezik. A hotel falaira a megnyitáskor valódi gipsz reliefeket tettek, az előcsarnokot tölgyfa lábazat díszítette, a lépcsők szőnyegekkel lettek ellátva.[1938] A szállodai terek közül a vadászszobát, az olvasótermet, egy nagy teraszt és a kék loggiát emelték ki a hallokon kívül.[1939] A közös helyiségek hasonlóak a külső homlokzatok műkő díszeihez, art décós cikkcakkvonalak, bojtok, vázák, indák, barokkos ízlésvilággal elrendezve láthatóak rajtuk. A szálloda belső szobáinak díszeiként főként a szolnoki művésztelep alkotóinak festményei szolgáltak.[1940] Az alaprajz az uszodával együtt tervezett fürdő esetében U vonalú volt. Mivel ez végül nem valósult meg, ezért kissé csonka alaprajzú lett az épületcsoport.[1941] A *Magyar Építőművészet* 1928-as száma szellőzőrács-terveket, látványterveket, alaprajzot, valamint utcai és udvari homlokzatfotót is közölt, igen bőségesen megmutatta az új fürdőt.[1942]

A fürdő két termál medencéből (egy kisebből és egy nagyobból) állt, a szaunák után még egy hidegvizes medencét, valamint gőzfürdőt is igénybe lehetett venni. A fürdőrészleget a kupolával fedett szárny foglalta magában.[1943] Az átadáskor a fürdő berendezését nagyon modernnek tartották.[1944]A megnyitáskor a prospektusok tanúsága szerint masszázs, fodrász, manikűr és pedikűr szintén működött az épületben.[1945] A medencéket jelenleg az 1989-es felújítást követően elhelyezett vörösmárvány szobrok díszítik, ezek Papi Lajos *Nyújtózkodó nő* c. szobra, illetve vele szemben a *Csobogó csiga* áll.[1946] A nyújtózkodó női szobor helyén korábban (az építés idejében) egy vízi lénnyel játszó kisfiú helyezkedett el. Az oszlopok szobrászati díszei máig eredetiek, csak gazdagon lemázolva várják, hogy egyszer visszakapják

[1935] Büszkeségünk, a fürdő. *Új néplap (Szolnok Megye)* 2008. április 17., 4.
[1936] FÜLÖP 2019, 98.
[1937] JUHÁSZ Réka: *Áldásvíz Szolnokon – Régi idők vizein VIII*., 2018. augusztus 2., lásd: https://lechnerkozpont.hu/cikk/aldasviz-szolnokon, Letöltve: 2025. május 2. 8:55 a továbbiakban JUHÁSZ 2018
[1938] FÜLÖP 2019, 90.
[1939]KOVÁCH 1928, 1-2.
[1940] KAPOSVÁRI 1989, 5.
[1941] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1942] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 3., 20-21., 22-33.
[1943] JUHÁSZ 2018
[1944] KOVÁCH 1928, 1-2.
[1945] FÜLÖP 2019, 106.
[1946] Tóth György: https://www.kozterkep.hu/41541/puttok-palastban-falovon#vetito=418172, 2020. szeptember 30., Letöltve: 2026. január 3. 13:54

eredeti formáikat. Ezek néhol a reneszánsz groteszkeket idézik, itt-ott egy-egy törölköző puttó medalionba helyezett képével, máshol vaskosabb barokkos vázák és indák kavalkádjaiként hatnak. Kozelka Tivadar 1927-es képén még azt is láthatjuk, hogy a központi termál-medencetér üvegablakai mintásak voltak egykor, halványan kivehetők talán az oszlopok díszeihez hasonlatos fürdőzéssel kapcsolatos puttófigurák rajzai.[1947] Sajátos megvilágítást és már-már templomi hangulatot kölcsönöznek a térnek a kismedence mögötti török fürdőket idéző kerek ablakok is. **216. kép**

A szálló barokk tornya kissé városházákra vagy templomokra emlékeztető építmény, például gondolhatunk Lang Adolf pécsi városházájának tornyára.[1948] Nyugati oldalán a város címerét fedezhetjük fel, amely egy pelikánt ábrázol, amint vérével eteti három gyermekét. A szállóépülethez nyugati irányban kapcsolódik egy árkádsor, melyen a Hende Vince nevéhez köthető sgraffitó[1949] dekoratív nőalakjai és cikkcakkvonalai az art décot idézik. Egy újságcikk szerint az alkotást 1927-ben tervezte a festőművész,[1950] ezt más lapok is megerősítik, mert éppen a Széchenyi-fürdő hat nagyméretű fürdőtéri üvegablaka után kezdett bele a szolnoki fürdőt díszítő új művébe.[1951] Az árkádok előtt Kovács Zoltán *Halas lány* c. szobra díszíti az épületet, melyet 1956-ban állítottak ide.[1952] **217. kép**

Az iparosmunkák a fővállalkozókhoz hasonlóan mintegy fele-fele arányban oszlott meg a szolnoki és a fővárosi cégek között. Kivételt képezett a műkőmunkákért felelős békéscsabai Globus Rt. Műkőgyár.[1953] Habár a helyi mesterek közreműködését előnyben részesítették,[1954] bizonyos részletmunkákra budapesti kivitelezőket kértek fel.[1955] Ezek közül talán a

[1947] A szerző tulajdona.
[1948] RITOÓK 2004, 48.
[1949] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 14.
[1950] Tavaszvárás a szolnoki promenádon. *Szolnok Megyei Néplap* 1965. február 26., 5.
[1951] Művészet. *Esti Kurir* 1927. szeptember 10., 10.
[1952] KAPOSVÁRI 1989, 5.
[1953] BŐHM–HEGEDŰS 1928, 14.
[1954] A szolnoki mesterek közül az ácsmunkák Bede Antal, az eternit tetőfedés Jancsó műszaki vállalata, a lakatosmunka Varga Ferenc, a mázolómunka Kádár Sándor és Veres József, az üvegesmunka Engel és Tolnai, illetve Pécsi és Herzog, a szobafestőmunka Fülöp János, a villanyszerelőmunka Szatmáry László, valamint Szmetana és Szőke cége, az asztalosmunka Szommer László, aki a bútoroknál is közreműködött Füleky Antalon és Vidék Jánoson kívül. Lásd: BŐHM–HEGEDŰS 1928, 14; valamint: Modern fürdőket épít a vidék. Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin. *Színházi Élet* 1929. február 10., 19.
[1955] Budapesti telephelyű volt a redőnyözést végző Magaziner Lajos, a vendéglői takaréktűzhelyek és berendezések beszerzője Lakos Lajos, a vízvezetékek, csatornázás, központi fűtés és szellőzés szállítója Rohonczi Hugó. A fényjelzőkészülékeket az Egyesült Vill. Rt.-től, a kémény és kazánfalazást a bécsi központú, de budapesti telephelyű Heinicke H. R. Rt.-től, a parkettamunkát a Fried és Benedek cégtől, a kazánt a Ganz-Danubius Rt.-től, a falsarokvédőt Pick Emil Picklin-vállalatától, a linóleumot Koch és Szilágyitól szerezték be, a berendezés terhei részben Lingelék, részben Bőhm Béla és Társa között oszlott meg. Ld: BŐHM–HEGEDŰS 1928, 14.; valamint: Modern fürdőket épít a vidék. Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin. *Színházi Élet* 1929. február 10., 19.

legnevesebbek a szobrászati díszeket szállító Ney Simon,[1956] a díszüvegezést végző Bosnyák Sándor,[1957] valamint a berendezések egy részéért felelős Lingel Károly és Fiai cég.

Az épület méltatásakor Kubinszky Mihály a „neobarokk formaalkotás" mellett az épületegyüttes aszimmetriája valamint a szimmetriára és a festői romantikára törekvést emelte ki.[1958] A békéscsabai fürdő igazgatósága szerint a fürdő „*csupán méreteiben és a berendezésnek fényüzőbb voltában mulja felül*" a csabait.[1959] A *Budapesti Hírlap* 1928. június 3-i cikkében már divatosnak írta le az intézményt: „*Egy csapásra divatba jött a szálló, amelyben szombaton és vasárnap este olyan zajos az élet, hogy akármelyik nagyvilági hotel megirigyelhetné. A termék zsúfoltak, az előkelő vágású hallban pedig táncolnak. Szolnok szép asszonyai és leányai ott vannak, és olyan látványossággal szolgálnak, hogy mind jobban szaporodnak azok, akik Budapestről és a vidékről elmennek ezeket a színes estéket megnézni.*"[1960]

1930-ban haszonbérbe adták a fürdőpark egy részét katonai gyakorlótér céljaira.[1961] Ugyanebben az évben elkezdték palackozni a fürdő „Áldás" nevű gyógyvizét a szálloda alagsorában.[1962] 1934-ben a vendégszám meghaladta a 37 ezret.[1963] 1941-ben a korábban fa ablakokat vasra cserélték.[1964] Az épület a második világháború végén hadikórház is volt, ekkor a Vörös Hadsereg elhordta a berendezéseket. Ezekben az években felmerült a szálló bontásának ötlete, azonban 1946-ban végül részlegesen felújították.[1965] A Kádár korban legtöbbször teltházzal üzemelt a szálló, és „természetesen" a foglalkoztatottság is csúcson volt. A nyolcvanas évek közepén-végén felújították a szállodát. 1992-ig a város tulajdona volt,[1966] 2010-ben beszámoltak arról az újságok, hogy kínai tulajdonba került,[1967] amely ma is eredeti funkciójának megfelelően – habár sokkal kisebb pompával – üzemel. **215. kép**

Fedett uszoda terve Lukács fürdő mellé, 1929

Hegedűs Ármin megkereste a fővárosi tanácsot egy „sürgető" ügyben, azért, hogy egy fedett úszócsarnokot a Margit-híd melletti budai parkban építsenek fel. Egy látványtervet is készített Hegedűs és Bőhm irodája ehhez az ötletéhez, melyet le is közölt az *Ujság* c. lap. A

[1956] A Gellért-fürdőn, Török Bankházon és a Hegedűs-villán is dolgoztak együtt.
[1957] Vele többek között a Kammer-villán is dolgoztak együtt.
[1958] KONTHA 1985, 179-180.
[1959] A csabai fürdő és a villanytelep igazgatóságának tagjai tanulmányuton voltak Szolnokon. *Békésmegyei Közlöny* 1929. június 16., 56. évfolyam, 110. szám, 1.
[1960] LOSONCZY 1928, 25.
[1961] MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946.
[1962] Büszkeségünk, a fürdő. *Új néplap (Szolnok Megye)* 2008. április 17., 4.
[1963] Büszkeségünk, a fürdő. *Új néplap (Szolnok Megye)* 2008. április 17., 4.
[1964] Büszkeségünk, a fürdő. *Új néplap (Szolnok Megye)* 2008. április 17., 4.
[1965] A szálloda előtti Információs tábla szövege.
[1966] JUHÁSZ 2018
[1967] MÉSZÁROS Géza: Kínaiaké lett a Tisza Szálló. *Megyei Tükör – új Néplap* 2010. szeptember 21., 3.

rajz mellé egy interjút készítettek az építésszel, amelyben szóba került a korábbi nyitott versenyuszoda kérdése, melyről 1925-26-ban tárgyaltak, és amit ő a Lukács fürdő kertjébe képzelt el. A cikkből kiderült, hogy nem csak a főváros tanácsát, hanem az Úszószövetséget is megkereste az építész a 33 és fél méter hosszú, 18 méter széles medence, 1400 ülőhelyes tribün tervével, akik a fővároshoz folyamodtak a terület átadásáért. (Eközben a fedett uszoda helyére a Gellért fürdő területét szemelték ki.)[1968] A Gellért fürdőhöz kapcsolt uszoda[1969] tervére Mattyók Aladár, Hajós Alfréd és Sebestyén Artúr készített rajzokat, végül ezek sem valósultak meg. Hajós Alfréddal az *Ujság* hasábjain még „szóváltásba" is keveredett Hegedűs Ármin.[1970] Hegedűs fejében – Lukács fürdő melletti tervén túl – még egy lágymányosi telek vetődött fel ötletként az uszoda elhelyezésére.[1971] Nem sokkal ezután Klebelsberg Kunó kultuszminiszter ankétot hívott össze a legsürgetőbb sportügyek és létesítmények ügyében. Ezen sok jelentős sportszemélyiség és politikus megjelent. Itt körvonalazódott, hogy a fedett uszoda ügyében a margitszigeti elhelyezés lesz a konszenzus.[1972] A főváros végül tervpályázat kiírása mellett döntött, szeptemberben bírálták el a terveket, melyen az első és harmadik díjat is Hajós Alfréd,[1973] a másodikat pedig Sebestyén Artúr kapta. A kiírás már a margitszigeti versenyuszodára szólt, a bírálóbizottság elnöke maga Klebelsberg Kunó kultuszminiszter volt.[1974] 1930. március 17-én tette meg maga a kutuszminiszter az első kapavágást. December 4-5-én már próbaversenyt tartottak, végül az épületet Horthy Miklós kormányzó jelenlétében adták át december 7-én.[1975] **218. kép**

Margitszigeti nagyszálló kibővítésének terve, 1929

A Margitszigeti nagyszálló kibővítésének terveire is készített vázlatokat Hegedűs Ármin.[1976] Habár a terveket nem ismerjük, a *Budai Napló* 1929-ben lehozott cikkéből részletes

[1968] Sportesemények. Fedett uszocsarnok utja a Gellértfürdőtől a Lukácsfürdő kertjéig. *Ujság* 1929. március 15., 15.
[1969] Ezt elsősorban az Országos Testnevelési Tanács támogatta, a főváros Inkább a Lukács melletti elhelyezést, és kezdetben Klebelsberg Kunó kultuszminiszter is ezt támogatta. Lásd: A főváros nem válaszolt az OTT beadványára a fedett uszoda ügyében. *Sportélet* 1929. március 7., 3.
[1970] HEGEDŰS Ármin: Gellért-fürdő vagy Lukács-park? *Ujság* 1929. március 23., 14.
[1971] REHÁK Aranka: A Nemzeti Sportuszoda. *Historia* 1980, 4. szám, 24. a továbbiakban REHÁK 1980
[1972] Négymillió pengő beruházási összeget kapott a magyar sport. *Ujság* 1929. április 11., 13.
[1973] Eredeti neve Guttmann Arnold (1878-1955), Alpár Ignác majd Lechner Ödön irodájában is dolgozott építészként. Ő Magyarország első olimpiai bajnoka úszásban. Lásd: KENYERES 1967, 659-660.
[1974] Hajós Alfréd fedett uszoda tervének nagy sikere. *Budapesti Hírlap* 1929. március 5., 49. évfolyam, 53. szám, 15. illetve Hajós Alfréd nyerte el az első díjat a fedett uszoda tervpályázatán. *Budapesti Hírlap* 1929. szeptember 3., 4. (A cikkben az első helyezettnek a cím dacára Sebestyén Artúrt, másodiknak Sebestyén Arnoldot tüntetik fel, de ez nyilvánvalóan sajtóhiba.)
[1975] REHÁK 1980, 24.
[1976] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

képet kaphatunk az építész elképzeléseiről. Az általa vázolt vízió egyik alapköve az volt, hogy a szállót az összes szezonra alkalmassá tegyék, a terveket 1935-re vélte realizálódni. A modernizálás árkádokkal megvalósítható összeköttetéseket, új szanatóriumépületet, villákat, kaszinókat, éttermeket, a szigeten működő villamosvasútközlekedést jelentett volna, valamint egy külön fedettfolyosós hidat, ami a budai oldallal (Lukács és Császárfürdőkkel) való összeköttetésért felelt. [1977] Az amúgy Ybl Miklós jegyezte 1873-ban megnyitott[1978] Nagyszálló épületén 1913-ban történt az első nagyobb átalakítás,[1979] ekkor harmadik emeletet kapott a létesítmény, továbbá a hall kiszélesítésével és liftek elhelyezésével szolgálták a vendégek kényelmét. 1926-ban épült meg a szanatóriumi szárny Wälder Gyula tervei szerint, amelyhez külön garázs és sofőrlakások is társultak.[1980] 1936-ban pedig újabb nevezetességekkel bővült a sziget: golfpályát, klubházat és erkélyeket is létesítettek.[1981] Nem kizárt, hogy ezekhez (is) fűződik Hegedűs terve, de e kapcsán nincsen fennmaradt rajzokról tudomásunk.

Budapest fürdőváros terve, 1930-1931

A Budapest-fürdőváros pályázatot 1930-ban írta ki az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács. Az őszi meghirdetésű pályázat beadási határideje 1931. január 15. volt.[1982] Hegedűs Ármin Bőhm Henrikkel közösen pályázott „*Régi álom*" jeligével.[1983] A jelige nem véletlen, hiszen 1907-ben Hegedűs (akkor Sebestyén Artúrral) már benyújtott egy rendezési tervet ide és be is mutatták azt a Magyar Építőművészek Szövetségének. 1924. november 16-án a fürdőügyi nagygyűlés alkalmából egy kis kiadványa is megjelent „*Hogyan lehetne Budapest fürdőváros?*" címmel.[1984] Egyes vélemények szerint ez az ötlet volt az alapja az 1930-ban kiírt tervpályázatnak is.[1985] A kiírás az Erzsébet és Ferenc József hidak közti területet, a Rudas-fürdőt és Hungária forrást is magában rejlő sétánnyal és szállóval történő kialakítására vonatkozott. A zsűri elnöke a főpolgármester Ripka Ferenc volt. Első díjat Friedrich Lóránt (Banyo vagy Bagno jeligével),[1986] Pogány Móric (Európa), illetve a Szabó Lajos és Hollós

[1977] Álomkép…? *Budai Napló* 1929. március 31., 5.
[1978] SALY Noémi: Grand 150. A margitszigeti nagyszálló másfél évszázada. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 2023, 37. a továbbiakban SALY 2023
[1979] SALY 2023, 47.
[1980] SALY 2023, 52.
[1981] SALY 2023, 66.
[1982] Az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács tervpályázata a Szent Gellért- és Rudasfürdők közötti Dunapart rendezésére. *Ujság* 1930. október 1., 6. évfolyam, 222. szám, 10. továbbá Az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács tervpályázata a Szent Gellért és Rudas Fürdők közötti Dunapart rendezésére Lásd: *Közgazdasági Értesítő* 1930. október 4., 25. évfolyam, 40. szám, 33-34.
[1983] Fürdőtervek. *Vállalkozók Lapja* 1931. április 1., 1-2.
[1984] Lásd BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66. 1.1.
[1985] Aki már 23 év előtt megálmodta a Gellért- és Rudas-fürdő közötti gyógyparkot. *Ujság* 1930. október 12., 34.
[1986] A 8 Órai Ujság és az Építő Ipar-Építő Művészet c. lap szerint Bagnó, a Vállalkozók Lapja Banyót említ.

Rezső[1987] (C10) tervezőpáros nyertek. Bőhm és Hegedűs terve a megvásárlásra kerülő rajzok között kapott helyet. Friedrich tevében a sziklafal alatt elhúzódó, egy részén zárt kolonnáddal, modern sokablakos homlokzatokkal és a kocsiút lesüllyesztésével operált, hasonlóan a másik két első díjashoz.[1988] Az eszmei pályázat végül nem hozta közelebb a megvalósításhoz ezt a régi ötletet.[1989]

Hegedűs és Bőhm egyenesen két tervet adott be a pályázatra, az elsőn a földbe süllyesztett villamos fölött egy 30 méter széles fásított parkot képzeltek el, ahol a sétálók és autósok közlekedhettek. Mivel ez nem fedett sétány volt, ezért nem felelt meg a program kiírásának. A másik tervben az 1907-es tervhez hasonlóan egy Gellérthegybe vájt barlangban vezették el a villamost, és a jelenlegi kerítést is felhasználták volna a kolonnádsorhoz.[1990]

Szociális kislakások és bérházak

A főváros nagyarányú népességnövekedése kapcsán – az ország lakosságának 15%-a Budapesten élt,[1991] – az 1920-as években a kislakásépítkezések váltak a főváros egyik központi témájává. A főváros 1910 és 30 között 11.152 lakást építtetett,[1992] a tárgyalt 1925-1926-os költségvetési évben az állam beruházásainak 42%-át a lakásépítések támogatására használták fel.[1993] Nemcsak a döntéshozókat, de a szakmát is megmozgatta ez a téma, így a szaklapok is sokat cikkeztek e kérdésről. Éppen a fővárosi finanszírozás, és a megkötések miatt a kislakások gyakran minőségen aluliak lettek, mivel az építészek nem kaptak nagy teret arra, hogy minőségi terveket alkothassanak.[1994]

Moravánszky Ákos véleménye szerint az ebben az időben készült kislakások alapvetően három altípusba csoportosíthatók. Az első a 19. századi bérpalota sémáját követi egyszerűsítettebb modorban, a második expresszív plaszticitású homlokzat és tömegképzéssel jelenik meg, a harmadik pedig a francia és német funkcionalizmust követi expresszív gesztusok nélkül.[1995] Hegedűs és Bőhm munkásságát az első altípusba tartozó épületekként tudjuk definiálni.

[1987] Lajosnak írja a Vállalkozók Lapja, de a Rezső lehet a helyes.
[1988] Modern gyógyfürdőtelep a Gellérthegy sziklái tövében. Érdekes és művészi tervek a „Budapest-Fürdőváros" pályázatán. *8 Órai Ujság* 1931. április 1., 4.
[1989] Fürdőtervek. *Vállalkozók Lapja* 1931. április 1., 1-2.
[1990] MAGYAR Vilmos: A Gellért rakpart művészi kiképzésének pályatervei. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1931. április 15., 61-62.
[1991] HOOGEWOUD, Guido S. et al.: *Az európai fővárosok építéstörténeti forrásai*. Corvina, Budapest, 1980, 114.
[1992] LIBER Endre: *Középítkezések Budapesten 1920-1930.* Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest, 1930, 32. a továbbiakban LIBER 1930
[1993] KÖRNER 2010, 77.
[1994] FERKAI 2001, 68-69.
[1995] MORAVÁNSZKY 1998, 373.

Az ilyen lakások egyik megnyilvánulása a Gyöngyösi utcai lakóházcsoport, melynek egyik épületét, majd később a tömb befejezéseként annak északi részeként a Faludi utcánál található bérházat is Hegedűs és Bőhm irodája tervezte. Ezekkel egyidős az ekkor még önálló város, Újpest Mátyás terére kialakított nagyméretű kislakásos bérházcsoportjának terve is, amelyet mintegy megelőlegezve a kommunizmus eszményének lakóparkjait, közös, zárt épületegyüttesként képzeltek el. Ennek a gondolatnak a közös kerítéssel, valamint parkkal ellátott, megvalósult példája a III. kerületi Hunor utcai bérháztömb , amelyben négy másik építésszel együtt közreműködött a Hegedűs-Bőhm építésziroda. Az épületek ugyan stilárisan különböznek, de gondolatiságukban, art déco dekorációikban párhuzamaik egymásnak. A Gyöngyösi utcai épület belső homlokzatainak széles folyosói és homlokzatkiképzése, a Mátyás utcai kislakásoknál a „minden családnak egy balkon” gondolata, a Hunor utcai tömbben pedig a sok lépcsőház által elért kényelem biztosítása képviselte a tervezők szociális elképzeléseit.

Gyöngyösi utcai kislakásos bérház (Bp. XIII., Gyöngyösi u. 2.), 1926

A Gyöngyösi utca, Madarász utca, Faludi utca és Váci út közötti épületegyüttes Budapest főváros lakóház építkezéseként szerepel a terveken, ennek „A” épülete köthető Hegedűs és Bőhm irodája nevéhez, bár csak egyetlenegy terven szerepel közös pecsétjük, az összes többin Hegedűs saját pecsétje és szignói ismerhetők fel.[1996] A B épület Freund Dezső,[1997] a C épület pedig Létay András nevéhez fűződik. A három épület alapvetően a szerényebb, tisztviselői igényeket kívánta kielégíteni, összesen 235 darab egyszobás és 30 darab kétszobás lakással készült.[1998] **219. kép**

Az „A” épület a pince és földszint felett négy emeleten összesen 78 lakást tartalmazott (ez 67 egyszoba-konyhás, 1 kétszobás és 10 kétszoba-fürdős lakást jelentett). A fürdő hiánya láthatóvá teszi, hogy a lakás csak a legkisebb igényeket elégítette ki, emiatt a tervezők az egyszobás lakásokhoz tisztálkodásra alkalmas fülkéket is terveztek. 1925 decemberében már tervben voltak az épületek,[1999] és az eredeti elképzelések szerint egy évvel később, 1926

[1996] BFL XV. 17.d.328. 2367

[1997] Freund Dezső épületét a mai napig „Hiszekegy-ház”-ként emlegetik, mert a homlokzatán szerepelt az épület 1948-as felújításáig a híres irredenta jelmondat. Lásd: WÁGNER Gábor: *Az „egyslágeres” költőnő, a híres négysoros és a ház, amit arról neveztek el – A Gyöngyösi utcai Hiszekegy-ház.* 2022.09.09. Lásd: https://welovebudapest.com/cikk/2022/09/09/latnivalok-es-kultura-az-egyslageres-koltono-a-hires-negysoros-es-a-haz-amit-arrol-neveztek-el-a-gyongyosi-utcai-hiszekegy-haz/, Letöltve: 2025. szeptember 11. 22:23

[1998] GALLINA Frigyes, dr.: Budapest székesfőváros 1925-1926. évi kislakásos építkezései. *Magyar Építőművészet* 1927, 27. évfolyam, 2. szám, III. a továbbiakban GALLINA 1927

[1999] GYÖRGY Endre: Tizennyolc házat épít ezerkétszáz lakással a főváros 1926 novemberére. *Ujság* 1925. december 12., 5.

decemberében váltak volna beköltözhetővé a lakások.[2000] A tervek zöme 1926 februárra keltezett,[2001] áprilisban már biztosan folytak a munkák.[2002]

Az „A" épület a Gyöngyösi utca és a Váci út sarkán elhelyezkedő szabadon álló ház, a Gyöngyösi utca felől kerítéssel és kis előkerttel rendelkezik. Az épület egyszerű funkciójának megfelelően letisztult formákat alkalmaztak, a külső homlokzaton a klasszicizmusra és az art décora jellemző jegyeket láthatunk, míg a belső udvarban a tégla dominál és nagyvonalú a lakások egyszerűségéhez képest a gangok szélessége. Az L alaprajz a belső udvarnál mindkét szárnyon két ívelt lépcsőházzal tagolt, a függőfolyosók és árkádok teszik „csipkéssé" a belső homlokzatot. Az épület sarka átlósan lemetszett, a negyedik emeleten teraszban végződik. Az utcai homlokzatokon mindkét oldalon két nagyon enyhén előreugró rizalitot figyelhetünk meg (a saroktól számolt harmadik és kilencedik tengelyben), melyek az első-második-harmadik emeletek szintjein zárterkélyeket foglalnak magukba. A negyedik emelet felett kétoldalt vázákkal díszített háromszög alakú attikákat láthatunk. A Gyöngyösi és a Váci úti homlokzat nagyjából egyenrangú, a Gyöngyösi utcai hatodik tengely foglalja magában a főbejáratot. A másik szárnyban az 1926-os dátummal ellátott fa kapuzat jelenleg használaton kívüli bejárat. A kapuk megtört vonalú timpanonjai, rácsozatai és az első emelet ablakai felett elhelyezett címerek felelnek a dekorativitásért. A külső homlokzatokon két helyen is megfigyelhetjük a bejáratok felett erősen rongált állapotban a főváros címerét.[2003] Az oroszlánok között észrevehetjük a Szent Korona ferde keresztjének sziluettjét a műmárványban, így lehetséges, hogy a kommunista idők pusztítása lehet az egyik oka a jelenlegi állapotuknak. A terveken látható, hogy a balkonokon a jelenleginél ötletesebb, szinte szecessziós virágdíszeket, a rizalitok oromzataiba barokkos működő díszeket, a belső udvarba pedig terméskő lábazatot tervezett az építész.[2004] A födémek vasbetonból készültek, a külső homlokzatok „sempernova" nemes vakolattal,[2005] melyet a föld-, kőműves-, elhelyező és vasbeton-munkákért felelős kivitelező vállalkozónak Delmár Béla készíttette el saját költségén, ugyanis az építőmesternek nem tetszett az egyszerű homlokzatszínezés. Tőke György ácsmester és építési vállalkozó nevéhez fűződnek a tetőszerkezetek, a hajópadlók és az épület egyéb ácsmunkái. Tóth Imre és

[2000] LIBER 1930, 28.
[2001] BFL XV. 17.d.328. 2367
[2002] Százhúszmilliárd költséggel, 900 lakással felépül őszre a főváros hat új bérháza. *Uj Nemzedék* 1926. április 7., 8. évfolyam, 77. szám, 3.
[2003] Többek között az archív képen is látszik itt: Budapest székesfőváros kislakásépítkezése. *Magyar Építőművészet* 1927, 37. évfolyam, 3-4. szám, 24-25.
[2004] BFL XV. 17.d.328. 2367
[2005] GALLINA 1927, III.

Tsa. a bádogosmunkát, Strausz Henrik[2006] az összes helyiség szobafestését és a mázolómunkákat végezte el, Janisch János és fiai vízműgyára készítette a vízvezetéki berendezéseket.[2007] A működő munkákat Kraszner Józsefhez köthetjük.[2008] **220. kép**

A *Magyar művészet* c. könyvben Kubinszky Mihály alaprajzában és homlokzataiban igénytelennek ítélte meg az épületet.[2009]

Mátyás téri kislakásos bérházak (Bp. IV., Pöltenberg u. 2-14.), 1926-1927

A Mátyás téri bérházak háromemeletes épületcsoportját 12.000 m^2-es területen tervezték elhelyezni: a tömb határvonalai a déli oldalon a Mátyás tér, majd folytatásaként a Pöltenberg Ernő utca, a Türr István, a Nádor és az Attila utcák voltak. A tervek szerint a területet körbevette volna a tervezett három épület, mai szóval élve lakóparkot álmodtak ide. A házak földszintjein üzletek, közös terek és műhelyek kialakítása szolgálta volna a lakókat, a „népjóléti" helyiségeket mint zuhanyzók, könyvtár, napközi és óvoda egy külön épületben kívánták elhelyezni. Az egyes kislakásokban előszoba-és mellékhelyiség, konyha és ebédlőfülkék, közös mosókonyha és pince lett volna. Összesen 190 egy- és 36 kétszobás lakást terveztek megvalósítani, 1926-ban ebből 131 egy- és 24 kétszobás kivitelezését kezdték el. Hegedűs Ármint mint építési ellenőrt és a fővállalkozót Újpest város egyik bizottsága meghallgatta 1927 közepén, a munkások sztrájkja, illetve „műszaki hiányosságok" miatt. Hegedűs írásbeli kötelezettséget vállalt arra, hogy 1927 július elsejére beköltözhetők lesznek a lakások.[2010] E bérháznál is a Cyclop Építő és ingatlanforgalmi Rt.[2011] kivitelezésében készültek a föld-, a kőműves-, az elhelyező- és a vasbetonmunkák, a többit helyiek végezték Egyesült Újpesti Építőiparosok néven (Piszter, Szabó, Schütz és Kolmann cégek).[2012] **221. kép**

A bérházcsoport végül pénzügyi okok miatt torzóban maradt, a *Népszavában* megjelentetett látványtervből csak három utca beépítése valósult meg (a Türr utcai front beépítetlen), ugyanakkor a középső kertszerű képződmény ma is látható. A Pöltenberg utcai középső épület oromzatán Újpest címere hirdeti az ekkor még független várost mint építtetőt.

[2006] Az Építőművészet vonatkozó számában Streusz szerepel, ez elírás, helyesen Strausz.
[2007] Budapest székesfőváros kislakásépítkezése. *Magyar Építőművészet* 1927, 37. évfolyam, 3-4. szám, 34.
[2008] SCHULER Dezső, dr.: Budapest székesfőváros 1927. évi kislakásépítkezése. *Magyar Építőművészet* 1928, 28. évfolyam, 3. szám, 33. a továbbiakban SCHULER 1928
[2009] KONTHA 1985, 180.
[2010] Rendkívüli ellenőrző ülés az ujpesti kislakásépítések ügyében. *Népszava* 1927. május 8., 19.
[2011] Cyklopnak írja a *Vállalkozók Lapja* 1928. április 25-i száma, 49. évfolyam, 6.
[2012] *Színházi Élet* 1929. február 10., 19. évfolyam, 7. szám, 104. ugyanők kivitelezték az Újpesti Szülőotthon második szakaszát. Lásd: *Vállalkozók Lapja* 1927. október 5., 19. valamint a járványkórházat is Lásd: *Friss Ujság* 1929. július 25., 34. évfolyam, 166. szám, 4. Az Újpesti vállalkozóknál Szabó Ambrus mellett Bíró Jánost nevesíti egy másik forrás. Lásd: SZÖLLŐSY Marianne: „Építsünk hajlékot az embereknek" – avagy a Mátyás téri városi házak születése. *Újpesti Napló* 2019. április 17., 13. évfolyam, 7. szám, 9.

A telep a Hunor utcaihoz hasonlóan közös bejárattal és kerítéssel rendelkezett, itt-ott háromszögű oromzatok, illetve néhol beugrókban elhelyezett lépcsős oromzatú lépcsőházak jellemzik az egyes épületeket. Az archív képeken fellelhetünk egy kupolás tetőépítményt,[2013] de ezt leszámítva a vakolatok díszein és egyszerű vasrácsokon kívül eléggé kevés dekorációs lehetőséget kapott a tervezőpáros. Az épületeken többhelyütt elhelyezett „Újpest védett épülete" tábla hirdeti a telep különlegességét. A szintenként két-két lakást külön lépcsőházból lehetett elérni, és mindhez balkon is tartozott. Innen a házak „*pittoreszk*" cikkcakkos látványa.[2014] **222. kép**

Faludi utcai kislakásos bérház (Bp. XIII., Faludi u. 1.), 1927

A Gyöngyösi utcai kislakásos bérház eszmei folytatása az épületegyüttes közös kertjének északi sarkán elhelyezkedő épület, mely a Váci út és Faludi utcák sarkán áll és 1927-ben készült el. Faludi utcai „párdarabját" (mely egyben az ötépületes háztömb befejező alkotása) Bauer Gyula és Schmitterer Jenő építészek jegyzik. A kivitelezés ifj. Walla József és Szentgyörgyi Gyula cégéhez kötődik, a befektető pedig a Pesti Hazai Takarékpénztár és Hazai Bank Rt. volt.[2015] A működő munkákat a Gyöngyösi utcai bérházhoz hasonlóan ugyancsak Kraszner Józsefhez köthetjük,[2016] a vízvezetéki, csatornázási és bádogozási munkákért Adler Henrik, a lakatosmunkákért Faragó és Társa, a tetőfedésért a Hatvani Asbestfedő- és Palagyár Rt., az üvegezésért Hochhauser István, a festőmunkákért Lerchner és Török felelt, a villanyberendezéseket Alexy és Uhlyarik szerelte be, az asztalosmunkákat Hufnagel Imre, az ácsmunkákat Keller Ferenc szállította.[2017] **223. kép**

A négyemeletes bérház szabadon álló, magastetős épület. U alaprajzának két szárnya dél felé néz, közepe egyszerű, díszítetlen, rizalitokkal tagolt, és a Faludi utcára nyíló főbejáratot foglalja magában. Szintenként tizennégy egyszoba-konyhás és hat kétszoba-konyhás lakást találhatunk itt,[2018] összesen tehát 30 nagyobb és 70 kisebb lakást. A fő- és oldalhomlokzatokat toronyszerű alakzatok tagolják, melyek az öt lépcsőházat rejtik magukban. A földszintet a négy e feletti szinttől a vakolat színe és egy övpárkány különíti el egymástól, az övpárkány a negyedik emelet alatt ismétlődik. A toronysisakkal zárt toronyépítményeken kívül az első-második-harmadik szint ablakait közös működő szemöldök vonta egybe a Váci utcai homlokzat két oldalsó 3-3 tengelyénél, de a nyílások külön-külön működőkeretet is kaptak. A tornyok ablakai

[2013] *Vállalkozók Lapja* 1928. április 25., 49. évfolyam, 6.
[2014] Ujpest város kislakásépítő akciója. *Népszava* 1926. október 3., 16.
[2015] SCHULER 1928, 29.
[2016] SCHULER 1928, 33.
[2017] Uj fővárosi bérházak. *Vállalkozók Lapja* 1927. november 9., 48. évfolyam, 17.
[2018] FERKAI 2001, 341-342.

és parapetei enyhén díszítettek voltak. Mind jelenlegi megjelenését, mind az archív felvételt szemlélve kissé nagyotmondónak tűnik az a vélemény, mely szerint „*a fővárosi kislakás-akciónak egyik legsikerültebb alkotása ez a bérház*”.[2019] **224. kép**

Hunor utcai kislakásos bérház (Bp. III., Raktár u. 39-41.), 1927

A Gyöngyösi utcai, Faludi utcai és a Mátyás téri kislakásokkal egy időben a III. kerületi Hunor utca ötös sorszámú épületét[2020] is Hegedűs és Bőhm irodája tervezte. Az öt épületből álló együttes Vida Artúr (1. épület), Neuschloss Kornél és Gyenes László (2. épület), ifj. Paulheim Ferenc (3. épület), Sebestyén Artúr (4. épület), valamint Hegedűs és Bőhm (5. épület) építészek nevéhez köthető. A kivitelezésért a Cyklop Építő és Ingatlanforgalmi részvénytársaság felelt,[2021] a kiskunfélegyházi fürdőszálló épületéhez hasonlóan. A befektető-építtető a Belvárosi Takarékpénztár Rt. volt.[2022] Az öt épület közös telken, közös főbejárattal és portásfülkével,[2023] közös kerttel[2024] és kerítéssel rendelkező kis lakósziget. Az épületek mindegyike magastetős és háromemeletes (plusz pince és földszint). Négy ház ezek közül az utca vonalára került elhelyezésre (Bőhmék épülete is ilyen), mintegy megvédve így a közös használatú parkot a kíváncsi szemlélők elől. A szimmetriára törekvés, mint a klasszikus szerkesztési elvek sajátja, három épületnél jellemző, köztük a Hegedűs-Bőhm páros tervezésénél is. A bérházegyüttesben hét üzlet is működött,[2025] többek között az egyik archív felvételen látható Áfész is.[2026] **225. kép**

A telep a Hunor és Veder utca találkozásánál, valamint a Raktár utca között helyezkedett el, ma a Kunigunda útja is határolja nyugatról. A kislakásos bérházcsoport a többihez hasonlóan a budapesti lakásínséget kívánta megoldani. Az otthonok 1927 novemberében készültek el. Hegedűsék épületében 32 egyszobás és 16 kétszobás lakás kapott helyet, a többi ház is ehhez hasonlóan alakult.[2027] A szabadon álló épületek homlokzata és alaprajzai a funkcionalista elképzelések mellett letisztult formákat, de klasszikus szerkesztési módot követtek. Az art déco már csak egy-egy a homlokzatra illesztett dekorációs elemben és az anyaghasználatban

---

[2019] Uj fővárosi bérházak. *Vállalkozók Lapja* 1927. november 9., 48. évfolyam, 17.
[2020] Ma a telken 5. számú épülettel jelzett épület nem azonos Hegedűsék épületével, az általuk tervezett épületet 3-as épületnek nevezték el – vélhetően később. Többek között ezért 2010-ben kelt szakdolgozatomban én is hibásan említem az épület számát.
[2021] *Vállalkozók Lapja* 1928. április 25., 49. évfolyam, 2-3.
[2022] FERKAI 2001, 341-342.
[2023] BFL XV. 17. d. 328. 3121 hrsz.
[2024] Az erre vonatkozó rendezési terv 1928. júniusában kelt. BFL XV. 17. d. 328. – 3121 hrsz.
[2025] FERKAI 2001, 168-169.
[2026] *Vállalkozók Lapja* 1928. április 25., 49. évfolyam, 2-3.
[2027] Az 1. ház 36 egyszobás és 16 kétszobás; a 2. ház 37 egyszobás és 38 kétszobás, a 3. ház 32 egyszobás és 26 kétszobás, a 4. ház 52 egyszobás és 8 kétszobás lakású volt. LIBER 1930, 26-27.

jelentkezett, illetve leginkább néhány esetben a cikkcakkos és szögletes vonalvezetésben (pl. lépcsőházkorlátok, működő díszek) és épületkontúrokban jelent meg. **226. kép**

Hegedűs és Bőhm terveiből kiderül, hogy az alagsort 1927. április 30-án készítették, az emeletet május 4-re datálták. Az összes emelet ugyanolyan alaprajzzal rendelkezett, és a középső épületrész 8 egyszobás lakást rejtett, a ferde oldalsó szárnyak pedig 2-2 kétszobás lakást.[2028] Hegedűsék épülete három lépcsőházzal rendelkezik, az összes lakás a kor kívánalmainak megfelelően elérhető ezekből, nem volt szükség függőfolyosó kialakítására.[2029] A lapos U alaprajz középső főszárnyában egy hagyományos téglalap alaprajzú lépcsőházat helyeztek el, míg az oldalszárnyak háromszög alaprajzú lépcsőházakkal kapcsolódnak a főszárnyhoz. Az udvari főhomlokzaton[2030] a földszint kapott eltérő, sötétebb vakolást, az egyenes szemöldökű ablakok és bejáratok keretei és a lábazat műkőből készültek, és a középső lépcső homlokzatának vonalán kívül a harmadik emeleti ablakokat összefogva övpárkány fut az épületen. Ebből az elemből a földszint felett is húzódik egy valamivel szerényebb változat. A homlokzaton többhelyütt megjelenik egy tulipánra emlékeztető rátétminta, ami címermotívumnak is értelmezhető, több egyszerű működő dísszel együtt, ilyenek dekorálják az udvari homlokzat középső lépcsőháza nyílászáróinak szemöldökeit. **227. kép**

Középületek és pénzintézetek

Középületekről már több korábbi fejezetben szóltunk. Meggyőződhettünk arról, hogy Hegedűs Ármin iskolaépítő tevékenysége a kor elvárásait ismerő, az épülettípus sajátosságait és az újításokat szintetizáló tevékenységen alapult. A korábban ismertetett hat iskolához és az ezekhez kötődő elméleti munkássághoz e fejezetben egy máig ismertelen, de megvételben részesült békéscsabai pályamunka ténye járul hozzá, továbbá a Lajta Béla által elkezdett és az építészpáros által befejezett Pesti zsidó hitközség alapítványi gimnáziuma. Ez utóbbihoz főleg homlokzati és dekorációs programjában nyúlt hozzá Bőhm és Hegedűs – habár az utókor szereti kizárólag Lajta munkájaként említeni.

Ebben a korban alkotta meg a Nagytétényi sertéstőzsde épületkomplexumához tartozó tőzsde épületét Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik. A vegyes funkciójú intézmény egyike azoknak a munkáknak, amelyek homlokzata – szemben az építészek által a századfordulón sokat említett elvvel – nem igazán „leolvasható”, a funkciója nem egyértelmű az épület

[2028] BFL XV. 17. d. 328. – 3121 hrsz.
[2029] *Magyar Építőművészet* 1928, 3. szám, 32.
[2030] Habár nem ez néz az utcára, az udvarról jobb látványt nyújt, ez került be a lapokba. Innen következtetünk arra, hogy ezt tartották főhomlokzatnak, a tervanyagból nem derül ki, melyiket tartották annak az építészek.

tömegeit látva. Ez nagy valószínűség szerint annak köszönhető, hogy – hiába a tőzsde elnevezés – az épület inkább szállói és iroda célokra volt szánva, kevésbé a pénzintézetek sorsára. Félig magánvilla, félig vidéki szállóépület hangulatát kelti, így a reprezentációs szándék nyomokban felfedezhető rajta, legalább méreteiben.

Középületekről szólva ne menjünk el szó nélkül amellett a két egyészségügyi intézmény mellett, amelyek az első kizárólag e céllal épült munkáik. Korábban a Pro Patria fürdőkórház és az Alexander villa, valamint több fürdőépület is rendelkezett ilyen funkciókkal, ám itt találkozunk azzal, hogy kifejezetten orvosi céllal terveztek épületet. Mindkét intézményről elmondható, hogy Újpesten készültek, a szülőotthon stilárisan, méreteiben és funkciójában némileg épp az imént említett Alexander-szanatóriumhoz áll közel, a magánintézmények luxusát sugallva. Ezzel szemben a járványkórház egy – a kórházépületekre jellemző – pavilonrendszerrel épült együttes,[2031] ahol az egészségügyi létesítményekben specialistának nevezett Jendrassikkal karöltve láthatjuk a szecessziós art déco egy modernizmus fele tartó irányát, amely a következő fejezetben bemutatott MABI kórház gazdasági együttesében csúcsosodott ki. Az együttes legkülönlegesebb épülete a tüdőbeteg kórház, amelyen a – korszerű, Európai irányzatokban naprakész – tájolást és a ferde, napvezető tetőkkel való kísérletezést egyaránt megfigyelhetjük.

Nagytétényi sertéstőzsde (Bp. XXII., Campona u. 2.), 1922-1923

Az egykor Nagytétény nagyközség részeként működő, ma Budapest XXII. kerületi sertéshizlalda együtteséből[2032] Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik irodája a sertéstőzsde épületét tervezte 1922-1923-ban, a Palatinus Építő Rt. kivitelezésében.[2033] A befektető mindegyik épületnél a földművelésügyi minisztérium volt, a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank közreműködésével. Az épületcsoport egy részét 1915 szeptemberében már üzembe helyezték, ugyanakkor a befejezést egy évvel későbbre prognosztizálták.[2034] A telep végül az első világháború miatt csak 1918-ra készült el, üzemelése 1920-ban kezdődött meg, a sertéstőzsde három évvel ez után készült el.

[2031] CSÁSZÁR 1995, 187.
[2032] Az épületegyüttes másik két fennmaradt darabja az 1914-ben tervezett víztorony és silóépület. Lásd: NAGY Judit: Magyarország műemlékjegyzéke. Változások 2000. *Műemlékvédelmi Szemle* 2001, Az Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója, Budapest, XI. évfolyam, 1-2., 387.
[2033] Lásd márványtábla az épület falán.
[2034] A nagytétényi sertéshizlaló. *Vállalkozók Lapja* 1915. szeptember 15., 6.

A földművelésügyi miniszter, Nagyatádi Szabó István adta át az épületet, belső terében márványtábla örökítette meg az alkotókat.[2035] Az épület háromszakaszos főhomlokzatának két oldalsó rizalitja, az oromzatokat tartó konzolok koszorús díszei, valamint az ablakok alatti mezők a neobarokk stílust idézik. Az első emelet és a földszint között övpárkány fut végig az épületen, az első és a második emelet rizalitjain négy-négy ablak közös vízszintes tagolást kapott a könyöklő és a szemöldökök szintjén, a rizalitoknál a második emeleti ablakok parapetjein kagylós-indás, már-már copf jellegű rátétdíszek találhatók. Az U alakú bejárati épületszárnyhoz középen egy J alakú épületszárny csatlakozik, és az így létrejött mellékudvar egy nagyméretű teraszt foglal magában az emelet szintjén. **228. kép**

A sertéstőzsde vagy más néven Sertésexport Szálló belső elrendezéséről kevés információ áll rendelkezésre. Földszintjén vendéglő és étterem üzemelt, az emeleten szállodai lakószobák voltak. A vásárpénztári ügyletek kötése is a telepen történt,[2036] az épület földszintje szolgálhatott erre helyszínül. A nagyterem tojássoros díszű oszlopai, kazettás kialakítású mennyezete és csillárjai ma is egykori pompáját hirdetik: „*Az üzletfelek részére modernül berendezett szálloda, a bizományosok részére pedig iroda-helyiségek állanak rendelkezésre. A szálloda impozáns nagyterme a kialakuló sertéstőzsde helyiségéül szolgál.*”[2037]

1927-ben Magyar Sertéshizlaló és Húsipari Részvénytársaság néven működött a cég.[2038] Az 1930-as években szállodaként bérbeadták az épületet, állítólag Matuska Szilveszter és más bűnözők is megfordultak itt.[2039] Ez után a veszteségek miatt a főváros kezelésébe került. A világháború után államosították.[2040] 1949-ig honvédségi hizlalda,[2041] az 1950-es évektől munkásszálló volt.[2042] A ’70-es években modernizálták, Húsipari Hízlaló Vállalat néven működött egészen 1989-ig.[2043] Az épületeket 2000-ben vették fel a műemlékek listájára,[2044]

[2035] CSIRE Attila, dr.–GALGÓCZY Lajos, dr.–MÉSZÁROS Károly: *Négymillió sertés szállása. (A nagytétényi hizlalda 75 éve)*. Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989, 26-27. a továbbiakban CSIRE–GALGÓCZY–MÉSZÁROS 1898

[2036] MIKOLAI Ferenc, dr.: Szemle és értékelés Dr. Csire Attila- dr. Galgóczy Lajos-Mészáros Károly "Négymillió sertés szállása" ("A nagytétényi hizlalda 75 éve") című könyvéről. In: *Szarvasmarha- és Sertéstenyésztés Gyakorlata*, 1989, 9. évfolyam, 3. szám, 69-71. a továbbiakban MIKOLAI 1989

[2037] FERENCZY László: Budapest gyomra. *Budai Napló* 1927. február 19., 2.

[2038] CSIRE–GALGÓCZY–MÉSZÁROS 1898, 26-27.

[2039] Promontormédia: 110 éve épült a Nagytétényi Sertéshizlalda - 2024.06.15. https://www.youtube.com/watch?v=4HeWZ9xia-I, Letöltve: 2026. január 4. 15:43

[2040] MIKOLAI 1989, 69-71.

[2041] VARGA Máté: *Sertéshizlalda*, 2019. augusztus, Lásd: http://budapestcity.org/egyeb/eltunt-epuletek/Serteshizlalda/index.html, Letöltve: 2025. július 4. 16:19

[2042] Promontormédia: 110 éve épült a Nagytétényi Sertéshizlalda - 2024.06.15. https://www.youtube.com/watch?v=4HeWZ9xia-I, Letöltve: 2026. január 4. 15:43

[2043] MIKOLAI 1989, 69-71.

[2044] *Magyar közlöny* 2000. május 26., 51. szám, 2986-2987.

ekkoriban felújításra került[2045] és logisztikai központ működött itt.[2046] 2018-ban 420 millió forintért árulták az épületet,[2047] napjainkban is használaton kívül van.

Gazda Bank enteriőrje (Bp. V., Kossuth Lajos u. 18.), 1923

A Gazda Bank mára elpusztult enteriőrje is az építészpáros nevéhez köthető. Az V. kerület Kossuth Lajos u. 18. szám alatt álló épületet eredetileg 1896-ban tervezte Kauser Gyula, az építtető a Tudományegyetemi Alap volt.[2048] Az épületben 1906-tól a Magyar Világ kávéház működött,[2049] épp ezeket a kávéházi helyiségeket alakították át Hegedűsék később a bank céljaira. Alapvetően a középső beépített udvari traktust látták el vasbeton karzatokkal és lépcsővel, mindez a félemeleti alaprajzon figyelhető meg. A fennmaradt tervek bepillantást nyújtanak a hajdani kialakításról. Később a Jánszky Béla és Szivessy Tibor által 1926-ban tervezett Fórum Filmszínház, a mai Puskin Mozi vette át a helyét, melyet 1997-ben Szilágyi Antal és Balázs cége alakított át a mai formájára.[2050]

Békéscsaba leánygimnázium tervpályázata (Békéscsaba, Deák u. 6.), 1926

Az építészpáros már dolgozott a helyi fürdőn, amikor 1926. június 30-i határidővel a békéscsabai állami Lorántffy Zsuzsanna leánygimnázium pályázatára maguk is beadtak terveket.[2051] 1926. július 7-én dőlt el, hogy Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin terve megvételben részesült. A 64 pályázóból a nyertes Beke Ferenc és Feszélyi Sándor volt „*Zrínyi*" jeligéjű tervükkel, a második díjat Medgyaszay István nyerte „*Leánygimnázium Békéscsabán*" nevű rajzaival, és megvették Orth Ambrus „*Soli Deo Gloria!*" valamint Bőhm és Hegedűs „*Magyar jövő*" elnevezésű terveit. A bírálók között volt Sándy Gyula és Schulek János is. A győztest a monumentális és puritán egyszerűség pozitív jelzőivel illették, e mellett a terv bővíthetősége és gazdaságossága nyerte el leginkább a bírálók tetszését.[2052] Ezt követően a sajtóban rengeteg méltatlankodó cikk született a tervpályázat kapcsán, kritizálva a bírálókat és bírálatot, valamint

[2045] HAÁSZ János: Újabb csarnokok a Harbor Parkban. *Népszabadság* 2002. május 16., 33.
[2046] VARGA Máté: *Sertéshizlalda*, 2019. augusztus, Lásd: http://budapestcity.org/egyeb/eltunt-epuletek/Serteshizlalda/index.html, Letöltve: 2025. július 4. 16:19
[2047] ZUBRECZKI Dávid: *Palota bálteremmel? Nem, csak a tétényi sertéshizlalda*. 2018, https://Index.hu/urbanista/2018/10/23/nagyteteny_serteshizlalda_kastely_tengelic_szecesszios_villa_godollo/ , Letöltve: 2025. november 4. 17:25
[2048] BFL XV. 17.f.372. 93. kisdoboz – Semmelweis u. 2. (24252 hrsz)
[2049] FERKAI 2001, 105.
[2050] BFL XV. 17.f.372. 93. kisdoboz – Semmelweis u. 2. (24252 hrsz)
[2051] Tervpályázat. *Vállalkozók Lapja* 1926. július 21., 47. évfolyam, 3. illetve MNL BÉML 1926. évi tanácsülés jegyzőkönyve. V.B.72. a/9.
[2052] Felbontották a leánygimnázium építésére beérkezett pályázatokat. *Körösvidék* 1926. július 8., 7. évfolyam, 152. szám, 1.

a nyertes pályázatot.[2053] Ettől függetlenül az iskola felépült a győztes terv alapján.[2054] Hegedűs és Bőhm díjnyertes tervét sajnos nem ismerjük. A rajzokat két hétig kiállították Békéscsabán, és utána a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, Budapesten is.[2055]

Újpesti járványkórház (Bp. IV., Baross u. 69-71.), 1927-1932

Az első világháborút követően a járványok megjelenése egyre gyakoribbá vált, így az ezekkel kapcsolatos kórházállítási szándék is megnövekedett. 1926-ban az újpesti képviselőtestület döntött egy járványkórház vagy más néven fertőtlenítő kórház felállításáról, melyre sok más városhoz hasonlóan Speyer-féle amerikai kölcsönt kívántak felhasználni.[2056] Az 1932-ben megnyílt[2057] öt házból álló épületegyüttest számos forrás kizárólag Jendrassik Alfréd tervezésének tartja.[2058] A BFL terveiből és több korabeli cikkből azonban kiderül, hogy a kórházépületeket nem csak ő,[2059] hanem a Hegedűs-Bőhm iroda is jegyzi. 2009-es szakdolgozatomban már említettem a kórházat, mint Hegedűs egyik munkáját, hibás lokalizálással.[2060] Az újpesti járványkórház épületegyüttese a Károlyi Sándor Kórházzal azonos a IV. kerületi Baross utca 69-71. cím alatt. **229. kép**

Az együttest elsősorban újpesti iparosok építették fel,[2061] az ún. Egyesült Újpesti Építőiparosok[2062] vállalat képében, akik a Mátyás téri kislakásos bérháznál és a szülőotthonnál is szerepet vállaltak többek között. Más források szerint a Poliacsek és Epstein cég is közreműködött.[2063] A munkát 1929. július 22-én, hétfőn adták ki a vállalkozóknak,[2064] az ünnepélyes felavatás 1932. május 28. szombat délben volt, Hoffer Mihály (Hegedűs Ármin

[2053] A békéscsabai leánygimnázium tervei a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben. *Békésmegyei Közlöny* 1926. augusztus 15., 1-2. és A békéscsabai leánygimnázium tervpályázatáról. *Békésmegyei Közlöny* 1926. augusztus 29., 1.
[2054] A leánygimnázium segélyének ügye. *Körösvidék* 1927. február 6., 3.
[2055] Tervpályázat. *Vállalkozók Lapja* 1926. július 21., 47. évfolyam, 3.
[2056] Erről Hoffer Mihály műszaki főtanácsos nyilatkozott. Lásd: Zárt gyárkapuk, pókhálós szerszámok és kihűlt kazánok jellemzik Újpest ipari életét. *Pesti Napló* 1926. augusztus 15., 39.
[2057] Fertőző tífusz, diftéria, TBC osztályokkal nyílt meg kezdetben, később a fertőző profil átalakult, majd megszűnt. Ma a telephely fő profilja végleg a krónikus és rehabilitációs ellátás lett. Lásd: Károlyi Sándor Kórház. A kórház története.
https://web.archive.org/web/20170821105932/http://www.karolyikorhaz.hu/tortenet.html, Letöltve: 2025. június 7. 21:43
[2058] BOGA 2007, 313.
[2059] Az egykori helyettes államtitkár műépítész épp nem érte meg az átadást, május 21-én elhunyt. Lásd: *Budapesti Hírlap* 1932. május 24., 52. évfolyam, 113. szám, 8.
[2060] A mai XIII. kerületi Váci úti egykori Hőnig Dezső által 1910-ben tervezett épülettel azonosítottam.
[2061] BOGA 2007, 313.
[2062] Kettő közülük képviselőtestületi tag volt Újpesten, amit nem nézett mindenki jó szemmel. Lásd: BÁLINT 1913, 36.
[2063] Újpest város új kórháza. *Vállalkozók Lapja* 1932. június 2., 53.évfolyam, 4.
[2064] Kiadták az újpesti járványkórház építési munkálatait. *Friss Ujság* 1929. július 25., 4.

sógora) és Fadgyas Gyula igazgató vezette körbe a megjelenteket.[2065] Az összköltség egy és háromnegyedmillió pengő volt,[2066] ennek felét a pénzügyminisztérium állta.[2067] A berendezésekért felelős iparosok és mesterek jórészt környékbeliek voltak. A gumipadlókat a Ruggyantaárugyár Rt. helyezte el, az orvosi műszereket a Fischer Péter és társa Rt. szállította, a műkőmunkákat a Nagybátony-Ujlaki Egyesült Iparművek Rt. végezte, a kettős üvegablakokat Márkus Miksa cége készítette, az asztalosmunkák és a belső bútorozás Lehrmann Mór nevéhez köthetők, kivéve az éjjeliszekrényeket, melyeket a Bruck J. Henrik cég gyártott, a gyermekosztály vasbútorait pedig Hikker Gyula készítette. Az építésvezető Wolf városi mérnök volt.[2068] Továbbá a kéményt Welvárd és Kutasi gyárkéményépítő mérnökök nevéhez köthetjük az objektumon elhelyezett bádogtábla tanúsága szerint.[2069]

Még a kivitelezés alatt, 1930-ban mai szóval élve korrupció gyanúját vetette fel egy lap, többek között azért, mert nem tartották etikusnak, hogy az egyik tervező rokonának, az imént említett sógornak, kellett volna az építkezés ellenőrzését végezni.[2070] A cikknek hála megtudhatjuk, hogy 160.000 pengőt vettek fel a műépítészek a tervezésért.[2071]

Az egykori újpesti járványkórház öt holdnyi területen fekszik, északnyugatról a Baross utca, északkeletről a Mildenberger utca, délnyugatról a Semmelweis utca határolja (a terveken névtelen utcaként szerepel), a főbejárat a Baross utcára néz. Az együttes a század eleji kórházépítkezések zöméhez hasonlóan pavilonszerű rendszerben került kialakításra.[2072] A bejárat közelében (a portától balra) az egykori fertőtlenítő és mosoda, valamint kazán- és gépház épületét láthatjuk (ez ma irattárat, kazánházat, műhelyeket foglal magában). Ezt az összes épülettel földalatti alagút köti össze, így megoldva a fűtést és egyéb gépészeti szerelvények eljutását. Középen áll az egyemeletes kórházépület, mely a terven fertőzőbeteg pavilon néven ismerhető fel (napjainkban ápolási és II. számú rehabilitációs osztályként működik). Ez az épület szükség esetén négy részre volt osztható, 24 kórtermes, modern, 80 betegnyi férőhellyel rendelkezett, acél nyílászárókkal, linóleum és gumi padlóval látták el. A

[2065] Felavatták Újpest új közkórházát. *Magyar Hírlap* 1932. május 29., 12.
[2066] Újpest város új kórháza. *Vállalkozók Lapja* 1932. június 2., 53.évfolyam, 43-44. szám, 4.
[2067] Felavatták Újpest új közkórházát. *Magyar Hírlap* 1932. május 29., 12.
[2068] Újpest város új kórháza. *Vállalkozók Lapja* 1932. június 2., 53.évfolyam, 4.
[2069] Helyszíni bejárás révén. Welvárd Zoltán és Kutasi János néven működtek. Lásd: *Budapest és környékének betűrendes távbeszélő névsora*, 1936. május, Budapest, 103., 193.
[2070] Ezt még 1944-ben antiszemita felhanggal is felemlegették. Lásd: Az újpesti zsidóság garázdálkodása! *Esti Ujság* 1944. május 16., 5.
[2071] BÁLINT 1913, 36.
[2072] PEVSNER 1976, 156-158. A pavilonrendszerű építkezés elsősorban a fertőzőbeteg ellátás miatt alakult ki a korábbi csarnokrendszerű kórházakat váltotta fel. A 19. századra ez vált a legnépszerűbb formává. Az egyik legtökéletesebbnek tartott ilyen kórházépület a Herbert Kórház, Woolwich (London) 1860-1865 között elkészült épülete, ahol a pavilonok összeköttetésben álltak egymással.

mai Mildenberger utcával párhuzamosan áll az egykori megfigyelő pavilon, ma irattári és raktározási funkciót lát el. A legdélebbi épület az ötven férőhelyes, röntgennel is felszerelt, egyemeletes tüdőbeteg pavilon volt, amely elsőre meglepően ható átlós tájolásával, nagyméretű, ágyak elhelyezésére is alkalmas teraszával, ferde előtetőivel a napfény gyógyászati felhasználására lett igen modern elképzelésekkel kialakítva. További 50 férőhelyes tüdőbeteg, illetve 80 férőhelyes épületeket terveztek, ezek helyett két későbbi épület valósult csak meg a déli részen (a mai nővérszálló és a kardiológiai rehabilitációs osztály épülete). A terület déli oldalán – a földbe mélyesztve – hullaház és laboratórium kapott helyet egykor. A főbejárat közelében (attól jobbra) a gazdasági épület található, mely a konyhát, illetve a szolgálati helyiségeket, lakásokat foglalta magában (ma is a műszaki osztályok és a konyha, valamint irodák találhatóak itt).[2073]

Az összes fellelhető terv 1927. szeptembere körül készült és a Bőhm-Hegedűs iroda, valamint Jendrassik közös pecsétjével volt ellátva. A gazdasági pavilon emeletén orvosi főnöknői, ápolónői, gondnoki szobák, lakrészek kaptak helyet nappalival, konyhával, fürdőkkel, a földszinten laboratórium, irodák, konyha és étkezők kerültek elhelyezésre. A padláson összesen négy személyzeti lakás, köztük mosdó és folyosó helyezkedett el. Az egykor L alakúra tervezett épület jellegzetes, ablakokat függőlegesen övező téglakeretei, színes vakolata és funkcionális formái jellemzik a többi épületet is.

Az egykori fertőzőbeteg pavilon egyemeletes tömbjét, az ún. főépületet, a helyszínrajzon a Mildenberger utca felőli részen helyezték el, végül a telek közepére került. Dél felé eső főhomlokzata teljesen szimmetrikus, 13 tengelyének minden negyedik axisa mintegy zárterkély-szerűen kiemelkedik a síkból. A földszint és az emelet alaprajzának beosztása megegyezik: egy, két és hatágyas betegszobákat rendeztek itt el, a blokkok között ápolószobákkal. A két emelet alaprajza között a különbséget az emeleten középen található műtő és kiegészítő helyiségei jelentik (illetve a funkcióhoz kapcsolódó vetkőzők, szolgálati szobák, fehérneműs szobák, mosdók stb.). Cementlapos burkolata és geometrikus mintázatú lépcsőkorlátjai Hegedűsék későbbi modern éveinek belső tereit vetítik elő (ld. pécsi Szeretetház vagy MABI gazdasági épületei).

A tüdőbeteg pavilon alacsony szárú U alaprajzú épületként jelenik meg a terveken. A két oldalsó szárny kis oszlopokkal díszített, klasszicizáló volt, de nem ezeknek megfelelően valósult meg, leszámítva a homlokzat téglaburkolatos, vas-üveg ablakainak megjelenését. A földszinten a fertőzőbeteg pavilonhoz hasonló modorban nappalik, fürdők és betegágyak

[2073] Újpest város új kórháza. *Vállalkozók Lapja* 1932. június 2., 53.évfolyam, 4.

elhelyezését láthattuk. Mind az épület ferde tájolása, mind a ferde beton „napvezető" tetők, mind a teraszok kialakítása a gyógyulást elősegítő funkciót helyezte előtérbe. Az egyetlen fellelhető archív kép alapján egyemeletes épület valóban impozáns és modern látványt nyújtott,[2074] a mai állapotának megfelelően. **230. kép, 231. kép**

A fertőtlenítő és mosoda tervének keleti homlokzatát nagy üvegfalakkal lehet leírni, melyek szinte megelőlegezik a MABI gazdasági épületének terveit. Itt is egy hatalmas téglakémény uralja a látványt, a tervek szerint díszes, szinte campanileszerű kiképzést kapott volna. (Az ipari épületek típusfejlődésénél írtunk arról, hogy ez elsősorban egy jelenségként volt leírható a 19. században.) Az épület földszintjén portásszoba és váróterem, valamint orvosi vizsgáló található, majd a folyosószerű személyfertőtlenítő szobára lehetünk figyelmesek, mely fertőzött oldalra és tiszta oldalra (északon és délen) különíti el az egész épület nyugati oldalát. A földszint közepén a ruharaktár helyezkedik el, a keleti szárnyon a mosoda és ezzel kapcsolatos helyiségek, például vasaló, javító helyiségek fedezhetők fel. A műhely, fűtő, kazánház és szénraktár is ezen az oldalon került kialakításra, elkülönített bejárattal.

A megfigyelő pavilon az utolsó, melynek terveivel Hegedűsék dolgoztak. Az északi homlokzaton található a lépcsős főbejárat (ma a Mildenberger utca felőli kerítésre néz). Szimmetria, U alaprajz jellemzi. Az épület hátsó homlokzata letisztultabb egyszerűbb formákból áll, 9 tengelye kétoldalt egy-egy ajtóval egészül ki. Az egyágyas szobák a főbejárattól elérhető folyosóra voltak felfűzve, ezeken kívül fürdő, vizsgáló és kiszolgáló helyiségek láthatóak a terveken.[2075]

A garázsépület, valamint a vele egy munkalapon szerepelő boncoló és hullaház tökéletesen egyszerű, funkcionális épület volt. Az ország „*legkorszerűbben felszerelt*" kórházának tartották egyes lapok a megnyitásakor,[2076] ma is kórházi funkcióban működik, ugyanakkor az egyes épületek állagmegóvásra várnak.

Újpesti Szülőotthon (Bp. IV., Görgey Artúr u. 69.), 1928-1929

Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik irodájának tervezésében készült az Újpesti Szülőotthon Kórház.[2077] 1926-ban Hoffer Mihály Újpest Város műszaki tanácsosa, és egyben Hegedűs Ármin sógora már megígérte a város polgárainak, hogy rövidesen új szülőotthon

[2074] *Vállalkozók Lapja* 1932. június. 2., 53.évfolyam, 4.
[2075] BFL XV. 17. f. 834_2393, 357. doboz: Újpest város Fertőtlenítő és fertőzőbeteg kórháza illetve BFL XV. d. 328. 3475 Fertőtlenítő Intézet
[2076] BOGA 2007, 313.
[2077] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 4.

építésére kerül sor.[2078] Ekkor már javában működött az intézmény elődje. Az építtető az 1914. július 14-i városházi közgyűlésen megalakult Újpesti Szülőház Egyesület volt. Ezt öt elhivatott polgár dr. Fadgyas Gyula,[2079] dr. Fornheim Ernő, dr. Sándor István, dr. Lőrinc Béla és Schreiber Gyula kezdeményezésére alakították meg, 1917-től Schreiber saját házában megindult az első szülőotthon, mely csakhamar kicsinek bizonyult, és ekkor készült el az új épület.[2080] Az építtető a várossal közös megállapodást kötött, az 1926. február 25-i szerződés rögzítette a feltételeket. E szerint az építtetésről a város gondoskodott, a telket az Egyesület vette, és 20 évig üzemeltetőként is ez utóbbi lépett fel.[2081] Az intézmény létesítéséhez államsegélyt is igénybe vettek 160.000 pengő értékben, melyet a népjóléti miniszter 1927. július 1-gyel utalt ki.[2082] Ezt követően 1927. augusztusában hirdette meg az egyesület a versenytárgyalást az épület második traktusának, gazdasági épületének és orvosi lakásának munkálataira augusztus 30-i határidővel (volt egy első pályázat még a kölcsön előtt is).[2083] A pályázati kiírás tartalmazta az épület tető alá hozásának elvárását 1927. december 1-ig, valamint befejezési dátumnak 1928. május 1-et tűzték ki.[2084] Valószínűleg sikerült is tartani az időpontot, mert Újpest község tárgymutatójában 1927. decemberében szerepel egy „bokréta" megjegyzésű bejegyzés a szülőotthon kapcsán.[2085] Az általános kivitelező cég a Mátyás téri kislakásokhoz hasonlóan az Egyesült Újpesti Építőiparosok (Piszter, Szabó, Schütz és Kolman) cége, a fűtés- és vízvezetékberendezések szállítója Adler Henrik[2086] újpesti vállalata lett.[2087] Az intézményt végül 1928. július 23-án adták át,[2088] ekkor hetven férőhely fogadta a szülni vágyó asszonyokat. Az építési költség 116.000 pengőt tett ki.[2089] **232. kép**

Az egyemeletes épület barokk tömegű: pártázatok és manzárdtető emlékeztetnek a stílusra, a barokk mellett art décos megtört szögű, villámszerű jegyek jelennek meg többhelyütt, például a portásszoba ablakvasalatain, a lépcsőházi korlátokon, a működő díszeken. A

[2078] Zárt gyárkapuk, pókhálós szerszámok és kihűlt kazánok jellemzik Újpest ipari életét. *Pesti Napló* 1926. augusztus 15., 39.
[2079] Fadgyas Gyula számára Bőhm Henrik tervezett házat 1905-ben.
[2080] BOGA Bálint: Az Újpesti kórházak története. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 314. a továbbiakban BOGA 2007
[2081] UGRÓ 1932, 373.
[2082] UGRÓ 1932, 110. és 374.
[2083] *Vállalkozók Lapja* 1927. augusztus 17., 48. évfolyam, 33. szám, 22.
[2084] Versenytárgyalási Hirdetmény. *Vállalkozók Lapja* 1927. augusztus 17., 48. évfolyam, 22.
[2085] Véleményem szerint a bokrétaünnepélyra utalva. Lásd: BFL V.675.c. 1228. 1927 SZ-Z, tárgymutató, 54186-es sorszámon.
[2086] 1909-ben alapította üzemét, olyan munkái voltak, mint pl. a budai vigadó. Lásd: UGRÓ 1932, 481.
[2087] *Színházi Élet* 1929. február 10–16., 19. évfolyam, 7. szám, 104.
[2088] UGRÓ 1932, 374. Ugyanakkor tévesen 1929-re tette elkészültét a Preisich Gábor és Benkhard Ágost szerzőpáros, lásd: PREISICH–BENKHARD 1967, 506.
[2089] UGRÓ 1932, 332.

főhomlokzat íves zárterkélyeinek műkő növényi ornamentikája között gólyát, bepólyált csecsemőt és kisgyermekre emlékeztető alakokat fedezhetünk fel. Az egykori épület főhomlokzatának kapuépítményén (a portásfülkén) a város horgonyos címere is helyet kapott. A rusztikázott lábazati zóna és a homlokzat aszimmetrikus komponálása illeszkedik a környék családi házas övezetébe, minden valószínűség szerint ennek köszönhető a hátrahúzott előkertes hatású elrendezés is. Öt tengelyének szimmetrikus síkját a főbejárat utcafrontig előrehúzott egysége bontja csak meg.[2090] A Bőhm-Hegedűs iroda távlati rajzát a megépült állapottal összevetve megfigyelhetjük, hogy a főhomlokzati szárny jobb oldalának üvegezett íves zárterkélye az emeleten is folytatódott, míg a terven csak a földszinti műtő záródása volt íves. A padlástér ablakai, az udvari szárny emeletére tervezett korlátos terasz és a tető kialakítása is némileg átalakult, csakúgy, mint a főhomlokzati szárny udvari rövidebb homlokzatának oromzata. **234. kép**

Az udvar felé nagyjából U alaprajzi elrendezésű épülettömb utcai szárnyában a földszinten igazgatói irodák, orvosi rendelők, műtők, és irodák elhelyezésére került sor, az emeleten betegszobát és még egy műtőt fedezhetünk fel. A főhomlokzati és a hátsó szárnyat az utcára merőleges épületrész kötötte össze közlekedőhelyiségekkel, lifttel, étkezővel ill. tárgyalóval. Az udvari (csendesebb) szárnyban a kórtermek kaptak helyet.[2091] **233. kép**

Az átadást követően Újpesti Szülő Otthon, nyilvánosjellegű kórház néven jegyezték be, ez a név állhatott a kapuzaton is (a pontos felirat ma alig kivehető az archív képeken). A kórház 2007-ig működött, utána lakatlanul állt, ma magánkézben van. A homlokzaton két márványtábla hirdeti az épület korábbi rendeltetését és a tervezők neveit. **235. kép**

Pesti zsidó hitközség alapítványi gimnáziuma (Bp. XIV., Cházár András u 10.), 1929-1932

Hegedűs és Bőhm irodájának az egyik legjelentősebb 1930-as évekbeli munkája az egykori Pesti Zsidó Hitközség Alapítványi Gimnáziuma (ma ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gyakorló Gimnázium).[2092] Az intézmény ötlete már a kiegyezés körül megfogalmazódott,[2093] az iskola értesítője szerint 1886-ban konkretizálódott, és a 20. század elején öltött formát.[2094] Hegedűs és Bőhm koncepciója Lajta Béla 1913–1914-ben készített tervének átdolgozásával készült, akinek korai halála (illetve az ezt megelőző első világháború)

[2090] IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007, 122.
[2091] IVÁNYI 2020, 29.
[2092] BFL XIV. 243. d.1. 39. „Részbeni tervezést és ellenőrzést" ír az épületlista.
[2093] BEDE 2012, 82.
[2094] GOLDBERGER 1936, 6.

megakadályozta az épület elkészültét,[2095] így azt 1929–1931 között fejezték be. Az intézmény első ránézésre nagyon „lajtai", ám a téglahomlokzat és a díszítőelemek alkalmazása illik az építészpáros harmincas éveinek „modern" munkái közé is. Az épület ma a XIV. kerületi Cházár András utca és az Abonyi utca sarkán található, a főhomlokzat előbbire nyílik. Az utca korábban Bálint néven szerepelt, majd az épület emelésekor a Thököly út sarkán álló templom egykori szerzeteseiről a Szent Domonkos nevet kapta, mai neve pedig a siketnémák támogatójának Cházár Andrásnak az emlékét idézi. **236. kép, 237. kép**

A telekkönyvek tanúsága szerint Magyar Kázmér 1895. augusztus 1-jén az ingatlant eladta Auspitz Ignácznak és Kosaras Sándornak, végül 1910-ben előbbi egyszemélyben lett tulajdonos. 1910. május 25-én tőle vásárolta meg a telket a Freystädtler Antal[2096] nevét viselő alapítvány, mely az elhunyt végakarata révén iskolaalapításra kívánta fordítani a tőkéjét. Ha hihetünk a forrásoknak Hegedűst és Lajtát is felkérték tervek készítésére, ám ezek a korai rajzok sajnos a mai napig ismeretlenek számunkra.[2097] Annyit tudunk, hogy a két építész megbízása 1910-ben történt – és ha hihetünk a napi sajtónak – szeptemberig volt idejük elkészíteni a rajzokat, sikertelenség esetén pályázatot terveztek kiírni.[2098] 1910 őszére létre is jöttek a vázlatok, melyekről egyedül az ismeretes, hogy a viszonylag nagyméretű telekre mindketten ezer férőhelyes zsinagógát terveztek.[2099] Végül Lajta Béla koncepciója került kiválasztásra.[2100]

Lajta első tervei, majd halála után az iskola végleges arculatának kialakítását Hegedűsék irodája készítette, annak dacára, hogy Lajta özvegye a munkálatok befejezésére Kozma Lajost, Lajta korábbi munkatársát javasolta.[2101] Az építéstörténet kapcsán a kivitelezés 1913. július 1-jei kezdéséről van információnk.[2102] Engedélyezési terveket ehhez június 4-én nyújtott be az építtető,[2103] áprilisra datáltak Lajta első tervei,[2104] melyeken már fellelhető az épület ma is látható U alakú alaprajza, az egyes szárnyak külön funkcióra való használatának elképzelése, és a sarki elhelyezésre jellemző két erőteljes homlokzat kialakítása is. A falegyen, a

[2095] CSÁKI Tamás: Lajta Béla tervei a budapesti zsidó gimnáziumhoz. In: SZENTESI Edit–MENTÉNYI Klára–SIMON Anna: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára.* II. kötet, Vince Kiadó, Budapest, 2013, 505-524.
[2096] Az egykori milliomos köves-gyűri lovag 1892-es halálát követően vagyona egy részét egy felekezeti gimnázium alapítására szánta, ebből létesült az alapítvány.
[2097] GERLE–CSÁKI 2013, 219.
[2098] *Pesti Napló* 1910. július 12., 22. illetve *Egyenlőség* 1910. július 3., 8.
[2099] Még egy templom. *Egyelőség* 1910. november 27., 11.
[2100] Oláh Éva szövege. FERKAI 2001, 433-434. illetve A pesti izr. hitközség új gimnáziumai. *Egyenlőség* 1932. június 25., 5.
[2101] KOVÁCS Tamás: *A Radnóti Gimnázium kalandos évtizedei*. 2015. március 1. Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/01/a_radnoti_gimnazium_kalandos_evtizedei?utm_source=bloghu_megosztas&utm_medium=facebook_share&utm_campaign=blhshare, Letöltve: 2025. július 3. 11:19
[2102] GOLDBERGER 1936, 6.
[2103] GERLE–CSÁKI 2013, 209.
[2104] 1913. áprilisára Ld. BFL

homoktéglás falak és a vasbeton födémek elkészültek egy éven belül, de 1914-ben, a háború kitörésekor abbamaradt az építkezés, és torzóban maradtak a majdnem főpárkányig tartó falak.[2105] Lajta Béla 1920-as halálát követően, 1922-ben, egy rövid időre újra megkezdődött a munka, de csak 1929-ben folytatódott igazán. (Mindeközben az intézmények más épületekben már elkezdtek működni, a fiúk 1923-ban már beköltöztek a Bálint utcai épületbe – habár az akkor még korántsem volt készen.)[2106] Ekkor avatták fel a zsinagógát is,[2107] amelynek építése folyamatosan napirenden volt, a hitközség adományokkal és ingyen munkákkal támogatta.[2108]

238. kép, 239. kép, 240. kép

Az 1920-as évek végén markáns tervváltoztatások merültek fel egy új funkció létrejöttével: az épületben kívánták elhelyezni a leánygimnáziumot is.[2109] 1928-ban már cikkeztek arról, hogy a hitközség a külföldről kapott kölcsönt az iskola befejezésére szánja és Hegedűs Ármin már készíti a terveket.[2110] A munkák 1929. augusztus 1-jén kezdődtek meg,[2111] a tervek egy része 1929. novemberére datált.[2112] Ez a bővítés a déli keresztszárny emeletráépítésével, a homlokzat és az alaprajz átdolgozásával járt, amelyet az építtető megbízásából a Bőhm-Hegedűs iroda vállalt, ekkoriban több megrendelést is kaptak a hitközségtől, mintegy „félhivatalos hitközségi építésznek" számítottak.[2113] A kétféle funkciónak megfelelően a fiúk bejárata a Szent Domonkos utca, a lányoké az Abonyi utcai kertes udvar felől került kialakításra. Ekkor került képbe az új harmadik emelet is, amikor a földszintes tornateremre egy leánytornaterem (egyben díszterem) elhelyezéséről döntöttek.[2114] Az épület födémje bordás vasbeton volt, melynek tervét 1930. július 5-én fogadták el, az emeletráépítés kapcsán 1929. december 9. és 16-i üléseken javasolták az engedélyek kiadását.[2115] Az új épület bokrétaünnepét 1930. november 14-én ünnepelték, köszöntőt mondott egy kőműves, Hegedűs Ármin, Lukács Lipót és Román Ernő építészek valamint a hitközség

[2105] BFL XV.17.d. 329. hrsz. 32745
[2106] KOMORÓCZY 1999, 282.
[2107] A zsidó gimnázium templomának felavatása. *Egyenlőség* 1923. szeptember 22., 15.
[2108] GOLDBERGER Salamon (szerk.): *Pesti izraelita hitközség alapítványi reálgimnáziumának értesítője az 1925-26-os tanévről*. Budapest, 1925, 17-18. a továbbiakban GOLDBERGER 1925
[2109] P. BRESTYÁNSZKY Ilona: *Budapest zsinagógái.* Ciceró könyvkiadó, Budapest, 1999, 118. a továbbiakban P. BRESTYÁNSZKY 1999
[2110] Mit építenek a Pesti Hitközség dollárkölcsönéből? *Egyenlőség* 1928. június 30., 12.
[2111] KECSKEMÉTI Vilmos (szerk.): *Zsidó évkönyv az 5690. bibliai évre.* III. évfolyam. Kecskeméti Vilmos Kiadása, Budapest, 1929/1930., 114. a továbbiakban KECSKEMÉTI 1930
[2112] Róth szerepe nem tisztázott az építkezés kapcsán. A tervekért lásd: BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár 66.2.1. Alagsor, Földszint, I. II., és III. emelet alaprajza
[2113] KOMORÓCZY 1999, 282.
[2114] GERŐ Ödön: A Pesti Izraelita hitközség fiúreálgimnáziuma és leánygimnáziuma. *Tér és Forma* 1931, 343-350. a továbbiakban GERŐ 1931
[2115] *Építő Ipar – Építő művészet* 1930. január 1., 8.

részéről Stern Samu elnök valamint Glücksthal Samu építésügyi bizottsági elnök.[2116] Lukács Lipót építési vállalkozóként dolgozott az épületen, az iparosmunkákat egyesével rendelték meg.[2117] A Szent Domonkos utcai homlokzat utolsó rajzát Hegedűsék 1931-ben tervezték. Az avatási ünnepség 1932. június 7-én kedden zajlott.[2118] Mivel végül nem csak az alapítvány és a magánadakozók pénzéből épült fel az intézmény (az adományok időközben elértéktelenedtek), ezért a korábbi alapítványi név kikerült az iskola nevéből és már a pesti hitközség vette nevére az iskolát, de az adományozókról[2119] egy az aulában található emléktáblán megemlékeztek.[2120] A közreműködők között érdemes felsorolnunk a statikai számításokat végző Dr. Székely Hugót,[2121] valamint az építés első szakaszában kivitelezőként működő Bloch és Holitscher[2122] építő céget (1914. márciusában). Ezen kívül kiemelhetjük Rákos Manó szobrászt, aki a műkő és mintázási feladatokat látta el.[2123] Nem járt messzire dolgozni, hiszen villája és műterme éppen az épülettel átellenben, a mai Cházár András u. 5. szám alatt állt. A templomi üvegablakok terveinek elkészítését Szőke Andor építész nevéhez kötik.[2124] A tizenhat ablak három-három mezőre oszlott: alul tradicionális zsidó ünnepeket és nevezetes hétköznapokat, a középső sorban Izrael törzsének jelképeit, a felső sorban pedig izraeli tájképeket lehetett látni.[2125] Az üvegablakok kapcsán több egymásnak ellentmondó vagy téves információ is megjelent a forrásokban, ezek tisztázása egy külön tanulmány témája lehetne.[2126] Kertész Dezsőhöz köthetjük az asztalosmunkák, Lampl Ödönhöz a lakatosmunkák, Simon Vilmoshoz pedig a szobafestő- és mázolómunkák elvégzését.[2127] **242. kép, 243. kép**

[2116] A Pesti Izraelita Hitközség Új Gimnáziumának bokréta-ünnepe. *Mult és Jövő* 1930. december 1., 20. évfolyam, 12. szám, 456. vesd össze: A pesti izr. hitközség uj gimnáziumának bokrétaünnepe. *Ujság* 1930. november 15., 8. illetve: A pesti Izraelita hitközség új gimnáziumának bokrétaünnepe. *Magyar Hirlap* 1930. november 15., 7.

[2117] KECSKEMÉTI 1930, 116.

[2118] Jelen volt Karafiáth Jenő közoktatási miniszter, Ripka Ferenc főpolgármester többek között. E kettő jeles vendégen kívül beszédet mondott Stern Samu hitközségi elnök és Glücksthal Samu illetve Hevesi Simon is. Lásd: *Pesti Napló* 1932. június 8. Glücksthal Samu beszédét részletesen lásd itt: Felavatom a két zsidó gimnáziumot… *Egyenlőség* 1932. június 9., 5-6.

[2119] Freystädtleren kívül még Wahrmann Sándorról, Taub Salamonról és Winterberg Gyuláról emlékeztek meg. Lásd: GOLDBERGER 1936, 8.

[2120] KOMORÓCZY 1999, 284-285.

[2121] BFL XV.17.d. 329. hrsz. 32745

[2122] Bloch Leó és sógora Holitscher Róbert közösen alapított építőmesteri céget. Bloch előtte építészként Pecz Samu irodájában dolgozott. Lásd: SÁNDY 2005, 68.

[2123] Oláh Éva szövege. FERKAI 2001, 433-434.

[2124] FERKAI 2001, 433-434.

[2125] KOMORÓCZY 1999, 284.

[2126] Az üvegablakok ismert, publikált fotói: KOMORÓCZY 1999, 285. (318. kép); GERŐ 1931, 343-350.; GOLDBERGER 1925, 1-4. lll. a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár dohány utcai épületében őrzött üvegablakok, ill. leírás itt: https://collections.milev.hu/items/show/28551

[2127] A zsidói fiugimnázium építkezései. *Egyenlőség* 1928. július 27., 49. évfolyam, 45. szám, 11.

Ami az épület külső kiképzését illeti: a Lajta és a Hegedűs-Bőhm-féle terveket összehasonlítva mutatkozik meg leginkább, hogy habár sokan szeretik kizárólag Lajta nevéhez kötni az épületet, Hegedűsnek és Bőhmnek nagy szerepe van a végleges homlokzat kialakításában. Kétségtelen, hogy Lajta nyíláskiosztásai és arányteremtése, valamint „orientalista" összképe határozza meg a homlokzatok tömegeit,[2128] ez nem is lehetne másképp, hiszen már a főpárkányig állt az épület addigra, mire Hegedűs és Bőhm átvette az építkezést. A zsidó szimbólumok és dekorációk inkább Bőhm és Hegedűs teremtményei, habár főként a homlokzat síkjából előretolt tégladíszítéssel képzett motívumok, a működő díszek egyértelmű folytatásai Lajta elképzeléseinek. Az épület ornamentikája nem független Hegedűs és Bőhm 1910-es éveinek elején megjelenő síkdíszítményes Jugendstiles hangulatától, ugyanakkor a húszas évekbeli art décós vonaltól sem. Erre, ahogy már említettük Kozma Lajos és Lajta Béla korai munkásságának klasszikus motívumai is hathattak: „magyaros" akantuszok, vázák, függők, bőségszaruk jellemzik a dekorációt.[2129]

Az eredeti előcsarnok, amely később csak a fiúk számára lett kiképezve, monumentális és gazdagon díszített volt. Mind a három kapuzat íves, köztük két óriási, nyerstéglából kialakított jellegzetes zsidó hétágú gyertyatartó (azaz menóra) látható. Erre a hetes számra, a menóra száraira, vagy a shabbattal végződő hétre utal az emelet hét ablaka is.[2130] A kapu bélletében és a kapurácsokon vallási jelképeket helyeztek el (szőlő, sátor, tóratekercs, csillag stb.). Ezek közül ma néhány hiányzik, ugyanis ezek állítólag – a később erősen negatív jelentéstöbblettel megtelő szimbólumok – szvasztikák lehettek.[2131] Habár a bélletben magyaros szegfű, gránátalma is megjelenik, de több a zsidókhoz vagy a fejlődés eszméjéhez köthető utalás például szélmalom,[2132] zeppelin léghajó,[2133] hajó, autó, gyár és vonat modern ábrázolásai is helyet kaptak. (A gőzmozdony már Lajta 1909-es Vas utcai felsőkereskedelmi iskolájának bejáratán is feltűnt.)[2134] Az ívezet alatt, a fa kapu felett egy Tóra-tekercs, egy serleg és egy kenyér szerepel (Tóra, Munka [avodah], Jámbor cselekedetek [gemilut hasadim] feliratokkal).[2135] A kapufélfák jobb oldalán ma is láthatóak a mezüzék (kapura szerelt

[2128] GERLE János–CSÁKI Tamás: Lajta Béla. (Az építészet mesterei sorozat.) Holnap Kiadó, Budapest, 2013, 53. a továbbiakban GERLE–CSÁKI 2013
[2129] Oláh Éva szövege. FERKAI 2001, 433-434.
[2130] GERLE–CSÁKI 2013, 53.
[2131] KOVÁCS Tamás*: A Radnóti Gimnázium épülete*. 2015. március 9., Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/09/a_radnoti_gimnazium_epulete, Letöltve: 2025. augusztus 10. 13:45
[2132] A Jeruzsálemi Montefiori szélmalomra utal talán (1857).
[2133] Talán a feltaláló magyarországi zsidó Schwartz Dávidra emlékezve, akinek özvegyétől Zeppelin megvette és világhírűvé tette a szabadalmat.
[2134] GERLE–CSÁKI 2013, 52.
[2135] KOMORÓCZY 1999, 283.

imádságok) egykori helyei, amelyet belépéskor megérintettek a hívők. A pártázat alatt felirat volt olvasható: „Pesti izr. Hitközség reálgimnáziuma.” **241. kép**

A leánybejáratnál keleties és magyaros ornamentikával díszítették a falakat. A bejárati kapubejáró pillérein három ószövetségi nőalak (Ráchel,[2136] Mirjam[2137] és Sára[2138]), más források szerint Ráhel és Mirjam mellett Eszter[2139] is megjelenik a gazdag florális díszítés mellett. Ezek a működő domborművek 1928-ból valók,[2140] alul egy kis táblán héber nyelvű felirat állt egykor az alakok neveivel,[2141] melyek ma kigletteltenek tűnnek.

A Cházár András utcai mai főhomlokzat inkább vertikális hangsúlyú (magas háromtagú íves lezárású kapu, felette is íves héttengelyes ablaksor), a hosszú ablakok és a több emeletet összekötő nagyobb terek a homlokzat kiképzésén is megjelennek, az építészetben megjelenő „igazságra törekvés” jegyében. Az egykori templomszárny karcsú pillérekből és hosszú keskeny íves lezárású ablakokból áll, alattuk és felettük párkányokat láthatunk. Ezt hangsúlyozza a főbejárati tömb kőpártázata, és a kéményt rejtő harangtorony, azaz campanile-szerű épületrész pártakoronás díszítése is. Mindez a monoton, horizontális elhelyezésű épület oldását szolgálja, különösen a belső homlokzatról látható főlépcsőház tömbje, a rajta elhelyezett függőleges hangsúlyú működő díszekkel.[2142] Az Abonyi utcai homlokzatnál inkább a horizontális hangsúlyok a jellemzőek, az ablakok kiosztása is erre a gondolatra van felfűzve. Az innen nyíló keresztszárny tér csak el ettől: annak félhengeres, alacsonyabb tömege töri meg a „rendet”.[2143] A Cházár András utca felől a főbejárati rész rizaitként kiemelkedik a tömbből, míg az Abonyi utcánál két szélesebb oldalsó rizalit között ablakcsoportonként ugrik előre és vissza a homlokzat. A rizalitok többségén a főbejárathoz hasonló kő pártázat vonul végig dekorációként, és a rizalitok közötti visszaugró ablakcsoportok közeit életfa-, inda- és szívmotívumokkal díszítették. A belső homlokzatokat a már említett lépcsőházi működíszeket leszámítva főként téglából kialakított geometrikus szegélymotívumok, és a parapeteken elhelyezett domború

[2136] Ráchel a bibliai Jákob felesége, József és Benjámin anyja. A bal oldali oszlopon feje mellett az ág az ősanyaságra, az imádkozó kéz pedig a korai meddősége miatti imára, utalhat, ill. sírjához gyakran zarándokoltak közbenjárásért.
[2137] Mirjám Mózes és Áron Bibliai testvére. Ő szerepel a középső oszlopon, lanttal a kezében. A zsidó hagyományban inkább lanttal ábrázolták, de itt – talán a Dávid királyt ábrázoló hagyomány miatt – lanttal.
[2138] Sára a Bibliában Ábrahám felesége, Izsák anyja. Véleményem szerint a jobboldali oszlopon inkább Eszter szerepel, a perzsa király felesége, tekerccsel a kezében (utalva Eszter könyvére). A mögötte lévő két ág egyrészt a neve jelentése (=mirtusz), másrészt a két néphez való kötődést is jelentheti.
[2139] Oláh Éva szövege. FERKAI 2001, 433-434. illetve KOMORÓCZY 1999, 283.
[2140] MEDVEY 1939, 103.
[2141] KOVÁCS Tamás*: A Radnóti Gimnázium épülete*. 2015. március 9., Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/09/a_radnoti_gimnazium_epulete, Letöltve: 2025. augusztus 10. 13:45
[2142] P. BRESTYÁNSZKY 1999, 118.
[2143] Oláh Éva szövege. FERKAI 2001, 433-434.

felületek tagolják. A téglaburkolatot szentlőrinci vörös téglából készítették.[2144] A tornaterem oldalán, az épületegyüttes udvarának legdélebbi részén oroszlánra emlékeztető tégladekoráció látható,[2145] ez mintegy zsidó-mezopotámiai építészeti emlék jelenhet meg előttünk,[2146] és Hegedűs Ármin ötlete alapján valósult meg.[2147] Tőle balra lent egy virágmotívumot láthatunk, felette kis táblán ez a felirat szerepel: „*Lajta Béla tanulmánya. Kartársi kegyelettel: H.A.*”[2148] Érdekesség, hogy a belső udvaron korcsolyapályát és Michelangelo Dávid szobrának bronz másolatát kívánták elhelyezni,[2149] de ez utóbbi sosem valósult meg, előbbiről pedig nincsen tudomásunk.[2150] **244. kép**

Belül világos, szellős terek, széles folyosók jellemzik az épületet, a kialakításnál az elsődleges rendezőelv a funkció volt. A lépcsők vörösmárványból készültek.[2151] A mai főbejárat aulája, vagy ahogy egykor hívták a hall, korábban díszes mennyezetfestéssel volt ellátva, ez kiderül az archív fotókból. Az itt látható négy nagy pillér szerkezeti funkciója nem lényeges, inkább szimbolikus, a zsidó hagyomány lenyomata: az isteni trónus négy lábát jelenítheti meg.[2152] A Cházár András utcai részen, keleti elhelyezéssel háromszobás igazgatói lakást is magában rejtő szolgálati lakástömböt helyeztek el. Ettől jobbra található a zsinagóga, mely ma díszteremként funkcionál, és álmennyezet fedi el az egykor olajzöld festéssel ellátott gerendákat, melyekről a héberül tudók a parancsolatokat olvashatták el.[2153] A templomba egykor félköríves menórával díszített kétszárnyas ajtó vezetett.[2154] Az északkeleti szárnyon, a templom alatt, a szertárak és természettudományi előadók kaptak helyet. Az alagsorban könyvtár, labor, orvosi szoba, cserkésszoba, műhelyek kerültek elhelyezésre.[2155] Az Abonyi utcai (észak-nyugati) szárny foglalta magába Lajta eredeti tervei szerint a szintenként 3-3, összesen 9 osztályt, (ennyi évfolyamos lett volna a gimnázium a kezdetekkor). Lajta tervein minden teremhez külön osztályfőnöki szoba került, ezek természetesen Hegedűsék funkcióbővüléskor alkalmazott áttervezésénél megszűntek.[2156] A második emelet fölött

[2144] GERŐ 1931, 343-350.
[2145] Júda törzsére utalhat a szimbólum. (Jeruzsálem városára is utalhat.)
[2146] Oláh Éva szövege. FERKAI 2001, 433-434.
[2147] MEDVEY 1939, 103.
[2148] Nyilvánvalóan Hegedűs Árminhoz köthető megemlékezés a korábbi tervezőről.
[2149] Milyen lesz a zsidó gimnázium? *Egyenlőség* 1913. július 13., 5-6.
[2150] KOVÁCS Tamás: *A Radnóti Gimnázium kalandos évtizedei*. 2015. március 1., Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/01/a_radnoti_gimnazium_kalandos_evtizedei?utm_source=bloghu_megosztas&utm_medium=facebook_share&utm_campaign=blhsharez, Letöltve: 2025. július 3. 11:19
[2151] KOMORÓCZY 1999, 283.
[2152] GERLE–CSÁKI 2013, 54.
[2153] GERLE–CSÁKI 2013, 53.
[2154] P. BRESTYÁNSZKY 1999, 119.
[2155] Milyen lesz a zsidó gimnázium? *Egyenlőség* 1913. július 13., 5-6.
[2156] GERLE–CSÁKI 2013, 207-212.

Hegedűs korábbi munkáihoz hasonlóan a lányok 700 m^2-es játszó és tornaterasza kapott helyet. A déli szárnyban a gazdasági helyiségeken túl tornatermek, öltözők, mintázóterem, könyvkötőműhely, asztalos- és esztergályosműhely helyezkedett el. (Nemhiába tervezett már Lajta is számos, a speciális igényeket kielégítő szaktantermet – hogy az iskola a legmodernebbekkel is felvehesse a versenyt.)[2157] A rajzokon látjuk, hogy a leánybejáratnál vasbeton mennyezetű szélfogó és hall lett volna ugyanilyen mennyezettel, a harmadik emeleten, a sarkon pedig műterem, illetve rajzterem.[2158] A tantermek bejáratai egykor működő nyílásúak lehettek, egy-egy magyaros rozettával díszítve a szemöldökgerendát. Ezekből egy-egy eredeti még ma is megtalálható az épületben. A két épület elkülönítését egyébként belső válaszfalakkal is megoldották,[2159] ezek értelemszerűen – ma már koedukált az intézmény – már nem állnak.

Az épület fogadtatása pozitív volt. „*Célszerű és hangulatos, modern és impozáns épület*" ezt írta róla az *Egyenlőség* c. felekezeti lap.[2160] „*Lajta az egészből indult ki, Hegedűsnek a részek parancsoltak*"-írták nem sokkal a megnyitás után.[2161] Míves jellegű téglaarchitektúrája rokon a korszerű kortárs épületekkel, logikus alaprajza, dekoratív külsőt rejt az utókor méltatói szerint.[2162] A *Múlt és Jövő* újság szerint az épület „*három évtized modernségeinek leszűrődései, de organikusan összefüggőknek látszanak*."[2163] A *Tér és Forma* 1931-es évfolyamában bemutatta az épületet, a kor új „palazzojának" nevezte, és egyszerre célszerű, logikus és monumentális, fantáziával teljes tömbként jellemezte.[2164] A Wiener Werkstatte (és Josef Hoffman építész) „közvetlen stiláris hatását" vélte felfedezni egy későbbi kutató az itt is alkalmazott geometrikus dekoráció és felületkezelés miatt.[2165] Ami az épület stílusát illeti: Fritz Höger német építész hatását látja Pamer Nóra a faltextúra kialakításában.[2166] Máshol az art décót emelik ki, a felületeket képzeletgazdag de nem szemkápráztató dekorációként jellemzik.[2167] Gerle János *Iskolaépítés a századfordulón* c. írásában premodernként jellemezte az épületet, megemlékezve a századfordulós hagyományú alapokról. Párhuzamként Baumhorn Lipót újvidéki, valamint Löffler Béla és Sándor Kazinczy utcai munkáit állította elénk.[2168] A

[2157] GERLE–CSÁKI 2013, 207-212.
[2158] BFL XV.17.d. 329. hrsz. 32745
[2159] KOMORÓCZY 1999, 284.
[2160] A pesti izr. hitközség új gimnáziumai. *Egyenlőség* 1932. június 25., 5.
[2161] *Múlt és jövő* 1932, 203.
[2162] DÉRY–MERÉNYI 2000, 189.
[2163] *Múlt és jövő* 1932, 203-207, Tér és forma, 347.
[2164]GERŐ 1931, 344.
[2165] TAHARA, Keiichi: *Az európai szecesszió.* Glória, Budapest, 2001, 318.
[2166] PAMER Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. TERC, Budapest, 2001, 51. a továbbiakban PAMER 2001
[2167] VADAS József: *A magyar art déco*. Corvina, Budapest, 2005, 10-35.
[2168] GERLE János: Iskolaépítés a századfordulón. *Magyar Építőművészet* 1987, 78. évfolyam, 3. szám, 20.

téglahomlokzatok ebben az időben több magyar építész életművében is jelentős szerepet töltöttek be, mivel a modernséget szimbolizálta ez a korábban inkább ipari létesítményekre jellemző anyag.[2169] Lajta életművéből egyértelműen a Vas utcai felsőkereskedelmi iskolát (1909-1913) kell párhuzamként említenünk.[2170] A felekezeti iskolák közül előzménynek tekinthető a szintén a 19. század végén épült Rabbiképző intézet Tanítóképző Intézetének gyakorlóiskolája (Kolbenheyer Ferenc és Freund Vilmos terve alapján).[2171] Csáki Tamás a történeti formák és újszerű megoldások ötvözését emelte ki az épület kapcsán, melynek kialakítását elsősorban Lajta Bélához köti. Az épületet Lajta életművében a fővárosi könyvtár többfunkciós együttesére kiírt 1911-es pályázatának folytatásaként értelmezi (annak később Kálvin térre tervezett rajzaival együtt).[2172] Hegedűsék keleties ornamentikáját a német téglaépítészet magyar példájának tekintette.[2173] **245. kép**

Az intézmény történetéről számos érdekesség tudható. Már 1923-ban elkezdődött itt a tanítás.[2174] 1924-1925-ben egy része reálgimnázium, 1931-32-ben már az egész intézmény gimnázium lett.[2175] A megnyitás idején még volt hétvégén tanítás, szombaton ugyan a zsidó szokásoknak megfelelően nem, de vasárnap iskolába kellett járni. 1939-től változott ötnaposssá a diákok munkahete. A második világháborúban, 1941-1942 között, katonai kórház és gyűjtőtábor lett az épület helyén, de a tanítás folytatódott.[2176] Ocskay László (nevét emléktábla is őrzi) itt menekített meg körülbelül 2000 zsidót „ál-munkaszolgálatot" létesítve az épületben.[2177] Az intézmény enteriőrje ma többhelyütt átalakított, elsősorban a vallási motívumok tűntek el, például a menórák a belső ajtók felett, vagy a zsinagóga feliratai. Az izraelita hitközség 1952-ben eladta az iskolát,[2178] 1961-től Radnóti Miklós nevén lett ismert az állami fenntartású intézmény.[2179]

[2169] Habár az iskolaépítészetben abszolút hagyományosnak mondható a téglahomlokzat, ld. Hegedűs korábbi munkáit, ugyanakkor itt a tégla, mint hajlítható, dekorálható, vagy önmagában stílusos felszín már a modernitás jelképe is lett.
[2170] BEDE 2012, 82. továbbá MORAVÁNSZKY 1998, 161-163.
[2171] GAZDA Anikó–KUBINYI András–PAMER Nóra–PÓCZY Klára–VÖRÖS Károly: *Magyarországi zsinagógák*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1989, 251.
[2172] CSÁKI 2024, 85.
[2173] Fritz Höger ill. Fritz Schumacher építészetét említi példaként. Lásd: GERLE–CSÁKI 2013, 212.
[2174] GERLE–CSÁKI 2013, 211.
[2175] GOLDBERGER Salamon (szerk.): *Pesti izraelita hitközség gimnáziumának értesítője az 1935-36-os tanévről*. Budapest, 1936, 6-7. a továbbiakban GOLDBERGER 1936
[2176] KOMORÓCZY 1999, 286.
[2177] KOVÁCS Tamás: *A Radnóti Gimnázium kalandos évtizedei.* 2015. március 1., Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/01/a_radnoti_gimnazium_kalandos_evtizedei?utm_source=bloghu_megosztas&utm_medium=facebook_share&utm_campaign=blhshare, Letöltve: 2025. július 3. 11:19
[2178] KOMORÓCZY 1999, 286.
[2179] KOMORÓCZY 1999, 284. és 286.

Modernizáló törekvések

Nehéz definiálni egy a historizálást ujjgyakorlatként kezelő építésziroda kapcsán a modernizáló törekvéseket, ugyanakkor az 1930-as években egészen más, a korábbitól eltérő irányt vett a Bőhm-Hegedűs életmű is. Elmaradtak a bonyolult ablakkeretezések, ugyanakkor megmaradtak a zárt és nyitott erkélyekkel való játékok. A modern szerkesztésre gyakran jellemző sávablakos szerkesztést kevésbé láthatunk, talán csak a pesti alapítványi izraelita gimnázium épületénél, azonban ott a nyílászárók rendszere még Lajtához köthető. Emellett a tégla anyaghasználata szintén a modern felfogást képviseli a Hegedűs-Bőhm oeuvre-ben. A haladó gondolatok ezen kívül néhol az anyaghasználatban, mint például az első acélvázas bérház esetében, máskor a dekoratív elemek elhagyásában vagy épp minimális jelenlétével valósultak meg. Habár Bőhm Henrik 1936-os halála után nem beszélhetünk az építészpáros munkáiról, mégis jellemzően Hegedűs munkái ebben az időszakban nem térnek el az irodájuk „stílusától". Így a pécsi Aggok-házának téglahomlokzata rímel a pesti izraelita gimnázium, a Napraforgó utcai villa és a szolnoki zsidó kultúrház épületeire is. A korszak legkonzervatívabb felfogású épülete – és így stíluskérdéseiben inkább a húszas évek munkásságára jellemző – a neobarokkra emlékeztető Molnár villa pasaréti tömbje. Ezen kívül a Törekvés Takarékpénztár épülete kanyarodik még vissza valamelyest a húszas évekhez, az építészpáros itt leginkább az art déco expresszionista és Kozma Lajos neobarokkos art décoját vette mintának. Modern épületeik elsősorban Ferkai András stílustanát követve[2180] a romantikus modern irányzatok téglaépítészetéhez vonzódik, de a dekoratív irányokat sem veti meg. Habár a Rudas fürdő és a Juventus gyógyszálló tervei egészen modern felfogásúak, progresszívnek semmiképp sem tekinthetők. Talán a Napraforgó utcai mintatelep háza emlékeztet leginkább a Bauhausra, ugyanakkor a dekorativitás iránti igénytől itt sem tudott elszakadni az építészpáros. Az utolsó munkák már csak tervben maradtak meg. Ezek egyszerűbb felújítások és átalakítások voltak, számszerűsítve a ma ismert tizennégy erre a korszakra tehető munkából négy csak tervben maradt fenn, három pedig kisebb építkezésnek számított. A maradék hét, jelentősebb munka közül három zsidó hitközségi építtetőhöz köthető, két villaépület mellett egy bérház és egy állami kórház gazdasági épületeinek díjnyertes csoportja található meg.

Villa, magánház, bérház

Habár a magán- és bérház típusai merőben eltérnek még az 1930-as években is, e fejezetben mégis együtt tárgyaljuk őket a Hegedűs-Bőhm életmű utolsó munkás évei kapcsán.

[2180] Ferkai 2001, 64-67.

Éppen az az izgalmas ezeknél, hogy a különböző típusokban, nagyjából egyidőben is együttélnek a korábbi art décos és a modern törekvések. A pesti izraelita gimnáziumhoz hasonlóan stílusában átmenetinek vehetjük a Törekvés Takarékpénztár Horváth Mihály téri bérházát, ugyanakkor anyaghasználatában már az új irányok képviselőjeként a modern törekvések között kapott helyet. A Napraforgó utcai telep házánál a rátétmintáktól mentes homlokzatalakítás merőben eltér a közelébe épült Molnár-villáétól, és előbbi térkiképzése is merőben új gondolkodásra utal, ami egy pályája végén járó építészpárostól nagy teljesítmény. E korban jelentkezett ház- és lakásátalakításaik inkább ujjgyakorlatnak tekinthetők, ugyanakkor hozzátartoznak a teljes képhez.

Törekvés Takarékpénztár Rt. bérháza (Bp. VIII., Horváth Mihály tér 16.), 1930

Az építészpáros két szempontból kiemelkedő alkotása[2181] a Horváth Mihály tér (egykor Templom majd Mária Terézia tér) 16. szám alatt álló bérháza.[2182] A legtöbb forrás az Általános Fogyasztási Szövetkezetet jelöli meg építtetőként, de egészen pontosan a Corvina biztosítótársaság és a Törekvés takarékpénztár építette (a terveken is ők szerepelnek), az Általános Fogyasztási Szövetkezet pedig az ellenőrzést végezte. Ezek a szervezetek anyagilag több közös ügyletet bonyolítottak le, a takarékpénztár tulajdonképp a szövetkezet leányvállalata volt.[2183] Az egyik különlegessége, hogy Magyarországon ebben az épületben alkalmaztak először[2184] acélvázat bérház esetében.[2185] A másik az, hogy az építészpáros életművének legkiemelkedőbb modernizmusba hajló art déco alkotásáról beszélünk. A barokkos működő díszítményeken túl „kubista" elemek, például a háromszög[2186] alaprajzú kiszögellésekkel ellátott zárterkélyek is megfigyelhetőek a homlokzaton.[2187] **246. kép**

Az épületet új székházépítés céljából kezdték el tervezni, és minderre négy hónapot szántak. A takarékpénztárnak ugyanis augusztus 1-gyel ki kellett költöznie korábbi

[2181] Hegedűs saját épületlistáján is szerepel mint közös munka. Lásd: BFL XIV. 243.d.1.39. illetve BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 4 (itt MABI bérházaként szerepel.)
[2182] A szövetkezők új bérpalotája. *Szövetkezeti Értesítő* 1930. augusztus 9., 22. évfolyam, 32. szám, 275.
[2183] ENYEDI Béla, dr.: Az általános fogyasztási szövetkezet bérháza. *Tér és Forma* 1930, 540. a továbbiakban ENYEDI 1930
[2184] Földszinti, első emeleti üzletportál ill. ipari előzmény több is van. Az első ilyen példa 1889-ből Lechner Thonet-háza a Váci utcán. Lásd: CSÁSZÁR László: Hatvanéves az első magyar acélvázas lakóház. *Magyar Építőművészet* 1991, 82. évfolyam, 1. szám, 52-53. a továbbiakban CSÁSZÁR 1991
[2185] A Vállalkozók Lapja cikke szerint nemcsak lakóépület, hanem ház sem épült teljesen acélvázas technológiával Budapesten. Az acél nemcsak tartóssága, hanem olcsósága és földrengésbiztossága révén is igen alkalmas anyag erre. Lásd: Acélvázas ház Budapesten. *Vállalkozók Lapja* 1930. május 3., 8.
[2186] Ezek valójában ötszögűek, de két szélső rövid oldaluk a látvány szempontjából kizárható.
[2187] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 41., A szerzők Horváth Mihály tér 15-nek említik, de a 16-os számú házról van szó, erről tanúskodik a bejárat díszítménye is, melyen helyet kapott a tervezőpáros neve és az épület elkészülésének időpontja is.

irodaépületéből,[2188] és társvállalataival együtt tervezett egy önálló székházat létrehozni.[2189] Emiatt az építészek acélváz mellett döntöttek, mert gyors kivitelezésre számítottak. Ekkor a megrendelő változtatott a programon, mert nem lett szükségük új székházra és a korábbi négyemeletes irodaház helyett befektetésként egy hatemeletes bérház építtetése mellett döntöttek (főként egy,- két,- és háromszobás, kisméretű, könnyen kiadható lakásokat kértek). Engedélykérelemre március 24-i ülésen[2190] terjesztették fel a négyemeletes „palotát".[2191] Eközben már folyamatban volt a kivitelezés, 1930. április végére be is fejezték az alapozási munkálatokat. Május közepén már hatemeletesként új építési engedélyért folyamodtak.[2192] Az ehhez kapcsolódó homlokzati tervek a hatodik emelet erkélykiosztásában különböznek jelentősen a korábbi tervektől. A lakóház acélvázának gyártása április 22-én,[2193] más források szerint június 2-án, szerelése 10-én kezdődött meg,[2194] és 26-án a teljes acélszerkezet készen állt.[2195] Az épületet november elsején kellett átadni,[2196] még éppen időben, október 31-én megkapták a használatbavételi engedélyt.[2197]Az acélmunkák szállítása és szerelése Márkus Lajos nevéhez fűződött, ezek terveit Dr. Enyedi Béla készítette. A kivitelező a Plánum Építő Rt. volt.[2198] Steinbach Kornél működött építési ellenőrként a szövetkezet részéről.[2199] Az egyik üzletportálon eredeti Korányi és Fröhlich gyárából származó „Vagyonőrző" rácsos redőnyt is felismerhetünk.[2200]

Az épület zártsoros beépítésű lapostetővel fedett bérház (az első terven még nyeregtetővel szerepelt), mely a VIII. kerület körúthoz közel eső részén helyezkedett el. Szemben vele a barokk Szent József plébániatemplom oldalhomlokzata található, tőle nyugatra a József telefonközpont Ray Rezső Vilmos által tervezett palotája, keletre pedig egy a 2010-es években épült modern lakóház csatlakozik. A héttengelyes épület mozgalmas látványát a második és hatodik axis első emelettől az ötödik emeletig tartó háromszögű zárterkély-beépítése adja (melynek egyik tervváltozata ötszögű kiülésű, ez később hegyesedett ki). A középső negyedik tengelyt a második és ötödik emelet között egyszerű téglalap alaprajzú,

[2188] Ez a Rákóczi út 42. ma már nem álló épülete volt.
[2189] Acélvázas ház Budapesten. *Vállalkozók Lapja* 1930. május 3., 8.
[2190] *Vállalkozók Lapja* 1930. március 28., 16.
[2191] *Építő Ipar – Építő Művészet* 1930. április 15., 63.
[2192] *Építő Ipar – Építő Művészet* 1930. június 1., 89.
[2193] Acélvázas ház Budapesten. *Vállalkozók Lapja* 1930. május 3., 8.
[2194] ENYEDI 1930, 537.
[2195] ENYEDI 1930, 537.
[2196] ENYEDI 1930, 532-540.
[2197] BFL XV. 17. d. 329. 35194 hrsz.
[2198] Acélvázas ház Budapesten. *Vállalkozók Lapja* 1930. május 3., 8.
[2199] ENYEDI 1930, 540.
[2200] A közeli Kisfaludy u. 5-ben volt üzletük. Lásd: *A Munkaadó* 1930. december 23., 8.

pálcás díszű vas erkélyek díszítik,[2201] és a hatodik emeleten a „lezárást" egy a második és hatodik tengely közt végighúzódó nagy téglalap alaprajzú közös terasz fogja össze. A homlokzaton életfa motívumaival, kaspóival, puttófiguráival a századeleji magyaros szecessziós gondolatvilág jelenik meg. A működő díszítés legbarokkosabb eleme az élek végén a hatodik emeleti szinten megfigyelhető vázapár volt, melyeket csak az archív képeken fedezhetünk fel, ma már nem láthatóak.[2202] Az első és második emeleti rizalit-működő díszén két férfifigura az építtetőre utalhat: a baloldalon szárnyas pálcával Hermész a kereskedelem istene szimbolizálhatja a szövetkezetet, a jobboldali alak pedig egy kalapácsot és vasból készült kereket tartva a munkásságot ill. a kereskedelmet testesítheti meg. A Kozma Lajos épületeiről ismert kőből faragott, lapos díszítésű, virág, madár, szív szimbólumok az egykori Budapest Műhely portáljára emlékeztetnek, különösen a tervezők személyét és az építés dátumát is megörökítő főbejárati kapu működő bélletszerű díszei. Az épület háromszögű zárterkélyeinek egyik párhuzama a Rerrich Béla által 1928-ban tervezett ELMŰ lakóház (Hengermalom út 2-Fehérvári út 88.), külföldi példa Prágából Adolf Foehr szintén 1928-ban épült saját bérháza,[2203] valamint a bécsi 1924-26 közötti Hubert Gessner által tervezett Reumannhof.[2204] **247. kép**

Az anyagok tekintetében a belső szerkezetben „teljesen magyar anyagokból készült" acélvázra, betonra (bauxitcementre) és téglára kell gondolnunk, de a falakat üreges száraz salakkal töltött tufával töltötték ki,[2205] ugyanakkor a födém fából készült. A szigetelést kovaföldkövekkel oldották meg,[2206] így a vastartók nem kaptak nagy terhelést.[2207] A homlokzatkiképzés – dacára a modern anyagoknak – a vakolat és a működő játékára épít. A működő a lábazaton,[2208] így a földszinti üzletportálokon, az ablakok keretein és a háromszögű rizalit élein, valamint az ablakmellvédeken jelenik meg. Az utcai és udvari homlokzatokat is működő főpárkány zárja le, az utcán nemesvakolat, az udvaron kőporos vakolat volt jellemző.

A bejárati vesztibülben kék és sárga színű, eredeti ornamentális szegéllyel ellátott fajanszcsempe húzódik végig a falakon, egészen a lépcsőházig. A zömében 1930. májusában készült terveken jól megfigyelhető a fél-elliptikus térben elhelyezett felvonó,[2209] illetve a

[2201] FERKAI 2001, 236.
[2202] Lásd: Fortepan UVATERV 1958-as képe, 3595.
[2203] A címe: Bubenská 39, Prága. Lásd: TOMÁNEK, Martin*: Bubenské a letenské stopy Adolfa Foehra.* https://www.praha7.cz/bubenske-a-letenske-stopy-adolfa-foehra/, letöltve: 2026. augusztus 1. 19:22
[2204] MORAVÁNSZKY 1998, 375.
[2205] A szövetkezők új bérpalotája. *Szövetkezeti Értesítő* 1930. augusztus 9., 22. évfolyam, 32. szám, 275.
[2206] „Contrason" márkájú. Lásd: A szövetkezők új bérpalotája. *Szövetkezeti Értesítő* 1930. augusztus 9., 22. évfolyam, 32. szám, 275.
[2207] ENYEDI 1930, 532-540.
[2208] Bauxitcement anyagból. Lásd ENYEDI 1930 540.
[2209] FERKAI 2001, 236.

székház vasbeton szerkezeteinek tervei. Az említett irodákból lakóházzá alakított épületbe közvetlenül a lépcsőházból elérhető kisméretű lakásokat (összesen 37-et)[2210] tervezett az építészpáros. Mivel az irodaháznál is számítottak ráépítésre, így nem kellett az oszlopokat megerősíteni (habár a tartószerkezet az áttervezés időpontjára és a sietség okán már elkészült). A házhoz három garázs, mosókonyha és házmesterlak is tartozott, a földszinten négy üzlethelyiség[2211] mellett portásfülkét és kisebb lakásokat látunk. Az alagsorban az üzletek és lakók pincéi, a központi fűtés és melegvízellátás helyiségei, valamint a felvonógépház helyezkedtek el. A padláson egy lakás került kialakításra a mosókonyha mellett.[2212]

Az épületre több lap is felfigyelt, többek között az acélváz tervezője a *Tér és Forma* c. szaklapban publikált az épületről.[2213] Ezen kívül a terveket a vasipari csarnokban a Budapesti Nemzetközi Árumintavásáron kiállították.[2214] Egyedül a szerkezet elburkolását hozta fel az utókor az épület hibájának, illetve kisebb zugokat eredményező alaprajzi kiosztását, ugyanakkor jelentőségét is elismerte.[2215] Habár az acélvázas bérházépítkezés a vasbetonnal szemben nem terjedt el széleskörűen, egyes vegyes funkciójú, gyors építést igénylő alkotásoknál ezt alkalmazták, például Kozma Lajos 1936-ban tervezett Átrium-házánál.[2216]

Ami az épület történetét illeti: a házon elhelyezett márványtábla tanúsága szerint az 1902-ben alapított Budapesti Katolikus Munkás Kör működött az épület elődjében, utána Schunda V. József egyszerű ipari épületnek megfelelő homlokzatú hangszergyára 1906-ban épült meg ide.[2217] 1945-ben bombatalálat érte a Hegedűs-Bőhm épületet.[2218] A házat 2016-2018 között újították fel az épületen elhelyezett táblák tanúsága szerint.

Napraforgó utcai villa (Bp. II., Napraforgó u. 14.), 1930-1931

Az építészpáros „modern" munkásságának egyedülálló darabja a pasaréti Napraforgó utcai minta-lakótelep 14-es számú házának megtervezése.[2219] A mintatelep a hazai modern építészet emblematikus helyszíne. Közvetlen előzménynek tekinthető a német Werkbund 1907-

[2210] A szövetkezők új bérpalotája. *Szövetkezeti Értesítő* 1930. augusztus 9., 22. évfolyam, 32. szám, 275.
[2211] Az egyik üzlethelyiség a szövetkezet saját fűszer és csemegeüzlete. Lásd: A szövetkezők új bérpalotája. *Szövetkezeti Értesítő* 1930. augusztus 9., 22. évfolyam, 32. szám, 275. Egy 1958-as felvételen Papír-írószer, Villanyszerelési Bolt, Mértékszabóság és egy trafik működött itt. Lásd: Fortepan UVATERV 1958-as képe, 3595.
[2212] BFL XV. 17. d. 329. – 35194
[2213] ENYEDI 1930, 532-540.
[2214] Acélvázas ház Budapesten. *Vállalkozók Lapja* 1930. május 3., 8.
[2215] CSÁSZÁR 1991, 52-53.
[2216] Sz.: Az Atrium-ház. *Tér és forma,* 1936, 9. évfolyam, 5–6. szám, 127-159.
[2217] A gyár korábbi képét lásd: SCHUNDA Vencel József: *A Schunda V. József cs. és kir. udvari hangszergyár története 1848-1898*. Buschmann F., Budapest, 1898, 12.
[2218] BFL XV. 17. d. 329. – 35194
[2219] Az eredeti házszámozás alapján 16. számon szerepelt. Lásd: TIMON Kálmán: Fejezetek a magyar lakásépítés történetéből II. *Magyar Építőipar* 1983, 32. évfolyam, 6. szám 363-367. a továbbiakban TIMON 1983

es megalakulása, ami a modern dizájn és építészet fejlesztésére és bemutatására irányuló szövetség volt.[2220] Hozzájuk kötődő építészeti negyed volt a stuttgarti Weissenhof-Siedlung, melyet előképnek tekintettek a Napraforgó utcánál is.[2221] Különbséget jelent, hogy a stuttgarti telepen vegyesen szabadon álló családi-, iker-, sor-, és társasházakat alkottak, továbbá a bútorzat megtervezésére is hangsúlyt fektettek, valamint stílusban leginkább a Bauhaushoz kötődtek.[2222] A stuttgarti telepet Svájcban, Csehországban, Ausztriában, Lengyelországban több további példa is követte.[2223] Magyar, telepszerű építkezési előzménynek a dunakeszi MÁV Járműjavító műhely munkáslakótelepe, a Pongrác úti állami lakótelep,[2224] a tisztviselőtelep vagy a Wekerle-telep létrejötte tekinthető.[2225] Ám ezek nem típusházak létrehozására és bemutatására tervezett, és stilárisan nem igazán előzményként kezelhető példák.

A mintatelep története 1929-ben kezdődött, amikor Kovrig Béla egyetemi tanár tartott előadást az építészegyletben a lakáskérdés szociális vonatkozásairól, és ifj. Masirevich György a kislakásépítés feladatairól és az októberi CIAM frankfurti kongresszus tanulságairól. Ezekről a modern építészeti törekvésekről az egylet egy városrendezési gyűlésén is tárgyaltak, 1930 februárjában.[2226] Az első elképzelések szerint egy bemutató telepet lehetett volna létrehozni az 1930 őszére Budapestre tervezett nemzetközi építészkongresszusra. Ezért az a több lapban és szakirodalomban is szereplő információ, mely szerint a Fejér és Dános cég, Vágó László, valamint Kozma Lajos voltak az elindítói az ügynek, téves. Ők inkább, mint a kezdeményezés felkarolói említhetők.[2227] Dánosék 1930 májusában készült terveiken valóban tíz hatlakásos házat terveztek megvalósítani,[2228] és kérték a környék telekminimumának és a beépíthetőség szabályainak elengedését. Az első tervek társasházakra vonatkoztak, még kisebb telkekre, 1930. szeptemberi átadással.[2229] Az engedélyt ezekre vonakodtak megadni,[2230] így nem lehetett megvalósítani őket a kongresszusig. Végül a további rajzokon (összesen három helyszínrajz

[2220] FERKAI 2024, 16.
[2221] A bécsi Werkbunsiedlungot is párhuzamként említi egy 1923-as cikk. Lásd: „Közkinccsé kéne tenni". *Magyar Hang (Budai Hang)* 2023. december 15., 6. évfolyam, 50. szám, 7. illetve az 1927-es Stuttgart-Weissenhof-Siedlugon kívüli párhuzamok: 1928. Brno-Novy Dum, 1929. Breslau-Wohnung und Werkraum kiállítás, 1930. Zürich-Neubühl lakótelep, 1932. Prága Lásd itt: LAMPERT Rózsa: Követendő példa. *Műemléklap* 1999, 3. évfolyam, 10. szám, 4.
[2222] PAMER 2001, 68.
[2223] FERKAI 2024, 16-26.
[2224] FERKAI 2024, 27-34.
[2225] PIZÁG Anetta: A Napraforgó utca élete (1931-?). *Műemlékvédelmi Szemle* 1998, 8. évfolyam, 2. szám, 5-36. a továbbiakban PIZÁG 1998
[2226] FERKAI 2024, 35.
[2227] FERKAI 2024, 37.
[2228] GÁBOR Eszter: *Budapesti villák. A kiegyezéstől a második világháborúig*. (A mi Budapestünk sorozat), Városháza Kiadó, Budapest, 2001, 41-50. a továbbiakban GÁBOR 2001
[2229] Kisérleti mintatelep létesül a családiház probléma megoldására. *Vállalkozók Lapja* 1930. június 21., 1.
[2230] Júniusban több kritikát is megfogalmaztak. Lásd: FERKAI 2024, 38.

született) családi házak tervezése mellett döntöttek: 19 házban 22 család (16 szabadon álló és 3 ikerház), összesen körülbelül 100 ember számára.[2231] A gondolatot a közmunkatanács pénzzel nem, csak eszmeileg tudta támogatni, így magántőkét kellett bevonni. A pasaréti Ördögárok melletti telkeket, a Fejér és Dános[2232] befektető cég ekkor vette meg, és jelentkezett kivitelezőnek saját finanszírozással.[2233] 1930. júliusában a Közmunkák Tanácsa elutasította a munkát, amely komoly sajtóvisszhangot okozott.[2234] Végül a Városépítési Bizottság az építési engedély kiadását több kikötéssel[2235] október 20-i ülésén javasolta a polgármesternek,[2236] az engedély október 27-i dátumú.[2237] A tervezők a kis telkeken jellemzően emeletes házakat képzeltek el, így a kertek viszonylag nagyok maradhattak, ami így vidékies, üdülőtelki jelleget kölcsönzött a telepnek.[2238] (A földterületek 80-100 négyszögölesek, szóval kb. 360 m^2-esek voltak. Éppen ezért el kellett térni az építési szabályzattól,[2239] amely miatt több támadás is érte a közmunkatanács elnökét.) **248. kép**

Az utca elnevezése összefüggésben áll a telep gondolatvilágával, 1932-ben Genthon István azt írta, hogy „*Az utca a napraforgóról kapta a nevét és a név ezúttal szimbolikus. A modern házak hatalmas ablakai a Nap éltető sugarait várják, bárhonnan jöjjön is az, úgy vannak építve, hogy befogadhassák. Napfény és levegő, egyszerűség és tisztaság, praktikum és mindezekből folyó egészség kell a mai embernek.*”[2240] A névről 1931. október 27-i ülésén hozott határozatot a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 30-án a polgármester tudomásul vette a

[2231] Több forrás tévesen 22 épületet említ, ennek az ikerházak jelenléte az oka. Pl. 22 épületről ír Timon Kálmán, TIMON 1983, 363-367. Ill. 22 házról ír ROZMANN Viktor: A magyar Bauhaus csöppnyi szigete. *Átrium* 2006, 12. évfolyam, 1. szám, 52-55. a továbbiakban ROZMANN 2006

[2232] Fejér Lajos építész 1877-ben, Dános László 1884-ben született. 1921-ben alapították meg közös cégüket, amely hamarosan jelentős vállalat lett. Forrás: http://napraforgoutca.hu/kivitelezok-fejer-es-danos/, Letöltve: 2025. november 13. 12:00; Bővebben róluk: KISS Lajos–V. SZINNYAI Katalin: *A magyar építőmesterek és Budapest építészeti öröksége.* Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1997, 89.

[2233] FERKAI András: *Buda építészete a két világháború között*. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1995, 122. a továbbiakban FERKAI 1995

[2234] FERKAI 2024, 40. Ezzel szemben Gábor Eszter: Budapesti villák c. könyvében engedélyezésről ír. Lásd: GÁBOR 2001, 42.

[2235] Többek között 25%-os beépíthetőséget, kötelező kertrendezést, a telekhatártól 3 méteres távolságot, áttört, maximum 80 cm-es lábazatú kerítést kívántak, hogy megmaradjon a villanegyed jellege a területnek. Lásd: GÁBOR 2001, 42.

[2236] *A Munkaadó* 1931. október 22., 2. illetve *Fővárosi Közlöny* 1931. október 24., 71. szám, 1796.

[2237] FERKAI 2024, 40-42.

[2238] BIERBAUER Virgil, dr.: A Pasaréti-úti kislakásos telep. *Tér és Forma*, 1931, 305-326. a továbbiakban BIERBAUER 1931

[2239] Ma délután dönt a Közmunkatanács a modern, olcsórendszerü villatelep engedélyezéséről. *Uj Nemzedék* 1930. június 25., 6.

[2240] A Napraforgó-utca. *Napkelet* 1932, 10. évfolyam, 1. szám, 71.

döntést.[2241] Vadas József a telep nevének ötletét Le Corbusier „ragyogó/napsugaras" jelzővel illetett városterévhez köti.[2242]

1930 novemberében elindult a munka a területrendezéssel,[2243] ténylegesen 1931 év elején kezdték el a kivitelezést,[2244] augusztusban néhány ház már beköltözhetővé vált, novemberre mindegyik épület elkészült. Fennakadást csak a vevők jelentettek, akik néha beleszóltak a tervekbe, főleg az ikerházak esetén. A vállalkozás sikeres volt, a 30.000-36.000 pengőért árult lakások[2245] értékesítése nagyon könnyen és gyorsan lezajlott.[2246] A sajtó munkatársai már november 7-én megtekinthették az épületeket,[2247] a hivatalos átadási ünnepség november 8-án volt.[2248] Az ünnepségen a kulturális államtitkár (Kertész K. Róbert), a főpolgármester (Ripka Ferenc), a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke (Rakovszky Iván) és a vállalkozó (Dános László) mondott beszédet, majd körbevezették a sok érdeklődőt.[2249]

A telep – ez borítékolható az alkotókat végignézve is – nem csak Bauhaus és modern villákat tartalmaz. 18 építész tervezte a 22 lakást.[2250] Nem Hegedűs és Bőhm épülete a telep legújítóbb felfogású háza, de nagy gondot fordítottak a funkcionalitásra, az igényességre, illetve a környezetbe illeszkedésre. Mozgatható moduljaival, alaprajzi elrendezésével, letisztult homlokzatával és anyaghasználatával az épület illeszkedik a telep többi darabja közé.[2251] Böhm-Hegedűs épülete inkább historizálónak számított, egyes vélemények szerint késő szecessziós-art déco alkotás,[2252] véleményem szerint az életművükben nem az art déco alkotások közé sorolható be, inkább ahhoz a néhány épülethez illeszkedik, amely a dekorativitás igényétől elrugaszkodottabb, és modern törekvésűnek mondható. Mivel az épületbelsőről archív felvételünk nem maradt fenn, ezért feltételezhetjük, hogy ott inkább követték az art déco

[2241] *Fővárosi Közlöny* 1931. november 17., 42. évfolyam, 64. szám, 1340.
[2242] Urbanisztikai terve Villé radieuse: magyarul ragyogó vagy napsugaras várost jelent. Lásd: VADAS József: Napraforgó telep Pasaréten. *Mozgó Világ* 2021, 47. évfolyam, 1. szám, 125. a továbbiakban VADAS 2021
[2243] FERKAI 2024, 42.
[2244] Februárban. Lásd: PIZÁG 1998, 8.
[2245] Modern villatelep Budapesten. *Esti Kurir* 1931. november 8., 9. évfolyam, 254. szám, 8.
[2246] BIERBAUER 1931, 305-326.
[2247] Uj kislakásos telep a Pasaréti-uton. Huszonkét modern villa néz a nap felé a Hűvösvölgyben. *Nemzeti Ujság* 1931. november 8., 8.
[2248] Az időpontról a források némileg eltérően emlékeznek meg, de több újságcikk és az esemény fennmaradt meghívója révén tudjuk, hogy november 8-án történt meg az átadás. Lásd pl. ERDŐS József: A Pasaréti-uti minta-villatelepet ma adják át rendeltetésének. *Magyarság* 1931. november 8., 24-25. (Több cikk például 9-ét említ, mivel 8-i újságcikkek „holnapi", vasárnapi megnyitásról írnak, ugyanakkor vasárnap az 8-a volt, így a lapzártáktól és a korábban megírt, később publikált cikkektől megtévesztve szerepel ez a dátum többhelyütt rosszul). Példa erre: A Napraforgó ucca premierje. *Az Est* 1931. november 8., 10.
[2249] Kisérleti lakótelep. *Vállalkozók Lapja* 1931. november 12., 52. évfolyam, 4.
[2250] VADAS 2021, 124-127.
[2251] FERKAI 2024, 8.
[2252] Lásd a mintatelep elején található Információs táblát.

hangulatot. Ezt bizonyítják számomra a fennmaradt nyílászáró-vasalatok.[2253] Ez az egyetlen olyan épület a mintatelep házai közül, ahol a források szerint iparművész tervezte az enteriőrt. Hegedűs maga nyilatkozta, hogy a belső tereit Lingel M. iparművésznő tervezte – az ő kilétét azonban egyelőre homály fedi, nem ismerünk ilyen, de még hasonló nevű iparművésznőt sem.[2254] Az egyetlen magyarázat Lingel Károly bútorgyáros Irma nevű lányának becézett alakja lehetne,[2255] de neki nem tudunk semmilyen iparművészeti iskolázottságáról, sem ilyen irányú munkásságáról, ezért ezt a feltételezést fenntartásokkal kell kezelni. **249. kép**

Az egyemeletes, lapostetővel rendelkező, aszimmetrikus épület egy ikerház bal oldala (déli tájolással), a jobb oldali (északi) épület Tauszig Béla és Róth Zsigmond alkotása.[2256] A két eltérő jellegű épület ikerházasítása némileg disszonáns látványt nyújt.[2257] Jellemző az épületre az intim belső tér kialakításának igénye, mely kizárja az utcán sétálók érdeklődő tekinteteit. Az alagsorban volt található a fa- és szénpince, az éléstár, és a mosókonyha. A szinte szabályos négyzet alakú alagsorhoz csatlakozott a félköríves megoldású lépcső (amelyet azóta beépítettek). A földszinten az utcáról megérkezve a mellékhelyiséggel ellátott kis belépőnek nevezett helyiségből juthatott a látogató a nappaliba, de elérhető volt a nyitott terasz is. A földszinti terasz egy többszárnyú ajtóval az étkezőbe nyílt, mely a ház legnagyobb szobája volt. A nappaliból lehetett megközelíteni a kamrát, a konyhát és a cselédszobát. Az emelet nyitott és fedett teraszrészből állt, mely végigkövette az ikerház udvari vonalát. A nyitott teraszról hálószoba nyílt, a fedettből eredetileg hall, később az ide kialakított reggelizőszoba. Az emeleti szinten még egy hálószoba és fürdőszoba kapott helyet. A homlokzatok meghatározó elemei a teraszok voltak, melyek „átmeneti teret" képeztek a kert és az otthonul szolgáló lakás között, amely igen modern gondolat volt.[2258] A telep többi házához hasonlóan a földszinten a közösségi tereket, az emeleten a hálószobákat helyezték el.[2259] A nyitott terasz hálószobája ma is működőképes harmonika rendszerű sarokablakkal rendelkezett, de ennek egy része a

[2253] Ez úton is köszönöm Megyeri Gábornak a Napraforgó utcai Bauhaus Egyesület alapítójának a belső térben készített értékes fotókat.
[2254] Sajnos Lingel M. kilétére még nem sikerült fényt deríteni. A mai Lingel design Kft. az egykori Lingelek leszármazottai közlése alapján nem ismernek ilyen nevű egykori rokont, így valószínűen elírás lehet az újságban. Forrás: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1932, 66. kötet, 19-20. szám, 111.; Lingel Károllyal dolgozott együtt az építészpáros a Szolnoki fürdő berendezésénél, de hozzá kötődő női iparművészről nincs tudomásunk.
[2255] Az Irmát gyakran Micinek becézik, Lingel Károlyné gyászjelentésében Miczi nevű unokája is említést kapott. Lásd: *Az Ujság* 1917. szeptember 18., 12. Köszönet az értékes információkért Vadas Józsefnek, aki a Lingel családot kutatta.
[2256] FERKAI 1995, 122.
[2257] PIZÁG 1998, 16.
[2258] PIZÁG 1998, 17.
[2259] ROZMANN 2006, 52-55.

faburkolatú későbbi beépítés miatt eltűnt. A tolóablakok Halaman János asztalosárugyára nevéhez köthetők. Az épület központi meleg-légfűtéssel rendelkezett, melyet a Hrauda Károly és fia cég szállított. A kerteket Solty László tervezte. Fennmaradt egy 1931. március 19-re kézzel datált kis színes rajz a kertről, ahol az angolkertszerű, természetes növényzet láthatóan igyekszik igazodni a ház formáihoz.[2260] A vörös burkolótéglát a Budapest-Szentlőrinci és Tatai Cserép- és Téglagyár Rt. nevéhez köthetjük. A lakatosárukat Braun Miklós gyára szállította, a bádogos- és vízvezetékszerelési munkákat a „Pogador" egészségügyi berendező cég végezte. A kovaföldlemezes-lapostetős szigetelést a Parafakőgyár, az általános üvegezéseket Seiler Ármin készítette. A szobafestő és mázolómunkák kivitelezőjéről külön forrás nem emlékezik meg, de a Grünwald és Várhelyi cégeket említik a telep kapcsán.[2261] **250. kép**

A telep fogadtatása eltérő volt, de alapvetően elismerően nyilatkoztak róla. A legnagyobb kritikákat talán éppen a tervező építészektől lehetett hallani, a Mérnök és Építész Egylet mű- és középítési szakosztálya 1932. január 18-i ülésén több alkotó ismertette a Napraforgó utcai telepre készült épületeket. Hajós Alfréd a harmóniát hiányolta a telepből, Hegedűs Ármin pedig az ikerház típusának sok előnyén túl beszélt annak mostoha sorsáról.[2262] Az egyik különleges kortárs vélemény Szerb Antal *Budapesti kalauz Marslakók számára* c., szatirikus könyvében jelent meg az utcáról és villáiról: „*Valami nagyon modern érzésű óriás kicsi skatulyákat rakott ki a villamos mentén, azután összeszedett egypár jómódú liliputit és azt mondta: Itt lakjatok. És laknak. Kicsi autóikon be-beszaladnak kicsi bankjukba; akik egy skatulyában laknak, meglátogatják egymást, tavasszal egymás kicsi kertjét dicsérgetik. Olyanok, mint az emberek*."[2263] Rakovszky Iván a közmunkatanács elnöke a villák változó világára utalt a megnyitón: „*Elmúlt az az idő, amikor a családi ház kifelé és befelé egyaránt főúri palotát fitogtatott, amikor tornyokkal, oromzatokkal divat volt az anyagiakban való duskálást hazudni*."[2264] A kormánypárti *Nemzeti Ujság* elismerően szólt a telepről: „*egytől-egyig újszerűt, érdekeset és jót alkottak és öröm látni, hogy ez a pompás kislakásos telep milyen más hatású, mint a régi tipusu házacskák, amelyek egy teleppé összezsúfolva, kellemetlenebbül hatnak, mint a bérkaszárnyák […] a magyar építőművészet viszont itt komoly tanúbizonyságot tett előkelő színvonaláról és nagyszerű felkészültségéről*."[2265] Mindegyik lap vérmérsékletének és politikai beállítottságának megfelelően emelt ki egy-egy építészt vagy épületet. A *Magyar*

[2260] BFL XV. 17. d. 329. – 1514. hrsz 13/35 ill. 13/57
[2261] Kisérleti lakótelep. *Vállalkozók Lapja* 1931. november 12., 52. évfolyam, 4.
[2262] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1932, 66. kötet, 19-20. szám, 110-111.
[2263] SZERB Antal: *Budapesti kalauz. Marslakók számára.* Officina Nova, Budapest, 1991, 23.
[2264] Kisérleti lakótelep. *Vállalkozók Lapja* 1931. november 12., 52. évfolyam, 4.
[2265] Uj kislakásos telep a Pasaréti-uton. Huszonkét modern villa néz a nap felé a Hűvösvölgyben. *Nemzeti Ujság* 1931. november 8., 8.

Iparművészet némi kritikát is megfogalmazott, de csak szolidan: „*A falfestésben nagyobb összhangoltság kellene, a házak elhelyezésében kisebb zsúfoltság.*”[2266] Figyelemre méltó, ugyanakkor az irányzatok hibás említése miatt szakmaiságban megkérdőjelezhető a *Reggeli Ujság* véleménye, mely Hegedűs és Bőhm épületét a modern Bauhaus hívei közé sorolta Vágó László és Kozma Lajos mellett.[2267] Déry Tibor és Merényi Ferenc véleménye szerint az új építészet elveit Bőhmék beépítették munkájukba, de ezek elsősorban csak külsőségeikben mutatkoztak meg.[2268] Ferkai András a működő keretezésű ablakokat „visszafogott modernségűnek” és a lépcsős hall elrendezését hibásnak tartotta.[2269] Pasaréten „*szegény negyednek*" illetve „*cigánynegyednek*” csúfolták a környékbeliek, annak dacára, hogy általában magas rangú tisztviselők, értelmiségiek, kereskedők közül kerültek ki az új lakók.[2270]

A Hegedűs és Bőhm által tervezett 14-es ház első tulajdonosa Estes Józsefné született Dessauer Éva volt, aki Bächer Oszkár textilgyár tulajdonosnak adta bérbe a házat. 1952-ben államosították és társbérlők lakták, 1955-56 körül választották szét a két emeletet külön lakássá. A földszint leglényegesebb változása, hogy a korábbi belső nappali helyett az utcafronti szoba került ebbe a funkcióba, és a korábbi nappali egy közlekedővé és egy abból nyíló hálószobává avanzsálódott. Ezen kívül a funkcióvesztett cselédszobát fürdővé alakították. Az emeleten jelentősebb változások keletkeztek, itt csak a fürdőszoba maradt eredeti funkcióban, a korábbi reggelizőszoba déli oldala előszoba lett, a helyiség többi része hálószoba. A korábbi két utcafronti hálószobát egybenyitották és a felső lakás nappalijaként szerepelt, a fedett terasz beépítéséből a konyhát, a nyitott terasz elfalazásából pedig az étkezőt alakították ki.[2271] 1994-ben falazták el a korábbi lépcsőt és létrehozták a külső falépcsőt.[2272] A telep többi házán is végeztek kisebb-nagyobb átalakításokat.[2273] A kis téren ma kő posztamens áll, melybe belevésték a telep alkotóinak nevét. 1999-ben műemléki védettséget kapott az együttes.[2274] **251. kép**

[2266] Napraforgó-utca. *Magyar Iparművészet* 1931, 34. évfolyam, 204.
[2267] Baukunst- és a Le Carter-irányzatnak nevezte ezeket, teljesen hibásan. Így azért igencsak megkérdőjelezhető a hozzáértésük. Lásd: A Pasaréti Mintatelep ünnepélyes megnyitása. *Reggeli Ujság* 1931. november 9., 2.
[2268] DÉRY–MERÉNYI 2000, 204.
[2269] FERKAI 2024, 131.
[2270] PIZÁG 1998, 12.
[2271] PIZÁG 1998, 24-25.
[2272] FERKAI 2024, 131.
[2273] *Magyar Építőművészet* 1995, 86. évfolyam, 3. szám, 24.
[2274] N. KÓSA Judit: Csoda a Napraforgó utcában. Végre műemlék lett az egész épületegyüttes. *Népszabadság* 1999. december 7., 10.

Molnár Ferenc vezérigazgató villája (Bp. II., Pasaréti út 45.), 1933-1934

Bőhm és Hegedűs közös munkája az a klasszikusabb hangvételű pasaréti úti villa, amelyet egy család számára képeztek ki a Pasaréti úton, a Napraforgó utcai telep közelében.[2275] Az építési engedélyt 1933. szeptember 28-án adta ki a székesfőváros Molnár Ferencnek és feleségének.[2276] A megrendelő, Molnár Ferenc, a Központi Tejcsarnok Rt. vezérigazgatójaként tevékenykedett az 1920-30-as években.[2277] A családi lakóház építkezésének első terveit 1933. szeptemberére keltezték, a második tervsorozat novemberre-decemberre datált. Az 1934. június 11-én kelt építési orvosrendőri határozat alapján a már felépített egyemeletes lakóház használatbavételét engedélyezték. **252. kép, 253. kép**

Az 1933. szeptemberi terveken az alagsorban kaptak helyet a kiszolgáló helyiségek: a mosókonyha, az ehhez tartozó mángorló-vasalószoba, a fa- és szénraktár, a garázs, a kazánhelyiség, valamint a két molykamra. Ezen kívül egy egyszobás konyhával és kamrával ellátott lakás, egy cselédfürdő, és két raktárhelyiség is. A földszinten a lépcsőházból nyíló nagy előszobából érhető el a szobák zöme: felérve jobbra a tálaló, kamra, konyha és cselédszoba, balra fürdőszoba, szoba, öltözőszoba (azaz mai nyelven gardrób), és szemben a főhomlokzati részen négy lakószoba, melyek közül a középső fedett erkéllyel rendelkezett. Az emeletre ugyanolyan elrendezést képzeltek a tervezők, mint a földszintre, a kert felőli a „fiatalúr", a két egymásbanyíló utcafronti szoba az „úr" és az „úrnő" szobája, középen hall, és mellette ebédlő található. A két emelet közötti különbséget a nyílászárók adták: az ablakok az emeleten nem az utcára nyíltak, hanem az oldalhomlokzatok felé, illetve a fiatalúr szobájából teraszt képeztek ki, melyet utólag ceruzával rajzolt be a tervező. **254. kép**

A homlokzati terven az alagsori rész kükloptikus kőburkolatot kapott, ugyanígy fedték az épület sarkait is. További dekorációt jelentettek az erkélyek parapetjeinek geometrikus mintázata, a vízszintes hangsúlyú csíkozott vakolás, a négyosztatú ablakok, valamint a különböző ablakrácsok is. Az 1933. novemberi terveken az alagsori molykamrák helyébe raktárak kerültek. A földszinti elrendezésben változás lett, hogy a kert felőli szoba kisebb lett, ugyanakkor egy előtérrel és egy plusz fürdővel bővült, illetve itt már bekerült a koncepcióba az előző terven „befirkált" kisméretű erkély. Az emeleten a jobboldali rizalitban elhelyezkedő szoba mégiscsak ablakot kapott az utca felől is. A homlokzati rajz 1933 decemberére datált. Megfigyelhetjük rajta, hogy a rizalit ablakai függőlegesen összefűzve többszörös keretezésben szerepelnek. A földszinti erkély sokosztású kazettás ablakait leszámítva a négyes szám

[2275] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.
[2276] BFL XV 17 d 329. – 12014/3
[2277] *Hétfő* 1939. január 9., 2. évfolyam, 2. szám, 10.

dominált a nyílások kiosztásában. A középső házrész baloldali élére ornamentális dísz került, és a „hiányzó" bal oldali ablak helyén egy szobor sematikus rajza szerepelt. A lábazat ugyanúgy terméskő hatású, mint a korábbi terveken, de a rizalit két oldala és az épület baloldali sarka a kükloptikus kiképzés helyett kváderezést kapott. A megvalósult épület nagyjából megfelel e terveknek. A ház működő magyaros díszével, ugyanakkor lépcsős-rizalitos térrendezésével egyszerre hordozza a múlt és a jövő építészeti elveit, bár inkább a húszas évek barokkos vonalához húz az életműben. A húszas-harmincas évekre jellemző cikkcakkvonalak még megjelennek az ajtók vasbetétein, ugyanakkor a lépcsőházi korlátok már egy későbbi, egyszerűbb dekorációt mutatnak.

Az épület további történetéből ismerünk egy 1958-as tervet, amikor Rózsa Pálné részére lakásleválasztást végzett Tauszig Béla építészmérnök. Ekkor kerülhetett az emeleti bal oldali „hiányzó" ablak is beépítésre a korábbi szobordísz helyére. 1967-ben a korábbi fürdővel kiképzett udvari szobából egyszobás lakást alakítottak ki.[2278] Az épület mai képe csak némileg tér el az eredetitől. A baloldali homlokzati rész első emeletén a szobor helyett láthatjuk az 1958-ban beépített ablakot, valamint a középső épültrészen kiugratott 2. emeleti tetőtér-beépítést, és a jobboldali részen látható egyszerű tetőablakokból következtethetünk a beépítésre. A díszítőmotívumok és az erkélyek jellege is megmaradt. Egy mezítelen, feje fölé szőlőt emelő női alak szobra egyébként felfedezhető a kertben, feltételezhetően ez volt a korábbi homlokzati szobor. (Az archív képből[2279] a szobor testtartása kivehető, ez is megerősíti a feltételezésünket, de talán egy tejeskancsós hölgy jobban megfelelt volna az eredeti tulajdonos személyének.) A földszinti beüvegezett erkélye elé védőrács került, ez talán elvesz valamennyit az íves zárterkély látványából, és ugyanez mondható el az első emeleti vasrácsokról is.

Hoffer Mihályné villaátalakítása (Bp. XII., Eötvös út 22., Ordas út 2.), 1937-1940

Az Eötvös út és Ordas út sarkán álló ház tervdokumentációjából kiderül, hogy az eredeti épülethez adott toldaléképület (konyha és fürdőszoba kialakításának) építtetője Neuländer Mór volt, amelyre 1906-ban kapott építési engedélyt. 1923-ban Katona Mihály közreműködésével további kiegészítést kapott a ház (fürdőt és kamrát). Ezeket követik Hegedűs Ármin tervei, melyek 1937. szeptemberében keltek. Ekkor az építtető Hoffer Mihályné egy plusz szoba-konyha-mellékhelyiség, egy kamra és egy verandabeépítést együttest igényelt az építésztől. A kivitelező Kolman Mór okleveles építőmester volt. Fennmaradt továbbá ebből az időből egy kerítésterv is Hegedűs Ármin tollából. Az építtető csak 1939. január 13-án kapta meg a

[2278] BFL XV. 17. d. 329. – 12014/3
[2279] BTM Kiscelli Múzeum, Fotótár, 1937-es kép

használatbavételi engedélyt, mert a telekszabályozást nem igazolta a tulajdonos. A későbbi, 1940. júniusára datált Hegedűs-tervek újabb délnyugati és északnyugati toldalékot mutatnak. Ezek főként alápincézett lakószobák, illetve egy garázs előkészítését mutatják. Ezekre a használati engedélyt 1940. augusztus 30-án kapták meg.[2280]

Az építtető, lánykori nevén Waldmann Lívia 1914-ben kötött házasságot az újpesti Hoffer Mihállyal.[2281] A telket és a házat 1937-ben vette 21.000 pengőért dr. Kentzler Gyulánétól.[2282] Az építtető férje ugyanaz a Hoffer Mihály, aki Hegedűs Ármin sógora volt, és akinek köszönhetően több megrendelést is kaphatott az építészpáros – főként Újpesten.

Fónagy-nyaraló felújítása (Bp. XII., Kalóz út 10.), 1939

A nyaralófelújítás 1939-as terve Hegedűs Árminhoz kötődő kisebb munka, melyet élete vége felé készített. A fennmaradt tervek szerint az épület eredetileg a Baseli International Gesellschaft im Bergbahnen,[2283] azaz a budapesti fogaskerekű vasút igazgatósága tulajdona volt. Hegedűs tervei 1939. novemberében készültek, elsősorban a délkeleti terasz megnagyobbításáról és a lépcsős bejárat áthelyezéséről tanúskodnak, illetve egy kisméretű egyszoba konyha-fürdős lapostetős házmesteri lak kialakításáról. Az építési engedélyt 1939. november 27-én adta ki Budapest polgármestere.[2284] A telekkönyvi adatbázis szerint 1920. október 18-án vették 350.000 koronáért az ingatlant Fónagyék.[2285]

Az építtető tulajdonos az izraelita vallású Fónagy család volt.[2286] Az ingatlan történetéhez hozzátartozik, hogy még 1935-ben Fónagy Lajos ügyvéd öngyilkosságot követett el a villában, melyről a sajtó részletesen beszámolt. Ekkor a család már évek óta nem használta a villát, kiadták nyaralóknak, csak egy szobát tartottak fenn maguknak, ahol az eset történt. Az öngyilkosság oka elsősorban anyagi volt, biztosítás által kívánta a tulajdonos a családját jobb körülményekhez juttatni.[2287] Ez után keletkeztek Hegedűs Ármin tervei. Az épület későbbi nagyobb, dokumentált átalakítása 1990-1992 között történt, a padlástér részbeni beépítésén túl ekkor alakították ki a terasz alatt a szaunát, valamint a Kalóz utcai homlokzat közepére

[2280] BFL XV. 17. d. 329. 9344 hrsz. – Építési engedélyezési tervdokumentáció 1906-1988
[2281] *Pesti Hírlap* 1914. február 24., 36. évfolyam, 47. szám, 15.
[2282] *Ujság* 1937. augusztus 5., 13. évfolyam, 176. szám, 6.
[2283] 1873-1874 között építtette a Svábhegyi Fogaskerekű Vasutat a társaság, a főváros 1914-ig koncessziót adott az üzemeltetésre. Lásd: TÖRÖK Albert: „A Svábhegyen át a csillagok felé” *Népszabadság - Budapest melléklet*, 2001. november 6., 34.
[2284] BFL XV. 17. d. 329. 9178/4 hrsz
[2285] BFL - XV.37.a - 1928 - 9178
[2286] A „család” özvegy Fónagy Lajosné született Ellinger Rózsit, fiát Fónagy Miklóst és lányát Fónagy Ágnes takarhatta. Lásd: Fónagy Lajos gyászjelentése. *Az Est* 1935. november 10., 26. évfolyam, 256. szám, 4.
[2287] Revolver helyett búcsúlevél; Egy betört ablak; Utolsó pillanatok c. cikkek lásd: *Az Est* 1935. november 8., 26. évfolyam, 254. szám, 2.

áthelyezték a főbejáratot. Az építkezés tervezője Vadász György és Tekeres Ildikó voltak. E dokumentációban Hegedűs Ármin harmincas évek végi lapostetős hozzáépítéseit „kedvezőtlennek” minősítették.[2288]

Bőhm Sándor lakásátalakítása (Bp. VI., Rippl-Rónai u. 25.), 1941-1942

Még egy ház lakásátalakítása fűződik Hegedűs Ármin nevéhez. A munka 1941-es datálású, és egyike a műépítész utolsó munkáinak (ekkor 72 éves). Az eredeti háromemeletes bérpalota terveit Klinger József műépítész készítette 1897. június 2-án Freiberger Dávid számára. Az alaprajz tanúsága szerint a lakások meglehetősen modernek voltak, még a harmadik emeleten is fürdőkkel látták el azokat. Az épület összetett alaprajza az utcafronton egymásnak tükrözött két L betűt mutat, középen közös udvarral, és az udvari szárnyak egy közös keresztszárnyban találkoztak. Az épületek a bejárati kapukat leszámítva kis előkerttel is rendelkeznek. Az eredeti homlokzat számos kagylómotívummal, íves oromzattal keltette fel a figyelmet, ma ezek egyenes záródással rendelkeznek. Az építtető 1900. január 29-én kapta meg a használatbavételi engedélyt.[2289]

Hegedűs átalakítás-tervei a földszinti lakások egyikéhez kötődik, a megrendelő Bőhm Sándor kereskedő és neje (szül. Nagy Hedvig) volt. Az építtető címe Gerlóczy u 11. szám alatt szerepelt (ez ugyanaz a ház, ahol Hegedűs irodája is működött). Bőhm Sándor 1936-ban már az épületben lakó ékszer- és régiségkereskedő lehetett.[2290] A kivitelező Lakos Károly építészmérnök, építőmester volt. A tervek alapján elmondható, hogy az épület jobb oldali (25. szám alatti) kapubejárótól jobbra eső nagy lakást egy egyszobás és két kétszobás lakássá alakították át. A Hegedűs Ármin által szignált terveket a polgármester 1941. november 21-én hagyta jóvá. A későbbi rajzokon az első és második emeleten az előzőekhez nagyon hasonló megoldás szerint a lakások kettéosztását figyelhetjük meg, ezek 1942-ben kaptak használatbavételi engedélyt.[2291]

Egyházi- és önkormányati intézmények, kórházi és üzemi épületek

Két budapesti és három vidéki terv került bemutatásra ebben a vegyes funkiókkal foglalkozó fejezetben. Egy izraelita kórházépületekhez hasonló idősek otthona, egy ugyanilyen felekezetű templom és kultúrház-együttes, egy kórház-gazdasági tömb, egy üzemi épület valamint egy elöljárósági intézményre kiírt tervpályázati részvétel vegyes csokra szerepel e

[2288] BFL XV. 17. d. 329. – 9178/4
[2289] BFL XV.17.d. 329. – 28251
[2290] *Budapest és környékének betürendes távbeszélő névsora,* 1936. május, Budapest, 38.
[2291] BFL XV.17.d. 329. – 28251

fejezetben. Egyik típus sem ismeretlen az építészpáros előtt, mind a kórházi, mind az önkormányzati, mind a felekezeti intézmények kialakiításában rendelkeztek tapasztalatokkal, talán az üzemi helyiségek kialakításával foglalkoztak a legkevésbé korábban. Sokat hozzáadnak Hegedűs és Bőhm életművéhez annyiban, hogy kevéssé ismert, munkásságuk kései éveihez kapcsolódó, modernebb, funkcionalista felfogású, igényes, kvalitásos munkák.

Szolnoki zsidó templom és kultúrház (Szolnok, Templom u. 4.), 1930-1935

Az 1920-as évek végére az 1899-ben Baumhorn Lipót tervei alapján átadott Szolnoki „Nagytemplom" néven ismeretes zsinagóga mellé felmerült egy téli templom építésének igénye. Ez a szándék nem volt egyedülálló, ha csak ezt az életművet nézzük, ugyanez zajlott le Újpesten és Pécsett is (a későbbiekben szólunk róla). Ezekre az évekre a hitközség pénzügyileg is megerősödött annyira, hogy a „téli templom" (mely egy fűthető szertartástermet jelentett) mellé egy kultúrházat is építsenek. Ekkor megvették a templom szomszédjában álló ún. Faragó-féle házat, amelyet le is bontottak. **257. kép**

A munkák két szakaszban valósultak meg. Először a kistemplom épült fel, melyet „Mártírok" vagy „Vértanúk" templomaként is emlegetnek.[2292] A szolnoki kis izraelita templomra és kultúrházra a versenytárgyalást 1930. augusztus 1-jén tartották meg. A négy beérkezett ajánlat közül a kiválasztott építőmester az Altmann és Halász szolnoki cég lett,[2293] a terveket Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik készítette.[2294] Az építési engedélyt 1930. augusztus 18-án adták ki,[2295] ennek ellenére az épületet 1932-1935 közé teszi több forrás is,[2296] valószínűleg a kultúrház későbbi elkészülte miatt. A templom felavatása 1932. január 8-án történt meg, Hegedűs Ármin is szerepet kapott az átadón.[2297]

Második szakaszban a kultúrház felépítése zajlott. A Szolnoki Hitelbank Rt. két alkalommal is 100 pengős adománnyal támogatta a kultúrház felépítését.[2298] A kultúrház építése a kistemplom megalkotása után indulhatott meg.[2299] A használatba vételi engedélyt a kultúrházra 1934. február 8-án adták meg, de őriznek egy 1937. március 14-én kiadott engedélyt

[2292] VARGA Béla (szerk.): *A szolnoki zsidóság története 1840-1944.* Damjanich János Múzeum és Szolnoki Izraelita Hitközség, Szolnok, 1994, 51-54. a továbbiakban VARGA 1994
[2293] A zsidó „Vértanúk Temploma" Szolnokon. *Egyenlőség* 1932. január 16., 10.
[2294] SZOLNOK (Kis templom és kulturház építései munkálataira). *Vállalkozók Lapja* 1930. augusztus 6., 11.
[2295] SZATHMÁRY István: Templom és mozi egy épületben: az egykori szolnoki izraelita kultúrház. *Szolnoki Grátisz* 2017. április 7., 21. évfolyam, 13. szám, 2. a továbbiakban SZATHMÁRY 2017
[2296] KÁROLY Nóra: *Zsidó hitközség kultúrháza (Szolnok).* 2012. november 7. http://www.zounuk.hu/en/wiki/zsido-hitkozseg-kulturhaza-szolnok Letöltve: 2024. december 19. 12:12 a továbbiakban KÁROLY 2012
[2297] A zsidó „Vértanúk Temploma" Szolnokon. *Egyenlőség* 1932. január 16., 10.
[2298] *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok* 1931. február 1., 42. évfolyam, 10. szám, 3.
[2299] VARGA 1994, 51-54.

is.[2300] (Nagy valószínűséggel egy későbbi „simításról” lehetett szó.) 1935. június 16-án a mezüzék elhelyezéséről írtak,[2301] ugyanakkor a helyi lapok beszámoltak a kultúrház 1935. június 23-i felavatásától,[2302] ahol „művészi megoldásúnak” „nemes szépségűnek és „magyaros ornamentikájúnak” nevezték az épületet.[2303] Még ugyanabban az évben több kultúrestélyt is tartottak.[2304]

Az épületegyüttes alaprajza U formájú, a Templom utcai oldalon lehetett az imaterem több mint száz férőhellyel,[2305] a másik szárnyban a kétszáznál is több ülőhelyes nagyterem volt található, ez szolgálhatott kultúrteremül. A színpadot és a terem mennyezetét színes magyaros tulipánok díszítették. A nagyobb helyiségeket elsősorban az udvarról lehetett megközelíteni, de létezett egy előtér és bejárat a mozi mostani bejáratánál is, ez vezetett az elnöki és egyéb irodákhoz.[2306] A mai Ellman Elvira nevet viselő közben volt a kultúrház főbejárata, ugyanakkor ez a szárny a kiszolgáló helyiségeket foglalta magában: a konyhai és étkezési célokon kívül a tisztálkodás helyiségei, illetve a ruhatár, valamint a lépcsőház kapott itt helyet. Az ezen az oldalhomlokzaton látható két háromablakos zárterkély az emeleti karzatokra utalhat.[2307] Az épületnél vöröses mészkő lábazatot figyelhetünk meg, a falak téglából készültek, a nagytermek és irodák eredetileg fa parkettaburkolatot kaptak.[2308] Az ablakok a Templom utcai fronton nagyméretű íves kiképzésűek, és egyszerű kathedrál-üvegezésük volt. A belső berendezésről kevés tudomásunk van, azt tudjuk, hogy egyszerűség jellemezte. A keleti fal burkolata, illetve a padok pácolt fából készültek, ugyanitt volt látható az egyedüli színes üvegablak, melyen a Dávid-csillag és az „Örökkévaló” héber nevének felirata volt olvasható. A vallási életnek megfelelően a keleti falon beépített frigyszekrény, mellette a szertartásokat végzők helyei és tóraolvasó asztal, egy korláttal elválasztott emelvény és szószék kapott helyet.[2309] **256. kép**

Az épületet 1942-ben lefoglalták, a katonaság beköltözött és a berendezések szemétre kerültek. 1945-ben a megfogyatkozott hitközség rendbehozta a téli templomot, ekkor

[2300] BERTA Ferenc: Adalékok a szolnoki Tisza Filmszínház történetéhez. *Tisicum, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 22.*, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2013, 567-571.
[2301] VARGA 1994, 55.
[2302] Az Izraelita Kultúrház avatási ünnepsége. *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok* 1935. június 27., 45. évfolyam, 51. szám, 1.
[2303] Az Izraelita Kultúrház avatási ünnepsége. *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok* 1935. június 27., 45. évfolyam, 51. szám, 1.
[2304] Kultúrestély. *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok* 1935. szeptember 8., 4. illetve Maimonidesz emlékünnepély. *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok* 1935.október 20., 3.
[2305] A források szerint több mint 300 ülőhely volt, és a földszinten jöhettek be a férfiak, a nők a karzati feljárón közlekedtek. Lásd: VARGA 1994, 51-54.
[2306] VARGA 1994, 55.
[2307] JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai, 5508/1937.
[2308] SZATHMÁRY 2017, 2.
[2309] VARGA 1994, 51-54.

szállítottak át néhány padsort a Nagytemplomból. Ugyanekkor a kultúrházban menekült zsidókat szállásoltak el egy amerikai szervezet segítségével. Ekkor – a funkciónak megfelelően – némileg átalakították a helyiségeket, raktárakat, konyhát, étkezőt létesítettek, de a kultúrtermet valamelyest renoválták.[2310] 1950-ben államosították, ekkor átalakították egy részét mozivá, a színházterem eltűnt. Később (az 1960-as években), amikor a nagytemplomból galéria lett, akkor több templomi berendezés átkerült ide. Ekkor tették fel a márvány emléktáblákat is.[2311] 2004-2005-ben felújították az épületet,[2312] 2011-ben műemlékké nyilvánították a zsidó hitközségi kultúrházat.[2313] Az épület egy része ma is vallási célokat szolgál.[2314] **255. kép**

Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI) kórházának gazdasági épületegyüttese (Bp. VII., Péterfy Sándor u. 8-20.), 1931-1934

Az építészpáros utolsó éveinek egyik legnagyobb megrendelése a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI)[2315] új kórházának gazdasági épületegyüttese.[2316] Egyes kutatók a tervet csak Hegedűs Ármin nevéhez kötik.[2317] Mivel a tervek egy részén az építésziroda pecsétje szerepel, néhol áthúzva, mindenhol Hegedűs szignóval, emiatt valóban lehetséges Hegedűs kizárólagos szerzősége. Ezt alátámasztaná, hogy Hegedűst egyedüli elismerésben is részesítették e tervéért, azonban ennek lehet az a magyarázata, hogy Bőhm nem volt az adott egyesület tagja. Mivel a közreműködők nevéből kiderül, hogy az irodájuk több alkalmazottja is részt vett a munkákban, így inkább az irodához kötném a munkát.

A telek tulajdonosa 1868-ban Türner Keresztély és Kuchler Alojzia volt, 1882-ben Diener Károly bécsi gyáros lett. 1892-ben vette meg tőle a Budapesti Kereskedelmi Betegápoló Egylet és egyesítette a szomszédos ingatlanokkal. 1910. április 19-től a Ferenc József Kereskedelmi Kórház-Budapesti Kereskedelmi Betegápoló Egylete vette át az ingatlant, ekkor három újabb területet kapcsoltak egybe. 1929. január 31-én lett új neve az intézménynek a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének kérelme alapján.[2318]

[2310] VARGA 1994, 55.
[2311] VARGA 1994, 54.
[2312] KÁROLY 2012
[2313] *Magyar Közlöny* 2011. augusztus 25., 99. szám, 27545.
[2314] SZATHMÁRY 2017, 2.
[2315] A MABI elődje 1846-ban alakult pesti kereskedők által „Budapesti kereskedelmi nyugdíj és betegápoló egyesület" néven. Később az 1927. XXI. tc. és 1928. XI. tc. alapján működő állami társadalombiztosító Intézmény lett, területi ellátottsággal rendelkezett. Lásd: DARÁNYI Ernő: A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének új, nagyszabású rendelő- és kórházépítkezése. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 194.
[2316] FERKAI 2001, 207. 162.3. tétel
[2317] PREISICH–BENKHARD 1967, 510.
[2318] BFL XV. 37. c. 4392 – hrsz. 33135

Az *Ujság* tudósítása szerint 1931. november 23-án javasolta a magánépítési és városrendezési bizottság építési engedélyre Hültl Dezső a háromemeletes kórházának és Hegedűs Ármin kétemeletes gazdasági épületének terveit.[2319] A kivitelezői árlejtés több részletben zajlott. Először meghívásos pályázatot terveztek, de végül a népjóléti és munkaügyi miniszter elrendelte a munkák nyilvános versenytárgyalás általi kiadását.[2320] Kéményoszlop és füstcsatorna építésére 1932. június 6-ig lehetett ajánlatokat beadni,[2321] a konyha berendezésére illetve a kazánok tartozékainak készítésére és szállítására ugyanez év június 18-ra írták ki a pályázatot.[2322] A konyha elektromos üstjei, tűzhelyei, sütői és melegítő asztalai, illetve a kórház hasonló melegítő asztalai szállítására, illetve a gazdasági épület mérlegeire október 12-ig lehetett jelentkezni.[2323] A mosoda mázoló és festőmunkáira 1933. március 16-ig,[2324] ugyanitt lakatosmunkákra április 5-ig[2325] tartott a pályázati határidő. A rendelőintézet és gazdasági épület közös bokrétaünnepe 1932. júliusában volt.[2326] Az ünnepélyes felavatás 1934. december 2-án vasárnap zajlott. Ekkor Hegedűs Ármin és Schömer Ferenc (Hültl megbízottja) vezetésével a résztvevőket körbevezették az új épületegyüttesen.[2327] 1934. május 29-én Hegedűs Ármint a kórház gazdasági épületeiért a Magyar Építőművészek Szövetsége szervezett elismerésben részesítette (Hültl Dezsőnek a kórházépületért mesterdíjat adtak).[2328] Ezt árnyalja persze, hogy a szövetség ekkor inkább a konzervatívabb, akadémikusabb felfogást képviselte, ugyanakkor a tény, hogy a *Tér és Forma* folyóiratban, ahol a modernebb művek és alkotók is megjelentek, szintén elismerően írtak e műről. **258. kép**

A kivitelező Koch Károly építőmester volt, építési ellenőrök Fidy Béla és Kulcsár Győző, a számvitelért Paduch Béla volt felelős, az építkezést Lengyel Ervin, Josvay György és Máté Lajos irányította. A gépészeti tervezésben Gecső Jenő majd Lázár Lajos, az építészeti

[2319] *Az Ujság* 1931. november 29., 20. illetve *Vállalkozók Lapja* 1931. november 26., 6.
[2320] Az eredeti kiírás és egy a Dunagőzhajózási társaság hajógyárnak küldött pályázati meghívás majd annak visszavonása itt került dokumentálásra. A korábbi kiírás hatérideje 1931. december 21. volt és kazánház, gépház, személyzeti lakások és központi konyhaépület műszaki berendezéseire („kazánok és tartozékai") tárggyal bírt. A kiírásban az is feltüntetésre került, hogy a szállítandó anyagok és eszközök ill. az azt eszközlő iparosok és gyárosok ill. azok munkaereje lehetőség szerint „hazaiak" legyenek. A kiíráshoz részletes műszaki leírást és részletező űrlapot is csatoltak. A társaság végül pályázott a kivitelezői feladatokra 1932-június 17-i dátummal, 147.600 aranypengő tétellel. Lásd: HU-MNL-OL-Z 506 Kereskedelmi osztály, Bőhm és Hegedűs műépítészek, 1931-1932, 1.88.
[2321] *Vállalkozók Lapja* 1932. május 25., 14.
[2322] *Vállalkozók Lapja* 1932. június 2., 11.
[2323] *Vállalkozók Lapja* 1932. szeptember 29., 14.
[2324] *Vállalkozók Lapja* 1933. február 23., 11.
[2325] *Vállalkozók Lapja* 1933. március 23., 2.
[2326] A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének bokrétaünnepe. *Pesti Hírlap* 1932. július 17., 16.
[2327] DARÁNYI Ernő: Ünnepélyes keretek közt avatták fel a Mabi uj kórházát és központi telepét. *Vállalkozók Lapja* 1934. december 5., 4.
[2328] A Magyar Építőművészek Szövetségének tisztujító közgyűlése. *Vállalkozók Lapja* 1934. június 6., 4.

munkában Hegedűs Ármin mellett tevékenykedő fia, Hegedűs László, valamint a szintén ekkor az iroda tagjai közé tartozó Országh Béla iparművész és Herman István építész is részt vett. Utóbbi építésvezetőként tevékenykedett itt.[2329] A gazdasági épületek központi távfűtésberendezéseit, melegvíz rendszerét, továbbá a vízvezetéki, csatornázási és gázvezetési munkákat Kovács A. Ödön gépészmérnök nevéhez, asztalos munkáit, valamint a „Kozmaport" rendszerű lemezelt ajtókat ifj. Kozma Mihály asztalosárugyárához köthetjük. A kórházépület elválasztófalain kívül a gazdasági épület tetőszigetelését és a hűtőhelyiségek szigetelését a – már a Dob és a Napraforgó utcai munkákból ismert Parafakőgyár Rt., készítette.[2330] A kémény kivitelezője Havas Sándor volt, az alapozás tervéről kiderül, hogy a vasbeton munkákat a pesti izraelita hitközség gimnáziumánál is közreműködő Dr. Székely Hugó végezte.[2331]

Az egykori MABI, ma a Péterfy Sándor utcai kórház épületegyüttese a Bethlen Gábor utca, a Péterfy Sándor utca, a Rottenbiller utca és az István út által határolt telektömbön található. A gazdasági épületek tipikus ipari feladatot ellátó házak, Hegedűs életművében modern, funkcionalista alkotások. A létesítmények funkcionalista kiképzéséről a *Tér és Forma* c. folyóirat számolt be.[2332] Az épületegyüttes egy magasföldszintes mosodából, egy kétemeletes gépházból és egy az egyemeletes konyhával egybeépített kazánházból áll.[2333] A gépház, kazánház és központi konyha egy összefüggő, szabálytalan alaprajzú épületegyüttes, ettől a mosoda elkülönülve áll a telektömb belsejében. Ezek a felszín felett állnak csak külön, mivel 180 méter hosszú földalatti folyosóval voltak összekötve a főépülettel. A gazdasági udvaron keresztül érkeztek be az ételek és a fűtőanyagok is a létesítménybe, a szenet például aknákon bocsátották le.[2334]

A külső homlokzatra mindegyik épületen a téglákkal keretelt ablakok, lapostető jellemző, a konyha markáns bejárata üvegezett, kistetővel és lejtővel ellátott rizalittal

[2329] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 208.
[2330] A tetőfedési munkálatokat, a szennyvízcsöveket, kéménytoldalékokat, a főzőkonyha és büfé azbesztcement tábláit Hatschek Lajos cége az Eternit művek, a kórházépület és a gazdasági épület nyolc felvonóját és négy elektromos hűtőszekrényét a Wertheim-gyár szállította, a zománcfeliratok tábláit Detrői István készítette, a nikkel főzőüstöket, alumíniumból készült ételhordókocsikat, ételfelszolgáló termoszedényeket Schütz tanár tervei szerint Czigler János cége, a mérlegeket a Fuchs G. budapesti gyár, a falsarkok, a boritás és falazat közötti hézagok elzárásait a Picklin-művek szállították, a gazdasági épület és mosoda összes vasmunkáit, vas ajtajait és ablakait a Dick Ádám özvegye cég készítette, az elektromos hűtőszekrényeket, a laboratóriumi és konyhai jégszekrényeket a Hennefeld jégszekrénygyár Rt. hozta. Mivel kissé nehéz elkülöníteni a kórház és a gazdasági épületek közreműködőit, pl. nyílászárók szállítói, üveg válaszfalak készítői stb. ezért a további közreműködőkért lásd: DARÁNYI Ernő: Ünnepélyes keretek közt avatták fel a Mabi uj kórházát és központi telepét. *Vállalkozók Lapja* 1934. december 5., 4.
[2331] BFL XV.17.d.329. – 33135
[2332] Többek között kertterasz, elektromos felvonó, a téglával keretezett ablakok és a horganyzott virágtartó vályúk is erre utalnak. *Tér és Forma* 1934., 7. évfolyam, 7. szám, 199-208.
[2333] FERKAI 2001, 207.
[2334] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 199-201.

rendelkezett. A téglakeretek vertikális vonalai lekerekítettek voltak, néhány esetben párba, máshol sorba kapcsolva álltak az ablakok. A konyha hátsó homlokzata teljesen egységes, a hét tengelyt az emeleten kisméretű, a földszinten nagyobb ablakok tagolják. Az együtteshez tartozott egy – ma már nem létező – 50 méter magas gyárkémény is, melyet geometrikus, az kissé előre és hátratolt téglák játékából készült dísz-övekkel tettek látványossá. Ilyen „tégla-játék" látható a kazánház egyik oldalán lekerekített sarokkal ellátott, lépcsőházát magában foglaló tömbjének élén is, ahol az épület egész magasságán keresztülfutó vertikális, lépcsős téglasor díszlik. Az épületet anyaghasználati szempontból az üveg-tégla-beton hármasának együttélése jellemzi, de a homlokzaton a tégla és a vakolat látványa uralkodik. A téglával burkolt vasbeton pillérek, szürkés vakolat, műkő párkányok és horgonybádoggal bélelt virágtartó vályúk hoznak némi „színt" az ipari létesítmény letisztult egyszerű tömbjébe. Ugyanezt a célt szolgálta a konyhaépület felett létesített kertterasz is. A gépház egy tágas, magas csarnoképítmény volt, látszó vas kovaföldlapokkal burkolt tetőszerkezettel.[2335]

A gazdasági épületegyüttesre vonatkozó első tervek 1930. februárban (alagsori mészárszék, zöldségtisztító), majd a későbbiek 1931. március 16-án keltek. Az ezt követő 1931. szeptemberi terveken a központi konyha alagsora szénraktárból, kazánházból, húsraktárból, hűtőkből, zöldségtisztítókból, és felvonókból állt. A földszinten ételkiadó, gépház, kazánház, az első emeleten konyha, műhely, kazánház, előszobák, mosdók és további szobák, a második emeleten személyzeti szobák kaptak helyet. A hosszmetszetből kiderül, hogy a földszinten nagy felületű üvegablakok, az emeleten kisebbek feleltek a terek természetes fénnyel való ellátásáért. A gazdasági épületegyüttes terve később többször bővült új funkciókkal,[2336] 1932 februárjában és 1932 augusztusában.

A nagy belmagasságú, levegős nagykonyha padlója fehér és sárga keramitkockákból állt, az oldalfalakat két méter magasságig a korábban az iskolákra is jellemző, lemosható hajlatos lábazatú fajanszcsempékkel burkolták. A falak és mennyezetek világoskékek és szintén lemoshatóak voltak. A berendezési tárgyak fehér zománcból, illetve csillogó nikkelből és krómozott fémekből készültek. A faajtók szintén a tisztaság jegyében egyszerű fehérre mázoltak voltak. A konyhába a gépházhoz hasonló nagy csarnoktereket terveztek, az egyes helyiségeket nagy ezüstszínű vasvázas üvegfallal alakították ki. Három nagy tálalóasztal (főtálaló, tej-és kávé, diétás) U alakban elrendezve szolgált az ételek előkészítésére, ezek feltolható üvegfallal szintén leválaszthatóak voltak. Szintén elkülöníthető volt a cukrászda és a

[2335] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 199-208.
[2336] BFL XV.17.d.329. 33135 hrsz.

tésztakonyha. Nagyon modern berendezések, többek között külön hússütő- és cukrászkemencék, rostonsütő, továbbá zsírolvasztó üst álltak rendelkezésre.[2337] **259. kép**

A magasföldszintes mosoda tervei 1932. augusztus 3-ra kelteztek, azokon csak Hegedűs szignója látható. Az épület ma már nem áll, szintén Hegedűs tervei alapján valósult meg. Az építmény az igazgatósági épület és a kazánház között helyezkedett el egykor. A homlokzat az előző épülethez illeszkedett: a tégla és a fajansz díszítőelemek jellemezték. [2338] Itt az alagsor magában foglalta a fertőtlenítő helyiséget, ahol a szennyes vagy fertőző ruha átvétele és a tiszta ruha kiadása zajlott. A javítóhelyiség, a mosószerraktár, a tiszta ruha raktár, illetve a személyzeti szobák és a felvonó is erre az emeletre került. A földszinten helyezték el a kézi vasaló, majd rekeszes szárító, gőzmángorló, mosó és áztató termek helyiségeit. Vasbeton áztatómedence fehér csempével burkolva, márványmozaik falburkolat és padló, acéltokos vasajtók és kettős üvegezésű acélszerkezetű ablakok, valamint vízhatlan fehér falfestés jellemezte az anyaghasználatot. A ház téglavázzal rendelkezik, a födém és a liftakna monolit vasbeton szerkezetű. Az épületben korszerű szellőztetőrendszer működött.[2339]

A kórház korábbi épületeit Freund Vilmos tervezte, és a Hegedűsék munkáival egyidős főépület pedig Hültl Dezső tervei alapján valósult meg.[2340] Az együttes további épületeit: a hivatalházat, a volt igazgatósági épületet Sturm Károly tervezte 1922-ben, a kultúrterem és színház 1909-re datált terveit Jablonszky Ferenc jegyzi, az ambulatórium 1912-es terveit pedig Szabó Józsefhez kötjük. Az 1914-es igazgatói épület Fellner Sándor munkája, a rendelő toldaléképületét Fekete Gyula tervezte, az ideggondozót Walla Józsefhez kötik.[2341] A gazdasági épületet 1948-ban átépítették Kék György mérnök vezetésével. Ekkor kijavították a háborús rongálódásokat és bővítették a kazánt. A mosodaépületen Simon Ferenc vezetésével 1969-ben emeletráépítést végeztek, ebből lett a varroda.

Az épületegyüttes a már említett díjakon kívül is osztatlan elismerést váltott ki. „*Az utóbbi évek egyik legmintaszerűbb es legjelentősebb alkotása*”, illetve „*Európa egyik legnagyobbszerű, legértékesebb közegészségügyi intézménye*”-ként hivatkoztak rá. Hegedűs épületeiről azt írták, hogy „*nem csak külső hatásukban harmonikusak, hanem a közegészségügy minden követelményét is száz százalékig szem előtt tartják és tökéletes összhangban simulnak*

[2337] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 199-208.
[2338] BFL XV.17.d.329 hrsz. 33135. hrsz.
[2339] A MABI kórházának új gazdasági épületei. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 199-208.
[2340] F. NAGY Veronika: *Naponta elsétálunk az épületei mellett, de nem ismerjük a nevét – 150 éve született Hültl Dezső építész.* 2020. április 28., Lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20200428_f_nagy_veronika_naponta_elsetalunk_epuletei_mellett_de_nem_ismerjuk_a_nevet_150_eve_szuletett_hultl_dezso_epitesz, Letöltve: 2025. november 30. 19:43
[2341] BFL XV.17.d.329 hrsz. 33135

az egész MABI-telep épület rendszeréhez."[2342] Bierbauer Virgil úgy fogalmazott, hogy az együttes „*úgy építőművészi, mint gépészeti szempontokból nagy körültekintéssel megtervezett és kifogástalanul felszerelt gazdasági és üzemi épületcsoportja a magyar kórházépítés terén korszakot jelent, egy új szellemnek a jelentkezését*".[2343]

XIII. kerületi elöljárósági épület tervpályázata (Bp. XIII., Béke tér), 1936

Összesen ötvennégyen jelentkeztek a XIII. kerület elöljárósági épületének pályázati kiírására, többek között Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik is. A megmérettetést a főváros hirdette meg, félmillió pengő költséggel, 1936. április 16-i határidővel.[2344] A hirdetmény szerint az elöljárósági épület elhelyezését a Béke-térre tervezték,[2345] a nyilvános versenyen kizárólag magyar építészek részvételét fogadták el.[2346]

A bírálóbizottság[2347] a május 11-én meghozott döntés értelmében az első díjat Kovács Ferenc, a másodikat ifj. Paulheim Ferenc, az harmadikat pedig Henny Ferenc építészmérnök nyerte. Hegedűs és Bőhm terve megvételben és dicséretben sem részesült, ezért a tervek ismeretének hiányában rajzaikról, elképzeléseikről sem tudunk többet.[2348] Ez a munka valószínűleg az utolsó közös tervük volt, hiszen Bőhm 1936. október 23-án elhunyt.

Izraelita szeretetház (Pécs, Tímár u. 5.), 1937-1938

A pécsi szeretetotthon[2349] vagy Aggok háza Hegedűs Ármin egyik jelentős kései munkája. Az épület ma a pécsi zsinagógától keletre, a Tímár utca és az egykori Jánosi Engel Adolf (ma Goldmark Károly) utca sarkán áll, és az eredetihez hasonló funkcióban, a Pécsi Zsidó Hitközség Dr. Szántó László Szeretetotthonaként működik.[2350] Előzményeként a pécsi zsidó nőegylet egykori Rét utca és a Rákóczi utca sarkán álló szeretetházára tekinthetünk.[2351]

[2342] DARÁNYI Ernő: Ünnepélyes keretek közt avatták fel a Mabi uj kórházát és központi telepét. *Vállalkozók Lapja* 1934. december 5., 4.
[2343] BIERBAUER Virgil: A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének kórházépítkezése. *Tér és Forma* 1934., 7. évfolyam, 7. szám, 186.
[2344] Kik adtak be tervet a XIII. ker. előljárósági épületre. *Vállalkozók Lapja* 1936., május 6., 8.
[2345] Ötvennégy pályamű a XIII. kerületi elöljárósági palotára. *Magyarság* 1936. május 6., 10.
[2346] Kiírták a tervpályázatot a XIII. kerületi elöljárósági épület terveire. *Vállalkozók Lapja* 1936. március 4., 9.
[2347] Elnöke a főváros polgármestere vagy az alpolgármestere volt, ezen kívül a Mérnök Egylet, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, az iparügyi miniszter kiküldöttje, a magasépítési szakbizottság kiküldöttjei, és az ügyosztályvezető tanácsnokok adták a tagokat. Az első helyezett 2000, a második 1500, a harmadik 1000, a megvett művek pedig 200 pengő pályadíjban részesültek. Lásd: Kiírták a tervpályázatot a XIII. kerületi elöljárósági épület terveire. *Vállalkozók Lapja* 1936. március 4., 9.
[2348] A XIII. kerületi elöljárósági épület tervpályázatának döntése. *Vállalkozók Lapja* 1936. május 12., 12.
[2349] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K66.1.2.
[2350] pecsma: *Modernizált otthont kaptak a pécsi idősek.* 2016. április 28. https://www.pecsma.hu/modernizalt-otthont-kaptak-a-pecsi-idosek/ Letöltve: 2025. május 10. 10:19
[2351] SCHWEITZER József: *A pécsi izraelita hitközség története*. A magyar izraeliták országos képviseletének kiadása, Budapest, 1966, 134. a továbbiakban SCHWEITZER 1966

Az ház építésének éve nem egyértelmű, előfordul, hogy 1938-ra teszik a források,[2352] vagy 1939-asnak említik,[2353] de 1941-es épületnek is datálják.[2354] Az iratokból azonban félreérthetetlenül kiderül, hogy Hegedűs Ármin tervei korábban kelteztek.[2355] Már 1937 januárjában, februárjában és novemberében is készített rajzokat erre a helyszínre még egy vegyes funkciójú épületegyüttest (kultúrház, szeretetház és óvoda, valamint árvaház funkciókkal), amelyekből végül csak a ma is látható épület készült el 1938 decemberére.

Az épület története az 1930-as években kezdődött, amikor kulturális központot kívántak a telken létesíteni. Először Forbát (Füchsl) Alfrédot (1897-1972) kérték fel a tervek elkészítésére. Forbát amellett, hogy helyi születésű volt, Walter Gropiusnál is dolgozott, és a helyi hitközséghez több szálon kapcsolódott. Fennmaradt tervein látható, hogy a sarkon helyezte volna el az épületet, a kultúrház főbejáratának három nyílását kétoldalról egy-egy hatágú csillag dekorálta. A távlati képből kiderült, hogy egy kubusba szerveződtek a terek, és a kultúrház lapostetős csarnoka erősen modern hatást keltett.[2356]A rajzok közül végül egy sem valósult meg, mert az épületegyüttes helyett kizárólag egy szeretetotthon létesítéséről döntöttek,[2357] ugyanakkor többhelyütt Forbátot említik az épület tervezőjeként – tévesen.[2358] Forbát tervei Mendöl Zsuzsanna szerint 1936-ra datáltak,[2359] azonban 1935 szerepel a levéltári iratokban.[2360] **260. kép**

Deutsch Zsigmond hitközségi elnök 1935. június 12-én kelt levelében megírta, hogy a télitemplom és kultúrpalota építését Forbátra bízták,[2361] de 1937-ben már Hegedűs tervei alapján kérték a várostól a kölcsönt. Pontosan nem tudhatjuk, hogy mi történt, ugyanakkor egy-

[2352] MENDÖL Zsuzsanna: Három pécsi saroktelek beépítésének története és Forbát Alfréd tervjavaslatai. In: ÓDOR Imre (szerk.): *Utcák, terek, épületek Pécsett - Baranyai történelmi közlemények 4. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2010, 221. (A lábjegyzet Ba VML Pécs Polgármesteri iratok: 39151/1938.dec.22., F-13093/1939.-ra utal) a továbbiakban MENDÖL 2010

[2353] LŐVEI Pál (szerk.): *A műemlékvédelem táguló körei.* Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása, Kiállítási katalógusok, Budapest, 2000, 84. Ez a cikk az átadást teszi 1938-ra: HÁBEL János: „*Befektetés a jövőbe*" 2015. augusztus 14., lásd: https://pecsizsidosag.wordpress.com/tag/hegedus-armin/ Letöltve: 2025. január 12. 13:12 a továbbiakban HÁBEL 2015

[2354] KLOBUSOVSZKI Péter–GYÖKÉR András (szerk.): *Pécs építészeti kalauz.* A BME Középülettervezési Tanszék 2019 őszi felévének Tanszéki Tervezés 3 tantárgyához kapcsolódó kiránduláshoz, BME, Budapest, 2019, 5. lásd: https://www.kozep.bme.hu/wp-content/uploads/2019/09/Pecs-epiteszeti-kalauz-jav.pdf, Letöltve: 2025. január 3. 12:22, a továbbiakban KLOBUSOVSZKI–GYÖKÉR 2019

[2355] Lásd a Baranya Vármegyei Levéltár Polgármesteri iratanyagában 43149/38. szám alatti tervek.

[2356] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.

[2357] HÁBEL 2015

[2358] Lásd pl.: Schweitzer József: A pécsi izraelita hitközség története c. könyvében Forbát Andort említi tervezőként. SCHWEITZER 1966, 134.

[2359] MENDÖL Zsuzsanna: A modern építés térhódítása Pécsett és Baranyában. *Baranyai Művelődés* 1987, 1. szám, 66.

[2360] A költségvetés 1935. május 20-ra datált. Lásd itt: MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.

[2361] 019360 számon 1935. június 13-án érkeztetett levél. itt: MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.

két dolog körvonalazódik a levéltári iratok alapján. A városi tanács egyébként 1935-ben megállapította a 10.000 pengő segélyt akkor még „télitemplom" építésére, amit végül a hitközség a szeretetházra használt fel.[2362] (A további levelezésből kiderült, hogy 20.000 pengőt is megállapított a város, de a pénzügyminiszter leiratának megfelelően ezt 10.000 pengőre csökkentették 1936. februárjában.[2363] Többek között az egyik oka az lehetett, hogy 1935. június 10-én Lengyel Géza törvényhatósági bizottsági tag megfellebbezte a kölcsönről szóló döntést, és levelet írt a belügyminisztériumhoz. Azzal érvelt, hogy egyik felekezetnek sincs külön téli temploma, és kultúrháza még Pécs városának sincs, ezért békétlenséget szülne, ha az egyik legkisebb felekezet ilyen előnyökhöz jutna.)[2364] A városi tanács 1937-ben is tárgyalta a 10.000 pengő segély adományozását szeretetház céljaira,[2365] mint kiderült a korábban templomépítési segély új célra való felhasználását is a tanács engedélyéhez kellett kötni, melyet meg is kaptak.[2366] 1937-ben jóváhagyták a tervet, de az építési szabályrendelet értelmében kisebb módosításokat kértek. 1937 decemberében a főispán tudatta a hitközséggel, hogy az óvodát nem látja indokoltnak,[2367] többek között ez is vezethetett az épületegyüttes terveinek elvetésére. E mellett az iratokban vannak utalások arra, hogy a télitemplom (azaz a kultúrház) költségei sok terhet rónának a közösségre. Egy 1937-ra datált levélben[2368] a hitközség elnöke leírta, hogy pénzügyi helyzetük nem engedi meg az épületegyüttes felépítését, és csak a szeretetházat tudják egyelőre megvalósítani belőle, és azt is a korábban tervezett 100.000 pengő helyett 60.000 pengős költséggel.[2369] Az összes költség 118.000 pengő volt, ebből Pécs városa az említett 10.000 pengőt, a pécsi izraelita hitközség 35.000 pengőt, a Pécsi Chevra Kadisa 10.000 pengőt adott, a korábbi szeretetház értékesítéséből származó 18.000 pengőből és az ágyalapítványok és adományok további 57.000 pengőjéből jött össze az új épület költségvetése.[2370] **262. kép**

A Pécsi Izraelita Hitközség külön bizottságot hozott létre a szeretetház építésére, és február 15-én írták ki a versenytárgyalási hirdetményt a különféle munkálatokra, melyeknek beérkezési határideje 1938. március 7. volt.[2371] Fennmaradt egy Hegedűs Ármin által készített

[2362] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2363] 004729-es sorszámú levél 1936. február 10-re datálva a polgármesteri iratanyagban, itt: MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2364] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2365] Rendkívüli közgyűlési tart a város julius 1-én. *Dunántúl* 1937. június 29.
[2366] Uj vágóhidat épít a város. *Pécsi Napló* 1937. július 2., 3-4.
[2367] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2368] A polgármesteri iratok között 011526 sorszámon, 1937. április 8-i érkeztetéssel. Lásd itt: MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2369] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2370] SCHWEITZER 1966, 134.
[2371] *Dunántúl* 1938. február 18., 8. illetve *Pécsi Napló* 1938. február 18., 6. továbbá *Vállalkozók Lapja* 1938. február 24., 8.

költségvetés is az épülethez 1938. február 10-re datálva, ez lehetett a kiírás alapja. 1938. május 31-én döntöttek a vállalatba adásról,[2372] a kivitelezés júniustól decemberig tartott.[2373] 1938. december 19-én kelt levelében a hitközségi elnök december 12-i használati engedélykiadási kérelemről és az épület elkészültéről szólt, melyet – vélhetően a sürgetésre válaszul – december 22-én a főmérnök kiadott.[2374] Végül 1939-ben mindenféle ünnepség nélkül adták át rendeltetésének az intézményt.[2375]

Ismert Hegedűs Árminnak is egy 1937. januárjára datált, szignózott terve, melyen még épületegyüttesként képzelték el a telek beépítését. Ez felveti bennünk a gondolatot, hogy Forbát esetleg visszautasította a munkát, vagy esetleg Forbát tervei alapján később tervpályázatot hirdettek, esetleg kettejük terveit pályáztatták meg. Mivel Hegedűs rajzai későbbre datáltak, inkább az előbbi gondolat lehet helyes. Azonban erre vonatkozó levéltári adatot nem találtam, csak az tudható, egy 1937. május 31-én érkeztetett levélből, hogy tervpályázat útján szerezték be a terveket, és most csak a szeretetházat tudják felépíteni,[2376] és a tervpályázatra utalnak Hegedűs Ármin terveinek címsorai is. **261. kép**

Hegedűs Ármin januári tervein a kultúrházon kívül egy szeretetház, egy óvoda és még egy leányárvaház szerepel. Az alagsorban a szokásos gépészeti helyiségeket láthatjuk, a földszint ad képet arról, hogy milyen volt a tervezett elrendezés. A szeretetotthon meghosszabbításaként a keleti Tímár utcai szárnyhoz csatlakozott volna az óvoda, és északon a kultúrház bejárata továbbá nagyterme kapott volna helyet. A Tímár utcai oldalnak három bejárata lett volna, a jobboldalon az óvoda, tőle balra középen az árvaházi bejárat, és baloldalra a sarokhoz legközelebb a szeretetházi funkció kapott volna helyet, egy épületben. A kultúrházban mintegy frízként, kis zsidó ószövetségi szimbólumok sorakoztak volna fel a terem díszítéseként. A Tímár utcai homlokzat februárban készült rajza hasonlít a novemberihez, de itt a funkciónak megfelelő három ajtó felett körablakok figyelhetők meg, a két különböző funkciót az ablakok csoportosítása jelöli a feliratokon kívül. A későbbi, megvalósult épületen elhelyezett működő pártázatos dísz a főlépcsőház tetején már itt megjelenik a baloldali sarki épületegységen, az egyenes födém ekkor még nem szerepelt a rajzokon. A két funkciót jelölő homlokzati felirat között egy héber nyelvű szöveget is észrevehetünk, ez egy ószövetségi, a rendeltetésre utaló idézet Izajás könyvéből: „*Öregségtekig én ugyanaz vagyok, és idős korotokig én hordozlak*.”[2377]

[2372] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2373] MENDÖL 2010, 221.
[2374] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2375] SCHWEITZER 1966, 135.
[2376] 017763 sorszámon a polgármesteri iratok között, lásd: MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2377] Biblia: Iz 46,4; A fordítás Goda Yarának köszönhető.

A főhomlokzat azonban ekkor még a Jánosi Engel Adolf utcán helyezkedett el, a kultúrház menórás, nagy hármas íves ablakos főbejárata határozottan emlékeztet a pesti izraelita gimnázium főbejáratára, csak itt sátortetőt kapott lefedésül az épületrész. A rajzok összességére a tégla vagy vakolathomlokzat dominanciája jellemző. Egyesített homlokzatok néven még egy, a két tervet összehozó 1937 novemberi tervet is láthatunk, ekkor óvodáról már nem, csak árvaházról és kultúrházról szólnak a címek.

A megvalósult egyemeletes épület a kőlábazatot leszámítva téglaburkolatú homlokzattal rendelkezik, az ugyancsak téglából készült díszítmények hangsúlyozzák a főhomlokzati rizalitot. Az skandináv és német expresszionista építészet hatása figyelhető meg a szeretetotthonon.[2378] Egyes szerzők a hamburgi Chilehaus-t említik párhuzamként, valamint a Szegedi Dóm teret (Rerrich Béla, 1929-1932) illetve a pesti Madách-téri házakat (Wälder Gyula, 1937-1940).[2379] A beltérben márványmozaik padlóburkolatot használtak, a mellékhelyiségekben fehér csempelapot. A bútorok tekintetében az építész rajzai szerint kellett kivitelezni mindent. Jelzőcsengőrendszer került beépítésre a gondozottak számára. Az alapot terméskőből, a falazatot téglából készítették.[2380] Az épület kivitelezését Tarján Benő (1889-1950) építőmester végezte, az ellenőrzésért Schwabach Dénes a hitközség mérnöke felelt.[2381] Az egyes iparosmunkákat pécsi mesteremberek közreműködésével készítették,[2382] ezt egyébként feltételként szabta Pécs város tanácsa is az általuk adott „segély” fejében.[2383]

Az épület mai képe az 1937 novemberi tervekhez hasonlít. Az alaprajz L alakú volt, a két utcai homlokzat majdnem azonos hosszúsággal rendelkezett. A Tímár utcáról (keleti oldal) elérhető bejárat a földszinten egy kis előtérbe nyílt, ahonnan várószoba és az orvosi szoba volt megközelíthető. A lépcsővel szemben a terasszal összekötött étterem és társalgó, mellette tálaló és a tisztálkodási helyiségek kaptak helyet az udvari fronton. A déli oldalon (Jánosi Engel Adolf utca) az orvosi szobán kívül a betegszoba, két darab kettő és két hatágyas szobát fedezhetünk

[2378] KLOBUSOVSZKI–GYÖKÉR 2019, 5.
[2379] aesculus: *Art deco, Bauhaus, historizmus: Pécs építészete a két háború között.* Pécsi posztsorozat. 2011.12.28. VI. Lásd: https://taj-kert.blog.hu/2011/12/28/art_deco_bauhaus_historizmus_pecs_epiteszete_a_ket_haboru_kozott_pecsi_posztsorozat_vi, Letöltve: 2025. január 25. 11:33
[2380] MNL BaVL – IV- 1407. h. F-13093/1939.
[2381] MENDÖL 2010, 222.
[2382] Az ács Bauer János, a tetőfedő Matievics Gyula, a bádogos Stocker Lajos, a műkőkészítő Stärk/Sterk Zsigmond, az asztalos Konrád Gyula és Hegedüs Jenő, a mázoló Weiner Miksa, az üveges Szőnyi Oszkár, a redőnyös Kiss/Kis Jenőné, a villanyszerelő Braun Ernő, a lakatos Pölzlbauer Ferenc, a padlóburkoló a Rácvárosi Téglagyár, a fapadozat-készítő az Engel A. és Fia cég (később ezek helyett mozaiklapokat rendeltek szintén a Rácvárosi téglagyártól), a vízvezetéki és csatornamunkákért felelős a Tichy A. és Tsa., a központi fűtésszerelő a Sopianae Rt. pécsi vállalkozó volt. Ld: MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.
[2383] MNL BaML IV. 1407. h. F-13093/1939.

fel a sarokban helyet kapó gondnoki szobán kívül, a két hatágyas szoba egy-egy saját mosdóval rendelkezett. A helyiségek egy hosszú folyosóra voltak felfűzve. Az alagsor alaprajza a mosókonyhát, kazánházakat, raktárakat, konyhákat és személyzeti szobákat rejtett magában, a többi szinthez hasonlóan helyett kapott itt egy kerti terasz is. Az emeleten nyolc kétágyas és egy négyágyas szobát alakítottak ki, a lépcsővel szemben itt is étterem és társalgó, illetve a vizesblokk került kialakításra, valamint a földszinti gondnoki szoba felett ápolónői, betegszoba és fehérnemű kamra kapott elhelyezést. Az udvari homlokzatok felől végigfut L alakban egy terasz. A Tímár utcai látvány egy letisztult, vízszintes sávos vakolású külsőt mutat az 1937. novemberi terveken, a bejáratot és a lépcsőházat magában foglaló épületrész kőburkolatot kapott, a lépcsőházi tengely két hosszú keskeny íves szemöldökű ablaka felett működő pártázatot figyelhetünk meg (hasonlóan a pesti hitközségi gimnázium pártázataihoz). Erre rímel a bejárat íves, de egy darab szélesebb ablaka, amely háromosztású, és alatta a készárnyú ajtóval közös, szintén íves lezárású kőkeretezést kapott. Az emelet szintjénél az erkélykorlát adja a párkányzat párját. A földszinten és az emeleten hármas osztású, egyenes záródású, kétoldalt látszótégla pillérekkel ellátott ablakokat figyelhetünk meg. A földszinti ablakok baloldalán „Pécsi izraelita hitközség szeretetháza" felirat díszelgett egykor. Az első emelet felett fordított háromszögekből álló feltehetőleg téglasávos díszítés húzódott meg párkányzat helyett. A Jánosi Engel Adolf-utcai homlokzaton az emelet magasságában a sarki kiugró rizalit töri meg az amúgy letisztult, egysíkú homlokzatot. A felső téglából készült háromszöges díszsor itt is körbefut, az első emelet ablakai a főhomlokzathoz idomulnak, a földszinten viszont a két nagy hálóban a bennük elhelyezett személyek számának megfelelően hatosztatú ablakokat láthatunk, közöttük két fektetett ovális alakú ablak töri meg az egyhangúságot, ezek a szoba mosdóinak helyét „jelölik". A belső térben említésre méltó a bejárat mellett kialakított egyéni adományokról szóló emléktábla, valamint a lépcsőház, melynek ajtaján az „*Áldás a betérőnek*" felirat olvasható – héberül.[2384] **263. kép**

1938. végi elkészülte után 1939-ben alapították az intézményt,[2385] de 1938-ban már gyűjtést rendeztek a szeretetház céljaira.[2386] 1941-ben szükségóvóhelyet létesítettek itt,[2387] 1944. március 19-én német katonák itt rendezték be a parancsnoki épületüket (a lakókat utcára

[2384] HÁBEL 2015
[2385] pecsma: *Modernizált otthont kaptak a pécsi idősek.* 2016. április 28. https://www.pecsma.hu/modernizalt-otthont-kaptak-a-pecsi-idosek/ Letöltve: 2025. május 10. 10:19
[2386] Móricz Zsigmond pécsi előadása. *Dunántúl* 1938. január 29., 28. évfolyam, 23. szám, 4.
[2387] MNL BaVL-XV. 1.b.4. T+u.

tették).[2388] Az intézményt később sem államosították, a kommunisták csak az üzemeltetést vették át, és bőven a rendszerváltást követően, 2011-ben[2389] visszakapta a helyi zsidó hitközség.[2390] 2015-2016 között elkészült a felújítása, többek között új liftet és napelemeket kapott az épület.[2391]

A Magyar Textilipar Rt. munkásjóléti épülete (Győr, Ipar út–Kandó Kálmán utca–Puskás Tivadar út környéke), 1939

Győrött a Magyar Textilipar Rt. munkásjóléti épületének tervezése a kései Hegedűs Ármin munkák között sorolható fel.[2392] Győrben az Ipar út, Kandó Kálmán utca, Puskás Tivadar út környékén állt az egykori Ágyúgyár, oda költözött a húszas években a Magyar Textilipar Rt.[2393] 1939. február 23-25-én Szegeden a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetséggel együttműködésben a KALOT egy szervezete kongresszust tartott, melyet hagyományteremtő szándékkal indítottak el.[2394] Ezen Hegedűs Ármin előadást is tartott többek között az új épületéről.[2395] Az előadás Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban megmaradt kézirata ad egy kis belátást abba a munkába, mely a textilgyárhoz kapcsolódott. Az elsősorban funkcionalista, dekorációktól mentes téglaépületről és alaprajzáról, valamint berendezéseiről képet is közöltek. Az épület öltözője, orvosi szobái és fürdői egy négyzet alaprajzú szobaegyüttest képeztek és ehhez egy hosszú, zuhanyzókkal és kádakkal ellátott folyosó kapcsolódott. A lapostetős objektum közvetlenül az utcafronton állt, és a kapuslakot is magában foglalta. Hegedűs a munkába beálló, illetve abból kilépő dolgozók, illetve a munkáltató közös érdekeinek: a tisztaságnak, a tisztántarthatóságnak, a költséghatékonyságnak, de a korszerűség elveinek próbált megfelelni. A kongresszusi előadásában egyébként több tervet is bemutatott, melyek alkalmasak voltak különféle gyárak egészségügyi-tisztasági problémáinak megoldására. E kevéssé műépítészeti, inkább mérnöki munka szemmel láthatóan foglalkoztatta az idősödő

[2388] VÖRÖS István Károly: *„…házam imádság házának hivatik minden népek számára!". A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837-1950).* (Pécsi Mozaik 6.) Kronosz Kiadó, Pécsi Zsidó Hitközség, Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2016, 312.
[2389] CSERI László: *Pécs építészete a két világháború között*. 2023. május 29. Lásd: https://www.jelenkor.net/pecs/2871/pecs-epiteszete-a-ket-vilaghaboru-kozott, Letöltve: 2025. szeptember 16. 21:10
[2390] HÁBEL 2015
[2391] pecsma: *Modernizált otthont kaptak a pécsi idősek.* 2016. április 28. https://www.pecsma.hu/modernizalt-otthont-kaptak-a-pecsi-idosek/ Letöltve: 2025. május 10. 10:19
[2392] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.
[2393] HONVÁRI János: *Győr vázlatos története a két világháború között*. Ld: https://vleveltar.gyor.hu/post/63/, letöltve: 2026. augusztus 21. 10:00
[2394] VAJDA Tamás: Katolikus ifjúsági mozgalmak Szegeden (1923-1943) – Glattfelder Gyula szerepe a szegedi egyetemisták humanizmusában. *Deliberationes* 2020, 13. évfolyam, 1. szám, 222-223. lásd: https://share.google/hh7C0g8ClTt0gBhaq
[2395] Megnyílt Szegeden a Képegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség országos kongresszusa. *Délmagyarország* 1939. február 24., 3.

építészt, némi párhuzam felfedezhető az 1900-as évek elején született szabadkőműves napköziotthonokkal kapcsolatos írása és a kongresszuson elhangzott előadása között, mindkettőben felfedezhető a munkás-társadalmi réteggel való együttérzése. **264. kép**

Fürdőkhöz kapcsolódó épületek

Meglepő lenne, ha a fürdőépítészet kapcsán hírnevet szerzett építészpároshoz nem kötődne munkássága utolsó évtizedében éppen néhány fürdő terve. Ugyanakkor a salgótarjáni rituális fürdő épületén kívül a többi munka a fiókban, tervben maradt. Megsüvegelendő, hogy az építészek még életük végén sem vesztették el a versenyszellemüket, és több pályázaton is megmérettették magukat. Míg a debreceni és parádi munkáikat nem ismerjük, a Rudas és Juventus fürdőkhöz kapcsolódóak egy a korábbiaknál letisztultabb, modernebb ízlésvilágra törekvő képet tár elénk.

Salgótarjáni fürdő (Salgótarján, Pécskő u. 21-23.), 1931-1932

A Salgótarjáni fürdő szerepel Hegedűs Ármin saját épületlistáján,[2396] ez a munka a helyi zsidó hitközség mikvéjét, azaz tisztasági fürdőjét takarja. A helyi közösség vezetője Deutsch Mózes rabbi regnálása alatt döntöttek egy mikve felállításáról.[2397] Az első épület egy egyemeletes ház lehetett, és nagyjából a mai uszoda felett, a salgótarjáni Pécskő utcában állt. Ezt eladták a városnak, mivel a Pécskő patak szabályozásának útjában állt, és kérték, hogy addig ne bontsák le ezt, míg 1932-ben fel nem épül az új fürdőjük szintén a Pécskő utca 21-23. alá. E második fürdő épülete köthető Hegedűshöz és Bőhmhöz, amelyet a toronyházak építésénél bontottak le 1964-ben.[2398] Ugyan 1966-ban olvashatunk a „tisztasági fürdő" felújításáról, de valószínű ez már egy másik épület lehetett.[2399]

A salgótarjáni épület tervrajza 1931. március 17-re datált, [2400] a mélyföldszinti és magasföldszinti alaprajzon kívül homlokzati és metszetrajz is fennmaradt. Április 21-én kérvényezték az építési engedélyt, a használatbavételi engedélyért 1932. július 6-án folyamodtak a hatóságokhoz, július 11-én már meg is kapták azt.[2401]

[2396] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2, 3.
[2397] PÁSZTOR 2003, 16.
[2398] PÁSZTOR 2003, 17-18.
[2399] Felújították a salgótarjáni fürdőt. *Nógrád Megyei Hírlap* 1966. január 12., 4.
[2400] MNL NML V. 183/33. 137/1933. illetve SZEDERJESI Cecília–TYEKVICSKA Árpád: *Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról*. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 50., Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat-Salgótarján, 2006, 74-75. a továbbiakban SZEDERJESI–TYEKVICSKA 2006
[2401] MNL NML V. 183/33. 137/1933.

A homlokzat két téglalapból áll, balra egy gazdasági bejáratot láthatunk, a középső tömeg pedig a férfi és a női bejáratnak megfelelően két kazettás, ráccsal díszített szupraportos ajtót és ezek két oldaltán három-három összekapcsolt íves ablakot foglalt magában. A terméskő lábazat a sarkokon armírozásba fordult át, a főpárkány szintjén ugyanez a kőhasználat jelenik meg mintegy keretet alkotva az épületnek. Az ablakok sávjában a főpárkányok alatt egy-egy Dávid-csillag kapcsolódott a homlokzathoz. **265. kép**

A fürdő mélyföldszinti alaprajzán kivehető, hogy egy szintre került a férfi és a női részleg, külön merülő medencék és kádak álltak rendelkezésre. Ezen az emeleten helyezték el a vetkőző kabinokat, a kazánt- és gépházat, a váróhelyeket, valamint a zuhanyozókat és a gőzkabint is.[2402] A mikvék szabályai szerinti élővíz kívánalma megmagyarázza a forrásvíz eléréséhez szükséges mélyföldszinti az elhelyezést.[2403]

Parádfürdői étterem pályázata, 1933

Bőhm és Hegedűs díjazatlan parádi fürdő-étterem pályázatáról igen keveset tudunk. A Nemzeti Közművelődési Alapítvány hirdette meg a magyar építészek között e megmérettetést, nyilvános – azaz névvel ellátott – formában. A kereskedelemügyi minisztériumnál lehetett kikérni a tervezési programot és a helyszínrajzot, és ugyanide kellett a pályázatokat beadni. A határidő 1933. június 28. volt.[2404] A *Vállalkozók Lapja* egyik szerzője szerint a nyílt pályázat miatt nem nyertek „nagy nevek", illetve kritizálta a túlzott funkcionalista felfogást, amely a szépségnek nem adott teret.[2405] A pályázat első helyezettje Frank Ágoston és Goszleth Lajos lett, a második Králik László, a harmadik Vasváry László és Müller M. Antal. Megvettek további öt tervet, köztük Medgyaszay Istvánét is.[2406] A díjazatlan tervek között olyan nevek szerepelnek mint: Lechner Jenő, Wälder Gyula, Sebestyén Artúr, Almásy-Balogh Lóránt, Gregersen Hugó, Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik.

A rajzokról csak annyit tudunk, hogy „*jól átgondolt és üzemi szempontból is a lehető legszakszerűbb*" munka volt. Sok tervpályázathoz hasonlóan itt is kiállították a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben a pályamunkákat.[2407]

[2402] SZEDERJESI–TYEKVICSKA 2006, 74-75.
[2403] Lásd Salgótarján Rendezett Tanácsú város polgármesterének iratait 4195/1928. számon. Lásd: PÁSZTOR 2003, 18.
[2404] *A Munkaadó* 1933. május 24., 6.
[2405] A parádi éttermi épület tervpályázata. *Vállalkozók Lapja* 1933. augusztus 10., 4.
[2406] Parádfürdőn építendő éttermi épület terveire. *Vállalkozók Lapja* 1933. augusztus 3. itt Frank Ágost és Gosleth Lajos, Fok István, Meggyaszay néven szerepelnek, 4. vesd össze: *Vállalkozók Lapja* 1933. augusztus 10., 4. itt Fridrich Lóránt néven szerepel
[2407] A parádi éttermi épület tervpályázata. *Vállalkozók Lapja* 1933. augusztus 10., 4.

Rudas fürdő ivócsarnok pályázati terve (Bp. I., Döbrentei tér 9.), 1937

Az 1931-es sikertelen területrendezési terv után 1937-ben ismét megkísérelték a Rudas-fürdő környékének kialakítását napirendre tűzni. Itt nem kifejezetten a Gellért-és Rudas-fürdők közötti terület rendezése volt a feladat, inkább a Rudas meglévő ivócsarnokának és egy új ivócsarnok környezetének, illetve közöttük egy fedett sétány tervének kialakítása.[2408] Ezen kívül a műemléki török kupolát és a sziklaforrások megközelítését egy aluljáró-bejárattal kellett megoldani a pályázóknak. A meghívásos fővárosi tervpályázatra[2409] nyolc pályamunka készült el, Hegedűs Árminét is beleszámítva. A többi pályázó között volt Ray Rezső és Fiala Géza, ifj. Gyenes Lajos, Fischer József és Sebestyén Artúr, Schmitterer Jenő, Kopeczky Raoul, Rottman Elemér és Halászy Jenő is. A kivitelezést már ősszel meg szerették volna indítani, ezért a pályázat elbírálására szűk határidőt szabtak,[2410] 1937. szeptember 25-ig kellett beküldeni a munkákat.[2411] A megmérettetést végül Fischer és Sebestyén terve nyerte meg.[2412] **266. kép**

A pályázatot Hegedűs is feltüntette műjegyzékében, mint a Rudas átalakítása és ivócsarnok kiképzése.[2413] A fennmaradt tervek szerencsére két csoportban is előkerültek. A Kiscelli Múzeumban őrzött inkább a parkrendezésről nyújt képet: két kör alakú kút és parkmező aszimmetrikus füves-bokros összekötését vetíti elénk. A hegy felőli homlokzat rajzán egy bábos-korlátos, néhány lépcsővel megemelt erkélyszerű építmény nyújt klasszikusabb látványt, ugyanakkor a tömb tizenöt osztott egyenes szemöldökű egymáshoz fűzött ablaka, illetve a díszítetlen két alig kiemelkedő toronyban végződő épület modern hatást kelt.[2414] A BFL-ben őrzött terv pedig a főhomlokzatot őrizte meg az utókor számára. A terven a főépület főpárkányának ballusztrádsora alatt a latin „*Morborum sacra anchora*" (azaz betegségek végső menedéke, szó szerinti fordításban a „betegségek szent horgonya")[2415] felirat észlelhető, míg kétoldalt az Attila és Hungaria feliratok a két forrás nevére utalhatnak. A főépület hátsó nézetét az előző tervből megismerhettük, formája és kiképzése hasonlít hátsó szomszédjához. Itt a főépület középső rizalitja a kétoldali tornyokon és a kazettás nagy üvegezett ablakfelületen kívül a főpárkány feletti ballusztrádsor és a középen elhelyezett Budapest címer által kapott

[2408] A Rudas-fürdő környékének rendezése. *Budai Napló* 1937. szeptember 30., 5.
[2409] A Városháza hírei. Rendezik a Rudasfürdő környékét. *Magyarság* 1937. szeptember 23., 8.
[2410] A Rudas-fürdő környékének rendezése. *Budai Napló* 1937. szeptember 30., 5. illetve Uj Ivócsarnok-épület és fedett sétány a Rudasnál. *Ujság* 1937. szeptember 28., 8.
[2411] A Városháza hírei. Rendezik a Rudasfürdő környékét. *Magyarság* 1937., szeptember 23., 8.
[2412] Eldőlt a Rudas-szálló fedettsétány építésére hirdetett tervpályázat. *Ujság* 1937. október 16., 13. évfolyam, 235. szám, 7.
[2413] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K 66.1.2.
[2414] BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár 62.422.9. (XVIII/5)
[2415] A görög kultúrkörben a „szent horgony" mint egy utolsó menedék szerepelt, számtalan antik műben szerepel. Erről bővebben Rotterdami Erasmus írt 1500 körül megjelent *Adagia* c. munkájában.

hangsúlyt. A rizalit két oldalán a már említett feliratok alatt, a főpárkány alatti mezőben két dombormű tervezete látható, alattuk erkélyszerű bejáratot láthatunk. Az épület kétoldalt eltérő bástyaszerű virágokkal és vázákkal díszített tetőteraszos épületrészekkel egészült ki.[2416]

Juventus gyógyszálló terve (Bp. I., Döbrentei tér), 1937-1938

A Juventus forrásra Pávai Vajna Ferenc[2417] iránymutatásai alapján találtak rá, amikor a Rudas fürdő 1930-as évekbeli felújításánál három kis kutat fúrtak az Attila, a Hungária II. és a Juventus forrást a fürdő mellett. (Utóbbi jelentése a latin iuventus azaz ifjúság szóból ered).[2418] Eredetileg a fürdő fűtésének a megoldása volt a cél, de végül túl alacsony hőmérsékletű vizet találtak. A Juventust 1932-ben alakították ki, főleg rádiumos tartalma miatt nagyon hamar népszerű lett, többek között palackozták is a vizét, és egy szabadon elérhető ivókútja is volt.[2419]

1936-ban az *Ország Világ* arról cikkezett, hogy ez a nagyon értékes víz kihasználatlanul folyik a Dunába. Így egy gyógyfürdő-szállóval egybekötött, a tervezettnél nagyobb épületet lenne érdemes emelni a tabáni fürdőprogram kapcsán.[2420] (Minden bizonnyal az imént említett Rudas ivócsarnok terv is összefüggésben van e terület rendezésének kérdésével.)

Egy a Juventus fürdőszálló kialakítására készített rajzcsoport megtalálható a Kiscelli Múzeum tervtárában ma is. Itt Hegedűs Ármin 1938. májusában készített írásos javaslatában egyértelműen az szerepel, hogy a fürdőszállót a tabáni gyógyfürdő-központ létrehozásának kontextusában kell kezelni, és az egykori Döbrentei téri budai Közmunkatanács 1896-ban épült olasz reneszánsz palotáját[2421] kellene fürdőszálló céljaira kialakítani.[2422] Ő maga nem vett részt a Tabán gyógyszálló pályázatán,[2423] de annak tanulságaként fogalmazta meg, hogy ezt a palotát

---

[2416] BFL XV 17 d. 322. a. 192. Rudas Gyógyfürdő ivóforrásának kiképzése és rendezése (korábbi jelzet, amely szerepel a terven FKT 192)

[2417] A Szolnoki fürdő artézi kútjánál is ő közreműködött.

[2418] Budapest Székesfőváros gyógyfürdői és gyógyforrásai. Lásd: A Hungária természetes forrás, a másik kettő mesterséges. *Nemzeti Közoktatás* 1935. április 1., 5. évfolyam, 8. szám, 124-125.

[2419] TERMALONLINE.HU: *Juventus gyógyvíz – eredetileg fűteni akartak vele.* 2019. november 17., Lásd: https://termalonline.hu/gyogykezelesek/juventus-gyogyviz-rudas, Letöltve: 2024. december 13: 18:22

[2420] S.N. dr.: Rádiumtartalmú forrásunk kihasználatlanul folyik a Dunába. *Ország-Világ* 1936. október 14., 4.

[2421] Id. Francsek Imre tervezte Andrássy Gyula 1890-ben lebontott palotája helyére, amelyet ő maga adott át a tanácsnak. 1940-ben bontották le városrendezési megfontolásból. Ma az Erzsébet híd lejárói foglalják el a helyét. Lásd: JAMRIK Levente: *A döbrentei tér egykori kincsei nyomában.* 2012. március 25. https://falanszter.blog.hu/2012/03/25/a_dobrentei_ter_egykori_kincsei_nyomaban Letöltve: 2020. november 14: 12:33

[2422] A Palota helyett a készülő Madách-sugárúton húztak fel egy épületet a Tanácsnak. Hegedűs Ármin ekkor teszi 1938. májusában a döbrentei téri épület megmentésére irányuló előterjesztését. Lásd: Gyógyszálló a Közmunkatanács Döbrentei téri székházából. *Budai Napló* 1938. május 5., 36. évfolyam, 18. szám, 5.

[2423] 1937. őszén a pályázat benyújtásának elhalasztásáról értesülhetünk. Lásd: A tabáni gyógyszálló új tervezési feltételei. *Ország-Világ* 1937. október 27., 58. évfolyam, 30-31. szám, 7.; A pályázat 1938. január 20-én járt le és negyvenegy pályamű érkezett be. Lásd: Negyvenegy terv a tabáni gyógyszálló építésére. *Magyarság* 1938. január 11., 19. évfolyam, 7. szám, 8.; A tabáni szálló pályázatát Gerlóczy Gedeon és a Lauber-Dávid építészpáros

nem érdemes lebontani, és nem gátolná a majdani Tabán-szállót.[2424] Mind műszaki állapotát, mind műemléki jellegű belső tereit a megtartás melletti érvekként hozta fel, és földalatti kapcsolat létesítését vetette fel a Juventus forrással illetve a nagyközönség számára fenntartott Szent Imre tisztasági- és gyógyfürdő között. A terveket Hegedűs 1937 tavaszára datálta, és az átalakításokat 220.000 pengőre tette (teljes felszereléssel kb. 400.000 pengő), mely számításai szerint három-négy év alatt megtérült volna. A Gellérthez hasonlóan a földszinten helyezte el a társashelyiségeket mint az ebédlő vagy az étterem, a további szinten pedig a vendégszobák kaphattak volna helyet. A távlati rajzon kívül egy alaprajzot is csatolt az ötletéhez.[2425] A *Vállalkozók Lapja* felkarolta Hegedűs ötletét, bár a megtérülési költségekkel kicsit óvatosabban bántak és tíz év alatti megtérülést prognosztizáltak.[2426] Az épület ily módon való megmentésének tervét Hegedűs saját épületjegyzékébe is feltüntette.[2427] **267. kép**

Debrecen, nagyerdei gyógyszálló és fürdő tervpályázata, 1937-1938

1938-ban a debreceni nagyerdei gyógyszálló és gyógyfürdő tervpályázatán Hegedűs Ármin annak a Jablonszky Ferencnek az oldalán vett részt, akivel a korábban említett Abonyi községházépület kapcsán versenytársak voltak. A közös tervet megvételre javasolták.[2428] A polgármester 1937. december 24-én írta ki a pályázatot, a határidő 1938. március 26-án volt, és ha hihetünk a kiírásnak 1000 pengős díjat kapott Hegedűs és Jablonszky a megvett tervért.[2429] Az április 8-i bírálaton Sajó László debreceni és Körmendy Sándor fővárosi építész nyert első díjat.[2430] Sajnos a rajzok a mai napig ismeretlenek, sem levéltári dokumentumra, sem bírálati jegyzőkönyvre nem sikerült rábukkanni.

---

nyerte, előbbit a fürdő terveinél, utóbbit a szálló terveinél gondolták jobban igénybe venni. Lásd: Hova építsék a tabáni gyógyszállót? *Magyarország* 1938. szeptember 24., 11.

[2424] Szendy Károly polgármester 1937-ben előterjesztett ötletében a Szent Imre fürdő felett a Gellért hegy oldalában építendő 204 szobás szállót vetített Budapest lakossága és a közgyűlés tagjai elé. Felvetette a többi fürdő bővítését és modernizálását, a Széchenyi- fürdő mellé szálló építésének ötletét, a Rudas török fürdőjének és ivókútjainak renoválását is. A költséget a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 4,5 milliós kölcsönéből tervezte fedezni, és kérte a közgyűlést, hogy határozzák el magukat egy pályázat kiírására. Lásd: Szendy polgármester szerint feltétlen szükség van a tabáni uj gyógyszálló megépítésére. *Ujság* 1937. április 8., 4.

[2425] BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár 66.1.1, 66.1.2., 66.1.2/1, 66.1.2/2, 66.1.3. neveken javaslat, helyszínrajz és távlati képek, pecsétekkel aláírással és dátummal ellátva

[2426] K. Ne siessünk a rombolással… Hegedűs Ármin javaslatához. *Vállalkozók Lapja* 1938. május 19., 4.

[2427] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.2.

[2428] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1938. április 17., 121.

[2429] *Tér és forma* 1938, 11. évfolyam, 2. szám / A magyar nép építészetének szép könyvei. II., 17.

[2430] GAZDAG István: *Debrecen város történeti kronológiája. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 27.* HBML, Debrecen, 2000, 363.

Tévesen nekik tulajdonított épületek, munkák

Számos olyan épületről tudunk, amelyet tévesen az építészpároshoz kötöttek a különböző források, mint például a Városmajori Érsebészeti Klinika, a Széchenyi fürdő uszodája, a Kerepesi temető árkádos sírboltjai vagy az ürömi utcai iskola. Ezeknek általában az volt az oka, hogy valamilyen köze volt az építészpáros egyik vagy másik tagjának az adott munkához, például a közelben dolgozott más épületen, vagy valóban készített egy tervet, amely végül nem valósult meg. Ezekről részletesebb leírást és listát adok a mellékletben található fejezetben.

További műveik

Számos olyan művük maradt ránk, amelyről egy-egy említésen kívül más információ nem került elő a disszertáció lezárásának időpontjáig. Ezek közül jó néhányat úgymond elsődleges forrásból ismerünk, ugyanakkor több esetben még egy évszámnyi támpont sem maradt fenn ezekkel kapcsolatban. Számos ezekre vonatkozó erőfeszítést követően – például külföldi levéltárak felkeresése, vonatkozó sajtóanyagok fellelése, helyi múzeumokkal való kapcsolatfelvétel – sem maradt annyi információ ezekről, amivel biztos állításokat fogalmazhatnánk meg a munkák kapcsán, így a jövő kutatóinak lesz a feladata, hogy amennyiben lehetséges, kiegészítse az életművet ezekkel. Ezekről rövid leírást a mellékletben található fejezetben találhatunk.

Összefoglaló

Disszertációmban Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik építészek életútját mutattam be. Munkásságuk bátran helyezhető a századforduló környékén és utána alkotó neves műépítészek mellé. A Műegyetemen ekkoriban végzett tervezőkhöz hasonlóan kiváló mesterségbeli tudásra tettek szert, alapos rajztudással és anyagismerettel rendelkeztek és jártasak voltak a történelmi stílusokban, ugyanakkor egyetemi éveik után – ahogy az külföldön és itthon egyaránt szokás volt – tanulmányúton és különböző építészirodákban tökéletesítették tudásukat. Bőhm Henrik német építészeknél alkalmazásban is állt, egy leszármazottjainál fennmaradt levél is bizonyítja e tényt. Járatták a külföldi újságokat, és – Hegedűs Bőhmmel közös építészirodájának megalapítása előtt – a fővárosi mérnöki hivatalban is vállalt munkát, amelynek révén külföldi konferenciákon tehetett szert további elméleti, gyakorlati tudásra és kapcsolati tőkéjét is építhette. Ez utóbbi megvalósulhatott szabadkőművességben elfoglalt és vallási közösségében

(izraelita) betöltött szerepén keresztül is. Számos e körökből szerzett megrendelése is bizonyítja mindezt.

Ami a műfajokat illeti, az építészpáros egyik első, kiemelkedő munkája az újpesti községháza épülete volt, ebből az épülettípusból a későbbiekben is készült tervük. Hegedűs Ármin nevéhez több iskola rajza és temetői együttesek is köthetők különösen a korai években. Elméleti munkásságában, írásaiban Hegedűs főleg erről a két épülettípusról szólt a század elején, irodájuk azonban a fürdők révén vált széleskörűen ismertté. Az 1920-as években Hegedűs Ármin publikációiban és előadásain is megjelent ez az érdeklődés, számos alkalommal tartott különféle egyesületeknek előadást, mint tapasztalt fürdőépítő. Számszerűleg a bérházak alkotják a legnagyobb csoportot, de a tíz fölötti magánvilla-terv is jelentős számúnak mondható. Ezen kívül öt fölötti a kórházépületek, közintézmények, gazdasági-ipari és pénzintézetek száma is munkásságukban. Kislakásépítkezések terén négy tömböt alkottak, kulturális épületek tervezésében is jeleskedtek.

Számos külföldi településen is dolgoztak, amelyek akkor még Magyarországhoz tartoztak, ezen felül Bulgária fővárosába Szófiába is készült két épülettervük. 1950 előtt Budapesten majd minden fővárosi kerületben fellelhető munkájuk és vidéken is a legtöbb régióban ismertek olyan épületek vagy épülettervek, amelyeket Hegedűs vagy Bőhm tervezett. Elég a Dunántúlon Pécset vagy Győrt említenünk, a Tiszántúlon pedig Miskolcot vagy Békéscsabát. A Duna-Tisza közén Szolnok, Kiskunfélegyháza vagy Abony ilyen település, Észak-Magyarországon Salgótarján, a határon túl pedig Daruvár, Csáktornya, Trencsénteplic, Pöstyén, Zsolna stb. is felsorolható.

Hegedűs korai éveiben az iskolaépítészetben egy kis szójátékkal élve iskolateremtő volt. Többek között a szűk utcákban elhelyezett és visszahúzott homlokzatai, a tetőteraszon elhelyezett – saját bevallása szerint Londonból vett példa alapján hazahozott – játszóudvarai, vagy német példára az iskolaépületekben kialakított (később elavultnak számító) igazgatói lakok több követőre találtak. Tapasztalatai kapcsán több egyesületben is élénk diskurzust váltott ki a helyes épületkialakítások kapcsán. Az iskolákhoz kötődő „újítás” a napköziotthonok szociális jellegű gondolatkörének propagandája, amelyet szintén Hegedűs nevéhez köthetünk. Az egyik első napköziotthon kialakítása is az ő nevéhez fűződik. Ő tervezte az első fülkés sírboltokat is – nyugati mintára. Hegedűs és Bőhm építőanyagok és alkalmazásuk tekintetében kísérletezőnek voltak mondhatók, erre utalnak az iskolaépületeken ritkán használt falconnier-üvegtéglák, az Irma-fürdő cölöpös-vasbeton alapozási megoldásai, a Pro Patria „vasvázas-könnyűszerkezetes” kialakítása vagy az egyik elsőként megjelent magyarországi acélszerkezetű, függönyfalas áruház tervezése. A Török Bankház névre hallgató sorsjáték-

palota a magyarországi szecesszió kiemelkedő alkotása, amely természetesen saját életművükben is kuriózumnak tekinthető (dacára annak, hogy egyébként nem első díjas pályázati anyagról van szó). Ezen kívül a harmincas évek elején Magyarország első acélvázas bérházának építésével is kiemelkedőt alkottak. E néhány példától eltekintve nem innovatív hozzáállásuk révén váltak ismertté, hiszen sem ornamentikában nem voltak olyan újítók, mint pl. Lechner Ödön, sem funkcionalitásban vagy grandiózus elképzelésekben, mint pl. Lajta Béla, sem anyaghasználatban mint pl. Medgyaszay István. Külföldi összevetéssel élve Antoni Gaudí vagy Victor Horta extravaganciájának szintjét nem érték el századfordulós alkotásaikkal, de magas színvonalú, a részletekre is figyelő munkák sorát hozták létre. Nem féltek új anyagokat, új technikákat alkalmazni, új alaprajzi elrendezést kipróbálni (pl. Pro Pátria kórház vagy Dob utcai iskola). Rendkívül termékeny munkásságuk körülbelül 120 tervet és különféle munkát tartalmaz,[2431] és nemcsak épülettervek, hanem enteriőrök, sőt egy ex-libris terv is köthető nevükhöz.

Hegedűs Ármin termékeny volt szakcikkek publikálásában, de a legtöbb épületmegnyitón is az ő nevével találkozhatunk, mint az épületet bemutató vagy beszédet mondó alkotóval (azért van ellenpélda is). Az életmű egy színes mozzanata, amikor a Gellért fürdő bemutatóján Hegedűs maga is belefeküdt egy kádba, mintegy érzékeltetve annak kényelmes voltát. Bohém, népszerű és szangvinikus személyisége okán tehettek szert az építészek széleskörű ismertségre, ugyanakkor ez eredményezhette azt a néhány konfliktust is, amellyel szembesülniük kellett életük folyamán (elég a Gellért-, a kiskunfélegyházi fürdőre vagy az újpesti vádakra gondolni). Bőhm Henrik mintegy csendestársként állt Hegedűs mellett. Az ő személyiségét is árnyalja fiatalkori orfeumi esete vagy az Újpesti Városháza kapcsán említett párbajos történet, ugyanakkor nem volt véletlen, hogy nem ő járt el vitás ügyekben és inkább igazgatta az iroda életét. Az irodában a húszas években – dokumentálhatóan – dolgoztak fiatalabb építészek is az építészpároson kívül, többek között Hegedűs Ármin egyik fia is. Ekkoriban egy-egy évben gyakran ötnél is több párhuzamos építkezés, mai szóhasználattal élve projekt futott.

Bizonyos kivitelezők, partnerek gyakran előfordultak az építészpáros munkásságában, bár az nem volt jellemző, hogy folyton egy kivitelezővel vagy mesterrel dolgozzanak együtt. Ami az iparművészeti remekeket illeti nagyobb fürdőszállóknál, mint a pöstyéni Thermia és a

[2431] A 125 terv az ismert alkotásokra vonatkozik, ehhez még kb. 30 további munka is hozzáadódhat, melyek a mellékletben felsorolásra kerültek. Ez a kortársak viszonylatában nem kiemelkedően, de nagyszámú munkának számít, habár mások, pl. Sándy Gyula meghaladta ezt. Wellisch Alfréd közel 250 munkával szintén többet tervezett, de ő köztudomásúan nagy irodát vezetett.

budapesti Gellért például egyértelmű volt, hogy Zsolnay kerámiát alkalmaznak. Némileg meglepő módon nem üvegablakai, hanem mozaikjai révén találkozhatunk több ízben Róth Miksa nevével (Dob utca, Török Bankház, Új Köztemető). Bosnyák Sándor díszüvegessel legalább négy építkezésen dolgoztak együtt, Glatz András üvegessel is több épületen, csakúgy mint Pick Ede vagy Heil Vilmos jónevű lakatosokkal. Képzőművészek közül Hende Vince festő, Rákos Manó, Ney Simon, Gárdos Aladár, Bauer Vilmos és Krisztián Sándor szobrász neve többször is felmerül. A vidéki beruházásokon ugyanakkor leggyakrabban a helyi mestereket részesítették előnyben – ez többnyire az építtető elvárása is volt. A kivitelezésért felelős cégek kapcsán a Cyklop Építővel dolgoztak többször együtt, legalább három újpesti épületen a helyi vállalkozó és közszereplő Schreiber Gyula vállalta a munkákat. Főként az 1910-es évek körül tervezett Bőhm-bérházaknál jelent meg Paulheim János és Perndl Flóris mint építési vállalkozó, legalább két esetben a híres Fejér és Dános céggel kötöttek szerződést, és legalább két esetben Székely Hugó szerepelt statikusként munkáikban.

Műleírásaikban a funkcionalitás hangsúlyozása, a kényelem, otthonosság, magyarosság fogalmai gyakran előfordultak. Ugyanakkor – különösen pályájuk második felében, a húszas években – a megrendelőkhöz igazodás szellemében egy konzervatívabb vonalat képviseltek. Ennek ellenére életük végén a modern irányzatok is megjelentek munkásságukban. Építészirodájukat jól jellemzi, hogy az 1930-as XII. Nemzetközi Építészkongresszuson három különböző csoport kiállításain is megjelentek: a modern törekvések és a történelmi stílusokat képviselők csoportjaiban is feltüntették őket, valamint a Nemzeti Szalon magyaros törekvéseket bemutató tárlatán a lechneri tanokat követőek között is fellelhetjük az építészpárost. A történetírás főként ez utóbbi csoportban tartja őket számon a Komor-Jakab, Bálint-Jámbor építészpárosok mellett.[2432] Fő műveik talán a hazai századfordulós irányzatok között keresendők, a már említett Török Bankházon kívül Hegedűsnél a Dob utcai iskola, valamint a Gellért Fürdő és Szálló (Sterk Izidorral és Sebestyén Artúrral közösen), Bőhmnél a zsolnai takarékpénztár és a csáktornyai kaszinó épülete említhető.

Irodájuk munkásságáról álljon itt néhány számadat: a már említett több mint 120 munka kapcsán érdekes statisztika, hogy az ismert rajzok kb. 20%-a nem valósult meg, csak tervben maradt épület, körülbelül ugyanennyi a pályázati részvételi arányuk is. Ezek jórészt az 1910-es évek körül születtek. (A 25 feletti pályázati részvételből 5 zárult csak „díjazatlanul".)

[2432] A fent említetteken kívül Baumgarten Sándort, Kőrössy Albertet, Sebestyén Artúrt, Lajta Bélát említi a szakirodalom mellettük mint akik a historizmusból kiindulva új homlokzatalakítási módot, téglaszalagos és vakolt felületek variálásával, majd szárnyaló fantáziájú, monokróm, geometrizáló és végül a huszadik század első évtizedének végén ezek lecsendesedése jellemezte őket. Lásd: VÁRALLYAY Réka: Komor Marcell – Jakab Dezső. Holnap Kiadó, Budapest, 2006, 20-21.

Nagyságrendileg kb. 20-20%-ra tehető azon épületek száma, amelyeket dokumentálhatóan önállóan terveztek. (Mivel sok esetben kérdéses a szerzőség, ez egy becsült számadat.) Hegedűs Ármin esetében kicsit nagyobb a szám, főként fővárosi mérnöki tevékenységéről és az első évek iskola és temetőépítményeiről van szó, Bőhm esetében pedig zömében századfordulós munkákról, illetve családhoz kötődő megrendelésekről. Közösen alkottak ugyan harmadik építész bevonásával, ugyanakkor Hegedűs volt az, aki időnként – kilépve az iroda kötelékeiből – más építészekkel is társult. Bőhm esetében ilyenről nem tudunk, ő ilyenkor önállóan alkotott. Épületeik körülbelül 70%-a Budapesten valósult meg, de igen magas a vidéki – beleértve a ma külföldön található – épületek száma is. Nagyban megnöveli ezt az arányt az 1910-es években a Magyar Gyógyfürdő Rt. Trencsénteplicen és Pöstyénben megrendelt számos beruházása. Különösen a pályájuk végén volt jellemző az átalakítások, kisebb volumenű munkák megjelenése, (az egész munkásságot tekintve kb. 20 %), de észrevehető egy ilyen jellegű visszaesés az életműben az első világháború éveiben is. Ez természetesen mind gazdaságilag, mind az életpálya ívét tekintve érthető jelenség.

Dolgozatom alapvetése volt, hogy a szakirodalomban munkásságukról sokat hangoztatott állításokat meg- és felülvizsgáljam, megkérdőjelezzek néhány általános igazságot velük kapcsolatban. Az egyik legkardinálisabb kérdés az irodával kapcsolatban az volt, hogy mennyiben igaz az, hogy Hegedűs tervezte a részleteket, Bőhm az alaprajzot; Hegedűs tárgyalt, Bőhm pedig irányította az irodai munkát. Bőhmhöz emellett gyakran kötöttek statikai feladatokat, Hegedűshöz pedig a tervezést. Ezeket a megállapításokat végül hosszas kutatómunka során sem tudtam megcáfolni, ugyanakkor az látható, hogy ennél finomabb az összkép. Bár Hegedűstől valóban ismerünk pl. több skiccet, enteriőrt, távlati képet, amely a rajzosságát, tervezőibb vénáját támasztja alá, a Bőhm hagyatékában talált rajzok, műegyetemi jegyei és talán a legkvalitásosabb hozzá kötődő szecessziós munkák némileg árnyalják Hegedűs kizárólagos homlokzattervezői beállítását. A levéltári iratok jó része szintén megerősíti, hogy Hegedűs tárgyalt a legtöbb esetben – különösen vitás esetekben, pl. a kiskunfélegyházi fürdőszálló kapcsán –, ugyanakkor nem csak ő volt az iroda „arca”, hiszen Bőhm is szerepelt megnyitókon vagy a levelezéseken is. Habár kétségtelenül elenyésző számban voltak jelen ezek az események.

A másik vizsgált jelenség – az életművük „stílusa”, kategorizálásának kérdése – szintén újragondolást kívánt. Általában a neobarokkhoz köthető vagy historizáló művészeknek mutatták be őket, néhány esetben kiemelve szecessziós épületeiket is. Körner Zsuzsa az építészpárost a klasszicizáló szecesszió képviselőiként jellemezte, akiknek legjellemzőbb eszköze a parapetmezők és ablakok közötti területek, faltükrök vagy vakolatmezők téglasávos-

vertikális összefogása, valamint a nyílások felső mezőinek négyzetes üvegosztása és geometrikus tetőfelépítmények alkalmazása volt.[2433] Ez a megállapítás helytálló, különösen a korai historizáló, illetve az 1910-es évek eleji munkásságukat tekintve, de megállapíthatjuk, hogy ennél jóval gazdagabb palettával dolgoztak. A századfordulót követő munkáiknál ugyan főleg az osztrák és német vonalat követték, például a wagneri körös-hárompálcás motívum vagy később a látható szegecselések. A magyaros stíluskeresés számos formában megjelent mind Lechner téglaszalagjainak vagy pártázatos oromzatainak újraértelmezésében, mind az összetett sziromformájú ablakok, mind az 1910-es években megjelent új oromzattípusok formakereséseiben, amely a finn nemzeties irányhoz húzó húrtrapéz ablakszemöldökökben, tetőmegoldásokban illetve számos magyaros szűrhímzést vagy népviseletet idéző falfestés-frízben és rátétmintában is jelentkezett. Egyedi talán az életműben a magyarosság és a fürdő, mint keleti-móros motívum kapcsán a daruvári fürdő épülete, ahol Lechner Iparművészeti Múzeumának keleties mintáit láttuk újraelevenedni. Bár a zárt tömbök használata, az épületek alapformái inkább a bécsies ízléshez kötik őket, a francia art nouveau maszkjai, nőfejei, füst- vagy ostorcsapás motívumai is fel-felvillantak itt-ott az életműben szerényebb változatokban. A Jugendstilhez köthetőek az 1910-es évek elejének számos bérházán, valamint a Gellért Fürdő és Szálló együttesén is megjelenő robosztusabb kőmegoldások és szögletesebb vonalak is. Az angliai építészethez főként Hegedűs saját villája és még néhány magánház kapcsán köthetjük őket, de a számos helyen, elsősorban az áru- és bérházak vagy fürdőszállók esetében alkalmazott összetett-kazettás ablakmegoldásokban is fellelhetünk kapcsolódási pontokat pl. Charles Rennie Mackintosh építészetével. Az Amerikai Egyesült Államok vas-üveg építészete a Török Bankházon kívül számos áru- és bérházon megjelenik, elég csak a Váci utcai vagy a Gerlóczy utcai épületekre gondolnunk. Az art déco és a modernizmus főként az enteriőrökben és belsőépítészetben nyert teret épületeik kapcsán, így a zsolnai takarékpénztár vagy a pöstyéni Thermia szálló modern világítótestei és berendezési tárgyai vagy a Napraforgó utcai mintatelep kilincsei juthatnak eszünkbe. Utóbbi kapcsán érdemes megemlíteni, hogy talán – legalábbis eddigi ismereteink szerint – egyedüliként dolgoztak a mintatelep alkotói közül iparművésszel a belső tér kialakítása kapcsán (még ha ma nem ismert alkotóról van is szó). Habár többen megkérdőjelezték, hogy a mintatelep alkotói névsorába illőek-e modernségüket tekintve, haladó szellemű vonalvezetésük, funkciót szem előtt tartó gondolataik révén nem lehet mondani, hogy használhatatlan tereket hoztak volna létre a lakók számára. Bizonyítja ezt az is, hogy igen kevés olyan épületük van, amelyet lebontásra vagy funkcióváltásra ítéltek, bár

[2433] KÖRNER 2010, 212-213.

természetesen ezt nem csupán a tervezői igényesség határozza meg, hanem a művek, a városszerkezet és számos egyéb körülmény együttállása.

A német kultúrkörhöz való kötődés nem csak épületeik párhuzamainak kötődésein látszik, hanem mind a fennmaradt életrajzi adatokból (pl. Bőhm német nyelvű könyvtára vagy Hegedűs német nyelvű előadása), mind pedig Hegedűs írásaiból is kiviláglik. Utóbbi írásaiban főleg német, osztrák példákat hoz, de Bécs, München, Berlin, Drezda mellett Brüsszel, London, Milánó, Genova és Trieszt egyes épületei is szerepelnek.

Végül, de nem utolsó sorban a korábban ismert néhány adat helyett Bőhm és Hegedűs családjának leszármazottaitól kapott dokumentumok, fényképek és történetek révén szerettem volna színesebb képet festeni és közelebbről bemutatni a műépítészek személyiségét. Nem utolsó sorban célom volt feltérképezni kapcsolati hálójukat: azt, hogy kikkel barátkoztak, kiknek építettek, kikkel dolgoztak leggyakrabban. Az ezekkel kapcsolatos egyik leggyakoribb félreértés Winter Lajos és Hegedűs Ármin kapcsolatának tisztázása, melyet gyakran az egyetemi évek barátságának tulajdonítottak, holott ez a gimnáziumi években történehetett csak meg. Igyekeztem feltárni leggyakoribb megrendelői csoportjaikat, személyeiket, illetve pl. a kivitelezések során tapasztalt leggyakoribb közös munkatársakat is. Kapcsolatrendszerükről szóló tudásunk gyarapítása témája lehet a jövendő évek kutatásainak is.

Az építészpáros munkái nem minden esetben állták ki az idő próbáját, még akkor sem, ha igen gondos tervezés előzte meg azok kialakítását. Írásommal az volt a célom, hogy e két építész gazdag életútját árnyaljam az épületek történeteinek olykor finom, máskor durvább ecsetvonásaival, az adatok és információk bemutatásával, a korábbi megállapítások megkérdőjelezésével és a munkák leírásaival. Ha ez sikeres volt, akkor Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik életműve kissé kidomborodik majd abból a vastag és sokrétű építészettörténeti szövetből, amelybe beágyazódtak az évek folyamán. Habár építészpárosunk igen termékeny volt a századforduló idején, napjainkban kevéssé ismert a nevük, dacára annak, hogy saját korukban „neves fővárosi építészek” voltak. Reményeim szerint arra szolgál majd ezen írás, hogy azok, akik jobban meg kívánják ismerni életművüket, haszonnal forgassák a dolgozat lapjait.

Summary

In my dissertation, I have presented the careers of architects Ármin Hegedűs and Henrik Bőhm. Their work can be easily placed alongside that of renowned architects working around

the turn of the century and thereafter. Like other designers who graduated from the University of Technology at that time, they acquired excellent technical skills, had a thorough knowledge of drawing and materials, and were highly proficient in historical styles. At the same time, after their university years, as it was customary both abroad and at home, they perfected their skills on study trips and in various architectural offices. Henrik Bőhm was also employed by German architects, as evidenced by a letter preserved by one of his descendants. They subscribed to foreign newspapers and Hegedűs - before founding a joint architectural firm with Bőhm - also took on work at the capital's engineering office. This allowed him to gain further theoretical and practical knowledge at foreign conferences and to build up a network of contacts. Establishing connections was also made possible by his role in Freemasonry and in his religious (Israelite) community, as evidenced by the numerous commissions he received from these circles.

In terms of genres, one of the architectural duo's first outstanding works was the Újpest municipal hall. Later on, they designed further buildings of this type. Ármin Hegedűs devised several schools and cemetery complexes, especially in his early years. In his theoretical work and writings, Hegedűs mainly focused on these two types of buildings at the beginning of the century; however, their office became widely known for its baths. This interest was also reflected in Ármin Hegedűs's publications and lectures in the 1920s; he gave numerous lectures to various associations as an experienced bath builder. In terms of numbers, apartment buildings make up the largest group, but the more than ten private villa designs are also significant. In addition, they designed more than five hospital buildings, industrial, public and financial institutions, four blocks of small apartments, and cultural buildings.

They also worked in numerous foreign settlements that were still part of Hungary at the time. In addition, they designed two buildings in Sofia, Bulgaria. Before 1950, almost every district of Budapest could boast a building designed by them, and the work of Hegedűs or Bőhm can be found in most regions of the countryside. In Transdanubia, Pécs and Győr are good examples, while in the Trans-Tisza region, Miskolc and Békéscsaba are worth mentioning. In the area between the Danube and the Tisza, Szolnok, Kiskunfélegyháza, and Abony are such settlements, while in Northern Hungary, Salgótarján can be mentioned. Across the border, Daruvár, Csáktornya, Pöstyén, Zsolna, Trencsénteplic are worth noting, among others.

In his early years, to use a bit of a word-play, Hegedűs was school-founding in school architecture. Among other elements, his recessed facades located on narrow streets and his playgrounds placed on roof terraces (which he admitted were inspired by examples he saw in London) and principals' residences based on Germen models and built into school buildings

(later considered outdated) found many followers. His experiences sparked lively discussions in several associations about buildings' correct design. An "innovation" which can also be attributed to Hegedűs is the promotion of the social nature of daycare centers in schools. One of the first daycare centers was also designed by him. He also designed the first burial vaults with niches—based on Western models. Hegedűs and Bőhm can be described as experimental in terms of building materials and their application, as evidenced by the Falconnier glass bricks—rarely used in school buildings—, the pile-supported concrete foundation of the Irma Baths, the "ironframed-lightweight" design of the Pro Patria building, and the design of one of the first steel-framed, curtain-wall department stores in Hungary. The gambling palace known as Török Bankház is an outstanding example of Hungarian Art Nouveau, which can be considered a rarity in the work of the architects (despite the fact that it was not a first-prize entry). In addition, in the early 1930s, they created something remarkable and groundbreaking with the construction of Hungary's first steel-framed apartment building. Apart from these few examples, it was not the innovative approach Hegedűs and Bőhm were known for. They were not as innovative in ornamentation as Ödön Lechner, grandiose in ideas or famous for functionality as Béla Lajta or creative in the use of materials as István Medgyaszay. Using foreign comparisons, they did not reach the same level of extravagance in their turn-of-the-century works as Antoni Gaudí or Victor Horta, but they did create a series of high-quality works with attention to detail. They were not afraid to use new materials and techniques or to try out new floor plans (e.g.: Pro Patria Hospital or Dob Street School). Their extremely productive accomplishment includes approximately 120 designs and various other works[2434], not only building designs but interiors also and even an ex-libris design.

Ármin Hegedűs was also prolific in publishing professional articles but his name most often appeared at opening ceremonies as the creator presenting a building or giving a speech (although there are exceptions). In his career, it was a colourful moment when he lay down in a bathtub at the presentation of the Gellért Baths, demonstrating its comfort. His bohemian, popular and sanguine personality probably contributed to the architects' widespread fame but it also led to a few conflicts they had to face during their lifetime (enough to think of the Gellért and Kiskunfélegyháza Baths or the accusations in Újpest). Henrik Bőhm stood by Hegedűs as a silent partner. His personality is also coloured by his youthful Orpheum incident or the duel

[2434] The 125 designs refer to known works; approximately 30 additional works may be added to this number, which are listed in the appendix. While this is not considered outstanding compared to contemporaries, it is still a large number of works, although others—such as Gyula Sándy—exceeded this figure. Alfréd Wellisch also designed nearly 250 works, but he is known to have headed a large firm.

story mentioned in connection with the Újpest Town Hall, but it was no coincidence that he did not get involved in disputes and managed the office instead. In the 1920s, it is documented that younger architects also worked in the office alongside the two architects, including one of Ármin Hegedűs' sons. At that time, there were often more than five parallel constructions - or projects in today's terminology - running each year.

Certain contractors and partners frequently appeared in the architectural duo's body of work, although it was not typical for them to work consistently with a single contractor or craftsman. As for masterpieces of applied art: in larger spa hotels, such as the Thermia in Pöstyén and the Gellért in Budapest, for example, it was clear that Zsolnay ceramics would be used. Somewhat surprisingly, it is not through his stained-glass windows but through his mosaics that we encounter the name Miksa Róth on several occasions (Dob Street, Török Bankház, New Public Cemetery). They worked together with glass artist Sándor Bosnyák on at least four construction sites, and with glass artist András Glatz on several buildings, as well as with renowned locksmiths Ede Pick and Vilmos Heil. Among visual artists, the names of painter Vince Hende and sculptors Manó Rákos, Simon Ney, Aladár Gárdos, Vilmos Bauer, and Sándor Krisztián come up repeatedly. On rural projects, however, local craftsmen were most often given preference—which was usually in line with the client's expectations as well. As for companies responsible for construction, they worked together with Cyklop Építő on several occasions; local contractor and public figure Gyula Schreiber undertook the work on at least three buildings in Újpest. János Paulheim and Flóris Perndl appeared primarily as general contractors on the Bőhm apartment buildings, which were designed around the 1910s; in at least two cases, they entered into contract with the renowned firm of Fejér and Dános, and in at least two cases, Hugó Székely served as the structural engineer on their projects.

In their works and descriptions, they often emphasized functionality, comfort, homeliness, and Hungarianness. At the same time, especially in the second half of their careers, in the 1920s, they took a more conservative approach in order to satisfy their clients. Nevertheless, modern trends also appeared in their work towards the end of their lives. Their architectural office can be well characterized by the exhibitions of the 12th International Congress of Architects in 1930 where they appeared in three different groups: modern aspirations, historical styles and the exhibition of the National Salon following Lechner's teachings and presenting Hungarian aspirations. Historiography generally classifies them in the latter group, alongside the architectural duos Komor-Jakab and Bálint-Jámbor[2435]. Their main

[2435] In addition to those mentioned above, Sándor Baumgarten, Albert Kőrössy, Artúr Sebestyén, and Béla Lajta are mentioned in the literature alongside them as architects who, starting from historicism, developed a new

works can perhaps be found among buildings of turn-of-the century Hungarian trends. In addition to the aforementioned Török Bankház building, Hegedűs designed the school on Dob Street and the Gellért Baths and Hotel (the latter together with Izidor Sterk and Artúr Sebestyén). With regard to Bőhm's work, the savings bank building in Zsolna and the casino in Csáktornya are worth mentioning.

As for statistics, some figures about the work of their office are as follows: an interesting statistic about the more than 120 projects mentioned above is that approximately 20% of the known drawings were never realized, remaining only as plans, and approximately the same percentage participated in competitions. Most of these were created around the 1910s. (Of the 25 entries, only 5 were not awarded a prize.) The number of buildings that can be documented as designed independently by either architect is also estimated at around 20-20%. (As authorship is questionable in many cases, this is an estimated figure.) In the case of Ármin Hegedűs, this number is slightly higher, mainly concerns his engineering work in the capital and his school and cemetery buildings in his early years, while in the case of Bőhm, it mainly concerns his work at the turn of the century and commissions related to his family. Although they worked together with a third architect, it was Hegedűs who occasionally left the office to collaborate with other architects. Bőhm is not known to have done so; at such times, he was working independently. Approximately 70% of their buildings were constructed in Budapest, but there is a significant number of buildings in the countryside also, including those currently located abroad. The latter ratio is greatly increased by the numerous investments commissioned by the Hungarian Spa Ltd. in Trencsénteplic and Pöstyén in the 1910s. Renovations and smaller-scale projects were particularly typical at the end of their careers, (approximately 20% of the entire work), but a similar decline can also be observed during the years of World War I. This is, of course, understandable from both an economic and a career perspective.

The main guideline of my thesis was to examine and review the available statements in the relevant literature regarding their work and to question some of the general certainties. One of the most fundamental questions regarding the office was that Hegedűs designed the details, Bőhm designed the floor plan; Hegedűs negotiated, while Bőhm managed office work. In addition, Bőhm was often assigned structural engineering tasks, while Hegedűs favoured design tasks. Even after extensive research, I was unable to contradict these findings, but it is clear that

approach to facade design by varying brick bands and plastered surfaces; their work was characterized by a soaring imagination, monochromatic and geometric forms, and finally, a return to calmness toward the end of the first decade of the twentieth century. See: Réka VÁRALLYAY: Marcell Komor – Dezső Jakab. Holnap Publishing House, Budapest, 2006, pp. 20–21.

the overall picture is more nuanced than this. Although we do know of several sketches, interiors, and perspective drawings by Hegedűs that confirm his talent for drawing and his design skills; however, the drawings found in Bőhm's legacy, his university notes, and perhaps the highest-quality Art Nouveau works associated with him somewhat refine the view of Hegedűs as the sole facade-designer. Most of the archival documents also confirm that Hegedűs was the main negotiator in most cases, especially in controversial ones, such as the bathhouse in Kiskunfélegyháza, but he was not the only "face" of the office, as Bőhm also appeared at openings and in correspondence. However, these events were undoubtedly rare.

The other issue examined - the “style” and categorization of their work - also required reconsideration. They have generally been presented as artists associated with neo-baroque or historicism, in some cases with emphasis on their Art Nouveau buildings. Zsuzsa Körner described the architect duo as representatives of classicizing Art Nouveau, whose most characteristic features were the vertical combination of wall mirrors or plaster fields between parapet fields and windows, as well as the square glass division of the upper fields of the openings and the use of geometric roof structures. This statement is valid, especially in view of their early historicist work and their work in the early 1910s, but we can conclude that they worked with a much richer palette than this. In their works following the turn of the century, however, they mainly followed Austrian and German traditions, such as the Wagnerian circular three-bar motif or, later, visible riveting. The search for a Hungarian style manifested itself in numerous forms—in the reinterpretation of Lechner’s brick bands and parapet gables, in the complex petal-shaped windows, and in the exploration of new gable types that emerged in the 1910s—which also appeared in the trapezoidal window lintels reminiscent of the Finnish national style, roof designs, and in numerous wall friezes and appliqué patterns characteristic of Hungarian felt embroidery or folk costumes. Perhaps unique in the body of work - in connection with Hungarianness and the bath as an Eastern-Moorish motif - is the building of the Daruvár Baths—a place where we saw the Eastern-inspired patterns of Lechner’s Museum of Applied Arts come to life again. Although the use of enclosed blocks and the basic forms of the buildings tie them more closely to Viennese taste, the masks, female heads, and motifs of smoke or whip cracks characteristic of French Art Nouveau also appeared here and there in the body of work in more modest variations. The more robust stone solutions and angular lines that are present on many apartment buildings from the early 1910s, as well as on the Gellért Baths and Hotel complex, can also be linked to the Jugendstil. Their connection to English architecture can be traced primarily to Hegedűs’s own villa and a few other private residences, but we can also find points of connection—for example, with the architecture of Charles Rennie

Mackintosh—in the complex coffered window designs used in numerous buildings, particularly in commercial buildings, apartment buildings, and spa hotels. The iron-and-glass architecture of the United States appears in numerous department stores and apartment buildings in addition to the Török Bankház building; enough to consider the buildings on Váci Street or Gerlóczy Street. Art Deco and modernism mainly gained ground in relation to the interior design of their buildings. The modern lighting fixtures and furnishings of the savings bank in Zsolna and the Thermia hotel in Pöstyén, or the door handles of the model housing estate on Napraforgó Street are examples that may come to mind. In connection with the latter, it is worth mentioning that, at least to our knowledge, they were perhaps the only ones among the artists of the model settlement who worked with an applied artist on interior design (even if the artist is unknown today). Although many have questioned the suitability of the architect duo to participate in the model settlement project in terms of their modernity, their progressive design and functional thinking created usable spaces for the residents. This is also proven by the fact that very few of their buildings have been destined for demolition or repurposing, although this is of course determined not only by the quality represented by the designers but by numerous other factors also such as the works themselves, the urban structure and various other circumstances.

The connection to German culture is evident not only in the parallels between their buildings but in surviving biographical data also (e.g., Bőhm's German-language library or Hegedűs's German-language lecture). In addition, in his later writings, Hegedűs mainly cites German and Austrian examples, such as buildings in Vienna, Munich, Berlin, Dresden but he refers to Brussels, London, Milan, Genova and Trieste as well.

Last but not least, instead of previously known facts, I wanted to paint a more colourful picture and present the personalities of the architects in more detail through documents, photographs and stories received from the descendants of the Bőhm and Hegedűs families. My goal has been to map out their network of relationships: who they were friends with, who they built for, and who they worked with most frequently. One of the most common misunderstandings in this regard is the relationship between Lajos Winter and Ármin Hegedűs. This friendship was often attributed to their university years, even though it could only happen during their high school years. I tried to identify their most common customer groups, individuals, colleagues and co-workers encountered during their projects. Expanding our knowledge about their network of relationships can be a topic of research in the coming years.

The buildings of the architect duo have not always stood the test of time, even though construction was always preceded by careful planning. With this thesis, my aim has been to shed light on the rich lives of these two architects by presenting the sometimes subtle,

sometimes more dramatic stories of their buildings, providing data and information, questioning previous findings, and describing their works. If this has been successful, then the work of Ármin Hegedűs and Henrik Bőhm will stand out somewhat from the thick and multifaceted fabric of architectural history in which they have become embedded over the years. Although the two architects were very prolific at the turn of the century, their names are little known today, despite the fact that they were "well-known architects of the capital city" in their own time. I hope that this thesis will serve as a useful resource for those who wish to explore their work further.

Köszönetnyilvánítások

Hálát adok a Teremtőnek, hogy az alkotómunkához erőt és lelkesedést adott. Szeretnék köszönetet mondani népes családomnak, hogy türelemmel és támogatóan léptek fel a doktori képzésem éveiben, valamint a disszertáció megírásának rögös útján, melyet három gyermekem születése sok új kihívással tarkított. Különösen köszönöm Rozsnyai József témavezetőm munkáját, rajta kívül szlovákiai tanulmányutam kapcsán Alica Kurhajcova, Víz-Poór Tünde Magdolna, Mohácsy Eszter, Zilizi Kristóf, Kollai István, Edina Turanová, Ordrej Čerep, Récka Adrianna, Buday Péter, Vladimír Krúpa, Ján Melich, Marián Chrvala, Katarina Jamborová, Peter Špirko, Kadlec Pavol, Milan Hrbek segítségét. A szófiai épületek azonosításában és történetük megismerésében köszönet illeti Zdravko Petrovot a historicalroutes.bg alapítójának hatalmas segítségéért, illetve az állami levéltár munkatársát Margaret Poppetrovát is. A Zimonyi Hegedűs-Bőhm épület kapcsán köszönöm Hicsik Dóra és Papdi Izabella, valamint Aleksandra Dabižić támogatását. Sokban hozzájárult dolgozatomhoz tanácsaival a horvátországi tervek kapcsán Boris Dundovic. Az épületlátogatások kapcsán Budapest IV. kerületi polgármesteri hivatal munkatársainak Pauk Zsuzsannának és Makai Attilának, a Budapest Főpolgármesteri Hivatalban Kovács Tamás Györgynek és Ságvári Ádámnak, a Dob utcai iskolában Zselenkó Ágnesnek, a Faludi utcai bérházcsoport kapcsán Dornbach Évának, a Békéscsabai Árpád Fürdő igazgatójának Zsadon Endrének köszönöm támogatását. A Napraforgó utcai telepnél Megyeri Gábor és Vadas József nyújtott segítséget. Hasznos tanácsaiért az újpesti épületek kapcsán Iványi Jánosnak, az Iparművészeti Múzeum munkatársainak Horányi Évának és Hutvágner Zsófiának, a BTM Kiscelli Múzeumból Rostás Péternek, Demeter Zsuzsannának és Zsoldos Emesének, az újpesti Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény munkatársának Erdei Adriennek és Szöllősy Marianne-nek, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) kollégájának Tóth Juditnak, Heincz

Orsolya a Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (BME OMIKK) munkatársának, az MKVM intézménye könyvtárából Dosztály Biankának, a MAOIH Orthodox Levéltára részéről Bíró Ákos, a MÉM MDK intézményéből Ritoók Pál, Tóth Enikő és F. Dóczi Erika, a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria (MNG) dolgozóinak Galácz Juditnak, Rödönyi Ritának, Hessky Orsolyának, Bodó Péternek, a BFL-ből Jakab Rékának, Homok Zsoltnak, Erdélyi Pálnak, Brunner Attilának és Telek Ágnesnek mondok köszönetet. Ezen kívül Seenger Győzőné Nóra a családfakutatásban, Kelecsényi Kristóf forrásgyűjtésben és Zsuppán András szemléletformáló közös gondolkodással adott segítségeit is hálásan köszönöm. A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) számos segítőkész munkatársa közül Rácz György tanárúrnak és Reisz T. Csabának, valamint a Nógrád Vármegyei Levéltárban Galcsik Zsoltnak, a Baranya Vármegyei Levéltárban Bősz Attilának, a Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárból Kőfalviné Ónodi Mártának, Király Erzsébetnek a Békés Vármegyei Levéltár részéről, Szikszai Mihálynak, Horváth Gergőnek és Kun Bernadettnek a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltár részéről szintén köszönöm hozzájárulásukat. A Szolnoki Damjanich János Múzeumból Szebenyi Nándornak, valamint a szolnoki Kósa Károly történésznek és Kőrös Ákosnak mondok még köszönetet. Külön hálát adok Christian Eglmeiernek a nürnbergi egyetemi könyvtár kollégájának, illetve Paulus Ebnernek a bécsi műszaki egyetem archívuma igazgatójának értékes információikért. Köszönöm támogató munkatársaimnak, Németh Csabának, Csengel-Plank Ibolyának és Pelyach Istvánnak a sok jó szót. A fordítások lektorálásában Goda Yara, Kondákor Szabolcs, Geiszelhardt Zsófia és Kerekes Teréz volt segítségemre. Utoljára de nem utolsó sorban hálás vagyok Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin rokonságának az odaadó hozzáállásért, a soha ki nem fogyó lelkesedésért és nyitottságért.

Építészeti művek jegyzéke

Jelölések:

● megvalósult, (nagyjából) eredeti állapotában álló épület

⸸ megvalósult, de erősen átépített épület

megvalósult, de elpusztult épület

* tervben maradt épület

BH (Bőhm Henrik)

HÁ (Hegedűs Ármin)

JA (Jendrassik Alfréd)

JF (Jablonszky Ferenc)

LA (Ligeti Aurél)

LB (Lajta Béla)

SA (Sebestyén Artúr)

SI (Sterk Izidor)

Építészeti művek jegyzéke:

● 1893-1896, Kis-zuglói elemi iskola, Budapest XIV. ker., Angol u. 75., (egykor Angol u. 2.), Szugló u. 71., HÁ

● 1895-1897, Felső erdősori elemi iskola és óvoda, Budapest VI. ker., Szinyei Merse (korábban Felső-erősor) utca 7-9., Kmety György u. 9-13., HÁ

● 1896, Újpesti zsinagóga pályázata, (közösségi épület és téli zsinagóga), első díj, Budapest IV. ker., Berzeviczy Gergely u. 8.), BH (?)

● 1896-1898, Rákosi elemi gazdasági iskola és óvoda, Budapest XIV. ker., Álmos vezér (korábban Templom) tér 9., HÁ

1897-1899, Czakó utcai elemi iskola, Budapest I. ker., Czakó u. 6/a, HÁ

* 1898, Kamermayer Károly síremlékpályázata, részvétel, HÁ

● 1898, Budapesti Önkéntes Mentőegyesület székház bővítése, Budapest V. ker., Markó u. 22-24., HÁ

● 1898-1899, Kereskedelmi és elemi iskola, Budapest I. ker., Ponty u. 3., Szalag u. 15., HÁ

● 1898-1900, Újpesti községháza pályázata, első díj és kivitel, Budapest IV. ker., István út 14., HÁ&BH

● 1898-1902, Központi városháza, Budapest V. ker., Városház (korábban Granátos) u. 9-11., HÁ

● 1898-1899, Farkasréti temető, fülkés sírboltok, kezelő és igazgatósági épület, Budapest XII. ker., Németvölgyi út 99., HÁ

● 1899, Citadella demilitarizációs munkái, Budapest, I. ker., Citadella sétány 1., HÁ

1899, Újpestvidéki Takarékpénztár, Budapest IV. kerület, István út 19. (korábban István u. 13.), HÁ&BH

* 1899-1900, Farkasréti temető, halottasház terve, temető-kápolna terve, Budapest XII. ker., Németvölgyi út 99., HÁ

● 1899-1903, Rákoskeresztúri új köztemető bejárati együttes és fülkés sírboltok, Budapest X. ker., Kozma u. 8-10., HÁ

● 1900, Kerepesi temető (ma Fiumei Úti Sírkert) rendezési terv, és kápolna terve, Budapest VIII. ker., Fiumei út 16. (korábban Mező Imre út), HÁ

* 1901, Abonyi községháza pályázat, díjazott, Abony, Kossuth Lajos tér 1., HÁ&BH

● 1902, Bőhm Lipót és Lipótné síremléke, Budapest X. ker., Kozma u. 6., Kozma utcai (egykor Rákoskeresztúri) zsidó temető, 7. parcella, 2. sor, 1-2. hely, BH

⸸ 1902, Főszolgabírói hivatal, Vác, Ady Endre (egykor Mária Terézia) sétány 1., HÁ&BH

⸸ 1902-1906, Erzsébetfalva községháza (ma Pesterzsébeti Városháza), Budapest XX. ker. (Pesterzsébet), Kossuth Lajos tér 1., HÁ&BH

● 1903, Zöldfa szálló, Pöstyén (Piešťany – Szlovákia), Winterova 19, HÁ&BH

1903, Lakó- és üzletház Weisz Sámuel és neje részére, Budapest III. ker., Flórián tér 12. (később Flórián tér 14-15.), BH

● 1903-1906, Dob utcai elemi iskola, Budapest VII. ker., Dob u. 85., HÁ

● 1903, Fleisch I. családi sírbolt, Budapest X. ker., Kozma u. 6., Kozma utcai (egykor Rákoskeresztúri) zsidó temető, BH

* 1903, Kozma utcai zsidó temető árkádsorának tervpályázata, megvétel, Budapest X. ker., Kozma u. 6., Kozma utcai (egykor Rákoskeresztúri) zsidó temető, BH

● 1904, Hirschler Mór családi síremlék, Budapest VIII. ker., Salgótarjáni u. 3., Salgótarjáni úti (egykor Kerepesi úti) zsidó temető, Nyugati oldal (bejárattól balra, 12. sír), BH

● 1904, Wagner kettős síremlék, Budapest X. ker., Kozma u. 6., Kozma utcai (egykor Rákoskeresztúri) zsidó temető, BH

● 1904, Csáktornyai (kereskedelmi) kaszinó, Csáktornya, (Čakovec – Horvátország), Trg. Republike, BH (&HÁ?)

● 1904-1905, Pap Béláné négyemeletes lakóháza, Budapest I., Attila u. 6., (egykor Attila u. 8.), Pauler u. 3., BH

1904-1905, Polgár Gábor magánlakóháza, Zimony (Zemun – Szerbia), Beograd, Gospodska 7, BH

1905, Belvárosi tűzőrség épülete, Budapest V. ker., Gerlóczy u. 6., HÁ

● 1905-1906, Török bankház pályázat, megosztott második-harmadik díj és kivitel, Budapest V. ker., Szervita tér 3., HÁ&BH

● 1905-1907, Zsolnai takarékpénztár (ma Rosenfeld-palota), Zsolna (Žilina – Szlovákia), J. M. Hurbana 335/28, BH

● 1906, Pesti Kereskedelmi Bank Újpesti fiókjának épülete, Budapest IV. ker., Árpád út 21. (korábban Árpád út 19.), BH

● 1906, Hegedűs Ármin és neje villája, Budapest XIV. ker., Jávor u. 11/a (korábban Jávor u. 3.), HÁ

● 1906, Halmos János síremléke, Budapest VIII. ker., Fiumei út 16., Fiumei Úti Sírkert (korábban Kerepesi temető), 10. parcella 1. sor, 99. hely, HÁ

* 1907, Feuerstein Izidor házának terve, Miskolc, Széchenyi u. 90. (egykor Széchenyi u. 110.), HÁ&BH

* 1907, Mocsonyi bérpalota tervpályázat, részvétel, Budapest V. ker., Sas u 2. és József Attila u. 18., HÁ&BH

* 1907, Területrendezési terv a Rudas és Sáros fürdők közt, HÁ&SA

* 1907, Munkásbeteg segélyező pénztár, harmadik díj, Budapest VII. ker., Csengery utca és Hársfa utca közötti terület a Dob utcán (tervezett helye), HÁ&BH

1908, Koltai Virgil síremlékének posztamense, Budapest VIII. ker., Fiumei út 16., Fiumei Úti Sírkert (korábban Kerepesi temető), HÁ

* 1908, Az újpesti MÁV Internátus pályaterve, megvétel, Budapest IV.ker., Baross utca (tervezett helye), HÁ&BH

● 1908, Lukács fürdő mosoda, épületszárny, kabinsor építkezés, Budapest II. ker., Frankel Leó u. 48., BH

* 1908, Népfürdő terve, Budapest XIII. ker., Dózsa György út, Kassák Lajos u. sarka, HÁ

1908, Éden Színház átépítése, Újpest, Budapest IV. ker., István és Árpád út sarkán), BH

1908-1909, Quittner Béla emeletes lakóháza, Budapest XIII. ker., Szabolcs u. 39. (egykor Szabolcs u. 3.), BH

● 1908-1909, Feledi Miksa négyemeletes bérháza, Budapest I. ker., Markovits Iván (egykor Plébánia) u. 2-4., Fő utca 52., Iskola u. 29., BH

* 1909 körül, Szamosújvár vágóhíd terve, Szamosújvár (Gherla – Románia), HÁ&BH

1909 körül, Pöstyén színház átépítés, Pöstyén (Piešťany – Szlovákia), Beethovenova, HÁ&BH

● 1909 körül, Ostende villa, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), Kupelná 15, HÁ&BH

* 1909, Kislakásos bérházterv Fóthi és Taksony utcák sarkán, Budapest XIII. ker., Taksony utca és Fóthi (ma Kassák Lajos) utca sarka, BH

● 1909, Strausz Sándor négyemeletes bérháza, Budapest V. ker., Balassi Bálint (egykor Személynök) u. 7., Markó u. 3., BH

● 1909-1910, Fuchs Mór háromemeletes bérház toldaléka, Budapest VII., Akácfa u. 27., BH

● 1909-1910, Kovács Vilmosné kétemeletes bérháza, Budapest V. ker., Szarka u. 7., BH

● 1909-1910, Steiner V. Vilmos háromemeletes házának toldaléka, Budapest IX. ker., Liliom u. 54., BH

● 1909-1911, Újpesti vágóhíd, Budapest, IV. ker., Megyeri út 15., HÁ&BH

1909, Pöstyén mozgóképszínház, Pöstyén (Piešťany – Szlovákia), Beethovenova, HÁ&BH

● 1909-1910, Daruvári Anna fürdő, átalakítás, Daruvár (Daruvar – Horvátország), Julijev park 2, HÁ&BH

● 1909-1912, Thermia fürdőszálló és Irma fürdő, Pöstyén (Piešťany – Szlovákia), Kúpeľný ostrov 3590/2, HÁ&BH

1909-1912, Grand Hotel, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), Tomáša Garrigue Masaryka 566, HÁ&BH

● 1910-1911, Szendeffy Dezsőné négyemeletes bérháza, Budapest I. ker., Szilágyi Dezső (egykor Fazekas) tér 2., Székely u. 2-4., BH

1910, Trencsénteplic, Háromszívház átépítése, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), Ulica Sinaova, HÁ&BH

● 1910, Trencsénteplic, kastélyfürdő átépítése, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), Tomáša Garrigue Masaryka 21, HÁ&BH

● 1910, Trencsénteplic, Sina fürdő átépítés, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), Ulica Sinaova, HÁ&BH

* 1911-1912, Hangversenyterem és kaszinó terve, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), HÁ&BH

* 1911, Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár (később Országos Társadalombiztosító Intézet) székháza tervpályázat, harmadik díj, Budapest VIII. ker., Fiumei út 19., HÁ&BH

* 1911, Nyilvános könyvtár és közművelődési intézet terve, megvétel, Budapest VIII. ker., II. János Pál Pápa (korábban Tisza Kálmán) tér, HÁ&SA&SI

* 1911, Erzsébetvárosi Bank pályázatán részvétel, megvett terv, Budapest, VII. ker., Rákóczi út 18., HÁ&BH

● 1911, Budapesti Közvetítési Vállalat Rt. Gerlóczy utcai bérháza, Budapest, V. ker., Gerlóczy u. 11., Semmelweis u. 27., HÁ&BH

⸸ 1911-1912, Tornai Gyula festő műteremvillája, Budapest XIV. ker., Jávor u. 5/b, HÁ&BH

* 1911-1912, Erzsébetvárosi elöljárósági épület terve, Budapest VII. ker., Dob u. 81., HÁ&BH

● 1911-1913, Budapesti Közvetítési Vállalat bérháza, Budapest VIII. ker., Práter u. 12., Kisfaludy u. 28/a-b, Nap u. 11., HÁ&BH

1912, Trencsénteplic, mozgóképszínház, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), HÁ&BH

● 1912, Belvárosi Házépítő Rt. áru- és üzletházzal kombinált bérháza, Budapest V. ker., Váci u. 78-80. (korábban Lipót u. 48.), Szarka u. 2., HÁ&BH

● 1912, Pöstyén munkáskórház, Alexander pavilon, Pöstyén (Piešťany – Szlovákia), Stefániková 11./2B, HÁ&BH

● 1912, Dr. Alexander villa és szanatórium, Pöstyén (Pieštany – Szlovákia), Winterova 41, HÁ&BH

● 1912 körül, Pöstyén város rendezési terve, Pöstyén (Pieštany – Szlovákia), HÁ&BH

1913, Magyar ház vendéglő, enteriőr, Budapest VI. ker., Teréz krt. 19. (korábban Teréz krt. 15.), HÁ&BH

● 1904-1912-1918, Szent Gellért szálló és fürdő pályázatai, díjazott és kivitel, Budapest XI. ker., Szent Gellért tér 1., HÁ&SA&SI

● 1915-1916, Pro Patria fürdőkórház és hotel, Pöstyén (Pieštany – Szlovákia), Kúpeľný ostrov 3599/20, HÁ&BH

* 1916, Krematórium pályázat, részvétel, HÁ&BH

1916, Liget Club átalakítás és enteriőr, Budapest XIV. ker., Thököly út 78. (korábban Csömöri utca), BH

● 1916-1917, Székely Ignác üzletház toldalék- és átépítése, Budapest VI. ker., Podmaniczky u. 18., Jókai u. 32. (korábban Gyár u. 58.), BH

● 1917, Erzsébetvárosi kör, emeletráépítés, enteriőr, Budapest VII. ker., Dohány u. 76., HÁ

1917, Janina cigarettagyár toldalék épület, Budapest VIII. ker., Nagytemplom u. 17., BH

1922, Kammer villa, Budapest II. ker., Zivatar utca 1-3., HÁ&BH

● 1922-1923, Nagytétényi sertéstőzsde, Budapest XXII. ker., Campona u. 2., HÁ&BH

1923, Gazda bank enteriőr, Budapest V. ker., Kossuth Lajos utca 18., HÁ&BH

● 1924, Weisz Géza villabérháza, Budapest XIV. ker., Thököly út 81., Ilka utca 37/b, HÁ&BH

1924-1926, József fürdő, Eger, Frank Tivadar u., HÁ&BH

* 1925-1926, Széchenyi fürdő uszodájának pályázata, megvétel, Budapest XIV. ker., Állatkerti krt. 9-11., HÁ&BH

● 1925-1930, Kazinczy utcai mikve, Budapest VII. ker., Kazinczy u. 16., HÁ&BH

● 1925-1927, Árpád fürdő, Békéscsaba, Árpád sor 3., HÁ&BH

● 1925-1928, Városi fürdő és szálloda, Kiskunfélegyháza, Hősök tere 1., HÁ&BH

● 1925-1928, Tisza szálló és fürdő, Szolnok, Sóház u. 2., HÁ&BH

* 1926, Békéscsabai leánygimnázium tervpályázata, harmadik díj, Békéscsaba, Deák u. 6., HÁ&BH

● 1926, Kislakásos bérház, Budapest, XIII. ker., Gyöngyösi u. 2., A épület, Váci út 155-157.), HÁ&BH

● 1926-1927, Mátyás téri kislakásos bérház, Budapest IV. ker., Pöltenberg u. 2-14., Attila u 79-83., Nádor u. 34-40., HÁ&BH

● 1926-1927, Zappner Mór villájának bővítése, Budapest II. ker., Zuhatag út 7., HÁ&BH

* 1927, Németvölgyi út bérház-tervpályázat, megvétel (Bp. XII., Kiss János altábornagy (egykor Fery Oszkár) u. 55-59.)

● 1927, Faludi utcai kislakásos bérház, Budapest, XIII. ker., Faludi u. 1., Váci út 159., HÁ&BH

● 1927, Hunor utcai kislakásos bérház, Budapest III. ker., Raktár u. 39-41., V. épület (a homlokzaton ma a III. szám szerepel), HÁ&BH

● 1927, Dr. Szántó Andor és és Kéri Szántó Imre bérházának emeletráépítése, Budapest V. ker., Akadémia u. 14., HÁ&BH

● 1927-1928, Pannónia utcai négyemeletes bérház, Budapest, XIII. ker. Pannónia u 36., (korábban 12/b), HÁ&BH

● 1927-1932, Újpesti járványkórház (gazdasági, fertőzőbeteg és tüdőbeteg pavilon, fertőtlenítő és mosoda terve), Budapest IV. ker., Baross u. 69-71., HÁ&BH&JA

● 1928-1929, Havas Berthold villája, Szolnok, Szigligeti (korábban Fürdő) u. 1., HÁ&BH

● 1928-1929, Újpesti szülőotthon, Budapest IV. ker., Görgey Artúr (egykor Vasút, majd Horthy Miklós) u. 69., HÁ&BH

* 1929, Fedett uszoda terve, Lukács fürdő mellé, HÁ&BH

* 1929, Margitszigeti nagyszálló kibővítésének terve, Budapest XIII. ker., Zielinsky Szilárd sétány 2., HÁ

● 1929-1932, Pesti Zsidó Hitközség Alapítványi Gimnáziuma, Budapest, XIV. ker., Cházár András (korábban Bálint majd Szent Domonkos) utca 10., Abonyi u. 7-9., 1913-1914 LB, 1929-1932, HÁ&BH

● 1930, Törekvés Takarékpénztár Rt. bérháza, Budapest VIII. ker., Horváth Mihály (korábban Mária Terézia) tér 16., HÁ&BH

● 1930-1935, Szolnoki zsidó templom és kultúrház, Szolnok, Templom (korábban Szent Ferenc) u. 4., HÁ&BH

⸸ 1930-1931, Villa a Napraforgó utcai mintatelepre, Budapest II. ker. Napraforgó u. 14. (a Napraforgó utcai mintatelep része), HÁ&BH

* 1930-1931, Budapest fürdőváros pályázat, megvett terv (Rudas és Gellért fürdők közötti terület újbóli rendezése), HÁ&BH

1931-1932, Salgótarjáni rituális fürdő, Salgótarján, Pécskő u. 21-23., HÁ&BH

● 1931-1934, Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI) kórház gazdasági épületek, Budapest VII. ker., Péterfy Sándor u. 8-20., Rottenbiller u 13., HÁ&BH

* 1933, Parádfürdői étterem tervpályázata, részvétel, HÁ&BH

● 1933-1934, Molnár Ferenc vezérigazgató villája, Budapest II. ker., Pasaréti út 45., HÁ&BH

* 1936, XIII. kerület elöljárósági épület tervpályázata, részvétel, Budapest XIII. ker., Béke tér, HÁ&BH

* 1937, Rudas fürdő ivócsarnokának pályázata, részvétel, Budapest I. ker., Döbrentei tér 9., HÁ

* 1937-1938, Juventus gyógyszálló (egykori közmunkatanács épület hasznosítás) terv, Budapest I. ker., Döbrentei tér, HÁ

● 1937-1938, Izraelita szeretetotthon (Aggok háza), Pécs, Tímár utca 5., HÁ

* 1937-1938, Debrecen, nagyerdei gyógyszálló és fürdő tervpályázata, megvétel, HÁ&JF

● 1937-1940, Hoffer Mihályné villaátalakítása, Budapest XII. ker., Eötvös út 22., Ordas út 2. (egykor Eötvös út 20.), HÁ

1939, Győri Magyar Textilipar Rt. munkásjóléti épülete, Győr, Ipar út–Kandó Kálmán utca–Puskás Tivadar út környéke, HÁ

● 1939, Fónagy-nyaraló átalakítás, Budapest XII. ker., Kalóz u. 10. (egykor I. ker.), HÁ

● 1941-1942, Bőhm Sándor és neje lakásátalakítása, Budapest VI. ker., Rippl Rónai u. 25. (egykor Bulyovszky u 25.), HÁ

További kutatásokat igénylő épületek:

- 1897, Héderváry ház, Budapest IV. ker., István tér 22 (egykor 20.) (?), HÁ&BH
- 1898, Óbudai temető hullaház, valószínűleg a Táborhegyi temető (a Bécsi út, a Táborhegyi út és Laborc utcák között), HÁ
- 1899, Héderváry Soma kétemeletes háza, Budapest IV. ker., Árpád út 40. (?), HÁ&BH
- 1903 körül, Savanyúkút régi szanatórium átépítése, étterem és konyhaüzem, új vízgyógyintézet és nagy szanatórium tervezete, Savanyúkút (Bad Sauerbrunn – Ausztria), HÁ&BH

- 1905 körül, Pöstyén Kurhotel modernizálása, Pöstyén (Pieštany – Szlovákia), Winterova 27, HÁ&BH
- 1905, Fadgyas Gyula magánlakóház, Budapest IV. ker., Kassai u. (egykor Diófa u. 25.), BH
- 1905, Ivánka Pál főszolgabíró lakása, Vác, Ady Endre sétány (ismeretlen házszám), BH
- 1906-1907, Szirmai Antal villája, Budapest XII. ker., Fürj u. 32., BH
- 1907, Heil Vilmos bérháza, Budapest, XII. ker., Maros u. 21., BH
- 1907, Balsamov szanatórium, Szófia (Sofia – Bulgária), Graf Ignatiev utca 1., HÁ&BH
- 1907 körül (?), Kereskedelmi bankpalota, Szófia, (Sofia – Bulgária), HÁ&BH
- 1908 körül, Dr. Wolfner Jakab újpesti házának tervezése, Budapest IV. ker., Árpád út 19. (?), HÁ&BH
- 1911 körül, Trencsénteplic, nyilvános gyógykút, parkrendezés, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), HÁ&BH
- 1911 körül, Trencsénteplic uszodaterv és gyógyterem átépítésének tervei, Trencsénteplic (Trenčienska Teplice – Szlovákia), HÁ&BH
- 1913, Szanatórium-tervezet Nemes Marcell részére, (később Svábhegyi Szanatórium), Budapest XII. ker., Eötvös út 12-14., HÁ&BH
- 1914 körül, Pöstyéni Ferenc József fürdő modernizálása, Pöstyén (Pieštany – Szlovákia), HÁ&BH
- 1915, Quisiana nagyszálló építésének és kiegészítésének terve, Abbázia (Opatija, Horvátország), HÁ&BH
- 1916 előtt, Bártfafürdő, Erzsébet és Deák szállók gyökeres átépítésének tervezetei, új első és második osztályú fürdőház és igazgatási épület tervezése, (Astória és Alžbéta Hotelek ma), Bártfafürdő (Bardejovské Kúpele – Szlovákia), HÁ&BH
- 1920 körül, Balatonkenesei Otthon szálloda átépítése, új konyhaüzeme, strandfürdő kiépítése, Balatonkenese, Széchenyi u. 5., HÁ&BH
- 1920 körül, Csillaghegyi Árpádfürdő, vendéglő átalakítása, emeletes régi szálló kiépítésének tervezete, új nagy szanatórium tervezése, Budapest III. ker., Pusztakúti út 2-6. (?), HÁ&BH
- 1921, Hűvösvölgyi Park Szanatórium új épülete, Budapest II. ker., Hűvösvölgyi út 118–122. (egykor Hidegkúti út 74–78.), HÁ&LA (?)
- 1922 körül, Siófok, régi nagyvendéglő konyhájának kiépítése, Sió- és Hullám Szállók egyesítésének és kiépítésének tervezete, Siófok, Petőfi sétány 1., HÁ&BH
- 1925-1926, Budapest egykori tisztviselői szanatóriumának tervezete és átépítési tervezete, Budapest XIV. ker., Hermina út és Ajtósi Dürer (egykor István út) sor sarka, HÁ&BH
- 1927, Kary Béláné bérháza, Budapest XIII. ker., Tátra utca és Balzac utcák sarkán (?), HÁ&BH
- 1928, Molnár Ferenc kétemeletes bérvilla terve, Budapest, XI. ker., Mányoki út 2. (?), HÁ&BH

– 1929, Budai Orthodox Chevra Kadisa kissvábhegyi úti kétemeletes gyógyintézet és szanatórium, Budapest XII. ker., Gaál József u. 10. a-c (egykor Kissvábhegyi út 10.), HÁ&BH
– 1930 körül, I. kerület régi elöljárósági épületének átalakítása, Budapest I. ker., Szentháromság u. 2., HÁ&BH
– 1937, Bánthó Mária egyemeletes épület terve, Budapest III. ker., Ferenchegyi út 13., HÁ

Bibliográfia

Könyvek, cikkek

- A Budapest-székesfővárosi községi iskolák évkönyve 1914-1915. Budapesti székesfőváros tanácsának közoktatási ügyosztálya, Budapest, 1915.
- A Zsolnai Királyi Katholikus Gymnasium értesítője az 1891-92. tanévről, Zsolna, 1892.
- ÁDÁM Jenő: *Vadászok budapesti sírhelye*. Nimród, 2016. november, 104. évfolyam, 11. szám, 78-79.
- ALPÁR Ágnes: Társulatok a város peremén. *Népszabadság* 1999. augusztus 6., 28.
- ANTALFFY Gyula: A Balaton „kertészeti remekműve". A 650 éves Szemes. Magyar Nemzet 1982. november 20., 9.
- ARATÓNÉ FOHL Márta: A Gellért fürdő felújítása. *Magyar Építőművészet* 1980, 29. évfolyam, 4. szám, 18-21.
- AUFFENBERG János (szerk.): B*udapest Székesfőváros Hunfalvy János Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője 1934/35, az iskola félszázados fennállásának jubileumi évéről*. Auffenberg János igazgató, Budapest, 1935.
- B. MÁNYA Ágnes: Fél évszázada hunyt el Winter Lajos, aki világhírűvé tette Pöstyént. *Új Szó* 2018. augusztus 18. 14-15.
- BABITS Mihály: Kártyavár. In: BABITS Mihály: *A gólyakalifa, Kártyavár, Timár Virgil fia, Elza pilóta*. Babits Mihály művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982, 139.
- BAGDY István, ifj.: Pestszenterzsébet város története. In: LADÁNYI Miksa (szerk.): *Magyar városok monográfiája 18.* Pestszenterzsébet, Kispest és környéke, Budapest, 1936, 62-63.
- BALDAVÁRI Eszter: *Kőrössy Albert Kálmán*. Holnap Kiadó, Budapest, 2021.
- BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái". *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2022, 3. szám, 66.
- BÁLINT Ágnes: Akik elkerülték egymást - Szondi Lipót és Németh László elmaradt találkozása. *Új Forrás* 2009. március 1., 41. évfolyam, 3. szám, 61.

- BÁLINT László: Nyugtalanító jelenségek az újpesti járványkórház építése körül. *Ujság* 1913. április 13., 2.
- BARABÁS Imre: A szolnoki Tisza Szálló hévizkútjának története (1927-1928). *Jászkunság* 1992. augusztus, 38. évfolyam, 4., 34.
- BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): *A világváros Budapest – két századfordulón*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.
- BARTA József: Búcsú az otthontól (1958-1994). *Balatonkenesei Hirlap* 1994. október 15., 8.
- BEDE Béla: *Magyar szecessziós építészet*. Corvin, Budapest, 2012.
- BELUSZKY Pál: Budapest a monarchiában. In: BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): A világváros Budapest – két századfordulón. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 23-37.
- BERÉNYI Mária: Románok Budapesten. *Barátság* 2009, 16. évfolyam, 1. szám, 5974-5976.
- BERTA Ferenc: Adalékok a szolnoki Tisza Filmszínház történetéhez. *Tisicum, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 22.*, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2013, 567-571.
- BERZA László-GEREVICH László (szerk.): *Budapest lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 379.
- BIERBAUER Virgil (szerk.): *Nemzetközi Építészkongresszus, nemzetközi építészeti tervkiállítás*. Katalógus. Műcsarnok, 1930.
- BIERBAUER Virgil (szerk.): *XII. Nemzetközi Építészkongresszus: Nemzetközi Építészeti Tervkiállítás a Műcsarnokban 1930*. Borbíró Virgil, Budapest, 1930.
- BIERBAUER Virgil, dr.: A Pasaréti-úti kislakásos telep. *Tér és Forma*, 1931, 305-326.
- BIERBAUER Virgil: A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének kórházépítkezése. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 186.
- BIRÓ Endre: *Újpest – egy 100 éves város emlékei.* Budapest, 2007.
- BODÓ Péter: *Sándy Gyula*. Holnap Kiadó, Budapest, 2022.
- BOGA Bálint: Az Újpesti kórházak története. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 309-316.
- BOGYIRKA Emil: községháza építés Erzsébetfalván. *Budapest* 1976, 14. évfolyam, 11. szám, 34-35.
- BOLEMAN István: *Fürdőtan. Kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre. Magyarország gyógyhelyei és ásványvizeinek térképével.* A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 53., Budapest, 1887.
- BOŘUTOVÁ, Dana: Architektúra 1900 na Slovensku, I. NIEKOĽKO TÉZ. *Architektúra a urbanizmus*, 1998, 1-2. szám, 22-44.
- BOSÁNYI Béla, dr.: *Székesfővárosi Gellért Gyógyfürdő és Szálló. A régi Sárosfürdő hévforrásai*. Székesfővárosi házinyomda, Budapest, 1918.
- BOSÁNYI Béla, dr.: *Szt. Lukácsfürdő – Buda. Téli és nyári gyógyhely*. Hungária, Budapest, 1903.
- BŐHM Henrik–HEGEDŰS Ármin: Fürdők és szállodák. *Magyar Építőművészet* 1928, 28. évfolyam, 1.szám.
- BRANCZIK Márta–FERKAI András–HAJDÚ Virág–MOLNOS Attila–OLÁH Éva: *Pest építészete a két világháború között*. Modern Építészetért Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001.

- BRÓDY-MARÓTI Dóra: Apámról, Maróti Gézáról. *Magyar Építőművészet* 1987., 78. évfolyam, 4-5. szám, 49-53.
- BRUNNER Attila: Adatok Komor Marcell és Jakab Dezső munkásságához. In: BRUNNER Attila–SIPOS Anna–WITTEK Krisztina (szerk.): *Szecesszió napjainkban*. Konferencia Komor Marcell - Jakab Dezső tervezte Petőfi Szálló és Vigadó épületéhez kapcsolódóan. Konferenciakötet, Szentes Város Önkormányzata, Szentes, 2017, 73-78.
- BRUNNER Attila: *Magyarországi városházák*. Holnap Kiadó, Budapest, 2023.
- Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei. Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1912. december 11-iki közgyűlés jegyzőkönyve, 684-685.
- Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei. Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1911. január 25-iki közgyűlés, 96.
- Budapest fővárosi IV. kerületi (belvárosi) községi nyilvános főreáltanoda huszonhatodik tudósítványa az 1879-1880. év végén, Ney Ferenc igazgató, Budapest, 1879.
- *Budapest lexikon*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1973, 430.
- BUDAVÁRI Sándor: Csodák nincsenek, csak csodaúszók. *Heves Megyei Népújság* 1978. február 22., 29. évfolyam, 45. szám, 6.
- BUJDOSÓ Győző: A Szent Gellért Gyógyfürdő 2007-2008. évi műemléki rekonstrukciója. *Műemlékvédelem* 2009, 53. évfolyam, 5.szám, 339-350.
- BUKOVSZKI Péter: Mesélő épület – Megújult a város egyik leszebb iskolája. *Heti Válasz* 2017. január 19., 38-39.
- BUZA Péter: Háromszáz év öröksége – Megfizetjük-e végre a hagyaték adóját? *Budapest* 2009. különszám, 4.
- BUZA Péter–GADÁNYI György: *Fel a fejjel!* (A mi Budapestünk). Városháza, Budapest, 1998.
- BUZAY Károly: Az első magyar krematórium. *Magyar Építőművészet* 1916., 7-8. szám., 1-3.
- CZAGÁNY Ferenc: Beszámoló Pöstyéni tanulmányutamról. *Orvosi Hetilap* 1957, 28. szám, 769.
- CSÁKI Tamás: A finn építészet és az „architektúra magyar lelke". *Múltunk* 2006, 1. szám, 200-230.
- CSÁKI Tamás: A Salgótarjáni utcai zsidó temető. *Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv* 12., BFL, Budapest, 2017, 301.
- CSÁKI Tamás (szerk.): *Lajta Béla 150. Budapesti épületsorsok*. Kiállítási katalógus. BTM, Budapest 2024, 85.
- CSÁKI Tamás: Lajta Béla tervei a budapesti zsidó gimnáziumhoz. In: SZENTESI Edit–MENTÉNYI Klára–SIMON Anna (szerk.): *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. II. kötet, Vince Kiadó, Budapest, 2013, 505-524.
- CSÁNYI Károly: Az angol ház. *Művészet* 1905, 4. évfolyam, 1. szám, 11-15.
- CSAPÓ Katalin, dr.: *Csodavíz 4 – Gyógyító fürdőink régen és ma.* Bookmarket Kft., Budapest, 31.
- CSAPÓ Katalin, dr: Az Osztrák Magyar Monarchia gyógyfürdői. *Fürdők-fürdőhelyek. Magyarország fürdői*. Időszaki kiállítás kísérőkönyve. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2009.

- CSAPÓ Katalin–RITTER P. Tibor, dr.–STAUB Dezső: *Csodavíz- Fürdőink históriája*. Bookmarket Kft., Budapest, 67.
- CSÁSZÁR László (szerk.): *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1995.
- CSÁSZÁR László: Hatvanéves az első magyar acélvázas lakóház. *Magyar Építőművészet* 1991, 82. évfolyam, 1. szám, 52-53.
- CSATÁR István et al. (szerk.): *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogu város adattára.* Pécs, 1939, 210.
- CSEPELY-KNORR Luca: *Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől a első világháborúig*. BFL, Budapest, 2016, 129-143.
- CSIRE Attila, dr.–GALGÓCZY Lajos, dr.–MÉSZÁROS Károly: *Négymillió sertés szállása. (A nagytétényi hizlalda 75 éve).* Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989, 26-27
- CSORDÁS Lajos: Az örök Török. *Budapest*, 2007. november, 30. évfolyam, 11. szám, 20-21.
- D. UDVARY Ildikó: Képeslapok, fotográfiák Budapestről. In: BENYOVSZKY TÓTH Anita (szerk.): *Pesterzsébet Anno*. Pesterzsébeti Múzeum, Budapest, 2008.
- DABIŽIĆ, Aleksandra: *Art Nouveau in the historic urban core of Zemun*. Beograd, 2017.
- DAMJANOVIĆ, Dragan: *Architectural Links between Hungary and Croatia in the 19th century. In: Ars et Virtus. Croatia-Hungary: 800 Years Of Shared Cultural Heritage*. Klovićevi dvori Gallery, Hungarian National Museum, Zagreb, Budapest, 2020, 251.
- DARÁNYI Ernő: A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének új, nagyszabású rendelő- és kórházépítkezése. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 7. szám, 194.
- DARÁNYI Ernő: A Szent Gellért-gyógyfürdő és szálló pezsgőfürdője. *Tér és Forma* 1934, 7. évfolyam, 8. szám, 245-248.
- DARÁNYI Ernő: Ünnepélyes keretek közt avatták fel a Mabi uj kórházát és központi telepét. *Vállalkozók Lapja* 1934. december 5., 4.
- DÁVID Gyula: Az üvegtégla tündöklése. *Ars Hungarica* 2022, 48. évfolyam, 3. szám, 329-338.
- DÉNES György–DUBA Gyula: Pöstyéni képek. *Uj Szó* 1956. augusztus 18., 7.
- DÉRY Attila–MERÉNYI Ferenc: *Magyar Építészet 1867-1945*. Urbino Kft., Szekszárd, 2000, 103.
- DEUTSCH László: Az Újpesti Zsidó Hitközség története az alapítástól napjainkig. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 149-158.
- DOLENECZ József, dr.: Az Új Sárosfürdő. *Vasárnapi Ujság* 1911. február 26., 58. évfolyam, 9. szám, 166.
- DÖMÖLKI János: *A népért, a sötétség ellen, az igazsággal! A szabadkőműves szövetség magyar nyelvű irodalmának kalauza és bibliográfiája 1786-2017*, Budapest, 2017.
- ÉBER László: A Gellért fürdő. *Magyar Iparművészet* 1918, 21. évfolyam, 9-10. szám, 142.
- ENTRESZ Ferenc (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet*, 1927-1929, Budapest, 1928, 353.

- ENYEDI Béla, dr.: Az általános fogyasztási szövetkezet bérháza. *Tér és Forma* 1930, 532-540.
- ERDŐS József (szerk.:) *Magyar fürdő-kalauz*. A Magyar Védő-Egyesület Hivatalos Közlönye, Tata, 1911, 53.
- ERDŐS József: A Pasaréti-uti minta-villatelepet ma adják át rendeltetésének. *Magyarság* 1931. november 8., 24-25.
- F. DÓCZI Erika: Ray Rezső Lajos (1845-1899). Egy svájci francia magyarországi munkássága a historizmus korában. In: ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. TERC Kiadó, Budapest, 2015, 64-91.
- FABÓ Beáta: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között.* BFL, Budapest, 2021.
- FARKASLAKY Erzsébet–RÁDAY Mihály (szerk.): *Adalékok a Lipótváros történetéhez 1.*, A Budapesti Városszépítő Egyesület Kiadása, Budapest, 1988.
- FEHÉRI György: Ölelkező sorsok. *Múlt és Jövő* 2007, 1. szám, 95-108.
- FEJÉR Lajos–RITTER Ignác: A budapesti kerületi munkásbiztosító pénztár tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1911. április, 9. évfolyam, 4. szám, 1-15.
- FEKETE János: Az emberi lét üdítő forrása: fürdő. *Félegyházi hírek* 1988. augusztus 16., 2.
- FEKETE János: Ismét a fürdőről. *Félegyházi Közlöny* 1994. március 11., 6.
- FERENCZY János: Trencsénteplic. Rádiumos hővíz- és iszapfürdő. *Szamos* 1911. július 14., 153. szám, 4.
- FERENCZY László: Budapest gyomra. *Budai Napló* 1927. február 19., 2.
- FERKAI András: *Buda építészete a két világháború között*. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1995.
- FERKAI András: *Modern házak és lakóik. A Napraforgó utcai kislakásos mintatelep története*. TERC, Budapest, 2024.
- FICSOR Benedek: Egy új világ építészete. *Magyar Hang* 2021. május 7-13., 21.
- FODOR Béla: A Gellért. *Budapest* 2018. szeptember, 22-23.
- FÓNAI Imre: Szívre Balaton. *Somogyi Hírlap* 2012. május 7., 23. évfolyam, 106. szám, 3.
- FUCSKÓ Hajnalka: Újra van tetődísze a Hunfalvynak. *Népszabadság* 1999. november 27., 57. évfolyam, 277. szám, 41.
- FÜLÖP Tamás: „Egy darab Európa a magyar síkság közepén" - A szolnoki Tisza Szálló és Gyógyfürdő megépítésének városfejlesztési aspektusai. In: CSÖNGE Attila–POZSGAI Erika–SZABÓNÉ MASLOWSKI Madlen (szerk.): *Zounuk - A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve 33.* MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2019, 61-117.
- GÁBOR Eszter: *Budapesti villák. A kiegyezéstől a második világháborúig.* (A mi Budapestünk sorozat), Városháza Kiadó, Budapest, 2001, 41-50.
- GALLINA Frigyes, dr.: Budapest székesfőváros 1925-1926. évi kislakásos építkezései. *Magyar Építőművészet* 1927, 27. évfolyam, 2. szám, III.
- GÁRDONYI Jenő: Három év alatt újjáépítik a vár lakónegyedét. *Magyar Nemzet* 1958. április 20., 5.
- GAZDA Anikó–KUBINYI András–PAMER Nóra–PÓCZY Klára–VÖRÖS Károly: *Magyarországi zsinagógák*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1989, 251.
- GAZDAG István: *Debrecen város történeti kronológiája.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 27. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2000, 363.

- GÉCS Béla: Csaba fürdői. *Békéscsaba - Csabai Mérleg* 2003. április 24., 13. évfolyam, 8. szám, 5
- GENTHON István (szerk.): *Magyarország műemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 65.
- GERBER Alajos: Emlékek Újpest színházi múltjából. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 373-382.
- GERLE János: A magyar századfordulós építészet emlékei IV. rész (Szovjetunió és Csehszlovákia). *Magyar Építőművészet* 1986, 35. évfolyam, 5. szám, 62.
- GERLE János: Elpusztult vagy föl sem épült... *Budapest* 1982, 20. évfolyam, 5. szám, 10.
- GERLE János: Elszámolás a századfordulós épületekről. *Budapest,* 1981. november, 19. évfolyam, 11. szám, 17-21.
- GERLE János: Iskolaépítés a századfordulón. *Magyar Építőművészet* 1987, 78. évfolyam, 3. szám, 20.
- GERLE János: *Lechner Ödön*. Az építészet mesterei. Holnap Kiadó, Budapest, 2003.
- GERLE János: *Századforduló - A mi Budapestünk.* Városháza Kiadó, Budapest, 1997.
- GERLE János: Századfordulós stílusirányzatok. In: SISA József–WIEBERSON, Dora (szerk.): *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.
- GERLE János–CSÁKI Tamás: *Lajta Béla.* (Az építészet mesterei sorozat.) Holnap Kiadó, Budapest, 2013.
- GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építészete*. Szépirodalmi Könyvkiadó-Bonex, Budapest, 1990.
- GERLE János–LUGOSI László: *A szecesszió Budapesten.* Magyar Könyvklub, Budapest, 1999.
- GERŐ Győző: *Az oszmán-török építészet Magyarországon (Dzsámik, türbék, fürdők)*. (Művészettörténeti füzetek 12), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 81-116.
- GERŐ Ödön: A Pesti Izraelita hitközség fiúreálgimnáziuma és leánygimnáziuma. *Tér és Forma* 1931, 344.
- GÓBI Imre (szerk.): *A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1903/1904-iki iskolai évről*. Franklin Társulat, Budapest, 1904.
- GOLDBERGER Salamon (szerk.): *Pesti izraelita hitközség alapítványi reálgimnáziumának értesítője az 1925-26-os tanévről*. Budapest, 1925, 17-18.
- GOLDBERGER Salamon (szerk.): *Pesti izraelita hitközség gimnáziumának értesítője az 1935-36-os tanévről.* Budapest, 1936, 6-8.
- GÖNCZY Pál: *Népiskolai épülettervek*. Vallás Közoktatásügyi M. K. Ministerium, Buda, 1870.
- GÚTHI Imre (szerk.): *Fővárosi Almanach, lexikon és útmutató 3. 1910-1912*. Légrády Testvérek, Budapest, 1912, 485.
- GYÖRGY Endre: A Pesti Városháza. *Ujság* 1928. október 3., 9.
- GYÖRGY Endre: Tizennyolc házat épít ezerkétszáz lakással a főváros 1926 novemberére. *Ujság* 1925. december 12., 5.
- HAÁSZ János: Újabb csarnokok a Harbor Parkban. *Népszabadság* 2002. május 16., 33.
- HABA Péter: A Napraforgó. *Budapest* 2007. március, 30. évfolyam, 3. szám, 10-12.
- HAVAS Gyöngyvér: Schweiger Gyula (1846-1930) – Egy kelet-poroszországi építőművész töredékes életműve. In: ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. TERC, Budapest, 2018, 38-42.

- HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1907. február 17., 7. szám, 57.
- HEGEDŰS Ármin: A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1907. február 24., 8. szám, 68-69.
- HEGEDŰS Ármin: A dobutcai községi elemi iskola. *Magyar pályázatok* 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 22.
- HEGEDŰS Ármin: A Fővárosi újabb iskolák építéséről. *Budapesti Építészeti Szemle* 1904, II. füzet, 23.
- HEGEDŰS Ármin: A Fővárosi újabb iskolák építéséről. *Budapesti Építészeti Szemle* 1904, III. füzet, 33-38.
- HEGEDŰS Ármin: A Gellértfürdő-és szálló építésének története az elindulástól a végelszámolásig. *Fővárosi Hírlap* 1927. március 30., 6.
- HEGEDŰS Ármin: A központi városháza. *Ország Világ* 1903. január 4., 24. évfolyam, 1. szám, 3.
- HEGEDŰS Ármin: Családi ház. *Magyar Építőművészet* 1907, 9. szám, 18-21.
- HEGEDÜS, Armin: Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén. *Deutsche Bauhütte* 1916. december 14., 20. évfolyam, 51. szám, 408., 409., 411.
- HEGEDŰS Ármin: Gellért fürdő vagy Lukács-park? *Ujság* 1929. március 23., 14.
- HEGEDŰS Ármin: Az iskolaház. *Népmívelés* 1906, 1. évfolyam, 1. kötet, 1-2. szám (jan-febr.), 115-116.
- HEGEDŰS Ármin: Új elemi iskola a fővárosban. *Népmívelés* 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.
- HEGEDŰS Ármin: Iskolás gyermekek napközi otthona. In: KOLTAI Virgil, dr.–BRICHT Lipót–HEGEDŰS Ármin: *Három Előadás a magyarországi symbolikus nagypáholy védelme alatt álló „Könyves Kálmán az előítéletek legyőzéséhez" címzett t. és t. szabadkőműves-páholy alapításának 30. évfordulója alkalmából 1902. évi márczius hó 18-án végzett diszmunkájából*. Könyves Kálmán Szabadkőműves Páholy, Budapest, 1902, 16-27.
- HERÉNYI Anna: Szent Gellért szálló és gyógyfürdő. *Kő* 2009,11. évfolyam, 1. szám, 5-9.
- HOFER Károly (szerk.): *A Budapesti VI. kerületi állami főreáliskolának tizedik évi értesítője. (1881/82. tanév végén)*. Budapest, Légrády Testvérek, 1882.
- HOLUB Jenő–HOLUB József (szerk.): *Budapest székesfőváros ház és telektulajdonosainak címtára.* Szekulesz Imre és Trsa, Budapest, 1926, 103.
- HOOGEWOUD, Guido S. et al.: *Az európai fővárosok építéstörténeti forrásai*. Corvina, Budapest, 1980, 114.
- HORBULA Zsolt: Pöstyén magyar emlékei. In: *Az etnológiai központ évkönyve, Acta Ethnologica Danubiana 16.*, Komárom—Komárno, 2014, 119.
- HORVÁTH M. Ferenc (szerk.): *Történelmi Vác. A Dunakanyar szíve*. Vác, 2009, 150-152., 239.
- HORVÁTH M. Mihály: *Magyarország kincsestára… Vác.* Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2016. 104-110.
- HORVÁTH Zsuzsa (szerk.): *Szlovákia.* Cartographia, 1999, Budapest, 70.
- HRUSTEK SOBOČAN, Maša–ŽVORC, Maja–TISAJ, Jelena: *„Večernji soirée: Fin de siècle u Čakovcu"*. Muzej Međimurja Čakovec, Čakovec, 2015.
- *International congress of architects.* Seventh session, held in London, 16-21 July, 1906, The Royal institute of British architects, London, 1908, 43-44.

- IVÁNYI János: Az újpesti Böhm-Hegedűs „skanzen”. *Budapest*, 2020. december, 28.
- IVÁNYI János: Az újpesti vágóhíd. *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 2016. szeptember, 23. évfolyam, 3. szám, 15-17.
- IVÁNYI János–IVÁNYINÉ Konrád Gizella–BAZSÓ Gábor: *Volt egyszer egy város… Újpest jelentős épületei.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
- IVÁNYINÉ Konrád Gizella–IVÁNYI János: Épített örökségünk nyomában. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 113-124.
- JÁKI László: *Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében.* A magyar Neveléstörténet forrásai. II., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989.
- JÁNOSSY Gyula–KOVÁCSI János (szerk.): *Békéscsaba megyei város útmutatója és közérdekű címtára*. Városfejlesztő és értékforgalmi Rt., Békéscsaba, 1935.
- JENEY András: *Egy építész életmű a dualizmus korában: Freund Vilmos*. Disszertáció, ELTE, Budapest, 2021.
- JUHÁSZ Gabriella: *Ferdinand Fellner és Hermann Helmer magyarországi színházépítészete*. Disszertáció. PPKE-BTK, Budapest, 2024.
- KANN Gyula: *Architektonische Skizzen und Studien*. Wien, Anton Schroll, 1902.
- KAPOR Elemér: Az idegenforgalom kezdetei Heves megyében. *Hevesi Szemle* 9., 1981, 2. szám, 36-37.
- KAPOSVÁRI Gyula: A Tisza Szálló és Gyógyfürdő Szolnokon. *Néplap* 1989. szeptember 19., 5.
- KARÁCSONY Rita–KELECSÉNYI Kristóf–SZÉKELY Márton (szerk.): *Hauszmann Alajos naplója*. MMA Kiadó, Budapest, 2022.
- KATUS László: Budapest népessége, népesedése és társadalma a 19-20. század fordulóján. In: BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): A világváros Budapest – két századfordulón. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 247-287.
- KECSKEMÉTI Vilmos (szerk.): *Zsidó évkönyv az 5690. bibliai évre. III. évfolyam.* Kecskeméti Vilmos Kiadása, Budapest, 1929/1930.
- KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet A-K.* Hegedűs Ármin, Hajós Alfréd, Keéri-Szántó Andor szócikke, 1967, Budapest, 659-660., 693., 885.
- KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 2. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 610-611.
- KEREKES Margit: *Hegedűs Ármin építészeti munkássága.* Szakdolgozat PPKE-BTK, Piliscsaba, 2009.
- KÉZDI-KOVÁCS László: A Magyar Képzőművészek Egyesülete jubiláris kiállítása. *Pesti Hírlap* 1934. december 12., 9.
- KISMARTY Lechner Jenő: *Lechner Ödön*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961.
- KISS Éva: A Gellért szálló. *Magyar Asztalos- és Faipar* 1998. április 1., 8. évfolyam, 4. szám, 54-59.
- KISS János (szerk.): *Budapest Székesfővárosi II. kerületi Ponty utcai községi Hunfalvy János Kereskedelmi Középiskola évkönyve*. Budapest, 1942.
- KISS Lajos–V. SZINNYAI Katalin: *A magyar építőmesterek és Budapest építészeti öröksége*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1997.
- KISS Tibor, dr.: Hotel Ifjúság, Budapest. *Magyar Építőművészet* 1964., 13. évfolyam, 6. szám, 443-449.

- KOLBENHEYER Gyula: A budapesti mintagymnásium épülete. *Építészeti Szemle* 1892, 1. évfolyam, 1. szám, 16-18.
- KOLBENHEYER Gyula: Az iskolák építése és berendezése. *Építő Ipar* 1894, 18. évfolyam, 28. szám, 351-352.
- KOMORÓCZY Géza (szerk.): *Jewish Budapest. Monuments, Rites, History - Atlantic Studies on Society Change 101.* Atlantic Studies on Society in change. XI. Neighbors of the Pest Jewish Community, Budapest 1999.
- KONTHA Sándor (szerk.): *Magyar művészet 1919-1945 1*., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KORONZAI Fanni: *Balatonkenese városfejlesztési tanulmány, diplomaelőkészítő kutatás*, 2024/2025, BMGE. 21-23.
- KOVÁCH Lajos: Épülő városok. Szolnok. *Vállalkozók Lapja* 1928. április 18., 49. évfolyam, 1-2.
- KOVÁCS Bertalan: A fürdő megnyitása. *Félegyházi Közlöny* 1928. augusztus 5., 5.
- KOVÁCS Emőke: Balatoni szezonnyitó. *Magyar Hírlap* 2013. május 17., 46. évfolyam, 114. szám, 7.
- KOVÁCS Judit: Családi ház mintatelep – Anno 1931. *Magyar Nemzet* 1970. augusztus 7., 5.
- KORONGHI LIPPICH Elek: A finnek. *Magyar Iparművészet* 1908, 11. évfolyam, 1. szám, 1-25.
- KÖRNER Zsuzsa: *Városias beépítési formák, bérház- és lakástípusok*. TERC, Budapest, 2010.
- KRAUß, Martin: *Christmut Präger: Der Architekt Albert Friedrich Speer (1863-1947).* Heidelberg Jahrbuch zur Gesichte der Stadt, 2001, 6. évfolyam, 265.
- KRÚPA, Vladimír–OBERTOVÁ, Jana: *Hotel Thermia Palace a kúpele Irma najvýznamnejšie secesné stavby Kúpeľného ostrova v Piešťanoch*. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2022.
- KUBIČKA KUCSERA, Klára: Winter Lajos és építészei. In: WINTER Lajos: *Pöstyénfürdő születése. Egy kapitalista önvallomása*. Méry Ratio, Somorja, 2006, 114-123.
- LAKATOS Mihály–MÉSZÁROS L. Edgár–ÓRIÁS Zoltán (szerk.): *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma, 1879-1929. A magyar építőművészet és építőipar 50 éve.* Bíró Miklós nyomdai műintézet Rt., Budapest, 1930.
- LAMPERT Rózsa: Követendő példa. *Műemléklap* 1999, 3. évfolyam, 10. szám, 4.
- LÁNCZY Leó: *Lánczy Leó: Huszonöt év a magyar közgazdaság terén*. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Budapest, 1907, 35.
- LIBER Endre: *Középítkezések Budapesten 1920-1930.* Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest, 1930.
- LOSONCZY Zoltán: Szolnok nyaraló-város lesz. És nagy kiállításra készült. *Budapesti Hírlap* 1928. június 3., 48. évfolyam, 125. szám, 25.
- LŐVEI Pál (szerk.): *A műemlékvédelem táguló körei*. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása, Kiállítási katalógusok, Budapest, 2000.
- LUKÁČOVÁ, Elena: *Rozmanité 19.storočie architektúra na Slovensku od Hefeleho po Jurkoviča*. Perfekt, Bratislava, 2008, 206-207.
- LYKA Károly: Családi házak. *Művészet* 1903, 2. évfolyam, 2. szám, 119-123.
- MAGYAR Vilmos: A Gellért rakpart művészi kiképzésének pályatervei. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1931. április 15., 61-62.

- MAGYAR Vilmos: Miért? *Építő Ipar – Építő Művészet* 1927. szeptember 15., 139.
- MAGYAR Vilmos: Pályázatokról, kapcsolatban a Széchenyi-fürdő uszodájával. *Építő Ipar–Építő Művészet* 1926. május 15., 50. évfolyam, 19-20. szám, 1-2.
- MARGITTAY Richárd, dr.: Siófok első fürdőorvosa az 50 éves Siófokról. *Balatoni Kurir* 1943. június 17., 1-2.
- MÁRKUSZ László: Interpelláció gőzfürdő-ügyben. *Heves Megyei Népújság*, 1965. szeptember 12., 16. évfolyam, 215. szám, 4.
- MARTINKÓ József: A rátóti csikótojás. *Népszabadság* 2003. április 23., 26.
- MÁRTONVÖLGYI László: Utazz velünk Trencsénteplicbe. *Új Ifjúság*, 1958. november 18., 7. évfolyam, 47. szám, 4.
- MATUSEK Géza: Sárosfürdő. *Vízgazdálkodás*, 1968. február 1., 8. évfolyam, 1. szám, 5-8.
- MEDRICZKY Andor, dr.: *Adalékok a székesfővárosi közigazgatás és a Városháza történetéhez.* Budapest székesfőváros házinyomdája. Budapest, 1944.
- MEDVEY Lajos: *Vezető Budapest szobra megtekintéséhez.* Mérnökök Nyomdája, Budapest, 1939.
- MENDÖL Zsuzsanna: A modern építés térhódítása Pécsett és Baranyában. *Baranyai Művelődés* 1987, 1. szám, 66.
- MENDÖL Zsuzsanna: Három pécsi saroktelek beépítésének története és Forbát Alfréd tervjavaslatai. In: ÓDOR Imre (szerk.): *Utcák, terek, épületek Pécsett - Baranyai történelmi közlemények 4.* A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, BML, 2010, 221.
- MERÉNYI György: *Zsolnay építészeti kerámia az Osztrák-Magyar Monarchia korában*. Vince Kiadó, Budapest, 2015.
- MERÉNYI György–TÓSZEGI Zsuzsanna: *Bálint Zoltán, Jámbor Lajos*. Holnap Kiadó, Budapest, 2022.
- MERKELY Béla (szerk.): *A Városmajori Klinika első 100 éve.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2012.
- MÉSZÁROS Géza: Kínaiaké lett a Tisza Szálló. *Megyei Tükör – új Néplap*, 2010. szeptember 21., 3.
- METZLER Ottó–KRIZSÁN Sándor: Szarka u. 7., In: MÉSZÁROS György–VÍZY László (szerk.): *Adatok a belváros történetéhez II.* A Budapesti Városvédő Egyesület Kiadása, Budapest, 1993, 354.
- MIKOLAI Ferenc, dr.: Szemle és értékelés Dr. Csire Attila- dr. Galgóczy Lajos-Mészáros Károly „Négymillió sertés szállása" („A nagytétényi hizlalda 75 éve") című könyvéről. *Szarvasmarha- és Sertéstenyésztés Gyakorlata* 1989, 9. évfolyam, 3. szám, 69-71.
- MIKUS Sándor: Teplici képeslap. *A Hét* 1957. július 7., 2. évfolyam, 27. szám, 21.
- MOHÁCSINÉ SIMON Gabriella: *Pöstyén fürdő régen és ma.* In: A Magyar Hidrológiai Társaság XXX. Országos Vándorgyűlése, Kaposvár, 2012. július 4-6., 1-8.
- MOKRY Ferenc: Magyar világfürdők. *Magyarság* 1904. augusztus 28, 3-4.
- MOLNÁR Gál Péter: A kalábriász parti - Pesti mulatságok és malacságok. *Budapesti Negyed* 1995, 3. évfolyam, 2. szám, 73-89.
- MOLNÁR Jenő, dr.: Winter Lajos, Pöstyén újjáépítője – 60 éves. *Prágai Magyar Hírlap* 1930. november 2., 10.
- MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészet az osztrák-magyar monarchiában, 1867-1918*. Corvina, Budapest, 1988.

- MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások.* Vince Kiadó, Budapest, 1998.
- MOTESIKY Árpád: Felvidéki fürdők és legendák. *Könyvjelző - Az Új Szó melléklete*, 2005. január 14., 4. évfolyam, 11. szám, 6-7.
- MRŇA, Ľubomír: *Stavebné pamiatky Piešťan. Piešťany*. Balneologické múzeum Piešťany, 2005.
- NAGY Balázs: *Fürdők-fürdőhelyek. Fürdőépítészet Európában.* Időszaki kiállítás kísérőkönyve. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2009, 15.
- ÉBER László (szerk.): *Művészeti Lexikon 1. kötet A-K*. Budapest, 1935, 447.
- N. KÓSA Judit: Csoda a Napraforgó utcában. Végre műemlék lett az egész épületegyüttes. *Népszabadság* 1999. december 7., 10.
- N. KÓSA Judit: Pasaréti kísérlet. *Népszabadság (Budapest)* 1998. január 16., 32.
- NAGY D. Ferenc: Valami az Ujpesten tervbe vett Kossuth-szoborral kapcsolatban. *Palota-Ujpest*, 1938. október 8., 18. évfolyam, 41. szám, 3.
- NAGY D. Sándor: Az első magyar felhőkarcoló. *Budapest* 2016. február, 10-12.
- NAGY Judit: Magyarország műemlékjegyzéke. Változások 2000. *Műemlékvédelmi Szemle 2001*, Az Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója, 9. évfolyam, 1-2. szám, 387.
- NAGY László János: *„A csillagok gyermekei vagyunk", Dr. Pávai-Vajna Ferenc élete és munkássága.* Piremon, Debrecen, 1991.
- NAGY Sándor: „Eger városit szebbé, tisztábbá és híresebbé tesszük". *Heves Megyei Népújság* 1954. május 23., 7.
- NEGYEDI-SZABÓ Béla–WEISZ Sándor (szerk.): *Ujpesti Képes Almanach 1914*, 1. évfolyam. Egyenlőség-nyomda, Újpest, 1904.
- NÉMETH Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919 1.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 356.
- OBERLANDER Báruch: A hitközségi tulajdonú pesti mikvék kora. *Egység* 2019. január 1., 29. évfolyam, 114. szám, 14-17.
- ÖRLEY Andor (szerk.): *István-úti Szanatórium és Víz-Gyógyintézet.* (Prospektus). Örley A., Budapest, 1904.
- P. BRESTYÁNSZKY Ilona: *Budapest zsinagógái*. Ciceró Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- PAÁL Jób: Mi történt az lllyesházyak vagyonával. *Délmagyarország* 1938. augusztus 27., 14.
- PÁLFFY Judit: Építészet a hegyvidéken. *Esti Hírlap* 1979. november 6., 24. évfolyam, 261. szám, 6.
- PAMER Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. TERC, Budapest, 2001.
- PAPP Károly: *A szlavóniai Daruvár hévvizű-fürdő védőterülete.* M. Kir. Földtani Intézet, Budapest, 1910.
- PAPP Samu, dr.–HANKÓ Vilmos, dr. (szerk.): *A Magyar Birodalom ásványvizei és fürdőhelyei*. Magyar Balneológiai Egyesület, Budapest, 1907.
- PÁSZTOR Cecília: *Salgótarjáni zsidótörténet*. Nógrád Megye Levéltár, Salgótarján, 2003.
- PATAI József, dr. (szerk.): *Magyar Zsidó Almanach.* A Magyar Zsidó Almanach szerkesztősége és Kiadóhivatala, Budapest, 1911, 1. évfolyam, 242.
- PATAKY Lajos: Az első vasutas üdülőtelep. *Pesti Hírlap* 1912. december 25., 34. évfolyam, 305. szám, 113.

- PERCZEL Olivér: Az erzsébetvárosi önkormányzat korábbi épületei. *Erzsébetváros* 2016. július 21., 20-21.
- PÉTER János (szerk.): *Budapest Székesfőváros II. kerületi Községi Felső Kereskedelmi Iskolájának és Kereskedőtanoncz-iskolájának értesítője az 1899-1900. tanév végén*. Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság, Budapest, 1900.
- PEVSNER, Nikolaus: *A History of Building Types*. The National Gallery of Art – Princeton University Press. Washington, 1976, 169-192.
- PIZÁG Anetta: A Napraforgó utca élete (1931-?). *Műemlékvédelmi Szemle* 1998., 8. évfolyam, 2. szám., 5-36.
- POGÁNY Béla: A megfejelt Károly-kaszárnya. *Fővárosi Hírlap* 1935. július 24., 5.
- PÓTÓ János: Legenda és valóság egy emlékmű körül. *História* 1982. 6.szám 30.
- PREISICH Gábor: A budapesti Városháza kibővítésének tervpályázata 1940-ben. *Budapest* 2009. különszám, 6-9.
- PREISICH Gábor–BENKHARD Ágost: Budapest építészete a két világháború között. *Építés- és közlekedéstudományi közlemények* 1967, 11. kötet, 3-4. sz, 461-504.
- PUSA, Erja: Akseli Gallen-Kallela biográfiája. *Ars Hungarica* 1983, 2. szám, 309-326.
- RÁDAI Eszter–MINK András: A Gerlóczy utcától a Gerlóczy utcáig, Hegedűs B. Andrással Rádai Eszter és Mink András beszélget. *Beszélő* 2001. január, 6. évfolyam, 1. szám, 20-31.
- RADICS Viktória: Meggyötörtjeim. *Múlt és jövő* 2021., 32. évfolyam, 4. szám, 111.
- RADIL Károly: A városi fürdők jövedelmezősége. *Eger* 1937. március 4., 1.
- RÉCKA, Adriana: *Secesné hotely a kaviarne na Slovensku*. História – Architektúra – Umenie. Vydavateľstvo KT, Komárno, 2009.
- RÉDEI Judit–RITTER P. Tibor: *Csodavíz 2 – fürdőink históriája.* Bookmarket Kft., 30-34.
- REHÁK Aranka: A Nemzeti Sportuszoda. *Historia* 1980, 4. szám, 24.
- REICHART Aladár, dr.: A pöstyéni Thermia-sanatorium physikai gyógyintézetének 1912. és 1913. évi jelentése. *Fürdő- és vízgyógyászat,* a Budapesti Orvosi Újság 18. számának melléklete. 1914. április 30., 1.
- RITOÓK Pál (szerk.): *Magyar építészet a szecessziótól napjainkig.* (Magyar építészet sorozat 6.). Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.
- ROJKÓ Annamária: A műépítészek: Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin. *Újpest* 2005. augusztus 18., 7.
- ROJKÓ Annamária: Az újpesti városháza. In: ESTÓK János (szerk.): *Újpest 1907-2007. A százéves város.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 89-98.
- ROJKÓ Annamária: Az újpesti városháza száz esztendeje. 12. rész, Kutyafej a címer fölött. *Újpest* 2000. szeptember 14., 8.
- ROSTÁS Péter–ROZSNYAI József: *Citadella*. Műemléki dokumentáció. Hild-Ybl Alapítvány, 2003.
- ROZMANN Viktor: A magyar Bauhaus csöppnyi szigete. *Átrium* 2006, 12. évfolyam, 1. szám, 52-55.
- ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. TERC, Budapest, 2015.
- ROZSNYAI József: A Gellért fürdő és szálló építésének története. *Műemlékvédelem* 2009, 53. évfolyam, 5.szám, 327-338.

- ROZSNYAI József: *Budapest, XI., Szent Gellért tér, Gellért Szálló.* Hild-Ybl Alapítvány Archívuma, Budapest, 2008.
- ROZSNYAI József: *Szent Lukács fürdő*. Műemléki dokumentáció. Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2003.
- ROZSNYAI József: *Meinig Arthur*. (Az építészet mesterei sorozat.) Holnap Kiadó, Budapest, 2018.
- SALLAY Gézáné, dr.: Pesterzsébet története (1867-1944). In: LAKATOS Ernő–LUKÁCS Mátyás–NAGY Ernő–SÜTŐ Anna (szerk.): *Pesterzsébet, Soroksár – Budapest XX. kerületének múltja és jelene.* Budapest XX. kerületi Tanács, Budapest 1972.
- SALY Noémi: *Gellért 100.* Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2019.
- SALY Noémi: *Grand 150. A margitszigeti nagyszálló másfél évszázada*. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 2023.
- SÁNDOR Dezső: Henny Porten Pöstyénben megnézte a saját filmjét. *Prágai Magyar Hírlap* 1928. június 19., 4.
- SÁNDOR Sándor, dr.: Nem is tudtam, hogy király volt a szomszédom. *Ujság* 1929. július 7., 33.
- SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* (Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből (Lapis Angularis). Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2005.
- SÁRMÁNY Ilona: Magyaros stílusban épült városházák a századelőn. *Ars Hungarica* 1994, 1. szám, 147-153.
- SÁRMÁNY Ilona: Villa és családi ház. A polgári lakáskultúra változásai a századfordulón. *Pavilon* 1990, 4. szám, 47-53.
- SCHEY János: Gőzfürdőt kell építeni Békéscsabának! *Körösvidék* 1925. október 16., 2.
- SCHOEN Arnold: *A Budapesti Központi Városháza, volt invalidus ház, majd Károly kaszárnya*. Budapest székesfőváros kiadása, Budapest, 1930.
- SCHŐNER Alfréd: Zsinagógák a pesti oldalon. *Képes Újság* 1985, 781.
- SCHULER Dezső, dr.: Budapest székesfőváros 1927. évi kislakásépítkezése. *Magyar Építőművészet* 1928., 28. évfolyam, 3. szám, 29.
- SCHUNDA Vencel József: *A Schunda V. József cs. és kir. udvari hangszergyár története 1848-1898*. Buschmann F., Budapest, 1898.
- SCHWEITZER József: *A pécsi izraelita hitközség története*. A magyar izraeliták országos képviseletének kiadása, Budapest, 1966.
- SEBESTYÉN Ágnes Anna: Felfedező utak a szecessziós Budapesten. *Magyar Iparművészet* 2021, 28. évfolyam, 6. szám, 32-41.
- SIPOS András: *„Világváros" Nyugat és Kelet határán? Várospolitikai törekvések Budapest nemzetközi vonzerejének erősítésére, 1870-1918.* In: BARTA Györgyi–KERESZTÉLY Krisztina–SIPOS András (szerk.): *A világváros Budapest – két századfordulón.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 309-330.
- SIPOS Lajos: Pályakezdés Újpesten – Berda József költészettani gondolkodásának kialakulása. *Napút* 2015. július 1., 17. évfolyam, 5. szám, 62.
- ŠÍPOŠ, Ján: *Piestany v Premenách Vekov*. Vydavatelstvo Obzor, Bratislava, 1992.
- ŠÍPOŠ, Ján: *Slovenské kúpele.* Osveta, Bratislava, 1972.

- SISA József: Az „angolkert” és a kényelmes ház. Brit hatások a 19. századi Magyarországon *Ars Hungarica* 2001, 29. évfolyam, 1. szám, 77-110.
- SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő* 1996, 45. évfolyam, 3-4. szám, 169-186.
- SLACHTA, Stefan: A magyar építészek tevékenysége Szlovákiában 1871-1918 között. *Népek és nemzetek közös építészeti öröksége*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, Az Egri Nyári Egyetem Intézőbizottsága Kiadása, Eger, 1988.
- SLACHTA, Stefan: Magyar építészek munkássága Szlovákiában, 1871-1918. *Pavilon*. az Országos Műemléki Felügyelőség időszaki kiadványa, 2-3. szám, 1990, 54.
- SUGÁR István: Gondolatok a Szent József-ásványvízről. *Eger és Körzete* 1994. szeptember 30., 5.
- SUGÁR István: Látogatás az egri fedettuszoda bonyodalmakkal teli építkezésén. *Heves Megyei Népújság* 1965. április 25., 10.
- SZABÓ Ervin, dr.: Községi nyilvános könyvtár Budapesten. *Városi Szemle* 1910, 3. évfolyam, 449.
- SZABÓ Géza, dr.: Zilzer Antal. *Mult és Jövő* 1918. szeptember 1., 8. évfolyam, 9. szám, 334.
- SZALAI András: Moziépítészet. In: FEHÉRVÁRI Zoltán(szerk.): A budapesti mozi 100 éve. Kiállítás kísérőkötete. Ernst Múzeum, Budapest, 2001, 10-41.
- SZAMOSI Armand: Nyaralás a háboruban. A gyógyfürdőkön. *Az Ujság* 1916. augusztus 10., 11.
- SZÁNTÓ András: A nercbundától Hervéig. *Budapest* 2018. április, 12-15.
- SZATHMÁRY István: A bankigazgató, dr. Havas Berthold háza a villasoron. *Szolnoki Grátisz* 2015. november 20., 19. évfolyam, 37. szám, 2.
- SZATHMÁRY István: Templom és mozi egy épületben: az egykori szolnoki izraelita kultúrház. *Szolnoki Grátisz* 2017. április 7., 21. évfolyam, 13. szám, 2.
- SZEDERJESI Cecília–TYEKVICSKA Árpád: *Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról.* (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 50., Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat-Salgótarján, 2006.
- SZEGŐ György: 130 éve született Hegedűs Ármin. *Népszabadság* 1999. október 5., 30.
- SZEGŐ György: Földbe süppedő Sáros fürdőből palota. *Népszabadság* 2000. október 28., 44.
- SZEGŐ György: Másodrangú építész elsőrendű művekkel. *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2000. július 14., 30.
- SZEGŐ György: *Teremtés és átváltozás (Budapest szecessziós építészete a századfordulón).* H&G társa Kiadó, Budapest, 1996.
- SZEGŐ György–HABA Péter: *111év-111 híres ház.* B+V Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2003.
- SZEGŐ György–HADIK András (szerk.): *Baumhorn Lipót építész 1860-1932*. Architart Kiadó, Budapest, 1999.
- SZEKERNYÉS János: *Székely László*. Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2002.
- SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula: *Magyar képzőművészek lexikona 1*. Abádi – Günther, Budapest, 1915, 243.
- SZENTIVÁNYI Zoltán: *Századunk névváltoztatásai 1800-1893*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1895, 100-101.

- SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona*. Budapest, 1930, 496., 662.
- SZERB Antal: *Budapesti kalauz. Marslakók számára*. Officina Nova, Budapest, 1991.
- SZIJJÁRTÓ Gabriella: A mikve. *Új Élet* 2016. április 1., 4.
- SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 14. kötet, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1914, 1739.
- SZÖLLŐSY Marianne: Az Ady Endre Művelődési Központ. In: SLÉZIA Gabriella (szerk.): *A közművelődés házai Budapesten 8*. - Módszertári füzetek, Különszám, Budapest, 2012, 42.
- SZÖLLŐSY Marianne: „Építsünk hajlékot az embereknek" – avagy a Mátyás téri városi házak születése. *Újpesti Napló* 2019. április 17., 13. évfolyam, 7. szám, 9.
- SZŐNYI Endre: *Pozsonytól Kassáig, Felső Magyarország építészete 1848-1918 között.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996.
- TAHARA, Keiichi: *Az európai szecesszió.* Glória, Budapest, 2001.
- THOROCZKAI-VIGAND Ede: A ház. *Magyar Iparművészet* 1910, 13. évfolyam, 9. szám, 315-316.
- TIMON Kálmán: Fejezetek a magyar lakásépítés történetéből II. *Magyar Építőipar* 1983, 32. évfolyam, 6. szám 363-367.
- TOLDY László, dr.: Klauzál Gábor születési háza. *Vasárnapi Ujság* 1904, 51. évfolyam, 48. szám, 819-820.
- TÓTH Endréné (szerk.): *Budapest Enciklopédia*. Corvina, Budapest, 1970, 107.
- TÓTH Mihály: Ahol a bénák járni kezdenek. *Új Szó* 1968. november 17., 21. évfolyam, 318. szám, 4.
- TÓTH Vilmos: *„Nemzeti nagylétünk nagy temetője" – A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára.* Nemzeti örökség Intézete, Budapest, 2018.
- TÓTH Vilmos: A Kerepesi úti temető. II., *Budapesti Negyed* 1999. ősz, 7. évfolyam, 3. szám.
- TÓTH Vilmos: A két Wellisch. *Népszabadság* 2001. december 17., 30.
- TÓTH Vilmos: *A salgótarjáni utcai zsidó temető.* Nemzeti Örökség Intézete, Budapest, 2014.
- TÖRÖK Albert: „A Svábhegyen át a csillagok felé". *Népszabadság - Budapest melléklet*, 2001. november 6., 34.
- UGRÓ Gyula: *Magyar városok monográfiája 11. Ujpest 1831-1930*. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1932.
- *Uj Idők Lexikona 11-12*. French – Herczegh, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása, Budapest, 1938, 3067.
- URBÁN Miklósné: *Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek, egyéb építmények Kiskunfélegyházán*. Petőfi Sándor Városi Könyvtár, Kiskunfélegyháza, 2005.
- VADAS Ferenc: Budapesti tervpályázatok 1945-ben – újjáépítési ötletpályázat. *Magyar Építőművészet* 1985, 3. szám, 52-55.
- VADAS József: *A magyar art déco.* Corvina, Budapest, 2005.
- VADAS József: Napraforgó telep Pasaréten. *Mozgó Világ* 2021, 47. évfolyam, 1. szám, 124-127.
- VAJDA Tamás: Katolikus ifjúsági mozgalmak Szegeden (1923-1943) – Glattfelder Gyula szerepe a szegedi egyetemisták humanizmusában. *Deliberationes* 2020, 13. évfolyam, 1. szám, 222-223.

- VÁRALLYAY Réka: *Komor Marcell – Jakab Dezső*. Holnap Kiadó, Budapest, 2006.
- VARGA Béla (szerk.): *A szolnoki zsidóság története 1840-1944.* Damjanich János Múzeum és Szolnoki Izraelita Hitközség, Szolnok, 1994.
- VARGA Géza Ernő: Ne ismétlődjetek! *Közalkalmazott* 1965. május 15., 3.
- VIDOS Zoltán: A szent Gellért szálló homlokzati pályázata. *Új építészet* 1948., 3. évfolyam, 274.
- VÍZY László: Zsolnay építészeti kerámia mesterei (7.). Sebestyén (Sternthal) Artúr a Szent Gellért-fürdő építésze. *Magyar Építőipar* 2008, 5. szám, 199-200.
- VOLENTICS Gyula: Vácrátóti anzix – üzenetek a múltból. *Vácrátóti Hírmondó* 2008, ősz, 11.
- VÖRÖS István Károly: *„ …házam imádság házának hivatik minden népek számára!”. A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837-1950).* (Pécsi Mozaik 6.) Kronosz Kiadó, Pécsi Zsidó Hitközség, Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2016, 312.
- VÖRÖS Károly: A világváros útján 1896—1918. In: GEREVICH László (főszerk.): *Budapest története IV. A márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978, 616.
- VÖRÖSMARTY Géza: Trencsénteplic múltja és jelene. *Új Szó* 1957. január 17., 10. évfolyam, 17. szám, 6.
- WÉBER Krisztina: Ki volt Jánoshalmi Nemes Marcell? *Hitel* 2013. január 26. évfolyam, 1. szám, 87.
- WEISZ Ede: Egyszerű készülékek merev, illetve zsugorodott ízületek kezelésére. *Orvosi Hetilap* 1917, 17. szám, 232.
- WEISZ Miksa, dr.: A pesti izr. hitközség 1896. évi jelentése. *Magyar-zsidó Szemle* 1897, 14. évfolyam, 3. szám, 268.
- WINKLER Oszkár: Újabb tanulmányok a lakásproblémához. *Tér és Forma* 1931, 317-326.
- WINTER Lajos: *Pöstyénfürdő születése. – Egy kapitalista önvallomása*. Méry Ratio, Somorja, 2006.
- ZAKARIÁS G. Sándor: *Magyarország művészeti emlékei 3.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961, 131-132.
- ZÉTÉNY Győző*: A magyar szabadságharc honvédorvosai*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948.
- ZOLTÁN József (szerk.): *Budapest történetének bibliográfiája, 6.kötet, 1686-1950.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1969, 658-659.
- ZÖLDY Pál: Pöstyéni képeslap. *Műemlékvédelem – a magyar műemlékvédelem közéleti folyóirata*, 1996, 40. évfolyam, 2. szám, 123-126.
- ZSIRAY-RUMMER Zoltán: Aranymozaik egy belvárosi tér fölött. *Magyar Hírlap* 2012. május 16., 13.

Felhasznált lapok, periodikák

8 Órai Ujság, A budapesti és a környékbeli távbeszélő-hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora, A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, A Fakereskedelem, A Hét, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Évkönyve, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, A Motor, A

Munkaadó, Abony, Amerikai Magyar Értesítő, Aradi Ujság, Az Aero, Az Építési Ipar, Az Est, Az Ujság, Bányászati és kohászati lapok, Békéscsaba - Csabai Mérleg, Békésmegyei Közlöny, Belügyi Közlöny, Bolond Istók, Borászati Lapok, Budai Napló, Budapest, Budapest és környékének betürendes távbeszélő névsora, Budapest és környékének távbeszélő betürendes- és szaknévsora, Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, Budapesti Építészeti Szemle, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Budapesti Nevelő, Csillagászati Évkönyv, Csonka Magyarország, Délmagyarország, Der Architekt, Dunántúl, Eger, Egészségügyi dolgozó, Egri Népújság, Egyenlőség, Elektrotechnika, Ellenzék, Építés - építészet, Építészeti Szemle, Építő Ipar, Építő Ipar – Építő Művészet, Építőmesterek Lapja – A munkaadó, Esti Budapest, Esti Hirlap, Esti Kurir, Esti Ujság, Félegyházi Közlöny, Felsőmagyarországi Reggeli Hirlap, Felvidéki Újság, Fővárosi Hírlap, Fővárosi Közlöny, Fővárosi Lapok, Fővárosi Napló, Friss Újság, Független Budapest, Gyógyászat, Határszéli Újság, Hazánk, Hétfő, Heti Turizmus, Heves Megyei Népújság, Hiradó, Honi Ipar, Idegenforgalmi és fürdővilág a Világ folyóirat melléklete, Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok, Kassai Hirlap, Kecskeméti Lapok, Kelet, Képviselőházi napló, Kis Ujság, Komáromi Lapok, Körösvidék, Közgazdasági Értesítő, Közművelődés, Központi Értesítő, Lakatosmesterek Lapja, Lakatosok Lapja, Magyar Asztalosmesterek Lapja, Magyar Építőipar, Magyar Építőművészet, Magyar Gyáripar, Magyar Hirlap, Magyar Ipar, Magyar Iparművészet, Magyar Kereskedők Lapja, Magyar Kő- Beton- és Márványújság, Magyar Kő- és márvány újság, Magyar Könyvszemle, Magyar Méh, Magyar Nemzet, Magyar Paizs, Magyar Pályázatok, Magyar Pénzügyi Compass, Magyar Székesfőváros, Magyar Technika, Magyar Ujság, Magyar Üveg- és Agyagujság, Magyarország, Magyarország tiszti cím- és névtára, Magyarság, Meteor, Miskolc Reggeli Hírlap, Miskolczi Napló, Moderne Bauformen, Múlt és Jövő, Műcsarnok, Műemlékvédelem, Műszaki Hetilap, Művészet, Napkelet, Nemzet, Nemzeti Közoktatás, Nemzeti Sport, Nemzeti Újság, Népnevelők Lapja, Népszabadság, Népszava, Népujság, Neubauten und Concurrenzen in Österreich und Ungarn, Nógrád Megyei Hírlap, Ország-Világ, Pécsi Napló, Pester Lloyd, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, Petőfi Népe, Pöstyéni Ujság, Prágai Magyar Hírlap, Reformátusok Lapja, Reggeli Ujság, Somogyi Hírlap, Somogyi Ujság, Sportélet, Sporthírlap, Sürgöny, Szabad Ifjuság, Szabad Nép, Szabad Szó, Szabadalmi Ujság, Szabadság, Szamos, Székesfehérvár és Vidéke, Színházi Élet, Szolnok Megyei Néplap, Szózat, Szövetkezeti Értesítő, Távbeszélő-hálózatok betűrendes névsora, Temesvári Hírlap, Tér és Forma, Textil, Új Barázda, Új Élet, Új Építészet, Uj Idők, Új Magazin, Uj Nemzedék, Új néplap, Új Néplap Szolnokon, Ujság, Utazási Magazin, Váci Hírlap, Vállalkozók és Iparosok

Lapja, Vállalkozók Lapja, Városi Szemle, Városok Lapja, Vasárnapi Ujság, Vendéglősök Lapja, Világ, Virradat, Zalamegye, Zalavármegyei Hírlap

Internetes hivatkozások

- aesculus: *Art deco, Bauhaus, historizmus: Pécs építészete a két háború között. Pécsi posztsorozat.* 2011.12.28. VI. Lásd: https://taj-kert.blog.hu/2011/12/28/art_deco_bauhaus_historizmus_pecs_epiteszete_a_ket_habor u_kozott_pecsi_posztsorozat_vi, Letöltve: 2025. január 25. 11:33
- BAGI László: *Szocialista áruházak – egy letűnt korszak plázái.* 2015. július 31. Lásd: https://welovebudapest.com/toplista/2015/07/31/szocialista-aruhazak-egy-letunt-korszak-plazai/, Letöltve: 2025. július 27. 9:23
- BLÁZSOVITS Lívia: *Sósborszeszgyárból épült Budafokon a Kós Károly stílusát idéző városháza*. *PestBuda*, 2026. január 26., Lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20260126_sosborszeszgyarbol_epult_budafokon_a_kos_karoly_stilusat_idezo_varoshaza, Letöltve: 2026. július 28. 14:34
- BOJINOV, Bojidar: *Flashes from the past: The Origin and development of banking in Bulgaria.* Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria, 2015. lásd: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/67234/, Letöltve: 2026. január 10. 17:33
- BOLLA Zoltán–BÁLINT Imre: *Szecessziótól art décoig: geometrizáló épületszobrászat Magyarországon az I. vh. előtt és külföldi párhuzamai*. Lásd: https://www.szecessziosmagazin.com/magazina/jugendstilfranzmetznerkapcsolat.php, Letöltve: 2025. december 2. 14:55
- BUDAI T. Ildikó: *Milyen volt a régi Városligeti Színház?* PestBuda 2016. augusztus 4., lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20160804_milyen_volt_a_regi_varosligeti_szinhaz, letöltve: 2026. július 12. 08:10
- CSERI László: *Pécs építészete a két világháború között.* 2023. május 29. Lásd: https://www.jelenkor.net/pecs/2871/pecs-epiteszete-a-ket-vilaghaboru-kozott, Letöltve: 2025. szeptember 16. 21:10
- CSILLAG Péter: *A patinás Gellért Szálló futballistákat, atlétákat, golfozókat is vendégül látott*. 2022, lásd: https://m.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/a-patinas-gellert-szallo-futballistakat-atletakat-golfozokat-is-vendegul-latott-2887991, Letöltve: 2025. június 20. 15:18
- DAMJANOVIĆ, Dragan: School architecture on the Habsburg Empire's southern fringes: The fragmented politics of architectural design in the regions of today's Croatia between the mid-19th century and 1918. Böhlau Verlag eBooks, 2003. Elérhető itt: https://www.academia.edu/papers/244537043?email_work_card=view-paper, Letöltve: 2025. október 24. 16:57
- F. NAGY Veronika: *Naponta elsétálunk az épületei mellett, de nem ismerjük a nevét – 150 éve született Hültl Dezső építész*, 2020. április 28., Lásd:
- FECSKE Gábor László: *Eltűnt épületek nyomában – Az István úti Szanatórium és Vízgyógyintézet.* 2025. június 13., lásd: https://vasarnap.hu/2025/06/13/eltunt-epuletek-nyomaban-az-istvan-uti-szanatorium-es-vizgyogyintezet/, Letöltve: 2025. szeptember 1. 15:32

- FEJÉR László: *Fürdőink fejlődése, az építőktől a tudósokig*. In: KISS Veronika-NAGY Zoltán (szerk.): *Magyar Fürdőalmanach*, Budapest, 2003, ld. http://www.dunamuzeum.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=271, Letöltve: 2024. december 1. 13:11
- FENYŐVÁRI Bernadett*: 120 éve kezdték el építeni az Újpesti Városházát*. 2019. május 29. Ld: https://lechnerkozpont.hu/cikk/120-eve-kezdtek-el-epiteni-az-ujpesti-varoshazat, Letöltve: 2025. február 14. 14:47
- FILEPKÓ Dominik: *A Vártól a Várig – Az I. kerületi városháza története*. 2023. július 26., lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20230726_a_vartol_a_varig_az_i_keruleti_varoshaza_tortenete, Letöltve: 2025. december 4. 8:22
- FULLÉR Andrea: *Egyiptizáló síremlékek a budapesti zsidó temetőkben a 19–20. század fordulóján*, 97., Lásd: https://real.mtak.hu/105308/1/Okor_2019_3_nyomdanak_096.pdf, Letöltve: 2025. március 1. 7:55
- GOTTDANK Tibor: *Dinasztiák: mesterek és művészek a Rákos családban*. 2020. Lásd: https://epiteszforum.hu/dinasztiak-mesterek-es-muveszek-a-rakos-csaladban, Letöltve: 2025. május 2., 9:10
- HÁBEL János: „*Befektetés a jövőbe*” 2015. augusztus 14., lásd: https://pecsizsidosag.wordpress.com/tag/hegedus-armin/, Letöltve: 2025. január 12. 13:12
- HIRSCHLER András: *A fürdős Hirschlerek. Családtörténeti kalandozások*. https://sites.google.com/site/hirschlercsalad/a-fuerdos-hirschlerek, Letöltve: 2023. április 30. 18:50 https://pestbuda.hu/cikk/20200428_f_nagy_veronika_naponta_elsetalunk_epuletei_mellett_de_nem_ismerjuk_a_nevet_150_eve_szuletett_hultl_dezso_epitesz, Letöltve: 2025. november 30. 19:43
- HONVÁRI János: *Győr vázlatos története a két világháború között*. Ld: https://vleveltar.gyor.hu/post/63/, letöltve: 2026. augusztus 21. 10:00
- IVANOVA, Miglena: *Historical Routes Sofia reveal the mysteries of the capital city in the post-liberation years.* 2018. augusztus 4., https://old-news.bnr.bg/en/post/100953678/historical-routes-sofia-reveal-the-mysteries-of-the-capital-city-in-the-post-liberation-years, Letöltve: 2025. november 31. 13:22
- JAMRIK Levente: *A döbrentei tér egykori kincsei nyomában*. 2012. március 25. https://falanszter.blog.hu/2012/03/25/a_dobrentei_ter_egykori_kIncsei_nyomaban, Letöltve: 2020. november 14: 12:33
- JUHÁSZ Réka: *Áldásvíz Szolnokon – Régi idők vizein VIII*., 2018. augusztus 2., https://lechnerkozpont.hu/cikk/aldasviz-szolnokon, Letöltve: 2025. május 2. 8:55
- KÁROLY Nóra: *Zsidó hitközség kultúrháza (Szolnok)*. 2012. november 7. http://www.zounuk.hu/en/wiki/zsido-hitkozseg-kulturhaza-szolnok, Letöltve: 2024. december 19. 12:12
- KLOBUSOVSZKI Péter–GYÖKÉR András (szerk.): *Pécs építészeti kalauz.* A BME Középülettervezési Tanszék 2019 őszi felévének Tanszéki Tervezés 3 tantárgyához kapcsolódó kiránduláshoz, BME, Budapest, 2019, 5., lásd: https://www.kozep.bme.hu/wp-content/uploads/2019/09/Pecs-epiteszeti-kalauz-jav.pdf, Letöltve: 2025. január 3. 12:22

- KOVÁCS Emőke: *Ezért a Balaton a Riviéra: luxushotelek, fürdőkúrák, pazar éttermek – nyaralás, ahogyan még nem láttuk*. 2025. január 18., lásd: https://www.sonline.hu/helyi-kozelet/2025/06/balaton-vilaghaboru-viragzas, Letöltve: 2025. november 22. 13:45
- KOVÁCS Tamás: *A Radnóti Gimnázium épülete*. 2015. március 9., Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/09/a_radnoti_gimnazium_epulete, Letöltve: 2025. augusztus 10. 13:45
- KOVÁCS Tamás: A Radnóti Gimnázium kalandos évtizedei. 2015. március 1., Lásd: https://fovarosi.blog.hu/2015/03/01/a_radnoti_gimnazium_kalandos_evtizedei?utm_source=bloghu_megosztas&utm_medium=facebook_share&utm_campaign=blhshare, Letöltve: 2025. július 3. 11:19
- KRÚPA, Vladimír: *Dobrovoľný hasičský zbor by mal 135 rokov*. 2017. augusztus 16., lásd: https://www.piestanskydennik.sk/2017/08/16/dobrovolny-hasicsky-zbor-by-mal-135-rokov/, Letöltve 2026. január 5. 15:34
- MÉSZÁROS Dávid*: A történelmi emlékektől a népi motívumos házakig – Emlékséta egy budai utcában*. 2013. március 24., lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20230324_a_tortenelmi_emlekektol_a_nepi_motivumos_hazakig_emlekseta_egy_budai_utcaban, Letöltve: 2025. október 19. 22:25
- MIKUDÍKOVÁ, Mária: *Hegedűs és Bőhm Pöstyénben.* 2009. július 2., Lásd: https://epiteszforum.hu/hegedus-es-bohm-postyenben, Letöltve: 2025. november 15. 16:40
- NAGY Zsófia: *Lőpormalom, gyógyító csodavíz és az első úszóverseny – A Szent Lukács Gyógyfürdő és Uszoda története.* 2013. március 14., lásd: https://welovebudapest.com/cikk/2023/03/14/latnivalok-es-kultura-szent-lukacs-gyogyfurdo-es-uszoda-tortenete/, Letöltve: 2025. május 23. 19:42
- NÉMÁNÉ KOVÁCS Éva: *Koltai Virgil Antal, a bencésből lett szabadkőműves*. 2017.04.20, Lásd: https://www.gyoriszalon.hu/news/9271/66/, Letöltve: 2025. november 28. 23:01
- OBERLANDER Báruch: *„Ilyen mikve nincs még egy" – A Kazinczy utcai mikve szerkezeti felépítése.* 2019. május 17., Lásd: https://zsido.com/ilyen-mikve-nincs-meg-egy-a-kazinczy-utcai-mikve-szerkezeti-felepitese/, Letöltve: 2025. november 15. 8:11
- pecsma: *Modernizált otthont kaptak a pécsi idősek*. 2016. április 28. https://www.pecsma.hu/modernizalt-otthont-kaptak-a-pecsi-idosek/, Letöltve: 2025. május 10. 10:19
- *Pistának jó lesz – levitézlett bécsi emléktáblák a pesti városháza falán*. 2018. január 11., lásd: https://latinora.hu/pistanak-jo-lesz-levitezlett-becsi-emlektablak-a-pesti-varoshaza-falan/, Letöltve: 2026. január 25. 15:23
- RÁCZ Johanna: *Nászéjszaka minden hónapban.* 2004. június 11. Lásd: https://index.hu/belfold/budapest/mikve0611/, Letöltve: 2025. július 16. 17:56
- RITI József Attila: *A város a két világháború között*. 2021. Lásd: https://tortenelmimagazIn.ro/a-varos-a-ket-vilaghaboru-kozott/, Letöltve: 2024. október 10. 12:21
- SIMON Flóra: *„Budán fogok lakni, de csak azért, hogy közel legyek Pesthez" – 145 éve született Ady Endre*. lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20221122_pesten_mulatott_budan_remete_akart_lenni_145_eve_szuletett_ady_endre, Letöltve: 2022. november 22. 10:10

- SIMONTORNYAI -SCHEIBER Mária: A budai Városmajor utcai Bíró Dániel kórház története 170. és 182. Lásd: https://share.google/UNJK35T779jWFjCq7, Letöltve: 2026. február 18. 19:23
- ŠTANSKÝ, Peter–FEILER, Jozef–JANIGOVÁ, Alexandra: *Unikátny Rosenfeldov palác je zmenšenou napodobenInou viedenského zámku Belveder*. 2023. január 20. Lásd: https://www.zilInskyvecernik.sk/clanok/unikatny-rosenfeldov-palac-je-zmensenou-napodobenInou-viedenskeho-zamku-belveder/12318/, Letöltve: 2025. március 10. 9:26
- SZABÓ Zoltán–KRALOVÁNSZKY Réka: *Budapest XIII. kerület, Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ településrendezési tervei*. Budapest, 2014, 31. és 58. lásd: https://share.google/28THiDIug0Kx6EPuB, letöltve: 2026. augusztus 14. 11:12
- SZILÁGYI Eta: *Csaknem másfél ezer új lakás épült kilenc év alatt a Ferencvárosban*. 2001. augusztus 20., https://www.economx.hu/archivum/ingatlanpiac/2001/08/20/csaknem_masfel_ezer_uj_lakas_epult_kilenc_ev_alatt_a_ferencvarosban-85700/, Letöltve: 2025.12.12. 14:19
- SZÖLLŐSY Marianne: *Újpest Színházai.* 2020. január 6. Lásd: https://ujpest.hu/ujpest-szInhazai/#0, Letöltve: 2025. december 18. 19:37
- SZUHAI Barbara: *Szecessziós kórházcsoda és svábhegyi tengerszem, avagy az elfeledett budapesti gyógyhelyek*. 2020. július, lásd: https://egy.hu/barangolo/szecesszios-korhazcsoda-es-svabhegyi-tengerszem-avagy-az-elfeledett-budapesti-gyogyhelyek-109433, Letöltve: 2026. január 25. 8:22
- TOMÁNEK, Martin: *Bubenské a letenské stopy Adolfa Foehra*. https://www.praha7.cz/bubenske-a-letenske-stopy-adolfa-foehra/, letöltve: 2026. augusztus 1. 19:22
- VARGA István: *„Elhűlni egy látománytól": a Szervita téri volt Török-Bankház homlokzatának újjászületése.* 2010.02.10., Lásd: https://epiteszforum.hu/elhulni-egy-latomanytol-a-szervita-teri-volt-torok-bankhaz-homlokzatanak-ujjaszuletese, Letöltve: 2025. október 2. 20:33
- VARGA Máté: *Sertéshizlalda,* 2019. augusztus, http://budapestcity.org/egyeb/eltunt-epuletek/Serteshizlalda/index.html, Letöltve: 2025. július 4. 16:19
- VINCZE Miklós: *Egy évszázada játszanak már Zuglóban a századforduló építészcsillagának gyermekei*, 2018. május 31., Lásd: https://24.hu/kultura/2018/05/31/egy-evszazada-jatszanak-mar-zugloban-a-szazadfordulo-epiteszcsillaganak-gyermekei/, Letöltve: 2025. augusztus 3. 22:54
- VINCZE Miklós: *Harminc évvel a rendszerváltás után még mindig vörös csillag díszíti az újpesti városházát.* 2018. 02. 04., Lásd: https://24.hu/kultura/2018/02/04/harminc-evvel-a-rendszervaltas-utan-meg-mindig-voros-csillag-disziti-az-ujpesti-varoshazat/, Letöltve: 2025. augusztus 19. 23:10
- WÁGNER Gábor: *Az „egyslágeres" költőnő, a híres négysoros és a ház, amit arról neveztek el – A Gyöngyösi utcai Hiszekegy-ház*. 2022.09.09. https://welovebudapest.com/cikk/2022/09/09/latnivalok-es-kultura-az-egyslageres-koltono-a-hires-negysoros-es-a-haz-amit-arrol-neveztek-el-a-gyongyosi-utcai-hiszekegy-haz/, Letöltve: 2025. szeptember 11. 22:23
- WHITAKER, Jan: *An early French restaurant chain*, 2021, Lásd: https://restaurant-ingthroughhistory.com/tag/paris-restaurants/, Letöltve: 2025. december 14. 19:58

- ZUBRECZKI Dávid: *Palota bálteremmel? Nem, csak a tétényi sertéshizlalda*. 2018., https://index.hu/urbanista/2018/10/23/nagyteteny_serteshizlalda_kastely_tengelic_szecesszios_villa_godollo/, Letöltve: 2025. november 4. 17:25

- Wikipédia:
  - A budapesti Podmaniczky utca épületeinek listája: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_budapesti_Podmaniczky_utca_%C3%A9p%C3%BCleteinek_list%C3%A1ja, Letöltve: 2025. szeptember 3. 16:54
  - A Ferencz József keserűvíz szócikke: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ferencz_J%C3%B3zsef_keser%C5%B1v%C3%ADz, Letöltve: 2025. május 2., 8:12
  - Aschinger német nyelvű lapja: https://de.wikipedia.org/wiki/Aschinger, illetve: https://de.wikipedia.org/wiki/Aschinger#/media/Datei:Berlin_Aschinger_Palm_1915-03-03.jpg, Letöltve: 2025. november 4. 18:56
  - Éder Gyula festőművész szócikke: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89der_Gyula, Letöltve: 2025. november 29. 10:32
  - Farkasréti temetőről: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Farkasr%C3%A9ti_temet%C5%91_ravataloz%C3%B3ja_%C3%A9s_%C3%BAj_%C3%A1rk%C3%A1dsora, Letöltve: 2026. augusztus 8. 11:13
  - Kayser és Grosheim szócikkjei: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Joseph_Kayser illetve https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Gro%C3%9Fheim, Letöltve: 2025. december 4. 15:43
  - Koltai Virgil szócikke, lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Koltai_Virgil, Letöltve: 2025. november 3. 10:12
  - Újváry Ignác szócikke: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ujv%C3%A1ry_Ign%C3%A1c, Letöltve: 2025. október 12. 19:32
  - Wikipédia Szinyei Merse Pál Gimnázium szócikke, https://hu.wikipedia.org/wiki/Szinyei_Merse_P%C3%A11_Gimn%C3%A1zium, Letöltve: 2025. október 2., 9:34
  - Zombory Lajos wikipédia szócikke. Ld: https://hu.wikipedia.org/wiki/Zombory_Lajos, letöltve: 2026.08.12. 9:11

- Köztérkép:
  - Ocsovai András: https://www.kozterkep.hu/11350/gorgey-artur, 2010. június 23., Letöltve: 2025. január 2. 8:34
  - Tóth György: https://www.kozterkep.hu/41541/puttok-palastban-falovon#vetito=418172, 2020. szeptember 30., Letöltve: 2026. január 3. 13:54

- Külföldi oldalak:
  - Dr. arch. Jānis Krastiņš szövege itt: https://jugendstils.riga.lv/eng/JugendstilsRiga/eizensteins/alberta08 Letöltve: 2026. augusztus 12., 22:30

- OREKHOV, Andrei: https://art.nouveau.world/mikulas-nicoletto-rauter, Letöltve: 2025. július 14. 18:23
- A Rosenfeld Palota honlapja: https://rosenfeldovpalac.sk/about-the-rosenfeld-palace/, Letöltve: 2024. január 14. 18:32
- https://www.visitdaruvar.hr/otkrij/atrakcije/ljecilisni-perivoj.html, Letöltve: 2024. 10. 12. 14:55
- https://www.pic-piestany.sk/en/town-of-piestany/monuments/details/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0100168, Letöltve: 2025. március 14. 15:30
- https://www.pic-piestany.sk/o-meste/pamiatky/detaily/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0102580, Letöltve: 2025. március 14. 15:30
- https://www.travelguide.sk/eng/accommodation/hotel-sandor-pavillon_100012_0_1.html, Letöltve: 2025. március 14. 15:35
- https://www.imdb.com/search/title/?locations=hotel%20gell%C3%A9rt,%20budapest,%20hungary, Letöltve: 2026. január 21. 12:54
- OREKHOV, Andrei, 2023. május 13., lásd: https://art.nouveau.world/spa-cinema, Letöltve: 2025. augusztus 12. 17:12
- https://www.mojekino.sk/klient-167/kino-45/stranka-537/informacia-440, letöltve: 2026. 08. 19. 13:11

- Egyebek:
  - A BME hallgatóinak leírásai: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1887_88/&alcim_id=2014, letöltve: 2026. 08. 25. 14:34 továbbá http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1888_89/&alcim_id=2010, letöltve: 2026. 08. 25. 10:11 továbbá http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1889_90/&alcim_id=2006, letöltve: 2026. 08. 25. 14:55 továbbá http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1890_91/&alcim_id=2002, letöltve: 2026. 08. 25. 14:38 http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1891_92/&alcim_id=1998, letöltve: 2025. 08. 25. 13:39
  - 2008. október 31., Lásd: https://epiteszforum.hu/erick-van-egeraat-epiteszirodaja-a-varoshaza-forum-palyazat-gyoztese, Letöltve: 2026. január 14. 19:56
  - Bőhm Lipót halotti anyakönyvi kivonata. Ld: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6L6W-H1H?i=64, Letöltve: 2024. január 3., 11:54
  - Erick van Egeraat építészirodája a "Városháza Fórum" pályázat győztese.
  - http://almosvezer.hu/html/oldalak/bemutatkozas/bemutatkozas.html, Letöltve 2025. november 9. 19:45

- http://napraforgoutca.hu/kivitelezok-fejer-es-danos/, Letöltve: 2025. november 13. 12:00
- https://archiv.budapest.hu/Lapok/Budapest-kor%C3%A1bbi-polg%C3%A1rmesterei-%C3%A9s-f%C5%91polg%C3%A1rmesterei.aspx, Letöltve: 2025. szeptember 10., 12:21
- https://ilyenisvoltbudapest.hu/ilyen-is-volt/harmadik-kerulet-obuda-bekasmegyer/item/1904-vorosvari-utca-vorosvari-ut, Letöltve: 2025. december 15. 16:59
- https://ujpestiszemle.hu/2023/10/15/az-ujpesti-blaha-lujza-szInhaz-tortenete/, Letöltve: 2026. január 3. 9:09
- https://winter.akrisagency.eu/a-winterek/, Letöltve: 2026. január 14. 18:11
- https://www.erzsebetvarosiiskola.hu/?page_id=85, Letöltve: 2025. január 17. 15:21.
- Károlyi Sándor Kórház. https://web.archive.org/web/20170821105932/http://www.karolyikorhaz.hu/tortenet.html, Letöltve: 2025. június 7. 21:43
- Kazinczy Ferenc összes művei, elektronikus kritikai kiadás, itt: https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_onelet_0507_k&hi=orsz%C3%A1g%C3%BAt, Letöltve: 2025. augusztus 12. 19:32
- Makovecz Imre honlapja: https://www.makovecz.hu/epuletek/makovecz-ravatalozo-farkasreti-temeto-budapest/, Letöltve: 2026. augusztus 8. 11:12
- Pesterzsébeti Múzeum honlapja. Lásd: https://muzeum.pesterzsebet.hu/pesterzsebeti-muzeum/pesterzsebet-tortenete/ Letöltve 2026. január 17. 15:22
- THERMALONLINE.HU: Juventus gyógyvíz – eredetileg fűteni akartak vele. 2019. november 17., Lásd: https://termalonline.hu/gyogykezelesek/juventus-gyogyviz-rudas, Letöltve:2024. december 13: 18:22
- Budapest-Erzsébetvárosi Bank székháza. Lajta Béla Virtuális Archívum. ld: https://lajta.bparchiv.hu/hu/node/170, letöltve: 2026. május 12. 17:45

- Videók:
  - CONCORDIA FILM2: *Pokolgépes merénylet az Erzsébetvárosi Körben I.* 1922. április, Lásd: https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5340, Letöltve: 2026. február 23. 17:11
  - Pöstyén fürdőről 1925-ös film: https://www.youtube.com/watch?v=dmYdFxCBtc0, letöltve: 2026.08.19. 22:15
  - Pöstyénről 1916-os némafilm: https://youtu.be/k4UROKbArxM, letöltve: 2026.08.19. 22:10
  - Promontormédia: *110 éve épült a Nagytétényi Sertéshizlalda* - 2024.06.15. https://www.youtube.com/watch?v=4HeWZ9xia-I, Letöltve: 2026. január 4. 15:43

Levéltári és közgyűjteményi források

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA

- IV. 1324.a Telek-és betáblázási könyvek (1852-1878)

- IV. 1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai (1873-1930)
- IV. 1411. Budapest Székesfőváros Árvaszékének (1873-1875 Budapest Székesfőváros Tanácsának, mint gyámhatóságnak) iratai (1874-1950)
- IV. 1420. m. Budapest Székesfőváros tanácsi majd polgármesteri ügyosztályainak gyűjteményes iratai (1873-1968) / Székesfővárosi tisztviselők és alkalmazottak nyilvántartásainak gyűjteménye (1873-1968)
- IV.1474. Budapest Székesfőváros V. Kerületi Elöljáróságának iratai (1873-1950) / IV.1474.c Iparügyi és egyesületi nyilvántartások (1873-1949)
- V.675. Újpest megyei város iratai (1884-1971) / V.675.c Általános közigazgatási iratok (1907-1949)
- VII. A jogszolgáltatás területi szervei (1841-1956) Közjegyzői iratok
- XIV. 243.d. Gerle János építész gyűjteményes és magániratai (1890–2012)
- XV. 16 Térképtár (1753-2000) / XV.16.e Budapest (székes) főváros térképei (1851 (kb.)-1968)
- XV. 17.d.322 Tervtár (1786–2014). Fővárosi Közmunkák Tanácsa tervei és térképei (1870-1948)
- XV. 17. d. 329. Tervtár (1786–2014). Építési ügyosztályok tervtára (1873–2006)
- XV. 17. d. 328 Tervtár (1786–2014). Közületi tervtár (1873-1965)
- XV. 17.f Tervtár (1786–2014). Építészek, vállalkozók, vállalatok, beruházók tervei (1844-2005)
- XV. 37.a Budai telekkönyvi betétek (1855-1924)
- XV. 37.b Óbudai telekkönyvi betétek (1855-1924)
- XV. 37.c Pesti telekkönyvi betétek (1878-1930)
- XXIII. 203 Budapest III. Kerületi Tanács iratai (1945-1990)

BUDAPEST MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM ORSZÁGOS MŰSZAKI INFORMÁCIÓS KÖZPONT ÉS KÖNYVTÁR

- VIII.105/d-1. (Építészmérnöki Kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek) 2. („A”) és 3. („B”) kötet
- XV.603/a-1. (Oklevél-mintalapok, oklevél-törzskönyvek) 1. kötet

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM KISCELLI MÚZEUM

- Tervtár 66.1.1-3., 66.2.1-4., 66.3.1., 66.3.2., 62.422.9., 9705.1-13.,
- Fotótár 66.49-56, ltsz.n. 31.1.-49
- Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye, K 66.1.1, K 66.1.2.

ELTE HTK Művészettörténeti Kutatóintézet (MTA BTK)

- Lexikongyűjtemény

IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM ADATTÁRA

- Adattár Rajz- és Tervgyűjtemény, KRTF 7
- Fényképgyűjtemény, FLT 1920, 2528, 2529

KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRAK ÉS MŰEMLÉKVÉDELMI INTÉZMÉNYEK

- Balneologické Múzeum V Piešťanoch (Balneológiai Múzeum, Pöstyén), 135.
- Državni arhiv u Bjelovaru (Bjelovari Állami Levéltár) Zbrika Planova I Nacrta HR DABJ 291

- Krajský pamiatkový úrad Trnava (Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Nagyszombat), A 1855, A 1898
- Krajský pamiatkový úrad Žilina (Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Zsolna) T 430
- Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára, Pozsony) A 5578, T 6273, T 5534, T 5737, T 2243, T 5737, T 5738, T 3380; Képeslapgyűjtemény, Fotógyűjtemény
- Slovenská národná knižnica (Szlovákiai Állami Könyvtár) Prír. č. 5300_1972
- Štátny archív v Nitre (Nyitrai Levéltár), NZ I, h.l.z. adm. 4367/1916 c. 251.; ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla
- Štátny archív v Trnave (Trnava Állami Levéltár), Okresny úrad Piestany administratívne spisy, skatulu 149, inventarne cislo 7283/38; I/4. OV PN ADM ck.177. inv. c. 2305/53
- Štátny archív v Trenčíne (Trencséni Állami Levéltár), Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 455/66, 65. doboz, 453 – 454.
- Technische Universität Wien Archiv, Hauptkataloge der Studienjahre 1887/88 und 1888/89

LECHNER KÖZPONT

- Híres emberek Budapestje adatbázis: https://lechnerkozpont.hu/oldal/hires-emberek-budapestje

MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM ÉS MŰEMLÉKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT

- MÉM MDK – Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály – Korábbi KÖH Gyűjteményi Osztály Tudományos Irattár
- MÉM MDK – Múzeumi Osztály – Sebestyén Artúr hagyaték, Tervtár, Képeslapgyűjtemény, Fotógyűjtemény

MAGYAR KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI MÚZEUM

- Kereskedelemtörténeti dokumentációs gyűjtemény, Aprónyomtatványok Számolócédulák, KD 1982.515.1.4
- Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Könyvtára
- MANDA-n szereplő képeslapok: VF 35.829, VF 34.792, VF 20.596, VF 12.864

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

- MNL BaML IV. 1407. h. Pécs város polgármesterének iratai (1872-1951) / F (1946-tól V.), Műszaki ügyosztály iratai (Lásd IV. 1406. h) (1930-1950)
- MNL BaML XV. 1.b.4. Tervtár (19. sz.-20. sz.) / Pécs város tervtára (1871-1992)
- MNL BAZML IV.1906.b Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai (1909-1950) / Közigazgatási iratok (1909-1950)
- MNL BéML V. 76. b. Békéscsaba Város Mérnöki Hivatalának iratai (1874-1950) / Terv- és térképtár (1886-1928)
- MNL BéML V.72. a. Békéscsaba Város Tanácsának iratai (1918-1929)
- MNL BéML XXIII. 458. c. Békéscsaba Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága Építési és Közlekedési Osztályának iratai (1950-1990) / Tervtár

- MNL BKML – V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok
- MNL BKML –XV.5.b.
- MNL BKML – XXIII. 609. Kiskunfélegyháza Város Tanácsa VB. Műszaki Osztályának iratai (1950-1979)
- MNL BKML VIII. 108. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának és Képviselőtestületének iratai 1735-1950. Közgyűlési jegyzőkönyv
- MNL HML V. 72.b Eger Város Tanácsának iratai (1872-1950) / Külön kezelt iratok
- MNL JNSZML V. 472. 43. Szolnok varos képviselő-testületének iratai
- MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai
- MNL NML V. 183/33. V.183. Salgótarján rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai (1922-1950)
- MNL OL K184-1913-20-19615 S118 No 972.
- MNL OL-K-150-1883-I-1. 44113. (1085. doboz)
- MNL OL-Z 506. Kereskedelmi osztály, Bőhm és Hegedűs műépítészek
- MNL-OL 30792. Névváltoztatási kimutatások

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

- Képeslapgyűjtemény, ZS 106
- Plakát- és Kisnyomtatványtár 0723, Exl.S_448

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

- Névtér adatbázis 75586 Fadgyas Gyula,

SZÉPMŰMÉSZETI MÚZEUM – MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

- Adattár 430-1920

Rövidítések

BFL=Budapest Főváros Levéltára

BME OMIKK=Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár

BTM=Budapesti Történeti Múzeum

FSZEK=Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

IMM=Iparművészeti Múzeum

KPÚ= Krajský pamiatkový úrad (Tartományi műemlékvédelmi hivatal)

MAOIH=Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség

MÉM-MDK= Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

MILEV=Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

MKVM=Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

MNL BaML=Baranya Vármenyei Levéltár

MNL BAZML= Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár

MNL BÉML=Békés Vármegyei Levéltár

MNL BKML=Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár

MNL HML=Heves Vármegyei Levéltár

MNL JNSzML= Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltár

MNL NML=Nógrád Vármegyei Levéltár

MNL OL=Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár

MNM=Magyar Nemzeti Múzeum

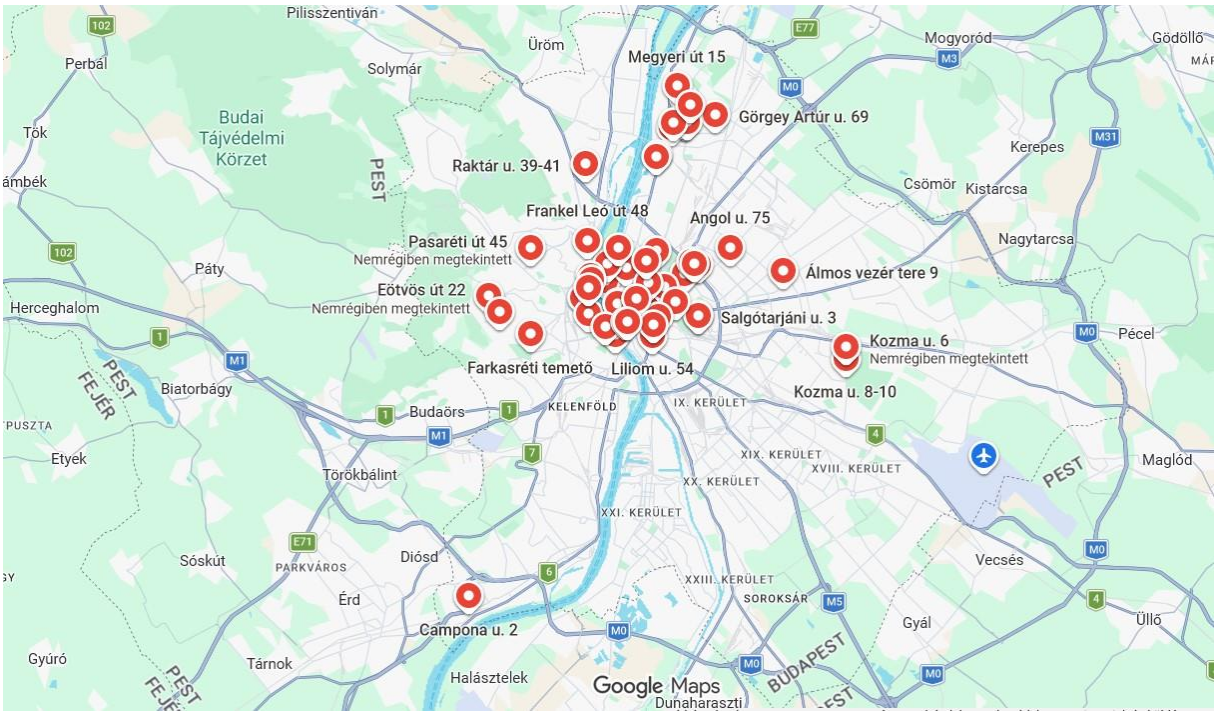
OSZK=Országos Széchényi Könyvtár

SZM-KEMKI ADK MNG-AT=Szépművészeti Múzeum Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet Archívum és Dokumentációs Központ Magyar Nemzeti Galéria Adattár

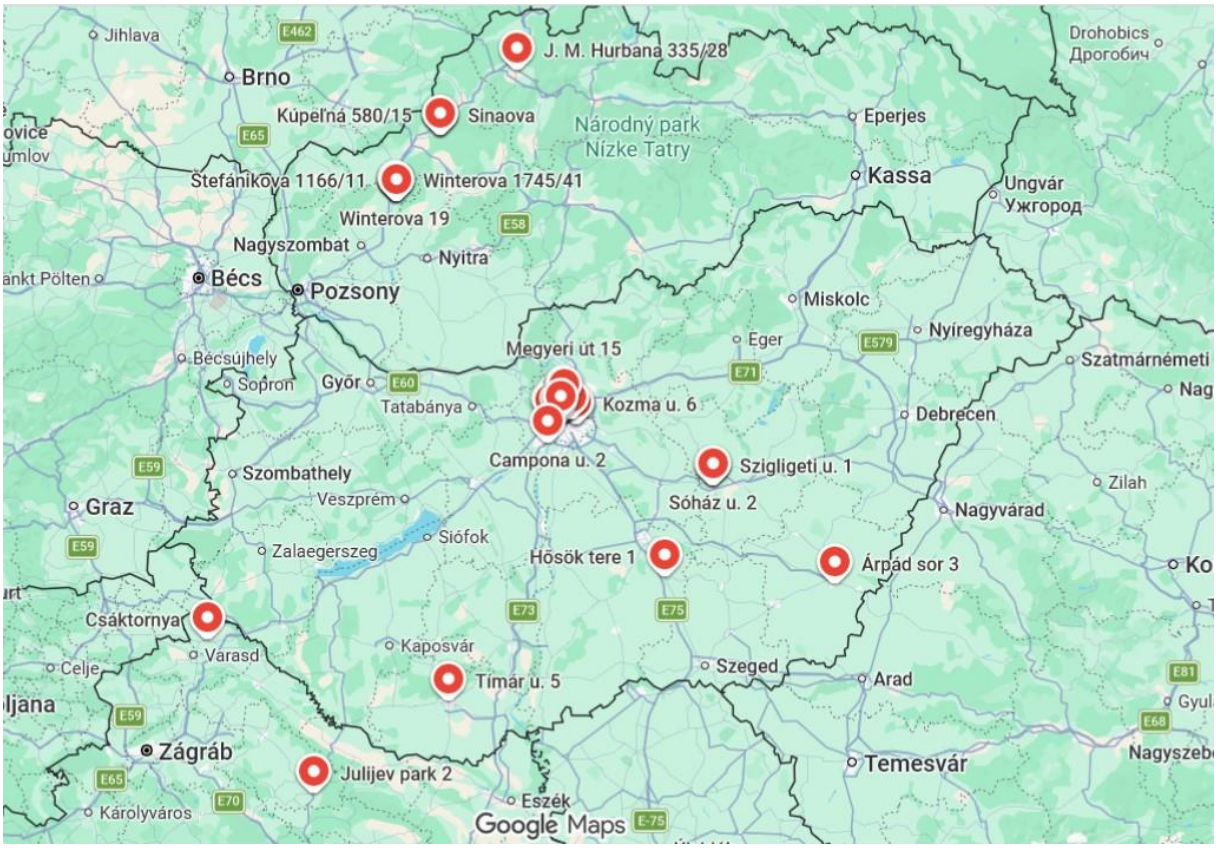
TUWA=Technische Universität Wien Archiv

Mellékletek

Térképek

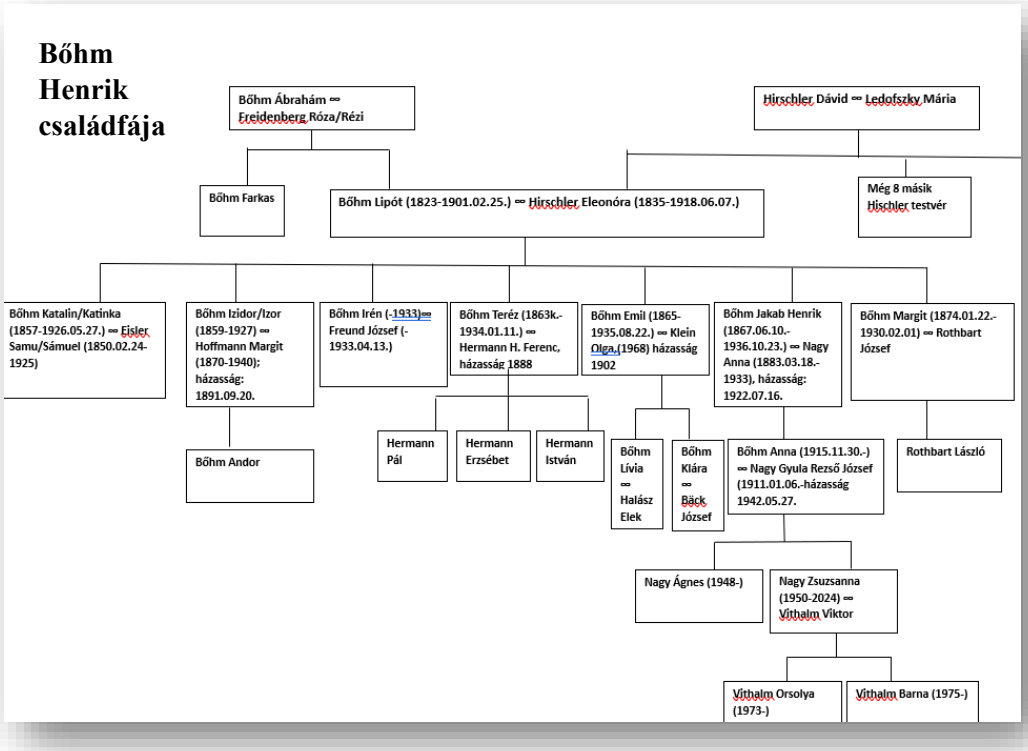

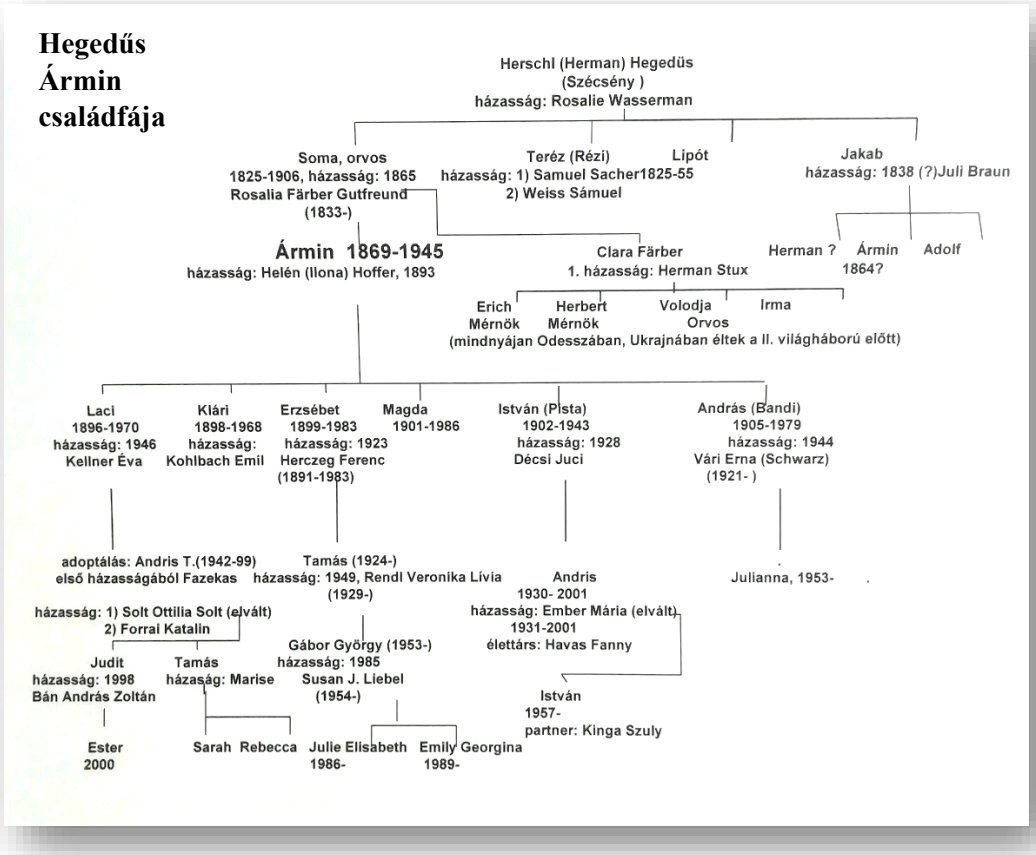
1. ábra: Megvalósult és ma is álló Hegedűs-Bőhm épületek a fővárosban

2. ábra: Megvalósult és ma is álló Hegedűs-Bőhm épületek Magyarországon és környékén

Családfák

Bőhm Henrik családfája
Bőhm Ábrahám ∞ Freidenberg Róza/Rézi
Hirschler Dávid ∞ Ledofszky Mária
Bőhm Farkas
Bőhm Lipót (1823-1901.02.25.) ∞ Hirschler Eleonóra (1835-1918.06.07.)
Még 8 másik Hischler testvér
Bőhm Katalin/Katinka (1857-1926.05.27.) ∞ Eisler Samu/Sámuel (1850.02.24-1925)
Bőhm Izidor/Izor (1859-1927) ∞ Hoffmann Margit (1870-1940); házasság: 1891.09.20.
Bőhm Irén (-1933)∞ Freund József (-1933.04.13.)
Bőhm Teréz (1863k.-1934.01.11.) ∞ Hermann H. Ferenc, házasság 1888
Bőhm Emil (1865-1935.08.22.) ∞ Klein Olga,(1968) házasság 1902
Bőhm Jakab Henrik (1867.06.10.-1936.10.23.) ∞ Nagy Anna (1883.03.18.-1933), házasság: 1922.07.16.
Bőhm Margit (1874.01.22.-1930.02.01) ∞ Rothbart József
Bőhm Andor
Hermann Pál
Hermann Erzsébet
Hermann István
Bőhm Lívia ∞ Halász Elek
Bőhm Klára ∞ Bäck József
Bőhm Anna (1915.11.30.-) ∞ Nagy Gyula Rezső József (1911.01.06.-házasság 1942.05.27.
Rothbart László
Nagy Ágnes (1948-)
Nagy Zsuzsanna (1950-2024) ∞ Vithalm Viktor
Vithalm Orsolya (1973-)
Vithalm Barna (1975-)

Hegedűs Ármin családfája
Herschl (Herman) Hegedüs (Szécsény)
házasság: Rosalie Wasserman
Soma, orvos 1825-1906, házasság: 1865 Rosalia Färber Gutfreund (1833-)
Teréz (Rézi) házasság: 1) Samuel Sacher1825-55 2) Weiss Sámuel
Lipót
Jakab házasság: 1838 (?)Juli Braun
Ármin 1869-1945 házasság: Helén (Ilona) Hoffer, 1893
Clara Färber 1. házasság: Herman Stux
Herman ?
Ármin 1864?
Adolf
Erich Mérnök
Herbert Mérnök
Volodja Orvos
Irma
(mindnyájan Odesszában, Ukrajnában éltek a II. világháború előtt)
Laci 1896-1970 házasság: 1946 Kellner Éva
Klári 1898-1968 házasság: Kohlbach Emil
Erzsébet 1899-1983 házasság: 1923 Herczeg Ferenc (1891-1983)
Magda 1901-1986
István (Pista) 1902-1943 házasság: 1928 Décsi Juci
András (Bandi) 1905-1979 házasság: 1944 Vári Erna (Schwarz) (1921-)
adoptálás: Andris T.(1942-99) első házasságából Fazekas
Tamás (1924-) házasság: 1949, Rendl Veronika Lívia (1929-)
Andris 1930- 2001 házasság: Ember Mária (elvált) 1931-2001 élettárs: Havas Fanny
Julianna, 1953-
házasság: 1) Solt Ottilia Solt (elvált) 2) Forrai Katalin
Judit házasság: 1998 Bán András Zoltán
Tamás házasság: Marise
Gábor György (1953-) házasság: 1985 Susan J. Liebel (1954-)
István 1957- partner: Kinga Szuly
Ester 2000
Sarah
Rebecca
Julie Elisabeth 1986-
Emily Georgina 1989-

Tévesen Hegedűs Árminhoz vagy Bőhm Henrikhez kötött épületek, művek

A III. kerületi Ürömi utcai egykori elemi iskola, óvoda és lakóépület terveit Hegedűs Árminhoz kötötte a Ponty és Szalag utca sarkára tervezett kereskedelmi iskolával együtt a *Magyar Hírlap* 1898-ban.[2436] Többek között ennek az újságcikknek köszönhető, hogy magam is Hegedűs nevéhez kötöttem,[2437] ameddig nem ismertem a fővárosi mérnöki tevékenységével kapcsolatos dokumentumokat. Elképzelhető ugyan, hogy fővárosi mérnöki munkájában volt köze az épülethez például előtanulmányainak készítésével, ugyanakkor sem a munkahelyi irataiban, sem az ürömi utcai iskola fennmaradt építési irataiban nem szerepel a neve. Szilvássy Pál fővárosi mérnök nevéhez köthetők az 1899-re datált tervek,[2438] ezt megerősíti a *Fővárosi Közlöny*, amelyben – a bevett gyakorlat szerint a tervezőnél – lehetett jelentkezni a kivitelezői pályázóknak a részletes tervekért és a helyszínrajzért.[2439]

A Fiumei úti temető rendezési terve kapcsán már megemlítettem, hogy tévesen soroltam Hegedűs épületei közé az árkádos sírboltokat,[2440] mivel Hegedűs is készített ehhez a témához terveket, erről több ízben említést is tesz a saját munkáinál.[2441] Dacára ennek, a ma is látható árkádos sírboltokat Gerle Lajos nevéhez köthetjük és 1904-1908 között készültek el.[2442]

A szombathelyi Trummer-féle bérház 1905-ös tervezése a BFL Gerle hagyatékból előkerült jegyzeten szerepel mint Hegedűs-Bőhm munka. Ez azonban tévedés lehet, mivel a Török bankház és ezen épület tervpályázata egyidőben zajlott, egy lapszámban közölték őket. A Trummer-bérházra az építészpáros nem is pályázott, I. díjat Orth és Somló *Szerda* jeligéjű terve, II. díjat Sebestyén *Modern* fantázianevű rajzai kaptak.[2443]

A Rudas-fürdő építési terveinek Sterk, Sebestyén és Hegedűs által kivitelezéséről írt a *Magyar Kő- és Márványujság* 1910-ben.[2444] A cikk tévedés lehet, mivel ez a tervezőhármas a Gellért fürdő épületkomplexumát tervezte, amely egyébként egyszerre zajlott a Rudas pályázataival.

[2436] Uj iskolaépületek. *Magyar Hírlap* 1898. június 18., 7.
[2437] KEREKES Margit: *Hegedűs Ármin építészeti munkássága.* Szakdolgozat PPKE-BTK, Piliscsaba, 2009, 20-22. a továbbiakban KEREKES 2009
[2438] BFL XV.17.d.329. 15272 hrsz
[2439] *Fővárosi Közlöny* 1899. április 11., 10. évfolyam, 29. szám, 44-45. valamint *Fővárosi Közlöny* 1899. április 14., 10. évfolyam, 30. szám, 11.
[2440] Lásd a disszertáció Fiumei úti sírkert rendezéséről szóló fejezetét. A téves közlés helye: KEREKES 2009, 59-60.
[2441] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza
[2442] BFL XV. 17. d. 328, 223. raktár K 30/5, KT, te 8/39-41.
[2443] A török-bankház és a trummer-féle bérház pályatervei. *Magyar pályázatok* 1905. április, 3. évfolyam, 4. szám, 1.
[2444] *Magyar Kő- és Márványujság* 1910. január 15., 6. évfolyam, 2. szám, 6.

1912. május végén nyitott meg a korábban Fischer, később Hársfa (később a hársfa szlovák fordítása alapján Lipa) névre hallgató hotelépület Pöstyénben.[2445] Nevét az egykor a szálló előtt és belső kerthelyiségében elhelyezkedő hársfákról kapta. A szálló az egykori Deák Ferenc utcán, ma a Winterova és a Rázusova utcák kereszteződésében állt, saroképületként. Vladimir Krúpa, a Pöstyéni Balneológiai Múzeum igazgatójának véleménye szerint elképzelhető, hogy a Bőhm és Hegedűs építészpáros munkája, Récka Adriana is kérdőjeles szerzőknek tartja őket.[2446] Pöstyén honlapja szerint Richard Scheibner tervei alapján készült.[2447] Egy másik forrás szerint a Rónai Nagyszálló tervezője Adolf Oberländer volt az építésze.[2448] 1998-ban egy tűz következtében használhatatlanná vált,[2449] a 2010-es években zajlottak javítási munkák az épületben, de ma is romosan áll.

Petravich András tévesen jegyzi meg a Császár László szerkesztésében 1995-ben megjelent *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon* c. könyvének városházákról szóló fejezetében, hogy a Budafoki városháza Hegedűs és Bőhm nevéhez köthető.[2450] Az épületet 1927-ben tervezte a helyi születésű Bathó Lajos, aki Brázay Kálmán vegyészeti gyárának átalakításával alakította ki az épület mai képét, azt 1929-ben vették birtokba.[2451]

A Széchenyi-fürdő 1920-as évekbeli bővítésénél már említettem, hogy Hegedűs Ármin is pályázott a munkára, de végül nem az ő tervei, hanem Francsek Imréé valósultak meg. Ennek ellenére van olyan forrás, ahol tévesen Hegedűs munkájaként említik.[2452]

A Péterfy u. 7. szám alatti 1914-ben épült bérház tervezőiként Hegedűs és Bőhm szerepelt, azonban a tervek alapján nem azonosítható egyértelműen a szerzőpáros.[2453] Az egykor Óvoda u. 7. szám alatti épületet Kovács Károly építész jegyezte, 1913. szeptember 15-én kapott építési engedélyt.[2454]

[2445] *A Világ* napilap *Idegenforgalmi és fürdővilág* c. hetilap-melléklete 1912. május 12., 25.
[2446] RÉCKA 2009, 66. valamint 72. (Oberländer valószínűsítését veti fel.)
[2447] Pöstyén város oldala, műemlékeket bemutató rész: https://www.pic-piestany.sk/en/town-of-piestany/monuments/details/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0100168, Letöltve: 2025. március 14. 15:30
[2448] KUBIČKA KUCSERA 2006, 116.
[2449] MKVM VF 34. 792 sorszámú képeslap leírása
[2450] CSÁSZÁR 1995, 118.
[2451] BLÁZSOVITS Lívia: Sósborszeszgyárból épült Budafokon a Kós Károly stílusát idéző városháza. *PestBuda*, 2026. január 26., Lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20260126_sosborszeszgyarbol_epult_budafokon_a_kos_karoly_stilusat_idezo_varoshaza, Letöltve: 2026. július 28. 14:34
[2452] SZEGŐ György: Másodrangú építész elsőrendű művekkel. *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2000. július 14., 30.
[2453] KEREKES 2015, 316.
[2454] BFL XV. 17. d. 329. 33564 hrsz.

Az egykori kissvábhegyi szanatórium kapcsán az érsebészeti klinika épülete[2455] merült fel, mint esetleges művük. A Városmajori Klinika 1912-ben nyílt meg János Szanatórium néven, építtetője Horváth Károly volt.[2456] A főépület első rajzait 1911-ben Árkay Aladár tervezte, de az év végi tervek Száray István építésztanár neve alatt futottak, az építőmester Gerstenberger Emil volt.[2457] Szomszédságában a 64-66-os épületben a Városmajor Szanatórium és Vízgyógyintézet működött, ezt vásárolta meg az Izraelita Hitközség és ezt működtette tovább Bíró Dániel Kórház néven az 1920-as években, a közeli Alma utca sarkán[2458] pedig Szeretetház működött, mely épület ma is áll.[2459] Az egykori Kissvábhegyi úti intézet ma a Városmajor u. 64-66-on állna, a 64-es házszámú épületen ma is emléktábla áll, mivel 1945-ben egy náci tömegmészárlás után a kórházat felgyújtották, majd lebontották.[2460] Ugyanakkor a BFL-beli terveken nem szerepelnek ezekből az évekből átalakítások, Grünwald Miksa jegyzi tervezőként az 1925-ös évhez köthetőeket.[2461] Felmerült, hogy a Bőhmhöz és Hegedűshöz köthető egykori kissvábhegyi kórház ezek közül valamelyik lehetett, ám a források ezt nem igazolják, habár 1929-ben valóban terveztek egy épületet (a továbbiakat lásd a következő fejezetben).

Az építészpáros további kutatásokat igénylő művei

Magánházak

Az építészpáros munkásságának egyik legkevésbé ismert, és legnehezebben kutatható szelete a magánházak témája. Néhányat ők maguk említenek valamelyik épületlistájukon, de a legtöbbjükről igen kevés információ áll rendelkezésre és további kutatásokat igényelnek.

Újpesten több magánházat is tervezett az építészpáros, melyek közül kettő is köthető dr. Héderváryhoz, az egyik bizonyosan az Árpád útra készült.[2462] Sajnos Újpest iratai nagyon nehezen kutathatók, mivel ezek 1950-ben kerültek át a fővároshoz és nagyrészt rendezetlenek.

[2455] Ferkai Hegedűs és Bőhm 1929-es épületeként azonosítja a Városmajor u. 68. alatti egykori Izraelita hitközség kórházát, ma Érsebészeti Klinika. Lásd: FERKAI 1995, 23. én a Budai Chevra Kadisa kórháza Maros u 16/b számú épületével azonosítottam, 1929-31. Lásd: KEREKES 2015, 317.
[2456] MERKELY Béla (szerk.): *A Városmajori Klinika első 100 éve.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2012, 27. a továbbiakban MERKELY 2012
[2457] BFL XV. 17. d. 329. 6847 hrsz.
[2458] Az ide készült villát Kallina Mór jegyzi, a belőle átalakított szeretetház a Városmajor u. 62. alatt Grünwald Miksa építőmester jegyzi, tervezőként is ő van feltüntetve. Lásd: BFL XV. 17. d. 329. – 6870/1 és 2
[2459] MERKELY 2012, 15.
[2460] SIMONTORNYAI -SCHEIBER Mária: *A budai Városmajor utcai Bíró Dániel kórház története* 170. és 182. Lásd: https://share.google/UNJK35T779jWFjCq7, Letöltve: 2026. február 18. 19:23
[2461] BFL XV. 17. d. 329. – 6850
[2462] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

Amit tudhatunk, hogy 1900 körül az Árpád út 15. és 32. számokon élt dr. Héderváry vezetéknévvel olyan ember, aki építtetőként felmerülhet.[2463] Előbbi címen Soma, utóbbin Sámuel keresztnévvel.[2464] Előbbi városi főorvosként praktizált 1913-ban, többek között azzal a Fadgyas Gyulával, akinek szintén terveztek magánházat a településen.[2465] Az 1920-as években szintén újpesti képviselőként ismert dr. Héderváry Lehel és Ernő már az ő leszármazottaik lehetnek.[2466] Két lehetséges épület merül fel Hegedűs és Bőhm munkájaként. Iványi János szerint ma az Árpád út 40. házszámon álló kétemeletes épületet 1899-ben építtette Héderváry Soma doktor. A szimmetrikus, kőburkolatos ház, földszinti nyílásai ívesek, a szimmetriatengelyben egy pilléroszlop pár tartja az első emeleti erkélyt, az első emeleti ablakokat gazdag díszű szemöldökpárkány zárja le. A második emelet ablakai egyszerű, négyszögletes záródásúak, a főpárkány gazdag díszítésű.[2467] Árpád út 32. alatti címük később Héderváry Soma nevével együtt az Ujpestvidéki önsegélyző egylet címeként szerepelt, Héderváry Ernő dr. pedig az István tér 20. alá volt bejegyezve.[2468] Ma ez a Szent István tér 22. szám, az itt álló egyemeletes lakóházat az egykori Hadl, később Héderváry család építtette, mely esetleg lehetett a másik Héderváryakhoz kötődő Hegedűs-Bőhm tervezésű épület. A neobarokk ház 1897-ben épült, az erkélye feletti íves, torzfejekkel díszített timpanon kartusában álló évszám is ezt hirdeti. Kapujának két oldalán oszlop áll, mely bábos erkélyt tart.[2469] Hogy lehetett még további épületük is, az többek között levéltári adatok igazolják, 1908-ban egy ház megvizsgálását kérte dr. Héderváry – ez az irat azonban csak az 1908-as tárgymutatóban szerepel, a hozzá tartozó irat elveszett.[2470]

Dr. Wolfner újpesti házának tervezése szintén az építészpároshoz köthető.[2471] Wolfner Gyula és társa jelentős újpesti gyárost ne tévesszük össze az orvos Wolfner Jakabbal,[2472] aki az Árpád út 19. alatti ház tulajdonosa volt.[2473] Az Árpád út 19. ma bizonyosan nem a korábbi épületet takarja.

[2463] Arcképeket lásd: UGRÓ 1932, 21-22.
[2464] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1900-1901, 12. évfolyam, 10. rész - Ujpest / I. Házjegyzék, 1665.
[2465] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1913, 25. évfolyam, 10. rész, 2346.
[2466] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 2. rész, 1553.
[2467] IVÁNYI–IVÁNYINÉ–BAZSÓ 2009, 64.
[2468] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922-1923, 28. évfolyam, 2. rész, 1557.
[2469] IVÁNYI–IVÁNYINÉ–BAZSÓ 2009, 60-61.
[2470] BFL V.675.c. 1171 tárgymutató 1908. év, 5683-es sorszámon.
[2471] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2472] NEGYEDI-SZABÓ–WEISZ 1914, 14., 25., 26., 45.
[2473] NEGYEDI-SZABÓ–WEISZ 1914, 10. és 73.

Dr. Fadgyas Gyula (1872-1944) magánlakóházának 1905-ös megtervezéséről maga Bőhm Henrik adott tájékoztatást, műveinek jegyzékében.[2474] Mint azt ahogy az Újpesti Városháza esetében említettük, Hegedűs Ármin egyik sógora, Hoffer Mihály az újpesti képviselőtestület prominens tagja volt, és számos újpesti megbízást ennek köszönhetett az építészpáros, még ha itt valószínűsíthetően csak Bőhm Henrik művéről beszélünk is. Az építtető, dr. Fadgyas Gyula feltehetően zsidó származású, később római katolikus vallásra áttért orvos volt. Édesapja Feldmann Arnold néven szerepelt, 1903-ig ez volt Fadgyas Gyula eredeti vezetékneve, 1872-ben született Aranyosmaróton, orvosként 1896-ban végzett,[2475] 1897-ben költözött Újpestre,[2476] ahol 1904-től működött orvosként,[2477] ahol a képviselőtestületnek is tagja volt.[2478] 1914-ben több társával együtt megalapította az Újpesti „Szülőház Egyesületet", mely elődje volt a későbbi szülőotthonnak[2479] (melyet szintén Hegedűsék terveztek). 1932-től ő volt az Újpesti Kórház első igazgatója,[2480] amely az ő előterjesztésére és sürgetésére épült meg,[2481] és amelynek épületét a Hegedűs-Bőhm építészpáros mellett Jendrassik Alfréd jegyzi. 1944-ben politikai gyilkosság áldozata lett több családtagjával és társával együtt.[2482] A magánházról sajnos egyelőre nincs sok tudomásunk, a fellelhető lakcímjegyzékekből kiderül, hogy 1904-1905 körül a Petőfi utca 4. szám alatt praktizált,[2483] egy évvel később már a Diófa utca 25. címet közölték a neve mellett, feltehetőleg ez volt a lakása.[2484] Ez egészen az 1920-es évek elejéig biztosan háza és működésének központja volt. Az egykori Diófa utca ma Kassai utca néven szerepel,[2485] és ez az utca a városrendezéskor teljesen átalakult, jelenleg parkoló áll az egykori épület helyén.[2486]

Ivánka Pál (draskóczi és jordánföldi előnevekkel)[2487] egykori főszolgabíró váci magánlakóházáról sajnos igen kevés információ áll rendelkezésre. Annyit tudhatunk, hogy

[2474] SZM-KEMKI-ADK MNG AT 430-1920
[2475] Lásd: PIM névtér adatbázisa 75586-os sorszámon.
[2476] UGRÓ 1932, 490.
[2477] UGRÓ 1932, 78.
[2478] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1905-1906, 17. évfolyam, Franklin Társulat, Budapest, 1859., vö: UGRÓ 1932, 21-22.
[2479] UGRÓ 1932, 373.
[2480] 30 év rövid története. *Egészségügyi dolgozó* 1962. július 1., 6. évfolyam, 7. szám, 3.
[2481] Járványkórház építés Újpesten. *Vállalkozók Lapja* 1927. február 9., 6.
[2482] Halotti Anyakönyvi kivonata. (Budapest IV. ker. polgári akv. 757/1947.)
[2483] *Budapesti Czim- és lakásjegyzék*, 1904, 16. évfolyam, Franklin Társulat, Budapest, 1858.
[2484] *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1905-1906, 17. évfolyam, Franklin Társulat, Budapest, 1852.
[2485] IVÁNYINÉ–IVÁNYI 2007, 119.
[2486] Erdei Adrienn közlése nyomán - ÚJKK Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény.
[2487] Ivánka Pál meghalt. *Ujság* 1928. május 8., 8.

1905-ben épült,[2488] a váci Dunaparton az egykori Mária Terézia (ma Ady Endre) sétányon állt.[2489] Ezt megerősíti, hogy a városi rakpart szabályozásakor az új utcafrontot a fegyintézetet az „Ivánka Pál házával" összekötő vonalban jelölték ki.[2490] Már ez azt a gyanút kelti az emberben, hogy a Főszolgabírói hivatal és az „Ivánka ház" esetleg ugyanaz az épület, vagy legalábbis egy telken helyezkedett el. A külön épület elméletet támasztja alá, hogy a hivatalt 1902-es tervezésnek, a magánlakóházat 1905-ös datálásúnak ismerjük, továbbá egy 1942-es cikk, melyben a főszolgabírói hivatal hátuljában álló, Ivánka Pál tulajdonában álló „öreg épületről" írtak. (Ez az akkori Görög utcában volt, a görög templommal szemben, ma Katona Lajos utca). Mikor a főszolgabíróság épületét megvette a vármegye, akkor a hátsó épület Ivánka Pál azonos nevű fiának kezében maradt, aki állítólag eladta a már ekkor nem túl jó állapotú házat, amit elkezdtek bontani. Ugyanakkor a lakója még Ivánka Pálné volt.[2491] A közös épület-elméletet támasztja alá egy 1922-ból származó tudósítás, miszerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Budapesten 1922. január 10-én tartott közgyűlésén Ivánka Pál kérelmet nyújtott be, „*a házában elhelyezett főszolgabírói hivatal lakbérének felemelése tárgyában*."[2492] E mondat rávilágít arra, hogy a korban nem meglepő módon a hivatali épület lakhatásra is szolgálhatott, vagy, hogy a közvetlen közelben álló lakóházát hivatali célokra is használták. (A cikk szerint ekkor szerény körülmények között élő nyugalmazott főszolgabírónak megítélték a béremelést.) A lakóház tulajdonosa Ivánka Pál (1859(?)–1928) Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye szolgálatában álló jogász volt. Felesége Sauter Erzsébet,[2493] egyetlen testvére Ivánka István, Hont vármegye, Selmec- és Bélabánya városok korábbi főispánja volt.[2494] 1883-tól tiszteletbeli aljegyző, 1889-ben szolgabíró, 1890-től évben váci járási főszolgabíró, amely hivatalból 1920-ban ment nyugdíjba.[2495]

1906. szeptember 3-án Szirmai Antal, Bőhm Henrik egykori műegyetemi alakrajz tanára építési engedélyt kapott I. kerületi Fürj u. 32. (korábban 4.)[2496] számon álló földszintes lakóházának tervrajzára. A tervsorozat szignózatlan, egyedül az építtető írta alá, egyetlen pincehelyiséget ábrázoló rajzon szerepel Bőhm Henrik aláírása, ez 1907. augusztus 1-i

[2488] Ivánka féle lakóház néven említi a BFL XIV. 243. d.1.39. jelzetű irat, mely közös Hegedűs-Bőhm munkaként tesz róla említést. Vesd össze Bőhm Henrik műveinek jegyzékével, mely Ivánka Pál úr magánlakóháza, Vácz, 1905 adatokat említ. Ld: SZM-KEMKI ADK MNG AT 430-1920

[2489] Fogorvosi hír: „Dr. Zólyomi Adolf v. kórházi rend. Int. főorvos, fogorvos rendel csütörtökön és vasárnap Ivánka Pál házában (Mária-Terézia rakpart)". *Váci Hírlap* 1924. november 16., 38. évfolyam, 48. szám, 1.

[2490] Megnőtt a város! *Váci Hírlap* 1913. június 15., 27. évfolyam, 45. szám, 2.

[2491] A város lebontatja az Ivánka-házat. *Váci Hírlap* 1942. február 7., 56. évfolyam, 11. szám, 4.

[2492] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 1922. január 19., 20. évfolyam, 3. szám, 1.

[2493] *Magyarország* 1903. május 1., 11.

[2494] *Új Barázda* 1919. január 8., 2. évfolyam, 7. szám, 3.

[2495] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 22., 18. évfolyam, 17. szám, 211.

[2496] *Az Ujság* 1906. augusztus 28., 15.

jóváhagyással szerepel. Fennmaradt továbbá a használatbavételi engedélye is, melyen az alagsori házmesteri és mosóhelyiségeken felül a földszinten egy szoba, konyha, kamra, előszoba, cselédszoba, árnyékszékek, fürdő, egy fedett és egy nyitott veranda helyiségekre 1907. augusztus 24-én kapott jóváhagyást. Hogy végül a teljes magyaros szecessziós hangulatú épületet Bőhm jegyzi-e nem tudjuk, az illeszkedne a Csáktornyai kaszinó és a Váci főszolgabírói épületek sorába. (Az épület az 1920-as években Edvi Illés Aladár tulajdona lett és átalakításokat eszközölt az akkor már lecsupaszítottabb házon).[2497]

Molnár Ferenc kétemeletes bérvilla tervére 1928. februárjában kapott engedélyt, Bőhm és Hegedűs irodája tervezésében.[2498] A cím – ha hihetünk a lapok tudósításainak – a Mányoki út 2. szám alatt szerepelt,[2499] ezen a címen illetve a Kelenhegyi út 10. számon lévő sarki ingatlant,[2500] egy évvel az építési engedély kiadása után, 1929-ben a főváros megvette 94.000 koronáért a Gellért fürdő bővítése érdekében. Hogy miért adta el rögtön az építés után Molnár Ferenc és neje született Weinberger Ilona a tulajdonát,[2501] egyáltalán elkészült-e az épület, azt egyelőre homály fedi. Molnár vélhetőleg az a vezérigazgató, akinek a Pasaréti úton tervezett később egy villát Hegedűs.

A Ferenchegyi út 13. alatt egyemeletes épületet tervezett Bőhm és Hegedűs Bánthó Mária részére 1937. januárjában.[2502] Azonban az 1936. december 15-i tervek és a márciusban kelt módosított tervek is Marosi Béla nevéhez fűződnek.[2503] Hogy a korábbi említés elírás-e, nem tudható, mindenesetre a tervanyag nem tartalmaz az építészpáros nevéhez fűződő rajzokat.

Fürdők, szállók

Savanyúkúton (ma Sauerbrunn, Ausztia) a 19. század közepén épültek ki az első jelentősebb fürdőépületek, majd 1893-ban egy tűzvészben megsemmisültek. 1903-ban dr. Grimm építtetett új, modern szanatóriumépületet.[2504] Nem tudjuk, hogy a Bőhm-Hegedűs irodához kötött „*régi szanatórium átépítése, étterem és konyhaüzem, új vízgyógyintézet*

[2497] BFL XV. 17. d. 329. – 8002/3
[2498] A Mányoki út 5474-es hrsz-én. Lásd: *Építő Ipar – Építő Művészet* 1928. március 1., 38. Vö: *A Munkaadó* 1928. február 22., 3.
[2499] *Fővárosi Közlöny* 1928. február 28., 10. szám, 365-366.
[2500] *Magyarság* 1929 november 24., 26.
[2501] *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei* 1929. június 26., 886-888. szám, 231.
[2502] *A Munkaadó* 1937. január 14., 5.
[2503] BFL XV. 17. d. 329. 15332/8 hrsz.
[2504] Savanyúkút wikipédia oldala, https://hu.wikipedia.org/wiki/Savany%C3%BAk%C3%BAt

tervezete, új nagy szanatórium tervezete"[2505] pontosan mire vonatkozik és mennyire csak tervben maradt épületekről beszélünk. A régi szanatórium átépítése lehetett az 1903-as építkezés, vagy a tűvész utáni építkezés is, de utóbbit kicsit korainak tartom az életművet tekintve. Az új szanatórium és vízgyógyintézet véleményem szerint terv lehetett, és ezekről jelenleg nincsen semmilyen további információnk. Az egykor Magyarországhoz, ma Ausztriához tartozó településsel kapcsolatban sem Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára[2506], sem a Burgenlandi Tartományi Archívum[2507] nem őriz releváns iratot.

Pöstyénben a korábban már említetteken kívül még néhány további épület is köthető az építészpároshoz, ám ezekről kevés tudomásunk van. Mivel Hegedűs Ármin saját munkái felsorolásánál említést tett a „Gyógyszállóról"[2508] mely tükörfordítása a „Kurhotel" kifejezésnek, ezért azt gondolom, hogy az egykori gyógyszálló régi épületének a felújítás köthető az ő nevéhez. Ennél pontosabb adatokkal nem rendelkezünk sem erről, sem a Napóleon fürdők modernizálásáról, annyit azonban tudunk, hogy a bérlő Winter Lajos említette életrajzi kötetében azt, hogy 1905-ben minden régi fürdőt modernizáltak.[2509] A Napóleon fürdő homlokzatának egykori „magyarosságáról" csak egy 1925-os film ad némi ízelítőt, amelyről sejthetjük, hogy az építészpároshoz kötődik.[2510] A Kurhotel körülbelül az 1800-as években épült. Ez a kb. 30 szobás szálloda állt egyedül a vendégek rendelkezésére a településen, amikor Winter Sándor elkezdte bérelni a területet az Erdődyektől. A téglaépület földszintjén egy kocsma működött, a szobákhoz fürdőszoba nem tartozott, csak fapadlóval rendelkeztek.[2511] Az imént említett 1905-ös átalakításról annyit tudunk csak, hogy a Kurhotelt negyven szobásra bővítették.[2512] A Kurhotelen kívül a Ferencz József fürdő későbbi modernizálását Hegedűs Ármin is felsorolta a munkái között.[2513] A fürdőépület 1898 tavaszára készült el, a német Bad Nenndorf (Hannover) mintájára Pollák Manó tervei szerint neoreneszánsz stílusban, gazdag márvány borítással építették. A cél a legvagyonosabb emberek kiszolgálása volt az épület

[2505] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2506] Hegyi Norbert levéltáros közlése nyomán. 2025.11.03. (Sem HU-MNL-GyMSMSL-IV.409.b. Sopron Vármegye Alispánjának iratai (1872-1950), közigazgatási iratok; sem HU-MNL-GyMSMSL-IV.415.b. Sopron Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai (1876-1949), általános iratok; sem HU-MNL-GyMSMSL-VI.421. Sopron Megyei Államépítészeti Hivatal iratai nem hoztak eredményt. Település szintű és járási iratanyagok nem találhatók az intézményben.)
[2507] Burgenländischen Landesregierung válasza, 2025. 09. 24.
[2508] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.
[2509] WINTER 2006, 19.
[2510] A Napóleon fürdő magyaros díszei itt, 0:44-től: https://www.youtube.com/watch?v=dmYdFxCBtc0, letöltve: 2026.08.19. 22:15
[2511] WINTER 2006, 9.
[2512] WINTER 2006, 19.
[2513] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.

emelésével. A problémák igen hamar kiütköztek: alapvető gondot jelentett, hogy a távolabbra eső 67 fokos víz lehűlt mire az épületbe ért, a gyógyhatású iszap szintén, így a gyógykezelések hatásfoka csökkent, ennek elkezdett elterjedni a híre, és csökkent a vendégek száma.[2514] Ezért hamar az átalakítások mellett döntöttek, ám ezt az első világháború miatt sosem fejezték be.[2515] A József fürdőnek az 1925-28 közötti időszakban tervezték a sportszállóvá alakítását,[2516] de végül lerombolták, kihasználatlansága miatt.[2517] Ezeken kívül még további pöstyéni „gazdasági épületek" köthetőek az építészpáros nevéhez, pl. tűzőrség stb. Ez utóbbiról csak annyit tudunk, hogy 1920 májusában alakult a fürdősziget önkéntes tűzoltó testülete, melynek első tagjai a karbantartó műhelyek dolgozói voltak, de az egykori épületről nincsen tudomásunk.[2518]

Trencsén város fürdő- és kultúrpalota tervezetéről még kevesebb a tudomásunk.[2519] Mivel a szomszédos Trencsénteplicen terveztek egy kultúrpalotát, amelyet fentebb tárgyaltunk, és ezen felül sem a helyi levéltárban, sem a sajtóban nem találtam említést, ezért ez az adat szintén a későbbiekben kerülhet kibontásra, amint előkerül valamely ezzel kapcsolatos forrás. Trencsénteplic Baracskai vendéglő és kioszk szállodával (tervezet), nyilvános gyógykút, [2520] parkrendezés és uszodaterv,[2521] és gyógyterem átépítésének tervei[2522] kötődnek még a dolgozat korábbi részeiben említett épületek mellett a Bőhm-Hegedűs építészirodához. A Baracska vendéglő Trencsénteplic gyógyparkjában működő vendéglátóipari-egység volt, mely szerepel ugyan archív képeken, de sem szálló sem átalakítási terv nem maradt fenn róla. Ugyanez a helyzet a parkrendezés és az uszodaterv kapcsán, utóbbiról ugyan maradtak fenn képeslapok, de nagy valószínűség szerint nem Hegedűs vagy Bőhm által készített tervek megvalósulásai. A gyógyterem vagy Kursalon feltehetően korábbi építésű, és átépítéséről szintén nincs ismeretünk. Egyedül a ma is a fürdőparkban álló nyilvános gyógykút kiképzése ismerhető meg kissé közelebbről, – amennyiben erre ez épületre utal a „forrásrendező munkálatok" elnevezés – azonban a nevükhöz köthető terv itt sem maradt fenn. A ma is a parkban álló épületen a „pöttyös" oszlopdíszítések a bécsies és a lechneri szecesszióhoz is köthetőek, jelen esetben inkább előbbihez, azonban a kétkarú lépcsősor és az épület tetejének reneszánsz palotákat idéző

[2514] WINTER 2006, 15-17.
[2515] MIKUDÍKOVÁ 2009
[2516] WINTER 2006, 51.
[2517] WINTER 2006, 15-17.
[2518] KRÚPA, Vladimír: *Dobrovoľný hasičský zbor by mal 135 rokov.* 2017. augusztus 16., lásd: https://www.piestanskydennik.sk/2017/08/16/dobrovolny-hasicsky-zbor-by-mal-135-rokov/ Letöltve 2026. január 5. 15:34
[2519] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2520] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2521] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.
[2522] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

teraszos kiképzése inkább historizáló hangvételű, illeszkedik az építészpáros trencsénteplici munkásságának sorába. Az archív felvételek tanúsága szerint a lépcsőkarok között, a földszintes, apszis-szerűen félkörívesen elrendeződő, ovális ablakokkal díszített főhomlokzat előterében szökőkutak álltak. Ma az egykori forrásvíz nyerésére szolgáló díszes épület csak halovány mása a korábbi társának.

Abbázia (ma Horvátország, Opatija) helyszínen a nevükhöz köthető a Quisiana nagyszálló építésének és kiegészítésének terve 1915-ből.[2523] Az épület eredetileg 1888-ban épült, és a helység első szanatóriuma volt, ma Hotel Opatija néven működik. A település tervanyagát a Fiumei Állami Levéltár őrzi, eddig sajnos nem találtam olyan anyagot, amely Hegedűsék munkásságát rögzíti, így az átalakítási munkákról többet nem tudunk.[2524]

Balatonkenesén az egykori Otthon nagyszálloda átalakításával és új konyhaüzem kialakításával, valamint a nagy strandfürdő építési tervezésével foglalkozott a tervezőpáros. Az Otthon Szálló, 1912-es építéskori nevén a Vonatkísérők Országos Otthona fürdő és üdülőtelepe, az első világháború után az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) kórházaként működött,[2525] a második világháború után a görög polgárháborúból menekült családok gyermekeinek szállása volt, később nevelőotthonként funkcionált (Kállai Évától elnevezve). Ez utóbbi átalakítási munkálatairól maradtak fenn tervek csak a Veszprém megyei levéltárban a 20. század második feléről. A szintén az építészirodához kötött konyhaüzemről, illetve strandról sem található Kenese vonatkozásában terv a gyűjteményben. Az Enyingi járás levéltári anyaga – melyhez akkor Balatonkenese is tartozott – nagyon nagy károkat szenvedett a második világháborúban, így azt ezt megelőző időszakból nem, vagy csak töredékesen maradtak fenn iratanyagok.[2526] Néhány fennmaradt levelezőlapból lehet sejtésünk az egykori ebédlőről, de hogy ez lenne Hegedűs és Bőhm munkája az erősen kérdéses.[2527] Feltehetőleg a későbbi fürdőszobaellátás miatti modernizálás köthető az építészpáros nevéhez. Az Otthon 1912. július 7-i átadása után az egyik első legnagyobb üdülőtelep volt, külön 1000 férőhelyes étteremmel és a strandra kiképzett bódékkal, kijárattal.[2528] A tervező a temesvári Tunner Arthur volt, a

[2523] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2524] Boris Dundovic művészettörténész közlése nyomán. A Državni arhiv u Rijeci (Rijekai állami levéltár) nem rendelkezik vonatkozó tervekkel.
[2525] BARTA József: Búcsú az otthontól (1958-1994). *Balatonkenesei Hirlap* 1994. október 15., 8.
[2526] B. Baranyi Anikó, segédlevéltáros 2025. szeptember 5-i közlése nyomán. (MNL Veszprém Vármegyei Levéltára)
[2527] A képeslap a Kereskedelmi- és Vendéglátóipari Múzeum tulajdona, VF 33.868 számon.
[2528] PATAKY Lajos: Az első vasutas üdülőtelep. *Pesti Hírlap* 1912. december 25., 34. évfolyam, 305. szám, 113.

hivatalos átadót megelőző hónapban adta át az épületet.[2529] Napjainkban a Kenese Liget projekt keretein belül helyreállították az erősen megrongálódott épületet.[2530]

Bártfafürdőn az Erzsébet és Deák szállók gyökeres átépítésének tervezetei, új első és második osztályú fürdőház és igazgatási épület tervezése, források foglalása kötődik az építészpáros nevéhez.[2531] Bártfafürdő jelenlegi igazgatási egysége nem őriz archív anyagot a mai Astória és Alžbéta névre hallgató szállókról az építészpárosra vonatkozóan.[2532] Előbbi épületet M. Flamma tervezte 1893-1895 között.[2533] Az Eperjesi Állami Levéltár (Štátny archív v Prešove) feldolgozott anyagai között szintén nem fellelhető Hegedűs Ármin vagy Bőhm Henrik nevéhez köthető terveket. Bártfa városi anyagai rendezetlenek, az ezzel kapcsolatos iratok rendezése egy újabb nagyobb ívű kutatásnak lehetne a tárgya.[2534] Az egyedüli újságcikk, amely a szerződésükhöz kötődik egy 1916-os említés, amikor a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége új pihenőotthonának építésére az oroszok által némileg feldúlt és újjáépítésre szoruló Bártfafürdőt szemelték ki. Itt említették Hegedűst, mint „Bártfafürdő tervező műépítészét”,[2535] ebből arra következtethetünk, hogy az első világháborút követő újjáépítési tervek kidolgozásában lehetett szerepe és 1916 előtt végzett munkáról van szó (bár Trianon miatt ez amúgy is eléggé valószínűsíthető volt). Ezt egy másik forrás is megerősíti, tudjuk, hogy elkészítette Bártfafürdő nagyszabású fejlesztési tervét.[2536] A szállóépületeket egyébként 1893-ban (Deák szálló) és 1897-ben (Erzsébet királyné szálloda) adták át, utóbbit az 1895-ben itt megszállt királyné tiszteletére nevezték el.[2537]

A csillaghegyi Árpádfürdőben a vendéglő átalakítása, valamint az emeletes régi szálló kiépítésének tervezete és új nagy szanatórium tervezése köthető az építészpároshoz.[2538] A fürdő nevének eredete a környék hagyományaiból ered, miszerint a honfoglaló vezér sírja ezen a területen található.[2539] A nagyszálloda és gyógyintézet tervezetét egy másik forrás is megemlítette,[2540] kérdés, hogy ezekből melyik valósulhatott meg. Tudjuk, hogy Hegedűs az

[2529] Vezetőségi gyűlés. *Balatonkenesei Hirlap* 1913. június 29., 1. évfolyam, 1. szám, 2.
[2530] KORONZAI Fanni: *Balatonkenese városfejlesztési tanulmány, diplomaelőkészítő kutatás*. 2024/2025, BMGE. 21-23.
[2531] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2532] Mária Lauková és Martin Feč mérnök közlése nyomán. 2025. szeptember 16.
[2533] BOŘUTOVÁ 1998, 34.
[2534] Martina Dovičáková igazgató asszony közlései nyomán. (Eperjes, Állami Levéltár) 2025. szeptember 10.
[2535] A sajtószállás Bártfán épül. *Kecskeméti Ujság* 1916. március7., 9. évfolyam, 54. szám, 2.
[2536] MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár, Lymbus 1907/7 – Hegedűs Ármin építész életrajza.
[2537] Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, VF_16_062
[2538] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2539] A Csillaghegyi Fürdő története. 2021. augusztus 25., lásd: https://furdomania.blog.hu/2021/08/25/a_csillaghegyi_furdo_tortenete Letöltve: 2026. január 10. 10:10
[2540] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.

1923-ban alakult Csillaghegyi Árpádfürdő Részvénytársaság igazgatósági tagja is volt,[2541] 1928-ig bizonyosan.[2542] Az Elkán és Gerő cég (Elkán Ignác és testvére Gyula és Gerő Árpád szőrmekereskedők vállalata)[2543] hozta létre 1919-ben a Csillaghegyi Árpád Fürdő Rt-t. Ekkor vették körbe fallal a létesítményt, és minden évben bővítették a strandot. Az ország első hullámmedencéje itt épült 1925-ben (igen, megelőzte a Gellért fürdőt), 1945-ig működött (a medence ma is áll, de nem funkcionál hullámmedenceként). Pár évvel később épült ki a versenymedence a tribünnel, ezt később süllyedés miatt betemették. 1950-ben államosították, az üzemeltető a Fővárosi Fürdőigazgatóság lett. 1953-ban, 1955-ben és 1957 a működtető III. kerületi Vendéglátóipari Vállalat átalakíttatta a Strand Éttermet, majd 1966-ban motellel és borozóval bővítették az egységet.[2544] A rendszerváltás után a szálloda, az étterem és az egykori borozó használaton kívülre került, a szálloda munkásszállásként funkcionált.[2545] A strandot 2000-ben felújították, 2018-ban egy kibővített modern épületet is megnyitottak.[2546]

Daruvárott két szálloda átépítéséről szól egy forrás,[2547] de az Anna gyógyfürdő itteni tervezésén kívül másik munkájukról nem maradt fenn dokumentum. Feltehetőleg a Villa Arcadia lehet az egyik, amelyiket 1903-ban szecessziós stílusban átépítettek az 1870-es emelését követően. A másik esetleg a svájci villa lehet.[2548] Ezeket a feltételezéseket még levéltári forrásokkal alá kell támasztani a jövőben, jelenleg a Bjelovári Állami Levéltár (Državni arhiv u Bjelovaru) nem őriz ilyen iratot.

Több fürdőhöz kötődő gazdasági épület is szerepel az építészpáros műveinek listáján. Siófokon a régi nagyvendéglő konyhájának kiépítése (Balatonkeneséhez és Savanyúkúthoz hasonlóan) ebbe a sorba illeszkedik. Sajnos azonban erről a munkáról jóformán semmilyen ismeretanyag nem áll rendelkezésre. A nagyvendéglői terven kívül a Sió- és Hullám Szállók egyesítésének és kiépítésének tervezete kötődik a nevükhöz. A szállók előzménye, hogy 1891-ben alakult meg a Siófok Balatonfürdő Rt., mely a terület turisztikai kiaknázását vette célba:

[2541] GALÁNTHAI NAGY Sándor (szerk.): *Nagy Magyar Compass* 49/2., 1925, 544.
[2542] *Központi Értesítő* 1928. november 11., 53. évfolyam, 2. félév, 44. szám, 906.
[2543] A cégben Elkán Gyula és Gerő Árpád szerepelt, de Elkán Ignác is szőrmekereskedő volt és kapcsolatban volt a fürdővel. Gerő Árpád felesége Herzfeld Paula és Elkán Ignác felesége Herzfeld Anna testvérek voltak és őket emlegették a negyvenes években a fürdő tulajdonosaiként. Lásd: SZÁNTÓ András: A nercbundától Hervéig. *Budapest* 2018. április, 12-15. illetve Elkán Ignác gyászjelentései itt: *Magyarország* 1937. október 19., 44. évfolyam, 237. szám, 2.
[2544] BFL XV. 17. d. 329. 61826 hrsz.
[2545] http://www.csipke.info/a-csillaghegyi-arpad-furdo
[2546] 100 éves a Csillaghegyi strandfürdő. 2019. szeptember 15., lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20190913_100_eves_a_csillaghegyi_arpad_forrasfurdo Letöltve: 2025. december 22. 12:20
[2547] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2548] https://www.visitdaruvar.hr/otkrij/atrakcije/ljecilisni-perivoj.html, Letöltve: 2024. 10. 12. 14:55

fürdőt, parkot és szállókat létesítettek. A két hotelépület ma is áll a Siófoki Korzón a Petőfi sétány kikötő felőli oldalán.[2549] Annyi tudható, hogy A Sió- és Hullám szállodák 1893-ban[2550] épültek ki, és akkoriban „köznevetség tárgyai" voltak, annyira kiépületlen és sivár volt még a környék.[2551] Az eredeti épületek tervei Ray Rezsőhöz köthetőek,[2552] a kivitelt Stobbé Ferenc és Strausz Győző mérnökök végezték.[2553] Ezt követően 1922-ben az Ertl testvérek József, Jenő és István vették át az üzemeltetést Várady Gyulától bérlőként, ekkor nagyszabású fejlesztéseket kezdeményeztek. Kaszinó, könyvtár, színház, mozi, táncestélyek, parkok, sportlehetőségek és kvalitásos éttermek álltak rendelkezésre.[2554] Nagy valószínűség szerint ez az az időszak, amikorra Hegedűsék munkásságát tehetjük. A Sió- és Hullám szállók épülete a második világháború után Bányász üdülőként működött, a 2000-es évek közepétől egyetemi képzések helyszínéül szolgál,[2555] napjainkban felújításra került és megmarad az egyetemi funkciója.[2556]

A Szent Lukács fürdőnél a régi férfi- és női uszoda teljes átépítése, a vízgyógyintézet építése, a szálloda-, a kristályvízüzem- és az iszapfürdő átalakítása, valamint a népfürdő kiegészítésének tervezete Hegedűs és Bőhm munkásságához tartozik.[2557] A korábban már tárgyalt új épületszárny, kabinsor és mosodaépítkezésen és a Lukács fürdő melletti uszoda létesítésének tervén túli munkákról azonban keveset tudunk. A fürdő 1893-ban lett részvénytársaság, az első 19. század végi tervek Ray Rezsőhöz, a mai főépület az 1920-as évekből[2558] Hikisch Rezsőhöz köthető.[2559] Hogy mikorra tehető és pontosan mit tartalmazott a

[2549] A hotel oldalán látható tábla szerint 1894-ben, mert 1994-ben ünnepelték a felavatás 100. évfordulóját. Siófok egykor és most, egy fürdőváros látóképei. 2015, lásd: https://tgyoblog.wordpress.com/2015/09/01/siofok-egykor-es-most-egy-furdovaros-latokepei/

[2550] Német telep Siófokon. *Budapesti Hírlap* 1893. július 12., 13. évfolyam, 190. szám, 3. ill. Siófok villanyfényben. 1893. július 18-án volt a hivatalos átadó, ahol Glatz Henrik (Glatz Oszkár apja) a Siófok Balatonfürdő Rt. alapítója építtette.

[2551] ANTALFFY Gyula: A Balaton „kertészeti remekműve". A 650 éves Szemes. *Magyar Nemzet* 1982. november 20., 9.

[2552] F. DÓCZI Erika: Ray Rezső Lajos (1845-1899). Egy svájci francia magyarországi munkássága a historizmus korában. In: ROZSNYAI József (Szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában.* TERC Kiadó, Budapest, 2015, 79-80.; továbbá FÓNAI Imre: Szívre Balaton. *Somogyi Hírlap* 2012. május 7., 23. évfolyam, 106. szám, 3.

[2553] MARGITTAY Richárd, dr.: Siófok első fürdőorvosa az 50 éves Siófokról. *Balatoni Kurir* 1943. június 17., 1-2.

[2554] KOVÁCS Emőke: *Ezért a Balaton a Riviéra: luxushotelek, fürdőkúrák, pazar éttermek – nyaralás, ahogyan még nem láttuk.* 2025. január 18., lásd: https://www.sonline.hu/helyi-kozelet/2025/06/balaton-vilaghaboru-viragzas, Letöltve: 2025. november 22. 13:45

[2555] MKVM VF 26675 képeslap leírása itt: https://mandadb.hu/tetel/603991/Hullam_Szalloda__kepeslap_Siofok_1928

[2556] Siófok 132 éves épületébe költözik a Debreceni Egyetem új campusa. 2025. 01. 20. Lásd: https://welovebalaton.hu/cikk/2025/01/20/siofok-campus-debreceni-egyetem/

[2557] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik

[2558] Szent Lukács Gyógyfürdő wikipédia oldala, lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Luk%C3%A1cs_gy%C3%B3gyf%C3%BCrd%C5%91

[2559] MKVM VF 32302 sorszámú képeslap, itt: https://mandadb.hu/tetel/587376/Lukacs_Gyogyszalloda

fürdők fent említett átalakítása, az 1904-es Szt. Louis-i világkiállításon grand prix-t nyerő[2560] kristályvízüzem átalakítása az 1937-es ivócsarnok kialakítását takarja-e (amely a nemzetközi fürdőügyi kongresszuson került bemutatásra), az még további kutatásokat kíván. Annyi ugyan tudható, hogy 1904. január 28-án a „kútvállalati üzemhelyiségek kibővítésére" kért engedély a fürdőigazgatóság, ugyanakkor az ásványvíztöltő állomás már létezett 1903-ban, erről archív kép tanúskodik.[2561] Az üzem a női uszodától nyugatra, a mai Frankel Leó utcánál állt, a homlokzat az angol reneszánsz kastélyokra emlékeztet, de a tervek nem szignáltak.[2562]

Középületek

Fővárosi mérnökként Hegedűs Ármin egy román stílusú új hullaházat tervezett 1898-ban az Óbudai temető számára. 11.000 forintra becsülte a költségeit. A *Magyar Hírlap* szerint rendkívül modern felfogású volt: egy előtérből, egy nagy hullateremből, két nagyméretű ravatalozó teremből és további kiszolgáló helyiségekből állt.[2563] Az épületről továbbiakat nem tudunk.

Az I. kerület régi elöljárósági épületének átalakítása Hegedűs épületlistáján szerepel.[2564] Az egykori elöljárósági épület a Budai Várban, ma Szentháromság u. 2. címen szerepel. 1893-ban tervezték bővítését az irodai helyiségeknek,[2565] de nincs arról tudomásunk, hogy ez Hegedűs első fővárosi munkáinak egyike lett volna. Ezen kívül az 1930-as években tervezték az átalakítását, hogy a Fővárosi Múzeum gyűjteményének bemutatására szolgáljon majd, de végül ez nem került kivitelezésre.[2566] Levéltári irat nem maradt fenn erről az átalakításról, így nem tudhatjuk, hogy pontosan mit takar Hegedűs munkája e tekintetben.[2567]

[2560] NAGY Zsófia*: Lőpormalom, gyógyító csodavíz és az első úszóverseny – A Szent Lukács Gyógyfürdő és Uszoda története.* 2013. március 14., lásd: https://welovebudapest.com/cikk/2023/03/14/latnivalok-es-kultura-szent-lukacs-gyogyfurdo-es-uszoda-tortenete/, Letöltve: 2025. május 23. 19:42

[2561] BOSÁNYI Béla, dr.: *Szt. Lukácsfürdő – Buda. Téli és nyári gyógyhely.* Hungária, Budapest, 1903, 130.

[2562] ROZSNYAI József: *Szent Lukács fürdő.* Műszaki dokumentáció. Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2003.

[2563] Uj hullaház az ó-budai temetőben. *Magyar Hirlap* 1898. augusztus 10., 9.

[2564] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.

[2565] Az épülő Budapest. *Pesti Hirlap* 1893. december 3., 7.

[2566] FILEPKÓ Dominik: *A Vártól a Várig – Az I. kerületi városháza története*. 2023. július 26., lásd: https://pestbuda.hu/cikk/20230726_a_vartol_a_varig_az_i_keruleti_varoshaza_tortenete, Letöltve: 2025. december 4. 8:22

[2567] Lásd: BFL XV. 17.d. 329. 6494 hrsz.

Zsolnán a feltételezett takarékbank épületen kívül állítólag egy kultúrpalota tervezet is fűződik az építészpároshoz,[2568] de ennek terveiről és létezéséről semmi egyebet nem sikerült kideríteni. A helyi levéltár nem őriz ennek említéséről dokumentumokat.[2569]

Bérházak, bankházak

Az 1907. július 8-i magánépítési bizottsági ülésen Heil Vilmos Maros u. 21. alatti háromemeletes háza építési engedélyt nyert, a tervező Bőhm Henrik volt.[2570] Ugyanebben az évben szeptember 23-án is kapott az építtető engedélyt egy emeletes házra ugyanezen a címen, ekkor az építőművész Balogh Jenő volt.[2571] Bőhm Henrik tervei nem szerepelnek a levéltári dokumentációban, így munkásságáról – már amennyiben tényleg megvalósult – nem tudunk.[2572] Mivel az épület ma már nem áll, még elképzelésünk sincsen ezekről. Az ingatlant 1904. augusztus 24-én vette meg Heil Vilmos János.[2573] Az építtető Heil Vilmos lakatosmester a Lakatosmesterek ipartestületének aktív tagja volt, özvegyek és árvák javára alapítványt létesített és a testületi székház kialakításában is szerepet játszott.[2574] Mint iparos, Hegedűs Ármin két épületénél is szerepet játszott, a Dob utcai iskolánál és saját Jávor utcai villájánál is.

Kary Béláné építtető révén 1927-ben készült el Hegedűsnek és Bőhmnek a Tátra utca 25272/5 hrsz-en álló négyemeletes terve. Július 30-án terjesztették fel engedélyre a rajzokat.[2575] Az engedélyek kiadásáról tudósítottak augusztus 6-án.[2576] Az építtető apja Brázay Kálmán országgyűlési képviselő volt, Kary Béláné született Brázay Sarolta.[2577] Férje vitéz gyergyószentmiklósi Kary Béla altábornagy és katonai író volt.[2578] Az épület terveit egyenlőre nem sikerült fellelni, a helyrajzi számra nem ad ki találatot a keresés. Az épület minden bizonnyal Hegedűsék Pannónia utcai bérházának hátoldalán található épület lehetett, ez egy szomszédos épület helyszínrajzából derült ki.[2579]

[2568] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2569] Ondřej Čerep igazgató, Zsolnai Állami Levéltár, közlése nyomán. 2025. február 12.
[2570] *Építő Ipar* 1907. július 14., 278.
[2571] *Építő Ipar* 1907. szeptember 29., 383.
[2572] BFL XV. 17. d. 329. 6942-6943 hrsz.
[2573] BFL - XV.37.a - 966 - 6943
[2574] *Lakatosmesterek Lapja* 1931. december 10., 3. évfolyam, 23. szám, 3.
[2575] *Építő Ipar – Építő Művészet* 1927. augusztus 15., 126.
[2576] *Vállalkozók és Iparosok Lapja* 1927. augusztus 6., 47. évfolyam, 63. szám, 1. Vesd össze: *Vállalkozók Lapja* 1927. augusztus 3., 7.
[2577] *Dunántúl* 1925. január 10., 15. évfolyam, 7. szám, 2.
[2578] Kary Béláné gyászjelentése. Lásd: *Pesti Hírlap* 1937. június 17., 59. évfolyam, 135. szám, 13.
[2579] BFL XV. 17. d. 329. 25272/6 hrsz. (Ugyanakkor a ma Tátra u. 23., Balzac u. 42. épületek későbbi építésűnek tűnnek.)

A Bulgáriában található szófiai kereskedelmi bankpalota pontosabb neve ismeretének hiányában lehetséges, hogy azonos a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Szófiai fiókjának épületével. A bank 1898-ban nyitott Szófiában Banque de Commerce néven fiókot.[2580] Ugyanakkor az 1915-ben alakult és 1922-ig fennállt Magyar Bolgár Bank is lehetséges,[2581] de valószínűleg előbbiről beszélhetünk. A ma a Graf Ignatiev és az Angel Kunchev utcák sarkán álló egykori Bolgár Kereskedelmi Bank épületét 1923-ban tervezte Fingov, Nichev, Apostolov építész. Lehetséges, hogy ehhez az épülethez tervezett korábban az építészpáros terveket, ezt sajnos tervanyag hiányában nem tudhatjuk, az előbb említettről is csak néhány terv maradt fenn.[2582]

Kórházak, szanatóriumok

A mai Bulgáriában található Szófiában két épületet említ az egyik műlista, melyekről sajnos igen kevés információ áll rendelkezésre. Az tudható, hogy a külföldi építészek munkái a Bolgár Fejedelemség 1878-as megalakulása utániak, ez után 1879-től lett Szófia az ország fővárosa. Egy bolgár várostörténeti társaság szerint 1890 után keletkezett a városban nagyszámú új, szecessziós épület, ekkoriban rengeteg külföldi áramlott be ide, mert ekkor nem voltak képzett építészek.[2583] Sebestyén Artúr – akivel Hegedűs a Gellérten is dolgozott szintén tervezett ide egy moziépületet.)[2584] Az egyik Hegedűsék irodájához köthető terv a dr. Balsanoff-féle[2585] (helyesen Balsamov) szanatórium épülete, a másik a Kereskedelmi Bankpalota.[2586] Előbbiről egy képes újsághirdetés fennmaradt,[2587] ebből a magánkórházként működő intézmény címét megismerhetjük, egykor a Graf Ignatiev utca 1. számon állt Szófia

[2580] LÁNCZY Leó: *Lánczy Leó: Huszonöt év a magyar közgazdaság terén*. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Budapest, 1907, 35. Ez a fiók több további néven is szerepelt, pl. 1905-től Banque Générale de Bulgarie, 1911-től Banque Générale Hypothécaire du Royaume de Bulgarie-t, 1912-től Crédit Foncier Franco-Bulgare. Lásd: Mérei Gyula előadása A magyar tőkekivitel az első világháború előtt címmel. *Századok* 1948, 82. évfolyam, 1-4. szám, 398-399.

[2581] BOJINOV, Bojidar: *Flashes from the past: The Origin and development of banking in Bulgaria.* Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria, 2015. lásd: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/67234/, Letöltve: 2026. január 10. 17:33

[2582] Margaret Poppetrova közlése nyomán. (Ez a levéltári fond az alapja Central State Archives, Sofia: ЦДА фонд № 285К, опис 9, архивна единица 213- „Българска търговска банка, планове за сградата на бившата Българска търговска банка, София, ул. "Граф Игнатиев" и ул. "Ангел Кънчев”)

[2583] IVANOVA, Miglena: *Historical Routes Sofia reveal the mysteries of the capital city in the post-liberation years.* 2018. augusztus 4., https://old-news.bnr.bg/en/post/100953678/historical-routes-sofia-reveal-the-mysteries-of-the-capital-city-in-the-post-liberation-years Letöltve: 2025. november 31. 13:22

[2584] KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 2. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 610-611.

[2585] Zdravko Petro közlése nyomán dr. Balsamov tulajdonos, egykori orvos lehetett.

[2586] BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomtatvány gyűjteménye K. 66.1.2.

[2587] Zdravko Petrov magángyűjteményéből.

belvárosában. A levéltári források a címet megerősítik.[2588] Szintén innen tudjuk, hogy historizáló épület lehetett a 19. század végéről, de 1902-re már egészen biztosan állt. 1907-ben kiegészítették az utca szomszédos telkén egy második épülettel. Hegedűs és Bőhm irodájához egyedül ennek a tervnek az előkészítése kötődhetne, de ez egyelőre találgatás. Az U alakú alaprajzú manzárdtetős épület erkélyes ablakokkal, jellegzetes íves és háromszögű neoklasszicista oromzatokkal rendelkezett. Az épület a második világháború szófiai bombázásai során megsemmisült, ma egy többszintes lakóépület áll a helyén, amelyet az 1950-es évek végén építettek. Az építtető Georgi Balsamov Párizsban tanult, és 1912-es haláláig vezette az intézményt, utána a felesége és dr. Emil Klein vette át a kórházat, majd később a fia, Alexander.[2589] Érdekes mozzanata Hegedűs életének, hogy 1913-ban Ferdinánd bolgár cár pöstyéni tartózkodása alatt konzultált vele, egy tervezett murányi kastély felállításáról és költségeiről.[2590] Hogy ennek a találkozónak van-e köze a szófiai épületekhez, nem tudható, ugyanakkor érdekes kapcsolódási pontot nyújt. Bár keveset tudunk róla, annyi bizonyos, hogy ehhez a nyaralóhoz Lechner Ödön is készített vázlatokat,[2591] végül Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte meg az épületet.[2592]

Tudjuk, hogy az építészpáros a Svábhegyen szanatórium-tervezetet készített 1913-ban Nemes Marcell számára.[2593] Sajnos a tervekről nincs tudomásunk, azokat nem sikerült fellelni. Az építtető Nemes Marcell híres műgyűjtő és mecénás volt, a lapok több ízben tudósítottak különböző adományairól.[2594] Az 1866-ban Klein Mózes néven született, zsidó származású üzletember a „*legendák szerint dolgozott kávéházi énekesként és tőzsde- ügynökként, de részt vett ingatlanspekulációkban is*”.[2595] Felesége Steiner Olga néven született, 1911-ben halt meg, életének 39. évében, utódjuk nem maradt.[2596] 1910-ben kapott nemesi rangot „jánoshalmi” előnévvel.[2597] Rippl Rónai legjelentősebb mecénása, El Greco leghíresebb gyűjtője volt.[2598] A Svábhegyi szanatórium ingatlanából 1909-ben vált részvénytársaság, április 25-én tartották alakuló közgyűlésüket, az egyik befektető a Terézvárosi Takarékpénztár volt.[2599] Az I. kerület

[2588] Margaret Poppetrova közlése nyomán.
[2589] A *Vecherna Poshta* és Vera Mechkarova emlékiratai alapján írta Zdravko Petrov.
[2590] A bolgás király murányi kastélya. *Rozsnyoi Hirado* 1913. június 29., 2.
[2591] GERLE 2003, 249-250.
[2592] VÁRALLYAY 2006, 193.
[2593] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2594] Ajándék a Szépművészeti Múzeumnak. *Budapesti Hirlap* 1916. március 2., 11.
[2595] WÉBER Krisztina: Ki volt Jánoshalmi Nemes Marcell? *Hitel* 2013. január 26. évfolyam, 1. szám, 87. a továbbiakban WÉBER 2013
[2596] Gyászjelentések itt: *Pesti Napló* 1911. március 18., 16., és *Pesti Hirlap* 1911. március 17., 20.
[2597] Nemesitések. *Egyenlőség* 1910. július 3., 8.
[2598] WÉBER 2013, 87-96.
[2599] *Budapesti Hirlap* 1909. április 28., 14.

Báró Eötvös út 12-14. címen szerepelt az Rt.[2600] A területet 1918-ban az Ingatlanbank, 1920-ban pedig a Kereskedelmi Bank által birtokolt Liget Szanatórium vette át.[2601] 1919-ben Nemes Marcell kilépett a cégből.[2602] A szanatórium tulajdonosa végül Jakab László főorvos lett, aki 1922-ben testvére Jakab Dezső és Komor Marcell veje Sós Aladár terveivel elindította az építkezést,[2603] mely 1927-ben be is fejeződött. Ez az épület ma is áll.[2604]

A Hűvösvölgyi Park Szanatórium új épületének terve egy újságcikk említésből derül ki számunkra. Pontos nevén Hűvösvölgyi Park-Szanatórium Klimatikus Physikális és Diétás Gyógyintézet vagy Park Penzió néven is ismerték. A fényűző berendezés, a „svájci stílusú háromemeletes szanatórium" saját vízgyógyintézettel, tornateremmel, parkkal rendelkezett. 1921-ből datálható az az egyetlen említés miszerint Hegedűs Ármin és Ligeti Aurél (1898-?) tervei alapján az új épületet hamarosan elkezdik építeni.[2605] Hogy ez az épület elkészült-e, nem tudjuk, de 1937-ben a két tulajdonos válása folytán pereskedés támadt.[2606] Ligeti Aurél, a későbbi Logodi utcában működő építész 1924-ben szerzett építészi oklevelet,[2607] és habár lehetett ő az egyik tervező műegyetemi éveiben, ugyanakkor ez nem nagy valószínűségű és más forrás sem támasztja alá. Az épület a Hűvösvölgyi út 118–122. (akkor Hidegkúti út 74–78.) alatt állt.[2608]

A Budapesti Autonom Orthodox Izraelita Chevra Kadisa Kissvábhegyi kétemeletes szanatórium és gyógyintézet tervéhez 1929-es munkák kapcsán kötődik az építészpáros. Az építtető 1929. január 29-én kapott építési engedélyt,[2609] versenytárgyalása a különféle kivitelezői munkákra 1929. április 3-i határidővel került kiírásra (egyidőben a Kazinczy utcai szintén Bőhm-Hegedűs tervezte mikvével).[2610] A cikkekben megjelölt 10118 helyrajzi szám ma a Gaál József (egykor Kissvábhegyi) út 10a-b-c helyeken állt (a Határőr úttal való

[2600] *A budapesti és a környékbeli távbeszélő-hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora*, 1912, 355.
[2601] *Bécsi Magyar Újság* 1920. március 16., 6.
[2602] *Központi Értesítő* 1919, 1013.
[2603] A tervek 1923-ban, a módosított tervek 1924-ben nyertek engedélyt. Lásd BFL XV. 17. d. 329. – 9316.
[2604] SZUHAI Barbara: *Szecessziós kórházcsoda és svábhegyi tengerszem, avagy az elfeledett budapesti gyógyhelyek*. 2020. július, lásd: https://egy.hu/barangolo/szecesszios-korhazcsoda-es-svabhegyi-tengerszem-avagy-az-elfeledett-budapesti-gyogyhelyek-109433 Letöltve: 2026. január 25. 8:22
[2605] Bucsu Pesttől és a Hűvösvölgytől. *Színházi Élet* 1921. augusztus 28. 10. évfolyam, 35. szám, 28-29.
[2606] Büntető és polgári perek lavinája egy kétmillió pengős vagyonért. *Pesti Napló* 1937. július 17., 88. évfolyam, 160. szám, 4.
[2607] FROHNER József (szerk.): *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet évkönyve*, 15. évfolyam, Budapest, 1934, VII. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagjainak névsora 1934. december 31-én, 225.
[2608] SIMON Flóra: *„Budán fogok lakni, de csak azért, hogy közel legyek Pesthez" – 145 éve született Ady Endre*. Lásd:https://pestbuda.hu/cikk/20221122_pesten_mulatott_budan_remete_akart_lenni_145_eve_szuletett_ady_endre, Letöltve: 2022. november 22. 10:10
[2609] 10118 hrsz-en szerepelt az épület. Lásd: *Építő Ipar – Építő Művészet* 1929. február 1., 23.
[2610] *Asztalosmesterek Lapja* 1929. március 23., 6. illetve *Magyarság* 1928. március 15., 20.

találkozásánál). Egy 1912-es térképen szerepel egy épület körvonala,[2611] de ennél többet nem tudunk, csak, hogy 1936-ban a szervezet eladta az ingatlant.[2612] A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár nem őriz dokumentumot az épület kapcsán.[2613]

Budapest egykori tisztviselői (azaz a későbbi István úti) szanatóriumának tervezete és átépítési tervezete szintén az iroda nevéhez köthető.[2614] A ma már nem álló szanatórium az István út (ma Ajtósi Dürer sor) és a Hermina út (ma Hungária körút) találkozásánál épült fel.[2615] Az épület 1904-re készült el, átadása június 22-én volt,[2616] a terveket Szabó János készítette,[2617] más források azonban Gyalus László műépítészt említik.[2618] A szanatórium rendkívül modern volt, rendelkezett Észak-Amerikai berendezésű vízgyógyintézettel, télikerttel, könyvtárral, társalgóval, étteremmel is rendelkezett.[2619] Az intézményt az 1920-as évek végén jelentősen átépítették.[2620] Mindez érintette a csipkés pártázatot, amely helyett reneszánsz ballusztrád és timpanon jelent meg, a változatos formájú ablakok és a tulipánban végződő sarokkupola is egyszerűbb lett.[2621] Az átépítés egyébként egy új tulajdonosnak és funkcióváltásnak volt köszönhető, ekkor vette meg az intézményt a Pesti Izraelita Nőegylet és hozta létre az épületben a leányárvaházukat. A vásárlás és az átépítés 1925-ben már biztosan megkezdődött.[2622] Az avatási ünnepséget 1926. október 17-én, vasárnap tartották.[2623] Az épület átadásának leírása szerint a Fejér és Dános cég felelt a kivitelezésért, azonban a terveket nem Hegedűs és Bőhm irodájához, hanem Sterk Izidorhoz kötötték.[2624] Így elképzelhető, hogy Hegedűsék csak terveket készítettek az épülethez, melyek sosem valósultak meg, avagy bedolgoztak Sterknek, akivel Hegedűs a Gellért épületegyüttesén is közösen dolgozott. Mivel az épületlistán a szanatórium és nem a leányárvaház szerepel, ezért elképzelhető, hogy az eredeti, 1904-es

[2611] Budapest kataszteri térképsorozata utólagos bejegyzésekkel, 1912-ből, lásd: mapire
[2612] *Pesti Napló* 1936. november 15., 43.
[2613] Molnár Rozália közlése nyomán, Magyar zsidó Múzeum és Levéltár. 2026. március 6.
[2614] BFL Gerle Hagyaték, BFL XIV. 243. d. 1. 39. Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik
[2615] Lásd az archív képeket itt: ÖRLEY Andor (szerk.): *István-úti Szanatórium és Víz-Gyógyintézet*. (Prospektus). Örley A., Budapest, 1904. a továbbiakban ÖRLEY 1904
[2616] Új gyógyító Intézet a fővárosban. *Budapest* 1904. június 23., 28. évfolyam, 173. szám, 10.
[2617] Az István-úti szanatórium megnyitása. *Budapesti Hírlap* 1904. június 23., 24. évfolyam, 173. szám, 13.
[2618] Az István-úti szanatórium. *Vasárnapi Ujság* 1904. július 3., 51. évfolyam, 27. szám. 455-458.
[2619] ÖRLEY 1904
[2620] FECSKE Gábor László: *Eltűnt épületek nyomában – Az István úti Szanatórium és Vízgyógyintézet.* 2025. június 13., lásd: https://vasarnap.hu/2025/06/13/eltunt-epuletek-nyomaban-az-istvan-uti-szanatorium-es-vizgyogyintezet/, Letöltve: 2025. szeptember 1. 15:32, a továbbiakban FECSKE 2025
[2621] FECSKE 2025
[2622] Húsz milliárd költséggel új kórházat építenek a Jókai utcai leányárvaház helyén. *Ujság* 1925. szeptember 24., 1. évfolyam. 61. szám, 2.
[2623] Az izraelita leányárvaház felavatása. *Pesti Hírlap* 1926. október 19., 48. évfolyam, 238. szám, 10. Vesd össze: Új leányárvaház és leányotthon Budapesten. *Az Est* 1926. október 19., 17. évfolyam, 237. szám, 6.
[2624] Felavatták a Pesti Izr. Nőegylet a leányárvaházát. *Egyenlőség* 1926. október 23., 45. évfolyam, 42. szám., 13.

épülethez van közük. Ezt sajnos a levéltári iratok hiányában egyelőre tisztázhatatlannak tartom.[2625] Az bizonyosnak tűnik, hogy új templomot is építettek ekkor ide Sterk terveivel.[2626] Az 1950-es években belügyminisztériumi használatba került, teljesen lecsupaszították, helyén irodaépületet alakítottak ki, ez áll ma is.[2627]

[2625] A BFL XV. 17. d. 329. 31653 hrsz. alatt ezek a tervek nem szerepelnek.
[2626] Uj templom. *Egyenlőség* 1926. augusztus 7., 45. évfolyam, 32. szám, 13.
[2627] FECSKE 2025

Központi Városház elhelyezése

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1899. január 8., 18. évfolyam, 2. szám, 5-8.

Budapest székes-főváros új központi városházának elhelyezése
(Hegedűs Ármin fölolvasása a mű- és középítési szakosztályok január 3-i ülésén.)

„Amidőn most első ízben van szerencsém a felolvasó asztal mellől intézni szavaimat tisztelt Uraim Önökhöz, némi elfogultságomat ellensúlyozza az a kellemes tudat, hogy a tisztelt kartársak külön-külön is, de mint egyesület szövetkezve, annál nagyobb hatékonysággal hajlandók mindenkor támogatni oly irányú, bármily szerény körben működő törekvéseket, a melyek szakmánk keretébe vágva egyszersmind a közérdeknek is szolgálatot tehetnek; másrészt bátorít az a meggyőződés is, hogy maga a tárgy, a melyről szólni óhajtanék: *Budapest székes főváros új központi városházának elhelyezése*, rendkívüli fontosságánál fogva is eléggé leköti a tisztelt kartársak becses érdeklődését és így talán a téma érdekessége pótolhatja előadásom esetleges fogyatékosságait.

Nem tartom ugyan időszerűnek most ama kérdés megbolygatását, vájjon az új központi városháza számára lehetne-e a Károly-kaszárnya területénél jobb helyet találni; mégis annak megokolására, hogy miért mélyedtem egy év óta talán kevesebb sikerrel, mint lelkesedéssel ama kérdés beható tanulmányozásába, hogy miként kellene az építendő új városházát a Károly-kaszárnya területén leghelyesebben elhelyezni, kiváltom felemlíteni, hogy legbensőbb meggyőződésem szerint ez a terület az összes eddig kombinációba vett helyeknél a szóban forgó célra sokkal megfelelőbb, úgy központi fekvésénél, mint alkalmas formájánál fogva és főleg azért, mert ez a terület már most is a főváros közönségének tulajdonában lévén, az építés céljára bármely percben rendelkezésre áll, és így a városházának mielőbbi felépítését, a mire a közönség és a tisztviselők egyaránt mint Messiásra várnak, a mire adminisztratív eljárásaink megkönnyítésére, megjavítására és olcsóbbá tevésére égetően szükség van, legalább a hely kérdése hosszabb időre el nem odázza.

(…)

Szinte látom lelkiszemeimmel, mint terjeszkedik a jelenleg még csak a Belváros néhány utcájába szorult igazi nagyvárosi élénkség és forgalom az új útvonal irányában a városházán át. Könnyű szerrel, a legtermészetesebb megoldást létesítve varázsoljuk ide, talán még sokkal

megokoltabban, mint az eredetiben Milánó világhírű «Galéria Victor-Emanuele»-jét — fényes üzleteivel, sétáló közönségével — mint közönségünknek egyetlen és első födött védett sétahelyét; hasonlóan a génuai «Galéria Mazzinihez», vagy némileg hasonlóan a berlini «Kaiser-Galerie»-hez, vagy a brüsszeli Galerie St.-Huberthez. Magától adódik, mint Isten adománya! a meglevő viszonyokból és elengedhetetlen feltételek teljesítése által létesül… valóban — úgy érzem — bűn volna hátat fordítanunk neki!

Ellene alig szólhat valami.

Hogy a városháza belsejében zaj lesz?! A környező útcák zaja sem kisebb ennél és ez mindenesetre a hivatalos helyiségeket éri, míg az átjáró út mentére az építész majdan oly megoldást teremt, hogy arra a folyosók és ne a hivatalos szobák jussanak. Különben is fakocka vagy aszfalt burkolat elnyeli a kocsik zaját is, ha ezeket is átakarjuk az átjárón bocsátani.

Hogy ily fajta középület nem átjárásra való?! Hát Bécsben a Hofburg, Triesztben a «Palazzo Municipiale», a melynek egészen hasonló megoldása van, amennyiben a városházán át nyitott forgalmi út két különböző kerületet köt össze; Münchenben a régi Rathhaus alatt, amelynek földszintje teljesen meg van nyitva, még a közúti kocsik is járnak; és számos példát találhatnánk még ezeken kivül annak megerősítésére, hogy a forgalomnak ily nagy épülettömbön való keresztülvezetése annak csak előnyére lehet, mert megakadályozza, hogy az épület környékének forgalma, élénksége alább száljon, mint azt hasonló nagyméretű középületek felépítése után nem egyszer tapasztaljuk.

Az átjáró forgalom biztosít arról, hogy új városházunk nem lesz csak többé-kevésbé monumentális architektúrában felhalmozott, rideg kőtömeg; csupán csak száraz hivataloskodás tanyája, és ha sok pénzt költünk reá — talán újabb megtekintési programmszám idegenek számára — mint pl. a bécsi Rathhaus, — hanem lesz igazán a polgárság háza, amelyben ügyes-bajos dolgait elintézvén, benne keresztüljártában igaz örömét leli.

A városháza méltóságának nem felel meg, hogy benne üzletek legyenek?! Ha a hasznosat a széppel, a célszerűt a monumentálissal ily módon köthetjük össze, mint a hogy itt alkalom kínálkozik, akkor nem kell tartanunk attól, hogy csorbát üt a városháza méltóságán az az évi 150,000 ft jövedelem, amelyre az üzletek béréből biztosan számítani lehet.

Kétségtelen, hogy az építész szántára, ez az alaprajz és az ennek megfelelő architektúra nehéz feladatot teremt — de a nehézséggel vájjon ki nem igyekszik szívesen megbirkózni, ha a feladat ritkasága és tagadhatatlan szépsége a munkában élvezetet, az eredményben hervadhatatlan babérokat ígér?!

*

Tervemben a városházán keresztülmenő forgalom lebonyolítása a kiszélesítendő Gránátos-utcán át a Kossuth Lajos-utca felé kellő megoldást nyer. Mindazonáltal annak feltüntetésére, hogy ha szükségesnek mutatkoznék az eskütéri híd felől, ennél még közvetetlenebb útvonal is vezethető a városháza belvárosi főhomlokzata, illetőleg bejárása felé; tervemben megjelöltem az új útvonalat, amely az új értékes épületek elkerülésével létesíthető, de véleményem szerint ez megoldás mellett nem föltétlenül szükséges.

Tervemben látható egyéb szabályozási kérdések megoldásakor részben a székes főváros hatósága által e kérdésben rendezett pályázat alkalmával díjazott tervekben talált eszméket vettem alapul. így a Hajó-utcának és a Szervita-térnek rendezésére némileg felhasználtam az első díjjal jutalmazott «Hoc» jeligés tervben látható megoldást főleg azért, mert ezáltal szabályosabb alakú telektömböt kapunk, és mert az eszközlendő kisajátítások száma majdnem ugyanaz, mintha a Hajó-utcát jelenlegi irányával párhuzamos kiszélesítés által akarnók rendezni.

A Miatyánk-utcának a városháza főkapuzata felé irányítása által elvágott és kiegészített telektömbre helyezhető el, — a városháza tengelyének irányára merőleges tengely irányában az új evangélikus templom, a Nagykorona-utca tengelyébe eső kupolával és pendantképpen a vele szemben a Király-utca sarkán az Orczyház egy részének helyén emelendő palotához. A templom így kellőképpen érvényesül, de nem föd el semmit az új városháza homlokzatából, hatásának mit sem árt és a tér díszét emeli.

A Vármegye-utcának az új Wesselényi-utcával való összekapcsolását is, mint szükséges útvonal létesítését az előbb említett díjazott tervből vettem át, mig az Orczy-ház tömbjének felosztására irányuló javaslatot a *Való és ábránd* jeligés tervből kölcsönöztem.

A tervezet foganatosításához szükséges mindezek a kisajátítások, az evangélikus egyházközség épülettömbjét sem véve ki, csak később, a szabályozások keresztülvitele alkalmával eszközlendők. A városházát azonban e terv szerint teljesen fel lehet építeni minden újabb kisajátítás nélkül, a kaszárnya gránátosutcai részének épségben tartásával.

Ha a fejtegetéseim során felsorolt feltételek a székes főváros központi városházának elhelyezésére nézve helyesen vannak kiszabva, akkor legyen szabad ama reményemnek kifejezést adnom, hogy a leirt terv, a mely ezéket a feltételeket mindenben teljesíti, némi szolgálatot tehet fővárosunk fejlődésében felmerült e legfontosabb kérdésnek sikeres megoldásában.

Hogy ez a reményem mennyiben valósulhat meg, annak megítélésére ezennel tisztelettel felkérem tisztelt kartársaimat.”

Károly kaszárnya építésének és átalakításának története

Fővárosi Könyvtár,

In: Központi Városháza, Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, Dátum és szerző nélkül (1901 körül)

„(…)

Az 1894. évi XX. törvényczikk alapján a Károly-kaszárnyát a főváros hatósága 5,600.000 forintért vagyis 11,200.000 koronáért vette meg a m. kir. kincstártól**

A Károly-kaszárnya Granátos-utczai részét a katonai hatóság 1897. november 3-án, a kaszárnya többi részeit pedig 1899. november 3-án adta át a főváros hatóságának.

Ugyanezen időben hosszabb ideig foglalkozott a főváros hatósága, valamint a közvélemény is egy uj központi városház felépítésének eszméjével.

Nehogy azonban a Károly-kaszárnya nagyszámu helyiségei használatlanul, üresen álljanak, a székesfőváros törvényhatósága 1898. márcziusban elhatározta, hogy a Károly-kaszárnya Granátos utczai épületszárnya ideiglenes jelleggel hivatalos helyiségek befogadására alkalmas módon átalakítandó, az akkor bérházakban elhelyezett hivatalok számára. Miután azonban közvetlenül az átalakítási munkálatok megkezdése előtt eldőlt a „régi városháza" sorsa, a programm megváltozott, és a Granátos-utczai épületszárnyba a „régi városháza" lebontása folytán kiszorult hivatalok helyeztettek el.

Ezen átalakítási munkálatok megkezdettek 1899. márczius hóban, és a föntemlitett hivatalok 1899. év őszén foglalták el uj helyiségeiket.

1898. év október 14-én határozta el a székesfőváros törvényhatósága, hogy a Károly-ka- szárnya nagy udvarán állott u. n. fedett lovardát, belvárosi „fedett vásárrá" alakittatja át, és ily- minőségben e csarnokot 1899. év augusztus 1-én adták át a közforgalomnak.

Miután pedig az uj központi városház létesitésére irányuló tárgyalások folyamán kitünt, hogy e kérdés különösen financziális szempontból ez időszerint sikeresen meg nem oldható, a székesfőváros törvényhatósága 1900. február 14-én elhatározta, hogy a volt Károly-kaszárnyának oldal- szárnyai és középszárnya is gyökeresen és állandóbb jelleggel központi városházzá átalakítandók.

Ezen átalakítási munkálatokat a mérnöki hivatal tervei szerint 1900. augusztus 1-én kezdették meg, úgy hogy a különböző hivatalok új helyiségeiket 1901. év őszén nagyrészt elfoglal- hatták. Az egész épületben teljesitett összes átalakításokra és az udvarok rendezésére és parkozására felmerülő összes költségek mintegy 1,800.000 koronát fognak kitenni.

Ezen aránylag nagy költségeket indokolttá teszik az épületnek óriási kiterjedése és az a gyökeres, ujjáépitésnek mondható átalakitás, a mélyen különösen az épület oldalszárnyai keresztül mentek.

Ezekben ugyanis az I. emeleti padló magasságától fölfelé az összes régi boltozatos mennyezeteket kibontották, és a Városház-utczai épületszárny emeleti magasságainak megfelelően új vasbeton mennyezetekkel látták el. Ez természetesen az összes utczai és udvari ablak- és ajtónyilások áthelyezését és uj ajtókkal és ablakokkal való ellátását vonta maga után.

A megmaradt régi falrészeken kivül az oldal- szárnyak minden felszerelése és berendezése is teljesen uj. A régi kaszárnyai termek alapelrendezése is teljesen megváltozott. Az utczai főfaltól az udvari főfalig 18-50 m. belső szélességű oldalszárnyak most négy részre vannak felosztva. Egy utczai szobasorra, egy előszobasorra, egy belső folyosóra és végül a kaszárnya volt folyosójából alakult udvari szobasorra. Az előszobák és a belső folyosók az épülettömbből kivágott, egyenként cca 50 m2 területű világitó udvarok által nyernek kellő világitást. Az átalakitások folyamán 4 egészen uj lépcső is készült, és mindkét oldal- szárny teljesen uj homlokzati kiképzést nyert. mostan Az igy nyert központi városháza teljes telek területe 11.035-85 négyszögöl. Ebből be van épitve 5836-10 négyszögöl, a mely méretbe vannak foglalva a hivatalos helyiségeket egyáltalában nem tartalmazó egyemeletes saroképület, és a nagy udvaron lévő fedett vásár és volt istállóépületek is. A két parkozott főudvar mindegyikének területe cca. 1130 négyszögöl és az összes udvarokra együttvéve 5200 négyszögöl terület esik.

Az egész épületben jelenleg az előszobákon kivül cca. 500 hivatalos helyiség van, ezek között 1 tanácsterem, 6 bizottsági ülésterem, 1 nagy pénz- tárterem, 2 pánczélszoba, 1 nagy laboratorium, 1 nagy muzeumcsarnok, könyvtári terem, stb. stb. A hivatalos czélra szolgáló helyiségeken kivül a központi városháznak jövedelmező helyiségei is vannak. A Károly-köruti, Károly-, Sütő-utczai és Gerlóczy-utczai földszinti részek üzlethelyiségekként vannak bérbe adva, valamint a fedett vásár körül is az udvarban álló földszintes épületek üzletekké vannak átalakitva és bérbe adva. A Károly-körut és Károly-utcza sarkán lévő egyemeletes épület pedig teljesen bérletek által van értékesitve.

A székesfőváros összes központi hivatalai ez épületben igy egyesitve lévén, a majdnem két- száz esztendős ujjáalkotott épület, előreláthatólag még hosszu ideig lesz Budapestnek központi városháza.”

A fővárosi iskolák építéséről

Országos Közegészségügyi Egyesületben 1901. február 20. este 6. In: Egészség 1901. március 15, 15. évfolyam, 3. szám, 64-66.

„HEGEDUS ÁRMIN, székesfővárosi mérnök megtartja előadását *A fővárosi újabb iskolák épüléséről*, melyet szép számú közönség hallgatott meg és melyet egész terjedelemben közölni fogunk. A lelkesen fogadott előadás befejeztével CSAPODI elnök az egyesület köszönetét tolmácsolja és eszmecserére hívja fel a tagokat

Elsőnek szót kér SCHUSCHNY HENRIK dr., ki az orvos és mérnök együttműködésétől várja a hygienikus szempontból kifogástalan iskolaépület megalkotását. Ezen szempontból teszi néhány megjegyzését. Az égirányra vonatkozólag a vélemények igen eltérők, a szerint, a mint az illető tantermekben délelőtti vagy egész napi oktatás folyik. Legrosszabb az északi irány, mert a legkevesebb világosságot adja, mely a rajzoktatásnak szintén kevés, ép úgy, mint a többi tárgyaknak. A jobb felől eső, a folyosófalban elhelyezett ablakokat nem tudja elitélni, söt helyesli ott, a hol a balkéz felől jövő világosság csekély, csak ne legyen olyan erős, hogy az író jobbkéz árnyékot vessen. Rossznak tartja a 0,8 cm vastag üveget az ilyen ablakra, mert a bejövő világosságnak legalább részét elszörpöli. Az igazgatói lakásokat a földszintre szeretné elhelyezni, mert a földszint tantermeknek sötét, ugyanide helyezné a szertárakat, tanácskozási- és könyvtártermeket, míg a tantermek az emeleteken foglalnának helyet és e célból a 3. emeletet is felhasználhatónak tartja. A titkárságnak köszönetet mond, hogy felolvasót ezen érdekes előadás tartására meg tudta nyerni.

KLEIN FÜLÖP dr. csupán a Kmetty-utcai iskolával foglalkozik, mivel csak azt ismeri. A folyosó itt ruhatárnak volt berendezve, de kabátlopások miatt be kellett szüntetni. A Meidinger-kályhák ellensége, mert ezek a meleget csak felfelé adják és mihelyest bennük a tűz elalszik, a melegszolgáltatás meg is szünt. A Meidinger-kályhák helyett a Meissner-félét ajánlja. A szellőztetés a Kmetty-utcai iskolában jó.

JURKINY EMIL dr. kifogásolja az általános számítást, hogy egy iskola ennyibe és ennyibe került. Kérdi, nem lehetne e valami egységre kiszámítani, úgy, mint a kórházaknál, hol az egységet a betegágy képezi. Ha ő hallja, hogy egy betegágy 4000 koronánál többe ke-rült, tudja, hogy a kórház drágán épült. Iskolánál a tanuló kinálkozik egységnek.

BEXHEFT dr. három megjegyzést füz az elő adáshoz. 1. Részletesebb adatokat szeretett volna hallani a középponti fűtésről, melylyel az előadó csak röviden foglalkozik, hangsúlyozva, hogy drágább és azon felül akadályokkal fenyeget. O ellenkezőleg azt találja, hogy a helybeli fütés megbízhatatlan, minden kályha külön kiszolgálást kíván, ezen kiszolgálás sok kívánni valót hagy hátra és így a melegség nem állandó, nem egyforma. A középponti fűtés és nevezetesen a

légfűtés barátjának vallja magát és azt tartja, hogy vele érdemes bővebben foglalkozni. 2. A folyosónak az utcára való helyezését helyes eszmének tartja, mely másutt is követendő lenne, ha az udvar nem elég nagy. 3. Nem látja be, hogy ha a tornacsarnok teteje lapos lehet és üdülőtérnek felhasználtatik, miért ne lehetne a ház- tetőt laposra készíteni. Ha a hó bajt okoz, bizonyára ezen lapos tornacsarnoki tetőkön is idézett elő; e tekintetben tehát tapasztalati adatokat be lehet szerezni.

CSAPODI ISTVÁN védi a Meidinger-kályhát szellőzés szempontjából, csakhogy többet kellene vele törődni, nevezetesen a levegőaknák tisztántartására örködni. Ő is azt tartja, hogy a tantermeket inkább az udvarra kellene helyezni. Legalább a dohány-utcai polgári leányiskolában a keresztépületnek a nagyobb udvarra néző tantermei világosabbak, mint az utcára szólók, pedig az ellenkezőtől tartottak.

JUBA ADOLF felszólalásában hangsúlyozza, hogy iskolát sablon szerint nem szabad építeni, főleg a nehéz nagyvárosi viszonyok között. Ezért nem mondhatja határozottan, hogy a tantermeket utcára vagy udvarra kell építeni; utóbbi (az ú. n. jezsuita) építési mód csak ott használható, hol az utca szűk. Hátrányai, hogy az udvari levegő ritkán oly jó, mint az utcai és hogy az udvaron tornázók, játszók lármája a tanítást zavarja. Sajnálja, hogy a fővárosi építési szabályzat az előkerteket tiltja. A fővárosi folyosók szélességével meg van elégedve, 5 m széles folyosót egyetlen egy frankfurti iskolában látott. A folyosó ruhatárnak mindenesetre felhasználandó, jobb hygieniai szempontból, ha évente 2-3 kabátot lopnak, mintha 1000 meg 1000 tanuló levegője nedves időben a felöltők, esernyők kigőzölgésétől megromlik. Az igazgatói lakás akkor jó, ha külön épületben van elhelyezve, lehetőleg kis villákban, de nemcsak kültelken, hanem a városban is. Megrója a városi iskolák kis udvarát: ilyen esetben a tornacsarnokot az épületbe kell helyezni. Azért az elég magas lehet, mert a talaj szintjétől kezdődik és nem 1/2 m. magasságban, mint a többi tantermek. A folyosó felé nyíló ablakot illetőleg Schuschnyval egy véleményen van, de még szellőztetésre is fel akarja használni, a hogy az ajtóval is történik. A Pick-féle szellőztetőnek egyáltalán nem barátja, eddigi alakjában a hideg súlyos levegő csak úgy hullott a tanító vagy tanuló fejére. A most bemutatott módosítás által ezen veszély elmarad, de egyúttal sokkal kevesebb friss levegő fog bejuthatni, mivel a levegő csak fölfelé haladhat, oldalt és lefelé nem. A Pick-féle szellőztetés csak ablaknyitogatás lévén, sokkal célszerűbb óraközökben az ablakszárnyakat kinyitogatni. A villámos szellőztetők barátja, de fél, hogy sokba kerül és így el fogják hagyni. A helybeli fűtés csak bizonyos magasságig célszerű, a szén felhordása a második emeletre már igen nagy munka és egy három emeletes berlini gimnáziumban e miatt külön felvonót építettek. A középponti fűtés ilyen- kor jobb és ennek különböző módjai közül az alacsony nyomású gőzfütés a legelterjedtebb.

GERLÓCZY ZSIGMOND Szintén elitéli a Pick- féle szellőztetőket. Nemcsak hallomásból, hanem saját tapasztalásából is mondhatja, hogy azokon a hideg levegő igen kellemetlenül áramlik be s egyenesen a benn ülők fejét érinti. Nézete szerint ilyet tantermekben használni nem volna szabad sem a tanító, sem a tanulók közelében.
BALÁZS ERNŐ műépítész megjegyzi, hogy az aréna-úti iskolaépületben bevezetett alacsony nyomású gőzfűtés berendezési költsége a helybelinél 3-szor nagyobb, de az üzemköltség sokkal kevesebb. A szellőzésre szolgáló levegőt (óránkint=a tanterem kétszeres köbével) előre megmelegítik. A villamos motorok üzemköltsége naponta 1-2 forint között változik.
HEGEDŰS mérnök zárszavában konstatálja. hogy a folyosóablakot illetőleg Schuschnyval egy nézeten van, ő nem itéli el, hanem kipróbálandónak tartja. A vastag ablaküveg el kerülhetetlen, nehogy a folyosón járók zaja a tanitást zavarja. Arról hogy a folyosókat ruhatáraknak nem használják, a mérnöki hivatal nem tehet, a felöltök biztonságban lehetnének, mivel minden újabb iskolában egy portás szobát helyeznek el közvetetlenül a bejárat mellett s igy a kapus mindig szemmel kísérheti azokat, kik az iskola épületébe belépnek. Az utcai folyosókat csak hosszú front esetében lehet alkalmazni, egyébként az aréna-úti iskola alaprajza ajánlatos (az udvar van az utcára). JURKINY felszólalására megjegyzi, hogy az építési költségeket ő a tantermekre akarta kiszámítani, de idő hiányában nem tehette; közleményében azonban pótolni fogja. Az igazgatói lakásokat nem lehet mindig a földszintre helyezni, az függ az építési programmtól: kültelken külön épületekben lesznek elhelyezve. A középponti fűtésnek nem ellensége, ellenkezőleg tudja, hogy az aréna-úti iskolában teljesen bevált; takarékossági irányzat miatt nem lehet mindenütt alkalmazni.
CSAPODI elnök újból megköszönvén az igen tanulságos előadást, a felolvásó ülést bezárja.”

Iskolás gyermekek napközi otthona

Hegedűs Ármin: Iskolás gyermekek napközi otthona. In: dr. Koltai Virgil–Bricht Lipót–Hegedűs Ármin: Három Előadás a magyarországi symbolikus nagypáholy védelme alatt álló „Könyves Kálmán az előítéletek legyőzéséhez” címzett t. és t. szabadkőműves-páholy alapításának 30. évfordulója alkalmából 1902. évi márczius hó 18-án végzett diszmunkájából. Könyves Kálmán Szabadkőműves páholy, Budapest, 1902, 16-27.

Iskolás gyermekek napközi otthona.
Hegedüs Ármin t. felolvasása.

„Azzal biztatók meg, szeretett testvéreim, hogy ez ünnepi munkánkon, a melyen páholyunk harminczéves fennállását ünnepli meg, tegyek jelentést nektek arról a fejlődésről, a melyet az u.n. „napközi otthonok" intézménye mutat ama rövid idő óta, a mióta páholyunk ezek létesítése érdekében a jelszót kiadta.

Mielőtt tulajdonképeni feladatomra térnék, engedjétek meg, hogy röviden vázoljam, miként vált az ige testté; hogy visszapillantsak azokra az eszmecserékre, a melyek az első „napközi otthonok" létesitését eredményezték.

Páholyunknak 1897. évben tartott díszmunkáján Mezei Mór érdemes főmesterünk ünnepi beszédében reámutatott a munkás-osztály súlyos helyzetére, ama nagy terhekre, a melyek megélhetését megnehezitik és a melyek könnyitésére a bérviszonyok javulása által egyelőre számitani nem lehet. A társadalom legfontosabb feladatául e terhek könnyitését és ennek legközelebb fekvő módjául a munkásgyermekek nevelési költségeinek átvállalását jelölte meg.

Ezen alapeszméből kiindulva, Mezey Ferencz érdemes h. főmesterünk kiragadva a kérdés általánosságából egy éppoly lényeges, mint megvalósitható részt – „munkás-gyermek-otthonok" létesitését hozta javaslatba, mire 1899. évben páholyunk örök keletbe költözött két testvérünk emlékének megörökitésére rendezett gyüjtés eredményét, 1600 koronát e czél megvalósitására szánta.

Ugyanakkor Bricht Lipót t.-ünk elnöklete alatt bizottság alakult ez eszme tanulmányozására és megvalósítására és azóta e kérdés páholyunkban napirenden maradt és többek között 1900. évben tartott díszmunkánk alkalmával Guttenberg Pál t.-ünk számos hasonló természetű külföldi intézmény ismertetésével mutatott reá a napközi otthonok szükséges voltára.

Miután pedig az ezen czélra szánt összeg különböző adományokkal és a, „Könyves Kálmán"-alap két évi kamataival egyetemben 6000 koronára növekedett, végre hozzá-láthattunk az első kisérlet megvalósításához.

Arról a szándékunkról, hogy a munkások felügyelet nélkül szűkölködő gyermekei számára külön hajlékokat épitsünk, egyelőre le kellett tennünk; és e kényszerűség úgy látszik éppen helyes irányba terelte működésünket, mert hiszen ez inditotta páholyunkat arra, hogy a főváros tanácsához azzal a kéréssel forduljon, hogy 1. egyelőre a VI. ker., felső-erdősori elemi iskola épületében található alkalmas helyet világi- tással és fűtéssel bocsássa rendelkezésünkre a napközi otthon czéljaira; és hogy 2. az ezentúl épitendő iskolákban minden alkalommal gondoskodjék az épitési programm napközi otthon czéljára alkalmas helyiségekről.

(Előterjesztésünknek és a székesfővárosi tanács végzésének szövege a „Függelékben” olvasható.)

A székesfőváros tanácsa átlátva intenczióink nemességét és javaslatunk messze kiható horderejét, a legnagyobb elisme- résre méltó előzékenységgel fogadta a VI. kerületi iskolaszék által támogatott kérésünket és következő határozatot hozta: „A tanács köszönettel és elismeréssel fogadja a kérvényezők előterjesztését, készséggel bocsátja rendelkezésre a Kmetty-utczai iskolának a napközi otthon czéljaira alkalmas helyiségeit és utasitja a mérnöki hivatalt, hogy az azokban szükséges kisebb átalakításokat eszközöltesse. Egyben elhatározza, hogy az ezentúl épitendő iskoláknál is gondoskodik a napközi otthonok czéljára alkalmas helyiségekről.”

Ezzel a napközi otthonok áldásos eszméje a megvalósulás stádiumába lépett; és a páholy által alapitott otthon helyiségei mult évi november hó 11-én nyiltak meg a gyermekek előtt.

Azóta naponta 45 fiúgyermek van reggeli 7 órától esti 5--6 óráig figyelmes, szerető szavú tanitónő felügyelete alatt. Reggel tej és zsemlye, 10 órakor karaj kenyér, délben egyszerű, tápláló ebéd és délután távozás előtt ismét tej és zsemlye jár a gyermekeknek.

A megszabott táplálék sem több, sem kevesebb annál, mint a mennyit 6-12 éves gyermekek természetes fejlődése minimumképen megkiván.

Azt az időt, a mit nem foglal le az iskolai tanitás, a gyermekek szép időben a tágas udvaron, a tornateremben játékkal, vagy a melegedő szobában leczkéik elkészitésével, játékszerű kézimunkával töltik el.

A napközi otthon páholyunk állandó szeretetteljes felügyelete alatt áll és a bizottság legutóbbi határozata szerint a tagok hetenkénti inspekcziót tartanak az otthonban és orvos testvéreink a gyermekek egészségi állapotát kisérik figyelemmel. Igy megkezdve működését, az első napközi otthonról a symbolikus Nagypáholynak mult évről szóló jelentése következőképen emlékezik meg:

„Megnyilt a páholy védelme alatt a munkásgyermekek első iskolai otthona. A „Könyves Kálmán” páholy alkotásával ráterelte a társadalmat arra az irányzatra, melynek jegyében fogja a század kiküzdeni a demokratikus nemzeti élet harmónikus kulturájának diadalait. A szocziális pedagógia im megtette az első lépést hazai földön és már látjuk a páholy anyagi áldozatkészségének, erkölcsi propagandájának üdvös hatását…”

A mi páholyunk első gyermek-otthonát néhány nappal még megelőzte Stern Ábris testvérünknek, a Wesselényi- utczai polgári fiúiskola igazgatójának buzgólkodása folytán az ő intézetében létesült hasonló szervezetű napközi otthon, mit külön díjazott tanitó vezet a tantestület erkölcsi védelme alatt.

Itt nagyobb fiúk vannak gondozás alatt, a mozgás, a szórakozás is szabadabb. A fiúk csoportokba verődve beszélik meg feladataikat, rajzolnak a táblán vagy a rajzteremben, avagy játékkal töltik szabad idejüket. Ezeknek ebédet a népkonyha juttat, reggelit azonban az intézetben kapnak. A fentemlitettektől úgyszólván függetlenül alakult meg az V. kerületi iskolaszék és különösen Neuschlosz Marczel tiszteletbeli nagymester t. kezdeményezésére a lőportárdülői iskolában – az eddigiek között a legnagyobb – 400 gyermek befogadására szánt napközi otthon.

Ennek megalkotásánál és fentartásánál már a székes- főváros hatóságának jótékony keze is nagyban működik közre, a mennyiben a gyermekek felügyeletével megbizott két tanitó és két tanitónő díjazásának, valamint a gyermekektől nagy kedvvel és ügyességgel űzött kartonage-munkának költségeit is a hatóság fedezi.

Ezeken kivül még több fővárosi iskolában nyernek a gyermekek némi ellátás mellett az iskolaidőn kivül legalább a déli órákban felügyeletet.

Ujpest keletén dolgozó testvéreinknek, a „Világosság" t. és t. páholynak is küldött páholyunk testvéri üzenetet a gyermekotthonok érdekében. Üzenetünk testvéreinket már ily irányú munkálkodás közben találta. Az idén épültek fel Ujpesten az uj állami iskolák és testvéreink közbenjárása következtében ezekben is gondoskodtak már a napközi otthonok számára alkalmas helyiségekről, úgy hogy a jövő iskolaévben ezek is megkezdhetik a gyermekek gondozását e fontos helyen, a melyen annyi munkás-család szorul a társadalom támogatására.

Napközi otthonaink eddigi fejlődéséről, kedves testvéreim, többet alig mondhatnék nektek. Hiszen alig néhány hónapja csak, hogy megkezdték áldásos működésüket, és egyelőre csak a megfigyelések, statisztikai adatok gyüjtése, e kisérletekből leszürődő tapasztalatok rendszerbe foglalása lehet feladatunk...

De igenis beszélhetünk a napközi otthonok intézményének továbbfejlesztéséről és általánositásáról; szives engedelmetekkel erről a tárgyról óhajtanék még egyet-mást elmondani. Kövessetek hát, kedves tt. egy kis vándorútra!

A külváros zsúfolt háztömbjeiből a korai ködös, párás reggelen, munkára vagy munkakeresésre özönlik a nép. A mindennapi nyomor egyformasága hidegekké, közönyösekké, egyformává gyúrta alakjaikat és ugyanazon szürke árnyat veti valamennyi arczra. A férfiak alakján semmi férfias önérzet, a nők tekintetében semmi gyöngéd vonás.

Vajjon az emberek belsőjeig hatott-e már a külvilág ridegsége?!

Vajjon az anyák közönyösen válnak-e el kisdedeiktől, a kiket ott kell hagyniok, legjobb esetben valamivel nagyobb gyermekek, vagy idegen szomszédok felügyelete alatt?

Ne higyjétek testvéreim!

A természet szent törvényei egyaránt érvényesülnek a gazdagok és szegények lelkületében, és a szülői sziv egyformán ver, akár szennyes rongyok avagy selyem köntösök takarják magzatát.

De a férfi karja nem elég arra, hogy megszerezze a család mindennapi kenyerét és az anyának is ott kell hagynia a gyámolatlan kisdedet, a melynek táplálására nem nyujhatja oda emlőit; ott az iskolás-gyereket, a mely el fog csavarogni, ki tudja merre; testének, lelkének száz és száz veszedelme közé...

S verejtékes munkája közben fel-felvillan szemei előtt az otthon hagyott család képe, és reszketve gondol arra, vajjon mire haza ér, nem találja-e saját hajlékában azt, a mit környezetében naponta lát: a halálra beteg, avagy nyomorékká tett, vagy a bűn útjára tévedt gyermeket?

S a hajnaltól napestig törődő munkásember keserűséggel gondolja el, hogy a társadalom bármely más rétegében a gyermek alkothatja a család reményét, büszkeségét, a melyért törődni, fáradni, öröm, mert külömb ember válhatik belőle apjánál; csak nála, a napszámos, a szegény munkásembernél hiábavaló a törekvés, mert a tehetségekkel megáldott gyermek is, nevelés, gondozás híján elkallódik, elpusztul, vagy átveszi apja örökét: a nehéz, a lélekölő napszámos munkát.

Mennyi köny, mennyi keserűség fakadhat ily gondolatok nyomán!

S ha nem igy volna! Ha el kellene hinnünk, hogy a nyomor a közönyösség bizonyos jótékony patinájával vonja be az emberek szívét, hogy éppúgy, a mint a nélkülözések természetükké válnak, a lelki fájdalmak sem hatnak e nyomorultak szive mélyéig, – ha lehetségesnek tartanók, hogy ezeknek az anyáknak szívük kevésbbé vonaglik gyermekük szenvedésének láttán, – és a napszámos embernek kevésbbé kergeti a szégyen pírját gondtól és munkától megfakult arczába fiának züllése, bűnbeesése, – hát azért kevésbbé kötelessége-e a hatóságnak és a társadalomnak gondoskodni róluk, a szegény, elhagyott, a züllésnek, a betegségeknek áldozatául dobott gyermekekről?

Miért, hogy csak akkor gondoskodunk róluk, ha már súlyos betegségbe estek, ha már temetni, vagy a mi még rosszabb, börtönbe vetni kell őket?!

(…)

Csak a nevelésen mulik, hogy az öröklött hajlandóságok mily irányban fejlődjenek, és ha a gyermek felé nem árad a szeretet melege, a melylyel szive beteljen, és lelkében a jóságot, úgy a szép és nemes iránti hajlamokat érlelésre birja, rideggé, komorrá, gyűlölködővé leszen,

mint a hogy a gyümölcs fanyarrá és keserűvé válik a hidegben, a napsugárnak éltető heve nélkül.

(…)

Engedjétek meg kedves testvéreim, hogy még röviden rátérjek azokra az irányelvekre, a melyek szerény véleményem szerint e berendezkedésnél szem előtt tartandók volnának.

A hatóság feladata lesz: helyiségekről, fűtésről, világitásról, a szükséges felügyeletről és a foglalkoztatás költségeiről gondoskodni.

A társadalom feladata lesz: a gyermekek ellátásáról, étkezéséről, esetleg ruházatáról és a gondozás ellenőrzéséről, szervezett jótékonyság útján gondoskodni.

A hatóság minden uj iskolában már az épités programmjának megállapitásánál gondoskodjék megfelelő helyiségekről a napközi otthonok számára. E helyiségek lesznek: a gondozandó gyermekek száma szerint egy vagy több terem az épület világos és száraz alagsorában; ezek étteremül és egyúttal foglalkoztató-, illetőleg játszó-teremül szolgálnak; továbbá konyha és kamra, és lehetőleg egy kis pihenő-szoba, rosszul levő gyermekek számára.

Csekély átalakítással és aránylag csekély költséggel a régebbi iskolaépületek nagy részénél is létesíthetők ily helyiségek.

Tantermeket napközi otthonokul felhasználni nem ajánlatos. A gyermek az otthonokat ne tekintse az iskola folytatásának, ne is érezze ott annak fegyelmét; hiszen a családi kört van hivatva a gyermek-otthon pótolni.

Ezért 1-1 csoportban 1-1 felügyelő ötvennél több gyermeket kellő gondozásban nem részesithet, mert ezen számon felül már az iskolai fegyelem eszközeit kellene igénybe vennie, hogy rendet tarthasson.

És éppen a rendfentartás érdekében is kell, hogy a gyermekek figyelme valamely szórakoztató, hasznos foglalkozással legyen lekötve, és erre legajánlatosabb a gyermekeket a téli hónapokban 2-3-szor hetenként, a mikor az idő a szabadban való tartózkodást meg nem engedi, slöjd-oktatásban részesiteni. Ennek is az olcsóbb, kisebb beszerzést igénylő módja rendezhető be. A gyermekek agyagból természet után végig gyúrják a növényi életnek elemeit, meg- mintáznak apró használati tárgyakat, vagy szines papirosból alakitanak, fonnak díszítményeket, geometriai alakzatokat; formaérzékük, izlésük fejlődik és kicsiny munkáikra önérzettel, büszkeséggel tekintenek – megtanulják becsülni kezük munkájának eredményeit.

A napközi otthonok berendezésénél ez irányban bizoyára értékes tanácsokkal fog szolgálhatni Guttenberg Pál testvérünk, a magyarországi slöjd-oktatás lelkes apostola.

Ha a napközi otthon konyhával is össze van kötve, úgy a nagyobb leánykákat a konyha körül is lehetne foglalkoztatni, hogy idejekorán hozzá szokjanak a háztartás durvább munkáihoz is.

Kültelki iskoláinkban, a hol az iskolaépülethez kert és kisgazdasági megművelésre szánt föld is van, tág tere van a gyermekek szórakoztató, tanulságos foglalkoztatásának, mert itt a gyermekeket a mezőgazdaság elemeibe lehet beavatni. Ezt különben a X. kerületi rákosi iskolánál már évek óta művelik.

(…)

Hogy ha a gyermekek napközi gondozását szükségesnek tartjuk az iskolai év alatt, a mikor a gyermekek idejét már az iskola is nagyrészt lefoglalja, kétségtelen, hogy fokozottabb mértékben volna szükség ez otthonokra az iskolák nyári szünete alatt, a mikor a szülői felügyelet nélkül szűkölködő gyerek teljesen magára hagyva, csatangol naphosszat. Az igen érdemes „Haladás" páholyban Sziklás Adolf testvérünk több izben értekezett e kérdés felől, és felmerült az az eszme, vajjon a „szünidei gyermektelep-egyesület", a mely a „Haladás" páholy alkotása, nem vehetné-e nyáron gondozásába a napközi otthonok védenczeit „fővárosi telepek" fentartása útján.

A mennyire óhajtanám a napközi otthonok működésének fentartását a nyár folyamán is, éppoly kevéssé tudnám helyeselni, hogy ezt a szünidei gyermektelep-egyesület vegye át. Hiszen ez elvonná az egyesületet legalább részben attól a kiválóan nemes hivatástól, szegény, gyönge vagy beteges gyermekek vidéki üdülésének ellátásától, a melynek elegendő anyagi eszközök hijával a jelentkezők számához képest amúgy is csak kis részben képes megfelelni.

Hiszen a napközi otthonok szünidei fentartása egyéb pénzkérdésnél. Ha elegendő alapot tudunk teremteni, úgy nyáron át is folytathatja működését.

S ez volna csak igazán az áldásos működés!... De ha ez egészében megvalósitható nem volna, annyit legalább megtehetnénk, hogy a „Verein für Volkswohl in Dresden" példájára hetenkint kétszer-háromszor a gyermek-otthonok ápoltjait közös csoportos kirándulásra vinnők a szabadba, ki a budai hegyek közé. Micsoda öröme, boldogsága volna e szegény gyermekseregnek – a mely a villamos kocsin utazást csak onnét ismeri, hogy menetközben ugrál föl a hágcsó szélére és áll rajta, mig a kalauz a lábával le nem tessékeli – csoportokban egy-egy villamos kocsin kéjutazni át Budára; erdők közepébe, a tisztáson kergetődzni és játék után árnyas fák aljába telepedve, elkölteni az egyszerű uzsonnát!

Hogy a napközi otthonok ügyének mai stádiumáról szóló ismertetésem teljes legyen, még meg kell emlékeznem Neuschlosz Marczel tiszteletbeli nagymester testvérnek az iparegyesület munkásvédelmi szakosztályában tett amaz igen érdekes javaslatáról, hogy a

székesfőváros millenniumi alapitványa oly napközi otthonok létesítésére fordittassék, a melyeknek épületei egyszersmind munkás-otthonok czéljaira is szolgálhatnak.

Látszólag e javaslat egy csapásra oldja meg a gyermek-otthonok alapitásának anyagi kérdését. De csak látszólag. – E javaslat szerint ugyanis külön épületeket kellene épiteni e czélból – mig az otthonok az iskolák keretében, azok épitése alkalmával úgyszólván költségtöbblet nélkül létesithetők és a meglevő iskolaépületek legnagyobb részében kevés költséggel nyerhetők; és ahhoz kétség nem férhet, hogy a napközi otthonok legjobb helye, gyakorlati szempontból, magában az iskolaépületben van.

A főváros millenniumi alapitványa valamely kulturális, nemzeti és közjótékonysági czélra alapittatott. A hatóság szándéka ez alapból a londoni néppalota példájára, „munkás-otthonokat" létesiteni. és ha – mint illetékes helyen mondják – a gyermek-otthonok ez alapitvány igénybe vétele nélkül is fokozatosan létesithetők lesznek, akkor ne vonjuk el ez összeget egy másik, éppoly fontos, éppoly nemes, éppoly szabadkőművesi alkotástól.

De azért különálló gyermek-otthonok épitésének is nagyon meg van a jogosultsága, ha végczél gyanánt mi is a németek és angolok példájára azt tartjuk szem előtt, hogy a gondozásba vett gyermeket addig elhagyni nem szabadna, a mig tisztes kenyérkeresethez nem juttattuk őket. Mert kétélű a fegyver, a melylyel a gyermekek züllése ellen küzdünk; ha kiragadjuk kicsiny korukban a zord nyomor köréből, – a melylyel ezer veszedelem között bár, az erősebb szervezetű talán még némikép meg tud küzdeni, – és miután néhány éven át a jobb módhoz szoktattuk, ellentálló képességét gyöngitettük, – magára hagyjuk ismét, mielőtt valamely biztos kenyérkereseti módban támaszt nyert volna és ez által visszaadjuk a nyomornak, a melytől már elszokott, melyhez hozzátörődni már nem tud, a melylyel megküzdeni még meg nem tanult.

De ha az az ideális czél el nem érhető, hogy a gondozás nélkül szűkölködő gyermekek ezreit neveltessük addig, mig tisztes kenyérkereseti módot nem adhatunk kezeikbe, egyet talán elérhetünk a napközi otthonok útján...

A lelkiismeretes felügyelők és tanitók a gyermek-otthonok gondozottjai között 1-2 év alatt felismerik azokat, a kikben több a velük született intelligenczia, erősebbek a nemesebb hajlamok, kiválóbb a kézi ügyesség vagy művészet iránti érzék, szóval felismerik a jobb ember-anyagot – azokat a gyermekeket, a kikből gondosabb nevelés a társadalom számára hasznos tagokat teremthet.

Ilyen évente 40-50 lesz csak. Ezeket emeljük ki hát legalább egészen és teljesen a süppedékes talajból, a melybe sorsuk vetette őket. Ezek számára talán teremthetünk oly igazi otthonokat, a melyekből spártai életmódban, szabadkőművesi szellemben nevelkedett ifjak és leányok a hazának hasznos polgárai, eszméinknek lelkes zászlóvivői és annak a néprétegnek, a

melyből származtak, igaz, érző barátai, a népnek ötvennégy év előtti márciusban szerzett szabadságának és jogainak önfeláldozó védelmezői és fejlesztői, félrevezetőinek, a hamis, élősködő prófétáknak hatalmas ostorai lesznek.

Ezekből válhatnak a társadalmi ellentétek kiegyenlitői, a kik még érzik gyermekkori emlékeik között a közös nyomorúság sajgó fájdalmait, de gyermekeik már nem szorulnak a gyermek-otthonok áldásaira.

Szivükben él az emberszeretetbe vetett és rajtuk bebizonyosodott hit és bizalom, a mely átplántálódik e nemzedéknek vérébe, gondolkodásába és embert teremt belőlük, igaz embert, a Te dicsőségedre, rügyet fakasztó márciusnak tündöklő hármas világossága: „Szabadság, egyenlőség, testvériség!”

A központi városháza

Ország Világ 1903. január 4., XXIV. évfolyam, 1. szám, 3.

(…)

„Összehasonlítás kedvéért nem érdektelen, megjegyezni, hogy a bécsi új Rathaus, Schmitt mesternek eme góthikus remekműve mindenestől 4600 négyszögöl területű.

Az egész épületben jelenleg az előszobákon kivül czirka 500 hivatalos helyiség van, ezek között egy tanácsterem, hat bizottsági ülésterem, egy nagy pénztárterem, két pánczélszoba, egy nagy laboratórium, egy nagy muzeumcsarnok, könyvtári terem stb. stb.

A hivatalos czélra szolgáló helyiségeken kivül a központi városháznak jövedelmező helyiségei is vannak. A Károly-köruti, Károly-, Sütő-utczai és Gerlóczy-utczai földszinti részek üzlethelyiségekként vannak bérbeadva, valamint a fedett vásár körül is az udvarban álló földszintes épületek üzletekké vannak átalakítva és bérbeadva. A Károly-körút és a Károly-utcza sarkán levő egyemeletes épület pedig teljesen bérletek által van értékesítve.

Az egész nagy épülettömb végleges rendezése még nincs teljesen befejezve. A jövő tavaszszal sorra kerül a nagy udvarok rendezése és az azokban álló árúcsarnokok átépítése, tatarozása. Ezek egyikében nyer elhelyezést a belvárosi tüzőrség is. Arról, hogy a Károly-körút felőli épületrészszel mi történjék, a hatóság még nem határozott, de valószínű, hogy ha a fináncziális viszonyok megengedik, ezen épületrész helyén fog felépülni a központi városház új monumentális kiképzésű díszépülete.

A székesfőváros összes központi hivatalai ez épületben igy egyesítve lévén, a majdnem kétszáz esztendős újjáalkotott épület előreláthatólag még hosszú ideig lesz Budapestnek központi városháza.”

(…)

A fővárosi újabb iskolák építéséről

Építészeti Szemle, 1904, 13. évfolyam, 2. szám, 17-24. és 3. szám 33-38.

„Iskoláink telkeinek megválasztására nekünk, tervező építészeknek alig, vagy mondhatnám semmi befolyásunk sem volt idáig. Jól tudjuk, hogy roppant arányban fejlődő fővárosunkban mily nehéz feladat iskolának megfelelő helyet találni. A kénytelenség gyakran igényeink leszállítását követeli és megelégszünk a hellyel magával is, ha azt nem is láthatjuk el joggal a »megfelelő« jelzővel.

Mikor nevezhető az iskolatelek megfelelőnek?

Ha területe akkora, hogy a programmszerű helyiségek elhelyezése után a gyermek szabad mozgására elegendő udvarterület maradhat;

ha a talaj minősége fertőzés veszedelmét magában nem rejti;

ha a telek szomszédsága lehetőleg csendes, és füstös vagy egészségtelen gázokat fejlesztő gyárak és ipartelepek nincsenek közvetlen szomszédságban;

s ha végül a telek alakjánál és fekvésénél fogva a helyiségeknek célszerű csoportosítását megengedi.

A mikor tehát valamely iskola építése számára több telek kiszemeltetett, a végleges döntés előtt kellene a telek mikénti beépíthetéséről előzetes vázlatos tervek készítése által meggyőződést szerezni és csak ennek alapján dönteni valamelyik telek mellett.

A hol a területek óriási ára legyőzhetetlen akadályt nem képez, tehát főleg a kültelkeken, a hatóság mindenkor igyekszik is legalább méret tekintetében megfelelő telket biztosítani a leendő iskola számára és ez legtöbb esetben sikerül is. így előttünk van a X. ker. rákosi iskola terve, amelynek telke 8830 m2 területű, a kiszuglói iskoláé 4490 m2 területtel, a gyömrői-úti 10.000 m2, ide számíthatjuk a külsőváci úton lévő angyalföldi iskolát is 5315 m2 területtel. Szabad fekvés, tiszta levegő, bőséges hely a gyermekek mozgására, jellemzik ezen iskolákat, amelyekre még előadásom folyamán egyéb tekintetekből is lesz szerencsém visszatérni. Ilyen iskolaépületek: a VI. ker. Szt.László-úti, a X. ker. maglódi-úti és a III. ker. vörösvári-úti iskolák.

A város belterületén lévő iskolaépületeinknél azonban, sajnos, ily méretekre ki nem terjeszkedhetünk, vagy ha nagyobb területek meg is szerezhetők az iskola céljaira, arra sokszor a hygiénia szabályainak ellenére 20-nál jóval több tantermet kell terveznünk.

Az a jogos kívánság, hogy az iskolák zajtalan, nem nagy forgalmú utcákon épüljenek, a telkek megválasztásánál rendesen a kevésbé széles utcák felé fordítja a hatóság figyelmét.

Ezeknél a telkeknél viszont azon nehézséggel állunk szemben, hogy a szemben épülő magas házak elzárják a napsugarak útját az iskolaépület ablakaitól.

Ilyenkor előkertes építkezéssel kellene segíteni a bajon. Ennek azonban építési szabályzataink állják útját, amelyek egyes építési övezetek szerint állapítják meg, hogy előkerttel hol szabad építkezni és ezen szabály alól természetesen fővárosi épület sem tehet kivételt. Ha a telek elég széles, úgy a két szomszéd ház mellett a helyes utcasorban egy-egy kiugró részt meghagyva, az épület többi részével visszaugorhatunk, miáltal a hátrább tolt épületrész a szélesebb utca előnyeiben részesül. Ilyen elrendezést mutat a prater utcai elemi iskola, amelynél 52 m, hosszban 250 m-rel ugrik vissza az épület homlokzata; teljesen szabad előkerttel épültek az angyalföldi és ürüm utcai iskolák.

Zajos útvonalakon ha a telek nagysága, különösen szélessége, egyébként megengedi, célszerű az útvonal felé nyílt udvart kiképezni, amelyről a tantermek világításukat nyerik, amint azt az új aréna-úti iskolánál láthatjuk. Ugyancsak nehéz probléma nyerte megoldását a 11. ker. Ponty- és Szalag-utcák sarkán lévő kereskedelmi és elemi iskolánál. Miután e környéken más alkalmas telek iskola céljára megszerezhető nem volt, a hatóság kénytelen volt a kapucinus szerzettől a rendház telkének hátsó részét megvásárolni. Ez a telek mindennel, ami az építészt kétségbe ejtheti, meg volt átkozva. A saroktól a Ponty-utca irányában a telek határvonaláig 5.84 m. eséssel, a Szalag-utca irányában 4.74 m. eséssel bírt. Viszont az épület udvarát helyenként 2—3 m-rel kellett feltölteni és a rendház udvara felé négy m. magas, alul két m. vastag téglatámfallal ellátni. A hegyoldal sziklái, a melyeket le kellett vésni, régi elhagyott kutak, a melyekben a munkások török kincseket kerestek, de a helyett a kútnak a fenekét sem lelték meg és a melyeket végre is betonnal kellett betölteni, más helyen cölöpökkel kellett kiverni, mind hozzájárultak ezen telek alkalmatlan voltához.

A Szalag-utca, a melynek majdnem egész hosszát foglalja el az iskolaépület, összevissza alig négy öl széles. Ha ez utcában felépülnek a jelenleg még földszintes házikók a megengedett két emeletre, vajmi kevés napvilág jutott volna a tantermeknek. Itt tehát megfordítottuk a házat. A Szalag utcai homlokzat egész hosszát az iskolai folyosó foglalja el, míg a tantermek mind hátra az udvar, illetve a szabad Duna felé tekintenek.

Hogy mily égtáj felé nyerjenek a tantermek elhelyezést, arra nézve legfeljebb óhajtásokat hangoztathatunk, de szabályt hiába állítanánk fel, mert azt követni viszonyaink mellett aligha lehetne.

Ezen kérdésre nézve különben is nagyon eltérőek a vélemények, sőt a szakkönyvekben egymással homlokegyenest ellenkező utasításokat olvashatunk, így a tantermeknek éjszak felé

helyezése mellett is olvastam érvet: az egyenletes megvilágítást, míg más helyeken a déli és délnyugati irányok előnyei vannak felsorolva.

Kétségtelen, hogy arra kell törekedni, hogy reggeli nap érje a tantermeket és lehető mélyen hassanak be a termekbe a nap éltető és bacillust ölő sugarai.

A város belterületein, a szomszédok közé ékelt, vagy legjobb esetben saroktelkeknél csak arra szorítkozhatunk, hogy a fekvés előnyeit — ha vannak — minden tekintetben kihasználjuk, esetleges hátrányait pedig a rendelkezésünkre álló minden eszközzel csökkentsük.

Nem egyszer fogunk abba a kényszerhelyzetbe jutni, hogy a tantermek égirány szerinti fekvésének kérdését, más még ennél is fontosabb szempontoknak kell alárendelnünk. Hiszen a telek megfelelő kihasználása, a programmszerű helyiségek célszerű beosztása majdnem minden iskolaépületnél szükségessé teszi, hogy az egyes tantermek egészen különböző égtáj szerinti elhelyezést nyerjenek.

Szoros kapcsolatban vannak a telek elérhető nagyságával az udvar, illetve udvarok méretei is. Elemi iskoláink majdnem kivétel nélkül fiú- és leányiskolák, ezeknél meg szokták kívánni az elkülönített udvarokat is; ezek azonban csak ott létesíthetők, ahol elegendő terület áll rendelkezésre; egyébként célszerűbbnek látszik a megmaradó udvarterületet egy darabban meghagyni. Az itt bemutatott iskolaépületek közül elkülönített udvarokkal bírnak a fiúk és leányok az angyalföldi, a zuglói, a prater-, a tűzoltó-utcai és a gyömrő-úti iskolákban.

Aránylag kis területű telkeknél igyekeznünk kell a hiányzó udvarterületet más módon némileg pótolni.

Tudjuk, hogy Londonban több modern iskolaház lapos facement tetővel van ellátva és ez pótolja az udvar kis területét, ide járnak a gyermekek óraközben üdülni a legfelsőbb emelet osztályaiból.

Ezt az elrendezést még így egészében nem honosítottuk meg minálunk. Attól a veszedelemtől, amely a pezsgővérű, pajkos ifjúságot még a legmagasabb korlát dacára is érheti, eltekintve, ezen elrendezést a mi gyakori havazásainkra való tekintettel, addig míg erre a legnagyobb szükség nem kényszeríti alkalmazni ily értelemben nálunk nem könnyű feladat, mert különös tekintettel kellene lennünk a tantermek fölötti mennyezet kellő szilárdsága mellett, főleg a vízhatlanság kellő biztosítására.

Bizonyos tekintetben hasonló elrendezést azonban máris létesítettünk, így a Czakó utcai iskola földszintes tornatermének vasbeton mennyezete aszfalttal van burkolva és mintegy 170 m2 területű játszóteret ad egy-egy osztálynak.

A gyermekek itt a budai tiszta egészséges levegőn kívül, a legszebb kilátások egyikében gyönyörködhetnek, szemben a királyi palota hatalmas krisztinavárosi homlokzata, azon túl Pest és Buda látképe látszik.

Hasonló terrasse létesült II. ker. pontyutcai iskola kör alakú lépcsőháza fölött is, a melyen egy-egy kereskedelmi osztály tanulói elférnek és számukra még az előbb leírtnál is lélekemelőbb látványt nyújt a magas, szabad levegőjű hely.

A tervező építész komoly feladata a rendelkezésére adott teleknek helyes felosztásánál kezdődik. Az eddigi gyakorlat mindenkor a következő volt: a mérnöki hivatal megkapta az iskola igazgatósága által összeállított és a tanügyi osztály által felülvizsgált és láttamozott építési programmot a tervezés alapjául.

Mindenekelőtt vázlatok készülnek, amelyeket a tanügyi osztályt vezető tanácsnok elnöklete alatt az intézet igazgatóságából, a tiszti főorvosból és a tornatanítóból álló bizottság felülvizsgál és részletesen megteszi megjegyzéseit, amelyek a további tervezésnél, illetve a részletes tervek kidolgozásánál mindenkor figyelembe veendők.

Miután, mint minden épületnél, úgy az iskoláknál is, a benyújtott részletes tervekre az építési engedély megadatott, megkezdődik az építés.

Hogy a községi iskola építése mely időben kezdhető meg, az rendszerint számos körülmény befolyásától, alakulásától függ. A telek megszerzése, a programm megállapítása, vázlatok készítése és letárgyalása, az építési költségek fedezetéről való gondoskodás stb. mind igen sok fáradságot és időt igénylő előmunkálatok, amelyeknek meg kell előzniök az építést.

Mindezeket azonban oly módon kell irányítani, hogy ezek oly időben folyjanak és nyerjenek befejezést, hogy az építkezést mindenkor a nyár végén vagy ősszel lehessen megkezdeni és a kemény tél beállta előtt az épületet tető alá juttatni.

A késő ősszel vagy télen megkezdett iskolaépítkezéseknél rendszerint nem áll módunkban a kész épületet a pedáns egészségi kívánalmaknak teljesen megfelelően száraz állapotban átadni a használatnak. A falak ily épületnél gyakran még nyirkosak, a helyiségek és folyosók párateltek és hidegek.

Az épületek mesterséges kiszárítása rendszerint kevés sikerrel jár; különösen áll ez az u. n. szárító-koksz-kosarakkal való szárítási módra, amelynél a falvakolat kiszárad ugyan, de annál több nedvesség marad a falak belsejében. Legújabban sikeresebben használnak oly szárító készülékeket, a melynél a kifűtendő helyiségbe állandóan friss száraz levegőt vezetnek és a 80—100 fokig felhevitett páratelt levegőt az égési termékekkel együtt elvezetik.

Lássuk már most, hogy székesfővárosunk legújabb iskolaépületeinél az iskolaegészségügyi kívánalmak miképen érvényesültek?

Az itt bemutatott elemi iskolák mind fiúk és leányok számára épültek és mindkét nembeli gyermekek számára egész különálló bejárókkal, lépcsőkkel, illemhelyekkel stb. bírnak, úgy, hogy az iskolaépületekben a fiúk és leányok egymástól egészen elkülönített épületrészekben vannak elhelyezve.

A hol a telek méretei megengedik, még az udvarok is el vannak különítve.

A legtöbb új iskolaépületnél lakásokkal is találkozunk; ezeknek lehetőleg való elkülönítésére mindig igen nagy súlyt kell helyezni, mert az igazgatói avagy iskolaszolgai lakások egyikében esetleg előforduló ragályos betegség az egész intézetre veszélyessé válhatik, és így egy házi beteg miatt szüneteltetni kell az egész tanítást.

A hol az igazgatói lakás az emeletben van, ott külön lépcső is vezet a lakáshoz.

Nem óhajtom itt ez alkalommal az igazgatói lakások sokat vitatott ügyét bővebben fölelevenïteni, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy az igazgatóknak az iskolaépület területén való lakását, az iskolákra nézve nagyon is hasznosnak és szükségesnek tartom , hogy azon lakások, amelyekkel igazgatóink az iskolaépületekben jelenlenleg rendelkeznek, sem terjedelmükre, sem kiképzésükre nézve nem mondhatók túlzottaknak ama 5-6 szobás, szép egészséges és minden újabb kényelemmel felszerelt igazgatói lakásokhoz képest, amelyek pl. Németország minden városának újabbkori községi iskoláiban találhatók.

Ez utóbbiak azonban rendszerint egész különálló épületben vannak elhelyezve. Ilyen nálunk is van, pl. a rákosi elemi és gazdasági iskolában.

A tanulók számára szolgáló kapuk rendszerint 180 cm. szélességűek és kétszárnyúak. Hallottam hangoztatni azt a kívánságot is, hogy a kapuk biztonsági okokból, úgy mint az iskola összes belső hajtói, kifelé nyilóak legyenek.

Ezen kívánság is teljesíthető az által, ha a kaput nem a külső falba, hanem kis előtért hagyva a bejáró csarnokban 1.50–2.00 méterrel beljebb helyezzük és a külső falba csak alacsony elzáró rácsot alkalmazunk.

A bejáró csarnokok szélessége rendszerint 2.50–3.00 m, és kívánatos, hogy a földszint magasságára vezető lépcsőfokok a bejáró egész szélességében készüljenek.

A bejáróban mindenütt, majdnem egész szélességét elfoglaló sárhántórács van alkalmazva és célszerű ezt a bejáró burkolatába kiemelhető módon besülyeszteni, hogy az a burkolattal egy síkot képezve a gyermekek benne meg ne botoljanak.

A bejárót a lépcsőházaktól vagy a folyosóktól szélfogó üvegezett ajtók zárják el. Ezeknél megfelelő magasságban üvegvédő rostélyok vannak alkalmazva, nehogy a gyermekek, ha az ajtónak támaszkodnak, az üveget bezúzva maguk is megsérülhessenek. Minden bejáró mellett kívánatos egy szolgaszoba alkalmazása, amelyből a ki-bejárók szemmel kísérhetők.

Különösen szükséges ez ott, hol a gyermekek felsőruhái a nyílt folyosókon vannak elhelyezve mert bizony többször megesik, hogy egy-egy télikabát a tanítás alatt gazdát cserél és az igazi kis gazdája hiába sír utána, ellopták.

A bejárók mellett lévő ezen kisebb szobák egyúttal várószobául is szolgálhatnak a korán érkező gyermekek számára. A leghatározottabban elítélendőnek találom a korán érkező gyermekeknek a kapuk előtti ácsorogtatását, ami bizonyára számos gyermeknek komoly megbetegedését okozta már. A gyermek mindig önhibáján kívül jó korán az iskolába, rendszerint a kora reggel munkába induló szülők kénytelenek a ködös, hideg korai reggelen, hiányosan öltözött apró csemetéiket is elzavarni hazulról.

Iskoláink folyosóinak szélessége 2.25–3.25 m. között váltakozik aszerint, hogy mennyi hely állott rendelkezésünkre. Az a kívánalom, hogy a folyosók alapterülete egyenlő legyen a tantermek alapterületével úgyszólván kivihetetlen, mert túlságosan megdrágítaná az iskolák építését, de a gyakorlati tapasztalatok szerint ez nem is szükséges.

Iskoláink legtöbbjénél a folyosók ép úgy mint a tantermek külső és belső ablakokkal vannak ellátva. Különösen kívánatos ez oly helyen, ahol a folyosók szolgálnak a gyermekek felsőruháinak elhelyezésére s. Ily folyosók fölöslegessé teszik a nehezen és csak nagy helyveszteséggel elrendezhető külön ruhatárak létesítését. A folyosó nagy falterületénél fogva különben is alkalmasabb az öltözködésre, mint valamely szűk szobácska, a melyet esetleg ruhatárnak kijelölni lehetne és amelyben aztán a tolakodás elkerülhetetlen. Az átnedvesedett ruhák is könnyebben kiszellőződnek a bőséges levegőjű, kellő módon szellőztetett folyosókon. Gondoskodni kell azonban arról, hogy a ruhatárul használt folyosók hőmérséklete -f- 14° R.-nél alacsonyabb ne legyen. A folyosók egész hosszukban 1.30–1.50 m. magasságig olajfestékkel vannak befestve.

Iskoláinknál a bejáratokkal szemben, vagy azok közvetetlen közelében találjuk az emeletekre vezető lépcsőházakat, amelyek mindenkor közvetetlenül az utca avagy az udvar felé nyíló ablakokból nyernek világítást és szellőzést. Ezek is a léghuzam elhárítására rendszerint külső és belső ablakok.

A lépcsőkarok szélessége 1.80–2.20 m. között váltakozik aszerint, hogy milyen a várható forgalom. A lépcsőfokok 15 cmnél sohasem magasabbak, 32 cmnél nem keskenyebbek és kemény mészkőből készülnek, egyszerű, legömbölyített élnélküli tagozattal, amelyen a gyermek, ha esetleg elbukik, kevésbé sérülhet meg.

Ahol a lépcsők nincsenek kétoldalt befalazva avagy aláboltozva, ott megfelelő erősségű vasszerkezettel vannak a lépcsőkarok alátámasztva.

A lépcsőkorlátok mindig a lépcsőfok felső lapjától számítva legalább 100 m. magasak és a csúszkálás ellen, az építési szabályzat által különben is előírt gombokkal vannak ellátva.

A lépcsőrácsoknál elkerüljük a lépcső felé forduló díszítéseket, rosettákat, amelyekbe a ruha megakadhat, avagy amelyek sérüléseket okozhatnak és inkább a rácsok szilárdságára és elegendő sűrűségére vagyunk tekintettel.

A folyosókról egyenletes távolságban 95 cm. széles, 2,20 m. magas egyszárnyú, kifelé, a fal bélésébe nyíló ajtók vezetnek a tantermekbe.

Az összes itt látható iskolák tantermeinél a tanulók baloldalról nyerik az ablakokon át a nappali világosságot. Rendszerint 3–4 nagy külső-belső és befelé nyíló ablak világít meg egy-egy tantermet. A belső ablakok területét számítva, az itt bemutatott iskolák tantermei legnagyobb részénél elértük azt az ideális kívánságot, hogy az ablakok felületeinek összege a tanterem alapterületének mintegy a hatoda legyen. Az idevágó miniszeri rendelet az ablakok összterületére megelégszik a tanterem alapterületének egy nyolcadával. Fontos, hogy az ablakok egyenletesen úgy helyeztessenek el, hogy oly széles falpillérközök ne maradjanak, amelyek a padra árnyékot vethetnek. Ennek elérésére célszerű, hogy a közbenső fapillérek belső éleit letompítsák. Az ablakok oly magasakra készítendők, amint csak azt a mennyezet szerkezete megengedi, amiáltal elérhető, hogy a 45° alatt eső fénysugárvonal az ablakokkal szemben lévő fal mentén ülő gyermekek helyeit is még befoglalja és megvilágítja.

A tantermek ablakai, az egyenetlen, hólyagos raktárüveg helyett 3 mm-es u. n. solinüveggel üvegezendők, amely amannál tisztább, fehérebb, egyenletesebb és a fénysugarakat töretlenül bocsátja át.

Francia iskoláknál tettek kísérletet a tantermeknek mindkét oldalról alkalmazott ablakokkal való megvilágítására is, ezt azonban ajánlatosnak nem tarthatom, mert bármily jó szerkezetű ablak mellett is, így a léghuzat elkerülhetetlen; azonfelül az író kéz talán valamivel tompább — de két irányú, tehát szemetrontó és zavaró árnyékot vet a papirosra.

(…)

A tanterem magassága iskoláinkban 4.00 m.-nél sohasem kisebb.

54 tanulóra szánt terem tehát 60.24 m2 területű és 240'56 m3 űrtartalmú; úgy, hogy 54 tanuló mellett 1 — 1-re jut 1.11 m2 alapterület és 4.40 m3 légűr.

Az itt bemutatott terveknél ezen méretek mindenütt be vannak tartva, sőt sok tanterem méretei jóval nagyobbak.

Kívánatos lenne, hogy új iskoláink tervezésénél a tantermeket 10 m.-nél hosszabbra ne készítsék, valamint maximális szélességként is a legfelső emeleten 6.40—6.50 m. lenne leghelyesebben megállapítandó. 6.50 m.-nél mélyebb termek nemcsak világítás szempontjából

nem előnyösek, hanem szerkezetileg is megdrágítják az építkezést, mert vastagabb falakat és erősebb mennyezetszerkezetet igényelnek. (Folyt. köv.)

(Folytatás.)

Új iskoláinknál a tantermek fűtésének és szellőzésének különböző módozatai vannak alkalmazásban. Kétségtelen, hogy gépezettel hajtott pulsiós szellőzés és ezzel kapcsolatos középponti fűtés volna minden iskola számára a legkívánatosabb. Ezen fokozott igények azonban egyelőre nehezen teljesíthetők. Ily berendezések igen sokba kerülnek és állandó szakavatott gépész alkalmazását teszik szükségessé, viszont azonban a tüzelő anyagban lényeges megtakarítás érhető el.

Középponti gőzfűtéssel rendezték be az Arena-úti nagy iskolát, ahol azonfelül villamos motor által hajtott pulsiós szellőzés is alkalmazást nyert.

Újabb iskoláinkban leginkább Meidinger-rendszerű kályhák alkalmaztatnak és kitűnően be is válnak, különösen ha — mint új iskoláink legtöbbjénél találjuk — kívülről való fűtésre és ú. n. szellőző alappal rendeztetnek be. A kályha a tanteremnek az emelvény melletti sarkához közel áll, bádogfal zárja el a külső ú. n. fűtőnyílástól, amely a folyosó felőli oldalon kulcscsal zárható vasajtóval van elrekesztve.

A szellőző alappal ellátott kályhákba a friss levegőt, a folyosó burkolata alatt elvonuló, betonból vagy bádogból készült és az udvari falon keresztül hatolón kívül rostélylyal ellátott légaknán át vezetjük. Ez a friss levegő a Meidinger-kályha bordái között a bádogköpeny alatt fölmelegedvén, mint friss meleg levegő hatol be a tanterembe. Ezen berendezés is gondos kezelést igényel, mert ha a friss hideg levegő bevezetését kellőképen nem szabályozzák, akkor a kályhák belső bordás vasgyűrű, csakhamar szétolvadnak, kiégnek, tönkre mennek. Ennek elkerülésére helyesebb előmelegített friss levegőt vezetni a kályhák szellőző alapjai alá.

Gondoskodnunk kell az elromlott levegő kivezetéséről is. Ezt valamennyi új iskolánknál a falba épített 40/20 cm. méretű szellőző akna segélyével érjük el, amelynek közvetlenül a padló felett, valamint a mennyezet alatt egy-egy szabályozható zsaluszerkezettel ellátott nyílása van. Az alsót télen tartjuk nyitva, a felsőt pedig nyáron.

Ha a kályha szellőző alapjához vezetett légakna elég nagy, úgy ez maga is ellátja a szobát elegendő friss levegővel. Kisegítőnek van minden tanteremben még egy-egy ú. n. Pick-féle szellőző is alkalmazva, mégpedig a teremnek legszélső, az emelvénnyel egy irányban lévő ablaknál. Ez kisebb-nagyobb beáramló nyílásra szabályozható, és hathatósan elősegíti a levegő megújulást. Hatása csak akkor kellemetlen, ha a tanterem azon ablakánál alkalmazzuk, ahol a gyermekek ülnek, mert itt az oldalról beáramló hideg levegő fajsúlyánál fogva leesik és hamar

éri a gyermekek fejét. Ennek elkerülésére legújabban ezen szellőzőkészülék oldalain legyezőszerűen nyíló bádoglemezeket alkalmaznak, amelyek a hideg levegőnek oldalt való beáramlását megakadályozzák. Ezen szellőzőkészülék különben is inkább csak nyáron alkalmazandó.

A szellőzésnek azelőtt alkalmazott módját, olyképen, hogy a hideg levegőt egyenesen az utcáról az ablakkönyökfalon keresztül készített csövön eresztették be, újabb iskoláinknál teljesen elhagytuk. E helyett alkalmazzuk a Tobin-csöveket. Ezek a utcáról a falon keresztül bevezetett bádogcsövek, amelyek a tanteremben felfelé vezetve a padló felett 200 m. magasságban végződnek. A rajtuk keresztül haladó friss hideg levegő az áramlás sebességénél fogva először fölfelé törekszik, és a felső meleg légréteggel elkeveredve ereszkedik alá. A Tobin-csöveket főleg tavasszal és ősszel fogjuk szellőzésre felhasználni.

Régebbi iskoláinkban lévő szellőző szerkezeteink miatt sok gáncs érte az éprészeket.

Többek között kikaptunk azért, mert egyik iskolában a szellőző kéményt az épület átadása előtt elfelejtették a munkások a törmeléktől kitisztítani és így az nem is működött.

Újabb iskoláinkban alkalmazott ezen felsorolt szellőző berendezések kipróbálásuknál mindenütt kellőképen működnek és eddig nem hallottunk semmi panaszt, úgy, hogy bátran feltehető, hogy ezen tantermek esetleges megvizsgálásánál a levegő 1 m3-ében nem fogunk 1 liter szénsavnál – tehát egészségi szempontból megengedhetőnek tartott mennyiségnél – többet találni.

Kétségtelen, hogy a tantermeket csak ily mesterséges módon teljesen kiszellőzni nem lehet, mert akkor már a túlhajtott szellőzés kellemetlenné válik. Szükséges, hogy az iskolában az óraközök alatt a gyermekek a folyosókra vonulván, a tantermek az ablakok és ajtók kinyitása által teljesen kiszellőztessenek.

Összes újabb iskoláink tantermeinek padozata ú. n. hajópadlóból készült. Mindenkor előírjuk, hogy a padozat alá kerülő feltöltés tiszta, minden szerves anyagtól mentes, teljesen száraz homok vagy néha — a könnyebbség kedvéért teljesen kiégett, hamumentes tiszta kőszénsalak legyen. A hajópadló simára van gyalulva, hézagai hornyoltak, és a feltöltés porát keresztül nem eresztik. De idővel a fa mégis vetemedik vagy szárad, és így 2—3 mmes hézagok származhatnak. A keményfapadlót drágasága miatt nem igen alkalmazzák. Pedig a hézagos padló sok veszélyt rejthet magában, mert pornak és baktériumoknak tanyája a padló hézaga.

Külföldön igen sok linóleum-padlót találunk az iskolában fapadozatra, betonra, de főleg parafakőlapokra rakva; előnye, hogy hézagmentes, elég meleg, könnyen és igen szépen tisztán tartható, de meglehetősen költséges.

Az u. n. terrazzo burkolat 8 cm. betonalapra rakott apró márvány és egyéb mészkő és más kemény kőnemekből és cementből készült 1,5 cm. vastag súlykolt és csiszolt burkoló réteg. Ez folyosókon, előterekben, és általában oly helyeken, hol a gyermekek egyhuzamban csak rövidebb időt töltenek, előnyösen alkalmazható, mert egyszerű felmosás által mindenkor tisztán tartható.

Hosszabb felületeken azonban mindig repedések mutatkoznak. Ezek elkerülésére három méterenként a burkolat közé két mm. vastag zink, vagy papírlemezt kell alkalmazni.

Tantermek padlóburkolatául a terrazzo, hidegségénél és keménységénél fogva, alkalmatlan.

Legújabban számos kísérlet történt az u. n. xilolith-, asbesth-, torgament-, magnesít stb. padlókkal. Mindezek legnagyobbrészt fűrészporból, szecskából, kevés asbesthből, vagy hasonló szilárdabb részekből állanak, amelyek alkalmas folyadékkal keverve megszilárduló pépet alkotnak, amely simára csiszolható, elég kellemes, ruganyos, hézagtalan és könnyen tisztán tartható padlóburkolatot alkot. Ez is betonra avagy fapadlóra alkalmazható. Hátránya, hogy a hajópadlóhoz képest drága és előállítása kiváló gondot igényel, mert ennek hiányában repedezik és szétmálik.

Mindenesetre ajánlatos oly padlóburkolatot alkalmazni, amelynek segélyével a falmentén, a sarok elkerülésével, homorulatok készíthetők, amelyekben a szeny és por össze nem gyűlhetik és könnyen kitakarítható.

Iskoláink belső helyiségeiben mindezideig nagyon is kevés színt és formát találunk. Tisztasági szempontból ugyanis a belső helyiségeket rendszerint csak tiszta fehér színű meszeléssel látják el és évente egyszer a nyári szünet alatt újra átmeszelik.

Ez a vakító fehér szín azonban véleményem szerint a szemnek ártalmas, azonfelül rideg és barátságtalan. Kívánatosnak tartom, hogy a tantermek, folyosók stb. falfelületei valamely tompított, világos, melegebb színárnyalattal, pl. világos zöld, vagy sárgás színnel színeztessenek; azonfelül csinos, magyaros díszítményi elemek. ből, avagy a gyermek kedélyvilágára ható alakzatokból alkotott szegélylyel díszíttessenek. Kívánatos volna még, hogy a tantermek falait másfél méter magasságig valamely könnyen lemosható anyaggal vonják be.

Hasonlóképen helytelenítenem kell, hogy némelyik iskolánknál a folyósok, lépcsőházak és egyéb helyiségek falainak 1,50 m. magasságig alkalmazott olajmázolásra sötétbarna színt használnak. Hiszen az olajjal való mázolás főleg tisztasági szempontból nyer alkalmazást és így helyesebb, ha a lemosható falon jobban meglátszik és könnyebben szembe tűnik a piszok, még ha a tisztogatás így némileg gyakoribb és nagyobb fáradsággal jár is. Azonfelül a

kávébarna színnel való mázolás sötétíti és komorrá teszi a helyiséget. Ugyanezen szempontokból helyesnek vélem, ha az iskola ablakainak, ajtóinak, sőt bútorzatának színezésénél is szakítunk az ősi traditionális barna tölgyfa erezéses színezéssel és helyette élénkebb színeket alkalmazunk.

Iskoláinknál igyekeztünk a tanférfiak és az orvosok között fennálló régi nézeteltérést a padok célszerű megválasztása tekintetében lehetőleg kiegyenlíteni.

Legnagyobbrészt azonban még mindig + distanciájú padok vannak alkalmazásban, ami annyit jelent, hogy a pad asztalának széle és az ülőhely széle között néhány centiméternyi távolság (+ distancia) mutakozik. Ez a gyermekeket az írásnál előrehajolt testtartása kényszeríti, ami hátrányos és épen azért legújabb iskoláinknál a distantiájú padok fognak alkalmazást nyerni.

Kívánatos lenne könnyen felemelhető padok alkalmazása által a tantermek padozatának tisztántartását elősegíteni. Úgyszintén szükségesnek vélném a bútorzatok számára is a most alkalmazásban lévők helyett, szebb, modernebb, a gyermekek jóizlését inkább fejlesztő formákat keresni.

Különös gondot fordítunk új iskoláinknál az illemhelyek elhelyezésére, elegendő számára, kellő szellőzésére, a folyosóktól és egyéb helyiségektől való teljes elkülönítésére, lehetőleg hibátlanul működő vízöblítő szerkezeteikre.

A külteleken, ahol e célra víz nem áll rendelkezésre, a desinficiálásra tőzegszóró szerkezeteket is alkalmaztunk, és ha a tőzeg száraz és a szerkezetek gondosan kezeltetnek, ezek igen jól beválnak; különösen ott, hol az iskolateleken gazdaságkert is van, a tőzeg által definficiált és átalakított anyag kitűnő trágyául szolgál.

Ily elrendezést találunk a rákosi, a gyömrői úti iskoláknál. Határozotan kárhoztatnom kell a külföldön, különösen Németországban még most is dívó elrendezést, amelynél az összes illemhelyek, egész külön épületben, az udvar távolabb eső részén vannak egyesítve, amely elrendezés bizonyára számos meghűlésnek lehet okozója.

Vessünk még egy pillantást iskoláink alagsori helyiségeibe is.

Iskolaépületeink – már egészségügyi szempontokból is – mind teljesen alá pincézetten készülnek. Ott, hol egyes helyiségek alá kivételesen pincét nem készítünk (pl. tornatermeknél), ott a padló alá betonréteget alkalmazunk, a falakba pedig kátrányos papírból, vagy ólombetétes izoláló lemezeket. A pince falai nedves helyeken mindenkor vízálló mésszel készülnek. De pincét azért is készítünk az egész épület alá, mert az iskola földszinti padlóját legalább 1.20 – 1.50 m. magasra kívánatos helyezni az utcai járda magasságától. Az alagsor helyiségeit könnyű szerrel jól megvilágíthatjuk és teljesen használható, egészséges helyiségeket nyerhetünk

általuk. Ezeket kár kihasználatlanul hagyni. Anélkül, hogy az építés költségeit számbavehetőleg megnövelnék, szolgálatot tehetünk a humanizmus nagy feladatainak ezen helyiségek átengedése által, így nem volna szabad a szegényebb néposztály lakta vidéken (és vájjon hol nem laknak szegények) építendő iskolák programmjából soha sem hiányoznia az étkező szobának, az ehhez tartozó mellékhelyiségekkel, amelyben a szegény gyermekeknek ételt osztó jótékony intézmények nyernek alkalmat és helyet jótékonyságuk gyakorlására. Mily könnyen nyithatunk egy-egy termet így a szegény, egész nap munkában görnyedő szülők otthon magukra hagyott gyermekeinek tartózkodására. és ha keresünk, mindig akad még az iskolában a flörd oktatásra alkalmassá tehető helyiség is. Újabb iskoláink midegyikében megtalálják már egynémelyikét ezen helyiségeknek

Valamennyi új iskolánk, azok is, amelyekhez a városi vízvezeték még nem vezet, kellőképen el vannak látva vízzel. Ivás céljára a folyosókon vagy külön kis helyiségekben alkalmazott vízkagylók szolgálnak, a padlástérben pedig tűzcsapok vannak alkalmazva. Egyes újabb iskolákban (Kmetty u., rákosi) iskolai fürdők is vannak berendezve, míg másokban külön helyiségekben vízvezetéki csappal ellátott mosdóasztalok vannak felszerelve.

A rákosi iskola fürdőjénél az egész menyezet véges végig összesen 80 vízszóró zuhannyal van ellátva. Akármerre szalad a víztől félő gyerek, csak veri a zápor addig, míg el nem zárja a felügyelő a csapokat. A három kültelki, városi vízvezetékkel el nem látott új iskolánál: a rákosinál, zuglóinál és a gyömrői utinál ú. n. hőlégmotor szivatyúzza az e célra ásott mély kutakból a vizet és aztán felszorítja a padláson elhelyezett szegecselt vaslemez víztartányokba. Ezek faköpönyeggel vannak ellátva és a burkolat és vas közti űrt fűrészpor tölti ki. Jól záró födél megakadályozza, hogy tisztátlanság jusson a vízbe. Ha a reservoir megtelik, ezt a vízjelző mutatja és villanycsengő jelzi, de ha nem is veszik észre, baj nem lehet belőle, mert a földes víz, a tető csatornáján folyik el. Ezen kültelki iskoláknál a gazdasági kert öntözésre is ily módon nyerik a vizet.

Az iskolák helyiségeit mesterségesen mindenütt légszeszszel, mégpedig újabban Auer-égőkkel világítják. Sajnos, hogy egyes kültelki iskolák még nélkülözni kénytelenek a légszeszt, ezeknél még a petróleum lámpa — ez éppenséggel nem modern intézmény — járja.

Újabb iskoláink tornatermeit is igyekeztünk a modern igények követelményei szerint tervezni és felszerelni. A tornaterem méretei rendszerint 20 m. hossz mellett 10 m. szélesség, tehát 200 m2 alapterület. Minden tornászóra jut 3 m2nél több hely és mintegy 30 m3 levegő. Ajánlatos a tornaterem berendezését a falakhoz befordíthatóan készíteni, miáltal a dísztermül használt tornateremben ünnepélyek megtartása alkalmával több helyet lehet nyerni. Miután a tornateremekben régente alkalmazott cserfahéj burkolás a belőle támadó por folytán

ártalmasnak mutatkozik, tornatermeinkben rendszerint csak gondosan elkészített, puhafa-hajópadlót alkalmazunk, amely alatt beton alap is van.

Ami már most iskolaépületeink szerkezeteit illeti, arról bátran állíthatom, hogy minden tekintetben megfelelnek a szolid, hosszú fennállásra szánt középület jellegének. Az alagsori helyiségek rendszerint téglaboltozattal vannak átboltozva, az egyes emeletsorok pedig vastartók közötti téglaboltozattal, avagy legújabban vasbeton menyezettel vannak elválasztva. A legfelső emelet fölött, ahol szintén ilyen menyezet volna kívánatos, rendszerint csapos gerenda menyezet van alkalmazva, de a padlást a tűzbiztonság fokozására rendesen téglaburkolattal látjuk el.

Az elmondottakból kitűnik, hogy újabb iskoláink építésénél, beosztásánál, elrendezésénél szem előtt tartottuk mindazon műszaki, pedagógiai és egészségi kívánalmakat, amelyek a jó iskolaépület fogalmát alkotják és bizonyos önérzettel hivatkozhatunk számos külföldi szaktekintélynek iskolaépítkezéseinkre vonatkozó dicsérő nyilatkozatára. De ha jól esik is hallanunk e dicséreteket, azért jól tudjuk hogy a javításoknak, főleg az egészségi követelmények egységesebb alkalma tásának a jövőben még építendő iskoláinknál még tág tere nyílik.

Kétségtelen ugyan, hogy fővárosi iskolára normál tervet kidolgozni lehetetlen, de viszont az is bizonyos, hogy vannak szabályok, amelyeket minden iskolaépületünkön egységesen kell érvényre juttatni és kívánatos, hogy a közel jövőben iskolaépítkezéseink számára ily egységes szabályzat létesüljön.

Nem lesz érdektelen, ha fölemlítjük, hogy a székesfőváros

1883—1885-ig ..... 5.692,000 kor.

1885—1895-ig 7.102,000

1895—1901-ig _ 8.300,000

» Összesen: 21.094,000 kor.

áldozott iskolaépítési költségekre és a százmiliós kölcsön terhére újabb 60 millió korona van iskolaépítkezésekre előirányozva.

Óriási, meglepő összegek ezek. Nem is csoda, ha a laikus közönség könnyen hitelt ad annak a minduntalan felhangzó vádnak, hogy drágán, nagyon drágán építünk, és azon sem csodálkozom, hogy épületeink állítólagos drágaságát azoknak túlságos monumentális, mondjuk külsőleg is «cifra» voltukban keresik. Ez az egész drágaság azonban nem egyéb rémlátásnál, tévhitnél, amelyet igen egyszerű számadatokkal lehet megdönteni.

Ha kiszámítjuk a beépített területeket és ezt a pincetalajtól a főpárkány felső éléig számított magassággal megszorozzuk, nyerjük az épület beépített köbtartalmát. A fölmerült

költségeket ezzel elosztva, nyerjük egy köbméter épület költségét. Ez pedig iskolaépületeinknél átlagos számításnál 10 korona – 14 korona között váltakozik. (Németországban modern iskolát köbméterenként 14 – 15 márkán alul sehol sem építenek.) Minél nagyobb az iskolaépület, aránylag annál olcsóbban építünk.

Iskoláinknál egy-egy tanteremre jut mintegy 10000 – 14000 korona építési költség, míg pl. a Németországban újabban épült iskolánál egy-egy tanteremre az építési költségből mintegy 15000–20000 márkát költenek.

Egy-egy iskolának százezerekre menő költségeinél homlokzati kiképzés költségei úgyszólván számba sem jöhetnek. Hiszen a külső homlokzat méreteit, monumentalitását is elsősorban a programmban kívánt helyiségek megfelelő csoportosítása adja meg és a homlokzatokon esetleg alkalmazásba kerülő némi dísz költsége az egész építési költségnek csak elenyésző csekély hányadát képezi.

De különben is határozottan hibáztatnom kell azt a felfogást, amely az iskolaépület külsejéről minden díszt és monumentalitást mellőzni kíván.

Nagyon természetes, hogy az iskolaépületet nem szabad túlterhelnünk bérkaszárnyák elcsépelt ornamenseivel.

De kell, hogy az iskola komoly karaktere mellett magán viselje a derült, barátságos, humanisztikus jelleget. A gyermek, a víg, gondtalan gyermek ne közeledjék félve a kietlen, rideg, börtönszerű épülethez, hanem bizonyos önérzetes büszkeséggel tekintsen az ő — külsőleg is kedves — iskolája felé, amelynek minden részlete a gyermek kedélyére nemesítőleg, ízlésére fejlesztőleg hasson.

S valamint az iskola falain belül sem szabad magának a szürke elméletnek uralkodnia, amely a száraz tanítással elölné a gyermek lelkét, hanem a szív szavának a rideg tanok mellett mindig érvényesülnie kell — és úgy szükséges, hogy az iskola építési kiképzése, mutassa bár a kellő komolysággal az épület rendeltetését külsőleg ,is — de a merev szerkezet mellett a homlokzatok derűit dísze sugározza ki a gyermekek iránti szeretet melegét, amellyel megnyugtassa a feléje közeledőt arra nézve, hogy nem börtönbe lép : a lenyűgzött gondolatok és hideg elméletek börtönébe, hanem inkább a felvilágosodottságnak, az igaz tudásnak és a nemes humanizmusnak felszentelt templomába.”

I.Nemzetközi iskola-egészségügyi konferencia – budapesti iskolaépületekről

Armin Hegedüs: Neuere Schulhausbauten der Kgl. Haupt- und Residenzstadt, Budapest. In: Bericht über den I. Internationalen Kongress für Schulhygiene, Nürnberg. 4.-9. April 1904., Verlag von J. L. Schräg, Nürnberg, 1904, 318-325.

Armin Hegedüs, Architekt, Ingenieur im Hochbauamt der Stadt Budapest:
Neuere Schulhausbauten der Kgl. Haupt- und Residenzstadt, Budapest.

„Bevor ich auf Einzelheiten unserer neueren Schulbauten zu Budapest eingehe, sei es mir gestattet, einiges über das Verhältnis und über den Einfluß des Lehrers, des Arztes und des Architekten auf dem Gebiete des Schulbaues zu bemerken.

Das kleine Kind verläßt sein Heim, um die ersten Schritte auf den steilen Pfaden des ernsten Lebens zu unternehmen. Welch Glück, daß die unschuldvolle Seele des Kleinen noch nichts von den bittern Enttäuschungen ahnt, welche schon vor der Türe des elterlichen Hauses ihrer harren, als sie es zum erstenmale verlassen, um alle ihre schönen Spielereien mit den ersten Hifsmitteln des Wissens umzutauschen.

Und in das stolze Selbstgefühl der Eltern mischt sich das Gefühl einer sorgenvollen Traurigkeit, wenn sie ihr Teuerstes hinwegführen in das fremde Haus, in eine fremde Umgebung, unter den Einfluß und unter die Macht fremder Leute.

Sie fühlen wohl, daß ihr Kind nun nicht mehr ihnen allein angehöre; die Welt, die Allgemeinheit beginnt auch ihr Anrecht auf das Individuum geltend zu machen.

Und wenn nun die Eltern ihr Kind so der Schule übergeben, haben sie auch mit vollem Rechte zu erwarten, daß dort für die körperliche und geistige Entwicklung des Kindes vorgesorgt werde, und daß es vor seiner Gesundheit schädlichen Einflüssen geschützt sei.

Für uns Techniker, Ärzte und Lehrer, die wir uns hier versammelten, um zu hören und zu sehen, wie weit wohl die Bestrebungen der Schulhygiene schon vorgeschritten sind, die wir zusammenkamen, um über die Mittel zu beraten, durch welche das Wohlergehen der Schulkinder tunlichst gesichert werden kann, gibt es wohl keine höhere Aufgabe, als mit Eifer und Wissen alles aufzubieten, um diesen edlen Zweck der Erfüllung möglichst näher zu bringen.

Nicht getrennt gehe jeder seine Wege. Mit vereinten Kräften haben diese drei Faktoren jene Bedingungen zu bestimmen, welche bei dem Baue eines neuen Schulhauses unbedingt zu befolgen sind.

(…)

An schönen Tagen werden einzelne Klassen in dem Garten unter schattigen Bäumen unterrichtet; die Kinder werden in verschiedenen Zweigen der speziellen ungarischen Hausindustrie geübt. Diese Schulen besitzen alles, was man an freier Lage, reiner Luft, genügendem Raum zur freien Bewegung der Schüler bieten soll, sind größtenteils nur zweigeschossig (außer Hintergeschoß ein Parterre- und Obergeschoß) und enthalten nicht mehr als 12 bis 16 Lehrsäle.

Die Turnhalle wird separiert hallenartig, mit sichtbarer gehobelter und bemalter Dachkonstruktion erbaut, und ist mit dem Schulhause durch gedeckte Flure verbunden.

Bei diesen Schulen sind auch gewöhnlich Kleinkindergärten nebst den dazu gehörigen Wohnungen der Kindergärtnerin und der Wärterin in separiertem Gebäude untergebracht, ebenso wird die Direktorswohnung gewöhnlich villenartig, vom Schulgebäude getrennt, errichtet.

In den inneren Teilen der Stadt, wo vor vielen Jahren nicht für geeignete Schulbauplätze vorgesorgt werden konnte, und wo durch den teueren Preis des Bodens geeignete Baugründe namentlich in genügender Größe nur schwer zu erwerben sind, haben wir oft mit größeren Schwierigkeiten zu kämpfen. Um den Lärm der Gasse abzudämpfen und auch um die Gassenbreite zu vergrößern, werden Vorgärten angelegt; oder es werden wie bei der Schule an der Arenastraße offene Höfe gegen die Straße ausgebildet Bei der Schule in der Szalaggasse, die nicht ganz 8 in breit ist, und wo wir nebstbei bemerkt in beiden Gassen gegen die Ecke zu Steigungen bis 4,5 m hatten, wurden die Flurgänge auf die enge Gassenfront verlegt, während die Klassen mit Aussicht auf den Donaustrom gegen den geräumigen Hof gewendet sind.

(…)

Die Elementarschulen werden als Knaben- und Mädchenschulen zusammen, aber nach Geschlechtern mittelst ganz abgesonderter Eingänge, Treppen und Lehrzimmer vollkommen geteilt, gewöhnlich: mit Sockel-, Erdgeschoß und zwei Obergeschossen erbaut. Bei größeren Schulen werden die beiden Teile auch jeder für sich verwaltet. Es werden immer breite, leichte Stiegenhäuser erbaut mit untermauerten, unterwölbten oder durch Eisen unterstützten 14,5 cm hohen, 32 cm breiten Kalksteinstufen. – Lehrzimmer gewöhnlich 6,30 m bis 6,50 m breit und 9,50 m lang, mit nur linksseitiger Beleuchtung. Die Höhe der Lehrzimmer beträgt 4 m. Da eine Klasse gewöhnlich 54 Schüler faßt, so entfällt auf einen Schüler 1,11 qm Grundfläche und 4,40 m Luftraum. Es werden ausnahmslos doppelte, also innere und äußere Fenster angebracht Gewöhnlich werden sogar die Flurgänge mit solchen Fenstern versehen. Als Kleiderablage werden gewöhnlich die Gänge

benützt. Neuestens werden in den Gängen zu diesem Zwecke Kasten angebracht, welche der Lüftung halber vermittelst rollbarem Drahtgeflechtes zu versperren sind.

In jedem Stockwerke befinden sich abgesonderte Abortanlagen mit Wasserspülung. In einzelnen noch nicht kanalisierten Extravillenschulen haben sich Torfklosetts gut bewährt. Heizung wird größtenteils mittelst eiserner Öfen nach System Meidinger besorgt. Neuestens wurde diese Heizungsanlage durch den hauptstädtischen Architekten Julius von Orczy auf eine verbesserte Art mit Erfolg angewendet. Der gußeiserne Rippenheizkörper steht in der Mauernische und wird vom Gange aus gehandhabt Unter dem Heizkörper befindet sich ein mit stellbaren Luftklappen versehener gußeiserner Sockel, welcher mit dem entsprechend auf 1200 qcm dimensionierten, gemauerten, von innen glatt verputzten Luftkanal verbunden ist. Dieser Luftkanal wird unter den Fußboden geführt, mündet unter dem Parket ins Freie und kann öfter gereinigt werden. Die einströmende und vermittelst Feinsieben staubfrei gereinigte frische Luft wird durch den Heizkörper aufgewärmt dem Saale übermittelt. Der Kalorifer ist mit einer Blechwand umgeben; gegen den Saal aber wird eine von außen mit glatten, grünen Kacheln verkleidete Doppelrabitzwand aufgeführt, in welcher auch die Jalousieklappe angebracht ist, durch welche die warme Luft einzuströmen hat. Durch ein in der Nische angebrachtes Wassergefäß ist vorgesorgt, daß die warme Luft genügend Feuchtigkeit erhält.

Dieser Ofen ist nach jeder Richtung hin regulierbar; bei zu kaltem Wetter kann Zirkulationsheizung hergestellt werden. In Sommerzeit dient die Vorrichtung als Ventilation ähnlich der Tobin-Rohre. – Als sonstige Lüftungsart dient die durch den Budapester Schlossermeister Pick erzeugte gut bewährte Ventilationsvorrichtung an den Fenstern, mittelst welcher durch einen Hebel die Oberflügel leicht geöffnet werden. Neuestens werden an den Seiten Glasschürzen angebracht, wodurch das schnelle Hinunterfallen der kalten Luft verhindert wird. Die Lehrzimmer werden gewöhnlich mit Schiffboden aus weichem Holze versehen. Neuestens wird dieser Fußboden insofern verbessert, daß die Polsterhölzer in die Betonunterlage gebettet werden und nur 1 cm daraus hervorstehen. Diese Differenz wird mit einer Asphaltschicht ausgeglichen, welche unter dem Schiffboden angewendet wird. Hier ist also keine Auffüllung vorhanden und es ist durch diese Konstruktionsart jede Staubbildung aus den Fugen nahezu ausgeschlossen. Es werden auch fugenlose Asbest-, Xylolith- und Linoleumfußböden mit Korksteinunterlage angewendet.

Den inneren Einrichtungsgegenständen des Schulhauses wird neuestens auch mehr Auferksamkeit gewidmet. Es werden verschiedene Schulbankarten versucht; hiebei

scheinen sich die Bänke mit Null-Distanz mit dem Körperbau sich anschmiegenden Sitzen und Lehnen am besten zu bewähren. Die Formen der einzelnen Einrichtungsgegenstände werden ländlichen ungarischen Volksmotiven nachgebildet. Die Wände der Lehrsäle sollen in Zukunft mit waschbaren, hellen Tonfarben bemalt und mit dem Seelenleben der Kleinen nahestehenden Friesen verziert werden.

(…)

Auch auf die äußere architektonische Ausbildung, sowie die innere Ausschmückung der Schulgebäude wird viel Sorgfalt verwendet. Das Schulhaus möge, seinen ruhigen Charakter bewahrend, doch ein freundliches, einladendes Äußere zeigen. Das sorgenlose Schulkind soll sich nicht mit Furcht dem kahlen, kerkerhaften Gebäude nähern müssen; vielmehr möge es mit Stolz und Liebe auf sein ihm auch äußerlich angenehmes Schulhaus blicken können.

Jedes Detail des Schulhauses muß auf die Seele und auf das Gemüt des Kindes veredelnd wirken.

Auch im Innern der Schule soll nicht allein die graue Theorie herrschen, welche mit dem trockenen Unterrichte verstimmend auf das Gemüt des Kindes einwirkt, vielmehr muß beim Unterrichte und bei der Erziehung auch das Herz zu Worte kommen. Ebenso ist es notwendig, daß die architektonische Ausbildung des Schulhauses seiner Bestimmung gemäß Freundlichkeit und Liebe zum Kinde ausstrahle, damit der sich dem Schulhause Nähernde das beruhigende Gefühl erhalte, daß er nicht in den dumpfen Kerker der gefesselten Gedanken und der kalten Theorien tritt, sondern in den geweihten Tempel des wahren Wissens und der echten Menschenliebe.“

Az építész szerzői joga

Hegedűs Ármin előadása. 1904. nov. 25.
In: Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 1904. december 11., 249-250.

Hegedűs Ármin elfoglalja az előadói széket és felolvassa a szerzői jog bitorlásának kérdéséről és az építészeti díjszabás rendezéséről szóló javaslatát.

Az előadó kifejti, hogy minden téren találkozunk a szerzői jog megsértéséből eredt peres ügyekkel, csak az építészet terén jut ritkán egy-egy eset nyilvánosságra, amelyben az építészi szerzői jog megsértéséért valaki jogorvoslást keresett, a bitorlás megtoroltatott és a szerző kártérítést, vagy elégtételt nyert volna. Pedig éppen az építészet terén űzik leginkább a szellemi tulajdon elsajátítását, olyannyira, hogy ez lassan kint mintegy elismert szokássá vált. Ezt tűrni

sem nem szabad, sem nem szükséges. Az 1884. évi XVI-ik, a szerzői jogról szóló törvénycikk, helyes értelmezéssel az építészi munkálatokat is megfelelő védelemben részesíti. A törvény homályos ugyan és a mai megváltozott viszonyoknak megfelelő módosítást igényel. De addig is, amíg új törvényünk lesz, a meglévő törvényben kell és lehet védelmet találnunk.

E törvény IV. fejezete a képzőművészet alkotásait védi, de 66. §-ában kifejezi, hogy az „építészeti művekre a törvény intézkedései nem vonatkoznak. Ami úgy értelmezendő, hogy kész építészeti alkotások utánképzését a törvény nem tiltja. Ez a jövőben módosítandó lenne.

A törvény V. fejezete a föld- és térképek, a természettudományi mértani, építészeti és más műszaki rajzok és ábrák védelmét tárgyalja, és kifejti, hogy amennyiben ezek rendeltetésüknél fogva képzőművészeti alkotásoknak nem tekinthetők, akkor ugyanolyan védelemben részesülnek, mint az írói művek, amennyiben pedig egyes építészeti rajzok rendeltetésüknél fogva képzőművészeti alkotásoknak tekintendők, akkor a törvény IV. fejezete, vagyis a képzőművészet alkotásai alá sorozandók.

Látnivaló, hogy maga a törvény is, rendeltetésük szerint kétféle építészeti rajzot különböztet meg.

Ez másként nem értelmezhető, minthogy rendeltetésénél fogva nem képzőművészeti alkotás, az az építészeti rajz, amely valamely gyakorlati cél megvalósítására, felépítéshez, tervképpen megrendelésre készült.

Ez esetben tehát az építészeti rajz rendeltetése, hogy annak alapján az épület felépüljön. Természetes, hogy azért a rajz maga, avagy a nyomán emelt épület, mint olyan lehet jó avagy rossz képzőművészeti alkotás, miután maga az építészet is képzőművészet. De a törvény a rajz rendeltetését kutatja. Az ilyen, rendeltetésénél fogva gyakorlati célt szolgáló építészeti rajzra ugyanazok a paragrafusok vonatkoznak, mint az írói művekre. Ezek szerint az ilyen építészeti rajz (vagyis terv) gépi többszörözése, közzététele és forgalomba hozatala, akár egészben, akár részben a szerzői jog bitorlásának tekintendő. Aki tehát valamely tervet a szerző, vagy jogos tulajdonosának tudta és beleegyezése nélkül lemásol, vagy lemásoltat, azt több példányban sokszorosíttatja, a hatósághoz benyújtja, iparosoknak kiadja stb. szóval terjeszti és forgalomba hozza – az szerzői jogbitorlást követ el.

Rendeltetésénél fogva képzőművészeti alkotásnak pedig valamely építészeti rajz akkor lesz tekinthető, amikor a tervező azt – hasonlóan valamely festményhez avagy szobrászati műhöz – min tanulmányt, mint tárlatra szánt művet, avagy reprodukálásra szolgáló képet alkotta meg, – de nem azért, hogy annak alapján egy bizonyos gyakorlati célt szolgáló épület felépíttessék. Az ilyen építészeti rajzok ugyanolyan védelemben részesülnek, mint a festmények, szobrok, avagy más képzőművészeti alkotások. Kívánatos lenne, hogy ezt az

értelmezést fogadjuk el mindnyájan, hogy a törvényszékeknél működő szakértők is ily értelemben védhessék meg az építészi szerzői jogot. A törvény rendelkezése szerint állandó szakértő bizottság is működik ily kérdésekben adandó vélemény céljából. Ezeket a szakértő bizottságokat is ily értelemben kellene informálni.

A szerzői jog bitorlásáért, avagy a felbujtásért a törvény érzékeny büntetést állapít meg és a károsult szerzőnek kártérítést biztosít. A kártérítés megállapítására jelenleg csak az építészi díjszabás áll rendelkezésre. Az előadó több példával illusztrálja, hogy a jelenlegi díjszabás számos visszaélésre adhat alkalmat és azért bővebb magyarázatra szorul. De az osztályok beosztása és maguk a díjtételek is, a megváltozott viszonyoknál fogva újabb csoportosítást és módosítást igényelnek.

Természetes ugyan, de mégis hangsúlyozni kell, hogy az átalános szokás szerint az építészi megbízás – más, ellenkező megállapodás hiányában – csak az összes építészi munkákra vonatkozhatik. Minden építésznek jogában áll az építészeti munkák összeségének egyes részeit is elvállalni, de viszont jogában áll megtagadni az általa készített tervek felhasználását, ha előzetes megállapodás nélkül, nem az összes építészi teendőkkel akarják megbízni. Átalában hangsúlyozni kell, hogy az építész által készített tervet az építtető csak az építész tudtával és beleegyezésével használhatja fel, és ha a terveket jogosulatlanul felhasználja az építtető, akkor más előzetes megállapodás hiányában az építészt a díjtáblázat megfelelő tételein kívül, megfelelő kárpótlás illeti meg.

Az építészi díjtáblázat helyes beosztása és méltányos, világos értelmezése egyaránt érdeke az építészkarnak, valamint az építtető nagyközönségnek, és azért e kérdésekkel sürgősen és behatóan kell foglalkozni. Az előadó javasolja, hogy e célból a szakosztályok bizottságot küldjenek ki.

Az elnök köszönetet mond az igen érdekes, a tagokat közelről érintő fejtegetésért és ajánlja, hogy ez igen fontos kérdések megvitatására 7 tagú bizottság küldessék ki. Porzsolt Ernő, Hauszmann Alajos, az elnök és Vidor Emil felszólalásai után a bizottság megválasztása a jövő ülés napirendjére tűzetik ki.

Az iskolaház

Népmívelés 1906, 1. évfolyam, 1. kötet, 1-2. szám (jan-febr.), 115-116.

„A modern építészet legfőbb irányelve ma a törekvés az igazság felé. Egy-egy építészeti feladatnál felmerülő számos kívánság közül kijelölni épen ama legsajátosabb szempontokat,

amelyek az épületet leginkább jellemzik s ezek közé csoportosítani a többit, ez az igazság keresésének útja.

Mellőzni mindent, ami bár tetszetős, avagy a hagyományok által nyert szentesítést, de ellentmond épületünk céljának; ellenben leplezetlenül megmutatni, világosan és átlátszóan az épület rendeltetését, az alap- rajzi elrendezésben, a szerkezetek alkalmazásában, az anyag formáiban, az épület külső és belső kiképzésében: ez az igazság megtalálásának eszköze.

Ma másként építünk, mint hajdanában, mert társadalmi szokásaink, életmódunk, életszükségleteink, gazdasági életünk is megváltoztak; és mások ma az építés alapfeltételei is, mert más szerkezetek, más építési anyagok állnak rendelkezésünkre mint hajdanta.

Törekvéseink rugója tehát nem tiszteletlenség a régi hagyományok, szokások és szabályok ellen, hanem a vágy felszabadulni minden nyűg és bilincs alól, amely az igazság építőművészi kifejezésében bennünket akadályozhat.

A tanítás új irányelvei ma már más, méltóbb keretet igényelnek, mint amilyenek a régi rideg, lelketnyomasztó, szomorúképű iskolaházak.

A modern iskolaház építésénél is keresnünk kell az építészeti igazságot. Az igazság pedig ez:

Az iskolai tanítás és nevelés egyik fontos feladata, hogy úgyszólván észrevétlenül kedveltesse meg a gyermekkel a munkát, a tanulást, a jó erkölcsöket. Az iskolai tanítás művészetén kívül főleg a gyermeki lélek alapos megismerése, s ami ennek nyomán jár, a gyermek őszinte igaz szeretete az, ami ennek a célnak elérését biztosítja. Az ilyen iskolába örömmel siet minden gyermek, mert ott a tanító szeretetének melegsége, a gyermeki örömök állandó derűje vár reá.

Csupa szép, tiszta, felvidító, lelkesítő eszme ez, s ezeket kell az iskolaház építésénél úgy az alaprajzi elrendezésben, mint a belső és külső kiképzésben kifejezésre juttatni akképen, hogy az iskolaház ne sivár gyermekkaszárnya, hanem derüs, örömetkeltő, ízlést nemesítő, tiszta, tágas, levegős legyen.

Ezek a követelmények az iskolaház építését a legnehezebb, de egyszersmind a legkedvesebb építészi feladatok egyikévé avatják, amelynek helyes megoldásánál, illetve programmjának megállapításánál az orvosnak és tanítónak véleménye époly szükséges, mint fontos. Csak e három tényező együttes működése biztosíthatja az iskolaház építésének sikerét.

A tanító legjobb szándéka s legbuzgóbb igyekezete kárba veszhet egy tanításra alkalmatlan épületben s a legszigorúbb iskolaegészségi szabályok hiábavalók, ha azoknak alapfeltételei hiányzanak az iskola épületében.

Ma már tudományos számítások eredménye bizonyítja, hogy egy- egy tanulóra mennyi területet, mennyi levegőt kell biztosítani a tan- teremben, a folyosón s hogy milyen nagy legyen az udvar; tudjuk, hogy mily égirányt kell választanunk az iskolahelyiségek legelőnyösebb elhelyezésére, ismerjük a megkivánt világító ablakfelületek nagyságát, követjük a higienikusok által a hézagnélküli padlóburkolatokra, a falak mosható burkolataira, a tantermek festésére, a fűtésre, a szellőztetésre, stb., stb. nézve hangoztatott kivánságokat. Az iskolai felszerelések, padok tekintetében is újabb s újabb kisérletekkel találkozunk.

Mindezek az elméletben megállapított kivánságok a gyakorlatban nem mindig, avagy nem teljes mértékben valósíthatók meg, mert azok teljesítése sokszor igen nagy anyagi áldozatokkal jár.

Kétségtelen azonban, hogy ha valahol, úgy az iskolák építésénél szükséges és indokolt ez áldozatkészség.

Ezt az igazságot felismerve a nyugati államok az utóbbi két év- tizedben az iskolaépítés terén óriási léptekkel haladnak a tökéletesedés felé úgy, hogy modern iskolaházaik ma már mintaképül szolgálhatnak.

E nemes versenyben mi sem maradhatunk el. Igyekezzünk a külföldi iskolai építkezések legújabb tapasztalati eredményeit értékesíteni, egyszersmind pedig iskolánk építésénél a romlatlan magyar népies ízlés és formák kincseit felhasználni.”

Új elemi iskola a fővárosban

Népmívelés 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.

ISKOLAI ÉPÍTKEZÉS ÉS FÖLSZERELÉS.

Új elemi iskola a fővárosban.

(Képmellékletekkel.)

„A nevelés nagy munkájában nem találjuk már – mint hajdanta – a tanítót egymagában. Segítő társul szegődtek melléje az orvos, a szociológus és az építész. A modern pedagógia egészséges irányelveinek fejlődésével párhuzamosan haladt ama fontos igazságoknak felismerése és elismerése, hogy az iskolai egészségtan egyenrangú tényező a gyermeknevelés terén magával a tanítással és hogy az iskola szerepe nincs beszorítva a tananyag megszabott kereteibe és tanórák számába, sem pedig a tantermek falai közé, hanem kell, hogy érvényesítse áldásos befolyását messze a korlátokon kivül is, társadalmi téren, pótolva sokszor a magukra hagyott gyermekek számára a békés, derüs, a nevelő családi otthont is.

Így azután a tanító is, orvos is, szociológus is az építésztől várják ama keret megteremtését, amelyben mindezen irányelvek akadálytalanul érvényesíthetők: a célszerű, egészséges, izléses, tanításra és nevelésre, szórakozásra és a test ápolására egyaránt alkalmas iskolaházat. Ezáltal az iskola megtervezése és megépítése a legnehezebb és legszebb, szeretetteljes buzgóságra legérdemesebb építészi feladatok egyikévé lett, amely feladatnak azonban megfelelni csak a polgárság áldozatkészségének fokozottabb igénybevételével lehet.

Fővárosunk legutóbb épült több iskolaházánál mind fokozottabb mértékben látjuk megvalósítva eme törekvéseket és ezek között legnagyobb áldozatkészséggel és így nagyobb sikerrel is a VII. ker. Dob-utca 86. sz. alatt épült legújabb elemi iskolájánál.

Ama súlyos nehézségek, amelyek ezen 429.40 négyszögöl területű három oldalt szomszédos tűzfalak által körül foglalt aránylag keskeny utcai homlokzattal (29.62 m.) biró telek megoldásánál felmerültek, megerősítik azon kívánság jogosultságát, hogy iskola számára telket csak a legnagyobb körültekintéssel és mindenesetre az erre leghivatottabb faktornak, az építésznek, meghallgatásával szabad csak választani.

A város sürün beépített belterületein természetesen ma már nem könnyű a telekválasztás. Annál inkább szükséges, hogy a még rendezés és szabályozás alá kerülő városrészeinkben évtizedekkel előre jelöltessenek ki a később felépítendő iskolák számára megfelelő területek.

A dob-utcai új iskola-épület telke méreténél és alakjánál fogva csak három oldalas beépítést tett lehetővé, oly módon, hogy a beépített hosszoldal folyosóit a szomszéd felé beiktatott trapez alakú világító udvarok mennyezetig érő igen nagy ablakai világítják. Ezen kisérlet hasonló keskeny telkek beépítésére alkalmasnak bizonyult, amennyiben még az alagsor folyosói is mesterséges világítás nélkül eléggé világosak maradtak. A világítás javítására az alagsor és földszint folyosóinak nehány ablaka elé ú. n. Luxfer-fényszórókat, (különböző hajlásszögű prismatikus üveglapokat), a közép föfalakba pedig helyenként „Falconnier" üreges üvegtéglákból üvegfal-fülkéket alkalmaztunk. A világító udvarok alakja módot nyujtott arra, hogy a folyosókat helyenként tágasabbakká tegyük, ami annál kivánatosabb, mert ruhatárul is szolgálnak. A folyosók szélessége 25 m; a kiszélesített helyeken 4 m. A mennyezetek és oldalfalak fehérek, 160 m. magasságig mosható világoszöld színű olajzománc festéssel vannak ellátva, amelyet magyaros rajzú szegély diszit. A terazzo-burkolat a falak mentén hajlatos és ezáltal könnyen söpörhető és felmosható. A hajlat fölött egy sor fayencelap lábazat védi meg a falakat.

Az utca aránylag keskeny és zajos volta arra késztette a tervező mérnöki hivatalt, hogy az utcai homlokzat-vonalnak a két főbejárat és két lépcső által alkotott két rizalitja közé eső

1940 m. hosszú részét, 2'80 m.-rel hátratolja. Az így nyert előudvarnak 120 m-rel való lemélyítése által az alagsornak az utcára nyíló helyiségei levegőt és világosságot nyernek, és tulajdonképen meg is szünik alagsor jellegük.

Mindkét főbejárás egy-egy kis előcsarnokon át a kétkarú lépcsőkhöz vezet. Falazott ivek és haraszti mészkőből faragott, galambot, mókust ábrázoló magyaros fejezettel ellátott oszlopok hordják a 2 m. széles harasztikő lépcsőkarokat.

A lépcsőfalak 130 m. magasságig világos sárga és sötétkék szegéllyel ellátott fayencelemezekkel vannak burkolva, amely burkolásnak látszólagos nagy költsége nemcsak állandóan tisztántarthatásában rejlő hygienikus értéke által, hanem az épület fennállásáig fölöslegessé való olajfestés költségeinek megtakarítása által 8-10 év alatt teljesen megtérül.

Az iskola adminisztrációja két részre osztatván, a földszinten két igazgatói szobát, két tantestületi szobát, a tanítók számára kis olvasó szobákat, szertárakat, a lépcsőbejáratok mellett egy-egy szolgafülkét létesítettünk. A földszinten ezeken kívül 3 fiútanterem van.

Az 1. emeletet, valamint a II. emelet utcai részét egészen a leányok kilenc tanterme foglalja el, míg a fiúk többi hét tanterme részben a II, részben a III. emeleten van.

A tantermek méretei szabályszerűek; 8.5-9.5 m. hosszúság mellett 6.5 m. szélesek, 4 m. belső magasságúak; egy mintegy 60.00 m^2 területű tanteremben 30 sor kétüléses padban 60 gyermek ül. Egy-egy gyermekre tehát circa 1.00 m^2 tanterem alapterület és majdnem 4.00 m^3 tanterem ürtartalom jut, ami teljesen megfelel hygienikusaink követelményeinek.

A tantermek ablakai mind négyszögűek, vizszintes záródásúak és egészen a mennyezetig érnek. A falpillérek a szerkezetileg megengedhető leg. keskenyebbek, úgy hogy egy-egy tanterem világító ablakfelülete mintegy 13 m^2, vagyis a tanterem alapterületének majdnem egy negyed része. Az ablakok belső látható részei mind kissé megtört fehér színre vannak befestve, miáltal az ablakok fényhatása fokozódik.

Négyféle hézagnélküli padlóburkolatot alkalmaztunk az iskola épület belső helyiségeiben. Kétféle 4 mm. vastagságú linoleumot, német és triesti gyártmányokat, (linoleum hazánkban sajnos nem készül), továbbá dolomentet és legnolitot. A linoleum tudvalevően sajtolás útján leginkább parafából készülő szönyegszerű padlóburkolat, ruganyos, mosható és hézagtalan. Alája közvetlen a vasbetonmennyezet betonsíkjára 2 cm. vastagságú ruganyos és rossz hővezető izoláló réteget alkalmaztunk alzatnak, amely a falak mentén hajlatokat képez, és amelyeket a linoleum szintén beborít. A dolomént- és legnolit- padozatokat szintén a vasbeton-mennyezet fölé alkalmazott kiegyenlítő, illetve izoláló puhább rétegre, készítettük 1 cm. vastagságban. Ezen hézagnélküli padlózatok nagyrészt fűrész- porból, illetve falisztből, aszbesztből, klórmagnéziumból stb. állanak és puha állapotba kenetnek a padlózatra, ahol

gyorsan megkeményednek és lecsiszolva síma felületet alkot. A falak mentén ez a burkolat is hajlatot képez. Ezen hézagnélküli padlózatok előnyei, hézagnélküli voltuktól eltekintve, hogy gyakran felmoshatók és tisztántarthatók. A hajlatok fölött, mint a folyosókon, egy sor fayencelap-burkolat lábazat van a falak védelmére. A lábazat fölött 160 m. magasságig zöldes színű olajzománcfestés van, tantermenként változó magyaros diszítményü szegélyekkel ellátva. A leányok tantermeiben ezen szegélyek régi magyar népies himzési mintákat ábrázolnak. A zománcfestés felett egészen világos mészfestésű falak és mennyezet van, amelynek közepén az égtájakat feltüntető rozetta képezi a díszítést.

Minden tanterem ajtója mellett a falra métermérték van festve, amelyen a gyermekek magassága lemérhető, és fölötte a helyiség hossza, szélessége, magassága, területe és köbtartalma van felírva, mindez mosható zománc festékkel. Kizártuk a hajdan annyira kedvelt szennytakaró, kávébarna szint az iskolából, valamint a rideg szemrontó fehérmeszelést is. A tantermek azért csakúgy dezinficiálhatók mint a meszelt termek. Az olajzománcos falfeliratokat évente többször le lehet mosni, szükség esetén fertőtlenítő folyadékokkal is. A fölötte lévő mészfestés pedig minden esztendőben olcsón megújítható, csakúgy mint a meszelés. A III. emeleten levő tágas (80.00 m^2) rajzterem és mellette az ugyanakkora munkaterem a tantermekhez hasonló kiképzésűek.

(…)

Azonfelül a helyiségek mentén légárkok vonulnak, amelyek segélyével a világítás is tökéletesebbé lett. Az alagsor utczai traktusát, egészen a háztartási iskolához tartozó 113.30 m^2 területü konyha foglalja el, falait 1 m magasságig fehér zománcos csempe burkolja, a falak és mennyezet mosható zománcos olajfestésűek. Öt egyforma fehér csempés tűzhely áll szabadon, földalatti füstcsővezetékkel. Az egyik tűzhelybe alkalmazott kígyós csővezeték állandóan ellátja a mosogatókat meleg vizzel. Minden tűzhelynél öt tagból álló család főz, és ezeknek külön teljes konyhafelszerelésük van, külön asztaluk, külön konyhaszekrényük stb. A butorzat magyaros népies formájú és egész elrendezésében az a törekvés nyilvánul, hogy az ott munkálkodók előtt kedvessé, barátságossá váljék a háztartás dolga, és hogy a serdülő leányok érezzék és lássák a tisztaságnak és rendnek fontosságát az otthonban is. A konyha mellett tágas ruhatár, étkező és éléskamra van. A háztartási iskola kiegészítését képező mosókonyha, vasaló és mángorlószoba szintén az alagsorban nyert elhelyezést. Ugyancsak itt van a tüzelőanyag raktár, amelyből kézi felvonóval hajtják fel a tüzelőanyagot az emeleti folyosókra.

Az alagsor hátsó udvari részét az iskola-fürdő foglalja el. A folyosórész öltözőnek van kiképezve, amelyből a fürdőterembe lépünk. Ebben három fayencelemezekkel kirakott 30 cm. mélységű egyenként 3.70 m. hosszú és 1.20 m. széles medencét találunk. Ezek szélére ülnek le

a fürdőző gyermekek, és miután megmosdottak, a felügyelő vezényszavára felállanak, amikor is a medencék fölött alkalmazott rózsákból, beszabályozható hőmérsékletű zuhany éri őket. A padlózatot egész területén keményfafonatú szőnyeg borítja. A szükséges melegvizet egy ú. n. „autogeizer" (gázfürdőkályha) szolgáltatja.

Ha az iskolai fürdők szükségességét elvben elismerjük, úgy azokat csak ilyen módon, tudniillik bizonyos fokú lukszussal, szabad megépítenünk, amely aztán a legpedánsabb tisztántartásra nyujt módot. Természetesen nem szabad kényszerfürdőt csinálni belőle a különösen a megszégyenítő mosdatófürdő látszatát is el kell kerülni. A fürdést az órarendbe kell beiktatni hetenként egyszer, azonban csak azon gyermekek számára, akiknek szülőik a fürdést megengedik. Nem kételkedem benne, hogy ha szigorú rendtartást követünk a fürdésnél, egy esztendő mulva alig lesz gyermek, amelyik szülőjénél a fürdésre való engedélyt ki nem könyörögte volna.

Az alagsorban van még a napközi otthonnak tágas étkezőterme is, és mellette a hozzátartozó főzőkonyha és éléskamra. Az iskolaépületben egy szolga lakik, kinek az udvar hátsó sarkában van kényelmes, elkülönített lakása, amely előtérből, hálófülkés nagy szobából, konyhából, éléskamrából és klozetből áll. Konyhája mellett külön kis udvar is van. Sajnos, külön kijárást a szolgalakásból az utcára a telek keskeny volta mellett nem létesíthettünk.

Az iskolát kombinált légfütéssel fütjük. Sajnos, nem állott módunkban központi gőz- vagy melegvízfűtést alkalmazni. Az alagsor mindkét részén 2-2 kalorifer áll, amelyekhez 1 m^2 keresztmetszetű Rabitzfalú csatornán át az utcáról árad a friss levegő, és a kaloriferek által felmelegitve a fal mentén alkalmazott külön-külön Rabitz-csatornákon át emelkedik fel az emeletekre és a folyosókon alkalmazott redős nyilásokon át ezen előmelegített friss levegő a folyosókra jut és elárasztja azokat egész terjedelmükben.

A tantermek mindegyike a folyosóról füthető Meidinger-rendszerű kályhával van ellátva, amelyek a folyosó főfalában lévő fülkékben állanak, a folyosó felé vasajtóval vannak ellátva, a tanterem felől pedig zöld szinű kályhacsempével vannak borítva. A kályhákon át az utcáról a folyosókra áradt előmelegített friss levegő jut a tantermekbe. A meleglevegő beáradása megfelelően szabályozható. Az elhasznált rossz levegő elvezetésére az ismert szellőzőkémények, az ablakokra és a bejáró ajtók felülvilágítóiba alkalmazott szellőzők stb. szolgálnak. A folyosókra oly bőségesen árad az utcáról az előmelegített friss levegő, hogy a tantermekben óránként legalább 3-szoros légmegújulás biztosítva van. A tantermek hőmérsékletét a fütő a folyosó falába alkalmazott csövön át, az eléje akasztott üveghőmérőről a folyosóról olvashatja le.

(…)

Külső megjelenésében igyekeztünk az iskolaépület jelleget megadni azáltal, hogy a homlokzat megoldásánál kellőképen hangsúlyoztuk a lépcsőrizalitokat, a tantermek ablakcsoportosítását a három alsó emeletsorban, míg legfölül a tornaterem nagy ablakainak íves kiképzése által némi monumentalitást és középület jelleget igyekeztünk biztosítani az iskolának. A földszinti ablakok fölött széles üvegmozaik-fríz vonul végig, amelyben élénk szinekben kedves gyermekcsoportok vonulnak fel, az iskolai és szünidői életet ábrázolva. A két tanteremcsoportot elválasztó középső pillér is üvegmozaikdísz által van hangsúlyozva, és az épület mozaikkeretbe foglalt felírása viszont átmenetet képez az egész harmadik emeletet elfoglaló tornateremhez.

Az egész épület teljes felszerelésével együtt mintegy 400.000 koronába kerül. Beépített területe 997.98 m^2, beépített köbtartalma 22554.35 m^3, és így egy m^3, beépítésre 17.73 korona jut teljes felszereléssel együtt, ami arra való tekintettel, hogy az épület legcsekélyebb férhelye is gyakorlatilag ki van használva és különösen a tetemesen megdrágult építkezést is figyelembe véve aránylag előnyös eredmény.

A jövőben el kell készülnünk reá, hogy ha lépést akarunk tartani iskoláink építése terén a modern haladás által megszabott igényekkel, úgy mindinkább fokozódó áldozatokat kell hoznunk e célra. De ezek nem kárbaveszett áldozatok, mert dúsan meghozzák kamatjaikat, elősegítvén egy testben és lélekben egészséges, gondolkodásában nemes és jóérzésű generáció fejlődését."

A dob utcai községi elemi iskola

In: Magyar Építőművészet, Magyar pályázatok, 1906. december, 4. évfolyam, 12. szám, 21-26. A dob utcai községi elemi iskola. Irta: Hegedűs Ármin, székesfővárosi mérnök.

(…)

„A dob utcai iskola telke, méreteinél és alakjánál fogva, csak háromoldalas beépítéssel volt megoldható. Az alaprajzban látható, aránylag igen keskeny, hosszúkás világító udvarok trapezoid alakjuk által aránylag jól világítják meg a hosszirányú folyosókat még a földszinten, sőt az alagsorban is. Ez utóbbi két helyen különben e jobb megvilágítás elősegítésére az átlós irányú ablakok elé luxfer-markitokat, a középfalakba néhány falconier-üvegtéglával kifalazott fülkét alkalmaztunk.

A helyenként kibővített folyosók egyszersmint ruhatárul is szolgálnak. Oldalfalaik és mennyezeteik fehérek, l,60 m magasságig lemosható világos zöld színű olajzománcfestéssel vannak ellátva, amelyet magyaros rajzú szegélyek díszítenek.

A folyosók terazzo-burkolata a falak mentén hajlatos, miáltal tisztábban tartható. A hajlatok fölött egy sor fayence-lap lábazat védi a falakat.

A Dob-utca keskenységének és zajosságának némi ellensúlyozására az utcai homlokzat középső része hátra van tolva. Az így nyert előudvar mélyítve van és ez által az alagsor utcai helyiségei teljesen világosak és levegősek.

A két főlépcső a két utcai risalitba van helyezve. A pihenők oszlopai a földszinten szegecselt tartókkal ki vannak váltva, miáltal, mindkét bejáratnál egy-egy kis előcsarnok létesült.

Falazott ívek, haraszti mészkőből faragott, galambot, mókust ábrázoló magyaros fejezetű oszlopok hordják a m. széles haraszti kőlépcsőkarokat.

A lépcsőházak oldalfalai 130 m. magasságig világos sárga és sötétkék szegéllyel ellátott Zsolnai-féle fayencelemezekkel vannak burkolva, amely burkolásnak látszólagos nagy költsége sokszorosan megtérül nagy közegészségi értéke által, valamint a burkolatlan lépcsőfalaknál évente szükséges olajmázolás költségeinek megtakarítása által.

A lányok lépcsője a II. emeletig, a fiúké a IV. emeletmagasságig halad. Ezen magasságban van ugyanis az egész oldalszárny fölött, a padlás helyett létesített 200 m^2-es játszótér, amely az udvar felé pillérek közé erősített magas vaskorláttal van ellátva. E játszótér az aránylag kis iskolaudvar területét egészíti ki.

Kétszeres 2 cm. vastagságú aszfaltréteg képezi a játszótér burkolatát. Alatta vasbetonmennyezet van, és a hideg és meleg jobb szigetelése céljából a játszótér alatti termek fölött még külön parafakő (emulgit) mennyezetet alkalmaztunk.

A földszinten a fiú- és leányiskola igazgatóinak egy-egy szobája, két tantestületi szoba, 2 szertár és egy kis olvasószoba a tanítók számára, valamint három fiútanterem van elhelyezve. Mindegyik lépcső mellett egy-egy szolgafülke is van.

Az I. emeletet, valamint a II. emelet utcai részét a leányok kilenc tanterme foglalja el, míg a fiúk többi hét tanterme részben a II., részben a III. emeleten van.

A tantermek méretei szabályszerűen 85-95 m. hosszúság mellett 63-65 m. szélesek és 4'00 m. belső magassággal bírnak. Cca 60 m2 területű tanteremben 30 sor kétüléses padban 60 gyermek ül. Egy tanulóra jut tehát átlag 1 m2 tanteremterület és majdnem 4 00 m3 tantereműrtartalom. A tantermek ablakai mind vízszintes záródásúak és a mennyezetig érnek.

Egy-egy tanterem ablakfelülete mintegy 13 m2, tehát a tanterem alapterületének mintegy 1/1 része. A 45° fénysugár a belső fal melletti padsort meg teljesen átfogja.

A tantermek padlózata részben linóleummal, részben dolomenttel van burkolva; ezek alatt parafadarával kevert szigetelő réteg van a vasbetonmennyezeten. A padlóburkolatok mind a falak mentén hajlatosak.

A hajlatok fölött 1 sor fayence burkolat van a falak védelmére, azonfelül pedig 160 m. magasságban világos zöld színű mosható olajzománc falfestés, tantermenként váltakozó magyaros díszítményű szegélyekkel. A leányok tantermeiben ezen szegélyek régi magyar varottas mintákat ábrázolnak.

Minden tanterem ajtaja mellett a falra métermérték van festve, és a tanterem összes méretei vannak felírva.

A tanterem felső oldalfalai és mennyezete világos mészfestésűek, a mennyezet közepén az égtájakat feltüntető rozetta van.

A III. emeleten lévő 8000 m3-es rajzterem és mellette az ugyanakkora munkaterem a tantermekhez hasonló kiképzésűek.

A tornatermet a padlástér kihasználásával a III. emeletre helyeztük, miáltal a középsőfalnak három emeletsorban szokásos kiváltását elkerültük, és tágas világos karzatot nyertünk, amely belsejében is megfelelően kiképeztetvén, dísztermül is szolgál. A tornaterem zajának és a rezgéseknek elszigetelésére a vasbetonmennyezet vasgerendáinak felfekvő helyei alá nemez és zsákvászonlapokból összesajtolt alátétlemezek alkalmaztattak, valamint egy különálló parafakőmennyezet.

A vasbetonmennyezet fölé parafadarafeltöltést, aszfaltfedéllemezt, 5 cm. betonréteget, 3 cm. homokréteget, parafakőlapokat és ezeken 8 mm. vastag parafalinoleumot alkalmaztunk, miáltal sikerült teljes hangszigetelést elérni. A kettős mennyezet összvastagsága 60 cm.

Hogy az épület alagsorának helyiségei is kellőképen kihasználhatók legyenek, az összes külső falak talajjal érintkező részeit külsőleg aszfalttal vonattuk be, a falakba szigetelő réteget alkalmaztunk és a padozatok alatt 8 cm. betont. Azonfelül a helyiségek mentén jégárkok vonulnak, amelyek segélyével a világítás is tökéletesebb.

Az alagsorban van a háztartási iskola konyhája 5 tűzhellyel, amelyeknek közös földalatti növekedő keresztmetszetű füstcsövük van.

A 30/30 cm. kémény alján 5 bunsen gázláng szabályozza a kémény huzatát.

A háztartási konyha mellett ruhatár és étkező szoba és éléskamra van, valamint a hozzátartozó mosókonyha és vasalószoba.

Ugyancsak itt találjuk a napközi otthon étkező termét, konyháját és éléskamráját, valamint az iskola tüzelőanyag raktárát kézi teherfelvonóval.

Az alagsor hátsó traktusában az iskolai fürdő van.

A folyosórész, a ruhatár, mellette a fürdőterem 3 mélyített medencével.

Ezek fayencelemezekkel vannak kirakva. Fayencelemezek burkolják a falakat is 160 m. magasságig. A medencék fölött zuhanyok vannak, amelyek hőmérsékletét keverő telep szabályozza. A padlózatot végig bükkfafonató szőnyeg borítja.

Sajnos nem állott módunkban központi gőzüzemű fűtést alkalmazni az iskolában.

Mindkét lépcsőház alagsorában 2-2 kalorifer áll, amelyekhez 1 m2 keresztmetszetű rabitzfalú csatornán át az utcáról árad a friss levegő, és a kaloriferek által felmelegítve a fal mentén alkalmazott rabitzcsatornákon át emelkedik fel az emeletekre és ezen előmelegített friss levegő elárasztja a folyosókat.

A tantermek mindegyike a folyosóról fűthető, falfülkében álló Meidinger-rendszerű kályhával van ellátva, a folyosó felé vasajtóval a tanterem felől zöld kályha csempeburkolattal.

Az elhasznált rossz levegőt szellőző csatornák és az ablakokra és ajtófelülvilágítókba alkalmazott Pick-féle szellőzők vezetik el.

A tantermek szellőzése Leibow mérnök Timonovits rendszerével történik; az utcáról beáradó előmelegített friss levegő óránként mintegy háromszoros légmegújulást biztosít a tantermekben.

A tantermek hőmérsékletét a főfalba alkalmazott nyíláson át olvashatja le a fűtő a hőmérőről a folyosón.

A belső helyiségek bútorzata magyaros jellegű, és igyekeztünk ezt is összhangba hozni a homlokzat építészi kiképzésével.

A kapuzatok homokkő utánzatú műkőből vannak.

A földszinti ablakok fölött játszó és tanuló gyermekcsoportokat ábrázoló üvegmozaik friz vonul végig, és a pillérek alján ugyancsak üvegmozaikból alkotott magyaros díszítmények vannak.

A két tanterem ablakcsoportot elválasztó középső pillér is üvegmozaik dísz által van hangsúlyozva.

Az egész épület mintegy 400,000 koronába kerül.”

Családi ház

Magyar Építőművészet, 1907, 5. évfolyam, 9. szám, 18-21.

„A polgári családi ház problémája a megoldás felé közeledik nálunk is. Külföldön már keletkeztek tisztán a polgári elem számára lakótelepek, amelyeknek költsége, évi törlesztésben kifejezve, nem haladja meg azt az összeget, amelyet ezek a családok lakásaikra szánhatnak. Drezdában a Grosser Garten külső oldalán, a néhány évtizedes, gyönyörű Stübel Alléén, Berlinben a Thiergarten körül, a Fasanen- Strassén, Charlottenburgban, Schönebergben stb. létesültek ilyen lakóházak a vagyontalan hivatalnokság igényeihez és erejéhez mérve. Legcélszerűbbnek és a mi viszonyainkhoz mérten is, elég előnyösnek tetszik az az építési szisztéma, amelyet Charlottenburgban Kaiser és Groszheim, Ottó Marek és Brúnó Schmitz építészek honosítottak meg, 10 méter utcai frontos telkek kihasításával. Mintegy 50 méter mély csíkokat parcelláztak egyegy családi ház számára, tehát kereken 140 négyszögöl területet. Ebből a telekből jutott átlag 200—250 négyszögméter épületre és – a kis elő- és nagyobb belsőkertet összegezve – ugyanannyi kertre. Az épületek az utca felé zárt sorban vagy igen keskeny bejáró kihagyásával épültek és körülbelül az elérhető legnagyobb takarékosságot mutatják.

A következőkben bemutatott családi ház a Városligetben, a Stefánia-út mögötti Jávor-utcában, 320 öl területű telken épült. Beépített területe 125 öl. Az alaprajzi megoldásnál arra kellett fősúlyt fektetnem, hogy négy, egymáshoz tartozó család számára, mindegyiknél különbözően megszabott igényeknek megfelelő lakást tervezzek, oly módon, hogy Családi Ház, emeletenként elhelyezett 2—2 lakás egymással bár szoros összefüggésben álljon, de elkülönítve is használható legyen. Ezt a kívánságot belső folyosó által igyekeztem megoldani. A padláson két műtermül szolgáló oromszoba van a nyílt terrasz szomszédságában. Az alagsorban kényelmes házmesteri lakás, a központi melegvíz-fűtés helyisége, tüzelőanyag-kamrák, mosókonyha, vasaló- és mángorló-szoba és tornaterem nyertek elhelyezést. A homlokzaton a pilisszántói színes homokkő alkalmazása jól bevált. (…)”

Rudas és Sáros fürdők közötti gyógypark

Magyar Építőművészek Szövetsége.
In: Építő Ipar 1907. szeptember 15., 360-361. illetve Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 1907. szeptember 1., 305-306.

A budapesti Rudas- és a Sárosfürdő között levő terület rendezése.
Hegedűs Ármin előadása a Magyar Építőművészek Szövetségében.

„Kartársaim megtisztelő bizalmából a Magyar Építőművészek Szövetségében a középítkezések előadói tisztére megválasztatván, mintegy székfoglalóul egy fölötte actuális kérdésre óhajtanám a tisztelt egyetemes ülésnek és érdeklődő tisztelt látogatóinknak szíves figyelmét felhívni.

Köztudomású, hogy fővárosunk a legközelebbi jövő teendőinek programmjába vette fel elismert gyógyhatású forrásai természet nyújtotta előnyeinek nagyszabású, céltudatos fürdőpolitika követése által leendő gyümölcsöztetését.

Anélkül, hogy amaz irányelvek részletezésébe bocsátkoznám, amelyek Budapest világfürdői jellegének kidomborítása érdekében követendők lennének, annyit mégis felemlítendőnek tartok, hogy véleményem szerint e célok elérésére nem elegendő a főváros tulajdonát képező gyógyhatású források kihasználására 2–3 nagyobb szabású fürdőépületet és szállodát emelni, hanem arra kell törekedni, hogy a főváros területén levő összes gyógyító fürdőintézetek, sőt a kizárólag ivókúrára szolgáló gyógyforrás-vállalatok is – még ha bizonyos mértékben concurrensei is a fővárosi fürdőüzemeknek – a közös nagy cél érdekében egységesen, bizonyos közös megállapodásokkal illeszkedjenek belé abba a keretbe, amelyet joggal lehessen aztán e névvel illetni: *Budapest világfürdőváros.*

Tudvalevő dolog, hogy a főváros hatósága jelenleg három nagy fürdőintézet megépítésének eszméjével foglalkozik.

Az Artézi-fürdő számára bizonyára nem lesz nehéz kellő körültekintéssel azt a környezetet megteremteni a Városligetben, amely látogatóinak a gyógykezelésen kívül megfelelő nyugalmat, üdülést és szórakozást nyújthat.

Hasonló módon kell azonban az ezekről elengedhetetlen követelményekről a két budai fővárosi fürdő: a Rudas- és a Sárosfürdő számára is gondoskodni.

Ez a két fürdőintézet már természeti fekvésénél, gyógyforrásainak különnemüségénél fogva is egymás kiegészítésére van hivatva és véleményem szerint kell, hogy administratiójukban is egységes nagyszabású fürdőintézetet alkossanak.

Mindkét fürdőintézet területe a Gellérthegy lábánál fekszik és leendő látogatói, különösen bentlakó betegei üdülő sétáikban úgyszólván csak a Gellérthegy – bár gyönyörű, lélekemelő kilátást nyújtó – de mégis beteg embernek, különösen csúzos betegnek, nehezen járható sétányútjaira – lennének utalva.

Sem a leendő Sárosfürdő telkéhez tartozó, különösen szintén erősen lejtős területű sétány, sem a Rudasfürdő szomszédságában a Döbrentei-téren készül kis díszparkok elegendő teret az üdülésre nem szolgáltathatnak.

A két fürdőépület-csoportot *egy közös, nagy terjedelmű parkba kell beléhelyezni,* amely zavartalan sétaközlekedést biztosít a fürdőintézet betegeinek a két fürdőépület-csoport között.

E cél elérésének véltünk szolgálatot tenni, amikor a Sárosfürdő tervezésével foglalkozva, Sebestyén Artúr kartársammal egyetemben a lefolyt tervpályázat alkalmával a most bemutatandó rendező tervet ajánlottuk fel meg- szívlelés végett a székesfőváros közönségének.

Hangsúlyoznom kell, hogy ez a rendező terv magával a Sárosfürdő építkezésével csak oly kapcsolatban van, hogy bármelyik terv megvalósításakor végrehajtható, azért arra kérem a tisztelt hallgatóságot, hogy e rendező tervünknek mai bemutatását kizárólag annak a körülménynek méltóztassanak betudni, hogy a fürdők építése actuálissá válván, azok környezetének lehetőleg szép rendezését is sürgősnek tartjuk, mert szükséges, hogy a fürdők felépültére azok környezete is méltó keretül szolgáljon a nagy áldozatokkal emelendő épületeknek.

A fővárosi közmunkák tanácsa – amelynek a Gellérthegy, teljes joggal, régóta dédelgetett kedvence – nagy szeretettel látott hozzá, hogy a főváros eme nagy kincsét – amelyhez foghatóval, úgy klimatikus, mint szépészeti szempontból talán egy európai nagy város sem dicsekedhetik – a nagyközönség számára könnyen hozzáférhetővé, élvezhetővé tegye.

Tudjuk, hogy a Gellérthegynek a Dunára néző szikláit nem szépészeti szempontból kellett *megszabályozni,* hanem a közönség biztossága érdekében, mert a meglazuló és lezuhanó sziklák állandó veszedelmét képezték a járókelőknek.

Hogy e közbiztossági intézkedésekkel kapcsolatban a Közmunkák Tanácsa a hegy oldalainak kis fennsíkjait kedves pihenőkké, szemet gyönyörködtető, vadregényes szigetekké alakíttatta át és kétségtelenül szépen, erőteljesen részletezett kis épületekkel, kapuzatokkal látta el, erről csak dicsérettel emlékezhetünk meg.

Kétségtelen azonban, hogy a hegy óriás sziklatömbjei szépészeti szempontból nem igen tűrik meg a lábazatszerű bekerítést, ezért az egész kiképzésnek csak előnyére szolgálna és a kicsinyesnek látszó *„hegy-lábazat“* jelleget teljesen megszüntetné, ha a hegy mellett nem közúti vasúti teher- és egyéb kocsiközlekedésre szolgáló kövezett úttest, hanem folytatólagosan parkozott terület vonulna végig, amint ez tervünkön ábrázolva van.

Ennek megvalósítására szükséges, hogy az alsó kőpart fölé pillérekre, a pesti korzóéhoz hasonló viadukt épüljön és a Ferenc-József-hídról átkanyaruló villamos vasút ezen a viadukton végighaladva, jusson az Erzsébet-híd alatt a Döbrentei-térre és innét az Atilla-kőrútra, a

teherforgalom pedig a hídon át a gellérttéri lehajtón az alsó kőpartra jutva, a viadukt alatt haladjon végig és a Döbrentei-téren levő följárón kerüljön a felső rakpart szintjére.

A villamos vasút sínjei mellett kétméteres védő gyalogjárda, azontúl 8–10 méteres aszfaltozott kocsiút a könnyű kocsiközlekedésre volna létesítendő. A megmaradó terület aztán a Kelenhegyi-úttól kezdve 800–900 *m* hosszú (18–40 *m)* mindinkább szélesbedő sávban egyetlen összefüggő sétányt alkotna a Döbrentei-tér parkjával kapcsolatosan, árnyas fasorokkal, virágágyakkal, kisebb ivócsarnokokkal, szökőkutakkal, pihenőhelyekkel, gyógyvíz-ivócsarnokokkal, esetleg födött és bazárral ellátott sétálócsarnokkal.

A Sárosfürdőnek szánt hely különleges fekvése: egyrészt a hatalmas Duna folyam, másrészt a vadregényes Gellérthegy szomszédsága, a Ferenc-József-híd magasra törő pillérei és hatalmas ívei együtt véve oly monumentális képet alkotnak, hogy lehetetlen elzárkózni az elől a törekvés elől, hogy a Sárosfürdő épület ebbe a környezetbe olyan szervesen illesztessék belé, hogy a megoldás mindenképpen szép és karakteristikus hatású legyen.

Ferenc-József-híd tengelyében fekvő Kelenhegyi-útnak a híd tengelyére merőleges irányban való áthidalását olyképpen, hogy a fürdőhöz tartozó szálló II. emeleti magasságából kiindulva ez az áthidalás a szemben fekvő sziklabarlang fennsíkja elé vezessen.

Ez a javaslatunk elfogadtatván, a Sárosfürdő második tervpályázatának programmpontját is képezte.

A barlang alatt megnagyobbítandó plateaura az útról lépcsőzet vezethet és a fennsíkon magán kisebb kioszk volna létesíthető. Esetleg ez képezheti kiinduló pontját a remélhetőleg nem sokáig késő gellérthegyi siklóvasútnak is.

A barlangnak folytatásában a sziklát 50—60 m hosszú alagúttal átfúrva, közvetetlen összeköttetés létesül a Gellérthegy oldalában a közmunkáktanácsa által elkészített és már előbb említett, igen szép fekvésű parkrészlethez és egyszersmind kapcsolatot nyerünk az egész új, általunk javasolt sétányhoz is.

Véleményünk szerint a két egyesítendő városi fürdőnek erre a keretre okvetetlenül szüksége van, mert csak ily módon felelhet meg ama várakozásoknak, amelyeket kényelem, üdülés és szépészeti szempontból velük szemben támasztani fognak, és amellett városunk egy nagyszabású új, jellegzetes városképet nyer.

Tudatában vagyunk annak, hogy az időkinti magas vízállás, esetleges jégzajlás és egyéb körülmények is a terv megvalósításánál figyelembe veendők lesznek és ezért nem tekinthetjük ezt a javaslatunkat egyébnek, csak egy felvetett ideának, amelynek részleteit minden irányban az arra hivatott hatóságok oldhatják meg majdan helyesen. Ezért a felmerülhető költségekkel sem foglalkozhattunk tüzetesen. Nagyon hozzávetőleges számítással azonban rendezés

költségei, a viadukt építésével, de az utcaáthidalás nélkül körülbelül 1,000.000 koronára tehetők, amely összeg kétségtelenül meghozná kamatait városunknak, úgy anyagi, de különösen erkölcsi szempontból.

Mi mindnyájan, akik itt az igazi szépnek kultuszára egybegyűlni szoktunk, lángoló lelkesedéssel keressük és kutatjuk, hol, mikor és miképpen lehet ezt a városunkat nagygyá, hatalmassá és széppé tenni?

Ez a törekvés szolgáljon mentségemül, ha talán eltévesztett ideával foglalkoztattam volna tisztelt hallgatóságomat; de ha tervünkben Önök is föllelik azt a szépet és használhatót ígérő magot, amelyet mi sejtettünk benne, úgy akkor arra kérem mindnyájukat, hogy lelkesítő szavukkal és hathatós cselekvéssel támogassák e terv megvalósítását."

Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén

HEGEDÜS, Armin: Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén. Deutsche Bauhütte 1916. december 14., 20. évfolyam, 51. szám, 408., 409., 411.

DEUTSCHE BAUHÜTTE. 411

Das Kriegslazarett „Pro Patria" in Bad Pöslyen (Ungarn).
(Zu den Abbildungen Seite 410 und 411.)

Der große Weltkrieg, der mit unaufhaltsamer Kraft über Länder und Meere hinweg wetterleucht, stellt auf den verschiedensten technischen Gebieten neue Anforderungen, so vor allem auch wieder auf dem Gebiete der Versorgung der Massenwohnungen für Soldaten, Gefangenenlager und hauptsächlich Heilhäuser und Erholungsheime für verwundete und kranke Soldaten wachsen eine Menge von technischen Fragen auf, deren Lösung zufolge der erschwerten Beschaffung der Baumaterialien und der Notwendigkeit, diese Bauten in allerkürzester Zeit in Benutzung nehmen zu müssen, alle Fachkreise nur schwierige Aufgaben stellte.

Der die Direktion des Kurbades Pöslyen in Ungarn (siehe Textmittelspalte und Textuntertitel) halten die Architekten im Winter 1915/16 den Auftrag erhalten, den Plan eines Kriegslazarettes für ungefähr sechshundert bettlägerige Soldaten auf liegendem Programm zu entwerfen. Das Spital soll Krankenzimmer, Speiseräume, Wirtschaftsräume und alle andere dem Kurbetrieb, sowie sonstigen medizinischen Erfordernissen Korrektes in einem

geschlossenen Gebäude vereinigen, damit der der Kranke in warmen, geheizten Räumen überall Hauptwege, sowohl namentlich schwere und schwergehende Kranke sollen unmittelbar von ihrem Bett zu einem Bade gebracht werden können.

Der Plan ist so entworfen, dass sämtliche Krankenzimmer werden können. Für die diesem Bau bestimmte Summe von 1 Million Kronen soll unter Anwendung neuester, sparsamer und zeitgemäßer Bautechnik angewendet. Der Bau soll würdiges Charakter haben, sonst auch in Formelementen den Stilcharakter der Kurbadanlagen wahren. Soweit wie mit bekannt, ist für die Friedenszeit die Aufnahme von Krankenkassemitgliedern vorgesehen.

Dieser Aufgabe gemäß mußte diesem Spital – analog den andern erstklassigen Kurbädern – unmittelbar über einer der heißesten Quellen, quellen eigentliche Schlammbecken, da der eisenhaltige Schlamm mit einer noch ähnlichen Zusammensetzung durch vorhandene Fähigkeit ununterbrochen aus großer Tiefe ausgeworfen wird, errichtet werden. Der in der Skizze des Bad-Baues gekennzeichnete Ort der verschieden-den Badebecken (Schlamm- und Thermalbädern im Gebäude selbst befindet, und da auf den Abbildungen die Verwendung deutlich sichtbar.

Die gestellten Bedingungen führten zu einer Zentralisierung der Aufgabe, zu einer dreistöckigen Bauweise, in dessen Mittelpunkt das große Thomas-Schlamm-Badebecken, direkt über die hier befindlichen Thermalquellen angelegt wurde. Dieses Becken enthält ein großes Schlamm-Badebecken mit einer Wasseroberfläche von 120 qm, mit Säulen und Decken im Inneren und einem hohen gewölbten Dachaufbau. Anschließend befindet sich das 60 qm große Spitalbad mit reinem Thermalwasser sowie die Dusch- und Abwaschungsräume.

An diese Badehäuser schließen sich die Krankenflügel, wie die Baubestrebungen, neben Räumen für Lokal-Schlammbehandlung und Einzel-Wannenbäder für Schlammbäder. Die Flügel haben den Zugang direkt über den Thermalquellen errichtet, dient als Schlammabströmraum. Auf dem im Lageplan hinter einer dem Vorraum des Baues zu dem linken Flügel des Gebäudes führt.

An den Seitenflügeln finden sich in Parterre und Obergeschoß Pavillons mit je zwei voneinander nur mittels einer 1.80 m hoher, über dem Fußboden liegen Verbindungen getrennten Krankensälen. Der beiden Flügelpavillons sind ein Stock hoch erbaut und enthalten 27 kleinere Krankenzimmer mit je ein, zwei und drei Betten. Insgesamt ist Raum für 500 Kranke vorgesehen. Alle Krankensäle sind durch einen in Halbkreisform laufenden Korridor verbunden, an welchem sich zwei größere und vier kleinere Speisesäle, beziehungsweise Tagesräume, Anrichteräume, Zimmer für Krankenpfleger, Waschräume und Aborte anschließen. In der Mittelachse der ganzen Anlage steht das zwei Stock hohe

Wirtschaftsgebäude, welches die große Küche nebst deren Nebenräumlichkeiten, die Verwaltung, eine größere Eis -Kälteanlage, Speisezimmer für das Personal, Heizmaterialien - Niederlage, in den Stockwerken Wohnungen für das Pflege- und Dienstpersonal enthält. Die beschriebene Grundrißlösung ergibt eine leicht zu überblickende Anlage, wobei sämtliche Räume mit Luft und Licht, mit Sonne durchflutet werden.

(…)

Der Bau wurde im Monate April 1915 begonnen und war trotz der sich immer schwieriger gestaltenden Bauverhältnisse im März 1916 teilweise in Benutzung und wurde ganz fertiggestellt, im Monat Mai 1916 feierlich eröffnet. Die Kosten der ganzen Anlage betrugen einschließlich Einrichtung 11/4 Millionen Kronen.

Mit dem Entwurf der Pläne und der Bauleitung waren Architekt Heinrich Böhm (Budapest) und ich betraut.

Erwähnenswert ist noch, daß im Kriegsspital „Pro Patria“, im Kriege erkrankte Soldaten sämtlicher verbündeter Armeen kostenlose Aufnahme finden. Die Verköstigung wird durch die österreichischungarische Heeresverwaltung gedeckt. Jeder Truppenkörper und jedes militärisch geleitete Spital hat die Berechtigung dahin kranke Soldaten zu entsenden. Platzanfragen sind an die Badedirektion Pöstyén zu richten. Das „Pro Patria“ -Kriegsspital steht im ersten Winterbetrieb und ist das erste in diesem Kriege für Kriegskranke erbaute Badekurhaus in der Monarchie.

Mit wahrer Freude und Genugtuung kann man feststellen, daß eine große Zahl schwerkranker Soldaten hier auch in Winterszeit fürsorgliche Aufnahme und Genesung finden.

Baurat Armin Hegedüs (Budapest)

Hogyan lehetne Budapest fürdőváros?

Az Ujság különlenyomata. Megjelent az 1924. nov. 16-án megtartott fürdőügyi nagygyűlés alkalmából. Révai testvérek nyomdája, 1924, BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, ltsz.n.31.1, 31.2

A jövő álma.

„1935. év május elejének szép, napsütéses délelőttje. A Szent-Gellért hegynek a fürdőpalota felé néző déli lejtőjén teljes pompájában zöldelő, illatos bokrokkal, helyenként felfuttatott pergolákkal és kényelmes ülő- helyekkel szegélyezett enyhe emelkedésű szerpentin-utak kígyóznak a hegytető felé. A török basák hajdani dúsan termő gyümölcsöskertjeit védő régi támasztófalak mentén építették meg ezeket az új, pompás utakat, pihenőket, a hegy lejtőjébe simúló kaszkádot, amelynek csobogó vizében szivárványosan törik meg a májusi nap-

sugár.* Virágzó gyümölcsfák pasztelszínezésű bokrétáinak édes illatáradatát hordja szét az enyhe szellő. Szines, eleven csoportok járnak, pihennek, sütkéreznek a meleg tavaszi napsugárban: a Gellért-szálló és a környező magánpenziók vendégei élvezik a Gleichenbergéhez hasonló klímát és insolatiót. Gyönyörű virágos kertben ápolják és fejlesztik ennek a széltől és hidegtől védett hegyoldalnak évszázadok óta ismert egészen különleges és majdnem délszaki flóráját, amelyet sokan a Szt. Gellért- hegy mélyében fakadó thermális források átható melegével is összefüggésbe hoznak. Ennek a tündérkertnek közepén áll a fővárosnak új látványos pálmaháza.

A gellérthegyi barlang előtt monumentális terrasz épült, amelyre a Ferenc József-hiddal szemben, a Gellért-rakpartról széles lépcsőzet vezet. Innét indul a Gellérthegy tetejére vezető villamos sikló-vasút. A hegytetőn a régi, patinás citadella ma is áll.

Amikor az 1900, évben a főváros átvette a citadellát. katonáék leszereltették a régi felvonó-hidat, betömették a védőárkot, réseket bontattak a szobányi vastag köfalakba és azóta az erődjellegétől megfosztott citadella sokáig rendőr- és városi altiszt-családok lakóhelye volt. De azért szebb és monumentálisabb koronázást a hegynek az utókor sem talált. Körülötte és benne nyüzsgő élet folyik. Nagyszabású vendéglő, kávéház és számos egyéb szórakozást nyujtó berendezés talált benne helyet. Kopár és elhagyatott környezetét ápolt kertté varázsolták.

Körülötte elszaporodtak a tetszetős villák. Közülük sok magánpenzióvá alakult, ami jó üzletnek is bizonyult. A főváros agilis, körültekintő Fürdő- és idegenforgalmi hivatalának" az összes magánérdekeltségek egyesítésé- vel hatalmas és sokoldalú világpropaganda révén sikerült a külföld világjáróit, gyógyulásra szorúló betegeit, üdülésre, pihenésre és szórakozásra vágyó tömegeit meg- győzni arról, hogy főváros és fürdőváros egymásnak nem ellentmondó fogalmak, hanem egymást kiegészítő tényezők és sikerült meggyőzni arról, hogy Magyar-ország fővárosa az a fürdőváros, amelynek gyógyforrásai és fürdői gyógyulást, gyönyörű környéke kényelmes, modern berendezésű szanatóriumaival üdülést és pihenést, nagyfokú kultúrája, zenéje, képzőművészete, karakterisztikus nemzeti ipar- és népművészete, színművészete, sportja, lóversenyei, szórakozást és épülést, művelt, udvarias polgársága, szolid, megbízható kereskedelme és fegyelmezett, idegent megbecsülő hivatalai és hatóságai biztonságot és nyugalmas életet biztosítanak az idelátogató vagy nálunk letelepedő idegeneknek.

Megszüntek már a vizumkeservek és a fölös határellenőrzések; az államvasútak és hajóstársaságok fürdőkedvezményekkel könnyítik meg a magyar fürdők látogatását.

A Gellérthegy déli lejtőjén épült a Gellért-szálló százszobás, kétemeletes, villaszerű dépendence-a. Ennek előcsarnokából indul ki az a merész szerkezetű, de kecses formájú

viadukt, amely a Kelenhegyi-utat átivelve vezet át a Gellértfürdő tornyához. Ebből liften jut le a vendég az épület nagyszabású társashelyiségeihez és fürdöihez. A dépendenceban leginkább a pihenő, üdülő és szórakozni vágyó vendégek laknak, mig a Gellért- szállót magát sikerült eredeti rendeltetése szerint a gyógyulást kereső betegeknek visszaadni. A Gellért fürdő télikertjében szól a mindennapi szimfónikus rádió Kurmusik" és az élénk tüzü, sokszínű ablaksoron a szivárvány minden színét vetíti a beáradó napsugár a fel- alá hullámzó, ivókúráját tartó, vagy zenét élvező fürdő- vendégek lábai elé.

Valódi, hangulatos gyógyfürdő-élet!

A télikert mögötti félkörű udvarból kristálytiszta thermálvízzel táplált hullámfürdős úszómedence lett. A napsütéses felső terrasz fekvő- és karosszékeivel a strandfürdők nap- és légfürdőit pótolja... Alkonyatkor ez a legszebb, legkedveltebb terraszvendéglő.

A hatalmas épület mélyében dolgozó elektromos szivattyúk szünet nélkül hozzák a 47 C-os, kénes, thermalis vizet a forrás-medencéből, amelyet még a törökök építettek meg és amely a rakpart rendezése óta, 14 méter mélységben rejtőzik a Gellért-tér kövezete alatt. Két sziklába vájt lejtős alagút vezet innét a szálloda pincéibe. Naponta 2,600.000 liter meleg vizet adnak ezek a Gellérthegy dolomitjából fakadó thermális források.

A két fürdő egyesítése.

A Gellérthegy és a Duna mentén elvonuló, hajdani sivár Gellért-rakpart, amely csak a ritkán közlekedő teherkocsik és villamosok útja volt, most már gyönyörű, fasoros sétakertté alakult át, amelyre a megfúrt barlangon keresztül is be lehet jutni. A villamosvasút az alsó rakpart fölé emelt viadukton halad végig a Dunaparton és az Erzsébet-hid alatt a Döbrentei-térig. Az alsó rak- parton bonyolítják le azt a kevés teherközlekedést, amely más irányban el nem terelhető. A Szent-Gellért- és a Rudas-fürdőt ez a gondosan ápolt „gyógykert köti össze. Szélesebb részein ivócsarnok, zenepavillon, pihenő- helyek szolgálják a sétáló közönség kényelmét és szórakozását. A Gellérthegy legmeredekebb sziklatömege mellett, könnyű szerkezetű, a városkép érdekességét ki- egészítő lifttorony áll, amelyben elektromos lift szállítja fel a 60 méter magasságba, a hegytetőre vágyakozókat. A lifttorony tetején elragadó kilátású terrasz, vendéglő. A gyógykert a Döbrentei-téri szép parkkal egyesitve és az Erzsébet-hiddal szemben lévő monumentális hegyi lépcsőzettel kiegészítve körülveszi a török időkben épült restaurált Rudas-fürdöt és annak új, monumentális, modern gyógyszállodáját, valamint a világhíressé vált lithiumos Hungaria-forrás ivócsarnokát és nagyszabású kolonádjait. Az ivókúrák által gyógyúló betegek ezrei látogatják naponta az ivócsarnokot és az új kolonádokat, a környező ápolt parknak útjait, vagy a Szent- Gellérthegy szerpentinjeit.

A főváros két nagy budai gyógyfürdője így egybe- függő egésszé alakult.

A legszebb sétaút.

Ennek a sétavonalnak végeláthatatlan, érdekes változatos folytatása van, amelyhez hasonlót semmiféle Fürdővárosa a világnak nem nyújthat vendégeinek. A gyönyörű Duna mentén szebbnél-szebb kertek és fasorok olvadnak egymásba. Az Erzsébet-híd után a budai korzó ősrégi gyönyörű vadgesztenyefasora bontogatja ezrével ég felé törekvő színes gyertyafürtjeit. A fasor elvezet a királyi vár alá. Ybl mester és Hauszmann profeszor örökéletű alkotásai elé és tovább a Lánchídig. A magasban örködik felettünk a szent, mártir királyné emlék- szobra, amelyet a nemzet kegyelete annyi viszontagság után, mégis csak megépíthetett. Es tovább a parton. A Corvin-tér mögötti területen épült fel a halászbástyához. Mátyás-templomhoz és Szt. István királyunk szobrához vezető hatalmas, művészi szoborcsoportozatokkal ékes Szt. István-lépcső. A Tabán telkein nagy külföldi pénz- csoport, megtartva ennek a városrésznek nagy város- építő tudásról és művészi érzékről tanuskodó pompás rendezési terveit, bájos családi házakat emelt, amelyek legnagyobb részéből dúsgazdag külföldiek kolóniája lett. Tovább a Margithidig, amelynél a budapesti fürdők egy újabb hatalmas csoportja bontakozik: Lukács-fürdő parkja, Császár-fürdő parkja, Margitsziget. A Gellérttöl idáig 4.5 kilométeres összefüggő, tiszta, kertes, fasoros, árnyas sétavonal a-Duna mentén, kilátással a pesti ki- épült palotasorokra, másfelől a zöldelő budai hegycsoportok ligeteire, villáira, Itt fürdőhely, ott lüktető életü főváros. A Dunán libegő fehér sirályok: fürge fehér hajók, zenés sétára viszik a szórakozni vágyókat, akik gyönyörködve élvezik a napbarnított evezősök izmos karja által hajtott száz és száz karcsú csónaknak ver- senyét, a motorosok gyors síklását, egy-egy berregő hydroplán elsuhanását, amely üdvözletet int a fehér hajók utasai felé.

A három szomszédos fürdőtelep: a Lukács-fürdő, Császár-fürdő és Margitsziget már évek óta közös, hatalmas fürdővállalattá egyesült és egységes vezetés alatt áll. Nem versenytársak, hanem kifogyhatatlan vál-tozatos gyógytényezőikkel, üdülő- és szórakozó lehetőségeikkel egymást egészítik ki; a legszerényebb és leg- gazdagabb igények kielégítésére egyaránt képesek. A régi épületek egyrésze eltünt, egy részét modernizálták. kiegészítették. A szigeten megteremtették az állandó nyári és téli szezón előfeltételeit. A régi szálloda modernizálva, nagy kényelmet szolgáló lakosztályokkal, új, szép éttermekkel, Dunára néző árkádokkal és terraszokkal bővült ki. Új, nagyszabású szanatórium épült. A hotelek a gyógyfürdővel, Ybl Miklós remekművével, zárt Összeköttetésben vannak. Villamos vasút jár körül a szigeten és csak közepe táján szeli át a sziget tündéri kertjét. A melegvizű strandfürdő

megnagyobbodott, és világhírre tett szert, Előkelő, mozgalmas élet folyik a szigetnek az előkelő idegenek számára alakitott kaszinójában. A szigetnek Buda felé néző oldalán a feltöltési munkák befejeződvén, gyönyörű kertek között pazar- szépségű villák állanak. Erről a partról fedettfolyosós hid visz át a budai oldal egyesített fürdöparkjához. A hid maga sétáló-, pihenő-, szórakozóhely. Az egyesített fürdők előtt nem sikerült ugyan még a fejlesztést zavaró vicinális vasút sínjeit eltávolítani, de megszünt a piszkos, lármás, a Margithidról sem épületes látványt nyújtó rakodóhely és helyét szépen ápolt kert foglalja el. A nagyarányú, minden gyógytényezővel ellátott új népgyógyfürdő költségei az összes fürdők vendégei által lerótt gyógydijak egy részéből kerülnek ki.

Budapest keserűvízforrásainak régen megalapozott híre fokozódott. Százezrével exportáljuk a tengeren túlra is a budai híres keserűvizek közismert palackjait. Az Erzsébet Sósfürdő kiegészítve és modernizálva épületeit, a női betegek világhíres gyógyfürdője lett.

A budai fürdők kiegészítéseként tekinthető a villamossá alakult dunamenti vasút által sűrűn és gyorsan elérhető két nagyarányúan kifejlesztett fürdőtelep: a Római-fürdő és a Csillaghegyi-fürdő. Különösen ez utóbbi versenyekre is alkalmas úszómedencéivel, terraszos strandfürdőivel bír nagy vonzóerővel az üdülésre vágyó közönség körében.

A megnőtt liget, fürdőhely.

A budai thermális források közös méhe a dolomit- réteg, szeszélyes, hullámos vonalban terjed át a pesti oldalra is. A Városliget 1000 méter mélységű artézi-kútja, a zseniális Zsigmondy mérnök alkotása, a budai thermális forrásokéval azonos összetételű meleg vízzel látja el a Széchenyi-fürdő medencéit. A háború megakasztotta ennek a gyönyörű fürdőnek kifejlesztését. Most megváltozott az egész környék képe. A város nagyszabású városrendezési tervei a megvalósulás stádiumában vannak. A ceglédi vasútvonal halálsorompói megszűntek, útat engedve a városrész szabad közlekedésének és fejlődésének. A régi lóversenytér nagyrészt a Városliget kiegészítését szolgáló parkká alakult, amelyet a Stefánia-út mentén villasorok szegélyeznek. A liget mutatványos bódéi a Népligetbe vándoroltak át és helyüket részben az Állatkert foglalta el, részben a liget kertje nagyobbodott meg helyükön. Az Andrássy-út folytatása a Széchenyi-fürdőn túl a hajdani Zöld vadász és Angol-park helyén 45 méter szélességben megnyílt és útvonala, amely Alagig fog vezetni, már egy kilométeres hosszban kiépült. A fellendült építkezési kedv és vállalkozás ezen a gyönyörű új útvonalon talált megfelelő érvényesülést. A Széchenyi-fürdővel szerves kapcsolatban áll a 150 szobás új, modern gyógyszálloda elzárt, művészi kerttel körülvéve. Ugyancsak a Széchenyi-fürdő szomszédságában épült az artézi forrás meleg vizével állandóan temperált hatalmas

úszómedencével ellátott, az úszósport minden igényét is kielégítő, de főleg a nagyközönség üdülését szolgáló úszoda; a város balparti lakosságának kedvenc üdülőhelye, de egyszersmint a világhírűvé vált úszósportunk versenyeinek dicsőséges színhelye. Dús jövedelmi forrás és hathatós külföldi propaganda egyaránt.

A Városliget körül, a régi mulatók helyén is villák, penziók, szanatóriumok épültek és az egész környezet sok tekintetben Wiesbadenre emlékeztet.

Miután sikerült eltávolítani a ligetből mindazt, ami a nagyszabású fürdőhely kialakulását akadályozta és helyébe sikerült kifejleszteni a hiányzó tényezőket, a Széchenyi-fürdőt és környékét világszerte a legszebb fürdőhelyek egyikének dícsérik.

Ismerjük fel végre magunk is, hogy mink van és mink lehetne, ápoljuk, növeljük, fejlesszük gonddal, szeretettel és tudással, azután ismertessük meg a nagyvilággal.

Akkor lesz Budapestből világfürdőváros.

*A Gellérthegy déli lejtőjének rendezési tervét a Gellért- fürdő tervező építészei Hein János tájkertésszel egyetemben 1915. évben mutatták be.”

Munkás öltöző-, mosdó és fürdő helyiségek az ipari üzemekben

A Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség tulajdona, Hegedűs Ármin, kézirat, 1939. február 25-én Szegeden tartott előadásának vezérfonala (részlet)

Munkás öltöző-, mosdó és fürdő helyiségek az ipari üzemekben.

A század elején hazánk akkori ipari üzemeinek csak kis részében és csak jelentéktelen mértékben voltak meg a legszükségesebb munkásjóléti intézmények és egészségi berendezések. Ezek létesítésére és fejlesztésére nemcsak üzemek tulajdonosai és vezetői, nemcsak az illetékes felügyelő hatóságok, de maga az elsősorban érdekelt munkásság sem helyezett még elegendő sulyt, vagy legalább is nem tudott ilyen irányu jogos kivánságainak kellő érvényt szerezni. Abból az időből eredő üzemek egy részében még ma is csak annyira javult a helyzet, amennyire az időközökben megjelent üzemi-munkásjóléti rendeletek és az iparfelügyelőségek irányitása folytán az elhanyagolt vagy egyáltalában hiányzó berendezéseket többé-kevésbbé javitották vagy kipótolták.

A háboru és a forradalmak lezajlása után a kábultságból felocsudva a magyar nemzet egészséges életösztöne, az önellátásra és a honvédelem fokozására való törekvése a környező

fejlettebb iparu államoktól való elzárkozottsága a legkülönbözőbb iparágak megteremtésére vagy nagyarányu fejlesztésére vezetett. Ezen nagy foku ipari fellendülés következtében létesült uj gyári és mühely épületekben már sokkal nagyobb mértékben mutatkozik a munkásjóléti intézmények megalkotására irányuló törekvés, vagyis annak fel- és beismerése, hogy a hygiénikus és bizonyos mérvü aestetikus életkörülmények között folytatott munka minden irányban fokozottabb eredményt is biztosit. Messzire vezetne annak taglalásába bocsátkozni, hogy az ipari üzemek észszerü, szociális érzékkel megalkotott munkás jóléti berendezései milyen mértékben járulnak hozzá az egész ország népessége általános közegészségügyi állapotának feljavitásához és a társadalmi ellentétek kiegyensulyozásához. A hivatalos rendeletek és lelkiismeretes ellenőrzés ugyan nagyban hozzájárulhatnak az elsőrendü egészségi berendezések létesitéséhez, helyes használatához és rendes karbantartásához, de ezek egymagukban nem biztosithatják az e téren kivánatos és várható eredményt. Szocialis nevelésre van szükség az egész vonalon. Azok részére, akik hivatva vannak az üzemekben kellő megfontolással és mértéklettel előkésziteni és megállapitani az üzem jellegének leginkább megfelelő munkás egészségügyi és jóléti berendezéseket és azok részére, akiknek használatára ezek a berendezések készülnek.

Tovább kell fejleszteni a munkásság érzékét, vágyát és igényét a tisztaság és a hygienikusabb életkörülmények iránt. Mindenesetre örvendetesen állapítható meg, hogy a munkásjóléti intézmények értékének felismerése megnyilvánul a "Magy. Kir. Iparfelügyelők tevékenysége az 1935-1936. évben" cim alatt hivatalosan kiadott jelentésben található táblázatokból és ismertetésből, amelyek szerint a legkülönbözőbb iparágak üzemeiben a legutóbbi években jelentékenyen szaporodtak vagy javultak nemcsak az idevonatkozó rendeletekben előirt ivóviz-, mosdó-, árnyékszék-, szóval az elsőrendü egészségügyi berendezések, hanem a tágabb értelemben vehető munkás jóléti intézmények is, ugymint: munkás lakás, telepek, hálótermek, konyhával is kapcsolatos étkezőhelyiségek, munkáskörök, óvódák, csecsemőotthonok, vagy szoptató szobák, iskolák és napközi otthonok, sporttelepek, könyvtárak, tisztasági fürdők, orvosi rendelő helyiségek, betegszobák, sőt, ami különösen kiemelendő - több helyen, ahol a gyártelep a várostól távolabb esik a telepen lakók vallásos érzésének ápolására kápolna is épült. Egyes gyárüzemeknél nagy áldozatkészséggel és megértéssel létesitett mintaszerü berendezések áldásait élvezik az üzemek alkalmazottjai és munkásai. A korszerü munkás jóléti intézmények létesitésében Buda- pest Szfv. saját üzemei régóta mintaszerü példával járnak elől. Örvendetes jelenség, hogy a gyári fürdők száma az 1935. évben 10 %-kal, a mosdók száma is 1936. évben 10 %-kal növekedett. A fürdők használata 1936. év végén az ország ipari

összmunkássága 40 %-a számára, a mosdó helyiségek használata közel 64%-a számára volt már lehetővé téve. Azóta is ez a fejlődés fokozódik.

Jelen tanulmány célja, hogy az ipari üzemek számos munkásjóléti intézménye és berendezése közül egy kis területet kiemelve ismertesse azokat az irányelveket, amelyek az üzemi munkás öltöző-, mosdó, és fürdőhelyiségek létesitésénél szem előtt tartandók és részben az eddigi tapasztalatok alapján gyakorlati útmutatást, vezérfonalat adjon ezek berendezéséhez.

(…) A központos öltöző, mosdó, elrendezés épitése és berendezése olcsóbb és fentartása is kisebb költséggel jár, mint a decentralizált elrendezés. Ez azonban elkerülhetetlen a már fent emlitett esetekben, amikor a gyári üzem nem egynemü, hanem különböző és egymástól esetleg távolabb eső mühelyekben különféle munka folyik. Ilyen üzemeknél mühelyenként kell kisebb, a munka minőségét is figyelembe vevő öltözőket és mosdókat W.C.-kel berendezni.

Munkahelyet állandóan változtató pl. bányaüzemnél is csak központos öltöző mosdó elrendezés valósitható meg. A központosan elhelyezett öltözők esetén az egyes mühelyekben külön-külön W.C. csoportok létesitendők mosdóval felszerelt külön szellőzött előtérrel.

A központosan épülő öltöző mosdó helyiségek célszerüen nemek vagy munkáscsoportok elkülönítésére, több emeletsorban egymás fölé épithetők. Ez a megoldás épületszerkezeti és épitési költség szempontjából is ajánlatos.

Uj gyári épitkezéseknél mindezen irányelvek bizonyára könnyen és nagyobb anyagi áldozat nélkül megvalósíthatók. Meglevő régi épületeknél azonban átalakítás vagy hozzáépités révén létesitendő öltözők és mosdók esetleg helyszüke folytán nem választhatók el teljesen, hanem csak közös teremben férnek el. Ez esetben az öltöző szekrények és mosdó-berendezések között a tolongás és a mosakodás okozta vizfröcskölés elháritására megfelelő távolságot kell betartani.

Öltöző-terem.

Az öltöző szekrények elhelyezésére, illetve a munkások átöltözködésére szolgál. Az öltöző terem belmagassága, megfelelő természetes és mechanikus szellőztetési lehetőség mellett 3.00 m lehet. A terem méretei adódnak az elhelyezendő szekrények számából. A szekrények az oldafalak mentén és az ablak közti pillérekre merőlegesen kettős sorban, az ablak által megvilágított utcát alkotva sorakoznak (1 és 2 ábra). Számos gyakorlatban bevált munkás öltöző szekrény ismeretes az ezek gyártásával foglalkozó vállalatok árjegyzékéből is. Az öltöző szekrények készülnek fából, sajtolt acéllemezből, ujabban asbest palalapokból. Általános elv, hogy lábakon álljanak a padló gondos tisztán tarthatása céljából. A faszekrények is lehetőleg

ónozott vaslábon álljanak vagy a falábra fémpapucsot kell huzni, különben a padló gyakori felmosása által a fa idővel elkorhadhat. A szekrények szokásos méretei 3, 5 és 7 számu ábrákon jelezve vannak. Tüzveszélyes üzemeknél ajánlatosabbak az acéllemezből vagy asbestpalából készült szekrények. Az öltözködéshez szükséges padok vagy a szekrénysorok között foglalnak helyet, vagy a szekrénysorra vannak erősitve; felborulás ellen a padokat a padlóra rögziteni kell. Olyan öltöző szekrények is készülnek, amelyekből az ajtó kinyitása után is pad ereszthető le. A szekrények ajtóinak elzárására legcélszerűbb kis lakatot alkalmazni. A szekrény felső polca esetleg a magával hozott élelem megőrzésére is szolgálhat. Ajánlatos azonban erre a célra külön elhelyezésről gondoskodni. Ez a kérdés különben az étkezés megoldásával is összefügg. öltöző szekrények számos üzemnél házilag is előállithatók.

(…) Az öltöző termek kifogástalan szellőztetéséről gondoskodni kell, friss, télen előmelegitett levegő bevezetésével és a rossz levegő mechanikus elvezetése által. Az öltözőterem berendezéséhez tartoznak a vetköző padok, a szekrénysorok oldalaira alkalmazandó kis tükrök, szökőkut szerkezetü ivóviz-kut, tüzoltó-készülék, a helyiség tisztogatására szolgáló tömlős vizcsap, hulladék kosár.

Padlózata jól mosható égetett anyagu lemez, vagy márvány mozaiklap burkolat, esetleg beton alapzaton simitott portland cement padló, vagy más mosás és surolás által könnyen tisztán tartható szilárd padlóburkolat. Legalább az öltöző szekrények magasságáig terjedő mosható világos szinü falburkolatot is kell késziteni, ez esetleg olaj zománcfestés is lehet. Az öltöző szekrények is tartós, mosható, világos szinü olaj-zománc festésüek, tehát gondosan tisztán tarthatók legyenek. Jó világitást szolgáltató mennyezetlámpák alkalmazandók. Az öltöző termek berendezését a 3, 4, 5, 6, 7 számu ábrák mutatják. Az öltöző szekrények méreteire és használatára vonatkozó adatok a mellékelt táblázatban találhatók meg.

Mosakodó berendezések.

A mosdó terem az öltöző teremmel kapcsolatos tágas, világos, jól füthető és szellőztethető helyiség, amelyben a munkásság számának arányában a mosdó berendezéseket egymástól megfelelő távolságban kell elhelyezni. Legfontosabb követelménye az állandó kifogástalan tisztántartás lehetősége. E célból a padlózatot jól felmosható anyaggal kell burkolni; ez lehet: márvány mozaik lap, repedés ellen-dilatacios hézagokkal biztosított terrazzó burkolat, vagy ha jobbra nem telik, beton alzaton igen gondosan elkészitett portland cement recézett simitás. Egészen sima csuszós padló veszedelmes lehet. A padlózatnak lejtősnek kell lennie, megfelelő, a padlóra jutó vizet gyorsan elvezető lefolyó helyekkel ellátva. A falakat két méter magasságig

jól mos- ható világos szinü burkolattal kell ellátni, ez lehet világos fayance lap, csiszolt márvány mozaik lap, csiszolt mükő, vagy csiszolt asbest palalap. Mindezekre a legkülönbözőbb igen jó minőségü hazai gyártmányok állnak rendelkezésre. Olaj mázolás erősen párás és nedves helyiségekben kevésbbé ajánlatos. A berendezési tárgyak anyagát és szinét is ugy kell megválasztani, hogy ezeken minden piszok feltünő és könnyen eltávolitható legyen. E célból tömlős tisztitó vizcsapokat is fel kell szerelni. A mosakodó helyiségeket mechanikus szellőztetéssel kell ellátni, vagyis friss, - télen előmelegitett – levegő bevezetéséről és a rossz levegő elvezetéséről kell gondoskodni. Ha a központi fütéssel kapcsolatosan nem lehet friss levegőt, előmelegitő kamrát létesíteni ugy a helyi mechanikus szellőztetés ugynevezett thermoventilátorok segélyével igen jól oldható meg. (Látható 21 ábrán.) Ezeknél is a külső, szürt és fűtőtesten áthaladó felmelegedő friss levegőt ventilátor szivja be a helyiségbe, ami nemcsak a szellőztetést, hanem a helyiség légterének párátlanítását és ezáltal a lecsapódás akadályozását is szolgálja. A rossz levegő a mennyezet alatt átfutó rácsokkal ellátott csatornán át, vagy a falba épitett ráccsal ellátott aknán villamos exhaustor segélyével távozik. A szellőztetésnél ügyelni kell a léghuzamérzés elkerülésére.

Gyakorlatban a legkülönbözőbb formáju és szerkezetű mosdó berendezések nyernek alkalmazást, amelyek megválasztásánál azok szilárdságára, leegyszerüsitett használhatóságukra és tisztántartásukra kell külön gondot forditani. Régente csak az öntöttvasból, vagy fayanceból készült egyes vagy soros mosdókat és bádogvályukat használták, ma azonban számos tartós anyagu, célszerü alaku és szerkezetü mosdóberendezés van alkalmazásban, amelyek hazai gyárainkban kitünő minőségben készülnek. Az egyes vagy sorozatos mosdók fayanceből, vagy porcellánból, öntöttvasból zománcozva, vagy sajtolt acéllemezből zománcozva kaphatók. A vályuszerüen készülő mosdó berendezések előállithatók betonvázból, fayancelemezekkel burkolva, vagy teljesen csiszolt mükőből, vagy zománcozott öntöttvasból, vagy zománcozott acéllemezből. A legujabban alkalmazott köralaku vagy ovális alaku mosdó-medencék anyaga hasonlóképpen zománcozott öntöttvas, zománcozott acéllemez, vagy tömött csiszolt mükő.

Általános elvül lehet elfogadni, hogy csak kisebb üzemeknél ajánlatos egyes, külön-külön csapokkal ellátott mosdó tálakat vagy sorozatos mosdókat felszerelni, mert ezek az ismétlődő kiöblités által aránylag sok vizet fogyasztanak és használatuk az egyenkénti tisztogatás által lényegesen több időt is vesz igénybe; több szerelési hibaforrást is kell ezeknél számba venni s végül az egymást követő használat hygienikus szempontból is meggondolásra adhat okot. Mindenesetre ügyelni kell arra, hogy ne tulszorosan kerüljenek egymás mellé, közöttük ne

legyenek piszokfogó hézagok, a csapok oly magasan legyenek szerelve, hogy a munkás arcát kényelmesen, az ütközés veszélye nélkül megmoshassa. Ezek a meggondolások arra az eredményre vezetnek, hogy mindenképpen célszerűbb a munkaidő befejezése után következő mosakodásnál állandóan folyó vizzel ellátott mosdó szerkezeteket alkalmazni. Tudva lévő, hogy az üzemeknél a munka befejeztével mintegy 15-20 perc idő alatt kell a mosakodást lebonyolitani. Ebből az időből egy-egy munkásra 4-5 perc jut és ez alig lehet elég az egyes mosdótálak rendes kiöblitésére, megtisztitására és mosakodásra. Ezek szerint nagyobb üzemeknél állandó vizfolyásu vályuszerü berendezések, vagy ugynevezett mosdó-kutak nyernek alkalmazást. (…)

Fürdők.

Az öltözőkkel kapcsolatos mosdó helyiségben a mosdók kiegészitésére zuhanyozó fülkék is készülnek. Különösen az olyan üzemeknél, amelyekben felhevitő és piszkos munka folyik. Nem vitás, hogy az egész test tisztálkodására célszerűbb az állandóan folyóvizü zuhany, mint a kádfürdő, amelynek megtöltése, igénybe vétele, kimosása összehasonlithatatlanul több időt, munkát és vizhasználatot igényel, nem is szólva a hygienikus szempontokról.

Mindazonáltal kivánatos a zuhanyozók mellett 1-2 kádfürdőt is berendezni. Egyes mérgezésre veszélyes üzemeknél ez elkerülhetetlen. A zuhanyozó fülkék mosdókutakkal -sormosdókkal egy azon helyiségben, vagy elkülönitetten is csoportosithatók.

Legcélszerűbb, ha az öltözőből közvetlenül lehet a zuhanyozó helyiségbe jutni. Munka végeztével a munkás saját szekrénye előtt levetkőzik, lehetőleg fapapuccsal és törülközővel a zuhanyozóba megy, s megtörülközve tér vissza az átöltözéshez. Célszerü megoldás az is, ha a zuhanyozósor előtt fogas, állványos vetkőzőpad van, amelyen a munkás munkából jövet levetkőzik, zuhanyozás után a szomszédos öltözőben öltözik át utcai ruhájába. Némileg költségesebb megoldás az, amelynél minden zuhanyozó fülke előtt kis vetkőző fülke is van. A zuhanyozó helyiség berendezésénél ugyanazon irányelveket kell követni, mint az előbb leirt mosdó helyiségeknél, hiszen rendszerint a zuhanyozók együtt is vannak a mosdókkal. Kifogástalanul tisztán tartható, nem csuszós padlózatról kell gondoskodni. A hideg padló ellen nem ajánlatos a szokásos farácsokkal védekezni. A rendesen ki nem száradó farács szálkásodik s azonkívül gombafertőzést is okozhat. Inkább fapapuccsal lehet hideg padló ellen védekezni. Persze a legjobb védekezés a burkolat alatt vezetett padlófütés, amely azonban egyelőre költséges berendezése folytán alig van használatban.

(…) Az olyan üzemeknél, amelyeknél munka közben erősebb lábszennyeződés állhat elő és amelyeknél a mosdó mellett nincs zuhanyozó fürdő berendezés lábfürdő berendezése elkerülhetetlenül szükséges. Ezek készülhetnek egy- más mellé helyezett kőagyagból, zománcozott öntöttvasból, vagy zománcozott acéllemezből. Ajánlatos a lábfürdők fölé kis zuhanyozó csapokat alkalmazni. Az egymás mellé tolt lábfürdő közét le kell fedni, piszokképződés elháritására. A lábfürdők elé alacsony padot kell a padlóra rögziteni. Egyébként amennyiben külön helyiségben vannak elhelyezve a lábfürdők a helyiség kiképzésére ugyanazon szabályok mérvadók, mint a mosdó helyiségre.

Tömegzuhanyozó berendezés.

Az öltöző szekrényekkel ellátott terem közvetlen szomszédságában megfelelő méretü teremben helyezendő el, de az öltözőtől teljes magasságig terjedő fallal elkülönitve. A válaszfalba üvegfalrész és üvegajtó illeszthető. Az elválasztás a nedvesség, pára behatolásának megakadályozására szolgál. A tömegzuhanyozó teremben nincsenek elkülnitett zuhanyfülkék, hanem csak zuhanyrózsák, amelyek egymástól mintegy 1 m távolságban,2 m magasságban szerelendők fel, mégpedig az oldalfalak mentén, a légtéren keresztül haladó csővezetékre vagy e célra emelt oszlopokra erősitve. A zuhanyozó terem zuhanyait központosan kezelik, megfelelő hőmérsékletü vizet szolgáltató keverő csaptelep segélyével. A munkaidő befejeztével a már kellő hőmérsékletre kevert viz az összes zuhanyozórózsákból egyszerre árad a tisztálkodásra megállapitott egész idő alatt. A zuhanyhelyek, illetve rózsák mindegyikét ajánlatos azonban huzóláncos elzáró szeleppel is ellátni, a fölösleges vizpazarlás elháritására.

(…) A zuhanyozó terem padlóburkolatának alkalmas az u.n. római recés felületü márvány mozaiklap, vagy ugyanilyen égetett lap. A recés felület természetesen fokozottabb tisztántartást igényel. Olcsóbb az igen gondosan elkészitett, megfelelő dilatatios hézagokkal ellátott erős beton alzatra alkalmazott portland cement beton simitás, vagy csak léccel lesimitva, vagy rézhengerrel enyhén recésre hengerelt. Oldalfalakat legalább 2 m magasságig jól mosható falburkolattal kell ellátni. A tömegzuhanyozó terem e belső kiképzésére, padló falburkolatára, fütésére és szellőztetésére a mosdó és zuhanyozó helyiségeknél kifejtett irányelvek mérvadók. A 21-ik ábra tünteti fel egy ilyen közös zuhanyozó terem látképét, amelyben az ablak falon a szellőztetést szolgáló thermoventilátor látható.

Külön fürdőház, mint munkásjóléti intézmény.

Egyes gyári üzemek a munkahelyekkel kapcsolatos mosdó és zuhanyozó alkalmatosságon kivül gondoskodni óhajtanak arról, hogy munkásaik a munka utáni gyors tisztálkodáson kivül is

hetenként egyszer alaposabb fürdésben részesülhessenek. Az ilyen berendezés a gyárépülettől függetlenül esetleg más munkás jóléti berendezéssel kapcsolatosan épülhet fel. Ilyen most tervezett intézmény tervét és leirását óhajtanám még bemutatni. Vidéki nagyobb textilipari vállalat számára bizonyos helyi adottság kihasználásával létesülő ezen épület következő helyiségeket foglalja magában: közvetlen a gyár bejáratánál egy kapus-szobát, mellette a munkás ellenőrző helyiséget. Orvosi ambulantia céljára szolgáló rendelőt, öltöző-fülkével és várószobával, nagyobb várakozó termet a fürdő számára és elkülönített folyósóban elhelyezett 12 külön öltöző előtérrel biró zuhanyozó fürdőt és két kádfürdőt és W.C.- csoportot. Az elgondolás szerint a fürdő egész nap üzemben lesz, a munkások előre meghatározott időben csoportonként fogják igénybe venni ezeket a teljes kényelemmel felszerelt fürdőket. A helyiségek kiegészitésére szolgál közvetlen a bejárat mellett elhelyezett tüzelőanyag raktár és melegvizkészitő berendezést magában foglaló kis kazánház. Ezen épületben alkalmazásba kerülő zuhanyozó berendezést a 18, 19. és 20. ábrák, az egész elrendezést a 24. ábra, az épület látképét a 25. ábra mutatja.

HEGEDUS ÁRMIN.

építészmérnök, ny.szfőv.müsz. főtan.

Képek

1. kép: Bőhm Henrik fiatalkori fotója (baloldalt) – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona

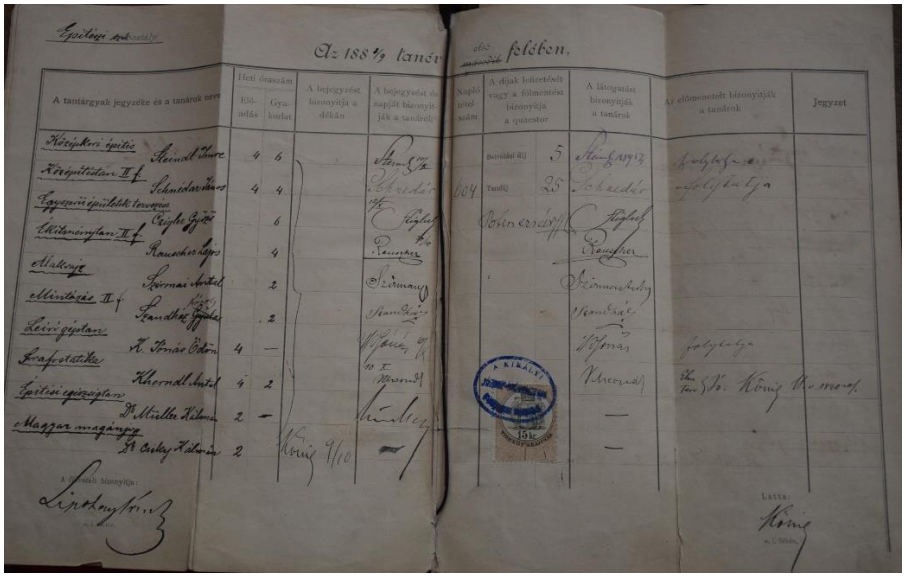

2. kép: Bőhm Henrik képmásai – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona

3. kép: Bőhm Anna gyermekkori, bérmálkozási és érettségi fotója – Vithalm Orsolya tulajdona

4. kép: Bőhm Henrik építészoklevele és egyetemi indexének egy lapja – Vithalm Orsolya tulajdona

5. kép: Vacsoraasztalnál (jobboldalon Bőhm Henrik, mellette Hegedűs Ármin felesége Hoffer Ilona, balról a második Bőhm felesége Nagy Anna, a harmadik Hegedűs Ármin, az ötödik Bőhm Anna) – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona

6. kép: Bőhm Henrik lányával Bőhm Annával és feleségével Nagy Annával – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona

7. kép: Hegedűs Ármin portréi – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának és Herczegh Veronika Hegedűs Ármin unokája feleségének a tulajdona

8. kép: Hegedűs Ármin felesége Hoffer Ilona – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona

9. kép: Hegedűs Ármin gyermekei Jávor utcai házuk kertjében (balról jobbra Klára, László, István, Erzsi, András, Magda), 1916 – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona.

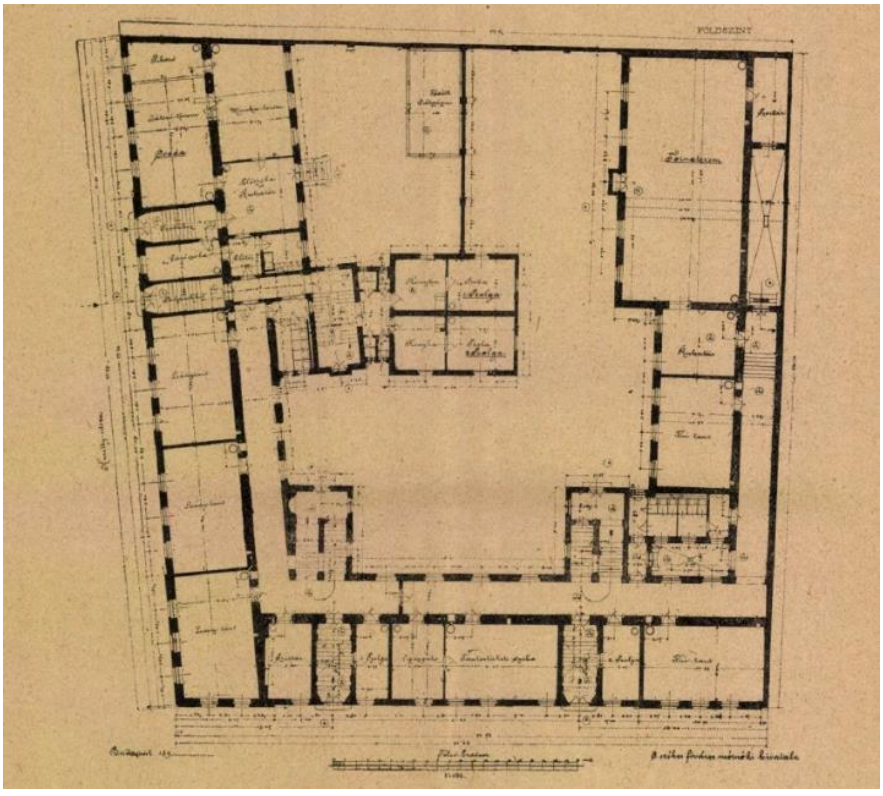
10. kép: Hegedűs építész diplomája – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona

11. kép: Hegedűs Ármin által unokájának rajzolt ABC-s könyv lapjai – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona

12. kép: Kiszuglói elemi iskola, 2025 – A szerző felvétele

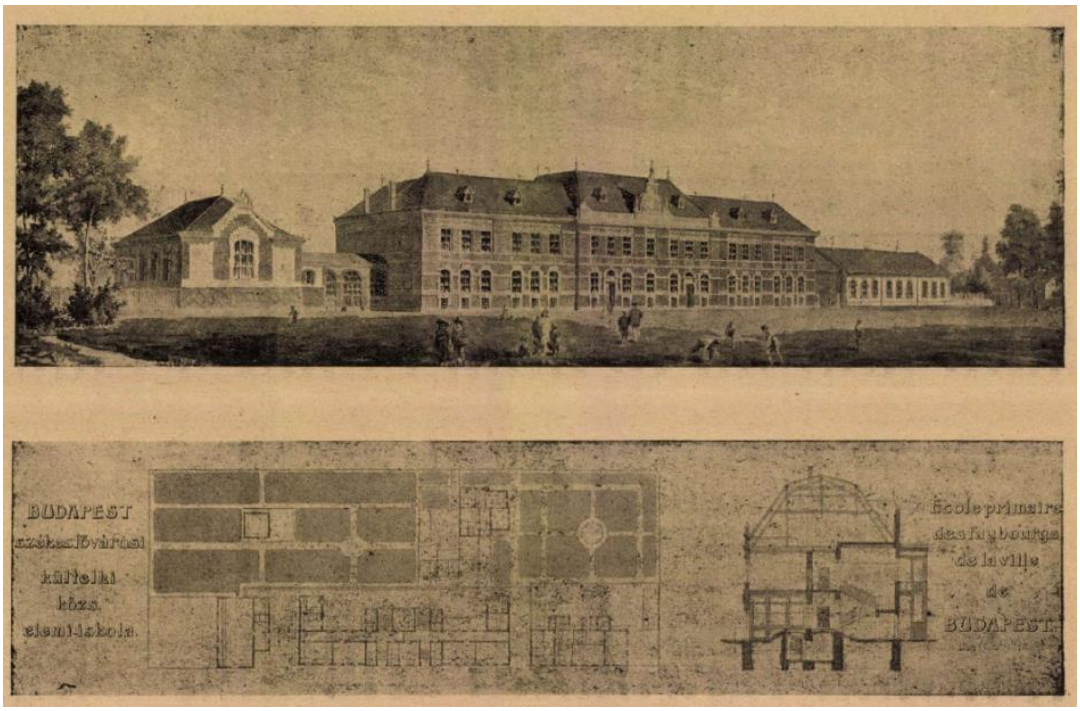
13. kép: A VI. kerületi Felső-erdősori vagy Kmetty utcai elemi iskola és kisdedóvó alaprajza, 1904 – Építészeti Szemle 1904, 13. évf., III. füzet, 37.

14. kép: A Felső erdősor és Kmetty utcák sarkán építendő elemi iskola és óvoda terve, 1896. július – BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár (Hegedűs hagyaték) 65.27.1.

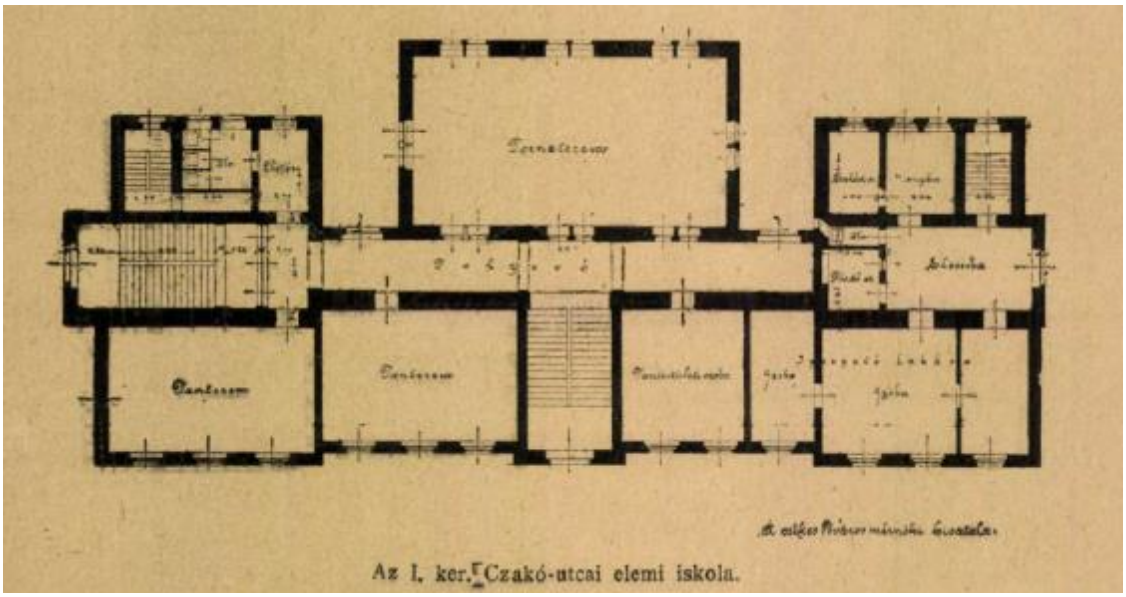
15. kép: A felső-erdősori iskola egyik lépcsőházának látványa, 2025 – A szerző felvétele

16. kép: A X. kerületi Rákosi elemi- és gazdasági iskola és kisdedóvó távlati képe, alaprajza és metszete, 1904 – Építészeti Szemle, 1904, 13. évf., III. füzet, 19.

17. kép: Az egykori rákosi elemi iskola, ma Álmos Vezér Gimnázium belső homlokzatának részlete, 2025 – A szerző felvétele

18. kép: A Czakó utcai elemi iskola alaprajza, 1904 – Építészeti Szemle 1904, 13. évf., III. füzet, 22.

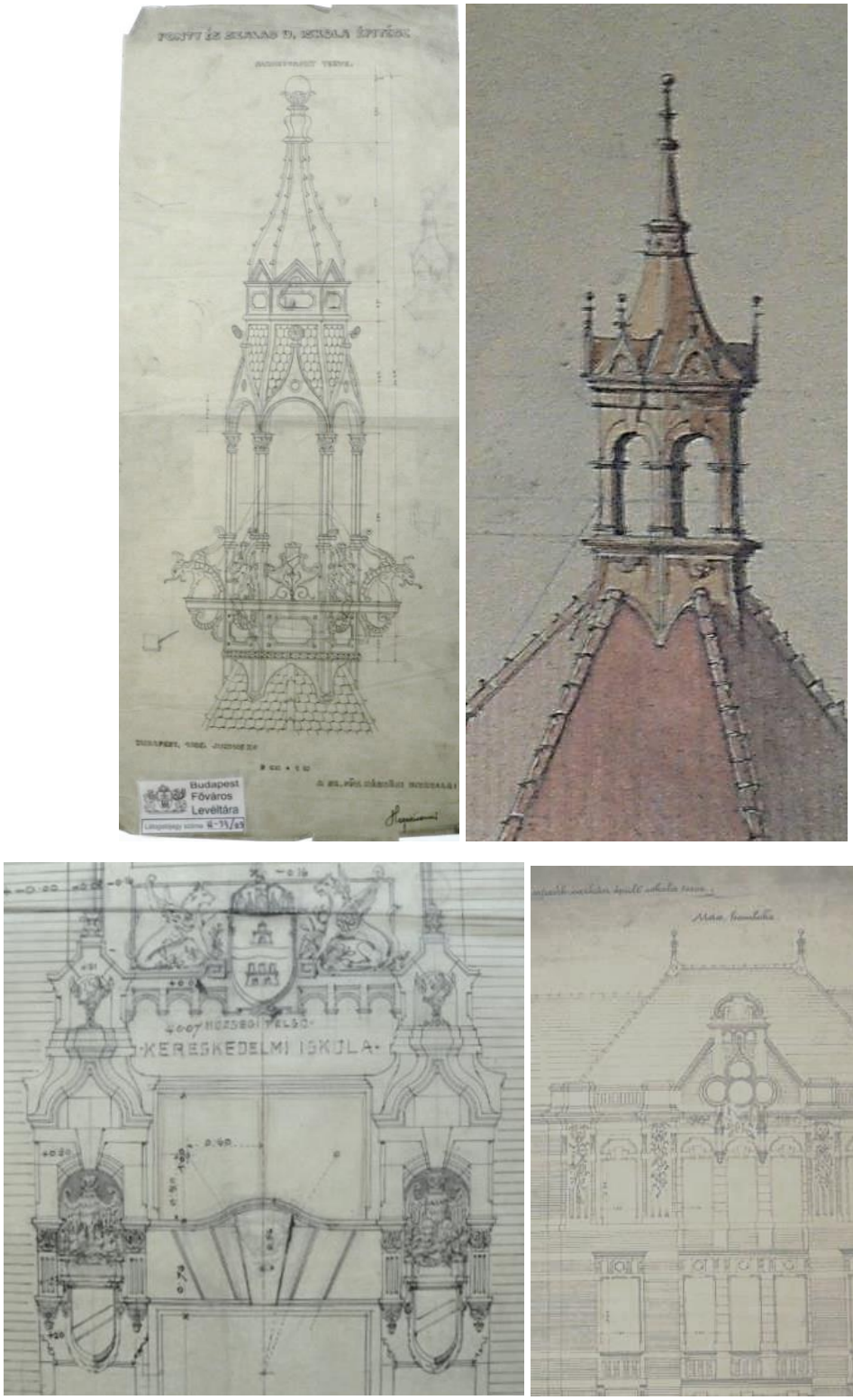
19. kép: A Czakó utcai népiskola főhomlokzata, 1900 körül – BFL XV.17.d.328.KT 006

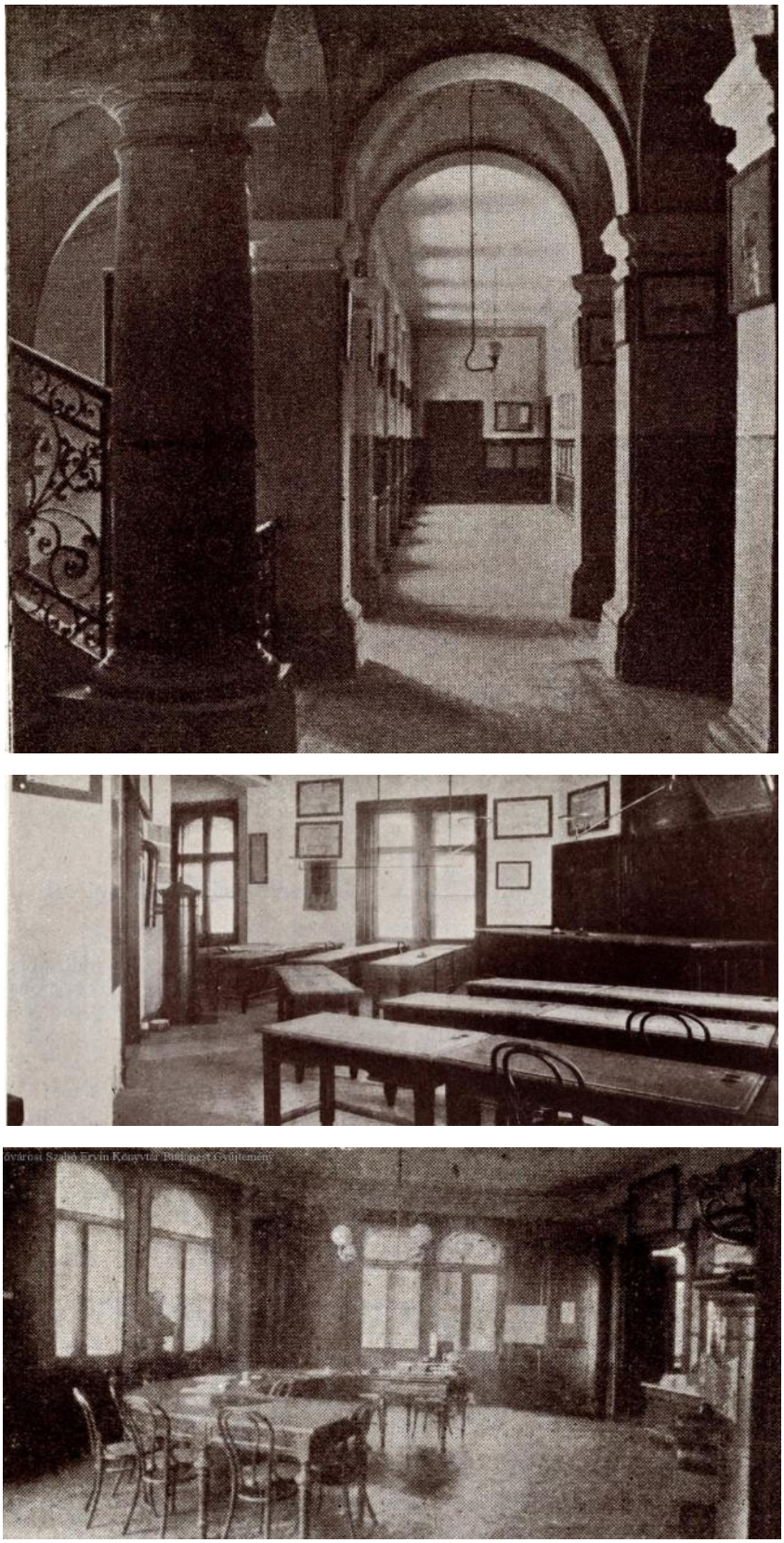
20. kép: A Czakó utcai iskola 1945-ben – Fortepan 217679, Vörös hadsereg

21. kép: A Ponty és Szalag utca sarkán álló kereskedelmi és elemi iskola, 1900 körül – BFL XV.17.d.328. 14285 hrsz.

22. kép: A kereskedelmi és elemi iskola terveinek részletei, 1898 (a megvalósult torony rajza, a saroktorony a korábbi terveken, a főfejárat kapudíszei, belső homlokzati részlet) – BFL XV.17.d.328. 14285 hrsz.

23. kép: Folyosórészlet, mintairoda és tanári szoba a kereskedelmi és elemi iskolában, 1900 körül –FSZEK BGY AN056666B, AN056666C, AN056666D (Budapest székesfőváros községi kereskedelmi oktatási intézetei, Szfv. Háziny., Budapest, 1913, 21., 55., 76., ismeretlen fényképész

24. kép: Az újpesti városháza képeslapon – Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény, Újpest 1988-69-2006

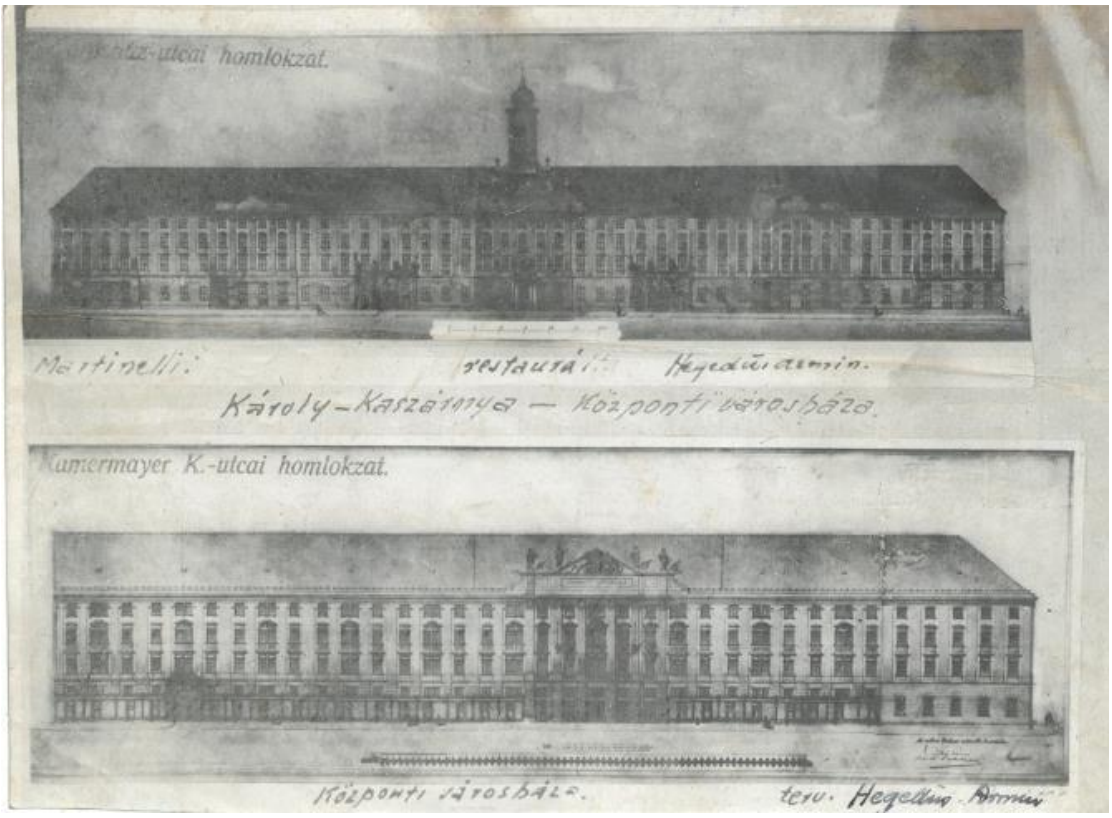
25. kép: Az újpesti városháza főlépcsőháza és díszterme, 2024 – A szerző felvételei

26. kép: Az újpesti városháza szecessziós részletei, 2024 – A szerző felvételei

27. kép: Az újpesti városháza ülésterme, 1920-as évek eleje – FSZEK BGY 022554, ismeretlen szerző

28. kép: Hegedűs Ármin tervei a Központi Városháza különböző homlokzatainak egységesítésére – BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár ltsz.n.48.

29. kép: Átalakítás a Központi Városháza egyik lépcsőházában, és falbontás az egyik lépcsőház számára, 1900 körül – FSZEK BGY 000646 és 000640, Gerey Ernő felvételei

30. kép: A Központi Városháza Bárczy István utcai oldalhomlokzatának részlete, 2009 – A szerző felvétele

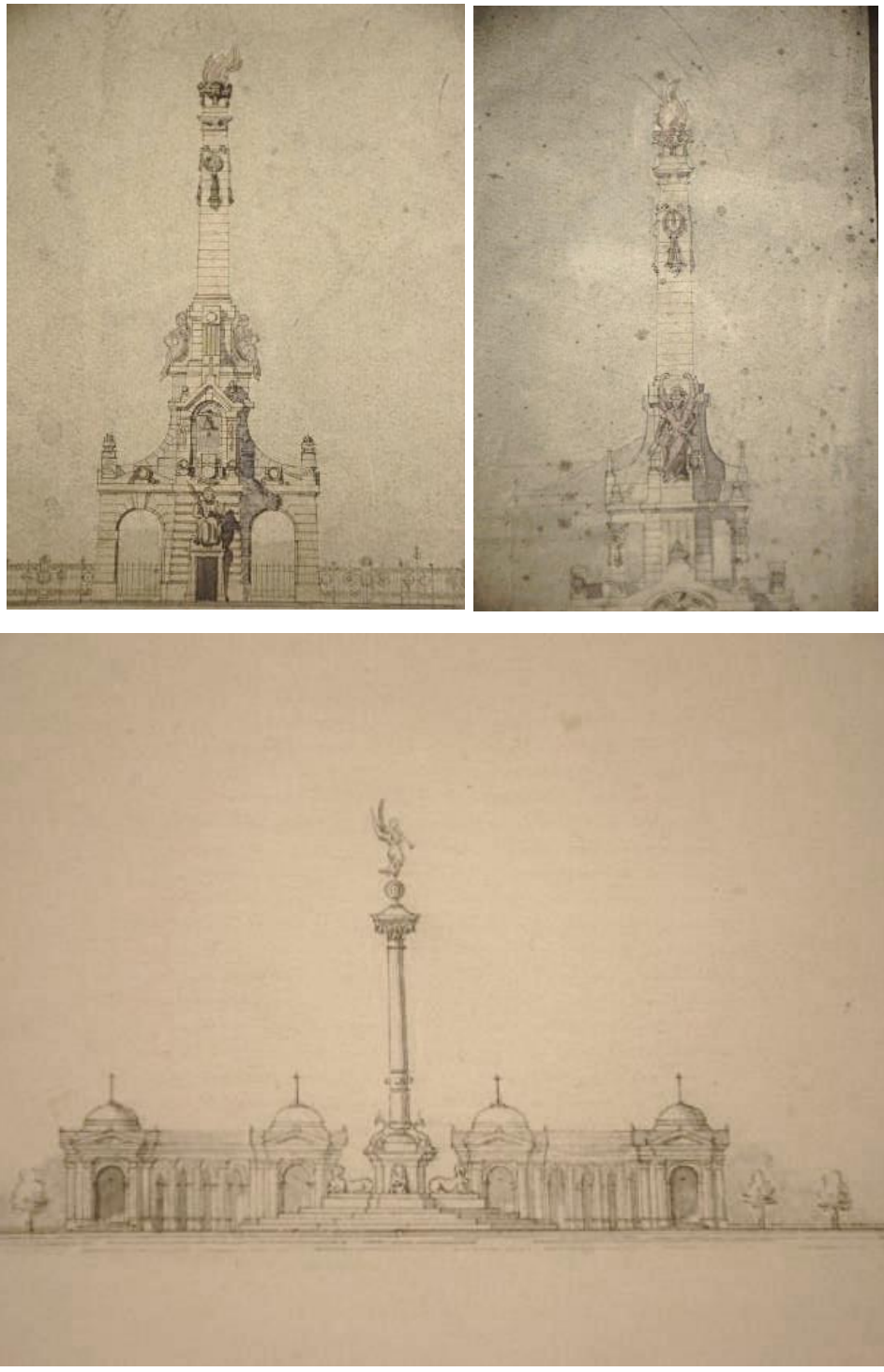
31. kép: Fővárosi Könyvtár a központi városházán, 1900 körül – FSZEK BGY 001354, Klösz és Fiai Fényképészeti és Sokszorosító Műiparintézet

32. kép: Farkasréti temető „kezelőépület” terve – BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/10

33. kép: A farkasréti temető fülkés sírboltjai, 2025 – A szerző felvétele

34. kép: Az Új köztemető bejárati csoportja tervvariációi – BFL XV. 17. d. 328. KT te 10/6

35. kép: A kőbányai új köztemető 1906-os látványa. Jól látható a még üres Atyaisten szobor fülkéje illetve a központi építmény tetején álló angyal – Forrás: V. S.: A Kőbányai új temetőben. Vasárnapi Ujság 1906. november 11., 53. évfolyam, 44. szám, 736.

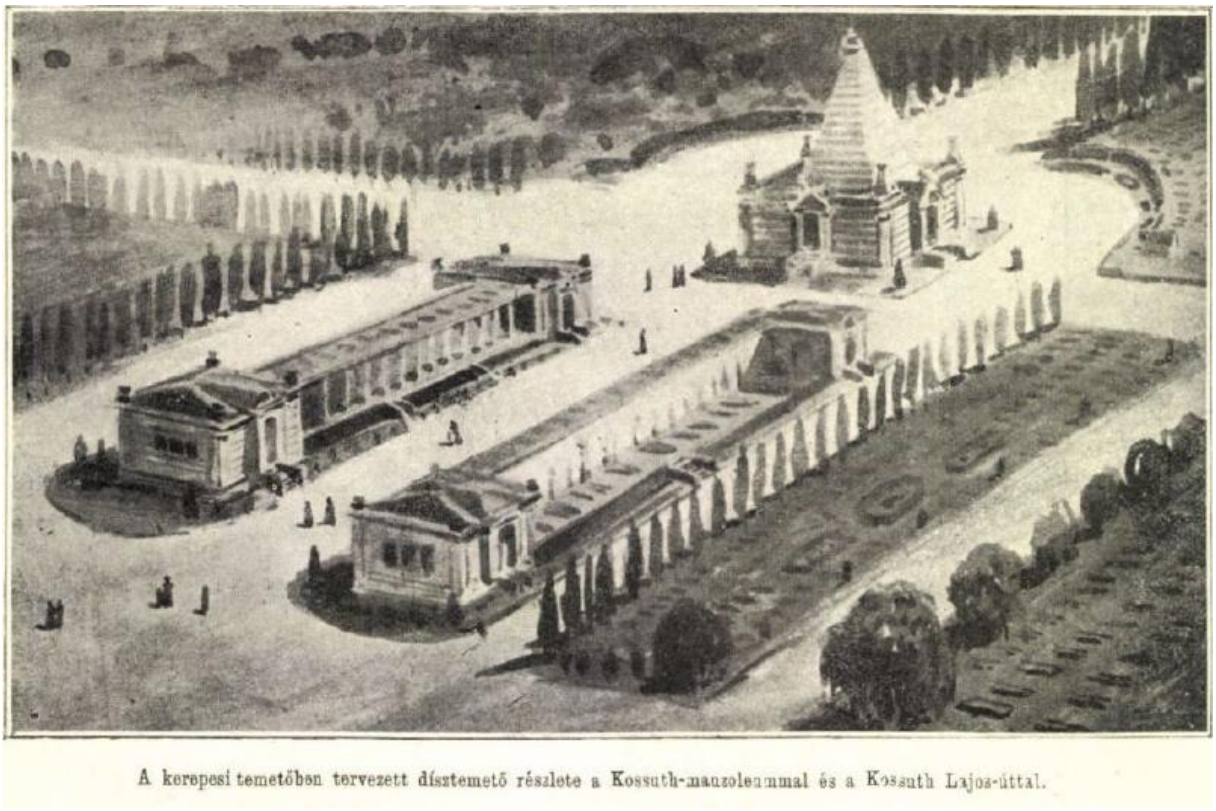
36. kép: Maróti Géza műhelye 1905-ben a készülő „Atyaisten” szobor tömbje mellett, mely később az új köztemető bejáratánál került felállításra – Forrás: BRÓDY-MARÓTI Dóra: Apámról, Maróti Gézáról. Magyar Építőművészet 1987, 78. évfolyam, 4-5. szám, 50.

37. kép: Az Új Köztemető bejárati építménye, 1966 –Fortepan 279365, Fábián József felvétele

38. kép: Az Új Köztemető bejárata, 2009 – A szerző felvétele

A kerepesi temetőben tervezett dísztemető részlete a Kossuth-mauzoleummal és a Kossuth Lajos-úttal.

39. kép: A főváros dísztemetői című cikk illusztrációja – feltehetően Hegedűs Ármin nevéhez köthető – Vasárnapi Újság 1900. február 11., 47.évfolyam, 6. szám, 87.

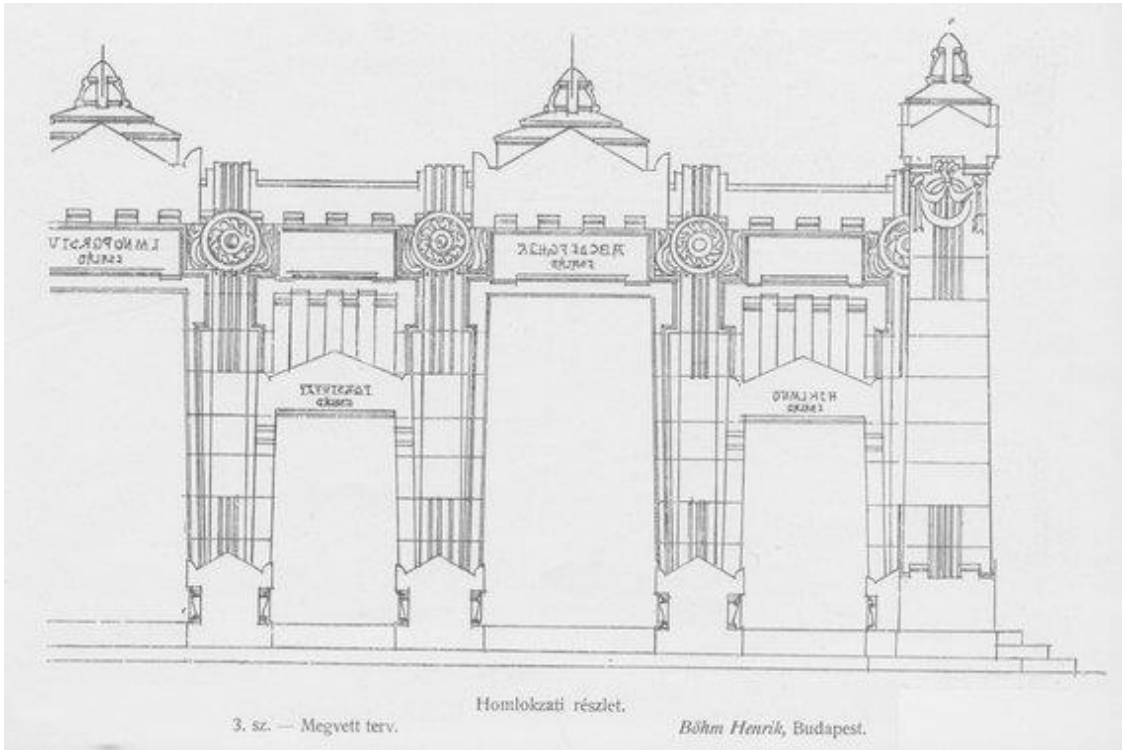
40. kép: Az Újpestvidéki Takarékpénztár homlokzata az István úton – Iványi János: Az újpesti Böhm-Hegedűs „skanzen”. Budapest, 2020. decemberi szám, 28.

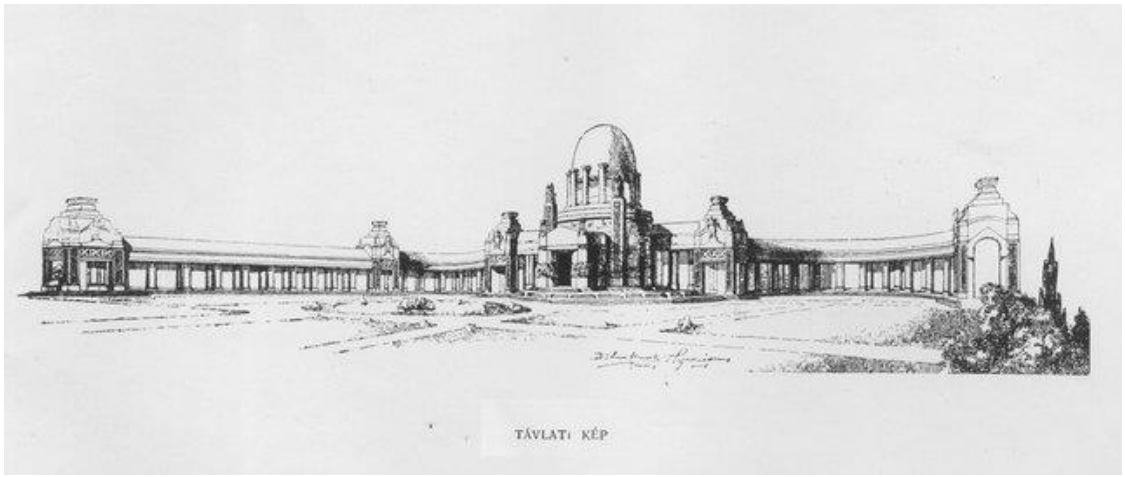
41. kép: Bőhm Lipót és Lipótné síremléke a Kozma utcai zsidó temetőben, 2024 és Hirschler Mór síremléke a Salgótarjáni úti zsidó temetőben, 2024 – A szerző felvételei

42. kép: Halmos János síremléke, Fiumei Úti Sírkert, 2024 – A szerző felvétele

43. kép: Kozma utcai zsidó temető árkádsorának terve, 1903 – Magyar Pályázatok 1903/1904, 1. évfolyam, 12. szám, 10.

44. kép: A krematórium tervpályázat Bőhm és Hegedűs terve, 1916 – Magyar Építőművészet 1916, 14. évfolyam, 3-4. szám, 30.

45. kép: A váci főszolgabírói hivatal épülete, 1905 körül – Starecz Zsuzsanna képeslapgyűjteménye

46. kép: A váci főszolgabírói épület az 1960-as években (részlet) és napjainkban – Fortepan 176013, Chuckyeager tumblr képe; ill. a szerző felvétele

47. kép: Az erzsébetfalvi községháza tervéről fennmaradt képeslap – MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Képeslapgyűjtemény, 2021.10.1256

48. kép: Az erzsébetfalvi községháza a második világháború előtti tornyaival és az oldalszárnyak elkészülte előtt, 1908 előtti képeslap – FSZEK BGY K001534, Kohn és Grünhut kiadása

49. kép: A pesterzsébeti városháza épülete, 2024 – A szerző felvétele

50. kép: A pesterzsébeti városháza külső részletei (szirommintás lábazat és csipkés kúpcserepek), 2024 – A szerző felvételei

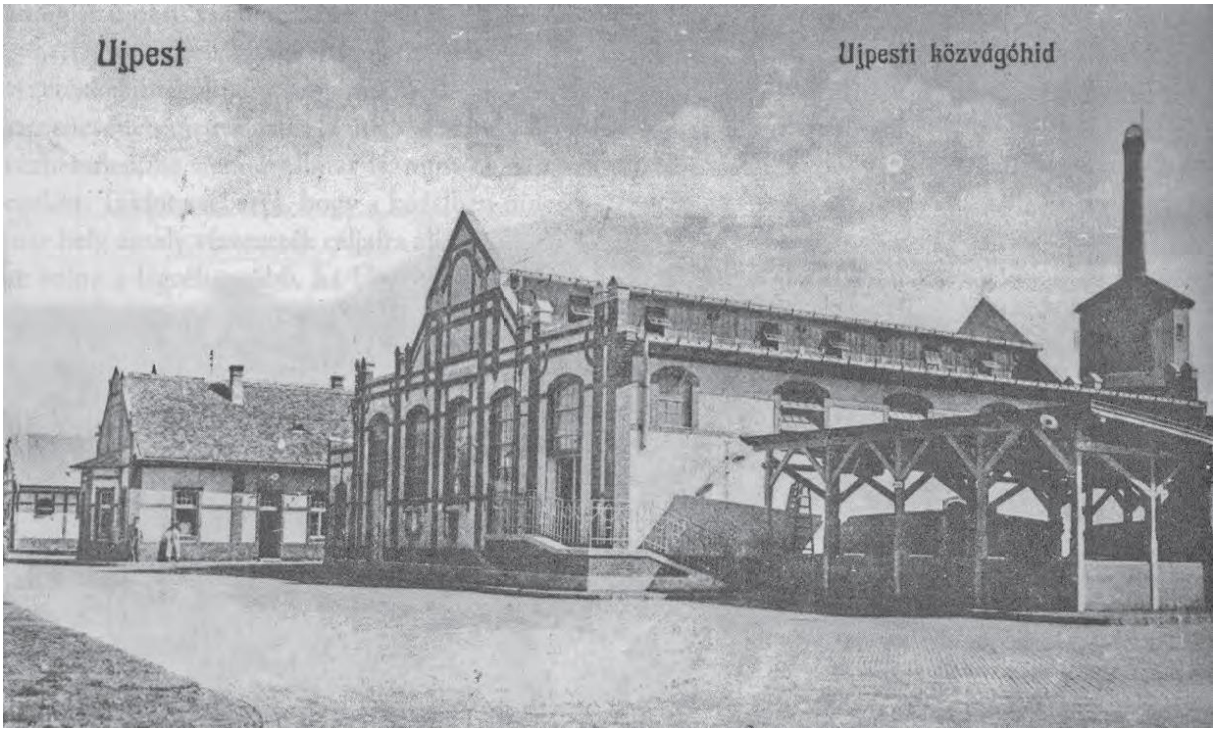
51. kép: A Pesterzsébeti városháza kapuzata és belső homlokzatának részlete, 2024 – A szerző felvételei

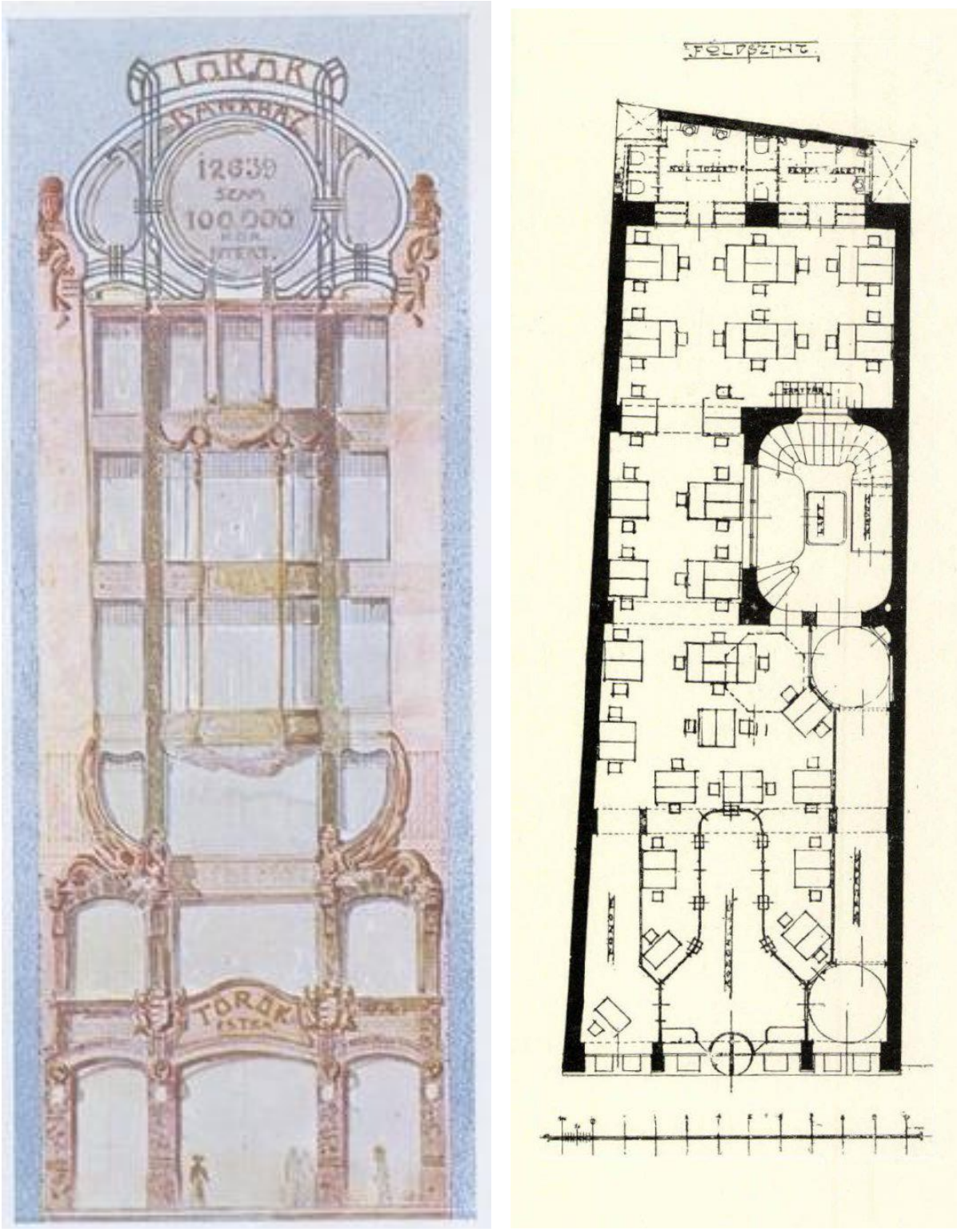
52. kép: A pesterzsébeti városháza dísztermének és polgármesteri irodájának részletei, 2024 – A szerző felvételei

53. kép: Az újpesti vágóhíd épületegyüttesének főbejárata, 2008 – A szerző felvétele

54. kép: Az újpesti vágóhíd udvari részlete, 1910-es évek – Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2016. szeptember, 23. évfolyam, 3. szám, 1.

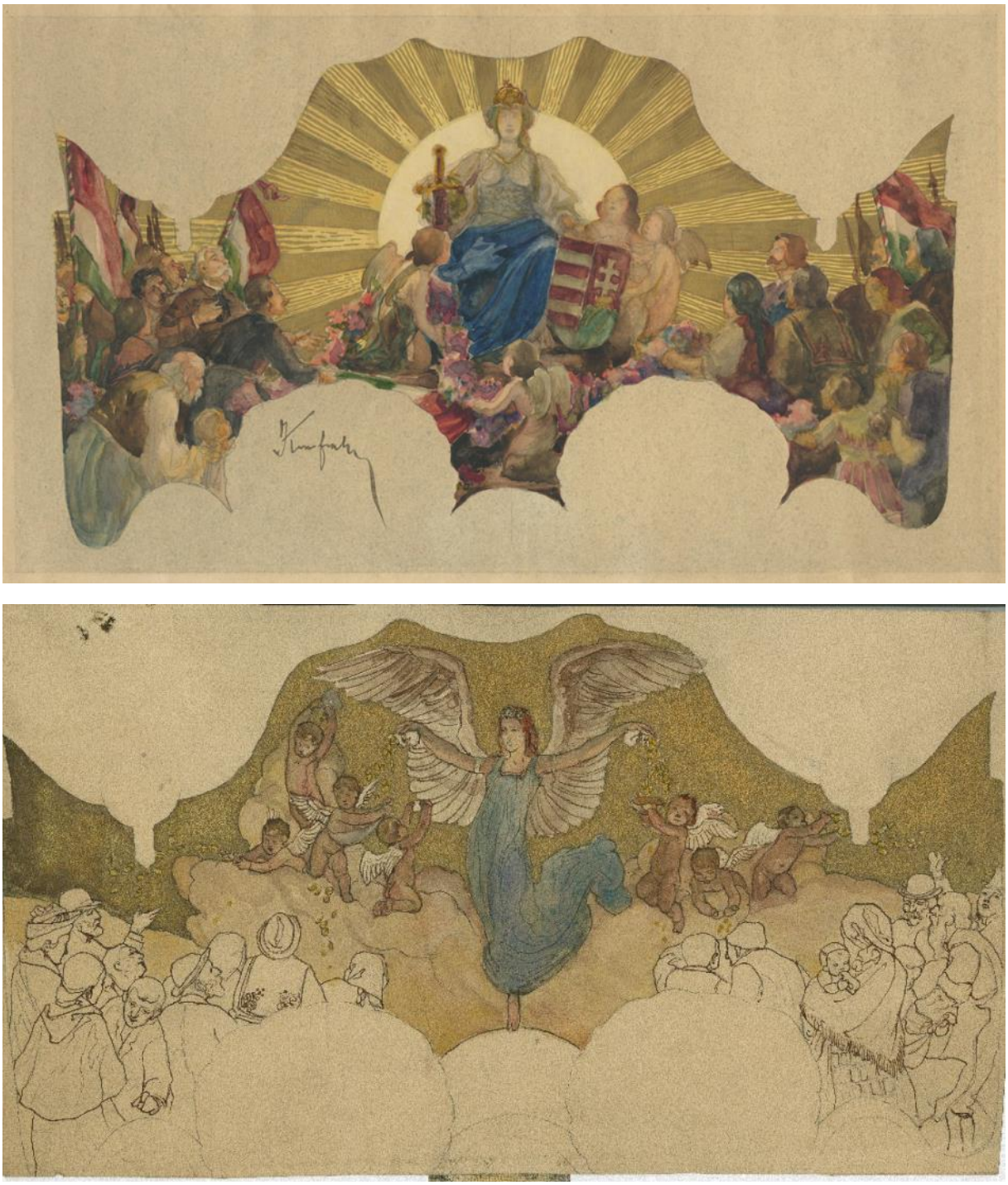
55. kép: A Török Bankház Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin által leadott Főnyeremény jeligéjű pályamunkájának homlokzati rajza és földszinti alaprajza (bankhelyiség), 1905 – Alaprajz: Magyar pályázatok 1905, 3. évfolyam, 4. szám, 9.; Homlokzat: Magyar pályázatok 1905, 3. évfolyam, 9. szám, „melléklet”

56. kép: A szervita tér 3. alatt álló Török Bankház egykori felvételén még jól felismerhető a világháború után már nem álló glóbuszos szoborcsoport, 1908 – Deutsche Fotothek BS 0010244, Bruck und Sohn

57. kép: A Török Bankház és környezete ma, a pártázat tetejéről hiányzik a glóbuszon kívül az építés évét jelölő kőarchitektúra is, 2008 – A szerző felvétele

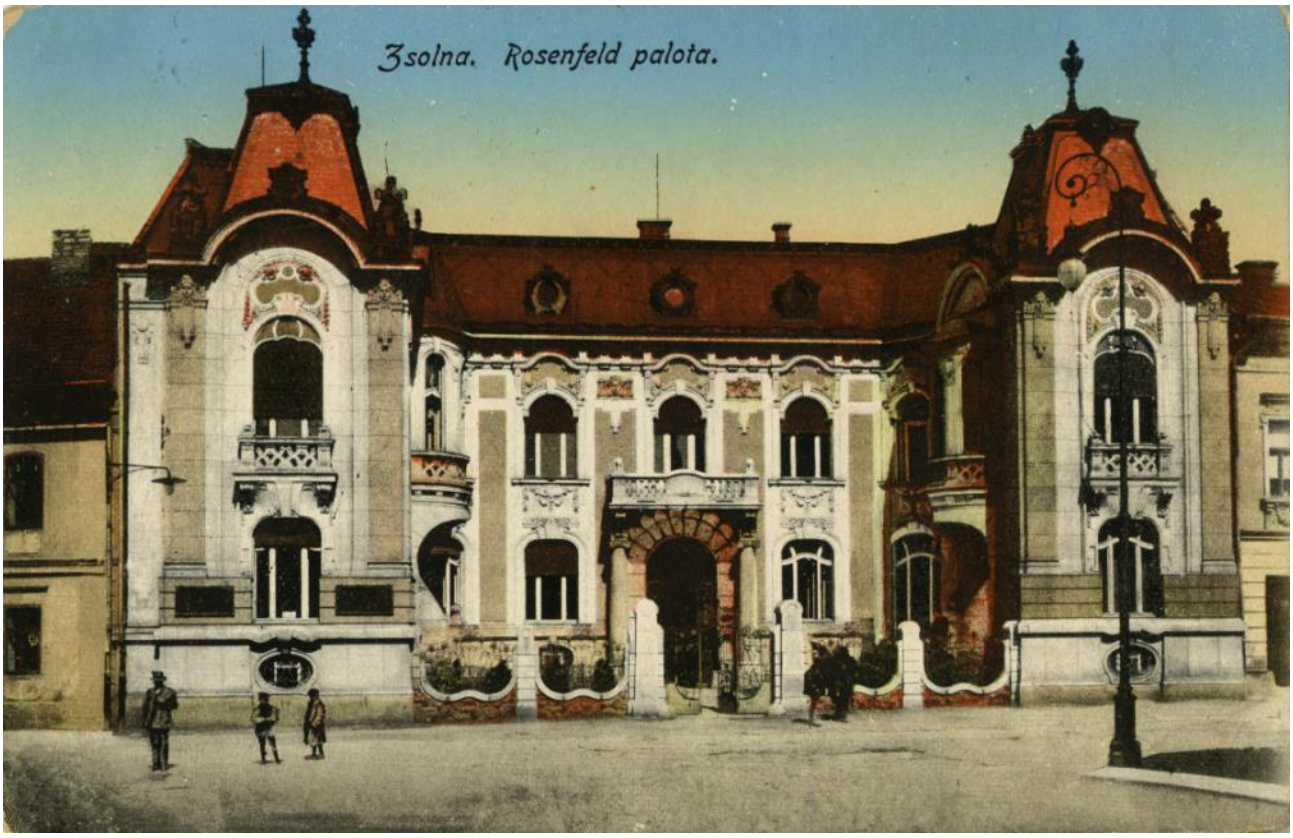

58. kép: A Török Bankház homlokzati mozaikjának tervváltozatai Róth Miksa hagyatékából – MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Tervtár 71.032.48.53 és 2021.7.7.

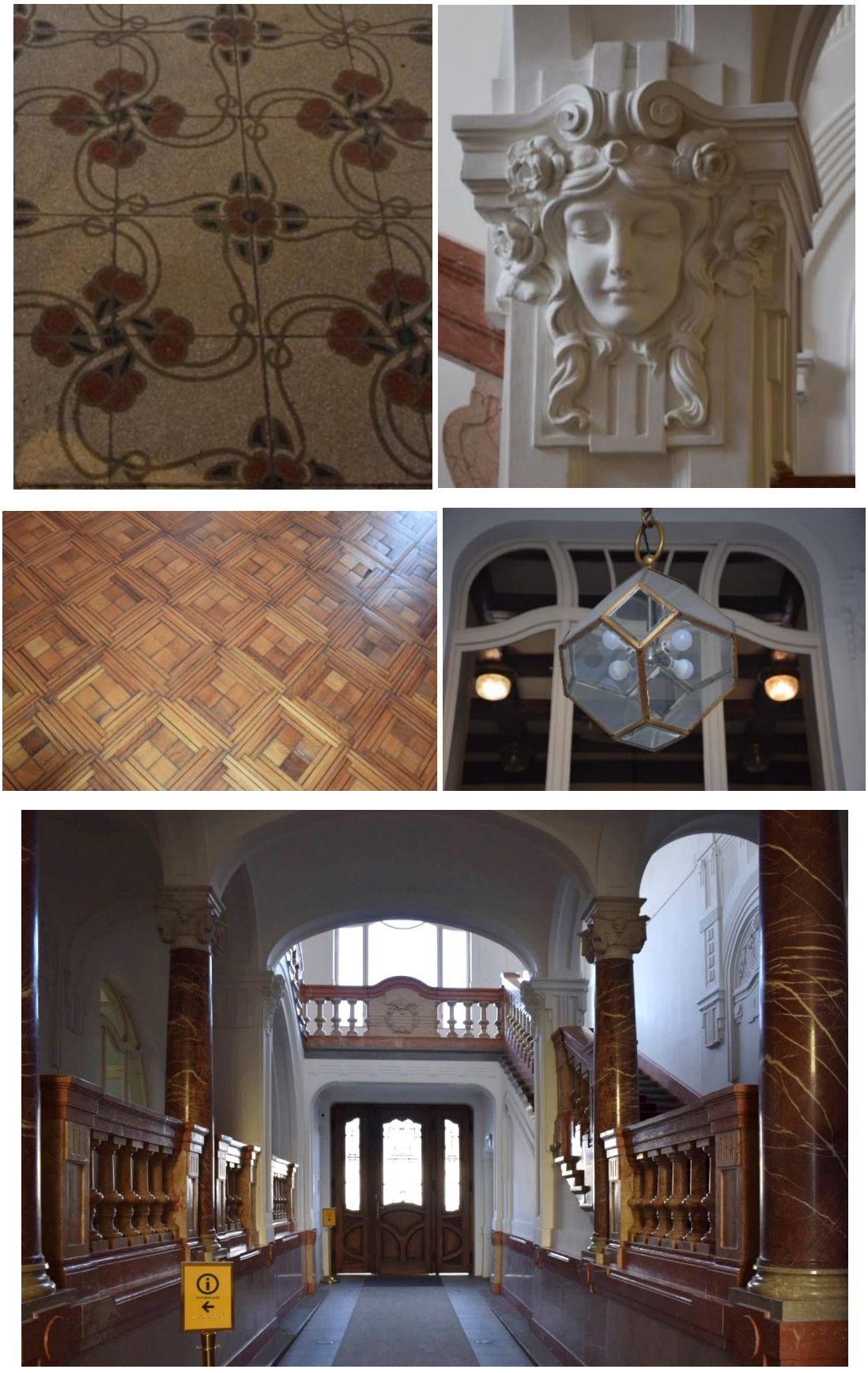
59. kép: A Török Bankház belső udvarának egyik összetett ablaka; a bejárat az eredeti lépcsőházi ajtóval és a rózsás terrazzóval, 2010 – A szerző felvételei

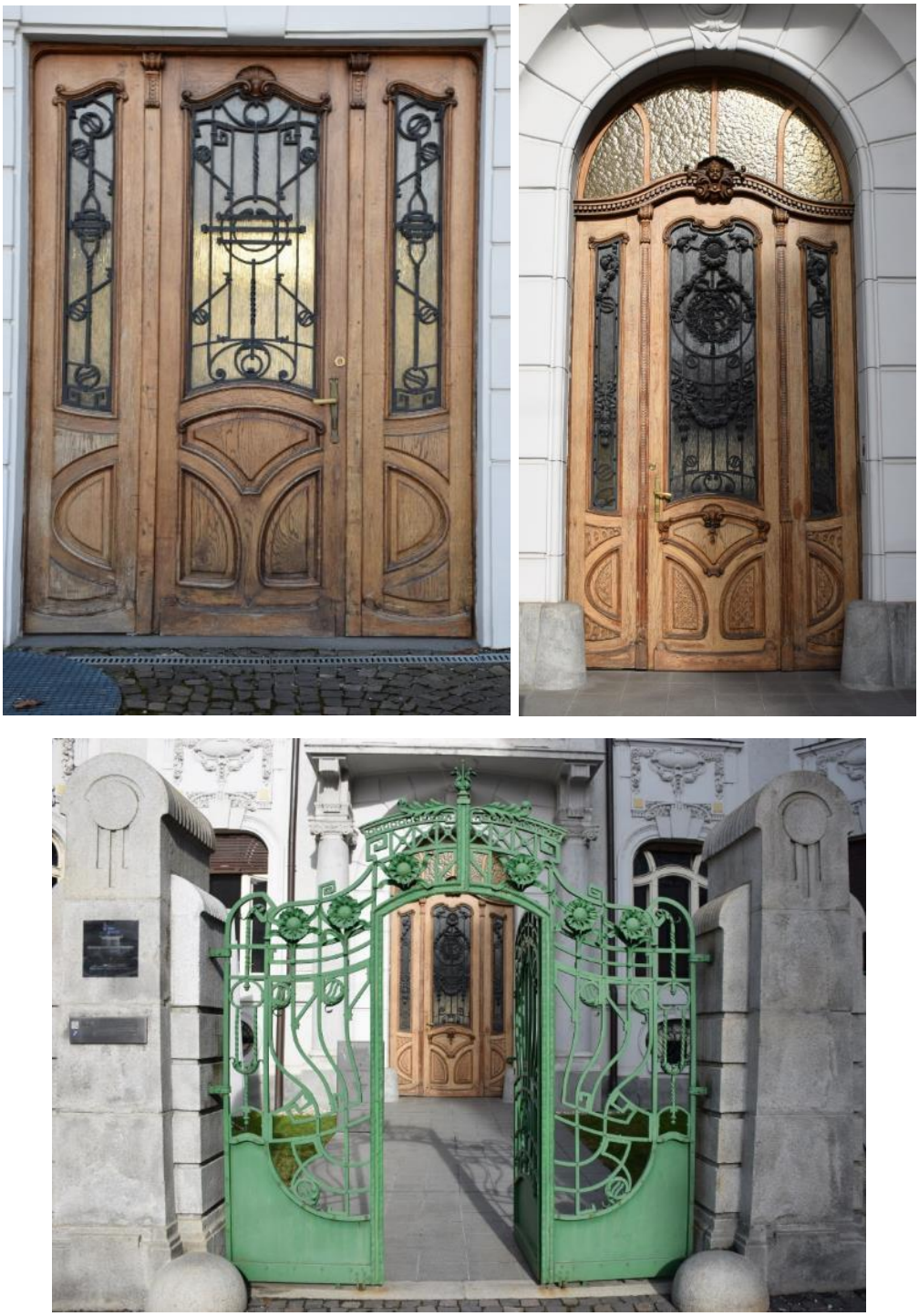
60. kép: Az egykori Zsolnai Takarékpénztár épülete, Rosenfeld Ignác palotájával képeslapon, 1915 – OSZK, Képeslapgyűjtemény, ZS 106 (hungaricana)

61. kép: A Zsolnai takarékpénztár egykori épülete ma Rosenfeld palotaként ismert, 2024 – A szerző felvétele

62. kép: A bank belső részletei: szecessziós cementlap és a lépcsőház oszlopfejezete; geometrikus mintázatú parketta; a lépcsőházból származó lámpatest és a lépcsőház egy részlete, 2024 – A szerző felvételei

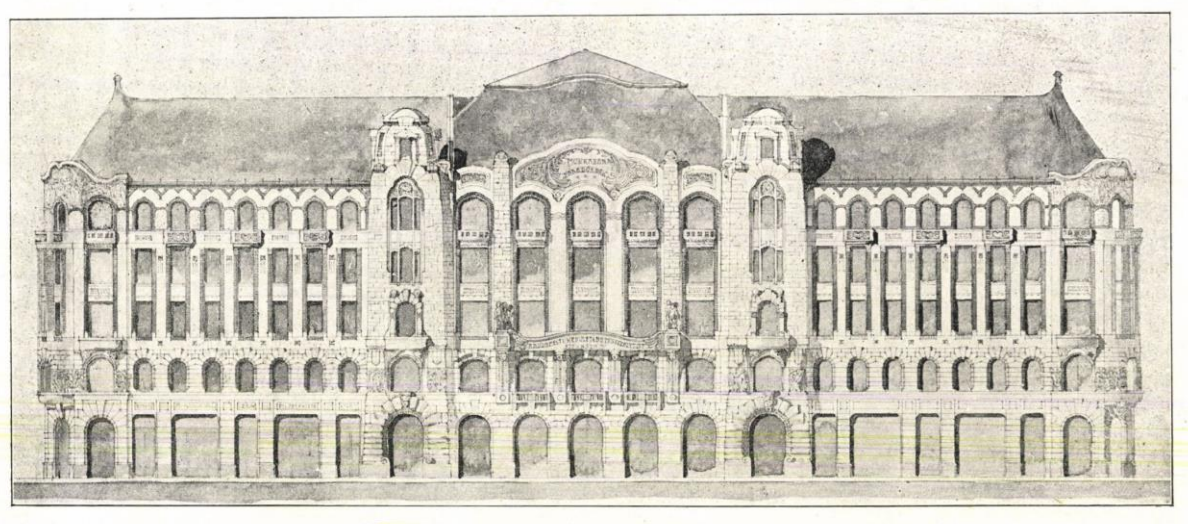
63. kép: Az udvar fa kapuja; a főbejárati kapu középen a család nevére utaló „R”-betűt mintázó kapuráccsal; a kerítés napraforgós kovácsoltvas kapuzata a kör-pálcás kőpillérekkel; a homlokzat szecessziós részletei, 2024 – A szerző felvételei

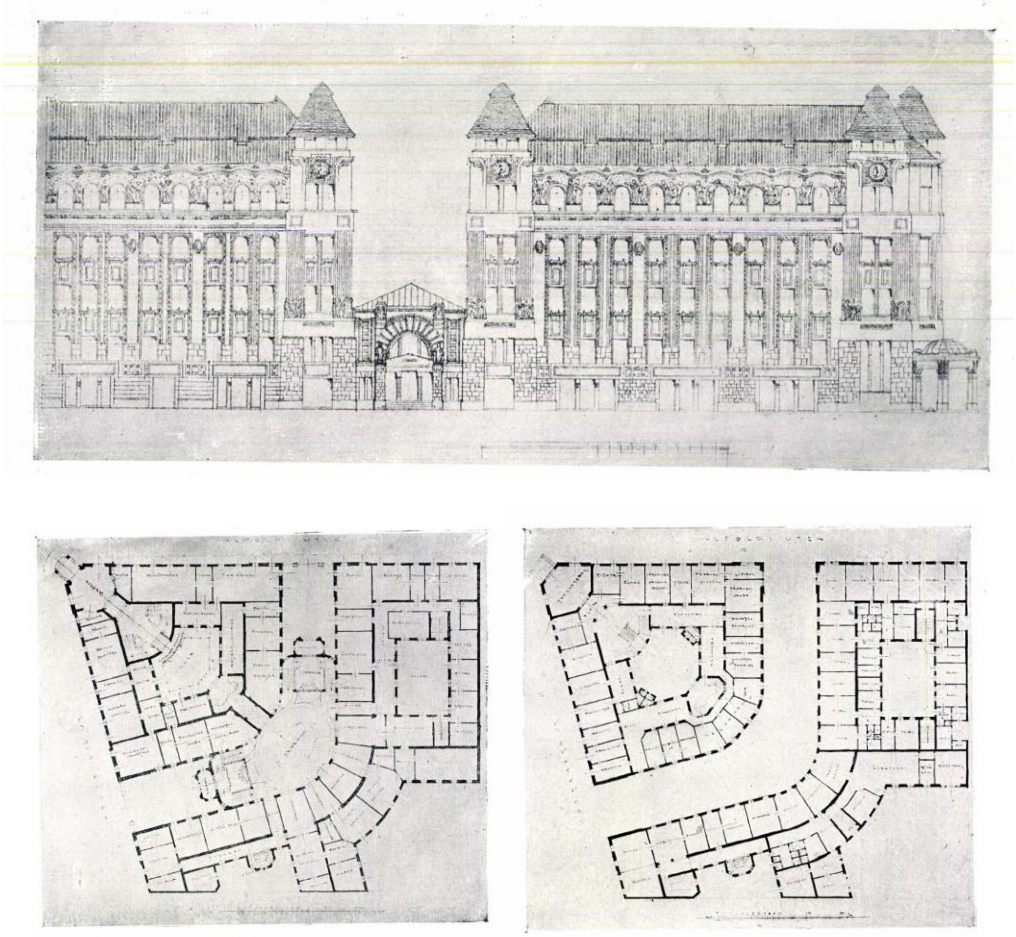
64. kép: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Újpesti Bankfiókja képeslapon – Zempléni Múzeum, Szerencs, 0116200 (hungaricana)

65. kép: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank egykori újpesti bankfiókjának mai állapota, és szecessziós részletei (pipacsos főbejárat, zárcímer), 2026 – A szerző felvételei

66. kép: A Munkásbetegsegélyező Pénztár pályaterve, 1907 – Magyar Pályázatok, 1907, 5. évfolyam, 7. szám, 32.

67. kép: A kerületi munkásbiztosító székház pályázati anyaga: homlokzati terv, földszint és első emelet alaprajza, 1911 – Magyar Építőművészet 1911. július, 9. évfolyam, 7. szám, 16-18.

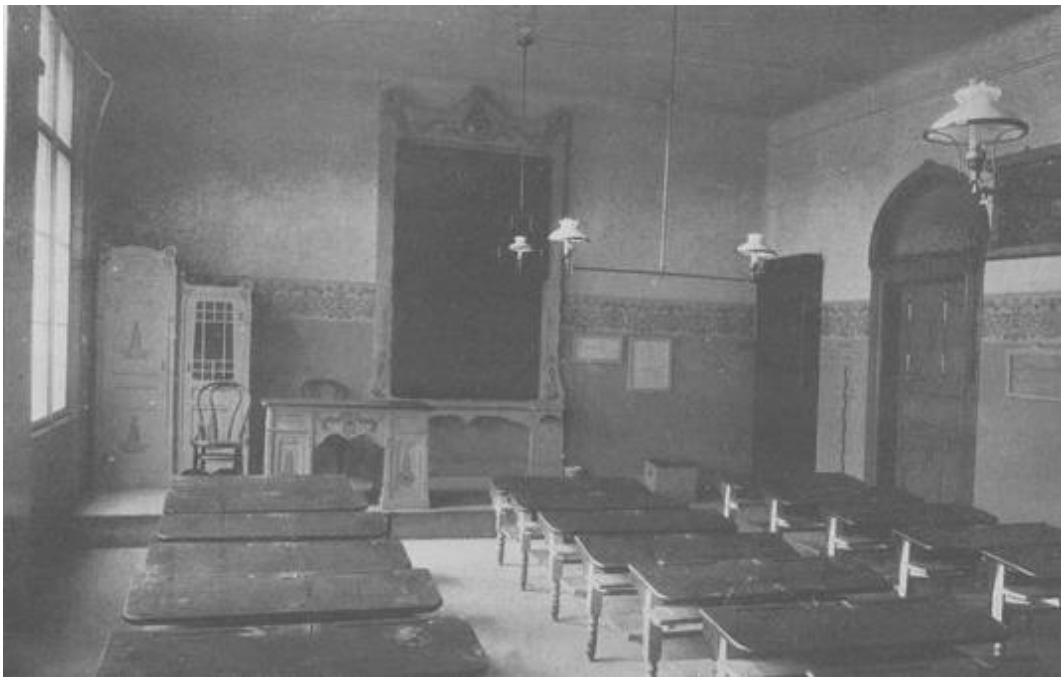
68. kép: A Dob utcai iskola főhomlokzatának részletei, 2024 – A szerző felvételei

69. kép: A Dob utcai iskola belső homlokzatának részlete a téglaszalag díszítésekkel, 2024 – A szerző felvétele

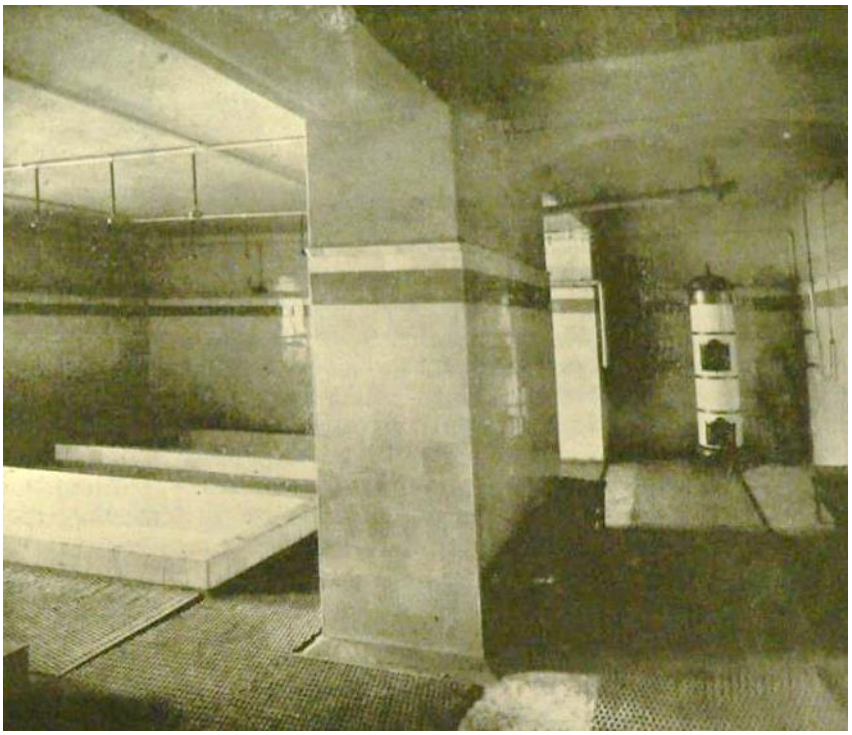
70. kép: A Dob utcai elemi iskola tervrajza és annak részlete – BFL XV. 17. d. 328 KT i 79

71. kép: Egy tanterem berendezése a Dob utcai elemi iskolában: a szecessziós tábla, a tanári asztal, a szekrények és a magyaros mintájú szegélyfestés is jól kivehető, 1906 – Építő Ipar–Építő Művészet, 1907. február 17-24., 8. szám,

72. kép: A Dob utcai iskola háztartási konyhája az alagsorban, 1906 – Népmívelés 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.

73. kép: A Dob utcai iskola fürdőhelyisége, 1906 – Építő Ipar, Építő Művészet 1907. február 17-24., 8. sz.

74. kép: Játszótér a Dob utcai iskola tetején, 1906 – Népmívelés 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.

75. kép: A Dob utcai iskola középső nagy ablaka alkotóinak a csoportképe Gera Lajos asztalos műhelyében – FSZEK BGY 010414, Szelényi Gyula fényképe

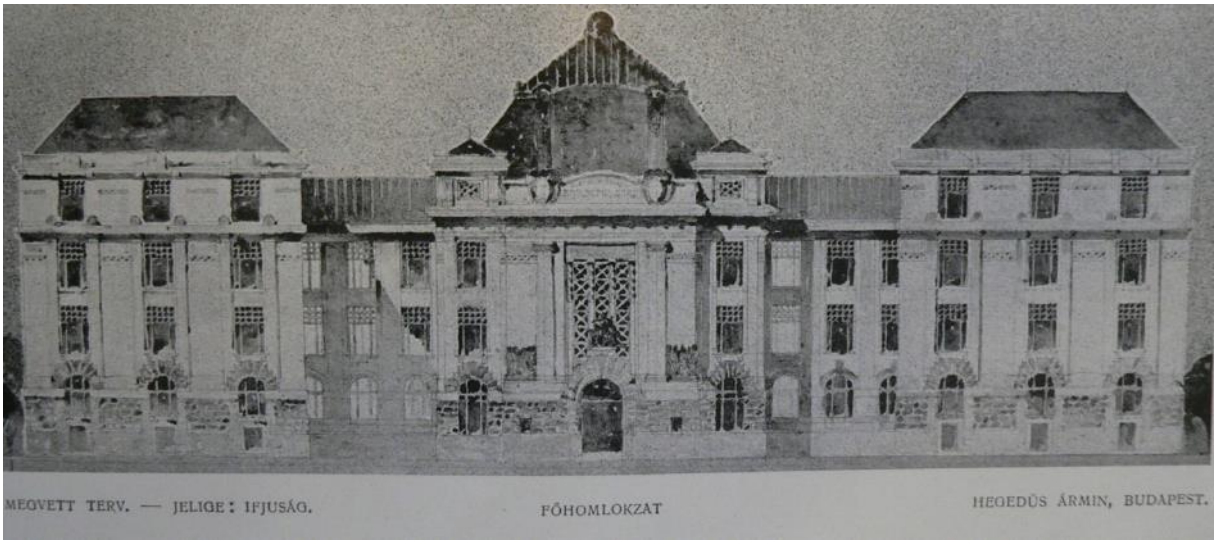
76. kép: A Dob utcai iskola nagy ablaka a tornateremből és a külső homlokzaton, 2008 – A szerző felvételei

77. kép: Egykori falfestések részletei a Dob utcai iskola tantermében (mérőszalag és magyaros fríz) és a folyosón (zöld indarészlet); valamint az eredeti szívmintás terrazzo burkolat részlete, 2024 – A szerző felvételei

78. kép: A Db utcai iskolabelső részletei: egy lépcsőházi oszlop környezete; a mókusos fejezet közelről; az egyik szélfogó; a tornaterem ma; a tornaterem karzatának faragott részlete, 2024 – A szerző felvételei

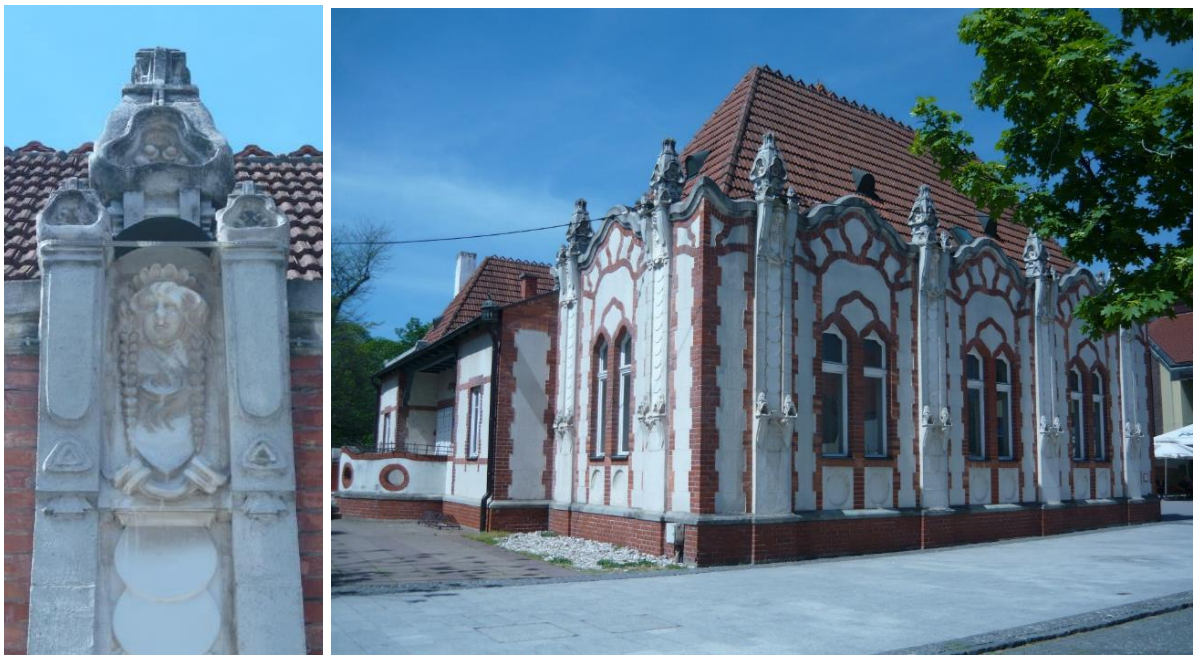
79. kép: Hegedűs Ármin Ifjúság jeligéjű főhomlokzati terve a MÁV internátushoz, 1908 – Magyar Építőművészet 1908, 6. évfolyam, 8. szám, 19.

80. kép: A csáktornyai kaszinó 1905 körül – Képeslap, Muzej Medimurja Čakovec 11789

81. kép: A Csáktornyai Kaszinó napjainkban, 2015 – A szerző felvétele

82. kép: A Csáktornyai Kaszinó homlokzatának részlete és a hátsó homlokzat, 2015 – A szerző felvételei

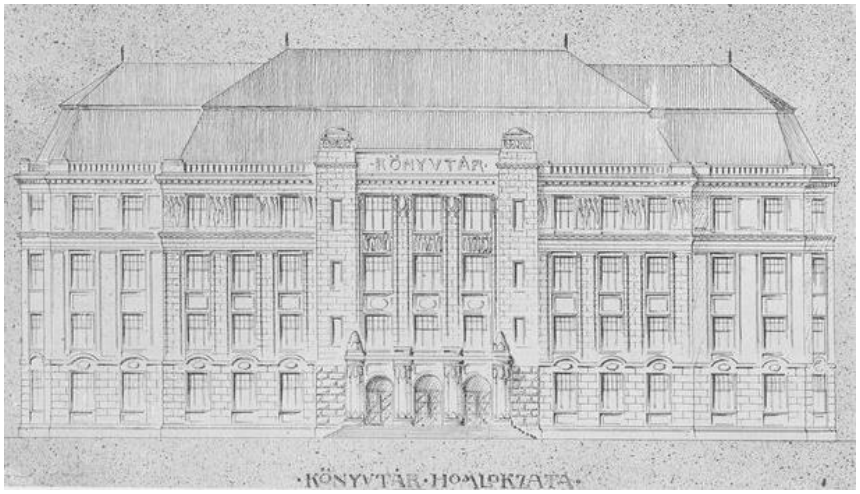
83. kép: Képeslap az Újpesti Éden színházról, 1911 előtt –Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, GY/1077, Sellei Károly fényképész kiadása

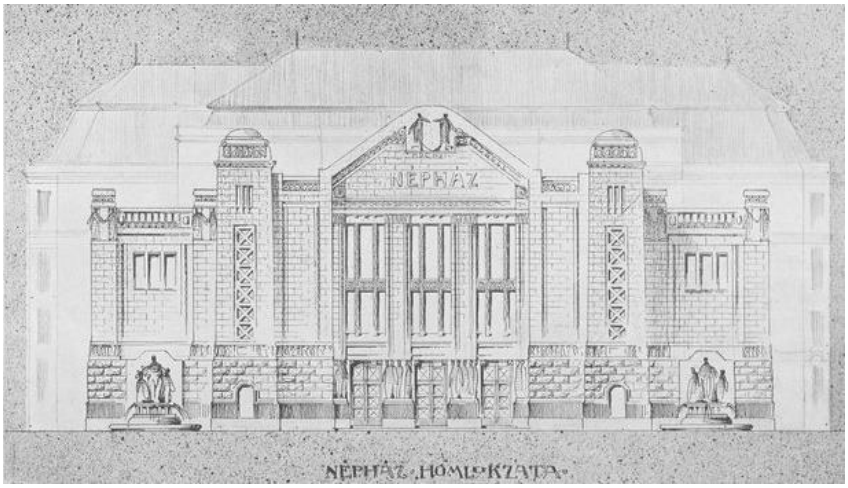

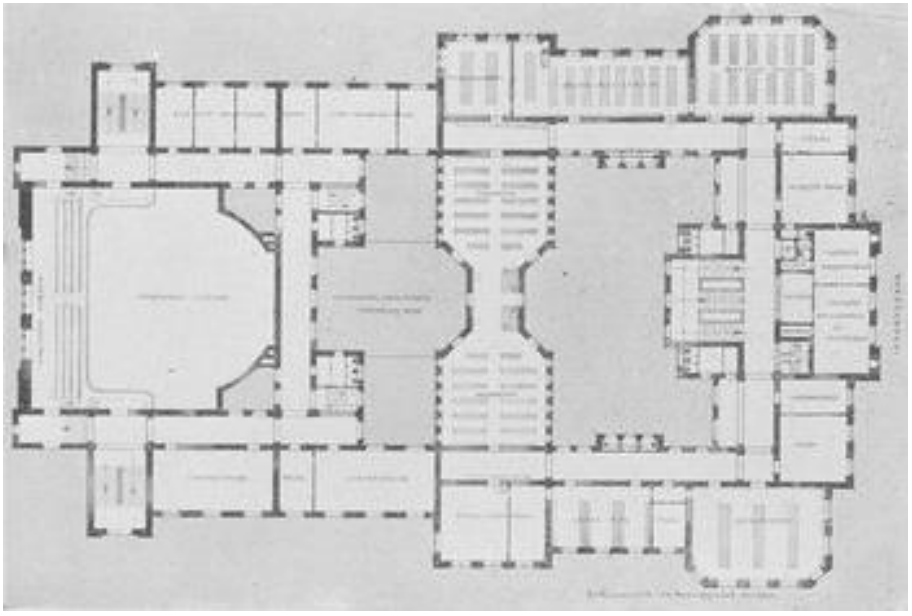
84. kép: A pöstyéni mozgóképszínház bejárata (a bejárat fölött Mozgó képek – Kino bilder kétnyelvű felirat olvasható), 1914 előtt – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 134.

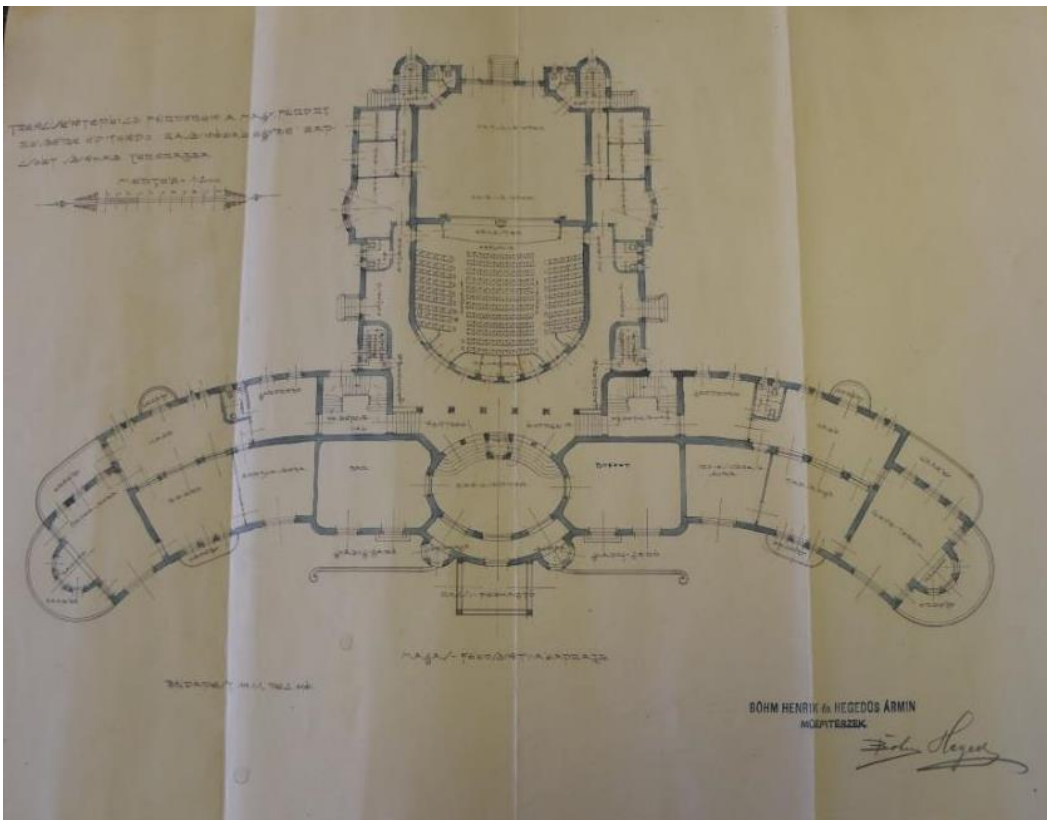
85. kép: A pöstyéni színház bejárata, 1910-es évek – Slovenská národná knižnica Prír. č. 3365.1971

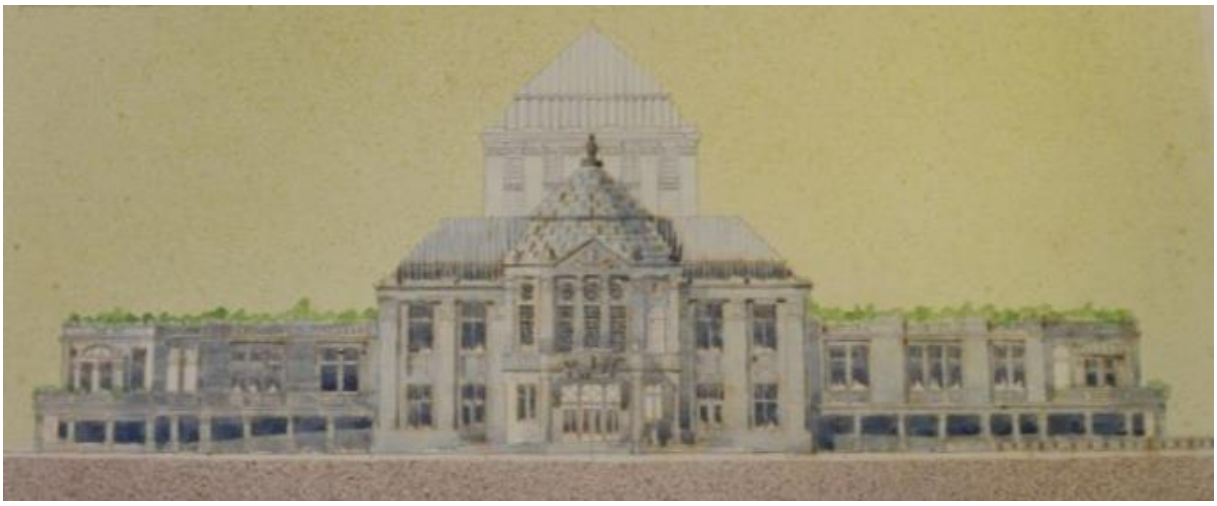

86. kép: A községi nyilvános könyvtár pályázati anyaga, Sterk Izidor, Sebestyén Artúr és Hegedűs Ármin terve: homlokzati rajzok és első emeleti alaprajz, 1911 – Magyar Építőművészet 1911, 9. évfolyam, 8. szám, 16-18.

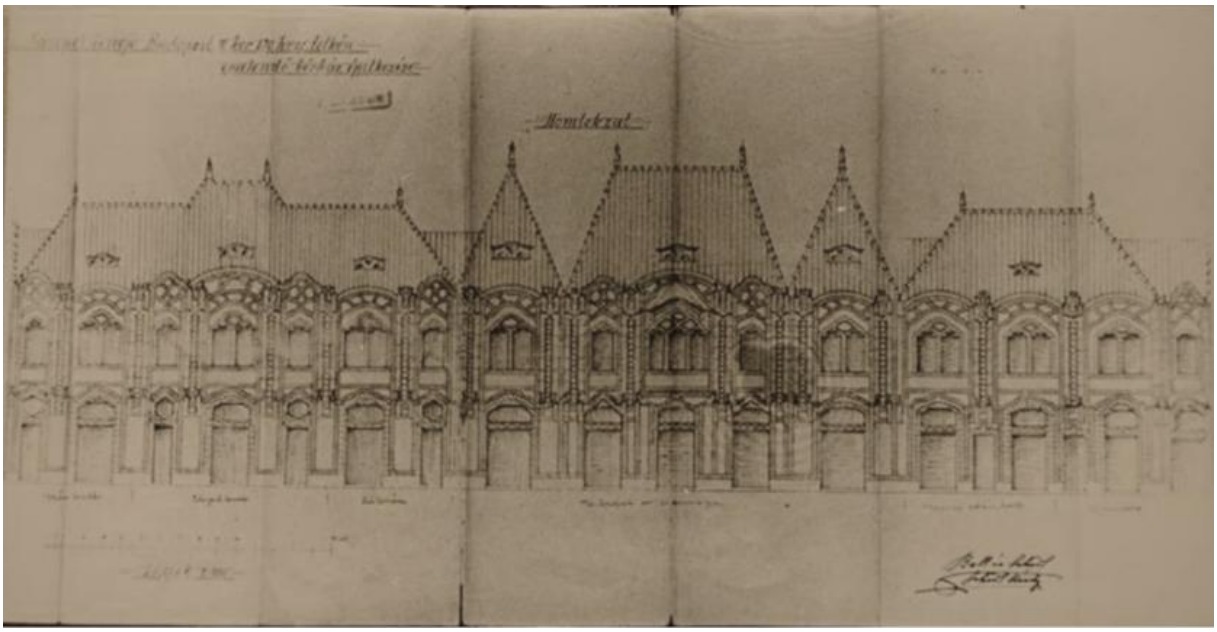
87. kép: „Kaszinóval egybekapcsolt színház tervrajza” 1911. december, magasföldszinti alaprajz – Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla

88. kép: Homlokzati terv a trencsénteplici kaszinó és színház tervéhez, 1912. január – Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla

89. kép: A trencsénteplici mozgóképszínház bejárata képeslapon, 1920 előtt – Zempléni Múzeum, Szerencs 0137819

90. kép: A Flórián téri lakó és üzletház, Weisz Sámuel üzletbérháza terve – BFL XIV. 243. c. 1. 022

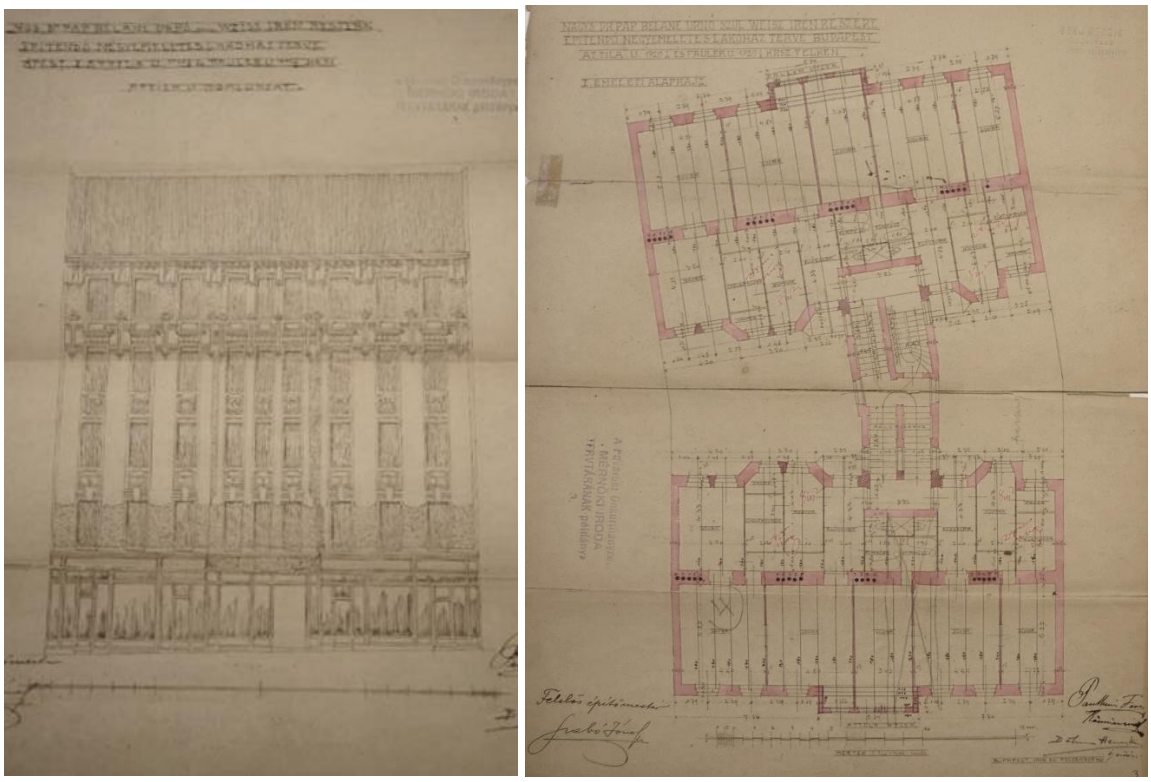

91. kép: Weisz Sámuel áruházáról készült képeslap (az oromzaton „Weisz áruháza” felirat még olvasható), 1904 – https://ilyenisvoltbudapest.hu/ilyen-is-volt/harmadik-kerulet-obuda-bekasmegyer/item/1904-vorosvari-utca-vorosvari-ut, Letöltve: 2025. december 15. 16:59

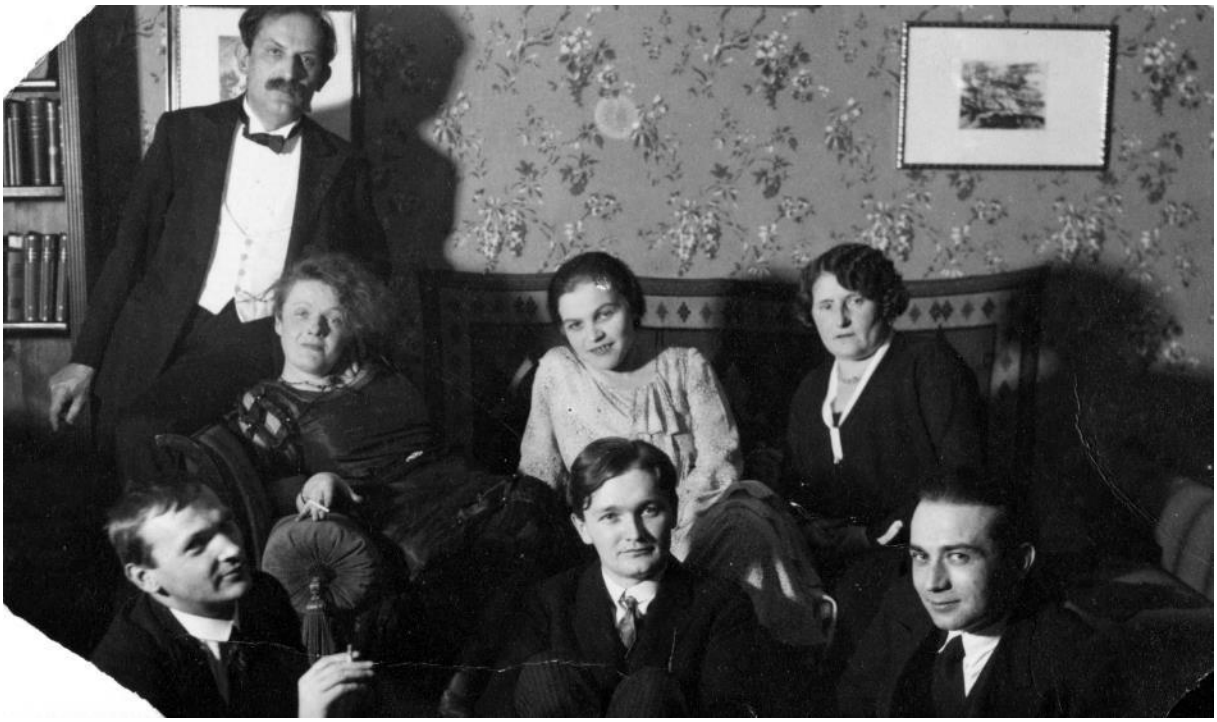
92. kép: A Flórián téri fűszer- és csemegebolt 1965-ben és 1958-ban – Fortepan 278553 és 9206, Fábián József fotója és ismeretlen fényképész felvétele

93. kép: Az Attila út 8. számú épület homlokzati terve és első emeleti alaprajza, 1905 – BFL XV. 17. d. 329 – 7168 hrsz.

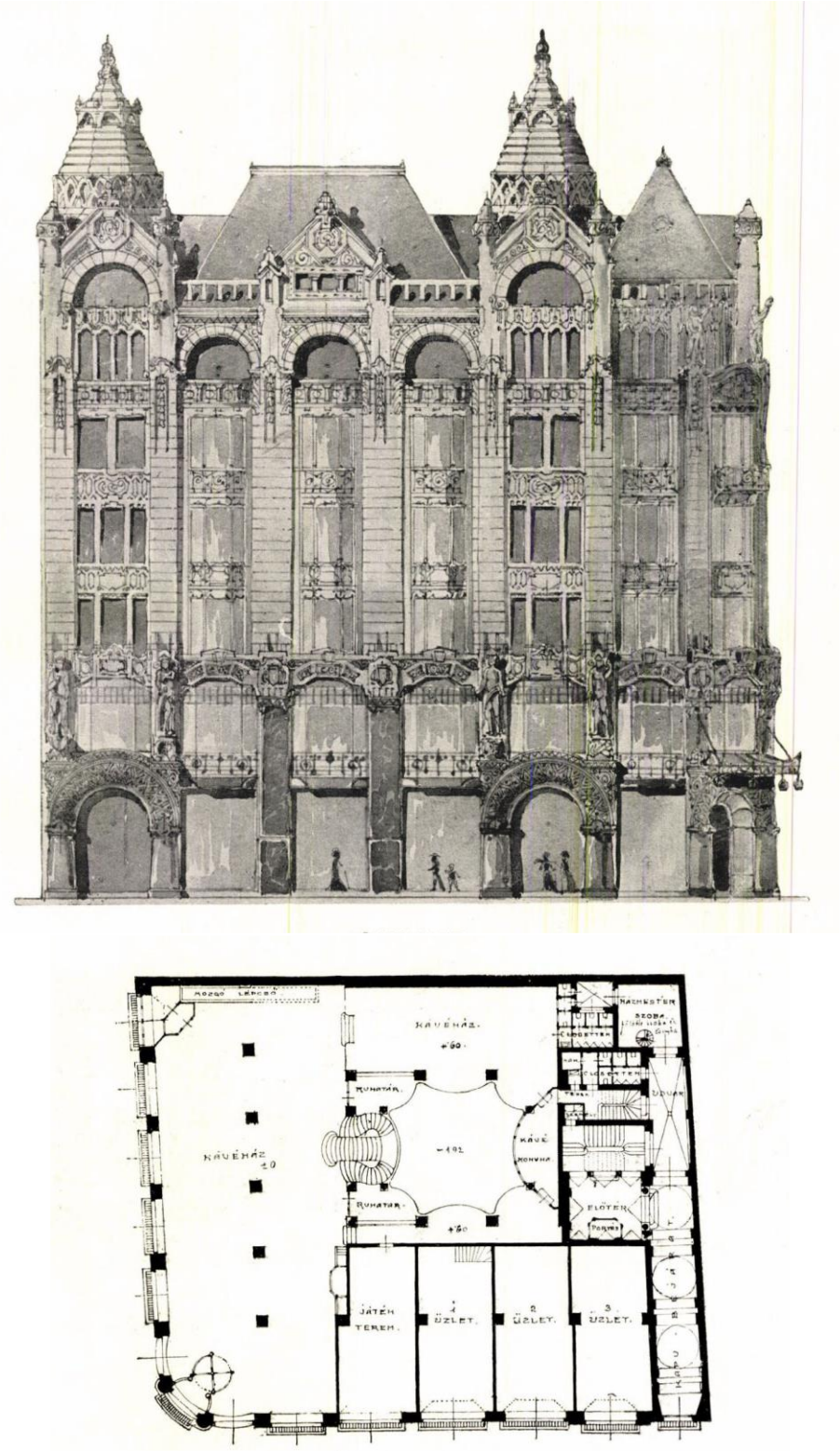
94. kép: Az Attila út 8. (ma 6.) számú Bőhm Henrik által tervezett épület Attila úti homlokzata, és a lépcsőházi korlát, 2024 – A szerző felvételei

95. kép: Németh László szilveszteri társasága Attila út 8. szám alatti lakásában (balról jobbra fentről lefelé: Babits Mihály, Török Sophie, Németh Lászlóné, Farkas Zoltánné, Erdélyi József, Németh László és Illyés Gyula), 1931 – Fortepan 115390, Németh László Társaság

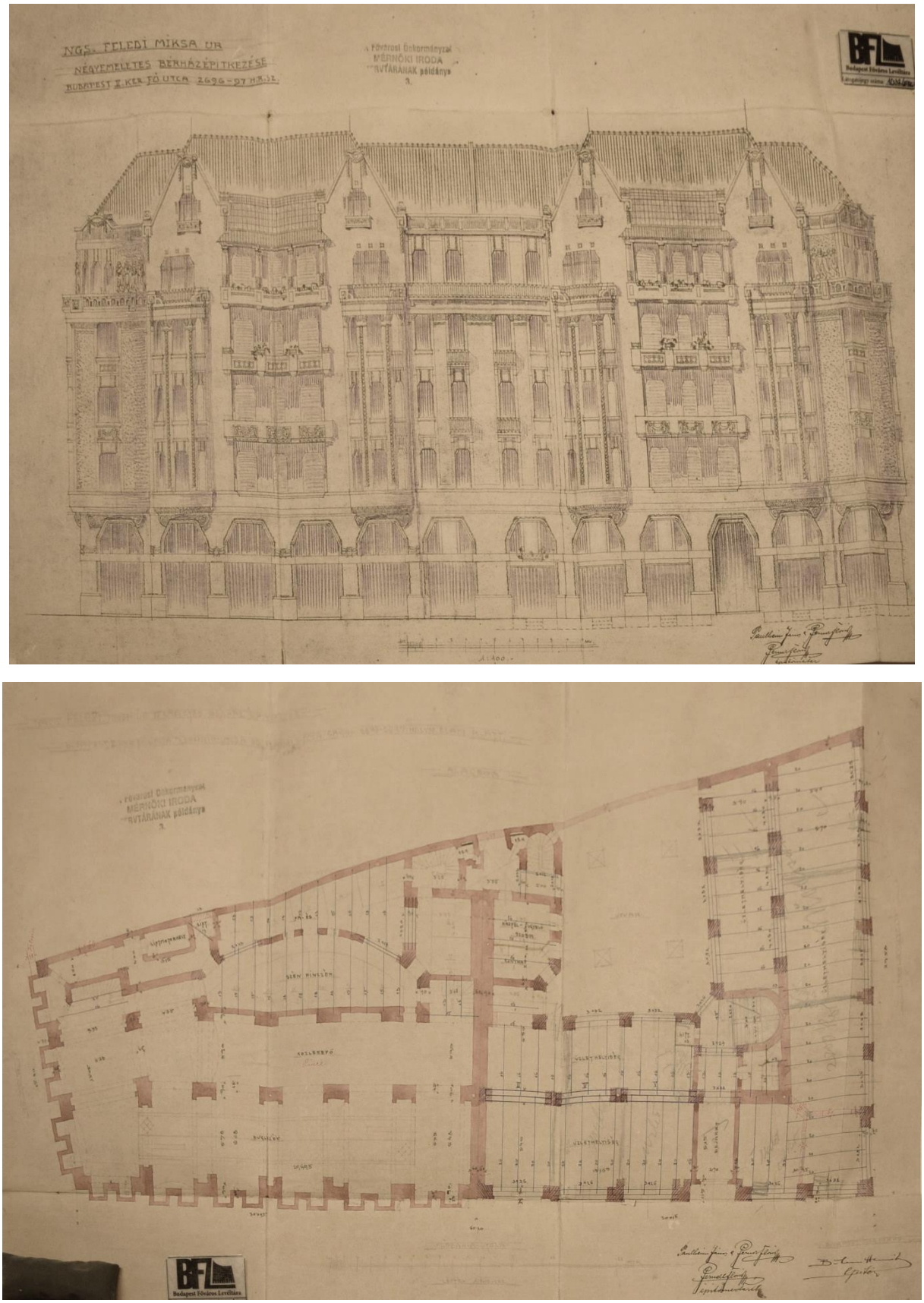
96. kép: Az Attila úti bérház 1945-ben – FSZEK BGY 080788, ismeretlen szerző

97. kép: A Mocsonyi bérpalota Hegedűs Ármin által tervezett homlokzata és földszinti alaprajza, 1907 – Magyar Építőművészet 1907. július, 5. évfolyam, 7. szám, 34-35.

98. kép: Feuerstein Izidor Miskolci megvalósulatlan bérházának homlokzatterve, 1907 – MNL BAZML IV.1906.b 12022/191

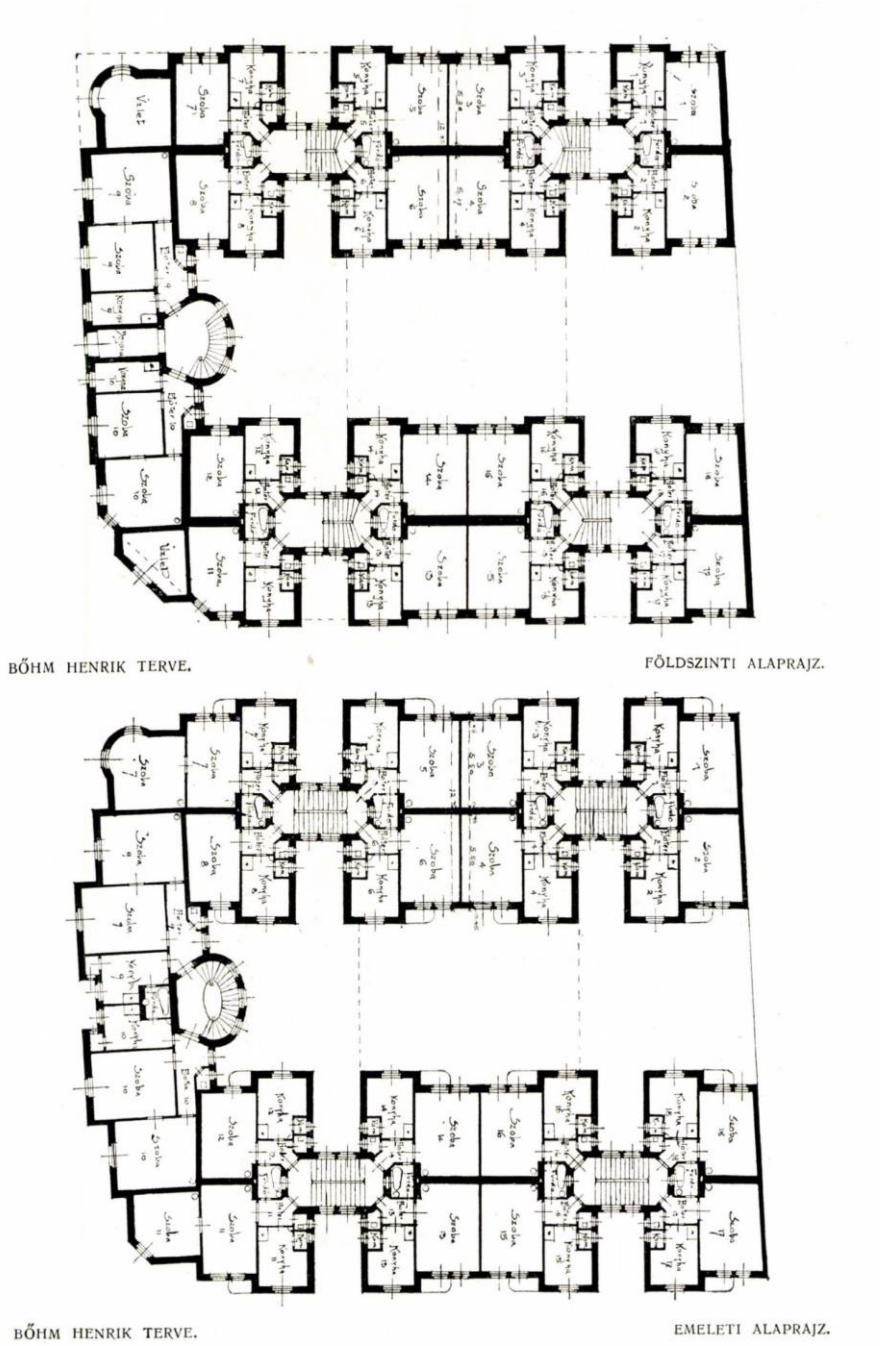
99. kép: Feledi Miksa bérházépülete, Bőhm Henrik homlokzati és magasföldszinti terve, 1909 – BFL XV. 17.d. 329. 14131-14132. hrsz.

100. kép: Feledi Miksa bérháza, ma Markovits utca 4. (belső udvari legfelső emeleti körfolyosó, 1960 és homlokzat, 1971) – Fortepan 21736, Kotnyek Antal fotója és Fortepan 98009, UVATERV

101. kép: Feledi Miksa bérházának mai állapota, 2025 – A szerző felvétele

102. kép: A Fóthi út Taksony utca sarkára tervezett épület alaprajzai, Bőhm Henrik 1909-es megvalósulatlan tervei – Magyar Építőművészet 1909. július, 7. évfolyam, 7. szám, 9.

103. kép: Balassi Bálint u. 7. számú bérház, 2026 – A szerző felvétele

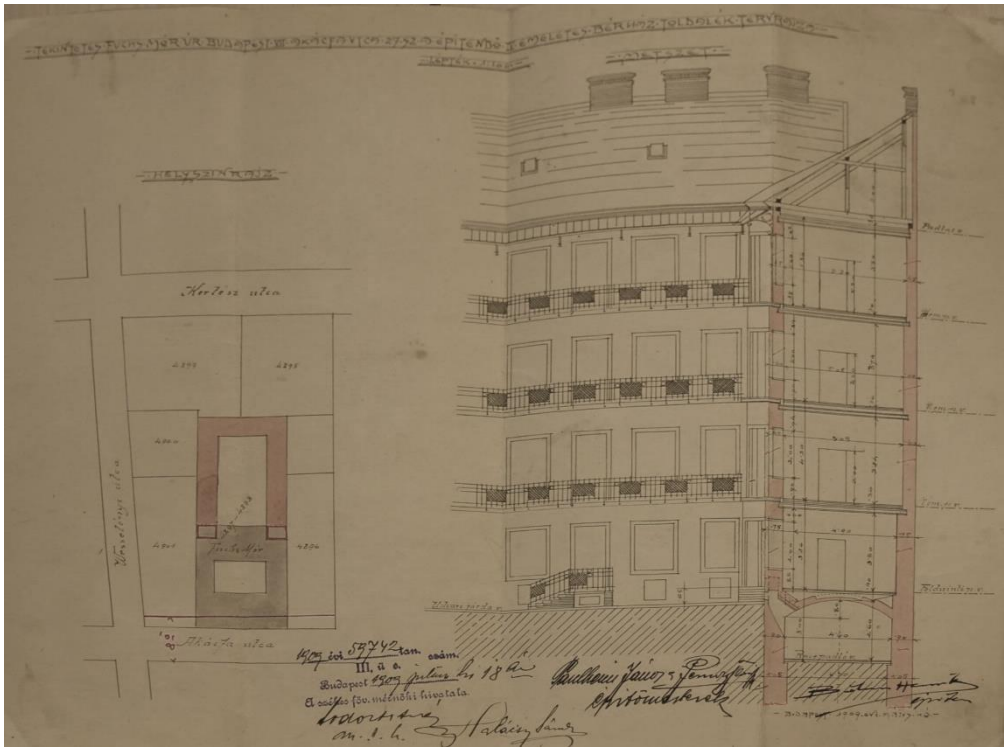

104. kép: A Balassi Bálint utcai bérház szegecsekkel díszített kapuja és annak pávás, geometrikus mintájú részlete, 2026 – A szerző felvételei

105. kép: A Balassi Bálint u. 7. számú épület (jobbra) 1964-ben – Fortepan 226966, Szilvásy hagyaték

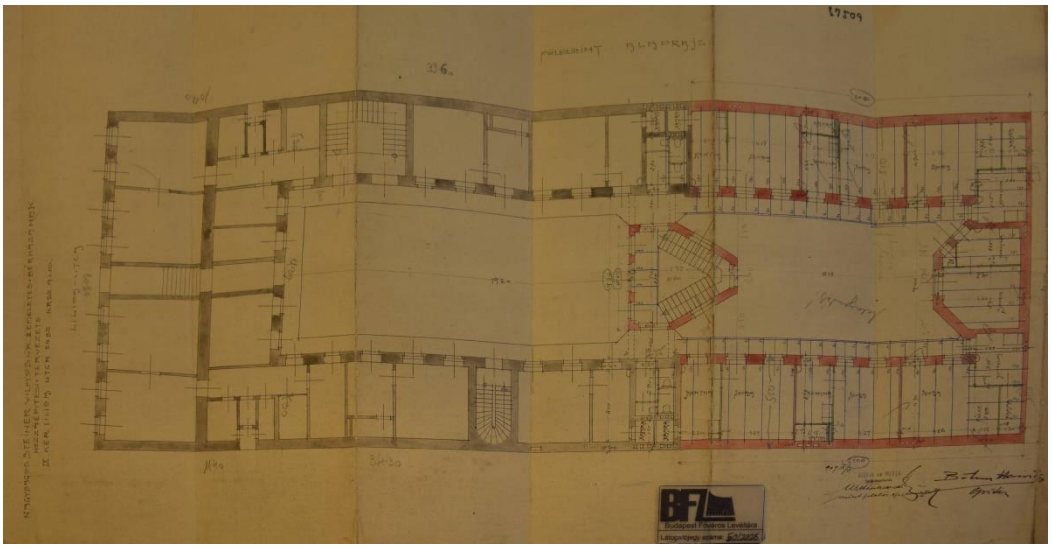
106. kép: Az Akácfa utcai Fuchs Mór részére készített toldalék tervei, helyszínrajz és metszet, 1909 – BFL XV. 17. d. 329. 34386 hrsz.

107. kép: Szarka utca 7. Kovács Vilmosné bérháza, homlokzat és bejárat, 2025 – A szerző felvételei

108. kép: Szarka utca 7., szegecselt szélfogó-ajtó a függőfolyosó és a lépcsőház között és a belső udvar részlete, 2025 – A szerző felvételei

109. kép: Steiner V. Vilmos Liliom utca 54. számú hátsó udvari toldalék földszinti terve, Bőhm Henrik rajza, 1909 – BFL XV. 17. d. 329. 37509 hrsz.

110. kép: Steiner V. Vilmos bérházának udvara ma, illetve a függőfolyosók korlátja és a nyílászárója motívumai (egyértelműen tükrözik az 1909-es tervek megvalósulását), 2025 – A szerző felvételei

111. kép: Szendeffy Dezsőné Szilágyi Dezső tér és Székely utca sarkán álló bérházának homlokzata; a Székely utcai kapu; női fej a vesztibülben; illetve a Székely utcai homlokzaton, 2025 – A szerző felvételei

112. kép: Országház-látkép, előtérben a Szilágyi Dezső térrel, rajta Szendeffy Dezsőné bérházának manzárdteteje, 1940 – Fortepan 164300, Szántó András felvétele

113. kép: Szendeffy Dezsőné Szilágyi Dezső téren álló bérházának részlete, 1973 – Fortepan 215844, FŐFOTÓ

114. kép: A Közvetítési Vállalat Gerlóczy utcai épületének 1911 áprilisra datált tervei – BFL XV. 17. d. 329. 24239 hrsz.

115. kép: A Közvetítési Vállalat bérházának Gerlóczy utcai homlokzata (2008), homlokzati részlete atlaszszobrokkal (2008) és domborított népi motívumokkal (2023) – A szerző felvételei

116. kép: A Budapesti Közvetítési Vállalat Kisfaludy utcai bérházának tervei – BFL XV. 17.d.329. 35661 hrsz.

117. kép: A romos Kisfaludy utca 28.b számú ház a Práter utca felé, 1956 – Fortepan 255788, Jezsuita Levéltár; illetve ugyanaz a sarok a Kisfaludy utca felől, 1960 – Fortepan 103834, BFL. XV. 19. c. 11.

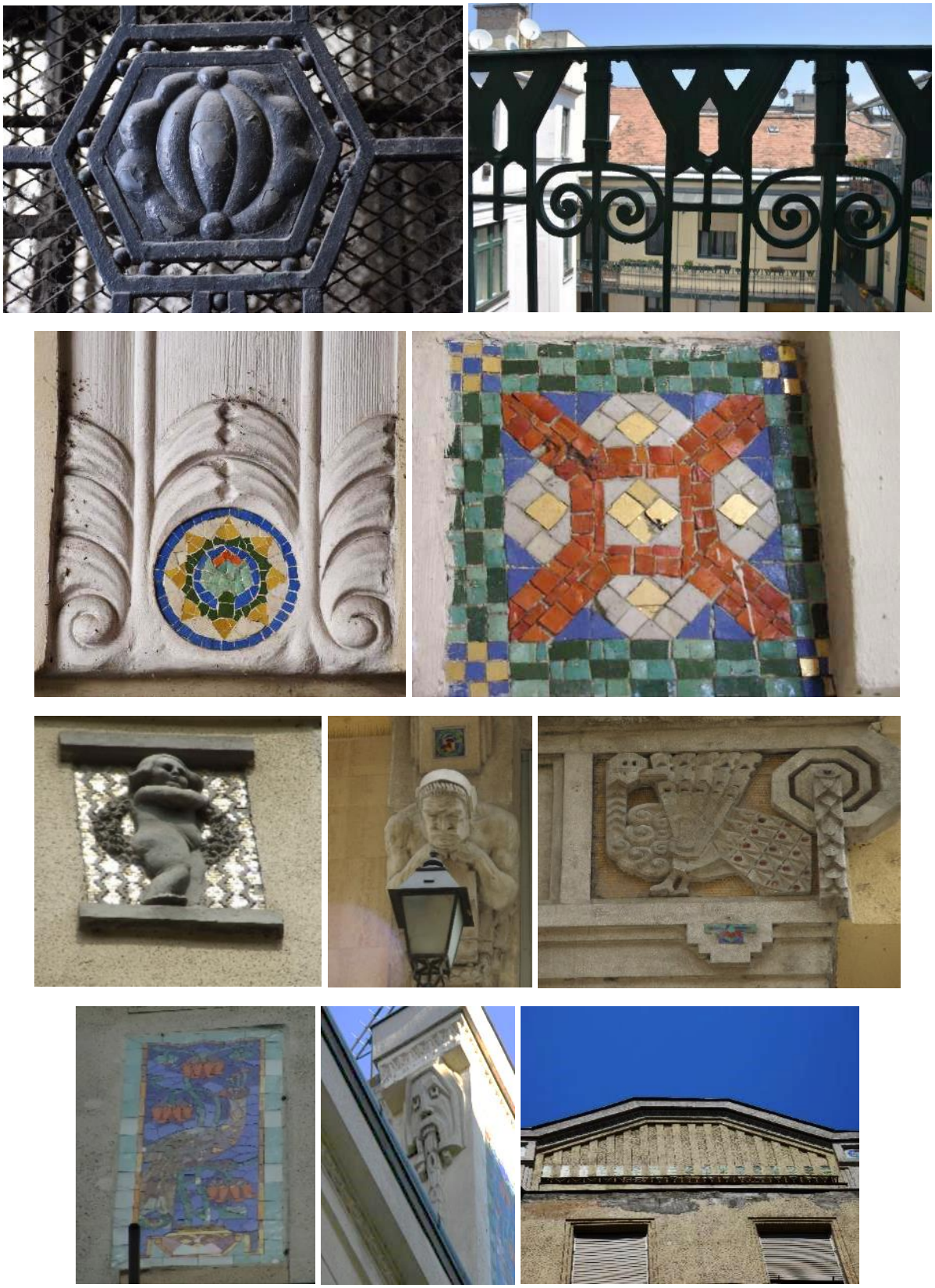
118. kép: A Budapesti Közvetítési Vállalat Kisfaludy utcai bérházának háztömbje a Kisfaludy és a Práter utca sarkán, illetve annak belső udvara, 2022 – A szerző felvételei

119. kép: Belvárosi Házépítő Rt. Váci u. 78-80. és Szarka utca sarkán épített bérházának tervei az áthúzott szecessziós részletekkel és egy öntudatos építészeti megoldással, 1912 – BFL XV. 17. d. 329. 23946. hrsz.

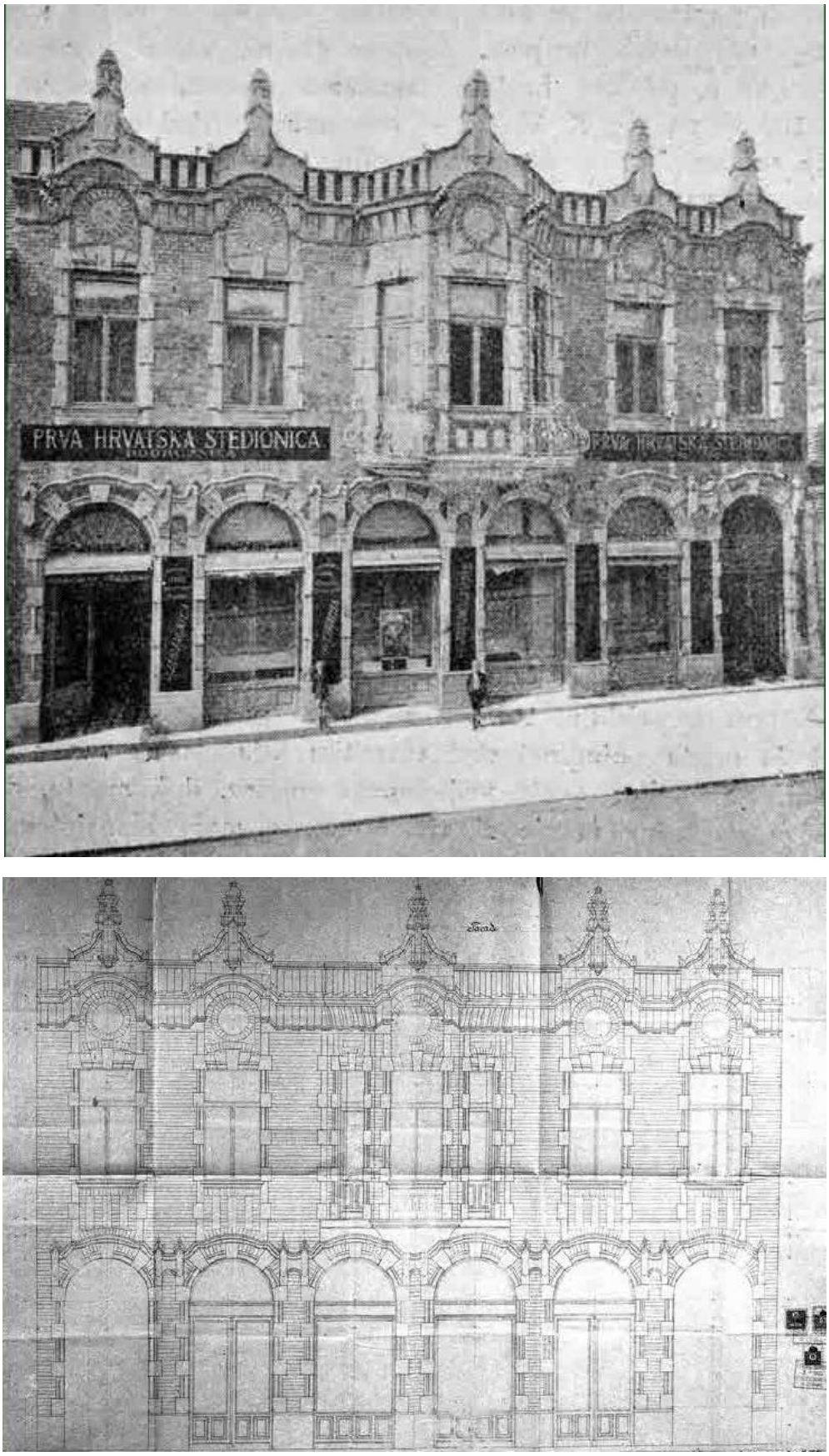
120. kép: Archív fotók az épület részleteiről 1982-ből – Fortepan 107912 és 107941, Makovecz Benjámin fotói

121. kép: A Váci u. 78-80. számú áru- és bérház részletei: a liftakna domborított gránátalma mintája; a körfolyosó korlátja; a kapualj mozaikrészletei; puttófigura koszorúval; a bejárati kapuzat atlaszszobra; működő páva üvegbetétekkel; pávát mintázó üvegmozaik az oromzati mezőből; az oromzat oldalának konzol-maszkja; az oromzat működő kannelúráinak mozaikjai, 2023 – A szerző felvételei

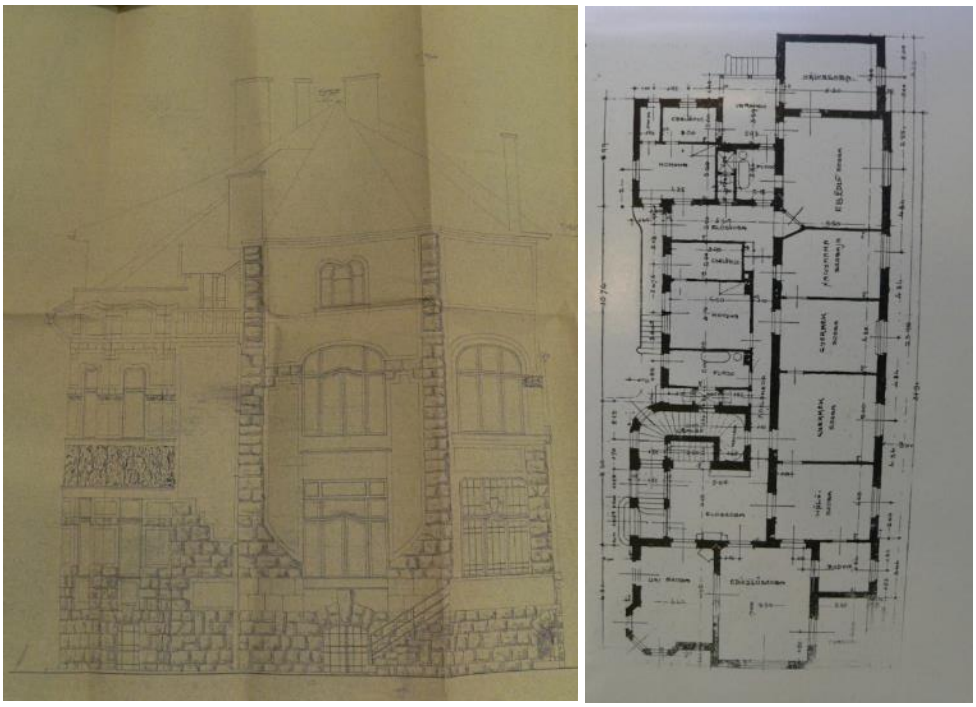
122. kép: A Váci u. 78-80. oromzatának látványa és a kapualj monumentális látványa, 2008 – A szerző felvételei

123. kép: Polgár Gábor Zimonyi lakóházának archív képe és terve, 1904 – DABIŽIĆ, Aleksandra: Art Nouveau in the historic urban core of Zemun. Beograd, 2017, 5.

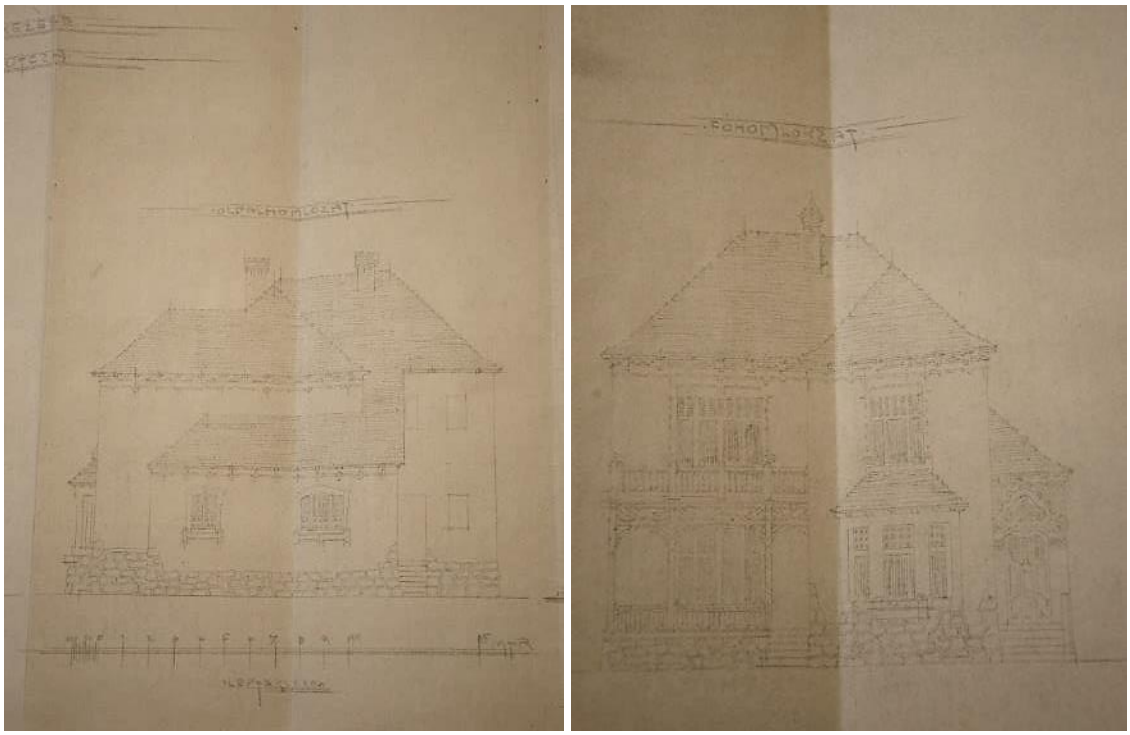
124. kép: A Hegedűs-villa 1907-ben – Magyar Építőművészet 1907. szeptember,5. évfolyam, 9.szám, 18-21.

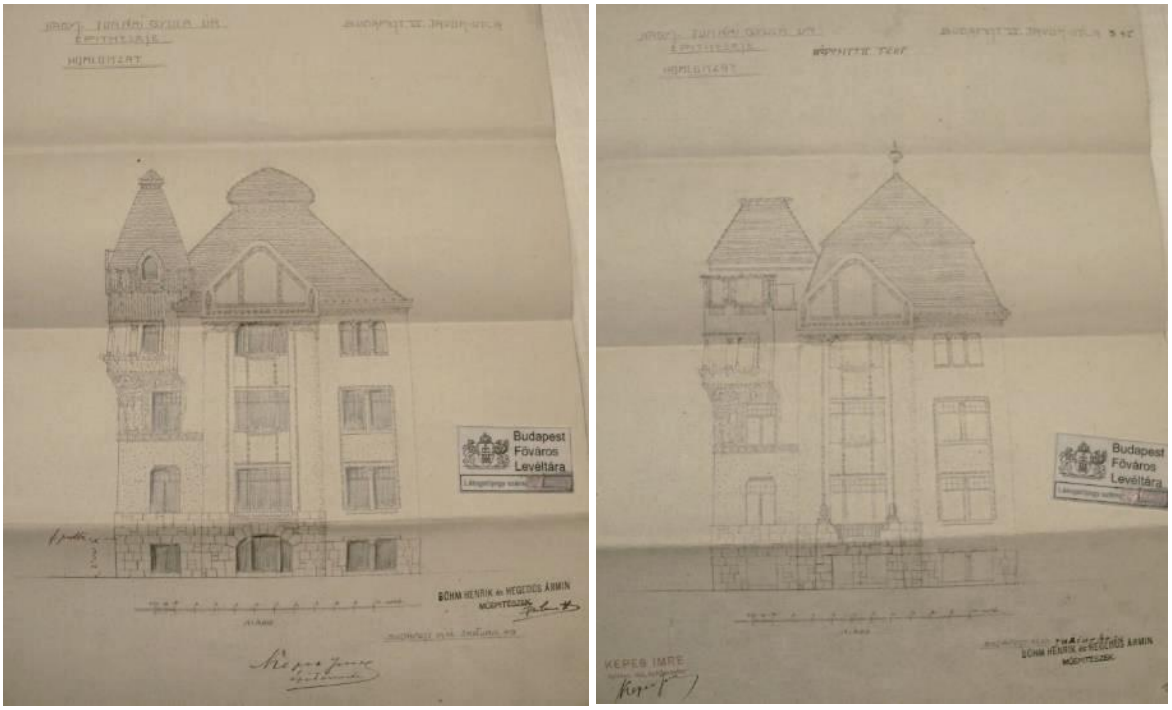
125. kép: Homlokzati rajz és alaprajz a Hegedűs-villához, 1906 – BFL XV.17.d.329. – 32684.hrsz. és Magyar Építőművészet 1907. szeptember, 5. évfolyam, 9.szám, 18-21.

126. kép: Hegedűs Ármin villája és a játszó gyermekeket ábrázoló dombormű-fríz, 2022 – A szerző felvételei

127. kép: Quittner Béla Bőhm Henrik által tervezett lakóháza, 1908 – BFL XV. 17. d. 329. 28050 hrsz.

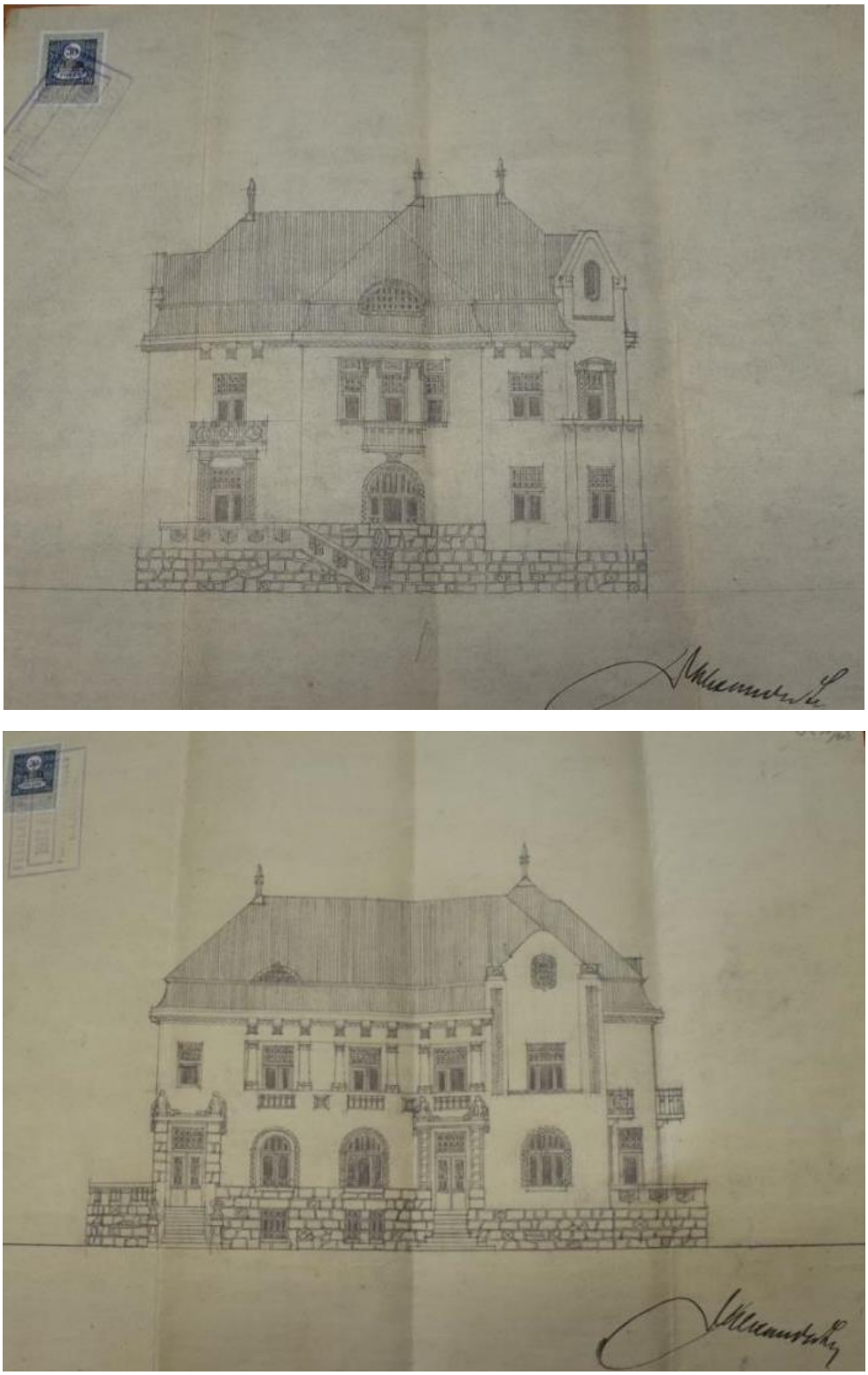

128. kép: 1911. januári és júniusi tervváltozat Tornai Gyula festő Jávor utcai műteremvillájának főhomlokzatához – BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.

129. kép: A Tornai villa homlokzata és lépcsőháza 2022-ben – A szerző felvételei

130. kép: 1912. augusztusi homlokzati tervek az Alexander-villához – Štátny archív v Trnave, Okresny úrad Piestany admInistratívne spisy, skatulu 149, Inventarne cislo 7283/38

131. kép: A pöstyéni Alexander-villa részletei az építés évével és a tervezők neveivel; valamint a villa és környezete, 2024 – A szerző felvételei

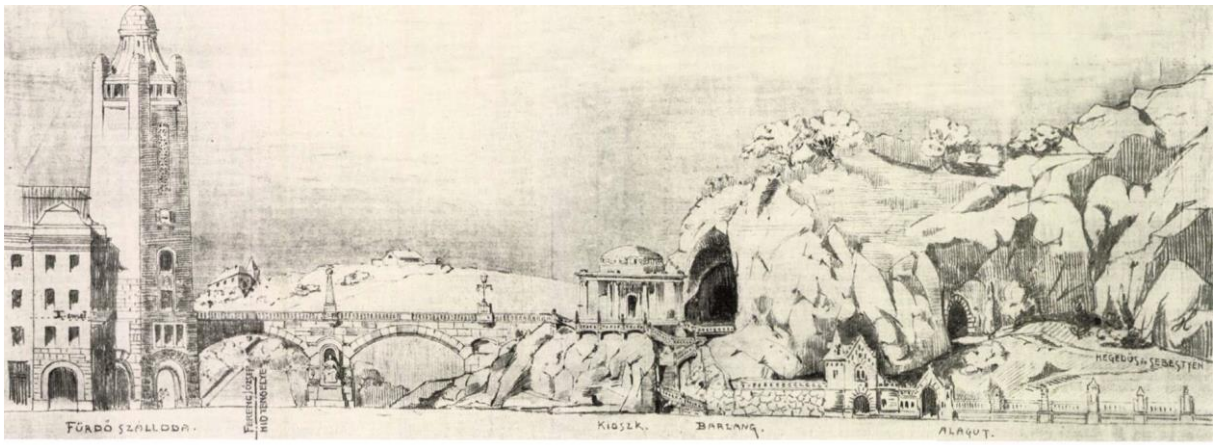
132. kép: Winter Lajos családja körében a Zöldfa szálló kertjében – KRUPA, Vladimír– PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 349.

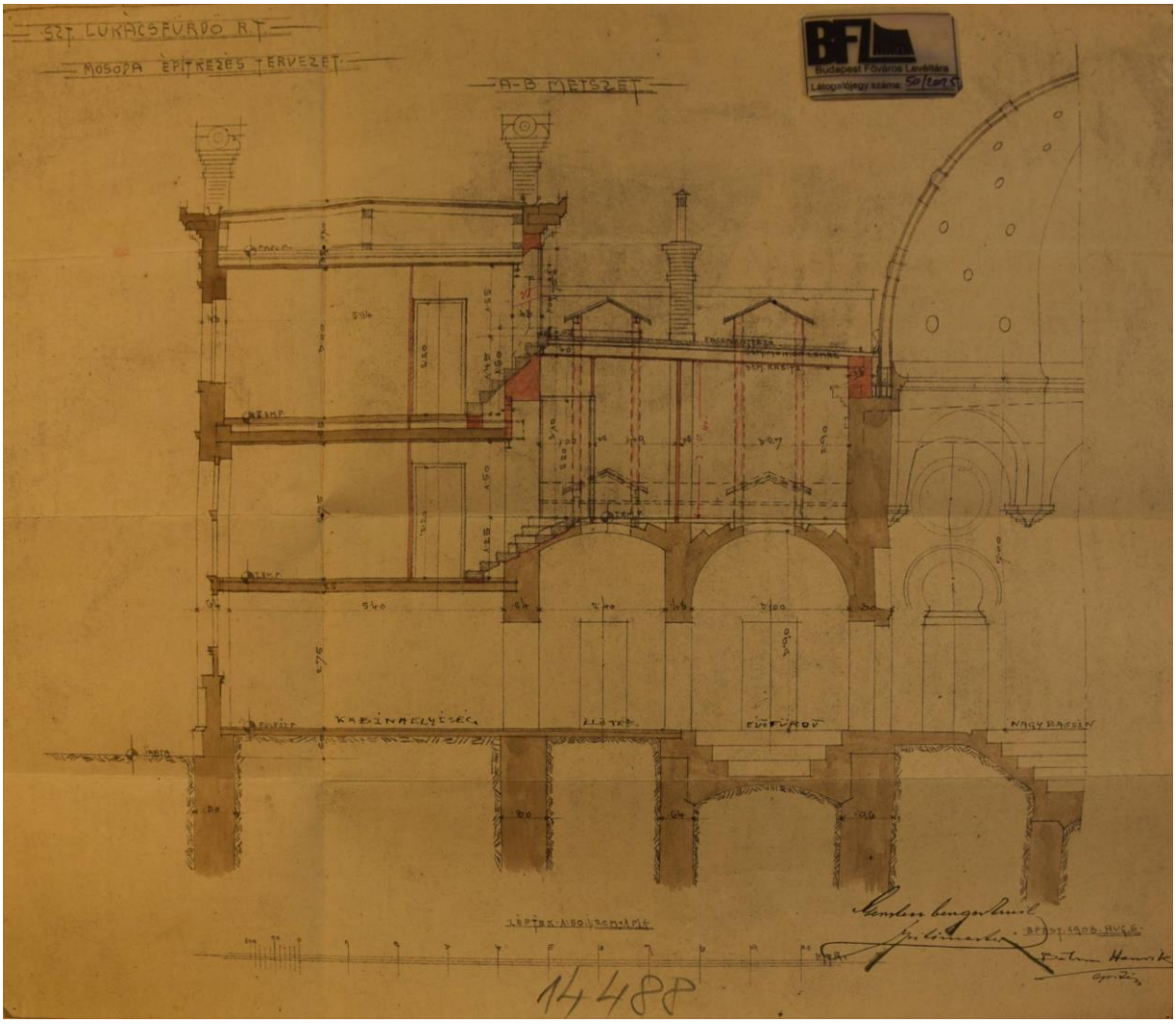
133. kép: A Zöldfa szálló 1920 körül, a bejáratnál többnyelvű felirat hirdeti a panziót – Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, N 23706

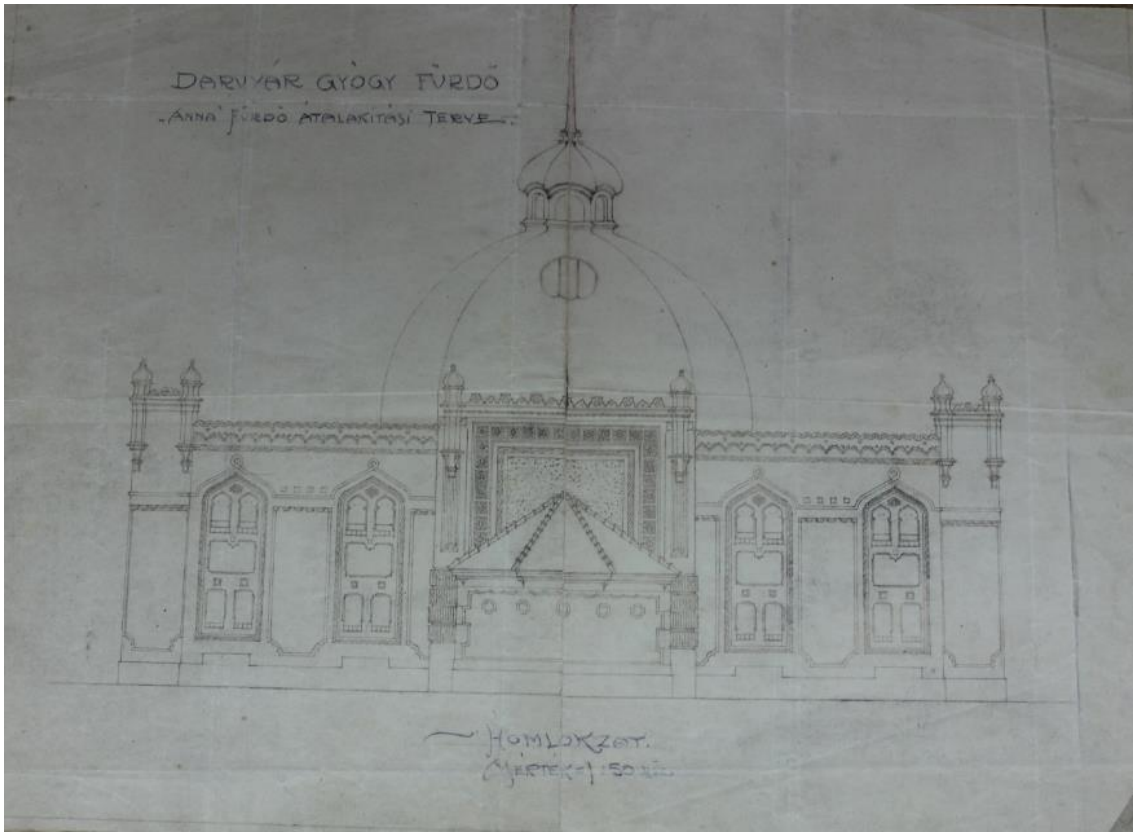
134. kép: A Zöldfa szálló főhomlokzata és részlete, 2024 – A szerző felvételei

135. kép: Terv a Rudas és a Sáros fürdők összekapcsolására, területének rendezésére: a képen jól látható a fürdő tornyának még nem kialakult végleges rajza, a villamosalagút ötlete és az ezeket összekötő viadukt is, 1907 – Építő Ipar 1907, 358-359 és 362-363.

136. kép: Bőhm Henrik metszeti terve a Lukács fürdő emeletráépítéséhez, mosoda kialakításához, 1908 – BFL XV.17.d.329. 14488 hrsz.

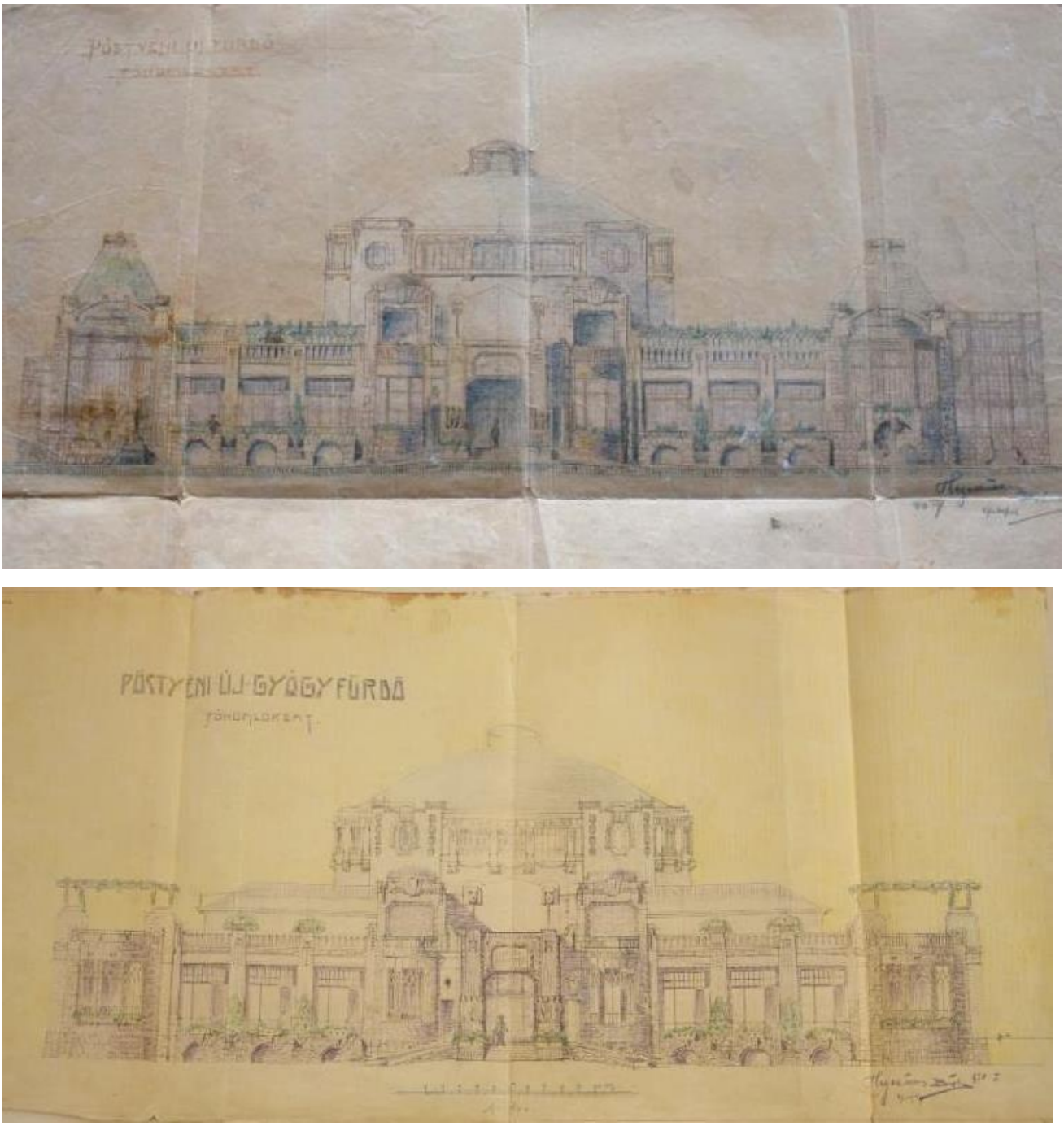
137. kép: A Daruvári Anna-fürdő átalakítási terve, 1909 – Državni arhiv u Bjelovaru, Zbrika Planova I Nacrta, HR DABJ 291

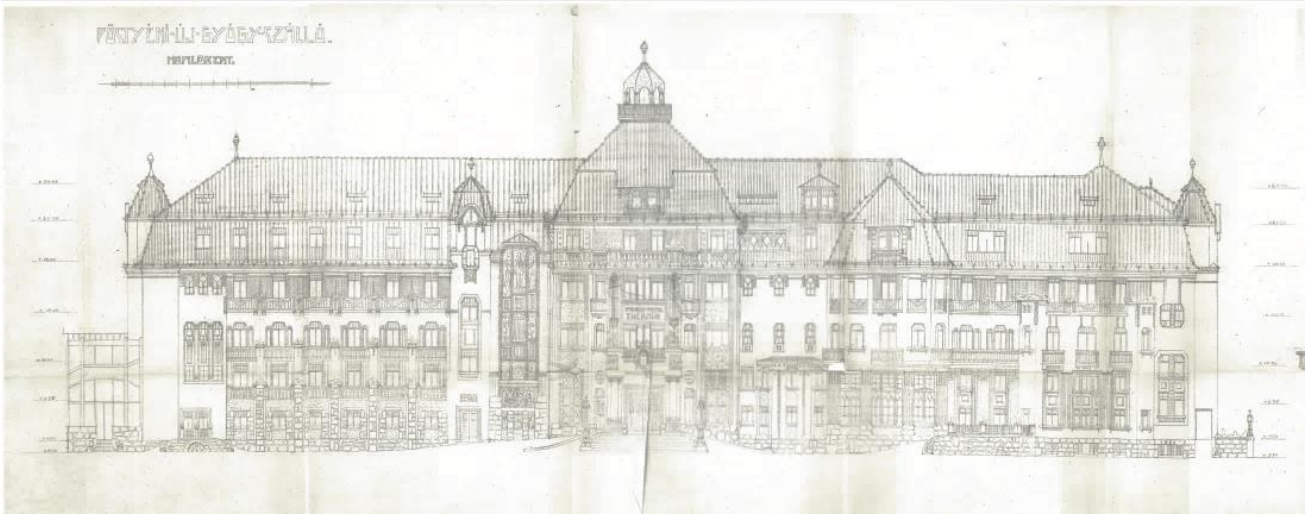
138. kép: A Daruvári fürdő főhomlokzata, 1913 – Keszthely, Balatoni Múzeum, 2015. 47176

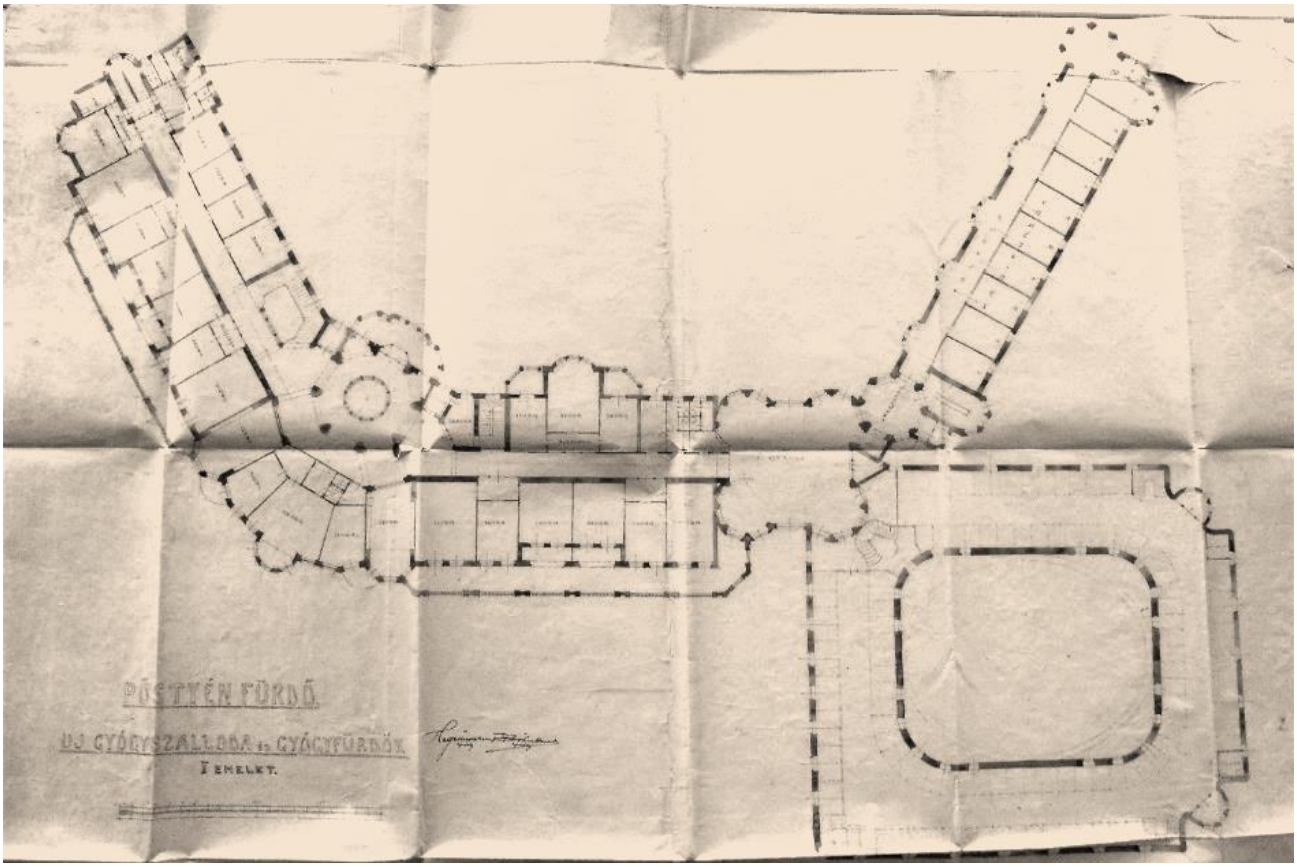

139. kép: A Daruvári fürdő homlokzatai, 2017 – A szerző felvételei

140. kép: A pöstyéni Irma fürdő főhomlokzati tervváltozatai, 1910 – Krajský pamiatkový úrad Trnava, A 1898

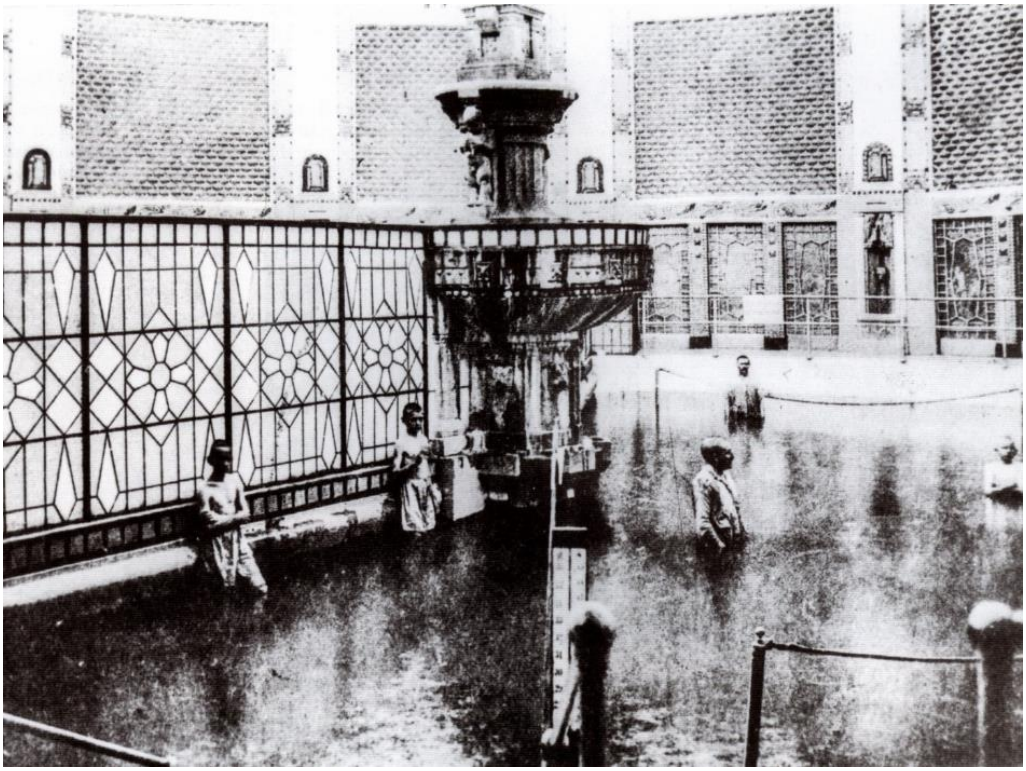

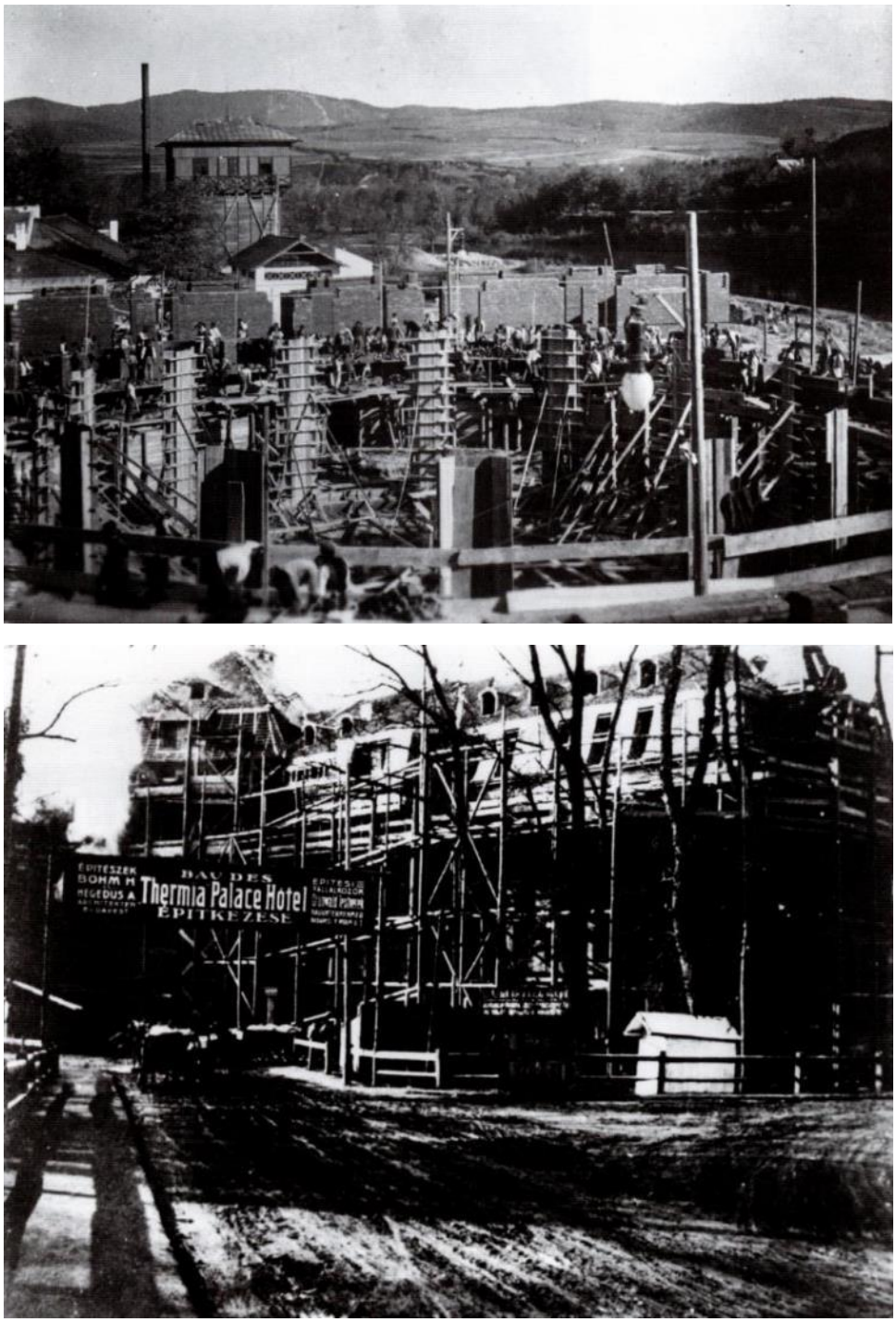
141. kép: A Thermia Palace főhomlokzati tervének részlete és az első alaprajzi vázlat (mely később átalakításra került) – Pöstyéni Fürdőigazgatóság, KPÚ 2232 Thermia Palace nerealizované, KPÚ 1898 Thermia Palace pôvodné plány kópie

142. kép: A Thermia és az Irma Vág felőli homlokzatai, 1911 – Fortepan 86629, Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór fotója

143. kép: Irma nagymedencéje, 1912 körül – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 293.

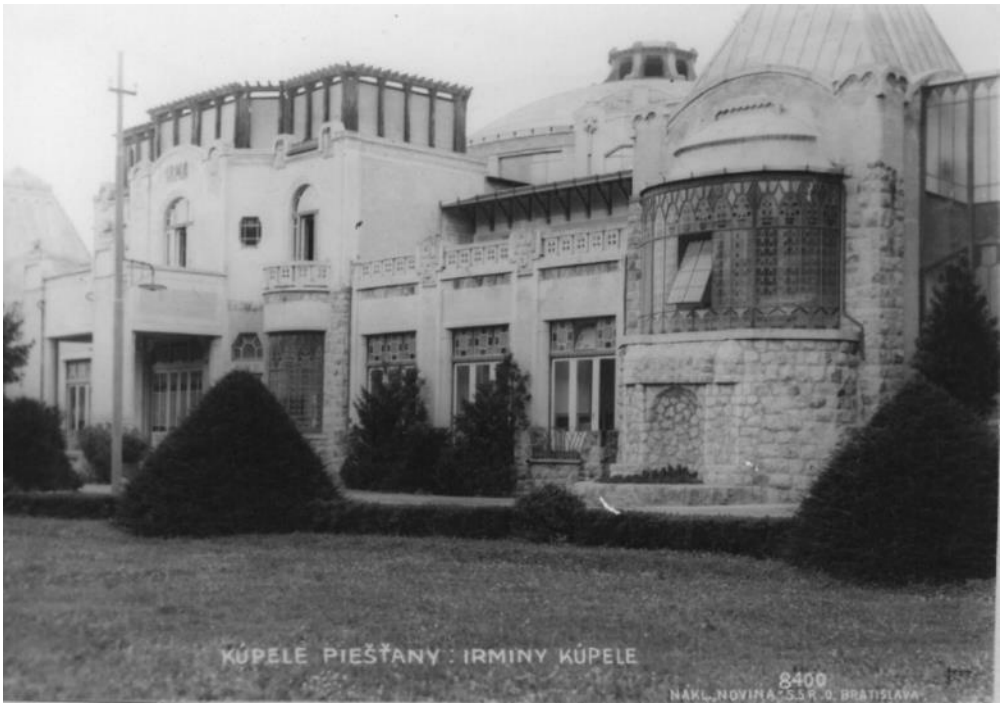
144. kép: A Thermia és Irma építkezése, az alsó képen látható feliraton az építészpáros és az építési vállalkozó neve is olvasható, 1911 körül – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 271.

145. kép: A Thermia ma már nem látható hallja, a francia ebédlő és az amerikai bár a magyaros motívumokkal – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 283., 287., 285.

146. kép: Marokkói orvosok csoportja a Thermia főbejáratánál, a háttérben jól kivehető az eredeti szecessziós főbejárati ajtó, 1932 – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 175.

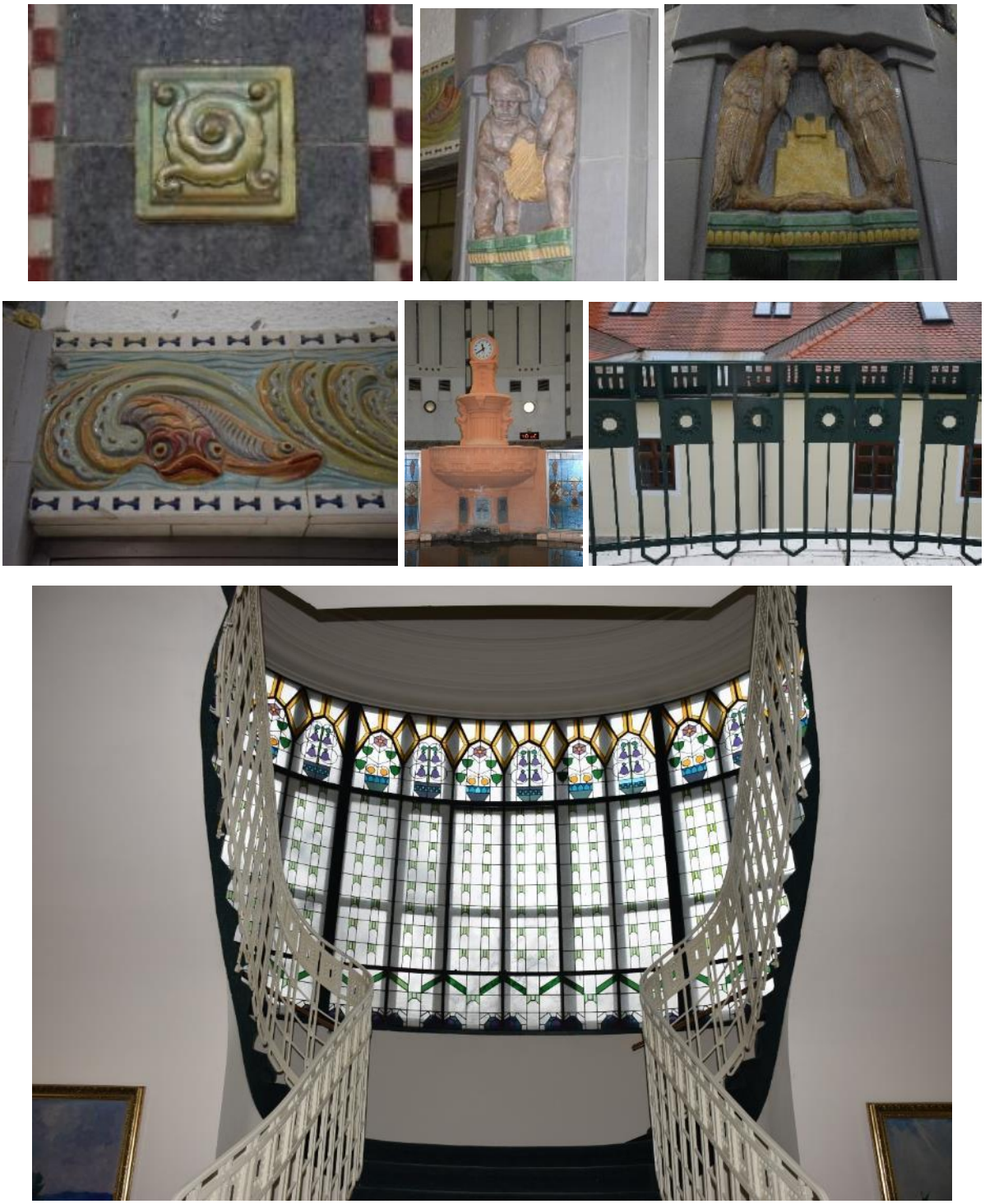

147. kép: Az Irma fürdő az egykori mediterrán hangulatú, pergolás napfürdőzőhely-ráépítéssel – Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, N 23672

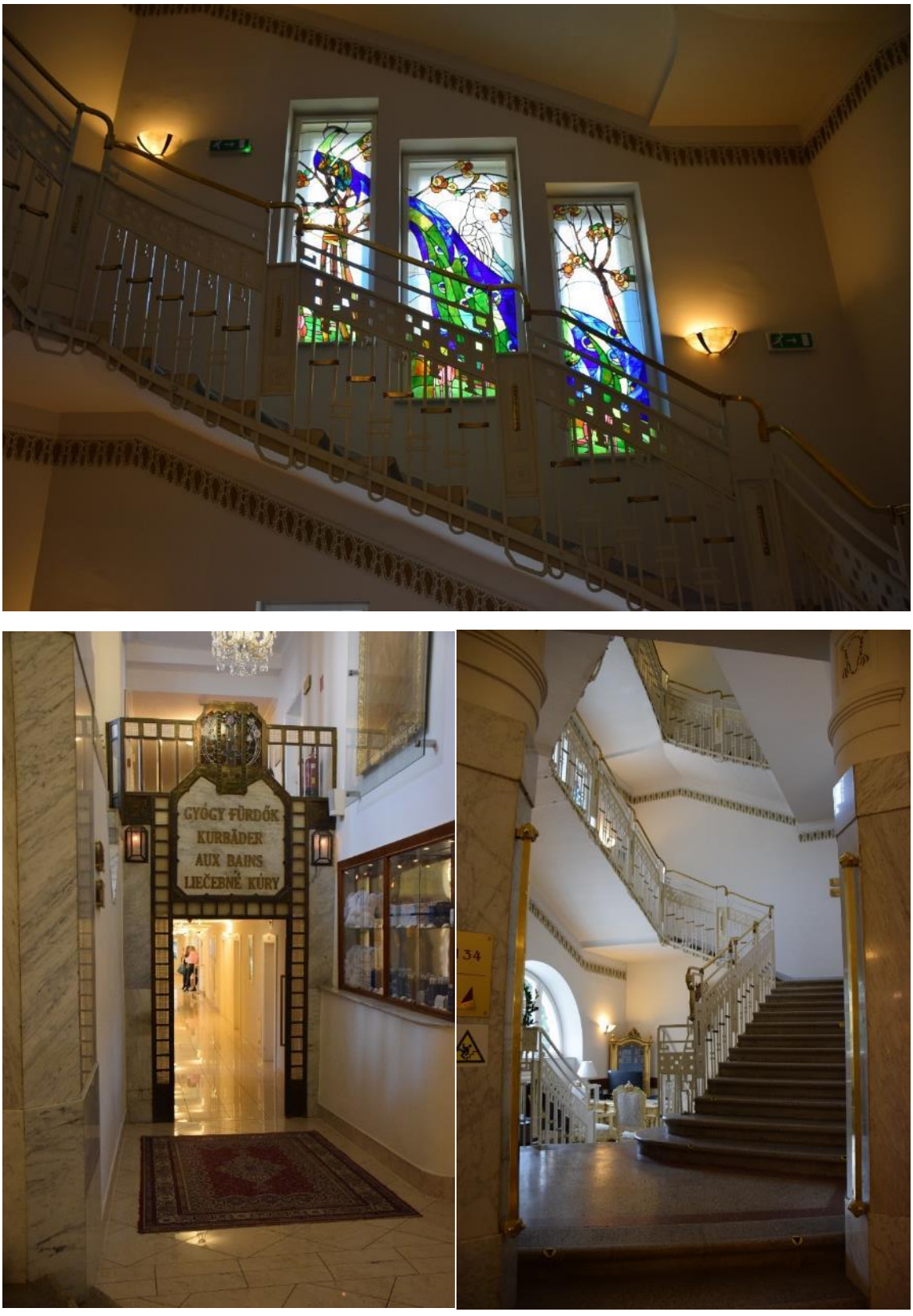

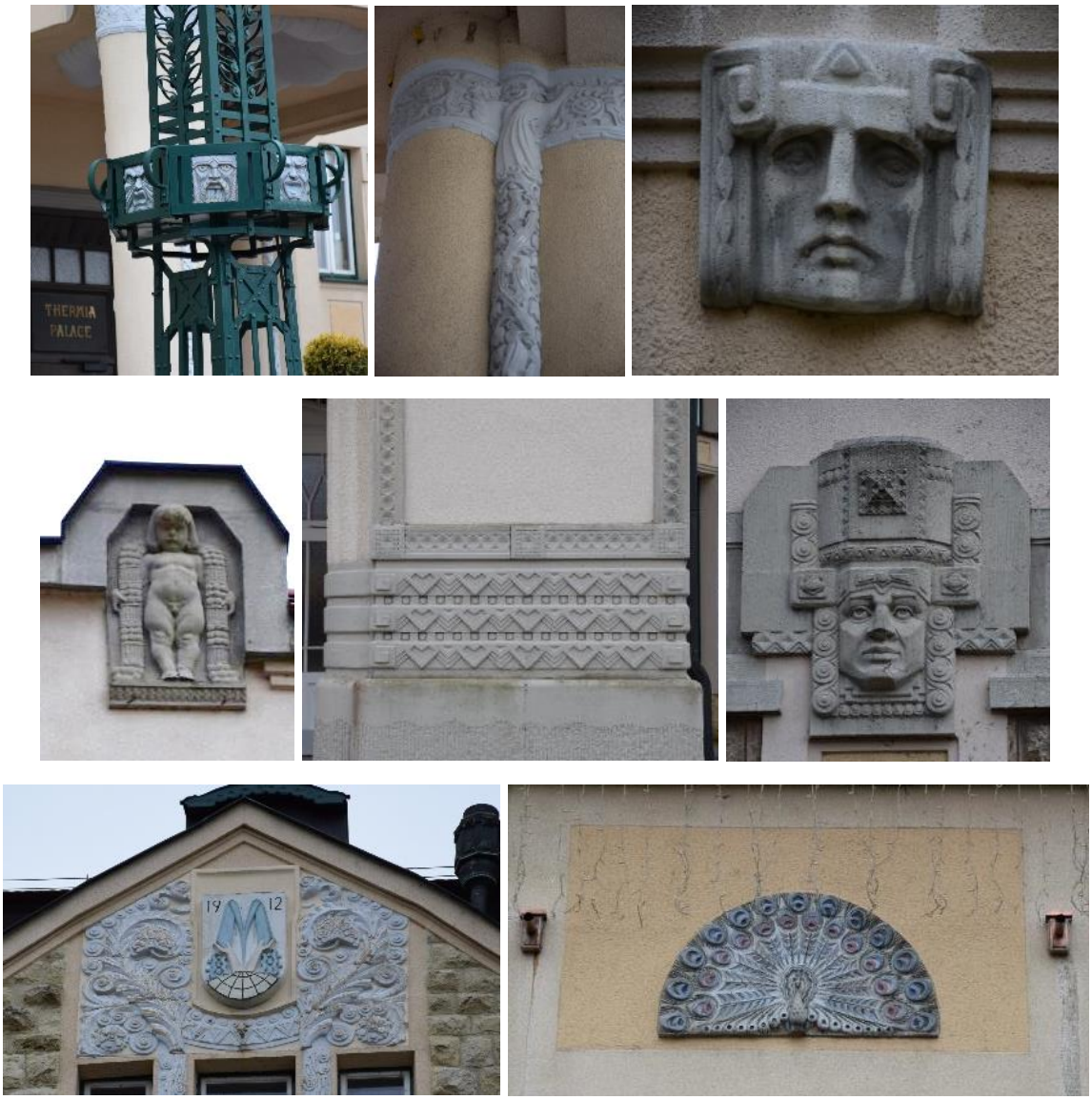
148. kép: A pöstyéni Irma fürdő és Thermia Palace hotel főbejáratainak képe, 2024 – A szerző felvételei

149. kép: A pöstyéni Thermia és Irma enteriőr részletei, 2024 – A szerző felvételei

150. kép: Részletek a Thermia Hotelből: pávás lépcsőházi üvegablak; a gyógyfürdő bejárata a szállodából; és a főlépcsőház, 2024 – A szerző felvételei

151. kép: A pöstyéni Thermia és Irma külső homlokzati díszei: férfiarcok a Thermia előtti kandeláberen; pávás műkő dísz a főbejárat pillérkötegeinél; az Irma homlokzatának Jugendstil férfifeje; az Irma girlandos puttója; geometrikus pillérdíszek; az Irma fürdő késő-szecessziós díszei; a Thermia lépcsőházának külső oromzata az építés befejezésének évével és a gyógyforrásra utaló domborművel; a Thermia jelképévé váló páva a lépcsőház külső homlokzatán, 2024 – A szerző felvételei

152. kép: A trencsénteplici Ostende villa egykor és ma, 1912 körül és 2024-ben – Képeslap, magántulajdon és a szerző felvétele

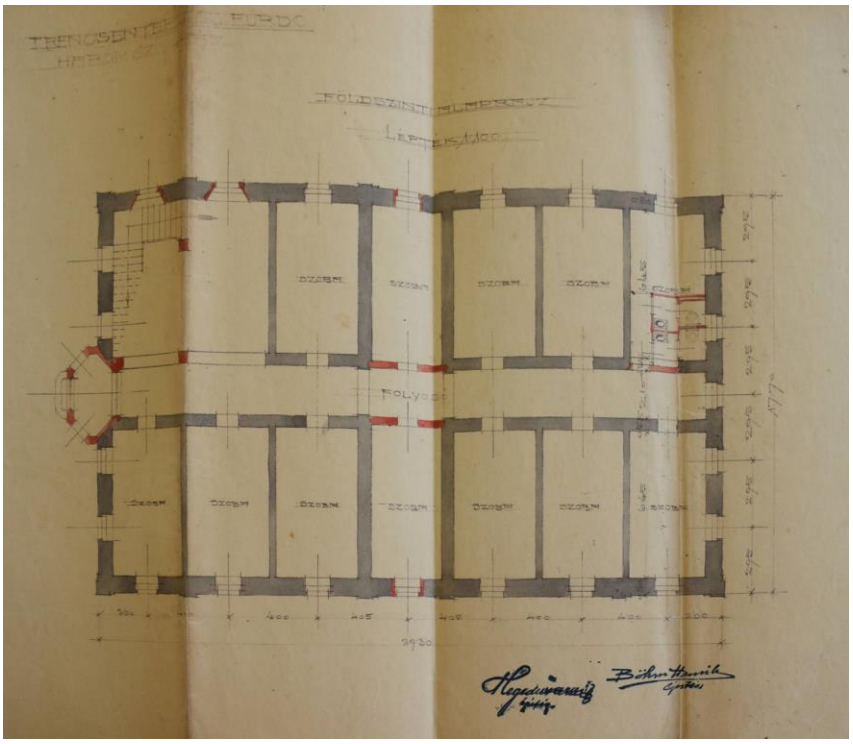
153. kép: A trencsénteplici egykori Grand Hotel, 1945 után – Slovenská národná knižnica, Prír. č. 1981_1959

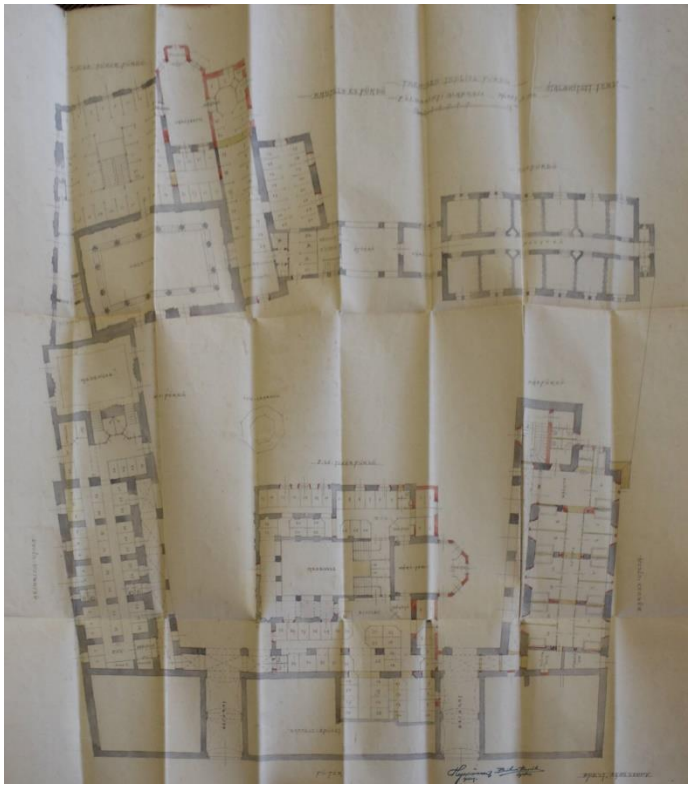
154. kép: A Bőhm Henrik leszármazottainak birtokában lévő trencsénteplici Grand Hotelt ábrázoló felvétel – Vithalm Orsolya magántulajdona

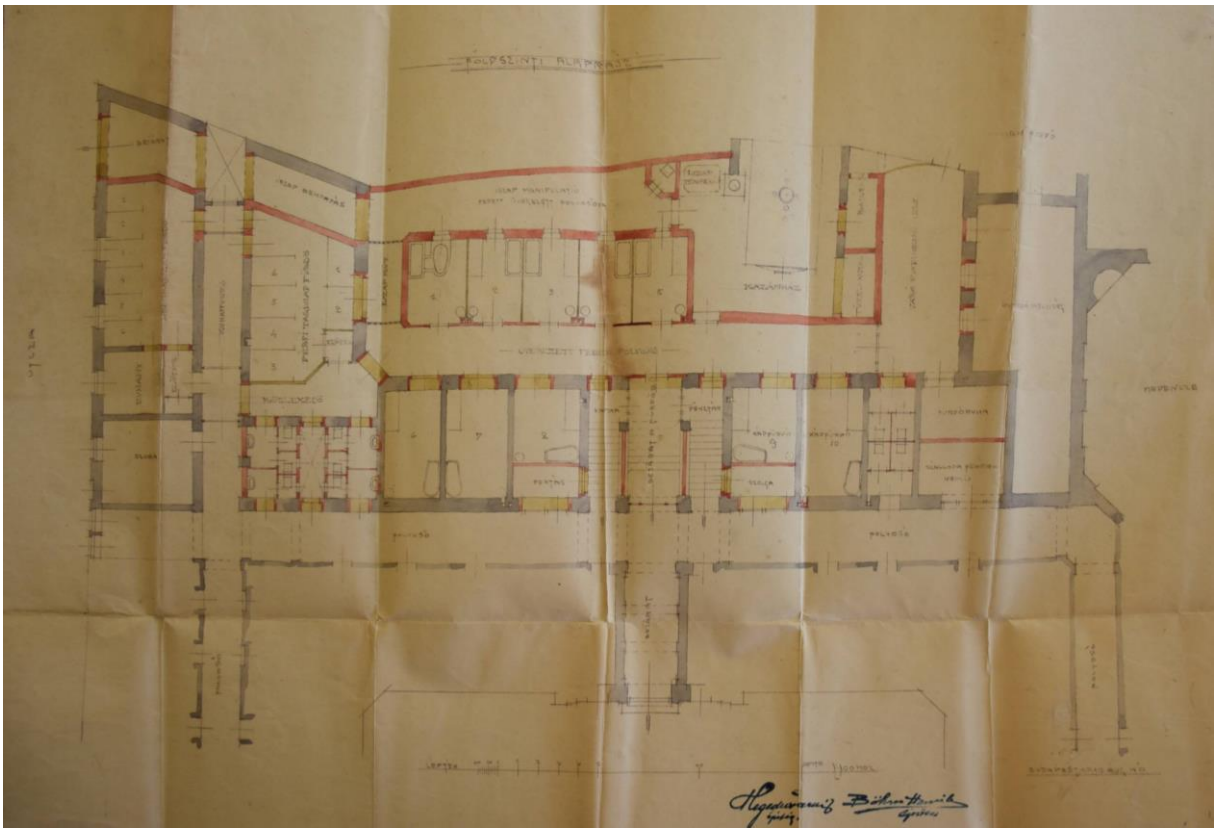
155. kép: Képeslap részlete az egykori trencsénteplici Grand Hotel magyaros oromzati mezőjével – Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, P 11135

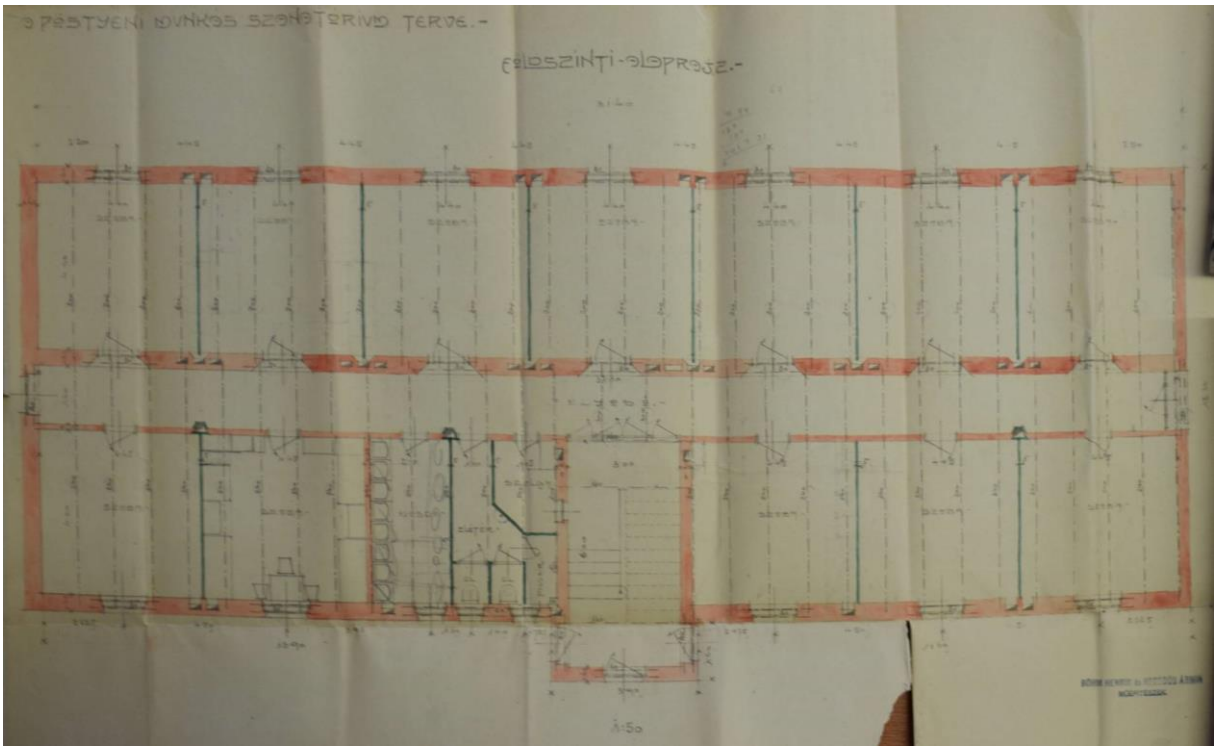
156. kép: A trencsénteplici háromszívház átalakítási terve, jobbra lent az építészpáros aláírásaival, 1910 – Štátny archív v Trenčíne, Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 455/66

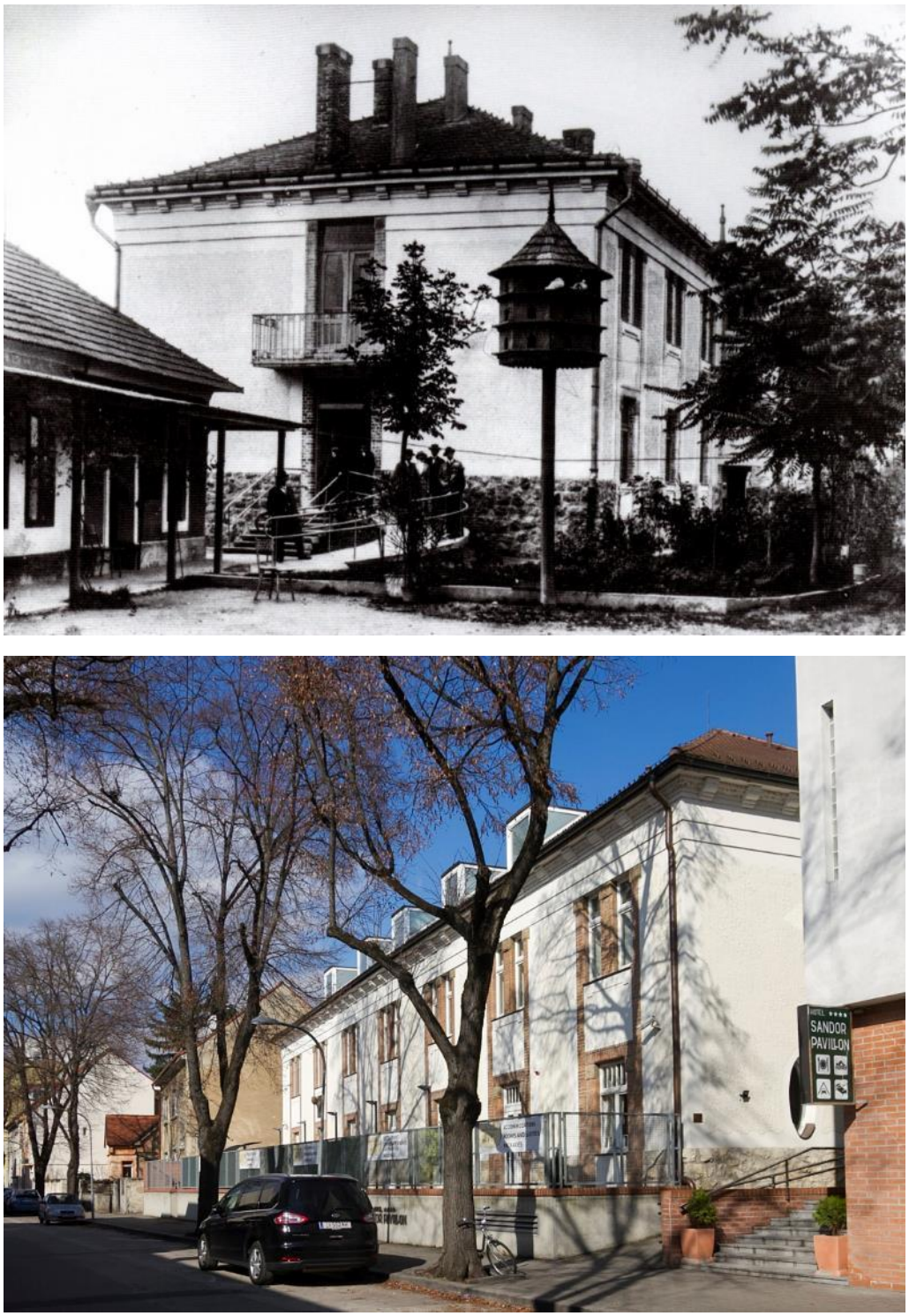
157. kép: A trencsénteplici Kastélyfürdő átalakításai, jobbra lent az építészpáros szignóival, 1910 – Štátny archív v Trenčíne, Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 454

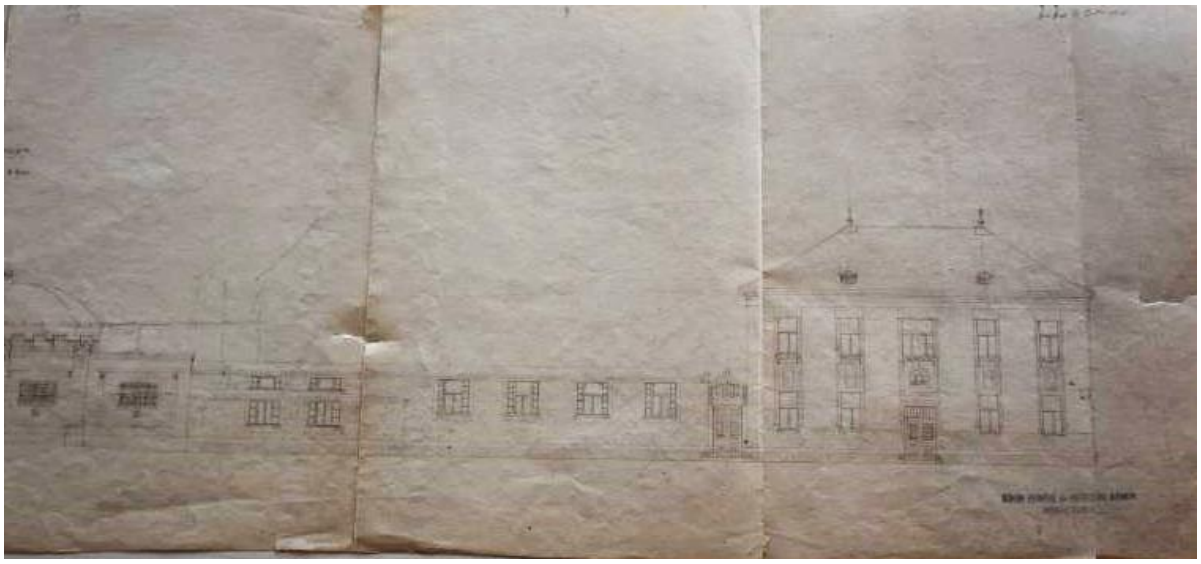
158. kép: A trencsénteplici Sina fürdő kádfürdőinek átalakítási terve, jobbra lent kivehető az építészek aláírása, 1910 – Štátny archív v Trenčíne, Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 455/66

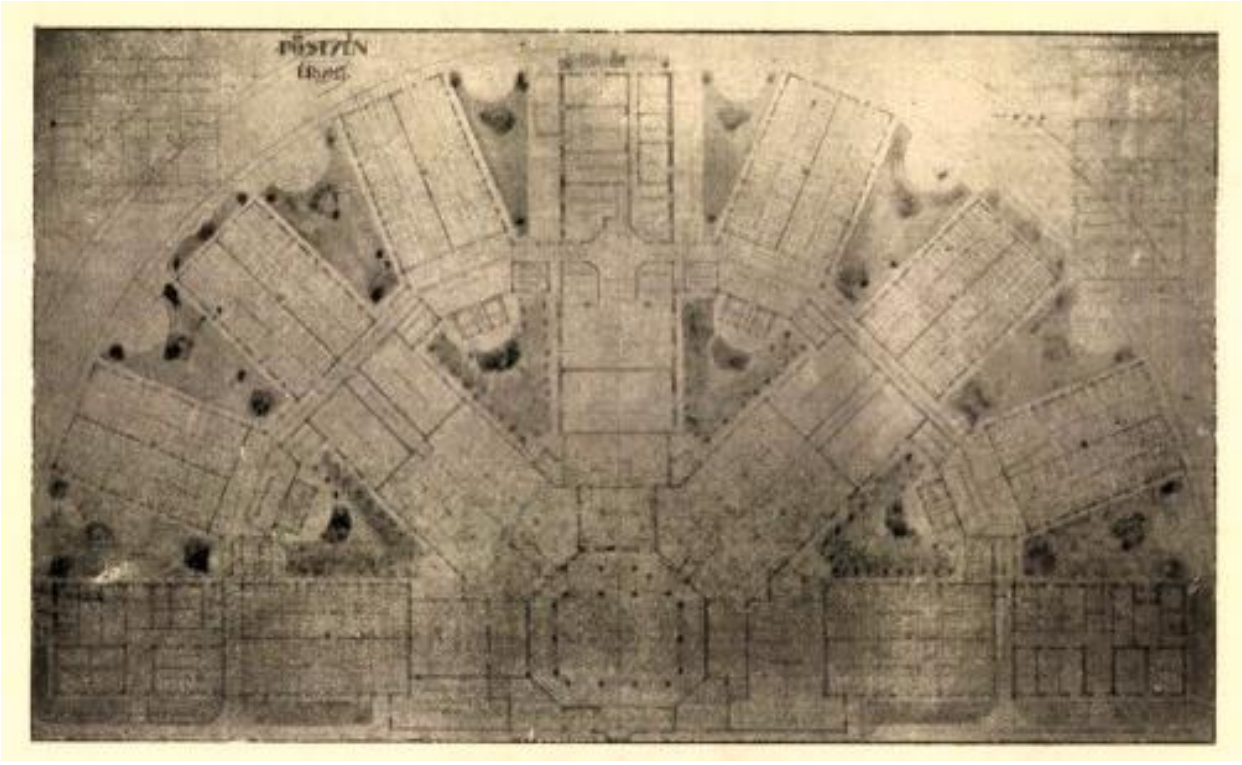
159. kép: Munkás-szanatórium (Sándor/Alexander pavilon) földszint tervrajza, 1912 – Štátny archív v Trnave I/4. OV PN ADM ck.177. Inv. c. 2305/53

160. kép: A Sándor Pavilon egykor a Pro Labore munkáskórház részeként a két világháború között; és a szanatórium épülete ma – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 319, és a szerző saját felvétele

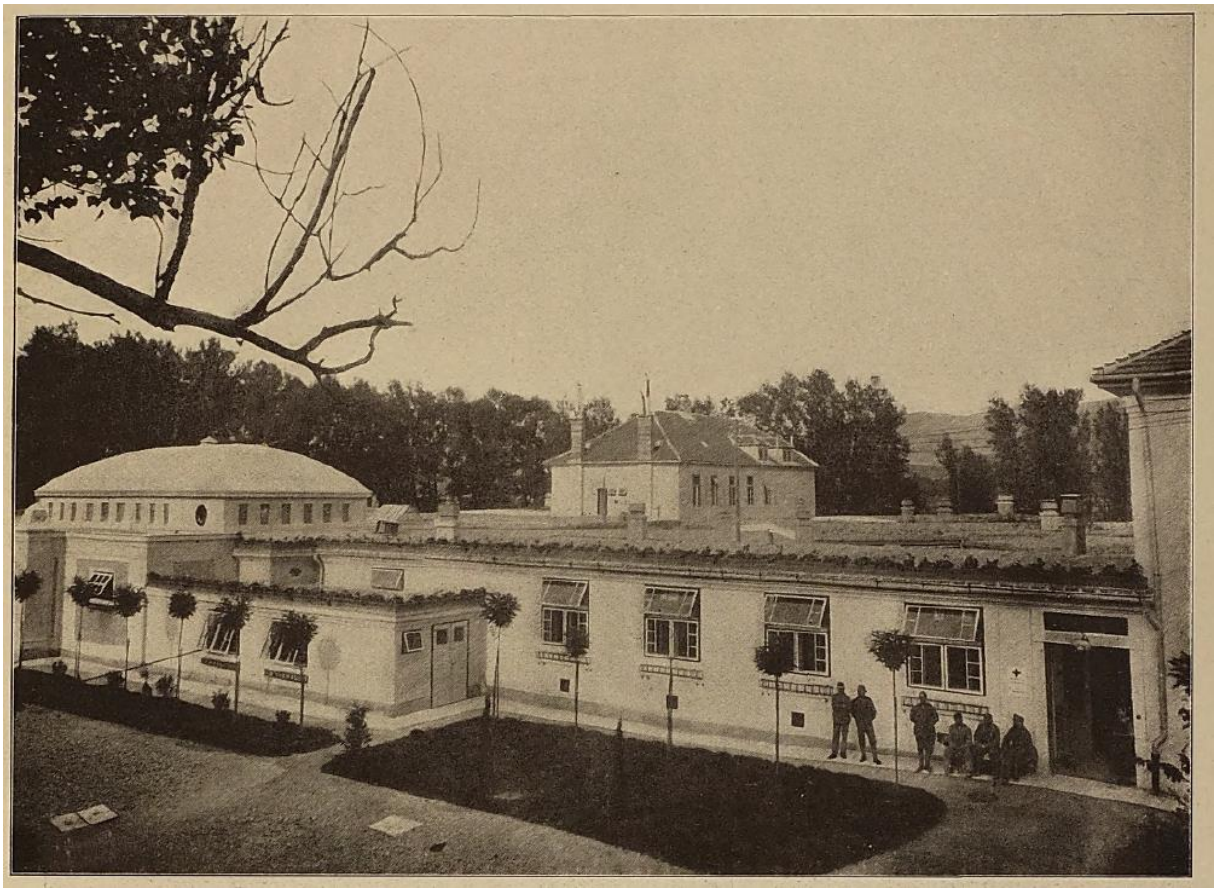
161. kép: A pöstyéni Pro Patria kórház homlokzati tervének részlete az építészek pecsétjével, 1916 – Krajský pamiatkový úrad Trnava, A 1855

162. kép: A pöstyéni Pro Patria fürdőkórház alaprajzának terve – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 18.

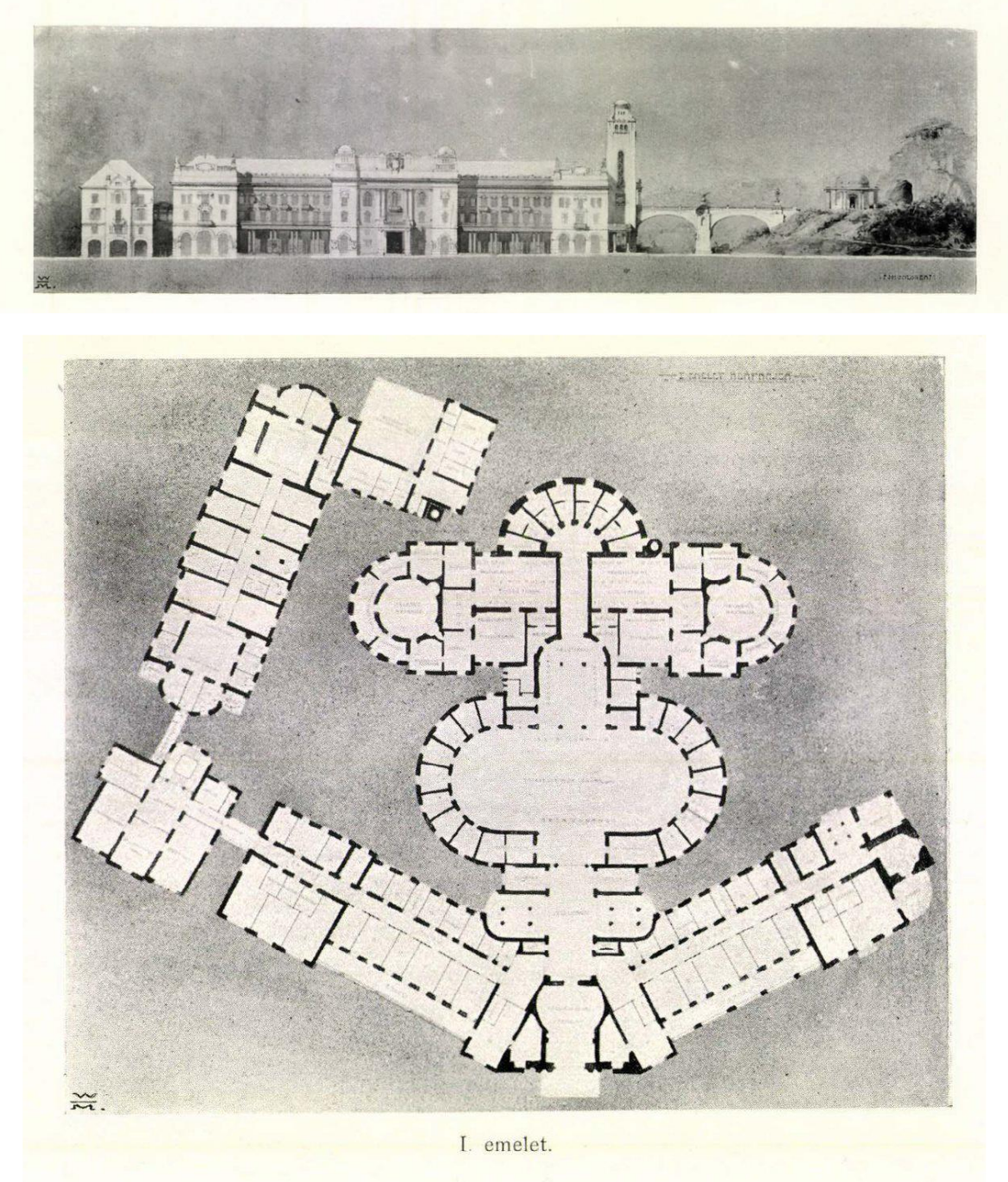
163. kép: A Pro Patria fürdőkórház egykori homlokzata, Slovenská národná knižnica, Prír. č. 3323_1971

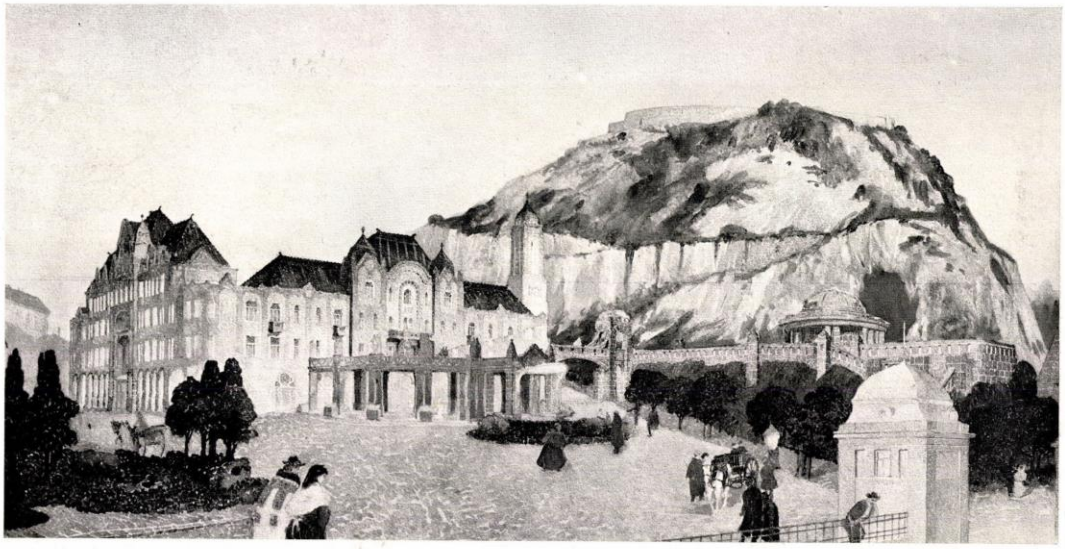
164. kép: A pöstyéni Pro Patria szanatórium nem sokkal a megnyitás után, 1916 – HEGEDÜS, Armin: Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén. Deutsche Bauhütte 1916. december 14., 20. évfolyam, 51. szám, 409.

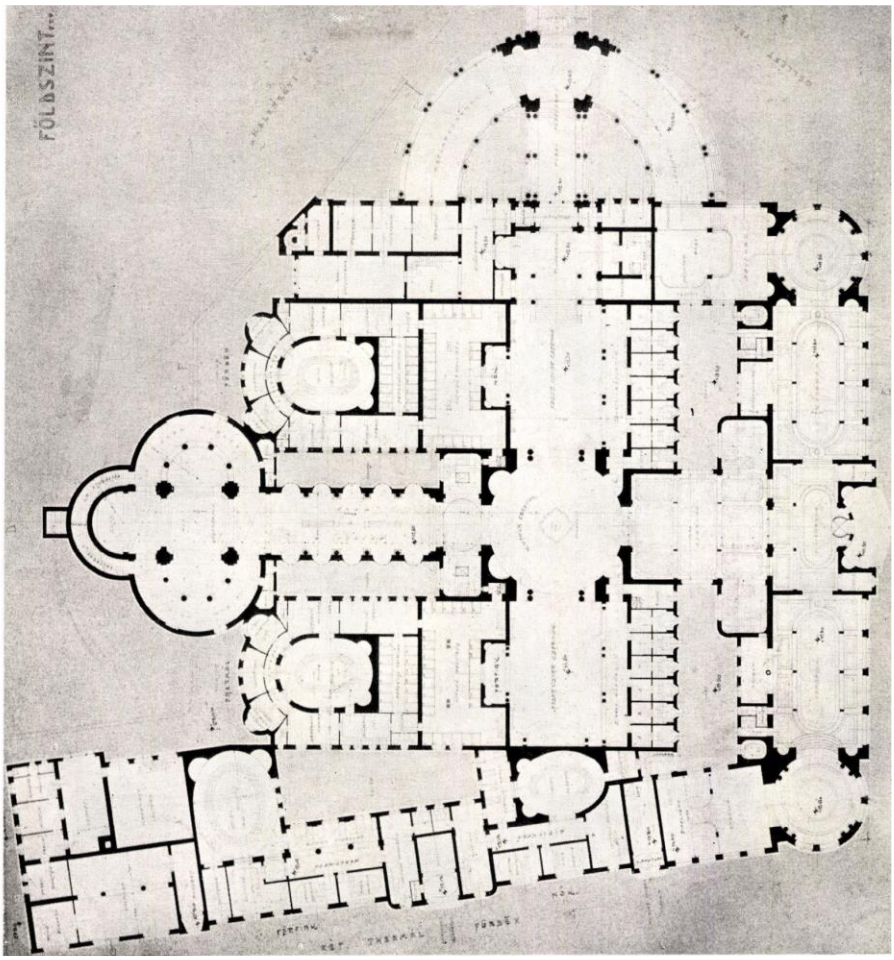

165. kép: A Pro Patria és fürdőmedencéje 2009-ben és 2024-ben – A szerző felvételei

166. kép: Sebestyén és Hegedűs első homlokzati terve és az első emelet alaprajza a Sárosfürdőhöz, 1905 – Magyar Pályázatok 1905, 3. évfolyam, 1. szám, 6-8.

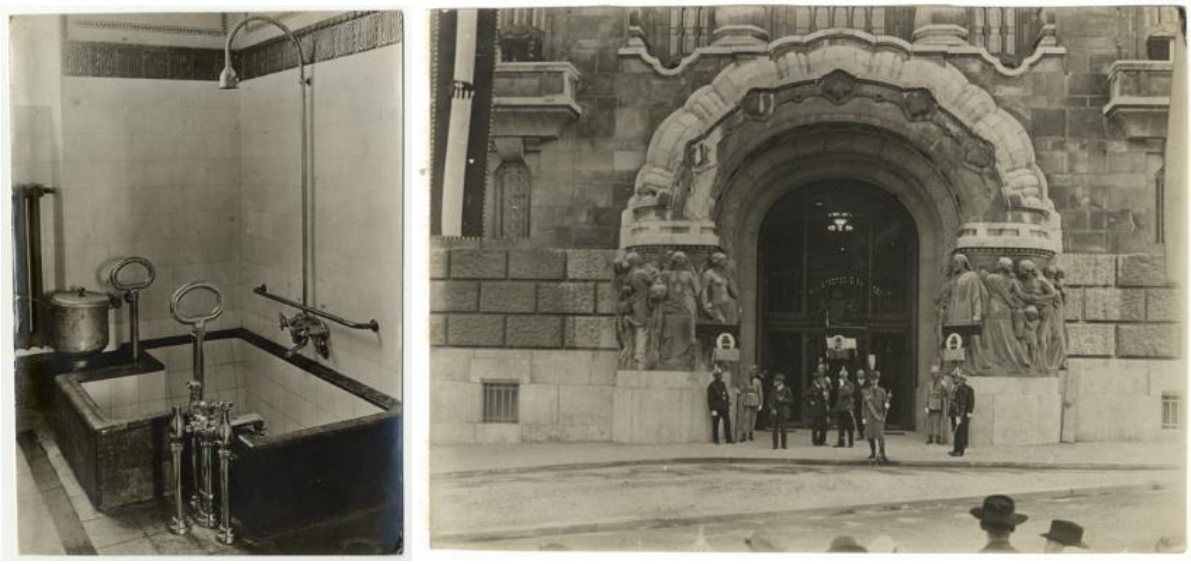

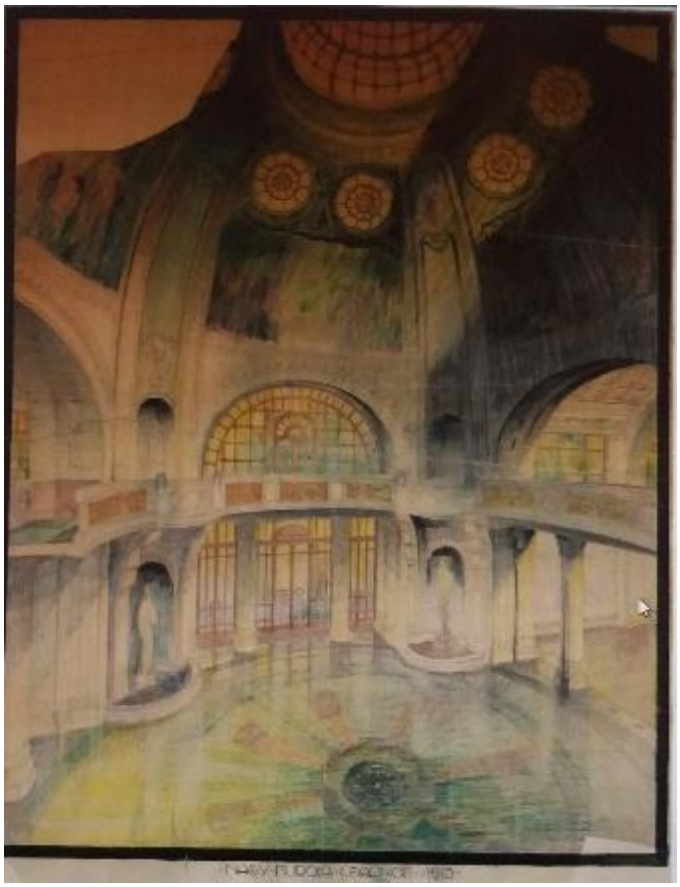
167. kép: Sebestyén és Hegedűs távlati terve és földszinti alaprajza az 1909-es Gellért-fürdő pályázathoz – Magyar Építőművészet 1909, 7. évfolyam, 1. szám, 33 és 37.

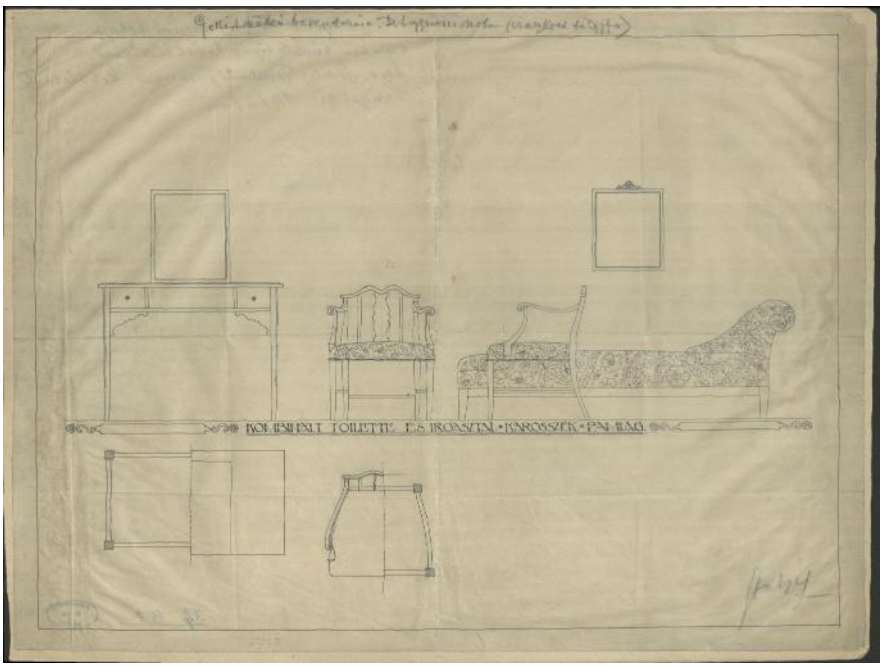
168. kép: A Gellért fürdő és szálló építkezése – MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Fotótár, 72285

169. kép: A Szent Gellért fürdő egyik gyógykádja és főbejárata a fürdő megnyitásakor, 1918 – MNM 835/1949 fk és 878/1948 fk, Müllner János fotói

170. kép: A Szent Gellért fürdő kupolacsarnokának távlati terve Hegedűs Ármin tollából (1913) – BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 66.3.1. (XI/2)

171. kép: A Gellért bútorpályázatának egy terve a Gellért Szálló D típusú szobájához, Szablya-Fischauf Ferenc, 1916 – IMM Adattár Rajz- és Tervgyűjtemény, KRTF 7

172. kép: Az egykori Gellért-fürdőbeli golfpálya a mai pezsgőfürdő helyén, 1931 után – FSZEK BGY 020433

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

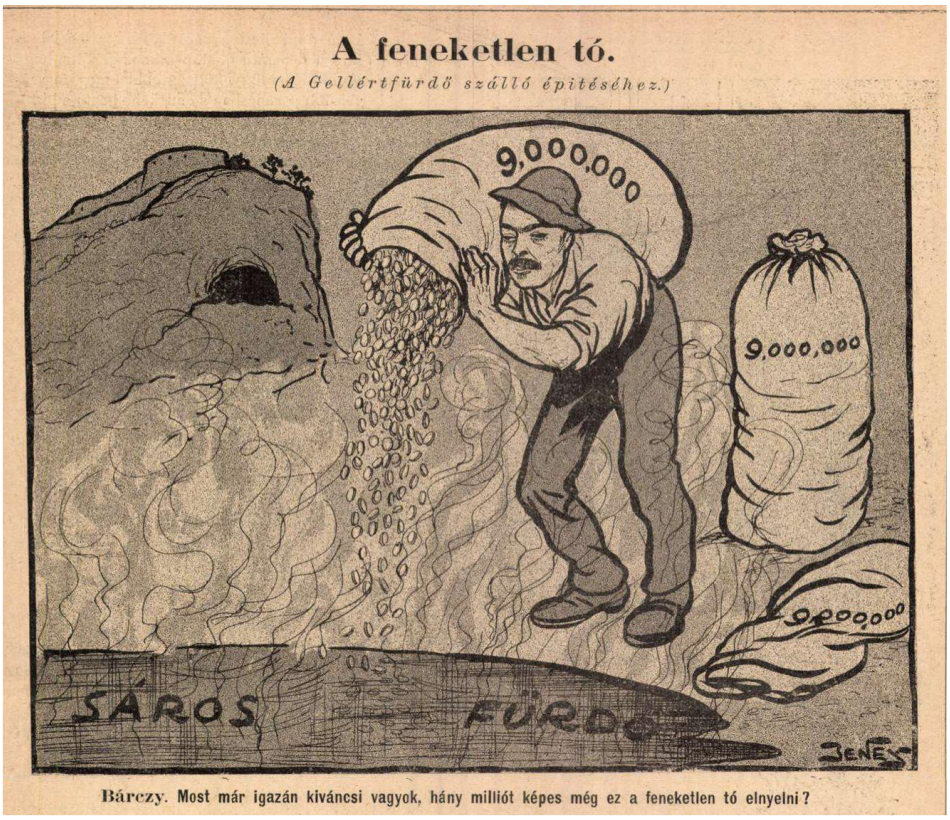
173. kép: A Gellért fürdő parkja a hullámfürdő megépülte előtt, 1934 – FSZEK BGY AN 039532

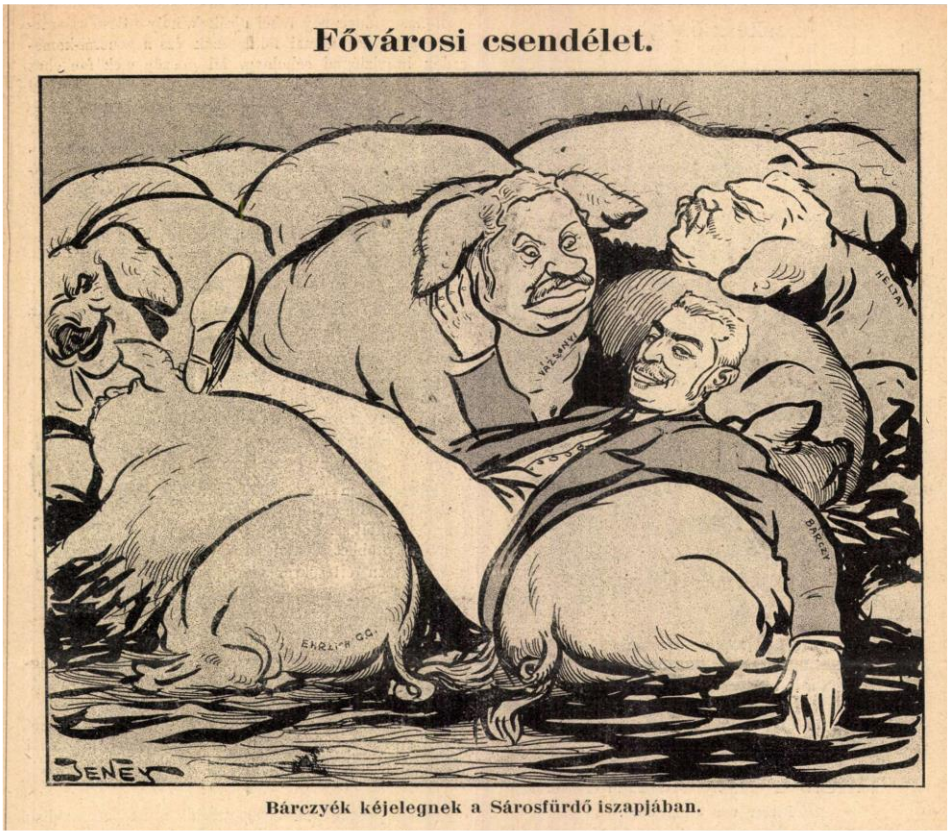
174. kép: A Gellért szálló 1945-ben, világháborús sérülésekkel – Fortepan 5823, ismeretlen fényképész

175. kép: A Gellért szálló és fürdő épületegyüttese felállványozva, a sarkon jól látható a vörös csillag, 1956 –Fortepan 199467, Bauer Sándor felvétele

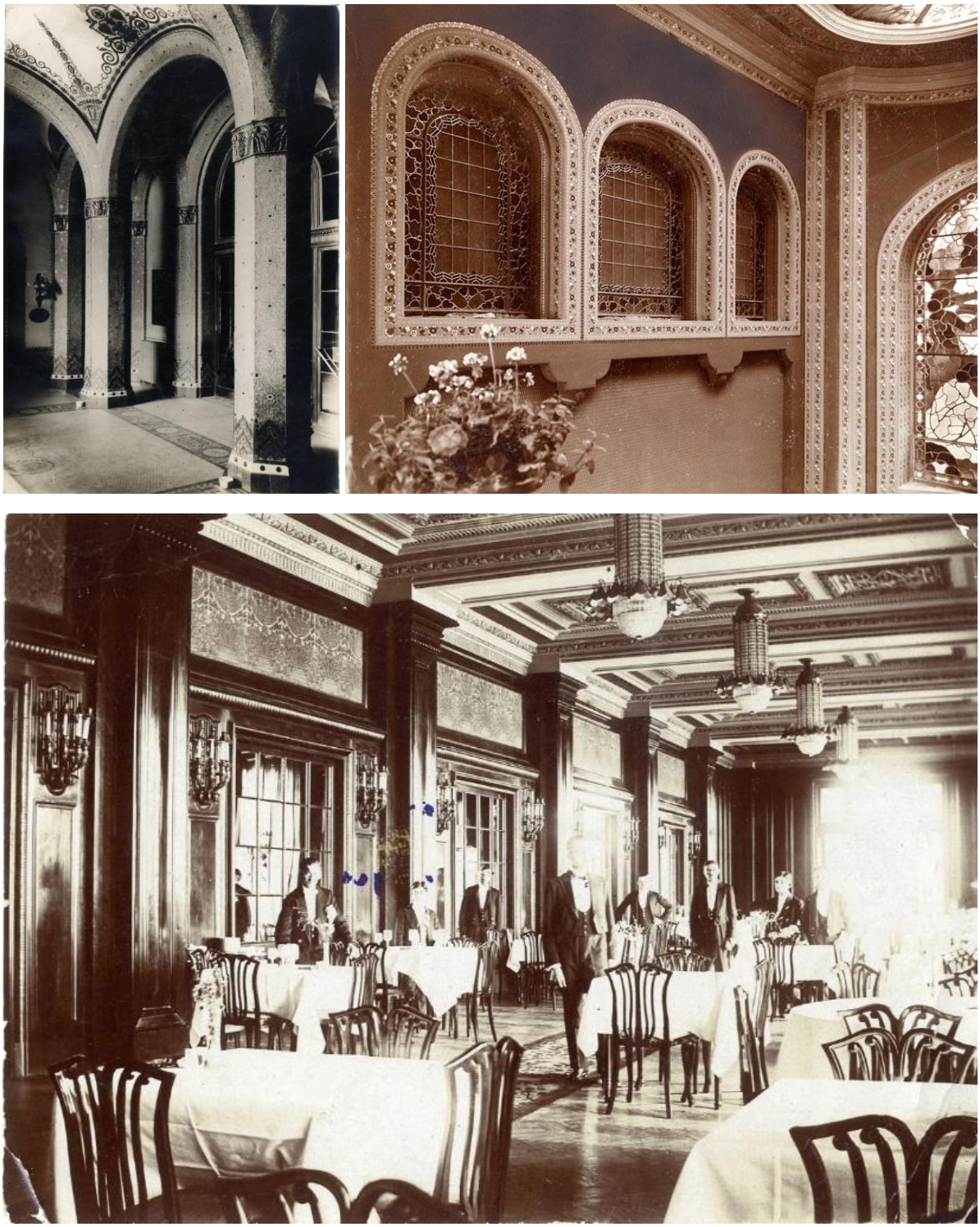

Bárczy. Most már igazán kíváncsi vagyok, hány milliót képes még ez a feneketlen tó elnyelni?

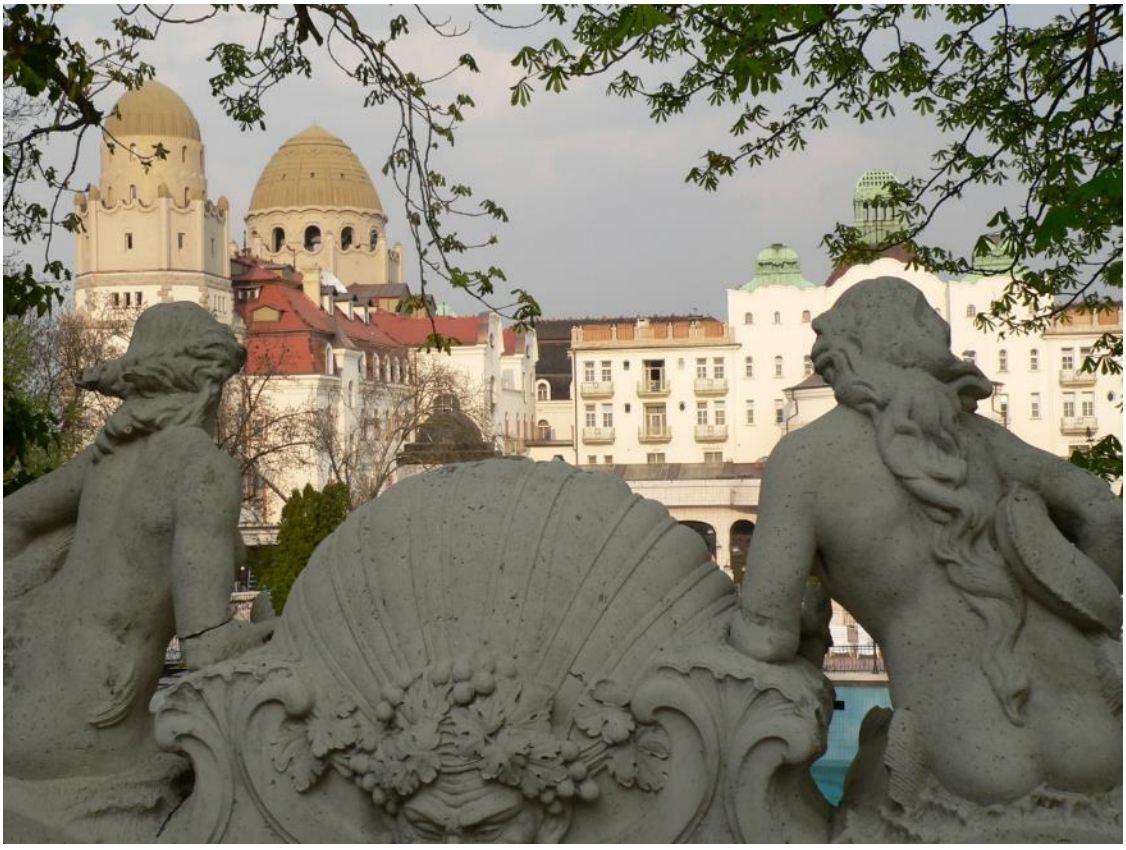
Bárczyék kéjelegnek a Sárosfürdő iszapjában.

176. kép: A Gellért építkezéséről készült karikatúrák, az 1912-es és a 1913-as évből (a karikatúrák Jeney Jenő Béla munkái) – Bolond Istók 1912. október 13., 5. és Bolond Istók 1913. április 6., 5.

177. kép: A Szent Gellért fürdő bejárati terének részlete (1918 körül); enteriőrfotó - a Gellért Szálló lépcsőházának részlete üvegablakokkal és üvegmozaik ablakkeretekkel (1915 körül); és a szálló egykori étterme (1918 körül) – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, F.66.49.4; IMM Adattár Fényképgyűjtemény, FLT 1920; BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.49.9

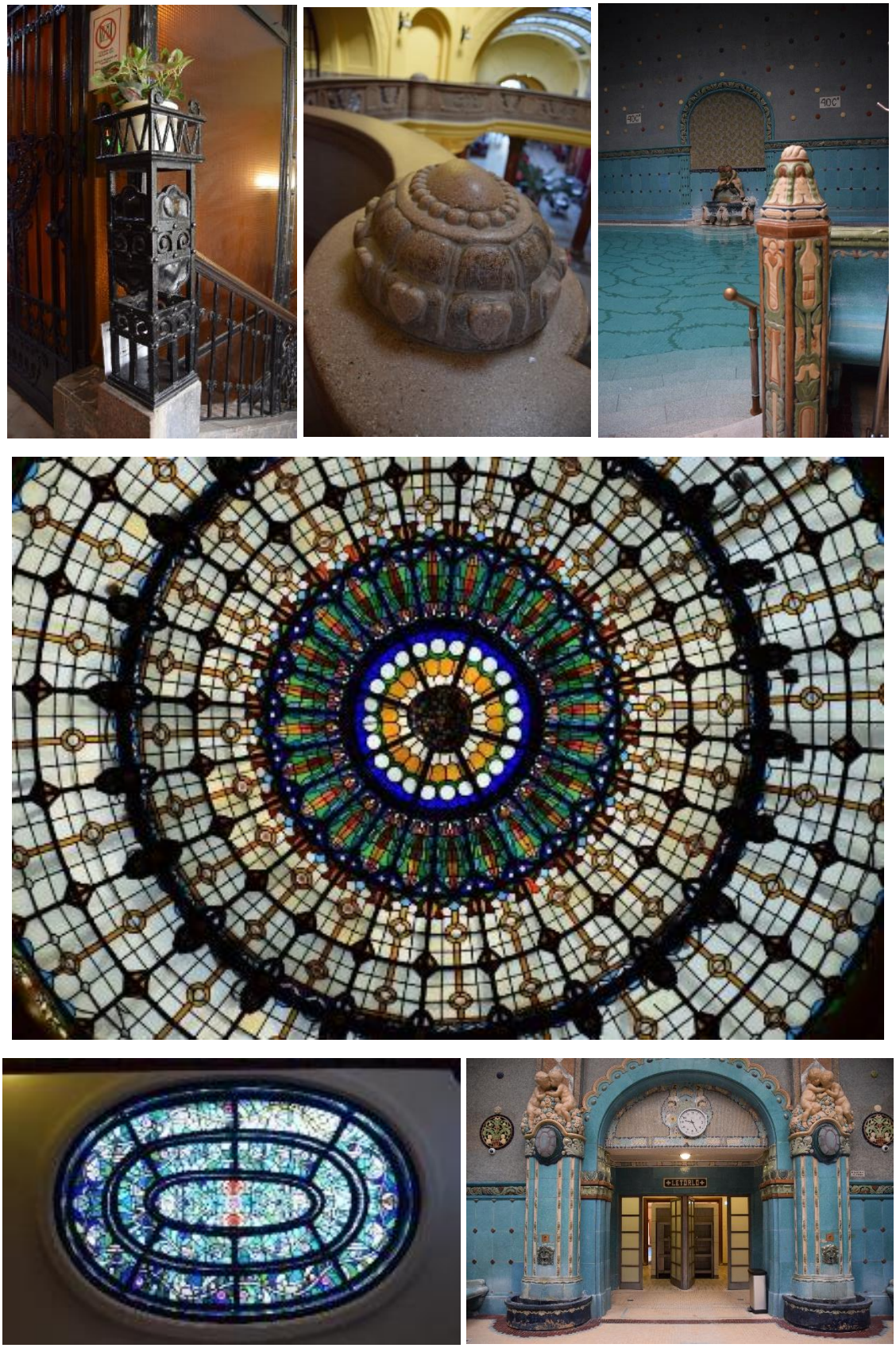
178. kép: A Gellért szálló főhomlokzata a Szabadság hídról, és a fürdő hátsó homlokzata a Kelenhegyi útról, 2008 – A szerző felvételei

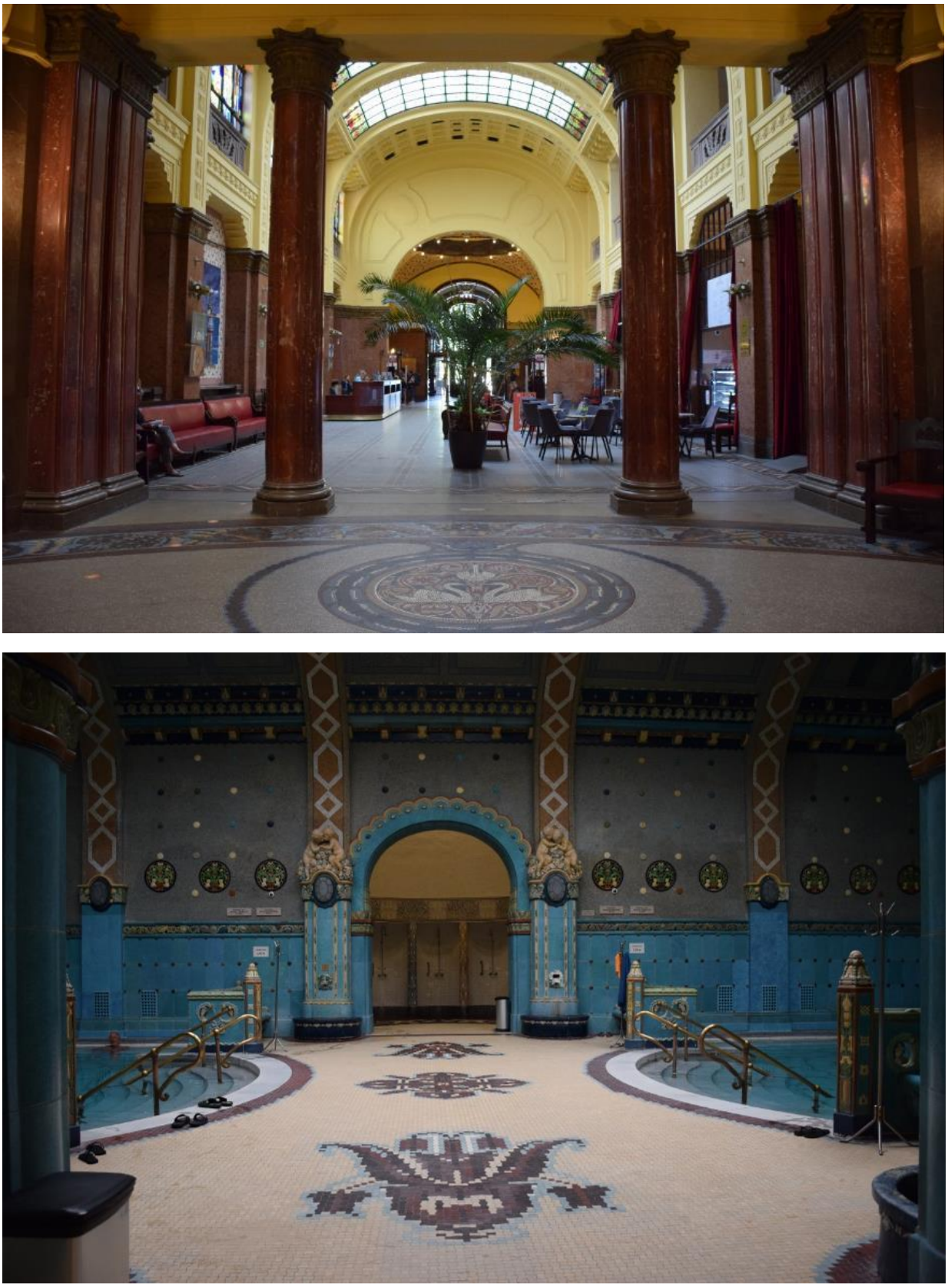
179. kép: Homlokzati részletformák a Gellért szálló és fürdő épületéről: galambos erkélyrács; növényi oramentikával ellátott kerítéselem, sasos oszlopfejezet; csikóhalas ablakrács; attika csókolózó galambokkal és ornamentikus férfifejjel; puttó növényszalaggal; a főváros címere; tengeri fantázialényes oszlopfő, 2009 – A szerző felvételei

180. kép: Növényi frízrészlet a Gellért fürdő egykori férfi részlegének Zsolnay kerámiáival, 2024 – A szerző felvétele

181. kép: A Szent Gellért fürdő szecessziós részletei, 2024 – A szerző felvételei

182. kép: A Gellért fürdő szecessziós részletei: a várócsarnok és a férfi fürdő, 2024 – A szerző felvételei

183. kép: Az egykori Magyar-ház büfé üzletportálja és belső tere – Darabanth 1401764, Industria nyomda kiadása; Fotómúzeum 2003.3175

184. kép: Ex-libris dr. Strasser Jenő részére, 1921 – OSZK, kisnyomtatványtár Exl.S 448

185. kép: Kammer-villa a Zivatar utcában, udvari homlokzat, 1928 körül – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.51.2

186. kép: A Kammer-villa enteriőrjei: a kis szalon, a nagy szalon a télikerttel, parasztszoba és zeneszoba – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.51.8; F.66.51.5; F.66.51.3; F.66.51.4

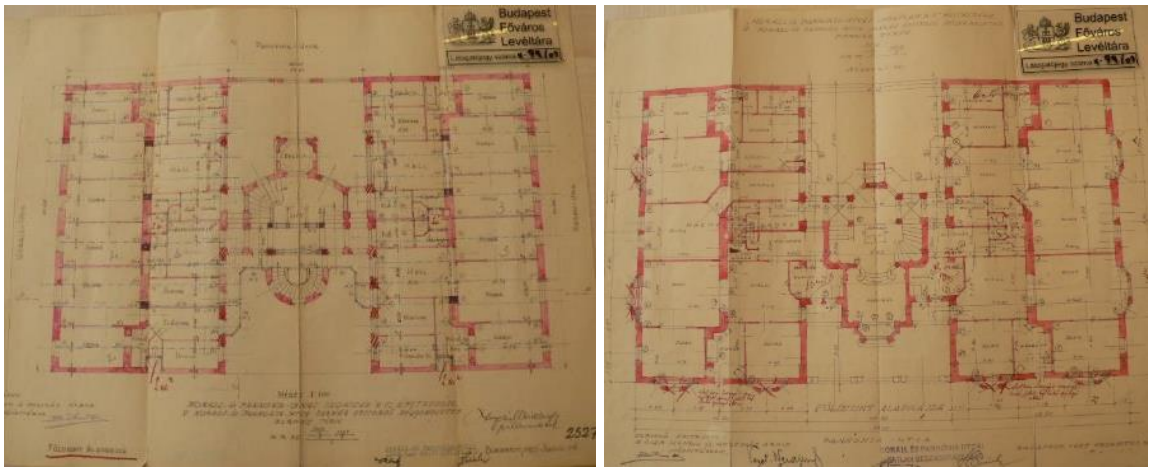
187. kép: Egykor a Kammer villába készült Mozart apoteózisa, valamint Kleobis és Bitón mennyezetfestmény Hende Vincétől, 1928 – Magyar Iparművészet 1928, 31. évfolyam, 1-2. szám, 40-41.

188. kép: Weisz Géza Thököly úti villája, 2022 – A szerző felvétele

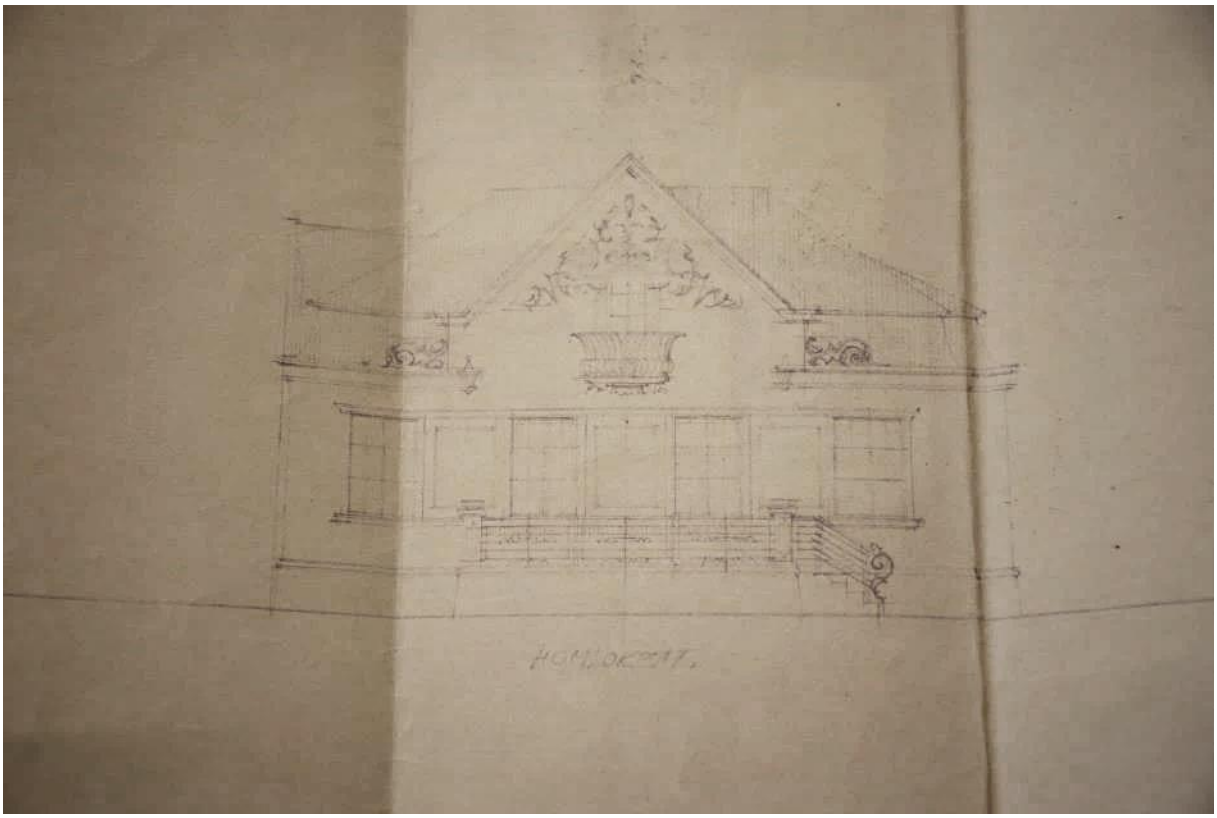
189. kép: A Pannónia utcai bérház, 1928 körül – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, ltsz.n.44.

190. kép: A Pannónia utcai bérház földszinti alaprajzának két tervváltozata, 1927 június és augusztus – BFL XV.17.d.329.25272/10 hrsz.

191. kép: A Pannónia utcai bérház, 2024 – A szerző felvétele

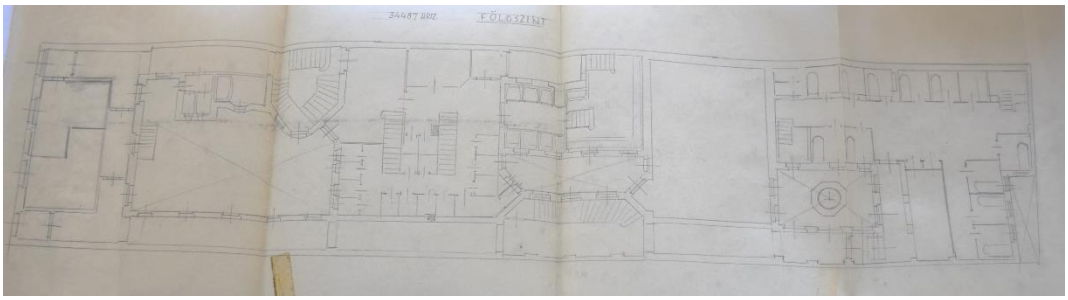
192. kép: Havas Berthold Fürdő utcai villája Szolnokon, 1928 – MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 14938/1929 sz. ügyirat Dr. Havas Berthold Szolnok Fürdő u 1. alatti épület tervei

193. kép: Havas Berthold villája képeslapon, 1920-as évek vége – Kósa Károly gyűjtéséből

194. kép: Havas Berthold egykori villájának főhomlokzata és két részlete: fiú csikóhalon lovagol és art décós könyöklőpárkány-dísz, 2022 – A szerző felvételei

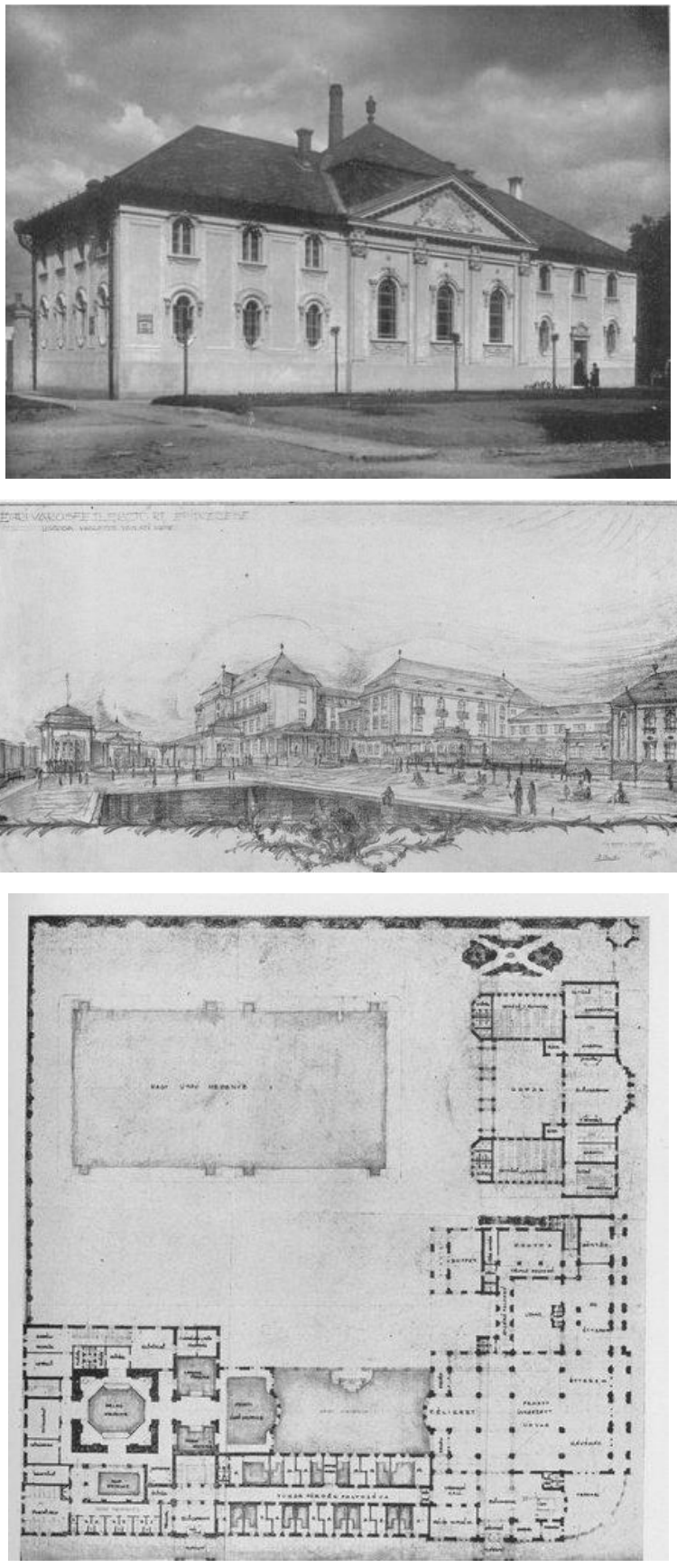
195. kép: A Kazinczy utcai mikve földszinti alaprajza, dátum nélkül – MAOIH Levéltár, X.1. Tervek, építkezéssel kapcsolatos iratok, mikve

196. kép: Lépcsőházi és körfolyosói rács a Kazinczy utcai mikve épületénél, 2026 – A szerző felvételei

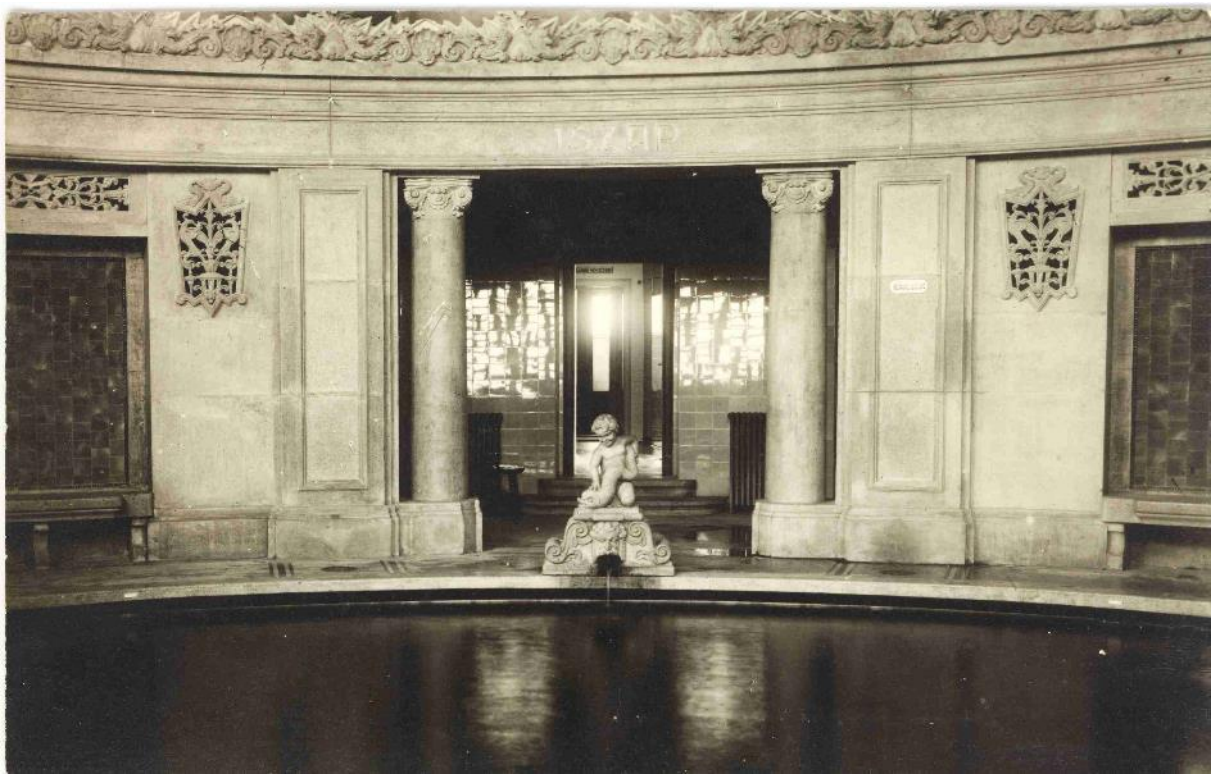

197. kép: A Kazinczy utcai mikve épületének homlokzata, 2026 – A szerző felvétele

198. kép: Eger, József termálfürdő megvalósult épülete, a tervezett nagyobb épületegyüttes távlati képének és alaprajzi elrendezésének terve – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 11-13.

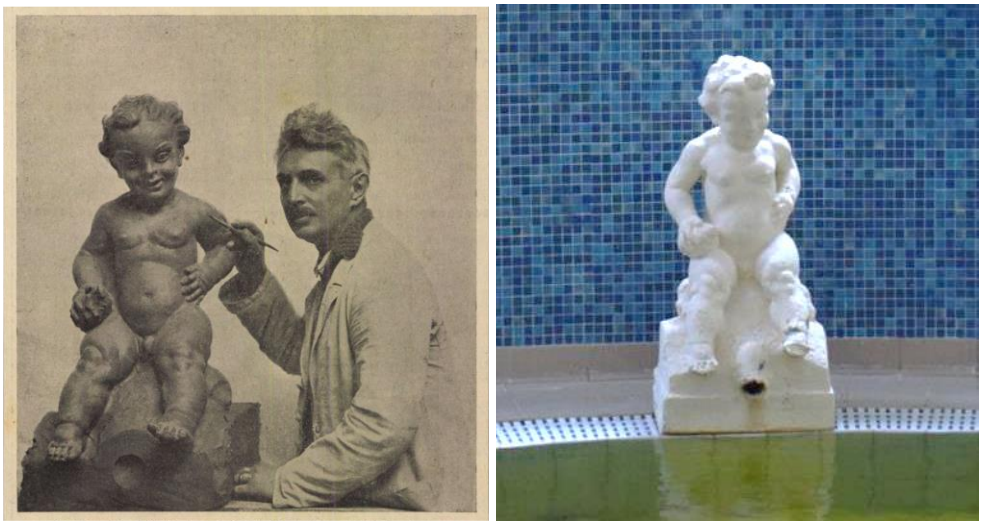

199. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő homlokzata; valamint a fürdő központi medencéje a hallal játszó fiú szobrával, 1920-as évek vége – Zsadon Endre tulajdona

200. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő aulája és a medencék, háttérben a fürdő udvari homlokzata – Zsadon Endre tulajdonai

201. kép: Kapitány József szobrász dolgozik a békéscsabai gőzfürdő egyik szobrászati díszén 1927-ben, és a szobor 2024-ben – Körösvidék 1927. november 20., 4., Ábrahám fényképe; a szerző felvétele

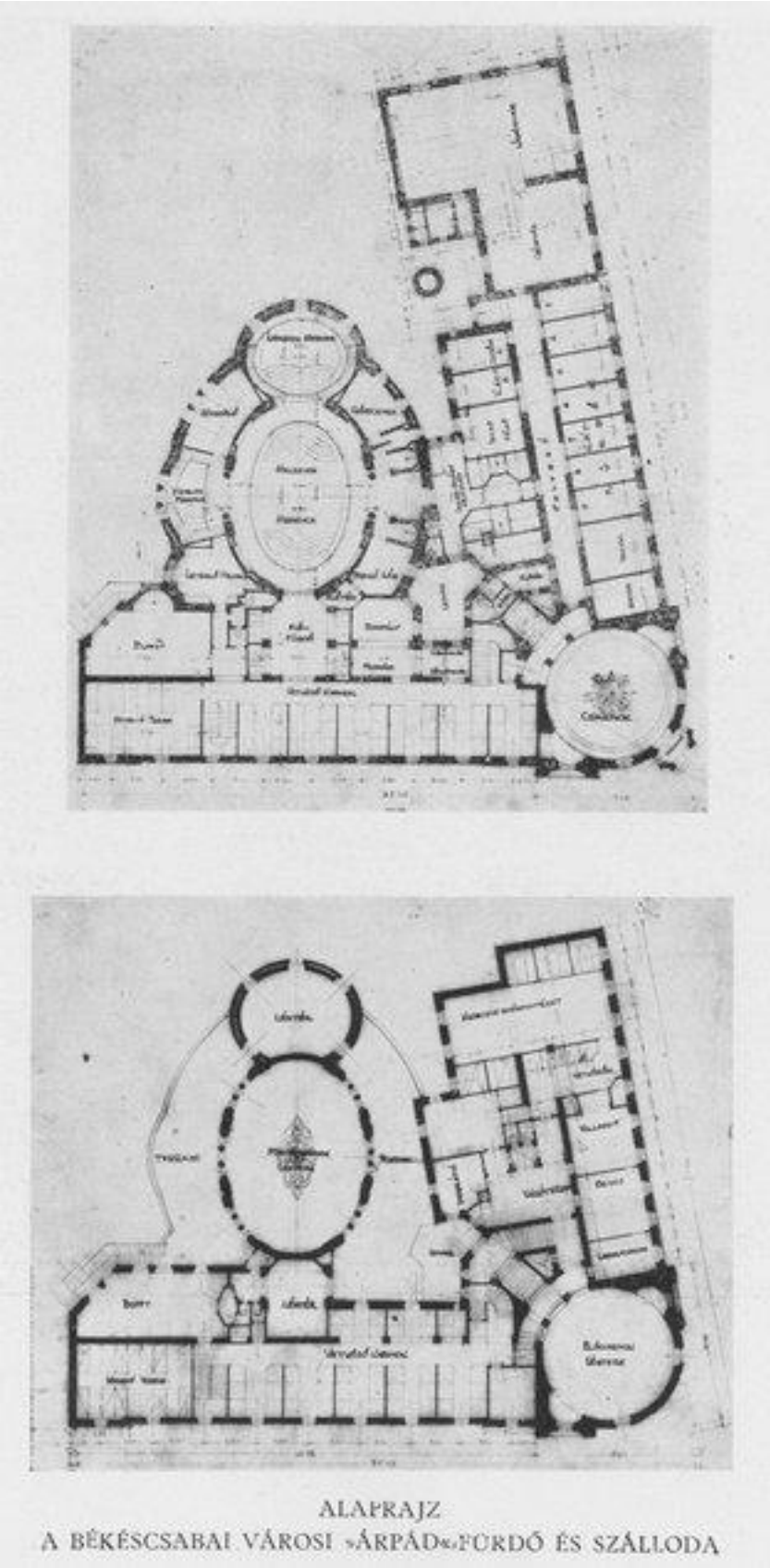
202. kép: Kapitány József műhelye a békéscsabai fürdő szobrászati díszeinek készítése közben (érdemes megfigyelni a műhely dolgozói között megbújva a főbejárati szobordísz hiányos öltözetű nőalakjait), 1927 – Zsadon Endre tulajdona

203. kép: Kapitány József főbejárat feletti szoborcsoportjának mai állapota, 2024 – A szerző felvétele

204. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő enteriőrjei és részletfotói napjainkban: a bejárati aula; a nagymedence kupolájának részlete modern mozaikdísszel és art décós párkánnyal; az aula tervezőket és építtetőket megörökítő márványtáblái; variációk oszlopfejezetekre és oszlopdíszekre – A szerző felvételei

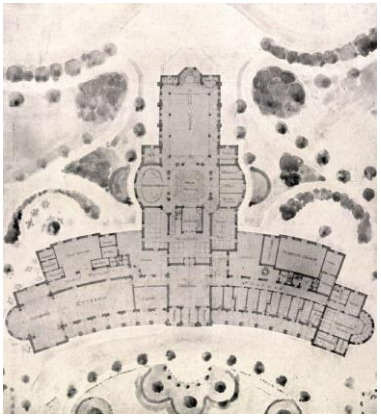
205. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő alaprajza, 1928 – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 36.

206. kép: Hegedűs Ármin által szignózott látványterv a kiskunfélegyházi fürdőszálló épületéhez – MNL BKML X.5.b.15.raktári egység, fali kép

207. kép: Kávéház és előcsarnok enteriőrteve a kiskunfélegyházi fürdőszállóhoz – MNL BKML V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok 156/1926

208. kép: A kiskunfélegyházi fürdőszálló földszinti alaprajza – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 7.

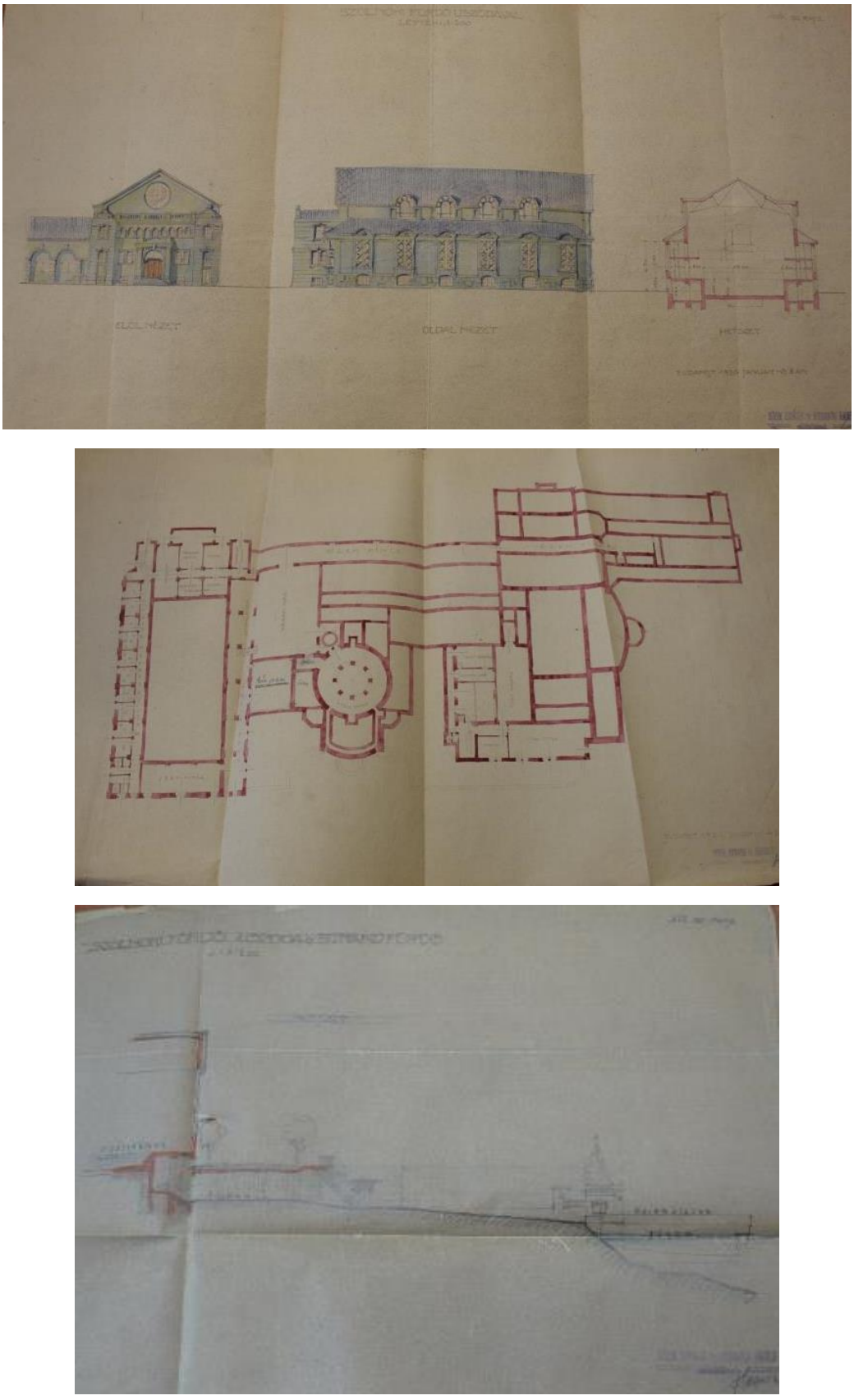
209. kép: Kiskunfélegyházi fürdőszálló, 1941 – Fortepan 107651, Kókány Jenő felvétele

210. kép: Működő díszek a kiskunfélegyházi fürdő homlokzatáról: a város kartusos címere; ablakkönyöklő és szemöldök; szörnyfejes-volutás fejezet cikkcakkokkal, 2008 – A szerző felvételei

211. kép: A kiskunfélegyházi fürdőszálló épülete, 2022 – A szerző felvétele

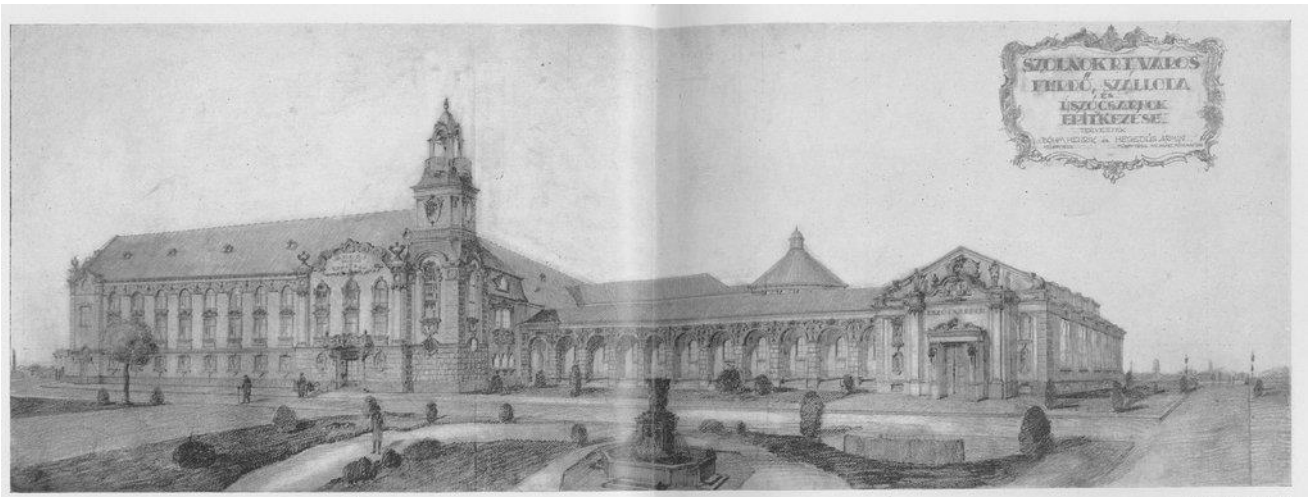
212. kép: A Szolnoki fürdő uszodával: homlokzatok és metszetek tervei, földszinti alaprajz és uszodával egybekötött fürdő és strandfürdő metszetrajza, 1926 – MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946

213. kép: Tanulmányok a szolnoki fürdőhöz: a fürdőcsarnok látványterve; a nagymedence; egy szellőzőrács és az étkező rajzai; távlati kép a fürdőszálló épületegyütteséről (a jobboldalon az árkádsor végén a meg nem valósult úszócsarnok épületének felirata olvasható, 1928 – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 1., 20-21., 24-26.

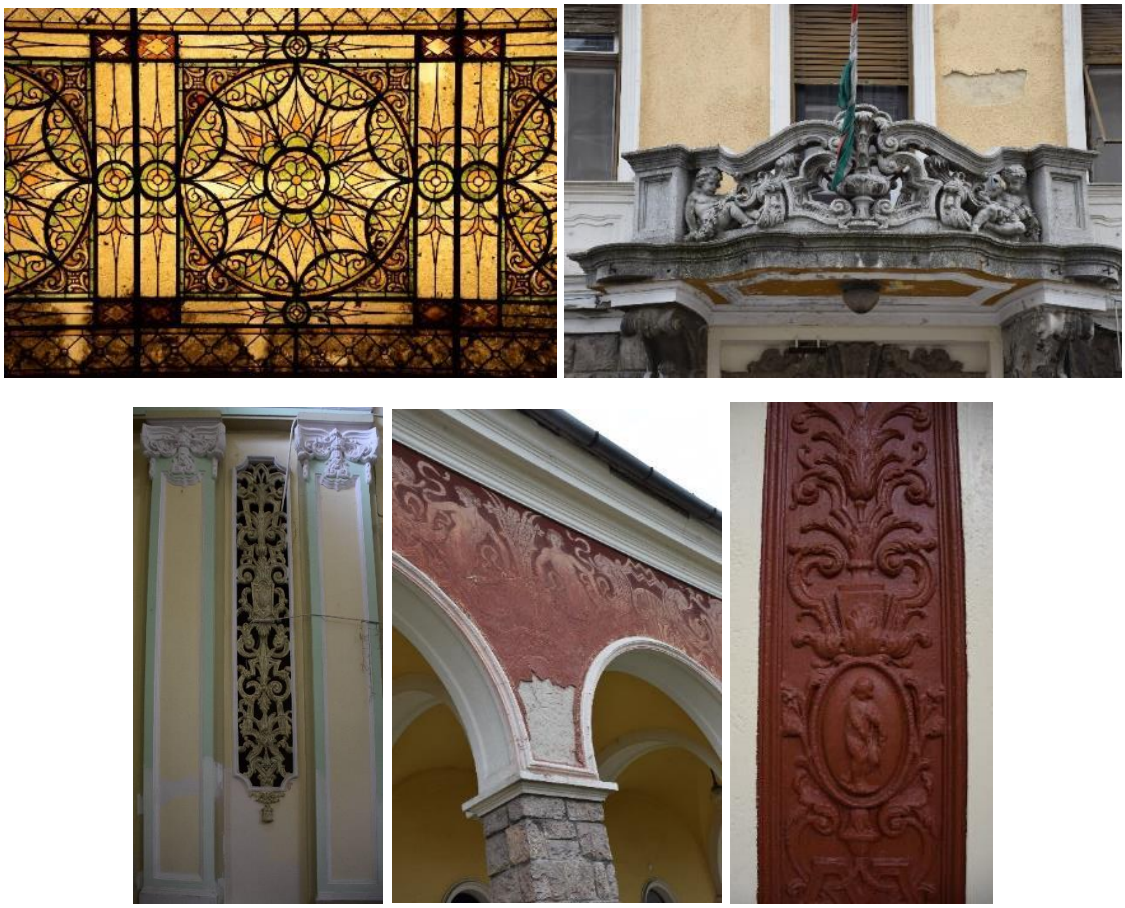
214. kép: Szolnoki fürdőszálló. A megvalósult épület részletei: étterem, csarnok, árkádsor, hátsó homlokzat, 1928 – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 29-33., Widder felvételei

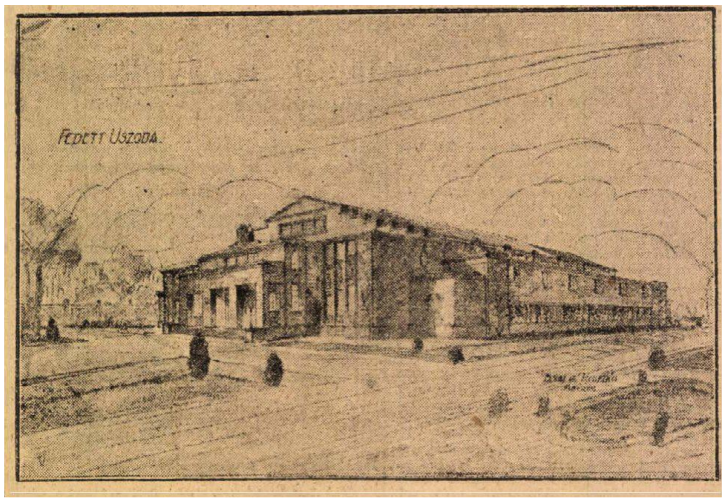
215. kép: Archív felvétel a szolnoki fürdőszállóról, 1935 – Fortepan 73124, Lissák Tivadar

216. kép: A szolnoki fürdő nagymedencéje 1927-ben és 2022-ben – A szerző tulajdona, Kozelka Tivadar felvétele, a szerző felvétele

217. kép: Részletek a szolnoki fürdőszállóról: mennyezeti üvegablak az étteremből; a főbejárat feletti erkély működő korlátja; működő szellőzőrács a bálteremben; az árkádsor sgrafittója; a fürdőtér egyik vertikális dekorációja,2022 – A szerző felvételei

218. kép: Bőhm és Hegedűs fedettuszoda terve, 1929 – Ujság 1929. március 15., 15.

219. kép: A Gyöngyösi utcai bérházcsoport Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik által tervezett épülete, 1926 – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, ltsz. n. 45.

220. kép: A Gyöngyösi utcai kislakásos telep A épülete, 2024 – A szerző felvétele

221. kép: A Mátyás téri kislakásos bérházcsoport, hátsó homlokzatok – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, F.66.55.

222. kép: Mátyás téri kislakások homlokzatrészlete a Pöltenberg utca felől, 2009 – A szerző felvétele

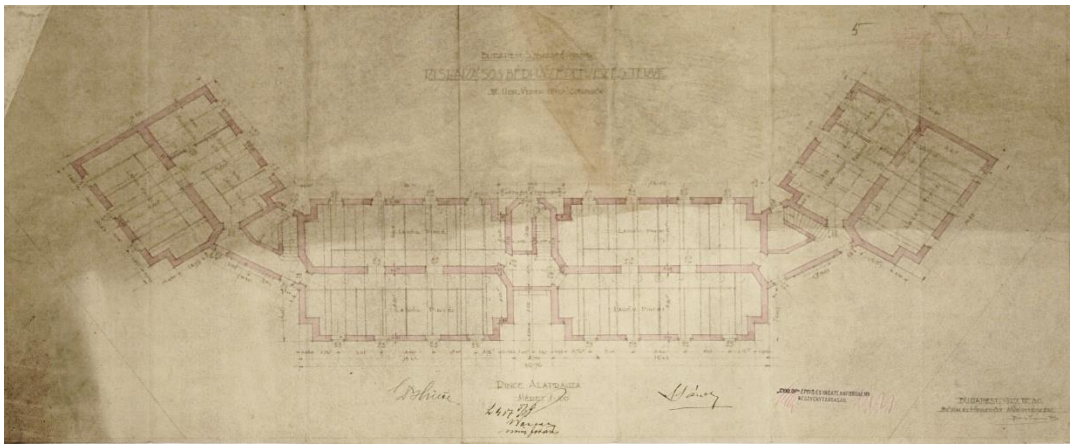
223. kép: A Faludi utcai kislakások, 2025 – Dornbach Éva felvétele

224. kép: Faludi utcai kislakásos épület, 1927 – Vállalkozók Lapja 1927. november 9., 48. évfolyam, 17.

225. kép: A Hunor utcai bérházcsoport Hegedűsék-tervezte épülete (III. épület), 1928 – Vállalkozók Lapja 1928. április 25., 49. évfolyam, 2-3.

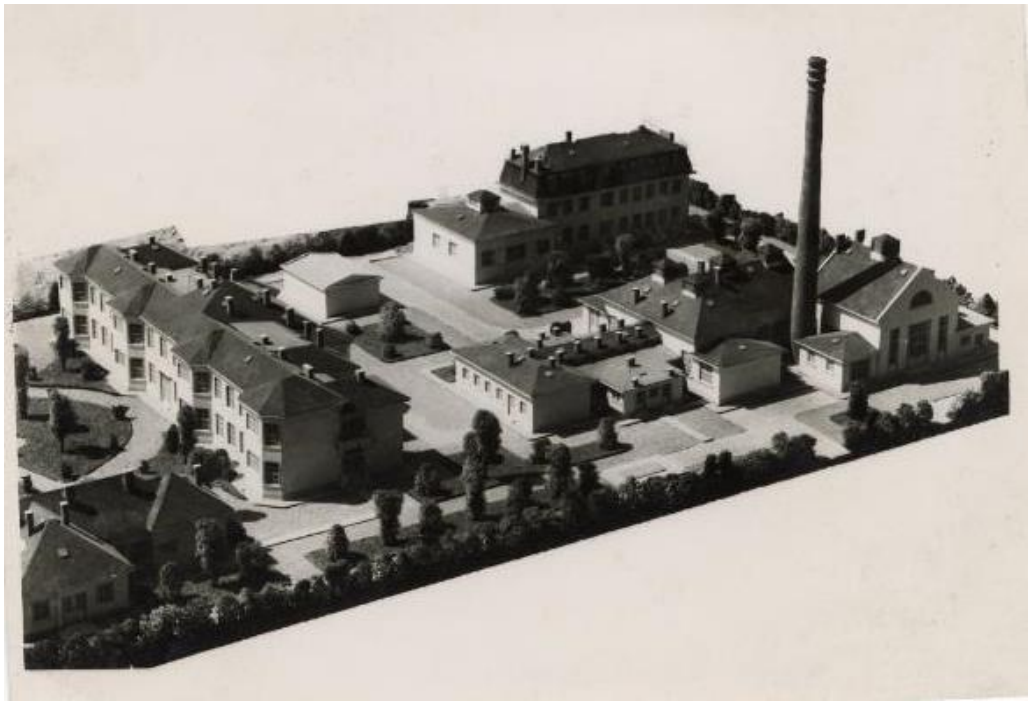
226. kép: A Hunor utcai kislakásos telep V. háza, pince alaprajza, 1927 – BFL XV. 17.d.328. 3121 hrsz.

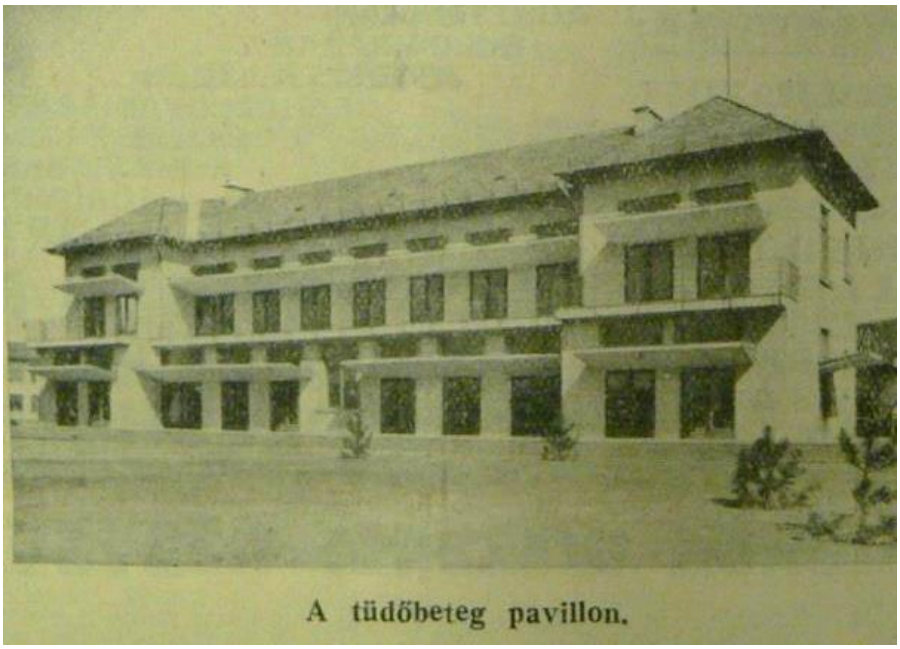
227. kép: A Hunor utcai bérházcsoport Hegedűsék által tervezett épülete, jelenleg III-as épület szerepel a ház falán az építkezés idején V. épület néven, 2009 – A szerző felvétele

228. kép: A Nagytétényi sertéshizlalda egykori tőzsdéjének főhomlokzata, 2025 – A szerző felvétele

229. kép: Az Újpesti Járványkórház látványterve maketten – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.54

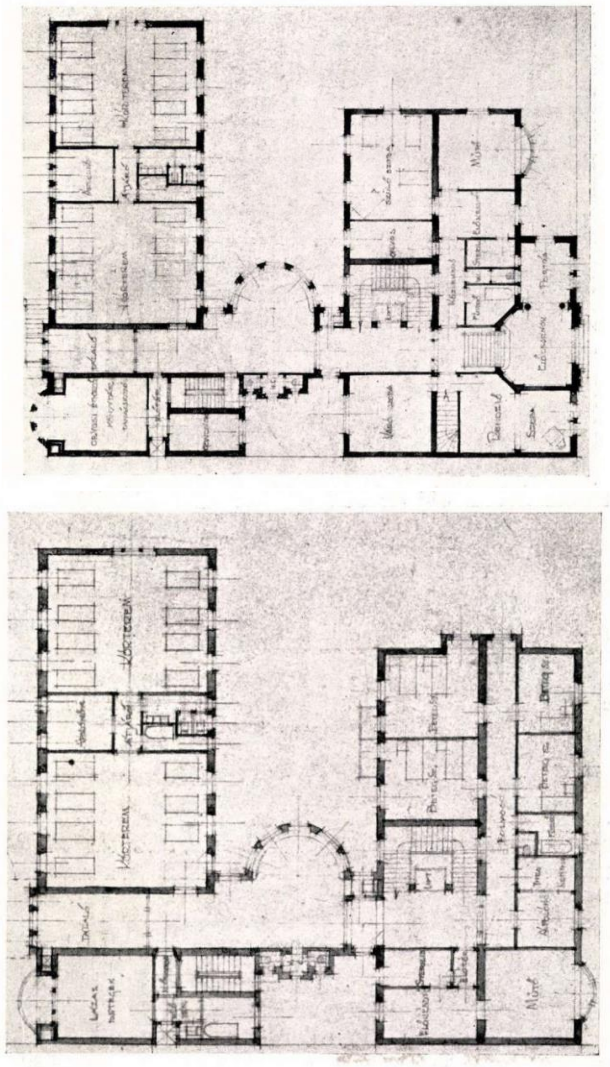
230. kép: Archív felvétel a tüdőbeteg pavilonról az újpesti járványkórház épületegyüttesében, 1932 – Vállalkozók Lapja 1932. június 2., 53. évfolyam, 43-44. szám, 4.

231. kép: Az újpesti járványkórház egykori tüdőbeteg pavilonjának épülete, ma is megfigyelhetőek a napfürdőt támogató, megdöntött beton „napellenzők”, 2025 – A szerző felvétele

232. kép: Az Újpesti szülőotthon 1928-ban – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.ltsz.n.42.

233. kép: Alaprajzok az újpesti szülőotthonhoz, 1928 – Magyar Építőművészet 1929, 29. évfolyam, 3. szám, 31.

234. kép: Az újpesti Szülészeti Otthon dekorációjának részletei gólya és gyermek ábrázolásával; működő kút részlete, 2022 – A szerző felvételei

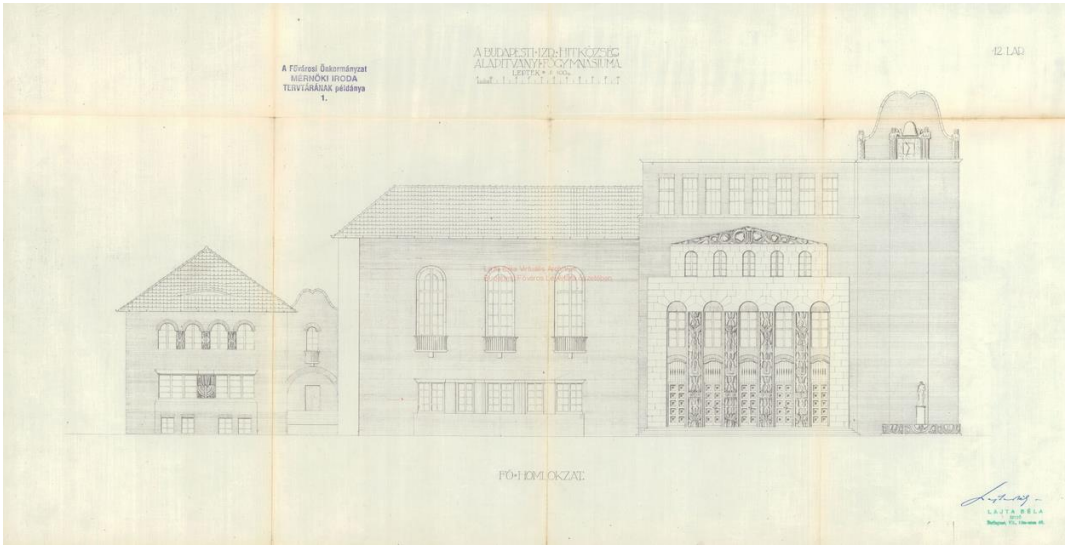
235. kép: Az újpesti Szülészeti Otthon, az épület mai képe a Görgey Artúr utca felől, 2022 – A szerző felvétele

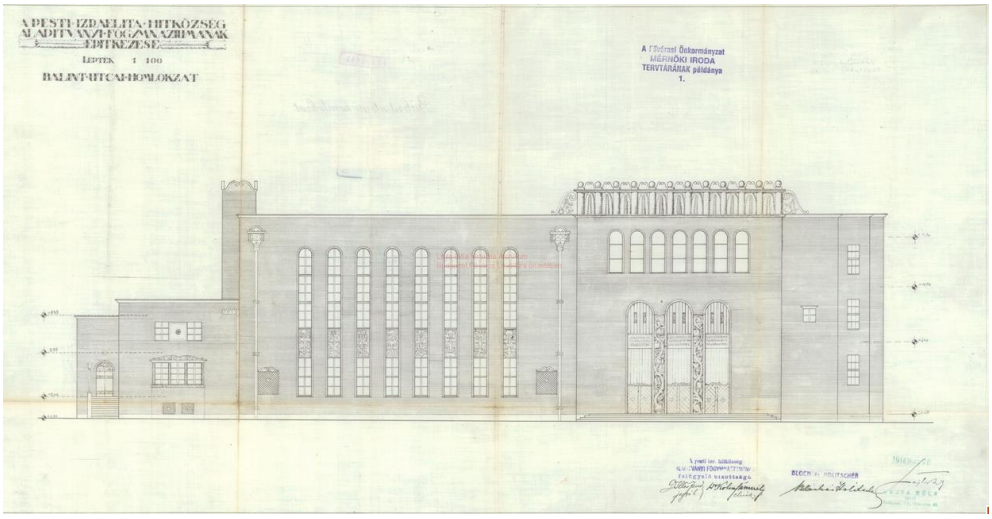
236. kép: Hegedűs és Bőhm távlati képe a pesti izraelita hitközség gimnáziumának Abonyi utcai és udvari homlokzatairól a leánybejárattal, BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz

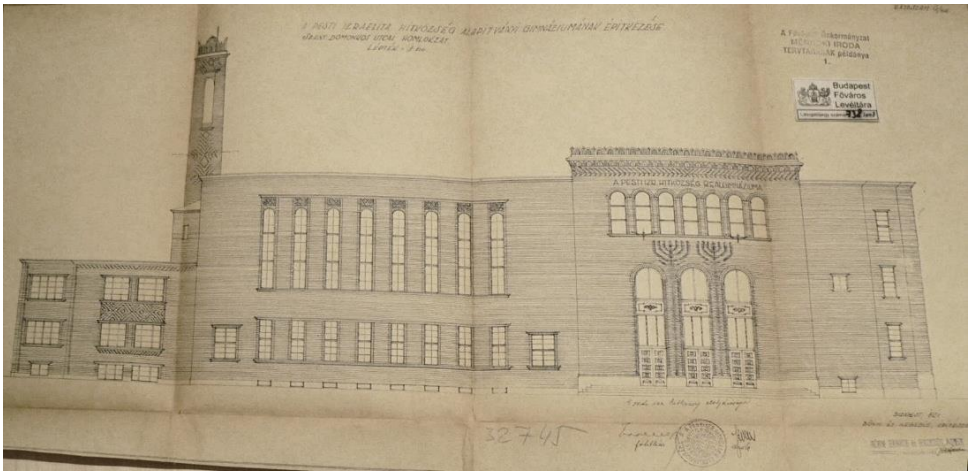
237. kép: Lajta Béla tálati képe a pesti izraelita hitközségi gimnázium főhomlokzatához, 1914 – BTM Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény, ltsz. 66.2424

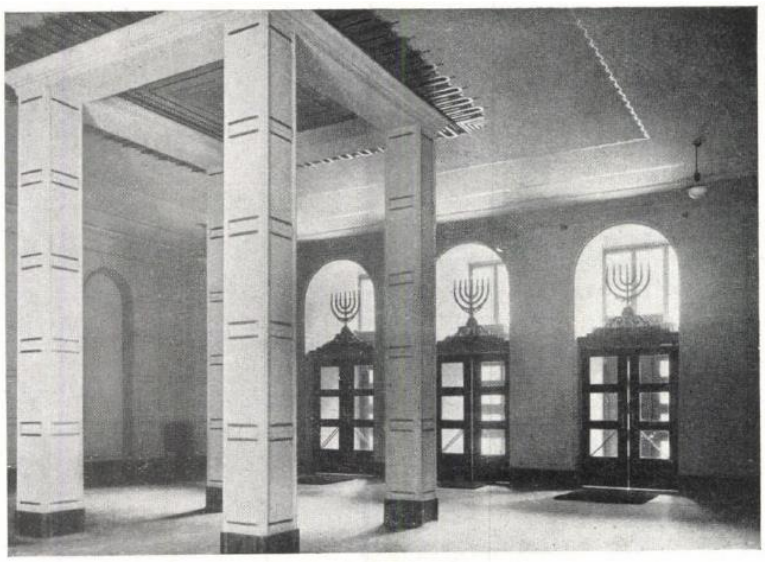
238. kép: Lajta Béla 1913 áprilisi terve a pesti izraelita alapítványi gimnázium főhomlokzatára – Lajta Béla virtuális archívum (BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz, 10.)

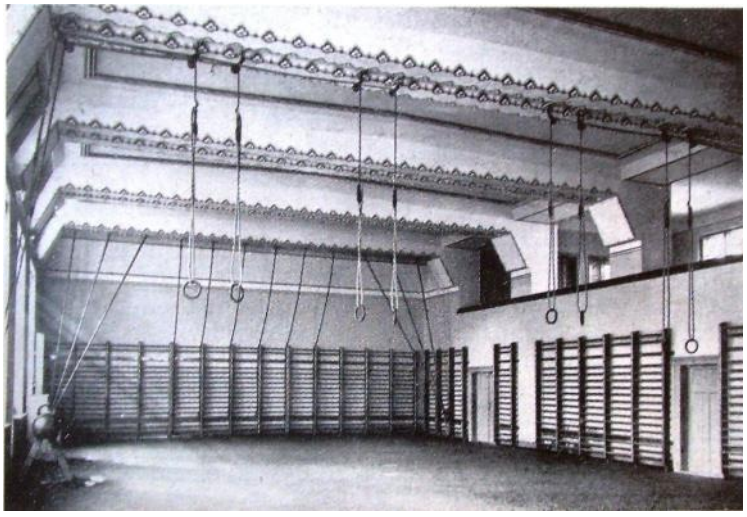
239. kép: Lajta Béla 1914 márciusi terve a gimnázium főhomlokzatára – Lajta Béla virtuális archívum (BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz, 18.)

240. kép: Hegedűs és Bőhm terve a pesti izraelita gimnázium főhomlokzatára, 1928 - BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz, 10.

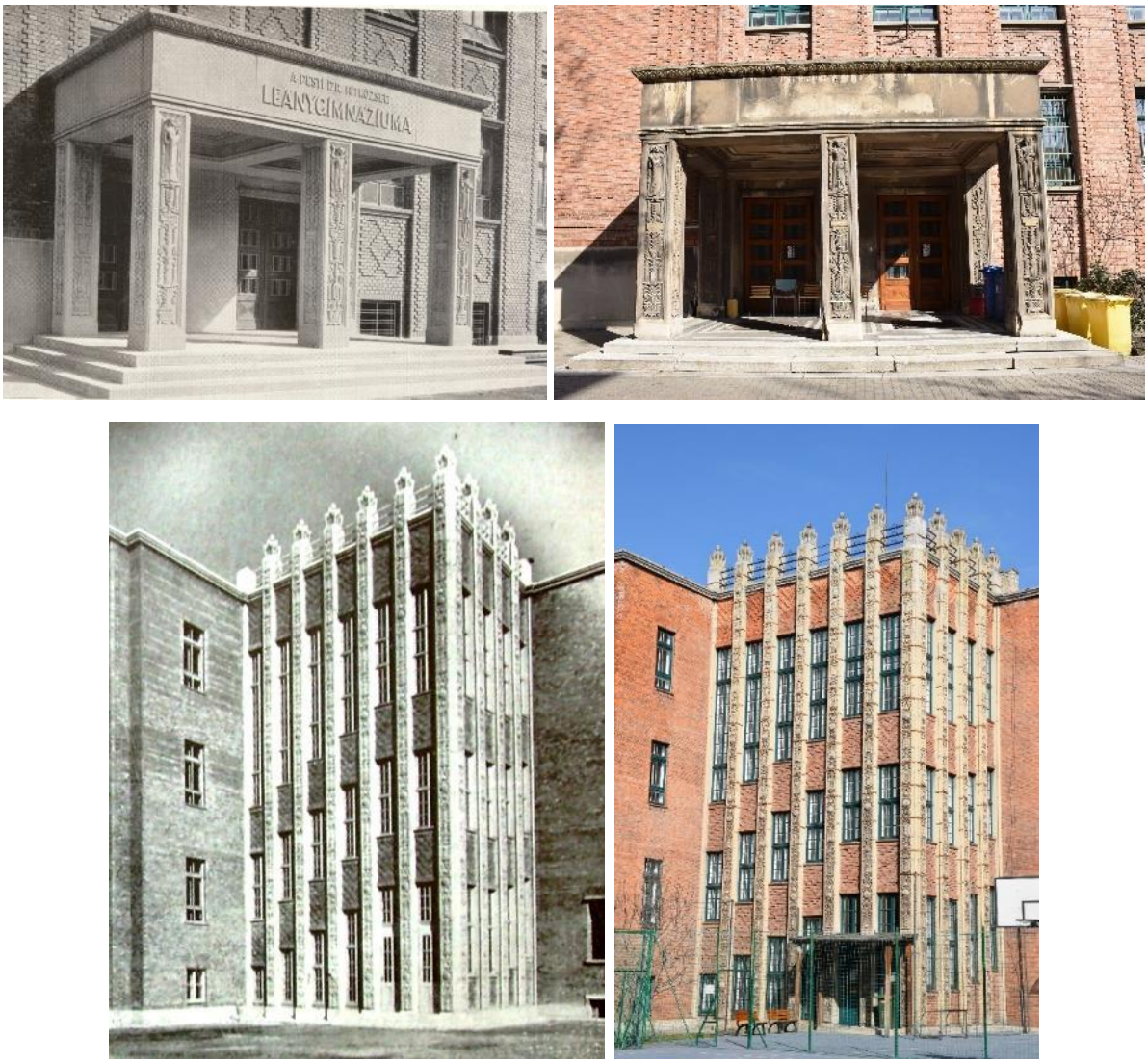
241. kép: A pesti izraelita hitközség gimnáziumának aulája az eredeti festéssel és menórákkal a szélfogók felett, 1931 – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 11-12. szám, 348.

242. kép: A pesti izraelita hitközség gimnáziumának tornaterme, a mennyezeten magyaros díszítésekkel, 1931 – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 11-12. szám, 348.

243. kép: Az egykori zsinagógatér és a ma álmennyezet alatt álló héber betűs dekoráció, 1931 és 2024 – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 11-12. szám, 348.; és a szerző felvétele

244. kép: Egykor és ma fotópárok: a leányok bejárat; a főlépcsőház tömbje a belső udvarból; a templom udvari homlokzata, 1931 körül és 2024-ben – Zuglói Helytörténeti Műhely F-2007.970., F-2007.943., F-2007.966.; és a szerző felvételei

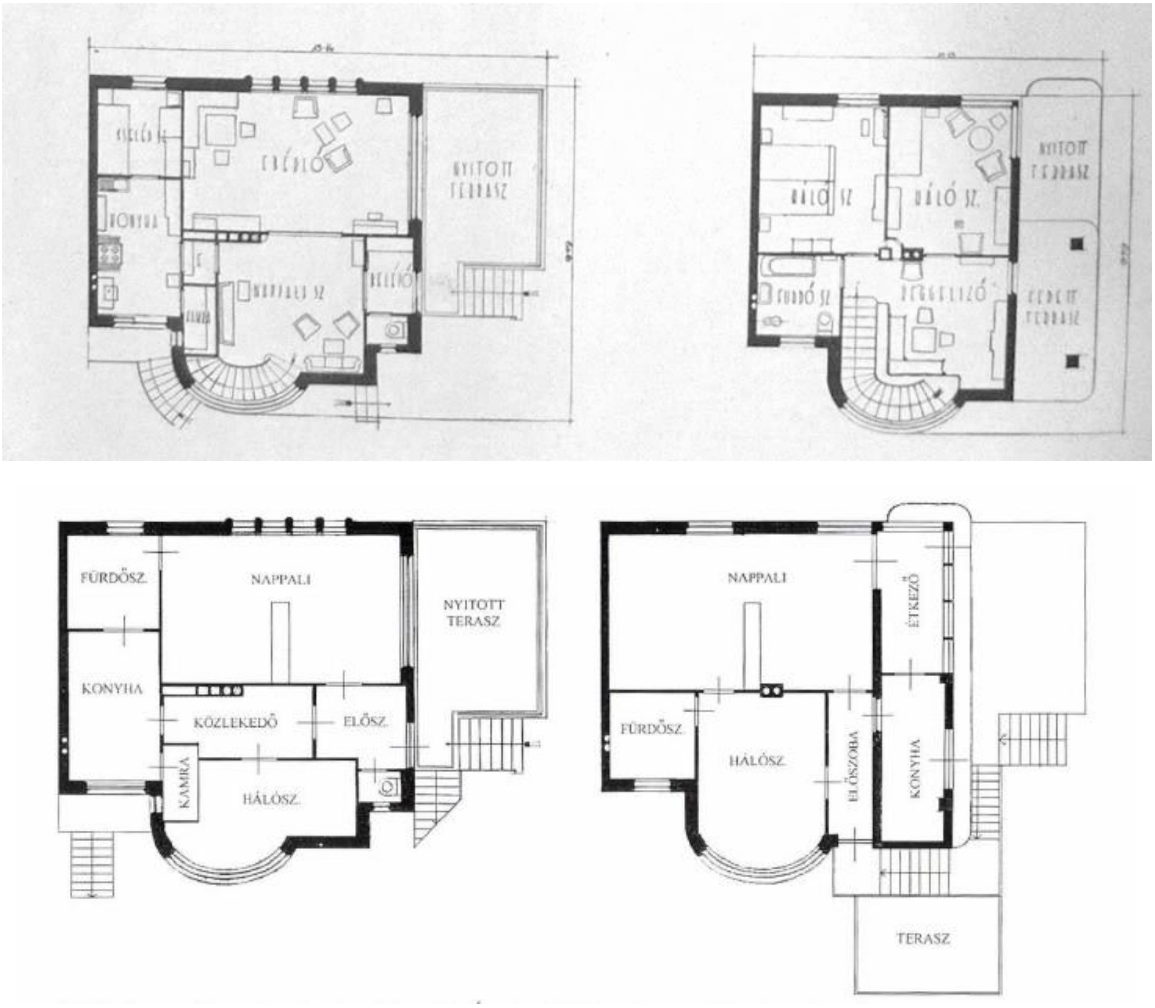
245. kép: Mai részletek az egykori pesti zsidó hitközség alapítványi gimnázium néven ismert épületről: oroszlános vasrács a főbejáratról; a főbejárat fa ajtajának tóradísze; magyaros rozetta az egyik tanterem szemöldökén; sávablakot elválasztó magyaros életfamotívum-ornamentika az Abonyi utcai homlokzatról; a tégladíszes kémény és tulipándíszes működpártázata; a főlépcsőház működ csúcsdíszei; az Abonyi utcai homlokzat oldalnézete; az Abonyi és Cházár András utcák sarkáról a mai Randóti Gimnázium, 2008, 2022, 2023 – A szerző felvételei

246. kép: A Törekvés Takarékpénztár bérháza az egykori Mária Terézia téren és ma a Horváth Mihály téren – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.53 és a szerző felvétele

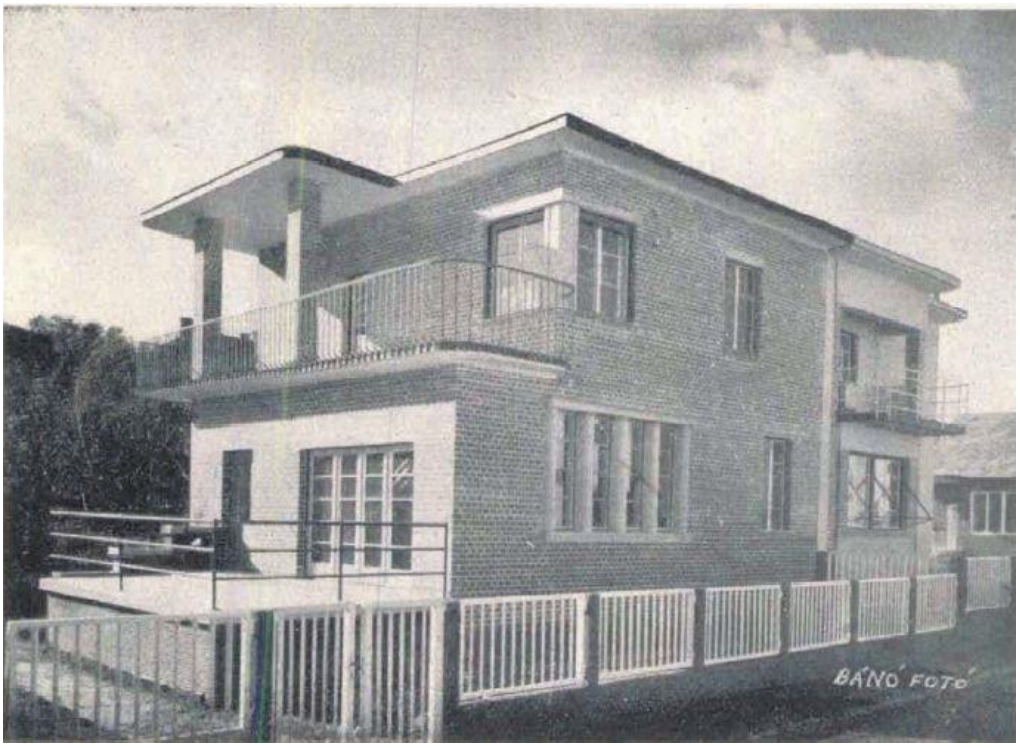
247. kép: Az első magyar acélvázas bérház részletformái: a kapuzat; a zárterkélyek éleinek műkő díszei; és a kapu kétoldali feliratai (tervezték: Bőhm és Hegedűs; épült: 1930), 2024 – A szerző felvételei

248. kép: Hegedűs és Bőhm Napraforgó utcai villájának 1931-es és 1998-as alaprajzai között megfigyelhetőek az átalakítások – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 10. szám, 322; PIZÁG Anetta: A Napraforgó utca élete (1931-?). Műemlékvédelmi Szemle 1998, 8. évfolyam, 2. szám, 25.

249. kép: Ajtó- és ablakkilincs, valamint az eredeti harmonikaszerűen nyitható ablakszerkezet a Napraforgó utca 14. szám emeleti lakásából, 2024 – Megyeri Gábor felvételei

250. kép: A Napraforgó utca 16. (ma 14.) szám alatti Hegedűs-Bőhm villa 1931-es képe, az emeleten jól látható a még beépítetlen fedett és fedetlen terasz és az eredeti kerítés is –Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 10. szám, 322., Bánó fotó

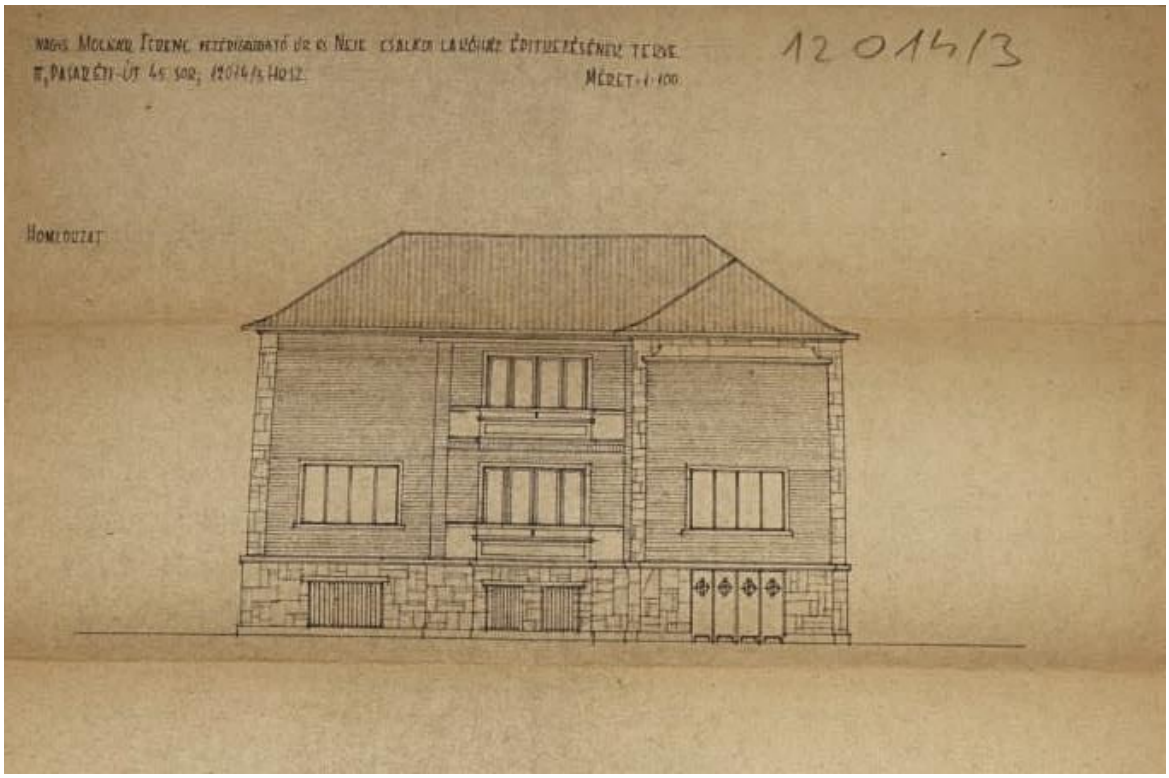
251. kép: A Napraforgó utcai villa mai képén a teraszbeépítésekkel, és az utólagos kerítéssel, 2024 – A szerző felvétele

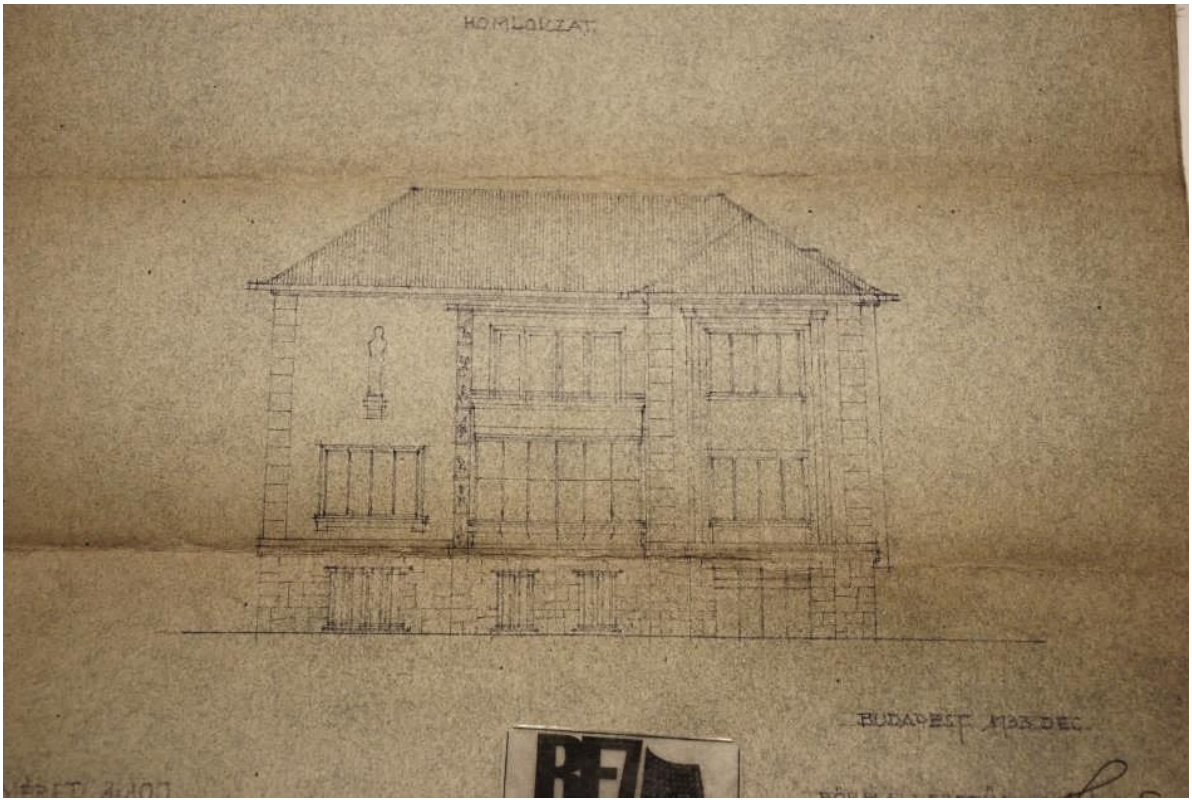

252. kép: Molnár Ferenc vezérigazgató Pasaréti úti villája – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.52

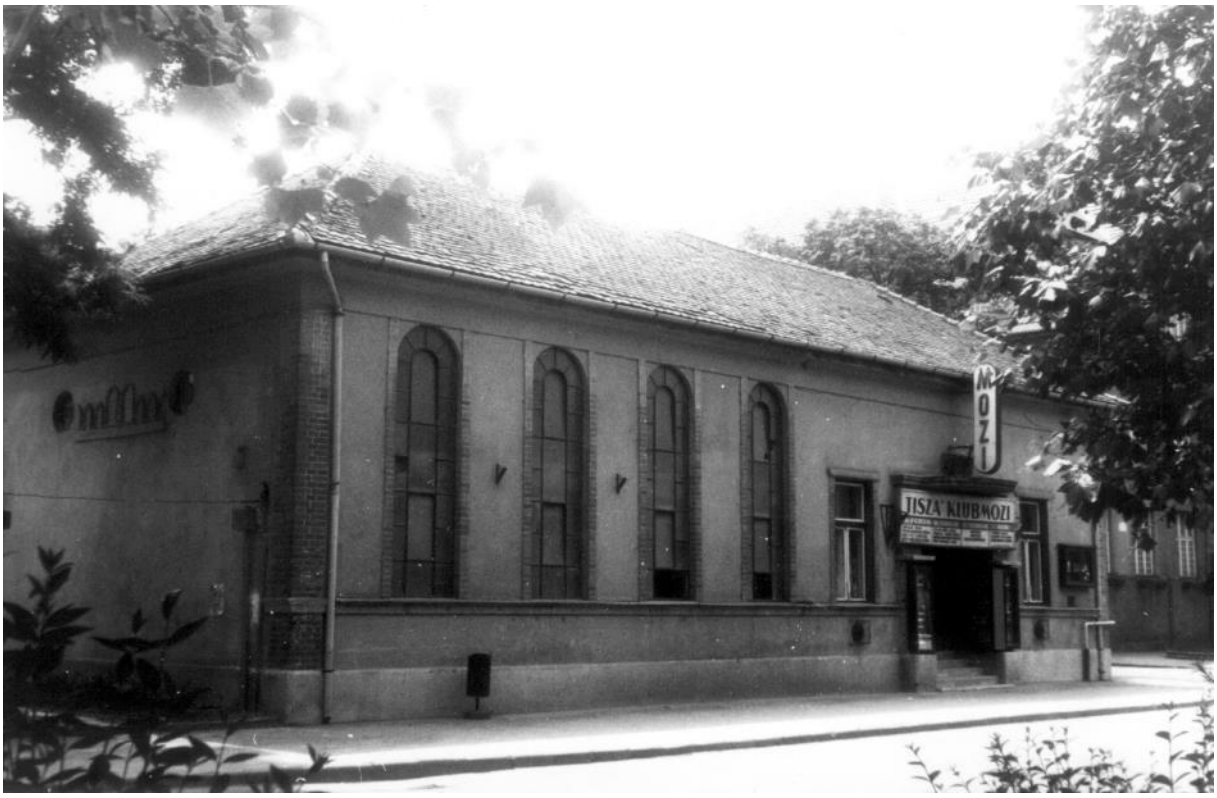

253. kép: Molnár Ferenc Pasaréti úti villájának utcai homlokzata, 2024 – A szerző felvétele

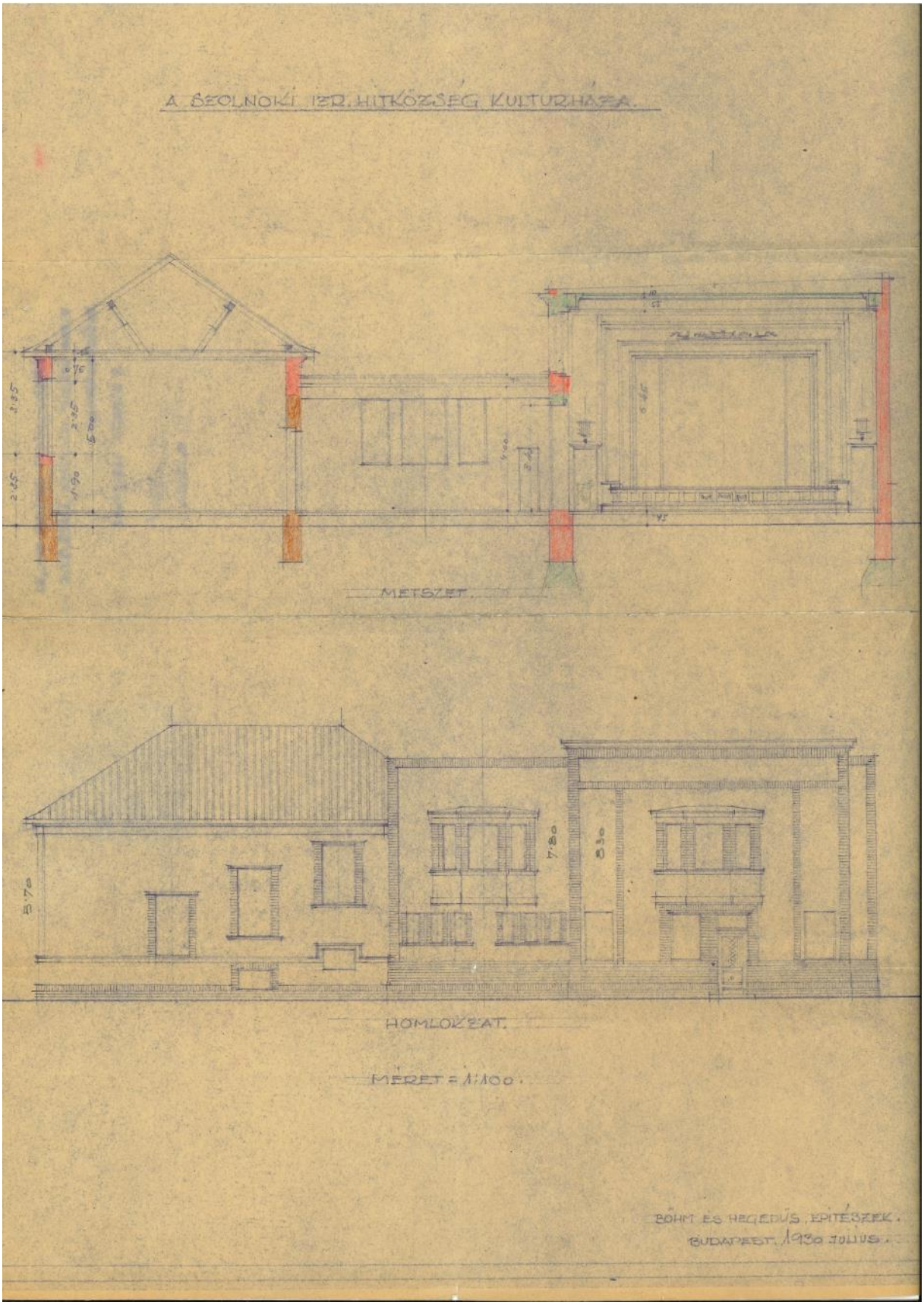
254. kép: Molnár Ferenc villájának utcai homlokzati tervei, 1933 szeptember és december – BFL XV 17 d 329 12014/3

255. kép Az egykori szolnoki zsidó templom már moziként, 1983 – Fortepan 141192, Gazda Anikó felvétele

256. kép: A szolnoki zsidó templom mai állapota, 2025 – Kőrös Ákos felvétele

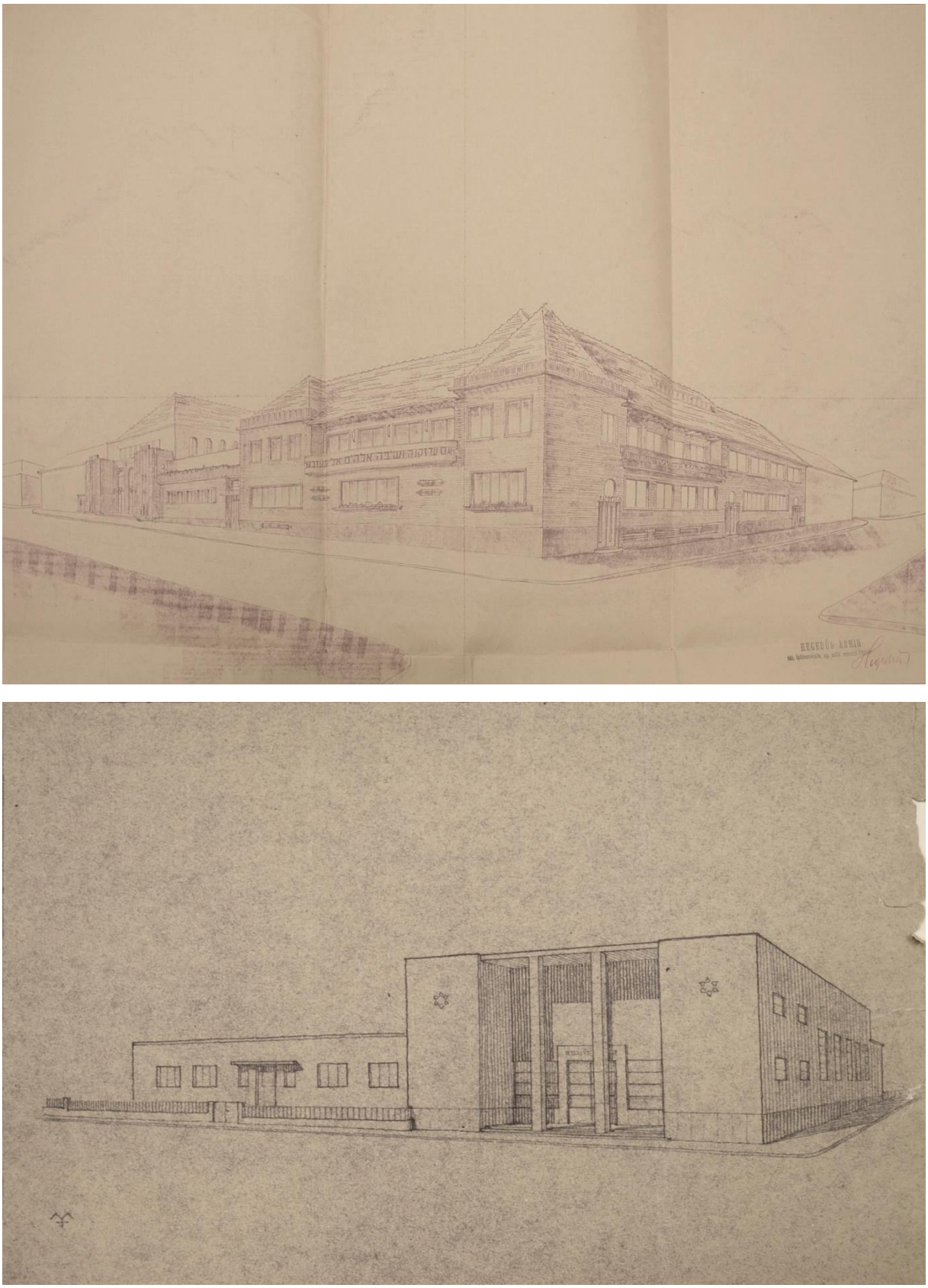
257. kép: A szolnoki zsidó templom és kultúrház metszete és homlokzati terve, 1930 – JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai, 5508/1937.

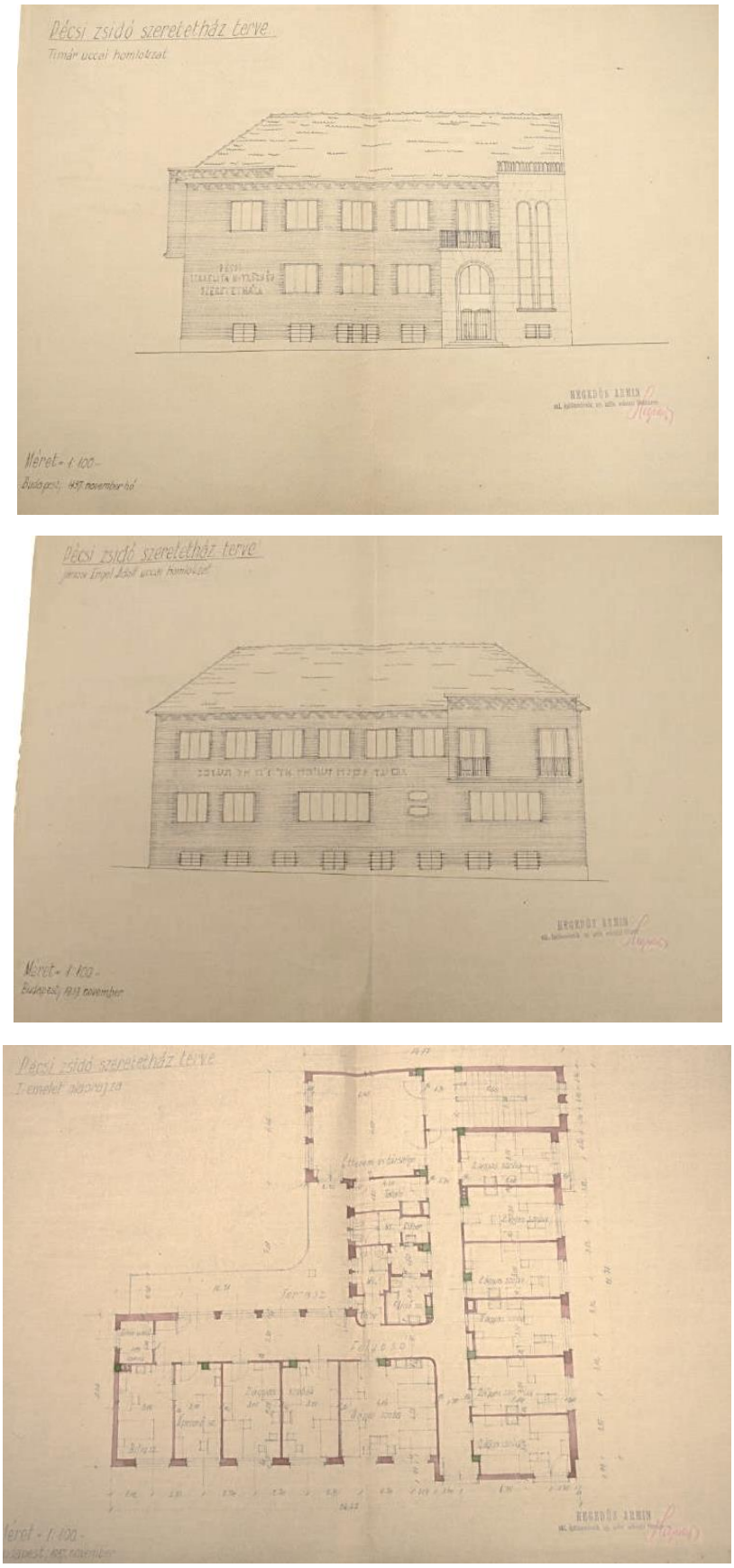
258. kép: A MABI konyhájának belső tere – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár ltsz.n.46

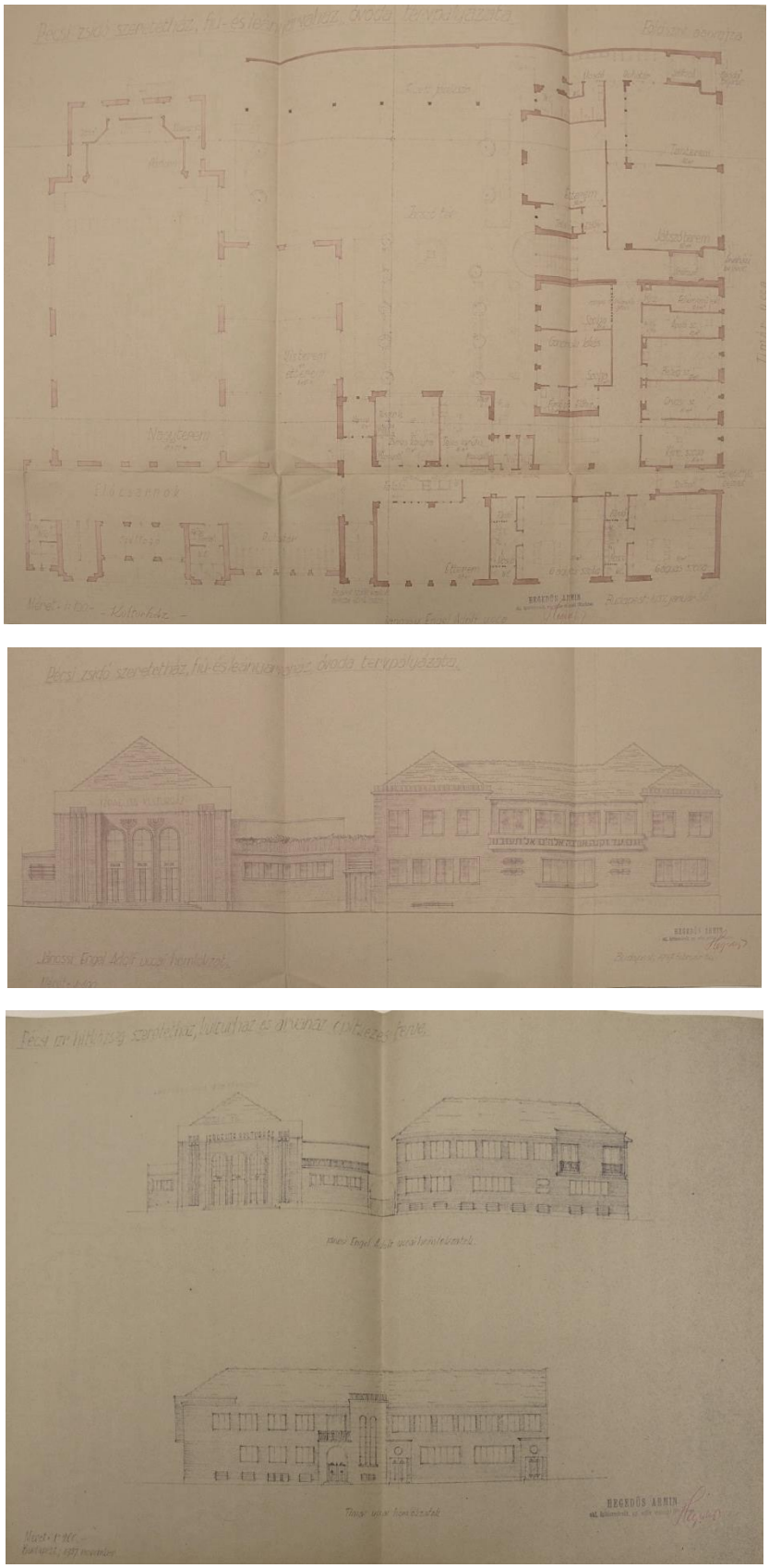
259. kép: A MABI egykori konyhaépülete, 2009 – A szerző felvétele

260. kép: Hegedűs Ármin és Forbát datálatlan távlati tervei a pécsi téli templom és kultúrház épületegyüttesére – MNL BaML 1407.h. F 13093/1939

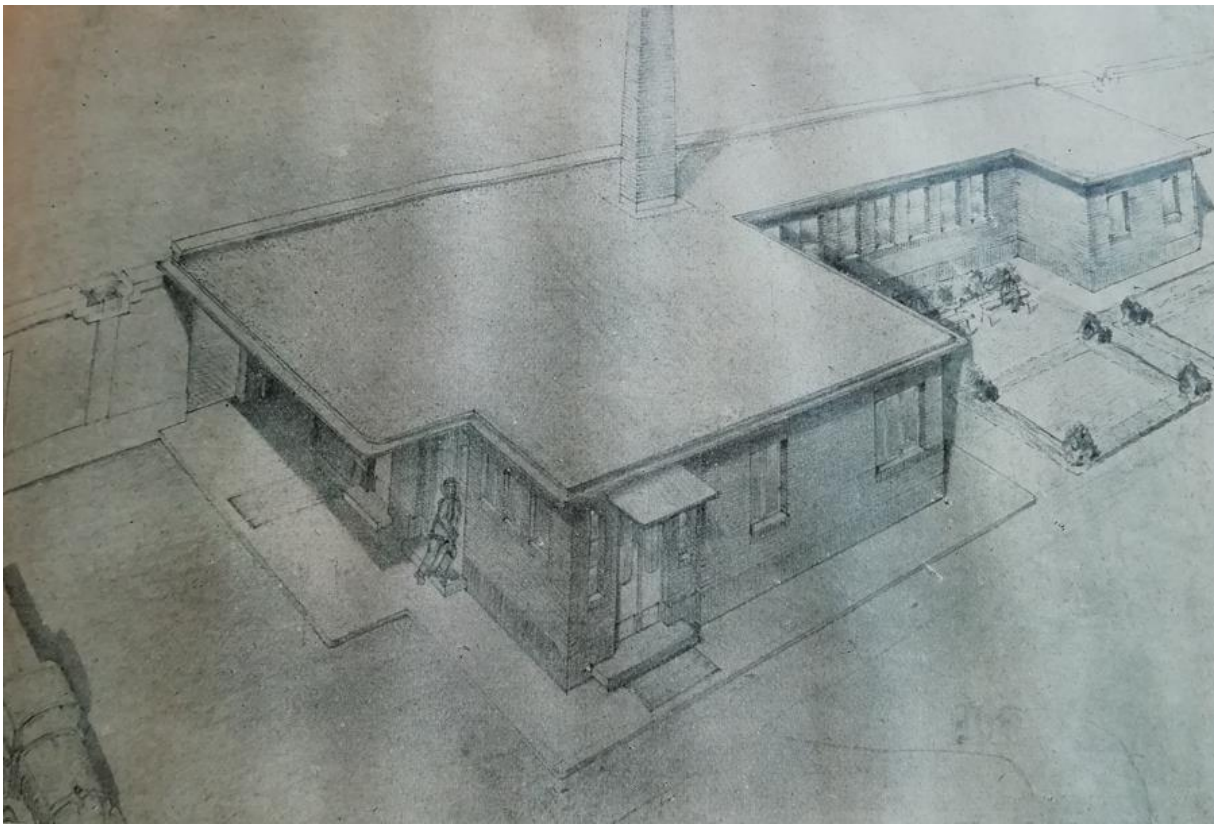
261. kép: A pécsi izraelita szeretetház Tímár utcai és Jánosi Engel Adolf utcai homlokzatának terve és első emeletének alaprajza (kiviteli tervek), 1937. november – MNL BaML 1407.h. F 13093/1939

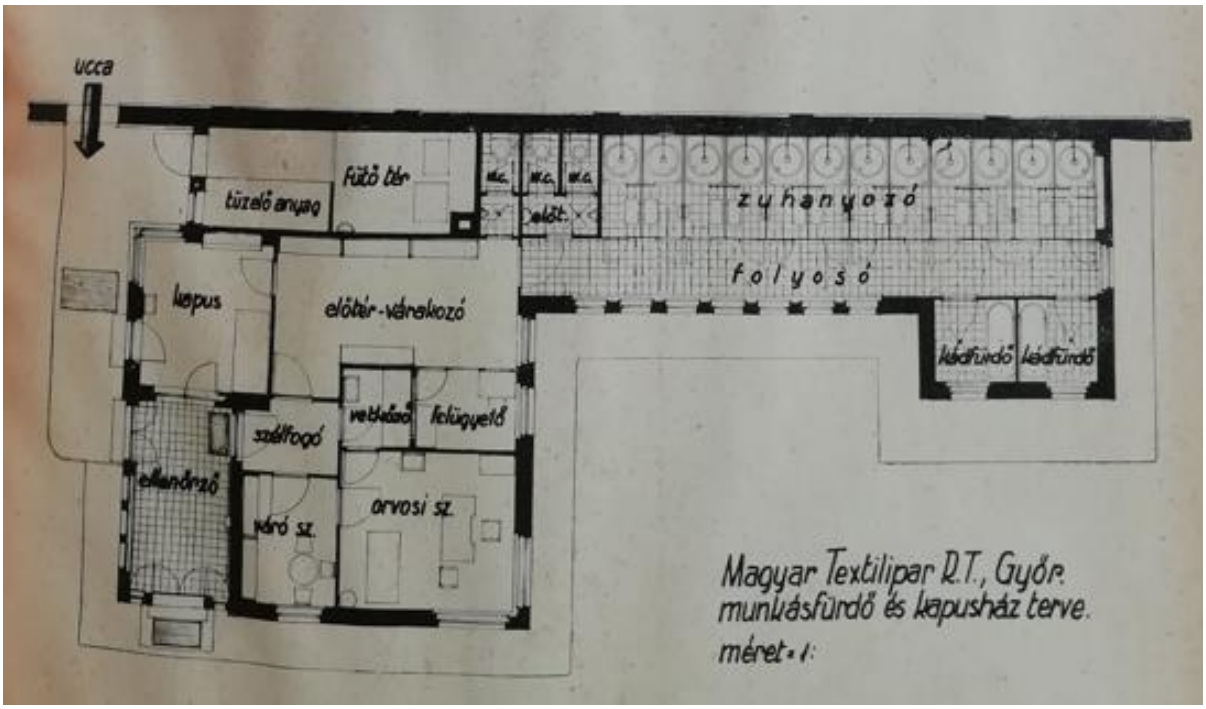

262. kép: Hegedűs Ármin korábbi, az egész pécsi izraelita épületegyüttes kialakítására tett javaslatai (földszinti alaprajz és homlokzatok), 1937 január, február és november – MNL BaML 1407.h. F 13093/1939

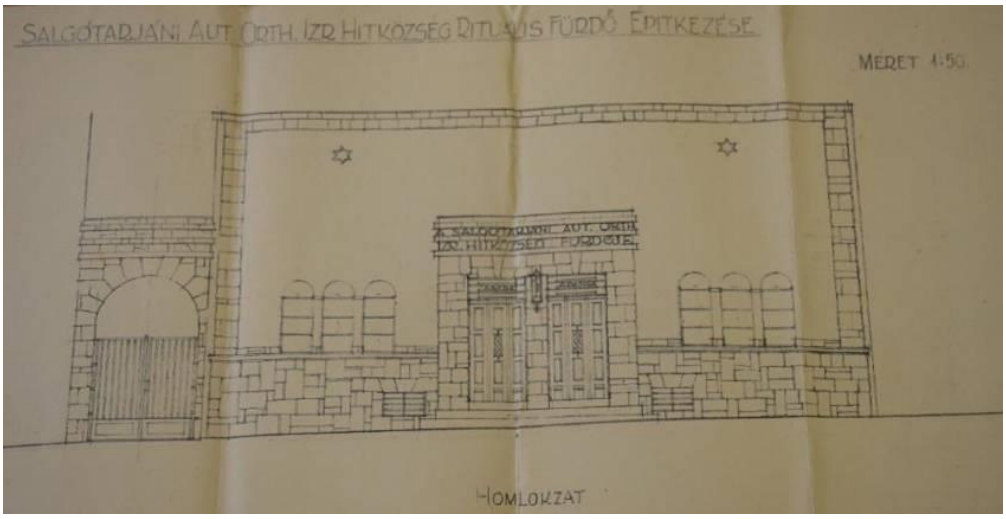

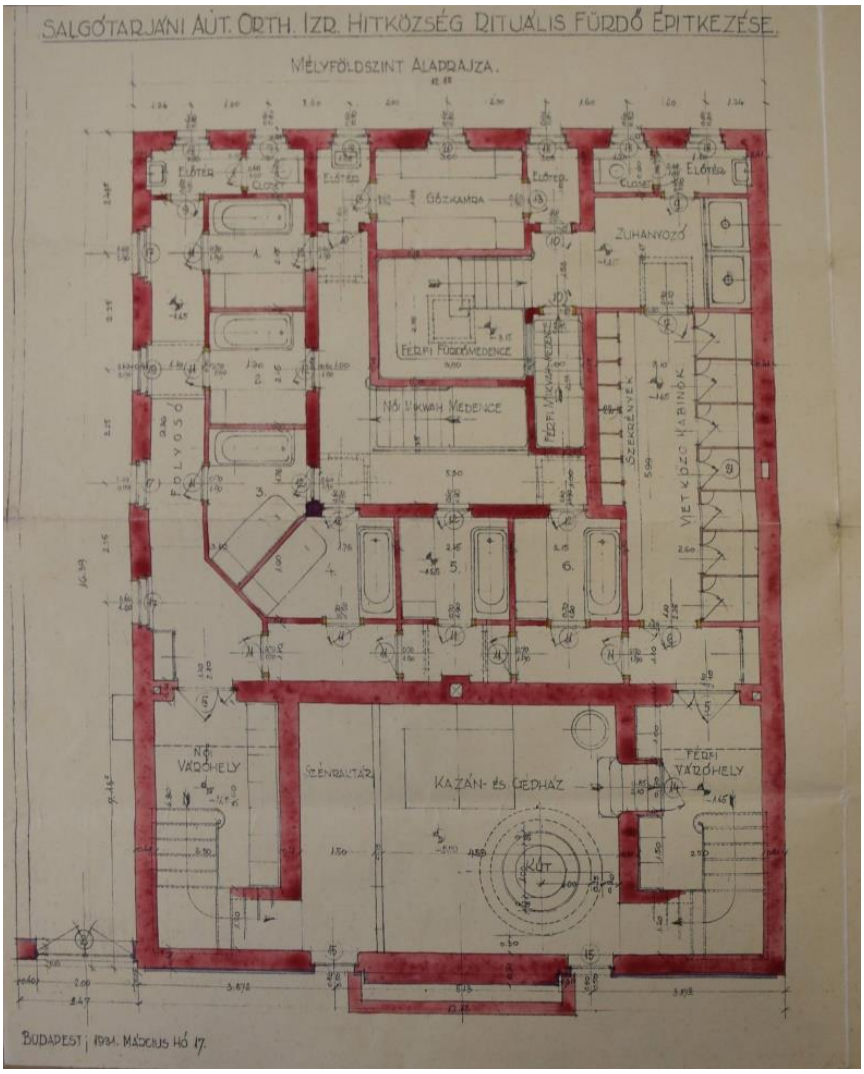
263. kép: A pécsi Aggok háza utcai és udvari homlokzatok, 2025 – A szerző felvételei

264. kép: Munkásfürdő, kapusház és orvosi rendelő távlati terve és alaprajza a győri Magyar Textilipari Rt. részére, 1939 – Forrás: Hegedűs Ármin: Munkás öltöző-, mosdó és fürdő helyiségek az ipari üzemekben. A Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség tulajdona, kézirat, 1939. február 25-én Szegeden tartott előadásának vezérfonala, 24-25. ábra

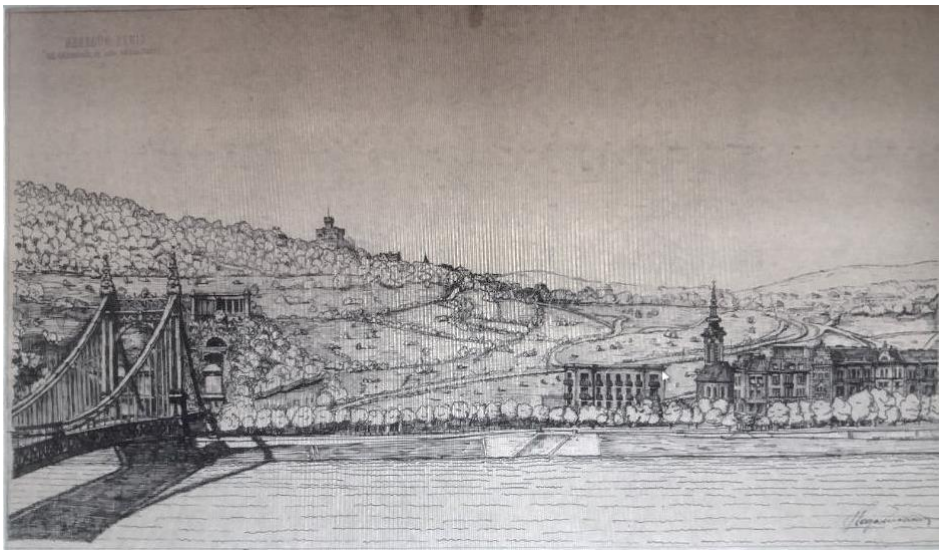

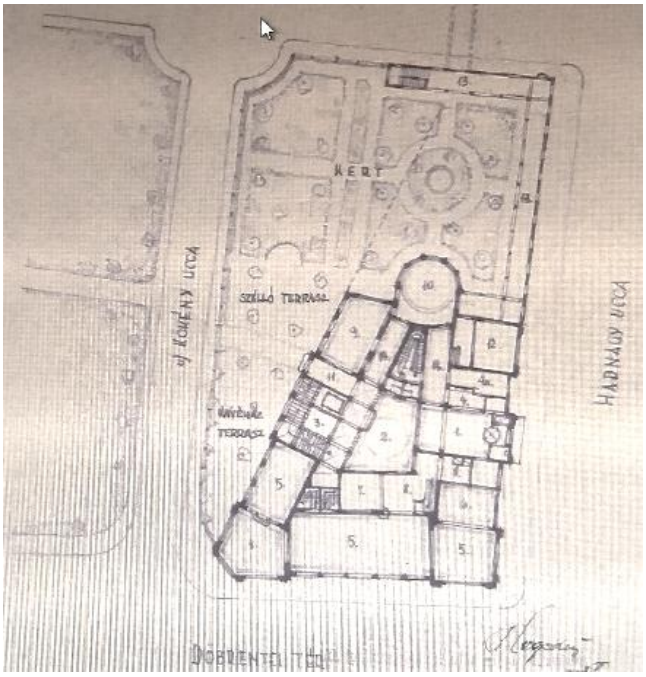

265. kép: A Salgótarjáni rituális fürdő homlokzati terve, valamint a mélyföldszint és magasföldszint alaprajza, 1931 – MNL NML V. 183/33 ill, 34, 137/1933

266. kép: Rudas gyógyfürdő ivóforrás kiképzése és környékének rendezése – BFL XV. 17.d. 322. a 192 (FKT)

267. kép: A Juventus gyógyszálló távlati képe és helyszínrajzának részlete Hegedűs Ármin szignójával, 1938 – BTM Kiscelli Múzeum Tervtár 66.1.1 és 66.1.2/2

Képek jegyzéke

1. kép: Bőhm Henrik fiatalkori fotója (baloldalt) – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona
2. kép: Bőhm Henrik képmásai – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona
3. kép: Bőhm Anna gyermekkori, bérmálkozási és érettségi fotója – Vithalm Orsolya tulajdona
4. kép: Bőhm Henrik építészoklevele és egyetemi indexének egy lapja – Vithalm Orsolya tulajdona
5. kép: Vacsoraasztalnál (jobboldalon Bőhm Henrik, mellette Hegedűs Ármin felesége Hoffer Ilona, balról a második Bőhm felesége Nagy Anna, a harmadik Hegedűs Ármin, az ötödik Bőhm Anna) – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona
6. kép: Bőhm Henrik lányával Bőhm Annával és feleségével Nagy Annával – Vithalm Orsolya, Bőhm Henrik dédunokájának a tulajdona
7. kép: Hegedűs Ármin portréi – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának és Herczegh Veronika Hegedűs Ármin unokája feleségének a tulajdona
8. kép: Hegedűs Ármin felesége Hoffer Ilona – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona
9. kép: Hegedűs Ármin gyermekei Jávor utcai házuk kertjében (balról jobbra Klára, László, István, Erzsi, András, Magda), 1916 – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona
10. kép: Hegedűs építész diplomája – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona
11. kép: Hegedűs Ármin által unokájának rajzolt ABC-s könyv lapjai – Hegedűs István, Hegedűs Ármin dédunokájának tulajdona
12. kép: Kiszuglói elemi iskola, 2025 – A szerző felvétele
13. kép: A VI. kerületi Felső-erdősori vagy Kmetty utcai elemi iskola és kisdedóvó alaprajza, 1904 – Építészeti Szemle 1904, 13. évf., III. füzet, 37.
14. kép: A Felső erdősor és Kmetty utcák sarkán építendő elemi iskola és óvoda terve, 1896. július – BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár (Hegedűs hagyaték) 65.27.1.
15. kép: A felső-erdősori iskola egyik lépcsőházának látványa, 2025 – A szerző felvétele
16. kép: A X. kerületi Rákosi elemi- és gazdasági iskola és kisdedóvó távlati képe, alaprajza és metszete, 1904 – Építészeti Szemle, 1904, 13. évf., III. füzet, 19.
17. kép: Az egykori rákosi elemi iskola, ma Álmos Vezér Gimnázium belső homlokzatának részlete, 2025 – A szerző felvétele
18. kép: A Czakó utcai elemi iskola alaprajza, 1904 – Építészeti Szemle 1904, 13. évf., III. füzet, 22.
19. kép: A Czakó utcai népiskola főhomlokzata, 1900 körül – BFL XV.17.d.328.KT 006
20. kép: A Czakó utcai iskola 1945-ben – Fortepan 217679, Vörös hadsereg
21. kép: A Ponty és Szalag utca sarkán álló kereskedelmi és elemi iskola, 1900 körül – BFL XV.17.d.328. 14285 hrsz.
22. kép: A kereskedelmi és elemi iskola terveinek részletei, 1898 (a megvalósult torony rajza, a saroktorony a korábbi terveken, a főfejárat kapudíszei, belső homlokzati részlet) – BFL XV.17.d.328. 14285 hrsz.
23. kép: Folyosórészlet, mintairoda és tanári szoba a kereskedelmi és elemi iskolában, 1900 körül – FSZEK BGY AN056666B, AN056666C, AN056666D (Budapest székesfőváros községi kereskedelmi oktatási intézetei, Szfv. Háziny., Budapest, 1913, 21., 55., 76., ismeretlen fényképész
24. kép: Az újpesti városháza képeslapon – Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény, Újpest 1988-69-2006
25. kép: Az újpesti városháza főlépcsőháza és díszterme, 2024 – A szerző felvételei
26. kép: Az újpesti városháza szecessziós részletei, 2024 – A szerző felvételei
27. kép: Az újpesti városháza ülésterme, 1920-as évek eleje – FSZEK BGY 022554, ismeretlen szerző
28. kép: Hegedűs Ármin tervei a Központi Városháza különböző homlokzatainak egységesítésére – BTM Kiscelli Múzeum, Tervtár ltsz.n.48.

29. kép: Átalakítás a Központi Városháza egyik lépcsőházában, és falbontás az egyik lépcsőház számára, 1900 körül – FSZEK BGY 000646 és 000640, Gerey Ernő felvételei
30. kép: A Központi Városháza Bárczy István utcai oldalhomlokzatának részlete, 2009 – A szerző felvétele
31. kép: Fővárosi Könyvtár a központi városházán, 1900 körül – FSZEK BGY 001354, Klösz és Fiai Fényképészeti és Sokszorosító Műiparintézet
32. kép: Farkasréti temető „kezelőépület" terve – BFL XV. 17. d. 328. KT te 12/10
33. kép: A farkasréti temető fülkés sírboltjai, 2025 – A szerző felvétele
34. kép: Az Új köztemető bejárati csoportja tervvariációi – BFL XV. 17. d. 328. KT te 10/6
35. kép: A kőbányai új köztemető 1906-os látványa. Jól látható a még üres Atyaisten szobor fülkéje illetve a központi építmény tetején álló angyal – Forrás: V. S.: A Kőbányai új temetőben. Vasárnapi Ujság 1906. november 11., 53. évfolyam, 44. szám, 736.
36. kép: Maróti Géza műhelye 1905-ben a készülő „Atyaisten" szobor tömbje mellett, mely később az új köztemető bejáratánál került felállításra – Forrás: BRÓDY-MARÓTI Dóra: Apámról, Maróti Gézáról. Magyar Építőművészet 1987, 78. évfolyam, 4-5. szám, 50.
37. kép: Az Új Köztemető bejárati építménye, 1966 –Fortepan 279365, Fábián József felvétele
38. kép: Az Új Köztemető bejárata, 2009 – A szerző felvétele
39. kép: A főváros dísztemetői című cikk illusztrációja – feltehetően Hegedűs Ármin nevéhez köthető – Vasárnapi Újság 1900. február 11., 47.évfolyam, 6. szám, 87.
40. kép: Az Újpestvidéki Takarékpénztár homlokzata az István úton – Iványi János: Az újpesti Böhm-Hegedűs „skanzen". Budapest, 2020. decemberi szám, 28.
41. kép: Bőhm Lipót és Lipótné síremléke a Kozma utcai zsidó temetőben, 2024 és Hirschler Mór síremléke a Salgótarjáni úti zsidó temetőben, 2024 – A szerző felvételei
42. kép: Halmos János síremléke, Fiumei Úti Sírkert, 2024 – A szerző felvétele
43. kép: Kozma utcai zsidó temető árkádsorának terve, 1903 – Magyar Pályázatok 1903/1904, 1. évfolyam, 12. szám, 10.
44. kép: A krematórium tervpályázat Bőhm és Hegedűs terve, 1916 – Magyar Építőművészet 1916, 14. évfolyam, 3-4. szám, 30.
45. kép: A váci főszolgabírói hivatal épülete, 1905 körül – Starecz Zsuzsanna képeslapgyűjteménye
46. kép: A váci főszolgabírói épület az 1960-as években (részlet) és napjainkban – Fortepan 176013, Chuckyeager tumblr képe; ill. a szerző felvétele
47. kép: Az erzsébetfalvi községháza tervéről fennmaradt képeslap – MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Képeslapgyűjtemény, 2021.10.1256
48. kép: Az erzsébetfalvi községháza a második világháború előtti tornyaival és az oldalszárnyak elkészülte előtt, 1908 előtti képeslap – FSZEK BGY K001534, Kohn és Grünhut kiadása
49. kép: A pesterzsébeti városháza épülete, 2024 – A szerző felvétele
50. kép: A pesterzsébeti városháza külső részletei (szirommintás lábazat és csipkés kúpcserepek), 2024 – A szerző felvételei
51. kép: A Pesterzsébeti városháza kapuzata és belső homlokzatának részlete, 2024 – A szerző felvételei
52. kép: A pesterzsébeti városháza dísztermének és polgármesteri irodájának részletei, 2024 – A szerző felvételei
53. kép: Az újpesti vágóhíd épületegyüttesének főbejárata, 2008 – A szerző felvétele
54. kép: Az újpesti vágóhíd udvari részlete, 1910-es évek – Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2016. szeptember, 23. évfolyam, 3. szám, 1.
55. kép: A Török Bankház Bőhm Henrik és Hegedűs Ármin által leadott Főnyeremény jeligéjű pályamunkájának homlokzati rajza és földszinti alaprajza (bankhelyiség), 1905 – Alaprajz: Magyar pályázatok 1905, 3. évfolyam, 4. szám, 9.; Homlokzat: Magyar pályázatok 1905, 3. évfolyam, 9. szám, „melléklet"

56. kép: A szervita tér 3. alatt álló Török Bankház egykori felvételén még jól felismerhető a világháború után már nem álló glóbuszos szoborcsoport, 1908 – Deutsche Fotothek BS 0010244, Bruck und Sohn
57. kép: A Török Bankház és környezete ma, a pártázat tetejéről hiányzik a glóbuszon kívül az építés évét jelölő kőarchitektúra is, 2008 – A szerző felvétele
58. kép: A Török Bankház homlokzati mozaikjának tervváltozatai Róth Miksa hagyatékából – MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Tervtár 71.032.48.53 és 2021.7.7.
59. kép: A Török Bankház belső udvarának egyik összetett ablaka; a bejárat az eredeti lépcsőházi ajtóval és a rózsás terrazzóval, 2010 – A szerző felvételei
60. kép: Az egykori Zsolnai Takarékpénztár épülete, Rosenfeld Ignác palotájával képeslapon, 1915 – OSZK, Képeslapgyűjtemény, ZS 106 (hungaricana)
61. kép: A Zsolnai takarékpénztár egykori épülete ma Rosenfeld palotaként ismert, 2024 – A szerző felvétele
62. kép: A bank belső részletei: szecessziós cementlap és a lépcsőház oszlopfejezete; geometrikus mintázatú parketta; a lépcsőházból származó lámpatest és a lépcsőház egy részlete, 2024 – A szerző felvételei
63. kép: Az udvar fa kapuja; a főbejárati kapu középen a család nevére utaló „R”-betűt mintázó kapuráccsal; a kerítés napraforgós kovácsoltvas kapuzata a kör-pálcás kőpillérekkel; a homlokzat szecessziós részletei, 2024 – A szerző felvételei
64. kép: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Újpesti Bankfiókja képeslapon – Zempléni Múzeum, Szerencs, 0116200 (hungaricana)
65. kép: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank egykori újpesti bankfiókjának mai állapota, és szecessziós részletei (pipacsos főbejárat, zárcímer), 2026 – A szerző felvételei
66. kép: A Munkásbetegsegélyező Pénztár pályaterve, 1907 – Magyar Pályázatok, 1907, 5. évfolyam, 7. szám, 32.
67. kép: A kerületi munkásbiztosító székház pályázati anyaga: homlokzati terv, földszint és első emelet alaprajza, 1911 – Magyar Építőművészet 1911. július, 9. évfolyam, 7. szám, 16-18.
68. kép: A Dob utcai iskola főhomlokzatának részletei, 2024 – A szerző felvételei
69. kép: A Dob utcai iskola belső homlokzatának részlete a téglaszalag díszítésekkel, 2024 – A szerző felvétele
70. kép: A Dob utcai elemi iskola tervrajza és annak részlete – BFL XV. 17. d. 328 KT i 79
71. kép: Egy tanterem berendezése a Dob utcai elemi iskolában: a szecessziós tábla, a tanári asztal, a szekrények és a magyaros mintájú szegélyfestés is jól kivehető, 1906 – Építő Ipar–Építő Művészet, 1907. február 17-24., 8. szám,
72. kép: A Dob utcai iskola háztartási konyhája az alagsorban, 1906 – Népmívelés 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.
73. kép: A Dob utcai iskola fürdőhelyisége, 1906 – Építő Ipar, Építő Művészet 1907. február 17-24., 8. sz.
74. kép: Játszótér a Dob utcai iskola tetején, 1906 – Népmívelés 1906, 1. évfolyam, 2. kötet, 11-12. szám (nov-dec.), 440-446.
75. kép: A Dob utcai iskola középső nagy ablaka alkotóinak a csoportképe Gera Lajos asztalos műhelyében – FSZEK BGY 010414, Szelényi Gyula fényképe
76. kép: A Dob utcai iskola nagy ablaka a tornateremből és a külső homlokzaton, 2008 – A szerző felvételei
77. kép: Egykori falfestések részletei a Dob utcai iskola tantermében (mérőszalag és magyaros fríz) és a folyosón (zöld indarészlet); valamint az eredeti szívmintás terrazzo burkolat részlete, 2024 – A szerző felvételei
78. kép: A Db utcai iskolabelső részletei: egy lépcsőházi oszlop környezete; a mókusos fejezet közelről; az egyik szélfogó; a tornaterem ma; a tornaterem karzatának faragott részlete, 2024 – A szerző felvételei

79. kép: Hegedűs Ármin Ifjúság jeligéjű főhomlokzati terve a MÁV internátushoz, 1908 – Magyar Építőművészet 1908, 6. évfolyam, 8. szám, 19.
80. kép: A csáktornyai kaszinó 1905 körül – Képeslap, Muzej Medimurja Čakovec 11789
81. kép: A Csáktornyai Kaszinó napjainkban, 2015 – A szerző felvétele
82. kép: A Csáktornyai Kaszinó homlokzatának részlete és a hátsó homlokzat, 2015 – A szerző felvételei
83. kép: Képeslap az Újpesti Éden színházról, 1911 előtt –Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, GY/1077, Sellei Károly fényképész kiadása
84. kép: A pöstyéni mozgóképszínház bejárata (a bejárat fölött Mozgó képek – Kino bilder kétnyelvű felirat olvasható), 1914 előtt – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 134.
85. kép: A pöstyéni színház bejárata, 1910-es évek – Slovenská národná knižnica Prír. č. 3365.1971
86. kép: A községi nyilvános könyvtár pályázati anyaga, Sterk Izidor, Sebestyén Artúr és Hegedűs Ármin terve: homlokzati rajzok és első emeleti alaprajz, 1911 – Magyar Építőművészet 1911, 9. évfolyam, 8. szám, 16-18.
87. kép: „Kaszinóval egybekapcsolt színház tervrajza" 1911. december, magasföldszinti alaprajz – Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla
88. kép: Homlokzati terv a trencsénteplici kaszinó és színház tervéhez, 1912. január – Štátny Archív v Nitre, ZMP 751, Trenčianske Teplice, Plány divadla
89. kép: A trencsénteplici mozgóképszínház bejárata képeslapon, 1920 előtt – Zempléni Múzeum, Szerencs 0137819
90. kép: A Flórián téri lakó és üzletház, Weisz Sámuel üzletbérháza terve – BFL XIV. 243. c. 1. 022
91. kép: Weisz Sámuel áruházáról készült képeslap (az oromzaton „Weisz áruháza" felirat még olvasható), 1904 – https://ilyenisvoltbudapest.hu/ilyen-is-volt/harmadik-kerulet-obuda-bekasmegyer/item/1904-vorosvari-utca-vorosvari-ut, Letöltve: 2025. december 15. 16:59
92. kép: A Flórián téri fűszer- és csemegebolt 1965-ben és 1958-ban – Fortepan 278553 és 9206, Fábián József fotója és ismeretlen fényképész felvétele
93. kép: Az Attila út 8. számú épület homlokzati terve és első emeleti alaprajza, 1905 – BFL XV. 17. d. 329 – 7168 hrsz.
94. kép: Az Attila út 8. (ma 6.) számú Bőhm Henrik által tervezett épület Attila úti homlokzata, és a lépcsőházi korlát, 2024 – A szerző felvételei
95. kép: Németh László szilveszteri társasága Attila út 8. szám alatti lakásában (balról jobbra fentről lefelé: Babits Mihály, Török Sophie, Németh Lászlóné, Farkas Zoltánné, Erdélyi József, Németh László és Illyés Gyula), 1931 – Fortepan 115390, Németh László Társaság
96. kép: Az Attila úti bérház 1945-ben – FSZEK BGY 080788, ismeretlen szerző
97. kép: A Mocsonyi bérpalota Hegedűs Ármin által tervezett homlokzata és földszinti alaprajza, 1907 – Magyar Építőművészet 1907. július, 5. évfolyam, 7. szám, 34-35.
98. kép: Feuerstein Izidor Miskolci megvalósulatlan bérházának homlokzatterve, 1907 – MNL BAZML IV.1906.b 12022/191
99. kép: Feledi Miksa bérházépülete, Bőhm Henrik homlokzati és magasföldszinti terve, 1909 – BFL XV. 17.d. 329. 14131-14132. hrsz.
100. kép: Feledi Miksa bérháza, ma Markovits utca 4. (belső udvari legfelső emeleti körfolyosó, 1960 és homlokzat, 1971) – Fortepan 21736, Kotnyek Antal fotója és Fortepan 98009, UVATERV
101. kép: Feledi Miksa bérházának mai állapota, 2025 – A szerző felvétele
102. kép: A Fóthi út Taksony utca sarkára tervezett épület alaprajzai, Bőhm Henrik 1909-es megvalósulatlan tervei – Magyar Építőművészet 1909. július, 7. évfolyam, 7. szám, 9.
103. kép: Balassi Bálint u. 7. számú bérház, 2026 – A szerző felvétele
104. kép: A Balassi Bálint utcai bérház szegecsekkel díszített kapuja és annak pávás, geometrikus mintájú részlete, 2026 – A szerző felvételei
105. kép: A Balassi Bálint u. 7. számú épület (jobbra) 1964-ben – Fortepan 226966, Szilvásy hagyaték

106. kép: Az Akácfa utcai Fuchs Mór részére készített toldalék tervei, helyszínrajz és metszet, 1909 – BFL XV. 17. d. 329. 34386 hrsz.
107. kép: Szarka utca 7. Kovács Vilmosné bérháza, homlokzat és bejárat, 2025 – A szerző felvételei
108. kép: Szarka utca 7., szegecselt szélfogó-ajtó a függőfolyosó és a lépcsőház között és a belső udvar részlete, 2025 – A szerző felvételei
109. kép: Steiner V. Vilmos Liliom utca 54. számú hátsó udvari toldalék földszinti terve, Bőhm Henrik rajza, 1909 – BFL XV. 17. d. 329. 37509 hrsz.
110. kép: Steiner V. Vilmos bérházának udvara ma, illetve a függőfolyosók korlátja és a nyílászárója motívumai (egyértelműen tükrözik az 1909-es tervek megvalósulását), 2025 – A szerző felvételei
111. kép: Szendeffy Dezsőné Szilágyi Dezső tér és Székely utca sarkán álló bérházának homlokzata; a Székely utcai kapu; női fej a vesztibülben; illetve a Székely utcai homlokzaton, 2025 – A szerző felvételei
112. kép: Országház-látkép, előtérben a Szilágyi Dezső térrel, rajta Szendeffy Dezsőné bérházának manzárdteteje, 1940 – Fortepan 164300, Szántó András felvétele
113. kép: Szendeffy Dezsőné Szilágyi Dezső téren álló bérházának részlete, 1973 – Fortepan 215844, FŐFOTÓ
114. kép: A Közvetítési Vállalat Gerlóczy utcai épületének 1911 áprilisra datált tervei – BFL XV. 17. d. 329. 24239 hrsz.
115. kép: A Közvetítési Vállalat bérházának Gerlóczy utcai homlokzata (2008), homlokzati részlete atlaszszobrokkal (2008) és domborított népi motívumokkal (2023) – A szerző felvételei
116. kép: A Budapesti Közvetítési Vállalat Kisfaludy utcai bérházának tervei – BFL XV. 17.d.329. 35661 hrsz.
117. kép: A romos Kisfaludy utca 28.b számú ház a Práter utca felé, 1956 – Fortepan 255788, Jezsuita Levéltár; illetve ugyanaz a sarok a Kisfaludy utca felől, 1960 – Fortepan 103834, BFL. XV. 19. c. 11.
118. kép: A Budapesti Közvetítési Vállalat Kisfaludy utcai bérházának háztömbje a Kisfaludy és a Práter utca sarkán, illetve annak belső udvara, 2022 – A szerző felvételei
119. kép: Belvárosi Házépítő Rt. Váci u. 78-80. és Szarka utca sarkán épített bérházának tervei az áthúzott szecessziós részletekkel és egy öntudatos építészeti megoldással, 1912 – BFL XV. 17. d. 329. 23946. hrsz.
120. kép: Archív fotók az épület részleteiről 1982-ből – Fortepan 107912 és 107941, Makovecz Benjámin fotói
121. kép: A Váci u. 78-80. számú áru- és bérház részletei: a liftakna domborított gránátalma mintája; a körfolyosó korlátja; a kapualj mozaikrészletei; puttófigura koszorúval; a bejárati kapuzat atlaszszobra; működő páva üvegbetétekkel; pávát mintázó üvegmozaik az oromzati mezőből; az oromzat oldalának konzol-maszkja; az oromzat működő kannelúráinak mozaikjai, 2023 – A szerző felvételei
122. kép: A Váci u. 78-80. oromzatának látványa és a kapualj monumentális látványa, 2008 – A szerző felvételei
123. kép: Polgár Gábor Zimonyi lakóházának archív képe és terve, 1904 – DABIŽIĆ, Aleksandra: Art Nouveau in the historic urban core of Zemun. Beograd, 2017, 5.
124. kép: A Hegedűs-villa 1907-ben – Magyar Építőművészet 1907. szeptember,5. évfolyam, 9.szám, 18-21.
125. kép: Homlokzati rajz és alaprajz a Hegedűs-villához, 1906 – BFL XV.17.d.329. – 32684.hrsz. és Magyar Építőművészet 1907. szeptember, 5. évfolyam, 9.szám, 18-21.
126. kép: Hegedűs Ármin villája és a játszó gyermekeket ábrázoló dombormű-fríz, 2022 – A szerző felvételei
127. kép: Quittner Béla Bőhm Henrik által tervezett lakóháza, 1908 – BFL XV. 17. d. 329. 28050 hrsz.
128. kép: 1911. januári és júniusi tervváltozat Tornai Gyula festő Jávor utcai műteremvillájának főhomlokzatához – BFL XV. 17. d. 329. 32681 hrsz.
129. kép: A Tornai villa homlokzata és lépcsőháza 2022-ben – A szerző felvételei

130. kép: 1912. augusztusi homlokzati tervek az Alexander-villához – Štátny archív v Trnave, Okresny úrad Piestany admInistratívne spisy, skatulu 149, Inventarne cislo 7283/38
131. kép: A pöstyéni Alexander-villa részletei az építés évével és a tervezők neveivel; valamint a villa és környezete, 2024 – A szerző felvételei
132. kép: Winter Lajos családja körében a Zöldfa szálló kertjében – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 349.
133. kép: A Zöldfa szálló 1920 körül, a bejáratnál többnyelvű felirat hirdeti a panziót – Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, N 23706
134. kép: A Zöldfa szálló főhomlokzata és részlete, 2024 – A szerző felvételei
135. kép: Terv a Rudas és a Sáros fürdők összekapcsolására, területének rendezésére: a képen jól látható a fürdő tornyának még nem kialakult végleges rajza, a villamosalagút ötlete és az ezeket összekötő viadukt is, 1907 – Építő Ipar 1907, 358-359 és 362-363.
136. kép: Bőhm Henrik metszeti terve a Lukács fürdő emeletráépítéséhez, mosoda kialakításához, 1908 – BFL XV.17.d.329. 14488 hrsz.
137. kép: A Daruvári Anna-fürdő átalakítási terve, 1909 – Državni arhiv u Bjelovaru, Zbrika Planova I Nacrta, HR DABJ 291
138. kép: A Daruvári fürdő főhomlokzata, 1913 – Keszthely, Balatoni Múzeum, 2015. 47176
139. kép: A Daruvári fürdő homlokzatai, 2017 – A szerző felvételei
140. kép: A pöstyéni Irma fürdő főhomlokzati tervváltozatai, 1910 – Krajský pamiatkový úrad Trnava, A 1898
141. kép: A Thermia Palace főhomlokzati tervének részlete és az első alaprajzi vázlat (mely később átalakításra került) – Pöstyéni Fürdőigazgatóság, KPÚ 2232 Thermia Palace nerealizované, KPÚ 1898 Thermia Palace pôvodné plány kópie
142. kép: A Thermia és az Irma Vág felőli homlokzatai, 1911 – Fortepan 86629, Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór fotója
143. kép: Irma nagymedencéje, 1912 körül – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 293.
144. kép: A Thermia és Irma építkezése, az alsó képen látható feliraton az építészpáros és az építési vállalkozó neve is olvasható, 1911 körül – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 271.
145. kép: A Thermia ma már nem látható hallja, a francia ebédlő és az amerikai bár a magyaros motívumokkal – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 283., 287., 285.
146. kép: Marokkói orvosok csoportja a Thermia főbejáratánál, a háttérben jól kivehető az eredeti szecessziós főbejárati ajtó, 1932 – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 175.
147. kép: Az Irma fürdő az egykori mediterrán hangulatú, pergolás napfürdőzőhely-ráépítéssel – Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, N 23672
148. kép: A pöstyéni Irma fürdő és Thermia Palace hotel főbejáratainak képe, 2024 – A szerző felvételei
149. kép: A pöstyéni Thermia és Irma enteriőr részletei, 2024 – A szerző felvételei
150. kép: Részletek a Thermia Hotelből: pávás lépcsőházi üvegablak; a gyógyfürdő bejárata a szállodából; és a főlépcsőház, 2024 – A szerző felvételei
151. kép: A pöstyéni Thermia és Irma külső homlokzati díszei: férfiarcok a Thermia előtti kandeláberen; pávás műkő dísz a főbejárat pillérkötegeinél; az Irma homlokzatának Jugendstil férfifeje; az Irma girlandos puttója; geometrikus pillérdíszek; az Irma fürdő késő-szecessziós díszei; a Thermia lépcsőházának külső oromzata az építés befejezésének évével és a gyógyforrásra utaló domborművel; a Thermia jelképévé váló páva a lépcsőház külső homlokzatán, 2024 – A szerző felvételei

152. kép: A trencsénteplici Ostende villa egykor és ma, 1912 körül és 2024-ben – Képeslap, magántulajdon és a szerző felvétele
153. kép: A trencsénteplici egykori Grand Hotel, 1945 után – Slovenská národná knižnica, Prír. č. 1981_1959
154. kép: A Bőhm Henrik leszármazottainak birtokában lévő trencsénteplici Grand Hotelt ábrázoló felvétel – Vithalm Orsolya magántulajdona
155. kép: Képeslap részlete az egykori trencsénteplici Grand Hotel magyaros oromzati mezőjével – Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, P 11135
156. kép: A trencsénteplici háromszívház átalakítási terve, jobbra lent az építészpáros aláírásaival, 1910 – Štátny archív v Trenčíne, Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 455/66
157. kép: A trencsénteplici Kastélyfürdő átalakításai, jobbra lent az építészpáros szignóival, 1910 – Štátny archív v Trenčíne, Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 454
158. kép: A trencsénteplici Sina fürdő kádfürdőinek átalakítási terve, jobbra lent kivehető az építészek aláírása, 1910 – Štátny archív v Trenčíne, Obvodny notársky úrad v Trencianskych Tepliciach – Mapy a plány s.d. 455/66
159. kép: Munkás-szanatórium (Sándor/Alexander pavilon) földszint tervrajza, 1912 – Štátny archív v Trnave I/4. OV PN ADM ck.177. Inv. c. 2305/53
160. kép: A Sándor Pavilon egykor a Pro Labore munkáskórház részeként a két világháború között; és a szanatórium épülete ma – KRUPA, Vladimír–PRÍBIŠOVÁ, Vladimíra (szerk.): Piešťany vo fotografii. Piešťany in photographs. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany, 2018, 319, és a szerző saját felvétele
161. kép: A pöstyéni Pro Patria kórház homlokzati tervének részlete az építészek pecsétjével, 1916 – Krajský pamiatkový úrad Trnava, A 1855
162. kép: A pöstyéni Pro Patria fürdőkórház alaprajzának terve – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 18.
163. kép: A Pro Patria fürdőkórház egykori homlokzata, Slovenská národná knižnica, Prír. č. 3323_1971
164. kép: A pöstyéni Pro Patria szanatórium nem sokkal a megnyitás után, 1916 – HEGEDÜS, Armin: Das Kriegsspital "Pro Patria" in Bad Pöstyén. Deutsche Bauhütte 1916. december 14., 20. évfolyam, 51. szám, 409.
165. kép: A Pro Patria és fürdőmedencéje 2009-ben és 2024-ben – A szerző felvételei
166. kép: Sebestyén és Hegedűs első homlokzati terve és az első emelet alaprajza a Sárosfürdőhöz, 1905 – Magyar Pályázatok 1905, 3. évfolyam, 1. szám, 6-8.
167. kép: Sebestyén és Hegedűs távlati terve és földszinti alaprajza az 1909-es Gellért-fürdő pályázathoz – Magyar Építőművészet 1909, 7. évfolyam, 1. szám, 33 és 37.
168. kép: A Gellért fürdő és szálló építkezése – MÉM MDK, Múzeumi Osztály, Fotótár, 72285
169. kép: A Szent Gellért fürdő egyik gyógykádja és főbejárata a fürdő megnyitásakor, 1918 – MNM 835/1949 fk és 878/1948 fk, Müllner János fotói
170. kép: A Szent Gellért fürdő kupolacsarnokának távlati terve Hegedűs Ármin tollából (1913) – BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 66.3.1. (XI/2)
171. kép: A Gellért bútorpályázatának egy terve a Gellért Szálló D típusú szobájához, Szablya-Fischauf Ferenc, 1916 – IMM Adattár Rajz- és Tervgyűjtemény, KRTF 7
172. kép: Az egykori Gellért-fürdőbeli golfpálya a mai pezsgőfürdő helyén, 1931 után – FSZEK BGY 020433
173. kép: A Gellért fürdő parkja a hullámfürdő megépülte előtt, 1934 – FSZEK BGY AN 039532
174. kép: A Gellért szálló 1945-ben, világháborús sérülésekkel – Fortepan 5823, ismeretlen fényképész
175. kép: A Gellért szálló és fürdő épületegyüttese felállványozva, a sarkon jól látható a vörös csillag, 1956 –Fortepan 199467, Bauer Sándor felvétele

176. kép: A Gellért építkezéséről készült karikatúrák, az 1912-es és a 1913-as évből (a karikatúrák Jeney Jenő Béla munkái) – Bolond Istók 1912. október 13., 5. és Bolond Istók 1913. április 6., 5.
177. kép: A Szent Gellért fürdő bejárati terének részlete (1918 körül); enteriőrfotó - a Gellért Szálló lépcsőházának részlete üvegablakokkal és üvegmozaik ablakkeretekkel (1915 körül); és a szálló egykori étterme (1918 körül) – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, F.66.49.4; IMM Adattár Fényképgyűjtemény, FLT 1920; BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.49.9
178. kép: A Gellért szálló főhomlokzata a Szabadság hídról, és a fürdő hátsó homlokzata a Kelenhegyi útról, 2008 – A szerző felvételei
179. kép: Homlokzati részletformák a Gellért szálló és fürdő épületéről: galambos erkélyrács; növényi ornamentikával ellátott kerítéselem, sasos oszlopfejezet; csikóhalas ablakrács; attika csókolózó galambokkal és ornamentikus férfifejjel; puttó növényszalaggal; a főváros címere; tengeri fantázialényes oszlopfő, 2009 – A szerző felvételei
180. kép: Növényi frízrészlet a Gellért fürdő egykori férfi részlegének Zsolnay kerámiáival, 2024 – A szerző felvétele
181. kép: A Szent Gellért fürdő szecessziós részletei, 2024 – A szerző felvételei
182. kép: A Gellért fürdő szecessziós részletei: a várócsarnok és a férfi fürdő, 2024 – A szerző felvételei
183. kép: Az egykori Magyar-ház büfé üzletportálja és belső tere – Darabanth 1401764, Industria nyomda kiadása; Fotómúzeum 2003.3175
184. kép: Ex-libris dr. Strasser Jenő részére, 1921 – OSZK, kisnyomtatványtár Exl.S 448
185. kép: Kammer-villa a Zivatar utcában, udvari homlokzat, 1928 körül – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.51.2
186. kép: A Kammer-villa enteriőrjei: a kis szalon, a nagy szalon a télikerttel, parasztszoba és zeneszoba – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.51.8; F.66.51.5; F.66.51.3; F.66.51.4
187. kép: Egykor a Kammer villába készült Mozart apoteózisa, valamint Kleobis és Bitón mennyezetfestmény Hende Vincétől, 1928 – Magyar Iparművészet 1928, 31. évfolyam, 1-2. szám, 40-41.
188. kép: Weisz Géza Thököly úti villája, 2022 – A szerző felvétele
189. kép: A Pannónia utcai bérház, 1928 körül – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, ltsz.n.44.
190. kép: A Pannónia utcai bérház földszinti alaprajzának két tervváltozata, 1927 június és augusztus – BFL XV.17.d.329.25272/10 hrsz.
191. kép: A Pannónia utcai bérház, 2024 – A szerző felvétele
192. kép: Havas Berthold Fürdő utcai villája Szolnokon, 1928 – MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 14938/1929 sz. ügyirat Dr. Havas Berthold Szolnok Fürdő u 1. alatti épület tervei
193. kép: Havas Berthold villája képeslapon, 1920-as évek vége – Kósa Károly gyűjtéséből
194. kép: Havas Berthold egykori villájának főhomlokzata és két részlete: fiú csikóhalon lovagol és art décós könyöklőpárkány-dísz, 2022 – A szerző felvételei
195. kép: A Kazinczy utcai mikve földszinti alaprajza, dátum nélkül – MAOIH Levéltár, X.1. Tervek, építkezéssel kapcsolatos iratok, mikve
196. kép: Lépcsőházi és körfolyosói rács a Kazinczy utcai mikve épületénél, 2026 – A szerző felvételei
197. kép: A Kazinczy utcai mikve épületének homlokzata, 2026 – A szerző felvétele
198. kép: Eger, József termálfürdő megvalósult épülete, a tervezett nagyobb épületegyüttes távlati képének és alaprajzi elrendezésének terve – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 11-13.
199. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő homlokzata; valamint a fürdő központi medencéje a hallal játszó fiú szobrával, 1920-as évek vége – Zsadon Endre tulajdona
200. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő aulája és a medencék, háttérben a fürdő udvari homlokzata – Zsadon Endre tulajdonai
201. kép: Kapitány József szobrász dolgozik a békéscsabai gőzfürdő egyik szobrászati díszén 1927-ben, és a szobor 2024-ben – Körösvidék 1927. november 20., 4., Ábrahám fényképe; a szerző felvétele

202. kép: Kapitány József műhelye a békéscsabai fürdő szobrászati díszeinek készítése közben (érdemes megfigyelni a műhely dolgozói között megbújva a főbejárati szobordísz hiányos öltözetű nőalakjait), 1927 – Zsadon Endre tulajdona
203. kép: Kapitány József főbejárat feletti szoborcsoportjának mai állapota, 2024 – A szerző felvétele
204. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő enteriőrjei és részletfotói napjainkban: a bejárati aula; a nagymedence kupolájának részlete modern mozaikdísszel és art décós párkánnyal; az aula tervezőket és építtetőket megörökítő márványtáblái; variációk oszlopfejezetekre és oszlopdíszekre – A szerző felvételei
205. kép: A békéscsabai Árpád-fürdő alaprajza, 1928 – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 36.
206. kép: Hegedűs Ármin által szignózott látványterv a kiskunfélegyházi fürdőszálló épületéhez – MNL BKML X.5.b.15.raktári egység, fali kép
207. kép: Kávéház és előcsarnok enteriőrteve a kiskunfélegyházi fürdőszállóhoz – MNL BKML V. 175. b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok 156/1926
208. kép: A kiskunfélegyházi fürdőszálló földszinti alaprajza – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 7.
209. kép: Kiskunfélegyházi fürdőszálló, 1941 – Fortepan 107651, Kókány Jenő felvétele
210. kép: Működ díszek a kiskunfélegyházi fürdő homlokzatáról: a város kartusos címere; ablakkönyöklő és szemöldök; szörnyfejes-volutás fejezet cikkcakkokkal, 2008 – A szerző felvételei
211. kép: A kiskunfélegyházi fürdőszálló épülete, 2022 – A szerző felvétele
212. kép: A Szolnoki fürdő uszodával: homlokzatok és metszetek tervei, földszinti alaprajz és uszodával egybekötött fürdő és strandfürdő metszetrajza, 1926 – MNL JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai 18843/1946
213. kép: Tanulmányok a szolnoki fürdőhöz: a fürdőcsarnok látványterve; a nagymedence; egy szellőzőrács és az étkező rajzai; távlati kép a fürdőszálló épületegyütteséről (a jobboldalon az árkádsor végén a meg nem valósult úszócsarnok épületének felirata olvasható, 1928 – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 1., 20-21., 24-26.
214. kép: Szolnoki fürdőszálló. A megvalósult épület részletei: étterem, csarnok, árkádsor, hátsó homlokzat, 1928 – Magyar Építőművészet 1928, 28. évfolyam, 1. szám, 29-33., Widder felvételei
215. kép: Archív felvétel a szolnoki fürdőszállóról, 1935 – Fortepan 73124, Lissák Tivadar
216. kép: A szolnoki fürdő nagymedencéje 1927-ben és 2022-ben – A szerző tulajdona, Kozelka Tivadar felvétele, a szerző felvétele
217. kép: Részletek a szolnoki fürdőszállóról: mennyezeti üvegablak az étteremből; a főbejárat feletti erkély működ korlátja; működ szellőzőrács a bálteremben; az árkádsor sgrafittója; a fürdőtér egyik vertikális dekorációja,2022 – A szerző felvételei
218. kép: Bőhm és Hegedűs fedettuszoda terve, 1929 – Ujság 1929. március 15., 15.
219. kép: A Gyöngyösi utcai bérházcsoport Hegedűs Ármin és Bőhm Henrik által tervezett épülete, 1926 – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, ltsz. n. 45.
220. kép: A Gyöngyösi utcai kislakásos telep A épülete, 2024 – A szerző felvétele
221. kép: A Mátyás téri kislakásos bérházcsoport, hátsó homlokzatok – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, F.66.55.
222. kép: Mátyás téri kislakások homlokzatrészlete a Pöltenberg utca felől, 2009 – A szerző felvétele
223. kép: A Faludi utcai kislakások, 2025 – Dornbach Éva felvétele
224. kép: Faludi utcai kislakásos épület, 1927 – Vállalkozók Lapja 1927. november 9., 48. évfolyam, 17.
225. kép: A Hunor utcai bérházcsoport Hegedűsék-tervezte épülete (III. épület), 1928 – Vállalkozók Lapja 1928. április 25., 49. évfolyam, 2-3.
226. kép: A Hunor utcai kislakásos telep V. háza, pince alaprajza, 1927 – BFL XV. 17.d.328. 3121 hrsz.
227. kép: A Hunor utcai bérházcsoport Hegedűsék által tervezett épülete, jelenleg III-as épület szerepel a ház falán az építkezés idején V. épület néven, 2009 – A szerző felvétele

228. kép: A Nagytétényi sertéshizlalda egykori tőzsdéjének főhomlokzata, 2025 – A szerző felvétele
229. kép: Az Újpesti Járványkórház látványterve maketten – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.54
230. kép: Archív felvétel a tüdőbeteg pavilonról az újpesti járványkórház épületegyüttesében, 1932 – Vállalkozók Lapja 1932. június 2., 53. évfolyam, 43-44. szám, 4.
231. kép: Az újpesti járványkórház egykori tüdőbeteg pavilonjának épülete, ma is megfigyelhetőek a napfürdőt támogató, megdöntött beton „napellenzők", 2025 – A szerző felvétele
232. kép: Az Újpesti szülőotthon 1928-ban – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.ltsz.n.42.
233. kép: Alaprajzok az újpesti szülőotthonhoz, 1928 – Magyar Építőművészet 1929, 29. évfolyam, 3. szám, 31.
234. kép: Az újpesti Szülészeti Otthon dekorációjának részletei gólya és gyermek ábrázolásával; működ kút részlete, 2022 – A szerző felvételei
235. kép: Az újpesti Szülészeti Otthon, az épület mai képe a Görgey Artúr utca felől, 2022 – A szerző felvétele
236. kép: Hegedűs és Bőhm távlati képe a pesti izraelita hitközség gimnáziumának Abonyi utcai és udvari homlokzatairól a leánybejárattal, BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz
237. kép: Lajta Béla tálati képe a pesti izraelita hitközségi gimnázium főhomlokzatához, 1914 – BTM Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény, ltsz. 66.2424
238. kép: Lajta Béla 1913 áprilisi terve a pesti izraelita alapítványi gimnázium főhomlokzatára – Lajta Béla virtuális archívum (BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz, 10.)
239. kép: Lajta Béla 1914 márciusi terve a gimnázium főhomlokzatára – Lajta Béla virtuális archívum (BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz, 18.)
240. kép: Hegedűs és Bőhm terve a pesti izraelita gimnázium főhomlokzatára, 1928 - BFL XV. 17. d. 329. – 32745.hrsz, 10.
241. kép: A pesti izraelita hitközség gimnáziumának aulája az eredeti festéssel és menórákkal a szélfogók felett, 1931 – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 11-12. szám, 348.
242. kép: A pesti izraelita hitközség gimnáziumának tornaterme, a mennyezeten magyaros díszítésekkel, 1931 – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 11-12. szám, 348.
243. kép: Az egykori zsinagógatér és a ma álmennyezet alatt álló héber betűs dekoráció, 1931 és 2024 – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 11-12. szám, 348.; és a szerző felvétele
244. kép: Egykor és ma fotópárok: a leányok bejárat; a főlépcsőház tömbje a belső udvarból; a templom udvari homlokzata, 1931 körül és 2024-ben – Zuglói Helytörténeti Műhely F-2007.970., F-2007.943., F-2007.966.; és a szerző felvételei
245. kép: Mai részletek az egykori pesti zsidó hitközség alapítványi gimnázium néven ismert épületről: oroszlános vasrács a főbejáratról; a főbejárat fa ajtajának tóradísze; magyaros rozetta az egyik tanterem szemöldökén; sávablakot elválasztó magyaros életfamotívum-ornamentika az Abonyi utcai homlokzatról; a tégladíszes kémény és tulipándíszes működpártázata; a főlépcsőház működ csúcsdíszei; az Abonyi utcai homlokzat oldalnézete; az Abonyi és Cházár András utcák sarkáról a mai Randóti Gimnázium, 2008, 2022, 2023 – A szerző felvételei
246. kép: A Törekvés Takarékpénztár bérháza az egykori Mária Terézia téren és ma a Horváth Mihály téren – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.53 és a szerző felvétele
247. kép: Az első magyar acélvázas bérház részletformái: a kapuzat; a zárterkélyek éleinek működ díszei; és a kapu kétoldali feliratai (tervezték: Bőhm és Hegedűs; épült: 1930), 2024 – A szerző felvételei
248. kép: Hegedűs és Bőhm Napraforgó utcai villájának 1931-es és 1998-as alaprajzai között megfigyelhetőek az átalakítások – Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 10. szám, 322; PIZÁG Anetta: A Napraforgó utca élete (1931-?). Műemlékvédelmi Szemle 1998, 8. évfolyam, 2. szám, 25.
249. kép: Ajtó- és ablakkilincs, valamint az eredeti harmonikaszerűen nyitható ablakszerkezet a Napraforgó utca 14. szám emeleti lakásából, 2024 – Megyeri Gábor felvételei
250. kép: A Napraforgó utca 16. (ma 14.) szám alatti Hegedűs-Bőhm villa 1931-es képe, az emeleten jól látható a még beépítetlen fedett és fedetlen terasz és az eredeti kerítés is –Tér és forma 1931, 4. évfolyam, 10. szám, 322., Bánó fotó

251. kép: A Napraforgó utcai villa mai képén a teraszbeépítésekkel, és az utólagos kerítéssel, 2024 – A szerző felvétele
252. kép: Molnár Ferenc vezérigazgató Pasaréti úti villája – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár F.66.52
253. kép: Molnár Ferenc Pasaréti úti villájának utcai homlokzata, 2024 – A szerző felvétele
254. kép: Molnár Ferenc villájának utcai homlokzati tervei, 1933 szeptember és december – BFL XV 17 d 329 12014/3
255. kép Az egykori szolnoki zsidó templom már moziként, 1983 – Fortepan 141192, Gazda Anikó felvétele
256. kép: A szolnoki zsidó templom mai állapota, 2025 – Kőrös Ákos felvétele
257. kép: A szolnoki zsidó templom és kultúrház metszete és homlokzati terve, 1930 – JNSZML V. 474.c. Szolnok város polgármesterének iratai, 5508/1937.
258. kép: A MABI konyhájának belső tere – BTM Kiscelli Múzeum Fotótár ltsz.n.46
259. kép: A MABI egykori konyhaépülete, 2009 – A szerző felvétele
260. kép: Hegedűs Ármin és Forbát datálatlan távlati tervei a pécsi téli templom és kultúrház épületegyüttesére – MNL BaML 1407.h. F 13093/1939
261. kép: A pécsi izraelita szeretetház Tímár utcai és Jánosi Engel Adolf utcai homlokzatának terve és első emeletének alaprajza (kiviteli tervek), 1937. november – MNL BaML 1407.h. F 13093/1939
262. kép: Hegedűs Ármin korábbi, az egész pécsi izraelita épületegyüttes kialakítására tett javaslatai (földszinti alaprajz és homlokzatok), 1937 január, február és november – MNL BaML 1407.h. F 13093/1939
263. kép: A pécsi Aggok háza utcai és udvari homlokzatok, 2025 – A szerző felvételei
264. kép: Munkásfürdő, kapusház és orvosi rendelő távlati terve és alaprajza a győri Magyar Textilipari Rt. részére, 1939 – Forrás: Hegedűs Ármin: Munkás öltöző-, mosdó és fürdő helyiségek az ipari üzemekben. A Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség tulajdona, kézirat, 1939. február 25-én Szegeden tartott előadásának vezérfonala, 24-25. ábra
265. kép: A Salgótarjáni rituális fürdő homlokzati terve, valamint a mélyföldszint és magasföldszint alaprajza, 1931 – MNL NML V. 183/33 ill, 34, 137/1933
266. kép: Rudas gyógyfürdő ivóforrás kiképzése és környékének rendezése – BFL XV. 17.d. 322. a 192 (FKT)
267. kép: A Juventus gyógyszálló távlati képe és helyszínrajzának részlete Hegedűs Ármin szignójával, 1938 – BTM Kiscelli Múzeum Tervtár 66.1.1 és 66.1.2/2